Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri

Devlet'in Örnek Yurttaşları

(1950-2003)

RIFAT N. BALİ

KİTABEVİ

KİTABEVİ • 393

Kapak
Onur Sönmez

Dizgi/İç Düzen
Hülya Aşkın

Baskı
Çalış Ofset
Davutpaşa Caddesi No: 8
Topkapı - İstanbul

Cilt
Bayrak Matbaası

İstanbul, 2009

ISBN 978-605-4208-12-8

Kapak Fotoğrafı
Soldan sağa Türk Musevi Cemaati Başkanı Rıfat Saban,
Bensiyon Pinto, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel. İsrail gezisi sırasında
14 Temmuz 1999. Rıfat Saban arşivi.

T.C.
Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 0107-34-007408

Online Satış
www.kitabus.com

© KİTABEVİ Çatalçeşme Sk. No: 54/A Cağaloğlu-İSTANBUL
Tel: (0212) 512 43 28 -511 21 43 • Faks: 513 77 26

Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri

Devlet'in Örnek Yurttaşları

(1950-2003)

RIFAT N. BALİ

KİTABEVİ

Rıfat N. Bali: 1948 yılında İstanbul'da doğdu. 2001 yılında Sorbonne Üniversitesi, Ecole Pratique des Hautes Etudes'den mezun oldu. Yayınlarının dökümü www.rifatbali.com ağ adresinde mevcuttur.

Her hakkı mahfuzdur. Bu kitabın hiçbir bölümü, metin kısmı, belgeler ve fotoğraflar, yazarın yazılı izni olmaksızın mekanik ya da elektronik veya başka herhangi bir yöntemle, hiçbir şekil ve biçimde iktibas edilemez; yeniden satış amacıyla fotokopi de dahil olmak üzere hiçbir sistemle çoğaltılamaz. Dergi, gazete veya radyo-TV'lerce yapılacak alıntılar, kaynak gösterilmesi şartıyla bu hükmün dışındadır.

"Devlet, uysal ve uslu bendeler ister."

Yahyâ Kemal, *Siyâsî Hikâyeler*, 3. baskı, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1995, s. 70.

"Ulus-devlet denilen şey de sonuçta, özgürlükler, haklar ve yükümlülükler üzerinden bir toplumun devlete sadakatidir. Her ulus-devlet kendisine tâbi yurttaşlar ister. İtaatkâr, ulus-devletin ideolojisini onaylayarak mutedil yaşayan, farklı olmak istemeyen, ortalama, vasat, sadık yurttaşlardır bunlar. Bunun dışındaki her şey ulus-devletin tepkisini çeker."

Prof. Dr. Süleyman Seyfi Öğün. Neşe Düzel'in "Milliyetçilik Kürtlerin Afyonudur" başlıklı söyleşisi, *Radikal*, 4 Nisan 2005.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR /

ÖN SÖZ /

GİRİŞ / 1

I. DEMOKRAT PARTİLİ YILLAR (1950 – 1960) / 5

1. DEVRALINAN MİRAS VE 14 MAYIS 1950 SEÇİMLERİ / 5

a) Cismani Meclis Seçimleri / 5

b) 14 Mayıs 1950 Genel Seçimleri / 7

2. DP İKTİDARINDAN BEKLENTİLER / 12

a) Eşitlik Talebi / 12

b) Varlık Vergisi'nin İadesi Tartışmaları / 17

c) DP-Azınlıklar İlişkisi / 23

d) Hahambaşı Seçimi / 25

3. İSLÂMÎ HAREKET VE TÜRK YAHUDİ TOPLUMU / 30

a) İslâmî Hareketin Canlanması / 30

b) Türkiye Hahambaşılığı'nın Tavrı / 32

c) Hükümetin ve Basının Tavrı / 35

d) Antisemit Yayınların Etkileri / 37

4. AMERİKAN YAHUDİ KURULUŞLARI İLE İLİŞKİLER / 38

a) Hahambaşılık – Dünya Yahudi Kongresi ilişkileri / 38

b) Amerikan Yahudi Komitesi'nin Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'ı Kabulü / 41

5. 1954 GENEL SEÇİMLERİ VE AZINLIKLAR / 44

a) Seçim Öncesi Ortam / 44

b) Hüseyin Cahit Yalçın'ın Makalesi / 45

c) CHP ile İlgili Endişeler / 47

d) Seçim Sonuçları / 48

6. TÜRKÇE KONUŞMA MESELESİ

a) Milli Eğitim Bakanı'nın Demeci / 49

b) MTTB'nin Büyük Kongresi / 51

c) Diğer "Vatandaş Türkçe Konuş!" Tartışmaları / 54

d) TMTF'nin Beyannamesi / 55

7. 6-7 EYLÜL 1955 OLAYLARI / 56

a) Olayların Öncesinde Durum / 56

b) 6-7 Eylül Olayları / 58

c) Olayların Serpintileri / 61

d) Olayların Türk Yahudi Toplumu Üzerindeki Etkisi / 62

e) "Vatandaş Türkçe Konuş!"
Kampanyasının Canlanması ve Sönmesi / 64

f) FUEV Genel Sekreteri'nin Raporu / 72

8. 1957 GENEL SEÇİMLERİ VE AZINLIKLAR / 74

9. 27 MAYIS 1960 İHTİLÂLİ'NE DOĞRU / 76

II - 27 MAYIS 1960 İHTİLÂLİ'NDEN 12 MART 1971 MUHTIRASI'NA / 79

1. 27 MAYIS 1960 İHTİLÂLİ / 79

a) Darbe Karşısında İlk Tepkiler / 79

b) "Hazine'ye Alyans Bağışı" Kampanyası / 82

c) "Vatandaş Türkçe Konuş!" Kampanyası / 85

2. CEMAL GÜRSEL HÜKÜMETİ İLE İLİŞKİLER / 92

a) Cismani Meclis'in Lağvı / 92

b) Hahambaşı Seçimi / 95

c) Hahambaşı'nın Ankara Ziyareti / 98

3. 1961 YILI GENEL SEÇİMLERİ / 102
a) Azınlıklar ve CHP / 103
b) Seçim Sonuçları / 104
c) Azınlıklar ve AP / 107
d) Hükümet ile İlişkiler / 108
4. KIBRIS İHTİLAFININ AZINLIKLARA ETKİSİ / 110
a) Yunan ve Türk Uyruklu Rum Esnafı Boykot Etme Girişimi / 110
b) Yunan Uyrukluların Sınırdışı Edilmeleri / 111
c) Rum Ortodoks Patrikhanesi'yle İlgili İlanın Yarattığı Tepkiler / 113
d) Azınlıklar Tali Komisyonu'nun Kuruluşu / 117
5. 1961 ANAYASASI VE YURTTAŞLIK TARTIŞMALARI / 118
6. ALTI GÜN SAVAŞI VE TÜRKİYE'DEKİ YANSIMALARI / 121
a) Basının ve Toplumun Tepkileri / 121
b) Türk Yahudi Toplumunun Tepkisi / 125
c) Trakya'daki Olaylar / 127
7. *BUGÜN* GAZETESİNİN YAHUDİ ALEYHTARI YAYINI / 128
a) "Yahudiler Türk Ekonomisini Sömürüyor" Söylemi / 128
b) *Bugün* Gazetesinin Yayını / 132
c) Hahambaşılık ve *Şalom* Gazetesinin Tepkisi / 143
d) *Bugün* Gazetesi Yazarları İle Temaslar / 146
e) Cumhurbaşkanı'nı ve Bakanları Ziyaret / 150
f) Basının, Hükümetin, Hahambaşılığın Tavrı / 151
g) *Bugün* Gazetesi Neyi Amaçlamaktaydı? / 155
8. MESCİD-İ AKSA'NIN KUNDAKLANMASI - TÜRKİYE'DEKİ TEPKİLER / 158
a) İlk Tepkiler / 159
b) "Mescid-i Aksa ve Yahudi'ye Lânet Haftası" / 160
c) Hahambaşı'nın Tepkisi ve MTTB'nin Cevabı / 171
d) Basının Tavrı / 173
e) Hükümetin Tavrı / 176
f) Neve Şalom Sinagogu'nun Bombalanması / 177

9. 12 EKİM 1969 MİLLETVEKİLİ SEÇİMLERİ – MNP'NİN KURULUŞU / 178

III - 12 MART 1971 MUHTIRASI'NDAN 12 EYLÜL 1980 DARBESİNE / 183

1. 12 MART MUHTIRASI / 183

2. SİYASİ ORTAM VE TÜRK YAHUDİ TOPLUMU / 185

a) Sol Kesimde Durum / 185

b) İslâmî Kesimde Durum / 187

c) Milliyetçi Kesimde Durum / 192

d) Türk Yahudi Toplumunun Durumu / 197

3. 1974 KIBRIS BARIŞ HAREKÂTI VE ETKİSİ / 199

a) İlk Tepkiler / 199

b) Amerikan Ermeni Kuruluşlarının Tepkileri / 201

c) İlk Tanıtım Faaliyetleri / 203

d) Amerikan Senatosu'nun Ambargo Kararı ve Gelişmeler / 205

e) Jak Kamhi ve Türk Yahudi Toplumunun Yeni İşlevi / 212

f) Kudüs'teki Ermeniler Filmi / 214

g) Holokost Anıt-Müzesi ve Yarattığı Tartışmalar / 218

4. 12 EYLÜL ASKERÎ DARBESİNE DOĞRU / 225

a) Türk Yahudi Toplumunun Ruh Hali / 225

b) Kudüs'ün Başkent İlân Edilmesi ve Tepkiler / 236

c) Dışişleri Bakanı Hakkında Gensoru Önergesi / 237

d) "Kudüs'ü Kurtarma Yürüyüşü" / 238

e) 12 Eylül Darbesi / 240

IV. ASKERÎ YÖNETİM YILLARI (1980-1983) / 243

1. 12 EYLÜL DARBESİ SONRASINDA DURUM / 243

a) Türk Yahudi Toplumunun Durumu / 243

b) Türkiye-İsrail İlişkilerinde Gelişmeler / 245

2. TANITIM FAALİYETLERİNİN BAŞLANGICI / 250

a) Amerika'daki Türklerin Örgütlenmeleri / 250

b) Amerikan Ermeni Kuruluşlarının Faaliyetleri / 254

c) Task Force'un (Görevlendirilmiş Güç) Kurulması / 255
d) Amerikan Yahudi Kuruluşlarıyla Temaslar / 263

3. "ERMENİ SOYKIRIMI" MESELESİ

a) Uluslararası Holokost ve Soykırım Konferansı'nın Yarattığı Tartışmalar / 271
b) Itahdut Yotsei Turkia be Israel'in Faaliyetleri / 275
c) Oxford Üniversitesi Holokost Konferansı / 278
d) Holokost Anıt-Müzesi ve Ermeni Tehciri Kurbanları / 278

V- ÖZALLI YILLAR (1984-1993) / 287

1. AZINLIKLARA YÖNELİK AYRIMCI UYGULAMALAR / 288

2. İSRAİL DEVLETİ VE AMERİKAN YAHUDİ KURULUŞLARI İLE İLİŞKİLER / 291

a) Amerikan Yahudi Kuruluşlarının Özal'a Bakışları / 291
b) Türkiye-İsrail Diplomatik İlişkilerini Yükseltme Çabaları / 293
c) T.C. Başbakanlık Tanıtım Fonu'nun Kurulması / 298

3. "ERMENİ SOYKIRIMI" MESELESİ / 299

a) Amerikan Yahudi Kuruluşlarının Tavrı / 299
b) Lobi Şirketleriyle Antlaşmalar / 301
c) Temsilciler Meclisi'nin 192 Sayılı Karar Tasarısı / 303
d) İbrani Üniversitesi'nde "Ermeni Soykırımı" Konferansı / 307
e) Avrupa Parlamentosu'nun Kararı / 307
f) Temsilciler Meclisi'nin 132 Sayılı Karar Tasarısı / 309
g) Temsilciler Meclisi'nin 212 Sayılı Karar Tasarısı / 310
h) *Journey To Armenia (Ermenistan'a Seyahat)* Filmi / 321
i) Holokost Anıt-Müzesi ve Ermeni Tehciri Kurbanları / 323
j) Los Angeles Hoşgörü Müzesi ve Ermeni Tehciri Kurbanları / 335
k) Türkiye Hahambaşılığı'nın Tavrı / 340
l) Avusturya Devlet Başkanı Kurt Waldheim'in Türkiye Ziyareti / 342

4. NEVE ŞALOM SİNAGOGU'NA SALDIRI / 344

a) Saldırı / 344
b) Uluslararası Yahudi Âleminin Tepkisi / 346
c) RP'nin Tepkisi / 346

d) Soruşturmanın Akibeti / 347
e) Türk Yahudi Toplumu Üzerindeki Etkisi / 347

5. MİLLÎ GÖRÜŞ HAREKETİ VE ANTİSEMİTİZM / 348

a) Necmettin Erbakan'ın Siyasete Dönüşü / 348
b) Birinci *İntifada*'nın Türkiye'deki Yansımaları / 349
c) İbrahim Halil Çelik'in Konuşmaları / 349
d) Türk Yahudi Toplumunun Tepkisi / 354

6. 500. YIL VAKFI VE FAALİYETLERİ / 355

a) Kuruluş Çalışmaları / 355
b) Vakfın Kuruluşu / 358
c) Vakfın Amacı Ne İdi? / 360
d) Etkinlikler ve Harcama Bütçesi / 363
e) Faaliyetleri Sürdüren Aktörler ve Hedef Kitle / 370
f) Vakfın Söylemi / 374
g) Vakfın Söylemini Eleştirenler / 378
h) İslâmî Basının Tepkisi / 380
i) Türk Yahudi Toplumunun Tepkisi / 383
j) Vakfın İletişim Stratejisi ve Sonuçları / 386
k) Hahambaşılığın Beklentilerine Hükümet'in Cevabı / 389

VI- SİYASAL İSLÂMIN YÜKSELİŞİ, ÇÖKÜŞÜ VE DÖNÜŞÜMÜ (1994-2003) / 391

1. SİYASAL İSLAMIN YÜKSELİŞİ (1994-1997) / 391

a) 27 Mart 1994 Yerel Seçimleri / 394
b) 24 Aralık 1995 Genel Seçimleri / 400
c) Cefi Kamhi'nin Milletvekili Adaylığı / 401
d) Seçim Sonuçları ve Türk Yahudi Toplumu / 403
e) RP-DYP Koalisyon Hükümeti'nin Kurulması / 406
f) Basının Necmettin Erbakan'a Karşı Tavrı / 408
g) Türk Yahudi Toplumunun Ruh Hali / 409
h) İsrail Devleti ve Amerikan Yahudi Kuruluşlarının Tavrı / 415

2. FETHULLAH GÜLEN İLE İLİŞKİLER / 418

a) Fethullah Gülen'in Popülerleşmesi / 418

b) İlk Temaslar / 418
c) İlişkilerin Gelişmesi / 420

3. SİYASAL İSLÂMIN ÇÖKÜŞÜ VE AKP'NİN İKTİDARA GELİŞİ (1997-2001) / 422

a) 28 Şubat 1997 MGK Kararları'na Doğru / 422
b) Cefi Kamhi'nin DYP'den İstifası / 424
c) Amerikan Yahudi Kuruluşları ve İsrail Devleti'nin Tavrı / 424
d) RP-DYP Hükümeti'nin İstifası / 426
e) 28 Şubat 1997 MGK Kararları Sonrasında Gelişmeler / 429
f) AKP'nin İktidara Gelişi / 431

4. TÜRKİYE VE NAZİ ALTINLARI / 432

a) Nazi Altınları Meselesi Nedir? / 432
b) Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın İlk Raporu / 435
c) Londra Konferansı / 436
d) Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın Ek Rapor'unun Açıklanması / 437
e) Washington Konferansı / 439
f) Türkiye Cumhuriyeti Neden Aklandı? / 440

5. AMERİKAN YAHUDİ KURULUŞLARI İLE İLİŞKİLER / 441

a) Doksanlı Yıllarda "Ermeni Soykırımı" Meselesi / 441
b) İsrail Devleti'nin Resmî Siyaseti / 443
c) Amerikan Yahudi Kuruluşları ve 398 Sayılı Karar Tasarısı / 446
d) Avrupa, İsrail ve Amerika'daki Gelişmeler / 449
e) Ermeni ve Yahudi Toplumları Arasında Gerginlik / 453
f) Holokost'un Türk Siyaset Söylemindeki Yeri / 457
g) İkibinli Yıllarda İlişkiler / 461

6. "KORUYUCU KALKAN HAREKÂTI" VE TÜRKİYE'DEKİ YANSIMALARI / 462

a) Başbakan Bülent Ecevit'in Beyanatı / 463
b) Sol ve İslâmi Kesimin Tepkileri / 464
c) *Hürriyet* Gazetesi'nin Tavrı / 467
d) Türk Yahudi Toplumuna Yönelik Eleştiriler / 467
e) Basının Tavrı Hakkında Bir Özeleştiri / 469

f) Genelkurmay Başkanı'nın Tavrı / 469

7. 15 KASIM 2003 İNTİHAR SALDIRILARI / 470

a) Saldırılar Öncesindeki Ortam / 470

b) İntihar Saldırıları / 472

c) Sinagoglara Neden Saldırıldı? / 475

d) Saldırılar Sonrasındaki Tepkiler / 477

e) T.C. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı ve Antisemitizm / 484

f) Kuşatılmışlık ve Gözaltında Olma Hali / 487

SONUÇ / 491

EKLER / 507

TÜRK MUSEVİ CEMAATİ ONURSAL BAŞKANI BENSİYON PİNTO'NUN HATIRATINDAN BİR BÖLÜM / 509

TÜRK YAHUDİ TOPLUMUNUN SOSYAL DURUMU VE KAMUSAL ALANDA TEMSİLİ / 515

ÖNEMLİ OLAYLAR DİZİNİ / 589

ÖZEL TERİMLER / 605

KAYNAKÇA / 611

DİZİN / 653

ALBüM / 673

Kısaltmalar

AAJFT	: The American Association of Jewish Friends of Turkey (Türkiye'nin Amerikalı Yahudi Dostları Derneği)
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADL	: Anti-Defamation League (İftiraya Karşı Koyma Birliği)
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AFOT	: The American Friends of Turkey (Türkiye'nin Amerikalı Dostları)
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AHEPA	: American Hellenic Educational Progressive Association (Amerikan İlerici Helenik Eğitim Birliği)
AHI	: American Hellenic Institute (Amerikan Helenik Enstitüsü)
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AIPAC	: American-Israeli Political Action Committee (Amerikan-İsrail Siyasi Eylem Komitesi)
AJA	: American Jewish Archives (Amerikan Yahudi Arşivleri)
AJCongress	: American Jewish Congress (Amerikan Yahudi Kongresi)
AJC	: American Jewish Committee (Amerikan Yahudi Komitesi)
AJJDC	: American Jewish Joint Distribution Committee (Birleşik Amerikan Yahudi Dağıtım Komitesi)
AJT	: Amicale des Juifs de Turquie (Türk Yahudileri Dostluk Derneği)

AKIN	: Amerikan Kurdish Information Network (Amerikan Kürt Enformasyon Ağı)
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
AMGT	: Avrupa Milli Görüş Teşkilatı
ANCA	: Armenian National Committee of America (Amerikan Ermeni Milli Komitesi)
ANC	: Armenian National Committee (Ermeni Milli Komitesi)
AP	: Adalet Partisi
ASALA	: Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia (Ermenistan'ın Kurtuluşu İçin Gizli Ermeni Ordusu)
ASAM	: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi
AT	: Avrupa Topluluğu
ATAA	: Assembly of Turkish American Associations (Türk Amerikan Dernekleri Asamblesi)
ATC	: American-Turkish Council (Amerikan Türk Konseyi)
ATJ	: Agence Télégraphique Juive (Yahudi Telgraf Ajansı)
BAK	: Küresel Barış ve Adalet Koalisyonu
BAV	: Bilim Araştırma Vakfı
BBC	: British Broadcasting Company (Britanya Yayın Şirketi)
BBP	: Büyük Birlik Partisi
Bkz.	: bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
CDCA	: Comité de Défence de la Cause Arménienne (Ermeni Davasını Savunma Komitesi)
CFR	: Council of Foreign Relations (Dış İlişkiler Konseyi)
CGP	: Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CIA	: Central Intelligence Agency (Merkezi İstihbarat Ajansı)
CKMP	: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
CMP	: Cumhuriyetçi Millet Partisi
CRIF	: Conseil Représentatif des Juifs de France (Fransız Yahudilerini Temsil Konseyi)

CZA	: Central Zionist Archives (Merkezî Siyonist Arşivleri)
der	: derleyen
DEV-MADEN-SEN	: Türkiye Devrimci Maden Arama ve İşletme İşçileri Sendikası
DGM	: Devlet Güvenlik Mahkemesi
dn.	: dipnot
Doç. Dr.	: Doçent Doktor
DP	: Demokratik Parti
DP	: Demokrat Parti
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DSP	: Demokratik Sol Partisi
DTP	: Demokrat Türkiye Partisi
DYP	: Doğru Yol Partisi
ECRI	: European Commission Against Racism and Intolerance (Irkçılık ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu)
EMEP	: Emeğin Partisi
EOKA-B	: Ethniki Organosis Kyprion Agoniston (Kıbrıs Savaşçılarının Milli Teşkilatı-İki)
FAAE	: Forum of Armenian Associations of Europe (Avrupa Ermeni Dernekleri Forumu)
FB	: Fenerbahçe
FKD	: Fakirleri Koruma Derneği
FKÖ	: Filistin Kurtuluş Örgütü
FÖY	: Filistin Özerk Yönetimi
FP	: Fazilet Partisi
FTAA	: Federation of Turkish American Associations (Türk Amerikan Dernekleri Federasyonu)
FUEV	: Föderalistiche Union Europaischer Volksgruppen (Avrupa Etnik Toplulukları Federal Birliği)
GAP	: Güneydoğu Anadolu Projesi
HP	: Halkçı Parti
HP	: Hürriyet Partisi
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
IBA	: Israel Broadcasting Authority (İsrail [Radyo Televizyon] Yayın Otoritesi)

İBDA-C : İslami Büyük Doğu Akıncıları Cephesi
İDA : İsrail Devlet Arşivi
İDP : İslâm Demokrat Partisi
İHD : İnsan Hakları Derneği
İKÖ : İslam Konferansı Örgütü
İKV : İktisadi Kalkınma Vakfı
İP : İşçi Partisi
İSKİ : İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi
İSO : İstanbul Sanayi Odası
İTÜTB : İstanbul Teknik Üniversitesi Talebe Birliği
İTÜTOTB : İstanbul Teknik Üniversitesi Teknik Okulu Talebe Birliği
İÜHFTC : İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti
İÜHFTD : İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Talebe Derneği
İYTOTB : İstanbul Yüksek Teknik Okulu Talebe Birliği
JINSA : The Jewish Institute for National Security Affairs (Millî Güvenlik İşleri İçin Yahudi Enstitüsü)
JTA : Jewish Telegraphic Agency (Yahudi Telgraf Ajansı)
KKL : Keren Kayemet le Israel (Yahudi Milli Fonu)
LAPID : T'nu'a le-Heahalut ha-Shoah (Holokost'tan Alınan Dersleri Nakletme Hareketi)
LDP : Liberal Demokrat Parti
MAPAI : Mifleget Poalei Eretz Israel (İsrail İşçi Partisi'nin Toprağı)
MAPAM : Mifleget HaPoalim HaMeuhedet (Birleşmiş İşçiler Partisi)
MAZLUMDER : İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği
MBK : Millî Birlik Komitesi
MC : Milliyetçi Cephe
MÇP : Milliyetçi Çalışma Partisi
MDP : Milliyetçi Demokrasi Partisi
MESS : Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası
MGK : Millî Güvenlik Kurulu

MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MİT	: Millî İstihbarat Teşkilatı
MNP	: Millî Nizam Partisi
MP	: Millet Partisi
MSP	: Millî Selamet Partisi
MTTB	: Millî Türk Talebe Birliği
MÜSİAD	: Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği
NA	: National Archives (İngiliz Milli Arşivleri)
NARA	: National Archives and Records Administration (Amerikan Millî Arşivleri ve Kayıtları İdaresi)
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Paktı Örgütü)
NAZİ	: Nasyonal Aktivite ve Zinde İnkişaf Derneği
NJCRAC	: National Jewish Community Relations Advisory Council (Yahudi Cemaati İlişkiler Danışmanlığı Milli Konseyi)
ODTÜ	: Ortadoğu Teknik Üniversitesi
Org.	: Orgeneral
ORT	: Obshtchestvo Rasprostraneniya Truda sredi Yevreyev (Yahudiler Arasında Zirai ve Zanaat İşleri Derneği)
ÖDP	: Özgürlük ve Demokrasi Partisi
PKK	: Partiya Karkerên Kurdistan (Kürdistan İşçi Partisi)
Prof. Dr.	: Profesör Doktor
RP	: Refah Partisi
s.	: sayfa
SEİA	: Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması
SHP	: Sosyaldemokrat Halk Partisi
SISDE	: Servizio per le Informazioni e la Sicurezza Democratica (İtalyan İstihbarat ve Demokratik Güvenlik Servisi)
SP	: Saadet Partisi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
TARC	: Turkish Armenian Reconciliation Council (Türk-Ermeni Barışma Konseyi)
TESEV	: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı
t.y.	: tarih yok

TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCDD	: Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları
TCK	: Türk Ceza Kanunu
THKC	: Türk Halk Kurtuluş Cephesi
THKO	: Türk Halk Kurtuluş Ordusu
THKP-C MLSPB	: Türk Halk Kurtuluş Partisi Cephesi Marksist Leninist Silahlı Propaganda Birliği
THKP-C	: Türk Halk Kurtuluş Partisi Cephesi
THY	: Türk Hava Yolları
TİETF	: Türkiye İslam Enstitüleri Talebe Federasyonu
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
TİSK	: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
TKMD	: Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği
TMGT	: Türkiye Millî Gençlik Teşkilâtı
TMMOB	: Türkiye Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
TMTF	: Türkiye Millî Talebe Federasyonu
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TRT	: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
Tuğg.	: Tuğgeneral
TÜSİAD	: Türk Sanayici ve İşadamları Derneği
TÜTAV	: Türk Tanıtma Vakfı
UCLA	: University of California Los Angeles
USAK	: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu
USHMM	: United States Holocaust Memorial Museum (Birleşik Amerika Holokost Anıt-Müzesi)
WIZO	: Women's International Zionist Organization (Uluslararası Siyonist Kadınlar Teşkilatı)
WJC	: World Jewish Congress (Dünya Yahudi Kongresi)
YDH	: Yeni Demokrasi Hareketi
YÖK	: Yükseköğretim Kurulu
YTP	: Yeni Türkiye Partisi
ZAKA	: Zihui Korbanot Ason (Felaket Kurbanının Kimliğini Tanımlama)

Ön Söz

Bu kitap on yıl önce başlayan ve Türk Yahudi toplumunun Cumhuriyet yıllarındaki yaşamlarını incelemeyi hedefleyen bir araştırma sürecini noktalamaktadır. Bu araştırmanın amacı Cumhuriyet'in "yurttaş yaratma" tasarısının, gayrimüslimler söz konusu olduğunda, ne derece gerçekleşebildiğini araştırmak, anlamak, Devlet'in, siyasetçilerin, basının ve aydınların Türk Yahudilerine bakışlarını gerçekçi bir şekilde belgelemek ve resmetmekti. 1923-1949 dönemini kapsayan ilk iki kitabımda Türk Yahudilerinin Tek Parti dönemindeki yaşamları ile İsrail Devleti'nin kurulmasının ardından yaşanan kitlesel göçü araştırmıştım. Bu kitap ise Türk Yahudilerine kitlesel bir şekilde İsrail Devleti'ne göç etmelerinin sona erdiği 1950 yılından İstanbul'daki Beth İsrael ve Neve Şalom sinagoglarına intihar saldırılarının düzenlendiği 15 Kasım 2003 tarihine kadar olan dönemi kapsamaktadır. 53 yılı kapsayan bu uzun dönemin gerçeğe en yakın şekilde anlatılabilmesi için Türk ve yabancı basının yanı sıra Türk ve yabancı arşivlerden de istifade edilmiştir. Ancak arşivlerdeki belgelerin araştırmacıların kullanımlarına sunulmaları ile ilgili zaman sınırlamaları nedeniyle kitabın yaklaşık son on yıllık dönemini (1992-2003) anlatan bölümde arşiv belgelerinden istifade etme imkânı olmamıştır. Keza 500. Yıl Vakfı ve Türkiye Hahambaşılığı arşivlerinin araştırmacılara kapalı olmalarından ötürü bu kaynaktan da hiçbir şekilde faydalanılamamıştır.

Metinde geçen "azınlık", "lobi", "müesses nizam", "Holokost" ve "antisemit" terimlerinin anlamları üzerinde kısaca durmakta yarar var. "Azınlık" deyimiyle gayrimüslim yurttaşlar, "lobi" ile bir amacı gerçekleştirmeye yönelik meşru faaliyetlerde bulunan sivil toplum kuruluşları kastedilmektedir. "Müesses nizam" ile kastedilen Verso Siyasal Araştırmalar Merkezi Başkanı Erhan Göksel'in 18 Şubat 2008 tarihinde www.aktifhaber.com internet haber sitesinden Erol Metin ile yaptığı mülakatta verdiği şu tanımdır: "müesses nizam bir ülkenin doğal sahibi ve yöneticisi olduğunu düşünen, onun koruyucusu olduğunu düşünen, asker dahil, sivil dahil, bürokrat dahil, yargı dahil 'yüksek elitin tamamını' kastettiğim bir mevhumdur; ama bunun en önemli komponenti, önemli bir ayağı 'askerler'dir." "Holokost" veya İbranice karşılığı olan "Ha-Shoah" ile kastedilen İkinci Dünya Savaşı yıllarında yaklaşık altı milyon Yahudi'nin Naziler tarafından yok edilmesiyle sonuçlanan Yahudi Soykırımı'dır. "Antisemit" ve "antisemitizm" terimleri ile kast edilen "Yahudi düşmanlığı" ve "Yahudi düşmanlığı ideolojisi"dir. Metinde italik olarak geçen yabancı terimlerin anlamları ise kitabın sonunda açıklanmıştır.

Bu kitabın araştırma safhasında koleksiyon ve arşivlerinden istifade ettiğim İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Basın Müzesi Kütüphanesi, Amerikan Yahudi Arşivleri (Cincinnati), Merkezî Siyonist Arşivleri (Kudüs), İsrail Devlet Arşivi (Kudüs), Amerikan Millî Arşivleri (College Park, Maryland), YIVO Enstitüsü Arşivi (New York), American Sephardi Federation Arşivi (New York), B'nai B'rith International Arşivi (Washington, D.C.), Amerikan Yahudi Komitesi Arşivi (New York), Birleşik Amerika Holokost Anıt Müzesi Arşivi (Washington, D.C.), Jimmy Carter Başkanlık Kütüphanesi ve Müzesi (Atlanta), İngiliz Devlet Arşivleri (Londra), AJJDC Arşivi (New York ve Kudüs) çalışanları ile *Şalom* gazetesi arşiv sorumlusu Eti Varon araştırmalarımı kolaylaştırdılar. Ulaşamadığım yerli kaynakları araştırmada ve temin etmede Ömer Türkoğlu, yabancı kaynakları temin etmede ise Shmuel Moss (Kudüs), Robert Jarman (Londra) ve Carren Kaston (Washington, D.C.) yardımcı oldular.

Dr. Victor Kent arşivindeki evraklarını istifademe sundu. *Itahdut Yotsei Turkia be-Israel* Başkanı Momo Uzsinay dernek arşivinde araştırma yapmama izin verdi. Türk Yahudi Cemaati Başkan Yardımcısı Lina Filiba Türkiye Hahambaşılığı'nın Jak Kamhi onuruna düzenlediği törenin video kaydını ödünç verdi. Türk Yahudi Cemaati Başkanı Silvyo Ovadya ve avukat Rıfat Saban arşivlerindeki fotoğrafları kullanmama izin verdiler. 500. Yıl Vakfı ile ilgili Eli Acıman'ın şahsi arşiv belgelerinden istifade edebilmek için başvurduğum Manajans Thompson A.Ş. konuyla ilgili bir yüksek lisans tezi hazırlamak için bu belgelerden daha önce istifade etmiş olan Denis Ojalvo'dan belgelerin kopyalarını temin etmeme izin verdi. Denis Ojalvo bu belgeleri benimle paylaştı. İzel Rozental *Şalom* gazetesinde, Musa Kart *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanan karikatürlerini kullanmama izin verdiler. *Vatan* gazetesi yazarı Ruşen Çakır Harun İlhan'ın mahkemede verdiği yayınlanmamış ifadesini benimle paylaştı. *Aydınlık* dergisi arşiv sorumlusu Ercan Dolapçı fotoğraf arşivinden istifade etmeme izin verdi. *Milliyet* gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Sedat Ergin T.C. Bağcılar 2.Asliye Ceza Mahkemesi'nin gazetenin iki mensubuna karşı 2003 yılında açtığı davaların karar metinlerini tarafıma iletti. İhsan Sabri Çağlayangil'in TBMM'de yaptığı konuşmasından Rachel Krespin sayesinde haberdar oldum. Kemal Bek, Yahya Kemal Beyatlı'dan yaptığım alıntının şairin hangi eserinde yer aldığını belirtti. Bütün bu kişilere ve de değerli zamanlarını ayırıp tanıklık yapanlara teşekkür borçluyum.

Osmanbey, Teşvikiye, Aralık 2008.

Giriş

DP'nin iktidara geldiği tarihî 14 Mayıs 1950 milletvekili seçimleriyle başlayan dönem Cumhuriyet'i kurma, millî kimliği yeniden inşa etme, Osmanlı Devleti'nin milletler bakiyesinden bir yurttaşlar topluluğu yaratma, ekonomiyi millileştirme ve Türkleştirme kaygılarıyla dolu Tek Parti dönemine kıyasla demokratikleşme, özgürleşme ve Batı dünyasının bir parçası olma iradesinin egemen olduğu bir dönemdir. Bu yeni dönemde azınlıklar artık, nadir istisnalar haricinde, siyasi iktidar ve basının "neden Türkleşmedikleri" sorgulamasına muhatap kalmayacak, buna karşın kendilerini hiç de hazırlıklı olmadıkları çok daha büyük bir mücadelenin içinde bulacaklardı. Bu mücadele, çok partili demokrasi dönemine geçişle birlikte Türkiye'yi onlarca yıl boyunca meşgul edecek olan "ideolojiler çatışması"dır.

İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle birlikte Türkiye yeniden inşa edilmekte olan çift kutuplu (kapitalist ve komünist) dünyanın kapitalist blokunda yer alacaktı. Böylesi bir konuşlanma ve bunun beraberinde getirdiği BM ve NATO'ya üye olma zorunluluğu Türkiye'nin demokrasiye geçiş sürecini hızlandıracaktı. Ancak bu oldukça güç ve askerî müdahalelerle kesintiye uğrayacak bir şekilde cereyan edecekti. Bir yandan DP'nin muhafazakâr, milliyetçi ve dindar seçmenler nezdinde popüler olmak için Cumhuriyetçi ilkelerden tavizler vermesiyle güç kazanan İslâmî akım, diğer yandan milliyetçi-muhafazakâr ideoloji ve en nihayet 1968 yılının Mayıs

ayında Fransız üniversitelerinde başlayan öğrenci eylemlerinin Türk üniversite gençliğini de tetiklemesi ve devrimci sol hareketin başlaması gibi değişik etkenler sonucunda Türkiye, altmışlı yılların sonundan itibaren, gittikçe artan bir hızla bir ideolojiler çatışmasına sahne olacaktı.

Türkiye bu çatışmaların yanı sıra dört büyük sorunla daha karşı karşıya kalacaktı: (a) Altmışlı yıllarda başlayan ve 1974 yılının Temmuz ayında gerçekleşen Kıbrıs Barış Harekâtı ile tepe noktasına ulaşan "Kıbrıs meselesi"; (b) yetmişli yıllarda başlayan "Ermeni soykırımı meselesi"; (c) MNP'nin 1970 yılında kurulmasıyla birlikte başlayan siyasal İslam hareketi; (d) en nihayet seksenli yılların başından itibaren Kürt milliyetçiliğinin siyasallaşması ve silahlı mücadeleye başlaması ile birlikte beliren "Kürt meselesi".

1950 sonrası Türkiye'yi şekillendiren bu iki ana omurga, yani bir yandan ideolojik çatışma, (yetmişli yıllarda aşırı sağ–devrimci sol, seksenli ve doksanlı yıllarda İslâmcı-laik) diğer yandan uluslararası ihtilaflar ("Ermeni soykırımı meselesi", Kıbrıs ihtilafı) azınlıkları manevra alanı çok dar bir kıskaca sıkıştıracak, onları ya çatışan tarafların günah keçisi haline sokacak veya Türkiye'nin uluslararası alanda karşı karşıya kalacağı insan hakları ihlâlleri, Kürt milliyetçi ve ayrılıkçı hareketi, "Ermeni soykırımı meselesi"ne karşı geliştirmek zorunda kalacağı "Türkiye'nin hoşgörülü bir devlet olup azınlıklarına hep iyi davrandığı"nı savunan halkla ilişkiler ve tanıtım kampanyalarında kullanacağı belli başlı temalardan biri haline dönüştürecekti.

DP'nin iktidara gelmesiyle başlayan Türkiye'nin demokrasi serüveni boyunca Türk Yahudi toplumunun değişmez arayışı, din, dil, ırk farkı olmaksızın tüm yurttaşlarını Türk vatandaşları olarak kabul eden Türkiye Cumhuriyeti Anayasası hükümlerinin kâğıt üzerinde kalmayıp hayata geçirildikleri bir Türkiye Cumhuriyeti arayışı idi. Bu beklentinin yanı sıra Türk Yahudilerinin yaşantısında yeni bir kıstas olarak yer alacak bir diğer olgu 1948 yılında kurulan İsrail Devleti idi. Türk Yahudilerinin herkesle aynı haklara sahip Türk yurttaşı olma beklentisinin yanı sıra çok açık bir şekilde ifade etmedikleri bir diğer beklentileri İsrail Devleti'nin

kuruluşuyla birlikte kendini belli edecekti. Bu beklenti birer Türk yurttaşı olmanın yanı sıra hem Yahudi kültüründen ve kimliğinden ödün vermeme, hem de İsrail Devleti'ne karşı duyulan sevgi ve dayanışma duygularını kamusal alanda aleni bir şekilde ifade edebilme arzusuydu. Ancak Türk siyasal, toplumsal ve kültürel ortamında yaşanan ideolojik kutuplaşma, İslâmî hareket ile Türk milliyetçiliğinin güç kazanması bu beklentinin gerçekleşmesini önleyecekti.

Demokrasi serüveninin ilk önemli merhalesi olan 14 Mayıs 1950 seçimleriyle başlayıp 12 Eylül 1980 ihtilaline kadar uzanan bu dönemde birbiriyle zıt iki gelişme göze çarpacaktır. Türkiye'nin nüfusu hızlı bir şekilde artarken Türk Yahudi toplumunun nüfusu ise, başta İsrail olmak üzere, yurtdışına göç nedeniyle hızlı bir şekilde azalmaktaydı. Bu birbirine zıt iki gelişme Türk Yahudi toplumunun Türk toplumu içindeki ve siyasi partiler nezdindeki konumunu önemsizleştirecek ve marjinalleştirecektir. Günümüzden geriye dönüp bakıldığında geçmişte kalan elli kusur yıl zarfında Türk Yahudilerinin bir yandan kültürel ve dinsel kimliklerini muhafaza etmeye diğer yandan Türk toplumuyla bütünleşmeye, iyi birer Türk yurttaşı olmaya, siyasi iktidar ve toplum nezdinde "yurttaş" olarak kabul edilmeye çabaladıkları, diğer yandan Ortadoğu'da yaşanan gelişmelerin Türk kamuoyunda yarattığı dalgalanmalar ile doğrudan bağlantılı olarak, devrimci sol, aşırı sağ ve İslâmcı ideolojilerin günah keçisi haline geldikleri, bundan ötürü de Türk toplumuyla bütünleşme çabalarına son vererek yaşamlarını "kamusal alanda görünmeme" ilkesi etrafında inşa ettikleri fark edilebilir.

Ancak bu olumsuz gelişmelere rağmen aynı Türk Yahudi toplumu liderleri, yurtdışındaki Yunan, Ermeni, Kürt ve insan hakları savunucusu örgütlerinin Türkiye'ye yönelttikleri haklı, haksız tüm eleştirilerine karşı Amerikan Yahudi örgütleri ve İsrail Devleti ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti'ni savunan en belli başlı müttefik haline dönüşeceklerdir. Türk Yahudi toplumu liderlerinin Türk Yahudilerinin yaşam felsefesinin ana ilkelerinden biri olan ve popüler kültürlerinde "No mos karişeyamos en los meseles del hükümet" ("bizler hükümetin meselelerine karışmayız") ile dile getirdikleri

hayat tarzını mazide bırakarak hızla siyasallaşmaları aynı toplumun Türkleşme sürecinin başarıya ulaştığının bir işareti olarak da yorumlamak mümkündür. Bu yorumdan da yola çıkılarak Türk Yahudilerinin bir ikinci yaşam ve davranış şiarı olan "Pour vivre heureux vivons cachés" ("Mutlu yaşamak için gizlenerek yaşayalım") ilkesinin değişmesi, Yahudi toplumunun Türk toplumuyla tamamiyle bütünleşmesi ve bunun sonucunda başta siyaset olmak üzere kamusal alanda mevcudiyetini hissettirmesi beklenilebilirdi. Ancak Türk Yahudi toplumu liderlerinin siyasallaşmaları Türkiye Cumhuriyeti lehine gerçekleştirdikleri tanıtım faaliyetleriyle sınırlı kalmıştır. 1992 yılında *Sefarad* Yahudilerin Osmanlı topraklarına göç edişlerinin 500.üncü yıldönümü vesilesiyle düzenlenen etkinlikler haricinde, Türk Yahudi toplumu görünmezlik üzerine inşa ettiği yaşamına aynen devam etmiş, buna karşılık ferdi olarak Türkiye'nin bilim, kültür, sanat, ticaret ve sanayi alanlarında kayda değer önemli katkılarda bulunmuştur.

Türk Yahudi toplumunun çok partili demokrasinin yerleşmeye başladığı yıllarındaki serüvenini anlayabilmek için tarihî 14 Mayıs 1950 seçimlerine, seçmenlerin 1923 yılından beri Türkiye'yi yöneten CHP'ye "Yeter Söz Milletin!" sloganıyla karşı çıkıp DP'yi iktidara getirdikleri günlere geri dönmek gerekmektedir.

I- Demokrat Partili Yıllar 1950-1960

1. DEVRALINAN MİRAS VE 14 MAYIS 1950 SEÇİMLERİ

a) Cismani Meclis Seçimleri

1950 yılının başında Türk Yahudi toplumu oldukça sarsılmış bir görünümdeydi. İsrail Devleti'nin kurulmasından birkaç ay sonra başlayan ve 1949 yılının sonunda sona eren kitlesel göç yaklaşık 30.000 Yahudi'nin, yani dönemin Yahudi nüfusunun yarısının İsrail'e göç etmesine yol açmıştı. Çok daha kalabalık bir nüfusun ihtiyaçlarına göre kurulan dernek, hastane, yaşlılar yurdu, okul, sinagog gibi kurumların nüfusu yarı yarıya azalmış bir toplumun ihtiyaçlarına göre yeniden yapılanmaları artık şarttı. Bunun yanı sıra Türkiye Hahambaşılığı'nın faaliyetlerini kurallara bağlayan Osmanlı döneminden kalan Hahamhane Nizamnamesi, Cumhuriyet rejiminin gereksinmelerine göre güncelleştirilemediğinden 1931 yılında vefat eden Hahambaşı Kaymakamı Haim Becerano'nun yerine yeni bir Hahambaşı seçilememiş, Yahudi toplumu yıllar boyunca tüccar, sanayici ve hukukçular tarafından yönetilmişti. Türk Yahudi Cemaati Başkanı (diğer bir deyimle Cismani Meclis Başkanı) Hanri Soriano ve meclis üyeleri yirmi yılı aşkın bir süreden beri bu makamdaydılar. Azınlıkların Türkleşmelerini hızlandırmak isteyen siyasi otorite Osmanlı Devleti'ndeki millet düzeninin bir kalıntısı olan cemaat şeklindeki örgütlenmeleri hoş karşılamadığından Türk Yahudileri cemaat içi toplumsal faaliyetlere katılma alışkanlı-

ğını kaybetmişlerdi. Bu nedenle liderler sadece seçkin bir zümrenin üye olduğu Fakirleri Koruma Derneği (FKD) üyeleri arasından seçilmekteydi.[1] Bu nedenlerden ötürü Cismani Meclis'te boşalan yerlere seçilecek üyeler için 1949 yılının Aralık ayında yapılan seçimler Türk Yahudi basınında yer almayacak ve çok az sayıda Yahudi'nin müdavimi olduğu sinagoglarda ilan edilecekti. Böylece bu önemli olaydan bihaber olan İstanbul Yahudi toplumunun ezici çoğunluğu seçimlere katılamadı.[2] Bunun üzerine genç gazeteci Sami Kohen'in yayınladığı *Türkiyenin Sesi* gazetesi yazarlarından Marsel Şalom bir dizi yazıda seçimlerin bu şekilde düzenlenmesini ağır bir dille eleştirdi. Cismani Meclis Başkanı Hanri Soriano ile Meclis üyelerinin istifa edip yerlerini yeni simalara bırakmalarını istedi.[3] Bu yazı dizisi gerekli etkiyi yaratacak ve Soriano istifa edecekti.[4] Cismani Meclis'in toplanıp yeni üyeleri ve başkanını seçmesi siyasi otoritenin iznine tâbiydi ancak siyasi otorite izin vermekte bir güçlük çıkarmayacaktı. İznin kolaylıkla verilmesindeki en önemli etken tarihî 14 Mayıs 1950 seçimleriydi. Azınlık nüfusunun İstanbul'da yoğunlaşması nedeniyle ellili yıllarda İstanbul'dan seçilecek milletvekilleri için gayrimüslim seçmenlerin oyları belirleyici öneme sahipti. Bu nedenle CHP'nin cemaatin seçim düzenleme talebi-

---

1 28 Haziran 1938 tarihinde kabul edilen Cemiyetler Kanunu Türk derneklerinin merkezi yurdışında bulunan yabancı derneklere üye olmalarını yasakladığından sadece cemaat elitlerinin üye olduğu Béné Bérith İstanbul Locası kendini feshetti ve yeniden yapılanarak faaliyetlerine Fakirleri Koruma Derneği adıyla devam etti.

2 YIVO Institute for Jewish Research arşivi, RG 347.7. 1, Foreign Country Files, FAD-1, Kutu 121, 28 Şubat 1950 tarih, "Février 1950" başlıklı rapor, s. 1.

3 Marsel Şalom, "Meclisi Cismani ve şimdiki vaziyeti", *Türkiyenin Sesi*, 9 Şubat 1950 / Marsel Şalom, "Bu ne biçim seçim?", *Türkiyenin Sesi*, 16 Şubat 1950 / Marsel Şalom, "Meclisi Cismani ve Hahamhane Nizamnamesi", *Türkiyenin Sesi*, 23 Şubat 1950 / Marsel Şalom, "Hâlâ gitmiyecek misiniz, Beyler?", *Türkiyenin Sesi*, 9 Mart 1950 / Marsel Şalom, "Bu ne perhiz, bu ne lahana turşusu...", *Türkiyenin Sesi*, 16 Mart 1950. Marsel Şalom yıllar sonra adını Süleyman Şalom olarak değiştirdi ve *Milliyet* gazetesinin İspanya muhabirliğini yaptı.

4 "Meclisi Cismani Başkanı H. Soriano istifasını sundu", *Türkiyenin Sesi*, 13 Nisan 1950. Bu yazı dizisinin olumsuz etkisiyse cemaat liderlerinin telkinlerine uyan Yahudi tüccarların *Türkiyenin Sesi*'ne verdikleri ilânları kesmeleriydi. Bu boykot yüzünden gazete yayın hayatını durdurmak zorunda kaldı. (CZA, Dosya C2/468, Sami Kohen'in WJC'ye yolladığı 29 Ağustos 1950 tarihli mektup).

ne olumlu cevap vermesi doğaldı, nitekim de öyle oldu.[5] Seçim izninin alınmasıyla birlikte 31 Mayıs 1936 tarihinden beri toplanmayan Cismani Meclis 30 Nisan 1950 günü toplanarak yeni üyelerini seçti.[6] Başkanlığa Tek Parti döneminde Niğde bağımsız milletvekili olarak görev yapmış olan dönemin ünlü hekimlerinden Dr. Samuel Abrevaya seçildi. Abrevaya Türk Yahudi basınına verdiği ilk demecinde cemaatin öncelikli sorununun Hahamhane Nizamnamesi'nin günün şartlarına uygun bir şekilde yeniden düzenlenmesi, ardından da Hahambaşı seçiminin yapılması olduğunu belirtti.[7] Bu seçimin yapılabilmesine izin verecek makam hükümet olduğundan cemaat yönetimi tüm ümitlerini yaklaşmakta olan 14 Mayıs milletvekili seçimlerine bağlamıştı.

b) 14 Mayıs 1950 Genel Seçimleri

1950 genel seçimlerinde azınlık oylarına talip olan siyasi partilerin tamamı İstanbul'dan gösterdikleri milletvekili adayları arasında azınlıklara yer verdi.[8] CHP adayları arasında Yahudileri temsilen *Türkleştirme* (1928), *Kemalizm* (1936) ve *Türk Ruhu* (1944) kitaplarının yazarı Munis Tekinalp (diğer adıyla Moiz Kohen)[9], Rumları temsilen Dr. Nikola Fakaçelli ve Dr. Atanas Kukulis, Ermenileri temsilen de diş hekimi Hrant Hayrabetyan yer aldı.[10] Diğer siyasi partiler de azınlıklardan aday göstermeyi ihmal etmediler. Avukat Daniel Behar MP'den, 1946 seçimlerinde DP'den milletvekili seçilen avukat Sala-

---

5 YIVO Institute for Jewish Research arşivi, RG 347.7. 1, Foreign Country Files, FAD-1, Kutu 121, 18 Şubat 1957 tarih, "Statuts de la Communauté Juive" başlıklı rapor, s. 2.

6 "Hahambaşılık Umumi Meclisi 14 seneden beri geçen pazar, tarihi ilk toplantısı yaptı", *Türkiyenin Sesi*, 4 Mayıs 1950.

7 S(ami).K(ohen), "Yeni Cismani Meclis başkanı Dr. Abrevaya, cemaat davaları yakında halledilecektir diyor", *Türkiyenin Sesi*, 10 Mayıs 1950. Abrevaya'nın hayat hikâyesi için bkz. Rıfat N. Bali, *Devlet'in Yahudileri ve "Öteki" Yahudi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 161-186.

8 YIVO Institute for Jewish Research arşivi, RG 347.7.1, Foreign Country Files, FAD-1, Kutu 121, 15 Mayıs 1950 tarih ve "Rapport couvrant la période commençant en Avril 1950, s'étendant jusqu'au 14 Mai, date des éléctions" başlıklı rapor, s. 6.

9 Tekinalp'in yaşamı için bkz. Jacob Landau, 1996.

10 *CHP 1950 İstanbul Milletvekili Adayları Hal Tercümeleri*, Tan Matbaası, İstanbul, [1950].

mon Adato ile Cismani Meclis eski başkanı Henri Soriano ise DP'den aday gösterildiler.[11] Seçimlerin yapılmasına dört ay kala *L'Etoile Du Levant* gazetesi Tekinalp'la yaptığı bir mülakatta azınlıkların Varlık Vergisi'nin tek sorumlusu olarak kabul ettikleri CHP'ye oy verip vermeyeceklerini sordu. Tekinalp Varlık Vergisi'nin CHP'ye değil, o tarihte CHP üyesi olan bazı siyasetçilere mal edilmesi gerektiği cevabını vererek, üstü örtülü bir şekilde, Yahudi seçmenlerin CHP'yi boykot etmemeleri gerektiği mesajını verdi.[12] Tekinalp seçim öncesinde kendisiyle yapılan bir diğer mülakatta da milletvekili seçilmesi halinde ne gibi hizmetlerde bulunacağı sorusuna, "Musevi milletvekili" olmayacağı, Türk halkı için çalışacağı, cemaatin kurumsal bir kimliğe kavuşması için gerekli kanunların çıkarılması için uğraşacağı cevabını verecekti.[13] Varlık Vergisi Kanunu'nun azınlıklara karşı ayrımcı ve keyfi bir şekilde uygulanmasının üzerinden sekiz yıl geçmesine rağmen azınlıklar üzerinde yarattığı maddi ve manevi tahribatın etkisi henüz kaybolmadığından seçim propagandası konuşmalarında Varlık Vergisi CHP'yi karalayan bir unsur olarak kullanılacaktı. DP İstanbul adaylarından avukat Salamon Adato konuşmalarında Varlık Vergisi'ni örnek göstererek CHP'yi geçmişte din ve mezhep ayrımı yapmakla eleştirecekti.[14] Siyasi partiler gösterdikleri milletvekili adayları arasında azınlıklara yer vermelerine rağmen seçim konuşmalarında azınlıkları ilgilendiren konulara hiç değinmeyeceklerdi. Bunun tek istisnası DP İstanbul milletvekili adayı Nazlı Tlabar'dı. Tlabar konuşması sırasında din ve ırk farkı gözetmeksizin bütün vatandaşların eşit kabul edilmeleri gerektiğini savunacak, Varlık Vergisi'ne de atıfta bulunarak demokrasilerde böyle bir uygulamanın meydana gelmesinin imkânsız olduğunu belirtecekti.[15]

---

[11] "Los kandidatos de deputados Cudios de Istanbul", *Şalom*, 13 Nisan 1950.

[12] "Les prochaines élections et les minorités", *L'Etoile Du Levant*, 27 Ocak 1950.

[13] "Tekin Alp ile mülakat", *Şalom*, 13 Nisan 1950.

[14] "Siyasi partiler", *Akşam*, 17 Nisan 1950 / "Maitre Adatto a parlé aux ouvriers", *L'Etoile Du Levant*, 21 Nisan 1950.

[15] YIVO Institute for Jewish Research arşivi, RG 347.7.1, Foreign Country Files, FAD-1, Kutu 121, 15 Mayıs 1950 tarih ve "Rapport couvrant la période commençant en Avril 1950, s'étendant jusqu'au 14 Mai, date des éléctions" başlıklı rapor, s. 8.

Azınlık seçmenleri siyasi tercihleri açısından türdeş bir görünüm arz etmemekteydiler. Türk Yahudi basını herhangi bir siyasi parti lehine yayın yapmamakta, okurlarına seçimlere katılan tüm partilerin en liberal ve demokrat adaylarından oluşan bir karma listeye oy vermelerini telkin etmekteydi.[16] Bunun tek istisnası CHP'nin iktidara gelmemesi için okurlarını DP'ye veya seçimlerden sonra DP ile birleşeceğine emin olduğu MP lehine oy kullanmaya davet eden *L'Etoile Du Levant* gazetesiydi.[17] Türk Yahudi toplumu içinde oyların DP'ye verilmesi konusunda örgütlenmiş herhangi bir çalışma olmamasına rağmen Yahudi seçmenlerin neredeyse tamamı DP lehine oy kullanacaklardı. CHP'ye karşı Yahudiler kadar derin bir husumet beslemeyen Rum ve Ermeni seçmenlerin oyları ise DP ve CHP arasında dağıldı.[18]

Seçimler DP'nin zaferiyle sonuçlandı. CHP'yi "Allahsız Parti" olarak niteleyen dinî duyarlılığı yüksek kesim, Tek Parti döneminin baskıcı siyasetinden bezen halk, yirmi yılı aşkın bir süre iktidarda kalmanın CHP'de yarattığı yıpranma gibi değişik etkenler DP'nin zafere ulaşmasına imkân vermişti.[19] 1946 yılında DP'den İstanbul milletvekili seçilen Salamon Adato yeniden milletvekili seçildi. İstanbul'da yaşayan azınlık seçmenlerin oylarını toplamayı ümit eden CHP ise derin bir hayal kırıklığına uğradı. İçişleri Bakanı Emin Erişirgil bu duyguyu İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay'la yaptığı telefon konuşmasında, "yahu hani Rumlar [reylerini] bize verecekti?" serzenişiyle ifade etti.[20] Seçim sonuçları azınlıklar

---

16 Avram Leyon, "Vatandaş Sandık başına!..", *Şalom*, 10 Mayıs 1950 / Türkiyenin Sesi, "Oy sandığı başında Türk Yahudisi", *Türkiyenin Sesi*, 10 Mayıs 1950.

17 A. Benaroya, "Aux Urnes citoyens", *L'Etoile Du Levant*, 24 Mart 1950 / Aydın-Sel, "Pour qui je voterai", *L'Etoile Du Levant*, 10 Şubat 1950. Bu gazete TBMM'nin ilk stenografi hocası Avram Benaroya tarafından yayınlanıyordu. Bu gazeteci hakkında daha fazla bilgi için bkz. Rıfat N. Bali, *Avram Benaroya: Un Journaliste Juif Oublié Suivi de Ses Mémoires*, (İsis Yayınları, İstanbul, 2004).

18 YIVO Institute for Jewish Research arşivi, RG 347.7.1, Foreign Country Files, FAD-1, Kutu 121, 15 Mayıs 1950 tarih ve "Rapport couvrant la période commençant en Avril 1950, s'étendant jusqu'au 14 Mai, date des éléctions" başlıklı rapor, s. 7-8.

19 Cem Eroğul, 1998, s. 86.

20 Metin Toker, 1990a, s. 14. Rum asıllı Ahilya Moshos ve Andre Vahram Bayar DP'den milletvekili seçildiler.

arasında büyük bir sevince yol açtı. Hükümet programından duyulan derin memnuniyeti dile getiren *Şalom* gazetesinin başyazısı aynı zamanda Yahudi toplumunun hislerine de tercümandı.[21] Milletvekili seçimlerinden birkaç ay sonra yapılan İl Genel Meclisi seçimlerinde de Yahudi adaylar başarı göstereceklerdi.[22] Seçimlerden bir yıl sonra *Şalom* gazetesinin İzmir muhabiri tarafından hazırlanan bir raporda DP'nin iktidara gelmesinin ardından cemaate hâkim olan hava şöyle tarif edilmekteydi:

> Halihazırda DP iktidardadır. İkinci sırada CHP, MP ve önemsiz birkaç parti yer almakta. Ancak bu partilerin Yahudilere karşı tavırları mecburen iyi zira iktidardaki DP başka türlü bir davranışa izin vermemektedir. Türk basınında bile artık, eskiden olduğu gibi, ne doğrudan ne de dolaylı bir şekilde antisemit akımlara rastlanmamakta. Artık Yahudi olarak ne İstanbul'da, ne de Türkiye'nin başka bir yerinde şikâyetçi olacağımız bir husus mevcut değildir. Aynen herhangi bir Türk gibi biz Yahudiler de şikâyetlerimiz için doğrudan doğruya, hususi bir merasime gerek kalmadan herhangi bir memura müracaat edebiliriz. Sabık iktidara mensup çok sayıda memur bir gayrimüslimin kanunun kendisine tanıdığı hakkı hür bir şekilde talep ettiğini görünce şoka uğramakta. Ancak [gayrimüslimin] şikâyeti ister istemez dikkate alınmakta ve hemen çözüme kavuşturulmakta. Amerika ve başka ülkelerde olduğu gibi artık Türkiye'de de gerçek demokrasi hâkim. Sadece dünya sulhunu sağlamak için komünizm kanun dışı [bir faaliyet sayılmakta].[23]

DP–Türk Yahudi toplumu arasında yaşanmaya başlayan bu balayı 1953 yılında doruk noktasına ulaşacaktı. O yıl Cumhurbaş-

---

[21] "A.(vram) L.(eyon), "D.P. programı", *Şalom*, 1 Haziran 1950.

[22] DP adayı Yusuf Salman İstanbul Belediye Meclisi'ne, Dr. Behor İsrael İzmir Belediye Meclisi'ne, ("Turkish Jews on local councils", *The Jewish Chronicle*, 29 Eylül 1950, s. 24), DP Milas teşkilatının önde gelen üyelerinden Emanuel Levi Milas Belediye Meclisi'ne seçildi. ("Turkish city elects for the first time Jew as municipal councellor", *JTA Bülteni*, 26 Ekim 1950, s. 4).

[23] CZA, S20/532 sayılı dosya, *Şalom* gazetesi İzmir muhabiri Ruben Katan'ın 18 Haziran 1951 tarihli raporu, s. 12.

kanı Celâl Bayar davet edildiği Balat Or-Ahayim Hastanesi'nin geleneksel yıllık balosuna maiyeti ile birlikte katılacaktı. Cumhuriyet tarihinde ilk kez bir Cumhurbaşkanı bir azınlık cemaatinin etkinliğine katılmaktaydı. Bayar simgesel anlamı yüksek olan bu ziyaretler azınlıkların Anayasa'nın tanıdığı tüm haklara sahip vatandaşlar olduğunu teyit etmekteydi.[24]

Soldan sağa: İlk sıra: Cumhurbaşkanı Celâl Bayar, adı meçhul bayan. İkinci sıra: Cismani Meclis Başkanı Marko Nasi, Dr. Samuel Abrevaya Marmaralı, diş hekimi Sami Günzberg, *Şalom*, 26 Şubat 1953

[24] Röne Menda, "Sevgili Cumhur Reisimiz Sayın Celâl Bayar tarafından şereflendirilen Or-Ahayim'in Balosu", *La Vera Luz*, 26 Şubat 1953.

2. DP İKTİDARINDAN BEKLENTİLER

Çoğunluğu serbest meslek sahibi olan azınlıkların kendilerini DP'ye daha yakın hissetmelerinin en önemli nedenlerinden biri DP hükümetinin "her mahalleye bir milyoner" sloganı ile müteşebbisleri, tüccar ve sanayicileri teşvik etmesiydi. DP'nin liberal ekonomi siyasetini destekleyen bir diğer kesim de Dönmelerdi. İslâmî kesim tarafından "siyonist" veya "mason" sıfatlarıyla suçlanan Dönmeler DP içinde yer alan ve ileriki yıllarda tasfiyeye uğrayacak olan muhafazakâr ve gelenekçi kanadı dengelemekte, böylece de Türkiye'nin İsrail'le ilişkilerini makul bir düzeyde sürdürmesini mümkün kılmaktaydı.[25] Azınlıkların DP'ye destek vermelerinin önemli iki diğer nedeni ise Varlık Vergisi'nden mağdur olanlara ödedikleri vergilerin iadesi ve Anayasa'nın bütün vatandaşlara tanıdığı eşitliğin kâğıt üzerinde kalmayıp tam anlamıyla uygulanmasıyla ilgili beklentilerdi.

a) Eşitlik Talebi

Türk Yahudi basınının dile getirdiği eşitlik talebi, gayrimüslim yurttaşların herhangi bir ayrıma tâbi tutulmamaları, 1924 Anayasası'nın "Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle (Türk) ıtlak olunur" tanımını yapan 88. maddesinin tam anlamıyla uygulanması, başka bir deyimle, Yahudilerin laik Türkiye'nin birer eşit vatandaşı olarak kabul edilmelerinden ibaretti. Hükümetin kurulmasından sonra yeni İçişleri Bakanı Rüknettin Nasuhoğlu bakanlık birimlerine gönderdiği bir genelgede "yeni hükümetin idari yetkisini ve gücünü yurttaşlar arasında hiçbir ayrım gözetmeksizin uygulamak" niyetinde olduğunu açıklaması da bu beklentiyi güçlendirecekti.[26]

Tek Parti döneminde yayınladığı kitaplarla Kemalizmin ve Türkleşmenin önemli ideologlarından Munis Tekinalp da üyesi ol-

---

[25] Andrew Mango, "Turkey and Israel", *The Wiener Library Bulletin*, 1970, Cilt 24, s. 12-18, 14.

[26] CZA, C2/1723 sayılı dosya, "Turkish Jewry on way to rehabilitation", *World Jewish Affairs*, Special Feature, 82E, 13 Ekim 1950.

duğu İstanbul Belediye Meclisi'nin bir toplantısında dernek ve vakıflardan söz edildiğinde "azınlık–çoğunluk", "müslim–gayrimüslim" şeklinde ayrım yapılmasının yanlışlığına dikkat çekecekti. İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Fahrettin Kerim Gökay bu görüşü destekleyecek ve Yahudi toplumunun kurduğu Halk Dispanseri'nin açılışı sırasında yaptığı konuşmada söylediği[27] "nüfus cüzdanının basit bir vesika olmayıp her Türkiye Cumhuriyeti vatandaşına bütün sivil haklardan yararlanma fırsatı veren bir yurttaşlık belgesi olduğu" sözlerini bir daha tekrarlayacaktı. Tekinalp bir gazetecinin yönelttiği "ayrımcı ve Anayasa'ya aykırı olan azınlık-çoğunluk kavramının yok olduğuna inanıyor musunuz?" sorusuna verdiği cevapsa 1950'li yıllarda geçerli olan gerçeğin dile getirilişiydi. Tekinalp cevabında ideal ile gerçeklerin paralel bir şekilde yürüdüklerini belirterek bu soruya "şimdilik" kaydıyla olumlu cevap veremediğini ancak gelecek için umut beslediğini ifade edecekti.[28] Tekinalp *L'Etoile Du Levant* gazetesinde yayınladığı iki yazıda da azınlıkların Türkleşmeleri gerektiği görüşünü savunmaya devam edecek,[29] Varlık Vergisi'ni ise CHP içinde meydana gelen "oligarşik bir durum"a mal edecekti.[30]

Gayrimüslimlerin şikâyetçi oldukları uygulamalardan biri vatandaşlara memur olma hakkını tanıyan 1924 Anayasası'nın 92. maddesinin kendilerine uygulanmaması ve gayrimüslimlerin memuriyet hizmetinden fiilen dışlanmalarıydı. Çok partili demokrasiye geçişle birlikte bu uygulamanın kaldırılacağını ümit eden azınlıklar DP'nin iktidara gelmesinden sonra bunun halen gerçekleşmeyeceğini gördüklerinde hayal kırıklığına uğrayacaklardı. Bu durumun nedeni ise Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana iktidarda olan CHP'li kadronun Tek Parti döneminden kalan alışkanlığını 1946 sonrasında da devam ettirmesiydi. Bu alışkanlıktan ötürü

---

[27] "Le Vali au Dispensaire de Büyük Hendek", *L'Etoile Du Levant*, 10 Şubat 1950.

[28] "No ay mas sivdadinos minoritaryos i mayoritaryos", *Şalom*, 16 Mart 1950 / "La citoyenneté turque et les minorités", *L'Etoile Du Levant*, 31 Mart 1950.

[29] M. Tekinalp, "Minorités", *L'Etoile Du Levant*, 14 Nisan 1950 / M.Tekinalp, "Qui est Turc", *L'Etoile Du Levant*, 21 Nisan 1950.

[30] M. Tekinalp, "L'épisode tragique du "Varlik"", *L'Etoile Du Levant*, 28 Nisan 1950.

azınlıkların kamu kuruluşlarında istihdam edilmelerine imkân tanınmıyordu. DP'nin iktidar olmasından ve CHP'lileri bürokrasiden tasfiye etmesinden sonra Türk Yahudi basınında Yahudilerin eşit yurttaşlar olarak kamusal hayata daha çok katılmalarını imkân verecek düzenlemelerle ilgili taleplere rastlanmaya başlanacaktı. *L'Etoile Du Levant* gazetesi sahibi ve başyazarı Avram Benaroya Yahudilerin İstanbul Barosu, İstanbul Tabipler Cemiyeti, Gazeteciler Cemiyeti gibi meslek örgütlerine üye olduklarını ancak yönetim kurullarına alınmadıklarını, bu uygulamanın tek istisnasının İstanbul Tüccar Derneği olduğunu hatırlatarak Anayasa'nın 92. maddesinin harfiyen uygulanmasını isteyecek,[31] DP'nin seçim zaferinden sonra aynı dileğini bir daha tekrarlayacak,[32] 9 uncu Kurultay'ın ardından CHP tarafından yayınlanan manifestoda bütün vatandaşlar için eşitlik istenmesi üzerine bizatihi CHP'nin Tek Parti dönemi boyunca ayrımcılığı yaygın bir şekilde uygulaması sonucunda gayrimüslimleri memur olmaktan men ettiğini hatırlatarak eşitliğin zihinlerin demokratikleşmeleri halinde gerçekleşeceğini yazacaktı.[33] Benaroya *Hürriyet* gazetesinin başlığında yer alan "Türkiye Türklerindir" cümlesini de eleştirecek, demokrat bir Türkiye'de yurttaşlar arasında hürriyet ve eşitliğin sözcülüğünü yapan bir gazeteye bu başlığı yakıştırmayacaktı.[34] Benaroya'ya göre Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında geçerli olan "vatanı kurtarmak için kan dökenler Türklerdi. Dolayısıyla Kurtuluş Savaşı'nda fedakârlıkta bulunanlar savaş sonrasında da karşılığını alacaklardı" şeklinde özetlenebilen kanaatten kaynaklanan, Türk-müslüman unsuruna yüzyıllardan beri hâkim olan aşağılık duygusunu yok edip ona özgüven vermeyi amaçlayan, bu yüzden de azınlıkları kamu hizmetinden dışlayan

---

31 A. Benaroya, "Amnistie", *L'Etoile Du Levant*, 10 Mart 1950 / "La citoyenneté turque et les minorités", *L'Etoile Du Levant*, 31 Mart 1950. Munis Tekinalp İstanbul Tüccar Derneği'nin yönetim kurulunda yer almakta, yazıları derneğin yayın organı *Türkiye İktisat Mecmuası*'nda yayınlanmaktaydı.

32 A. Benaroya, "Fonctionnaire", *L'Etoile Du Levant*, 7 Temmuz 1950 / Aydın-Sel, "Ce que veulent les minorités", *L'Etoile Du Levant*, 1 Aralık 1950.

33 A. Benaroya, "L'égalité morale", *L'Etoile Du Levant*, 7 Aralık 1951.

34 L'Etoile Du Levant, "La ligne anti-raciste", *L'Etoile Du Levant*, 20 Şubat 1953.

siyaset Cumhuriyet'in kuruluş yılları için anlaşılabilir bir siyasetti. Ancak "ülkenin aslî sahibi" Müslüman unsurun Türkiye'nin her alanında egemen olduğu 1950'li yıllarda, Anayasa'da yer alan ancak gayrimüslimler söz konusu olduğunda uygulanmayan eşitlik ilkesinin artık uygulanması şarttı.[35] Benaroya bir diğer yazısında artık yurttaşlar arasında huzur ve güven tesis edildiğinden TCK'nın 159. maddesinde bir değişiklik yapılıp bu maddede yer alan ve Tek Parti döneminde muhtelif bahanelerle genellikle sadece azınlıklara karşı uygulanan "Türklüğü tahkîr" suçunun kanundan kaldırılmasını isteyecek, ancak bu dileği gerçekleşmeyecekti.[36] Benaroya seçim arifesinde yayınladığı bir diğer yazısında Tek Parti döneminde yurttaş yaratma ve azınlıkları Türkleştirme siyasetinin felsefesinin Türk dilini, kültürünü ve ülküsünü özümseme olduğunu ancak bağımsız milletvekilleri Samuel Abrevaya ve Avram Galanti'nin "Türk" sayılmadıklarından milletvekili olmalarına rağmen CHP'nin Parti Meclisi toplantılarına katılamadıklarını hatırlatacaktı. Benaroya "Türk olma"nın koşullarından "Türk ülküsünü özümseme" şartının kanıtlanması imkânsız olmasından dolayı sadece Müslümanların "Türk" sayıldıklarını hatırlatarak gayrimüslim yurttaşlara karşı duyulan güvensizliğin bir ifadesi olan bu uygulamanın artık yerini itimada bırakmasını istemekteydi. Bena-

---

35 A. Benaroya, L'égalité totale", *L'Etoile Du Levant*, 4 Ocak 1952.

36 A. Benaroya, "L'épuration du code", *L'Etoile Du Levant*, 28 Temmuz 1950 / A. Benaroya, "Le racisme engendre la dictature", *L'Etoile Du Levant*, 16 Şubat 1951 / A. Benaroya, "L'égalité morale", *L'Etoile Du Levant*, 7 Aralık 1951. TCK 159. maddesinin Tek Parti dönemindeki uygulamaları için bkz. Cemil Koçak, "Ayın Karanlık Yüzü", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Bahar 2005, Sayı 1, s. 147-208. Bu madde 1950'li yıllarda Tek Parti döneminde olduğu gibi azınlıkları sindirme ve tedirgin etme amacıyla olur olmaz her vesileyle uygulanmadı. Bunun, rastlayabildiğim kadarıyla, tek istisnaları akli dengesi bozuk bir Yahudi'nin Türklere, Türkiye'ye ve Atatürk'e hakaret etmesi üzerine halk tarafından linç edilirken polis tarafından gözaltına alınması ("Türklüğe hakaret eden Musevi linç ediliyordu", *Hürriyet*, 5 Ağustos 1952 / "İzmir'de Türklüğe hakaret eden Musevi deli olduğu anlaşıldı", *Şalom*, 14 Ağustos 1952), bir kumar şebekesi tarafından kandırılıp dolandırılan Vitali Bilen'in kumar dünyasının sırlarını basına aktarması üzerine Türklüğü tahkir suçundan tutuklanmasıydı. (Sadun Tanju, "İstanbul kumarhanelerinin içyüzü", *Vatan*, 15-22 Şubat 1955 / "Tüccar Vitali Bilen dün tevkif edildi", *Vatan*, 4 Mart 1955 / "V. Bilen'in avukatı tevkife itiraz etti", *Vatan*, 5 Mart 1955).

roya'ya göre bunun gerçekleşmemesi halinde müslim ve gayrimüslim Türkler arasında bulunan Çin Seddi yıkılamayacaktı.[37]

Bu beklentilerden ötürü 14 Mayıs seçimlerinden kısa bir süre sonra basında azınlıklara memur olma hakkını tanıyacak bir kanunun hazırlandığı haberi yer aldı.[38] Ancak bu haberin aslı çıkmadı. Aslında böyle bir kanunun hazırlanmasına gerek yoktu zira yasalarda gayrimüslimlerin memur olmalarını engelleyici hiçbir madde mevcut değildi. Sorun kanunda değil, kanunu uygulayan zihniyetteydi.[39] Bu uygulamanın ender de olsa istisnaları mevcuttu.[40] Ancak bu istisnalar genel manzarayı değiştirmeye yeterli değildi. Azınlıklar bir serbest meslek sahibi değillerse genellikle sahipleri gayrimüslim olan şirketlerle, yabancı sermayeli banka ve sigorta şirketlerinde çalışacaklar, Türk sermayeli banka ve kamu hizmetlerinde rastlanmayacaklardı.[41] Aslında azınlıkların memur olma talepleri soyut bir tartışmaydı. Düşük geliri nedeniyle memuriyet, azınlıkların ezici çoğunluğunun çok fazla istekli olmadığı bir meslekti. Ancak azınlıkların bu talepleri hayatın her aşamasında kendilerine eşit davranılması konusunda duydukları özlemlerin dile ge-

---

37 Av[ram]-Ben[aroya], "Les deux définitions du 'citoyen'", *L'Etoile Du Levant*, 7 Nisan 1950.

38 "Ekalliyetler ve devlet hizmeti", *Hergün*, 22 Haziran 1950.

39 Böyle bir uygulamanın bir diğer örneği de THY idi. THY'nin teknik personel alımı için 1951 yılında basına verdiği ilanlarda adaylarda aranan şartlar arasında "müslüman olmak" şartı yer alıyordu.(YIVO Institute for Jewish Research arşivi, RG 347.7.1, Foreign Country Files, FAD-1, Kutu 121, 9 Ağustos 1951 tarih "Juillet 1951" başlıklı rapor, s. 4). THY'nin bu uygulaması ileriki yıllarda da devam etti. 1953 yılında bir Yahudi genci İngilizce bilir personel arayan THY'ye başvurdu ancak istenen şartları karşılamasına rağmen işe alınmadı. (İsak Kohen, "Zaruri bir açıklama", *Haftanın Sesi*, 28 Kasım 1957).

40 Maliye Bakanlığı Müfettişliği gibi bazı yüksek mevkilerde Yahudilere rastlanmaya başlandı. (YIVO Institute for Jewish Research arşivi, RG 347.7.1, Foreign Country Files, FAD-1, Kutu 121, 9 Ağustos 1951 tarih "Juillet 1951" başlıklı rapor s.4). 1954 yılında bir Yahudi genç kız THY'ye hostes olarak kabul edildi. (A. Benaroya, "Pour la diffusion de l'ésprit démocratique", *L'Etoile Du Levant*, 4 Haziran 1954.)

41 Sabetay Dinar, "Notes from a visit to Turkey", (İbranice), *Ha-Po'el Ha-Ta'ir*, 9 Ekim 1951, s. 19-20. Azınlıkların çalıştıkları yabancı sermayeli bankalar Osmanlı Bankası, Selanik Bankası, Holantse Bank Uni, Banca Commerciale Italiana, Banco di Roma idi.

tirilişi açısından simgesel bir öneme sahipti. Benaroya gayrimüslimlerin kamu hizmetinde bulunmalarının yanı sıra Batı âlemini tanıyan ve yabancı dillere vakıf gayrimüslimlerin görevle yurtdışına giden resmî heyetlerde de yer almalarını arzulayacaktı. Benaroya'ya göre böylece bu kişilerin sadece bilgi ve uzmanlıklarından faydalanılmayacak, aynı zamanda "Türkiye'de demokrasi sadece görüntüden ibarettir" diyen kötü niyetli insanlar da susturulacaktı.[42]

b) Varlık Vergisi'nin İadesi Tartışmaları

DP'nin muhalefette bulunduğu yıllarda Celâl Bayar'ın, en sonuncusu 14 Mayıs seçimlerinden iki üç ay önce olmak üzere, gayrimüslim dostlarıyla olan özel sohbetlerinde onlara DP'nin yeterli milletvekili sahibi olması halinde Varlık Vergisi'nden mağdur olanların zararlarının tazmini için bir kanun teklif edeceği sözünü vermesi azınlıklarda büyük ümitler yaratmıştı.[43] Bu nedenle DP'nin iktidar olmasından sadece on beş gün sonra *Şalom* gazetesi başyazarı Varlık Vergisi Kanunu'nun ayrımcı ve keyfi uygulamasından zarar görenlerin zararlarının tazmin edilerek haksızlığın düzeltilmesini dileyecekti.[44] *L'Etoile Du Levant* gazetesi ise Varlık Vergisi Kanunu'nun ayrımcı uygulamasının Türk ulusunu dünya kamuoyu nezdinde "yağmacı ve zalim bir ulus" olarak resmettiğinden, Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyet'in haysiyetini aklamak için DP iktidarından bu uygulamanın müsebbiplerinin cezalandırılmasını, ana muhalefet partisi CHP'den de bu konuda DP'yi desteklemesi ve 1942 yılında işlenen bu suça iştirak eden ve halen parti içinde bulunanların CHP'den uzaklaştırılmasını talep edecekti.[45] Türk Yahudi basınında dile getirilen bu talep ilerleyen zaman içinde azınlıklar - DP ilişkilerinin en belli başlı konularından biri haline gelecekti. DP'nin iktidar olmasından sonra azınlıklar bu haksız-

---

[42] A. Benaroya, "Esprit démocrate", *L'Etoile Du Levant*, 12 Aralık 1951.

[43] YIVO Institute for Jewish Research arşivi, RG 347.7.1, Foreign Country Files, FAD-1, Kutu 121, 31 Mayıs 1950 tarih "Mai 1950" başlıklı rapor, s.2.

[44] A.[vram] L.[eyon], "D.P. programı", *Şalom*, 1 Haziran 1950.

[45] A. Benaroya, "Crime et châtiment", *L'Etoile Du Levant*, 4 Ağustos 1950.

lığın düzeltilmesi için seslerini yükseltmeye başlayacaklardı. TBMM'de zaman zaman cereyan eden Varlık Vergisi'yle ilgili konuşma ve tartışmalar verginin iade edilebileceği ümitlerini sürekli canlı tuttuğundan konu uzun bir süre gündemi işgal etti.

Bir sözlü soru üzerine Maliye Bakanı Varlık Vergisi'ni "hicabâver" [utanç verici] bir uygulama olarak niteleyecek,[46] Maliye Bakanı'nın bu sözleri Varlık Vergisi'nin iadesi konusunu alevlendirecekti. *Milliyet* gazetesi başyazarı Ali Naci Karacan bir başyazısında hükümetin ne yapıp edip bu hatayı tamir etmesini isteyecekti.[47] İstanbul'da faaliyet gösteren bir yabancı sermayeli şirket müdürüne göre Hazine'nin borçlanma tahvilleri ihraç etmesi halinde Varlık Vergisi mağdurlarından haksız bir şekilde tahsil edilen vergiler kendilerine geri ödenebilirdi. Bu yapıldığı takdirde hem vatandaşlara güven telkin edilebilecek, hem de yastık altında saklanan paralar bankalara geri dönebilecekti.[48] *Şalom* gazetesi de verginin iade edilmesini dileyen birçok yazı yayınlayacaktı.[49] Kamuoyu oluşturma amacıyla birçok milletvekili ve resmî zevatın basın mensuplarına Varlık Vergisi'nin iadesi için basının bir kampanya başlatmasının uygun olacağını söylemeleri üzerine *Le Journal D'Orient* gazetesi Munis Tekinalp'ın görüşüne başvurdu.[50] Tekinalp'a göre Varlık Vergisi yerli ve yabancı sermayeyi ürküterek müteşebbislerin yatırım yapmalarına engel olmuştu. Kanunun uygulanması sırasında yapılan hataların düzeltilmeleri şarttı.[51] Varlık Vergisi'nin alenen eleştirildiği bu ortam cemaat liderlerine cesaret verecekti. Avukat

---

46 "Varlık Vergisinin hesabı soruldu", *Milliyet*, 4 Temmuz 1950.

47 Ali Naci Karacan, "Varlık vergisi hatâsı tamir edilmelidir", *Milliyet*, 5 Temmuz 1950.

48 A. Benaroya, "Réparer l'erreur", *L'Etoile Du Levant*, 21 Temmuz 1950

49 A.[vram] L.[eyon], "Varlık Vergisi iade edilebilirmi?", *Şalom*, 6 Temmuz 1950 / "Varlık Vergisi mükellefleri mallarını mahkeme kararı ile istirdada uğraşıyorlar", *Yeni İstanbul*, 14 Temmuz 1950 / M.M., "Las amargas konsikuensas del Varlık Vergisi", *Şalom*, 27 Temmuz 1950.

50 YIVO Institute for Jewish Research arşivi, RG 347.7.1, Foreign Country Files, FAD-1, Kutu 121, Ağustos 1950 tarih, "Juin-Juillet 1950" başlıklı rapor, s. 5.

51 "La solution du problème du Varlik", *Le Journal D'Orient*, 21 Temmuz 1950.

Kemal Levent TBMM'ye başvurarak verginin tahsili sırasında yapılan hataların telafi edilmesini talep bile edecekti.[52] Varlık Vergisi Kanunu'nun uygulandığı tarihte İstanbul Defterdarı olan Faik Ökte'nin 1951 yılının Mayıs ayında anılarını yayınlaması ise tartışmaları daha da şiddetlendirdi. Ökte devletin ayıplı bir uygulamasını teşhir ettiği için basının neredeyse tamamı tarafından "vatan haini" ilan edildi. Basın, Varlık Vergisi'nin geçmişin karanlık ve utanç verici bir sayfası olduğunu belirterek bu olayın unutulması gerektiğini vurguladı.[53] Faik Ökte'nin kitabından cesaret alan azınlıklar da Varlık Vergisi'yle ilgili anılarını ilk kez dile getirmeye başlayacaklardı.[54]

Varlık Vergisi'yle Türkiye Cumhuriyeti'ne sürülen lekenin silinmesi için TBMM'deki çoğunluğuna dayanan DP'nin cesur bir karar alarak Varlık Vergisi Kanunu'nun uygulanması sırasında mağdur olanlara gaspedilen varlıklarını iade etmesi gerektiğini savunan *L'Etoile Du Levant* gazetesine göre[55] Varlık Vergisi Kanunu'nun uygulanması sırasında yapılan hatanın düzeltilmemesinin nedeni ya DP'nin Varlık Vergisi Kanunu'nun kabulünde kendisini en az CHP kadar sorumlu hissetmesinden veya halk nezdindeki popüleritesini kaybetmek istememesinden ileri gelmekteydi.[56] Gazeteye göre Varlık Vergisi mağdurlarının tazmin edilebilmeleri için ya yeni vergilerin kabul edilmesi veya Hazine'nin borçlanmaya gitmesi şarttı. Başyazar Benaroya'ya göre böyle bir kanunun kabulü halinde DP halk nezdinde popüleritesini ciddi ölçüde kaybedecekti zira hiçbir siyasetçi gayrimüslimlere karşı on yıl önce yapılan ha-

---

52 "Varlık Vergisi faciası hakkında", *Şalom*, 7 ve 14 Aralık 1950.

53 Bu konudaki tartışmalar için bkz. Rıfat N. Bali, "Çok partili demokrasi döneminde Varlık Vergisi tartışmaları", *Tarih ve Toplum*, Eylül 1997, Sayı 165, s. 47-59.

54 Rıfat N. Bali, "1952 Yılında *Hizmet* gazetesinin Varlık Vergisi İle İlgili Yayını", *Toplumsal Tarih*, Mayıs 2008, Sayı 173, s. 26-33.

55 Aydın-Sel, "Varlık, Aşkale et réparations", *L'Etoile Du Levant*, 6 Nisan 1951 / A. Benaroya, "Le Varlık et la Presse", *L'Etoile Du Levant*, 4 Temmuz 1952 / A. Benaroya "Le Varlık et le gouvernement", *L'Etoile Du Levant*, 18 Temmuz 1952. / A. Benaroya "Les Profiteurs du Varlık", *L'Etoile Du Levant*, 19 Eylül 1952.

56 A. Benaroya, "Une initiative sérieuse", *L'Etoile Du Levant*, 22 Mayıs 1953.

talı bir uygulamadan dolayı halktan maddi fedakârlıkta bulunmasını isteyemezdi. Benaroya DP'li hatiplerin Varlık Vergisi Kanunu'nun hatalı uygulaması sonucunda tahsil edilen vergilerin mağdurlara iadesinin azınlıklara ödenen bir nevi tazminat olmayıp Türkiye'ye sürülmüş bir kara lekenin temizlenmesi olduğu konusunda halkı ikna etmeleri halinde ülkesinin onur ve haysiyetini her zaman ön planda tutan halkın Varlık Vergisi'nin iadesine mutabık olacağına inanmaktaydı.[57]

Tartışmaların Amerikan Yahudi Örgütlerindeki Yankısı

Varlık Vergisi'nin iadesi için Türk Yahudi toplumunun ümit bağladığı bir diğer merci Amerika'ydı. Ünlü hukukçu Milaslı Gad Franko'nun oğlu ve Amerikan Yahudi Komitesi'nin (AJC) Türkiye muhabiri avukat Emil Hayim Franko Varlık Vergisi'nin iadesi talebinin tekrar gündeme getirilmesi için Faik Ökte'nin 1951 yılında anılarını yayınlamasını bir fırsat olarak değerlendirecekti. Franko Amerikan Yahudi Komitesi'ne Türk hükümetine baskı yapmak için Amerikan basınında kamuoyu oluşturmasını, bunun için de Varlık Vergisi'nin mahiyetinin ne olduğunu ayrıntılarıyla açıklayan yazılar yayınlatmasını tavsiye edecekti.[58] Böyle bir kampanya geliştirilmemesine rağmen haksız yere fazla vergi tahakkuk edilmiş mükelleflere verginin iade edilmesiyle ilgili tartışmalar Amerikan Yahudi çevrelerinde geniş yankı uyandırdı. Jewish Restitution Successor Organization[59] AJC'ye yolladığı mektupta verginin iadesi için Amerikan Dışişleri Bakanlığı vasıtasıyla Türk hükümetine baskı yapılması konusunda AJC'nin ne düşündüğünü sordu. AJC'nin cevabı Amerika ve İsrail'in siyasi ve iktisadi çıkarlarını gö-

---

[57] A. Benaroya, "Le Varlık arme éléctorale", *L'Etoile Du Levant*, 9 Eylül 1953 / A. Benaroya, "A quoi bon remuer le passé", *L'Etoile Du Levant*, 4 Aralık 1953.

[58] YIVO Institute for Jewish Research arşivi, RG 347.7.1, Foreign Country Files, FAD-1, Kutu 121, 9 Ağustos 1951 tarih, "Mai-Juin 1951" başlıklı rapor, s. 12. Gad Franko'nun biyografisi için bkz. Rıfat N. Bali, 2004, s. 109-160.

[59] Bu örgüt 2. Dünya Savaşı sonrasında mirasçıları olmayan Nazi kurbanı Yahudilere ait mal varlıklarının Nazilerden geri alınması için kurulan örgütlerden biriydi.

zeten diplomatik bir cevaptı. AJC Türkiye'nin Ortadoğu'da genç İsrail Devleti'yle diplomatik ilişkileri olan "tek İslâm ülkesi" olduğunu, Türkiye'deki İslâmî kesimin İsrail'le diplomatik ilişkiler kurulmasına karşı olduğunu hatırlatacak, bundan ötürü Varlık Vergisi'nin iadesi konusunun tekrar tartışmaya açılması halinde bunun DP'yi eleştirmek için her türlü fırsatı kollayan İslâmî kesime bulunmaz bir fırsat vereceğinden bu konuda müdahale yapılmaması gerektiği cevabını verecekti.[60] Türk Yahudi toplumu liderleri de benzeri bir tavır içindeydiler. Varlık Vergisi'nin iadesi için yapılabilecek muhtemel bir girişim karşısında Türk hükümetinin nasıl davranacağını anlamak için Türkiye Cumhuriyeti'nin Londra ve Washington büyükelçilikleriyle temas etmeyi düşünen Dünya Yahudi Kongresi (WJC) önce Türkiye Hahambaşılığı'nın fikrini soracaktı.[61] Hahambaşılık cevabında Varlık Vergisi'nin iadesinin Türkiye'nin bir iç meselesi olduğunu, iadesi için yurtdışında bir girişimde bulunulduğu takdirde bunun Türkiye'nin içişlerine bir müdahale olarak anlaşılacağı, maksada aykırı olacağı ve ters sonuç verebileceğini belirterek büyükelçiliklerle temas kurulmamasını tavsiye edecekti.[62]

Varlık Vergisi Neden İade Edilmedi?

Varlık Vergisi'nin iadesi konusunda DP'de üç ayrı eğilim mevcuttu. Birinci grupta Varlık Vergisi Kanunu'nun müzakere ve kabul edildiği 1942 yılında CHP üyesi olan milletvekilleri yer almaktaydılar. Bu grup için Varlık Vergisi'nin iadesi malî açıdan imkânsız, sosyal açıdan da popüler olmayan bir karar olduğundan verginin iadesi mümkün değildi. İçlerinde Celâl Bayar ve Ahmet Hamdi Başar'ın bulunduğu sayıca daha az bir grup ise Varlık Vergisi'nin Türkiye'nin dış ülkeler nezdindeki itibarına bir darbe oldu-

---

60 YIVO Institute for Jewish Research arşivi, RG 347.7.1, Foreign Country Files, FAD-1, Kutu 121, Jewish Restitution Successor Organisation'ın 13 Aralık 1951 tarih ve E. Hevessi imzalı 17 Aralık 1951 tarihli mektuplar.

61 CZA, dosya C2/1723, 17 Mart 1952 tarihli mektup.

62 CZA, dosya C2/1723, Türkiye Hahambaşılığı'nın 1 Nisan 1952 tarihli mektubu.

ğunu, iadei itibar sağlamak için haksız yere aşırı vergi tahakkuk ettirilen mükelleflerin tazmin edilmeleri gerektiğini düşünüyordu. Üçüncü grup Varlık Vergisi'ni açık bir şekilde eleştirmesine rağmen hukuki nedenlerden ötürü iade edilemeyeceğini ileri sürmekteydi. Kardeşi tanınmış bir hukukçu olan DP İstanbul milletvekili Bedri Nedim Göknil bu görüşü savunanlar arasındaydı. Göknil'e göre Varlık Vergisi'nin iade edilmesini öngörecek bir kanun, yasaların geçmişe dönük uygulanmama ilkesini ihlâl edecek ve halkın TBMM'ye duyduğu güveni sarsacaktı.[63] Varlık Vergisi'nin iadesi konusu DP'nin iktidara gelmesiyle birlikte birkaç yıl boyunca gündemi işgal edecek ancak iadesini mümkün kılacak herhangi bir kanun teklif edilmeyecekti. Dönemin önde gelen tanıklarından, İsmet İnönü'nün damadı ve *Akis* dergisinin sahibi Metin Toker DP'nin bu tavrını şöyle yorumlamakta:

> Celâl Bayar daima yumuşak, oportünistti. Fazla demagoji yapmazdı ama her nabza şerbetini verirdi (...) İstanbul'da da gayrımüslim Demokratlar bazen kendisinden, Varlık Vergisi diye alınan paraların geri verilip verilmeyeceğini sorarlar, Bayar bunları yuvarlacık lâflarla geçiştirir, fakat onlarda bu ümidi besli tutmaya ve DP'nin yanında kalmalarını sağlamaya çalışırdı. O kadar ki, en sonda; Maliye Bakanlığı bir tebliğ yayınlayarak bu yoldaki şayiaları yalanlamak mecburiyetinde kaldı. [64]

Türk Yahudi toplumu liderleri de Varlık Vergisi'nin iadesi için ısrarcı olmanın hatalı olduğunu düşüneceklerdi. DP iktidarı altında refaha ve servete kavuşan Yahudi tüccar, sanayici ve esnaf on yıl önce kaybettikleri servetleri geri istemenin pek doğru olmadığı kanaatindeydi.[65] Türk Yahudi toplumu liderlerinin Varlık Vergi-

---

[63] YIVO Institute for Jewish Research arşivi, RG 347.7.1, Foreign Country Files, FAD-1, Kutu 121, Ağustos 1950 tarih, "Juin-Juillet 1950" başlıklı rapor, s. 5-6.

[64] Metin Toker, 1990b, s. 155.

[65] YIVO Institute for Jewish Research arşivi, RG 347.7.1, Foreign Country Files, FAD-1, Kutu 121, İzak Altabev'in AJC Avrupa bürosuna 18 Mayıs 1954 tarihinde yaptığı ziyaret sonrasında hazırlanan rapor.

si'nin iadesi konusunda fazla ısrarcı olmamalarının bir diğer nedeni de uygulamadan mağdur olan Yahudi halkının yarısının 1948-49 yıllarında İsrail'e göç etmesiydi. Türkiye'ye geri dönmemeye yeminli olan bu insanların Varlık Vergisi'nin iade edilmesi için bir talepleri ve dolayısıyla baskı güçleri yoktu. Baskı yapabilecek durumda olan İsrail Devleti ve Amerikan Yahudi örgütleri için ise Türkiye ile genç İsrail Devleti arasında iktisadi ve siyasi ilişkilerin gelişmesi Varlık Vergisi'nin iadesinden çok daha önemli bir konuydu. Bu nedenle geliştirilmeye çalışılan ilişkilerde en ufak bir pürüz yaratmamak için Varlık Vergisi'nin iadesi gündeme getirilmeyecekti.

c) DP – Azınlıklar İlişkisi

DP'nin iktidara gelmesinden sonra siyasi otorite ile azınlıklar arasında bir balayı dönemi yaşanmaya başlanacaktı. Türk Yahudilerinin DP'ye bakışları son derece olumluydu. DP rejiminin ne anlama geldiğini bir Yahudi tüccar şöyle dile getirecekti:

> Celâl Bayar rejimi bana haysiyetimi iade etti. Bütün davranışlarımda ve her türlü durum karşısında bir "kendime saygı" hissim var. Ekalliyet olmanın getirdiği yük omuzlarımdan kalktı. Bu muazzam bir iyiliktir.[66]

Bir yandan Bayar'ın Varlık Vergisi Kanunu mağdurlarının mağduriyetlerinin giderileceğine dair verdiği sözlerle azınlıklarda canlı tuttuğu ümit ve beklentiler, diğer yandan DP'nin azınlıklara gösterdiği yakın ilgi nedeniyle bu ilişkiler mükemmel bir şekilde gelişmekte, azınlıklar Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana ilk kez hükümet tarafından Müslüman halk ile eşit yurttaşlar olarak kabul edilmekteydiler.[67] Bu mealde İstanbul Belediye Reisi

---

[66] L.L, "Hosanna d'un minoritaire", *L'Etoile Du Levant*, 11 Mayıs 1951.

[67] Örneğin Cumhuriyet Bayramı kutlamalarında İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay azınlık cemaatlerinin liderlerini kutlamalara davet etti. Taksim Meydanı'nda yapılan resmî geçit töreninde de cemaatten bir heyet protokol sıralarında yer aldı. ("La partisipasion del elemento Israelita a la fiesta de la Republika Turka", *Şalom*, 2 Kasım 1950).

Fahrettin Kerim Gökay da "Türkiye Cumhuriyeti azınlıklar ve antisemitizmin zehirli fikirlerinin topluma yayılması konusunda geçmişte yapılan hataların tekrar edilmesine hiçbir zaman izin vermeyecektir" sözleriyle cemaat liderlerine güven telkin edecekti.[68]

DP liderleri Rum ve Ermeni cemaat liderleriyle de iyi ilişkiler tesis edeceklerdi. 1954 yılında Başbakan Menderes'in Rum Ortodoks Patrikhanesi'ni ziyaret etmesi Cumhuriyet tarihinde bir ilkti. Rum Ortodoks Patriği Athenagoras Bayar ve Menderes'le dostane ilişkiler tesis etmişti.[69] DP'nin Rum ve Ermeni cemaatleriyle ilişkilerinin mükemmel bir şekilde gelişmesinde etkili olan bir diğer husus da Efes'te Meryem Ana mezarının yerinin tespit edilmesiydi. Bu haber başta Vatikan olmak üzere Hıristiyan âleminde büyük yankılar uyandırmıştı. Vatikan'ın DP hükümetinden bu yerin Hıristiyan âlemi için bir hac mekânına dönüştürülmesi için ricada bulunması ve bunun gerçekleşmesi halinde Türkiye'nin önemli bir turizm gelirine sahip olacağını söylemesi DP tarafından olumlu karşılanmıştı. Bu nedenle resmî çevrelerin Türkiye'de yaşayan Hıristiyanlar ve dolaylı bir şekilde bütün azınlıklarla olan ilişkileri hissedilir bir şekilde iyileşmişti.[70] DP-azınlıklar ilişkisinin ne kadar mükemmel olduğunun bir diğer örneği İstanbul'un fethinin 500üncü yıldönümü ile ilgili kutlamalardı. Azınlıklara ve özellikle Rumlara karşı milliyetçi duyguların gelişmesine fırsat vermemek, "Hilâl'in Haç'ı mağlûp etmesi"ni fazlaca vurgulayarak Türk-Yunan ilişkilerini zedelemek ve Hıristiyan dünyasını incitmek istemeyen DP kutlamaların sönük geçmesine önem verecek, bunda da başarıya ulaşacaktı.[71] Nite-

---

[68] "Turkish Jewry: A 1950 View", *The Sephardi*, Aralık 1950, Cilt 6, sayı 2, s.7-8.

[69] Alexis Alexandris, 1983, s. 249.

[70] YIVO Institute for Jewish Research arşivi, RG 347.7.1, Foreign Country Files, FAD-1, Kutu 121, 10 Eylül 1951 tarih ve "Août 1951" başlıklı rapor s.4-5.

[71] NARA, RG 59 General Records of the Department of State Central Files, Decimal File 1950-1954, 3 Haziran 1953 tarih ve 882.424/6-353 sayılı belge.

kim basın bile törenin sönük geçmesine tepki gösterecek ve üzüntülerini dile getirecekti.[72]

Fethin 500üncü yıldönümü nedeniyle düzenlenen kutlamalara azınlıkların ruhanî liderleri de katılacak, törende hazır bulunan Başbakan Adnan Menderes Hahambaşı ve Yahudi asıllı yurttaşlara saygı ve sevgilerini iletecekti.[73] İstanbul'daki törenlere katılmayan Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'ın tam aksine Türkiye'yle ilişkilerini geliştirmek isteyen İsrail ise İstanbul'un fethinin 500. yıldönümüne önem verecek, Kudüs İbrani Üniversitesi'nde düzenlenen etkinlikte İsrail Cumhurbaşkanı hazır bulunacaktı.[74]

d) Hahambaşı Seçimi

CHP'nin 30 Nisan 1950 tarihinde Cismani Meclis'in boşalan üyelikleri için seçim yapılmasına izin vermesi cemaatin nihayet hukuki bir yapılanmaya sahip olacağı ümidini yeşertmişti. DP'nin azınlıklara daha sıcak yaklaşmasından ötürü milletvekili seçiminin DP'nin zaferiyle sonuçlanması cemaat liderlerinde bu ümitlerin yeniden alevlenmesine nedendi. Bu nedenle de Hahambaşılık, Hahamhane Nizamnamesi'ni yeniden düzenlemek için Dünya Yahudi Kongresi ile temasa geçerek İsviçre Yahudi Cemaatleri ile İsviçre Hahambaşılığı'nın örgütlenmelerini gösterir nizamname ve belgeleri temin edecekti.[75] Cemaat liderleri 14 Mayıs seçimlerinden bir süre sonra Başbakan Menderes'i ziyaret ederek cemaatin hukukî

---

[72] Yeni Sabah, "Büyük Fetih...", *Yeni Sabah*, 29 Mayıs 1953 / Sedat Simavi, "Bugün", *Hürriyet*, 29 Mayıs 1953 / Yeni Sabah, "Bir fiyasko", *Yeni Sabah*, 30 Mayıs 1953 / "Ankara'nın alâkasızlığı yurtta büyük bir teessür uyandırdı", *Yeni Sabah*, 30 Mayıs 1953 / Sedat Simavi, "Büyük bayramımız", *Hürriyet*, 31 Mayıs 1953 / Yeni Sabah, "Bravo Yunanlılar beğendi", *Yeni Sabah*, 31 Mayıs 1953 / Yeni Sabah, "Bütün İslâmların bayramı", *Yeni Sabah*, 2 Haziran 1953.

[73] Moiz Mizrahi, "Adnan Menderes por los judios de Turkia", *Şalom*, 11 Haziran 1953.

[74] Amikam Nachmani, 1987, s. 56.

[75] CZA, dosya C3/1323 Hahambaşılığın Dünya Yahudi Kongresi'ne yazdığı 31 Mayıs 1950 tarihli mektup, Dünya Yahudi Kongresi'nin Hahambaşılığa yazdığı 12 Haziran 1950 tarihli mektup; Hahambaşılığın Dünya Yahudi Kongresi'ne yazdığı 21 Haziran, 18 Ekim ve 23 Ekim 1950 tarihli mektuplar.

bir yapıya sahip olmamasından, Hahambaşı seçiminin yapılmasını ve azınlıkların merkezi bir yönetime sahip olmalarını engelleyen kanundan şikâyet ettiler. Kanunun harfiyen uygulanması halinde cemaat hareket edemez hale düşeceğinden liderler merkezî faaliyetlerini gizlice icra etmekteydiler. Menderes, kendisini ziyaret eden heyete kanunun Rumların siyasi bir örgütlenmeye gitmelerini engellemek amacıyla kabul edildiğini, Yahudi cemaatinin kanunu dikkate almayıp faaliyetlerine aynen devam etmesini, hükümetin kanunu görmezlikten gelebileceğini ve yeni Hahambaşı seçiminin yapılmasına izin verileceğini bildirdi.[76] Cemaatin ruhani liderliği için düşünülen ilk isimlerden biri 1918 yılında İstanbul'dan ayrıldıktan sonra uzun yıllar İskenderiye Hahambaşılığı'nı yürüten, Siyonist fikirleri yüzünden Mısır'dan sınırdışı edildikten sonra Yeshiva Üniversitesi'nde (New York) öğretim üyesi olan İstanbul doğumlu Moiz (Mişon) Ventura idi. Cemaat liderlerine göre Türkiye'deki hahamlardan hiçbiri ruhani reislik yapacak düzeyde değildi. Mişon Ventura ise Hahambaşı olabilmek için gerekli şartları yerine getirdiğinden en ideal adaydı.[77] Cismani Meclis Başkanı Dr. Samuel Abrevaya'ya göre 1914-1918 yıllarında Osmanlı Ordusu'nda zabit olarak görev yapmış ancak bir Fransız "lesepase" (yazılı geçiş belgesi) ile Türkiye'den ayrıldığından vatansız durumuna düşen Moiz Ventura'ya Türk vatandaşlığına kabul edilmesine engel olacak hiçbir sebep mevcut değildi.[78] Hahambaşılık 12 Mayıs 1952 tarihinde İçişleri Bakanlığı'na başvurup gerekli seçim iznini istedi. İçişleri Bakanlığı da 29 Mayıs 1952 ve 15033 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi'yle bir kereye mahsus olmak ve gelecek için herhangi hukuki bir mesnet ve emsal anlamı taşımamak kaydıyla

---

[76] NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Decimal File 1960-1963, 30 Ocak 1961 tarih, 882.413/1-3061 sayılı belge. Bu belgede atıf yapılan "kanun"a yapılan araştırmalar sırasında rastlanmadı. Bu nedenle "kanun" olmayıp tamim veya nizamname olma ihtimali vardır.

[77] NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Decimal File 1950-1954 Box 5341, 17 Eylül 1951 tarih ve 882-413/9-2051 sayılı belge.

[78] NARA, RG 59, General Records of the Department of State, Decimal File 1950-1954 Box 5431, 7 Mart 1952 tarih 882-413/3-752 sayılı belge.

bir seçim heyetinin kurulmasına izin verdi. Bu seçim heyeti görevini yerine getirdikten sonra lağv edilecekti. *L'Etoile Du Levant* gazetesi bu kararı yorumlarken İçişleri Bakanlığı'nın tek muhatabının Türkiye Hahambaşılığı olduğunu ve Cismani Meclis'in artık tarihî bir deyimden öteye bir anlam taşımadığını yazdı. Gazeteye göre seçime bir kereye mahsus izin verilmesindeki neden hükümetin siyasi, idarî ve coğrafi nedenlerden ötürü artık geçerliliği kalmayan Hahamhane Nizamnamesi'nin yerini alacak yeni bir statüyü hazırlamak istemesiydi.[79] Böylece 1931 yılından beri boş kalan Hahambaşılık makamına nihayet bir ruhanî lider seçilebilecekti. 25 Ocak 1953 günü yapılan seçimde Moiz Ventura aday olmayacaktı. Cemaatin laik liderleri ellerinde tuttukları güç ve yetkiyi Hahambaşı ile paylaşmaya niyetli olmadıklarından Ventura'ya kıyasla daha yumuşak mizaçlı olan Rafael Saban, Moşe Benhabib ve Gabriel Boton'un aday olmalarını tercih etmişlerdi.[80] Seçimlerin sonunda uzun yıllardan beri *Beth Din* başkanlığını yürüten Rafael Saban oy çoğunluğuyla Hahambaşı seçilecekti.[81] Görevine başladıktan sonra Ankara'daki üst düzey devlet erkânını ziyaret eden Hahambaşı Saban ziyareti sırasında bir ruhanî lidere lâyık bir protokolle karşılanacaktı. İsrail Konsolosu'na göre resmî makamların Hahambaşı'ya gösterdikleri yakın ilginin muhtemel bir nedeni yaklaşmakta olan 1954 genel seçimlerinde Yahudi seçmenlerin oylarını elde etme kaygısıydı.[82]

---

79 "Le gouvernement autorise l'éléction d'un grand Rabbin" , *L'Etoile Du Levant*, 15 Ağustos 1952.

80 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Decimal File 1950-1954 Box 5341, 17 Eylül 1951 tarih ve 882-413/9-2051 sayılı belge.

81 "Hahambaşı dün seçildi", *Hürriyet*, 26 Ocak 1953. / NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Decimal File 1950-1954 Box 4531, 4 Şubat 1953 tarih ve 882. 413/2-453 sayılı belge.

82 İDA, 258/6 sayılı dosya, Y. Yannai'nin Aliyah Bürosu'na yazdığı 12 Haziran 1953 tarihli yazı.

Soldan sağa Hahambaşı Özel Kalem Müdürü David Asseo, Hahambaşı Rafael Saban, Başbakan Adnan Menderes, Cismani Meclis Başkanı Marko Nasi, DP İstanbul Milletvekili Salamon Adato, *Zafer*, 10 Temmuz 1953.

Soldan sağa Cismani Meclis Başkanı Marko Nasi, Salamon Adato, Hahambaşı Rafael Saban, İçişleri Bakanı Ethem Menderes, *Zafer*, 11 Temmuz 1953.

Hahambaşı'nın Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana ilk kez en üst düzey devlet erkânı tarafından kabul edilmesinden ötürü Ankara ziyareti "tarihî" bir ziyaretti. Böyle olmasına rağmen Hahambaşı Saban'ı Ankara Garı'nda karşılayanlar arasında Ankara Yahudilerini temsilen sadece altı kişi vardı. Bu durum resmî yetkilileri bile şaşırtmıştı. Ankara Yahudilerinin kalabalık bir şekilde Saban'ı karşılamaya gelmemeleri kendilerini dinî bir azınlık olarak göstermek istememelerinden ileri gelmekteydi. Hahambaşı, Başbakan Menderes'le olan görüşmesinde Hahamhane Nizamnamesi'nin güncelleştirilmesini ve cemaatin merkezi bir şekilde örgütlenmesini yasal kılacak bir nizamnamenin kabul edilmesini rica etti. Menderes bütün vatandaşların eşit olduklarını ve ibadetlerini serbestçe yaptıklarını dolayısıyla böyle bir nizamnameye gerek olmadığı cevabını verdi. Ancak Hahambaşı'nın ısrarı üzerine konunun ilk fırsatta inceleneceğine söz verdi.[83] Bu ziyaretin ardından *L'Etoile Du Levant* gazetesi başyazısında "Varlık Vergisi darbesiyle sersemleyen Yahudiler arasında hiç kimsenin on yıl içinde cemaatin Devlet'le olan ilişkilerinde böylesi kökten bir değişikliğin meydana gelebileceği ve böyle bir ziyaretin gerçekleşebileceğini hayal dahi edemeyeceği" yorumunda bulunacaktı.[84]

Türk Yahudi toplumu liderlerinin Hahamhane Nizamnamesi'ni güncelleştirme ve merkezi cemaat örgütlenmesini kanuni bir şekle kavuşturma yolundaki teşebbüsleri resmî makamlar nezdinde karşılık görmeyecekti. DP'nin bu konudaki tutumu CHP'den çok fazla farklı değildi. Cismani Meclis hukukî bir statüye ve cemaati temsil yetkisine sahip değildi. Ankara, Türk Yahudilerinin sadece Hahambaşı tarafından temsil edilmelerini kabul etmekteydi.[85]

---

[83] "El sejurno de Su Eminensia Refael Saban en Ankara", *Şalom*, 16 Temmuz 1953 / A. Benaroya, "Le voyage d'Ankara, *L'Etoile Du Levant*, 31 Temmuz 1953. Cumhurbaşkanı Celâl Bayar, Başbakan Adnan Menderes, İçişleri Bakanı Ethem Menderes, TBMM Başkanı Refik Koraltan ve Diyanet İşleri Reisi Hahambaşı'yı kabul etti ve onuruna davet verdi. Ankara Palas'da misafir edilen Hahambaşı'ya ikram edilen yemeklerin *kaşerut* kurallarına uygun olarak hazırlanması için otele talimat verildi.

[84] A. Benaroya, "Hôte du gouvernement", *L'Etoile Du Levant*, 10 Temmuz 1953.

[85] YIVO Institute for Jewish Research arşivi, RG 347.7.1, Foreign Country Files, FAD-1, Kutu 121, 21 Ocak 1952 tarih ve "Novembre-Décembre 1951" başlıklı rapor s.3.

Bu nedenle Hahambaşı seçiminin yapılmasına izin veren DP görev süresi 1952 yılında sona eren Cismani Meclis üyelerinin yeniden seçilmeleri için gerekli izni vermeyecek, ancak hiçbir yasal bir statüye sahip olmayan Cismani Meclis'in varlığını gayrî resmî olarak sürdürmesine de müdahale etmeyecekti.[86]

3. İSLÂMÎ HAREKET VE TÜRK YAHUDİ TOPLUMU

a) İslâmî Hareketin Canlanması

Çok partili demokrasiye geçilmesiyle birlikte Cumhuriyet'in ilk 22 yılı boyunca topluma laikliğin yerleştirilmesi için sarf edilen onca gayretin kırsal alanda pek başarılı olmadığı fark edilecekti. Bunun nedeni CHP'nin iktisadi politikasını en çok kent ve büyük kasabaların ihtiyaçlarına göre yönlendirmesi, kırsal alanın ekonomik ihtiyaçlarına pek önem atfetmemesi ve geleneksel dinî değerlerin yerine ikame ettirmeye çalıştığı yeni yaşam tarzının kırsal alanda yaşayanlar tarafından benimsenmesi için çok az gayret sarf etmesiydi. Kırsal alanda yaşayanların toplam nüfusun büyük bir kesimini oluşturması, aynı kesimin seçim sonuçları üzerinde çok etkili olması ise hem CHP, hem de DP'yi kırsal alanda yaşayanların bağlı oldukları değerleri dikkate almaya ve laiklik konusunda tavizler vermeye mecbur edecekti.[87] 1947 yılında düzenlenen CHP'nin yedinci kurultayında mütedeyyin kesimin beklentilerinin karşılanabilmesi için parti programından verilmesi gerekli tavizler hararetle tartışıldı. Sonuçta parti programında yapılan bir değişiklikle CHP'nin dinî konulara ilgi göstereceği vurgulandı. Kurultayı takip eden yıllar dinî konularda gözle görülür bir serbestleşmeye tanıktı. İmam Hatip kursları ve İlahiyat Fakülteleri yeniden öğrenime açılacak, ilkokullara seçmeli din dersi eğitimi konulacak, hacca

---

[86] YIVO Institute for Jewish Research arşivi, RG 347.7.1, Foreign Country Files, FAD-1, Kutu 121, 18 Şubat 1957 tarih "Statuts de la communauté juive" başlıklı rapor s.2.

[87] Dr. Şaban Sitembölükbaşı, 1995, s.20. Kırsal alanda yaşayanların toplam nüfusa oranı 1945 yılında % 81.70, 1950 yılında 81.50, 1955 yılında 77.90 ve 1960 yılında 74.10 idi.

gidecekler için gerekli döviz tahsisatı çıkarılacaktı. 1 Mart 1950 tarihinde kabul edilen kanunla yirmi Türk büyüğünün türbeleri ziyaretçilere açılacaktı.[88] Ancak dindar kesimin oylarını elde edebilmek için alınan bu kararların bir getirisi olmadı ve CHP 14 Mayıs seçimlerinde hezimete uğradı. DP iktidara geldikten sonra CHP'nin İslâmî kesime karşı başlattığı bu ılımlı ve müsamahalı çizgiyi dahi fazla tavizler vererek sürdürecekti. 14 Mayıs 1950 seçimleri ile başlayan ve 27 Mayıs 1960 ihtilâli ile sona eren on yıllık dönem İslâmî hassasiyeti yüksek kesim için âdeta bir ferahlama ve nefes alma dönemiydi.

DP'nin ilk icraatı seçim sonuçlarının ilan edilmesinden bir ay sonra, 16 Haziran 1950 tarihinde, TCK'nın 526. maddesinde yer alan Arapça ezan ve kaamet okutmak hakkındaki yasağı kaldıran kanun tasarısını kabul etmek olacaktı. 5 Temmuz 1950 tarihinde de TRT'de dinî yayın yapılmasını yasaklayan karar iptal edilecek ve Kur'an okunmasına izin verilecekti.[89] Radyoda Kur'an'dan ayetlerin okunmasına izin veren kararın laiklik ve yurttaşlık açısından yanlış olduğunu vurgulayan tek gazete *Yeni İstanbul* olacaktı. Gazete, "Anayasamızın 69, 88 maddelerine göre Türkler, itikat zümrelerine göre düşünülmemiş ve hak bakımından eşit tutulmuştur. Radyolarımız kuruluşunda başka dinlerden olan Türklerin de ehemmiyetli [önemli] bir vergi payı vardır" diye hatırlatarak kararı eleştirecekti.[90] DP'nin bu kararı ise halk tarafından desteklenecek ve partinin prestijini yükseltecekti.[91]

DP seçim sonrasında başlattığı laiklik ilkesinden tavizler vermekle sonuçlanan popülist siyaseti devam ettirecekti. 21 Ekim 1950 tarihinde ilkokulların eğitim müfredatına din derslerinin konulması zorunlu kılındı. Oy kaygısıyla verilen bu tavizler muhafazakâr, milliyetçi kesimin güçlenmesine ve aynı zamanda âdeta bir patla-

---

88 Dr. Şaban Sitembölükbaşı, 1995, s.20-23.

89 "Radyoda Kur'an okunacak", *Cumhuriyet*, 6 Temmuz 1950.

90 M. Nermi, "Radyolarımızın kutsal yayınları", *Yeni İstanbul*, 11 Temmuz 1950.

91 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Decimal Files 1950-1954,, 1 Eylül 1950 tarih ve 882.413/9-150 sayılı rapor.

maya dönüşen bir yayın faaliyetine yol açtı. Eşref Edip'in yayınladığı *Sebilürreşad*, Necip Fazıl Kısakürek'in yayınladığı *Büyük Doğu*, Cevat Rıfat Atilhan'ın kurucuları arasında bulunduğu İDP'ye tam destek veren *Hür Adam*, Osman Yüksel Serdengeçti'nin yayınladığı *Serdengeçti* İslâmcı çizgideki dergiler yelpazesinde akla ilk gelen isimlerdi.[92] Bu dergilerin ortak özellikleri kullandıkları Yahudi karşıtı lisandı. Necip Fazıl Kısakürek'in anılarında Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri vasıtasıyla Menderes'ten yayınladığı *Büyük Doğu* dergisi için gizlice para yardımı aldığını yazmasından anlaşılacağı üzere DP bu yayınlara sadece göz yummakla yetinmemekte, aynı zamanda da desteklemekteydi.[93]

1946 yılından itibaren milliyetçi, muhafazakâr kesime karşı takınılan bu müsamahakâr siyaset Türk Yahudi toplumunu biri olumlu, diğeri de olumsuz olmak üzere iki değişik şekilde etkileyecekti. Olumlu yansıması siyasi otoritenin dinî eğitime tekrar izin vermesiyle birlikte Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana ilk kez Yahudi okullarında öğrencilere resmen din eğitimi verebilmesi,[94] hatta din adamı yetiştirmek üzere Hasköy'de bir Musevi Ruhani Lisesi'nin açılmasıydı.[95] Olumsuz yansıması ise Tek Parti döneminde bile emsaline rastlanamayan güçlü bir Yahudi karşıtı söylemin ortaya çıkmasıydı.

b) Türkiye Hahambaşılığı'nın Tavrı

İslâmî kesimin yayınlarında yoğunlaşan antisemitizm karşısında Türkiye Hahambaşılığı ilk başta pek endişeli değildi. Türk

---

92 Dr. Şaban Sitembölükbaşı, 1995, s. 165-186.

93 Necip Fazıl Kısakürek, 2002, s.230-231.

94 "Religion Tuition in Turkey", *The Jewish Chronicle*, 16 Mart 1951 s.1.

95 "Musevi Ruhani Lisesi açılışı münasebetiyle", *Şalom*, 9 Şubat 1955. Ruhanî Lise hem meslek lisesi statüsünde olup mezunlarına üniversiteye gitme imkânı vermediğinden, hem de çok az sayıda öğrencinin rağbet etmesi yüzünden altmışlı yılların ortasında faaliyetine son verdi.

96 "Turkish Jewry on way to rehabilitation", *World Jewish Affairs*, Special Feature 82E, 13 Ekim 1950 / YIVO Institute for Jewish Research arşivi, RG 347.7.1, Foreign Country Files, FAD-1, Kutu 121, 19 Ekim 1951 tarih "Septembre 1951" başlıklı rapor s.4.

Yahudileriyle ilgili rapor ve makalelerde antisemitizm "neredeyse yok", "tehlike arz etmiyor" veya "antisemitizm burada [Türkiye'de] bir mesele teşkil etmiyor" yorumlarıyla önemsenmemekteydi.[96] Türk Yahudi toplumu liderlerinde bu güven hissinin yerleşmesinde resmî makamların güven telkin eden beyanatları etkiliydi. Nitekim İstanbul Valisi liderlere "Türkiye azınlıklarla ilgili geçmişte yapılan hataların tekrar edilmesine ve antisemitizmin zehirli fikirlerinin yayılmasına hiçbir zaman izin vermeyecektir" sözünü verecekti. Türkiye'nin 9 Aralık 1948 tarihinde BM Genel Kurulu'nda oybirliğiyle kabul edilen ve 12 Ocak 1951 tarihinde yürürlüğe giren "Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide" (Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi) belgesini imzalayan ilk ülkelerden biri olması bir diğer güven verici faktördü.[97]

İlk başta pek ciddiye alınmayan antisemit yayınlar zamanla muhafazakâr ve milliyetçi değerlere sahip halkın zihnine nüfuz etmeye başladı. Dönemin Türk Yahudi basını *Ladino* ve Fransızca yayınlanan ve sadece Yahudi okurlara seslenen düşük tirajlı birkaç gazeteden ibaretti. Üç ilâ beşbin Yahudi okurdan oluşan küçük bir okur kitlesini paylaşmak için birbiriyle kıyasıya mücadele eden bu cemaat basını antisemit yayınlara karşılık verecek düzeyde değildi. Aynı tepkisizlik Türk Yahudi toplumu yönetimi ve Hahambaşı için de geçerliydi ve bu tavır Türk Yahudi basını tarafından eleştirilecekti.[98] Cevat Rıfat Atilhan'ın antisemit yayınları karşısındaki Hahambaşılığın tepkisizliğinden şikâyet ederek Atilhan'ın yayınlamaya devam ettiği kitapların yasaklanması için Dünya Yahudi Kong-

---

[97] "Turkish Jewry on way to rehabilitation", *World Jewish Affairs*, Special Feature, 82 E, 13 Ekim 1950 / "Turkish Jewry's problems", *The Jewish Chronicle*, 20 Eylül 1957. Sözleşme TBMM tarafından 23 Mart 1950 tarihinde kabul edildi. Bkz. *TBMM Tutanak Dergisi*, 23 Mart 1950, Birleşim 71, Oturum 3, s. 825.

[98] Moşe Levi Belman, "Una letra i una refleksion", *La Luz De Turkiya*, 13 Temmuz 1955 / İsak Misistrano, "Un nuevo livro i una vieja kalomnia", *La Luz De Turkiya*, 20 Temmuz 1955 / Roberto Bally, "Un nuevo livro i una vieja kalomnia", *La Luz De Turkiya*, 27 Temmuz 1955. Bu yazılarda Atilhan'ın 1955 yılında yayınladığı *Gizli Devlet ve Fesat Programı* kitabına karşı Hahambaşılığın hiçbir tepki göstermemesi eleştiriliyordu.

resi'nin (WJC) girişimde bulunmasını isteyen İstanbullu bir Yahudinin[99] şikâyeti üzerine WJC Türkiye Hahambaşılığı'nın görüşüne başvuracaktı. Hahambaşılığın cevabı çaresizliğin dile gelmesiydi. Cevapta Atilhan ve benzeri antisemit yazarlarla mücadele etmek için yönetimin bazı hallerde hiçbir imkâna sahip olmadığı, resmî makamlar nezdinde girişimlerin yapılabileceği durumlarda da bu girişimlerin yapıldığı bildirilmekteydi.[100]

Bir yandan yükselmekte olan İslâmî hareket ve aşırı milliyetçilikle, diğer yandan muhalefetle uğraşmak zorunda olan DP'nin Türkiye Hahambaşılığı'nın antisemit yayınların engellenmesi konusundaki taleplerine her zaman olumlu cevap vermesi mümkün değildi. Hahambaşı ve laik yöneticilerin başta İstanbul Valisi olmak üzere resmî makamlara yaptıkları şikâyetler gerekli önlemlerin alınacağı sözleriyle sakinleştirilecekti.[101] Bu önlemler kimi zaman uygulanacak, kimi zamansa uygulanamayacaktı. Örneğin Atilhan'ın 1950 yılında yayınlanan *İslamı Saran Tehlike Sionizm*[102] 1955 yılında yayınlanan *İslâmı Saran Tehlike Siyonizm ve Protokollar* kitapları toplatılacaklardı.[103] Ancak bu yeterli değildi zira Atilhan 1950-1959 (dahil) yıllarında 14 kitap yayınlayacak,[104] bu yayınlar 27 Mayıs ihtilâlinden sonra bile devam edecekti.[105] Türk Yahudi basınının Türk kamuoyunda herhangi bir ağırlığı olmaması, hükümetin bu tür yayınlara seyirci kalması, Cumhuriyetçi değerleri savu-

---

99 CZA, C2/1723 sayılı dosya, Nathan Hayat'ın WJC'ye yolladığı 3 Şubat 1958 tarihli mektup.

100 CZA, C2/1723 sayılı dosya, Hahambaşılığın WJC'ye gönderdiği 1 Mayıs 1958 tarih, 133/M/62 sayılı mektup.

101 "Assurances to Turkish Jewry", *The Jewish Chronicle*, 21 Ekim 1955, s. 36 / NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Decimal Files 1955-1959, 1 Kasım 1955 tarih ve 882.411/11-155 sayılı belge / "Turkish Jews protest", *The Jewish Chronicle*, 31 Temmuz 1959, s. 10.

102 Anti-Jewish book confiscated by Turkish authorities", *JTA Bülteni*, 10 Ağustos 1950, s. 6.

103 YIVO Institute for Jewish Research arşivi, RG 347.7.1, Foreign Country Files, FAD-1, Kutu 121, 18 Şubat 1956 tarih ve "Octobre-Novembre 1955" başlıklı rapor, s. 7.

104 Rıfat N. Bali, 2001, s. 238.

105 "Inkietud entre los Judios de Turkia", *El Tiempo*, 23 Kasım 1961.

nan basın ve yayın organlarının da Atilhan ve benzeri antisemit yazarlara karşı sessiz kalmaları nedeniyle Hahambaşılık antisemit propagandayı engellemede yalnızdı.

c) Hükümetin ve Basının Tavrı

Hükümetin yoğun bir antisemit propaganda içeren yayınlara karşı sergilediği tavır ikircikliydi. Hükümet, birkaç istisna hariç, antisemit yayın yapanları engellemek için hiçbir zaman kanunları uygulamayacaktı. Dahası oy kaygısıyla hareket eden DP parti içinde mevcut olan İslamcı görüşe mensup kişilere de göz yummaktaydı. Bu göz yumma İslâmî akımın toplum düzenini tehdit eder bir hal arz ettiği zamana kadar devam edecekti.[106] Tehdit eder bir hal aldığı zaman da bu zihniyeti temsil eden kişiler veya yayınlar, antisemit yayınlarından dolayı değil, Cumhuriyet'in laiklik ilkesine aykırı hareket ettikleri, Atatürk devrimlerine veya Atatürk'ün manevi şahsiyetine saldırdıkları ve İslâmî bir rejim kurmak istedikleri için cezalandırılacaklardı. Siyasi otorite *Büyük Cihad, Volkan, Hür Adam, Büyük Doğu* gibi kovuşturmaya uğrayan, kapatılan ve yazıişleri müdürleri tutuklanan[107] yayınları Cumhuriyet'in temel ilkelerini tehdit ettiğini gördüğü an bütün gücüyle karşı çıkarak bu dergileri toplattıracaktı. Bu tavır bu yayınların antisemit çizgisinden rahatsız olan Türkiye Hahambaşılığı'nı dolaylı bir şekilde rahatlatan bir tavır alıştı.[108] DP'nin yarı resmî yayın organı *Zafer* antisemit yayınlara karşı tavır alan tek gazeteydi. SSCB ve Demirperde ülkelerinde yaygın olan antisemitizmi eleştiren bir köşe yazısından sonra[109] *Zafer* gazetesi başyazarı Mümtaz Faik Fenik SSCB'de rastlanan antisemitizmi konu ederek İslâmî basın ve yayın âleminin komü-

---

106 Cem Eroğul, 1998, s. 130-131.

107 "Two anti-jewish weeklies closed by Turkish government", *JTA Bülteni*, 26 Nisan 1951, s. 6 / "The Turkish editors sentenced for anti-semitism: Periodicals closed down", *JTA Bülteni*, 5 Ekim 1951, s. 4 / "Antisemitic editor gaoled", *The Jewish Chronicle*, 11 Ocak 1952, s. 1 / "Moral pressure bring closure of Turkish anti-semitic daily", *JTA Bülteni*, 3 Ekim 1952, s. 6 / "Turkish government takes steps against anti-semites in republic", *JTA Bülteni*, 23 Aralık 1952, s. 4.

108 Amikam Nachmani, 1987, s. 46.

109 Füruzan Tekil, "Musevi düşmanlığı", *Zafer*, 16 Ocak 1953.

nistlerle ortak bir zeminde buluştuğuna ve bu yayınlarda rastlanan antisemitizmin gerisinde komünist tahriklerin olabileceğine dikkati çekecekti:

> Bizim çok dikkatli ve hassas olmamız lâzım gelen bir nokta vardır: Bilhassa son zamanlarda kara basında tesadüf edilen Yahudi aleyhtarlığı ve bir takım şenî [kötü] tahrikler bu zaviyeden [açıdan] mütalâa edilirse [yorumlanırsa], işin içyüzü daha çok aydınlanabilir. Sakalını ['lkına ile boyarım['] zanneden yobaza ihtar etmek lâzımdır ki bu renk bolşevik kızılıdır.[110]

İslâmcı ve milliyetçi hareketin yükselmesi üzerine Başbakan Menderes aşırı akımları eleştirdiği Gaziantep'teki konuşmasında sarf ettiği, "Partimiz bütün yurttaşları din ve ırk farkı gözetmeksizin ve Türk olmanın bütün haklarına sahip tanır. Kanunî vazifelerine yerine getiren her ferde iyi bir yurttaş gözü ile bakar" sözleri ise azınlıklara güven verecekti.[111] Menderes'in bu konuşmasından birkaç gün sonra 13 Nisan 1951 tarihinde kurulan Milliyetçiler Derneği kapatılacak, Dernek Başkanı ve Genel Yönetim Kurulu üyesi olan DP Isparta milletvekilleri Sait Bilgiç ile Tahsin Tola partiden ihraç edileceklerdi.

DP'li yıllar Türkiye-İsrail ilişkileri açısından altın yıllardı. 4 Temmuz 1950 tarihinde imzalanan ticaret antlaşması, gelişen kültürel ilişkiler, El Al Havayolları'nın Tel Aviv – İstanbul uçuşlarına başlaması, İsrailli gazetecilerin İstanbul ve Ankara'yı ziyaretleri, Türkiye-İsrail arasında doğrudan haberleşmeye imkân veren antlaşmanın imzalanması, İsrail Donanması'na mensup savaş gemilerinin 7 Temmuz 1954 tarihinde İstanbul'u ziyaretleri bu gelişen ilişkilerin önemli kilometre taşlarıydı.[112] Ancak Türkiye, Ortadoğu'da dengeli bir siyaset yürütmeyi amaçlamakta, bir savunma paktı im-

---

[110] Mümtaz Faik Fenik, "Rusya'daki Yahudi aleyhdarlığı ve kara basın", *Zafer*, 18 Ocak 1953.

[111] "Başvekilin dün Gaziantep'te söylediği en mühim nutkun tam metni", *Zafer*, 19 Ocak 1953.

[112] George E. Gruen, 1970, s. 130-132, 146-148, 152, 161, 238.

zalamak istemekteydi. Bu nedenle de Menderes Irak, Lübnan ve Suriye'yi ziyaret edecekti.'Türkiye'nin Arap ülkelerine yaklaşmasının kamuoyunda yaratabileceği muhtemel olumsuz gelişmeye *Milliyet* gazetesi başyazarı Ali Naci Karacan şöyle dikkat çekmekteydi:

> Sanılıyor ki eğer Araplarla dost olunursa, mutlaka Yahudilerle düşman olmak icab eder. Milletlerarası münasebetleri bu derece geçici, bu derece iptidaî [ilkel], hatta bir bakıma bu derece vahşi bir zaviyeden [açıdan] mütalâa etmek [yorumlamak], derhal, Hitler politikasına düşmek demektir. Medenî Türkiye bu cins telâkkilerin çok üstündedir.

Karacan bu ikazda bulunduktan sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin Yahudilere her zaman kucak açtığını hatırlatarak Türkiye'nin tarihsel geleneğinde antisemitizmin yer almadığına dikkati çekecek ve gelecekte de yeri olmadığını vurgulayacaktı.[113] Ancak ilerleyen yıllar Karacan'ın bu iyimser dileğinin yerine gelmeyeceğini, İslâmî hareketin güçlenmesine paralel olarak antisemitizmin de güçleneceğini gösterecekti.

d) Antisemit Yayınların Etkileri

İslâmî kesim tarafından yoğun bir şekilde sürdürülen antisemit propagandaya karşı siyasi otoritenin herhangi bir önlem almaması zaman içinde olumsuz sonuçlar verecekti. Çok partili demokrasiye adım atılmasıyla birlikte başlayan gayrimüslim yurttaşların Müslüman toplumla günlük hayatta iyi ilişkiler geliştirmelerini, gayrimüslimlerin memuriyete girmelerini hedefleyen demokratikleşme süreci bu antisemit propaganda yüzünden gelişemeyecek, hatta gerileyecekti. Bu propagandanın fertler üzerinde yarattığı pasif etkiden ötürü 1952 yılının başından itibaren İslâmî hareketle hiçbir ilişkisi olmayan Müslüman çoğunluk azınlıklara karşı daha kuşkulu ve mesafeli bir tavır takınmaya başladı. Bu mesafeli tavrın nedeni tüccar ve sanayicilerin azınlıklarla dostane ilişkiler kurma-

---

[113] Ali Naci Karacan, "Yahudi düşmanlığı vahimesi", *Milliyet*, 13 Ocak 1955.

ları halinde gayrimüslimler hakkında olumsuz duygular besleyenlerin tepkisine uğrayacaklarını, bu tepkinin de iş dünyasındaki faaliyetlerini olumsuz yönde etkileyeceğini düşünerek azınlıklara karşı mesafeli bir tavır takınmayı "siyaseten doğru bir davranış" olarak yorumlamalarından ileri gelmekteydi. Bu zihniyet birçok özel veya yarı özel (bir kamu iktisadi teşekkülünün bir yabancı sermaye şirketiyle birlikte ortak olduğu) şirketin azınlıkları istihdam etmek istememesi şeklinde kendini belli etti. Dönemin ünlü işadamı Emin Yelkenci'nin Amerikan E.R. Squibb & Sons ilaç şirketi ile ortaklaşa kurduğu ilaç üretim şirketinin uyguladığı personel istihdam politikası böyle bir siyasetin örneğiydi. Squibb-Yelkenci Ortaklığı "azınlıkların yuvalandıkları şirket" eleştirisiyle karşılaşmamak için azınlıkları işe almayacaktı.[114]

4. AMERİKAN YAHUDİ KURULUŞLARI İLE İLİŞKİLER

a) Hahambaşılık – Dünya Yahudi Kongresi İlişkileri

Yahudi toplumu Tek Parti döneminde CHP'nin ayrımcı ve baskıcı tavrı nedeniyle Amerikan Yahudi kuruluşlarıyla herhangi bir ilişkiye geçmeden uluslararası Yahudi âleminden uzak bir şekilde yaşamayı tercih etmişti. İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesi, Türkiye'de siyasi ve toplumsal ortamın demokratikleşmeye ve özgürleşmeye başlamasıyla birlikte cemaat yönetimi Dünya Yahudi Kongresi'nin (WJC) talebi üzerine WJC'nin yıllık toplantısına katılmak için resmî makamlara başvurmuş, ancak merkezi yurtdışında bulunan kuruluşlara üye olmayı yasaklayan 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu nedeniyle talebi reddedilmiş, bu da cemaat liderleri ve Türk Yahudi basını nezdinde hayal kırıklığı yaratmıştı.[115] Bu nedenle Cismani Meclis Başkanı Dr. Abrevaya DP'nin iktidara gelişinden sonra verdiği ilk demeçlerinden birinde cemaatin WJC'ye üye ol-

---

[114] YIVO Institute for Jewish Research arşivi, RG 347.7.1, Foreign Country Files, FAD-1, Kutu 121, Arşivi 27 Ekim 1952 tarih ve "1er Janvier au 31 Août 1952" başlıklı rapor, s.20.

[115] Rıfat N. Bali, 2003, s. 59-63.

masına taraftar olduğunu ve bu konuda hükümete başvurulacağını belirtecekti.[116] DP ile iyi ilişkiler geliştirmek isteyen WJC de hükümetin yurttaşlar arasında din farkına dayalı ayrımcılığı kaldırmak için aldığı önlemlerden dolayı Londra ve Washington'daki Türk büyükelçiliklerine birer kutlama mesajı yollayacaktı. WJC, Dünya Yahudi Kongresi'ne üye olması için Hahambaşılığa telkinde bulunmasına rağmen[117] Hahambaşılık işi oluruna bırakmayı ve "daha uygun bir zaman"a ertelemeyi tercih edecekti.[118] WJC'nin Türk hükümetiyle en önemli teması Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'ye yapılan ziyaretti. Köprülü kendisini ziyaret eden WJC temsilcilerine azınlıklara karşı ırk veya din temelli bir ayrımcılığın mevcut olmadığını belirtecekti.[119] Köprülü ile yapılan bu görüşmeden çok memnun kalan WJC yetkilisi de Amerikan Yahudi Kongresi'nde yaptığı konuşmada azınlıklar meselesini demokratik bir şekilde çözen DP hükümetini kutlayacaktı.[120] 1953 yılında Dünya Yahudi Kongresi SSCB ve Demirperde ülkelerinde yaşayan Yahudilere karşı sürdürülen antisemit siyaset nedeniyle Zürih'te bir uluslararası toplantı düzenleyecek ve Hahambaşılığı da davet edecekti. Türk resmî makamları Hahambaşılığın toplantıya iki temsilci göndermesine izin verecek,[121] ancak Stalin'in ölümü üzerine kongrenin ileri bir tarihe ertelenmesinden ötürü katılım gerçekleşmeyecekti.[122] İsrail Dışişleri Bakanlığı'na göre Cumhuriyet tarihinde uzun yıllardan sonra, ilk kez böyle bir iznin verilmesinde dört neden etkili olmuştu: a) İstanbullu Yahudi seçmenlerin yaklaşan 1954 genel se-

---

116 "New president of Istanbul Jewish community favours affiliation of Turkish Jewry with World Jewish Congress", *JTA Bülteni*, 13 Haziran 1950, s. 7.

117 CZA, dosya C2/1723, Robert Serebrenik'in 28 Temmuz 1952 tarihli mektubu.

118 CZA, dosya C2/1723, Sam Cohen'in 15 Eylül 1950 tarihli mektubu.

119 "No Religious Discrimination in Turkey, Minister Tells WJC Representatives", *Congress Digest*, 1 Ekim 1952, Cilt VII, # 9 (445), s. 4.

120 "American Jewish Congress Administrative Committee Hears Dr. Goldstein Speak on McCarran Act and Dr Perlzweig on North Africa and Turkey", *Congress Digest*, 24 Kasım 1952, Cilt VII # 10 (446), s. 2-3.

121 "La komunidad judia de Turkia", *Şalom*, 5 Mart 1953.

122 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Decimal Files 1950-1954, 17 Mart 1953 tarih ve 882.413/3-1753 sayılı belge.

çimlerinde önemli bir oy potansiyeli oluşturmaları, b) DP Isparta milletvekilleri Sait Bilgiç ile Tahsin Tola'nın partiden ihraç edilmeleriyle birlikte partideki aşırı milliyetçi kanadın tasfiye edilmesi ve İsrail'e karşı bir olumlu bir hissiyatın belirmesi, c) Siyasi otoritenin Demirperde ülkelerinde yaşayan Yahudilerin içinde bulundukları durum karşısında duyduğu samimi üzüntü, d) Türk Yahudi toplumunun muhtelif yardım ve bağış kampanyalarına Rum ve Ermeni cemaatlerine kıyasla yaptığı nisbeten daha önemli bağışlar.[123] WJC'ye göre ise iznin verilmesinde iki temsilcisinin Köprülü'yü ziyaret etmelerinin yanı sıra Türkiye'nin Batı dünyasının bir parçası olmayı arzulaması ve komünizme karşı olması etkili olmuştu.[124]

Cismani Meclis Başkanı Marko Nasi ve Hahambaşılık Genel Sekreteri Yusuf Salman 1953 yılında Türk Yahudilerini temsilen Dünya Yahudi Kongresi'ne katılacaklardı.[125] Nasi kongrede yaptığı konuşmada Türk Yahudilerinin Türkiye ile İsrail arasında iyi ilişkilerin tesis edilmesinden memnun olduklarını, DP iktidarı altında herhangi bir ayrıma uğramadan huzurlu bir yaşam sürdüklerini söyleyecekti.[126]

Hükümetin Hahambaşılığın WJC ile ilişki kurmasına izin vermesindeki en önemli iki etkenden biri WJC'nin siyasi bir örgüt olmaması, diğeriyse Yahudi toplumunun milliyetçi eğilimlere sahip Rum ve Ermeni toplumlarının aksine uluslararası Yahudi örgütleriyle ilişkide bulunmayı istemesinin sadece soydaşlarıyla ilişki içinde olma arzusundan ibaret olmasıydı.[127] Cismani Meclis Reisi Marko Nasi'ye göre Türk Yahudi toplumun için WJC'ye resmen üye olma zamanı henüz gelmemişti.[128] Siyasal ortamın uygun olmasına

---

123 CZA, C2/1723 dosya, Pessah Shinar'ın WJC'den A. L. Easterman'a gönderdiği 15 Nisan 1953 tarihli mektup / İDA 258/6 sayılı dosya, Y. Mazor'un Aliyah Bürosu'na yolladığı 9 Mart 1953 tarihli yazısı.

124 CZA, C/2/1723 dosya, A. L. Easterman'ın Pessah Shinar'a gönderdiği 5 Mayıs 1953 tarihli mektup.

125 Şalom, "Cenevre Konferansına iştirakımızın önemi", *Şalom*, 13 Ağustos 1953.

126 "Deklarasyon del sinyor Marko Nasi", *Şalom*, 3 Eylül 1953.

127 NA, 20 Eylül 1952 tarih ve FO371/101889/1571 sayılı belge.

128 CZA, dosya C10/728, I. Schwarzbart'ın 19 Kasım 1954 tarihli yazısı.

ve Türk Yahudi basınının Hahambaşılığın cemaatin uluslararası Yahudi örgütlerine resmen üye olması için DP hükümetine müracaat etmesi gerektiğini belirtmesine rağmen[129] Hahambaşılığın WJC'ye resmen üye olma konusunda daha ısrarcı bir tavır takınmamasının nedeni "başvursak bile bize nasıl olsa izin vermezler" şeklinde özetlenebilecek bir zihniyetin yönetime egemen olmasıydı. İkinci muhtemel nedense siyasi otoriteyle yapılan gayri resmî temaslar sırasında, böyle bir izin başvurusunda bulunulması halinde bu durumun Rum ve Ermeni toplumlarının benzeri taleplerde bulunmalarına emsal oluşturabileceği endişesinden ötürü hükümetin böyle bir izni vermeyeceği izleniminin elde edilmesiydi.

b) Amerikan Yahudi Komitesi'nin Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'ı Kabulü

Amerikan Yahudi örgütlerinin DP iktidarı ve Hahambaşılık ile geliştirmeye başladıkları iyi ilişkilerin doruk noktası Amerikan Yahudi Komitesi'nin (AJC) Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'ı şeref madalyasıyla taltif etmesiydi.[130] Bu olayı tam anlamıyla değerlendirmek için iki önemli hususu dikkate almak gerekir. Birincisi DP'nin azınlıklar ve özellikle Türk Yahudileri nezdinde âdeta "azınlıkları CHP'nin zulmünden kurtaran parti" olarak kabul görülmesiydi. İkincisi ise genç İsrail Devleti'nin Türkiye ile her alanda geliştirmek istediği ilişkilerdi. Bu amaca ulaşmak için İsrail Devleti ve Amerikan Yahudi örgütleri Türkiye'nin uluslararası ilişkilerinde karşı karşıya kaldığı her sorun karşısında Türkiye'yi destekleyeceklerdi. Örneğin İsrail Devleti Türkiye'nin BM Güvenlik Konseyi üyeliğine adaylığını destekleyecek,[131] Latin Amerika ve Batı Avrupa ülkeleri nezdinde yaptığı kulis faaliyetleri sonucunda da Türkiye BM Güvenlik Konseyi'ne üye seçilebilecekti.[132]

---

129 A. Benaroya, "Le judaisme turc et la diaspora", *L'Etoile Du Levant*, 23 Şubat 1951.

130 Bu konunun ayrıntılı incelemesi için bkz. Rıfat N. Bali, "Azınlıkların DP Sevdası-Celâl Bayar'ın Amerika Ziyareti", *Toplumsal Tarih*, Şubat 2004, sayı 112, s. 14-21.

131 "İsrail konseye namzetliğimizi destekleyecek", *Akşam*, 6 Eylül 1950.

132 George E. Gruen, 1970, s. 161.

Böyle bir geri planın mevcut olduğu bir ortamda Başkan Eisenhower Türkiye'nin komünizme karşı olmasını ve Kore Savaşı'na katılmasını lâyıkıyla takdir ettiğini göstermek için Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'ı Amerika'ya davet edecekti. Bayar'ın ziyareti Amerikan Yahudi örgütleri ile İsrail'in Türkiye'yle ilişkilerini geliştirmeleri açısından altın bir fırsattı. Hahambaşılık da aynı görüşteydi. Nitekim Bayar'ın Amerika'yı ziyaret etmeye karar vermesinden sonra Cismani Meclis Başkanı Marko Nasi AJC'ye Amerikan Yahudi örgütlerinin Bayar'a sıcak dostluk ve sevgi gösterilerinde bulunmalarını telkin edecekti.[133] Yakın geçmişte Dışişleri Bakanı Köprülü'nün İsrail Devleti'nden Türkiye'nin NATO'ya üye olarak kabulü ve Amerikan finans çevrelerinden temin etmeye çalıştığı kredinin temini konularında Amerikan medyası ve siyasi çevreleri nezdinde Türkiye lehine kulis faaliyetlerinde bulunmasını rica etmesi de önemli bir etkendi. Köprülü'nün bu ricası Türk siyasi seçkinlerinde yerleşik ve İkinci Dünya Savaşı yıllarında sürdürülen Nazi propagandasının bir neticesi olarak Türkiye'nin toplumsal hafızasında ve Türk siyasetçileri nezdinde mevcut olan "Amerika'yı Yahudiler yönetiyor" kanaati idi. Bu kanaatin bilincinde olup bundan azami bir şekilde faydalanıp Türkiye-İsrail ilişkilerini geliştirmek isteyen İsrail Devleti de Bayar'a Amerikan Yahudi toplumunun Amerikan siyasi mercileri nezdinde güçlü olduğu izlenimini vermek için AJC'ye Bayar'ın onuruna bir davet düzenlemesini, ancak Bayar'ın bu davetin İsrail'in telkin ve tavsiyeleriyle gerçekleştiğinin bilmemesi gerektiğini tembih edecekti.[134]

Yürütülen bu temas ve görüşmeler olumlu sonuç verecek, Bayar AJC'nin ev sahipliği yapacağı bir toplantıya davet edilecekti. Amerikan Yahudi toplumunun ileri gelen üç yüz simasının hazır bulunduğu resmî kabulde AJC yöneticileri DP'nin iktidara gelmesiyle birlikte azınlıkların artık geleceğe ümitle baktıklarını ifade edip Bayar ve DP hükümetini övecek ve Bayar'ı bir gümüş madal-

---

133 AJA, Koleksiyon MS 361, Kutu H332, dosya 13, Marko Nassi'nin I. Schwarzbart'a yazdığı 19 Ekim 1953 tarihli mektup.

134 Amikam Nachmani, 1987, s. 52-55.

ya ile taltif edeceklerdi.[135] Celâl Bayar da konuşmasında Osmanlı Devleti'nin 1492 yılında İspanya'dan kovulan *Sefarad* Yahudilerini, Nazi Almanyası'ndan kaçan Alman Yahudisi bilim adamlarını kabul ettiğini hatırlatacak, "Din ve ırk farkı gözetmeksizin her yurttaşı Türk sayar ve Türk olmanın bütün haklarına sahip tanırız. Kanunî vazifelerini yerine getiren herkese iyi bir vatandaş nazarı ile bakarız. Şüphe yok ki bu kanaatimizde çok samimiyiz" diyecekti.[136]

New-York'da Savoy oteli salonlarında Amerikan Musevi Komitesi tarafından verilen kabul resminde Komite başkanı Irving Engel ile eski başkan Jacop Blaustein, Türkiye Reisicumhuru Bayar'a şeref madalyasını takdim ederlerken.

New York'da Savoy Oteli salonlarında Amerikan Yahudi Komitesi tarafından verilen kabul resminde Başkan Irving Engel ile eski başkan Jacob Blaustein Türkiye Reisicumhuru Celâl Bayar'a şeref madalyasını takdim ederlerken.

Kaynak: Receb Bilginer-M.Ali Yalçın, (Haz.), *Türkiye Reisicumhuru Celâl Bayar'ın Amerika Seyahatleri*, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, 1954, s. 32.

---

135 YIVO Institute of Jewish Research arşivi, RG 347.7.1, Foreign Country Files, FAD-1, Kutu 121, Turkish Information Office ve AJC'nin ortak olarak yayımladıkları 31 Ocak 1954 tarihli konuşma metni / Jacob Blaustein'in 22 Ocak 1954 tarihli konuşma taslağı.

136 Özel Şahingiray, (Der.), 1999, s. 114-115.

5. 1954 GENEL SEÇİMLERİ VE AZINLIKLAR

a) Seçim Öncesi Ortam

1954 yılı milletvekili genel seçimlerinde İstanbul'dan seçilecek otuz milletvekili için azınlık seçmenlerinin oyları gene belirleyici önem taşıyacaktı.[137] Salamon Adato'nun bir uçak kazasında vefat etmesi üzerine Cismani Meclis eski başkanı Hanri Soriano DP'den milletvekili adayı gösterilecekti.[138] Soriano'nun yanı sıra Munis Tekinalp CHP'den, malî müşavir Cemil Beraha da CMP'den aday olacaklardı. Seçim öncesinde adaylarla yapılan söyleşi veya parti propaganda konuşmalarında "Varlık Vergisi'nin iadesi" gündeme gelen temalardan biriydi. *La Vera Luz* gazetesi anısı hâlâ taze olan Varlık Vergisi nedeniyle Türk Yahudilerinin CHP'ne karşı hiç sempati duymadıklarını belirterek okurlarını DP'ye oy vermeye davet edecekti.[139] CHP adayı Tekinalp ise seçildiği takdirde Varlık Vergisi'nin iadesi için elinden geleni yapacağına söz verecekti.[140] CHP yanlısı *Millet* gazetesi ise seçim kampanyası sırasında Rum Ortodoks Patrikhanesi ile dostane ilişkiler geliştirmek isteyen DP'yi "fırsatçı" olarak niteleyecek, artık "azınlık" diye bir zümrenin mevcut olmadığını belirterek azınlıkların DP'nin bu oyununa kanmamalarını isteyecekti. Gazete CHP'nin azınlık anlayışını "bize göre vatandaş vatandaştır. Bunun Rumu, Ermenisi, Musevisi yoktur" şeklinde belirtecekti.[141] Azınlıkların eşitliğini savunan, müslim–gayrimüslim ayrımını kınayan DP ise seslendiği seçmen kitlesinin nabzına göre şerbet vermeyi ihmal etmeyecekti. Bu nedenle bir yandan gayrimüslimleri kucaklayıcı bir davranış sergilerken, diğer yandan milliyetçi ve muhafazakâr değerlere bağlı çoğunlu-

---

137 A. Benaroya, "Les minorités aux éléctions", *L'Etoile Du Levant*, 19 Şubat 1954.

138 YIVO Institute for Jewish Research arşivi, RG 347.7.1, Foreign Country Files, FAD-1, Kutu 121, İzak Altabev'in 18 Mayıs 1954 tarihinde AJC Avrupa bürosunu ziyaretinden sonra hazırlanan tarihsiz bir bilgi notu.

139 İlyazer Menda, "La kampanya elektoral", *La Vera Luz*, 22 Nisan 1954.

140 "CHP İstanbul adayı Munis Tekinalp (Kohen) ile bir mülakat", *Şalom*, 15 Nisan 1954 / "El partido del Puevlo", *Şalom*, 22 Nisan 1954.

141 Nureddin Ardıçoğlu, "Türkiye'de ekalliyet yoktur", *Millet*, 24 Nisan 1954.

ğun gayrimüslimlere karşı beslediği duygularını da istismar etmekten geri kalmayacaktı. Bunun en ilginç örneklerinden biri Kasım Gülek hakkında söylenenlerdi. CHP'li ünlü siyasetçi Kasım Gülek yıllar sonra seçim propagandası sırasında DP'nin aleyhinde yürüttüğü kampanyayı şöyle anlatacaktı:

> Kolej mezuniyeti o vakit henüz alışılmamış bir şeydi. Mezun olanlar başına şapka giyer, cübbe giyer. Benim mezuniyet resmimi bulmuşlar ve 'Kasım Gülek papaz oldu' diye etrafa dağıtmışlar. Millet bilmiyor tabiî. Bunun üzerinde durarak propaganda yapıyorlar. Sonra gene 'Kasım Gülek sünnetsizdir' demişler. Kötülemek için.[142]

b) Hüseyin Cahit Yalçın'ın Makalesi

Hüseyin Cahit Yalçın'ın CHP'nin resmî yayın organı *Yeni Ulus*'da yayınlayacağı makale Tek Parti döneminde azınlıkları tedirgin eden onlarca makaleden herhangi birini hatırlatacak ve mazide kalmış bir dönemi yeniden canlandıracaktı. Yalçın, Varlık Vergisi nedeniyle azınlıkların kitlesel bir şekilde DP'ye oy verdiklerini konu eden yazısında Varlık Vergisi döneminde DP kurucularının da CHP üyesi olduklarını hatırlatarak azınlıklara şöyle seslenmekteydi:

> Pek yaklaşan genel seçimler memlekette bir azlıklar meselesi çıkarabilecek mahiyet kasbediyor. 1950 seçimlerinde İstanbul'daki Rum, Ermeni ve Yahudi azlıkların hep DP lehinde oy kullandıkları lafı ortaya çıkmıştı. Şimdi 1954 seçimlerinde de bütün azlıkların açıktan açığa Demokrat Parti'yi tuttukları teminatı seçime ilgi gösteren ağızların hepsinden işitiliyor. Vatandaşların şu veya bu partiye oy vermelerde hiçbir garabat yoktur. Biz bazı Türk aileleri biliyoruz ki en yakınları arasında siyasi kanaat ayrılığı vardır. Ve bunlar ayrı ayrı partilere oylarını vermektedirler. Fakat mesele bu tabii çerçevesi içinden çıkarak bir topluluk halinde bulunan bütün bir zümreye şamil bir ma-

---

[142] Mehmet Ali Birand, Can Dündar, Bülent Çaplı, 1999, s. 90-91 ve Metin Toker, 1990a, s. 151.

hiyet alırsa bunun siyasi bir manası ve siyasi bir neticesi olmak zaruridir. Türk vatanı camiası içinde muhtelif cemaatlerden birinin veya hepsinin bir kül halinde bir siyasi parti lehinde ve diğerinin aleyhinde bir tavır alması pek zaruri olarak bazı neticeler doğurur ki bunun kimseye hayrı dokunmıyacağı aşikârdır. Azlıkları Halk Partisine karşı muğber değil de âdeta affetmez bir düşman haline sokan 12 sene evelki Varlık Vergisi olduğu malûmdur. Siyaset dünyasında kin gütmek ve gözleri hep geriye dikerek hali ve istikbali hiç düşünmemek büyük bir hata teşkil eder. Eğer bu hata devletlerarası münasebetlerde işlenmiş olsaydı bugün hiçbir millet yüz yüze bakamazdı.

İç münasebetlerde de daima maziyi ve bilhassa mazinin ayırıcı olaylarını göz önünde tutup yeni şartlara ehemmiyet vermemek hiç de akilane bir hareket hattı teşkil etmez. Varlık Vergisinin esasında değil de tatbik şeklinde yanlış hareket edilmesinin kabahatini, her daim efradı değişen ve asıl mesulları gittikçe azalan ve iç münasebetler şartları bütün bütün başka bir şekil kesbeden bir partiye daimi suretle yüklemek çok mantıksızlık olur. Meselâ, bugün bu yazının muhariri Varlık Vergisi Mecliste konuşulduğu zaman Amerika'da bulunuyordu. Halbuki bugün Demokrat Parti adı altında teşkil edilmiş olan fırkanın kurucuları Bayar, Menderes, Koraltan, Köprülü, İlâh, o zamanlar Halk Partisi'nin içinde Varlık Vergisi lehinde oy veriyorlardı. Bugün hâlâ partilerinin aday yoklamalarında azlık mensubuna yer vermeyecek kadar garabet göstermişlerdir. Azlıkların gözlerini hep maziye dikerek büyük partilerden birine, belki de yarının iktidar partisine topyekûn düşman bir vaziyet almaları demokratik rejim ile temine çalıştığımız vatandaşlık ve kardeşlik hislerini çürütmekten başka bir fayda temin etmez.

Halk Partisi iktidara geldiği takdirde karşısında muhalifler görecektir ve bunu pek tabii bulacaktır. Fakat muhalefet arasında azlıklar adı altında kin ve garazlarından yahut başka bir kaynaktan emir ve ilham alan bir kütle görmenin ne kadar derin bir teessüf uyandıracağı tabii addedilmelidir. Eğer Atatürk ve partisi mazinin fena hatıralarını unutmamak yolunu tutmuş olsalardı bugün Türk-Yunan münasebetleri bu dostane şeklini alamazdı. Milletlerin içte ve dışta fena hatıraları unutmamaları kimseye fayda temin etmemiştir. Sonra Varlık Vergisi'nden zarar görenlerden çoğunun şikâyetleri sonraki gayretleriyle bol bol telâfi edilmiştir. Verginin ağırlıklarından şikâyet eden zenginler bir müddet sonra evvelkinden çok daha zengin bir halde görünmüşlerdir.

> Demek istiyorum ki Varlık Vergisinden ezilmiş denecek kimselerin sayısı bütün cemaat yekûnunu teşkil etmez. Asıl zarar görmüş olanların yanı sıra diğerleri sadece körükleyicilik yapmışlardır ve yapmaktadırlar. Bu da bugün Halk Partisine karşı besler göründükleri intikam ve düşmanlık hissinini daha başka sebeplerden ilham aldığı zannını veriyor.
>
> Azlıklar içinde kendi kafalarıyla düşünmesini bilen ve tahrikçilerin sözlerindeki hakiki maksatları anlamak kaabiliyetini gösteren vatandaşlara hitab ederek diyoruz ki Halk Partisine istediğiniz kadar muhalefette bulununuz. Bu hiçbir fena mânâ ifade etmez. Fakat bu muhalefeti bütün bir cemaatin bir düşmanlığı şekline sokarsanız hiç de doğru ve hayırlı bir yol tutmuş olmazsınız.[143]

Bu yazıya tek tepki, seçim sonuçlarının belli olmasından sonra, Türk Ermeni basınından gelecekti.[144]

c) CHP İle İlgili Endişeler

Seçim kampanyası sırasında CHP'nin İstanbul milletvekili adaylarından Ekrem Özden'in CHP'nin tüm vatandaşları eşit haklara sahip insanlar olarak gördüklerini, mezhep, din farkını kabul etmediklerini söylemesine rağmen[145] *La Luz De Turkiya* gazetesi okurlarına Trakya Olayları'nın meydana geldiği 1934 yılından 1950 yılına kadar olan tarihi bir daha okumalarını, geleceği düşünmelerini ve ondan sonra oy kullanmalarını salık verecek, böylece onları üstü örtülü bir şekilde DP'ye oy kullanmaya davet edecekti.[146]

Birçok gözlemci ithalatın artması ve enflasyonun yükselmesi nedeniyle DP'nin seçimleri kaybedeceği ve CHP'nin iktidara geri döneceğinden emindi.[147] Bu nedenle Türk Yahudi toplumu seçime tedirgin bir ruh haliyle katılmaktaydı. *L'Etoile Du Levant* gazetesine

---

143 Hüseyin Cahit Yalçın, "Seçimler münasebetiyle azlıklar meselesi", *Yeni Ulus*, 21 Nisan 1954.

144 Savarş Misakyan, "Halâ doymamışlar", *Şalom*, 23 Haziran 1954.

145 "Partilerin şehrimizdeki toplantıları", *Cumhuriyet*, 24 Nisan 1954.

146 Robert Bally, "Hermanos todos a votar", *La Luz De Turkiya*, 28 Nisan 1954.

147 Ahmed Emin Yalman, 1956, s. 270.

göre İstanbullu Yahudiler CHP'nin yeniden iktidar olması halinde birbirlerine endişeli bir şekilde "CHP yeniden iktidara dönerse 1943 yılının dışlayıcı ve ayrımcı siyasetine geri dönülecek mi? Kim bize ikinci bir Varlık Vergisi'nin yeniden ihdas edilmeyeceğini garanti eder?" sorularını sormaktaydılar. Gazeteye göre bu endişeler yersizdi.[148] Ancak buna rağmen CHP'nin seçimleri kazanması halinde birçok Yahudi Türkiye'yi terk etmeye hazırdı.[149] Türk Yahudi toplumu liderlerinden İzak Altabev'e göre ise Yahudi seçmenlerin son seçimlere kadar DP'yi desteklediklerini bilen CHP'li yetkililer seçimleri kazanmaları halinde cemaat liderlerine Yahudi toplumuna misillemede bulunacaklarını söylemekten çekinmemişlerdi.[150]

d) Seçim Sonuçları

Bütün bu endişeler gerçekleşmeyecek, 1954 seçimleri DP'nin zaferi ile sonuçlanacak ve Hanri Soriano DP'den İstanbul milletvekili seçilecekti.[151] Seçim sonuçları belli olduğunda Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'ın Özel Kalem Müdürü saat 01.30'da Hahambaşı Rafael Saban'a telefon edecek ve "Bu saatte aradığımız için beni mazur göreceğinizi umarım ama Cumhurbaşkanı partimizin seçimleri kazandığını en kısa zamanda bilmek isteyeceğinizi düşündü" sözleriyle DP'nin seçim zaferini bildirecekti. Liderlerden İzak Altabev'e göre Bayar bu telefon mesajıyla Amerika gezisi sırasında AJC tarafından onurlandırmasını lâyıkıyla takdir ettiğini ima etmek istemişti.[152] Türk Yahudi toplumunun seçim sonuçları karşısındaki duygularını en iyi şekilde Cismani Meclis Başkanı Yusuf Salman

---

148 A. Benaroya, "L'opposition", *L'Etoile Du Levant*, 2 Ekim 1953.

149 YIVO Institute for Jewish Research arşivi, RG 347.7.1, Foreign Country Files, FAD-1, Kutu 121, İzak Altabev'in 18 Mayıs 1954 tarihinde AJC Avrupa bürosuna yaptığı ziyaret sonrasında hazırlanan rapor.

150 AJJDC New York arşivi, A/R 45/64 Dosya 1216, AJJDC Paris bürosunun New York bürosuna yolladığı 31 Ağustos 1954 tarihli mektup.

151 "İstanbul'un seçtiği yeni milletvekilleri bugün mazbatalarını alıyorlar", *Cumhuriyet*, 6 Mayıs 1954.

152 YIVO Institute for Jewish Research arşivi, RG 347.7.1, Foreign Country Files, FAD-1, Kutu 121, İzak Altabev'in 18 Mayıs 1954 tarihinde AJC Avrupa bürosuna yaptığı ziyaret sonrasında hazırlanan rapor.

dile getirecekti. Seçim sonuçlarının ilân edildiği gün Yusuf Salman'a Kudüs'te rastlayan Türk asıllı bir İsrailli gazeteci kendisine Türk Yahudilerinin İsrail'e göç edip etmeyeceklerini soracaktı. Yusuf Salman'ın bu soruya gülerek "Göç etmeyeceğiz, hayır! Önümüzdeki dört yıl antisemitizme karşı sigortalıyız. Celâl Bayar'ın partisi kazandı artık İnönü'nün partisi kendini doğrultamaz" cevabını verecekti.[153] İzak Altabev de Yusuf Salman'la aynı kanaati paylaşacaktı. Altabev'e göre DP'nin bir sonraki genel seçimleri kaybetme ihtimali çok az olduğundan Yahudi toplumu en az sekiz yıl daha huzurluydu.[154]

6. TÜRKÇE KONUŞMA MESELESİ

a) Milli Eğitim Bakanı'nın Demeci

Tek Parti döneminde CHF'yi ve basını büyük ölçüde meşgul eden konulardan biri azınlıkların Türkçe konuşmamaları ve henüz Türkleşmemiş olmalarıydı. Çok Partili demokrasiye geçilmesiyle birlikte azınlıkların Türkçe konuşmamaları veya kötü bir şiveyle konuşmaları artık ne resmî makamları, ne de basını fazlaca ilgilendiren bir konuydu. Gerçi geçmişten kalan alışkanlıkla Türk Yahudi basını zaman zaman Yahudilerın yüksek sesle konuşmalarını eleştiriyorsa da bu eleştiriler Yahudiler arasında pek kabul görmeyecek, demokrasilerde yurttaşların hangi dilde olursa olsun ister yüksek, ister alçak sesle konuşma özgürlüğüne sahip oldukları cevabını vereceklerdi.[155] 1950'li yılların başında Yahudiler arasında Türkçe halen ana dil olarak benimsenmemişti. *Ladino* gündelik yaşamın konuşma diliydi ve yerini çok yavaş bir şekilde Türkçeye bırak-

---

153 Yitshak Yaeş, "Espesyal para los judios ke biven ainda en Turkia", *La Verdad*, 7 Haziran 1956.

154 AJJDC New York arşivi, A/R 45/64 dosya 1216, AJDC Paris bürosunun AJDC New York'a yolladığı 31 Ağustos 1954 tarihli mektup.

155 L.L., "Les Israélites d'Istanbul sont-ils très bruyants?", *L'Etoile Du Levant*, 11 Ağustos 1950 / "Quelques réflexions sur la turbulence de nos correligionnaires", *L'Etoile Du Levant*, 18 Ağustos 1950 / J. Benrubi, "Yahudi yaygarası", *L'Etoile Du Levant*, 18 Ağustos 1950 / A. Benaroya, "Encore!...", *L'Etoile Du Levant*, 4 Mayıs 1951.

maktaydı. *L'Etoile du Levant* gazetesinin sahibi ve başyazarı Avram Benaroya Türkçenin eninde sonunda *Ladino*nun yerini alacağından emin olmasına rağmen bu süreci hızlandırmak için sinagoglarda ibadetin kimsenin anlamadığı İbranice yerine Türkçe yapılmasını teklif edecek ancak bu teklifi dikkate alınmayacaktı.[156] Bu sakin ortam Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri'nin bir konuşmasıyla aniden sarsılacaktı. 1930'lu yıllarda Millî Türk Talebe Birliği'nin başkanlığını yapan İleri TMTF'nin dördüncü kuruluş yıldönümü vesilesiyle yaptığı konuşması aradan geçen yirmi yıla rağmen görüşlerinin pek değişmediğini gösterecekti. Tevfik İleri'nin konuşması şöyleydi:

> Millî olan her şey bizim dâvamızdır. Türkçeyi yaymak, yerli malı kullanmak bizim dâvamızdır. Her vatandaşın Türkçe konuşmasını temin için çalışmağa yirmi sene evvel başlamıştık. Fakat yirmi yıl sonra burada toplanarak belki de bu mevzuu aynı şekilde tekrar ortaya koyacaklardır. Vatandaşlığımızın her hakkından istifade edenlerden bunu istemek hakkımızdır. Kuzguncuk'ta misafir olduğum evin civarında daima Beni-İsrail lisanını işitiyorum. Bu meselelerle çok meşgul olduk, her seferinde yarıda bıraktık. Bizim bir de bayrak derdimiz vardı, hâlâ da var. Bu sene 19 Mayıs'ta şeref direğine çekilen bayrak yırtıktı. Biz gençken dolaşır, yırtık ve pis bayrak asanları tespit ederek gençlik gazetelerinde teşhir ederdik. (...) "Ben Türk'üm" diyen ve Türk vatandaşının bütün haklarından faydalanan fakat bütün gün ecnebi lisanı konuşan bu kimselere biz nasıl Türk diyebiliriz? Bu davayı ne siz ne de biz halledebildik.[157]

İleri'nin bu sözleri artık bu tür milliyetçi davranışların geçmişte kaldığına inanan Yahudilerde büyük hayal kırıklığı yaratacaktı. Hahambaşılık, liderleri bu sözlerden duyulan rahatsızlığı Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'ın şahsi dostu olan bazı Yahudi tüccarlar vası-

---

156 A. Benaroya, "Initiatives à prendre ou l'Hébreu par le Turc", *L'Etoile Du Levant*, 8 Ağustos 1952.

157 "Türkçe konuşmak", *Akşam*, 10 Temmuz 1951 / "Milli Talebe Federasyonu 4 yaşında", *Milliyet*, 10 Temmuz 1951.

tasıyla DP yönetimine iletecekti.[158] DP milletvekili Salamon Adato da bu konuşmanın azınlıklarda yarattığı rahatsızlığı partisinin üst yönetimine "sabık rejimin en karanlık döneminde bile bu tür sözler sarf edilmemişti" sözleriyle yansıtacaktı.[159] Ancak Bayar'ın müdahalesine gerek kalmadan Tevfik İleri konuşmasını tekzip edecek, kendisine atfedilen sözlerin yirmi yıl öncesine ait olduğunu, azınlıkların Türkçe konuşmaları konusunda ilerleme sağlandığını söyleyecekti.[160] İleri'nin konuşmasını tekzip etme zorunda kalması sözlerinin DP içinde de onaylanmayıp eleştirildiğinin işaretiydi.[161] Avram Benaroya başyazısında Milli Eğitim Bakanı'nın bu demecini "az demokratik sözler" olarak niteleyecekti. Bu konuşmanın "Vatandaş Türkçe konuş" bağırışlarının egemen olduğu hazin günlere bir geri dönüş olup olmadığını soracaktı.[162] Bu yazısından hemen sonra Nurullah Ataç'la tesadüfen karşılaşan Benaroya, Ataç'ın Yahudilerin hâlen Fransızca veya İspanyolca konuşmadıkları eleştirilerine de maruz kalacaktı. Bu eleştiriler üzerine Benaroya bir diğer yazısında azınlıkların Türkçeyi hâlen benimsememelerinin tarihsel nedenlerini açıkladıktan sonra Türkçenin zamanla Yahudilerin anadili olacağını savunacaktı.[163]

b) MTTB'nin Büyük Kongresi

İleri'nin bu demeci âdeta yeni bir sürecin başlangıcını ilan etmekteydi. Soğuk Savaş ve "Kızıllar Türkiye'ye gelecek" korkusunun egemen olduğu bir ortamda Türk milliyetçiliği komünizme karşı bir tepki olarak yeniden canlanmış, "azınlıkların Türkçe konuşmamaları" konusu da tekrar nükseden bir hastalık gibi gene basını meşgul etmeye başlamıştı. Nitekim 1967 yılına kadar muhafa-

---

158 YIVO Institute for Jewish Research arşivi, RG 347.7.1, Foreign Country Files, FAD-1, Kutu 121, 9 Ağustos 1951 tarih "Juillet 1951" başlıklı rapor s.4.

159 "L'incident de Beyazid", *L'Etoile Du Levant*, 27 Temmuz 1951.

160 "Bakanın bir tekzibi",*Yeni Sabah*, 14 Temmuz 1951.

161 YIVO Institute for Jewish Research arşivi, RG 347.7.1, Foreign Country Files, FAD-1, Kutu 121, 9 Ağustos 1951 tarih "Juillet 1951" başlıklı rapor s.4.

162 A. Benaroya, "Paroles peu démocratiques", *L'Etoile Du Levant*, 13 Temmuz 1951.

163 A. Benaroya, "Reproches immérités", *L'Etoile Du Levant*, 3 Ağustos 1951.

zakâr-milliyetçi Türkçü bir hüviyet taşıyan ve 1967 yılından sonra İslâmî görüşün hâkimiyetine geçen MTTB'nin sekizinci büyük kongresinde gayrimüslimlerin Türkçeyi benimsememelerinden şikâyet edilecekti. Bir delege tarafından kongreye verilen "Türk azınlıkların hiç olmazsa umumî yerlerde Türkçe konuşmaya mecbur edilmeleri" teklifi ise karara bağlanmayarak temenni olarak kalacaktı.[164] MTTB'nin bu girişimi üzerine ünlü şair ve psikoloji profesörü Sabri Esat Siyavuşgil bu konunun zorlayıcı yöntemlerle başarıya ulaşmadığını, Türkçe eğitimin yaygınlaşması ve ayrımcılığın ortadan kalkmasıyla birlikte azınlıkların Türkçeye hâkim olduklarını hatırlatarak MTTB'li gençlere itidal tavsiye edecekti.[165] MTTB'nin bu kararı 6-7 Eylül 1955 Olayları'nın kışkırtıcıları arasında yer alacak olan Kıbrıs Türktür Cemiyeti Başkanı ve *Hürriyet* gazetesi yazarı Hikmet Bil'in Tek Parti döneminde azınlıklara yöneltilen klasik eleştirilerin ard arda sıralandığı bir yazı yazmasına neden olacaktı:

> Geçen hafta Talebe Birliği Kongresi yapılırken gençler, gayet önemli bir yaraya parmak bastılar.
>
> Bu: azınlıkların Türkçe konuşmamaları meselesidir.
>
> Beyoğluna çıkarsanız, Tünelden Taksime kadar sokakta, sinema kapısında, pastahanede tezgâh başında velhasıl her köşede sanki Yunanistandaymışsınız gibi mütemadiyen saygısız bir rumcanın kulaklarınızı tırmaladığını hissedersiniz...
>
> Ermeni esnafın gerek resmi ve gerekse hususî hayatlarındaki dilleri, sadece ermenicedir. Bu dilde aynı saygısızlık çerçevesi içinde tramvayda, vapurda sık sık ve yüksek perdeden konuşulur.
>
> Musevi vatandaşlarımızın durumu bu hususta bence daha naziktir. Çünkü onlar, İspanya muhaciri olmak hasebiyle ana dilleri sayılan ispanyolcaya da tenezzül etmeyip -fukara tabaka hariç- umumiyetle kendi aralarında sanki başka dillerin ve bu arada bilhassa türkçenin kıtlığına kıran girmiş gibi nedense Fransızcayı tercih ederler.

---

[164] "Ekalliyetin Türkçe konuşması", *Yeni Sabah*, 25 Ocak 1953 / "MTTB kongresi ve dil işi", *Hürriyet*, 26 Ocak 1953.

[165] Siyavuşgil, "Vatandaş Türkçe konuş!", *Yeni Sabah*, 27 Ocak 1953.

Velhasıl azınlıklarımız arasında Türkçeden gayrı her dil, dün de bugün de daima saygısızlık mertebesini bulacak derecede ısrarla konuşulagelmiştir.

Halbuki bu memlekette doğmanın, büyümenin, kazanmanın, yaşamanın ve fazla olarak kaderini bu memleketin kaderine bağlamış bulunmasının vereceği bir nezaketi dahi bugüne kadar nedense bu vatandaşlar türkçeden esirgemişlerdir.

Şayet türkçeyi öğrenmek cidden çok güç veya imkânsız olsaydı, bir an için hak verip geçmek belki makul bir hareket tarzı olurdu. Lâkin sabahından akşamına, mektebinden asker ocağına ve tiyatrosundan radyosuna kadar her yerinde bol bol türkçe konuşulan bu memlekette şayet hâlâ türkçe bilmeyen azınlık mensubu yaşlı Türk vatandaşları şahsen tanıyorsak, bu her halde su katılmamış, halis bir iyi niyetin delili sayılmamak lâzım gelir.

Kaldı ki Türk milleti tarihin en eski günlerinden beri daima memleketinin azınlıklarına, diğer milletlere örnek olacak kadar müsamahakâr davranmış ve her fırsatta hamleler yaparak onları bağrına basmağa beyhude yere uğraşmıştır.

Bu memlekette azınlıklar zaman olmuştur askere alınmamışlardır; zaman olmuştur vezir pâyesiyle nazırlık ve Sefirlik etmişlerdir; ve yine bugün olduğu gibi her devir ve zamanımızda refah ve huzur içinde ve daima tam bir vicdan hürriyetine sahip bulunmuşlardır.

Bütün bunların mükaâfatı elbette ki türkçeye saygısızlık olmamalıydı...[166]

Bu yazıya *L'Etoile Du Levant* gazetesi başyazarı Avram Benaroya tepki verecekti. Benaroya basının Tek Parti döneminde edindiği başkalarını denetleme alışkanlığından vazgeçmesini istiyecek, gayrimüslimlerin toplam nüfusun ancak yüzde birini oluşturdukları bir Türkiye'de yeni bir "Vatandaş Türkçe Konuş" kampanyasının başlatılmasını yersiz bulacaktı.[167] Tekinalp da "Vatandaş Türkçe konuş" kampanyalarını "Osmanlılık devrinin can çekişmelerini ifade eden tezahürler" olarak niteliyecek, azınlık öğrencilerinin artık

---

166 Hikmet Bil, "Türkçeye saygı", *Hürriyet*, 1 Şubat 1953.

167 A. Benaroya, "La liberté d'expression", *L'Etoile Du Levant*, 6 Şubat 1953.

Türk okullarına gittiklerini, Türkçeyi anadilleri gibi konuştuklarını ve kendilerini Türk vatandaşı hissettiklerini belirtecek, Atatürk'ün başlattığı devrimlerin artık yerleştiğini, dinleri ve ırkları ne olursa olsun herkesin Türk vatandaşı sayıldığını beyan edecekti.[168]

c) Diğer "Vatandaş Türkçe Konuş!" Tartışmaları

Hikmet Bil'in yazısından birkaç ay sonra Tek Parti döneminin güçlü İçişleri Bakanı Şükrü Kaya *Hürriyet* gazetesinde Arap-İsrail ilişkilerini inceleyen bir yazı yayınlayacaktı. Kaya'nın Türk Yahudilerinin Türkçe konuşmamalarına,

> Kudüs'ün ilk esaretinden sonra dünyanın dört bucağına sürülen ve dağılan Yahudiler, dinlerinin ve ırklarının safiyet ve hususiyetlerinin, itikatlarına ve ibadetlerine sadakatleri sayesinde -taassupla muhafaza etmekle beraber- -Türkiye müstesna- bulundukları memleketlerin dilini benimsediler, medeniyetine intibak ettiler, o yerlerin sadık hemşehrileri oldular...[169]

satırlarıyla değinmesi Yahudi toplumunda derin bir tepki yaratacaktı.[170] Bu tür eleştiri yazılarının yanı sıra, seyrek de olsa, basında Yahudilerin Türkçeye ve Türk kültürüne tamamen uyum sağladıklarına dair yazılar da yayınlanacaktı.[171] Ünlü yazar Vâ-Nû Türk Yahudilerinin Fransızca konuşmalarından şikâyet eden bir okuruna verdiği cevapta "Vatandaş Türkçe Konuş!" şeklinde baskı yapmayı "zamanını geçirmiş bir galeyan" olarak niteleyecek, azınlık gençlerinin Türkçeyi öğrenmek için Türklerden fazla gayret sarfettiklerini belirtecek, azınlıkları eleştirmek yerine Türklerin özeleştiri yapmaları gerektiğini yazacaktı.[172] Türkçe konuşmamayla ilgili bir

---

168 "Vatandaş Türkçe konuş", *Şalom*, 16 Nisan 1953.

169 Şükrü Kaya, "Araplar, Yahudiler", *Hürriyet*, 25 Nisan 1953.

170 "Şükrü Kaya'ya açık mektup!", *Son Saat*, 1 Mayıs 1953 / "Komentarios de Şükrü Kaya bey", *Şalom*, 7 Mayıs 1953.

171 Asım Kültür, "Gazi İlkokulunda - Musevi Yetim Okulunda", *Yeni Asır*, 7 Haziran 1955.

172 Vâ-Nû, "Azınlıkların Türkçeyle alâkası", *Akşam*, 21 Eylül 1953.

diğer olaya ise bir ortaokulda rastlanacaktı. Bir Yahudi öğrencinin arkadaşlarıyla İspanyolca konuşması üzerine Türkçe öğretmeni onları "pis bir lisan"da konuşmamaları gerektiğini söyleyerek sertçe azarlayacaktı. "Pis bir lisan" sözlerinden dolayı öğrencilerin kendilerini hakarete uğradıklarını hissettiklerini ve sinirlendiklerini görünce öğretmen öğrencilerine şöyle konuşacaktı:

> Beni dinleyin, size bir şey izah edeceğim. Sizler buraya İspanya'dan göçtünüz. Konuştuğunuz dil, sizleri kovduğundan terk ettiğiniz bir ülkenin dilidir. Biz sizlere korunacak yer verdik. İspanya sizleri kovdu. İspanyollar sizlere bir sürü eziyet yaptı. Sizleri sokaklara attı. Sizleri bu topraklara Türkiye, Osmanlı Sultanı kabul etti. Size 'gelin burada yaşayın, çalışın, yeyin, için...' dedi. Sizler bizim kardeşlerimiz gibisiniz. Niye Türkçeyi konuşmak istemiyorsunuz? Sizleri kovmuş olan bir ülkenin lisanı pis bir lisan değil midir? Öfkelenmekte haksızsınız. Burada iyi karşılandınız. Bu toprakların dilini konuşmalısınız. Sizler Türksünüz.[173]

Türk Yahudi toplumunun genç kuşağını temsil eden Jozef Habib Gerez, Türk Yahudi basınında bozuk bir Türkçeyle yazılmış yazıların yer almasının "Vatandaş Türkçe Konuş" kampanyalarının başlamasına neden olabileceğini belirterek bu konuda gerekli duyarlılığın gösterilmesini isteyecek,[174] Avram Benaroya da Türkçe konuşulmasını tavsiye edecekti.[175]

d) TMTF'nin Beyannamesi

Kıbrıs ihtilafının yarattığı infialden de beslenen azınlıklara yönelik milliyetçi tepki dalgasının bir diğer örneğine 1954 yılındaki 30 Ağustos Zafer Bayramı kutlamaları sırasında rastlanacaktı. TMTF evlerine Türk bayrağı asmadıklarından dolayı azınlıkları kı-

---

[173] Arlene Malinovski, "A Report on The Status of Judeo-Spanish in Turkey", *International Journal of The Sociology of Language*, 37 (1982), s. 7-23.

[174] Jozef Habib Gerez, "Güleriz ağlanacak halimize", *La Luz De Turkiya*, 30 Eylül 1953.

[175] A. Benaroya, "Plus de tact et de compréhension", *L'Etoile Du Levant*, 26 Haziran 1953.

nayan bir basın bildirisi yayınlaması üzerine İstanbul Valisi ve Belediye Reisi Vekili Fahrettin Kerim Gökay Türk vatandaşlarını "azınlık" ve "çoğunluk" diye ayıran bir zihniyeti onaylamadığını, rejimin buna tahammülü olmadığını açıklayacaktı. Gökay Kore Savaşı'nda aynı safta kan döken vatandaşlar arasında ayrım yapılamayacağını, evlerine bayrak asmayı ihmal edenler varsa bundan dolayı hiçbir topluluğun genel bir şekilde suçlanamayacağını belirtecekti.[176] Resmî makamlar konuya gerekli duyarlılığı gösterip basına gönderilen bu beyannamenin "halkı heyecana sevk edici mahiyette" bulacak ve TMTF hakkında soruşturma başlatacaktı.[177] Bu bildiri vesilesiyle gazeteci Sami Kohen vatandaşlar arasında Rum, Ermeni, Yahudi şeklinde ayrım yapılmaması gerektiğini, suçlunun dinsel kimliğinin basın tarafından vurgulanmasının yanlış olduğunu, sadece "Türk vatandaşı"nın mevcut olduğunu hatırlatacaktı.[178] Yusuf Ziya Ortaç ise TMTF'yi destekleyecekti. Bir millî bayram günü bile sevinmeyen azınlıkların "nüfus kütüğü"nden başka hiçbir yerde vatandaşlıklarından söz edilemeyeceğini belirterek Türk Yahudilerinin neden Türkçe konuşmadıklarını sorguluyacaktı.[179]

7. 6-7 EYLÜL 1955 OLAYLARI

a) Olayların Öncesinde Durum

DP'nin iktidara gelmesiyle birlikte azınlıklar Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana ilk kez Türkiye'ye güven duymakta ve geleceğe emin bir şekilde bakmaktaydılar. İlerleyen yıllar içinde de, birkaç istisna hariç, bu güven duygusunu bozacak herhangi ciddi bir olay da meydana gelmemişti. Bu huzur ve güven ortamının tek istisnası 1951 ve 1954 yıllarında Çanakkale'de meydana gelen ve âdeta 6-7 Eylül Olayları'nın habercisi olan iki münferit olaydı. 1951

---

176 "Valinin açıklaması", *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1954.

177 "Talebe Federasyonu hakkında takibat", *Cumhuriyet*, 2 Eylül 1954.

178 Sami Kohen, "Sadece vatandaş", *İstanbul Ekspres*, 4 Eylül 1954.

179 Yusuf Ziya Ortaç, "Valimizle yârenlik!", *Akbaba*, 9 Eylül 1954, cilt 5, sayı 130, s. 3.

yılında Çanakkale'de bir Yahudi manifaturacının bodrumuna gizlenen birkaç Yahudi gencin mağazaya alışverişe gelen kadınların mahrem yerlerini seyrederken suçüstü yakalanmaları halk arasında büyük infial yaratacaktı. Sanıklar linç edilmek istenecek, Yahudi mahallesinde düzenlenen protesto gösterisi esnasında Yahudi esnafa ait mağazalar tahrip edilecekti. Bu olaylar Çanakkale Yahudileri arasında panik havası yaratacak, Yahudi esnaf birkaç gün işe gitmeyecekti. Ancak Emniyet güçlerinin hemen müdahale etmesi sayesinde olayların büyümesi önlenecek ve güvenlik sağlanacaktı.[180] Basının haberi bodruma gizlenen gençlerin Yahudi olduklarını vurgulayarak vermesi üzerine *L'Etoile Du Levant* gazetesi bu tutumu eleştirecek ve bu "şark usulü" alışkanlıktan vazgeçilmesini isteyecekti.[181] Üç yıl sonra yerel basın sıradan bir olayı büyüterek Çanakkale halkını Yahudilere karşı kışkırtacaktı. Sahibi olduğu arsaya izin alınmadan demirden imal edilmiş bir Atatürk profilinin yerleştirilmesi üzerine arsa sahibi belediyeden arsa bedelinin ödenmesini talep etti. Arsa sahibinin Yahudi olduğunun anlaşılması üzerine yerel basın tahrikçi üslûpla yayın yapmaya başladı. Çanakkaleli Yahudilere "Gözlerini para hırsı bürümüş haris Yahudi" şeklinde seslenerek, Yahudilerin vatanları için kan dökmediklerini hatırlattı. Türkiye'ye karşı vatansever duygular beslemeyen Yahudilerin İsrail'e gitmelerini talep etti.[182] Cemaat ileri gelenlerinin şikâyeti üzerine Cumhuriyet Savcılığı gazete aleyhine dava açtı, Yahudi mahallesi de polis tarafından korunmaya başlandı.[183] Çanakkale'de bu olayların meydana gelmesindeki en önemli neden 1950'li yıllarda Yahudilerin Çanakkale'nin ticari faaliyetlerinde önemli bir

---

180 "Çanakkalede çirkin bir hâdise oldu", *Hürriyet*, 1 Mart 1951 / YIVO Institute for Jewish Research arşivi, RG 347.7.1, Foreign Country Files, FAD-1, Kutu 121, 28 Mart 1951 tarih "Janvier-Fin Mars 1951" başlıklı rapor s.2.

181 Al-Kaya, "L'incident de Çanakkale", *L'Etoile Du Levant*, 9 Mart 1951.

182 Mürteza Esen, "Yahudi: Filistin seni bekliyor", *Anafartalar*, 15 Kasım 1954 / Esen, "Para ve Yahudi", *Anafartalar*, 16 Kasım 1954 / Turan Uğur, "Haddinizi Biliniz", *Anafartalar*, 17 Kasım 1954.

183 "La Turquie poursuivant en justice quotidien pour investigation contre les juifs", *ATJ Bülteni*, 5 Ocak 1955 (AJA, Koleksiyon MS 361, kutu H332/115).

yer işgal etmeleri, bunun da kıskançlık duygularını körüklemesiydi.[184]

Bu iki istisnai olayın dışında Yahudilerin huzurunu bozabilecek tek şey DP'nin iktidara gelmesine paralel olarak canlanan İslâmî yayınlarda rastlanan antisemitizmdi. Bunun için de Hahambaşılık resmî makamlardan gerekli önlemlerin almasını istiyecek, bu talepler kimi zaman yerine getirilecekti. Ancak bu huzurlu ortam 1955 yılının son aylarında derin bir şekilde sarsılacaktı. DP iktidarının azınlıklarda yarattığı güven duygusu 6-7 Eylül Olayları'yla bir gecede yerle bir olacaktı.

b) 6-7 Eylül Olayları

Kıbrıs Rumlarının Kıbrıs Türklerine karşı sürdürdükleri kışkırtma ve tedhiş eylemleri ile Yunan basınının Türkiye karşıtı kampanyasının doğrudan sonucu Kıbrıs Türktür Cemiyeti Başkanı Hikmet Bil'in başını çektiği milliyetçi yazarlar ile Türk basınının tahrik edici yayınları sonucunda Türkiye'de yaşayan Rumlara, yabancı uyruklu Yunanlılara ve Yunanistan'a karşı isteriye varan bir atmosferin yaratılmasıydı.[185] Bu atmosferin patlama noktası 6-7 Eylül geceleri İstanbul ve İzmir'de yaşanan yağmaydı. TMTF'nin 30 Ağustos Zafer Bayramı kutlamalarını vesile ederek 1954 yılında azınlıklara karşı giriştiği karalama kampanyası bu gelişimin öncü sinyaliydi. Ancak hiç kimse bu sinyalleri doğru bir şekilde yorumlamayacaktı. Yorumlamayınca da TMTF'nin bildirisinden tam bir yıl sonra Cumhuriyet tarihinin en trajik olaylarından biri meydana gelecekti.[186]

---

[184] Çanakkale Ticaret ve Sanayi Odası'nın 1954 yılındaki seçimlerinde sekiz meslek grubuna seçilen toplam 48 üyenin 14'ü Yahudi'ydi. ("Ticaret ve Sanayi Odası seçimlerinin neticesi alındı" *Anafartalar*, 1 Aralık 1954.)

[185] Alexis Alexandris, 1983, s. 254.

[186] Bu konuda mevcut çalışmaların bir kısmı şunlardır: Speros Vryonis Jr, *The Mechanism of Catastrophe*, Greekworks. Com. New York, 2005; Dilek Güven, *6-7 Eylül Olayları: Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006; M. Hulusi Dosdoğru, *6-7 Eylül Olayları*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1993.

Olayları Kıbrıs ihtilafının çözümü için İngiltere'de toplanan üçlü konferans sırasında yayınlanan iki haber başlattı. Bunlardan ilki Kıbrıs'ta Rumların Türklere karşı saldırmaya hazırlandıkları, ikincisiyse önce radyodan verilen daha sonra da *İstanbul Ekspres* gazetesinin akşam baskısında yer alan Atatürk'ün Selanik'te doğduğu evinin bombalandığı haberiydi. Bu haberlerin kışkırtmasıyla başlayan gösteri ve olaylar İstanbul ve İzmir'de ezici ağırlığı Rumlar olmak üzere azınlıklara ait işyerleriyle Rumlara ait kilise ve mezarlıkların yağmalanmasıyla sonuçlanacaktı. Yağma ve tahribat Kıbrıs Türktür Cemiyeti'nin kamyonlarla taşradan İstanbul'a taşıdığı kişiler tarafından gerçekleşti. Bu kişilere taşradan İstanbul'a göç etmiş olup şehirde kötü şartlarda yaşayan hamal, kapıcı, dilenci, ayakkabı boyacılarından oluşan bir kesim de katıldı.[187] Olayları tetikleyen nedenlerden biri dönemin toplumsal ve iktisadi şartlarıdır. Toplumun gözünde her zaman "İstanbul'un hali vakti yerinde" kesimini temsil eden azınlıklar 1950'li yıllarda da İstanbul'un hem nüfusunda, hem de ekonomik ve kültürel yaşamında önemli bir yer işgal etmekteydiler. Azınlıklar aradan geçen yıllar zarfında Varlık Vergisi'nin kabul edilmesine yol açan koşulları çoktan unutmuşlardı. DP'nin iktidara gelmesinden sonra liberal bir ekonomi politikasını uygulamaya başlaması en çok esnaf ve tüccarlara yaramıştı. Çoğunluğu esnaf, tüccar ve serbest meslek sahibi olan azınlıklar da doğal olarak bu siyasetin nimetlerinden faydalanıp servetlerini arttırmışlardı. DP döneminde azınlıklar arasından türeyen yeni zenginler Varlık Vergisi Kanunu'nun kabulünden önceki dönemde olduğu gibi yeniden gösterişe dayalı bir yaşam sürdürmeye başlamışlardı. Bu gösterişe dayalı yaşam tarzı, yüksek enflasyon nedeniyle yaşam koşulları gittikçe kötüleşen halk üzerinde olumsuz bir etki yarattı, işçi ve memur sınıfı azınlıkları gizliden gizliye kıskanmaya başladı. Böyle bir ortamda Türk-Müslüman unsurla gayrimüslimler arasında uzun yıllardan beri mevcut olan, esas itibariyle gelir farklılığından kaynaklanan ve gizliden gizliye devam

---

187 Frank Tachau, "The Face of Turkish Nationalism as Reflected in The Cyprus Dispute", *The Middle East Journal*, Yaz 1959, Cilt 13, Sayı 3, s. 262-272, 270.

eden gerilim kışkırtmalar sonucunda parladı ve azınlıklara karşı bir yağma haline dönüştü.[188] Tahrip edilen altı yüz civarında mağazadan yetmiş beş ilâ yüzü (örneğin Lyon, Mayer, Karako, Odeon, Eskenazi, Silvyo, Daryo, Vakko, Bon Marché, Tiring, Grünberg mağazaları) Yahudi esnaf ve tüccarlara aitti. Bir Yahudi sanayiciye ait plastik ve kauçuk fabrikasına üç kez tekrarlanan saldırı girişimleri fabrikanın işçileri tarafından "niye bizi ekmeğimizden etmek istiyorsunuz?" sözleriyle karşı koymalarıyla önlenebilmişti.[189] Olaylar sırasında yaşamlarını kaybedenler arasında Beyoğlu'nun ünlü Motola Mağazası'nın 65 yaşındaki Yahudi bekçisi Avram Anav da vardı.[190]

Olaylarda Yahudi esnaf ve tüccarların da ciddi zarar görmelerine rağmen Başbakan Adnan Menderes'in TBMM'deki konuşmasında "mağdur olanlar ekseriyet itibariyle Rum vatandaşlarımızdır. Bunların arasında Türkler de, Ermeniler de vardır" şeklinde konuşup[191] Yahudi tüccarlardan söz etmemesi Türk Yahudi toplumunu rahatsız etmişti.[192] Bir kaynağa göre tahrip edilen 4359 işyerinden yüzde onikisi, yani 523 mağaza Yahudi tüccar ve esnafa aitti.[193] Dünya Kiliseler Konseyi'ne göre sadece Rum Ortodoks kiliselerinin toplam tahmini zararı 150 milyon,[194] başka kaynaklara göre ise 300 milyon dolardı.[195] Bir İsrail gazetesine göre ise Yahudi tüc-

---

188 *American Jewish Year Book 1957*, Cilt 58, The American Jewish Committee, (New York), The Jewish Publication Society of America, Philadelphia, s. 331-335, 333 / Alexis Alexandris, 1983, s. 258.

189 "Turkish Jews suffer in anti-Greek riots", *The Jewish Chronicle*, 23 Eylül 1955, s. 1.

190 YIVO Institute for Jewish Research arşivi, RG 347.7.1, Foreign Country Files, FAD-1, Kutu 121, 5 Ekim 1955 tarih "Août-Septembre 1955" başlıklı rapor s.3. / "Dün şehrimizde 2032 yağmacı sorguya çekildi", *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1955 / Lois Whitman, 1992, s. 50.

191 Dr. Faruk Sükan, 1991, s. 26.

192 "Turkish Jews suffer in anti-Greek riots", *The Jewish Chronicle*, 23 Eylül 1955, s. 1.

193 Speros Vryonis, Jr., 2005, s. 248.

194 Alexis Alexandris, 1983, s. 259.

195 Tozun Bahcheli, *Greek-Turkish Relations Since 1955*, Westwood Press, Boulder, 1990, s. 2-4, aktaran Lois Whitman, 1992, s. 8 / John O. Iatrides, *Balkan Triangle Birth and Decline of An Alliance Accross Ideological Boundries*, The Hague, 1968, s. 169, aktaran Alexis Alexandris, 1983, s. 259, dn. 15.

carların uğradıkları zararın 500 milyon lira (dönemin dolar kuruyla yaklaşık 180 milyon dolar) olduğu tahmin edilmekteydi.[196] Ancak buna rağmen Türkiye Hahambaşılığı'nın herhangi bir yardım konusunda Dünya Yahudi Kongresi ile temasa geçmemesi bu kuruluşu şaşırtacaktı.[197] Bu trajik hadisede not edilecek ilginç bir durum Dışişleri Bakanlığı'nın talimatı üzerine Kudüs'teki Türk diplomatik misyonunun olaylar sırasında Yahudilerin de zarar görmeleri nedeniyle İsrail Dışişleri Bakanlığı'na üzüntülerini bildirmesi olacaktı.[198]

c) Olayların Serpintileri

6-7 Eylül Olayları'nın yarattığı toplumsal deprem gayrimüslim – Müslim ilişkilerini derinden sarstı. Toplumun bir kesiminde mevcut olan ancak kendini belli etmeyen milliyetçi ve azınlık karşıtı duyguların ortaya çıkmasına neden oldu. Böyle bir milliyetçi tepkiden nasibini alanlar arasında Yahudiler de vardı. 1934 yılında Trakya'da yaşayan Yahudilerin bölgeyi terk etmelerini hedefleyen tahrikler sonucunda bölgedeki Yahudi nüfusu büyük ölçüde azalmıştı. Ancak bazı kentlerde, az sayıda olsa da, Yahudi aileler halen yaşamaktaydı. 46 Yahudi ailenin yaşadığı Çanakkale bu kentlerden biriydi. 6-7 Eylül Olayları'nın sonrasında bir ağaca yapıştırılan afişte Çanakkaleli Yahudiler ölümle tehdit edilerek Türkiye'yi terk etmeleri istendi. Evlerin duvarlarına Yahudilerin kenti hemen terk etmelerini talep eden hakaretlerle karışık yazılar yazıldı. Bunun üzerine İstanbul ve Çanakkale cemaatleri ileri gelenlerinden oluşan bir heyet Çanakkale Valisi'ni ve Ankara'daki yetkilileri ziyaret etti. Hem Vali hem de resmî makamlar gerekli emniyet tedbirlerinin

---

196 Nehemiah Robinson, "Jews in Moslem Lands: Turkey", s. 73-76, Jacob Freid, (der), *Jews in The Modern World*, Twayne Publishers Inc., New York, (t.y.) içinde / *Davar*, 21 Ekim 1955, aktaran "The Jewish Situation in Turkey", *Current Events in Jewish Life*, Ekim-Aralık 1955, seri IX sayı 1, s. 20-21. (O dönemde Dolar/Türk Lirası paritesi 2.80.- idi. *Devlet İstatistik Enstitüsü*, 1996, s. 377)

197 CZA, dosya C3/613, Gerhart M. Riegner'in A.L. Easterman'a gönderdiği 17 Kasım 1955 tarihli mektup.

198 "La Turkiya eksprimo sus regretos a Israel", *La Vera Luz*, 6 Ekim 1955.

alındığını belirtip heyete güven telkin etti. Bu olayın münferit bir vaka olmadığı ve benzeri tehditlerin Yahudilerin yaşadığı Trakya'nın diğer kentlerinde de rastlandığına dair ısrarlı söylentiler etrafta dolaştı.[199] 6-7 Eylül Olayları'nın bir diğer olumsuz yansımasına İstanbul'da rastlanacaktı. Yeniköy'de bazı evlerin kapılarına boya ile Nazilerin simgesi olan gamalı haçların çizilmesi üzerine Hahambaşı Rafael Saban başkanlığındaki bir heyet İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı ve İstanbul Valisi'ni ziyaret ederek şikâyette bulundu. Vali ve Komutanlık antisemit tahrikçilere karşı her türlü önlemin alınacağına söz verdi.[200] Bu ziyaretten bir yıl sonra Sıkıyönetim Komutanlığı Necip Fazıl Kısakürek'in *Büyük Doğu* dergisinde yayınladığı bir makaleyi[201] "Yahudi düşmanlığı yaratacak ve halkı Yahudiler aleyhine tehyiç [heyecanlandırma] ve tahrik edici mahiyette" gördüğünden üç gün süreyle derginin yayınlanmasını yasaklayacaktı.[202]

d) Olayların Türk Yahudi Toplumu Üzerindeki Etkisi

6-7 Eylül Olayları azınlıkların Türkiye'ye olan güvenlerini derinden sarstı ve bir panik havası yarattı. Bu nedenle de azınlıkların bir kısmı Türkiye'yi terk etmeye başladı. Bir Rum tüccara göre Türkiye'den ayrılanların başında önce Yahudiler sonra Ermeni ve Rumlar gelmekteydi.[203] 1948-49 yıllarında İsrail'e göç eden Türk Yahudiler ise geride kalan soydaşlarının er veya geç bir gün İsrail'e göç edeceklerini umuyorlardı. Bu nedenle 6-7 Eylül Olayları'nı "bir Yahudi'nin sadece anavatanı İsrail'de güven içinde olacağı" inancını haklı çıkaran bir olay olarak yorumlayıp soydaşlarına İs-

---

199 "Massacre threat", *The Jewish Chronicle*, 14 Ekim 1955, s. 40 / NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Decimal Files 1955-1959, 13 Ekim 1955 tarih ve 882.411/10-1355 sayılı belge.

200 "Assurance to Turkish Jewry", *The Jewish Chronicle*, 21 Ekim 1955, s. 36 / NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Decimal Files 1955-1959, 1 Kasım 1955 tarih ve 882.411/11-155 sayılı belge.

201 Necip Fazıl Kısakürek, "Yahudi", *Büyük Doğu*, 30 Nisan 1956.

202 T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, 3 Mayıs 1956 tarih Dosya E3, fon 30..1.0.0, yer 58.352..8 sayılı belge.

203 Tahir Sezgin, "Birliğe doğru", *Son Havadis*, 13 Eylül 1960.

rail'e göç etmelerini telkin edeceklerdi.[204] Olayları hatırlayan bir tanık bu facianın yakın çevresini nasıl etkilediğini şöyle aktarmakta:

> Evde durmak bile ürkütücüydü. Bir Türk komşumuz olaylar durulana kadar bizleri evine davet etti. Amcam artık ikinci sınıf vatandaş olmayı kabul edemeyeceğinden 1957 yılında Türkiye'yi terk etti. Beyoğlu'ndaki bütün mağazalar Yahudilere aitti. Doğu Avrupa'da doğan büyükannem bu mağazaları gidip *Yidişçe* konuşarak alışveriş yapardı. Bütün bunlar 1955 yılında sona erdi. [205]

Olayların ardından 1956 yılında 1910, 1957 yılında da 1911 Yahudi İsrail'e göç edecekti.[206] Göç edenler genellikle orta yaşlı ve orta sınıfa mensup kişilerdi. Aralarında bazı genç hekim ve mühendisler de vardı.[207] Göçün meydana gelmesinde sadece 6-7 Eylül Olayları değil, Türkiye'nin içinde bulunduğu iktisadi kriz nedeniyle fiyatları denetim altına alan ve kâr hadlerini sınırlayan 3780 sayılı Millî Korunma Kanunu'nun tadiliyle ilgili kanun tasarısının kabul edilmesi de etkiliydi.[208] 6 Haziran 1956 tarihinde kabul edilen bu tasarı 18 Ocak 1940 günü kabul edilen Millî Korunma Kanunu'nu tekrar yürürlüğe koyacaktı. Bir tanığa göre kanunun yürürlüğe girmesinden sonra birçok Yahudi tüccar sokağa çıkmaktan âdeta korkar hale gelmişti.[209] Aynı yıl Türkiye Hahambaşılığı'nı ziyaret eden bir Dünya Yahudi Kongresi yetkilisi ziyaret izlenimleri-

---

204 "La Boz del Puevlo", *La Verdad*, 6 Ekim 1955 / "Ay menester de esto?", *La Verdad*, 3 Ekim 1955 / "La manseves djudia de Turkia kere vinir en Israel", *La Verdad*, 31 Ekim 1955 / "Un egzempyo a los kapitalistos Djudios de Turkia", *La Verdad*, 8 Aralık 1955.

205 Yo'av Karney, "The 500th Anniversary" (İbranice), *Ha'aretz*, 23 Ağustos 1991, Ek 2., s. 26-27, 29, 38.

206 Walter Weiker, 1989, s. 22.

207 "Emigration movement from Turkey", *The Jewish Chronicle*, 13 Temmuz 1956, s. 32.

208 Yaakov Nitzani, "Israel vos yama!", *El Tiempo*, 4 Eylül 1956 / David Sitton'un *Haboker* gazetesinde yayınlanan yazısını aktaran "Antisemitismo en Turkia", *La Verdad*, 16 Temmuz 1956.

209 Harry Ojalvo ile 24 Ağustos 2001 tarihli görüşme.

ni kaleme aldığı raporda kanunun uygulamaya girmesiyle birlikte birçok Yahudi tüccar ve esnafın iflas ettiğini yazacaktı. Bu gözlemciye göre kâr haddini yüzde on ile sınırlayan ve buna riayet etmeyenleri de ağır para ve hapis cezası ile cezalandırmayı öngören hükümler içeren kanunun tatbikiyle birlikte Türk ekonomisi allak bullak olmuştu. Tüccarlar ve esnaflar bir gecede iflasın eşiğine gelmişlerdi. Bu durum karşısında birçok Rum tüccar ve esnaf Yunanistan'a göç etmek istemekteydi ancak Yunan hükümeti hem bu göçe karşıydı, hem de Türkiye'de ikamet eden Yunan uyrukluların Yunanistan'a girişlerini de yasaklamaktaydı. Aynı gözlemciye göre 1956 yılında ticaret âlemi azınlıkların hâkimiyetindeydi. Hükümetin iktisadi politikası ise Türklerin ticarete hâkim olmaları yönündeydi. Ancak Türk tacir ve esnaf gerekli tecrübeye ve iş ilişkilerine sahip olmadığından bu kolay kolay gerçekleşecek bir şey değildi. Bu nedenle hükümet kimi zaman radikal tedbirler alacaktı. Milli Korunma Kanunu da bunun bir örneğiydi. Kanun 26 Aralık 1958 tarihinde yürürlükten kaldırılacaktı.[210]

e) "Vatandaş Türkçe Konuş!" Kampanyasının Canlanması ve Sönmesi

6-7 Eylül Olayları'nın yarattığı olumsuz etki kısa sürede sonra ermedi. Olayların canlandırdığı milliyetçilik ve azınlık karşıtı duygular bir süre zihinleri meşgul etti ve Tek Parti döneminde azınlıklara karşı en çok yöneltilen ancak çoktan beri sönüp giden bir temayı tekrar canlandırdı: azınlıkların Türkçe konuşmamaları, Türk kültürünü benimsememeleri yani Türkleşmemeleri. Bu canlanmadan ötürü doğal bir savunma refleksiyle hareket eden Türk Yahudi basınında Yahudilerin artık Türkçeye hakkıyla vakıf olduklarını belirten yazılara tekrar rastlanmaya başlandı.[211] Ancak bu yazılar gerçeği yansıtmıyordu. Nitekim şair Jozef Habip Gerez bir yazısında Yahudilerin "köhneleşmiş İspanyolca" yerine Türkçe'yi ana dil

---

[210] CZA, dosya C3/1352 A. Reiss'in 21 Kasım 1956 tarihli mektubunun ekindeki rapor.

[211] Jozef Habib Gerez, "Türk Yahudileri hakiki vatandaşlıklarını Türkçe eser vermek suretile göstermelidirler", *La Luz De Turkiya*, 21 Eylül 1955.

olarak kabul etmelerini isteyecekti.[212] Azınlıkların Türkçe konuşmamaları konusunun tartışılmaya başlaması kamuoyunun konuya daha fazla duyarlı olmasına yol açacaktı. İstanbul'da yaşayan azınlıkların yaz mevsimini Adalar'da geçirmeleri, umuma açık yerlerde Rumca, Ermenice, Fransızca veya İspanyolca konuşmaları ünlü yazar Peyami Safa'nın tepkisine neden olacaktı. Safa bir dizi yazıda azınlıkların Türkçeden başka her dili konuşmalarını eleştirecek ve Türkçe konuşmalarını talep edecekti.[213] Bu yazılar üzerine bir gayrimüslim okurun yolladığı ve Türkiye'de yabancı bir dil konuşmanın hiçbir mahzuru olmadığı itirazını içeren mektup Safa'nın azınlıkların hem yabancı dilde, hem de haykıra haykıra konuşmalarını onaylamadığını belirterek şu uyarıda bulunmasına neden olacaktı:

> Bilhassa Ermeni ve Musevi vatandaşlarımız arasında Türkçeyi gittikçe daha iyi öğrenenler çoğalıyor. Şiveleri düzeliyor. Aralarında Türkçeyi iyi yazan muharrir ve şairler de vardır. Onlara karşı duyduğumuz yakınlık ve sevgi, dilin insanlar arasında yalnız anlaşma değil, ne büyük bir sempati âmili olduğunu da gösterir. Bu vatandaşlarımızın eskiden musikimizde olduğu gibi edebiyatımızda da kültür tarihimizde yer alacak kadar bu memleketin evlâdı olduklarını isbat etmeleri lâzımdır. Bizden ziyade onların umumî yerlerde yabancı dille konuşmak saygısızlığı gösteren ırkdaşlarına ihtarda bulunmalarını temenni ederiz.
>
> Servetini bu topraklarda kazanıp başka memleketlere kaçıran, evinde, sokakta ve umumî yerlerde yabancı dille konuşan bir kısım azınlık mensuplarına karşı bu milletin duyduğu nefret, haklı bir tepkidir. Bu duyguyu şoven milliyetçilikle karşılaştırmamak lâzımdır.[214]

Oluşan bu milliyetçi ve gergin ortamdan güç alan TBMM Milli Eğitim Komisyonu'nun bazı üyeleri de azınlıkların umumi yerlerde sadece Türkçe konuşmalarını zorunlu kılacak bir kanun tek-

---

212 Jozef Habib Gerez, "Köhneleşmiş İspanyolca", *La Luz De Turkiya*, 12 Aralık 1956.

213 Peyami Safa, "Yabancı dil bülbülleri", *Milliyet*, 2 Haziran 1957.

214 Peyami Safa, "Azınlıklar ve yabancı dil", *Milliyet*, 5 Haziran 1957.

lifinde bulunacak ancak bu teklif kabul edilmeyecekti.[215] Bir dergide yayınlanan makalede yazın Adalar'a giden azınlıkların gürültülü bir şekilde kendi dillerinde konuşmalarından, sabah saatlerinde Adalar – İstanbul seferlerini yapan gelen vapurlarda sadece gayrimüslim tüccarlara rastlanmasından şikâyet edecekti.[216] Tek Parti döneminin "Vatandaş Türkçe Konuş" kampanyalarını hatırlatan bu yazılar Yahudi toplumu liderlerini oldukça rahatsız etmekteydi. Bu nedenle Hahambaşılık Türk Yahudi basınında yayınlanan makaleler[217] ve sinagoglarda verilen vaazlarla Yahudi toplumuna halka açık yerlerde Türkçe konuşmasını telkin edecekti.[218] Bunun yanı sıra toplumda yükselmekte olan tepkiyi sindirmek amacıyla da bir dizi önlem alınacaktı. Bunlardan biri Şişli Beth İsrael Sinagogu'nda *Peraşa*'nın ilk kez Türkçe okunmasıydı.[219] Bir diğeri umumi yerlerde Türkçe konuşmayı teşvik etme amacıyla Türkiye Hahambaşılığı bünyesinde bir dil komisyonunun kurulmasıydı.[220] Ancak komisyon aldığı yüzeysel ve geçici önlemlerden dolayı sonuca ulaşmayacak ve birkaç toplantıdan sonra çalışmalarına son verecekti.[221] Gazeteci Sami Kohen'e göre sarf edilen gayretler nafileydi zira Türk ve Yahudi toplumları arasındaki mevcut ilişkiler sadece ticari amaçlı olup sosyal ilişkiler mevcut değildi. Türk toplumundan kendilerini tecrit ederek yaşayan Yahudilerin kendi aralarında Fransızca veya *Ladino* konuşmalarından ötürü Türkçe konuşmaları için sarf edilen gayretlerin sonuca ulaşması imkânsızdı. Bir diğer nedense cemaat mensuplarının bir çoğunda mevcut olan gereksiz

---

215 S.(am) Cohen, "To teach the Jews Turkish...", (İbranice) *Ma'ariv*, 16 Haziran 1957, s. 4.

216 *Hafta* dergisinden aktaran "El antisemitismo kontunua en Turkia", *La Verdad*, 8 Eylül 1955.

217 Lemi Gülman, "Musevi vatandaşlar ve Türkçe", *Şalom*, 3 Temmuz 1957 / Robert Sezer, "Dil dâvası", *Haftanın Sesi*, 18 Temmuz 1957 / Ve-Ga, "Ekaliyetler ve Türkçe", *Şalom*, 31 Temmuz 1957 / Jozef Habib Gerez, "Vatandaş Türkçe Konuş", *Haftanın Sesi*, 21 Kasım - 12 Aralık 1957 arası yazı dizisi.

218 S.(am) Cohen, "To teach the Jews Turkish...", (İbranice), *Ma'ariv*, 16 Haziran 1957.

219 "Komentarios de la Peraşa en lengua Turka", *Şalom*, 10 Temmuz 1957.

220 Ve-Ga, "Ekaliyetler ve Türkçe", *Şalom*, 31 Temmuz 1957.

221 Jozef Habib Gerez, "Vatandaş Türkçe Konuş" *Haftanın Sesi*, 21 Kasım 1957.

gösteriş merakıydı. Bunun bir örneği "iyi bir evlilik yapmak" isteyen gençler arasında aranan asgari şartlardan birinin gelinin veya damadın Fransızca'ya vakıf olmasıydı.[222]

Kıbrıs buhranının Türk toplumuna yansıyabilecek etkileri sadece yeni bir "Vatandaş Türkçe Konuş" kampanyasının başlaması ihtimaliyle sınırlı değildi. *Son Posta* gazetesinde yayınlanan söylenti mahiyetinde bir haber yeni bir "Türkleşme" ve "çifte sadakat" tartışmasının başlamasına neden olacaktı. Haberde Rum esnafın alışveriş yapmaya gelen Türk-Müslüman kadınlara kaba davrandığı ileri sürülmekte ve esnafın boykot edilmesi istenmekteydi.[223] Bu haberin ardından *Son Posta* gazetesi başyazarı Selim Ragıp Emeç üç gün süreyle başyazılarında okurlarına Rum esnafı boykot etmelerini telkin edecekti.[224] Bu yazı Emeç ile *Tercüman* gazetesi yazarlarından Emil Galip Sandalcı arasında bir süre karşılıklı devam edecek uzun bir kalem kavgasına yol açacaktı.[225] Bu tartışmadan üç ay son-

---

222 S.(am) Cohen, "To teach the Jews Turkish...", (İbranice), *Ma'ariv*, 16 Haziran 1957, s. 4.

223 "İster inan ister inanma!", *Son Posta*, 29 Temmuz 1957.

224 Selim Ragıp Emeç, "Rum dükkâncılığın nadanlığı...", *Son Posta*, 30 Temmuz 1957 / Selim Ragıp Emeç, "Düşman Rum'a dostluk aptallıktır..." *Son Posta*, 31 Temmuz 1957 / Selim Ragıp Emeç, "Türk düşmanı Rumlar..." *Son Posta*, 1 Ağustos 1957.

225 Emil Galip Sandalcı, "Bir bardak suda fırtına..." *Tercüman*, 2 Ağustos 1957 / "Selim Ragıp Emeç, "Düşman Rumluğu tasfiye için...", *Son Posta*, 3 Ağustos 1957 / Selim Ragıp Emeç, "Biz neyiz?" *Son Posta*, 6 Ağustos 1957 / Selim Ragıp Emeç, "Vatandaşlığın mükellefiyetleri vardır...", *Son Posta*, 8 Ağustos 1957 / Emil Galip Sandalcı, "Siz 'Bu'sunuz beyefendi", *Tercüman*, 10 Ağustos 1957 / Selim Ragıp Emeç, "Şimdi de 'Hürriyet' Partisi...", *Son Posta*, 11 Ağustos 1957 / Selim Ragıp Emeç, "Zito İ Enosis... Zito İ Eoka...", *Son Posta*, 14 Ağustos 1957 / Emil Galip Sandalcı, "Birkaç satırla...", *Tercüman*, 17 Ağustos 1957 / Selim Ragıp Emeç, "Türk yurdunun selâmeti için", *Son Posta*, 20 Ağustos 1957 / Emil Galip Sandalcı, "Bayram haftası – Mangal tahtası", *Tercüman*, 21 Ağustos 1957 / Selim Ragıp Emeç, "Cemaziyelevvellere dair...", *Son Posta*, 23 Ağustos 1957 / Emil Galip Sandalcı, "Yetmedi mi?", *Tercüman*, 25 Ağustos 1957 / Selim Ragıp Emeç, "Olmak veya olmamak!..", *Son Posta*, 27 Ağustos 1957 / Emil Galip Sandalcı, "Su mu, Çapanoğlu mu?", *Tercüman*, 28 Ağustos 1957 / Emil Galip Sandalcı, "Dostlar-Düşmanlar" *Tercüman*, 29 Ağustos 1957 / Selim Ragıp Emeç, "İstanbul Türk ve Müslümandır", *Son Posta*, 1 Eylül 1957 / Selim Ragıp Emeç, "Düşman uyumuyor...", *Son Posta*, 2 Eylül 1957.

ra bu kere Peyami Safa benzer bir boykot çağrısında bulunacaktı. Ancak bu kez ileri sürülen neden Rum esnafın "kaba davranışları" değil, azınlıkların benmerkezci davranışları ve Türk toplumuyla bütünleşmemeleriydi. Safa "göğsümüzde beslediğimiz yılanlar" sözleriyle İstanbullu Rumlara atıfta bulunarak Rum esnaftan alışveriş etmenin "vatan hainliği" olduğunu yazarak halkı Rum esnafı boykot etmeye davet edecekti.[226] Peyami Safa bir diğer yazısında bu sefer ünlü Rum futbolcu Lefter'i örnek gösterek Türkiye'ye unutulmaz hizmet veren azınlıklardan "bizden olanlar" şeklinde söz edecek, "bizden olmayanlar"ı ise şöyle tanımlayacaktı:

> Türk sadrazamları, nâzırları, büyük devlet memurları arasında bu memlekete unutulmaz hizmetleri görülmüş Rum, Ermeni, Musevi vatandaşlarımız vardır. Bunlar kendilerini bizden ayırmamışlar, iliklerine kadar Türk olarak yaşamış ve çalışmışlardır.
>
> Bugünkü dostlarım arasında da, müşterek toprağımıza ve müşterek menfaatlerimize bizim kadar bağlı azınlık mensupları yok değildir.
>
> Fakat bir çok Rum, Ermeni, Musevi ticaretevlerinde, mağazalarında, otellerinde, lokantalarında, Rum patron Rum işçi ve müstahdem, Ermeni patron Ermeni işçi ve müstahdem, Musevi patron Musevi işçi ve müstahdem çalıştırır. Buralarda hiçbir Müslüman Türke iş verilmez. Türk ticaret müesseselerinde ise, Rum, Ermeni, Musevi ve Müslüman Türk farkı gözetilmeksizin hepsine iş verilir.
>
> Ne demektir bu?
>
> Mânası açık: Onlar kendilerini bizden saymıyorlar, bizse onları kendimizden ayırmıyoruz.
>
> Bir okuyucumuz bildiriyor:
>
> «Tanıdığım pek çok toptancı Türk tüccarından mal alan bir tek Rum hatırlamıyorum. Kıbrıs hâdiselerinden beri hiçbir Rumun Türk esnafından mal almadığını da biliyorum. Hattâ Büyükada'da bakkallık eden bir Türk arkadaşım bu yüzden dükkânını kapatmıştır.»
>
> Bir başka okuyucumuz bildiriyor:

---

[226] Peyami Safa, "Göğsümüzde beslediğimiz yılanlar", *Milliyet*, 15 Kasım 1957.

«Bizim Rami muhitine haftanın pazartesi günü Sana kamyonu gelir, tevzi memuru Koço'dur.

Salı günü şeker kamyonu gelir, tevzi memuru Mimi'dir.

Çarşamba günü tuvalet sabunları kamyonu gelir, tevzi memuru Yani'dir.

Cumartesi günleri inhisar başsatıcılık ispirto kamyonu gelir, tevzi memuru Yorgi'dir.»

Bir çokları mecbur oldukları halde tabelâ asmazlar ve isimlerini saklarlar; bazıları sahte Türk adı kullanırlar.

Türkçe öğrenmezler. Öğrendikleri kadarını da konuşmazlar. Şiveler, berbattır. Türk edebiyatını bilmezler. Türk kültürünü benimsemezler. Fakat Türkiye'de yaşar, kazanır ve en refahlı hayata kavuşurlar.

Bizim onlara karşı davranışımız kardeşçedir. Onların bize karşı davranışı düşmanca. Bizden olanlarla olmayanları dillerinden, şivelerinden, Türklere karşı hareketlerinden, Türklüğe ait bilgilerinden, yaşayışlarından, hattâ bakışlarından anlamak ve ayırmak mümkündür.

En basit hak ve mantık prensibi, bize dost olmayanlarla dost olmaktan, bizimle alış veriş etmeyenlerle alış veriş etmekten, bize iş vermeyenlere iş vermekten bizi alıkoyar.

Artık tek taraflı vatandaşlığa, tek taraflı ticarete, tek taraflı dostluğa ve ahbablığa paydos![227]

Türk Yahudi basını Peyami Safa'nın bu yazısına Yahudilerin Türkçe'ye ve Türk kültürüne uyum sağladıklarını savunan yazılarla tepki gösterecekti.[228] Safa'nın yazısı ise üniversite gençliği arasında ilgi görecekti.[229] TMTF, "Vatandaş Türkçe konuş, konuşmayanları ikaz etmek vazifendir" yazılı afişler hazırlayarak[230] bunları İs-

---

227 Peyami Safa, "Bizden olanlar ve olmayanlar", *Milliyet*, 17 Kasım 1957. Bu yazı *Serdengeçti* dergisinde de yayınlandı. (28 Aralık 1957, sayı 26)

228 İsak Kohen, "Zaruri bir açıklama", *Haftanın Sesi*, 28 Kasım 1957 / Moiz Alboher, "Bizde bu vatanın evlâtlarıyız", *La Vera Luz*, 5 Aralık 1957 / Jozef Habib Gerez, "Bir mektup", *Haftanın Sesi*, 19 Aralık 1957.

229 Peyami Safa, "Çituris ve Lefter Modelleri", *Milliyet*, 20 Kasım 1957.

230 "Gençlik, Rumca konuşanları ikaz ediyor", *Cumhuriyet*, 16 Aralık 1957.

tiklâl Caddesi'ndeki mağazalara, tramvay, otobüs ve dolmuşlara asacaktı. Kampanyanın başlaması üzerine İstanbul Valisi ile görüşen İstanbul Emniyet Müdürü TMTF'ye gidip afişleri toplattıracaktı.[231]

Milliyetçiliğin yükseldiği bir ortamda İstanbullu Rumların Yunanistan'a döviz kaçırdıkları haberlerinin basında yer alması, yakalanan döviz kaçakçılarının neredeyse tamamının gayrimüslim olmaları,[232] azınlıkların İstanbul'un ekonomik yaşamında o tarihlerde hissedilir derecede öneme sahip olmaları gibi etkenler, kökleri Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet'in kuruluş yıllarına uzanan "azınlıklar bizleri sömürüyor" kanaatinin canlanmasına, ardından azınlıkların Türkleşip Türkleşmedikleri ve Türkiye'ye karşı sadakat duyguları besleyip beslemedikleri konularının tekrar tartışmaya açılmalarına neden olacaktı. *Hürriyet* gazetesinde yayınlanan bu üslûpta bir yazı azınlıkları büyük ölçüde rahatsız edecekti:

> Açık konuşmak zamanı geldi. Bu memleketin "Millî" olan herşeyine sinsice düşman olan bir küçücük zümreyi bağrımıza basmak istiyoruz. Halbuki onların çoğunluğu arkamızdan bizi vurmak için fırsat kolluyorlar. Sayıları bir avucun içindeki tüylerden daha az olan bu azınlığın topunun birden bize hayrı yok. Ne tarihimiz onlar için bir mâna ifade eder, ne de halimiz. Bu tufeyli zümrenin düşündüğü ve bildiği tek şey kendi menfaati, kendi arzuları ve dalâvere ile meydana getirdiği devlet içinde devlet şeklindeki hayatıdır. Bu memlekette millî olan herşeyin düşmanıdırlar. Çünkü "Milli" olan her dâva Türke aittir. Ona ne bundan?
>
> Milli siyaset mi?

---

231 M. Celâsun, "Türkçe konuşma kampanyası bazı hâdiselere sebeb oldu", *Cumhuriyet*, 17 Aralık 1957.

232 "8 buçuk milyon liralık bir döviz kaçakçılığı meydana çıkarıldı", *Cumhuriyet*, 18 Nisan 1956 / "Döviz kaçakçılığı ile alâkalı olarak dün de 4 kişi tevkif edildi", *Cumhuriyet*, 22 Nisan 1956 / "Döviz kaçakçılarının bankalardaki paraları dün bloke edildi", *Cumhuriyet*, 23 Nisan 1956 / "Döviz kaçakçılığından sabıkalı sarraf Jak Danon sahte hüviyetle harice kaçarken yakalandı", *Son Posta*, 23 Nisan 1957 / "Döviz kaçakçısı İ. Adato dün mahkûm oldu", *Son Posta*, 30 Nisan 1957 / "İzmirde 1 milyon lira borcu olan bir Musevî tacir ortadan yok oldu", *Cumhuriyet*, 11 Mayıs 1957 / "Bir döviz kaçakçılığı daha meydana çıktı", *Vatan*, 30 Haziran 1957.

Açıkça söylemeğe cesaretleri yoktur, yüzümüze gülerler ama, dosta düşmana karşı bizi yere vurmaktan zerrece utanmazlar. Gündüz külâhlı, gece silâhlı gibidirler. Yurdumuzdan dışarı çıkınca, sıkışınca "Türküm" derler, fakat fırsat ellerine geçince, kanlı gömleklerden bahsederler. Gözlerinde sahte yaşlarla Türklerin canavarlığından dem vurmağa yeltenirler.

Milli iktisat mı?

Bu tufeyli adamlar varken nasıl yürür! Türklerin yükselmesinden Apostol'a, Mişon'a ve Onnik'e ne? Karaborsa memleketi kasıp kavursa onların ekmeğine yağ sürüldü demektir. Bu memleketin dertlerinden, davalarından, ilerlemelerinden üç buçuk tufeyli ne şeref alacak... Onun için ucuzluk olmuş, pahalılık olmuş umurunda mı! Dalâvere bozulup, işler yürümedi mi Apostol kapağı Yunanistan'a, Mişon Arz-ı Mevûd'a atar, Onnik de yıllardır ekmeğini yediği bu memleketi ve yüzüne güldüğü Türkleri arkadan kötülemek için soluğu Amerika'da alır. Biliyoruz, mübalâğa değil, bunlar hep böyle olup, gidiyor. Fakat artık sabrımız tükeniyor. İçimizde bu kadar nankör, bu kadar bize düşman bir azınlık istemiyoruz. Bizi isteyenlere, bu memlekete "Vatanım" diyenlere dertlerimizle dertlenip, acılarımızla gözyaşı dökenlere ocaklarımız ardına kadar açık... Onlar bizdendir çünkü... Kıllarına dokundurmayız. Ama ekmeğimizi bizim lütfumuzla yeyip bize istihfafla bakanlara bütün kapılar açık, bir an evvel defolup gitsinler.

İçimizde gözümüzü oyacak "Karga" istemiyoruz.[233]

Bu yazıya bir tek *Havadis* gazetesi tepki gösterecekti. *Havadis* başyazısında yazıyı "vahim bir kışkırtıcılığın esef verici bir örneği" olarak niteleyecekti. Türkiye'de kanunların mevcut olduğunu hatırlatarak, "*Hürriyet* muhabirine ne oluyor? Bu zat devlet içinde devlet midir ki, kendi kendine kararlar, hükümler çıkarmağa kalkıyor. Ve bir takım vatandaşları ağır ithamlar altında bırakarak, bir tehciri teşvik edecek kadar gemi azıya alıyor?..." diye soracaktı.[234] DP'nin Yahudi kökenli İstanbul milletvekili Yusuf Salman ise dava

---

[233] Selçuk Çandarlı, "Besle kargayı...", *Hürriyet*, 12 Şubat 1958.

[234] "Devlet içinde devlet mi?", *Havadis*, 15 Şubat 1958.

açılması halinde Selçuk Çandarlı'nın mahkûm edilebileceğine inanmaktaydı. Salman azınlık cemaatlerini temsilen heyetlerin oluşturulması ve bu heyetlerin İstanbul Valisi'ni, *Hürriyet* gazetesinin sahibi Sedat Simavi'yi ve Başbakan Adnan Menderes'i ziyaret edip yazarın cezalandırılmasını talep etmelerini isteyecekti.[235] Protestolara DP'nin Rum asıllı milletvekili Hristaki Yoannidis de katıldı. DP milletvekilleri Yusuf Salman ve İzak Altabev'in DP Meclis Grubu Başkanı'nı ikaz etmeleri üzerine Grup Başkanı Adalet Bakanı'yla temasa geçecek ancak bu temas herhangi bir sonuç vermeyecekti.[236] "Azınlıklar" konusu kamuoyunu bir süre daha meşgul ettikten sonra gündemi terk etti. Bunun tek istisnası yazılarında azınlıkların Türkleşip Türkleşmediklerini sorgulamaya devam edecek olan Peyami Safa'ydı.[237]

f) FUEV Genel Sekreteri'nin Raporu

1957 yılında Türkiye'yi ziyaret eden FUEV (Avrupa Etnik Toplulukları Federal Birliği) Genel Sekreteri Povl Skadegard İstanbul'da yaşayan azınlıklarla ilgili incelemelerini bitirdikten sonra basına verdiği demeçte çok olumlu izlenimler elde ettiğini belirtecekti.[238] Skadegard, FUEV'in kongresinde sunduğu bildiride İstanbul Valisi Prof. Dr. Fahrettin Kerim Gökay'ın "İstanbul'daki azınlıkların babası" olarak anıldığını belirttikten sonra İstanbul'dan şöyle söz edecekti:

> İstanbul'daki bu etnik çeşitliliğe şehrin her yerinde, sokaklarda ve lokantalarda rastlanıyor. Gerçi etnik topluluklar bir ölçüde özel

---

235 Yusuf Salman, "El retorno de Celâl Bayar – Protestasion kontra el 'Hürriyet'", *Şalom*, 19 Şubat 1958.

236 YIVO Institute of Jewish Research arşivi, RG 347.7.1, Foreign Country Files, FAD-1, Kutu 121, 26 Mart 1958 tarih ve "Décembre 1957, Janvier et Février 1958" başlıklı rapor s.6.

237 Peyami Safa, "Bizden olduklarını söyleyenlere", *Milliyet*, 3 Temmuz 1958 / Peyami Safa, "En kestirmesi", *Milliyet*, 5 Temmuz 1958 / Peyami Safa, "Azınlık okullarında Türk kültürü", *Milliyet*, 14 Temmuz 1958.

238 "Avrupa Ekalliyetler Federasyonu Genel Sekreteri: Türkiye'de ekalliyetler meselesi yoktur, dedi", *Tercüman*, 29 Ocak 1957.

mahallelerde toplanmış ama -örneğin Cardiff'te Müslümanların Gal halkından veya savaştan önce Varşova'da Yahudilerin Polonyalılardan uzak durdukları gibi- kendilerini tecrit etmiyorlar. Kentin iktisadi kalkınması belirleyici öneme sahip ve bu da çeşitli etnik toplulukların toplumsal tutumu ile bağlantılı. Rumlar, Ermeniler ve de Yahudiler her şeyden önce tüccardırlar. Görünüşe göre bu topluluklar sınıflara ayrılıyor. Rumlar üst tabakayı, Yahudiler ise biraz daha alttaki tabakayı oluşturuyor. Bu sebeple şehrin şık semtlerinde, özellikle de Beyoğlu'nda Ermenilere ve Rumlara ait çok sayıda dükkân ve müesseseye rastlanırken Yahudiler, Beyoğlu'nda görülseler de, Haliç'in güneyinde, eski İstanbul'da mütevazı çarşıların yer aldığı sokaklara damgalarını vuruyorlar. Türklerin ise ticarete pek meyilleri yok, işçi, memur veya çiftçi olarak yaşamayı tercih ediyorlar.

Bu nedenle Türkiye'de iktisadi hayat büyük ölçüde Rum, Ermeni ve Yahudiler tarafından idare edilirken, çiftçiler ve memurlar Türklerden oluşuyor. Bu, Türkiye'de çok tabii bir durum ve bundan dolayı herhangi bir çatışma yaşanmıyor. Her etnik topluluk bu bölüşüme bağlı olarak kendi tabii menfaatlerini ve kabiliyetlerini koruyor ve bu durumdan hepsi ülke için en uygun olan şekilde faydalanıyor.

İstanbul'da bulunan birisi, nüfusun etnik çeşitliliğini derhal fark eder. Üst tabakanın toplandığı Divan veya Hilton otellerinin salonlarında rastlanan Rum ve Ermenilerin yüzleri ile [Kapalı] Çarşı'daki Yahudilerin ve sokaktaki Türklerin yüzleri arasındaki fark çok belirgin. Ama insan bir an bile türdeş olmayan bir toplumda bulunduğu hissine kapılmıyor. Herkes herkesle çalışıyor, herkes birbirine karşı nazik, en azından ben, bir etnik topluluğa mensup insanların başka etnik topluluk mensupları hakkında kötü konuştuğunu hiç duymadım, ne gizlice ne de açıkça. Bu Batılı ülkelerde etnik toplulukların bulunduğu bölgelerde sadece özel hayatta değil, basında bile hâlâ görülen bir durumdur. Bunun herhalde İstanbul'daki azınlıkların genel olarak sosyal açıdan Türklerden daha iyi bir durumda olmalarıyla ilgisi var. Ancak Türklerin zihniyet olarak çok sulhsever olduğunu ve mütevazı Türklerin çok fazla çaba harcamadan günlük hayatlarını idame ettirmeye yetecek kadar para kazanmayı yeterli bulduklarını görmezden gelmemeliyiz. Demek ki, modern Türkiye'nin iktisadi sistemi her etnik topluluğa bu sistemde kendini evinde hissedeceği bir yer verdiği sürece her şey yolunda gidecektir. Türkiye'deki bu durumdan şu dersi çıkartabiliriz: Bir devlet bütün vatandaşlarına en çok

tercih ettiği hayat şartlarını ve yeri sağladığı takdirde, Batı Avrupa'nın etnik topluluklar arasında hâlâ mevcut olan yangının kaynakları olan bütün sürtüşmeler ortadan kalkar.[239]

8. 1957 GENEL SEÇİMLERİ VE AZINLIKLAR

6-7 Eylül 1955 Olayları bıraktığı büyük bir travmaya rağmen azınlıkların DP'ye karşı olan sempatilerinde kayda değer bir değişiklik yaratmamıştı. Bunun farkına varılması için 1957 genel seçimlerini beklemek şarttı. Bu seçimlerde Türk Yahudi toplumunu temsilen Dr. İzak Taranto CMP'den, Dr. Salamon Becerano HP'den, Cismani Meclis eski başkanı İzak Altabev (İzak Etebaki) ile tüccar Yusuf Salman (Jozef Salmona) DP'den, avukat Erol Dilek ise CHP'den aday gösterileceklerdi.[240] O yıllarda İsrail Başkonsolosu olarak İstanbul'da görev yapan Mordehai Arbell'e göre DP Yahudi toplumundan iki kişiyi aday olarak göstermeye karar vermiş ve bunun için Türkiye Hahambaşılığı'ndan iki isim teklif edilmesini istemişti. Hiç kimse kendi arzusuyla siyasete girmek istemediğinden aday bulmakta zorlanan cemaat liderleri Yusuf Salman ve İzak Altabev'i aday göstermişlerdi.[241] Seçim kampanyası sırasında DP adaylarının CHP'ye yönelttikleri eleştirilerde "Varlık Vergisi" konusu gene ön planda yer alacaktı.[242] CHP Umumi Kâtibi Kasım Gülek ise basına yaptığı açıklamada azınlıklara son derece kucaklayıcı bir şekilde yaklaşacaktı:

---

239 Studieafdelingen og Arkivet (Flensburg, Danimarka), FUEV, I/53-23/83 referanslı 1957 yılına ait Türkiye raporu. Genel Sekreter Povl Skadegard'ın 6-8 Haziran 1957 tarihindeki Yedinci Kongre'ye sunduğu bildiri.

240 "Milletvekilleri adayları", *Haftanın Sesi*, 9 Ekim 1957 / "Turkish election campaign", *The Jewish Chronicle*, 25 Ekim 1957, s. 14. İzak Altabev, Yusuf Salman ve Erol Dilek cemaatin yönetici eliti arasında yer alıyorlardı. Altabev Fakirleri Koruma Derneği ve Hahambaşı Koordinasyon Kurulu Başkanı, Salman Hahambaşılık müşaviri, Dilek ise Hahambaşılık eski müşaviriydi.

241 Mordehai Arbell ile görüşme, 30 Ekim 2004.

242 Rıfat N. Bali, "Çok Partili Demokrasi Döneminde Varlık Vergisi Üzerinde Tartışmalar", *Tarih ve Toplum*, Eylül 1997, Sayı 165, s. 47-69.

> Bizim anladığımıza göre 'azınlıklar' tabiri çok hatalıdır. Hangi ırktan, hangi dinden veya hangi mezhepden olursa olsun, hangi dili konuşursa konuşsun Türk vatandaşları her manada eşittir, eşit haklara sahiptir. Anayasanın ve kanunlarımızın verdiği bütün vatandaşlık haklarından tam manasıyla faydalanılır. Memlekete vergi vererek, askerlik hizmeti görerek, kendilerine düşen bütün mükellefiyetleri dürüst vatandaşlar olarak ifa eden bu vatandaşlara, memlekette her fırsat ve imkânın açık olmasını tabiî görüyoruz.[243]

CHP'li adayların 6-7 Eylül Olayları'nı hatırlatıp DP'yi eleştirmeleri üzerine DP Rum asıllı İstanbul milletvekili Aleksandros Hacopulos bir seçim konuşmasında şu karşılığı verecekti:

> 6-7 Eylül hâdiseleri aksi tesadüflerin eserdir. Ne DP iktidarının ve ne de Türk milletinin bunda bir sui taksiri [kusuru] yoktur. Böyle bir hâdise asla bir daha tekerrür etmeyecektir [tekrarlanmayacaktır]. Türk hükümeti ve Türk milleti şefkat elile yaraları kapatmış, dükkânlar, kiliseler en kısa zamanda eski haline getirilmiştir. Bundan dolayı hükümete ve millete şükranlarımızı ifade etmek isterim. Halbuki Varlık Vergisi'nden zarar görenlere CHP iktidarı kırk para vermemiştir.[244]

Menderes de İstanbul'da yaptığı seçim konuşmasında, "Vergi tahsil bahanesiyle vatandaşları bu sefer hapse sokmak değil, vatanın bir köşesinden alıp en uzak köşesinde, Aşkale'lerde aylarca ve yıllarca süründürmek ve onları ölüme mahkûm etmek, kendi devirlerinin âdet haline gelmiş [bir] tatbikatı" olduğunu söyleyerek "Varlık Vergisi" temasını CHP'ye karşı kullanacaktı.[245]

İsrail'de yayınlanan ve Türkiye'den gelmiş göçmenlere hitap eden *La Verdad* gazetesi DP'nin seçimleri tekrar kazanacağından pek emin değildi. Gazete 30 ila 35 bin Türk Yahudisi seçmenin se-

---

243 "Azınlık tâbiri çok hatalıdır", *Ulus*, 6 Ekim 1957.

244 "1946'nın hırsızlarına asla reyinizi vermeyin", *İstanbul Ekspres*, 17 Ekim 1957.

245 Tekin Erer, (t.y.), s. 321.

çim sonuçlarını etkilemelerinin imkânsız olduğundan cemaatin bir bütün olarak CHP'ye karşı tavır almasının zararlı olabileceğini, böyle bir tavrın alınması ve CHP'nin iktidar olması halinde ise İsmet İnönü'nün Yahudilere karşı iyi davranmayabileceğini yazacaktı.[246] CHP'nin azınlıkları kucaklayıcı yaklaşımına ve *La Verdad* gazetesinin ikazlarına rağmen 1957 seçimlerinde Yahudi seçmenler kitlesel bir şekilde DP'ye oy verip İzak Altabev ile Yusuf Salman'ın milletvekili seçilmesine etkili olacaklardı.[247] Dönemin önemli İstanbullu bir Rum tüccarına ait Arşimidis T.A.Ş.'nin müdürü Yorgo Papadopulo'ya göre ise gayrimüslim seçmenlerin yarısı DP'ye, yarısı da CHP'ye oy vermişti.[248]

CHP, 1957 seçimlerini kaybetmesine rağmen azınlıklara sıcak bir yaklaşım sergilemeye devam edecekti. Bu amaçla da azınlıkların yoğun bir şekilde yaşadıkları İstanbul'un Çukur semtinde bir ocak açtı. Ocağın açılışında konuşan CHP Ankara milletvekili Hasan Tez azınlıkların kitlesel halde CHP'ye üye olduklarını söyleyecek, Varlık Vergisi Kanunu'nun altında DP liderlerinin imzalarının bulunduğunu belirtecekti.[249]

9.- 27 MAYIS 1960 İHTİLÂLİ'NE DOĞRU

1950'li yılların sonuna yaklaşırken DP hükümeti–CHP ilişkileri son derece gerginleşmişti. DP Meclis Grubu'nun verdiği önergede CHP halkı silahlandırarak yasadışı eylemlere yöneltmekle suçlandı ve bir Tahkikat Komisyonu kuruldu. Komisyon'un kurulması büyük yankılara yol açtı ve ardından öğrenci olayları başladı. Genellikle DP yanlısı olan Yahudi toplumunun olup bitenleri büyük bir endişeyle izlediği kuşkusuzdu. Yahudi toplumu DP'nin

---

246 Yitshak Yaech, "Ke se esta pasando en Turkia?", *La Verdad*, 2 Temmuz 1957.

247 Turkish elections results two Jewish deputies", *The Jewish Chronicle*, 1 Kasım 1957 s.16.

248 Tahsin Sezgin, "Birliğe doğru", *Son Havadis*, 13 Eylül 1960

249 "CHP ekaliyettin toplu bulunduğu semtte bir ocak açtı", *Cumhuriyet*, 14 Mart 1960.

1961 genel seçimlerinde tekrar iktidar olamayacağını, CHP ve İnönü'nün tekrar iktidara gelebileceğini düşünüyordu. DP'nin ticaret burjuvazisini desteklemek için elinden geleni yapması, ithalatçıları desteklemek için ithalatı büyük ölçüde serbestleştirmesi nedeniyle Türk burjuvazisinin desteğini almıştı. Dolayısıyla büyük çoğunluğu ithalatçı, esnaf, tüccar ve serbest meslek sahibi olan Türk Yahudi burjuvazisi doğal olarak DP'yi desteklemekteydi. Bu nedenle adı Varlık Vergisi'yle özdeşleşen ve Yahudilerin "el sodro" (sağır) lâkabıyla andıkları İsmet İnönü ve CHP'nin tekrar iktidara gelme ihtimali Yahudi toplumunu oldukça rahatsız etmekteydi. İzlediği iktisadi politika ve azınlıklara karşı takındığı demokrat tavırdan ötürü azınlıkların DP'yi sevmeleri anlaşılır bir tutumdu. Ancak DP oy kaygısıyla hareket ederek Cumhuriyet'in temel taşlarından laiklik ilkesinden verdiği tavizler ve dini siyasete âlet etmesi uzun vadede Yahudilerin aleyhine gelişecek İslâmî hareketin güçlenmesi ve dolayısıyla antisemitizmin bereketli bir şekilde yeşermesine yol açacak süreci başlatmıştı. Bunun farkına varılması için yılların geçmesi gerekiyordu. O yıllarda kimse uzun vadeli düşünmediği gibi Türk Yahudi toplumunu öncelikle ilgilendiren uyguladığı iktisadi politikayla özel sektörü destekleyen ve azınlıklara olumlu yaklaşan DP'nin iktidarda kalmaya devam etmesiydi. Ancak 27 Mayıs 1960 gününün sabahı bunun mümkün olmayacağı anlaşılacaktı. O sabah yönetime el koyan Türk Silahlı Kuvvetleri TBMM'yi feshedecek, DP milletvekillerini tutuklayarak Yassıada'ya gönderecekti. Türkiye Cumhuriyeti artık Genelkurmay Başkanı Org. Cemal Gürsel ve MBK tarafından yönetilmeye hazırlanıyordu.

II- 27 Mayıs 1960 İhtilâli'nden 12 Mart 1971 Muhtırası'na

1. 27 MAYIS 1960 İHTİLÂLİ

a) Darbe Karşısında İlk Tepkiler

27 Mayıs ihtilalinin akabinde *Şalom* gazetesinde yayımlanan ve TSK'nın yönetime el koyuşunu hararetle alkışlayan yazılar Türk Yahudi toplumunun "resmî" tutumunu yansıtmaktaydı.[1] Yahudi toplumu askerî darbeyi görünürde sevinçle karşılamaktaysa da aslında sevinç, endişe ve tedirginlikle karışık duygular içindeydi. Bunun nedeni de Yahudi toplumunun Rum ve Ermeni toplumlarına kıyasla daha fazla DP yanlısı olmasıydı. 27 Mayıs askerî darbesinden sonra Türk Yahudi toplumunun önde gelen bir işadamı Hahambaşılığın durumu çok dikkatle izlediğini, askerî rejimden bir şikâyeti olmadığını, hatta şahsen askerî rejimi DP iktidarına tercih ettiğini, ancak dindar Yahudi vatandaşların askerî rejimin sergilediği laik tutumun din karşıtı bir yöne doğru kaymasından ötürü endişe duyduklarını belirtecekti.[2] Ankara Yahudi toplumunun önde gelen fertlerinden birine göreyse Ankara Yahudilerinin askerî

---

1 Avram Leyon, "La evolusyon eça en Turkia", *Şalom*, 1 Haziran 1960 / Selim Y. Salti, "Hürriyet ve demokrasi yolunda", *Şalom*, 1 Haziran 1960.

2 Léon Abramo, "Conversation Ottomanes", *L'Arche*, Ekim 1960, sayı 45, s. 19-21.

darbeye bakışları türdeş değildi. Bir kısmı CHP'nin Tek Parti dönemindeki azınlık karşıtı siyasetine duyduğu husumetten dolayı Menderes hükümetinin düşürülmesine üzülmüştü. Diğer bir kısmı CHP yanlısı olduğundan 6-7 Eylül 1955 Olayları'nın sorumlusu Menderes hükümetinin düşürülmesine pek fazla üzülmemişti.[3] Ankara Yahudi toplumu ileri gelenlerinin endişesi askerî yönetimin başarıya ulaşmaması halinde yabancılarla azınlıkların birer günah keçisi haline dönüşmeleri ve bunun sonucunda onlara karşı bir nefret dalgasının doğma ihtimaliydi.[4] Bir diğer gözlemciye göre askerî darbenin ilk şokunu atlatan Yahudi toplumu "rahatlamış ancak endişeli" bir durumdaydı. Bu endişenin temeli, azınlıklar arasında iktidara gelmesi kesin gözüyle bakılan İnönü'nün iktidara gelmesinin ardından son on yıl zarfında seçimlerde sürekli DP'yi desteklemelerinden ötürü azınlıklardan intikam alacağı konusundaki yaygın inançtı.[5] Bir diğer endişe nedeni askerî rejimin önemli işadamlarının servetlerini nasıl edindiklerini soruşturması ihtimaliydi. On beş civarında tüccarın tutuklanmaları da bu endişeyi güçlendirici bir gelişmeydi.[6]

Askerî darbenin Yahudi toplumu üzerinde yarattığı tedirginliğin bir diğer göstergesi Türk Yahudilerinin yurtdışına göç etmeyi düşünmeye başlamalarıydı.[7] İlerleyen aylar bu düşüncenin gerçekleştiğini gösterecekti. 1960-1962 yılları arasında bir kaynağa göre yaklaşık üç bin,[8] bir diğer kaynağa göre ise sekiz bin Yahudi İsrail'e göç edecekti.[9] Bunların önemli bir kısmı fakir ve orta sınıfa ait-

---

3 "Anxiety in Turkey. Concern of Community", *The Jewish Chronicle*, 3 Haziran 1960, s. 1.

4 S. Segev, "The Jews of Turkey and the Revolution", (İbranice), *Ma'ariv*, 6 Haziran 1960.

5 "Turkish coup - the Jews and Israel", *The Jewish Chronicle*, 17 Haziran 1960, s. 17.

6 "Arrests in Turkey. Action against financiers", *The Jewish Chronicle*, 10 Haziran 1960 s.1,36 / "Los Judios de Turkia no ternan a sufrir", *La Verdad*, 14 Haziran 1960.

7 Turkano, "Los judios de Turkia keren venir?", *La Verdad*, 16 Haziran 1960 / Nissim Bueno, "Novedades de Turkia", *La Verdad*, 26 Ocak 1961.

8 Walter F. Weiker, 1989, s. 22.

9 Yakup Barokas, "İsrail ve Türkiyeli Yahudiler", *Dostluk*, Aralık 1988-Ocak 1989, sayı 23, s. 12.

ti. Bunun yanı sıra maddi durumları daha iyi olan Yahudiler ise Batı Avrupa ülkelerine yerleşmek için fırsat aramaktaydılar. Göçün en önemli nedeni ihtilalden sonra Gelir Vergisi ve Kurumlar Vergisi kanunlarında yapılan değişikliklerle herkesin servet beyanında bulunmasının şart koşulmasıydı. Varlık Vergisi yıllarını unutamayan orta ve üst gelire sahip Yahudi tüccarlar servet beyannamesinden son derece tedirgindi. Bu nedenle de yurtdışına servet transferi büyük boyutlara ulaşmıştı.[10] Servet beyanının Varlık Vergisi Kanunu'na benzer bir ayrımcı uygulamaya yol açabileceği ihtimali iş âlemini son derece tedirgin ettiğinden İstanbul Defterdarı servet beyanının Varlık Vergisi'yle ilgisi olmadığını açıklamak zorunda kalacaktı.[11]

Askerî darbenin Türk Yahudi toplumu açısından bir diğer olumsuz yanı DP milletvekilleri Yusuf Salman ve İzak Altabev'in tutuklanmaları ve tutuklu bulundukları sırada vefat etmeleriydi. Salman Yassıada'da kalp krizi geçirerek 28 Kasım 1960 günü vefat edecekti.[12] Altabev Yassıada'da yargılanmayı beklerken Fakirleri Koruma Derneği Başkanı Pepo Eskenazi, B'nai B'rith International Başkanı Philip M. Klutznick'e gönderdiği mektupta Altabev'in durumunu bildirecek ancak Türk resmî makamları nezdinde Altabev lehine herhangi bir teşebbüste bulunulmamasını zira böylesi bir teşebbüsün faydasız, hatta zararlı olabileceğini bildirecekti.[13] Menderes hükümetinin siyasetini onaylayarak Anayasa'yı ihlâl etme suçundan yargılanan İzak Altabev'in suçu sabit görülecek, dört yıl iki

---

[10] B'nai B'rith International Arşivi, Orient Former District XI, Kutu 38, "Turkey 139", William Korey'in 14 Şubat 1961 tarih, "Report of field trip to Turkey" başlıklı rapor, s. 2-3. Bu rapora göre her ay 200 Yahudi İsrail'e göç ediyordu. Bunun yaklaşık yarısı fakir, yetmişi orta sınıfın biraz altı, otuzu ise orta sınıftı.

[11] Ziya Nebioğlu, "Servet beyanının Varlık Vergisi ile alâkası yok", *Cumhuriyet*, 17 Ocak 1961.

[12] "I a Salmona lo pedrimos", *Şalom*, 30 Kasım 1960. Salman Yassıada'da vefat eden tek siyasetçi değildi. Duruşmalar sırasında Salman dahil olmak üzere sekiz siyasetçi ve bürokrat vefat etti. (M. Serhan Yücel, [2001], s. 162.

[13] B'nai B'rith International Arşivi, Orient Former District XI, Kutu 38, "Turkey 139", Pepo Eskenazi'nin 20 Aralık 1960 tarihli mektubu.

ay hapis cezasına mahkûm olacak ve Kayseri'ye gönderilecekti.[14] Burada rahatsızlanan Altabev 6 Mart 1962 günü vefat edecekti.[15] Bu iki eski milletvekilinin siyasi hayatlarının hazin bir şekilde sona ermesi zaten siyasete atılmaya hiç de hevesli olmayan cemaat seçkinlerini siyasetten büsbütün soğutacaktı.

b) "Hazine'ye Alyans Bağışı" Kampanyası

Darbeden hemen sonra Hahambaşı Rafael Saban İstanbul Valisi Tuğg. Refik Tulga'yı ziyaret edip Türk Yahudi toplumunun yeni rejime olan sadakatini teyit edecek, azınlıkları koruduğu için Refik Tulga'nın şahsında Türk Silahlı Kuvvetleri'ne teşekkür edecekti. Tulga bu sözlere karşılık askerî rejim altında hiçbir Yahudi'nin zarar görmeyeceği teminatını verecekti.[16] Bozulan iktisadi durumu düzeltmek için darbeden kısa bir süre sonra 1. Zırhlı Tugay mensuplarının öncülüğünde başlatılan "Hazine'ye alyans bağışı" kampanyasına Yahudi toplumu da katkıda bulunacaktı. Hahambaşı Rafael Saban Vali Tulga'yı ziyaret ederek Hazine'ye üzerinde Tevrat'taki On Emir ile on iki kavmin işlendiği som altından yapılmış dinî takısını, heyette yer alan cemaat liderleri de alyanslarını bağışlayacaklardı.[17]

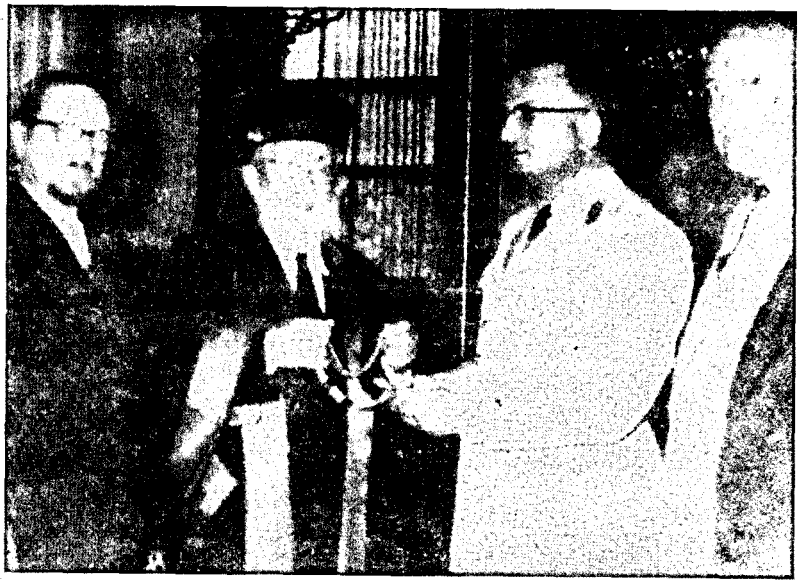
---

[14] "Yüksek Adalet Divanı kararının sonuç ve uygulama bölümü", *Yeni İstanbul*, 17 Eylül 1961 / "Turkish deputy gaoled", *The Jewish Chronicle*, 22 Eylül 1961, s. 36.

[15] "Una muy regretavle piedrita", *Şalom*, 7 Mart 1962.

[16] "Turkish Jews pledge loyalty", *The Jewish Chronicle*, 10 Haziran 1960, s. 36.

[17] "Hahambaşı dinî altın kolyesini bağışladı", *Cumhuriyet*, 18 Haziran 1960 / "Su Em. El Gran Rabino de Turkia Ribi Refael Saban remetio al Trezoro komo dono su kordon semboliko en oro", *Şalom*, 22 Haziran 1960.

Hahambaşı altın takıyı İstanbul Valisi Refik Tulga'ya takdim ederken. Soldan sağa Haham David Asseo, Hahambaşı Rafael Saban, İstanbul Valisi Tuğg. Refik Tulga, Cismani Meclis Başkanı İsrael Menase, *Şalom*, 22 Haziran 1960.

Hahambaşı'nın bu bağışı herkesi memnun etmeyecek, Ermeni Patriği Hahambaşı ile alay edecek,[18] Almanya'da yaşayan Amerikalı bir Yahudi Tuğg. Refik Tulga'ya yolladığı mektupta basından öğrendiği bu habere çok üzüldüğünü bildirecek ve Hahambaşı'yı eleştirecekti. Tuğg. Refik Tulga gelen bu mektubu Hahambaşılığa gönderecekti. Hahambaşı Saban mektuba verdiği cevabında takının antika veya dinî bir değeri olmadığını, bu hareketiyle bir vatandaşlık görevini yerine getirdiğini belirtecek ve "Türk Yahudileri, hatırlatmak isterim, Türk milletine olan manevi borçlarının çok farkındadır. Türk Yahudileri Avrupa'nın her yerinde zulme uğrarken Türkiye'nin 15inci yüzyılda İspanyol engizisyonundan kaçan atalarını kabul ederek, onlara din hürriyeti tanıyarak dünyaya bir hoşgörü ve

[18] Fidelio, "El Gesto Del Rabino de İstanbul R. Saban", *El Tiempo*, 6 Temmuz 1960.

insanlık dersi verdiğini hatırlamaktadırlar" yazacaktı.[19] Bu cevabın ilginç yanı "minnet borcu" söyleminin Türk Yahudilerinin kimliklerinin âdeta ayrılmaz bir parçası haline geldiğini bir kere daha göstermesiydi. Bu ziyaretten birkaç gün sonra Refik Tulga Hahambaşı Rafael Saban'ı makamında ziyaret ederek karşılık verecek ve bağışından dolayı Hahambaşı'ya tekrar teşekkür edecekti. Söz konusu ziyaret Türk Yahudi toplumunda çok olumlu yankı yaratacaktı.[20] Hahambaşı Asseo Yahudi toplumunu alyanslarını, altın, gümüş ve değerli eşyalarını Hazine'ye bağışlamaya davet edecekti.[21] Yahudi toplumunun bu davete cevabı olumlu olacaktı.[22] Benzer bir şekilde Hahambaşılık Genel Sekreteri avukat Erol Dilek de Türk Yahudi toplumunu Hürriyet İstikrarı tahvillerini satın almaya davet edecekti.[23]

Türk Yahudilerinin tedirgin ruh hali Cumhurbaşkanı Org. Cemal Gürsel'in bir konuşmasıyla dağılacaktı. Gürsel üyelerinin çoğunluğunu gayrimüslimlerin oluşturduğu Büyükada Anadolu Ku-

---

19 CZA, dosya C3/1322, Hahambaşılığın Dünya Yahudi Kongresi'ne yolladığı 29 Ağustos 1960 tarihli mektubunun ekleri.

20 Nisim Bueno, "Letra de un judio amerikano al mayor de İstanbol", *La Verdad*, 13 Eylül 1960.

21 "Una yamada pastoral en favor del trezoro turko", *Şalom*, 22 Haziran 1960.

22 "Donos en favor del Trezoro", *Şalom*, 29 Haziran 1960. Burla A.Ş. iki yüz bin lira (22.000.- Dolar), Derby Lastik Fabrikaları A.Ş. bin altın, Koç Holding A.Ş. yöneticilerinden Bernar Nahum bir kilo altın ve otuz bin lira (3.300.- Dolar), Cismanî Meclis Reis Vekili İsrael Menase yüz Reşat altını ve on bin lira (1.000.- Dolar), Uziel Arditi yirmi altın ve 7500 lira (850.- Dolar), İzak Eskenazi beş bin lira (500.- Dolar), Moiz İşman on beş altın ve 2500 lira (275.- Dolar) bağışta bulundu. İzmir Yahudi cemaati de 5.000.- lira (550.- Dolar) bağış yaptı. David Akgönül yüz altın, Rafael Menase 10 milyon lira, Mayer Mağazası sahibi Georg Mayer beşbin lira, Mayer Mağazası personeli on altın, İzak ve Rafael Karako beşbin lira. (Ruben Katan, "Notas Komunales", *Şalom*, 20 Temmuz 1960 ve "I los judios aren donos jenerozos al trezoro", *El Tiempo*, 20 Temmuz 1960.) Bağışların dolar karşılıkları o tarihte geçerli olan 9.08 kuruna göre tespit edildi. Bağışların önemini değerlendirme açısından Vehbi Koç'un 26 kilo altın ve bir bina, Koç Holding'e ait 14 şirketin de toplam bir kilo altın, 250 adet Reşat altını ve 235.000.- lira (26.000.- Dolar) hibe ettiklerini not etmek gerekir. (Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, 1976, s. 219). "Hazine'ye Alyans" bağışı kampanyasında CHP üyesi Harry Ojalvo yaz mevsimini Burgazada'da geçiren Yahudiler arasında bağışı örgütleyen kişiydi. Bkz. Harry Ojalvo, 2004, s.93.

23 "Novedades de Turkia", *El Tiempo*, 10 Ağustos 1960.

lübü'nde düzenlenen bir geceye katıldı. Gecede Hazine'ye bağış kampanyası düzenlendi ve bağışta bulunanların adları okundu. Adları okunanlar arasında çok sayıda Rum ve Yahudi mevcuttu. Bunun üzerine teşekkür etmek maksadıyla masalarına gidip oturan Gürsel onlara şöyle hitap edecekti:

> Millî birliğimizin teessüsü için parti kavgalarının dinmesi yanında ırk, din ve mezhep farklarının da bir mesele olmaktan çıkması lâzımdır. El ele, hep beraber çalışmalıyız. Bizim için din farkı yoktur. Ben evvelâ insan, sonra Türk, daha sonra da İslâmım. Din adamları, insanları biribirlerine düşman etmeğe kalkışmalıdır.

Bu sözler hazır bulunanlar tarafından hararetli bir şekilde alkışlandı. Anadolu Kulübü'nün Yahudi üyeleri konuşmayı kulübün yönetim kurulu seçimi sırasında bir üyenin "Yahudiler Anadolu Kulübü'nü istilâ ediyor" şeklindeki sözlerine verilmiş yerinde bir cevap olarak yorumlayacaklardı.[24]

c) "Vatandaş Türkçe Konuş!" Kampanyası

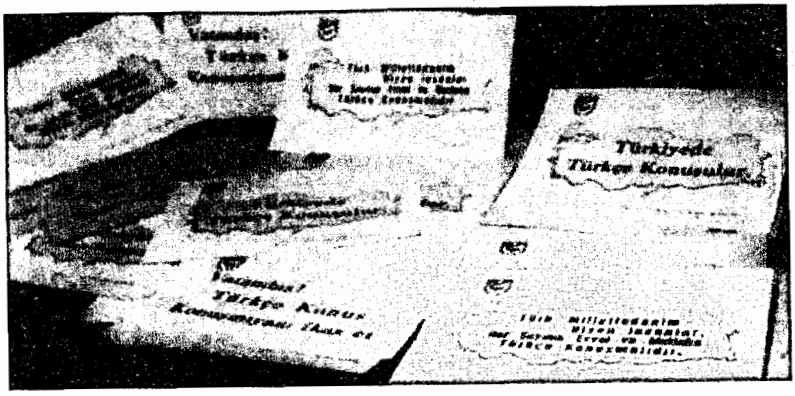
27 Mayıs darbesinden sonra beklenmedik bir gelişme yaşanacaktı. Bu gelişme darbenin yarattığı milliyetçi coşkunun azınlıklar ile Kürt ve Arap kökenli yurttaşlara yönelik yeni bir "Vatandaş Türkçe Konuş!" kampanyasına dönüşmesiydi. Kampanya İTÜTB'nin öncülüğünde 1960 yılının Ağustos ayının son haftasında başladı.[25] MTTB ve Mustafa Kemal Derneği de kampanyaya katıldı. Kampanya sırasında İstanbul'un birçok yerine "Vatandaş vatanında iyi günler yaşamak istiyorsan, bu senin birlik olarak, kaynaşmış bir kütle olarak yaşamanla kabildir. Vatan aynı dili konuşanların toprağıdır. Millî Birlik hareketine sen de öz dilini konuşarak katıl. Vatandaş Türkçe Konuş!" yazılı pankartlar asıldı.[26]

---

[24] Mücahit Beşer, "Gürsel: "Vatandaşlar arasında din farkı gözetilmez" dedi", *Cumhuriyet*, 8 Ağustos 1960 / "Turkish premier: "no antisemitism", *The Jewish Chronicle*, 19 Ağustos 1960, s. 32

[25] "Türk Dil Kurumu yerine" alt başlıklı fotoğraf, *Hergün*, 25 Ağustos 1960.

[26] Şahap Balcıoğlu, "Türkçe konuşturmanın yolu", *Son Havadis*, 25 Ağustos 1960.

MTTB'nin dağıttığı pankartlar. *Hergün*, 25 Ağustos 1960

İstanbul'da umumi yerlerde asılan afişler. *Hürriyet*, 30 Ağustos 1960

İstanbul Valisi Tuğg. Refik Tulga'nın İstanbul'la ilgili çeşitli sorunlara değindiği bir basın toplantısında sarf ettiği "Bir memlekette kulakları ve hisleri tırmalıyan bir lisanla bağırmak, yüksek sesle konuşmak terbiye dışı bir harekettir. Gençlik teşekkülleri ile anlaşarak propaganda yolu ile bu konudaki mücadeleye devam edeceğiz" sözleri ise kampanyayı düzenleyenleri daha da cesaretlendirdi.[27] Kampanyaya katılan İstanbul Esnaf Dernekleri Birliği halka açık yerlerde Türkçe konuşmayanların esnaf tarafından ikaz edileceklerini belirtti.[28] Kampanya gün geçtikçe genişledi. Mustafa Kemal Derneği yüzlerce broşür ve pankartı Anadolu'nun her tarafına gönderdi.[29] MTTB Başkanı Yaşar Özdemir kampanyaya devam edileceğini, İstanbul'da semt semt dolaşılacağını belirtti. İlk adım olarak da basın mensuplarıyla birlikte azınlıkların yaz mevsimini geçirdikleri Büyükada'ya gidip azınlıkların Türkçe konuşmalarını teşvik edici konuşmalar yaptı. İlk aşamada bastırılan yüz bin pankart yeterli olmadığından yeni pankartlar hazırlanıp Anadolu'ya gönderilmeye başlandı.[30] Basının kampanya karşısındaki tavrı genellikle olumsuzdu. Köşe yazılarında bu tür kampanyaların İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ne aykırı olduğunu vurgulanarak öğrencilere itidal tavsiye edildi, bu tür kampanyaların geçmişte kaldığı hatırlatıldı. Yabancı dilde konuşan kişilerin Türk mü, yoksa turist mi oldukları anlaşılamayacağından kampanyanın turistleri de rahatsız edeceği belirtildi.[31]

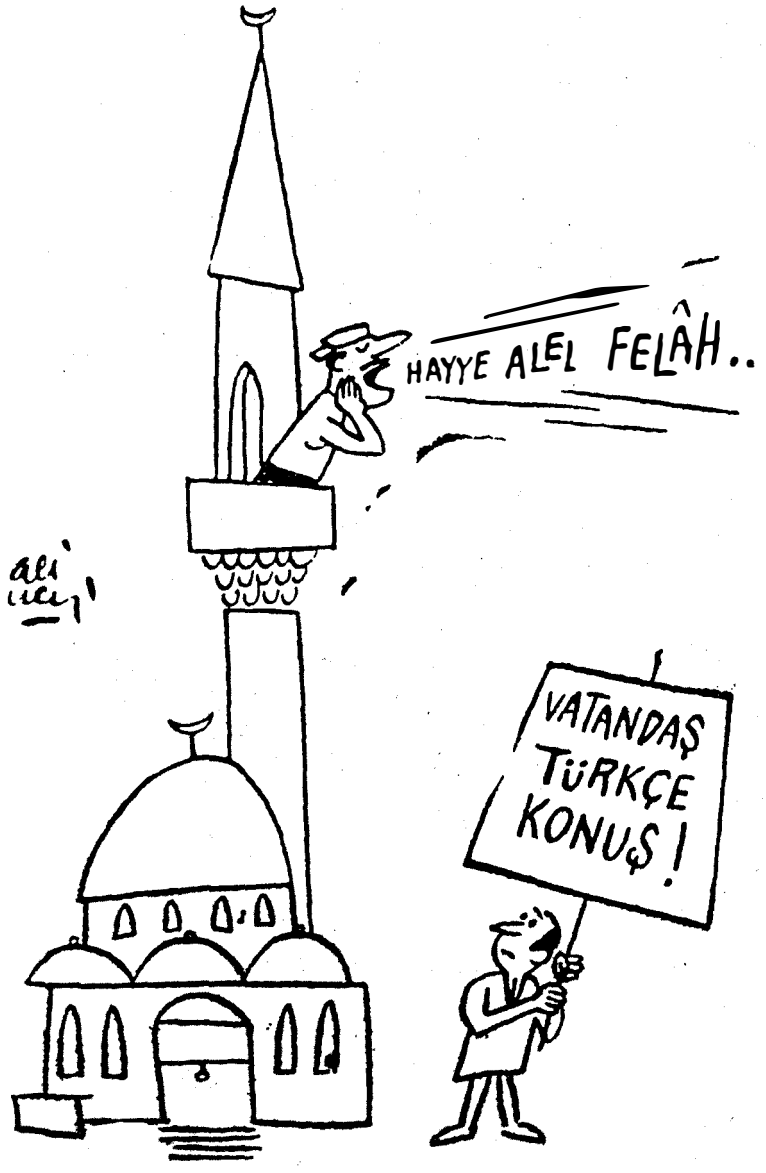
27 "Tulga çarşafla mücadeleye girişileceğini açıkladı", *Cumhuriyet*, 27 Ağustos 1960.

28 "Vatandaş Türkçe konuş kampanyası genişliyor", *Hürriyet*, 30 Ağustos 1960.

29 "Vatandaş Türkçe Konuş kampanyası yurda yayıldı", *Son Havadis*, 1 Eylül 1960.

30 "Türkçe Konuş kampanyası günden güne şiddetleniyor", *Son Havadis*, 5 Eylül 1960 / "Türkçe konuş kampanyası yayılıyor", *Ulus*, 6 Eylül 1960.

31 Şahap Balcıoğlu, "Türkçe konuşturmanın yolu", *Son Havadis*, 25 Ağustos 1960 / Cihad Baban, "Vatandaş Türkçe konuş", *Ulus*, 4 Eylül 1960 / "Türkçe konuşturma kampanyası", *Forum*, 1 Eylül 1960, cilt 13, sayı 154, s. 3 / Doğan Nadi, "Şovenizme kaymayalım", *Cumhuriyet*, 11 Eylül 1960 / Yaşar Kemal, "Vatandaş; Türkçeyi sev", *Cumhuriyet*, 11 Eylül 1960 / M. Asım Çalıkoğlu, "Vatandaş Türkçe Konuş mesele oldu", *Son Posta*, 17 Eylül 1960 / Kadircan Kaflı, "Vatandaş Türkçe Konuş!...", *Tercüman*, 26 Eylül 1960.

Cumhuriyet – 6 Eylül 1960

Cumhuriyet – 9 Eylül 1960

Kampanyanın azınlıkları rahatsız etmesi üzerine *Son Havadis* gazetesi azınlıklarla yapılan mülakatların yer aldığı bir yazı dizisi yayınladı. Kendileriyle mülakat yapılanların tamamı Varlık Vergisi'ni ve 6-7 Eylül 1955 Olayları'nı eleştirdi ve toplumun kendilerinden "gâvur" olarak söz etmesinden şikâyet etti.[32] Kampanyanın başlaması üzerine *Şalom* gazetesinde yayımlanan birkaç yazıda Yahudi gençlerin Türkçeyi iyi bir şekilde konuştukları, "Vatandaş Türkçe Konuş" afişleriyle sorunun çözülemeyeceği, çözüm için eğitim ve zamana ihtiyaç olduğu belirtildi.[33] İstanbul Valisi Tuğg. Tulga da bu kampanyayı onaylamayacak ve şöyle konuşacaktı:

> Yurtta sulh, cihanda sulh, ve bütün dünya milletleriyle dostluk ve kardeşlik ideallerine bağlı olan bir devletin ve misafirperverliği ile tarihte şöhret yapmış bir milletin, yabancılar tarafından daima ziyaret edilir. [Türkiye'nin] bu en büyük şehrinde yerli ve yabancı herkesin tam bir hürriyet havası içinde insan haklarından en geniş şekilde istifade etmesi kadar tabiî bir şey olamaz.[34]

---

[32] Saylav Armağan, "Birliğe doğru", *Son Havadis*, 12-17 Eylül 1960.

[33] Selim Y. Salti, "Yurttaş Türkçe konuş..", *Şalom*, 31 Ağustos 1960 / Selim Y.Salti, "Dil problemi", *Şalom*, 14 Eylül 1960 / Yuda Senegör, "Türkçemiz", *Şalom*, 14 Eylül 1960.

[34] "Valinin, Vatandaş Türkçe Konuş kampanyası ile ilgili beyanatı", *Cumhuriyet*, 11 Eylül 1960 / "Vatandaş Türkçe konuş kampanyası durduruldu", *Akşam*, 11 Eylül

Bu beyan üzerine *Cumhuriyet* gazetesi "bu söylenen sözlerde bir kaç gün geç kalmış" olmanın dışında kusur olmadığını belirterek Tuğg. Refik Tulga'yı kutladı. *Cumhuriyet*'e göre kampanya sonucunda İstanbul'da huzursuzluk yaratılmıştı. Otel, lokanta ve benzeri yerlerde bulunan turistler kenti erken terk etmekteydiler.[35] Refik Tulga daha sonra öğrenci derneklerini temsilen dokuz kişilik bir heyeti Vilâyet'e davet etti. Tulga böyle bir kampanyanın turistlerin Türkiye'ye gelmelerini engelleyebileceğini, NATO ve BM üyesi Türkiye'nin yabancılara karşı böyle bir kural koyamayacağını belirtti. Dernek temsilcilerinden kampanyanın "Vatandaş yavaş konuş" şekline çevrilmesini ısrarla rica etti ve bu isteği kabul edildi.[36] Kampanyanın durdurulmasıyla birlikte İstanbul'un muhtelif yerlerine dağıtılan pankartlar toplatıldı.[37] Azınlıkların Türkçe konuşmamaları konusu bu kampanyadan sonra bir daha yoğun bir şekilde gündeme gelmedi. Tam aksine basında azınlıklar arasında Rum ve Ermenilere kıyasla en çok Yahudi gençlerin Türkçeye vakıf olduklarını belirten ve bu durumdan sitayişle söz eden yazılara rastlandı.[38] Kampanyanın yürürlükte olduğu sırada bir başyazısıyla bu eyleme karşı çıkan Nadir Nadi[39] anılarında bu olaylardan şöyle söz etmekte:

> Bir takım gençler, daha çok Beyoğlu ve Taksim dolaylarında 'Vatandaş Türkçe Konuş' kampanyasına çıkmışlar. Türkçe konuşmayan

---

1960 / "Vatandaş Türkçe konuş için R.Tulga ne diyor?", *Hergün*, 11 Eylül 1960 / "Vali, Vatandaş Türkçe konuş kampanyasını tenkid etti,"*Yeni Sabah*, 11 Eylül 1960.

35 "Nihayet", *Cumhuriyet*, 11 Eylül 1960.

36 "Vatandaş Türkçe konuş kampanyası fırtınası", *Son Posta*, 13 Eylül 1960.

37 "Vatandaş, Türkçe konuş kampanyası dün durduruldu", *Vatan*, 11 Eylül 1960.

38 Orhan Seyfi Orhon, "Acılı bitimler", *Son Havadis*, 31 Ocak 1961 / "Üzücü bir mektup ve düşündürücü bir cevap", *Cumhuriyet*, 16 Nisan 1961 / Mark Glazer, "Musevi cemaatinde gençlerle ebeveynleri arasında Türkçenin kullanılma derecesindeki farklar", *Şalom*, 21 Haziran 1961 / "Türkçe Musevi ailelerine girmiş, dualar da Türkçe olmalı", *Hürvatan*, 17 Ağustos 1961 / Orhan Seyfi Orhon, "Bir Türk musevi şair!" *Son Havadis*, 10 Şubat 1963 / Dr. Daniel Yahya, "Azınlık Okulları ve Türkçe", *Şalom*, 27 Ekim 1965 / Emin Bayrakdaroğlu, "Bir musevi kızının Türkçe sevgisi", *Meydan*, 17 Mayıs 1966 aktaran *Şalom*, 1 Haziran 1966.

39 Nadir Nadi, "Vatandaş Türkçe Konuş", *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1960.

azınlıklara ve turistlere baskı yapıyorlarmış. Turistin ne münasebetle 'vatandaş' sayılabileceğini bir yana bırakalım; azınlık ya da çoğunluk, Türkiye Cumhuriyeti uyruklu yurttaşları hangi hakla illa Türkçe konuşmaya zorlayabildik? Koyu şovenizm ve ırkçılık kokan bu gidiş gelişir de yayılırsa sonu nerelere varırdı?

Komşularımız Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan'da toplam sayısı milyonu aşan soydaşlarımız yaşıyordu. Bunlar 'Vatandaş Bulgarca, Romence, Sırpça, Rumca konuş' diye baskıya alınsalar hoşumuza gider miydi? Anayasamıza ve insan haklarına olduğu kadar mantık kurallarına da ters düşen bu yakışıksız tutumu bir başyazımla sıcağı sıcağına eleştirdim. İstanbul valiliğine yeni atanan General Refik Tulga Atatürk ilkelerine bağlı, uygar komutanlarımızdan biriydi. Derhal konunun üstüne eğilerek gerekli önlemleri aldı. Böylece ülkemizi görmeye gelen yabancılar sokaklarımızda dolaşmak için Türkçe öğrenmek zorunluğundan kurtuldukları gibi öz yurttaşlarımız da diledikleri dille konuşabilmek özgürlüğünü korudular. Zira ırkçıların başlattığı baskı güçlenerek sürdürülseydi, arkasından 'hangi Türkçe ile konuşsunlar?' sorunu ortaya çıkacaktı. Öz Türkçe mi, Osmanlıca mı derken dil devrimi (hem de sokakta) yeni bir saldırıya daha uğrayacaktı.[40]

Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in Anadolu Kulübü'ndeki sözleri, Vali Tuğg. Refik Tulga'nın hem "Vatandaş Türkçe Konuş!" kampanyasını durdurması, hem de *Yom Kipur* vesilesiyle Neve Şalom Sinagogu'ndaki ayine katılması[41] darbe sonrasında endişeli ve tedirgin bir ruh haline bürünen Yahudi toplumunu sakinleştirecekti. Ancak bu iyimserlik 1960 yılının Ekim ayının ortasında İstanbul Valiliği'nin Cismani Meclis'in yasa dışı bir örgütlenme olduğu gerekçesiyle lağv edildiğini bildirir bir mektubu Türkiye Hahambaşılığı'na göndermesiyle sona erecekti.[42]

---

[40] Nadir Nadi, 1981, s. 125.

[41] "Un venturozo evenemento en la Komunidad Judia de İstanbul", *Şalom*, 5 Ekim 1960.

[42] B'nai B'rith International Arşivi, Orient Former District XI, Kutu 38, "Turkey 139", Philip M. Klutznick'in Maurice Bisgyer'e yolladığı 14 Aralık 1960 tarihli memorandum.

2. CEMAL GÜRSEL HÜKÜMETİ İLE İLİŞKİLER

a) Cismani Meclis'in Lağvı

8 Kasım 1960 günü Hahambaşılığa gelen ve Merkez Mütevelli Heyeti'nin (diğer adıyla Cismani Meclis) mühürüne el koyan İstanbul Emniyet Müdürlüğü mensuplarının Mütevelli Heyeti üyelerinden, Heyet'in yasa dışı bir organ olduğunu kabul ettiklerini ve üye olmaktan vazgeçeceklerini taahhüt eden bir belgeyi imzalamalarını istemeleriyle birlikte Hahambaşılık birden bire kendini ciddi bir krizle karşı karşıya buldu. Merkez Mütevelli Heyeti yasal bir kimliğe sahip olmamasına rağmen DP'nin göz yumması sayesinde resmî yönetim organı şeklinde faaliyetine devam etmişti. 27 Mayıs ihtilâlinden sonra MBK aniden Hahambaşılığın yasalara uymadığının farkına varmış, Türkiye'yi "kanunların uygulandığı bir ülke" haline sokmak istediğinden fazla düşünmeden Merkez Mütevelli Heyeti'nin lağv edilmesine karar vermişti.[43] Bu karar cemaat yapısının temelden yıkılması demekti. Bunun ne derece vahim olduğunu anlamak için cemaat yapılanmasının kısaca özetlenmesi şarttır. Hahambaşılık, Ruhani Meclis ve Cismani Meclis olarak iki yönetim organına sahipti. Ruhani Meclis *Beth Din*, *Yeşiva*'lar, *Kaşerut* ve *Pesah* bayramı sırasında yenilen hamursuzun üretimi gibi dinî konulardan sorumluydu. Cismani Meclis (veya Merkez Mütevelli Heyeti), (a) reşit Yahudi erkeklerden tahsil edilen *Kizba*'dan, (b) cemaate ait gayrimenkulleri yöneten Merkezi İdare'den, (c) aralarında Balat Or-Ahayim Hastanesi, İhtiyarlara Yardım Derneği, Yetimhane, Burgazada Yaz Kampı, Yahudi okullarındaki fakir ve muhtaç öğrencilere dağıtılan "süt damlası" yardımı olmak üzere onbir değişik programdan sorumlu Koordinasyon Heyeti'nden, (d) dispanser, mezarlıklar ve fakirlere yardımdan sorumlu sinagog vakıflarının merkezî yönetimi gibi malî, sosyal ve kültürel işlerden sorumluydu. Merkez Mütevelli Heyeti'nin lağvı her bir dernek ve vakfın

---

[43] NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Decimal File 1960-1963, 30 Ocak 1961 tarih ve 882.413/1-3061 sayılı belge / B'nai B'rith International Arşivi, Orient Former District XI, Kutu 38, "Turkey 139", Philip M. Klutznick'in Maurice Bisgyer'e yolladığı 14 Aralık 1960 tarihli mektubu.

kendi başına örgütlenmesi anlamını taşımaktaydı. MBK'nın Merkez Mütevelli Heyeti'ni lağv etmeye karar vermesine neden olduğu varsayılan bir diğer etken bir dinî azınlığa özerklik sağlayacak örgütlenmeye izin verilmesi halinde böyle bir iznin özerklik talep eden Kürtlere emsal oluşturacağı endişesiydi.[44] Dinî kurumların merkezî örgütlenmelerini yasaklayan kanunun yürürlükteki şekliyle uygulanması halinde yeni bir Hahambaşı seçiminin yapılması imkânsızdı. Hahambaşı Rafael Saban'ın 27 Kasım 1960 tarihinde vefatı ise cemaatin içinde bulunduğu durumu daha da zorlaştırmıştı.[45] Yabancı basında konuyla ilgili yayınlanan haberler sayesinde[46] soruna duyarlılığı artan Amerikan Yahudi örgütlerinin ilk tepkileri Türk hükümetiyle temasa geçip soruna bir çözüm bulmaktı. Ancak böylesi bir girişim herhangi bir çözüm getirmeyeceği gibi Türkiye'nin içişlerine müdahale ve cemaatin bir dış ülkenin himayesi arayışında olduğu şeklinde değerlendirilip aksi etki yaratabileceğinden bu fikrin pek taraftarı yoktu.[47] Bu gelişmeler karşısında B'nai B'rith International durumu anlamak, araştırmak ve ilgili taraflarla görüşmek üzere bir temsilcisini İstanbul'a gönderdi. Bu yeni durum karşısında cemaat liderleri faaliyetlerini Yoksullara Yardım Heyeti altında devam ettirdi. Resmî makamların ikazı üzerine Yoksullara Yardım Heyeti adını *Gemilut Hassidim* olarak değiştirdi. Cemaat liderleri İstanbul Valisi Tuğg. Refik Tulga'yı ziyaret ederek lağv edilen Merkez Mütevelli Heyeti'nin çalışmasına tekrar izin ve-

---

44 B'nai B'rith International Arşivi, Orient Former District XI, Kutu 38, "Turkey 139", William Korey'in 14 Şubat 1961 tarih, "Report of Field Trip to Turkey" başlıklı raporu, s. 3-4.

45 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Decimal File 1960-1963, 30 Ocak 1961 tarih ve 882.413/1-3061 sayılı belge.

46 P. Konstantin, "Two problems of Turkish Jewry", *World Jewry*, Mart 1961, Cilt IV, Sayı 3, s. 9-10 / "Shock for Turkish Community", *The Jewish Chronicle*, 25 Kasım 1960, s.1 / "Turkish edict", *The Jewish Chronicle*, 10 Mart 1961, s. 26.

47 Nissim Bueno, "El Kongreso Judio Mondial por los Judios de Turkia", *La Verdad*, 27 Kasım 1960 / NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Decimal File 1960-1963, 30 Ocak 1961 tarih ve 882.413/1-3061 sayılı belge / 6 Şubat 1961 tarih ve 882.411/2-661 sayılı belge / NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Decimal File 1960-1963, 15 Mart 1961 tarih 882.413/3-1561 sayılı belge.

rilmesini rica ettiklerinde Tulga onlara İçişleri Bakanlığı'na başvurmalarını cevabını verecekti.[48]

Türk Yahudi toplumu bu sorunla uğraşırken Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel şahsına tanınan on Kurucu Meclis üyesi seçme hakkını kullanacak ve Yahudi toplumunu temsilen avukat Erol Dilek'i, Rum toplumunu temsilen Çanakkale Savaşı gazisi avukat Kaludi Laskari'yi, Ermeni toplumunu temsilen de matematik öğretmeni Hermine Kalutsyan'ı Kurucu Meclis'e atayacaktı.[49]

Kurucu Meclis'e seçilen avukat Erol Dilek'in ilk icraatı İçişleri Bakanı'nı ziyaret edip lağv edilen Cismani Meclis'in tekrar faaliyetine izin verilmesini talep etmekti. Ancak bu görüşme de herhangi bir sonuç getirmedi.[50] Tam aksine görüşmeden sonra İstanbul Valiliği Türkiye Hahambaşılığı'na yolladığı yazıda lağv kararının geçerli olduğunu tekrarladı.[51] Bir sonuç alınamaması üzerine B'nai B'rith International'ın iki üst düzey temsilcisi 21 Mart 1961 günü Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Bülend Uşaklıgil ve Elçilik Müşaviri Osman Derinsu'yu ziyaret edecek ve bu sorundan ötürü endişelerini dile getireceklerdi. Büyükelçi Uşaklıgil bu kararın antisemit bir siyasetin sonucu olmadığını vurguladıktan sonra hükümetin gündemindeki öncelikli sorunların hallinden sonra bu meseleye de el atılacağını bildirerek ziyaretçilerine güven telkin edecekti.[52] B'nai B'rith yetkililerinin bu ziyaretine tesadüf eden aynı tarihte İstanbul'daki İsrail Başkonsolosluğu'nun WJC'ye gönderdiği bir mektupta da cemaati temsil eden hukukçular heyetinin iki kere Ankara'ya gittiği, İstanbul Valisi'ni üç kere ziyaret ettiği ancak her seferinde dostane bir kabul ve muğlak cevaplar almanın ötesinde bir ilerleme kaydetmediğini bildirmekteydi. Avukat Erol Dilek ise

---

48 B'nai B'rith International Arşivi, Orient Former District XI, Kutu 38, "Turkey 139", William Korey'in 14 Şubat 1961 tarih, "Report of Field Trip to Turkey" başlıklı raporu, s. 6.

49 "Üç azınlık temsilcisi Kurucu Meclis'e giriyor", *Cumhuriyet*, 26 Aralık 1960.

50 "Appeal to Turkish government", *The Jewish Chronicle*, 20 Ocak 1961, s.15.

51 "Turkey bans foreign rabbis", *The Jewish Chronicle*, 10 Mart 1961, s.1.

52 B'nai B'rith International Arşivi, Orient Former District XI, Kutu 38, "Turkey 139", Bill Korey'in Saul E. Joftes'e yolladığı 20 Haziran 1961 tarihli bilgi notu.

İçişleri Bakanlığı nezdinde temaslarını sürdürmekteydi. İsrail Başkonsolosluğu'na göre bu durumun nedeni bakanların görevlerinde çok yeni olmaları, yaklaşmakta olan milletvekili seçimlerinden dolayı da siyasetçilerin sorumluluk almak istememeleriydi. Cemaat liderleri ise bu durum karşısında taleplerinin kabul edildiği düşünerek çalışmalarına devam etmekteydiler.[53]

b) Hahambaşı Seçimi

Siyasi parti temsilcileri 1961 yılının sonbaharında yapılacak genel seçimlerden birkaç ay öncesinde azınlık cemaatleriyle yakın ve sıcak ilişkiler kurmaya başladı. Bunun nedeni tabii ki oy kaygısıydı. CHP azınlıklarla iyi ilişkileri olan parti üyelerinden oluşan bir komisyon kurmuştu ancak kamuoyunun bunun varlığından haberdar olmamasına dikkat etmekteydi. Komisyonun amacı CHP'nin Tek Parti dönemindeki icraatından dolayı azınlıkların hem CHP'ye, hem de İsmet İnönü'ye karşı besledikleri husumeti yok etmekti. Komisyon her azınlık cemaati liderleri ile ayrı ayrı temasa geçti. İlk temasa geçilen ve en ciddi gayret sarfedilen cemaat Yahudi cemaatiydi. CHP İstanbul İl Teşkilatı üyelerinden avukat Ekrem Özden başkanlığındaki bir alt komisyon Yahudi toplumu liderleri nezdinde kulis faaliyetlerinde bulundu. Bunu yaparken de CHP'nin DP aleyhine sürekli öne sürdüğü Varlık Vergisi'nin uygulandığı tarihten bu yana CHP'nin değiştiği, DP'nin fesh edilmesinden sonra halefi olarak kurulan ve dinî eğilimleri ağır basan diğer siyasi partilere göre CHP'nin daha liberal ve Batılı genç bir kuşak tarafından yönetildiği, önde gelen DP'li siyasetçilerin Varlık Vergisi Kanunu'nun kabul edildiği 1942 yılında CHP'li oldukları, 6-7 Eylül 1955 Olayları'nın DP iktidarda olduğu dönemde meydana geldiği eleştirilerini kullandı. İleri sürülen tüm bu hususlar, haklı temellere dayanmalarına rağmen, azınlıklarda Varlık Vergisi'nden ötürü İsmet İnönü ve CHP'ye karşı hafızalarda yer etmiş olan nefreti bertaraf etmeye yeterli de-

[53] CZA, dosya C2/1723, Y. Levitt'in A.L. Easterman'a yolladığı 20 Mart 1961 tarihli mektubu.

ğildi. Bunun farkında olan CHP Türk Yahudi toplumu liderlerine daha somut bir teklifte bulunulmasının şart olduğunu anlamıştı.[54] Ekrem Özden CHP'nin iktidara gelmesi halinde azınlıkların sorunlarını çözüme kavuşturmaya hazır olduğunu belirttiğinde cemaat liderleri kendisine Merkez Mütevelli Heyeti'nin lağvedilmesi meselesinden bahsettiler, hükümete sundukları ve heyetin lağvına itiraz eden mektubun bir kopyasını verdiler.[55] CHP'nin Yahudi toplumu nezdinde prestijini yükseltebilmesi için bu meselenin çözüme kavuşturulmasının CHP için iyi bir fırsat olduğunu anlayan Ekrem Özden cemaat liderlerine Hahambaşı seçimine izin verilmesi için MBK ile konuşacağını söyledi. Birkaç hafta sonra toplum liderlerine İçişleri Bakanı'nı birlikte ziyaret etmelerinin uygun olacağını bildirdi. İçişleri Bakanı Muharrem İhsan Kızıloğlu'nu ziyaret eden liderler Hahambaşı seçiminin yapılması ve eski merkezî yapıya dönülmesi için izin istediler. İçişleri Bakanı bu talebe olumlu baktı ve heyete İstanbul Valisi'ne başvurmasını tavsiye etti.[56] Bu temaslar olumlu sonuç verdi. Bakanlar Kurulu'nun 10 Mayıs 1961 gün ve 5/1189 sayılı kararnamesiyle "bir defaya mahsus olmak üzere ve âtîye [gelecek için] hiçbir hüküm ifade etmemek (müktesep hak teşkil etmemek)" kayıt ve şartıyla Hahambaşı seçiminin yapılmasına izin verildi.[57] Amerikan Millî Arşivleri'ndeki bir belgeye göre seçimlere izin verilmesindeki en büyük etken CHP'nin MBK nezdindeki girişimleriydi.[58]

21 Ağustos 1961 tarihinde yapılan seçimde David Asseo Hahambaşı seçilecekti.[59] Seçimden bir süre sonra da 16 Aralık 1962 tarihinde Hahambaşılığa ait gayrimenkullerin yönetiminden sorumlu

---

[54] NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Decimal File 1960-1963, 28 Kasım 1961 tarih ve 882.413/11-2861 sayılı belge.

[55] "Problems of Turkish Community", *The Jewish Chronicle*, 30 Haziran 1961, s. 40.

[56] NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Decimal File 1960-1963, 28 Kasım 1961 tarih ve 882.413/11-2861 sayılı belge.

[57] Avukat Nedim Karako ile yapılan görüşme.

[58] NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Decimal File 1960-1963, 28 Kasım 1961 tarih ve 882.413/11-2861 sayılı belge.

Merkez Mütevelli Heyeti'nin çalışmasına izin verildi.[60] Daha sonra el konulan mühür iade edildi. Ancak mühür Hahambaşı'ya veya Türkiye Hahambaşılığı'na değil Beyoğlu Hahamhanesi'ne iade edildi. Bunun anlamı da açıktı. Hükümet etnik veya dinî cemaatler için merkezi bir kurumun varlığından hoşnut değildi. Bu sadece Yahudiler için değil bütün azınlıklar için geçerli bir siyasetti.[61] Ancak Hahambaşılık yönetimini rahatlatan bu karar uzun süreli değildi. İçişleri Bakanlığı 2 Ağustos 1963 günü Merkez Mütevelli Heyeti'nin yeniden lağv edilmesini emretti.[62] Bir gözlemciye göre kararı veren esas merci Kemalist geleneği en saf ve tavizsiz bir şekilde temsil eden Türk Silahlı Kuvvetleri idi. Bu geleneğe göre Osmanlı Devleti'nin bakiyesi olan örgütlenmiş dinî cemaatlerin modern Türkiye Cumhuriyeti'nde mevcudiyetlerini sürdürmeye devam etmeleri tarihî gelişime ters düşen bir olguydu. Bu nedenle Türk Silahlı Kuvvetleri Mütevelli Heyeti'ni lağv etmişti.[63] Resmî makamlarla yapılan uzun görüşmelerden sonra bir kaynağa göre Kurucu Meclis üyesi ve Merkez Mütevelli Heyeti Başkan Yardımcısı avukat Erol Dilek'in yürürlükteki yasalara tamamiyle uyulacağına dair verdiği sözlü teminat,[64] diğer bir kaynağa göre CHP İstanbul İl teşkilatı üyesi Harry Ojalvo'nun İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nde mevcut olan Yahudi Masası Amiri Başkomiser Namık Sırmalı nezdindeki müdahalesi sayesinde bu karar iptal edilecekti.[65]

---

59 "Yeni hahambaşı", *Cumhuriyet*, 22 Ağustos 1961.

60 "Kon orden del ministerio del Enterior, el Mütevelli Heyeti del Gran Rabbinto fue dizolvido", *Şalom*, 7 Ağustos 1963 / AJA, koleksiyon MS 361, kutu H412, dosya 2. Hayim Kohen'in André Jabès'e gönderdiği 29 Ekim 1963 tarihli mektup.

61 CZA, C2/1723 dosya, André Jabes'in A.L. Easterman'a yolladığı 9 Ekim 1964 tarihli mektup.

62 "Kon orden del ministerio del Enterior, el Mütevelli Heyeti del Gran Rabbinto fue dizolvido", *Şalom*, 7 Ağustos 1963 / AJA, koleksiyon MS 361, kutu H412, dosya 2. Hayim Kohen'in André Jabès'e gönderdiği 29 Ekim 1963 tarihli mektup.

63 YIVO Institute for Jewish Research arşivi, RG 347.7, FAD-27-34, Kutu 7, AJC Israel-2, George Gruen'in 21 Ağustos 1963 tarihinde Maximo Yagupsky'e yazdığı mektup

64 "Turkey restores right of Rabbinate to administer communal property", *JTA Bülteni*, 23 Eylül 1964, s. 2 / AJA, koleksiyon MS 361, kutu H412, dosya 2. Hayim Kohen'in André Jabès'e gönderdiği 29 Ekim 1963 tarihli mektup.

65 Harry Ojalvo ile 24 Ağustos 2001 tarihli görüşme.

c) Hahambaşı'nın Ankara Ziyareti

David Asseo Hahambaşı seçildikten altı ay sonra 2 Mart 1962 günü Cumhurbaşkanı Org. Cemal Gürsel, Başbakan İsmet İnönü, Devlet Bakanları Avni Doğan ve Nihat Su, İçişleri Bakanı Ahmet Topaloğlu, Diyanet İşleri Reisi ve Ankara Valisi'ni ziyaret edecekti.[66] Bu ziyaretin en kayda değer yanı Hahambaşı'nın devletin en üst kademesini ziyaret etmeden önce İsrail'in Ankara maslahatgüzarı Büyükelçi Moshe Sasson ile gizlice görüşmek istemesiydi. Görüşmenin amacı Sasson'dan bir gün sonraki görüşmesinde nasıl konuşması gerektiği hususunda fikir teatisinde bulunmak istemesiydi. Moshe Sasson bu görüşmeyi şöyle anlatmakta:

> Başkonsolos'un 21 Şubat 1962 tarihli mektubunda not ettiği üzere Hahambaşı David Asseo planlandığı gibi 1 Mart 1962 günü Ankara'ya geldi.
>
> Cemaat liderleri onu tren istasyonunda karşıladılar. Karşılama heyetinin içinde hükümetin iki temsilcisi vardı. Perşembe günü Hahambaşı Anıt Kabir'e bir çelenk koydu ve ertesi gün Cumhurbaşkanı Gürsel, Başbakan İnönü, İçişleri Bakanı ve diğerleri tarafından kabul edildi.
>
> Ankara Cemaati Başkanı'nın isteği üzerine Hahambaşı ile, Cumhurbaşkanı ve Başbakan ile yapacağı görüşmelerden önce, Perşembe akşamı buluştum. Hahambaşı Asseo Cumhurbaşkanı ve Başbakan ile resmî görüşmelerinden önce yapacağı ziyaretler konusunda benimle istişare etmek istiyordu. Bu toplantıda hazır bulunan diğer kişiler Kurucu Meclis üyesi Yahudi hukukçu Erol Dilek ve çok uzun süreden beri cemaat işleri ile meşgul olmuş, çok zengin tecrübe ve temaslara sahip İstanbullu H.Glik (?) idi.
>
> Hahambaşı ve maiyetine Türkiye'deki durumu izah ettim ve ona ilk nezaket toplantılarındaki standartın dışına çıkmamasını tavsiye ettim. Başbakan İnönü cemaatin meseleleri ile ilgili konuşmak istese bile zaman bunun için uygun değildi ve İnönü'yü şu anda meşgul eden meseleler ona Yahudi cemaatinin meselelerine [kafa yormasl] için zaman bırakmıyor. Hahambaşı'ya İnönü ile sohbetini kendisiyle tekrar bir araya gelme hakkını bırakacak bir şekilde ileri bir ta-

---

[66] "El Viyaje del Gran Rabbino", *Şalom*, 7 Mart 1962.

rihte sürdürmesini tavsiye ettim. Hatta İnönü'ye cemaatte Başbakan'ın dikkatine muhtaç bazı meselelerin mevcut olduğunu ve zamanı gelince kendisinin bu meselelerin çözülmesi için yardımlarını esirgemeyeceğinden emin olduğunu ima etmesini söyledim.

Ertesi gün Hahambaşı sinagogda bana toplantıların öngörüldüğünden daha iyi cereyan ettiğini söyledi. İnönü Türkiye Yahudi cemaatinin meseleleriyle ilgilenmiş, bu meselelere çare bulacağını ve cemaatin gelişmesine katkıda bulunmayı arzu ettiğini ifade ederken güzel sözlerini esirgememişti. Bunlar insanların meseleleri çözmek için gerçekten bir şeyler yapmaya hazır olmadıkları zaman söyledikleri standart şeyler.

Türkiye'nin içinde bulunduğu durumun iyileştiği ve açıklığa kavuştuğu zaman Başbakan ile pratik konularda görüşmek üzere tekrar Ankara'ya gitmesi konusunda Hahambaşı ile mutabık kaldım.

Basın Hahambaşı'nın ziyaretlerini fotoğrafladı. Cumhurbaşkanı Gürsel Hahambaşı ile birlikte fotoğrafının çekilmesini istedi. İnönü ise böyle bir şey istemedi.

Cuma akşamı cemaat Hahambaşı'yı karşılamak üzere sinagogda toplandığı zaman birinci duaya katılmak üzere sekreter Algom ve Askerî Ataşe Kirer ile birlikte sinagoğa gittik. Bu sadece yüz elli kişi civarında bir topluluğun hazır bulunduğu çok hazin bir durumdu. Hahambaşı *Ladino* dilinde konuştu. Hazır bulunan Yahudilere Tevrat ve *mitzvoth*'un etrafında toplanması için çağrıda bulundu. Yahudilik eğitimi görmeyen gençlikle ilgili endişelerini ifade etti ve gelecek için tedbir alınmasını istedi. Duanın ve vaazın sonunda ben ve Hahambaşı, Kutsal Emanetler'in bulunduğu kapıyı açtık. Haham Türkiye Cumhuriyeti, Türk hükümeti ve Cumhurbaşkanı Gürsel onuruna söylenen duaya başladı.

Hahambaşı kendisini çok nazikane bir şekilde karşılamak için çalışmış olan cemaat üyeleri ve liderlerine teşekkür etti. Daha sonra bana yaklaştı, duaya katılmamızdan dolayı ve özellikle yaptığımız istişare toplantısı için sessizce teşekkür etti. Ayrıca bana borçlu olduğu teşekkürü halkın önünde yüksek sesle dile getirmediğinden dolayı fevkâlade üzgün olduğunu da ekledi.[67]

---

[67] İDA, Dosya 255/11, Moshe Sasson'un Resmî Aliyah Dairesi'ne gönderdiği 6 Mart 1962 tarihli mektup.

Asseo devlet erkânı ile buluşmasından sonra görüşmenin nasıl cereyan ettiğinin tüm ayrıntılarını İsrail'in İstanbul Başkonsolosu Yehuda Levitt'e de aktarmayı ihmal etmeyecekti. Levitt Hahambaşı Asseo ile buluşmasında elde ettiği bilgileri İsrail Büyükelçiliği'ne şöyle anlatmakta:

> Resmî *Aliyah* Dairesi'ne gönderdiğiniz yukarıda referansı verilen mektubunuzun bir kopyasını bana gönderdiğinizden dolayı teşekkür ederim. Hahambaşı Asseo ile olan görüşmeniz Türkiye'yi yönetenleri ziyaret etmesinden önce cereyan ettiği için Hahambaşı Asseo ve maiyetindeki iki kişinin İstanbul'a geri dönüşlerinden sonra bana neler söylediklerini bilmek sizi muhakkak ilgilendirecektir.
>
> Hahambaşı ve maiyetindekiler özellikle Anıt Kabir'i ziyaret ettiklerinde büyük bir devletin sefirine mahsus bütün merasim usullerine uygun olarak krallara lâyık bir şekilde kabul edildiklerini özellikle vurguladılar.
>
> İnönü ile olan sohbeti tavsiyelerinize göre cereyan etti, yani Hahambaşı İnönü'ye ziyaretinin bir nezaket ve tanışma ziyareti olduğunu söyledi. Şimdiki kadar kritik konularla meşgul olmadığı bir zamanda Başbakanı tekrar ziyaret edip mevcut meseleleri dikkatine sunacağını söyledi. Bizim için en ilginç olan kısım İnönü ile Hahambaşı Asseo arasında soru ve cevap şeklinde cereyan eden dialogdu. Hahambaşı şimdi aktaracağım konuşmanın kelimesi kelimesine aynen cereyan ettiğini teyit etti :
>
> **İnönü :** Musa dinine mensup Türk vatandaşlarının Hahambaşısı olarak müstakil mi çalışıyorsunuz, yoksa daha yüksek bir ruhani makama mı bağlısınız ?
>
> **Hahambaşı :** Yahudi şeriatına göre her haham ve her Hahambaşılık bağımsız çalışır.
>
> **İnönü :** Fransa, İtalya ve İngiltere'de Hahambaşıların olduğunu anladım. Birbirlerinizle münasebet ve istişare halinde misiniz ? (Bu soruda İsrail'den söz etmedi)
>
> **Hahambaşı :** Dünyadaki bütün hahamlar nesiller boyunca dünyadaki Yahudiler için aynı olan bir kanuna göre çalışırlar. Hahambaşı olarak evlilik veya boşanma hallerinde taraflardan birinin başka bir ülkedeki hahamların ruhani sorumluluğu altında olması halinin hari-

cinde birbirlerimizle hususi münasebetler içinde değiliz. Ancak dünyadaki Yahudilerin tamamı ve bütün Hahambaşıları Kudüs'teki Hahambaşı'ya ve Kudüs'teki Hahambaşılığa en üst onuru bahşederler. (Hahambaşı Asseo "Kudüs" kelimesini kullandığını ve "İsrail" kelimesini kullanmadığını vurguladı) Ayrıca Kudüs'teki Hahambaşı ile de ara sıra istişare de bulunuyorum ancak bu benim ona tâbi olduğum veya onun görüşünü kabul etmek zorunda olduğum anlamını taşımaz.

Hahambaşı Asseo bu cevabı karşısında İnönü'nün mütelaa yapmadan başını salladığını söyledi. Hahambaşı'ya Başbakan sormadığı halde Kudüs'teki Hahambaşılıktan niye söz ettiğini sordum. Cevabı çok mantıklıydı. Türkiye Hahambaşılığı ile İsrail'deki Hahambaşılık arasında boşanma, *Sifrei Torah* gibi meseleler konusunda yazışmalar mevcuttu. Hahambaşı şöyle devam etti : "[Başbakan'ın] Nereye varmak istediğini gördüm ve o zaman bu yazışmaların sansür idaresinin[68] eline geçmesi halinde Türk resmî makamlarının bana gelip onları aldattığımızı ve hangi yetkiyle İsrail'le ilişki içinde olduğumuzu sormamaları gerektiğine karar verdim. Verdiğim cevap bütün meseleyi tamamiyle hukuki bir çerçeveye yerleştirmiştir."

Bunun dışında Hahambaşı Ankara'da çok önemli bir şey gerçekleştirdiğini ve bunun da daha önce İstanbul Valisi Tuğg. Refik Tulga'dan alınan izinde İstanbul'a bir Hahambaşı seçilmesi için yapılacak seçimlerden söz edilmesine rağmen Ankara'daki resmî makamların kendisini İstanbul Hahambaşısı olarak değil Türkiye Hahambaşısı olarak davet etmeleriydi.

Cumhurbaşkanı Gürsel Hahambaşı'ya hükümetin Yahudi asıllı vatandaşlarına duyduğu sevgiyi çok dostane sözlerle iletti. Sadece İçişleri Bakanlığı'na yapılan ziyarette İzmir'de inşa edilecek yeni sinagog gibi daha pratik meseleler konuşuldu. İçişleri Bakanı Asseo'ya sinagog için izin istememesi ve Caddebostanlı Yahudiler gibi hareket etmesini söyledi. Yani sinagogu önce bir kültür merkezi gibi inşa etmek ve merkez hazır olunca sinagog olarak kullanmak üzere izin almak için başvurmak. Hahambaşı İçişleri Bakanı'nın Caddebostan cemaatinin ne

[68] Hahambaşı'nın burada atıfta bulunduğu merci muhtemelen MİT veya Emniyet Genel Müdürlüğü'dür.

yaptığını bilmesinden dolayı epey korkmuştu. Konuşmanın diğer teferruatları arasında bu mektupta aktarılmaya değecek kadar ilginç şeyler yoktu. Sadece küçük bir teferruat vardı. Bu da İçişleri Bakanı'nın Türkiye Cumhuriyeti ile Yahudi vatandaşları arasında derin dostluk ve anlayış içinde hal edilmeyecek hiçbir meselenin mevcut olmadığını birkaç kere tekrarlamasıydı. İçişleri Bakanı Türk resmî makamlarının Yahudilerle olan ilişkilerinin Rumlar ile olan ilişkilerine benzemediğini ve Yunan Büyükelçisi'nin Rumlar adına sürekli müdahalede bulunduğunu ekledi. Bunlar bu sabah Hahambaşı'ya yaptığım ziyaretten ilginç teferruatlardır. Toplantıdan geri geldiğimde Yunan meslektaşımın ziyaretiyle onurlandırıldım. Meslektaşım resmî makamların geçtiğimiz hafta İstanbul'daki Rum cemaatlerine bir hafta içinde her kilise için ayrı idare heyetleri seçmeleri gerektiğini, bu yapılmadığı takdirde kendilerinin Rum vakıflarına idareci tayin edeceklerini ikaz eden mektup yollamaları üzerine içini dökmek için bana gelmişti.

[Başkonsolos] Giladi ve Yunan Başkonsolosluğundaki meslektaşı arasında geçen bir görüşmeden öğrendiğime göre Yunan Büyükelçisi Türk resmî makamlarına ciddi bir protestoda ya bulundu veya bulunacak. Onları Yunan hükümetine Batı Trakya'daki Türk cemaatlerini Türkiye'deki Rum cemaatinin maruz kaldığı muameleye benzer bir muameleye tâbi tutmasını tavsiye edeceği yolunda tehdit etti. Ne kadarının gerçek olup olmadığını bilmediğim bu bilgi Hahambaşı Asseo ile olan toplantılardan elde edilen fotoğrafı gerçekten tamamlamaktadır.[69]

3. 1961 YILI GENEL SEÇİMLERİ

CHP İstanbul İl örgütünün 1946 yılından itibaren başlattığı azınlıklarla iyi ilişkiler geliştirme çabası İstanbul İl Teşkilatı'nda kurulan Ekalliyet İşleri Tedvir Komisyonu tarafından yürütüldü, 27 Mayıs ihtilâlinden sonra da devam etti.[70] CHP'nin azınlıklarla iyi ilişkiler geliştirme arzusu çerçevesinde CHP İstanbul İl Başkanı Şahap Gürler, CHP İstanbul İl İdare Kurulu üyeleri Cemal Yıldırım, Orhan Eyüboğlu ve Reşat Enkel 1960 yılının Ekim ayında Ne-

[69] İDA, Dosya 255/11, İstanbul Başkonsolosu Yehuda Levitt'in Ankara'daki İsrail Büyükelçiliği'ne yolladığı 8 Mart 1962 tarihli mektup.

[70] Harry Ojalvo ile 24 Ağustos 2001 tarihli görüşme.

ve Şalom Sinagogu'ndaki *Yom Kipur* ayinine katıldılar.[71] 15 Ekim 1961 seçimlerinden birkaç ay önce de CHP İstanbul İl Teşkilatı azınlık cemaatleri mütevelli heyet başkanlarıyla düzenlediği toplantıda CHP'nin seçimleri kazanması halinde azınlıkların sorunlarına ne tür çözümler getireceğini açıkladı.[72] 27 Mayıs İhtilali'nden sonra düzenlenen bu ilk seçimlerde siyasi partiler İstanbul'dan seçilecek milletvekili adayları arasında azınlıklara da yer verdi.[73]

a) Azınlıklar ve CHP

Azınlık cemaatleri liderlerine göre CHP'nin azınlıklarla iyi ilişkiler kurma yolundaki çalışmaları olumlu sonuç vermeye başlamıştı. Ermeniler CHP ve İnönü'ye karşı halen olumsuz duygular beslemelerine rağmen, MBK tarafından kabul edilebilecek tek siyasi partinin CHP'nin olduğuna inanan Rumlar ve Yahudiler CHP'ye olumlu bakmaktaydılar. CHP'yi desteklemeyen azınlıklarsa DP'nin mirasını devralan ve kendi aralarında mücadele içinde olan AP, CKMP ve YTP arasında bir seçim yapma durumundaydı. Seçim propaganda çalışmaları sırasında CHP'nin aleyhine kullanılan bir propaganda malzemesi gene Varlık Vergisi'ydi. CHP'nin iktidara gelmesi halinde tekrar Varlık Vergisi uygulayacağı propagandasını en çok AP ve CKMP yapacaktı.[74] Bu propagandaya karşı CHP'den adaylığını koyan Sami Kohen başta olmak üzere[75] CHP'liler karşılık vereceklerdi.[76] Seçim tarihinin yaklaşması ve CHP'nin iktidar olması halinde azınıklara karşı sert önlemler alacağı iddialarının yoğun-

---

71 "Un venturozo evenemento en la Komunidad Judia de İstanbul", *Şalom*, 5 Ekim 1960 / "Turkish governor at synagogue", *The Jewish Chronicle*, 14 Ekim 1960.

72 "CHP İl merkezinde ekalliyet mensupları ile bir toplantı yapıldı", *Yeni İstiklal*, 14 Haziran 1961.

73 "Aday isimlerinin bir kısmı da dün belli oldu", *Cumhuriyet*, 17 Eylül 1961 / "Partiler adaylarını dün açıkladı", *Yeni İstanbul*, 22 Eylül 1961.

74 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy Files, Subject Numeric Files, 28 Kasım 1961 tarih ve 882.413/11-2861 sayılı belge.

75 "Sizi düşünmeye davet ediyorum", *Ulus*, 2 Ekim 1961 / "İstanbul'da fesatçılara cevap verildi", *Ulus*, 6 Ekim 1961.

76 "Kada Judio puedra devinir alto fonksionario, ofisier de kariera i kapo mediko", *Şalom*, 11 Ekim 1961.

laşması üzerine İsmet İnönü bu eleştirilere şahsen cevap verme ihtiyacını hissedecek ve İstanbul'da yapılan bir açık hava toplantısında şu sözlerle azınlıklar meselesine değinecekti:

> CHP iktidara geldiği takdirde yok azınlıkları, yok göçmenleri yurt dışına sürecekmiş tarzında her türlü akıl ve mantık dışı iftiralar dahi vardır. En basit vatandaşın sağduyusu ile alay eden bu nevi tezvirler [yalanlar] hakkında bir kelime söylemeyi bile lüzumsuz addediyorum.[77]

İnönü bir diğer konuşmasında Türk Yahudi toplumuna seslenerek antisemit olduğuna dair yapılan propagandaya kanılmamasını isteyecek, Yahudilere duyduğu sevgiyi dile getirecek, Varlık Vergisi Kanunu uygulamasının hata olduğunu ancak bu kanunun parti olarak CHP'yi bağlamadığını, sonradan DP'ye geçen eski CHP'liler tarafından kanunlaştırıldığını belirtecek, CHP'nin iktidar olması halinde vatandaşlarla aynı haklara sahip olan azınlıkların istedikleri takdirde bakan, milletvekili olabileceklerini söyleyecekti. İnönü'nün bu konuşması basılıp Yahudilerin kalabalık olarak yaşadıkları semt ve merkezlerde dağıtılacaktı.[78] CHP'nin azınlıklar nezdindeki imajını değiştirmek ve oylarını kazanmak için sarf ettiği bütün bu çabalara rağmen Nişantaşı'ndaki bir seçim sandığı başında cereyan eden bir konuşmada geçen "buradaki gayrimüslimlerin çoğu AP'ye oy verecek. Çünkü CHP iktidara gelirse bir yeni Varlık Vergisi koyacak sanıyorlar" sözleri azınlıkların seçim öncesindeki ruh halini açıklamaktaydı.[79]

b) Seçim Sonuçları

Seçim sonuçları açıklandığında DP mirasını devralan AP, CKMP ve YTP'nin toplam oyların % 62.3'ünü aldığı görüldü.[80] Buna karşın gayrimüslim milletvekili adaylarından hiçbiri seçilemedi.

---

[77] "Vatandaş, huzur, kardeşlik istiyor", *Yeni İstanbul*, 13 Ekim 1961.

[78] Nissim Bueno, "İsmet İnönü aze deklarasiones de amor i senpatia a los judios", *La Verdad*, 13 Ekim 1961.

[79] Cengiz Aytekin, "Bari böyle hizmetim olsun", *Tercüman*, 16 Ekim 1961.

Azınlıkların yoğun bir şekilde yaşadıkları İstanbul'da ise, tüm tahminlerin aksine, azınlıkların sadece üçte birinin CHP lehine oy kullandığı tahmin edildi.[81] Bir gözlemci bu sonuçlar karşısında şu yorumda bulunacaktı:

> İstanbul'da CHP'nin tahmin edilenden daha az oy almasında azınlıkların da rolü olmuştur. Azınlıklar bu seçimde CHP'ye iltifat etmemişler, kelimenin tam manasıyla 'tek oy' dahi vermekten kaçınmışlardır. Böylece, 100 binin üzerinde bir oy kaybı CHP'ye pahalıya mal olmuştur. Azınlıkların tutumu bu çevrelerce şöyle tefsir edilmektedir:
>
> 1) Siyasi istikrarsızlık dolayısıyle bilhassa iktisadi konularda 'bulanık suda balık avlamak' azınlıkların daha ziyade işine gelmektedir.
>
> 2) Psikolojik sebepler. Seçim propagandaları sırasında diğer partiler tarafından bilhassa deşilen Varlık Vergisi ve Aşkale hatıraları [azınlıkların] CHP'ye oy vermesini önlemiştir.[82]

1961 seçimlerinde DP mirasını temsil eden AP, YTP ve CKMP'nin oyların ve milletvekillerinin çoğunluğunu kazanması[83] CHP yanlısı basını sinirlendirecekti. Öfkenin yöneldiği bir hedef de azınlıklardı. Azınlıkların kitlesel bir şekilde AP'ye oy verdikleri haberleri üzerine CHP yanlısı popüler mizah dergisi *Karikatür* azınlıkları sert bir dille eleştirdi.[84] Bu yazı hem *Şalom*'un hem de Türk basınının sert tepkilerine ve tartışmalara neden olacaktı.[85] *Karika-*

---

[80] Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, 1976, s. 239.

[81] NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy Files, Subject Numeric Files, 28 Kasım 1961 tarih ve 882.413/11-2861 sayılı belge.

[82] Suat Türker, "İstanbul'da azınlık CHP'ye oy vermedi", *Milliyet*, 25 Ekim 1961.

[83] Tevfik Çavdar, 1996, s. 116.

[84] Karikatür, "Kim etti bu kârı teklif size, ey azınlık vatandaş", *Karikatür*, 14 Ekim 1961, sayı 19.

[85] "Sayın Savcı ve Basın Şeref Divanı'nın nazarı dikkatine!", *Şalom*, 22 Kasım 1961 / Avukat Hayim Kızıldağ, "Karikatür Mecmuasına cevabımız", *Şalom*, 29 Kasım 1961 / M.Ali Yalçın, "Azınlıklar ve bir mizah dergisi...", *Son Havadis*, 25 Kasım 1961 / M.Ali Yalçın, "Azınlık meselesi", *Son Havadis*, 2 Aralık 1961 / Karikatür, "Marifettir Ç. Altan Bey!.", *Karikatür*, 29 Kasım 1961, sayı 20 / Avukat Hayim Kızıldağ, "Karikatüre ikinci cevabımız", *Şalom*, 6 Aralık 1961 / Karikatür, "İsmet Paşa ve Azınlıklar!", *Karikatür*, 29 Kasım 1961, sayı 20.

tür'ün yazılarıyla azınlıkları tedirgin etmesi üzerine Basın Şeref Divanı dergiye "ihtar" cezası verecekti.[86]

Karikatür, 14 Ekim 1961

- Seçimlerde ekalliyetler C.H.P'ye oy vermemişler....
- İstiklâl Savaşının acısını, İstiklâl Caddesini istilâ etmekle çıkarıyorlar galiba?

Karikatür, 29 Kasım 1961

Azınlık- Eyvah başıma gelenler!...

86 "Basın Şeref divanının tebliği", *Şalom*, 7 Şubat 1962.

1961 seçimleri sonucunda İnönü'nün başbakanlığında AP-CHP koalisyon hükümeti kuruldu. Kısa ömürlü bu hükümet önce CHP-YTP-CKMP koalisyon hükümeti, sonra da CHP-Bağımsızlar koalisyon hükümeti olarak 1965 yılının Ekim ayına kadar görev yaptı. Bu görev yılları süresince, tüm endişelerin aksine, ne İnönü ne de CHP azınlıklara karşı hasmane bir siyaset sergilemeyecekti. 10 Ekim 1965 tarihinde yapılan genel seçimlerde AP oyların %52.90'nı alarak tek başına iktidar olacaktı.

c) Azınlıklar ve AP

1961 seçimleri azınlıkların siyaset sahnesinde son kere göründükleri seçimdi. 1965 yılı seçimlerinde AP ve CHP bir daha azınlıkları aday göstermedi. YTP ve TİP gibi partilerin adayları arasında azınlıklar yer almasına rağmen bunlardan hiçbiri seçilemedi.[87] 1965 seçimlerinde Yahudi seçmenlerin büyük çoğunluğu AP'ye oy verdi. Bunun iki sebebi vardı. İlki Yahudi seçmenlerin İsmet İnönü ve CHP'nin Tek Parti dönemindeki ayrımcı siyasetini hâlâ hafızalarından silmemeleri, ikincisi ise AP'nin, CHP'ye kıyasla, serbest piyasa ekonomisi taraftarı olmasıydı.[88] Ancak AP'nin azınlıklara bakışı ikircikliydi. AP Genel Başkanı Süleyman Demirel "ben bu milletin çocuğuyum diyen herkesi bağrına basacaklarını" belirttikten sonra Türk vatandaşını şöyle tanımlamaktaydı:

> Kılık kıyafeti ne olursa olsun, nerede doğarsa doğsun, hangi vicdan ve inanca sahip olursa olsun, sadece ecdadımızın kanı olan ayyıldızlı bayrağı gördüğü zaman gurur duysun, iftihar duysun, içi titresin ve kendini bu milletin çocuğu saysın. Bu vatandan az ya da çok ekmek yediği için ona şükran borçlu olsun. İşte Türk vatandaşı.[89]

---

87 1965 seçimlerinde YTP İstanbul'dan diş hekimi Elia Hayon (Yahudi) ve Boğuz Sarıçyan'ı (Ermeni), TİP ise Moris Gabbay'ı aday gösterdi.("Milletvekili adayları", *Cumhuriyet*, 4 Eylül 1965 / "Turkish election candidates", *The Jewish Chronicle*, 24 Eylül 1965) Sami Sürüjon da bağımsız olarak adaylığını koydu. ("Un kandidato judio endependiente", *Şalom*, 15 Eylül 1965). 1969 seçimlerindeyse bir tek Vitalis B. Bilen YTP'den İstanbul milletvekili adayıydı. ("Seçimler yaklaşırken", *Şalom*, 1 Ekim 1969).

88 "Many Turkish Jews Vote for Justice Party", *Jewish Chronicle Feature and News Service*, 24 Ekim 1965, CZA, dosya C2/12363.

89 Tanel Demirel, 2004, s. 200.

Ancak Demirel bir başka seferinde "Türkiye'nin sahibi ve efendisi"ni tanımlarken İslâm dinine vurgu yapıp "eğitimi milli, kültürü milli, dili milli, ahlâkı milli, manevi değerlerine, inançlarına yüce dini müslümanlığa, şanlı tarihine sımsıkı bağlı Türk milleti, milliyetçi Türkiye'nin sahibi ve efendisidir" derken yukarıda alıntılanan sözleriyle çelişkili davranacak ve bu yeni tanımında gayrimüslim yurttaşları dışlayacaktı.[90] Bu ikircikli tavrın sebebi ise seçmen tabanıydı. AP milliyetçi ve muhafazakâr seçmen tabanına ters düşmemek ve muhalifleri tarafından "mason" ve "gâvur dostu" şeklinde eleştirilmemek için azınlıklar lehine olumlu bir tavır takınmayı tercih etmeyecekti. Açıkça ifade edilemeyen ancak hissedilen bu durumu 1957 yılında DP'den İstanbul milletvekili seçilen dönemin Ermeni Cemaati Merkez Mütevelli Heyeti Reisi Mıgırdıç Şellefyan en berrak şekilde dile getirecekti. 1964 yılında AP Genel Başkanı seçilen Süleyman Demirel seçimden sonra Şellefyan'ı ziyaret edecekti. Şellefyan bu ziyareti yıllar sonra şöyle anlatmakta:

> Seçildikten sonra bizi yazıhanede ziyarete geldi Demirel. Yapmak istediklerini anlattı. İyi de anlatıyor. 'Ben, bir memleket vazifesi yapmak için geldim' diyor. 'Her şeyi göze aldım' diyor. Samimi idi. Onu dinleyince daha da memnun olduk.
>
> Bu arada 'Ermeni cemaati için de şöyle yapacağım, böyle yapacağım' derken ben 'Aman' dedim, 'Sakın bunları propaganda konusu yapma. Gayrimüslimler şimdiye kadar Demokrat Parti'ye oy vermişlerdir. Bundan sonra da nasıl olsa Adalet Partisi'ne verirler. Onlara propaganda yapmaya lüzum yok. Onu yapayım derken, başka taraftan aleyhinde bulunurlar'.[91]

d) Hükümet ile İlişkiler

Hükümetin azınlıkların merkezî bir şekilde örgütlenmeleri ve temsil edilmelerini arzu etmemesi hem tarihsel nedenlerden, hem de dönemin uluslararası konjonktüründen kaynaklanmaktaydı. Bu

---

[90] Tanel Demirel, 2004, s. 205.

[91] Altan Öymen, "İsviçre'deki adam Şellefyan her şeyi açıklıyor", *Milliyet*, 9 Ağustos 1984.

tür bir merkezi örgütlenmenin devletin üniter yapısını tehdit edebilmesi, azınlıklara güçlü bir yapı kazandırması, bundan cesaret alan azınlıkların dış güçlerin himayesine başvurmaları gibi kaygılar esas nedenlerdi. Devletin bu endişeleri esas itibariyle Rum ve Ermeni cemaatleri için geçerliydi.[92] Hükümetin Hahambaşılık ile herhangi bir ihtilafı ve pürüzü olmamasına rağmen ilişkilerinde son derece ihtiyatlı davranmakta, diğer cemaatlere emsal oluşturmamak için ayrıcalıklı bir durum yaratmamaya dikkat etmekte, bu nedenle de bütün azınlık cemaatlerine eşit bir şekilde davranmaktaydı. 1960'lı yıllarda Kıbrıs ihtilafı nedeniyle bir "Rum meselesi", Ermeni diasporasının Ermenilerin soykırıma maruz kaldıklarını kabul ettirme çabaları nedeniyle de bir "Ermeni soykırımı meselesi" mevcut olmasına rağmen devlet açısından bir "Yahudi meselesi" mevcut değildi. Bir özel görüşmede bir hükümet temsilcisinin Rum cemaatinin aksine Yahudilerin ne siyasi, ne de toplumsal anlamda bir "baş ağrısı" veya Türkiye'nin güvenliğine bir "tehdit" oluşturmadıklarını ifade etmesi Devlet'in Yahudi cemaatine bakışını yansıtmakta.[93] Hahambaşı seçilmesinden sonra hükümet üyelerini ziyareti eden David Asseo ile İçişleri Bakanı Ahmet Topaloğlu arasında cereyan eden görüşme de bu açıdan oldukça anlamlıdır. Bakan, Hahambaşı'ya birçok kez Devlet ile Yahudi cemaati arasında derin sevgi ve anlayış çerçevesi içinde çözümlenmeyecek hiçbir mesele olmadığını vurgulayacaktı.[94] Benzer bir şekilde Hahambaşı David Asseo'ya göre de cemaatin resmî makamlardan hiçbir şikâyeti yoktu ve Rum ve Ermeni cemaatlerine kıyasla resmî makamlarla ilişkileri çok daha iyiydi.[95] Ancak Hahambaşılığın resmî makamlar ile iyi ilişkiler için-

---

[92] CZA, C2/1723 sayılı dosya. André Jabès'in A.L. Easterman'a yolladığı 28 Eylül 1964 tarihli mektup.

[93] Alan C. Harris, "Turkey", s. 414-422, 417. Morris Fine & Milton Himmelfarb, (Der.), *American Jewish Year Book, 1967*, Cilt 68, The American Jewish Committee (New York) ve The Jewish Publication Society of America (Philadelphia) içinde.

[94] İDA dosya 255/11, İstanbul Başkonsolosu Y. Levitt'in İsrail'in Ankara Büyükelçiliği'ne gönderdiği 8 Mart 1962 tarihli yazı.

[95] NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy Files, Subject Numeric Files 1964-1966 POL: Israel-Turkey Box 2356, SOC 12 TUR, 7 Nisan 1966 tarihli belge.

de olmasına rağmen Osmanbey'de yeni bir Musevi okulunun inşası için talep ettiği izin reddedilecekti.[96] Bu iyi ilişkilere rağmen resmî makamların azınlıkların uluslararası örgütlerle ilişkide olmalarından hoşlanmamasından ötürü cemaat liderleri, 1950'li yılların aksine, Amerika ve Avrupa'daki Yahudi örgütleriyle temaslarını gizli sürdürmeyi,[97] Dünya Yahudi Kongresi'yle doğrudan mektuplaşmak yerine İstanbul'daki İsrail Başkonsolosluğu'nun diplomatik kuryesini kullanmayı tercih edeceklerdi.[98]

4. KIBRIS İHTİLAFININ AZINLIKLARA ETKİSİ

a) Yunan ve Türk Uyruklu Rum Esnafı Boykot Etme Girişimi

1964 yılının Nisan ayında Kıbrıs'ta Rum tedhişçilerin birçok Kıbrıslı Türk'ü öldürmeleri kamuoyunda milliyetçi bir tepki yaratacaktı. Bu tepki TMGT, TMTF, MTTB'nin İstanbul halkını "Rum esnafı boykot etme kampanyası"na davet etmesi şeklinde de kendini belli etti. Her ne kadar halkı boykota davet eden basın bildirisi İstanbul'da yaşayan Yunan uyrukluları hedefliyor görünse de demeç ve yayınlarda kullanılan dil zaman zaman tüm azınlıkları kapsayacak bir şekle dönüştü.[99] Bu girişim üzerine Başbakan İsmet İnönü TRT'de bir konuşma yapıp kamuoyunu ikaz etme lüzumunu hissetti:

> Hiç bir sebeple yani ağır ve ciddi görünen üzüntü ve tepki sebepleriyle ve yahut bahane kabilinden ileri sürülen iddialarla hiçbir vatandaşın malını ve canını Türkiye'de taarruza uğramasını kabul etmi-

---

[96] "Turkish authorities refuse to open new Jewish School", CZA, dosya C2/10573, Jewish Telegraphic Agency, 16 Aralık 1963.

[97] CZA, C2/1723 sayılı dosya, André Jabès'in A.L. Easterman'a yolladığı 28 Eylül 1964 tarihli mektubu.

[98] AJA, Koleksiyon MS 361, kutu H412, dosya 2, André Jabès'in Hayim Kohen'le 31 Temmuz 1967 tarihinde olan görüşmenin tarihsiz tutanağı.

[99] "İktisadî Boykot", *Millî Gençlik*, Yıl 1, sayı 7, Nisan 1964, s. 3 / "İktisadî Boykot Kampanyası İzmir'de Başlatıldı", *Millî Gençlik*, Yıl 1, sayı 7, Nisan 1964 / Bozkurt Göğüş, "Paracıklara Dikkat", *Millî Gençlik*, Yıl 1, sayı 7, Nisan 1964, s. 5-6.

yoruz. Devlet, bütün kuvvetleriyle vatandaşları ve memleketimizde bulunan yabancıları taaruza karşı koruyacaktır. Fertlerin veya teşekküllerin kendi kendilerine itham ve tecavüz tedbirleri tatbik etmelerine devlet, kesin olarak müsaade etmeyecektir. [100]

Bu kampanyaya AP de tepki gösterecekti. TBMM'de sıkıyönetimin uzatılması sırasında yapılan görüşmelerde AP Erzurum milletvekili Turhan Bilgin AP ortak grubu adına yaptığı konuşmada 1961 Anayasası'nın on ikinci maddesinin herkesi dil, ırk, cinsiyet, düşünce, siyasi inanç, felsefe, din ve mezhep ayrımı gözetmeksizin yasalar önünde eşit kıldığını hatırlatarak parti olarak boykot girişimini onaylamadığını belirtti.[101] Buna rağmen boykot Mayıs ayında da devam etti. Kampanya sırasında İstanbul ve Anadolu'da elli bin el broşürü dağıtıldı.[102] Cumhuriyet Savcılığı'nın MTTB Genel Başkanı hakkında açtığı soruşturma ise takipsizlik kararıyla sonuçlandı.[103]

b) Yunan Uyrukluların Sınırdışı Edilmeleri

Kıbrıs krizinin vahimleşmesi üzerine hükümet 1930 yılında imzalanan ve Yunan uyrukluların Türkiye'de ikamet etmelerine ve gayrimenkul edinmelerine izin veren antlaşmayı[104] 16 Mart 1964 tarihinde iptal etti ve bu kararın altı ay sonra yürürlüğe gireceğini bildirdi. Bu Türkiye'de oturma izni ile yaşayan çoğunluğu Rum asıllı olan Yunan uyrukluların sınırdışı edilecekleri anlamını taşıyordu.[105] Yunan uyruklu Yahudilerin de mevcut olması nedeniyle bu karar Yahudi toplumu içinde de büyük heyecan yarattı. İlk başta üç bin

---

100 "İnönü bütün vatandaşlara teminat verdi", *Akşam*, 18 Nisan 1964.

101 "T.B.M.M.'de Sıkı Yönetim, Kıbrıs, Rum vatandaşlar hakkında yapılan konuşmalar", *Şalom*, 22 Nisan 1964.

102 *Millî Gençlik*, Mayıs 1964, Yıl 1, sayı 8, s. 23.

103 "İktisadî Boykottan Sonra", *Millî Gençlik*, Mayıs 1964, Yıl 1, sayı 8, s.19.

104 1 Temmuz 1930 tarih ve 1725 sayılı "Mübadelei Ahali Hakkında Lozan Muahedenamesiyle Atina itilafnamesinin tatbikatından mütevellit mesailin halli için Yunanistan'la imza edilen mukavelenamenin tasdikini mutazammın kanun", *Düstur*, 3üncü Tertip, Başvekâlet Müdevennat Matbaası, Ankara, 1930, C. 11, s. 1939-1966.

105 Bu konuyu inceleyen bir araştırma için bkz. Hülya Demir - Rıdvan Akar, 1999.

Yahudi'nin sınırdışı edilme ihtimalinden söz edildi.[106] Daha sonra bu sayı 351'e indirildi.[107] Sınır dışı edilen ilk Yunan uyruklu Yahudi 96 yaşındaki Sabetay Alboher'di. Bu kişi ilerlemiş yaşına ve yatalak olmasına rağmen "Türkiye'ye karşı zararlı faaliyetlerde bulunduğu" gerekçesiyle Atina'ya gönderildi. Atina'daki İsrail Büyükelçiliği yetkilileri tarafından da bir yaşlılar yurduna yerleştirilmek üzere İsrail'e yollandı.[108] Türk hükümetinin hazırladığı "devletin güvenliğine zarar veren faaliyetlerde bulunan kişiler" listesinde yer alan 1800 Yunan uyruklu arasında iki Yahudi de yer alıyordu. Bunun üzerine İsrail Devleti ve Amerikan Yahudi Komitesi'nin (AJC) Türkiye'nin Washington Büyükelçiliği nezdindeki girişimleri sonucunda bu iki Yahudi sınırdışı edilmedi.[109] AJC temsilcilerinin Washington Büyükelçisi Turgut Menemencioğlu ve Elçilik Müşaviri Mehmet Baydar'ı ziyaret edip Yunan uyruklu Yahudilerin sınırdışı edilmemelerini istemelerinden[110] bir süre sonra İçişleri Bakanlığı 13 Ekim 1964 tarihli "Yunan kökenli olmayan tüm Yunan uyruklular"ın sınır dışı edilme kararından Yahudi asıllı Yunan uyrukluların muaf olduklarını belirtti.[111] Bu karar Yunan uyruklu Yahudiler için sorunun çözümüydü. Ancak buna rağmen 24 Yunan uyruklu tüccar ve sanayici Yahudi sınır dışı edildi. Bir kaynağa göre bu kişiler pasaportlarını temdit etmek üzere İstanbul'daki Yunanistan Başkonsolosluğu'na başvurduklarında Kıbrıslı Rumlara para yardımında bulunan Eleniki Enosis Cemiyeti'ne maddi yardımda bulunmaya zorlanmış ve bağışta bulunmuşlardı. Bir diğer iddiaya göre esas neden bu tüccarların yurtdışına döviz kaçırmalarıydı.[112]

---

106 "Turkey may expel Greek Jews", *The Jewish Chronicle*, 31 Temmuz 1964, s. 1

107 "Greek government will aid expellees", *The Jewish Chronicle*, 4 Eylül 1964, s. 104.

108 "Turks deport man aged 96", *The Jewish Chronicle*, 4 Eylül 1964, s. 104 / "Turks amend expulsion order", *The Jewish Chronicle*, 9 Ekim 1964, s. 40

109 CZA, C2/1723 sayılı dosya André Jabès'in 9 Ekim 1964 tarihli mektubu.

110 YIVO Institute for Jewish Research arşivi, RG 347.7, FAD-27-34, Kutu 7, AJC Israel-2, George E. Gruen'in 24 Eylül 1964 tarihli raporu.

111 "New order saves Turkish Jews of Greek origin from expulsion", *JTA bülteni*, 14 Ekim 1964.

112 "34 musevi tüccar sınır harici ediliyor", *Hürriyet*, 22 Eylül 1965. Basın 34 kişinin de Yahudi olduğunu belirtmesine rağmen Amerikan Devlet Arşivleri'ndeki bir bel-

c) Rum Ortodoks Patrikhanesi'yle İlgili İlanın Yarattığı Tepkiler

Kuzey ve Güney Amerika Rum Ortodoks Başpiskoposu Yakovos'un 1966 yılının Şubat ayının ilk günlerinde İstanbul'u ziyareti bir uluslararası sorun haline dönüşecekti. Nedeni Yakovos'un ziyareti esnasında bir ayini yönetmek istemesiydi. Yabancı uyrukluların Türkiye'de çalışma şartlarını düzenleyen 2007 sayılı kanuna göre turist vizesiyle Türkiye'ye gelen yabancıların mesleklerini icra etmeleri izne tabiydi. İstanbul Emniyet Müdürlüğü Yakovos'un ayin yöneteceği haberini alması üzerine Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne Yakovos'un izin alması gerektiğini belirtmişti. Ancak herhangi bir izin alınmadığından Yakovos ayini yönetmeden Türkiye'den ayrılacaktı.[113] Amerikan Konsolosluğu'na göre İstanbul Emniyet Müdürlüğü kanunu tatbik etmekten başka bir şey yapmamıştı ve Yunan çevrelerinin eleştirilerinin haklı bir temeli yoktu. Yakovos Amerika'ya geri döndükten sonra bu konu büyük bir mesele haline dönüştü ve Türkiye'nin ABD'deki imajını yıprattı.[114] En önemli tepki Amerikan basınında yer alan bir ilândı. 10 Nisan 1966 tarihli *The New York Times* ve 19 Mayıs 1966 tarihli *Chicago Tribune* gazetelerinde yer alan ve Amerikan Rum Ortodoks kiliseleri ruhanî reisleri tarafından imzalanan bu bildiri beklenmedik bir şekilde Türkiye Hahambaşılığı'nı yeni bir krizle baş başa bırakacaktı. Bildiride Türk hükümetinin Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne baskı yaptığı, İstanbul'daki Rumlara karşı da ayrımcı davrandığı yazılıydı. Bu ilânın *Hürriyet* gazetesi tarafından haber yapılması tepkilere yol açacaktı.[115]

---

geye göre bunlardan sadece 24'ü Yahudi idi. (NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy Files, Subject Numeric Files 1964-1966, POL: Israel-Turkey, Box 2356, SOC 12 TUR, 27 Eylül 1965 tarihli belge).

113 NARA, RG 59 General Record of the Department of State, Central Foreign Policy Files 1964-1966, Social SOC 14 TUR 1/1/64, Kutu 3244, 26 Şubat 1966 tarihli belge.

114 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy Files 1964-1966, Social, Kutu 3243, SOC 12 Religion TUR 1 Ocak 1964, 23 Mart 1966 tarihli belge.

115 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy Files, Subject Numeric Files 1964-1966, POL: Israel-Turkey, Kutu 2356, 6 Haziran 1966 tarihli belge / "Patrikhane'nin Türklük aleyhine dışarıda açtığı kampanya devam ediyor", *Hürriyet*, 27 Mayıs 1966.

Dışişleri Bakanlığı yayınladığı bildiride suçlamaların gerçeği yansıtmadığını, azınlıkların ibadetleriyle ilgili hiçbir kısıtlamanın mevcut olmadığını beyan edecek, beyannameyi imzalayanlar arasında önemli ruhani şahsiyetlerin olmasının üzücü olduğunu belirtecekti. Dışişleri Bakanlığı bu ruhani şahsiyetlerin Türkiye'yi ziyaret etmeleri halinde ibadet ve vicdan hürriyetinin ne kadar iyi korunduğunu gözleriyle görebileceklerini de ekleyecekti.[116] *The New York Times* gazetesindeki ilânın önemli Amerikan Yahudi örgütlerinden ADL Ulusal Başkanı Dore Schary'nın, *Chicago Tribune* gazetesindeki ilanın ise Amerikalı iki hahamın imzalarını taşıması nedeniyle tepkinin hedefi hem Rum Ortodoks Patrikhanesi, hem de Türkiye Hahambaşılığı olacaktı. *Yeni Gazete* gazetesi başyazısında Rum Ortodoks Patriği ile Hahambaşı'dan beklentilerini şöyle açıklayacaktı:

> Türk toplumu yüzyıllardır sinesinde barındırdığı ve kendisine geniş bir hürriyet tanıdığı Patrikhane'den Amerika'da Türkiye aleyhine açılan bu propagandada ileri sürülen iddiaları bizzat yalanlamasını beklemektedir. Türkiye'deki Hahambaşı'dan da, aynı şekilde bir bildiri ile aleyhimize ileri sürülen iddiaları yalanlamasını beklemekteyiz. Ancak bu şekilde Türk toplumunun yüzyıllardır gösterdiği müsamaha ve anlayışa mukabele fırsatını belki tarihte ilk defa bulmuş olacaklardır. Susmaları Amerikan meslekdaşlarının iddialarını paylaştıkları sonucunu ortaya çıkaracaktır. O zaman da Türk toplumu hem Amerikan din adamlarından, hem de yıllardır sinesinde barındırdığı bu müesseselerden söz konusu haksız iddiaları dünya kamuoyu önünde ispat etmelerini haklı olarak talep edecek ve bu meseleyi artık kökünden halletmenin zamanı gelmiş olduğuna inanacaktır.[117]

Yeni Gazete'nin bu ikazı ve üstü örtülü tehdidi karşısında Hahambaşı David Asseo bir tekzip metni yayınlamak zorunda kalacaktı:

---

[116] NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy Files 1964-1966, Political and Defense, POL 15-7 TUR 1 Ocak 1964, Kutu 2757, 3 Mayıs 1966 tarihli belge.

[117] Yeni Gazete, "Sonu gelen Patrikhane", *Yeni Gazete*, 28 Mayıs 1966.

Amerikan Gazetelerinde intişar eden bildiriyi basınımız yolu ile hayret ve teessürle öğrendim.

Bu bildiri doğrudan doğruya Musevilerle alâkalı olmamakla beraber her türlü anlaşmazlığı gidermek amacıyla aşağıdaki hususları umumî efkârın ittılaına arzetmeyi şerefli bir vazife telâkki ediyorum.

Her vesile ile tekrar ettiğim ve Londra'da 1965 senesinin Mart ayında yapılan Avrupa Hahambaşıları Kongresinde yaptığım konuşmada âlenen ifade ettiğim gibi tarih boyunca gerek Osmanlı İmparatorluğu devrinde gerekse Cumhuriyetimizin ilânından beri, dindaşlarımızın dinî inançlarına ve ibadetlerine hiçbir zaman müdahahle edilmemiştir. Bilâkis bu mevzuda dindaşlarımız her zaman müzahere görmüşlerdir.

Türkiyemiz laikli prensibini daima en geniş şekilde tatbik etmekle bütün dünyaya hakikî insaniyet ve medeniyet örnekleri vermiştir.

Yurdumuza karşı en derin bağılık hisleri güden Türkiyedeki Musevi vatandaşların hakları her zaman Anayasamızın teminatı altında bulunmuş ve bunlar daima eşit vatandaş muamelesi görmüşlerdir.

Bu itibarla beyannamedeki yersiz tarizleri tekziple bunların hakikate uygun olmadığını beyan ederim.[118]

Ancak bu tekzip *Yeni Gazete*'yi tatmin etmeyecekti. *Yeni Gazete* bir diğer başyazısında Türk Yahudilerinin Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet dönemlerindeki "huzurlu geçmişleri"nden bahsedecek ve şöyle devam edecekti:

Ancak bize kalırsa Sayın Hahambaşının yaptığı açıklama yetersizdir. Çünkü Amerikan gazetelerinde çıkan ilân milyonlarca Amerikalı ile yabancıya hitap etmiştir. Hahambaşının açıklaması, zaten gerçeği bilen İstanbulluların arasında kalmıştır. Oysa Amerika'ya yerleşmiş çok zengin İstanbullu Museviler vardır. Gönül isterdi ki Sayın Hahambaşı, nüfuzunu onlar üzerinde de kullansın ve kendi tabiriyle "Bütünüyle istismar edilmiş mahut bildiri" gene aynı New York gazetelerinde ilân yoluyla bile olsa tekzip edilsindi. Sanırım gerçek va-

[118] "Türkiye Hahambaşılığının açıklaması", *Şalom*, 1 Haziran 1966.

tanseverliğin icabı da, özellikle Sayın Hahambaşı için, böyle anlaşılmak gerekirdi...

Çok kişi Amerika'ya neden "Sam Amca" dendiğini dahi bilmez. Sam Amca tabiri gerçekte Samuel Amca deyiminin kısaltılmasıdır. Şimdi Samuel Amcalar bu işe ne diyorlar? İşte onu bekliyoruz.[119]

Hahambaşı'nın tekzibini yeterli görmeyen basını sakinleştirmek isteyen cemaat liderlerinin buldukları çözüm hem ilginç, hem de aynı zamanda Dışişleri Bakanlığı'nın ruhani kişilerin Türkiye'yi ziyaret edip durumu kendi gözleriyle görmelerini belirten davetle uyumluydu. Bulunan çözüm İsrail'in *Sefarad* Hahambaşısı Yitzhak Nissim'in İstanbul'u ziyaret etmesiydi. Nissim İtalya'dan İsrail'e dönerken İstanbul'da mola verdi ve önemli müzeleri ziyaret etti. Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil ile "tesadüfi" olarak Hilton Oteli'nde karşılaştı. Her iki taraf arasında ayrıntıları açıklanmayan ancak "samimi ve önemli" olduğu belirtilen bir konuşma cereyan etti. Ziyaretin sonunda düzenlenen basın toplantısında Hahambaşı Nissim Amerikan basınında çıkan ilanı tekzip etti. Türkiye'de azınlıklara karşı hoşgörü olmadığı ve dinî faaliyetlerinin kısıtlandığına dair çıkan söylentilere ilk başta inanmadığını, bunu da ziyareti esnasında bizzat yaptığı gözlemlerle doğrulandığını belirten Nissim Osmanlı İmparatorluğu'nun azınlıklara karşı gösterdiği hoşgörüyü bildiğinden dolayı da bu gözlemlerinin kendisi hiç şaşırtmadığını belirtti. [120] Bu diplomatik ziyaret sayesinde basının Hahambaşılığa yaptığı baskı hafifletildi ve kamuoyu tatmin edildi.[121]

---

[119] "Samuel Amca", *Yeni Gazete*, 2 Haziran 1966. "Samuel" çok rastlanan bir Yahudi adıdır. Gazete "Samuel Amcalar" deyimiyle Amerikalı Yahudilerin Amerika'ya egemen olduklarını ima ediyordu.

[120] "İstanbul'a gelen İsrail Başhahamı, 'Rum iddiasına inanmıyorum' dedi", *Milliyet*, 19 Temmuz 1966 / "İsrael Hahambaşısı Başpiskopos'un iddialarını reddetti, "*Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1966 / "İsrael hahambaşısı 'tam bir din hürriyeti var' dedi", *Tercüman*, 22 Temmuz 1966 / "İsrail hahambaşısı Türkleri övdü", *Dünya*, 22 Temmuz 1966 / CZA, dosya S5/11473, "Chief Rabbi is impressed by Turkish visit", *The Jerusalem Post*, 27 Temmuz 1966.

[121] NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy Files 1964-1966, Political and Defense, Kutu 2757, 25 Temmuz 1966 tarih ve POL 15-7 TUR 1/1/64 sayılı belge.

d) Azınlıklar Tali Komisyonu'nun Kuruluşu

Kıbrıs ihtilafının bir diğer neticesi azınlıkları izlemeye yönelik bir komitenin kuruluşuydu. Kuruluşundan 42 yıl sonra basında yayınlanan bir belgeden anlaşılacağı üzere 7 Kasım 1962 tarihinde kurulan Azınlık Tali Komisyonu'nun görevi "ülkemizdeki azınlıkların yurt güvenliği bakımından kontrolü" idi.[122] Kuruluşundan yıllar sonra Dışişleri Bakanlığı ve Emniyet Genel Müdürlüğü temsilcileri bu komisyonun hangi gerekçeyle kurulduğunu şöyle anlatacaklardı:

Dışişleri Bakanlığı temsilcisi: 1962'de özellikle Kıbrıs sorunu, Yunanistan'la ilişkiler ve Rum azınlığın o günkü sayısal özelliği göz önüne alınarak, Başbakanlığa bir yazı yazılmış, bu azınlıkların başıboş hareket ettikleri, zapturapt altına alınıp hakları neyse o haklarını almaları; haksızlıklara veya haksız edinimlerine karşılık tedbir alınması için, İçişleri Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü, MİT Müsteşarlığı ve Dışişleri Bakanlığı mensuplarından oluşan bir komisyon kurulmasını önermiş. 1962'de aynı yıl içinde, Başbakanlık "Bu çok doğrudur, azınlıkları gayet iyi kontrol etmek lazımdır, bunun için de böyle bir komisyon kurulsun" demiş.

Azınlıklar Komisyonu, hiçbir zaman mevcut hükümetlerin veya siyasi iktidarın, ülkemizin o anki iç koşullarının dışında kararlar alabilmiş ve uygulamaya geçirmiş bir kurul değil. Bu itibarla, tutumunun inişli çıkışlı olduğunu, dış ve iç politik gelişmelere, siyasi iktidarların yaklaşımlarına paralel olarak iniş çıkış olduğunu söylemek mümkün.

Emniyet Genel Müdürlüğü temsilcisi: Genelkurmay ve MGK asil üye. Konuya göre, ilgili kuruluş temsilcisi çağrılıyor. Lozan'daki azınlıklarla ilgili bazı hükümler yasalara yansımamış. Uygulamayla şekillendirilmiş ve koordinatörlük bir makama verilerek azınlıkların sorunlarının çözümü, aynı zamanda devlet güvenliği bakımından da değerlendirilmesi var. İnsan haklarıyla çelişen bir durumu olamaz. Karara muhalefet şerhi konulabilir. O günkü siyasi iradenin onayı alınır. Ondan sonra, ilgili kurumları bağlar nitelik kazanır. Zaruretten doğmuştur.[123]

---

[122] Şükrü Küçükşahin, "İşe o gizli belge", *Hürriyet*, 24 Şubat 2004.

[123] Hülya Karabağlı, "Biri azınlıkları 40 yıldır gözetliyor", *Sabah*, 8 Kasım 2003.

5. 1961 ANAYASASI VE YURTTAŞLIK TARTIŞMALARI

DP'nin iktidara gelmesiyle ivme kazanan azınlıkların kamusal alandaki eşitlik beklentileri DP'nin iktidarda bulunduğu on yıllık süre zarfında çok fazla gerçekleşmeyecekti. Memurlar ve bürokratlar arasında gayrimüslimlere rastlamak pek enderdi. *Ulus* gazetesinde yazan Bülent Ecevit bu konuya eğilen ender siyasetçilerdendi. Ecevit, Erzurum Orduevi'nde çıkan bir yangın sırasında üç arkadaşını kurtaran bir Rum askerin dördüncü arkadaşını kurtarmak isterken can vermesi nedeniyle düzenlenen askerî cenaze töreni[124] sonrasında yayınladığı yazısında gayrimüslimlerin kamu hizmetlerinden dışlanmaları karşısında isyanını dile getirecekti.[125]

"Azınlıklar meselesi" 1961 Anayasası'nın hazırlanması sırasında bir daha gündeme gelecekti. Anayasa tasarısının Temsilciler Meclisi'nde müzakere edilmesi sırasında Kurucu Meclis üyesi Rum avukat Kaludi Laskari sabık iktidarın gayrimüslimlere baskı ve ayrımcılık yaptığını örnekleriyle anlatacak,[126] "bu vatana hizmet etmiş gayrimüslim vatandaşlar çoktur. Başka mezheptendir diye memuriyete alınmamaları demokratik nizama uygun değildir" diyecekti.[127] Laskari komisyonun maddedeki "ırk farkı gözetilmeksizin" ibaresinden ne anlaşılacağını tasrih etmesini isteyerek herhangi bir cemaat için imtiyaz talebinde bulunmadığını ancak nüfus kâğıdında meselâ "Rum ırkından" kaydı bulunduğu için kendisinin bir memurluğa giremeyeceğini halbuki askerlik yaptığını söyleyecek, "biz bu vatana bağlıyız, haklarımızı isteriz" sözlerini de ekleyecekti. Komisyon adına konuşan Prof. Dr. Muammer Aksoy bu hakkın 1924 Anayasası'nda da mevcut olduğunu ancak tatbikatta bazı hatalar olmuş bulunabileceğini, geçici bir zaman için alınan bir takım tedbirlerin sonradan adım adım kaldırıldığı-

---

[124] Cenaze töreni ve yankıları için bkz. Rıfat N. Bali, "Erzurum Şehidi Vasil Harizanos", *Toplumsal Tarih*, Mayıs 2007, Sayı 161, s. 22-30.

[125] Bülent Ecevit, "Vasil Harizanos adında bir Türk eri", *Ulus*, 2 Ocak 1961.

[126] "8 madde daha kabul edildi.", *Ulus*, 12 Nisan 1961.

[127] "M.B.K. Anayasayı görüşmeye başladı.", *Vatan*, 12 Nisan 1961.

nı, nitekim yedek subaylıkta hiçbir fark gözetilmediğini, tasarının kamu hizmetlerine alınma hususunda 56. madde ile eşitlik şartı koyduğunu belirtecekti. Kasım Gülek de Türk vatandaşları arasında hiçbir fark gözetilmemesi hususunda gösterilmesi gereken titizlik hakkında bir konuşma yapacaktı.[128] Görüşmeler sonucunda 1961 Anayasası'nın 12. maddesi, "Herkes dil, ırk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep ayırımı gözetilmeksizin kanun önünde eşittir" şeklinde kabul edilecekti. 12inci maddenin kabul edilmesi vesilesiyle yazdığı yazıda Bülent Ecevit önce bir durum tespiti yapacaktı:

> "Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın, vatandaşlık itibariyle Türk ıtlak olun" duğu (Madde 88), Türklerin de "Kanun nazarında musevi oldukları (M. 69), ve «Hukuku siyasiyeyi haiz her Türk"ün "ehliyet ve istihkakına göre Devlet memuriyetlerinde istihdam olunmak hakkını haiz" bulunduğu (M. 92), 1924 Anayasasında yazılı idi.
>
> Fakat bu hükümlere ve gene Anayasada yer alan lâiklik hükmüne rağmen, dinsel azınlık grupları tatbikatta tam bir eşitliğe kavuşamamışlardı. Devlet memurluğu, Müslüman olmayan azınlıklara kapalı kalmış, uzman olarak resmî dairelerde görev alabilenler, ücretli kadrolar sınırını aşıp da yükselme imkânını bulamamışlardı.
>
> Bu fiilî eşitsizlik, sadece yakın geçmişteki bazı acı olayların sebep olduğu anlaşılabilir hassasiyetten ve kaygılardan doğuyordu. Yoksa, birçok başka toplumlarda azınlıkların veya azınlık olmadıkları halde zayıf kalmış unsurların durumunu çözülmesi güç bir mesele haline getiren, ırkçılık gibi başka dinlere ve mezheplere saygısızlık gibi bir zümrenin menfaatlerini başka zümrelere üstün tutmak gibi duygu ve davranışlar, tarih boyunca Türk toplumunun ve Türk devletlerinin yabancısı kalmıştır.

Bülent Ecevit bu durumun nedenini ve Anayasa'nın 12inci ve 56nci maddelerinin getirdiği eşitliği şöyle yorumlayacaktı:

---

[128] "Sosyal Adalet tabiri Anayasa'ya girdi." *Son Havadis*, 12 Nisan 1961.

Cumhuriyetin getirdiği millet ve milliyetçilik anlayışı ve lâiklik esası, böyle bir temel için mükemmel malzemedir. Bu temel üzerinde, bizim eşitlik ve tolerans geleneğimize uygun bir düzen kurulabilmesine karşı tek engel, yukarıda da belirttiğimiz gibi üzücü bazı tarihî olayların hatırası ve o olayların doğurduğu anlaşılır hassasiyet ve kaygı idi. Fakat artık acı hatıralar küllenmiş, acı hatıraların doğurduğu hassasiyet ve güvensizliğin süresi dolmuştur.

Lâik Türkiye Cumhuriyetinde kendini bu Vatana ve bu Devlete bağlı sayan, kendini Türk Milletinin bir ferdi sayan herkes, hangi dinden olursa olsun, kendini hangi soydan, «ırk» tan bilirse bilsin, artık her bakımdan eşit olmalıdır.

«Azınlık» denilen gruplara devlet hizmetinin kapılarını açmak da bu eşitliğin kesin şartıdır. Bu şart yerine getirilmedikçe, "Azınlık" denilen gruplardan Devlete karşı beklenen sorumluluk duygusu, bu duyguyu yaşatıp geliştirecek başlıca unsurdan yoksun bırakılmış olacaktır. Kişide sorumluluk duygusu ancak, kendisine güvenildiği, hukuken ve fiilen eşit haklar sağlandığı ölçüde gelişir.

Ne gariptir ki, daha önce yazdığımız iki yazıda da belirttiğimiz gibi güvenlik konusunda başka bütün hizmet kollarından, bütün devlet kurumlarından daha hassas olan ve öyle olması gereken Ordu, azınlıklara karşı güvensizlik duygusunun bütün kalıntılarından kurtulduğu, onlara subay üniformasını verdiği, onlara cephede savaşacak Türk erinin komutasını, köydeki Türk çocuğunun eğitimini emanet ettiği halde, başka Devlet daireleri henüz, çekingenlikten kurtulamamış, eşitliğin ve lâikliğin bu gereğini yerine getirmemiştir.

Yeni Anayasa Tasarısı, bu bakımdan da ileri bir adım atmakta, eski Anayasının eşitlikle ilgili hükümlerine, her türlü tereddüdü ve çekingenliği önleyici bir açıklık getirmektedir.(...) Bu açık ifadeli hükümler kesinleştikten sonra, artık, hangi dinden, mezhepten olursa olsun kendini hangi "ırk'tan sayarsa saysın, her Türk, bu Devlete dilediği gibi ve dilediği işte hizmet edebilme hak ve imkânına, fiilen de kavuşmuş olacaktır. Hiçbir Devlet dairesi, alacağı memurun nüfus cüzdanındaki din veya soy kaydına göre bir ayırım yapamıyacaktır.[129]

---

[129] Bülent Ecevit, "Anayasa ve azınlıklar", *Ulus*, 12 Nisan 1961.

6. ALTI GÜN SAVAŞI VE TÜRKİYE'DEKİ YANSIMALARI

a) Basının ve Toplumun Tepkileri

Sağ Görüşlü Kesimdeki Tepkiler

1967 yılının Haziran ayında Mısır, Ürdün ve Suriye'nin oluşturduğu cephe ile İsrail arasında cereyan eden, altı gün gibi kısa bir süre zarfında sona erdiği için de tarihe "Altı Gün Savaşı" adıyla mal olan savaş Türkiye Yahudileri açısından bir dönüm noktasıydı. İsrail'in askerî zaferi ve toprak kazanımıyla sona eren savaş, İslâm dünyasının vicdanı üzerinde son derece olumsuz bir etki yarattı.[130] Bunun bir nedeni İslâm âleminde kutsal sayılan birçok mekânın bulunduğu Doğu Kudüs'ün İsrail tarafından ele geçirilmesi, diğer nedeni de güçlü Arap ordularının küçük bir devlet karşısında mağlubiyete uğramalarının İslâmî kesimin vicdanında yarattığı son derece olumsuz ruh haliydi.[131]

Çok partili demokrasiye adım atılmasıyla birlikte hem DP, hem de CHP'nin oy kaygısıyla dinî duyarlılığı yüksek olan toplum tabanına daha anlayışla yaklaşması ve laiklik ilkesinden tavizler vermeye başlaması sonucunda İslamî hareket Türkiye'de belli bir zemin elde etmiş ve güçlenmişti. Aynı İslamî hareketin bir diğer özelliği 1948 yılında kurulan İsrail Devleti'nin varlığını kabullenememesi ve antisemit bir ideolojiyi içselleştirmesiydi. Bu ideoloji kimi zaman canlı, kimi zamansa uyuklamakta ve somut olaylarda canlanmaktaydı. Altı Gün Savaşı'nın İsrail'in zaferiyle sonuçlanması uyuklar durumda olan antisemitizmin su yüzüne çıkmasına neden olacaktı. Bunun doğrudan sonucu İslâmî basında o güne kadar emsaline hiç rastlanmamış yoğunlukta antisemit ve ırkçı bir

---

130 Altı Gün Savaşı, Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdül Nasır'ın Negev Çölü girişinde İsrail ve Mısır'ı ayıran ve Şarm-el Şeyh'de Tiran Boğazı seyrüsefer özgürlüğünü koruyan BM kuvvetlerini geri çekmeye zorlaması ve akabinde Akabe Körfezi'ni İsrail gemilerine kapatması nedeniyle başladı. Körfezin kapatılmasını "savaş nedeni" sayan İsrail kendisini yok etmeyi hedefleyen Arap cephesi ordularına karşı sürpriz bir saldırı yaparak savaşı başlattı.

131 John L. Esposito, 2002, s.23.

söylemin egemen olmasıydı. Mehmed Şevket Eygi'nin sahibi ve başyazarı olduğu *Bugün* gazetesi, İslami çizgide yayın yapan *Babıali'de Sabah* ve *Yeni İstiklâl* gazeteleri, Necip Fazıl Kısakürek'in yayınladığı *Büyük Doğu* dergisi antisemit yazıların yoğun bir şekilde rastlanabildiği belli başlı yayınlardan bir kaçıydı. Altı Gün Savaşı'nın başlamasıyla birlikte bu yayınlarda yoğun bir şekilde antisemit yazılar yer alacak,[132] Necip Fazıl Kısakürek bir yazısında ünlü düzmece antisemit eser *Siyon Önderlerinin Protokolleri*'nden alıntılar yayınlayacaktı.[133] Mehmed Şevket Eygi'nin savaşın ilk gününde yayınladığı ve ünlü düzmece antisemit eser *Siyon Önderlerinin Protokolleri*'ne atıfta bulunduğu başyazısındaki,

> Savaş nihayet patlak verdi. Zahiren [görünürde] bu bir Arap-İsrael savaşıdır. Gerçekte ise Müslüman-Yahudi harbi... İsrail devleti, zulüm ve haksızlık üzerine kurulmuştu. Bütün dünyayı tehdit eden Siyonizmin emperyalizminin merkeziydi. Dünyanın her ülkesine dağılmış olan ve içlerinde yaşadıkları milletleri soyan İsrailoğlulları manen bu merkeze bağlıdırlar. 'Siyon Hahamlarının Protokolları' adlı korkunç vesikalardan da anlaşılacağı üzere, bütün dünya milletlerini boyundurukları altına alacak meş'um bir fütühat plânını sinsice tatbik etmekte, hedeflerine varmak için her vasıtayı mübah saymaktadırlar.

satırları ise İslâmî basında rastlanan antisemitizmin nedenlerini açıklayan en özlü örneklerden biriydi.[134] İslâmî basının savaşı bir

---

[132] Adıdeğmez, "Muhasebe", *Babıali'de Sabah*, 12 Haziran 1967 / Adıdeğmez, "Yahudi çalışıyor!", *Babıali'de Sabah*, 13 Haziran 1967 / Adıdeğmez, "Yahudi", *Babıali'de Sabah*, 16 Temmuz 1967 / M. Şahap Tan, "İsrail devletinin istikbali", *Babıali'de Sabah*, 17 Haziran 1967 / Dr. Mehmet Şemsi, "Yahudi hakkında", *Babıali'de Sabah*, 21-22 Haziran 1967 / M. Şahap Tan, "Milyoner oldukları Türkiye'de Türkçe konuşmayan Yahudiler", *Babıali'de Sabah*, 23 Haziran 1967 / M. Raif Ogan, "Yahudi nedir?", *Büyük Doğu*, 19 Temmuz 1967, Sayı 1, s. 15 / M. Raif Ogan, "Yahudi yolu", *Büyük Doğu*, 26 Temmuz 1967, Sayı 2, s. 9 / M. Raif Ogan, "Yahudi bahsinde hüküm", *Büyük Doğu*, 2 Ağustos 1967, Sayı 3, s. 7 / Neslihan Kısakürek, "İnsanlık düşmanı Yahudi", *Büyük Doğu*, 30 Ağustos 1967, Sayı 7, s. 15. Adıdeğmez, Necip Fazıl Kısakürek'in müstear adıydı.

[133] Adıdeğmez, "Yahudi Protokolleri", *Babıali'de Sabah*, 20 Haziran 1967.

[134] Mehmet Şevket Eygi, "Mukadder Savaş", *Bugün*, 6 Haziran 1967.

"Müslüman-Yahudi savaşı" olarak yorumlaması aynı dünya görüşüne sahip okur kesimi tarafından da paylaşılacak, bu gazetelerde çok sayıda İsrail ve Yahudi karşıtı okur mektubu[135] ve şiirler yayınlanacaktı.[136] İslâmî basının Arap yanlısı ve İsrail'e "mukaddes cihad" ilan eden tavrına karşı çıkan tek gazeteci ise tepkisini,

> Bir de bizim ne tarih, ne de Atatürk bilmeyen sağır ve kör sağ Türkiye'de cihad-ı mukaddes havası yaratmıya çalışıyor. Ayıp yahu. Türklük adına ayıp. İnsanlık adına ayıp. Geceli gündüzlü Hatay'ı isteyenlere üstelik bir de gönüllü mü vereceğiz?

satırlarıyla dile getiren Falih Rıfkı Atay olacaktı.[137]

Savaşın yarattığı tepki sadece basınla sınırlı değildi. Sağ görüşlü öğrenci dernekleri tarafından yayımlanan bir bildiride hükümetin Türk Yahudilerini "istenmeyen kişiler" ilân edip bir ay içinde Türkiye'yi terk etmelerini emretmesi istenecekti. Öğrencilerin Türk Yahudisi tüccar ve sanayicilere ait şirketler ile Hahambaşılık binasının önünde yapmaya hazırlandıkları gösteri İstanbul Emniyet Müdürlüğü tarafından engellenecekti. Sinagogların bulunduğu ve İstanbullu Yahudilerin yoğun bir şekilde yaşadığı Şişli ve Kurtuluş semtlerindeki evlerin duvarlarına "Yahudiler dikkat ediniz! Buradan defolun. Size bir ay zaman veriyoruz. Bir ay içinde hepiniz Türkiye'den defolmazsanız, başınıza gelebileceklerden mesul olmayacağız" yazılı ve imza yerine bir tabanca çiziminin bulunduğu afişler yapıştırılacaktı.[138] İÜHFTC ve İÜHFTD temsilcileri İsrail Konsolosluğu'nun önüne siyah çelenk bırakacak ve konsolosluğa Cevat Rıfat Atilhan'ın *Gizli Devlet ve Fesat Programı* kitabını hediye edeceklerdi.[139] MTTB, TMGT, TMTF, İTÜTB, İYTOTB, İTÜTOTB

---

[135] Mevlüt Özden, "Siyonizm tehlikesi", *Babıali'de Sabah*, 25 Ekim 1967 / Mehmet Özer, "Müslüman kardeşlerim, uyanalım artık!", *Babıali'de Sabah*, 1 Temmuz 1967 / Recep Türkmen, "Türkiye'de yaşayanlar Türk olmalıdırlar", *Babıali'de Sabah*, 2 Temmuz 1967 / Celâl Ergin, "Araplara ithaf", *Babıali'de Sabah*, 11 Temmuz 1967.

[136] Enver Tunçalp, 1969, s. 11.

[137] Falih Rıfkı Atay, "Tarih", *Dünya*, 8 Haziran 1967.

[138] "Judios! Arematadvos de Turkia!", *La Verdad*, 17 Temmuz 1967 / *The Jewish Chronicle*, 21 Temmuz 1967. (AJA, Koleksiyon MS 361 kutu H412, dosya 2).

ise Arap ülkelerini desteklediklerini açıklayacaklardı.[140] Olaylar İstanbul dışına da sıçrayacak, meçhul kişiler Gelibolu'da yaşayan Yahudilerin evlerine ve sinagogun duvarlarına gamalı haçlar çizeceklerdi.[141] *Bugün* ve *Babıali'de Sabah*'da yayımlanan okur mektuplarında ise Yahudi esnafın boykot edilmesi istenecekti.[142] Tekirdağ Müftüsü de vaazlarında halkı Yahudi esnafı boykot etmeye davet edecekti.[143]

Sol Görüşlü Kesimdeki Tepkiler

Sol camianın önemli isimlerinden Prof. Mete Tunçay, Altı Gün Savaşı sırasında sol görüşlü kesimin içinde bulunduğu ruh halini şöyle tasvir etmekte:

> Altı Gün Savaşı sırasında çok rahatsız olduğumu hatırlıyorum. Arapların, galip gelirlerse, tarihe yeni bir Yahudi-kırımı sayfası ekleyeceklerinden pek az kuşkum vardı. Zaten, niyetlerini saklamıyorlardı da. İsrail'in Yakın Doğu'da emperyalizmin bir kalesi olarak dikildiğini, Filistin'in yerli Araplarına pek kötü davrandıklarını biliyordum bilmesine. Ama bu soyun bütün tarih boyunca çektiklerini, hele çeyrek yüzyıl önce milyonlarcasının Nazilerin elinde nasıl eritildiğini unutamıyordum, bir türlü. Solcu arkadaşlarımın yanında hayli yalnız kalmıştım. Öte yandan ulusça bir Arap-düşmanlığımız vardır, Harb-i Umumi'de bilenen. Onun etkisine girmekten korkuyordum. Hiç saygıdeğer bir şey değildir o türlü şovenizm. Nâsır'ın Türkiye'deki epigonlarını oldum olası sevmem: ama Mısır için böyle bir askerî yönetim Pan- İslamizmini de Pan-Arabizmini de bağışlatacak kadar iyidir,

---

139 "Gençler, Yahudileri dün protesto ettiler", *Babıali'de Sabah*, 2 Temmuz 1967.

140 "Yurttaş" başlıklı tarihsiz el ilânı. Beyazıt Devlet Kütüphanesi kayıt no. 137627 / "Öğrenci kuruluşları bildiri yayımladı", *Ulus*, 7 Haziran 1967 / "MTTB Araplara yardım kampanyası açtı", *Cumhuriyet*, 10 Haziran 1967.

141 "Çanakkale ve Gelibolu'da hadiseler oldu", *Tercüman*, 15 Haziran 1967.

142 "Türkiye'de yaşayanlar Türk olmalıdırlar", *Babıali'de Sabah*, 2 Temmuz 1967. / "Yahudilerle alış verişi kesin!", *Bugün*, 22 Temmuz 1967 / "Yahudilerle alış verişe artık son vermelisiniz!", *Bugün*, 23 Temmuz 1967.

143 M.Velid Öztürk, "Tekirdağ müftüsü aleyhine çevrilen dolaplarda Yahudi parmağı var", *Bugün*, 18 Ocak 1968.

devrimden önceki Kral Faruk'un yozlaşmış emperyalizm kuklalığından. Sonunda Yahudi zaferinin ağırlığı çok canımı sıktı, üzüldüm. Ama Araplar yenselerdi de üzülecektim. [144]

b) Türk Yahudi Toplumunun Tepkisi

Altı Gün Savaşı Türk Yahudilerinin durumunu biri hemen, diğeri de orta vadede olmak üzere iki değişik şekilde etkiledi. Orta vadede görülen etki Türkiye'den İsrail'e doğru göçün, az da olsa, yeniden canlanmasıydı.[145] Hemen görülen etkiyse savaşın İsrail'in zaferiyle sona ermesinin Türk Yahudileri arasında gururla karışık sevinç tezahürlerine yol açmasıydı.[146] Bu nedenle üst düzey resmî makamlar cemaat liderlerine halkın tepkisini çekmemek için Türkiye Yahudilerinin sevinçlerini açık bir şekilde dışa vurmamaları konusunda uyaracaklardı.[147] Ancak dönemi yaşamış çeşitli kişilerin tanıklıklarına bakıldığında İstanbullu Yahudilerin bu uyarıyı pek dikkate almadıkları görülecekti. Yazar Necati Cumalı bu konudaki gözlemini şöyle aktarmakta:

> 1967 Savaşı ertesinde (üç günlük savaş) Çiçek Pasajı'nda kırk yaşlarında bir Yahudi'ye rastladım. Ona çatıyor, buna çatıyor, belli ki hır çıkarmak istiyor, o savaşın galibiyetinin ardından. [148]

Prof. Mete Tunçay da o günlerle ilgili bir anısını şöyle anlatmakta:

> Aklıma geldikçe gülümsediğim, o günlerden kalma tek anım şu: Komşumuz Yahudi bir dostum vardı. İki küçük yaramaz oğlu bir Türk ilkokuluna gidiyorlardı. Tabiatıyla, okuldan bizim bütün önyar-

---

144 Mete Tunçay, "Yahudiler ve biz", *Yeni Halkçı*, 4 Ağustos 1973.

145 Walter F. Weiker, 1989, s. 22. 1967 yılında 238, 1968 yılında 647 Yahudi göç edecekti.

146 NARA, RG59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files POL2-Turkey 1967-1969, Kutu 2547, 12 Haziran 1967 tarih, A-131 sayılı rapor.

147 AJA, Koleksiyon MS/361, kutu H412, dosya 2, André Jabès'in Hayim Kohen'le olan görüşmesinin tutanağı.

148 Lizi Behmoaras, 1993, s. 50.

gılarımızı, ulusal duygularımızı kapmışlar. Babalarını 'Korkak Yahudi, korkak Yahudi!' diye kızdırırlardı. Siyasetle hiçbir ilgisi olmayan dostumun, bu kere İsrail'in ezici başarısı üstüne, oğlanların karşısına geçip 'Nasıl, nasıl!' diye nisbet verişi gözümün önünden gitmiyor.[149]

Bu tür sevinç ve gurur tezahürlerinin bir diğer örneğine AP Balıkesir milletvekili Mevlût Yılmaz'ın TBMM'de yaptığı, İsrail Devleti'ni ve Türk ekonomisini ellerinde tutmakla suçladığı Türk Yahudilerini eleştiren konuşması vesilesiyle rastlanacak,[150] bu konuşmaya bir Yahudi okur açık bir mektupla tepki gösterecek,[151] bu açık mektup İslâmî basında bir karşı tepkiye yol açacaktı.[152] Yahudi halkının sevincini açıkça ifade etmesinden doğan bir diğer karşı tepki ise bir İmam Hatip Okulu öğrencisinin şiirinde dile getirecekti.[153]

Bir İstanbullu Yahudi tüccar İstanbullu Yahudilerin o yıllardaki haleti ruhiyesini şöyle anlatmakta:

> Cemaat durumdan tedirgin, idarecileri suskun duruyorlardı. Piyasada bu konuda her türlü spekülasyona rastlamak mümkündü. Kimisi tufan, kimisi de Üçüncü Dünya Harbi'nden endişeleniyordu. Hatta şaka yollu bazı esnaf 'eyvah Araplar Yahudileri denize atarsa, Türk asıllılar geri dönerse, kısa zamanda bizler işsiz kaldık demektir' gibi laflar söylemeye başlamıştı. Yahudi gençliği pek kıpırdamamakla beraber, İsrail'de ailesi olanlar, savaş halinde [İsrail'e] gönüllü gitmeye hazırlanıyordu. Ani İsrail saldırısı buna meydan vermedi.
>
> Savaş alanlarından İsrail lehine haberler geldikçe endişe dağıldı, yerini sevinç ve takdir hislerine bıraktı ve bu durum aylarca devam

---

149 Mete Tunçay, "Yahudiler ve biz", *Yeni Halkçı*, 4 Ağustos 1973.

150 "Yahudiler Türkiye'nin de başına belâ olacaktır!...", *Babıali'de Sabah*, 9 Haziran 1967 / "M. Yılmaz'ın Meclisteki Konuşması", *Bugün*, 9 Haziran 1967.

151 Vitali Benrubi Bilen, "Vaiz mebusa", *Hürriyet*, 14 Haziran 1967.

152 "Yahudi vatandaşın, Türk Mebusuna saygısızlığı", *Bugün*, 15 Haziran 1967 / N. Mustafa Polat, "Hain Yahudi", *Babiali'de Sabah*, 16 Haziran 1967 / "Mevlûd Yılmaz'ın açıklaması", *Bugün*, 17 Haziran 1967 / Mehmet Şevket Eygi, "Mişon Efendiye mektup", *Bugün*, 15 Haziran 1967.

153 Yaşeddin Çelik, "Mişon'a", *Bugün*, 20 Temmuz 1967.

etti diyebilirim. O zamanın devlet büyüklerinden İsrail'i takdir edecek bir söz çıkmamasına karşılık, Türk Ordusu'nun yüksek düzeydeki komutanları İsrail Ordusu'na hayranlıklarını ulu orta tekrarlamaları ve basında çıkan beyanatlarını okumak sokaktaki Yahudi insanını çok sevindiriyordu.[154]

c) Trakya'daki Olaylar

Savaşın Türk Yahudilerinde yarattığı heyecan ve sevincin bir diğer örneğine Çanakkale'de rastlanacaktı. Çanakkaleli Yahudi manifaturacı Jojo Varol'un "Türkler'i de biz haklarız, sıra Türkler'e geldi, bundan sonra Kâbe'ye giderken elimizi öpeceksiniz" şeklinde konuştuğunun iddia edilmesi üzerine yerel halk Yahudilere karşı gösteri yapmaya başladı. Polisin durumu önceden haber alması sonucunda olaylar büyümeden önlendi. Polisin Yahudi mahallesinde önlem almasına rağmen gece yeniden toplanan yüz elli kadar gösterici ellerinde bayraklar olduğu halde "Dağ başını duman almış" marşını söyleyerek ilerlemeye başladı. Polisin göstericilere müdahale etmesiyle ortalık karıştı. Göstericiler ellerindeki taş ve sopalarla cam ve çerçeveleri kırdılar. Olayların bu şekilde gelişmesi üzerine askerî birlikler, Vali Muavini, Cumhuriyet Savcısı ve Jandarma Komutanı olay yerine geldi. Olaylar sırasında iki polis, beş gösterici yaralandı, on üç kişi gözaltına alındı.[155] Yeni olaylar çıkacağına dair ihbar alan Emniyet güçleri ve askerî birlikler Yahudi mahallesinde sabaha kadar devriye gezdi. Vali Muavini ve Emniyet Müdürü de alınan önlemleri yerinde izledi. Polis tarafından yakalananlardan üçü serbest bırakıldı, diğerleri ise tutuklandı. Jojo Varol'un sarf ettiği iddia eden sözler konusunda hiç kimse tanıklık yapmaması üzerinde Varol hakkında herhangi bir adlî işlem yapılmadı.[156] Olayların üze-

---

154 Selim Salti'nin 28 Aralık 2001 tarihli elektronik postası.

155 "Museviler aleyhinde dün gece 150 kişi nümayiş yaptı", *Kale*, 14 Haziran 1967 / "Bir musevinin tuhaf sözleri olaylara yol açtı", *Hürriyet*, 15 Haziran 1967 / "Une manifestation anti Juive à Çanakkale", *Le Journal D'Orient*, 15 Haziran 1967 / Mecit Yıldırım, "Sen ey Jojo Varol!..", *Babıali'de Sabah*, 23 Haziran 1967 / "Çanakkale ve Gelibolu'da hadiseler oldu", *Tercüman*, 15 Haziran 1967

156 "Yahudi mahallesindeki olaylardan sonra on nümayişçi tevkif edildi", *Kale*, 15 Haziran 1967.

rinden bir hafta geçmesine rağmen emniyet güçleri ve askerî birlikler Yahudi mahallesinde aldıkları güvenlik önlemlerini sürdürmeye devam ettiler.[157] Ortamı sakinleştirmeyi amaçlayan Çanakkale Yahudi Cemaati Mütevelli Heyeti yerel bir gazeteye ilân verip Çanakkaleli Yahudilerin Türkiye'ye ve Çanakkale halkına karşı hissettikleri dostluk, sevgi, birlik ve beraberlik duygularını tekrarladı.[158] Bu olay üzerine İslâmî basında tepkilerini dile getiren okur mektupları yayınlanacaktı.[159] Olayların doğrudan sonucu Çanakkale cemaatinin büyük bir kısmının İstanbul'a göç etmesiydi.[160] Çanakkale'de yaşananlara benzer bir başka olay Edirne'de cereyan edecekti. Bir Yahudi esnafın bir kadına "Arapları yendik, sizi de yeneceğiz" demesi üzerine halk galeyana gelip esnafı tartakladı. Olay Adliye'ye intikal etti ve halkın daha fazla tahrik olmaması için polis bu şahsı sakladı.[161] Kırklarelili Yahudilerin Doğu Kudüs'ün İsrail Silahlı Kuvvetleri tarafından ele geçirilmesi üzerine duydukları sevinci ifade etmek üzere düzenlemek istedikleri yürüyüşe ise Vali izin vermeyecekti.[162]

7. *BUGÜN* GAZETESİNİN YAHUDİ ALEYHTARI YAYINI

a) "Yahudiler Türk Ekonomisini Sömürüyor" Söylemi

Altmışlı yıllarda İstanbul'da ticarete atılan günümüzün ünlü işadamı Aydın Doğan anılarında "o yıllarda Bankalar Caddesi'nde Türk olarak bir tek iş adamının olduğunu hatırlamıyorum. Tam o sıralarda bizler girdik işin içine şartlar bize çok yardım etti..." satırlarıyla işaret ettiği gibi, altmışlı yıllarda gayrimüslim ticaret erbabı Türk ekonomisinin kalbi sayılan İstanbul'a halen hâkim idi.[163]

---

157 "Musevi mahallesinde tedbirler", *Kale*, 21 Haziran 1967.

158 "Çanakkaleli kardeşlerimize", *Kale*, 16 Haziran 1967.

159 Mecit Yıldırım, "Sen ey Jojo Varol!", *Babıali'de Sabah*, 23 Haziran 1967 / Mehmet Aktoprak, "Yahudiye lânet olsun", *Babıali'de Sabah*, 4 Temmuz 1967.

160 Sibel Konfino, "Dünden bugüne Çanakkale cemaati", *Şalom*, 24 Ekim 2001.

161 "Edirne'de bir Yahudi Türk'lere kafa tuttu!", *Bugün*, 16 Haziran 1967.

162 H. Rusçuklu, "Kırklareli'ndeki Yahudiler", *Bugün*, 7 Temmuz 1967.

163 Emin Karaca, 2003, s. 36.

Basında yer alan döviz kaçakçılığı ve ticari yolsuzluklara ait haberlerin hemen hemen tamamında gayrimüslim tüccarlardan söz edilmesi ise toplumun önemli bir kesiminde azınlıklara karşı öfke ve tepkinin birikmesine neden olmaktaydı.[164] İşte böylesi gizli bir öfkenin mevcutiyetinden ötürü Altı Gün Savaşı'nın hem İslâmî, hem de sol kesimde yarattığı infial "Yahudiler Türk ekonomisini sömürüyor" söyleminin gündeme gelmesine neden olacak ve bu söylem yetmişli yıllar boyunca devam edecekti.

Sağ Kesimin Söylemi

Bu söylemi en yoğun bir şekilde kullanacak olan gazete *Bugün* idi. Gazetenin sahibi ve başyazarı Mehmed Şevket Eygi ile gazete yazarlarından Şahap Tan'ın yazılarında sürekli "azınlıklar ekonomiye hâkim" bahsi tekrarlanacaktı.[165] 1967 yılından itibaren *Bugün* gazetesi ile birlikte kitleleri tahrik edecek bir diğer aktör o yıla kadar milliyetçi-muhafazakâr-Türkçü bir vasıf taşıyan ancak İsmail

---

164 Bu haberlere örnek olarak şunlar zikredilebilir: "Mali polis 10 milyon liralık döviz kaçıran şahsı yakaladı", *Babalide Sabah*, 12 Mayıs 1966 / "50 milyon dolandırıp Avrupa'ya kaçtı", *Hürriyet*, 29 Eylül 1971 / Necmi Onur, "Yurt dışına kaçan tüccarın Kartal tesislerine banka el koydu", *Hürriyet*, 30 Eylül 1971 / Hüsnü Mençe, "Avram Laçin kaynanasını bile 115 bin lira dolandırmış", *Hürriyet*, 2 Ekim 1971 / "Avram Laçin'in ortağı için "ihbar" var", *Hürriyet* 4 Ekim 1971 / Öz Dokuman, "240 işçi bakana "Ekmek alacak paramız yok" dedi", *Hürriyet* 12 Mart 1974 / "500 bin lira değerinde 35 çuval kaçak fermuar ele geçti", *Hürriyet* 3 Mayıs 1974 / "Şellefyan ve Ruben Asa Yunanistan'a döviz kaçırıyor", *Hürriyet*, 17 Haziran 1974 / "3 işadamı 100 milyon ile kaçtı", *Hürriyet*, 23 Haziran 1974 / "800 Rum milyonlarca lira ile kaçtı", *Hürriyet*, 3 Kasım 1974 / Kasım Gence, "Apikoğulları bir milyar lira kaçırdı", *Hürriyet*, 5 Aralık 1974 / Kasım Gence, "Parayı kaçıran kaçırana", *Hürriyet*, 8 Aralık 1974 / Uğur Cebeci, "Kaçan kaçana", *Hürriyet*, 18 Ocak 1975 / "Apikoğlu kardeşlerin 35'er yıl hapsi istendi", *Hürriyet*, 8 Ocak 1975 / "Apikoğlu Kardeşler ve arkadaşları 52 yıl hapse mahkum oldular", *Hürriyet*, 25 Haziran 1975 / "Kaçan Rumların el konan kristalleri depoda bulundu", *Hürriyet*, 6 Ocak 1976 / Saygı Öztürk, "Rekaneti; "Ben masumum" dedi", *Hürriyet*, 10 Ağustos 1979.

165 "Türk işçisini, çok ağır hayat şartları altında yaşatan Yahudiye karşı grev devam ediyor", *Bugün*, 6 Temmuz 1967 / M. Şahap Tan, "Çoğunluğu esir etmeye çalışan azınlık", *Bugün*, 3 Ağustos 1967 / Mehmet Şevket Eygi, "Araplara açık mektup", *Bugün*, 14 Haziran 1967 / Mehmet Şevket Eygi, "Yahudi milyarderler ve biz", *Bugün*, 9 Ağustos 1967.

Kahraman'ın 1967 yılında Genel Başkan seçilmesiyle birlikte İslamcı ideolojiyi benimseyecek olan MTTB idi. MTTB Batı Trakya Türkleri konusunda yayınladığı bildiride de "azınlıklar Türk ekonomisini sömürüyor" teması yer alacaktı:

> Etrafımızı bir ateş çemberi çeviriyor. Orta Doğu'da fesatçı siyonistler sınırları içine Nil'den Fırat'a parolasıyla Türk topraklarını dahil ediyorlar. (...) Rum, Yahudi, Ermeni azınlığı Türk ticaret piyasasının sülükleri halinde iktisadiyatımıza çullanmış bulunuyorlar.[166]

Aslında "azınlıklar ekonomiyi sömürüyor" söylemi bir başka büyük kavganın yansımasıydı. Bu kavga Anadolulu tüccar ve sanayiciler ile İstanbullu tüccar ve sanayicilerin hâkim oldukları TOBB arasında idi. Bunun nedeni yatırımlar için tahsis edilen döviz kotasını harcama yetkisine sahip TOBB'nin bu kotanın önemli miktarını İstanbullu tüccar ve sanayicilere tahsis etmesiydi. 1965-1969 yılları arasında TOBB Başkanı olan Sırrı Enver Batur milliyetçi ve islamcı çevrelerden büyük tepki görmekteydi. Tepkinin nedeni Batur'un mason olduğu ve İstanbullu tüccarları kayırdığı iddiasıydı. MTTB, TOBB Başkanlık seçiminin yapılmasından önce yayınladığı basın bildirisinde "azınlıkların, Yahudilerin özel sektör istismarına müsamaha eden, bunlara yolsuz tahsisler veren" cümleleriyle Batur'un yeniden seçilmesine karşı çıkacaktı.[167] Bu bildirinin ilginç yanı "azınlıkları ekonomiye hâkim" söyleminin dile getirilmesiydi.

MTTB'nin Türk ekonomisini azınlıklardan arındırma ve Türkleştirme arzusu aslında kuruluşundan beri mevcuttu. 1967 yılından itibaren islamcı bir çizgide ilerlemeye başlamasına rağmen ekonomi alanındaki bu yaklaşımı değişmeyecek tam aksine daha da sertleşecek ve Yahudiler üzerinde yoğunlaşacaktı. Türkiye'yi "Yahudi sömürüsüne, dalavereci, sahtekâr, hilekâr, vurguncu, kapitaliste" karşı uyaracaktı.[168]

---

166 "MTTB'nin tebliği", *Bugün*, 19 Haziran 1967.

167 MTTB, 1969 s. 159. Seçim TOBB Genel Sekreteri Necmettin Erbakan'ın Başkan seçilmesiyle sonuçlanacaktı.

168 MTTB, 1970, s.20.

Altmışlı ve yetmişli yıllarda önemli ticarî yolsuzluklarda sık sık gayrimüslim ve özellikle Yahudi tüccarların adlarına rastlanması nedeniyle İslamcı ve milliyetçi-muhafazakâr basında sürekli azınlıkların servetlerini yurtdışına kaçırdıkları yolunda haber ve yorumlar yer almaktaydı.[169] Bunlardan en önemlileri birçok Yahudi tüccarın adlarının karıştığı porselen eşya kaçakçılığı ile İzmirli iki Yahudi tüccarın İtalya'ya parafin karıştırılmış zeytinyağı ihraç etmeleriydi. Olaylara karışan iki Yahudi tüccarın soyadlarıyla kamuya mal olan "Gomel-Zigna" davasının sanıkların beraat etmeleriyle sona ermesi muhafazakâr ve milliyetçi kesimde infial yarattı. Bu infial nedeniyle "Yahudilerin Türkiye'yi sömürdükleri" konusu milliyetçi ve İslamcı basını birkaç yıl boyunca meşgul etti ve bu mesele Yahudilere karşı sürdürülen antisemit bir kampanya halinde işlendi.[170]

Sol Kesimin Söylemi

Sağ kesimde rastlanan "azınlıklar Türk ekonomisine hâkim" söylemi bir ölçüde sol kesimde de geçerliydi. *Cumhuriyet* gazetesinin ünlü yazarı İlhan Selçuk,[171] YÖN hareketinde yer alan DPT uzmanı Hilmi Özgen[172], *Akşam* gazetesi yazarı İlhami Soysal[173] gayri-

---

169 Asaf Gördük, "Nijerya ve yabancı uyruklular", *Bizim Anadolu*, 20 Ocak 1970 / M. Ali Yörük, "Azınlıkların durumu endişe vericidir!", *Bizim Anadolu*, 8 Mart 1971 / İsmail Gültekin, "Yahudi ağaların dokunulmazlığı mı var?" *Bizim Anadolu*, 12 Nisan 1971 / M. Ali Yörük, "Türkiye'de ekalliyetler meselesi!", *Bizim Anadolu*, 13 Aralık 1971 / "Azınlıklara müsamahalarımızın kaynakları", *Bizim Anadolu*, 14-15-16 Aralık 1971 / "Azınlıklardan bazı ihanet örnekleri", *Bizim Anadolu*, 23 Aralık 1971.

170 Bu konuda bir inceleme için bkz. Rıfat N. Bali, *Maziyi Eşelerken Tarih, Basın ve Popüler Edebiyat*, Dünya Kitapları, İstanbul, 2006, s. 215-226.

171 İlhan Selçuk, "Listeler!", *Cumhuriyet*, 21 Ağustos 1965./ İlhan Selçuk, "İmtiyazlı azınlık ve Anadolu", *Cumhuriyet*, 30 Haziran 1967. *Cumhuriyet*'te başlayan bu tartışmaya bir okur daha katıldı ve antisemit bir üslûpla İsrail devletini ve Yahudileri suçladı. Bkz. Yağız Ürek, "İsrail'i tanıyalım", *Cumhuriyet*, 29 Haziran 1967.

172 Bu konu bir makalede ele alınmıştır. Bkz. Rıfat N. Bali, "Milyonerlik Rekoru Neden Musevilerde?", *Toplumsal Tarih*, Eylül 2004, Sayı 129, s. 70-75.

173 İlhami Soysal, "Milyonerlerimiz", *Akşam*, 15 Ocak 1967.

müslimlerin, özellikle Yahudilerin, Türk halkını sömürdüklerini, kazançlarını sadece ticari faaliyetlerden elde ettiklerini ve sınai yatırım yapmadıklarını savunmaktaydılar. Kimi sosyalist yazarların azınlıkların Türk ekonomisine egemen oldukları konusundaki eleştirilerinde kullandıkları söylem konusunda uyarı yapan tek isim ise Prof. Mete Tunçay idi:

> Azınlıkların içinde, genel nüfusa oranlarıyla bağdaşmıyacak kadar çok sayıda zenginler bulunabilir. Bu konuda ciddi bir araştırma yapılıp yapılmadığını bilmiyorum. Tutalım ki bizim rasgele Heybeli-Büyükada gözlemlerimiz doğru olsun. Fakat azınlık zenginleri konusuna değinen solcu yazarlarımız çok dikkatli olmak zorundadır. Bu adamların nesine kızılıyor: sömürü yoluyla servet edinmelerine mi, Türk ırkından olmamalarına mı? Haksız zenginlikleri eleştirelim derken ırk ayrımına düşmek bırakın daha ileri sosyalist ahlâkını, 'burjuva' insan hakları öğretisine bile aykırı olur. Toplumsal adalet mücadelesi çoğunluk kitlelerinin ilkel yabancı düşmanlığı duyguları kışkırtılarak yürütülmemelidir. Öte yandan azınlıkların kurulu düzene karşı yine başkalığından kaynak olan duygularını okşamaya kalkmak da eşit ölçüde yanlış olur. Solun görevi Türkiye'de âdil bir toplum düzenini savunmaktır. O düzenin kuralları Türkler için de, gayri Türkler için de hep aynı olacaktır. [174]

b) *Bugün* Gazetesinin Yayını

Altı Gün Savaşı'nın İslâmi kesimde yarattığı hayal kırıklığı ve üzüntünün antisemit bir öfkeye dönüşmesinin en iyi örneği *Bugün* gazetesiydi. Altı Gün Savaşı'nda yaşanan yenilginin İslami kesimin vicdanında yarattığı tepki de henüz kaybolmamıştı. Tam aksine MTTB konunun unutulmamasını hedefleyen faaliyetler içindeydi. Savaşın yıldönümü vesilesiyle MTTB Genel Başkan Vekili ve İcra Konseyi Başkanı Hüseyin Coşkun'un yayınladığı bildiri tahrik edici bir üslûpla kaleme alınmıştı. 8 Haziran 1968 günü MTTB tarafından düzenlenen "Yahudi Zulmü ve Filistin" konulu toplantısına katılan *Bugün* gazetesi yazarı Şahap Tan, *Hilâl* dergisini yayınlayan

---

[174] Mete Tunçay, "Azınlıklar", *Yeni Halkçı*, 16 Temmuz 1974.

Salih Özcan ve MTTB yöneticileri de konuşmalarında son derece tahrikçi bir lisan kullanmaktaydılar. MTTB Genel Başkanı Vekili Hüseyin Coşkun dinleyicileri "Artık Yahudi'ye haddini bildirmek vakti gelmiştir. Hazır olun, mukaddes vazife sizleri bekliyor" sözleriyle heyecanlandırıyordu.[175] Bunun farkında olan *Bugün* dinî ve milliyetçi duyarlılığı yüksek olan okurlara seslenmeyi, onları tahrik ederek tirajını arttırmayı hedefleyecek ve bunda da başarılı olacaktı. Eygi'nin şu başyazısı böyle bir üslûbun en iyi örneğiydi:

> Yasef Kasbi, Moiz Eli, Yako Biçaçi, Yasef Korino, İzak Pinhas, Nisim Gerşon ve İstavro Evrenoğlu... İsimleri bâlâda [yukarıda] muharrer [yazılı] bu altı Yahudi milyoneri İstanbul piyasasını tam yüz milyon lira dolandırarak İsrail'e firar etmişler.
>
> Bu herifler demir, sac, kumaş ve elektrik malzemesi ticaretini ellerinde tutan kodaman iş adamlarıymış. ['Yatırım yapacağız'] diye müslüman tüccarlardan dünya kadar para çekmişler; bu esnâda gayri menkullerini de gizlice tasfiye edip ver elini Tel Aviv demişler.
>
> Yüz milyon lira şimdi İsrail bankalarında yatıyormuş. Hükümetimiz bu heriflerin iadesini ve paraların istirdadını isteyebilir mi?
>
> Nerde bizim hükümetimizde o celâdet... İsrail gibi dost (!) bir ülkeye kaçan o siyonist ve farmason biraderler rahatsız edilir mi hiç...
>
> Bu memlekette dolandırıcılığın, kaçakçılığın, düzenbazlığın en âlâsını hep Yahudiler yapar.
>
> Şu son altı çıfıtın mârifeti devede kulaktır.
>
> Kırk yılın birinde bir Ruben Asa paçayı ele verir.[176] Kendisi hapse tıkılır ama, Türk milletinden dolandırdığı milyonlar İsrail bankalarında emniyete alınmıştır.
>
> Nihayet günün birinde okkalı bir rüşvet yedirir ve zindandan kaçarak Avrupa'ya altıncıklarının yanına koşar... Biraz zaman geçer ve Ruben Asa dosyası mahzene atılır.

---

[175] MTTB, 1969, s. 144-145.

[176] Ruben Asa döviz kaçakçılığından tutuklanmış ve hapse mahkûm olmuştu. Cezaevinde iken İsrail'e kaçmıştır. Kaçış öyküsü için bkz. Ulvi Yanardağ, "Büyük Firarlar", *Hürriyet*, 3 Aralık 1979.

Rubenler, Yasefler, Moizler, Salamonlar, Nisimler, Avramlar, İzaklar, Yakolar üç-beş tane değildir ki... Binlercedir.

En korkunç silahları paradır. Rüşvet verir ve her dolabı çevirirler.

Rüşvet Yahudinin kanunudur.

Rüşvet Yahudinin kazancını azaltmaz.

Zira rüşveti mâliyet masraflarına ilâve eder ve yine Türk halkından alır.

Yahudi rüşvetle çok vicdanları satın almıştır.

Allah, rüşvet verene de, alana da lânet etsin...

Bu altı dolandırıcı Yahudiye paralarını kaptıran müslüman tüccarlar şimdi saçlarını başlarını yoluyor, gözyaşları içinde:

- Ah paracıklarımız gitti!.. diye çırpınıyorlarmış.

Ben onlara acımıyorum. 'Beter olun emi!' diyorum.

Madem ki, o hain Yahudilerle ticari münasebetler kurup dininize ve ümmetinize ihânet ettiniz, cezanızı çekin.

Yahudiyle iş yapmanın cezası kazık yemektir, dolandırılmaktır.

İsrail cellâtları Filistin'de zavallı müslüman kardeşlerimizi boğazlasınlar ve sen İstanbul'da Yahudi ile sarmaş dolaş icrâ-yı ticaret eyle... Sonra da Müslümanlığı kimseye bırakma. Elbette bunun sonu hüsrandır.

Şu olup bitenler gafillere ders-i ibret olsun. Yahudinin ne olduğunu hâlâ öğrenmedilerse, işte mal meydanda, görsünler...

Hâdiseler bizim iddialarımızın doğruluğunu riyazî şekilde isbat ediyor.

Bu millet bir gün Yahudilerin de, rüşvetçi Yahudi dostlarının da hesabını görecek, defterini dürecektir.

Türkiye'de bir Yahudi problemi vardır.

Türk halkı bu düşman unsur tarafından amansızca sömürülüyor.

Halk düşmanı rüşvetçi hâinler, Yahudiden yana çıkıyorlar.

Bu düzen böyle gider mi dersiniz?

Gitmez!.. Gitmez!... Gitmez!... [177]

---

[177] Mehmed Şevket Eygi, "Dolandırıcı Yahudiler", *Bugün*, 9 Ocak 1970.

Bugün'ün seslendiği okur kitlesi ya taşrada veya taşradan büyük kentlere göç edip kentin varoş ve gecekondu semtlerinde yaşayan muhafazakâr ve milliyetçi değerlere bağlı küçük esnaf, zanaatkâr, memur ve işsiz kitlesiydi. Küçük esnaf ve tüccar kitlesi esas itibariyle daha iyi hayat şartları elde etmeye çalışıyor, bunu yaparken de nüfus ve ekonomik faaliyet açısından İstanbul'da yoğunlaşmalarından dolayı gözler önünde bulunan azınlıkları da çabalarına engel oluşturan bir "mutlu azınlık" olarak görüyordu. Aynı kitle muhafazakâr yaşam tarzının egemen olduğu taşradan gelip yerleştiği Batılı ve kozmopolit bir yaşam tarzının egemen olduğu İstanbul'da da alışık olduğu hayatı değerlerinden taviz vermeyerek sürdürmeye çalışırken kozmopolit bir yaşam sürdüren azınlıklara karşı da öfke duyuyordu.[178]

İstanbul, Aksaray'da bir gazete bayiinin *Bugün*'ü tanıtma amacıyla astığı "Müslüman kardeş! Komünistlerin, masonların ve siyonistlerin düşmanı *Bugün* gazetesini oku" yazılı pankart. *Bugün*, 10 Ekim 1967.

178 Bu öfkenin bir şiirle ifadesi için bkz. Hikmet Okur, "Anneme mektup", *Bugün*, 14 Ocak 1968.

Bu toplumsal kesimde yerleşik ezilmişlik duygusuyla Altı Gün Savaşı'nın mütedeyyin halkın vicdanında yarattığı tepkinin farkında olan *Bugün* gazetesi 1968 yılının Ocak ayından itibaren aylar boyunca sürecek ve Yahudi tüccar ve sanayicileri büyük ölçüde rahatsız edecek iki yazı dizisi yayınlamaya başladı. Önce iki ünlü antisemit eser, Henry Ford'un *The International Jew* (*Beynelmilel Yahudi*) ile Adolf Hitler'in *Mein Kampf* (*Kavgam*) kitaplarının çevirileri tefrika edilmeye başlandı. Daha sonra beş ay boyunca süren, Yahudi tüccar ve sanayicileri hedef alan Hüseyin Pirlioğlu imzalı "Yahudiler ve Türk ekonomisi" başlıklı bir tefrika yayınlamaya başladı. Bu tefrikada her gün İstanbul'un önde gelen Yahudi tüccar, ithalatçı ve sanayicilerinden bir veya birkaçı fotoğraf ve iş adresleriyle birlikte teşhir edilmekteydi. Bu yazı dizisi aynı yıl *Türkiye ve Yahudiler* başlığıyla kitaplaştırıldı. Dizinin ilk yazısı "Müslüman-Türk tüccar! Yahudi ortağa ihtiyacın yok. Yahudiler! Türk ekonomisi sizin esiriniz olmayacaktır!" başlığını taşıyordu. *Bugün* gazetesi yazı dizisinin amacını şöyle açıklamaktaydı:

> Milyonlar kazanır, fakat kirada otururlar... Paralarını Türkiye'de bırakmazlar... sahte isim kullanırlar... Yasef'i Yusuf, Aron'u Harun, Rişar'ı Yaşar yapanlara boykot. Ticaret ve sanayimizi yabancı şirketlerin elinden kurtarmak şarttır. Gazetemiz bugünden itibaren Türkiye'de ticaret ve sanayi âlemini ellerinde tutan ve Müslüman – Türk iş adamına müstakil çalışıp kazanma imkânı tanımıyan bir zümreyi gözler önüne sermeye başlamıştır. Artık her vatandaş, Yahudi tüccarın Türkiye'de nasıl ve hangi yollarla para kazandığını, bunu ne şekilde dışarı götürdüğünü öğrenecektir. Türk ekonomisini ellerinde bulundurarak Türkiye'nin sosyal hayatında en söz sahibi olan, gizli beynelmilel cemiyetlerle işbirliği yapan ve her Türk'ün cebinden komisyon alan kimseleri isimleri ve firmaları ile açıklayacağız.

YAHUDİLER VE TÜRK EKONOMİSİ

Yahudi için en kârlı iş komisyonculuk ve mümesilliktir

Yahudinin ticarî istihbaratı ve hilesi çok kuvvetlidir

BU İSİMLERİ UNUTMAYINIZ!

İstanbul Yahudileri içinde başta gelenler

YAŞUA HASON
Kurtuluş açıkyol sokak 2/1 de İthalâtçılık yapmaktadır.

İLYA SARFATİ
Güven İthalât Adi Komandit şirketi sahibi ve idarecisi. Tanınmış ithalâtçılardan.

ALBER GAVRİYEOĞLU
Sultanhamam, Eminönü handa İthalâtçılık yapmaktadır. İstanbul Yahudileri arasında başta gelenlerdendir. Çok zengindir. Tanınmış ithalâtçılardandır.

AVRAM FRANKO
Tahtakale cedid handa merkez bürosu bulunmaktadır. Tanınmış ithalâtçılardandır.

YAFES FİŞ
Yeşildirek Tahtakale kristal handa İthalâtçılık yapmaktadır.

MARKO FRESKO
Yeşildirek Kısmet handa merkez bürosu bulunmaktadır. Tanınmış yahudi ithalâtcılardandır.

İSRAİL ERER
Taksim Yoğurtçu Fak Sokak 10 numarada merkez bürosu vardır. Tanınmış İthalâtçıdır.

LEON ESKİNAZİ
Aşiretfendi caddesi Sünbül Efendi handa merkez bürosu bulunmaktadır. Zengin yahudilerdendir.

MOİZ ELNEKAVE
Tahtakale Menaşe handa İthalâtçılık yapmaktadır. Tanınmış ve zengin ithalâtçı yahudilerdendir.

NESİM ESKENAZİ
Eminönü samsalın caddesi 1 numarada İthalâtçılık yapmaktadır. Tanınmış İthalâtçı.

İZAK EFREMAŞVİLİ
Karaköy Yanık Kapı da İthalâtçılık yapmaktadır. Tanınmış yahudilerdendir.

YAKO SİBİA
Tahtakale kristal handa İthalâtçılık yapmaktadır. Zengin yahudilerdendir.

Milletlerce iktisadî istiklâl tanımayan, içinde yaşadığı ülkevi İsrail adına sömüren, millî davalara karşı arkalarını dönen Yahudiler, ekonominin en kârlı ve emniyetli, nüfuzlu bölgesinin komisyonculuk ve mümessillik etrafında teşkîl edildiğini çok iyi bildiklerinden allace bu bölgelerde ticari faaliyette bulunmayı tercih ederler.

■

Ülkemize ithal edilen ticarî ve sınaî ham ve mâmul maddelerin mümessilliği bu Yahudi ailelerin elindedir. Avrupa ve Dünyanın her hangi bir ülkesinde mevcut bulunan tesisler o ülkede yaşayan Yahudiler tarafından, siyonizm ve İsrail adına çalışmağa sevkedilir. Yahudi fabrikanın toptancılığını ele alırken, ülkemizdeki Yahudi'de hemen müessil olarak gerekli formaliteyi tamamlayarak, karşılıklı menfaat şebekesi tesis edilmiş olur. Artık o fabrikanın malını ülkemize kim ithal ederse etsin, Yahudi mümessile aldığı malın komisyonunu vermekle mükelleftir.

Kurnaz Yahudiler milletlerin sosyal ve ekonomik durumlarını daima kontrol edecek, anahtar mevkiîndeki noktalara yakın bulunmayı bir iş görevi addederler, Anadolu kulübü bu anahtarlardan bir tanesini teşkîl eder. Bu gibi yerlerde yetkililerle yapılan sohbet aralarında kulaklara fısıldanan küçük bir cümle bile Yahudi için büyük bir kazanç teşkîl eder. Yahudi istihbaratının kuvvetli olması iktisadî derebeylikleri için önemli bir teminattır.

Mümessillik ülkemizdeki Yahudilerin en geçerli akçeleridir. Bu akçe, Buria Biraderler, Grünbergler, Goldenbergler gibi materyalist aileler yaratmıştır.

Gazetelerde küçük ilânlar şeklinde göze batan (kota ve tahsisiere) ait ilânlar ve bu ticarî işlerle ilgili tüccar ve sanayicilere müracaat etmesi için bildirilen telefon numaraları Yahudiler'e aittir. mümessil Yahudi kota tahsislerini toplamakta ve bu yolda da açıkları milyonlar kazanmak çabası içinde bulunmaktadır.

Türk tüccar ve sanayici Dünya fabrikalarının mümessilliğini uhdesinde bulundurmak için, Yahudi kuruluşlara cephe almalıdır.

Yahudi Emperyalizmi: Siyonizm

● Yukarıdaki resim bir talebe teşekkülünün Yahudi Emperyalizmi aleyhine açtığı kampanyanın dörtinci göstermektedir. Gençler, Türk milletinin dikkatini bir Yahudi emperyalizmi olan siyonizme çekmektedirler.

Bugün, 20 Şubat 1968

YAHUDİLER ve TÜRK EKONOMİSİ

Türk ekonomisini kemiren Yahudi isimlerden bazıları

Türkiye'de, kartvizitinde en fazla rütbe, mevki ve başkanlık bulunan Fahrettin Kerim Gökay adındaki yukarıda resmi görülen zat Lions, Rotary, Türk Otomobil Turing Kurumu, Migros, Unilever, Alaaeu Cemiyeti ve bundan başka kökü dışarıda ne kadar cemiyet varsa hepsinin üyesi ve hiyerarşinin de kurucusudur.

Yahudi Müesseseler

YAHUDİLER ve AKÜ SANAYİİ

Yahudiler çok iyi bir sanayi kolu olan Akü imalinde de yerlerini almışlar

BU İSİMLERİ UNUTMAYINIZ!

Yahudi cemaati ileri gelenleri

İSAK SEVİK
Beyoğlu Pil Fabrikası İdare Meclisi Reisi
HARUN HERİŞ
Herko Fabrikaları sahibi
HUGO GRÜNBERG
Grünberg Ticareti sahibi
ELİ BURLA
Burla Biraderleri Şirketi sahibi
JAK MAYER
Beyoğlu Mayer Mağazası sahibi
VİKTOR KRONER
İthalâtçı, Beyoğlu Pil Fabrikası hissedarı
JAK KAMHİ
Profilo Fabrikaları sahibi
JAK NEYİR
Neyir Trikoları sahibi
GABRİYEL GABRİYELOĞLU
Gabriyeloğlu Mensucat Sanayi sahibi
İSAK MORHAYİM
Morhayim Triko sahibi
ALBERT LEVİ
Sanayi Şirketi

Beynelmilel cemiyet üyesi Yahudiler

VİTALİ HAKKO
Vakko Müessesesi sahibi,
İstanbul Rotary Üyesi
JAK KAMHİ
Profilo Fabrikaları sahibi
İstanbul Rotary Üyesi
VİTALİ YARAŞIR
İstanbul Rotary Üyesi
HARUN HERİŞ
Herko Fabrikaları sahibi
İstanbul Lions Üyesi
DAVİD AKGÖNÜL
İthalâtçı
İstanbul Lions Üyesi
HAYYİM KOHEN
İthalâtçı
Lions Üyesi

Mason Yahudiler

Bugün, 5 Şubat 1968

Bugün'ün arzusu muhafazakâr, İslâmî ve milliyetçi duyarlılığı yüksek dindar okurlarının Yahudi tüccar, esnaf ve sanayiciyi boykot etmeleri, böylece "Müslüman-Türk sanayicisinin piyasadaki yerini alması"ydı.[179]

[179] "Müslüman-Türk sanayici piyasamızdaki yerini almalıdır", *Bugün*, 16 Şubat 1968.

MÜSLÜMAN!

İSLÂM âleminin ve Türk Milletinin en büyük düşmanı olan İSRAİL'in mallarını satın alma, kullanma. Piyasada ki İsrail mallarına vereceğin her kurusun, Filistin'de Yahudi süngüsü altında inliyen Müslüman kardeşlerinin göğsüne sıkılan bir kurşun haline geleceğini unutma!

Bugün, 6 Şubat 1968

Milli bünyemizi sinsice kemiren

Yahudilerle alışverişi kesmek vatan borcudur!

Mukaddes kitabımız Kur'an-ı Kerim, baştan sona kadar Yahudilere ait kıssalar la doludur. Binlerce yıl öncesine ait bu kıssalar, Kur'an'ın nazil oluşundan bu yana geçen zaman, teyid etmiştir. «Lânetlenmiş kavim»den şu ana kadar bütün insanlığın, hele müslümanların gördüğü zarar sonsuzdur. Hal böyle iken, bütün dünyayı olduğu gibi yurdumuzu da saran siyonizm akına karşı bazı vatandaşlarımızın müteyakkiz bulunmakta ağır davrandıklarını görüyoruz. Bu cidden üzücüdür. Bir başkasında varken Yahudiden mal almak; ona para vermek ne Türklük, ne de islâmiyet bakımından affedilir bir suçtur. Onlara, iktisadî yokotumuzla bu vatan da yerleri olmadığını göstermeliyiz.

Yücel TÜRKOĞLU

Setbaşı - BURSA

MÜHİM BİR DAVET

İslâm Kız Kolejlerinin açılması için gösterilen gayretleri takdirle takib ediyorum. Ancak, ferdî çalışmalarla serî şekilde cevap verilemeyeceği açıktır. Bu bakımdan, İslâm Kız Kolejlerinin açılmasını isteyen kardeşlerimizin, aşağıdaki adrese mektupla müracaatlarını rica ediyorum. Hedef: 1968-69 ders yılında, İslâm Kız Kolejlerinden birkaçının tedrisata açılmasıdır.

Hüseyin PEKER

Tokatlıyan Hanı

Kat: 4, No. 33

Beyoğlu - İstanbul

Bugün, 29 Mart 1968

Gazetenin en şiddetli üslûba sahip yazarı, İsrail'i ziyareti sırasında Mısır hesabına casusluk yaptığı suçlamasıyla tutuklanıp beş yıl hapse mahkûm olan, iyi halinden dolayı mahkûmiyetinin 42nci ayında İsrail Cumhurbaşkanı'nın kendisini affetmesiyle serbest bırakılan M. Şahap Tan'dı.[180] Tan bir yazısında Yahudi ve Rum tüccarların *Bugün* gazetesini desteklemek için gazeteye abone olan Müslüman tüccarlara karşı gizli boykot ilân ettiklerini iddia etti. Türk ekonomisinin azınlıkların tekelinde olduğunu ileri sürerek Müslüman tüccarlara azınlık tüccarların yerlerini almalarını tavsiye etti.[181] Tan, Yahudi tüccar ve sanayicilerin "Türk ekonomisine egemen oldukları" teması etrafında yazarken[182] Müslüman tüccar ve esnafın azınlıklar tarafından ezilip sömürüldüğünü biteviye tekrarladı. Müslüman tüccarların azınlıklarla ortak olmalarını da kabullenemedi. Böyle bir ortaklığa giren Müslüman ticaret erbabını "vatan, millet sevgisinden yoksun, nefsinden başka bir şey düşünmeyen haramzadeler" olarak niteledi.[183]

Bugün'ün başlattığı "Yahudi tüccar ve esnafı boykot" çağrısı değişik kesimlerde de yankı bulacaktı. Trakya ve Marmara Din Görevlileri Cemiyeti'nin ikinci ortak toplantısında din görevlilerinin "millet iktisadîyatına hâkim olan azınlıklara karşı halkı devamlı ve ısrarlı bir boykota davet etmesi" kararı alındı.[184] Mehmed Şevket Eygi de boykot çağrısında bulunacaktı:[185]

Bu tahrikçi yayın kısa sürede etkisini gösterdi. Türkiye Hahambaşılığı'na ve İstanbul'un önemli Yahudi tüccarlarına Yahudi-

---

180 Yitshak Yaech, "Las maskas abacho!", *La Verdad*, 8 Temmuz 1968. Tan daha sonra tutuklanışını ve cezaevindeki yaşamını anlatan anılarını yayınladı. Bkz. M. Şahap Tan, 1967, s. 1-97.

181 M. Şahap Tan, "Sabır ya Müslüman tüccarlar", *Bugün*, 12 Ocak 1968.

182 Tan daha sonra bazı köşe yazılarını kitaplaştırdı. Kitabın bir bölümü de "Yahudilerin ekonomimize verdiği zararlar" başlığını taşıdı. Bkz. M. Şahap Tan, 1968.

183 M. Şahap Tan, "Yahudileri tanıyalım", *Bugün*, 16 Ocak 1968 / M. Şahap Tan, "Küçük sanayiciler", *Bugün*, 20 Ocak 1968 / M. Şahap Tan, "Müslüman Anadolu Tüccarı", *Bugün*, 27 Ocak 1968 / M. Şahap Tan, "Yahudileri iyi tanıyalım", *Bugün*, 11 Şubat 1968.

184 "Din görevlilerinin kararı", *Bugün*, 9 Nisan 1968

185 Mehmed Şevket Eygi, "Hainlerin mallarına boykot", *Bugün*, 19 Mayıs 1968.

lerin Türkiye'yi en kısa zamanda terk etmemeleri halinde hayatlarının tehlikeye gireceği yazılı tehdit mektupları yollandı.[186] Yahudi esnaf ve tüccarlara ait mağazaların önlerine, "Yahudilerden alışveriş etmeyiniz. Bu tüccarlar sahtekârdır ve Türkiye'nin ticaretini ve ekonomisini tahrip etmektedir. Türk vatandaşı kimden alışveriş ettiğine dikkat et!" yazılı afişler yapıştırıldı. Bu kampanyadan faydalanmaya çalışan bazı tüccar ve sanayicilerin Anadolu esnafına, "Yahudilerden mal almayınız. Gelin biz size daha ucuza vereceğiz" dedikleri de görüldü.[187]

Bugün gazetesinden yayınlanacak iki yazı Türk Yahudi toplumu içinde büyük rahatsızlık yaratacaktı. Bunlardan ilki Şahap Tan'ın İsrail'in dünyaya fahişe ihraç eden bir devlet olduğunu, her Yahudi kadının da fahişe olabileceğini ima eden yazısı,[188] ikincisi ise gene Şahap Tan'ın *Pesah* vesilesiyle yazdığı Yahudilerin hamursuzu hazırlarken Hıristiyan çocukların kanını karıştırdıkları yolundaki ünlü antisemit kan iftirasını tekrarlayan ve Müslümanları teyakkuza davet eden yazısıydı.[189] Bu ikinci yazı üzerine Hahambaşı David Asseo Hahambaşılık arşivlerinde yaptırdığı araştırmalar sonucunda Şeyh-ül-İslâm'ın kan iftirasını kınayan 19uncu yüzyıla ait bir ferman buldu ve bunu yüksek tirajlı gazetelerde yayınlattı. Kan iftirası *Şalom*'da yayımlanan bazı yazılarla da[190] tekzip edilmesine rağmen cemaat yönetimi bu tepkinin çok sınırlı bir etkiye sahip olduğunun farkındaydı.[191] *Bugün* gazetesi ünlü tekstil şirketi Vakko'nun ortaklarından Vitali Hakko'nun oğlunun *Bar Mitzva*'sı ne-

---

186 "Judios si no vos vach de Turkia serech matados todos. Letras de menasos al Rabinato de Turkia", *La Verdad*, 6 Mayıs 1968.

187 Nisim Bueno, "El antisemitizmo se epande en Turkia", *La Verdad*, 19 Şubat 1968.

188 M. Şahap Tan, "Fahişe ihraç eden memleket İsrail", *Bugün*, 9 Nisan 1968

189 M. Şahap Tan, "Çocuklarınıza dikkat edin. Yahudi olmayanlar", *Bugün*, 15 Nisan 1968.

190 Hayim Benrubi, "İğneli fıçı", *Şalom*, 24 Nisan 1968 / Daniel Yahya, "Bu ne perhiz...", *Şalom*, 8 Mayıs 1968 / Daniel Yahya, "Neden gocunmıyacak mışız?", *Şalom*, 26 Haziran 1968.

191 AJA, Koleksiyon MS 361 kutu H412, dosya 2, André Jabès'in İsrael Menase'nin kardeşi İzak Menase'yle olan 2 Mayıs 1968 tarihli görüşmesi.

deniyle İstanbul Hilton Oteli'nde bir davet vermesi üzerine okurlarını Yahudi tüccar ve sanayicilerin ürettikleri ve sattıkları malları boykot etmeye davet etti:

> Vitali Hakko denilen bu İsrail oğlu yüzbinlerce liraya mal olan bu eğlencenin parasını nereden temin etmiştir? Fazla düşünmeğe hacet yok. Viski ve şampanyalara su gibi harcanan bu paralar, zavallı Müslüman Türk emekçilerinin sırtından kazanılmıştır. Boğaz tokluğuna çalıştırılan Müslüman işçilerin alınteri, gözyaşı, kanıdır bu ziyafette su gibi akan...
>
> Ruben Asa'nın ırkdaşı, dindar ve karındaşı olan VAKKO Fabrikası Sahibi Bay VİTTALİ HAKKO şunu bilmelidir ki, Türk milleti patlamağa hazır bir volkan haline gelmiştir.
>
> 30 bin kişilik bir azınlığın 30 milyonluk bir ülkenin asıl sahipleri olan Müslüman halka sömürmesi daha fazla devam edemez.
>
> Şimdiye kadar rüşvetle, para dağıtmakla, yedirip içirmekle, uyutmakla, uyuşturmakla bazı gafilleri avladılar ve soygunlarına devam ettiler. Bundan sonra aynı oyunu tekrarlıyamıyacaklar.
>
> Memleketimizin içinde bulunduğu sıkıntılı durumla, emekçi halkın sefaletiyle alay edercesine (Viski ve şampanya'nın su gibi aktığı) korkunç ziyafetler veren Bay Vitaliler, Salamonlar, Bernarlar, Mişonlar, Rubenler, Vehbiler, Samiler ve onların bütün suç ortakları bir gün Hakkın ve halkın sillesini yiyeceklerdir.
>
> Gecekondu mahallerinde bir teneke su için 8 saat çeşme başında bekliyen çilekeş Müslüman kadınları! Bakınız işçi kocalarımızın, oğullarımızın Yahudi patronları nasıl eğleniyorlar? Siz içmeğe su bulamıyorsunuz: siz portakal sandıklarıyla tenekelerden yapılmış sefil gecekondularda sürünüyorsunuz. Siz hasta çocuklarınıza ilaç alamıyorsunuz. Siz para bulup da bol bol şeftali yiyemiyorsunuz. Ama Yahudi patronlar Hiltonlarda su gibi şampanya içiyorlar.
>
> Ey ilâhî adalet imdadımıza yetiş!
>
> Ey Müslüman Türk halkı, silkin ve uyan, sömürülmekten kurtul!
>
> Hiçbir şey yapamıyorsan, bari Yahudi mallarına boykot ilân et...[192]

---

[192] "Yahudiler eğleniyor", *Bugün*, 15 Temmuz 1968. Metinde adı geçen Ruben Asa döviz kaçakçılığı suçundan tutuklu bulunduğu sırada hapisten kaçacaktı. Metin-

c) Hahambaşılık ve *Şalom* Gazetesinin Tepkisi

Bugün'ün bu yayını karşısında ana mecrada yer alan gazeteler tepki göstermeyecekti. Sadece İstanbul'daki ticaret erbabına seslenen *Ekonomi* gazetesi bu yayının Anayasa'nın laiklik ilkesine aykırı olduğunu ve vatandaşlar arasına nifak soktuğunu belirterek Cumhuriyet Savcılığı'nı göreve çağıracaktı.[193] *Bugün*'ün bu kampanyayı başlatmasından sonra Türk Yahudi toplumu liderleri resmî makamların, bütün vatandaşları eşit kabul eden 1961 Anayasası'nın 11inci maddesiyle, vatandaşlar arasında dil, din farkı gözeten yayınları yasaklayan TCK'nın 312. maddesini ihlâl eden gazetenin yayınını durdurmalarını boşuna bekleyeceklerdi.[194] Bu durum karşısında liderler *Bugün*'e karşı kanuni zeminde ne yapılabileceğini tartışmak üzere on dört Yahudi avukattan oluşan bir Hukukçular Komisyonu oluşturdu.[195] Hukukçular Komisyonu *Bugün* aleyhine dava açılması halinde olumlu sonuç alınacağı konusunda kuşkuluydu. Komisyon davanın birkaç yıl sürebileceği, bu süre zarfında *Bugün*'ün antisemit yayınına devam edeceği, aleyhine dava açıldığından itibarının artacağı ve 70.000 olan tirajının bir misli arttırabileceğini tahmin etmekteydi. Hukukçular Komisyonu dava açılması halinde basının davayla ilgili haberleri verirken *Bugün*'ün yazılarına da yer vererek bilâbedel gazetenin reklamın yapılacağından ve olayın daha da büyüme ihtimalinden endişeliydi. Cemaat yönetimi davayı kazanma ihtimalinin ne olabileceği hususunda tanınmış bir Türk hukukçuya da danışacak ancak olumlu cevap almayacaktı. Hukukçular Komisyonu dava açılması ve duruşma sonunda *Bugün*'ün beraat etmesi halinde böyle bir kararın antisemit propagandanın serbest bir şekilde yapılmasına kanuni zemin hazırlayacağı, gazetenin mahkûm edilmesi halinde ise idarecilerinin çok hafif cezalara çarptırılacakları ve bu cezaların da muhtemelen

---

de yer alan "Bernarlar" ile kastedilen Koç Holding A.Ş. yöneticilerinden Bernar Nahum, "Vehbiler" ile kastedilen Vehbi Koç, "Vitaliler" ile kastedilen Vitali Hakko, "Rubenler" ile kastedilen de Ruben Asa'dır.

193 Hikmet Katran, "Birliği korumak lazım", *Ekonomi*, 6 Şubat 1968.

194 "Turkish paper's campaign", *The Jewish Chronicle*, 16 Şubat 1968.

195 Nisim Bueno, "El antisemitizmo se epande en Turkia", *La Verdad*, 19 Şubat 1968.

erteleneceğini tahmin etmekteydi. Bu ihtimallerden ötürü komisyon *Bugün* aleyhinde herhangi bir dava açmamaya karar verdi.[196] Buna karşılık Hahambaşılık hukuk müşaviri avukat Yako Veissid *Bugün* gazetesiyle polemiğe giren *Şalom* gazetesi sahibi Avram Leyon'a gazete aleyhine dava açmasını teklif etti. Leyon yayınıyla cemaati zaten savunduğunu ileri sürerek bu teklifi reddetti.[197] Bu toplantıdan sonra Hahambaşı David Asseo, Cismani Meclis Başkanı İsrael Menase ve avukat Jak Veissid'den oluşan bir heyet İstanbul Valisi Vefa Poyraz'ı ziyaret etti. Heyet Vali'ye *Bugün*'ün antisemit yayınlarını ve Şahap Tan'ın *Yeni İstiklâl* gazetesinde üç yıl önce yayınladığı ve İsrail'de tutuklu bulunduğu yıllarla ilgili anıları *İsrail Zindanlarında bir Türk Subayı* başlıklı yazı dizisinin[198] bulunduğu bir dosyayı teslim etti. Bir buçuk saat süren görüşmede Vali heyetin şikâyetlerini dinledikten sonra şu karşılığı verdi:

> Maalesef elimizden hiçbir şey gelmez. Türkiye'de demokrasi var, basın hürdür, istediğini yazabilir. Gördüğünüz gibi gazeteler sadece Yahudilere değil bakanlara da saldırıyor. Bırakınız bağırsınlar, sonunda susacaklar.[199]

Vali dosyayı Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a ileteceğini de sözlerine ekledi.[200] Heyet Vali Vefa Poyraz'ı bir süre sonra ikinci bir kez ziyaret ederek endişelerini bir kere daha dile getirdi. Ziyaretin ertesi günü İstanbul'a bir toplantı için gelen Devlet Bakanı ve hü-

---

196 AJA, Koleksiyon MS 361, kutu H412, dosya 1, André Jabès'in 15 Eylül 1968 tarihli gezi raporu.

197 Avram Leyon, "Por ken semos dirijados?" *Şalom*, 5 Mayıs 1976.

198 Söz konusu yazı dizisi 8 Eylül – 22 Aralık 1965 tarihleri arasında tefrika edildi.

199 Nissim Bueno, "El antisemitizmo en Turkia", *La Verdad*, 19 Şubat 1968 / AJA, koleksiyon MS/361, kutu H412, dosya 2, İzak Menase'yle yapılan 2 Mayıs 1968 tarihli görüşme tutanağı / AJA, koleksiyon MS/361, kutu H412, dosya 1, İsrael Menase'nin Lozan'da yerleşik kardeşi İzak Menase vasıtasıyla WJC'den André Jabès'e yolladığı 14 Mayıs 1968 tarihli mektup / AJA, koleksiyon MS/361, kutu H412, dosya 2, Salamon Amaraci ile yapılan 3 Mayıs 1968 tarihli görüşme tutanağı.

200 AJA, Koleksiyon MS 361, kutu H412, dosya 2, İzak Menase'yle yapılan 2 Mayıs 1968 tarihli görüşme tutanağı

kümet sözcüsü Seyfi Öztürk Vali Poyraz'la görüştükten sonra Cismani Meclis Başkanı İsrael Menase'yi telefonla aradı. Menase'ye Vali Vefa Poyraz'ın cemaatin *Bugün*'ün yayınından duyduğu rahatsızlıktan kendisini haberdar ettiğini, Yahudi asıllı vatandaşların endişe etmemelerini söyledi ve Yahudi toplumuna selamlarını iletti.[201]

Bugün'ün son derece tahrikçi bir üslûpla sürdürdüğü bu antisemit yayın kampanyasına *Şalom* gazetesi başyazarı Avram Leyon[202] ve gazetede yazan bazı gençler cevap vereceklerdi.[203] Ancak *Şalom* gazetesi Hahambaşılığın desteğine sahip değildi. *Şalom*'un genç yazarlarından Daniel Yahya'ya göre cemaat liderlerinin tutumu, "sessizce bu kampanyanın bitmesini bekleyelim" idi. *Şalom*'un *Bugün*'e cevap verip polemiklere girmesi cemaatin yaşlı liderleri tarafından desteklenmiyordu. Gençler ise *Şalom*'un tavrını sessizce destekliyorlardı.[204] Olayların gelişimi Türk Yahudi toplumunun yaşlı liderlerini haklı çıkartacaktı. *Şalom*'un yazıları haftalar boyunca sürecek polemiklere yol açacak, Şahap Tan antisemit edebiyatın tüm temalarını ard arda sıralayacaktı.[205] *Bugün* ile *Şalom* arasındaki

---

201 "Los Judios de Turkia pueden bivir en yena trankuilidad", *Şalom*, 13 Mart 1968 / AJA, Koleksiyon MS 361, kutu H412, dosya 1, İsrael Menase'nin Lozan'da yerleşik kardeşi İzak Menase vasıtasıyla WJC görevlisi André Jabès'e gönderdiği 14 Mayıs 1968 tarihli mektup.

202 Avram Leyon, "Bizden ne isterler?", *Şalom*, 14 Şubat 1968 / Avram Leyon, "Türk Musevilerinin vatanseverlikleri", *Şalom*, 22 Mayıs 1968 / Avram Leyon, "Türk Musevilerinin vatanseverlikleri", *Şalom*, 5 Haziran 1968 / Avram Leyon, "Mütarekede Türk Musevilerinin Türkiye'ye olan bağlılıkları", *Şalom*, 12 Haziran 1968 / Avram Leyon, "Museviler bizim gibidir çünkü Türkler ve Museviler arasında fark yoktur", *Şalom*, 19 Haziran 1968 / Yeşua (Salvo) Loya, "Ve Tanrı antisemiti yarattı..", *Şalom*, 3 Temmuz 1968 / Avram Leyon, "Türk musevilerinin Türkiye'ye yaptıkları hizmetler", *Şalom*, 10 Temmuz 1968.

203 Dr. Daniel Yahya, "Yalancının mumu...", *Şalom*, 3 Nisan 1968 / Hayim Benrubi, "Nereye gidiyoruz?", *Şalom*, 1 Mayıs 1968 / Rifat Güller, "Antisemit tipler", *Şalom*, 10 Nisan 1968 / Rıfat Güller, "Benim senden farkım ne?", *Şalom*, 27 Mart 1968 / Dr. Nesim Asa, "Yahudilik", *Şalom*, 17 Temmuz 1968 / Dr. Daniel Yahya, "Siyon Önderlerinin Protokolları", *Şalom*, 7 Ağustos 1968.

204 Dr. Daniel Yahya'nın 6 Ağustos 1998 tarihli yazısı.

205 M. Şahap Tan ,"Yahudi yazara cevap:", *Bugün*, 1 - 6 Mart 1968 / Avram Leyon, "Bu kadarı da fazla", *Şalom*, 13 Mart 1968. Şahap Tan ile *Şalom* yazarları arasında-

polemik devam ettiği sırada *Şalom*'un sahibi Avram Leyon'u telefonla tehdit edecekti.[206]

Tel Aviv'de yayınlanan ve Türkiye'den göç eden İsraillilere seslenen *La Verdad* gazetesi *Bugün*'ün yayınıyla hakaretlere maruz kalan Hahambaşılık, Yahudi tüccarlar ve İsrail Büyükelçiliği'nin sessiz kalmalarını eleştirecekti.[207] Gazeteye göre *Şalom* sadece Yahudiler tarafından okunan bir cemaat gazetesi olduğundan *Bugün*'e verilen cevapların Türk basınında yayınlanmaları şarttı.[208] İsrail'den tepki veren bir diğer kişi Bursa Yahudi Cemaati eski başkanı avukat Kemal Levent'ti. Kemal Levent TCK'nın âdil ve vatandaşlar arasında ayrım yapmayan bir yasa, Türk hâkimlerinin de dürüst olduklarını hatırlatacaktı. Kemal Levent'e göre *Bugün*'e dava açılabilmesi için birisinin şikâyetçi olması gerekiyordu. Küçük esnaf, tüccar ve memurların dava açabilmek için ne yeterli maddi güce, ne de zamana sahiptiler. Davanın zengin Yahudi işadamları tarafından açılması şarttı. Levent'e göre Yahudi toplumunun bu hakaretler karşısındaki tepkisi lâkayıtsızlıktı. Hukukçular Komisyonu'nun *Bugün*'e dava açmamaya karar vermesi de hataydı.[209]

d) *Bugün* Gazetesi Yazarları İle Temaslar

1968 yılının Nisan ayında cemaat liderleri *Bugün*'ün iki yazarıyla gizlice temas kuracaklardı. Yazarlardan biri *Bugün*'ün sürdürdüğü yayınıyla Türk Yahudilerine kötülük yaptığı için üzgün olduğunu, ancak geri adım atmanın zor olduğunu belirtti. Yazarın bu sözleri söyleyiş tarzından yayının durdurulması için para teklif

---

ki polemik günler boyunca sürdü. Şahap Tan Avram Leyon'un *Şalom*'da yayımlanan 13 Mart tarihli yazısına üç gün süreyle cevap verdi. (M. Şahap Tan, "Bay Yahudi Yazar'a mecburi cevap", *Bugün*, 3, 5, 6 Nisan 1968).

206 Avram Leyon, "Un enteresante kuento rendido", *Şalom*, 30 Ekim 1968.

207 Nisim Bueno, "Kada ija Judia es una putana", *La Verdad*, 23 Mayıs 1968 / Yitshak Yaech, "El espanto i la dinyita", *La Verdad*, 23 Mayıs 1968 / Nissim Bueno, "Aken la kulpa? El Selo i el dezeo traen el antisemitismo", *Verdad*, 25 Temmuz 1968.

208 Yitshak Yaech, "Enfin, la manseves entelektuela Judia de Turkia responde al jurnal Bugün", *La Verdad*, 30 Mayıs 1968.

209 "Viejo avokato de Turkia enstalado en Israel mos eskrive", *La Verdad*, 20 Haziran 1968.

edilmesi halinde gazetenin bu kampanyadan geri adım atabileceğini ima ettiği anlaşılmaktaydı.[210] Temas edilen Şahap Tan ise Mısır lehine casusluk yaptığı iddiasıyla tutuklanıp hapsedildiği İsrail'de bulunduğu süre zarfında kendisine çok kötü davranıldığını söyledi. Hapiste bulunduğu süre zarfında 35.000.- dolar kayba uğradığını, zararının tazmin edilmesi halinde tavrını gözden geçirebileceğini ima etti.[211]

Bu teklifler üzerine Cismani Meclis Başkanı İsrael Menase bir toplantı düzenledi. Toplantıya dönemin önemli sanayicilerinden Profilo Şirketler Grubu Yönetim Kurulu Başkanı Jak Kamhi ile gene dönemin önemli şirketlerinden Burla Biraderler Şirketi ortaklarından Lori Burla da davet edildi. Bu toplantıda Jak Kamhi kampanyasını durdurması için *Bugün*'e para verilmesine karşı çıktı. Uluslararası Yahudi örgütleriyle güçlü ilişkiler kurulup halihazırda Yahudi dünyasından tecrit edilmiş durumun aksine cemaatin uluslararası Yahudi âleminin içinde yerini almış güçlü bir toplum haline gelmesi fikrini savundu ancak bu teklifi ciddiye alınmadı.[212] Toplantı sonunda *Bugün*'ü maddi olarak desteklediği tahmin edilen Arap sermayesinin *Bugün*'ün yayınını durdurması halinde kolaylıkla destekleyebileceği başka bir gazete bulabileceği düşünülerek *Bugün*'e para teklif edilmemesine karar verildi.[213] Mehmed Şevket Eygi ile ihtilafa düşüp gazeteden ayrılan M. Şahap Tan ise bu olayı değişik bir şekilde anlatmakta. Tan'a göre Eygi yakın dostu Hacı Nazif Çelebi vasıtasıyla Yahudi tüccarlardan para almış ve akabinde antisemit yayınını hafifletmişti.[214] Eygi ise bu suçlamala-

---

[210] AJA, Koleksiyon MS 361, kutu H412, dosya 2, İzak Menase ile André Jabès arasındaki 2 Mayıs 1968 tarihli görüşme tutanağı.

[211] AJA, Koleksiyon MS 361, kutu H412, dosya 2, Hahambaşılık yürütme kurulu üyesi Salamon Amaraci ile André Jabès arasındaki 3 Mayıs 1968 tarihli görüşme tutanağı. Bu bilgi bir başka raporda da teyit edilmekte. Bkz. AJJDC Kudüs Arşivleri, Kutu 482B, dosya 85.000. Akiva Kohane'nin 4 Haziran 1968 tarihli raporu, s. 5.

[212] Jak Kamhi ile 25 Aralık 1997 tarihli görüşme.

[213] AJA, Koleksiyon MS 361, kutu H412, dosya 2, İzak Menase ile André Jabès arasındaki 2 Mayıs 1968 tarihli görüşme tutanağı.

[214] M. Şahap Tan, 1970, s. 30, 62.

rına karşı M. Şahap Tan'ın birkaç tarafa aynı anda çalışan bir casus ve dolandırıcı olduğunu iddia edecekti.[215] Mehmed Şevket Eygi yıllar sonra bu olayların cereyan şeklini şöyle anlatacaktır:

> Yıl 1968. *Bugün* gazetesini çıkartıyorum. Bir yandan parasızlıkla, öbür yandan masonlukla, siyonizmle, komünizmle mücadele ediyoruz. Gazete aleyhinde durmadan dava açılıyor. Eğemen güçler bizden rahatsız oluyor. Ben de, gençliğin tesiriyle olacak, çok kavgacı bir yayın siyaseti takib ediyorum.
>
> Çatmadığımız grup, hizip, parti yok. CHP'ye iktidardaki Adalet Partisine, solculara, masonlara, Yahudilere, dönmelere veryansın ediyoruz. Ortalık toz duman. Önüme gelen arı kovanına çomak sokuyorum. Gazete çok satıyor, 100 bine yaklaşıyoruz. Tertipliğimiz sabah namazlarına Müslümanlar otuz-kırk bin kişilik cemaatler halinde katılıyor. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay nutuk irad ediyor "Bu namazlar siyasidir, hükümet bunları önlemelidir!" diyor. Biz cevap veriyoruz. "Namazları önleyecek hiçbir kuvvet yoktur." "Bu memlekette hiçbir kuvvet namazları önleyemez!" diyoruz.
>
> İşte bu hengâme içinde bir de Yahudi tacirler hakkında seri yazılar neşr ediyoruz. Siyonistler bundan çok rahatsız oluyor, Anadolu esnafında, halk kütlesinde Yahudilere karşı boykot eğilimi baş gösteriyor. İngiltere'den bir heyet geliyor, Cumhurbaşkanını ziyaret ediyor. "*Bugün*'ün Yahudi aleyhtarı yayınını durdurunuz" diyor. Cumhurbaşkanı "Türkiye hür bir ülkedir, biz gazete yayınlarını durduramayız. Ama Yahudi vatandaşlarımız bu milletin çocuklarıdır, endişe etmesinler" diyor, (O zamanlar Londra'da çıkan haftalık *The Jewish Chronicle* gazetesi bu ziyareti tafsilatlı olarak vermişti.)[216]
>
> Yahudileri teşhir eden seri yazılarımızın en hararetli bir devresinde tanıdığım bir tacirden telefon aldım: 'Şevket Bey, mühim bir işi konuşmak için teşrifinizi bekliyorum'. Davete icabet ettim. Meğerse Hahambaşılığın avukatı o taciri tanıyormuş, ziyaret etmiş ve Şevket Eygi'yi susturmak için para teklif etmiş. Fazla uzatmayalım. Önce 300

---

215 Mehmed Şevket Eygi, "Şahap Tan ve yeni efendileri", *Bugün*, 22 Mart 1970.

216 Eygi burada yanlış bilgi vermekte. Cumhurbaşkanı'nı ziyaret eden heyet İngiliz olmayıp Türk Yahudi Cemaati'ni temsil eden bir heyetti.

bin lira teklif ettiler. O zaman bir mark iki liraydı. Şimdiki para ile 105 milyon eder. Kabul etmedim. Lâf olsun diye kabul etsem bile, bunun mânen *Bugün* için bir son olacağını söyledim. Meğerse Yahudiler bu hususu da düşünmüşler ve Hahambaşılığın avukatı "siz parayı alın, 1-2 gün içinde bizim aleyhimizdeki yayına son verin, onun yerine Dönme'ler aleyhinde bir kampanya açarsınız", diye akıl vermemiş mi?

300 bini reddedince iki gün sonra sus parasının miktarını 500 bine (şimdiki parayla 175 milyon) çıkarttılar. Onu da kabul etmedimdi.

Yahudiler benden ümidi kesince beni susturmak için parayı başka yerlere verdiler, sonunda memleketimi terk etmek zorunda kaldım. Cebimde ve gazetenin kasasında para olmadığı için dostum Hacı Ahmet Kibritçioğlu aracılığıyla 10 bin lira borç buldum ve memleketimi terk ettimdi.[217]

Bir cemaat liderine göre Eygi'nin bu iddiası asılsızdı. Cemaat yönetimi hiçbir zaman ne para karşılığında yayının durdurulması, ne de kampanyanın Dönmelere karşı yönlendirilmesini teklif etmişti. Buna mukabil bazı yazarlarla muhtemelen temaslarda bulunulmuştu.[218] Bu kampanya karşısında kamuoyunun lâkayt durumuna öfkelenen *Şalom*'un genç yazarlarından Rifat Güller Şeyhülmuharrir Burhan Felek ile birlikte İstanbul Cumhuriyet Başsavcısı Nedim Demirel'i ziyaret edip basın ve savcılığın lâkayt tutumundan şikâyet etti. Burhan Felek *Bugün*'e cevap verilmesi halinde bu tür yazıların yaratacağı polemiklerin sadece gazetenin tirajının artmasına neden olacağını, *Şalom*'un yayınıyla Yahudileri zaten savunduğu karşılığını verdi. Başsavcı da polemikleri takip ettiğini ve suç unsuru olduğu takdirde müdahale edeceğini bildirdi.[219] *Bugün*'e tek eleştiri MP'li Haydar Özdemir'den gelecekti. 1968 yılı kısmî yerel ve boş illerdeki milletvekili genel seçimleri sırasında Hay-

---

[217] Mehmet Şevket Eygi, "Yahudilerin teklifi", *Zaman*, 18 Aralık 1987.

[218] Hanri Yaşova ile 2 Haziran 2003 tarihli görüşme.

[219] Rifat Güller ile 1 Nisan 1997 tarihinde yapılan görüşme.

dar Özdemir radyoda yaptığı bir seçim konuşmasında *Bugün* ve benzeri azınlık karşıtı yayınlara atıfta bulunarak, "Türkiye laik bir ülkedir, dolayısıyla bütün yurttaşlar aynı haklardan faydalanmaları gerekir. Şu anda iktidarda olan parti Atatürk ilkelerine karşı bazı yayınları hoşgörmektedir. Bu yayınlar özellikle gayrimüslimleri etkilemektedir" sözleriyle iktidarı ve bu yayınları eleştirecekti.[220]

e) Cumhurbaşkanı'nı ve Bakanları Ziyaret

Bugün gazetesinin Yahudi aleyhtarı yayınına son vermemesi üzerine Hahambaşı David Asseo başkanlığında bir heyet Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ve hükümet yetkililerini ziyaret etti ve şikâyetlerini dile getirdi.[221] Sunay, Hahambaşı David Asseo'ya "Türkiye Yahudileri diğer vatandaşlar gibi Anayasa'nın teminatı altındadırlar. Türkiye Yahudilerine karşı hiçbir ayrımcılık yoktur. Biz Yahudilerden memnunuz" cevabını vermekle yetindi.[222] Heyet ertesi gün İçişleri Bakanı Faruk Sükan ve Devlet Bakanı Seyfi Öztürk'ü de ziyaret etti ve rahatsızlığını bir daha dile getirdi. Her iki bakan heyet mensuplarına endişe etmemelerini, Yahudilerin bütün vatandaşlar gibi Anayasa'nın teminatı altında olduklarını,[223] Türkiye'nin demokratik bir ülke olmasından ötürü basın hürriyetine hiçbir kısıtlama getirilemeyeceğini, bu nedenle de *Bugün* hakkında herhangi bir yasal işlem yapılamayacağını bildirdi.[224] Hahambaşı David Asseo ve liderlerin çoğu Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'la çok dostane bir havada cereyan eden bir görüşme yapmalarına rağmen bu görüşmeden Türk Yahudi toplumunun Devlet nezdinde pek bir önemi ve ağırlığı olmadığı, hükümetin Yahudi asıllı yurttaşlara

---

220 "Todos los ijos de este paiz son igual, dişo Haydar Özdemir", *Şalom*, 29 Mayıs 1968.

221 Yitshak Yaech, "495760 no responde", *La Verdad*, 1 Temmuz 1968.

222 Nissim Bueno, "Una entrevista kon su eminensia el Gran Rabino de Turkia, Rav David Asseo", *La Verdad*, 1 Ağustos 1968.

223 Avram Leyon, "Puedeş bivir repozados, dişo el Ministro del Enterior", *Şalom*, 26 Haziran 1968 / İl-Men, "El viaje fruktuozo de nuestro kapo espirituel", *La Vera Luz*, 27 Haziran 1968.

224 Nissim Elnecave, "Insecurity stalks Turkish Jews", *The Jewish Chronicle*, 13 Eylül 1968.

karşı olan tek sorumluluğunun onların güvenliklerini sağlamakla sınırlı olduğuna dair bir kanaat taşıdığı izlenimini elde edecekti. Devlet'in en üst makamlarının Yahudi asıllı yurttaşlara her gün hakaret eden *Bugün* gazetesinin yayınını durdurmak için hiçbir müdahalede bulunmamaları Hahambaşı ve liderleri ümitsizliğe sevk etti. Liderler durumun daha da kötüleşmesi halinde İsrail'e göç etmenin tek çare olduğuna kanaat getirdi.[225] Aslında Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a yapılan ziyaret tamamiyle faydasız değildi. Ziyaretten kısa bir süre sonra İlahiyat Fakültesi öğrencileri 28 Haziran 1968 cuma günü saat 16.00'da Taksim Meydanı'nda gösteri yapmaya karar verdiler.[226] İstanbul Valisi gösterinin 6-7 Eylül Olayları'na benzer bir şekle dönüşmesinden endişe eden cemaat liderlerini sakinleştirdi. İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nün Yahudilerin can ve mal güvenliğini sağlayacağını bildirdi.[227] Yapılması tasarlanan gösteri ise son anda hükümetten gelen bir emirle iptal edildi.[228] Bir rivayete göre Ankara'ya yapılan ziyaret gösterinin iptal edilmesinde etkiliydi.[229]

f) Basının, Hükümetin, Hahambaşılığın Tavrı

Basının Tavrı

Bugün'ün bu yayını üzerine arşiv belgelerinde "çok önemli olmayan ılımlı iki gazete" tanımıyla anılan iki gazetenin temsilcisi Hahambaşılık ile temasa geçerek Yahudi tüccar ve sanayicilerin gazetelerine ilân vermeleri halinde *Bugün*'ün bu kampanyasına bir cevap oluşturacak bir karşı kampanya başlatmayı teklif ettiler. Hahambaşılık iş hacimleri itibariyle ilân verebilecek düzeyde önemli Yahudi tüccar ve sanayicileriyle toplanıp bu teklifi değerlendirme-

---

225 AJA, Koleksiyon MS 361, kutu H412, dosya 1, André Jabès'in 15 Eylül 1968 tarihli gezi raporu.

226 "Viernez 28.6.68 tendran lugar manifestasyones kontra los Judios en Turkia", *La Verdad*, 24 Haziran 1968.

227 Nissim Bueno, "Novedades de Turkia", *La Verdad*, 27 Haziran 1968.

228 Yitshak Yaech, "495760 no responde", *La Verdad*, 1 Temmuz 1968.

229 Nissim Bueno, "El viaje del Gran Rabino en Ankara", *La Verdad*, 8 Temmuz 1968.

yi tasarladı.[230] Arşiv belgelerinde bu teklifin akibeti hakkında herhangi bir bilgiye ve düşük tirajlı gazetelerde yayımlanan tek tük birkaç yazı dışında basında *Bugün*'e karşı herhangi bir tavır alışa rastlanmadığından bu teklifin sonuçsuz kaldığı düşünülebilir.[231] *Bugün*'ün kampanyasına karşı sadece *Demokrat İzmir*, *Akşam*, *Ekspres* ve *Adalet* gazetelerinde birkaç yazı,[232] *Şalom* gazetesinde de birkaç okur mektubu yayınlandı.[233] Cemaat liderleri dönemin yüksek tirajlı gazetelerinin yazarlarıyla temasa geçmelerine rağmen hiçbir gazeteci bu konuda yazı yazmak istemedi.

Hükümetin Tavrı

Siyasi partiler de *Bugün*'e karşı herhangi bir tavır almadı. Bunun muhtemel nedeni 2 Haziran 1968 tarihinde yapılacak senato kısmî, milletvekili ara ve yerel seçimlerdi. *Bugün*'ün seslendiği muhafazakâr ve mütedeyyin kitle sağ cephedeki siyasi partilerin ana oy tabanını oluşturduğundan iktidardaki AP hükümeti *Bugün*'ün yayınına müdahale etmesi halinde bu seçmen kitlesini gücendirip oy kaybına uğrayacağı için müdahale etmemeyi tercih etti.[234] Hü-

---

230 AJA, Koleksiyon MS 361, kutu H412, dosya 2, WJC'den André Jabès'in İzak Menase ile olan 2 Mayıs 1968 tarihli görüşme tutanağı.

231 AJA, Koleksiyon MS 361, kutu H412, dosya 2, İsrael Menase'nin André Jabès'e yazdığı 14 Mayıs 1968 tarihli mektup.

232 Burhan Esen, "Yahudinin suçu ne?", *Demokrat İzmir*, 25 Şubat 1968 / Burhan Esen, "Azınlıklara dokunmayalım...", *Demokrat İzmir*, 3 Nisan 1968 / "Azınlıklar", *Akşam*, 16 Nisan 1968 / M. Akay, "İsrail ve Yahudiler", *Adalet*, 17 Haziran 1968 / "Büyük Ata'ya dil uzatmaya cüret eden 'Bugün' adlı pespaye gazeteye dur diyecek bir makam yok mu bu memlekette?", *Ekspres*, 6 Eylül 1968 / "Eygi; senin dinin imanın paradır", *Ekspres*, 7 Eylül 1968 / "Şevket Eygi ve şürekâsı ulusu ikiye bölmek istiyor", *Ekspres*, 28 Eylül 1968 / Rifat Güller, "Çizmeyi aşıyorsunuz dikkat edin!", *Şalom*, 18 Eylül 1968 / Dr. Daniel Yahya, "Keyifliyim bugün", *Şalom*, 25 Eylül 1968.

233 Faruk Ertin, "Yahudi düşmanlığı", *Şalom*, 27 Mart 1968 / Hasan Süar, "Sağduyu", *Şalom*, 24 Nisan 1968 / Mehmet Akay, "İnatçılığı bırakıp gerçek dostlarımızı tanıyalım", *Şalom*, 16 Ekim 1968 / Mehmet Akay ,"Bir osmanlı padişahına hocalık eden musevi", *Şalom*, 13 Kasım 1968 / Mehmet Akay, "Hayat kurtaran bir musevi doktor", *Şalom*, 27 Kasım 1968.

234 AJA, Koleksiyon MS 361, kutu H412, dosya 2, İsrael Menase'nin André Jabès'e yazdığı 14 Mayıs 1968 tarihli mektup.

kümet temsilcileriyle görüşen cemaat liderlerine verilen cevap hükümetin *Bugün*'ün yayınının onaylanmadığı ancak Kıbrıs sorunu çözüme kavuşuncaya kadar da azınlıklar lehine hiçbir girişimde bulunulamayacağıydı.[235]

Hahambaşılığın Durum Değerlendirmesi

Türk Yahudi toplumu liderleri aylar boyunca süren bu antisemit yayını durdurmak için ne yapılabileceği hususunda Dünya Yahudi Kongresi (WJC) yöneticileri ile görüş alışverişinde bulunmaya başladılar. WJC'in bir temsilcisiyle yapılan bir toplantıda *Bugün*'ün yayınının durdurulması için Amerikan Yahudi örgütlerinin Türk hükümeti nezdinde girişimde bulunup bulunmamaları konusu tartışıldı. Cemaat liderleri WJC'nin böyle bir girişimde bulunmasının resmi makamlar tarafından Türkiye'nin içişlerine bir müdahale olarak değerlendirebileceği, bundan ötürü de halihazırda resmî makamlar ile mükemmel bir şekilde seyreden ilişkilerin bozulabileceği ihtimalini göz önünde bulundurarak hiçbir temasta bulunulmamasını istedi. 1968 yılının Eylül ayında durum değerlendirmesi yapmak için bir WJC yöneticisi cemaat liderleriyle tekrar bir araya geldi. O tarihte antisemit söylem artık sadece *Bugün*'le sınırlı değildi. *Yeniden Milli Mücadele, Yeni İstiklâl, İttihad, Babıali'de Sabah* gibi yayınlara, afişlere, gösterilerde atılan sloganlara ve nihayet camilerde verilen kimi vaazlara da sirayet etmiş ve yaygınlık kazanmıştı. Böyle bir ortamda sadece *Bugün*'ün yayınını önlemeye yönelik kanuni bir girişimin pek etkili olmayacağı açıktı. Türk Yahudi toplumu liderlerine göre *Bugün*'ün yayınından duyulan rahatsızlık ve endişeyi dile getirmek için her şey yapılmıştı. Liderlere göre *Bugün*'ün seslendiği milliyetçi, muhafazakâr ve dindar okur kitlesi aynı zamanda AP'nin de oy tabanını oluşturduğundan hükümet sırf Yahudi toplumunun huzursuzluğunu yatıştırmak için oy tabanını oluşturan kesimin hoşlanmayacağı bir girişimde

---

[235] NARA, RG59 General Records of the Department of State Subject Central Policy Files, Subject Numeric Files, 1967-69 Turkey, POL 13 Kutu 2549, 7 Mayıs 1968 tarih ve A-106 sayılı belge.

bulunmayacaktı.[236] Durumun çaresiz olduğunu kabullenen liderler *Bugün*'le polemiklere ve bir hukuk savaşına girmemeye karar verecekti.

Siyasi otoritenin *Bugün*'e karşı başlattığı tek kanuni girişim İstanbul Cumhuriyet Savcılığı'nın Eygi'nin "Cuma hakkında" başlıklı yazısının TCK'nın 163üncü maddeyi kapsayacak nitelikte olup "devletin toplumsal, iktisadi, siyasi ve hukuki temel düzenlerinin dinî esas ve inançlara uydurulması için propaganda yaptığı" iddiasıyla açtığı davaydı.[237] Duruşma sonunda Eygi iki yıl hapis ve bir yıl sürgün cezasına çarptırıldı ancak Suudi Arabistan'da olduğundan cezası kendisine tebliğ edilemedi.[238] Bu yargı kararında öğretici olan Hahambaşı Asseo'nun Ankara ziyareti esnasında edindiği izlenimin doğrulanmasıydı. Eygi'nin hem yazılarından, hem de sahibi olduğu *Bugün ve Babıali'de Sabah* gazetelerinin yayınlarından ötürü dil, din, ırk farklılığını teşvik ve tahrik eden yayınları suç sayan TCK'nın 312. maddesinden yargılanması gerekirken bunun yerine laikliğe aykırı fiilleri cezalandıran 163ncü maddeden yargılanıp mahkûm edilmesi Türk Yahudi toplumunun siyasi otorite nezdinde hiçbir önem ve itibarı olmadığını kanıtlıyordu. Siyasi otorite Cumhuriyet'in laiklik ilkesine aykırı davranan Eygi'ye karşı yargı mekanizmasını hemen harekete geçirirken Almanya'da Nazi döneminde rastlanan yayınlarla yarışacak nitelikte bir yayın kampanyası karşısında aynı duyarlılığı göstermeyip "basın hürriyeti" bahanesi arkasına saklanmayı ve dava açmamayı tercih etmişti.[239]

---

236 AJA, Koleksiyon MS 361, kutu H412, dosya 1, André Jabès'in 15 Eylül 1968 tarihli gezi raporu.

237 "Cuma Davası", *Bugün*, 18 Şubat 1968.

238 "Mahkumiyet kararı kesinleşen iki gazete sahibi Eygi, yurt dışına çıkmış", *Cumhuriyet*, 29 Ocak 1969.

239 Cismani Meclis Başkanı İsrael Menase WJC'ye gönderdiği 14 Mayıs 1968 tarihli mektubunda İstanbul Cumhuriyet Savcısı'nın Türkiye Hahambaşılığının talebi üzerine *Bugün* aleyhine TCK 312 nci maddesi uyarınca dava açtığı belirtilmekte. Ancak bu konuda başka herhangi bir bilgi yer almadığından ya bu bilginin yanlış olduğu veya davanın açılmadığını düşünülebilir.

g) *Bugün* Gazetesi Neyi Amaçlamaktaydı?

Kampanya Neden Başlatıldı?

Bugün'ün Yahudi tüccar ve sanayicileri hedef alan ve aylar boyu süren yazı dizisinin neden başladığını birkaç şekilde açıklamak mümkündür. Birinci neden tiraj kaygısıydı. Altı Gün Savaşı'nda Arap âleminin İsrail Silahlı Kuvvetleri karşısında yaşadığı hezimetten büyük bir hayal kırıklığına uğrayan İslâmi görüşe mensup kesim tepkisini antisemit bir söylemle dile getirmeye başlamıştı. *Bugün* gazetesi yayınıyla bu olumsuz ruh halini tahrik etmiş ve tirajını arttırmıştı. Bir diğer açıklama antisemitizmin bazı yazarlar için bir maddi gelir kaynağı olmasıydı. Mehmed Şevket Eygi Şahap Tan'la olan polemiğinde Tan'a verdiği cevapta, "Artık Yahudilerle mücadele ettiği bahanesiyle bir takım safları dolandıramıyacak, sefaretlere girip çıkamayacaktı" satırlarıyla üstü kapalı bir şekilde bu konuya değinmekte, Şahap Tan'ın *Bugün*'den ayrılması nedeniyle maddi zarara uğradığını ileri sürmekteydi.[240] Bir üçüncü muhtemel açıklama Türkiye'de görevli Arap ülkeleri diplomatlarının *Bugün*'ün yayınlarını teşvik etmeleriydi. Nitekim *Bugün*'ün Altı Gün Savaşı'nın yıldönümünü "İsrail'e karşı cihad" manşeti ve Dâvud yıldızına dolanmış sekiz kollu bir ahtapot karikatürünü yayınlayarak anması[241] Irak'ta yayımlanan *El Cumhuriye* gazetesi tarafından haber yapılmıştı. *El Cumhuriye*'ye göre *Bugün*'ün yüz bin basılan bu nüshası birkaç saat içinde tükenmişti.[242] *Bugün* yazarı Şahap Tan'a göre gazetede yayınlanan "Yahudiler ve Türk Ekonomisi" tefrikasının yazarı olarak görülen Hüseyin Pirlioğlu müstear bir addı. Bu dizinin kaynağı "bir yabancı diplomatın bazı Yahudi firmalar hakkında verdiği vesikalar"dı.[243] Altmışlı ve yetmişli yıllarda Arap Birliği'nin İsrail'le iş ilişkileri olan firmalarla, ortakları Yahudi olan şirketleri boykot ettiği, boykot edilecek şirketler listesinde ortakla-

---

240 Mehmed Şevket Eygi, "Şahap Tan ve yeni efendileri", *Bugün*, 22 Mart 1970.

241 "İsrail'e karşı cihad", *Bugün*, 5 Haziran 1968.

242 "El Cumhuriye: Bugün gazetesi siyonizmle mücadele etmektedir!", *Bugün*, 3 Temmuz 1968.

243 M. Şahap Tan, 1970, s. 98.

rı veya kurucuları Yahudi olan Türk şirketlerinin yer aldıkları akılda tutulduğu takdirde Şahap Tan'ın iddiasının "mantıklı" bir temele dayandığı görülebilir.[244] Nitekim dönemin ünlü araştırmacılarından Ali Gevgilili, Eygi ve *Bugün*'ün "kökleri Suudi Arabistan'a kadar uzanan bir sünni kesim"e aracılık yaptığını ileri sürecek,[245] Mehmed Şevket Eygi ise yıllar sonra bu iddiaları yalanlayacaktı.[246]

Yayın Etkili miydi?

İstanbullu Yahudilerin bir kesimi *Bugün*'ün antisemit yayınının halkı tahrik edip Yahudilerin yoğun olarak yaşadıkları semtlere saldırı ve yağma girişimlerine neden olabileceğinden endişe duymaktaydı.[247] Ancak Cismani Meclis Başkanı İsrael Menase'ye göre *Bugün*'ün aylar boyunca süren antisemit yayını Yahudi toplumunun sıradan fertleri üzerinde pek etkili olmamıştı. Türk Yahudilerinin İsrail'e göç etmelerinde bir canlanma varsa bunun nedeni *Bugün*'ün yayını değil Altı Gün Savaşı'nın İsrail'in zaferiyle sona ermesinin yarattığı heyecandı.[248]

---

244 "Türkiye'de ticaret yapan Musevi vatandaşlara ait 182 firmayı Araplar boykot etti", *Babıali'de Sabah*, 24 Aralık 1973. Arap Ligi Konseyi 2 Aralık 1945 günü ilan edildi. Bütün Arap kurum, örgüt ve tüccarlarının siyonist ürünleri alıp satmaları, dağıtmaları veya tüketmeleri yasaklandı. Boykot üç şekil arz etti. İlk seviyede İsrail'in Arap devletleriyle ticaret yapması men edildi. İkincil boykot İsrail'le ticari ilişkileri olan şirketleri hedefledi. Üçüncül boykot İsrail'le ticaret yapan şirketlerle ticari münasebetleri olan şirketlerin boykot edilmesini hedefledi. (Mitchell Bard, "The Arab Boycott", http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/History/Arab_boycott.html

245 Ali Gevgilili, 1987, s. 402.

246 Mehmed Şevket Eygi, "Hepsine cevap verilmez", *Millî Gazete*, 10 Ocak 2000 / Mehmed Şevket Eygi, "350 Bin Dolar iftirası", *Millî Gazete*, 7 Temmuz 2000.

247 AJA, Koleksiyon MS 361, kutu H412, dosya 2, André Jabès'in Salamon Amaraci ile 3 Mayıs 1968 tarihli görüşme tutanağı. Nejat Bıçakçı adında bir okur da islâmcı basının sürdürdüğü antisemit yayınların sonucunda 6-7 Eylül 1955 Olayları'na benzeri yağma olaylarının olabileceğine dikkati çekti, İstanbul Emniyet Müdürlüğü ile Cumhuriyet Başsavcılığı'nı göreve davet etti. (M. Nejat Bıçakçı, "Musevi aleyhdarları hakkında", *Şalom*, 24 Temmuz 1968).

248 AJA, Koleksiyon MS 361 kutu H412, dosya 1, İsrael Menase'nin André Jabès'e yazdığı 14 Mayıs 1968 tarihli mektup.

Bugün'ün hangi okur kitlesini ne ölçüde etkilediğini tahmin etmek için dönemin basınına bakmak gereklidir. Bu konuda en sıhhatli bilgi Eygi'nin bir başyazısıydı. Eygi'ye göre 1968 yılında basının durumu şöyleydi:

	Baskı adedi	İstanbul'da satış	İade oranı yüzde	Tahmini net satış
Hürriyet	595.000	227.000	9,50	538.000
Milliyet	265.000	94.500	18	217.000
Tercüman	250.000	62.000	36	160.000
Akşam	165.000	56.000	29	117.000
Cumhuriyet	160.000	55.000	27	117.000
Bugün	73.000	18.500	37,50	46.000
Son Havadis	70.000	21.000	40	42.000
Yeni İstanbul	65.000	25.000	37	41.000

Eygi'ye göre *Bugün* ilân almayı beklediği muhafazakâr ve dindar kesimin harcama yapmamasından ötürü beklediği ilânları alamıyordu. *Bugün*'ün esas okur kitlesi Anadolu'daydı.[249] Eygi'nin bu bilgilerine karşı Amerikan Milli Arşivleri'ndeki bir belgeye göre *Bugün*'ün resmî tirajı 28.000 idi. Aboneler ve camii avlularındaki ağaçlara yapıştırılan nüshalarla 60.000'lik gayri resmî bir ek okur kitlesine sahipti. Böylece gazete toplam 90.000 tiraja ulaşıyordu.[250]

Bugün'ün hedeflediği kitle muhafazakâr ve mütedeyyin okurlar ve taşradan İstanbul'a göç edenlerdi. *Bugün* yayınıyla bu kesimde mevcut olan azınlık, Batı ve Yahudi karşıtı duyguları sürekli canlı tuttu ancak İstanbullu Yahudi tüccar ve sanayiciler aleyhinde bir boykot kampanyası geliştirmekte muvaffak olamadı. Bu nedenle gazetenin etkisi Altı Gün Savaşı'yla müfritleşen popüler antisemitizmi daha da yaygınlaştırmaktan ibaretti. *Bugün*'ün Yahudi ta-

[249] Mehmed Şevket Eygi, "Basın raporu", *Bugün*, 18 Nisan 1968.

[250] NARA, RG59 General Records of the Department of State Central Policy Files, Subject Numeric Files, 1967-69 Turkey, POL 13 Kutu 2549, 7 Mayıs 1968 tarih ve A-106 sayılı belge.

cir ve esnafa karşı düzenlediği boykot çağrısının başarıya ulaşıp ulaşmadığı konusu ise tartışmalıdır. Kimi cemaat liderlerine göre birçok esnaf Yahudi tüccarlardan alışverişi kesmişti. Bir takım Yahudi esnafa göre mağazaya giren müşteri önce patronun Yahudi olup olmadığını sormakta, öyle olması halinde alışveriş yapmadan mağazayı terk etmekteydi. Bu nedenle bazı Yahudi esnaflar mağazlarının isimlerini değiştirmişlerdi.[251] Cismani Meclis Başkanı İsrael Menase'ye göre *Bugün*'ün yayını halk ve esnaf üzerinde pek etkili olmamıştı. Anadolu'daki tüccar ve esnafla iş yapan Yahudi tüccarlardan sadece bir veya ikisi boykot edilmişti.[252]

8. MESCİD-İ AKSA'NIN KUNDAKLANMASI - TÜRKİYE'DEKİ TEPKİLER

Bugün gazetesi 1971 yılına kadar yayınına devam edecekti ancak aylar boyunca devam eden ve Yahudi tüccarları doğrudan hedef alan yazı dizisi artık sona ermişti.[253] Bunda Yahudilere sürekli saldıran M. Şahap Tan'ın 1969 yılının Ağustos ayında gazeteden ayrılması kadar, TCK'nın 142nci maddesini ihlâl ettiği iddiasıyla gazete sahibi Eygi aleyhinde açılan davada hakkında verilen iki yıl hapis ve bir yıl sürgün cezasının Yargıtay tarafından onaylanması da etkiliydi.[254] Ancak antisemit yayınlar artık sadece *Bugün*'le sınırlı olmayıp sayıca artmıştı. Böyle bir ortamda İstanbul Valisi Vefa Poyraz'ın Hahambaşı David Asseo'yu arayıp *Pesah* Bayramı'nı kutlaması büyük etki yaratacaktı. *Şalom*'a göre bir Vali'nin ilk kez şahsı ve Devlet adına Türk Yahudilerinin *Pesah* Bayramı'nı kutlaması cemaat tarihine

---

251 AJJDC (Kudüs) Arşivleri, Kutu 482B, dosya 85.000, Akiva Kohane'nin 4 Haziran 1968 tarihli raporu.

252 AJA, Koleksiyon MS 361, kutu H412, dosya 1, İsrael Menase'nin André Jabès'e yazdığı 14 Mayıs 1968 tarihli mektup.

253 Buna karşılık beş ay boyunca General Netcheleodon'un "Yahudiler ve Rus İhtilâli" başlıklı antisemit yazı dizisi yayınlandı. (*Bugün*, 2 Şubat – 28 Haziran 1969). "Komünizmin en büyük düşman" başlığıyla Hitler'i öven uzun bir yazı dizisi de yayımlandı. (*Bugün*, 7 Mart – 1 Nisan 1969).

254 "Eygi'nin Kaçışı ve Basın için Genel af", *Ant*, 4 Şubat 1969, sayı 110. / "Açıklama", *Bugün*, 11 Eylül 1969.

geçecek kadar önemli bir olaydı.[255] Ancak bu sevinçli ortam çok fazla sürmedi. Mescid-i Aksa'nın 21 Ağustos 1969 günü Michael Dennis Rohan adında akli dengesi bozuk Avustralyalı Hıristiyan bir turist tarafından kundaklanması Arap ülkeleri tarafından Yahudiler tarafından kundaklandığı şeklinde çarpıtıldı. Türkiye'deki İslâmî ve milliyetçi basın da olayı bu şekilde manşetten haber yaptı. Bu Türkiye'deki İslâmî kesimde de derin bir tepki yaratacaktı.[256]

a) İlk Tepkiler

Mescid-i Aksa'nın kundaklanmasına karşı ilk tepki Filistin Kurtuluş Cephesi üyesi olduğu ileri sürülen Ürdünlü iki öğrencinin Uluslararası İzmir Fuarı'ndaki İsrail pavyonuna bombalı saldırıda bulunmalarıydı.[257] Daha sonra tepkiler giderek artmaya başladı. MTTB'li elli genç İsrail pavyonunun kapısına çelenk koydu, kağıttan hazırlanmış İsrail bayrağını yakmaya girişti ancak polis tarafından engellendi. Yahudilerin yaşadıkları semtlerde gösteri yapmak isteyen gençlere polis engel oldu. Bunun üzerine gençler tahtadan yapılmış bir Dâvud yıldızını İzmir'deki Beth İsrael Sinagogu'nun önünde yaktılar. Olaylar üzerine polis sinagoglarla Yahudilerin yoğun olarak yaşadıkları semtlerde önlem aldı. İstanbul'da da benzeri önlemlere başvuruldu.[258] Bir diğer tepki TKMD, TMTF ve TİETF derneklerinin İsrail'i protesto etmeleriydi.[259] Mehmed Şevket Eygi *Bugün*'de yayınladığı başmakale-

---

255 "El Vali de Istanbul felisito a la komunidad Judia la fiesta de Pesah", *Şalom*, 9 Nisan 1969.

256 "Kudüs'teki Mescid-ül Aksa Camiinde dün yangın çıktı", *Tercüman* , 23 Ağustos 1969 / "Yangın Yahudi tertibi", *Bizim Anadolu*, 23 Ağustos 1969 / Ahmed İhsan Genç, "Mescid-i Aksa'yı yakan Yahudiler kahrolsun!", *Bugün*, 24 Ağustos 1969.

257 "Fuar'daki İsrail pavyonuna bomba atmak isteyen Ürdünlü parçalandı",*Cumhuriyet*, 24 Ağustos 1969.

258 Nissim Bueno, "Los judios de Turkia pasan dias temorozos", *La Verdad*, 4 Eylül 1969.

259 "Yahudilere karşı savaş", *Babıali'de Sabah*, 24 Ağustos 1969 / "Mescid-i Aksa yangınının baş sorumlusu İsrail'dir", *Bizim Anadolu*, 27 Ağustos 1969 / "Siyonizme karşı birleşelim", *Bizim Anadolu*, 28 Ağustos 1969 / "Yahudilere karşı Müşterek Cephe Birliği kurulması istendi", *Bugün*, 31 Ağustos 1969.

sinde Mescid-i Aksa'yı Yahudilerin kundakladığında ısrarlıydı. Eygi'ye göre bu olay İsrail'in yok oluşuyla sonuçlanacak bir sürecin başlangıcıydı.[260]

b) "Mescid-i Aksa ve Yahudi'ye Lânet Haftası"

Bu ilk tepkilerin ardından 28 Ağustos 1969 günü MTTB "Mescid-i Aksa ve Yahudi'ye lânet haftası"nı başlattı. MTTB Genel Başkanı Burhaneddin Kayhan olaydan altı yıl sonra yayınladığı *İslâm Gençliğinin Stratejisi* kitabında eylemi, "Bu hareket mâna bakımından büyük bir önem taşır. Aynı zamanda İslâmî bir harekettir" sözleriyle değerlendirecekti.[261] Burhaneddin Kayhan kalabalık bir öğrenci grubuyla birlikte İsrail Konsolosluğu'nun önüne gelip beraberinde getirdiği siyah renkteki Dâvud Yıldızı'nı yaktı,[262] bir hafta boyunca yapılacak protesto etkinliklerinden ötürü gelecek yedi günü "Mescid-i Aksa ve Yahudi'ye lânet haftası" olarak ilân etti. "Mescid-i Aksa'nın yakılışı dünya Yahudiliğinin ve İsrail devletinin sonunun başlangıcı demektir" diyen Kayhan "Yahudi'ye lânet haftası"nın bütün İslâm ülkelerinde uygulanmasını ve Yahudilerin yeryüzünden silinip gitmelerine kadar devam ettirilmesini istedi. Kayhan, İsrail'le olan siyasi ilişkilerin kesilmesini, TOBB tarafından kurulması düşünülen Türkiye-İsrail Ortak Ticaret Odası tasarısından vazgeçilmesini, Türkiye'nin, Türk ekonomisine hâkim olan Yahudilerden yakasını kurtarmasını ve İslâm Zirve Konferansı'na lider olmasını istedi. Konuşma sloganlarla desteklendi.[263]

---

260 Mehmed Şevket Eygi, "Câmi kundaklıyan siyonist caniler", *Bugün*, 30 Ağustos 1969.

261 Burhaneddin Kayhan, 1975, s.152.

262 "İsrail bayrağı yırtıldı, yakıldı", *Bugün*, 29 Ağustos 1969 / "MTTB Mescidi Aksa haftasını dün açtı", *Babıali'de Sabah*, 29 Ağustos 1969.

263 Mehmed Velid, "İsrail bayrağı yırtıldı, yakıldı", *Bugün*, 29 Ağustos 1969.

MESCID-İ AKSA'NIN YAKILMASI ÜZERINE

MÜSLÜMAN TÜRK MİLLETİNE BİLDİRİ

* Süleymaniye, Sultanahmed ve Fatih Camileri bir Yahudi eliyle yakıldı. Mescidi Aksa için yas tutuyor, bizim kayıtsızlığımıza hakkı görüyorlar.

* 2000 yıllık tarihi, medeniyet, kültür mirası Mescidi Aksa'ya tecavüz edildi. Lâikliyeti'e olan bir ve düşmanlığını ilân etmiştir.

* Bugüne kadar işgal ettiği yerlerde yüzlerce camiyi, kütüphane kilise yıkmış yakmıştır.

* Nil ve Fırat nehirleri arasını «Muhaddes Siyon Devleti» topraklarının sayarak eski Yahudi Göçmen - Doğu Anadolu'nunu da sınırları içinde göstermektedir.

* Yahudi, Müslümanların en kuvvetli devleti olan Türkiye'yi İslâm Âleminden uzaklaştırmak için dost görünmektedir. Kendine güvendiği için, saldırmakta tereddüt etmeyecektir.

* Son yıllarda, Dünya gençliğini ifsat edici kanalizasyonlar her yerde bilerek Yahudilerdir. Fransa ve Almanya'da Kızıl Ruh ve Devrim, bizde ise Tekmil Üniversite'deki Kızıl Sızıntı ve Jakobenler ve diğer kızıl çeteler gibi

* İslâm Âleminin bir yıldız bayraktarlığını yapmış bir milletin evlâtları olan bizler, yurdumuzda ve İslâm Âleminde «Yahudi Fitnesi» ne son vermeye kararlı ve azimliyiz.

* Müslüman - Türk Milleti, bu küstah ve sinsi düşmanına karşı şu tedbirleri zamanla almalıdır:

1. Yahudilerle her türlü alış - verişe son ver. Derhal boykota başla.
2. Onlardan biriyle hiçbir şekilde dost olma.
3. Onların yanında çalışma... Çalışmak tasvip veya hoşgörü ifade eder ve müşteriye dil uzatmasına fırsat verme
4. Her türlü iktisadi, hile, ihtikâr ve sahtekârlıklarını teşhir et. Hesapları pek ve gerçeğe yansıtıcı değildir.
5. Eğer bugün, Yahudilerin kararlarına el veya sözle muhalefet edemiyorsan, gönülden beğenmediğini ve onlara kalben buğz et.

* Müslüman - Türk Devleti, bugünkü yabancı dostu, yarınki açık düşmanı Siyon kayıtlıdır, mütevelli İsrail'e karşı şu tedbirleri almalıdır:

1. İsrail ile olan, her türlü ticaret ve kültürel münasebetler derhal kesilmelidir.
2. Kurulması için uğraşılan «Türkiye - İsrail Ticaret Odası» teşkilâtından derhal ve geçilmelidir. İsrail ile bugüne kadar yapılmış bütün ticari münasebetler tanzimen ilmeyiz.
3. Türkiye, ithalât ve ihracatını karşılaması Yahudilerin elinden kurtarmalıdır.
4. Milli ve iktisadi menfaatlerimiz bakımından, dış ticaretimiz, İslâm Âlemine kaydırılmalıdır.
5. Kapitalist veya sosyalist blokların emir olan İslâm Devletleri Birliği, Ağırlık bir blok kurulmalıdır. Türkiye, bu birliğin kurucusu olmalıdır.

MİLLÎ TÜRK TALEBE BİRLİĞİ

28 AĞUSTOS - 2 EYLÜL 1969

MESCİD-İ AKSA ve YAHUDİYE LANET HAFTASI

30 Ağustos Cumartesi günü saat 17.00 de MTTB. Konferans Salonunda «Mescidi Aksa'nın Yakılışı ve Siyonizm» mevzuunda toplantı vardır.

HERKES DAVETLİDİR

La Verdad 11 Eylül 1969

MTTB'li gençler aynı gün İstanbul'daki sinagogların kapılarına üzerlerinde "Yahudiler İslâm'ın kıblesini değil kendinizi yaktınız" yazılı siyah bantlı çelenkler de bıraktılar.[264] Gösteriler Ankara'ya da sıçradı. MTTB'li bir heyet İsrail Büyükelçiliği'nin kapısına

264 "MTTB'li Gençler havralara siyah çelenk bıraktı", *Akşam*, 29 Ağustos 1969 / Mehmed Velid, "İsrail bayrağı yırtıldı, yakıldı", *Bugün*, 29 Ağustos 1969.

siyah bantlı bir çelenk bıraktı. Arap devletlerinin büyükelçilerine de çiçek verdi.[265] MTTB yayınladığı bildiride Yahudileri ve İsrail'i en ağır bir dille suçladı. Dünyada ve Türkiye'de meydana gelen öğrenci hareketlerinin komünist Yahudiler tarafından başlatıldığını, liderlerinin "Fransa ve Almanya'da Kızıl Rudi ve Dani'ler, bizde ise [İstanbul] Teknik Üniversite'deki Kızıl Simon [Zilberman] ve Jak'lar [Jak Menase] ve diğer kızıl çıfıtlar" olduklarını ileri sürdü.[266] MTTB'nin merkez binasında düzenlenen toplantıda "Yahudi'ye Lânet Haftası'nın Mescid-i Aksa'da İslâm bayrağı dalgalanana, İslâm birliği tesis edene ve Yahudi ortadan kalkana kadar devam edeceği" ilân edildi. Toplantıda konuşan Kayhan şunları söyleyecekti:

> Müslümanların ilk mabedi olan MESCİD-İ AKSA, insanlıktan nasibi olmayan Yahudiler tarafından yakılmıştır.
>
> İşte biz, bu münasebetle, Türk Yüksek Tahsil Gençliği olarak, bütün İslâm âlemine bu haftayı 'MESCİD-İ AKSA' haftası olarak ilân ettik. Türk Milletini de Yahudiye ebedî boykota çağırıyoruz.
>
> İnsanlığın baş belâsı olan Yahudi milletini iyi tanımaya ve onlara karşı davranışımızın ne olacağını iyi bilmeğe mecburuz.
>
> Millet olma vasfından yoksun olan Yahudiler; bir aşağılık kompleksi içinde, milletleri sinsice fakat, haince içten sömürmektedirler. Fırsat buldukça cür'etlerini artırmakta tereddüt dahi etmemektedirler...
>
> İşte Kudüs'ün işgali... İşte Meclis-i Aksâ'nın yakılışı... Bu cür'etlerin en büyüğü, vahşetin en korkuncudur. Dini inkâr eden Komünistler dahi mâbetlere böyle feci bir şekilde saldırmamaktadırlar.
>
> Allah'ın Kur'anda sabit olduğu üzere ebedî lânetine müstehak olan Yahudiler, dünya Yahudilerinin korkunç derecedeki maddi yardımı ile, İslâm âleminin içinde bir kanser mikrobu olarak kurulan İsrail devletinin bu son cür'eti, sonlarının geldiğinin bir işaretidir.

---

265 "İsrail sefarethanesine siyah çelenk bırakıldı", *Babıali'de Sabalı*, 29 Ağustos 1969.

266 Simon Zilberman ve Jak Menase adları olayları karışmış İTÜ'lü Musevi öğrencilerdi.

2000 senelik bir maziye sahip olan Yahudiler; yalnız İslâm âleminin değil, bütün dünyanın baş belâsıdırlar.

Bugün dünya nüfusunun 1/3'ünü korkunç ideolojisinde esaret hayatı yaşatan komünizmin kurucusu Karl Marks, bir Yahudidir. Yine komünizmin göbek adı olan Sosyalizm Yahudinin icadıdır.

Fert emperyalizminden başka bir şey olmayan, insanı korkunç materyalist yapan Kapitalizmi kuran, yine Yahudilerdir.

Dünyayı tek elden idare edeceğini zannedip Mason Localarını kuran yine Yahudilerdir.

Son iki sene içinde, dünyadaki talebe hareketlerini idare edenler Yahudilerdir.

Türkiye'de de talebe hareketlerini başlatan ve idare eden Yahudi ve Yahudi ajanları komünistlerdir.

Mahzun Ayasofya'yı ibadete açmayan yine Yahudilerin kurduğu localardır.

Ticarî sahamıza bir göz atarsak, kelimenin tam manâsı ile fecidir.

Yahudiler bizi iktisadi ablukaya almış, insafsızca sömürmektedirler.

Biz de, işin vehametine müdrik olmadan, büyük bir gaflet içindeyiz.

Dış ticaretimizin %90'ı Yahudilerin elindedir. Memleketimizdeki 3800 ihracatçıdan 3500'ü Yahudinin elindedir.

Yine mevduatımızın %30'u Yahudinindir. 1967 yılında Türkiye'deki Yahudiler, İsrail'e resmî kurdan 600 bin dolar (6 milyon TL) döviz göndermişlerdir.

Resmisi bu olursa, gayri resmisinin ne olacağını siz takdir edin.

Muhterem dinleyenler;

Yahudiler Türk vatandaşını sömürmeleri şöyle dursun, bu muhteris insanlar Türk hükümetini de alabildiğine sömürmektedirler.

Bir Yahudi firması devlet adına Amerika'dan mal ithal etmekte ve devletten komisyon alarak, bunu Türk hükümetine satmaktadır. Aynı müessesenin Türkiye'de hiçbir yatırımı yoktur. İsrail'de kilometreleri kaplayan tesisleri vardır. Şu hususu da dikkat nazarlarınıza arz etmek isterim ki; Türkiye'deki Yahudiler, memleketimiz dahilinde hiçbir yatırım yapmamakta ve hiçbir gayri menkul satın almamaktadırlar.

Yahudinin ikinci hilesi de şudur:

Sattığı malı piyasa fiatından daha ucuza satar görünmekte ve daha kaliteli mal sattığını zannettirmektedir. Bu onun propagandasının neticesidir. Aslında asla iyi mal satmamakta olup, sattığı mallar da ucuz değildir. Ayrıca fark edilmeyecek büyük bir hile ile işi idare ederek yutturmaktadır.

Şunu kati olarak bilmek lâzımdır ki; Yahudi'ye verilen her kuruş Türk milletine sıkılan bir kurşundur. Müslüman Türk milletine, Türk Yüksek Tahsil gençliği olarak şunu söylemek isteriz: Seni sömüren bütün gayrimüslimlere ebedî boykot etmeli, onlarla alışverişi tamamen kesmelisin. Bu kurtuluşunun tek çaresi ve yegâne yoludur.

Bizi gayri millî unsurlardan, dejenere bir hayattan kurtaracak tek çare, tek yol aslımıza, İslâmî hayata dönüştür.

Mescid-î Aksâ'nın yakılışı ile üzüntümüz sonsuz, Yahudiye olan kinimiz ise şiddetle katmerlenmiştir.

Fakat millet olarak yapacağımız çok önemli bir husus vardır: Yahudiye ebedi boykot ilân edip, onunla alış verişi kesmek!

Çünkü Türkiye'de mevcutları 36 bin civarında olan Yahudilerle Türk milleti topyekûn ticaretini keserse, bu onları ölüme mahkûm etmek demektir. Ki milliyetçiliğin, vatanseverliğin icabı da budur.

Son olarak biz, Yüksek Tahsil Gençliği olarak diyoruz ki: 'Şu istikbal inkılâbı içinde en gür sedâ İslâmın sedâsı olacaktır!'

'Zafer Allaha inananlarındır' imânıyla hepinizi selamlarım.[267]

Kayhan "Yahudi'yi boykot" girişiminin Anadolu'daki büyük kentlerde de uygulanmasını istedi.[268] Bunun gerçekleşmesi de gecikmedi. Kütahya ve Bursa'da da benzeri bir kampanya başladı.[269] Kilis'te düzenlenen mitingde ise MHP'li eylemcilerin "Mescid-i

---

[267] Şûle Yüksel Şenler, "Yahudiye verilen her kuruş, Türk milletine sıkılan bir kurşundur!", *Bugün*, 6 Eylül 1969.

[268] "M.T.T.B., <<Yahudiye ebedî boykot>> ilân etti..", *Bizim Anadolu*, 1 Eylül 1969 / "Yahudiye boykot hareketi bütün şehirlere yayılıyor", *Bugün*, 1 Eylül 1969.

[269] "Kütahya'da da Yahudiye karşı ebedi boykot çağrısı yapıldı", *Bugün*, 4 Eylül 1969 / M. Naci Ateş, "Bursa'da Yahudiye lânet haftası başladı", *Bugün*, 10 Eylül 1969.

Aksa'nın bizimle alakası yoktur. Bu Arapların meselesidir" demeleri üzerine MHP'liler ile toplantıyı düzenleyen üniversite öğrencileri arasında kavga çıktı.[270] İstanbul'da yapılan gösterilerde kamyon ve otomobillere binmiş MTTB'li gençler sokaklarda "Yahudilerden alışveriş yapmayınız!", "Yahudilerle çalışmayınız!", "Yahudiler kötüdür!" sloganları atarak dolaştılar. Daha sonra İstiklâl Caddesi'ndeki Vakko mağazasıyla Bankalar Caddesi'ndeki Burla Biraderler Şirketi'nin önünde tahtadan yapılmış birer Dâvud Yıldızı'nı yaktılar. Gösterilerden tedirgin olan bazı Yahudi esnaf ve tüccar işyerlerini tatil edecekti.[271] Vitali Hakko olayla ilgili anılarını şöyle anlatmakta:

> Bu anarşik olaylar zamanında bir gün bir grup genç bizim İstiklâl Caddesi'ndeki mağazamızın önüne gelip yolu kesmişler ve bir *Magen David* (Dâvud Yıldızı) getirmişler. Ve o yıldızı mağazanın üst katından aşağıya sarkıtıp yakmışlar. Ben Topkapı'da fabrikada idim o olayı duymadım. Az sonra İsrail Konsolosu arayıp 'Geçmiş olsun' deyince öğrendim. Sonra birçok 'geçmiş olsun' telefonları geldi. Fakat ne yazık ki o günlerin İstanbul Valisi beni arayıp da bir 'geçmiş olsun' demedi. Ben bunu o zamanın valisine de söylemiştim. Çünkü o beni aramalıydı. Bana bu dileği ilk iletecek kişi vali olmalıydı.[272]

---

[270] "Mescid-i Aksa için miting yapılmasını istemiyen komandolar dayak yedi", *İttihad*, 2 Eylül 1969.

[271] "Musevi aleyhtarlığı Türkiye'ye de sıçradı", *Günaydın*, 2 Eylül 1969 / Avram Leyon, "Los antisemitas izieron manifestasiones delantre los magazenes judios: Burla i Hakko", *Şalom*, 3 Eylül 1969.

[272] Emin Çölaşan, "Modada henüz taklitçiyiz", *Hürriyet*, 15 Mayıs 1988.

GÜNAYDIN

Musevi aleyhtarlığı Türkiye'ye de sıçradı

Beyoğlunda İsrail yıldızı yakıldı!

Beyoğlu'nda Vakko mağazasının önünde Musevilik aleyhinde protesto gösterisi yapan M.T.T.B.'li gençlerden bir grup..

ARAP TARAFTARI OLAN MTTB'Lİ GENÇLER DÜN BAZI MUSEVİ MÜESSESELERİN ÖNÜNDE GÖSTERİ YAPTI

BURLA BİRADERLER

TEKNİKA

Vakko mağazasının önünde protesto gösterisi yapan MTTB'li gençler.
Burla Biraderler önünde Davud Yıldızı'nı yakan MTTB'li gençler.
Fotoğraf: Haber Ajansı - Şeref Köylübay, *Günaydın*, 2 Eylül 1969

"Yahudi'ye lânet haftası"nın son gününde MTTB'li gençler İstanbul'da bir gövde gösterisi düzenledi. Üzerlerinde "Yahudileri boykot edelim" yazılı gömlek giyen otuz kadar genç Kapalıçarşı'dan yola çıktı, Bankalar Caddesi'nden geçip İstiklâl Caddesi'ne geldi. Yürüyüş sırasında gençler, "Kahrolsun Yahudiler", "Kahrolsun Siyonistler", "Yahudi ile alışveriş yapan dinsizdir", "Yahudileri boykot edelim!" sloganlarını atmaktaydılar. Gençler Kapalıçarşı'nın girişlerinde ve çarşıdaki Yahudi esnafa ait dükkânların önlerinde nöbet tutup halkın Kapalıçarşı'ya girmesini ve Yahudi esnaftan alışveriş yapmasını engellediler.[273] Olaylar karşısında *Şalom* gazetesi okurlarına her türlü gösterişten sakınmak, mevsimin yaz olmasından dolayı vapurlarda ve kahvelerde dikkati çekmemek ve tepki yaratmamak için yüksek sesle konuşmamalarını tavsiye edecekti.[274] Ancak dönemi yaşayan bir cemaat liderine göre kampanya hiç etkili olmamıştı.[275]

MTTB'li gençler "Yahudi'ye ebedi boykot" yazılı kıyafetleriyle yürüyüş esnasında. Foto: Haber Ajansı, *Cumhuriyet*, 4 Eylül 1969

273 "Le boycottage contre les Juifs d'Istanbul", *Le Journal D'Orient*, 4 Eylül 1969 / "Mescid-i Aksa'nın yakılışı protesto edildi", *Cumhuriyet*, 4 Eylül 1969.

274 Avram Leyon, "Los antisemitas izieron manifestasiones delantre los magazenes judios: Burla i Hakko", *Şalom*, 3 Eylül 1969.

275 Henri Yaşova ile 2 Haziran 2003 tarihli görüşme.

MTTB'nin başlattığı boykot kampanyası ve gösteriler İslâmî kesimdeki yazarlar tarafından memnuniyetle karşılandı. 1968 yılında Anadolu'yu dolaşıp kadınları tesettüre bürünmeye, türban giymeye çağıran, bu nedenle de türbana "Şule baş" adını veren Şûle Yüksel Şenler Mescid-i Aksa'nın kundaklandığını duyduğunda neler hissettiğini son derece sert bir üslûpla ifade edecekti:

> İslâm âleminin ve İslâm âlemindeki 700 milyon müslümanın kalbi hükmündeki Mescid-i Aksa'nın yakılış hadisesi sıralarında rahatsız bulunuşum, şüphesiz ki benim için talihsizliklerin en büyüğüydü.. Zira manâ dehşeti yeri göğü titretecek kadar muazzam olan böyle bir hadise karşısında rahatsızlığımdan dolayı elime kalemi alamıyacak, his, duygu ve düşüncelerimi kısmen de olsa sütunlarımda dile getiremiyecek ve en mühimi nâçiz yazılarımla Müslüman kardeşlerimin büyük dert ve acılarına ortak olduğumu izhar edemiyecek anlatamıyacaktım.
>
> Ne var ki, kadere rıza gösterip, tevekkülle boyun eğmekten başka bir şey yoktu elimde... Ve öyle olması icabettiği için, ben de öyle yaptım... Mukaddes Mâbedimiz Mescid-i Aksa'nın yakılış haberini kalbim kan ağlayarak ve gözlerimden kanlı yaşlar ağlıyarak okudum, dinledim ve öğrendim...Haberi öğrendiğim ilk anda –can acımın şiddetinden olacak- içimden şöyle delice bir his geçti: Halen Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan Hz. Ali'nin uzun ve keskin kılıncını elime geçirip, cennet vatanımızda krallar gibi hayat süren hain ve mel'un bütün Yahudileri kılınçtan geçirip, yedi yüz milyon Müslümanın intikamını almak!.. Fakat hayır... hayır!... Dediğim gibi bu sadece bir anlık gelip geçici delice bir histi... Onlara böyle bir ölümden ziyade, daha başka bir ölüm lâyıktı... Ve bu şekli, sinesinde Yahudi barındıran her bahtsız devlet benimseyip, tatbik ettiği taktirde dünya yüzündeki bütün Yahudi'lerin ölüm fermanları otomatikman hazırlanmış olacaktır.
>
> Bu tek ve yegâne çare: KAYITSIZ ŞARTSIZ, HER NE PAHASINA OLURSA OLSUN, YAHUDİ İLE ALIŞ VERİŞ ETMEMEK, ZARURET HALİNDE DAHİ YAHUDİ MALI –İMALATI- EŞYA ALMAMAK VE KAPI KOMŞUMUZ DA OLSALAR, ONLARLA KONUŞMAMAK, ALÂKAMIZI KÖKTEN KESMEKTİR!
>
> İşte size Yahudi'nin ölüm reçetesi...
>
> Evet bütün dünya devletlerinde olduğu gibi şüheda yatağı, Müslümanlar otağı Türkiye'mizin de iktisadiyatını elinde bulunduran ve

türlü entrikalarla Müslüman halkımızı insafsızca sömüren mel'un Yahudi'lerin en kesin ölüm reçeteleri, şuurlu ve uyanık Müslüman Türk halkının, yüce Kur'anımızda Allah-ü Azimüşşan tarafından lânetlenmiş kimseler olarak bildirdiği hain Yahudi azınlığıyla alış veriş etmiyerek onunla olan her türlü iktisadi bağlarını kesmek ve koparmak olacaktır. Bizi, milletçe nefes alınması güç bir iktisadi ablukaya almış bulunan Yahudilere karşı açacağımız bu iktisadi savaş, muhakkak ki milletimiz için yeni bir istiklâl savaşı olacaktır... Ve, İzmir'de Yunan'ı denize döken bu şuur ve iman, güveniyoruz ki çok geçmeden hain Yahudi'nin de sırtını tuşa getirip, şiş göbeğinin çatlamasına ve geberik cesedlerinin köpek balıklarına yem haline gelmesine vesile olacaktır...

Aziz Müslüman Türk milleti!

Yüce Peygamberinin tarihi Miraç gecesi, Cenabı Hakkın huzur-u âlisine oruç ettiği mukaddes mahal olan yüce «Mescid-i Aksa'yı yakmak suretiyle Müslümanlara karşı asırlardır besledikleri kin ve nefreti bir kere daha açığa vuran bu din, mukaddesat ve millet düşmanı hain Yahudi'ye güzel yurdunda hayat hakkı tanıma!... Ondan alış veriş etme... Satan Türk olsa bile atik davranıp, onun canını cehenneme göndereceksin... Vazifen büyüktür, ulvidir, mukaddestir.. Neme lâzım diyerek ziletle yaşamaktan, mücadele ederek izzetle yaşamak, her Müslüman Türk ferdinin şiarı olmalıdır.

Masonlukla da bağlantısı olan bu mevzudaki neşriyatımıza bir müddet devam edeceğiz. Gazetemiz pek yakında, Müslüman halkımızın «Yahudi'ye Boykot» hareketine ışık tutacak, şekilde Yahudi Müesseselerini tanıtır ve Yahudi imalâtı olan eşyaları bildirir mahiyette faideli bir neşriyatta bulunacaktır.. Böylece halkımız, hangi malın Yahudi imalâtı olduğunu bilerek, ihtiyacı dahi olsa ona teveccüh göstermiyecek, Yahudiye parasını kaptırmıyacak ve inşallah memleketimizde hüküm sürmekte olan Yahudi saltanatına kesin bir son vermiş olacaktır...

Yahudilerin şu andaki yüz şekillerini bilmem sizde tahayyül edebiliyor musunuz? [276]

---

[276] Şûle Yüksel Şenler, "Yahudiye ölüm!", *Bugün*, 3 Eylül 1969. Şûle Yüksel İslami konulardaki ilk yazılarını *Yeni İstiklâl* gazetesinde yayınladı. Daha sonra *Babalı'de Sabah* gazetesinde çalıştı. 1969 yılında *Seher Vakti* dergisini yayınladı. Aynı yıllarda Türkiyenin hemen hemen tüm il ve ilçelerini dolaşarak konferanslar verdi. Şûle Yüksel hakkında bir inceleme için bkz. Demet Tezcan, *Bir Çığır Öyküsü Şule Yüksel Şenler*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2007.

Bugün'de yayınlanan okur mektuplarında Yahudi tüccar ve esnafa karşı boykot başlatılması, Yahudilere karşı gönüllü olarak savaşılması istenmekte, Dâvud Yıldızı'na benzediği için camilerde bulunan altı köşeli Selçuk yıldızlarının kaldırılmaları talep edilmekteydi.[277] Gazetede "Yahudi'ye lânet haftası"nın sona ermesinden sonra da şiir ve makalelere,[278] Yahudi tüccar ve sanayicileri kötüleyen haberlere rastlamak olağandı.[279]

"Yahudi'ye lânet" kampanyasına katılan diğer bir ilginç kişi doksanlı yılların sonunda "ılımlı, sağduyulu İlahiyat Fakültesi Dekanı"na dönüşecek olan Zekeriya Beyaz'dı. 1969-72 yılları arasında Kırklareli'nde merkez vaizliği yapan Beyaz bu yıllardaki icraatını şöyle anlatmakta:

> Biz de Camideki, bütün camiler birbirine hoparlör ile bağlıdır, vaazlarda sık sık Yahudi'nin aleyhinde konuşuyoruz. Arkadaşım

---

277 Ahmed İhsan Genç, "Mescid-i Aksa'yı yakan Yahudiler kahrolsun!", *Bugün*, 24 Ağustos 1969 / Mustafa Şahin, "Mescid-i Aksa'ya el uzatan elbette kahrolacaklardır", *Bugün*, 29 Ağustos 1969 / Mehmed Ali Dalga, "Başbakana saygılarla!", *Bugün*, 29 Ağustos 1969 / M. Nezaket Anlağan, "Müslüman! Ne zaman uyanacaksın?", *Bugün*, 30 Ağustos 1969 / Necmi Hakkatapan, "Utanç yangını", *Bugün*, 31 Ağustos 1969 / Ahmed Kömürcü, "Yahudi çıfıtlara dikkat edelim!", *Bugün*, 1 Eylül 1969 / Sezai İncioğlu, "Müslüman! Mescid-i Aksa kaatillerine karşı birleş!", *Bugün*, 3 Eylül 1969 / "Burhaneddin Kayhan'a mektup var!", *Bugün*, 8 Eylül 1969 / Mustafa İkli, "Kutsal mabedlerde İsrail yıldızının ne işi var?", *Bugün*, 9 Eylül 1969 / Necmi Hakkatapan, "Mescid-i Aksâ'nın kurtulması için", *Bugün*, 21 Eylül 1969.

278 Kıbrıslı Mustafa Fehmi Çelebi, "Domuzdan post olur mu?", *Bugün*, 25 Ağustos 1969 / Fevzi Necip, "Yaralı Kudüs ve Haziran", *Bugün*, 26 Ağustos 1969 / K.A., "Lânetlenmiş kavime!", *Bugün*, 29 Ağustos 1969 / Sadık Özyurt, "Yahudi denen mel'un", *Bugün*, 6 Eylül 1969 / Fevzi Necip, "Yahudi denen mel'un!", *Bugün*, 10 Eylül 1969 / Hüseyin Ünal, "Mescid-i Aksâ'ma", *Bugün*, 17 Eylül 1969 / Mehmet Yıldız, "Mescid-i Aksâ'm!", *Bugün*, 29 Eylül 1969.

279 "Vakko hakkında neler biliyorsunuz?", *Bugün*, 6 Eylül 1969 / B. Esadağaoğlu, "Yahudi adlı çıfıtlara!", *Bugün*, 13 Eylül 1969 / "Yahudiler yüzünden Türk lastik sanayii güç durumda kaldı", *Bugün*, 19 Eylül 1969 / "Yahudi ithalatçılar hakkında hazırlanan rapor hükümete verildi", *Bugün*, 22 Eylül 1969 / "Altın kaçıran bir Yahudi yakalandı", *Bugün*, 1 Ekim 1969 / "Bir iddiaya göre gümrük müdürünü Yahudiler vurdu", *Bugün*, 12 Kasım 1969 / Reha Türkmen, "Yahudi (Ti-TA)sı düdükleri almayınız!", *Bugün*, 10 Ekim 1969 / "Yahudi tacirler kumarda yakalandı", *Bugün*, 4 Aralık 1969.

Hikmet Salcan Bey'le birlikte Yahudiler'den alış veriş yapmanın düşmana yardım olacağını, bir müslüman var iken Yahudi'den birşey satın almanın düşmanın silahına mermi koymak olacağını sık sık tekrarlıyoruz. Hemen her konuşmada bir vesile ile konuyu Yahudi fesat ve melanetlerine getiriyor ve müslüman Türk'ü uyarmaya çalışıyorduk. Bir çok faydalar elde edildiğini sanıyorum. Ama Yahudi yine durmadı. Beni Emniyete ve Savcılığa davet ettiler yarı tehdit yarı öğüt bu hareketten vazgeçmemi, Yahudilerin (a)leyhinde konuşmamamı istediler. Ağır baskılar yaptılar ve sonunda Kırklareli'ni terk etmek zorunda kaldım.[280]

c) Hahambaşı'nın Tepkisi ve MTTB'nin Cevabı

Mescid-i Aksa'nın kundaklanması benzerine rastlanmamış derecede şiddetli bir tepkiye neden olması üzerine Hahambaşı David Asseo ortamı sakinleştirme amacıyla *Günaydın* gazetesine bir demeç verecekti:

> Zamanımızda geniş bilgi hazinesiyle mücehhez insanoğlunun feza yolunu keşfettiği halde kalpleri birbirilerine yaklaştırma yolunu henüz bulamamış olması pek üzücüdür. Üstelik bazı kimseler hakikatleri tahrif etmek ve menfi propagandalara uymakla, din ve ahlak kurallarından uzaklaşıp beşeriyete muzir olan taassup kin ve nefret tohumlarını saçmaktadır. Şayanı temennidir ki Ay'ın fethedilmesi gibi muazzam bir başarıya ulaşan insanlar, aralarında bütün dinlerin emrettiği esaslara dayanan anlayış, saygı ve mütekabil sevgiye sevkeden yolu en yakın bir gelecekte çizebilsinler. [281]

Asseo sözlerine "Biz vatanımızı seviyoruz. Beş yüz yıldan beri vatanımız Türkiye'de yaşıyoruz. Bizim bir kötülüğümüz oldu mu sorarım size" diyerek son verecekti.[282] Hahambaşı'nın bu demeci ortamı daha da alevlendirdi. MTTB, Genel Merkez Binası'nın önüne yerleştirdiği bir panoda Hahambaşı Asseo'nun *Gü-*

---

[280] Zekeriya Beyaz, "Azılı azınlık", *Hergün*, 26 Mart 1976.

[281] *Günaydın*, 5 Eylül 1969.

[282] Celâlettin Çetin, "Son olaylar üzerine Hahambaşı konuştu", *Günaydın*, 5 Eylül 1969.

naydın gazetesinde yer alan demecini "Hahambaşının küstahlığı" başlığıyla teşhir etti ve tepkisini bir bildiri yayımlayarak dile getirdi:

1. Türkiye'de Yahudilere karşı yapılan protesto gösterileri, Ulu Mâbed Mescid-i Aksâ'nın yakılması üzerine başlamıştır.
2. Mescid-i Aksa'nın yakılmasında memnuniyetle susan Yahudibaşı, şimdi, Müslüman Türklerin bu tabiî tepkisini kötülemekte, MTTB'nin bu sebeple açtığı ve vakarla devam eden kampanyanın hoş olmadığını belirterek, kundakçı Yahudilere sevgi duymamızı istemektedir. Bu onun suç ortaklığının en büyük delilidir. Mâbed kundakçılarını himaye eden bu adam artık, din adamı vasfını kaybetmiştir.
3. Haham 'Kanunlara sığındığını' söylüyor. Türkiye'de yaşayan fertlerin, Türk kanunlarından başka sığınacak kanunları yoktur. 'Yahudiye Lânet Haftası'nda bir Yahudinin Müslüman Türk gençliğine, Türk kanunlarını hatırlatması küstahlıktır.
4. Türk gençliği, bu kanunlara, esasen riayet etmiyor olsaydı, şimdi Türkiye'de tek Yahudi kalmazdı.
5. Kaldı ki 'Yahudiye lânet' haftasında tek bir cam bile kırılmamıştır. Yahudibaşı'nın telâşı, suçluların telâşıdır.
6. Türk kanunları suçluların sığınağı değildir. Yahudi suçludur. Çünkü vergi ve döviz kaçırırlar, hile yaparlar, yalan söylerler, gazetelerinde milletimizin ahlâkını bozucu yayınlar yaparlar.
7. Bir Türk Vatanı olan Filistin'i Osmanlı ordusuna ihanet ve İngilizlere casusluk karşılığına gasp edip, bir milyon Müslümanı çöllere sürdüler.
8. İstiklâl Harbinde, işgalci düşmanlarla işbirliği yaptılar.
9. Bugün Teknik Üniversite'de Yahudi öğrenciler, Müslüman-Türklere karşı komünistlerle birleştiler.
10. Yahudiler Türkiye'yi sevmezler.
    - Çocuklarını İsrail'e gönderip okuturlar.
    - Paralarını İsrail'e kaçırırlar.
    - Türk sanayini İsrail'in emriyle baltalarlar.
    - İsrail'i kendi, öz vatanları sayarlar.

11. Beşyüz yıldır Türkiye'de kalmaları, sevgiden değil, vatansızlıktan; hâlâ kalmaları ise biraz daha sömürmek içindir.
12. İki bin yıldır, Dünya'ya kin, nefret ve nifak saçan, bugün de Orta-Doğu'yu kan ve ateşe boğan zâlim ve mutaassıp Yahudi'nin başı, sevgi ve beraberlikten bahsediyor. Bu ancak yeni bir oyun olabilir.
13. Mescid-i Aksa'nın yakılması, Yahudi'nin sonunun başlangıcıdır. Mücadelemiz İsrail yeryüzünden kalkıncaya kadar sürecektir.[283]

MTTB Genel Merkezi önünde asılı panoda Hahambaşı David Asseo'ya verilen cevap, *Babıali'de Sabah*, 7 Eylül 1969

d) Basının Tavrı

Kemalist çizgideki basın İslâmi kesimde başlayan bu antisemit yayın dalgası ve boykot kampanyası karşısında *Bugün*'ün bir yıl önce sürdürdüğü benzeri yayın karşısındaki suskunluğuna kıyasla daha fazla tepki gösterecekti.[284] *Cumhuriyet* gazetesi tepkisini şöyle dile getirecekti:

---

[283] "MTTB Haham'a cevap verdi", *İttihad*, 9 Eylül 1969.

[284] "Tehditler kanunsuzdur", *Cumhuriyet*, 4 Eylül 1969 / Falih Rıfkı Atay, "Bundan ötesi fantazya", *Dünya*, 5 Eylül 1969 / Burhan Felek, "Mescidi Aksâ!", *Milliyet*, 8 Eylül

Mescidi Aksa yangını bütün İslâm ülkelerinde üzüntü ve tepki uyandırdı. Yalnız İslâm âlemi değil, bir mâbede karşı girişilen hareket olması bakımından Hıristiyan dünyası da olayı kınadı.

Türkiye'de de yangın haklı olarak üzüntüyle, tepkiyle karşılandı. Hattâ hükûmet yetkilileri, Dışişleri Bakanlığı birer açıklama ile üzüntüyü dile getirdiler. Fakat hemen arkasından yangının kamu oyundaki etkisini sömürmek isteyen çevreler bazı gençlik örgütlerini iler sürerek Türk vatandaşı Musevilere karşı tedhiş hareketine giriştiler. Şimdi «Yahudiye Lânet Haftası» adı altında yürütülen harekette Musevîlerin işyerleri önünde altı köşeli yıldızlar yakılıyor. «Yahudilere ölüm» çığlıkları atılıyor.

Bir olayı kınamak, tepkiyi gösterilerle ifade etmek demokratik düzende olağan sayılır. İsrail'de vukua gelen tecavüzün kundakçı Hıristiyan olsa da halkın o ülkeye karşı tepki uyandırması da normaldir. Ne var ki, harekete geçen örgütün davranışı, esefle görüyoruz ki, bu sınırda kalmamış, Türkiye'de yaşayan ve olayla ilgisi bulunmayan bir azınlığı topyekûn tehdit yönüne dönüştürülmüştür. Yine esefle görülmüştür ki, kanunlarımıza göre suç teşkil eden tehditler herkesin gözü önünde tekrarlandığı halde, yetkililer tarafından bunlara 'dur' denilmemiştir. Oysa Türkiye'deki Museviler başka azınlıklar gibi Türk vatandaşıdırlar ve Türk kanunlarının himayesi altındadırlar.

Biz, Arap-İsrail çatışmalarında Arapları destekleyebilir, dış politikamızda Araplara ağırlık verebiliriz. Ama her halde bu devletlerarası tutumumuz, kanunların güvenliğinde yaşayan bir azınlığın tehdidine, onlara karşı girişilen tedhişe göz yummayı gerektirmez, gerektirmemelidir.[285]

Şeyhülmuharrir Burhan Felek *Milliyet*'teki yazısında gösterilerin Araplar tarafından kışkırtılması ihtimalinden söz etti. Böyle bir kışkırtmayı doğru bulmadı ve yazısına şöyle devam etti:

1969 / Ali Sirmen, "Orta Doğu'da oynanan oyun", *Akşam*, 9 Eylül 1969 / Akkan Suver, "Yahudiye Lânet Haftası'nın ardında yatan gerçek", *Olaylarla Yenigün*, 10 Eylül 1969 / Cemil Örgen, "Cihad-ı Mukaddes numarası", *Tasvir*, 11 Eylül 1969 / Selahattin Karayavuz, "Şu Araplar", *Son Saat*, 14 Eylül 1969 / Akkan Suver, "Yahudiye Lânet Haftası'nın ardında yatan gerçek-II", *Olaylarla Yenigün*, 15 Eylül 1969 / M. Bayraktar, "Dostumuzu ve düşmanımızı iyi tanıyalım", *Adalet*, 18 Eylül 1969.

285 "Tehditler kanunsuzdur", *Cumhuriyet*, 7 Eylül 1969.

> Hele bu cereyanı bir de 'Nazi' esaslarından olan ve bütün dünyaca mahkûm edilmiş bulunan Yahudi aleyhtarlığı haline getirmeye kimsenin hakkı yoktur. Türkiye hür bir memlekettir. Kendi tebaası arasında Rum, Ermeni, Süryani, Musevi, Ortodoks, Katolik, Protestan, Bahai dininden ve kan itibariyle Türk, Arap, Çerkes, Arnavut, İslav cinslerinden Hâmi, Sâmi, Yâfesi ırklarından hatta sarı ırktan, siyah ırktan olanlar vardır. Bunlar Anayasamız gereğince olduğu kadar bu memlekette yerleşmiş âdetlerimizce hür ve eşittirler. Dillerini kullanır, dinlerinin ibadetini yaparlar. Kimse kimseye karışamaz. Ve kimse falanca ırk veya dinden olduğu için kınanıp tedirgin edilemez. Bundan ayrı olarak biz dünya önünde insan hakları ahdini [antlaşmasını] kabul etmişizdir. [286]

Cumhuriyet gazetesi yazarı Ali Sirmen ise MTTB'nin boykot kışkırtmalarını "iğrenç ırkçı bir kampanya" olarak niteledi.[287] *Cumhuriyet* ve *Milliyet* gibi ana mecranın önemli gazetelerinde yayınlanan bu yazılar İslâmî kesimde olumsuz tepkilere yol açtı. *Bugün*'de yayınlanan bir okur mektubunda Burhan Felek'ten "Yahudi dostu" olarak söz edildi.[288] Şûle Yüksel Şenler ise Burhan Felek'e "yalnız dinini ve milliyetini değil, feleğini de şaşırmış bir bozguncu yazar", "Yahudiperver yazar" sıfatlarını yakıştırdı. Şenler *Milliyet*'i "milliyetsiz gazete",[289] Hahambaşı ile yapılan mülakatı yayınlayan *Günaydın*'ı "mason gazetesi", *Cumhuriyet*'i ise "solak olduğu kadar Yahudizan zihniyet'e sahip" olmakla suçladı, Hahambaşı'nın demecini de şöyle değerlendirdi:

> Hahambaşı, *Günaydın* gazetesine verdiği bu beyanatta, Türk gençliğinin ilân etmiş olduğu "Yahudiye Lânet" haftasından ve gençlerin bazı Yahudi firmalarının önünde 6 köşeli yıldızı yakışlarından uzun uzun yakındıktan sonra, bazı gazeteler olarak ima ettiği *Bugün*, *Sabah*, *İttihad* ve *Anadolu* gibi sağcı basının, aleyhlerinde şiddetli neş-

---

286 Burhan Felek, "Mescidi Aksâ!", *Milliyet*, 8 Eylül 1969.

287 Ali Sirmen, "Orta Doğu'da oynanan oyun", *Akşam*, 9 Eylül 1969.

288 Nail Baydar, "Yahudi dostu Burhan Felek'e açık mektup!", *Bugün*, 20 Eylül 1969.

289 Şûle Yüksel Şenler, "Gayri yeter de Milletim, gayri yeter de!", *Bugün*, 11 Eylül 1969.

riyatta bulunmalarından duyduğu üzüntüyü kuzu postuna bürünmüş bir kurt mâsumiyetiyle dile getirmeye çalışmakta..

Efendim onların, yani Türkiye'de bulunan Yahudilerin bu işte ne günahları varmış?. Efendim, onlar burada bir azınlık olarak yaşıyan birer Türk vatandaşı imişler.. Efendim, burada hepimiz kardeşmişiz, Türk toprakları üstünde Yahudi'lerle Türkler, kardeşlik duyguları ile birbirilerine bağlı imişler... Daha bir sürü insanın kanına dokunan herzeler...[290]

e) Hükümetin Tavrı

Bugün gazetesinin yayını karşısında adalet mekanizmasını harekete geçirmeyip seyirci kalmayı tercih eden hükümet bu tavrıyla Türk Yahudisi yurttaşlarını önemsemediğini göstermişti. 16 Şubat 1969 günü öğrenci ve işçi örgütlerince düzenlenen "emperyalizm ve sömürüye karşı" yürüyüşüne katılanların, istihbaratçıların ikazlarına rağmen, TKMD, MTTB, *Bugün* ve *Babıali'de Sabah* gazetelerince kışkırtılan sağcı grupların saldırısına uğramaları, olaylarda iki kişinin bıçaklanarak öldürülmesi[291] karşısında seyirci kalan hükümetin Türk Yahudisi yurttaşlarının kaygılarını dikkate alması beklemek tabiî ki mümkün değildi.

Dönemin havasını bir nebze aksettirmek için bir olayı hatırlatmakta fayda var. Ünlü Fransız film yönetmeni Claude Lelouch'a *Toute Une Vie* (Tüm Bir Yaşam) filminde Türkiye'yi tanıtması için Turizm ve Tanıtma Bakanlığı bütçesinden iki milyon lira ödeme yapılmıştı. Muhalefet Turizm ve Tanıtma Bakanı Lütfü Tokoğlu'nu "Yahudi propagandası yapan" bir filmi desteklediği için eleştirecekti.[292] Böylesine bir ortamda hükümetin antisemit yayınları önlemek için herhangi bir girişimde bulunacağını beklemek aşırı bir iyimserlikti. Muhafazakâr ve milliyetçi oylarla iktidara gelen AP hükümeti antisemit propaganda yapanlar hakkında soruşturma başlatması halinde seçmen tabanının duyarlılıklarını gözetmemiş olacağından bu boykot kampanyası karşısında hiçbir müdahalede bulunmamayı tercih etti.

---

[290] Şûle Yüksel Şenler, "Hahama sevgi, Yahudi'ye övgü ve Türk gençliğine sövgü...", *Bugün*, 10 Eylül 1969.

Hükümet antisemit yayınlara karşı lâkayt davranmasına rağmen Yahudi tüccar ve sanayicilere karşı herhangi bir ayrımcı siyaset gütmemekteydi. Buna rağmen I. Demirel Hükümeti'nin iktidar olduğu 1965-1969 yıllarında görev yapan Sanayi Bakanı Mehmet Turgut'un Yahudi tüccar ve sanayicilere güçlük çıkardığına dair asılsız bir söylenti mevcuttu. Mehmet Turgut anılarında bu olayın nedeninden şöyle söz etmekte:

> Bir zamanlar, bazı İsrail şirketlerinin şeker ihraç etmek ile ilgili cinlikleri sonucu kara listeye alınmaları kararı, çok büyütülmüş ve yanlış olarak değerlendirilmişti. Bu karar, İsrail firmalarını aşmış, renk, şekil ve muhteva olarak değiştirilmiş, bizim Musevî vatandaşlarımızın da içinde bulunduğu büyük bir kütleye teşmil edilmişti. Özellikle de Sanayi Bakanı hakkında asılsız iddialar ileri sürülüyordu. Meselâ, 'Musevî vatandaşlar istenmiyor', meselâ, 'Musevî vatandaşlar kara listeye alınıyor', meselâ, 'Sanayi Bakanlığında bazı vatandaşlara güçlük çıkarılıyor' gibi mânâsız ve mantıksız iddialar kulaktan kulağa yayılıyordu. Hatta, bu konu ile ilgili Başbakanlığa şikâyetler bile geliyordu.[293]

f) Neve Şalom Sinagogu'nun Bombalanması

Sağ basına hâkim olan antisemit havanın yanı sıra İstanbullu Yahudileri endişeye sevk eden ikinci bir gelişme Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde silahlı saldırılara başlayan Arap terör örgütlerinin Türkiye'ye de sızdıkları, İsrail Konsolosluğu, El-Al Havayolları ve

---

[291] "ABD karşıtı gösteriye tekbirli saldırı", s. 608, *Cumhuriyetin 75. Yılı 1954-1978*, Cilt 2, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 1998 içinde. *Bugün* gazetesinin kışkırtıcı yayını için bkz. Cengiz Özakıncı, 1999, s. 20-33. Eygi yıllar sonra ne kendisinin, ne de *Bugün*'ün bu olayların meydana gelmesinde hiçbir rolü olmadığını ileri sürdü. Bkz: Mehmed Şevket Eygi, "Bugün gazetesindeki yazılarım", *Son Çağrı*, 8 Mayıs 1997 / Mehmed Şevket Eygi, "Müslümanları müslümana kızdırtmak", *Millî Gazete*, 25 Ekim 2001 / Mehmet Şevket Eygi, "Amerikancıymışım!...", *Milli Gazete*, 20-21 Kasım 2004. Olayların vuku bulacağına dair istihbarat için Ahmet Kahraman, 1998, s. 160-174.

[292] Ergün Poyraz, 2004, s. 204-205.

[293] Mehmet Turgut, *Hatıra Nev'inden Notlar*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 274-279.

yaklaşmakta olan dinî bayramlar nedeniyle sinagoglara saldırı yapabilecekleri haberleriydi. Bu haberler üzerine İstanbul Emniyet Müdürlüğü bu mekânları koruma altına aldı.[294] İstanbul Valisi Yahudi vatandaşların yasaların teminatı altında olduklarını, hiç kimsenin kendilerine dokunmaya cesaret edemeyeceğini belirterek İstanbullu Yahudilerin ibadetlerini endişesiz bir şekilde yapmalarını istedi.[295] Cemaate nüfuz eden tedirginlik *Şalom* gazetesi başyazarı Avram Leyon'un yazılarında da hissedilebiliyordu. Leyon tahrikçilerin ibadet edenlere de sataşabilecekleri ihtimalini göz önünde bulundurarak sinagoglara gidecek dindaşlarına soğukkanlı olmalarını tavsiye ediyordu.[296] Ancak korkulan gerçekleşti. 9 Ekim 1969 günü sabah saat 03.30 Galata'daki Neve Şalom Sinagogu'nun giriş kapısında özel yapım bir bomba patladı ve hafif zarar meydana geldi. İstanbul Emniyet Müdürü'nün tahmini bombanın Hasköy Yahudi mezarlığı'nda inşa edilen gecekonduların yıktırılmasına misilleme olarak atıldığıydı.[297]

9. 12 EKİM 1969 MİLLETVEKİLİ SEÇİMLERİ – MNP'NİN KURULUŞU

DP'nin başlattığı ve sağ cenahtaki siyasi partilerin devam ettirdikleri muhafazakâr ve mütedeyyin seçmenlerin vicdanlarını okşayacak tarzda siyaset yapmanın yeni bir merhalesi mütedeyyin kesime seslenecek bir siyasi partinin kurulmasıydı. 26 Ocak 1970 tarihinde kurulan MNP siyaset söyleminde din unsurunu en yoğun şekilde kullanacak parti olacaktı. MNP bu söylemi kullanırken popü-

---

294 Selâhattin Güler, "Arap komandolarının sızmasını önlemek için şüpheli kişiler Türkiye'ye sokulmuyor", *Cumhuriyet*, 11 Eylül 1969.

295 "Nissim Bueno, "Otros dos merkaderos judios ke enganyaron la plasa son buchkados por la polisia", *La Verdad*, 25 Eylül 1969.

296 Avram Leyon, "Se ateme el anio i sus maldisiones i empese el nuevo anio kon sus bendisiones Amen!", *Şalom*, 10 Eylül 1969 / Rifat Güller, "Müsterih olun", *Şalom*, 10 Eylül 1969.

297 Selâhattin Güler, "Bir sinagogun kapısında bomba patlatıldı", *Cumhuriyet*, 10 Ekim 1969 / "L'explosion d'hier matin devant le temple Neve Şalom", *Le Journal D'Orient*, 10 Ekim 1969.

ler antisemit kültürle beslenen bir kesimin nabzına uygun bir lisan kullanmayı da ihmal etmedi. Böylece MNP siyaset tarihinde antisemit söylemi siyaset dilinin ayrılmaz bir parçası haline getiren ilk siyasi parti olarak yerini aldı.

MNP'nin başlatacağı ve "Milli Görüş" olarak tarihe geçecek olan siyasal İslâm hareketinin içselleştirdiği antisemit söylemin ilk örnekleri Erbakan'ın siyasete atıldığı 12 Ekim 1969 genel seçimleri öncesinde yaptığı konuşmalardı. Necmettin Erbakan 10 Ağustos 1969 günü AP listesinden aday adayı olacak ancak veto edilecek, bunun üzerine Konya'dan bağımsız aday olarak seçime katılacaktı. Erbakan'ın seçimlerden kısa bir süre önce 23 Eylül 1969 günü düzenlediği basın toplantısında bir gazetecinin "İslâm Zirve Konferansı'nda Yahudilere karşı bir cihat açılmasını ister misiniz?" sorusuna verdiği "Bu konferansta emperyalist maksatlar güden siyonistlere karşı böyle bir hareketi candan kutlarız. Zira Theodor Herzl'in haritasında Kayseri şehrimiz Yahudi şehri olarak gösterilmektedir. Bu yüzden siyonist emeller Türkiye için de tehlikelidir" cevabı Erbakan, Millî Görüş Hareketi ve onun yarı resmî organı *Millî Gazete*'nin yıllar boyunca tekrarlayacakları Yahudi aleyhtarı söylemin ilk örneklerinden biriydi.[298]

12 Ekim 1969 tarihindeki genel seçimleri AP kazanacak, Konya'dan bağımsız milletvekili seçilen Necmettin Erbakan ise 26 Ocak 1970 tarihinde MNP'yi kuracaktı.[299] Necmettin Erbakan partinin kuruluşunu açıkladığı gün düzenlediği basın toplantısında mason ve siyonistlerin MNP'ye alınmayacaklarını açıkladı.[300] MNP'nin antisemit yanını gören ve buna dikkati çeken tek gazeteci Tekin Erer'di. Erer'in yazısı şöyleydi:

> Kuruldu, kuruluyor, derken 26 Ocak 1970 Pazartesi günü Ankara'da Nazi Partisi doğdu. Bir memlekette komünist partisi veya ben-

---

298 "Yahudilere karşı cihad açılmalıdır", *Bugün*, 24 Eylül 1969.

299 "Bugün kurulacak Erbakan'ın partisine eski AP milletvekilleri giriyor", *Cumhuriyet*, 26 Ocak 1970.

300 "Millî Nizam Partisi kuruldu", *Cumhuriyet*, 27 Ocak 1970.

zeri aşırı sol partiler doğdu mu, karşısına mutlaka onun kadar müfrit aşırı sağ partiler de çıkar. «Milli Nizam Partisi»de «Türkiye İşçi Partisi»ne nazire olarak çıkmıştır. Koyu Müslüman olduğunu, Müslümanların mümessili bulunduğunu iddia eden yeni partinin lideri nedense Müslümanlığın mukaddes günü «Cuma» yerine Nazilerin mukaddes günü olan «Pazartesi» gününü kuruluş başlangıcı yapmağı tercih etmiştir.

Milli Nizam Partisine «Nazi Partisi» dememizin asıl sebebi, bu kuruluş gününün Hitler'in mukaddes günü Pazartesiye rastlaması değildir. İkinci Cihan Harbini yaşayanlar bilirler ki, bütün harp boyunca Nazi Almanyasının liderleri yalnız bir şey söylüyordu. Bütün beyanatlarda, basında, ajanslarda yalnız bir şeyi tekrarlıyorlardı: «Harbi kazanacağız. Dünyaya yeni bir nizam, millî bir nizam getireceğiz.» Bugün bile herhangi bir kütüphaneye giderek 1938-1944 yılları arasındaki Türk gazetelerinin karıştırırsanız, orada Hitler ve arkadaşlarının sık sık sarfettikleri «Millî Nizam» ve «Yeni nizam» sözlerini defalarca okuyabilirsiniz. Türkiye'de de kuruluşu bir Pazartesi gününe rastlatılan «Yeni Nizam Partisi» Hitler mukallitçiliği yapmaktan başka şey değildir!

Hitler'in getireceği millî nizam neydi? Yeryüzünde Yahudi ırkı kalmayacaktır. Yahudi olarak kim biliniyorsa, toptan imha edilerek, bu ırk yeryüzünden silinecektir. Yeni Nizam Partisini tutan gazetelere bakıyoruz da, Nazi basını kadar hattâ ondan daha şiddetli olarak Yahudi aleyhtarlığı yapıyorlar. Sonra, yeni nizamda tek bir otoriteye tapılacaktır. Bu otorite, Yüce Tanrıyı âlet ederek muayyen şahısları putlaştırmak, o muayyen şahıslar dışında kalanları köle olarak saymaktır. Erbakancıların taraftarları ve yayın organları da kendilerini Müslümanlığın tek mümessili saymakta, buna dayanarak kendilerin putlaştırmakta ve dışta kalan herkesi kendi köleleri mevkiinde görmek istemektedirler. [301]

Tekin Erer'in ikazı önemsenmeyecekti. MNP'nin kurulması ve Necmettin Erbakan'ın siyaset sahnesine çıkmasıyla birlikte Cumhuriyet döneminde ilk kez antisemitizmi söyleminin ayrılmaz bir

[301] Tekin Erer, "Millî Nizam Partisi!", *Son Havadis*, 2 Şubat 1970.

parçası haline getiren bir siyasi parti siyaset arenasında yerini almış oldu. MNP'nin kapatılmasından sonra kurulan MSP, RP, FP ve nihayet SP tarafından sürdürülen Milli Görüş Hareketi ve yarı resmî yayın organı *Millî Gazete* sayesinde antisemitizm Türk siyasal İslâm hareketinin kullanmaktan vazgeçemediği belli başlı konu başlıklarından biri haline geldi. Antisemitizm kimi zaman son derece aşırı şekillerde de tezahür etti. Örneğin Yahudilerin Çarlık Rusyası'ndaki yaşamlarını konu eden *Kiev'deki Adam (The Fixer)* filminin "siyonizm propagandası" yaptığı ileri sürülerek gösterimi engellenmeye çalışıldı.[302] *Bugün* ve *Babıali'de Sabah* gazeteleri Gediz Depremi nedeniyle *Magen David Adom*'un gönderdiği kan plazması yardımına "bir Yahudi'nin kanı Müslümanın kanına karıştırılamaz" sözleriyle karşı çıkacaklardı.[303]

MNP'nin kuruluşu Türk siyasal hayatında çok önemli bir dönüm noktasıydı zira Cevat Rıfat Atilhan'ın 1951 yılındaki başarısız İDP tecrübesinden sonra İslami hareket MNP ile yeniden siyaset sahnesinde yer almaktaydı. Necmettin Erbakan'ın siyaset söyleminde Yahudi karşıtlığının sağlam bir yere sahip olması ise Türk Yahudi toplumunu ve liderlerini tedirgin eden bir unsurdu. Bu nedenle Türk Yahudi toplumu yetmişli yıllara nasıl bir geleceğin kendisini beklediğini tam olarak bilmemenin huzursuzluğuyla adım atmaktaydı.

---

302 "Istanbul cinemas refuse to ban The Fixer film", *The Jewish Chronicle*, 5 Mart 1971, s. 40.

303 "Müslümanlara Yahudi kanı zerk edilemez", *Bugün*, 9 Nisan 1970 / "Yahudi kanı", *Babıali'de Sabah*, 9 Nisan 1970 / Bayram Alacatlı, "Yahudilerden niçin kan alındı, anons edilseydi biz vermez miydik?", *Babıali'de Sabah*, 25 Haziran 1970.

III- 12 Mart 1971 Muhtırası'ndan 12 Eylül 1980 Darbesine

1. 12 MART MUHTIRASI

1968 yılında İstanbul ve Ankara Üniversitelerinde başlayan öğrenci olayları kısa sürede ülkücü, milliyetçi ve devrimci sol örgütlerin birbirleriyle silahlı çatışmalarına ve büyük ölçekli işçi eylemlerine dönüşecekti. Bu buhranın demokratik ortam içinde üretilecek çarelerle çözümlenmesini beklemeye sabrı olmayan Türk Silahlı Kuvvetleri, Genelkurmay Başkanı Org. Memduh Tağmaç'ın Kurban Bayramı vesilesiyle yayınladığı mesajda ve Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'la yaptığı görüşmede rahatsızlığını dile getirecekti. Tağmaç, Sunay'a Türkiye'nin içinde bulunduğu durumun 27 Mayıs ihtilalinden önceki duruma benzediği, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin bundan son derece rahatsız olduğunu, askerî müdahale yapılması için tabandan baskı geldiğini belirtecekti.[1] Tağmaç'ın bu ikazından kısa bir süre sonra, 12 Mart 1971 günü Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, Senato ve TBMM başkanlıklarına yolladıkları muhtırada parlamento ve hükümeti Türkiye'nin geleceğini ağır tehlikeye sokmakla suçladılar ve demokratik kuralların dışına çıkmamak kaydıyla yeni bir hükûmetin kurulmasını talep ettiler. Bu muhtıra karşısında Başba-

---

[1] *Demokrasinin 50 Yılı 1945-1995*, Aydın Kitaplar, İstanbul, (t.y.), Cilt 2, s.552.

kan Süleyman Demirel istifa etti. Düşürülen AP hükümeti yerine Nihat Erim başbakanlığında bir "millî hükümet" kuruldu.[2] Muhtıradan kısa bir süre sonra da 20 Mayıs 1971 tarihinde MNP, 20 Temmuz tarihinde de TİP Siyasi Partiler Kanunu'na aykırı faaliyetlerde bulunduklarından kapatıldılar.[3]

12 Mart 1971 muhtırası Türkiye için bir dönüm noktasıydı. Kapatılan MNP'nin yerini 11 Ekim 1972 tarihinde kurulan ve Genel Başkanı gene Necmettin Erbakan olan MSP aldı. 1973 yılında yapılan genel seçimlerin sonuçları tam bir sürprizdi. Beklenilenin aksine CHP 185 sandalye ile birinci parti çıkmıştı. AP 149 sandalyeyle ikinci partiydi. MSP de 48 sandalye almıştı.[4] Ancak seçim sonrasında AP-CHP ve MSP arasında bir koalisyon hükümeti kurulamadı. Uzun müzakerelerden sonra 26 Ocak 1974 tarihinde CHP-MSP koalisyon hükümeti kuruldu. CHP-MSP koalisyon hükümetinin karşı karşıya kalacağı en büyük siyasal sorun Kıbrıs meselesi olacaktı. 12 Mart 1971 muhtırası ile başlayan buhranlı dönemde Türk Yahudilerini tedirgin eden ana konular Türkiye'nin içinde bulunduğu ortam ve MSP'nin kurulmasıyla yeniden sahneye çıkan siyasal İslâm'ın antisemit ideolojisiydi. Bu on yıl zarfında Türk siyasi tarihine damgasını vuran iki önemli gelişme daha yaşanacaktı. Bunlardan biri 27 Ocak 1973 tarihinde bir Amerikalı Ermeninin Los Angeles'teki Türkiye Cumhuriyeti konsolos ve konsolos yardımcısını öldürmesiydi. Bu olay ASALA'nın terör eylemleri ve "Ermeni soykırımı" meselesinin Türkiye'nin siyasi gündeminin ön sırasına yerleşeceğinin âdeta habercisiydi. İkinci gelişme ise TSK'nın 1974 yılında Kıbrıs'a yaptığı askerî müdahale sonrasında Birleşik Amerika Kongresi'nin Türkiye'ye yapacağı askerî yardımlara ambargo uygulamasıydı. Türk siyasal tarihinde dönüm noktası olan bu iki önemli olay Türk Yahudi toplumunun müesses nizam nezdinde "örnek yurttaş, örnek cemaat" şeklinde özetlenebilecek bir konuma gelmesi için çok önemli birer fırsat oluşturacaktı.

---

2 Feroz Ahmad, 1994, s. 338-339.

3 MNP'nin kapatma kararı metni için bkz. *Resmî Gazete*, 14 Ocak 1972.

4 Feroz Ahmad, 1994, s. 370.

2. SİYASİ ORTAM VE TÜRK YAHUDİ TOPLUMU

a) Sol Kesimde Durum

Yetmişli yıllar milliyetçi ve ülkücü kesimle devrimci sol kesim arasında silahlı çatışmalara sahne olduğu yıllar olarak tarihe geçecekti. Bu dönemde hem milliyetçi sağ, hem de devrimci sol İsrail Devleti'ni "yayılmacı emelleri olan bir devlet" ve "Amerikan emperyalizminin Ortadoğu'daki temsilcisi" olarak görecek, bu bakış açısı İstanbul'daki İsrail Başkonsolosu Ephraim Elrom'un THKC tarafından kaçırılıp öldürülmesine yol açacaktı. 17 Mayıs 1971 tarihinde Elrom'u kaçıran THKC bu eylemi Filistin Kurtuluş Hareketi'yle dayanışma ve işbirliği içinde olması ve İsrail'i "Amerikan emperyalizminin Ortadoğu temsilcisi" olarak kabul etmesinden ileri geliyordu.[5] Elrom, Nişantaşı'nda bir apartman dairesinde şakağına sıkılan kurşunla ölü bulundu. Cinayet kamuoyunda büyük tepki ile karşılandı. Basının önde gelen isimleri olayı kınadı.[6] Cinayetin tam olarak kimin tarafından işlendiği hâlâ bir soru işaretidir.[7] Hem

---

5 Turhan Feyizoğlu, 2002, s. 318.

6 Örneğin Mehmet Barlas, "Üzüntümüz sonsuzdur", *Cumhuriyet*, 24 Mayıs 1971 / Nadir Nadi, "Felâket üstüne felâket", *Cumhuriyet*, 25 Mayıs 1971 / Rauf Tamer, "Yüz karası", *Tercüman*, 25 Mayıs 1971 / Akkan Suver, "Ephraim Elrom", *Şalom*, 26 Mayıs 1971. Cinayetten çok sonra dönemin İçişleri Bakanı Hamdi Ömeroğlu ve emekli Kurmay Yarbay Talat Turhan, Elrom'un kaçırılma ihtimalinin on, on beş gün önceden bilindiğini ve bu konuda İstanbul Emniyet Müdürlüğü'ne gerekli haberin iletilmesine rağmen herhangi bir önlem alınmadığını açıkladı. (Turhan Feyizoğlu, 2002, s. 325). Eski MBK üyesi İrfan Solmazer de hükümetin sekiz gün önceden Elrom'un kaçırılacağını bildiğini belirtti. (Turhan Feyizoğlu, 2002, s. 498-499).

7 Ephraim Elrom'u kimin öldürdüğü konusu aydınlığa kavuşmadı. Mahir Çayan önce Elrom'u kendisinin öldürdüğünü söyledi. Daha sonra mahkemede verdiği ifadede arkadaşlarını işkenceden kurtarmak için bu şekilde ifade verdiğini, kendisinin öldürmediğini, kimin öldürdüğünü de bilmediğini söyledi. Daha sonra Elrom'u MİT ajanı olduğu ileri sürülen Hava Yzb. İlyas Aydın öldürdüğünü söyledi. (Turhan Feyizoğlu, 2002, s. 385-386). Elrom'u kaçıranlar arasında yer alan İlkay Demir (Sinan Doğan, 1987, s. 40-41) ve Kâmil Dede, Elrom'u Ulaş Bardakçı'nın öldürdüğünü söyledi. (Bedri Baykam, 1998, s. 122). Elrom olayının tanığı ve THKP-C üst düzey yöneticilerinden Ertuğrul Kürkçü ve MİT görevlisi Mehmet Eymür, İlyas Aydın'ın ajan olduğu kanısındaydı. (Nezih Tavlaş, "Türk-İsrail Güvenlik ve İstihbarat İlişkileri", *Avrasya Dosyası*, Sonbahar 1994, Cilt 1, sayı 3, s. 5-31). Erbil Tuşalp ise Yüzbaşı İlyas Aydın'ın "yıllar sonra Filistin'de sorgulanıp hak ettiği cezaya çarptırıldığı"nı yazdı. (Erbil Tuşalp, "Örtülünün kısa tarihi", *Radikal*, 14 Şubat 1998).

Türk Yahudi basını, hem de Hahambaşılık İsrail Devleti'nin bir uzantısı olarak görülmek istemediğinden Elrom cinayeti karşısında mesafeli bir tavır sergiledi. Ancak cinayetin Türk Yahudi toplumunu üzdüğü açıktı. Bunun anlamlı bir örneği yeni doğan bir erkek bebeğe öldürülen konsolosun anısına Vedat Elrom Morhayim adının verilmesiydi.[8] Bir diğer siyasi cinayet El Al Hava Yolları Yeşilköy Havaalanı Büro Müdürü Avraham Elazar'ın öldürülmesiydi. THKP-C MLSPB Elazar'ı *Mossad* ajanı olduğu ve İsrail Devleti'nin Filistinlilere karşı tutumunu protesto etmek için öldürdüğünü açıklayacaktı.[9] Sol örgütlerin birincil hedefleri İsrail Devleti'nin Türkiye'deki resmî temsilcileri veya İsrailli şirketlerin yöneticileri olmasına rağmen zaman zaman Türk Yahudileri de hedef olacaktı. Nitekim THKO ünlü işadamı Eli Burla'yı kaçırmak üzerine evine gidecek ancak hizmetçinin kapıyı açmayı reddetmesi üzerine bu girişim akim kalacaktı.[10] Yetmişli yıllarda sağ ve sol örgütlerin önemli gelir kaynaklarından bir tanesi tüccar ve sanayicilerden topladıkları haraçlardı. Yahudi tüccar ve sanayiciler de aynı örgütler tarafından tehdit edilecek ve haraç vermeye zorlanacaklardı.[11] Bu neden-

---

8 Leon Berk, "Trokamientos entre los kapos de la polissia", *La Verdad*, 10 Haziran 1971.

9 Ümit Görker, "El Al'in Yeşilköy istasyon müdürü otosunda öldürüldü", *Hürriyet*, 3 Ocak 1980 / Hasan Şensoy, (der), 1993, c.2, s.525.

10 Turhan Feyizoğlu, 2002, s. 302-303.

11 Uzun süreden beri grevde olan Cihan Radyo ve Pil fabrikasının Yahudi asıllı sahibi ve hizmetkârı evine konulan bombayla yaralandı. ("Bir işverenle ahçısı konulan ilkel saatli bombadan yaralandı", *Cumhuriyet*, 3 Nisan 1971). İzmir'de aralarında Elia Mayo adında bir Yahudi gencinin de bulunduğu bir şebeke Yahudi işadamlarını tehdit ederek haraç aldı. ("Memleket aşkı ile zengin ırkdaşlarını tehditle soyan Yahudi şebekesi yakalandı", *Hürriyet*, 14 Nisan 971) Yahudi işadamlarından tehditle haraç alan beş kişilik bir çete yakalandı. ("Turks accused", *The Jewish Chronicle*, 29 Aralık 1978, s.28). Varlıklı Yahudi tüccarlara telefon veya imzasız mektuplar gönderilerek haraç istendi. S.A. adında tanınmış bir Yahudi tüccar 500.000.- lira haraç ödemediği için evine ateş edildi ve eşi yaralandı. V.B. adında bir diğer tüccar ölümle tehdit edilerek kendisinden beş milyon lira haraç istendi. İstanbul, Gayrettepe'de varlıklı birçok Yahudi ailenin oturduğu bir apartman yakılmakla tehdit edildi. ("Los anarchistos agora empesaron atakarsen i a judios en Istanbul", *La Luz De İsrael*, 27 Ekim 1978). Melek Çiklet Fabrikası'nın Yahudi sahibinden bir milyon lira haraç istendi. Kırk Yahudi ailenin yaşadığı bir diğer apartman da yakılmakla tehdit edildi. ("Anarchistos reklamaron kon chantaj un milion del patron judio de

le *Şalom* gazetesi başyazarı okurlarına ortalıkta fazla görünmemeye, yaz aylarında halka açık yerlerde bağıra çağıra konuşmamaya, otellerde yapılan nişan, düğün davetlerinin aile içinde veya cemaat ait derneklerde yapmaya davet edecekti.[12]

b) İslâmî Kesimde Durum

11 Ekim 1972 tarihinde kurulan MSP selefi MNP'nin siyaset sahnesine soktuğu antisemit söylemi devam ettirecekti. Hem MSP'li milletvekili ve üyelerin siyasi konuşmalarında, hem de 12 Ocak 1973 tarihinden itibaren partinin gayri resmi yayın organı olarak yayına başlayan *Millî Gazete*'de bu antisemit söylem yoğun bir şekilde mevcuttu. Bu söylemde en çok rastlanan konular dönemin siyasi havasına uygun konulardı. Komünizmin Siyonizmin kullandığı bir vasıta olduğu,[13] Tevrat'ın Yahudiler tarafından tahrif edildiği,[14] Afganistan'ın SSCB tarafından işgalinin Siyonizmin dünyaya hâkim olma yolundaki bir planı olduğu,[15] Türkiye'nin içinde bulunduğu çatışma ortamının dünyaya hâkim olmak isteyen Yahudilerin tahrikleriyle meydana geldiği en sıkça rastlanan konulardı. Bu konular şiirler ve karikatürlerle de desteklenmekteydi.[16] Yesevi-

---

la fabrika Melek Çiklet", *La Luz De Israel*, 6 Kasım 1978). Nisim Mizrahi'nin mağazasının önünde patlayan bomba büyük zarara yol açtı. ("Bomba en el magazen de Nissim Misrahi en Galata", *La Luz De Israel*, 8 Şubat 1979). Bir başka Yahudi tüccara ait depoda biri ölü iki terörist bulundu. ("Teroristos en el depo de Elia Bilmen en Istanbul", *La Luz De Israel*, 26 Haziran 1980).

12 Avram Leyon, "Enveranada Buena!", *Şalom*, 23 Mayıs 1973 / Avram Leyon, "Un poko de modestia si voz plaze!", *Şalom*, 11 Aralık 1974.

13 Örneğin Hakkı Seven, "Dikkat komünistler yeni bir oyuna hazırlanıyorlar", *Millî Gazete*, 22 Mart 1975 / Fehimoğlu Abdullah, "Siz yorumlayın", *Millî Gazete*, 16 Ocak 1976 / "Siyonizm ve komünizm", *Millî Gazete*, 28 Nisan 1976 / Peyami Gökhan, "Sovyet siyonist gücü", *Millî Gazete*, 13 Haziran 1978 / Abdülgafur Attar, "Komünizm ve İslâm", çev. Ahsen Batur, *Millî Gazete*, 20-29 Temmuz 1977.

14 Cengiz Kesimli, "Muharref Tevrat'ta çelişkiler İslâm'dan cevaplar", *Millî Gazete*, 20-23 Ekim 1974.

15 "Afganistan ve kınama", *Millî Gazete*, 4 Ocak 1980.

16 Vahdet Gül, "Son emir", *Millî Gazete*, 4 Aralık 1975. Karikatürler için bkz. *Millî Gazete*, 7 Ocak 1976, 2 Şubat 1976, 13 Şubat 1976, 26 Şubat 1976, 8 Temmuz 1976, 11 Kasım 1976, 14 Kasım 1976, 12 Ekim 1977, 25 Haziran 1979, 24 Kasım 1979 / "Neden önce Yahudi", *Millî Gazete*, 19 Nisan 1976.

zade müstear adını kullanan Şakir Alpaslan Yasa *Millî Gazete*'de yayınlayacağı ve haftalar boyunca sürecek olan yazı dizilerinde bilinen bütün antisemit temaları ardı ardına sıralayacaktı.[17] Bu ana temaların yanı sıra *Millî Gazete* adları ticari yolsuzluklara karışan azınlıklar bahane ederek azınlıkların Türkiye'yi sömürdüklerini tekrar tekrar yazacaktı.[18] Aynı gazete kısaca MAS-KOM-YAH olarak anılan "mason", "komünist" ve "Yahudi"nin Türkiye'yi sömürdükleri, Millî Görüş'ün düşmanları olduklarını da tekrarlamaktaydı.[19] Bu inanç popüler kültüre de yansıyacak, MSP'li gençlerin kurdukları Akıncılar Derneği Kadıköy Şubesi'nde sahnelenen bir tiyatro oyununun adı "MAS-KOM-YAH" olacaktı.[20]

---

[17] Yesevizade, "Siyasi bloklar", *Millî Gazete*, 27 Mart–4 Nisan 1975 / Yesevizade, "Yahudi meselesi", *Millî Gazete*, 24-27 Haziran 1977 / Yesevizade, "Nasıl bir dünyada yaşıyoruz?", *Millî Gazete*, 26 Aralık 1978–30 Ocak 1979 /Yesevizade, "Müstehcen neşriyat dosyası", *Millî Gazete*, 6-16 Ekim 1978 / Yesevizade, "Siyasi bloklar", *Millî Gazete*, 27 Mart–4 Nisan 1975 / Yesevizade, "Sovyetler Yahudi aleyhtarı mı, âleti mi?", *Millî Gazete*, 12 Mart–29 Nisan 1979.

[18] "Yahudiler kimyevi maddelerin fiatlarını sun'i şekilde yükseltiyor", *Millî Gazete*, 10 Mayıs 1973 / "Yahudiler plastik piyasasını çalışamaz hale getiriyorlar", *Millî Gazete*, 23 Kasım 1973 / "Karaborsacı bir Yahudi yakalandı", *Millî Gazete*, 6 Şubat 1974 / "Stokçu Yahudi yakayı ele verdi", *Millî Gazete*, 3 Mayıs 1974 / Faruk Adil, "Faizci sermaye – tröst basın", *Millî Gazete*, 1 Eylül 1974 / "Döviz kaçakçısı bir Yahudi yakalandı", *Millî Gazete*, 20 Kasım 1974 / "Yahudi, Rum ve Ermeni şebeke yurt dışına milyarlar kaçırmış", *Millî Gazete*, 6 Aralık 1974 / "Apikoğlu şebekesinden bir Rum ile bir Yahudi tevkif edildi", *Millî Gazete*, 7 Aralık 1974 / "Moiz'lere bırakılmasın", *Millî Gazete*, 15 Şubat 1975 / "Yahudi fabrikatör işçilerine borcunu vermemek için yurt dışına kaçtı", *Millî Gazete*, 16 Temmuz 1978 / "Bir Yahudi on milyon lira değerinde mücevher ile yakalandı", *Millî Gazete*, 5 Ocak 1980 / Mustafa Yazgan, "Türkiye'deki azınlıklar meselesi", *Millî Gazete*, 13 Ağustos 1975 / Mustafa Yazgan, "Yahudi Gomeller davasını unutmadık ve unutmayacağız", *Millî Gazete*, 16 Ekim 1975 / Ali Arslan, "Hâkim de adalet isterse!", *Millî Gazete*, 23 Ekim 1975 / Hasan Karakaya, "Kibrit çöpü, bir sıkımlık diş macunu ve iki Yahudi oyunu", *Millî Gazete*, 5 Kasım 1976 / Ahmet Sağlam, "Bernar Nahop diye biri", *Millî Gazete*, 28 Kasım 1979.

[19] Atilla Özdür, "Mas-Kom-Yah", *Millî Gazete*, 22 Ocak 1976.

[20] "Akıncılar Derneği Kadıköy Şubesi Açılış Gecesi", *Millî Gazete*, 6 Ağustos 1976. Bu piyesi dönemin MSP Beyoğlu Gençlik Komisyonu Başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın yazıp yönettiği ileri sürüldü. Bkz. Yalçın Bayer, "Biliyor musunuz?", *Hürriyet*, 28 Aralık 2002.

Türkiye'nin Ortak Pazar'a üye olmasının yoğun bir şekilde tartışıldığı bir siyasi ortamda MSP'nin "Ortak Pazar konusundaki tasarruflarından dolayı" hükümet hakkında gensoru açılması için verdiği önergeyle ilgili olarak Erbakan'ın 15 Mayıs 1970 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmada Ortak Pazar'ı "bir siyonist oyunu" olarak niteleyecek ve Yahudilerin dünyaya hâkim olmak için uyguladıkları bir plan olduğunu söyleyecekti.[21] Aynı söylem dönemin diğer İslâmî görüşteki dergilerinde de sürdürülecekti.[22] 1967 yılında kurulan Mücadele Birliği'nin[23] yayınladığı *Yeniden Milli Mücadele* dergisi ise en şiddetli antisemit söylemi sürdüren dergiydi. Hareketin kurucularından Necmettin Erişen yıllar sonra derginin kullandığı söylemin yanlış olduğunu, "Komünizmi, masonluğu, Yahudiliği çok anlatmışız. Oysa Yahudilik düşmanlığı bir nevi din olmamalıydı" sözleriyle ifade edecekti.[24]

Sağ basındaki antisemit söylem Ortadoğu'daki gelişmelere paralel olarak yükselen veya azalan bir seyir gösterecekti. 6 Ekim 1973 tarihinde Mısır'ın İsrail Silahlı Kuvvetleri'nin ani baskınıyla başlayan ve Mısır Ordusu'nun mağlubiyetiyle sona eren *Yom Kipur* Savaşı antisemitizmin yeniden yükselmesine neden olacaktı. Ünlü şair Necip Fazıl Kısakürek savaştan hemen sonra *Millî Gazete*'de yayınlayacağı bir dizi yazıda bu tepkiyi en vurucu şekilde dile getirecekti.[25]

---

[21] *TBMM Tutanak Dergisi*, 13:20, Oturum: 1, 11 Aralık 1970, s. 238-240.

[22] Bu döneme damgasını vuran dergiler hakkında bkz. Hasan Hüseyin Özkazancıgil, "1960'lı yıllarda Türkiye'de İslami Uyanış", *Hak Söz*, Sayı 14, Mayıs 1992, s. 4-11 ve "Hak Söz ve İslami Dergicilik Değerlendirildi", *Hak Söz*, Sayı 101, Ağustos 1999, s. 49-63 / Hamza Türkmen, "Basında İslami Muhalefet: Şura-Tevhid-Hicret", *Hak Söz*, Nisan 2000, Sayı 109, s. 55-59, 56.

[23] Günümüz Devlet Bakanı ve hükümet sözcüsü Cemil Çiçek o dönemde Mücadele Birliği üyesiydi. Çiçek'e göre bu örgüt devlet tarafından kurdurulmuştu. Bkz. Mustafa Karaalioğlu, "Üç anahtar var... Sadece biri bizim", *Yeni Şafak*, 16 Haziran 2002.

[24] "*Yeniden Milli Mücadele* Sorgulanmalıdır!", *Hak Söz*, Haziran 1994, S. 39, s. 44-49.

[25] Necip Fazıl, "Yahudi (Varan- 1)", *Millî Gazete*, 17 Kasım 1973 / Necip Fazıl , "Yahudi (Varan- 2)", *Millî Gazete*, 18 Kasım 1973 / Necip Fazıl, "Yahudi (Varan- 3), *Millî Gazete*, 19 Kasım 1973 / Necip Fazıl, "Yahudi (Varan- 4), *Millî Gazete*, 20 Kasım 1973.

Antisemit yayınların yoğunlaşmasına yol açan bir diğer siyasi gelişme 10 Kasım 1975 tarihinde BM Genel Kurulu'nun "Siyonizm'in bir nevi ırkçılık ve ırk ayrımı olduğu"na dair 3379 sayılı kararı kabul etmesiydi. Türkiye oylamada karar lehine oy kullanacaktı.[26] İsrail'in Güney Lübnan'a karşı giriştiği askeri harekât da hem antisemit yazıların yayımlanmasına,[27] hem de popüler kültür üzerinde olumsuz etki yaratılmasına nedendi. Bunun bir örneği Ankara Hacı Bayram Camii'nde verilen bir vaazdı. Camiinin din görevlisi vaazında şöyle konuşacaktı:

> Ey cemaat... Allah'ın en kötü mahlûku domuz mudur sanırsınız? Öyle sanıyorsanız aldanırsınız. Ben söyleyeyim: Allah'ın en kötü mahlûku Yahudi'dir. Yahudi'nin kökü yeryüzünden kazınmadıkça beşeriyet rahat yüzü göremeyecektir.... Cenab-ı Allah buyurmuştur ki, sizden evvel kitap verdiklerimize benzerseniz Müslümanlıktan uzaklaşmış olursunuz. Müslümanlıktan önce kitap verilenler kimlerdir? Yahudiler ve Hıristiyanlardır...

Gazeteci Hüsamettin Çelebi hükümet yetkililerine bu din görevlisi hakkında ne işlem yaptıklarını soracaktı.[28] Hahambaşı David Asseo din görevlisini İstanbul Basın Savcılığı'na şikâyet edecekti.[29] Bu gelişmeler üzerine hükümet yetkilileri soruşturma açacak, Başbakan Bülent Ecevit de bu din görevlisini eleştirecekti.[30]

14 Ekim 1979 tarihinde yapılan Senato üçte bir yenileme ve milletvekili ara seçimleriyle ilgili seçim konuşmaları sırasındaki

---

[26] Karar üzerine yayınlanan tepki yazıları için bkz. Ahmet Kabaklı, "Siyonizm=Irkçılık", *Tercüman*, 14 Kasım 1975 / Ahmet Kabaklı, "Siyonizm nedir?", *Tercüman*, 16 Kasım 1975 / Mahmud Rıfat, "Siyonizmin kınanışı", *Millî Gazete*, 25 Kasım 1975 / Zübeyir Yetik, "Siyonizmin hezimeti", *Millî Gazete*, 22 Aralık 1975.

[27] Affan Gençosman, "Siyon öcü", *Millî Gazete*, 17 Mart 1978 / Zübeyir Yetik, "Lânet olsun", *Millî Gazete*, 17 Mart 1978 / Z.A. Eminoğlu, "Yahudi mezalimi ve Filistin halkı", *Millî Gazete*, 18 Mart 1978 / Akif İnan, "Yeni Yahudi", *Yeni Devir*, 20 Mart 1978 / "İsrail Yahudilerinin iğrenç saldırılarının on yılı", *Millî Gazete*, 20-22 Mart 1978 / Mehmet Fahri, "Yahudi zulmüne son!", *Millî Gazete*, 31 Mart 1978.

[28] Hüsamettin Çelebi, "Hacı Bayram'da çirkin bir vaaz", *Günaydın*, 5 Nisan 1978.

[29] "El gran rabino se adreso al prokuror", *Şalom*, 12 Nisan 1978.

[30] "Turk's sermon rouses anger", *The Jewish Chronicle*, 28 Nisan 1978, s. 5.

konuşmalarında Erbakan Yahudi karşıtı söylemi artan bir yoğunlukla kullanacaktı. Erbakan'ın seçim gezilerini izleyen bir gazetecinin şu gözlemleri oldukça ilginçti:

> Hoca geçen yılların aksine artık, konuşmalarına "Yahudi" diye başlıyor, bir saat bazen bir buçuk saat bu kelimeyi ağzından düşürmüyordu. Hayat pahalılığının da, anarşinin de, partilerin uzlaşmaz tutumunun da, benzin-mazot, döviz yokluğunun yani her şeyin, hatta ve hatta "Komünizm ve kapitalizm"in de tek sebebi "Yahudiler", yahut "Siyonizm"di... Amerika'yı da Rusya'yı da Yahudiler idare ediyordu. Marx, Lenin, Troçki hepsi Yahudiydi. Ecevit de "Yahudilere uşaklık" ediyordu. Türkiye'de Yahudilere uşaklık etmeyen tek kuruluş MSP idi. Onun tek başına iktidara gelmemesi için de, dış güçler gece gündüz kafa yormaktan bitap düşmüşlerdi. Çıkış yolunu kimse görmek istemiyordu. Öyle ya Humeyni'nin de Kaddafi'nin de Türkiye'den istediği tek şeye herkes kulak tıkıyordu.
>
> -İsrail'le ilişkileri kesin... İstediğiniz kadar petrol bizden hoca tek başına iktidara gelince İsrail'le değil ilişkileri kesmek bu ülkenin orada tutunması biraz zorlaşacaktı...
>
> Hocanın ağzından "Siyonizm, Mason ve Yahudilik" gibi kelimeleri aralıksız işiten ya camiden yeni çıkmış veya camiye gitmek üzere olan halk, öyle sessiz dinliyordu. Bakın hoca neler anlatıyordu:
>
> - Allah rahmet verdi, toprağa düştü. Topraktan çimen oldu, çimeni koyun yedi yün oldu. Yünü eğirdik, iplik oldu. İpliği fabrikada dokuduk, kumaş oldu. Yağmurdan kumaş olana kadar on istasyon var. Bu istasyonlarda hep Yahudiler var. Faiz de onların icadı. Böylece de biz şu sırtımızdaki bin liralık ceketi, beş bin liraya alır olduk. (...)
>
> Hoca Ecevit'e ise, şöyle çatıyordu:
>
> - Siyonistler iki yıl önce umudumuz- diye bir başkasını sahneye çıkardı. Neler yapmadılar neler. Taksim Meydanı'nda şarkıcı kadınlara şarkı söylettiler, beyaz güvercinler uçurdular, mavi gömlekler giydiler. Anaların göz yaşı dinecek dediler, üç ay içinde ucuzluk olacak dediler. Ne oldu... Tersi oldu değil mi. E Yahudi işimize burnunu hayır için mi sokacaktı...
>
> Hoca kapitalizm ile komünizm arasındaki farkı ise, halka şöyle anlatıyor:

> - İkisi de Yahudi uydurmacası. Aradaki farkı ben size söyleyeyim. Komünist insanın başını, gözünü bayıltmadan, kapitalist Mason ise bayıltarak, ama daha büyük parçalayarak keser...[31]

c) Milliyetçi Kesimde Durum

Milliyetçi–ülkücü kesime seslenen *Bizim Anadolu, Hergün, Ortadoğu* gazetelerinde de yoğun bir antisemit söylem hâkimdi. Bunun bir nedeni İslâmî ve milliyetçi kesimlerin komünizm ve sosyalizmi Türkiye'ye düşman ideolojiler olarak kabul etmeleriydi. Karl Marx'ın Yahudi oluşundan yola çıkan milliyetçiler, aynen İslamcılar gibi, "komünizmin dünya hâkimiyeti kurmak isteyen Yahudilerin bir ideolojisi" olduğunu tekrarlamaktaydılar. Dahası milliyetçi kesimin fikrî kökeni 1940'lı yıllardaki "saf ırk, saf kan" ilkelerini savunan, bu açıdan Nazi ideolojisine yakın duran, aynı zamanda etnik ve dinsel azınlıklardan nefret eden ve fikir babalığını Nihal Atsız'ın yaptığı Türkçülük hareketinde yatmaktaydı. Milliyetçi-ülkücü görüşü benimsemiş yayınevleri Adolf Hitler'in ünlü *Mein Kampf* kitabının çevirisi olan *Kavgam* 1961-1980 döneminde ondokuz, ünlü düzmece antisemit eser *Siyon Önderlerinin Protokolleri*'ni ise onbir kere yayınlayacaklardı.[32] MHP Genel Başkan Yardımcısı Rıza Müftüoğlu Ülkücü Hareket'in Hitler'e olan sempatisini şöyle anlatmakta:

> Hitler'in *Kavgam* isimli eserini okumayan hemen hemen hiçbir ülkücü yoktur. Aslında Ülkücü Hareket'in ilk zamanlarında Hitler'e bir sempati duyulurdu. Ancak sonunda bir Alman milliyetçisi olan Hitler sevilmemeye, tasvip görmemeye başladı.[33]

Milliyetçi kesim nezdinde yapılan bir saha araştırmasına göre antisemit yazılarıyla ünlenen Cevat Rıfat Atilhan, Nihal Atsız ve *Bizim Anadolu* gazetesi başyazarı Necdet Sevinç en çok okunan yazarlar arasında yer almaktaydı.[34] CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit

---

[31] "Esselamünaleykküm kardeşlerim", *Hürriyet*, 19 Eylül 1979.

[32] Rıfat N. Bali, 2001, s. 333, 345.

[33] Rıza Müftüoğlu, 2000, s. 124.

[34] Mustafa Çalık, 1995, s. 124-126.

Kavgam'ın serbest bir şekilde satılmasını kınayıp yasaklanmasını istemesi destek bulmayacak, hatta ve hatta sağ kesim tarafından eleştirilecekti.[35] 1966-1971 yıllarında yayınlanan ve Şevket Bülent Yahnici'nin Ankara temsilcisi olduğu ülkücü çizgideki *Millî Hareket* dergisi Nazi liderlerini kapak yapmaya varacak derecede bir Nazi hayranlığı ve pervasız bir şekilde antisemit olduğunu ilan eden yazısıyla temayüz edecekti.[36] Entelektüel besin kaynaklarını antisemit eserlerden alan MHP tabanı da aynen İslamcılar gibi Siyonizm'i şeytanî bir ideoloji olarak görmekteydi.[37] Milliyetçi görüşü benimseyen ve MHP ile doğrudan ilişkisi olmayan birçok dernek ve hizipte de antisemit bir bakış mevcuttu. Bunlardan biri iktisatçı Mehmet Özsoy'un Mürşid Altaylı müstear adıyla yayınladığı milliyetçi-toplumcu bir toplum düzenini savunan ve "Yahudilerin, Müslüman olmayan ekalliyetin, Yahudi dönmelerin ve masonların derhal Türkiye'den ihracı"nı talep eden *Türk Milliyetçi-Toplumcu Doktrininin Umumi Esasları D.A.S.* kitabıydı.[38] DAS doktrinini benimseyen gençler 1969 yılında İzmir'de duvarlara DAS imzasıyla "İzmir'de Yahudilere ölüm, yaşasın Nasyonal Sosyalizm",[39] "Kahrolsun Yahudi icadı demokrasi" sloganlarını yazmışlardı.[40] Aynı tabandan gelen bir diğer hizip Milliyetçiler Birliği Karşıyaka Ocağı kurucusu ve eski başkanı Gündüz Kapancıoğlu (Kapani) tarafından kurulan ve kısaca NAZİ olarak anılan Nasyonal Aktivite ve Zinde İnkişaf Derneği'ydi.[41] Gündüz Kapancıoğlu daha sonra Türkiye Siyonizm-

---

35 İsmail Oğuz, "*Kavgam*'ın yasaklanmasını isteyen Ecevit", *Babıali'de Sabah*, 19 Kasım 1972.

36 Ümit Sinan, "Neden Yahudi Alehtarıyız?", *Millî Hareket*, Eylül 1970, Sayı 50.Yahnici doksanlı yıllarda MHP Genel Başkan Yardımcısı olacaktı.

37 Mustafa Çalık, 1995, s. 150 / Turhan Feyizoğlu, 2000, s. 100-101, 286, 418.

38 Mürşid Altaylı, 1969, s.100.

39 Taha Akyol, "DAS", *Hergün*, 2 Ekim 1978.

40 "İzmir'de duvarlara Yahudi aleyhtarı yazılar yazıldı", *Bugün*, 5 Şubat 1970. Başta *Aydınlık* dergisi olmak üzere MHP karşıtı bir kesim DAS'ı MHP'nin bir kolu olarak kabul etti. Ancak Türkeş DAS'ın MHP'yle hiçbir ilgisi olmadığını sürekli tekrarladı ve MHP örgütüne DAS'la ilişki kurmaması için talimat verdi. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Hakkı Öznur, 1999, Cilt 3, s. 101-112.

41 "MHP komandoları, kendilerinden ayrılan ırkçı grubu sopalarla dövdüler", *Cumhuriyet*, 14 Nisan 1969.

le Mücadele Derneği'nin bir kolu olarak Selçuk Kartalları Derneği'ni de kuracaktı. Bu dernekte faaliyet gösteren gençler Nazilerin gamalı haçını andıran kıyafetler giymekte, Hitler'in bıyığına benzer bıyık taşıyan Gündüz Kapancıoğlu'na da "Führer" olarak hitap etmekteydiler.[42] MHP tabanının antisemitizme yakın olmasına rağmen Genel Başkan Alpaslan Türkeş antisemit bir ideolojinin partiye egemen olmasına karşı çıkmaktaydı. Şakir Alpaslan Yasa bunu şöyle anlatmakta:

> Ali Uğur 1970'li yılların başında Başbuğ Ali diye bilinirdi. *DAS* kitabının yazarı Das Mehmet vardı. Bu ikisi başta olmak üzere o ekip MHP'nin çekirdek kadrosu içindeydiler. Siyonizme çok karşı idiler. Türkeş'i İsrail ve siyonizme karşı tutum aldırmaya çok çaba harcadılar. Ancak Türkeş'in kati tutumu bunların partiden kopmasına yol açtı. Araştırma bürosu kurulması teklifini Ali Uğur'a ben götürmüştüm. Konuyu önce Namık Kemal Zeybek'e açtık. Türkeş'e yarım saat anlattık. Bizi yuvarlak laflarla geçiştirdiler. Enver Altaylı benim akrabamdır. O yıllarda çok zorlamama rağmen siyonizme karşı bir demeç bile verdiremedim. Yazı yazmadılar.[43]

MHP ve ülkücülerin savundukları milliyetçi ideolojinin bir vasfı da ticari faaliyetlerin Türkleştirilmesi ve azınlıkların Türk ekonomisindeki etkinliklerinin sıfırlanmasıydı. Bu da altmışlı yıllarda her ideolojik kesimde yaygın bir şekilde rastlanan bir tavırdı. 1968 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ndeki panoya çirkin bir dille azınlıkların Türkiye'nin ekonomisini sömürdükleri ve milli kültür kurumlarına hâkim oldukları yazılıydı.[44]

---

[42] "Bazı gençlerin Nazi yöntemiyle eğitildikleri saptandı", *Cumhuriyet*, 22 Aralık 1979.

[43] Necati Sönmez, "MÇP'de Yeni Saflaşma Türkeş-İsrail İlişkisi", *İkibin'e Doğru*, 29 Kasım 1992, yıl 6, sayı 48, s. 8-12. Burada sözü edilen Ali Uğur *Dünya Gündemindeki İsrail*, (Burak Yayınları, İstanbul, 1983), *Dünya Siyonist Kongreleri ve Türkiye*, (Ocak Yayınları, Ankara, 1986) kitaplarının yazarıdır.Yesevizade'nin en tanınmış eseri *Yahudilik ve Dönmeler* kitabıdır (Araştırma Yayınları, İstanbul, t.y.).

[44] Prof. Dr. Mete Tunçay'ın tanıklığını aktaran Cüneyt Akalın, 1995, s.183-184.

Türkiye Milliyetçi Esnaf Teşkilâtı, Genç Ülkücüler Yozgat Şubesi, İzmir Ülkü Ocakları gibi MHP sempatizanı örgütler de sürekli azınlıkların ekonomiyi sömürdüklerini tekrarlıyorlardı.[45] MHP 1973 yılı Seçim Bildirgesi'nde "ticaretin gayrimilli unsurlardan arınması" ilkesine yer verecekti.[46]

Tabanda mevcut olan bu hissiyat 1978 yılının yaz aylarında iki ayrı olayla eyleme dönüşecekti. Bunlardan birincisi ülkücülerin Büyükada'daki bazı ev sahiplerine yaz mevsimini geçirmek üzere her yıl adaya gelmeyi alışkanlık edinmiş olan Yahudilere evlerini kiralamamaları için baskı yapmalarıydı. Bir diğer ülkücü militan grubu da bir lokantada yemek yiyen Yahudileri "Yahudiler ve köpekler giremez" haykırışlarıyla lokantadan kovmaya kalkışmıştı.[47] İkincisi ise 120 Yahudi'nin yaşadığı Gaziantep'de meydana gelen olaylardı. 1978 yılının Temmuz ayında Ülkücü olduğu sanılan bir grup Yahudilere ait işyerlerini saldıracak ve duvarlara antisemit yazılar yazacaktı.[48] Bu olayların Türk Yahudi toplumunda rahatsızlık yarattığının farkında olan Türkeş olaylardan birkaç gün sonra Hahambaşı David Asseo'yu makamında ziyaret edecekti.[49] Türkeş görüşme esnasında, Hahambaşı'ya MHP'nin ırkçı ve faşist bir parti olmadığını, meydana gelen olaylarla partisinin hiçbir ilgisi olma-

---

[45] H. Ali Çakar, "TMET Başkanı basın toplantısı yaptı", *Babıali'de Sabah*, 14 Nisan 1970 / "Yozgatlı genç ülkücülerin bildirisi", *Babıali'de Sabah*, 19 Ağustos 1970 / AJA, Koleksiyon MS 361, kutu H412, dosya 1, "Islamic ambitions in Turkey", *Patterns of Prejudice*, Eylül-Ekim 1971.

[46] Mehmet Ali Ağaoğulları, "Milliyetçi Hareket Partisi", s. 2111-2119, 2115. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983 içinde.

[47] "Landlords told to bar Jews", *The Jewish Chronicle*, 2 Haziran 1978, s.4. / YIVO Arşivi, RG 347.7.41 Kutu 16 FAD-41 AJC Paris dosya C72, 24 Mayıs 1978 tarih, "Istanbul communal leaders complain to governor" başlıklı *Jewish Chronicle News* Service haberi.

[48] Sam Cohen, "Threats in Turkey", *The Jewish Chronicle*, 7 Temmuz 1978, s. 40 / "Atakaron magazenes i kazaz de Judeos en Gaziantep en Turkia", *La Luz De İsrael*, 20 Temmuz 1978.

[49] "El prezidente del MHP Sr.Alpaslan Türkeş rendio vijita al gran rabino", *Şalom*, 28 Haziran 1978. Türkeş, Hahambaşı David Asseo, Cismani Meclis Başkanı avukat Yako Veissid ve Hahambaşılık müşavirlerinden avukat Hayim Kohen tarafından kabul edildi.

dığını, kendisinin Yahudileri herkesle eşit haklara sahip sadık vatandaşlar olarak gördüğünü bildirip cemaat liderleri nezdinde güven tazeleyecekti.[50] Alarko Holding A.Ş. hukuk müşaviri Hüseyin Yarsuvat Türkeş'in cemaat liderleriyle buluşmasını şöyle anlatmakta:

> Türkiye'de çatlamalar, patlamalar olduğu bir devirdi. Sağ, sol sendikaların yarattığı birtakım olaylar, tehditler vardı. O zaman koalisyonda Milliyetçi Hareket Partisi vardı ve Albay da Başbakan Yardımcısı'ydı. Kendisini tanıtmak için; yani Musevilere karşı, 'Ben sizin anladığınız anlamda Nasyonal Sosyalist değilim.' diye bir konuşma yapmak istedi. Benden aracı olmam istendi. Ben bunu Üzeyir [Garih]'e taşıdım. Üzeyir bunu organize etti. Ortaköy'deki kullanılmayan tarihi sinagogu Alparslan Türkeş ziyaret etti ve Musevi Cemati'nin ileri gelenleriyle konuştu. Kendi Dokuz Işık felsefesinin ne olduğunu izah etti. Çünkü büyük bir korku yaratılmıştı. Gayrimüslimler son derece korkuyorlardı. Ki bu da doğaldır. Varlık Vergisi'ni görmüş, Milli Korunma Kanunu'nu görmüş bir azınlığın böyle bir tereddüt içinde olmasını ben gayet doğal karşılıyorum. Son derece içleri rahat etmişti bu konuşmadan sonra. Kendisini kalabalık bir grup dinlemişti.[51]

Türkeş'in Türk Yahudi toplumuna olumlu bakışı seksenli ve doksanlı yıllarda da devam edecekti.[52] İşadamı Cefi Kamhi, Alparslan Türkeş'in azınlıklar arasında en çok Yahudilere sempati duymasını, "Albay Türkeş çok milliyetçi olduğu için tarihe çok ilgi duyuyordu. Dolayısıyla Yahudilerle diğer azınlıkların Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki davranışlarına karşılaştırırdı" sözleriyle açıklayacaktı.[53] Türkeş, Üzeyir Garih ve İshak Alaton ile mü-

---

50 "Threats in Turkey", *The Jewish Chronicle*, 7 Temmuz 1978 s.40.

51 Faruk Mercan, 2002, s. 205.

52 Türkeş'in yakın çevresinde yer alan Akkan Suver'in kurduğu MHP çizgisindeki Marmara Grubu Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı'nın üyeleri arasında Jak Kamhi ve Üzeyir Garih yer almaktaydı. (Serpil Yılmaz, "Türkeş'in Çağlar'ı", *Milliyet*, 16 Ekim 1994).

53 Claude Lorieux, "Juifs de Turquie cinq siècles d'intégration", *Le Figaro*, 8 Aralık 1997.

kemmel ilişkilere sahip olmasına[54] rağmen dönemin MHP'li Ticaret Bakanı Agâh Oktay Güner Yahudi işadamlarına hiç de sıcak bakmıyordu. Bunun farkına varılması için tavukçuluk sanayiini temsil eden bir heyetin bakanı ziyaret ettiğinde cereyan eden konuşmayı hatırlamak yeterlidir. Prof. Dr. Mahmut Akkılıç, ünlü veteriner Nurettin Gürsoy, tavuk üreticisi Muzaffer Şener ve dönemin en büyük tavuk üreticisi Yu-Pi A.Ş.'nin sahibi İzmirli Yahudi işadamı Hanri Benazus'tan oluşan heyet sorunlarını izah etmek için bakanı ziyaret ettiğinde heyet mensuplarına şu tavsiyede bulunacaktı:

> Yahu, her şey iyi hoş da, öğrendiğime göre siz tavukçuların arasında bir de Yahudi varmış. Hem de en büyük işletmenin sahibiymiş, doğru mu? (Heyetten ses çıkmamış) O herifi atın aranızdan kardeşim!...[55]

d) Türk Yahudi Toplumunun Durumu

12 Mart Muhtırası'ndan birkaç ay sonra Amerikan Yahudi Komitesi (AJC) tarafından düzenlenen ve Türk Yahudi toplumunun durumunu gözlemleyen raporlar Yahudi toplumunun muhtırayı nasıl karşıladığı ve muhtıra sonrasında nasıl bir ruh hali içinde olduğu konusunda oldukça faydalı bilgiler içermektedir. Bu raporlara göre muhtıra öncesinde sık sık rastlanan antisemit üslûplu Cuma vaazlarıyla, basındaki yoğun antisemit yazılara 12 Mart sonrasında artık rastlanmamaktaydı. Bu açıdan Yahudi toplumu ferahlamış görünmekteydi. Ancak ülkenin içinde bulunduğu iktisadi ve siyasi buhran cemaatin varlıklı kesimini ümitsizliğe sevk etmişti. Bu kesim henüz göç etmeye karar vermemiş ancak Türkiye'de kendileri için bir gelecek olmadığı sonucuna varmıştı. Varlıklı kesime mensup kişiler eninde sonunda Türkiye'yi terk etmek zorunda kalacaklarını düşündükleri için de servetlerini gizlice yurtdışına

---

[54] Taha Kıvanç, "Anılar, anılar...", *Yeni Şafak*, 28 Ağustos 2001.

[55] Hakkı Devrim, "İzmir'e hiç yakışmayan başkan", *Radikal*, 10 Ağustos 1997 / Hakkı Devrim, "İzmir'in Hanri Beyi, Benazus", *Radikal*, 17 Ağustos 1997.

transfer etmekteydiler.[56] Bu ruh hali aynı sosyo-ekonomik kesimde yer alan Müslim-gayrimüslim herkese hâkim olmasına rağmen Maliye Bakanlığı vergi dairelerine sadece Yahudi mükelleflerin vergi beyanlarının dikkatle incelenmesi talimatını verecekti. Benzer bir diğer gizli dahili talimat da gayrimenkul satışlarıyla ilgiliydi. Bu talimat gereğince gayrimenkullerini satmak isteyen gayrimüslimlere güçlükler çıkartılmaktaydı.[57] Gayrimenkulünü satan bir gayrimüslim yurttaşın satış işlemini gerçekleştirebilmesi için vergi dairelerinden vergi borcu olmadığını belirtir "temiz kağıdı" getirmesi zorunluydu.[58] Ayrıca resmî makamlar satıştan haberdar edilmekte, satışı gerçekleştiren kişiye satıştan elde ettiği meblağı nasıl kullanacağı, Türkiye'den göç edip etmeyeceği sorulmaktaydı.[59] Resmî makamlar bununla da yetinmeyip bütün sınır kapılarına gayrimenkullerini satan gayrimüslimlerin adlarını bildirmekte, adları tespit edilenler yurtdışına çıkarken güvenlik görevlilerince gayrimenkul satışlarından elde ettikleri meblağların akibeti hakkında sorgulanmaktaydılar. Bu tavrın gerisinde yer alan düşünce gayrimüslimlerin servetlerini gizlice yurtdışına transfer etmelerini önlemekti.[60] Bir gayrimüslimin bir gayrimenkulu satın alması halinde ise satın alanların Rum, Yahudi veya Ermeni olduğunu belli eden değişik renklerde kodlanmış istatistik formları Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü'ne gönderilmekteydi.[61]

---

56 AJC Arşivi Koleksiyon BGX Bertram H.Gold ,Kutu 11, File Foreign Countries M-Z 67-69 "Turkey", Nives E. Fox'un (Paris bürosu) AJC Dış İlişkiler Bölümü'ne yolladığı 8 Temmuz 1971 tarihli memorandum.

57 AJC Arşivi, Koleksiyon BGX Bertram H. Gold, Kutu 10, File" Foreign Affairs Diplomatic missions abroad", tarihsiz ancak 1971 yılının ikinci yarısına ait olduğu sanılan "AJC Mission-Part Two Iran, Turkey and Hungary" başlıklı rapor s.10.

58 Avukat Diran Bakar ile görüşme, 10 Haziran 2003.

59 AJA Koleksiyon MS 361, kutu H412, dosya 1, 1 Kasım 1972 tarih, "Memorandum on Turkey" başlıklı belge.

60 AJC Arşivi, Koleksiyon BGX Bertram H. Gold, Kutu 11, File Foreign Countries M-Z 67-69, "Turkey", Nives E. Fox'un (Paris bürosu) AJC Dış İlişkiler Bölümü'ne yolladığı 8 Temmuz 1971 tarihli memorandum.

61 Avukat Diran Bakar ile görüşme, 10 Haziran 2003.

3. 1974 KIBRIS BARIŞ HAREKÂTI VE ETKİSİ

a) İlk Tepkiler

Türkiye ile Yunanistan arasında yıllardan beri süre gelen Kıbrıs sorunu Kıbrıs Ulusal Muhafız Örgütü'nün 15 Temmuz 1974 günü Cumhurbaşkanı Başpiskopos Makarios'u devirip EOKA-B önderi Nikos Sampson'u Cumhurbaşkanı ilan etmesiyle birlikte büyük bir krize dönüştü. Bu darbenin doğrudan sonucu Türkiye'nin garantörlük hakkını kullanıp 20 Temmuz 1974 günü Kıbrıs'a askerî müdahalede bulunmasıydı. "Barış Harekâtı" adını taşıyan bu askerî müdahale Türkiye'nin hem dış, hem iç siyasetini derinden etkileyecekti. Türk Yahudi toplumu Kıbrıs'a yapılan müdahaleyi canı gönülden destekleyecekti. Bu destek *Şalom* gazetesinde yayınlanan bir dizi milliyetçi şiir,[62] Türk Silahlı Kuvvetleri yararına açılan bağış kampanyasına katkıda bulunmak[63] ve Hahambaşı David Asseo'nun Başbakan Bülent Ecevit ve Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ü ziyaret ederek cemaatin Cumhuriyet'e olan bağlılığını tekrarlaması ve Türk Silahlı Kuvvetleri'ni kutlaması şeklinde kendini belli edecekti.[64]

Kıbrıs'a yapılan askerî müdahalenin yanı sıra hükümetin 1 Temmuz 1971 tarihinde ABD ile vardığı anlaşma sonucunda haşhaş ekimi ve afyon üretimini yasaklayan kararını üç yıl sonra 1 Temmuz 1974 tarihinde yürürlükten kaldırması da Amerikan siyasi çevrelerinde çok olumsuz etki yaratacak ve ABD'nin Ankara Büyükelçisi William E. Macomber, Jr. istişarelerde bulunmak üzere Washington'a çağrılacaktı.[65] Hem haşhaş ekimini serbest bırakan

---

[62] Sami Alçe, "Türkiye", *Şalom*, 31 Temmuz 1974 / Sami Alçe, "Yurdumun Destanı", *Şalom*, 7 Ağustos 1974 / Sami Alçe, "Türk Kuşu", *Şalom*, 14 Ağustos 1974 / Moşe Grosman, "Atatürk'üm Rahat Uyu", *Şalom*, 21 Ağustos 1974 / Sami Alçe, "Hakikat", *Şalom*, 21 Ağustos 1974 / Nesim Y.Bilmen, "Şanlı Bayrak", *Şalom*, 28 Ağustos 1974 / Sami Alçe, "Yeni bir Yavuz İçin", *Şalom*, 4 Eylül 1974 / Sami Alçe, "Cumhuriyet", *Şalom*, 30 Ekim 1974 / Nesim Y.Bilmen, "Atamıza Saygı", *Şalom*, 6 Kasım 1974.

[63] Avram Leyon, "Vatandaşlık görevi", *Şalom*, 14 Ağustos 1974.

[64] "Hahambaşı, Kıbrıs Barış Harekâtı için Ecevit'i kutladı", *Milliyet*, 28 Ağustos 1974.

[65] "United States Ambassador to Turkey Recalled as Turkish Government Lifts Ban on Mass Opium Growing", *The Armenian Weekly*, 1 Ağustos 1974.

bu karar, hem de Kıbrıs'a yapılan askerî müdahale Türkiye'nin Amerika ile olan ilişkilerinin son derece kötüleşmesine yol açacak yeni bir dönemin başlangıcını ilân etmekteydi. Bu buhranlı ortamda Amerikan-Yunan ve Amerikan-Ermeni örgütleri Birleşik Amerika Kongresi'nin Türkiye'ye yapılan askerî ve malî yardımı kesmesi için geniş bir kampanya başlatacaklardı.[66]

Müdahaleden çok kısa bir süre sonra Amerikan-Yunan kuruluşları Türkiye'yi Batı dünyasından tecrit etmek ve Türkiye'ye yapılan Amerikan askerî yardımını durdurmak için faaliyete geçtiler. American Hellenic Educational Progressive Association (AHEPA) ile American Hellenic Institute'nin (AHI) Birleşik Amerika Kongresi nezdinde yürüttükleri kulis faaliyetleri sonuç verecek ve Kongre Türkiye'ye yapılacak askerî yardıma ambargo uygulanması kararını kabul edecekti. Müdahalenin uluslararası kamuoyunda yarattığı tepki Türkiye'yi hiç de hazırlıklı olmadığı bir ortamla karşı karşıya bırakmıştı. Bu ortam Birleşik Amerika Kongresi ile Temsilciler Meclisi'nde büyük nüfuza sahip olan Amerikan-Yunan ve Amerikan-Ermeni örgütlerine karşı cereyan edecek olan "lobiler savaşı" başka bir deyimle senato ve kongre üyelerini etkilemeyi hedefleyen nüfuz savaşıydı.[67] Yeni başlayan bu mücadelenin geçmişteki ilk emsali on yıl öncesine aitti. Başkan Johnson'un Türkiye'nin Kıbrıs'a muhtemel bir askerî müdahalesinin önleme amacıyla Başbakan İnönü'ye yazdığı ünlü 4 Haziran 1964 tarihli mektubun sert ve emredici üslûbu Amerikan-Yunan lobisinin Beyaz Saray nezdindeki başarılı kulis faaliyetlerinin bir sonucuydu. Bu kulis çalışmaları sırasında hiç kimse Türkiye lehine faaliyette bulunmamıştı. Binlerce Yunan asıllı Amerikalı ve onlarca Amerikan-Yunan örgütü Beyaz Saray'ı mektup yağmuruna tutarlarken Beyaz Saray'a yollanan Türkiye'nin görüşünü savunan mektup sayısı ise sadece ikiydi.[68]

---

[66] "A Position Statement of The Armenian National Committee of America", *The Armenian Weekly*, 19 Temmuz 1974.

[67] Silah Ambargosu ve lobi faaliyetleri için bkz N. Nisa Bayramoğlu, 1985, Tayyar Arı, 1997, Paul Y. Watanabe, 1984, s. 77-158, Richard C. Campany, Jr. 1986, s. 55-89, Ellen B. Laipson, 1981, Public Information Office, 1979.

[68] Jacob M. Landau, 1979, s. 17-18.

Bu olaydan ders almayan ve Amerika'da bir Türk lobisinin oluşması için hiçbir çalışma yapmayan Türkiye on yıl sonra benzeri bu durum karşısında gene hazırlıksız yakalanacaktı.

b) Amerikan Ermeni Kuruluşlarının Tepkileri

Barış Harekâtı'ndan sonra Amerikan kamuoyunda oluşan Türkiye karşıtı tavırdan güç alan Amerikan Ermeni kuruluşlarının girişimleri sonucunda Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın bir temsilcisi Ermeni Patriği'ni ziyaret edecekti. Patrik Şnork Kalustyan temsilciye Ermeni vakıfları ve okulları ile ilgili sorunlarını ve 27 Mayıs 1960 ihtilalinin ardından lağvedilen Merkez Mütevelli Heyeti'nin bir daha tesis edilememesinin yarattığı sıkıntıları özetleyen bir belge tevdi edecekti. Ancak Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın direktifiyle bu belge örtbas edilecek, ziyaret sırasında şikâyetlerin dile getirildiği inkâr edilecekti.[69] Amerikan Ermeni örgütleri "Ermeni soykırımı"nın Birleşik Amerika Kongresi ve Temsilciler Meclisi tarafından kabul edilmesi için de büyük gayretler sarf etmeye başlayacaktı. Bunun ilk örneği BM İnsan Hakları Komisyonu Özel Raportörü'nün "Soykırım suçunun önlenmesi ve cezalandırılması meselesi konusunda Etüd" başlıklı raporun 30uncu maddesinde "yirminci yüzyılın ilk soykırım vakası" olarak yer alan "Ermeni soykırımı" idi. Büyükelçi Osman Olcay bu maddenin iptalini isteyecek,[70] ABD Dışişleri Bakanlığı da Türkiye'yi destekleyecekti.[71] Bu tavır Amerikan Ermeni toplumunda büyük bir hayal kırıklığı ve öfke yaratacaktı. ANCA hayal kırıklığını dile getirecek ve ABD'nin Türkiye ile ilgili dış politikasının yanlış olduğuna dikkati çekecekti.[72] *The*

---

[69] David Marshall Lang ve Christopher Walker, *The Armenians*, Minority Rights Group, Paper no 32, Londra, 1987, s.15. Patrik Şnork Kalustyan'ın ABD yetkilisine sunduğu belge bu yayında yer almaktadır.

[70] Levon Keshishian, "Turkey Demands Deletion of Any Reference to Armenians in U.N. Report on Genocide", *The Armenian Weekly*, 28 Mart 1974.

[71] "No surprise that U.S. Opted to Stand with Turkey in U.N. on Paragraph 30", *The Armenian Weekly*, 11 Nisan 1974.

[72] "Armenian National Committee Statement Expresses General Disappointment at U.S., U.N. Responses to Turkish Harassments", *The Armenian Weekly*, 11 Nisan 1974.

Armenian Weekly gazetesi başyazılarında aynı duygulara yer verecek, Amerikan Ermeni toplumunun ezici çoğunluğunun Amerika'nın Türkiye ile ilgili siyasetine tamamiyle muhalif olduğunu yazacaktı.[73] BM'nin bu raporu beş yıl sonra tekrar gündeme geldiğinde ise 30uncu maddenin rapora dahil edilmesi kabul edilecekti.[74] Kabul edilmesinden sonra Ermeni Patriği Şnork Kalustyan Başbakan Yardımcısı Orhan Eyüboğlu ve İstanbul Valisi İhsan Tekin'le görüşecekti.[75] Bu toplantı gerekli sonucu verecek, Patrik Kalustyan BM İnsan Hakları Komisyonu'na yolladığı telgrafta kin ve nefretin yeniden canlandırılmasının hiçbir gayeye hizmet etmediğini, Komisyon üyelerinin iki halkın mutlu ilişkilerine zararlı olan bu paragrafı rapora dahil etmeyerek akıl yolunu seçeceklerini umut ettiğini belirtecekti.[76] Patrik Kalustyan Başbakan Ecevit ile 1978 yılında yaptığı ve Ermeni cemaatinin sorunlarını bir kere daha hatırlattığı görüşmede Başbakan Ecevit kendisine Ermeni tehcirinin 63üncü yıldönümünün yaklaştığını, diasporada Türk karşıtı gösterilerinin yapılacağının kesin olduğunu hatırlatacaktı. Bunun üzerine Patrik Kalustyan diaspora Ermenilerine bu tür eylemlere katılmamaları konusunda çağrıda bulunacaktı.[77]

Ermeni tehciri sırasında meydana gelen katliamların "soykırım" olduğunun kabul edilmesi için sarf edilen gayretlerin ikinci örneği 8 Nisan 1975 tarihinde Temsilciler Meclisi'nin kabul edip Senato'ya yolladığı 24 Nisan gününün "İnsan'ın İnsana Karşı İnsanlık Dışı Davranışı Millî Anma Günü" olarak kabul edilmesini

---

73 "We Dissent On The Turks", *The Armenian Weekly*, 3 Nisan 1975.

74 "Commission on Human Rights votes to recommend Special Rapporteur reinstate paragraph 30", *The Armenian Weekly*, 24 Mart 1979.

75 "Armenian Patriarchate of İstanbul Receiving Pressure to Oppose Paragraph 30", *The Armenian Weekly*, 24 Mart 1979.

76 "The following telegram from his Beatitude Shnork Kaloustian, Patriarch of the Armenian Church of İstanbul, was received by the Commission on Human Rights in Geneva on March 29", *The Armenian Weekly*, 7 Nisan 1979.

77 Stella S. Rustigian, "Reading Between The Lines of Patriarch Shnork's Appeal", *The Armenian Weekly*, 20 Mayıs 1978.

öngören karar tasarısıydı.[78] Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın Kongre İlişkileri'nden sorumlu Müsteşar Yardımcısı Robert J. McCloskey karar tasarısının oylanmaya sunulmasından bir gün önce Kongre üyesi David Henderson'a yolladığı mektupta Dışişleri Bakanlığı olarak söz konusu tasarının ABD-Türkiye ilişkileriyle Türkiye'de yaşayan Ermeni cemaati üzerinde olumsuz bir yansıması olacağını bildirecek ve tasarının iptalini isteyecekti.[79] Bu mektup gerekli etkiyi yaratacak ve karar tasarısı Senato'dan geçmeyecekti. Bu tabii ki Amerikan Ermeni toplumu nezdinde büyük bir hayal kırıklığına yol açacaktı.[80] Bu gelişmelere paralel bir diğer olumsuz gelişme ASALA'nın Türk diplomatlarına yönelik cinayetleriydi. Amerikan Ermeni Milli Komitesi (ANCA) Kasım ve Aralık 1973 aylarında Birleşik Amerika Kongre Üyeleri, Başkan Gerald Ford, BM İnsan Hakları Komisyonu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Washington Büyükelçisi'ne yolladığı yazılarda Türkiye'deki Ermenilerin resmî makamlar tarafından taciz edilmelerinden şikâyet edecekti.[81] Ancak Amerikan Dışişleri Bakanlığı bir yetkilinin Ermeni Patriği ile de görüşme yaptığını ve bu iddiaların geçerli olmadıklarını belirtecekti.[82]

c) İlk Tanıtım Faaliyetleri

Türkiye'nin farkına varacağı bir diğer gerçek, Yunan ve Ermeni asıllı Amerikalıların Türk asıllı Amerikalılara kıyasla çok daha fazla nüfusa, nüfuza ve maddi kaynaklara sahip olduklarıydı. Yetmişli yıllarda ABD'de yaşayan 45.000 Türk asıllı Amerika-

---

78 http://www.armenian-genocide.org/Affirmation.157/current_Category.7/affirmation_detail.html , "US House of Representatives Joint Resolution 148", 9 Nisan 1975.

79 "Text of the 'McCloskey Letter'", *The Armenian Weekly*, 8 Mayıs 1975.

80 "The McCloskey letter", *The Armenian Weekly*, 8 Mayıs 1975.

81 "Armenian National Committee Statement Expresses General Disappointment at U.S., U.N. Responses to Turkish Harassments", *The Armenian Weekly*, 11 Nisan 1974.

82 NARA, RG 59 General Records of the Department of State Subject Numeric Files, 1970-1973 Political & Defense, Box 2636, POL 13 TUR 7/11/70, Marshall Wright'ın Dominick V. Danrels'e yolladığı 4 Aralık 1973 tarihli mektup.

lının üç milyon civarındaki Yunan asıllı Amerikalılardan oluşan iyi örgütlenmiş güçlü Amerikan Yunan lobisine karşı koyması imkânsızdı.[83] Aynı yıllarda Türkiye'nin Washington Büyükelçiliği Yunan ve Ermeni lobilerinin Türkiye karşıtı yayınlarına cevaben Amerikan basınına görüşlerini iletecek beş Türk dahi bulamamaktaydı.[84]

Bütün bu gelişmeler Türkiye Cumhuriyeti'ni Amerika'da siyasetin güçlü sivil toplum örgütlerinin etkisinde olduğu gerçeğiyle yüzleştirecek, müesses nizam Amerikan siyasetini şekillendiren hiçbir ilişki ağı içinde yer almadığının farkına varacak, başta Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk olmak üzere siyaset ve devlet erkânı aniden Türkiye'nin dış dünyaya kendini daha iyi anlatması ve tanıtması gerektiğini idrak edecekti. Bu olumsuz gelişmeler karşısında hükümetin aklına ilk gelen çare uluslararası ilişki ağları geniş önemli Türk işadamlarının Türkiye'nin Kıbrıs'la ilgili tezini yurtdışındaki çevrelere izah etmeleriydi. Bu nedenle aralarında Profilo Holding A.Ş. Yönetim Kurulu Başkanı ve İSO Yönetim Kurulu üyesi Jak Kamhi'nin de yer aldığı dönemin önde gelen tüccar ve sanayicilerden oluşan bir heyetin Londra ve Paris'e gidip Türkiye'nin Kıbrıs konusundaki görüşünü açıklamasına iş ve finans çevrelerine karar verildi.[85]

---

[83] Charles McC. Mathias, Jr, "Ethnic Groups and Foreign Policy", *Foreign Affairs*, Yaz 1981, Cilt 59, sayı 5, s. 975-998, 988. Yunan lobisinin Amerikan Kongresi'ndeki gücü konusunda bkz. Doğan Uluç, "Amerika'da Yunan lobisinin içyüzü", *Hürriyet*, 25-26 Temmuz 1977. American Hellenic Institute, *Annual Report 2002*, Washington, D.C., 2002, s. 14.

[84] Haluk Şahin, "Amerika'da Türk olmak", *Radikal*, 22 Nisan 1998.

[85] "İşadamları Avrupa'ya gidip Kıbrıs tezimizi anlatacak", *Hürriyet*, 7 Eylül 1974. Heyette Jak Kamhi'den başka Selahattin Beyazıt, Feyyaz Berker (Tekfen Holding A.Ş.), Orhan Aker (Aker Holding A.Ş.), Selman Yaşar (Yaşar Holding A.Ş.), Rahmi M. Koç (Koç Holding A.Ş.), Şahap Kocatopçu (Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş.) yer aldı.

Soldan sağa Selman Yaşar, Rahmi Koç, Şahap Kocatopçu, Feyyaz Berker, Başbakan Bülent Ecevit, Selahattin Beyazıt, Turizm Bakanı Orhan Birgit, Jak Kamhi, *Hürriyet*, 7 Eylül 1974

Ancak bu ilk temaslardan somut bir sonuç elde etmek imkânsızdı. Kıbrıs sorununun alevlenmesiyle birlikte siyasi otoritenin aniden farkına vardığı "yurtdışı tanıtım ve lobi faaliyetleri eksikliği sorunu" işadamları veya milletvekillerinin yapacakları birkaç geziyle çözüme kavuşturulabilecek kadar basit değildi. Bunun için örgütlü, uzun soluklu, konusunda uzman halkla ilişkiler ve lobi şirketleri tarafından yürütülecek bir kampanyaya ve buna destek verebilecek güçlü örgütlere ihtiyaç vardı. Bu desteği verebilecek tek güçlü grup Amerikan Yahudi örgütleriydi. Ancak o dönemde Amerikan Yahudi örgütleri ve İsrail'in Türkiye ile ilişkileri son derece zayıftı. Türkiye İsrail ile olan diplomatik ilişkilerini İngiltere, Fransa ve İsrail'in 1956 yılında Mısır'a karşı giriştikleri askerî harekâtın ardından maslahatgüzar düzeyine indirmiş ve bir daha da yükseltmemişti. Bu nedenle Amerikan Yahudi kuruluşları Türkiye'yi ilgilendiren meselelerde Türkiye'yi desteklememekteydiler. Bunun farkında olan Türkiye Cumhuriyeti, Amerikan Yunan ve Ermeni kuruluşlarına etkin bir şekilde karşı koyabilmek için Amerikan Yahudi örgütleriyle sıkı bir işbirliği geliştirmenin şart olduğunu anlamıştı.

d) Amerikan Senatosu'nun Ambargo Kararı ve Gelişmeler

Amerikan Yunan örgütlerinin çalışmaları sonucunda Amerikan Senatosu 4 Aralık 1974 günü Türkiye'ye yaptığı askerî yardımı

en az altı ay süreyle durdurma kararını aldı. Başkan Ford'un ısrarıyla kararın uygulanması 1975 yılının Şubat ayına bırakıldı.[86] Ancak gelişmeler olumlu değildi. Kongre 5 Şubat 1975 günü askerî yardımı durdurma kararını uygulamaya koydu. Türkiye'ye verilmesi kararlaştırılmış 200 milyon dolar değerindeki silahın Türkiye'ye sevki donduruldu. Bunun üzerine 13 Şubat 1975 günü Kıbrıs Türk Federe Devleti bağımsızlığını ilân etti. Silah ambargosunun kaldırılması talebinin yeniden reddedilmesi üzerine hükümet 25 Temmuz 1975 günkü Bakanlar Kurulu toplantısında 3 Temmuz 1969 tarihli Türk - Amerikan İşbirliği Antlaşması'nı feshettiğini, İncirlik Üssü dışındaki Türk-Amerikan ortak savunma tesislerinin Türk Silahlı Kuvvetleri'nin kontrol ve gözetimine devrettiğini açıkladı.[87] Dışişleri Bakanlığı eski müsteşarı Tuncer Topuz'a göre *Yom Kipur* savaşı sırasında ABD'nin Türkiye hava sahası üzerinden İsrail'e silah sevk etmek isteğinin Türkiye tarafından reddedilmesinin bedeli 1974 yılında uygulanan silah ambargosuydu.[88] Bu olumsuz gelişmeler üzerine Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, önce "Türkiye aleyhine düzenlenen fitne ve fesatlara karşı sessiz ve kayıtsız" kalınmamasını tavsiye edecek, herkesin el ele verip Türkiye'nin haklılığını anlatmasına yardımcı olmasını isteyecek,[89] daha sonra

> Başta Sovyet Rusya olmak üzere bütün Avrupalılar Türkiye'yi tanırlar. Halbuki bazı yüksek düzeydeki devlet adamları dışında Amerikalılar Türkiye'yi tanımazlar. Bu bakımdan haklı olduğumuz davayı Amerikalılara, bütün dünyaya anlatmak, sadece anlatmakta olsun

---

[86] Ambargo konusu için bkz. Nasuh Uslu, 2000, s. 307-350; Murat Karagöz, "US Arms Embargo against Turkey-after 30 Years An Institutional Approach towards US Policy Making", *Perceptions*, Cilt 9, Kış 2004-2005, s. 107-130.

[87] Tansu Yıldırım, 1994, s. 71.

[88] "Yahudiler Türkiye'nin bu davranışını asla unutmadı. Bunu asla gündeme getirmediler; ancak 1974'te bunun rövanşını bizden aldılar. Ben Washington'da yıllarca görev yaptım. Kongre'de, Yunan lobisinin Türkiye'nin tecrit edilmesini sağlayacak gücü yoktur. Türkiye'yi dizleri üzerine çökerten dört yıllık Amerikan ambargosunun ardında Musevi lobisi vardır." Ufuk Şanlı, "74 Ambargosu ABD'nin değil İsrail'in eseri", *Aksiyon*, 28 Şubat 2005, Sayı 534, s. 28-30.

[89] "Korutürk: Herkes gözünü biraz da dış âleme çevirmeli", *Milliyet*, 24 Nisan 1975.

> birleşmemiz lâzımdır. Ben millî birlik ve beraberlik edebiyatı yapmak istemiyorum. Haklı olduğumuz, bizim için, bölgemiz için, dünya barışı için, haklı olduğumuz davayı cihana anlatabilmek için iktidar ve muhalefet partilerimiz, aydın çevremiz mensuplarını ve bütün Türk basının birleşmesi gereğine işaret etmek istiyorum.

sözleriyle toplumun önde gelen isim ve kuruluşlarını tanıtım kampanyası başlatmaya davet edecekti.[90] Bu vahim durum karşısında 1975 yılının Temmuz ayında Çanakkale'de "Türkiye'nin Uluslararası Alanda Tanıtılması Sorunu" sempozyumu düzenlenecek,[91] basında Amerikan kamuoyu nezdinde lobi yapmanın gerekliliğini vurgulayan makaleler yayınlanacak,[92] senatör Kâmuran İnan ve NATO nezdindeki eski büyükelçi Muharrem Nuri Birgi Washington'a gidip meslektaşlarına Türkiye'nin tezini anlatmaya çalışacaklardı.[93] TÜSİAD da ambargonun kaldırılması için Birleşik Amerika Kongresi ve Temsilciler Meclisi üyeleri nezdinde kulis çalışmaları yapmak üzere Washington'a bir heyet yollamaya karar verdi.[94] 29 Ağustos 1975 günü hareket eden heyette Amerikalı soydaşlarıyla daha iyi diyalog tesis ederek görüşlerini değiştirme şanslarına sahip oldukları düşünülen Yahudi işadamları Jak Kamhi, Fred Burla ve Türk Ermeni toplumu ileri gelenlerinden Boğaziçi Üniversitesi öğretim üyesi Arman Manukyan yer aldı.[95]

---

[90] "Korutürk: "Kıbrıs'ta haklı olduğumuzu anlatmak için birleşmeliyiz" dedi.", *Milliyet*, 7 Ağustos 1975.

[91] Sempozyum bildirileri daha sonra yayınlandı. Bkz. İsmail Soysal, Ankara, 1976.

[92] Seyfi Taşhan, "Tanıtmamızı geliştirmek için nasıl örgütlenmeliyiz?", *Milliyet*, 2 Eylül 1975. Yazar Dış Politika Enstitüsü Müdürü ve *Dış Politika* dergisi Yazı İşleri Müdürüydü.

[93] "Senatör İnan: Bazı ABD Kongre üyeleri Yunanlılardan daha Yunanlı", *Milliyet*, 13 Haziran 1975 / "Prof Ertuğ: 'ABD'nin siyasetini Rum, Ermeni ve Yahudiler etkiliyor'", *Milliyet*, 23 Temmuz 1975.

[94] TÜSİAD, *ABD Raporu*, 1975.

[95] "İşadamları ambargo için Amerika'da temaslar yapacak", *Tercüman*, 25 Ağustos 1975. Heyette yer alanlar şunlardı: TÜSİAD Başkanı Feyyaz Berker (Tekfen Holding A.Ş.), Necati Akçağlılar (Tekfen Holding A.Ş.), Fuat Bezmen (Mensucat Santral A.Ş.), Muzaffer Gazioğlu (Elyaflı Çimento Sanayi A.Ş.), Fahir İlkel (Koç Holding A.Ş), Asım Kocabıyık (Borusan Holding A.Ş.), Rahmi M.Koç (Koç Holding A.Ş.),

Heyet Kongre üyeleriyle olan temaslarında Türkiye'nin Kıbrıs konusuyla ilgili tezini açıklayan ve silah ambargosunun kaldırılmasını isteyen broşürler dağıttı.[96] Heyetteki işadamları aralarında topladıkları 130.000 dolar ile *The New York Times* ve *The Washington Post* gazetelerine ilan verdiler.[97] Heyet en sonunda Başkan Gerald Ford tarafından kabul edildi.[98]

TÜSİAD Başkanı Feyyaz Berker Türkiye'ye döndükten sonra Amerikan kamuoyunun Türkiye'yi iyi tanımadığını söyleyerek tanıtma amaçlı bir vakfın kurulmasını önerdi.[99] Bu gayretlere Aydın Corporation'un sahibi Amerikalı Türk işadamı Ayhan Hakimoğlu da katıldı.[100] Bu temaslar kısmen sonuç verdi ve Başkan Ford 7 Ekim 1975 tarihinde ambargoyu kısmen kaldıran yasayı imzaladı. Bu yasaya göre Türkiye Amerika'dan peşin ödemeyle askerî teçhizat satın alabilecekti. Ancak bu soruna kesin bir çözüm getirmemekteydi zira askerî yardımlar ile askerî satış kredileri ve peşin krediler karşılığında yapılacak askerî teçhizat alımlarına getirilen ambargo devam etmekteydi.[101] Bu nedenle ikinci bir TÜSİAD heyeti 1977 yılında Washington ve New York'u bir daha ziyaret etti. He-

---

Dr. Şahap Kocatopçu (Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş.) , Halit Narin (TİSK Başkanı), Melih Özakat (Özakat Holding A.Ş), Basın Yayın ve Enformasyon Dairesi eski Genel Müdürü ve Washington Büyükelçiliği eski Basın Müşaviri Altemur Kılıç, TÜSİAD Genel Sekreteri Güngör Uras, *Tercüman* gazetesinden Prof. Dr. Vural Savaş. (TÜSİAD, 1975). Altemur Kılıç'ın ziyaretle ilgili anıları için bkz. Altemur Kılıç, 2005, s. 255-256. Arman Manukyan'ın anıları için bkz. Nuran Çakmakçı, 2008, s. 307-312.

96 "ABD Kongresi üyelerine silah ambargosunun kalkması için broşür dağıtıldı", *Tercüman*, 31 Ağustos 1975.

97 "Türk iş adamları ambargonun kaldırılması konusunda Amerika'da temaslara başladılar", *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1975 / "İşadamları Amerika'da tam sayfa ilân verdi", *Babıali'de Sabah*, 18 Eylül 1975. / Barbara Bright-Sagnier, "Turks Lobby Here For Arms Renewal", *The Washington Post*, 11 Eylül 1975, s. 36.

98 Sami Kohen, "Türk işadamları Ford'la görüştü", *Milliyet*, 13 Eylül 1975. Heyetin temaslarının ayrıntılı bir raporu için bkz Prof. Vural Savaş, "Amatör Kulisçiler", *Tercüman*, 25-29 Eylül 1975.

99 "Berker, 'Amerikan kamuoyu Türkiye'yi tanımıyor' dedi", *Milliyet*, 27 Eylül 1975.

100 Doğan Uluç, "Bir Türk kongreyle mücadele ediyor", *Hürriyet*, 8 Temmuz 1975.

101 Tansu Yıldırım, 1994, s. 71.

yette gene Jak Kamhi ve Fred Burla yer alacaktı. Ancak bu kez Arman Manukyan yoktu. Ziyaretin amacı nüfuz sahibi gazeteci, senatör, bankacı, uluslararası finansman kuruluşlarının temsilcileri ve başta Başkan Yardımcısı Walter Mondale olmak üzere Ford yönetiminin etkili isimleriyle görüşmekti. Heyet yeniden *The New York Times* ile *The Wall Street Journal* gazetelerinde ilan yayınlattı.[102] Türkiye'nin tanıtımını üstlenecek olan ünlü halkla ilişkiler şirketi Gray & Company ile de bir anlaşma imzaladı.[103] Jak Kamhi Yahudi asıllı Amerikan kongre üyeleri ve senatörlerini etkilemeye çalışırken AIPAC ve Washington'daki İsrail Büyükelçiliği de bu çabaları destekleyecekti. Türkiye karşıtı görüşleriyle tanınan Kongre üyesi Yahudi asıllı Benjamin S. Rosenthal, Conference of Presidents of Major American Jewish Organisations (Amerikan Yahudi Kuruluşları Başkanlar Konferansı), Jak Kamhi ve Fred Burla'nın görüşlerini değiştirmesi için kendisine baskı yaptıklarını, TÜSİAD heyetinin Kongre üyelerinden randevu temin etmesinde de AIPAC'ın etkili olduğunu hatırlayacaktı.[104] Jak Kamhi faaliyetlerini şöyle özetlemekte:

> 1974 yılında Kıbrıs'a yapılan müdahale sonunda, birçok odaklar tarafından üretilen olumsuzluklar ve yanlış bilgiler sonucu ABD ve Avrupa ülkelerinde aleyhimize bir ortam oluşmuştu. Bir çok ülke, Türkiye'mize karşı zarar verici tutum ve icraatlara başlamışlardı. Dönemin Başbakanı Sayın Bülent Ecevit, resmî mercilerin politik girişimlerinin yanında, iş dünyasının da bazı ülkeleri ziyaret edip açıklayıcı bilgiler ulaştırılmasını, TÜSİAD Başkanı başkanlığında, [emek-

---

[102] TÜSİAD, 1977. Heyette yer alan diğer işadamları şunlardı: TÜSİAD Başkanı Feyyaz Berker (Tekfen Holding A.Ş.), Necati Akçağlılar (Tekfen Holding A.Ş.), Selahattin Bayazıt, Fuat Bezmen (Mensucat Santral A.Ş.), Asım Kocabıyık (Borusan Holding A.Ş.), Şahap Kocatopçu (Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş.) , Rahmi M. Koç (Koç Holding A.Ş.), Melih Özakat (Özakat Holding A.Ş.), TÜSİAD Genel Sekreteri Güngör Uras, Muzaffer Gazioğlu (Elyaflı Çimento Sanayi A.Ş.).

[103] Feroz Ahmad, 1994, s. 523.

[104] Russell Warren Howe ve Sarah Hays Trott, 1977, s. 458. AIPAC hakkında daha fazla bilgi için bkz. www.aipac.org. Ayrıca bir belgesel de mevcuttur: Benny Brunner, *The Lobby*, First Run, Icarus Films, New York, 2003.

li] Büyükelçi Altemur Kılıç'ın refakatinde, özel sektörden seçme bir heyetin bu ülkeleri ziyaret etmesini emretmişti. Bu heyete, [İstanbul] Sanayi Odası yönetim kurulu üyesi olarak, beni ve ayrıca tanınmış Burla Şirketi yöneticilerinden Bay Fredi Burla'yı da dahil etmişlerdi. Bu yolculuğumuzda, başta ABD'de Musevi kökenli vatandaşların kurdukları derneklerin ülkemize karşı müspet tutumlarını ve büyük etkinliklerini müşahade ettik. Şöyle ki Fransa ziyaretimizde, Elie Rotschild ve başkanı olduğu Musevi kuruluşu CRIF'in sayesinde bir çok olumsuz olaylar önlendi. Benim iştirak edemediğim [İngiltere ziyaretinde], İngiltere'de Rotschild ailesinin etkinliği ile yararlı bilgiler ulaştırma olanağı sağlandı. ABD'ye gelince, o ülkenin aynı zamanda Türkiye'ye bir ambargo koymuş olması, ziyaretimize önem katıyordu. Washington'da, Senatör ve Kongre üyelerini ziyaret etme olanağını sağlamak üzere bir lobi şirketi ile anlaşma yapılmıştı. Ne yazık ki gelişimizde, ABD'deki Türkiye Büyükelçisi Melih Esenbel, Yunan kökenli Senatör [John] Brademas ve Kongre üyesi [Paul] Sarbanes'in, bizleri kabul etmemeleri için hem Senato'da, hem de Kongre'de bir tür ambargo koydurduklarını bildirdi. Bu durumda ilgili kişilerle görüşme olanağı çok zorlanmıştı. Bu kere gene Musevi kökenlilerin müdahalesi ile Fredi Burla ile birlikte çok etkili olan Chicago Kongre üyesi Sidney Yates'i ziyaret etme olanağını bulduk. Kongre üyesi Yates'in kongreye yeni intisap etmiş [seçilmiş] olan Kongre üyesi Steve [Stephan J.] Solarz aracılığı ile ilk toplantıyı Fredi Burla ve ben Kongre Kütüphanesi'nde 22 Senatör ve Kongre üyesi ile yapabildik. Bu başlangıçtan sonra, Kongre ve Senato ziyaretleri ambargosu çözüldü.[105]

Ayrıca dönemin ABD Başkanı Gerald Ford'u ve yönetimden bir çok kişiyi ziyaret ettik. Bu kişiler arasında gene Musevi kökenli etkili kişilere rastladık. Temaslarımızda ABD'nin Türkiye – İsrail ilişkilerine verilen önem müteadit kereler vurgulandı. Bu temaslarımız arasında, en mühimi ABD Başkanı tarafından, sorunu çözmek için vazifelendirilen Büyükelçi Clark Clifford ile olan görüşmelerimizdi. Büyükelçi

---

[105] Jak Kamhi bu yazısından dört yıl sonra *Şalom* gazetesine verdiği bir mülakatta İsrail'in Washington Büyükelçiliği'nden Zvi Rafiah'ın aldığı randevu sayesinde Yahudi olan Sidney Yates ile görüştüğünü bildirdi. Bkz. Ester Yannier, "Yaşadıkları ve yarattıklarıyla Jak Kamhi", *Şalom*, 13 Temmuz 2005.

> Clark Clifford,[106] Türkiye aleyhine ambargonun devam ettirilmesine karar vermişti. En son ziyaretimizde, Türkiye'nin bölgedeki önemini belirterek, görüşünü değiştirmeyi başardık. Ambargo kalktı. Bunu müteakiben Büyükelçi sayın Melih Esenbel, İsrail uyruklu [Morris] Amitay'ı Kongre ve Senato nezdinde danışman olarak almıştı.[107]

Ambargonun kaldırılması için en çok Amerikan Yahudi örgütlerinin çaba sarf etmelerinin nedeni İsrail Devleti'nin güvenlik kaygısıydı. Türkiye Cumhuriyeti'nin silah ambargosuna bir misilleme olarak Amerikan üslerine el koyması, bu üslerin istihbarat toplama çalışmalarından faydalanan İsrail'in savunma sistemini tehlikeye sokuyordu. Bu nedenle İsrail'in Washington Büyükelçiliği ile AIPAC sessiz bir şekilde ambargonun kaldırılmasına uğraşacaklardı.[108] Bu faaliyetlere Başbakan Ecevit ve Washington'a gelen kontenjan senatörleri Kâmuran İnan ve Metin Toker de katılacaklardı.[109] Kontenjan senatörü Metin Toker ziyareti sırasında Temsilciler Meclisi üyesi "Türk Dostu" Stephen J. Solarz tarafından kabul edilecek ve onuruna bir davet verilecekti.[110] Toker Amerika gezisiyle ilgili izlenimlerini aktaran yazılarında Washington'da siyasetin lobilerin etkisi altında yürütüldüğünü ve Türkiye'nin Washington'da son derece kötü temsil edildiğini yazdı.[111] Toker'in temasları sırasında farkına vardığı gerçek İsrail lobisinin Birleşik Amerika Kongresi nezdindeki gücüydü. Toker bu izlenimini şöyle aktarmakta:

> Bu lobi Yunan lobisinden çok daha kuvvetlidir. İsrail, eşyanın tabiatı icabı, Sovyetler Birliği ile Ortadoğu, yani kendi bölgesi arasında zayıf değil, kuvvetli bir Türkiye'ye muhtaçtır. Hele İran, kendi iç dert-

---

106 Clifford, Washington Büyükelçisi Ahmet Ertegün'ün naaşını 1945 yılında İstanbul'a getiren *Missouri* gemisinin komutanıydı.

107 Jak Kamhi'nin 13 Kasım 2001 tarihli yazısı.

108 Russell Warren Howe ve Sarah Hays Trott, 1977, s. 444.

109 Tuna Köprülü, 2003, s. 51 / Tuna Köprülü, "İki Türk, Yunan Lobisi'ne bedeldir", *Hürriyet*, 30 Nisan 1979.

110 "Ford Türk lobisinin başına geçti", *Hürriyet*, 27 Mayıs 1978.

111 Metin Toker, "Amerikan siyasal hayatından izlenimler", *Hürriyet*, 28 Mayıs 1978 / Metin Toker, "Nasıl Temsil Ediliyoruz?", *Hürriyet*, 4 Haziran 1975.

leriyle artık o kadar sağlam görünmezken, Türkiye'nin o bölgede zayıflaması, hattâ Batı ile bağlarında kopukluk istidadı göstermesi İsrail'i tedirgin edecek, İsrail lobisini Amerikan Kongresi'nde bizim lehimizde çalışmaya itecek bir unsurdur. Araplarla ilişkilerimiz bunu engellemez. [112]

Birkaç yıl süren bu lobi faaliyetleri Amerikan Ermeni ve Amerikan Yunan örgütlerinin engellemelerine rağmen nihayet istenen sonucu verdi. 1 Ağustos 1978 günü Temsilciler Meclisi 1961 tarihli Dış Yardım Kanunu'nu değiştirerek askerî yardımlarla askerî satış kredilerine getiren ambargonun Kıbrıs'taki gelişmelere bağlı olarak şartlı kaldırılmasını kabul etti.[113] Başkan Carter'in 26 Eylül tarihinde yasayı imzalamasından sonra da Türk hükümeti Amerikan tesislerinin yeniden açılmasına izin verdi.[114]

e) Jak Kamhi ve Türk Yahudi Toplumunun Yeni İşlevi

Jak Kamhi Türkiye Cumhuriyeti'nin Amerikan Yahudi kuruluşları ve Amerikan yönetimi ile yakınlaşma sürecinde "kolaylaştırıcı" işlevini üslenecekti. Her ne kadar Kamhi Türkiye Cumhuriyeti'ni Amerika'da tanıtma faaliyetlerine dahil olmasının nedenini Devlet'in kendisine "görev tevdi etmesi" ve kendisinin de "vatandaş olarak bu görevi yerine getirmesi" şeklinde açıklamaktaysa da bu ilişkinin bu kadar basit olmadığı aşikârdır. Bir sınai holdingin resmî mercilerle sürekli ilişki içinde olduğu unutulmazsa ne Jak Kamhi'nin, ne de dini veya mezhebi ne olursa olsun aynı ölçekteki herhangi bir diğer holding patronunun Devlet'in kendisinden isteyebileceği böylesi bir görevi reddetme özgürlüğüne pek sahip olmadığı, görevi reddetmesi halinde de bunun "vatandaşlık vazifesi"ni yerine getirmediği şeklinde anlaşılacağı ve bunun olumsuz yansımaları olacağı aşikârdır.

---

[112] Metin Toker, "Dünya Amerikan Kongresinden "illallah" derken!...", *Hürriyet*, 24 Haziran 1978.

[113] "Ambargonun Kronolojisi", *Hürriyet*, 3 Ağustos 1978. Bu konuda ayrıca bkz Mehmet Ali Birand, "Ambargonun garip öyküsü", *Milliyet*, 21-28 Nisan 1978 / Tansu Yıldırım, 1994, s. 71.

[114] Yrd. Doç. Dr. Nasuh Uslu, 2000, s. 201.

Jak Kamhi'nin şahsında Türk Yahudi toplumuna tevdi edilen bu görev cemaat liderleri için yeni bir sayfanın açılması demekti. Cumhuriyet tarihinde ilk kez Devlet gayrimüslim vatandaşlarından Türkiye Cumhuriyeti'ni temsilen görev üstlenmelerini talep etmekteydi. Bu talep üzerine uzun yıllardan beri siyasete girmemiş olan cemaat liderleri Devlet'in teşvikiyle uluslararası siyasete adım atacak, gene Devlet'in izni ve teşvikiyle uluslararası Yahudi âlemi ile bütünleşmeye başlayacaklardı. Bu sürecin ilk adımı Devlet'in Türkiye Hahambaşılığı'nın en son 1953 yılında temsilcileri vasıtasıyla katıldığı Dünya Yahudi Kongresi'ne yirmi dört yıl sonra, 1977 yılında, gözlemci sıfatıyla tekrar katılmasına izin vermesiydi.[115] Devlet'in teşvikiyle Amerikan Yahudi örgütleri ile yakınlaşmaya başlayan Türk Yahudi toplumu liderleri uluslararası Yahudi âlemine açılmalarını teşvik eden resmî makamlara "Washington ile yakınlaşmanın yolu Kudüs'ten geçer" diyerek Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerin güçlenmesine uğraşacak ve seksenli yılların ikinci yarısından sonra bunun gerçekleşeceğini göreceklerdi.[116] Kamhi 1968-69 yıllarında *Bugün* gazetesinin Yahudi aleyhtarı yayını sürerken Türk Yahudi toplumunun dünyaya açılıp uluslararası Yahudi âlemi ile bütünleşmesi gerektiğini savunmuş ancak görüşleri diğer cemaat liderleri tarafından kabul görmemişti. Bu nedenle Devlet'in Türk Yahudi toplumu liderlerine tevdi ettiği bu görev bir yerde Kamhi'nin Türk Yahudi toplumunun uluslararası Yahudi dünyasıyla bütünleşmesi arzusuyla aynı doğrultudaydı.[117]

İsrail Devleti'nin eski İstanbul Başkonsolosu Shaul Tuval'a göre hükümet İstanbul Valisi vasıtasıyla Cismani Meclis Başkanı avukat Yako Veissid'ten Türkiye Hahambaşılığı'nın Amerikan Yahudi kuruluşlarıyla temaslarda bulunmak üzere Washington'a bir tem-

---

115 Walter F. Weiker, 1992, s.253. Jak Kamhi'nin 30 Eylül 1997 tarihli mektubu. Dünya Yahudi Kongresi'ne katılanlar Jak Kamhi, avukat Yako Veissid ve Naim Güleryüz'dü.

116 Shaul Tuval, 1999, s. 176-177.

117 Jak Kamhi 1960 –1987 yılları arasında İSO yönetim kurulu üyesi, MESS kurucu üyesi, 1980 yılında da İKV Başkan Yardımcısıydı. (Jak Kamhi'nin 27 Haziran 1997 tarihli mektubu).

silci göndermesini istemişti. Hükümetin bu şifahi talebini önce tedirginlikle karşılayan Veissid ve cemaat liderleri, kısa bir tereddütten sonra, talebi reddetmenin Türk Yahudi toplumunun Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne sadık olmadığı kanaatini uyandıracağı, böyle bir durumun da cemaatin Devlet ile olan ilişkilerini son derece olumsuz bir şekilde etkileyeceği sonucuna varacak ve olumlu cevap vereceklerdi.[118]

Jak Kamhi bu davet üzerine İstanbul'daki İsrail Başkonsolosu Berl Zerubavel'e müracaat edip Washington'da temas edilmesi yararlı isimlerin verilmesi hususunda yardım isteyecekti. Başkonsolos Zerubavel Başbakan Menahem Begin'den izin aldıktan sonra AIPAC'da görevli bazı kişilerin isimlerini verecekti.[119] Yıllar sonra Kamhi üstlendiği görevi şöyle tarif edecekti:

> Kimi zaman bir yurttaşlık görevi olarak, kimi zaman da resmî makamlarca görülen lüzum üzerine uzun yıllar boyunca ABD'de ve Avrupa'da –özellikle Fransa'da- çeşitli odaklarca ülkemiz aleyhine üretilen olumsuzlukları gidermeye çalıştım. Bu amaçla Musevi diasporasını da lehimize çevirmeye, mümkün olduğunca etki alanımıza almaya çalıştım. Türkiye'nin laik, demokratik yapısı ve İsrail'i tanıyan tek Müslüman ülke olması daima bizim bu çalışmalarımızı, sonuç almamızı kolaylaştırıcı rol oynamıştır.[120]

f) *Kudüs'teki Ermeniler* Filmi

Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı sorunlar sadece Washington'da değil, kimi zaman hiç beklenmedik ülkelerde ve hiç beklenmedik şekillerde de ortaya çıkacaktı. Bunlardan biri Yeşilköy Havalimanı'ndan ayrılırken üzerinde esrarla yakalanan ve otuz yıl hapse mahkûm olan Amerikalı William Hayes'in cezaevi anılarını anlattığı kitabından aynı isimle sinemaya uyarlanan *Midnight Exp-*

---

118 Shaul Tuval, 1999, s. 171.

119 3 Kasım 2003 tarihinde Neve Şalom Kültür Merkezi'nde onuruna düzenlenen törende Jak Kamhi'nin konuşması.

120 Liz Behmoaras, "Sanayiden diplomasiye: Jak Kamhi", *Şalom*, 29 Mart 1995.

ress (Geceyarısı Ekspresi) filminin "Türkiye" ve "Türk" imajının üzerinde yarattığı tahribattı.[121] Amerikan Ermeni kuruluşları filmin Amerika'daki gösterimini destekleyeceklerdi. Film Boston'da gösterime girdiğinde Amerikan Ermeni Milli Komitesi seyircilere Türkiye'nin tarih boyunca gerçekleştirdiği "insan hakları ihlalleri, zulmü ve Ermeni soykırımı"nı anlatan broşürler dağıtılacaktı.[122] Türk Dışişleri Bakanlığı filmin "Türk" imgesine verdiği büyük zararı asgariye indirmek için 1978 yılı boyunca filmin Batı ülkelerinde gösterilmesini önlemeye veya bazı sahnelerin sansür edilerek gösterilmesine çalışırken[123] kendini birden bire Türkiye'nin imajı açısından sorun olabileceğine inandığı başka bir belgesel filmle karşı karşıya buluverecekti.

1977 yılında İsrail Televizyon Kurumu (İBA) bir özel yapımcı ile birlikte Kudüs Ermeni cemaatini konu eden bir belgesel film yapma kararı almıştı. *Armenians in Jerusalem (Kudüs'teki Ermeniler)* belgeselinin yabancı televizyon kanallarına satılabilmesi için de ünlü Amerikalı Ermeni yazar Michael J. Arlen'in belgeselin İngilizce halini hazırlamasına karar verildi.[124] Filmde Türkiye açısından me-

---

121 Film hem Avrupa'da hem de Amerika'da büyük tepkilere yol açtı. Fransız basını turistlerin Türkiye'ye gitmemelerini tavsiye etti. (Mişel Perlman, "Fransız radyosu, turistleri Türkiye'ye gitmemeye çağırdı", *Milliyet*, 12 Eylül 1978). Bu konuda şu incelemeler mevcuttur: Haluk Şahin, "Midnight Express 20 years later: A Turkish Nightmare", *New Perspectives Quarterly*, Cilt 15, Sayı 5, Sonbahar 1998, s.21-22 / S.O. Sullivan, "Midnight Express Revisited", *Prison Services Journal*, No. 159, Mayıs 2005, s. 37-41; Dilek Kaya-Mutlu, *The Midnight Express Phenomen The International Reception of the Film Midnight Express (1978-2004)*, The Isis Press, İstanbul, 2005.

122 Mary Kay London, "Catch the Midnight Express" whispered a fellow", *The Armenian Weekly*, 11 Kasım 1978.

123 "Esrar kaçakçısı Amerikalı Türk adaletine dil uzatıyor", *Hürriyet*, 15 Mayıs 1978 / "İmralı'dan kaçan esrarkeş Amerikalı için doktorlar "Manyak" raporu verdi", *Hürriyet*, 19 Mayıs 1978 / "Esrarkeş Amerikalı filmini protesto ettik", *Hürriyet*, 25 Mayıs 1978 / Doğan Uluç, "Sahtekâr", *Hürriyet*, 4 Ekim 1978 / Cem Başar, "Yunanlılar Gece Yarısı Ekspresi filmine ödül verecek", *Hürriyet*, 8 Ekim 1978 / "Sahtekârsın Hayes İşte İspatı", *Hürriyet*, 18 Aralık 1978 / "Sinema dünyasında bize komplo hazırlanıyor", *Hürriyet*, 29 Ocak 1979.

124 Arlen Ermeni köklerini nasıl aradığını anlatan *Passage to Ararat* kitabının yazarıdır.

sele teşkil eden kısım Ermeni tehciri sırasında yaşanan katliamlara kısa bir şekilde değinilen bölümdü. Türkiye açısından ilk sorun Michael Arlen'in konuk yazar ve sanatçıların kaldıkları Kudüs Belediyesi'ne ait Kudüs Vakfı Konukevi'nde ağırlanmasıydı. Türkiye'nin Kudüs Başkonsolosu 1977 yılının Aralık ayında Kudüs Belediye Başkanı Teddy Kollek'i ziyaret etti. Michael Arlen'in Konukevi'nde ağırlanmasına ve filmin çekimine başlanmasına Türkiye'nin resmî tepkisini iletti. Ancak Teddy Kollek kararını değiştirmedi, Başkonsolosa Arlen'in Konukevi'nde kalacağını bildirdi. Bu baskılara rağmen filmin çekimi yapıldı ve ertesi yıl, 1978 yılında, İsrail televizyonunda gösterime gireceği açıklandı. Bunun üzerine 1978 yılının Mart ayında Türk Yahudi toplumu liderlerinden oluşan bir heyet Ankara'daki İsrail Büyükelçiliği maslahatgüzarı Shimon Amir'i ziyaret etti. Ziyaret sırasında heyet üyeleri filmin İsrail televizyonunda gösterilmesi halinde Türk Yahudi toplumunun güvenliğinin tehlikeye gireceği, "bir kıyım veya yağmanın bile yaşanabileceği"ni ileri sürdüler. Bu histeriye kayan endişe verici sözler üzerine Amir İsrail Dışişleri Bakanlığı'na ivedi bir mesaj gönderdi.[125] Bu görüşmenin önce İsrail ve sonra İngiliz basınına yansıması[126] üzerine Londra Büyükelçiliği Basın Ataşesi Ercan Çitlioğlu "Türkiye'nin filmin gösterilmemesi için İsrail'e baskı yaptığı ve filmin gösterilmesi halinde Türk Yahudilerine karşı bir kıyım veya yağma girişimi olabileceği" iddialarını yalanladı. Türkiye'nin gayrimüslim yurttaşlarına karşı daima hoşgörüyle davrandığını hatırlatarak bu iddiayı "inanılması imkânsız kaba bir suçlama" olarak niteledi.[127] Filmin gösterimini engelleme girişimlerine İsrail'e göç

---

125 Amos Elon, "Our Shoah - and others", (İbranice) *Ha'aretz*, 8 Eylül 1978, s. 17 / Yosef Wachsman, "At the request of Foreign Ministry screening of film on Armenians is postponed", *Ma'ariv*, (İbranice) 10 Eylül 1978, s.6 / "El filmo sovre los ermenis", *La Luz De Israel*, 11 Eylül 1978.

126 Eric Silver, "How Turkey censors Israel TV", *The Guardian*, 18 Eylül 1978, s.6.

127 Ercan Çitlioğlu, "Getting on in Asia Minor", *The Guardian*, 22 Eylül 1978, s.12. Bu tekzibe cevaben yayınlanan bir okur mektubunda tekzibin gerçekleri yansıtmadığı belirtilerek Varlık Vergisi ve 6-7 Eylül 1955 Olayları hatırlatıldı. (A. Lewis, "Turkey's tradition of hospitality", *The Guardian*, 27 Eylül 1978, s. 12).

eden Türk göçmenleri temsil eden *Itahdut Yotsei Turkia be Israel* katıldı. *Itahdut* üyelerinden oluşan bir heyet filmin gösterime girmesinin Türkiye-İsrail ilişkilerini olumsuz yönde etkileyeceğini düşünerek filmin gösterilmemesi için bir milletvekili vasıtasıyla İsrail Dışişleri Bakanlığı Türkiye Masası Sorumlusu Yael Vered ile görüştüler.[128] *Ha'aretz* gazetesi muhabiri Amos Eylon'a göre "Türk Yahudi toplumu ileri gelenleriyle Türk kökenli İsraillilerin seyretmedikleri bir film için gösteriminin Türkiye'ye zararlı olacağını iddia edip İsrail Büyükelçiliği ve İsrail Dışişleri Bakanlığı nezdinde nasıl olur da müdahalede bulunabilirler?" sorusuna verilecek cevap son derece basitti. Bu kişileri harekete geçiren sadece ve sadece Türk hükümeti olabilirdi.[129] Türkiye'nin Kudüs Başkonsolosluğu da İsrailli meslektaşlarına filmin Ermeni katliamlarını içeren bölümüyle birlikte gösterime sokulmasının Türkiye'yi fazlasıyla gücendireceğini bildirdi.[130] Bu baskılar üzerine İsrail Dışişleri Bakanlığı İsrail Televizyon Kurumu'na filmin gösterimini ertelemesini telkin etti.[131] Bu telkinler başarılı oldu ve filmin gösterimi belirsiz bir tarihe ertelendi.[132] Ancak karar İsrail basını ve Amerikan Ermeni kuruluşları tarafından eleştirilecekti. Tartışmanın esası ahlakî ilkelerle ilgiliydi. Bu kararı eleştiren İsrail eski Dışişleri Bakanı

---

128 Amos Elon, "Our Shoah - and others", (İbranice) *Ha'aretz*, 8 Eylül 1978, s. 17 / Yosef Wachsman, "At the request of Foreign Ministry screening of film on Armenians is postponed", *Ma'ariv*, (İbranice) 10 Eylül 1978, s.6 / "El filmo sovre los ermenis", *La Luz De Israel*, 11 Eylül 1978 / Dr. Avram Y. Bahar ile görüşme, 26 Temmuz 2003. Dr. Bahar'a göre bu girişimde bulunan MAPAM milletvekili Meni idi. Bahar, *Itahdut* üyesi İzak Misistrano, Şapat Baruh, Albert Eskenazi ve Salvator Haksever ile birlikte bu milletvekilini ziyaret etmişti.

129 William Claiborne, "Israeli Documentary Depicting Armenian Life and Massacres is Suppressed by Turks", *The Washington Post*, 20 Eylül 1978 aktaran *The Armenian Weekly*, 30 Eylül 1978.

130 Moshe Kohn, "Random reflections on TV's Holocaust", *The Jerusalem Post*, 18 Eylül 1978.

131 "Debate over Armenian holocaust film", *The Jerusalem Post*, 18 Eylül 1978.

132 William Clairborne, "Israel Delays TV Show After Turkish Protest", *The Washington Post*, 20 Eylül 1978, s. A11. Bu haber Türk basınında da yer aldı. Bkz. Saynur Gören, "İsrail TV'sinin yaptığı Ermenilerle ilgili film Türkiye'nin tepkisiyle oynatılmıyor", *Milliyet*, 22 Eylül 1978.

Abba Eban[133] ve ünlü yazar Amos Eylon'ın[134] temel eleştirisi Holokosta maruz kalan Yahudi halkını temsil eden İsrail Devleti yetkililerinin İsrail'in Türkiye ile olan diplomatik ilişkilerinin iyileşeceği beklentisiyle Holokost'a benzer başka bir trajedinin anlatımının sansür edilmesine göz yummalarıydı. Karar aynı gerekçelerle Kudüs Ermeni Cemaati, Amerikan Ermeni basını ve Amerikan Ermeni kuruluşları liderleri tarafından da eleştirilecekti.[135] Bu eleştiriler üzerine Tel Aviv'deki Türkiye Büyükelçiliği maslahatgüzarı Metin Sirman Türkiye'nin İsrail'in içişlerine karışmadığını, sadece sözlü ikazlarda bulunulduğunu, filmin gösterime girmesi halinde Türkiye-İsrail diplomatik ilişkilerinin kesilmeyeceğini ancak kötüleşeceğini belirtti. Filmin gösterilmesi halinde doğacak tepki sonucunda halkın Türk Yahudilerine karşı "kıyım ve yağmaya girişilebileceği" iddiasını "saçma" olarak niteledi. Ne kendisinin, ne de Ankara'da herhangi bir kişinin böyle bir tehditte bulunmadığını, bu tür konuşmaların sorumsuz kişilerin ağzından çıkmış olabileceğini söyledi.[136] Sonuçta film ne İBA tarafından, ne de İsrail dışında yayınlandı.[137]

g) Holokost Anıt-Müzesi ve Yarattığı Tartışmalar

Yetmişli yılların sonlarına doğru Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı en önemli sorunlardan biri Ermeni tehcirinde yaşanan katliamın soykırım olup olmadığı meselesiydi. Amerikan Ermeni örgütleri 1915 yılındaki tehcir sırasında yaşanan katliamın soykırım olduğunu Amerikan yönetimine kabul ettirmek için azami çabayı gös-

---

133 Leslie Ordoubegian, "Abba Eban stresses that pressure should be exerted to screen film on Armenians", *The Armenian Observer*, 18 Ekim 1978, s. 3.

134 Amos Eylon, "The Holocaust, the Armenians and Cynicism", *Ha'aretz*, 22 Ekim 1978 (İbranice), aktaran *The Armenian Observer*, 20 Aralık 1978.

135 Amos Eylon, "Our Shoah - and others", *Ha'aretz*, 8 Eylül 1978, s. 17, (İbranice) / Dicran Berberian, "Coverup of Genocide", *The Washington Post*, 27 Eylül 1978, s. A22 / "The Coverup cannot succeed", *The Armenian Mirror Spectator*, 30 Eylül 1978, s. 2. "An Armenian Speaks Out On Israel's Censoring T.V. Documentary", *The Armenian Weekly*, 21 Ekim 1978 / "A Concerned Armenian recently wrote to protest suppresion of Israeli documentary", *The Armenian Weekly*, 3 Şubat 1979.

136 Amos Eylon, "The Holocaust, the Armenians and Cynicism", *Ha'aretz*, 22 Ekim 1978 (İbranice), aktaran *The Armenian Observer*, 20 Aralık 1978.

137 Filmin yapımcısı Tapuz Ltd sahibi Micha Shagrir'in 17 Aralık 2001 tarihli yazısı.

termekteydiler. 24 Nisan gününün Ermeni tehciri sırasında hayatlarını kaybedenlerin anısına "İnsanın İnsana Karşı İnsanlık Dışı Davranışını Millî Anma Günü" olarak ilân edilmesi için Temsilciler Meclisi'nde kabul edilen ancak Senato tarafından reddedilen 148 sayılı Kanun Tasarısı[138] güç bir dönemin başladığının işaretiydi. 1960'lı ve yetmişli yıllarda Türkiye Cumhuriyeti "meselenin diğer yüzü"nü anlatarak Amerikan kamuoyuna Türk tezini kabul ettirmede oldukça başarılı olmuştu. BM İnsan Hakları Komisyonu'nun raporunda "Ermeni tehciri sırasında cereyan eden katliamların soykırım olduğu" ibaresinin yer almasını önlemişti.[139] Ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin Ermeni meselesi konusunda karşı karşıya kalacağı ve uzun yıllar boyunca uğraşacağı en büyük sorun inşa edilmesine karar verilen Birleşik Amerika Holokost Anıt Müzesi'nde Ermeni tehciri kurbanlarına da yer verilmesini önlemek olacaktı.

1978 yılının Nisan ayında NBC televizyon kanalında dört gece süreyle yayınlanan toplam dokuz saatlik *Holocaust* filmi sadece Amerikalı Yahudilerde değil tüm Amerikan toplumunda derin bir etki yaratmış ve Avrupalı Yahudilerin yaşadıkları vahşet konusunda büyük bir duyarlılık yaratmıştı. Başkan Jimmy Carter'in Beyaz Saray Danışmanı Robert (Bob) Lipshutz ile Beyaz Saray İç Siyaset Grubu Direktörü Stuart Eizenstat Başkan'a yolladıkları notta *Holocaust* filminin etkisine dikkati çektikten sonra birçok Avrupa ülkesinde Holokost kurbanlarının anısına resmî anıtlar inşa edildiğini, temerküz kamplarından sağ kurtulan binlerce yaşlı Amerikalının benzeri bir anıtın ABD'de inşa edileceğini görmeyeceklerine inanmaya başladıklarını belirttikten sonra ABD'de resmî bir Holokost Kurbanları Anıtı'nın inşa edilmesi için gerekli kamu desteğin mevcut olduğunu belirteceklerdi. Başkan'ın böylesi bir anıtın inşasına mutabık olması halinde İsrail Devleti'nin kuruluşunun otuzuncu yıldönümü vesilesiyle Beyaz Saray'da düzenlenecek törende bu kararı ilan etmenin en uygun şekil olacağını ekle-

---

138 www.armenian-genocide.org/affirmation.157/current_category.7/affirmation_detail.html

139 Roger Smith, "Denial of the Armenian Genocide", Israel W.Charny, (ed.), 1991, Cilt II, s.63-85, 165.

yeceklerdi.[140] Başkan Carter bu teklifi kabul etti ve 1 Mayıs 1978 tarihinde Başbakan Menahem Begin'in de katıldığı davette Holokost kurbanlarını anısına bir anıtını kurulması için bir komisyon atayacağını ilan etti.[141] Başkan Carter 18 Eylül 1978 tarihinde de Dachau Temerküz Kampı'ndaki Yahudilerin Amerikan Ordusu tarafından serbest bırakıldıkları 28-29 Nisan 1945 günlerini simge olarak kabul edip 28 ve 29 Nisan 1979 tarihlerini "Holokost Kurbanlarını Hatırlama Günleri" olarak kabul eden 95-371 sayılı Kanun'u kabul etti.[142] 1 Kasım 1978 tarihinde de anıtın inşasından sorumlu danışma komitesinin kurulması için gerekli Başkanlık Emri'ni imzaladı.[143]

Anıt-Müze'nin kuruluşunda karşı karşıya kalınan mesele müzenin sadece Yahudileri mi, yoksa benzeri kitlesel kıyımlara maruz kalmış bütün halkları mı kapsayacağı sorunuydu. Amerikan Ermeni örgütleri Anıt-Müze tasarısıyla ilk günden beri yakından ilgiliydiler. Tasarının en geniş bir şekilde yorumlanmasını, bu şekilde de Ermeni tehciri kurbanlarının da müzeye dahil edilmelerini savunmaktaydılar.[144] Bu geniş yaklaşım 24 Nisan 1979 tarihinde Capitol Rotunda'da düzenlenen Holokost Kurbanlarını Hatırlama Günleri

---

140 The Jimmy Carter Presidential Library and Museum, Presidential Papers of Jimmy Carter, Staff Offices Counsel Lipshutz Haitian Drug Trafficking Matters – Human Rights, Box 18, File "Holocaust Memorial Commission" 4/77-12/78 [C/F, O/A 437), Bob Lipshutz ve Stu Eizenstat'ın Başkan'a yolladıkları 25 Nisan 1978 tarihli not.

141 The Jimmy Carter Presidential Library and Museum, Presidential Papers of Jimmy Carter, Staff Offices, Domestic Policy Staff Eizenstat, Historical Reservations-Hospital Cost Containement, Box 216, File "Holocaust Commission" [O/A 6242 [2]], Bob Lipshutz ve Stu Eizenstat'ın Başkan Carter'e yolladıkları 18 Eylül 1978 tarihli not.

142 The Jimmy Carter Presidential Library and Museum, Presidential Papers of Jimmy Carter, Special Advisor to the President-Moses Goldschmidt Trip, 4/24/80 – 6/13/80 thru Inter-Office Memos 9/23/80 – 12/31/80, Box 7 File "Holocaust Memorial Council U.S., 1/2/78 – 4/27/79.

143 The Jimmy Carter Presidential Library and Museum, Presidential Papers of Jimmy Carter, White House Central File Federal Government Organisations, Executive FG 313 thru FG 318/A, Box FG 225, Subject File executive FG 316.

144 "The Holocaust and the Armenians", *The Armenian Mirror Spectator*, 3 Mart 1979, s. 2 / "Holocaust and Genocide", *The Armenian Mirror Spectator*, 2 Haziran 1979, s. 2.

töreninde belli olacaktı zira 24 Nisan günü aynı zamanda Ermeni tehciri kurbanlarını anma günüydü. O gün yapılan törene Başkan Jimmy Carter, Başkan Yardımcısı Walter F. Mondale, Holokost Anıt Müzesi Komisyonu Başkanı Elie Wiesel, Amerikan Ermeni toplumunu temsilen hayırsever Ermeni işadamı Alex Manoogan, bir Ermeni rahip ve bir haham katıldı. Alex Manoogan Holokost kurbanları anısına bir mum yaktı.[145] Törenin ilginç yanı Başkan Carter'in konuşma metninde yer alan "Dolayısıyla bu anma töreni için aralarından birçok temsilcisinin bizlere katıldığı bugünde, başka halkların maruz kaldıkları zulüm acı ve imhaları hatırlamamız uygundur" satırlarının bu nihai halini almadan önce geçirdiği değişikliklerdi.[146] Metnin ilk taslağında Ermeni tehciri kurbanları, "bugün, 64 yıl önce Ermeni halkına karşı başlatılan korkunç soykırımı da hatırlamamız özellikle uygundur" sözleriyle anılıyordu.[147] İlk taslağın değiştirilmiş şeklinde bu bölüm "bugün, 60 yıldan fazla bir süre önce Ermeni halkının maruz kaldığı korkunç trajediyi de hatırlamamız uygundur" şeklinde yer alıyordu.[148] Taslağın değiştirilmiş halini gören Milli Güvenlik Konseyi'nin Türkiye'den sorumlu üyesi Paul B. Henze konuşma metninde Ermeni halkının trajedisine somut hiçbir gönderme yapılmamasını, aksi takdirde böylesi

---

[145] The Jimmy Carter Presidential Library and Museum, Presidential Papers of Jimmy Carter Staff Offices, Speechwriters Chronological file 4 May 1979 Energy Speech, File no 3 RH [3] thru 4/24/79 Remarks, File 4/24/79 box 44 Remarks Holocaust Observance Capitol Rotunda BA. Seymour Bolten'in Edward Sanders'e gönderdiği 16 Nisan 1979 tarihli not.

[146] The Jimmy Carter Presidental Library and Museum, Presidential Papers of Jimmy Carter, Staff Offices, Spechwriters Chronological Files, 4 May 79 Energy Speech File no 3 RH [3] thru 4/24/79 Remarks, File 4/24/79 Remarks, Box 44 Holocaust Observance, Capitol Rotunda BA 24/4/79 tarihli resmi konuşma metni.

[147] The Jimmy Carter Presidential Library and Museum, Presidential Papers of Jimmy Carter Staff Offices, Speechwriters Chronological file 4 Mayıs 1979 Energy Speech, File no 3 RH [3] thru 4/24/79 Remarks, File 4/24/79 Remarks Box 44 Holocaust Observance Capitol Rotunda BA, 19 Nisan 1979 "taslak # 1" tarihli not.

[148] The Jimmy Carter Presidential Library and Museum, Presidential Papers of Jimmy Carter Staff Offices, Speechwriters Chronological file 4 May 1979 Energy Speech, File no 3 RH [3] thru 4/24/79 Remarks, File 4/24/79 Remarks Box 44 Holocaust Observance Capitol Rotunda Bernie Aronson'un Michael Berenbaum'a yolladığı 20 Nisan 1979 tarihli not.

bir göndermenin Türkiye'yi gücendireceğini belirtti.[149] Bu ikaz üzerine konuşma metninden "Ermeni soykırımı"na yapılan doğrudan atıf çıkartılacak ve yerine Başkan Carter'ın konuşmasında sarf edeceği ve Ermeni tehciri kurbanlarına doğrudan atıfta bulunmayan satırlar yer alacaktı.

26 Ekim 1979 tarih ve 12169 sayılı Başkanlık Emri'yle Birleşik Devletler Holokost Anıtı Konseyi'nin kurulmasına karar veren Başkan Jimmy Carter Başkanlık Emri'nde "Holokost II. Dünya Savaşı sırasında Naziler tarafından devlet destekli gerçekleştirilen ve altı milyon Yahudi ile diğer halklardan beş milyon civarında kişinin Naziler ve işbirlikçileri tarafından sistematik imhasıdır" şeklinde tanımlanacaktı.[150]

Anıt-Müze'nin düzenlenmesi ve kapsamının tespiti için kurulan, başkanlığını da Holokost'dan sağ kurtulan Elie Wiesel'in yaptığı Birleşik Devletler Holokost Anıt Müzesi Konseyi'nin (kısaca Konsey olarak anılacaktır) üyeleri arasında Ford Motor Company eski Uluslararası Pazarlama Direktörü ve BM İnsan Hakları Komisyonu eski ABD temsilcisi Set Momjian da yer alıyordu. Konsey'in Yönetim, Anıt-Müze, Eğitim ve Sanat komitelerinde yer alan Momijan Amerikalı Ermeniler adına ilk başlangıçta bir milyon dolar tutarında bir bağışın yapılacağını taahhüt edecekti.[151] Beyaz Saray İç Siyaset Direktörü Stuart Eizenstat'a göre Set Momjian'ın taahhüt ettiği bu bağış açıkça ifade edilmemesine rağmen Ermeni tehciri kurbanlarının Anıt-Müze'de düzenlenecek sürekli sergide yer almaları gerektiği anlamını taşımaktaydı. Bu haber Türkiye Cumhuriyeti'nin büyük tepkisine yol açacaktı. Washington Büyükelçisi Şükrü Elekdağ bu haberi öğrenir öğrenmez Stuart Eizenstat'ı makamında ziya-

---

149 The Jimmy Carter Presidential Library and Museum, Presidential Papers of Jimmy Carter Collection xx 27, National Security Affairs Staff Material Horn/Special, Chronological File: 12/78 thru 6-7/79, Box 3, file 4/79, Paul B. Henze'nin Seymour Bolten ve Edward Sanders'e gönderdiği 23 Nisan 1979 tarihli not.

150 Edward T. Linenthal, 1995, s. 41 / "U.S. Holocaust Memorial", *ATA-USA Bulletin of the ATAA*, Cilt 1, no. 5-6, Eylül-Ekim 1980, s. 13-14.

151 Edward T. Linenthal, 1995, s. 228-231 ve "Momjian pledges $ 1 Million on behalf of the Armenians", *The Armenian Mirror Spectator*, 28 Haziran 1980, s. 1.

ret edecekti. Eizenstat'ın bu ziyaretle ilgili izlenimi şöyleydi: "Beyaz Saray'da çalıştığım yıllarda birçok zor ve sözlerin sakınılmadığı toplantılar olmuştu ama bu en zoruydu." Büyükelçi Elekdağ, Stuart Eizenstat'a Türkiye Cumhuriyeti'nin yüzyıllardan beri Yahudilere misafirperver davrandığını, İkinci Dünya Savaşı yıllarında Nazi Almanyası'ndan kaçan birçok Yahudi asıllı Alman bilim adamına kucak açtığını, günümüzde Türkiye'de refah içinde yaşayan geniş bir Yahudi toplumu bulunduğunu, Müslüman ülkeler arasında İsrail'le diplomatik ilişkiler kurmuş ve bunu sürdüren çok az devletten birinin Türkiye olduğunu hatırlattı. Stuart Eizenstat Büyükelçi Elekdağ'ın kendisine Anıt-Müze'de Ermenilere yer verilmesinin sadece Türkiye'nin Amerika ve İsrail ile olan ilişkilerini etkilemekle kalmayacağı, aynı zamanda "Türkiye Cumhuriyeti'nin artık Türk Yahudilerinin güvenliklerini garanti edemeyeceği" anlamına da geleceğini söylediğini hatırlayacaktı.[152] *The New York Times* gazetesi muhabiri Judith Miller 1990 yılında yayınladığı kitabında bu konuşmayı aktardıktan sonra görüşüne başvurduğu Türkiye Cumhuriyeti Washington Büyükelçiliği Şükrü Elekdağ'ın böyle bir söz sarf ettiğini hatırlamadığını, ancak Türkiye'nin Anıt-Müze'de Ermenilere yer verilmesine şiddetle karşı olduğunu tekrarladığını yazacaktı.[153]

Büyükelçi Şükrü Elekdağ, Stuart Eizenstat ile arasında cereyan ettiği ileri sürülen ve Washington Büyükelçiliği'nin tekzip ettiği bu konuşmanın bir benzerini 1980 yılının Eylül ayının ilk günlerinde Amerikan Yahudi Komitesi Washington Temsilcisi ve Birleşik Dev-

---

[152] Judith Miller, 1990, s. 259 / J.J. Goldberg, 1997, s. 194 / Stuart E. Eizenstat, 2003, s. 18. Bu tür bir söylem 2005 yılında da tekrarlanacaktı. Kanada yapımı *Ararat* filminin baş kadın oyuncusu Arsinee Khanyan filmle ilgili aktardığı şu anılar da benzeri bir tavrın bir diğer örneğiydi: "*Ararat* filminin senaryosu bittikten sonra Kanada Türk Birliği yöneticisi olan Türk'ten bize bir telefon geldi. Randevu istedi. Geldi sonra. Dedi ki, "Filminizin konusunu bilmek istiyorum. Senaryoyu görebilir miyim?" Bu çok garip bir istekti. 'Olmaz' dedik. "Bana senaryoyu vermiyorsunuz. Hükümetime bu film hakkında güvence veremeyeceğim. Hükümetimin de Türkiye'de yaşayan Ermeniler konusunda size güvence veremeyeceğini söylemek isterim. Bu film yüzünden olaylar çıkarsa kötü şeyler olabilir!" dedi. ("Çok mutluyum. İlk kez bir Türkle insani ilişki kurdum", *Vatan*, 25 Nisan 2005).

[153] Judith Miller, 1990, s. 302. 46 sayılı dipnot.

letler Holokost Anıt Müze Konseyi üyesi Hyman Bookbinder'i öğle yemeğine davet ettiğinde tekrarlayacaktı. Büyükelçi Elekdağ yemek sırasında Bookbinder'e hükümetinin Birleşik Devletler Holokost Anıt Müzesi Konseyi'nin Ermeni tehciri kurbanlarını, Holokost'un habercileri veya esin kaynağını devletten alan bir cinayet olarak resmetmesinden fevkâlade gayri memnun olduğunu belirtecek, bu durum değişmediği takdirde resmî makamların Türkiye'de yaşayan Yahudilere daha sert davranılabileceği ihtimalinden söz edecekti.[154]

Birleşik Amerika Holokost Anıt Müzesi Konseyi Direktörü Monroe H. Freedman'ın bir Amerikalı Türk'ün Başkan Jimmy Carter'e gönderdiği ve Ermeni tehciri kurbanlarına Anıt Müze'de yer verilmesine itiraz eden mektubuna karşılık verdiği cevapta "Ermenilerin soykırıma maruz kaldıklarını" yazması Büyükelçi Elekdağ'ı öfkelendirecek ve Elekdağ'ın Milli Güvenlik Konseyi üyesi Paul Henze ile Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nda Türk masasına bakan James Tobin'e bu durumdan şikâyet etmesine neden olacaktı.[155] 1980 yılının Eylül ayında da Stuart Eizenstat, Konsey Başkanı Elie Wiesel'e telefon edip Türkiye'nin Anıt-Müze tasarısına Ermenilerin dahil edilmemeleri konusunda Beyaz Saray'ı tekrar ikaz ettiğini bildirecekti.[156] Türkiye'nin Amerikan yönetimini ikna etme çaba-

---

[154] The Jimmy Carter Presidential Library and Museum, Presidential Papers of Jimmy Carter, Special Advisor to the President-Moses Goldschmidt Trip 4/24/80-6/13/80 thru Inter Office Memos, 9/23/80-12/31/80, Box 7 Subject File Holocaust Memorial Council, U.S., 11/2/79-9/2/80, Marc Grosman'ın Moses Goldschmidt'e yolladığı 2 Eylül 1980 tarihli not.

[155] The Jimmy Carter Presidential Library and Museum, Presidential Papers of Jimmy Carter, Special Advisor to the President Moses Goldschmidt Trip 4/24/80 – 6/13/80 thru Inter-Office memos 9/23/80-12/31/80, Box 7, Subject file: Holocaust Memorial Council, U.S., 11/2/79- 9/2/80, Monroe Freedman'ın Nejat Veziroğlu'na gönderdiği 2 Haziran 1980 tarihli mektup. Staff Offices, Domestic Policy Staff Eizenstat, Historic Reservation-National Heritage Trust [O/A 6240] [3] thru Hospital Cost Containement, Box 216, File: Holocaust [CF, O/A 728] Stuart Eizenstat'ın Seymour Bolten'e yolladığı 11 Haziran 1980 tarihli not. / National Security Affairs, Staff Material, Horn / Special Evening Report File 2-5/78 thru Evening Reports file 7-12/80, Box 6, File 7-12/80, Paul B. Henze'nin Zbigniew Brezinski'ye yolladığı 14 Temmuz 1980 tarihli not.

[156] Edward T. Linenthal, 1995, s. 48.

ları İsrail tarafından da desteklenecekti. Birçok Konsey üyesi İsrailli yetkililerin İsrail'in Türkiye ile diplomatik ilişki içinde olduğuna dikkati çekerek kendilerinden Türkiye'nin konuyla ilgili duyarlılığına gerekli önem vermelerinin istendiğini hatırlıyorlardı.[157] Amerikan yönetimine yapılan baskılara Türk Yahudi toplumu liderleri de katılacaklardı. Liderler Dünya Yahudi Kongresi'ne yolladıkları bir mektupta Anıt-Müze'de Ermeni tehciri kurbanlarına yer verilmesi halinde cemaatin geleceğinin riskte olduğunu ileri süreceklerdi. İsrail'in Washington Büyükelçiliği de ağırlığını koyacak ve Ermeni tehciri kurbanlarının Anıt-Müze'deki sergide yer almasının İsrail'in güvenliğini tehlikeye sokacağını belirtecekti.[158]

1980 yılının sonunda birçok değişik çevreden yapılan bu telkinler sonuç vermiş ve Ermeni tehciri kurbanlarının Anıt-Müze'de yer almaları konusu gündemden düşmüşe benziyordu. Ancak 1979-1980 yıllarında başlayan bu tartışma hemen sona ermemişti. Bu tartışma Anıt-Müze'nin açılacağı 1993 yılına kadar Türkiye, Türkiye Hahambaşılığı, Amerikan Yahudi ve Ermeni örgütlerinin gündeminde önemli bir yer işgal etmeye adaydı.

4. 12 EYLÜL ASKERÎ DARBESİNE DOĞRU

a) Türk Yahudi Toplumunun Ruh Hali

MSP ve Türk Yahudi Toplumu

Necmettin Erbakan'ın konuşmalarında ve MSP'nin yarı resmî organı *Millî Gazete*'nin yayınlarında hâkim olan yoğun antisemit söylem Türk Yahudi toplumu liderlerinin tedirginliklerini arttırmaktaydı. İran'da İslâm devriminin gerçekleşmesi Batı dünyasını olduğu kadar Türkiye'nin seçkinlerini de endişelendirecek, "İran'dan sonra sıra acaba Türkiye de mi?" sorusunu zihinlere yerleştirecekti. Bunun yanı sıra cemaat liderlerinin zihinlerini meşgul eden bir diğer endişe Türkiye'nin herhangi bir iç çatışma ortamına ve ka-

---

[157] Judith Miller, 1990, s. 259.

[158] J. J. Goldberg, 1997, s. 194.

osa sürüklenmesi halinde Türk Yahudilerin birer günah keçisi haline gelip saldırılara hedef olmaları ihtimaliydi.[159]

Bir gözlemcinin 1980 yılının ilk aylarında düzenlediği raporda önemli bir cemaat liderinin, "bir volkanın üstünde oturduğumu hissediyorum" şeklindeki ifadesi,[160] Türkiye'nin içinde olduğu durum karşısında Türk Yahudilerinin duydukları endişenin tercümesiydi. Endişenin bir diğer göstergesi İsrail'e göç edenlerin sayısındaki artıştı.[161] Birçok kişinin Batı Avrupa ülkelerine ve Amerika'ya göç ettiği tahmin ediliyordu. İsrail'e göç edenlerin çoğu iyi eğitim görmüş, mesleklerinde uzman kişilerle üniversite eğitimlerini İsrail'de sürdürecek gençlerdi.[162] Aslında bu endişe ve tedirginlik benzeri sosyo-ekonomik koşullardaki Türk halkı için de geçerliydi.[163]

Ayetullah Humeyni'nin İran'a geri dönmesinden sonra *Millî Gazete*'de yayınlanan yazılarda da İslâm Devrimi'nin yakın olduğu savunulmaktaydı. *Millî Gazete* İran'daki devrimi "Müslümanlar kazandı", "Zafer İnananlarındır ve .... Zafer Yakındır", "Gazanız Mübarek Olsun", başlıklarını taşıyan, "İslâm Devleti'ne giden yolda, Müslümanın kanı helâldır" yorumlarını içeren köşe yazıları ve haberlerle karşılayacaktı.[164]

İmam Hatip Lisesi öğrencilerinden oluşan dört yüz kişilik bir grubun 1980 yılının Ağustos ayında balıkçı motorlarıyla Kınalıada sahiline çıkıp "Yahudi, Ermeni ve Hıristiyanlara ölüm!" diye haykırması ve sokaklarda namaz kılması yıllardan beri yaz aylarını

---

159 George Gruen, "Ambivalance in Ankara", *The Jerusalem Post Magazine*, 27 Temmuz 1979.

160 George E. Gruen, 26 Mart 1981, s.1.

161 Walter F. Weiker, 1989, s.22.

162 George E. Gruen, 26 Mart 1981, s.10.

163 Marvine Howe, "Turkish Jews, accepted for centuries, beginning to worry", *The New York Times*, 1 Eylül 1980 s.2.

164 Affan Gençosman, "Müslümanlar Kazandı", *Milli Gazete*, 13 Şubat 1979 / "Gazanız Mübarek Olsun", *Millî Gazete*, 15 Şubat 1979 / Muhammed Ali, "Allah'ın (C.C) Ordusu Yürürken", *Millî Gazete*, 17 Şubat 1979 / Affan Gençosman, "Zafer İnananlarındır ve ... Zafer Yakındır", *Millî Gazete*, 15 Şubat 1979.

Adalar'da geçirme geleneğini sürdüren azınlıkları korkutacak ve Yahudi toplumunun tedirginliğini daha da arttıracaktı.[165]

Siyasetçilerin antisemitizm karşısındaki umursamaz ve lâkayt tutumları ise devam etmekteydi. Bu tavra verilebilecek belki de en iyi örnek I.MC Hükümeti döneminde MSP Sivas milletvekili Vahdettin Karaçorlu'nun TBMM'ye sunduğu soru önergesi ve dönemin Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in bu önergeye cevabıdır. Karaçorlu'nun önergesi şöyleydi:

1- Türkiye'yi temsil etmekte olan hariciyecilerden;
   a) Müsteşarlar arasında,
   b) Büyükelçiler arasında,
   c) Konsolos ve ataşelerden Yahudi asıllı olanlar var mıdır?
2- Bunların her kademedeki miktarları ne kadardır?
3- Bu gibiler hangi ülkelerde vazife görmektedirler?

Dışişleri Bakanı Çağlayangil'in bu suallere cevabı ise şöyleydi:

> Hariciyede Yahudi asıllı memur yoktur. Yabancı kadınlarla evlilik eskiden yasaktı. Anayasa bu hükmü kaldırmıştır. Hariciye memurlarının evliliği Bakanın iznine tabidir. İster evli olsun, ister yabancı olsun. Bakan isterse evliye de yabancıya da izin verir, tahkik eder. Hariciye memurunun eşini kendisini temsil edecek vasıfta, mevkide görürse izin verir görmezse yabancı olsa da vermez. Türk de olsa vermez. Kaide budur.[166]

Dışişleri Bakanı'nın MSP milletvekilini kınamaması ve soruyu doğal karşılaması, Devlet'in antisemitizme karşı hiçbir duyarlılığı ve refleksi olmadığının ilanıydı. Çağlayangil'in Türk Yahudisi vatandaşları hedef alan ve onları kamu görevlerinden dışlamayı he-

---

[165] "Muerte a los Judios gritaron en Kınalıada en Istanbul", *La Luz De Israel*, 28 Ağustos 1980.

[166] *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem 4, Cilt 16, Birleşim 63, Oturum 3, 22 Şubat 1976, s.278-279.

defleyen bu soru önergesi karşısında verdiği lakâyt ve önerge sahibinin sorusunu meşrulaştırıcı cevap aynı zamanda Devlet'in gayrimüslim vatandaşların devlet memuru olamayacakları, olmaları halinde ise dinî kimliklerinin büyük bir mahzur teşkil edeceğini zımnen kabullendiğinin işaretiydi.

Yetmişli yıllar Türk Yahudi toplumunun kabuğuna daha çok çekildiği ve kendi içine daha çok kapandığı yıllar olacaktı. Sınırlı bir iç savaşın yaşandığı, anarşi, terör ve ekonomik buhranın yoğunlaştığı bir ortamda aslolan görünmez olmak, toplumun dikkatini şahsı veya cemaatin üzerine çekmemekti. Fransız kültürüyle yoğrulmuş orta yaşlı kuşağın yılların deneyim süzgecinden geçirerek dile getirdiği "Pour vivre heureux, vivons cachés" ("Mutlu yaşamak için saklı yaşayalım") deyişi herhalde en çok bu yıllarda kullanılmaktaydı. Bu nedenle DP'nin iktidara gelmesiyle birlikte yeşeren "eşitlik" ve "yurttaşlığı tam anlamıyla yaşamak" ümitleri DP'nin iktidardan düşürüldüğü 27 Mayıs 1960 ihtilâlinden sonra zihinlerden silinmişti. Türk Yahudileri yasalar önünde herkesle eşit haklara sahip olmalarına rağmen "zımmi" konumlarını kabullenmiş ve içselleştirmişlerdi. Yetmişli yıllarda Türkiye Hahambaşılığı–devlet ilişkileri halen resmiyet ile gayri resmiyetin birbirine karıştığı muğlak bir alan içinde cereyan ediyordu. Cismani Meclis yasal bir statüye sahip değildi. Dolayısıyla "Türk Musevi Cemaati Başkanı" veya "Cismani Meclis Başkanı" sıfatı hukuki varlığı olmayan bir cemaatin başkanını tarif etmekteydi ve hiçbir değeri yoktu. Buna rağmen hükümet bu sıfatın kullanılmasını siyaseten uygun görecek ve bu durum günümüze kadar süregelecektir.[167] Resmiyetle gayri resmiyetin birbirine karıştığı bir diğer örnek hükümetin kanunlara uymayan kimi uygulamalara göz yummasıydı. Vakıflar Kanunu'ndan dolayı yeni sinagogların inşasına izin verilmemesine rağmen yetkililer kimi zaman bu inşaatların gizlice yapılmasına göz yummakta, ancak cemaat yönetimine her şeyin farkında olduğunu ve bu duruma bilerek göz yumduğunu ima etmekten de geri

[167] Bu konuda serzenişler için Türk Musevi Cemaati Onursal Başkanı Bensiyon Pinto'nun hatıratı oldukça öğreticidir. Bkz. Tülay Gürler, (derl), 2008, s. 239.

kalmamaktaydı.[168] Bu da Türk Yahudi toplumu liderlerinin "gözaltında olma"dan ileri gelen tedirginliklerini sürekli hale sokmakta, tedirginliği, gelecekten emin olmamayı ve gayri kanuniliği âdeta bir "yaşam biçimi"ne dönüştürmekteydi.

Türk Yahudi İşadamlarının Haleti Ruhiyesi

12 Eylül darbesi öncesinde Türk Yahudi toplumundaki tedirginliğin bir diğer nedeni Türk Yahudisi tüccar ve sanayicilerinin karşı karşıya kaldıkları sorunlardan kaynaklanmaktaydı. Cismani Meclis Başkanı avukat Yako Veissid'e göre Erbakan'ın Ekonomik İşlerden Sorumlu Başbakan Yardımcısı olduğu I. MC hükümeti sırasında (1975-1977) ortakları Yahudi olan şirketler Ticaret Bakanlığı ve Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ile olan ilişkilerinde büyük güçlükler yaşamışlardı.[169] Jak Kamhi ise bu dönemde karşılaştığı güçlükleri şöyle anlatmakta:

> Sayın [Vehbi] Koç'un Ankara muhiti çok genişti. Onun imkânlarıyla benimkiler aynı değildi. 1973'te Arçelik [yatırım] teşvik [belgesi] aldı. Çerkezköy'de fabrika kurmak istiyoruz, bize teşvik vermediler. 'Yeni bir şirket aç, halkı da ortak et, teşviği öyle verelim' dediler. Arçelik'ten talep etmiyor ama benden istiyor. Çaresiz öyle yaptım. O zamanlar Profilo Elektrikli Gereçler adında başka bir firma kurmasam, belki Koçlar kadar büyüyebilirdim.
>
> Ben ülkemde eğer bu seviyede gelmişsem, Türkiye'de müsait olan kurallar, kanunlar ve olanaklarla geldim. Bu kadar büyümüşüm, bunu inkâr etmem çok ayıp bir şey. Fakat zaman zaman zorluklarla karşılaştım. Mesela, ona teşvik verildi, bana teşvik verilmedi. O maalesef [Milli] Selamet Partisi'nin Sanayi Bakanlığı'nda olduğu bir döne-

---

168 AJC Arşivi, Foreign Affairs Division, Kutu 29 İsviçre-Zaire "Turkey 1979" Paris bürosundan Nives Fox'un 17 Haziran 1977 tarihinde Morris Fine'a yazdığı mektup.

169 Marvine Howe, "Turkish Jews, accepted for centuries, beginning to worry", *The New York Times*, 1 Eylül 1980, s. 2. Bu makalenin bir özet çevirisi *Yankı* dergisinde yayımlandı. Bkz: "Yahudiler endişeli mi?", *Yankı*, 15-21 Eylül 1980, Sayı 494, s. 14. I. MC hükümetinde Sanayi ve Teknoloji Bakanı MSP'li Abdülkerim Doğru'ydu.

me rastlıyor. O zaman tabii bana yapmadıkları zorluk yoktu. Yani öyle bir şanssızlık olmuştu. O zamanlar benim çok enteresan bir helikopter projem vardı. Sonra [Kenan] Evren Paşa o projeyi gördü. Dedi ki, 'Gözlerimden yaş geldi, nasıl biz bunu kaçırdık?' O projede beş milyon dolara, Los Angeles'taki meşhur [Howard] Hughes[170] diye bir adam vardı. Oradaki o tesisi Türkiye'ye getiriyorduk ve Türkiye'de üretim yapmak suretiyle başka ülkelere ihracat yapacaktık. Benden projeyi istemişlerdi. Hava Kuvvetleri Komutanı Emin Alpkaya; Vehbi [Koç] Bey, Nejat Eczacıbaşı ve bizleri topladı. 'Projeler yapın. Bu projelere ihtiyacımız var. Yeni sanayiler kuracaksınız. Yalnız hazırda değil de harpte de yarayacak olan projeler' dediği zaman, ben bu projenin üzerine atıldım. Bunu buldum ve getirdim Türkiye'ye. Tabii muazzam bir projeydi. Ben bu projeyi getirdiğim zaman Alpkaya müthiş mutlu oldu. Fakat ismi bir skandala karıştı. Skandal olduktan sonra çekildi adamcağız.[171] Bu proje Sanayi Bakanlığı'na gitti, muhtelif yerlere gitti. Projeyi gerçekleştiremedik. Çünkü helikopterler yaparsak seçimlerde kullanırız, istediğimiz partiyi kazandırırız diye. Halbuki ben bu projeyi kendim değil, doğrudan doğruya TUSAŞ'a (devlete ait Türkiye Uçak Sanayi Anonim Şirketi) veriyordum. Ben bir yüzde 5'i, yüzde 10'u alacaktım.[172]

Geçmişte yaşanan bu güçlüklerden dolayı Erbakan'ın ilk genel seçimlerde yeniden koalisyon ortağı olması ihtimali Yahudi tüccar ve sanayicileri haklı olarak endişeye sevk edecekti.[173] Bu ruh halini iyi temsil eden bir örnek elektrik malzemesi imalatçısı Viktor Ko-

---

170 Howard Hughes (1905-1976) Amerikalı bir havacı, sanayi ve film yapımcısıydı. Bir savunma sanayi ve uçak yapım şirketi olan Hughes Aircraft Company'nin sahibiydi.

171 1976 yılında Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Emin Alpkaya, "Lockheed skandalı" olarak bilinen olay sebebiyle istifade etmek zorunda kaldı. Lockheed Corporation aralarında Türkiye'nin de bulunduğu birçok ülkede savaş uçağı siparişi elde edebilme amacıyla rüşvet dağıttı. Genelkurmay Askeri Savcılığı'nın açtığı davada yargılanan Alpkaya beraat etti.

172 Faruk Mercan, 2002, s. 200-202. Arçelik 1973 yılında aldığı teşvik yatırım belgesiyle Eskişehir'de soğutucu fabrikası kuracaktı.

173 Marvine Howe, "Turkish Jews, accepted for centuries, beginning to worry", *The New York Times*, 1 Eylül 1980, sh. 2.

hen'dir. 1980 yılında Viktor Kohen'in fabrikasını satın alan Cahit Durmaz bu satışın öyküsünü şöyle anlatmakta:

> Viktor Kohen, 1970'li yıllardan itibaren müşterimdi; ona kalıp yapıyordum. 1980'e geldiğimizde Türkiye'nin barış ortamı iyice bozulmuş ve iş barışı yok olmuştu. Viktor Bey de Musevi olduğu için can güvenliğinden endişe ediyordu. Çünkü işçi-işveren ilişkileri çok kötüydü ve kan da dökülüyordu. Viktor Bey bu endişelerle fabrikayı satacağını söyleyince biz de 'bu fabrikayı biz alabiliriz' diye düşündük. (...) 1980 Mart ayında Viko'yu aldık parasını da peşin ödedik. Altı ay sonra ihtilal oldu ve her şey düzeldi. Herhalde Viktor Kohen ihtilal olacağını önceden öğrenebilseydi fabrikayı bize satmazdı.[174]

İTÜ'deki öğrencilik yıllarında Erbakan'ın asistanlığını yapan Üzeyir Garih'in eşbaşkanı olduğu Alarko Holding A.Ş. ise diğer Yahudi işadamlarının şikâyetçi oldukları bu tür güçlüklerle karşılaşmayacaktı. Garih bu durumu "1978 senelerinde MSP iktidarda iken Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nda tahsisler konusunda bize herhangi bir haksızlık yapıldığına hiç rastlamadım" sözleriyle ifade edecekti.[175] Yetmişli yıllardaki döviz darboğazı nedeniyle döviz karaborsası ile ithalatçı ve sanayiciler arasında çifte ödemenin[176]

---

[174] Sadi Özdemir, "Bavulla ihracatı öğrendi, 47 ülkeye prizini taktı", *Hürriyet*, 24 Mayıs 2005.

[175] Abdullah Muradoğlu, 2001, s. 39. İshak Alaton da bu durumu teyit ediyordu. Bkz. Faruk Mercan, 2002, s. 56-57.

[176] "Çifte ödeme" döviz darboğazı döneminde uygulanıyordu. İthal edilecek emteanın döviz karşılığı Türk lirası olarak Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'na yatırılmakta ancak döviz transferleri gerçekleşmemekteydi. Bu durumdan ötürü sanayici veya ithalatçı karaborsadan temin ettiği dövizleri yasa dışı yollardan yurtdışına transfer edip ihracatçıya ödemeyi gerçekleştirmekte, T.C. Merkez Bankası'nda döviz transferi bekleyen Türk lirası karşılığını zamanında transfer edemediğinden ithal emteanın maliyetine bu bedeli de eklemekteydi. Bu nedenle biri yasa dışı yoldan yapılan ödeme, diğeri yasal yoldan yapılmayı bekleyen ödeme "çifte ödeme" diye anıldı ve bu buhranlı dönemde ithal emteaların maliyetleri bir kat arttı. 12 Eylül ihtilalinden sonra T.C. Merkez Bankası'nda döviz transferi bekleyen müracaatlar "Garantisiz Ticari Borçlar" adı altında konsolide edildi ve yıllara dağıtılarak alacaklı ihracatçılara ödendi. Türkiye'deki şirketlere mal veya vesaik mukabili ihracat yapan yabancı şirketler alacaklarını yıllar sonra tahsil edebildiler. Yasa dışı yollardan ihracat bedellerini tahsil eden ihracatçılar ise T.C. Merkez Bankası vasıtasıyla yasal döviz transferlerini tahsil ettiklerinde yasa dışı yollardan ödenen ilk bedelleri Türk ithalatçılarına iade ettiler.

yaygınlaştığı ve döviz karaborsası piyasasındaki oyuncuların bir kısmının Yahudi simsarlar olduğu bir iklimde Yahudi ithalatçı ve sanayiciler tacizlere maruz kalacaklardı. Yahudi tüccarlara göre tacizde bulunanlar dönemin İstanbul Emniyet Müdürü Şükrü Balcı ile "Gazinocular Kralı" lâkabıyla anılan Fahrettin Aslan idi. Bu tüccarlardan Nesim Anter ifadesinde bu durumu şöyle tasvir etmekte:

> 12 Eylül 1980 tarihinden evvel Türkiye'nin durumu herkes tarafından bilinmektedir, o zamanlar vuran vurana idi, Fahrettin Aslan'ın bir sürü fedaisi vardı, azınlık ve gayrimüslim olmamız hesabıyla devamlı korku içerisinde bulunmaktayız, o zamanlarda teröristler devamlı surette bizleri tehdit eder, bizlerden para sızdırmaya çalışıyorlardı, bizler de korku belasına iş yerimize gelerek haraç isteyen şahıslara para verirdik, Fahrettin Aslan da Yahudi olup İstanbul'da oturan şahısların üzerinde iyi bir baskı gurubu oluşturmuştu, Yahudiler'den istifade ederek bazı şahısları çevresine alıp, bunlar vasıtasıyla paralı ve korkan Yahudileri tespit edip şantaj yoluyla para sızdırmakta idi.[177]

Bu durum Türk Yahudi toplumunun huzursuzluğu büyük ölçüde arttırmaktaydı.

En Son Çare: Türkiye'den Göç Etmek

Türk toplumu ile Türk Yahudi toplumunun varlıklı kesimini saran bu kötümser ruh halinden dolayı cemaat liderleri "en kötü durum senaryosu" için hazırlıklara başlamışlardı. *Cumhuriyet* gazetesinin Washington temsilcisi Ufuk Güldemir bu ruh halini şöyle aktarmakta:

> Birleşik Amerika'nın kaygı duyduğu bir başka unsur da Türkiye'de antisemitik hareketlerin başlamış olmasıydı. Bu unsur, Washington nezdinde Ankara'nın önemli zannettiği birçok ayrıntıdan da-

[177] "MİT Raporu", *Nokta*, Özel ek, 4 Eylül 1988, Yıl 6, Sayı 35, s. 30.

ha fazla ön plandaydı. Nitekim İsrail Hava Yolları İstanbul Büro Müdürü Abraham Al Azar'ın [Avraham El Azar] 1 Ocak 1980'de İstanbul'da öldürülmesi Türkiye'de fazla umursanmazken, Amerika'da kıyamet kopmuştu. Tıpkı Türkiye'yi Ermeni kıyımı ile suçlayan Kongre karar tasarılarının Amerika'da yaprak kıpırdatmazken Türkiye'de fırtına koparması gibi. Ayrıca Humeyni devrimiyle başlayan Anti-Siyonist nitelik kazanmaya başlayan İslam hareketinin Türkiye'deki yansımaları, Amerikan karar mekanizmaları tarafından dikkatlice izleniyor, MSP Genel Başkanı Erbakan'ın anti-siyonist mesajların taşıyan demeçlerine Ankara'daki Amerikan askerî yardım dairesi mensuplarının Türk komutanlarıyla özel sohbetlerinde dikkat çekiliyordu:

'Türkiye İslam'a mı kayıyor ?'

Zaten Erbakan'ın Başbakan Yardımcılığı döneminde İstanbullu Museviler tarafından yönetilen bazı şirketlere teşvik ve kredi işlerinde güçlük çıkarılması, dönemin Amerikan Büyükelçisinin demarşlarına neden olmuştu. MSP'nin yükselişi, daha doğrusu Türkiye Musevi cemaatinin bakışıyla "İslam militanlığının artması", nihayet, 12 Eylül'e altı ay kala Amerika'ya bir Musevi-Türk heyeti gitmesi sonucunu getirmişti. Heyet, Türkiye'deki gidişatın cemaatleri için tehlike arz ettiğini vurgulamış, gerekmesi halinde hızlı bir göç için yolun açık tutulması dileğinde bulunulmuştu. Amerikan makamları, dünyanın her köşesindeki Musevi taleplerine hassas olduğundan Türkiye Musevileri'nin girişimi çabucak yanıt bulmuş, 'göçün mümkün olabileceği, ancak buna gerek kalmayacağı umudunun korunduğu, bu yüzden acele edilmemesi gerektiği' konusunda bazı telkinlerde bulunulmuştu.[178]

---

178 Ufuk Güldemir, 1986, s. 68-69. Bu kaygıların yersiz olduğunun Necmettin Erbakan tarafından açıklanması için 12 Eylül'ün üzerinden on yıl geçmesi gerekecekti. 1990 yılında Kenan Evren'in anılarını yayınlamaya başlaması üzerine Erbakan bazı açıklamalar yapmak zorunda kalacaktı. Erbakan 12 Eylül öncesi ortamda Türkiye Yahudilerinin endişelerini aktaran Ufuk Güldemir'in satırlarına değinecek ve şöyle yazacaktı: "Bizim inançlarımıza göre ister Musevi, ister Hıristiyan veya başka bir dine mensup olsun, veya hiçbir dine bağlı bulunmasın herkesin yaşama hakkı, düşünce ve inanma hakkı ve mülkiyet hakkı vardır. Devlet bu hakları kesin olarak teminat altına almak zorundadır. Bu bakımdan, Musevi cemaatinin de bu hakları pek tabiî olarak teminatımız altındadır. Dolayısiyle ne Musevi cemaatinin ne de herhangi başka bir topluluğun bu konuda endişe etmesine sebep yoktur." Kaynak: "Erbakan'ın Evren'in Anıları Üzerine Düşünceleri", *Milliyet*, 5 Aralık 1990.

12 Eylül öncesi tedirgin ortamda Türk Yahudi toplumunun varlıklı kesimi bir yıldan beri yurtdışına, tercihan İsrail'e göç etmek için hazırlanmaktaydı.[179] Sadece Yahudilere özgü bir refleks olmayan bu hazırlıklar *Hürriyet* gazetesinin gözünden kaçmayacaktı. 12 Eylül darbesinden dört ay önce "Kaçan kaçana" başlığını taşıyan bir yazı dizisinde *Hürriyet* yurtdışına gitmeye çalışan on grubu sıralarken ilk sırada azınlıklara yer verecekti.[180] Bu yazı dizisinden birkaç gün sonra da iki Yahudi işadamının daha gizlice yurtdışına kaçtığı haberi de basında yer alacaktı.[181] Pasaport temin etmek için yapılan başvuruların fazlalığından İstanbul Emniyet Müdürlüğü Pasaport Şubesi'nde izdiham yaşanmaktaydı. 12 Eylül öncesinde Yahudi toplumuna egemen olan ruh hali ise tek kelimeyle "endişe" idi. Orta sınıfa mensup İstanbullu bir Yahudi bu duyguyu şöyle dile getiriyordu:

> İşimizde, sokakta, hatta evimizde bile kendimizi artık güvende ve emniyette hissetmiyoruz. Çocuklarımın geleceği için endişeliyim. Onların bu olaylara karışmalarını ve anarşi merkezleri haline gelmiş üniversitelerde başlarına bir şey gelmesini istemiyorum. En iyisi [Türkiye'den] ayrılmak.[182]

Döviz darboğazı nedeniyle yurtdışına çıkışların üç yılda bir kereyle kısıtlandığı bir ortamda Türk Yahudileri yurtdışına çıkma haklarını "acil bir durum" da kullanmayı tercih ediyorlardı. "Acil durum" tabiî ki Türkiye'ye terk etme kararının verilmesine neden olacak bir toplumsal veya siyasi kaosun meydana gelmesiydi. Yahudi Ajansı'nın *(Sohnut)* bir yetkilisi siyasi durumun ciddi ve va-

---

179 AJC Arşivi, FAD Foreign Affairs Division, Kutu 29 İsviçre-Zaire, "Turkey 1979", Nives Fox'un Abraham S. Karlikow'a yolladığı 7 Eylül 1979 tarihli mektup.

180 "Kaçan kaçana", *Hürriyet*, 25 Mayıs 1980. Sıralama şöyleydi: Azınlıklar, zengin işadamları, teknik meslek grupları, yurtdışında okuma ve arkasından iş imkânı bulanlar, Almanya grubu, Londra grubu, İsviçre grubu, siyasi kaçaklar, haklarında mahkeme kararı olanlar, yurtdışında yerleşenlerin akrabaları, yakınları.

181 Uğur Cebeci, "İki Musevi işadamı 30 milyarla kaçtı...", *Hürriyet*, 5 Haziran 1980.

182 Sam Cohen, "Turks emigrate in droves due to economic woes, political violence", *The Christian Science Monitor*, 26 Haziran 1980, s. 7.

him olduğunu vurguladıktan sonra Türk Yahudilerinin göç edip etmeme kararını vermek için acele etmelerini isteyecek, çok fazla düşünüldükten sonra alınacak bir kararın belki de artık çok geç kalmış bir karar olabileceği konusunda ikazda bulunacaktı.[183] Türk Yahudi toplumunun varlıklı kesimiyle üniversite çağında çocuk sahibi aileleri saran panik havasının bir diğer kanıtı Amerika'ya göç etmek isteyen birkaç İstanbullu Yahudi'nin Amerikan Yahudi Komitesi'ne (AJC) başvurmalarıydı.[184] 12 Eylül darbesinden on bir gün önce *The New York Times* gazetesinde yayınlanan bir haberde bir cemaat lideri o günlerde neler hissettiğini şu sözlerle özetlemekteydi: "Hayat herkes için zorlaşıyor. Terör devam ederse imkânı olan Türkler ve Yahudiler Türkiye'yi terk edecek. Çocuklarımızın üniversitelerdeki siyasi şiddete bulaşmalarını istemiyoruz."[185] Bu haleti ruhiye başkaları tarafından da paylaşılıyordu. Gazeteci Leyla Umar 1980 yılının Ağustos ayında "çok ünlü, Musevi asıllı bir iş adamımız bir gece yemek yerken Boğaz'a nazır yalısında [bana] pat diye [şunları söyledi]" diye konuşmayı şöyle nakletmekteydi:

> Hiç aklınıza Türkiye'yi motorlarıyla terk etmek için tetikte bekleyen zenginlerin giderek arttığı geldi mi? Açık söyleyim, benim en azından bir düzine arkadaşım sırf bu amaçla birbirinden lüks motör ve yatlarını Ege'deki limanlarda bekletiyorlar. Memlekette istemedikleri yönde bir hareket olduğu an birkaç saat sonra Yunan adalarına doğru yol alanı durdurmanın kimsenin aklına gelemeyeceğini düşünüyorlar.[186]

---

183 Paul McMillan, "Turkey's Jews: Their security wanes and their fear grows", *Newsview*, 14 Eylül 1980, sayı 18, s. 20-21.

184 AJC Arşivi, International Relations Department, Geographic Files, Kutu 14, "Turkey Contacts", Eli Perahya'nın George E. Gruen'e yazdığı 8 Mart 1980 tarihli mektup / AJC Arşivi, Foreign Affairs Division, Kutu 29, İsviçre-Zaire 1974-1981 "Turkey 1980", George E. Gruen'in İnci Simon ve Efrayim Kamhi'ye yazdığı 12 Mart 1980 tarihli mektuplar.

185 Marvine Howe, "Turkish Jews, accepted for centuries, beginning to worry", *The New York Times*, 1 Eylül 1980, s. 2.

186 Leyla Umar, "Bizler Türklüğümüz ile iftahar eden Ermenileriz", *Hürriyet*, 3 Ekim 1980.

b) Kudüs'ün Başkent İlân Edilmesi ve Tepkiler

İsrail Parlamentosu 24 Temmuz 1980 tarihinde kabul ettiği bir yasayla Kudüs'ü "ebedî ve bölünmez başkent" ilân edecekti. Bu karar İsrail'in Altı Gün Savaşı'nda ele geçirdiği Doğu Kudüs'ü geri vermeyeceği anlamını taşımaktaydı. Karar Türkiye'de büyük tepki yarattı.[187] İsrail Parlamentosu'nun yasayı onaylaması üzerine Bakanlar Kurulu Türkiye'nin Tel Aviv Büyükelçiliği maslahatgüzarını geri çağırmayı kararlaştırdı.[188] Kudüs'ün başkent ilân edilmesi, Türkiye'de bir hükümet buhranına yol açacaktı. MSP azınlık hükümetinden İsrail'le diplomatik ilişkilerini kesmesini ısrarlı bir şekilde talep etti. MSP Konya milletvekili Şener Battal Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen'in BM'deki tutumunu yakından izleyeceklerini, İsrail'i desteklemesi halinde derhal gensoru önergesi vereceklerini açıkladı.[189] İslâmî görüşteki birçok dernek tepkisini çoğu zaman antisemit bir üslûbun egemen olduğu bildirilerle dile getirdi.[190]

Kudüs'ün başkent ilân edilmesinin İslâmî kesimde yarattığı tepkinin bir diğer tezahürü Hahambaşılık binasının bombalı saldırıya uğramasıydı. 28 Temmuz 1980 günü saat 23.30'da patlayan bomba maddi hasara yol açtı. Bombayı koyanlar binaya "Lânetli İsrail Kudüs'den defol! Müslüman olmayanları Müslüman topraklarından kovacağız" yazan ve "Müslüman Gençlik" imzasını taşıyan bir bildiri de bırakacaklardı.[191] Bu saldırı üzerine Hahambaşı David

---

187 Basın bu karara oldukça sert tepki gösterdi. Oktay Ekşi, "Kudüs olup bittisi", *Hürriyet*, 27 Temmuz 1980 / Oktay Ekşi, "Bencilliğin böylesi", *Hürriyet*, 6 Ağustos 1980 / Örsan Öymen, "Kudüs'ün yarattığı fırsat", *Milliyet*, 5 Ağustos 1980 / Ali Sirmen, "Kudüs-Ankara-MSP", *Cumhuriyet*, 27 Temmuz 1980.

188 "MSP İsrail ile ilişkilerin kesilmesini hükümetten resmen isteyecek", *Cumhuriyet*, 1 Ağustos 1980.

189 *Millî Gazete*, 25 Temmuz 1980.

190 "Laleli: 1400 yıllık İslam beldesi Kudüs, İsrail'e başkent olamaz,"*Millî Gazete*, 31 Temmuz 1980 / "YİE Federasyonu: Bu hadise 15. Asrın en büyük cinayetidir", *Millî Gazete*, 31 Temmuz 1980 "Müfettişler Derneği Başkanı Kazancı: 'Kudüs bir oldu bittiye getirilemez", *Sabah*, 2 Ağustos 1980 / "MTTB : 'İsrail ve bütün dostlarını telin ediyoruz", *Hürriyet*, 31 Ağustos 1980.

191 "Una bomba eksplozio en el Gran Rabinato", *Şalom*, 30 Temmuz 1980.

Asseo başkanlığında bir heyet İstanbul Valisi Nevzat Ayaz'ı ziyaret edip endişelerini dile getirdi. Vali Ayaz Yahudi asıllı vatandaşların diğer yurttaşlarla eşit haklara sahip olduklarını belirterek endişe edilmemesini istedi. Ayaz antisemit yayınları eleştirecek ancak basın özgürlüğü nedeniyle herhangi bir müdahalede bulunamayacağını, buna karşılık gerekli güvenlik önlemlerinin alınacağını bildirecekti.[192]

c) Dışişleri Bakanı Hakkında Gensoru Önergesi

MSP 29 Temmuz 1980 günü Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen hakkında gensoru önergesi verdi. Önergede Siyonizmin "adım adım ilerleyerek Fırat, Dicle ve Nil havzalarını" işgal etmeye hazırlandığı yer aldı. Kudüs'ün başkent ilân edilmesi konusuna değinildi ve "İsrail'in Kudüs'ü başkent ilân etmesi, aynı projenin bir diğer bölümü olan Anadolu'muzu kendisine vilâyet yapma adımının bir başlangıcıdır" denerek İsrail'le mevcut diplomatik ilişkilerin kesilmesi istendi.[193]

Gensoru önergesini vermesinden sonra MSP Genel Başkanı Erbakan *İstanbul Bayram* ve *Ankara Bayram* gazetelerinde yayınladığı "Kudüs ve Siyonizm", "Anarşi ve Siyonizm" başlıklı iki başmakalede antisemit söylemin klasikleşmiş temalarını ard arda sıralayacaktı.[194] Erbakan'ın bu yazılarını abartılı ve yanlış bulduğunu belirterek eleştirecek tek gazeteci Ergun Göze'ydi.[195] 1990'lı yıllarda RP milletvekili olan Yasin Hatiboğlu da *Millî Gazete*'deki yazısında Yahudilere karşı cihad ilân edilmesini istemekteydi.[196]

---

192 Sam Cohen, "Turkey delays break", *The Jewish Chronicle*, 15 Ağustos 1980.

193 "MSP, Erkmen için gensoru verdi", *Cumhuriyet*, 30 Temmuz 1980 / "Bugün Millet Meclisine verilen gensoru önergesinin tam metni", *Millî Gazete*, 5 Eylül 1980. Gensorunun tam metni için bkz. Dr. Esra Çayhan, 1997, s. 214-220.

194 Prof. Dr. Necmettin Erbakan, "Kudüs ve Siyonizm", *Ankara Bayram Gazetesi*'nden aktaran *Millî Gazete*, 15 Ağustos 1980 / Prof. Dr. Necmettin Erbakan, "Anarşi ve Siyonizm," *İstanbul Bayram Gazetesi*'nden aktaran *Millî Gazete*, 16 Ağustos 1980.

195 Ergun Göze, "Türkiye'deki anarşinin arkasında siyonizm vardır", *Tercüman*, 23 Ağustos 1980 / Ergun Göze, "Eski AP yeni MSP ve siyonizm", *Tercüman*, 6 Eylül 1980.

196 Yasin Hatiboğlu, "Cihad ilan edilmelidir!.." *Millî Gazete*, 18 Ağustos 1980.

Gensoru önergesinin gündeme alınıp alınmaması konusunda TBMM'de yapılan konuşmalarda MSP adına konuşan Genel Başkan Yardımcısı Recai Kutan Yahudi'nin dünya egemenliği peşinde olduğunu tekrarlayacaktı.[197] 5 Eylül 1980 günü oylamaya sunulan gensoru önergesi CHP ve MSP'nin oylarıyla kabul edilecek ve çok partili demokrasi döneminde ilk kez bir bakan düşürülecekti. Recai Kutan, Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen'in düşürülmesini "Batı Kulüp zihniyetinin tasfiyesine atılan bir adım" olarak değerlendirecekti.[198] Necmettin Erbakan'ın değerlendirmesi ise şöyleydi:

> Bu kararın alınması çok tâbiidir, çünkü Kudüs'ün milletimizin kalbinde özel bir yeri vardır. İsrail'in Kudüs'ü başkent yapma kararı İsrail'in Anadolu'yu işgal kararıyla müsavidir. [eşittir] Bizim içimizdeki anarşiyi körükleyen İsrail'dir. Ama hükümet İsrail'le ilişkiyi kesmemekte direnmiş, parlamento da bu hükümetin bakanını ıskat etmiştir.[199]

d) "Kudüs'ü Kurtarma Yürüyüşü"

Erkmen'in düşürülmesinden bir gün sonra, 6 Eylül 1980 günü, MSP'nin en güçlü olduğu illerden Konya'da daha önceden yapılması kararlaştırılan "Kudüs'ü Kurtarma Yürüyüşü ve Mitingi" düzenlendi.[200] MSP Gençlik Teşkilâtları Genel Başkanı Ahmet Oğuz'a göre yürüyüşün amacı "inanan gençlerin, milletimizin ilk kıblemiz Kudüs hakkındaki duygu ve düşüncelerini ifade etmek"ti.[201] Yürüyüşe MSP'lilerin yanı sıra Çanakkale'de açılan Dünya İslâm Gençlik Kampı'nda bulunan İslâm ülkelerinin gençleriyle FKÖ, Irak ve Libya'nın Ankara'daki diplomatik temsilcileri katıldı. Yürüyüş sırasında yeşil cübbeli göstericiler yeşil bayrak taşıyarak ve tekbir ge-

---

197 Recai Kutan, 1989, s. 274-278 ve 282-284.

198 "MSP'li Kutan: 'Erkmen'in düşürülmesi Batı kulüp zihniyetinin tasfiyesine atılan bir adımdır'", *Milliyet*, 7 Eylül 1980.

199 "Erkmen düşürüldü", *Milliyet*, 6 Eylül 1980.

200 "MSP Konya'da 'Kudüs'ü Kurtarma' mitingi yapacak", *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1980.

201 "İnanan gençlik 6 Eylül'de Konya'da şahlanacak", *Millî Gazete*, 29 Ağustos 1980.

tirerek "Batı gidecek, şeriat gelecek!" diye bağırdılar. Yürüyüş ve miting sırasında taşınan pankartlar ve atılan sloganlar arasında "Kudüs'ü kurtarmak Müslümanlara vaciptir", "Kudüs'ün başşehir ilânı, Anadolu'nun İsrail'e vilâyet ilânına müsavidir", "İslam dinarı, siyonizmin tepesine inecek atom bombasıdır", "Siyonizmin bir kolu komünizm, öteki kolu kapitalizmdir" sloganları yer aldı. Sarıklı ve cübbeli yedi yaşında bir çocuk üzerinde "Yahudiler'e ölüm" yazılı bir pankart taşımaktaydı.[202]

Konya'daki yürüyüşte sarıklı çocuk üzerinde "Yahudi'ye ölüm" yazılı pankart taşımakta. *Hürriyet*, 7 Eylül 1980

Yürüyüşte atılan sloganlar, İstiklâl Marşı söylenirken bazı göstericilerin yere çömelmeleri ve yürüyüş sırasında yeşil bayrak açılması Türk Silahlı Kuvetleri'nin tepkisini çekti. Dönemin Genelkurmay Başkanı Org. Kenan Evren anılarında bu yürüyüşü "31 Mart olayını tekrar etmek", başka bir deyimle, "şeriatçı bir ayaklanma"

---

[202] "Mitingde atılan sloganlar", *Millî Gazete*, 7 Eylül 1980 / "MSP Konya'da Kudüs'ü Kurtarma Yürüyüşü Yaptı", *Hürriyet*, 7 Eylül 1980.

şeklinde değerlendirecekti.[203] *Millî Gazete* ise yürüyüş sırasındaki gösteriler nedeniyle laik kesimin tepkisini "İsrail yanlısı tüm şer güçler"in kendilerine karşı harekete geçmeleri olarak değerlendirecekti.[204]

e) 12 Eylül Darbesi

"Kudüs'ü Kurtarma Yürüyüşü"nden altı gün sonra sabah 05.00'de Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ülkenin yönetimine el koydukları haberiyle uyanan Türk Yahudi toplumu rahatlayacaktı. 12 Eylül öncesinde gazeteci Leyla Umar'a tedirginliğini aktaran Yahudi işadamı 12 Eylül darbesinden sonraki tepkisini ise gene Leyla Umar'a şöyle aktaracaktı:

> 12 Eylül'den sonra hatırını sormak için açtığım bu iş adamına dostlarının kaçının motoruyla karşı adalara yolculuğa çıktığını bilip bilmediğini sordum. Yanıt şu oldu: "Tabii bana hiçbiri gideceği tarihi söyleyecek değildi. Ama ben de 12 Eylül'ün hemen ertesi günü onlara hatırlarını sordum. Aynen şunu söyledi bir tanesi. "Bavullarım bile hazırdı. Ama şu anda fabrikamın başına gidiyorum. Hemen üretime geçeceğiz ve belki de uzun süre değil keyif, iş için bile motoruma ayak basamayacağım. Diğerlerinin ne düşündüğünü bilmiyorum ama gözlemime göre arkadaşların çoğu tetikte beklettikleri motor ve yatlarını sadece keyif için kullanacağı benziyorlar artık."[205]

12 Eylül askerî darbesiyle derin bir nefes alıp ferahlayan Türk Yahudi toplumu darbe sonrasında yeni dönemin en azından geride bıraktıkları on yıl kadar kötü olmayacağını tahmin ediyordu. Yahudilerden ve İsrail Devleti'nden nefret eden MSP kurmaylarının siyasetten men edilmeleri nedeniyle antisemit söylemin fevkâlade azalacağını ve belki de yok olacağını düşünmekteydi. 12 Eylül

---

[203] Kenan Evren, 1990, s. 535.

[204] Faruk Behlül, "İsrail radyosu Konya mitingini düzenleyenlerin yargılanmasını istedi", *Millî Gazete*, 10 Eylül 1980.

[205] Leyla Umar, "Bizler Türklüğümüz ile iftihar eden Ermenileriz", *Hürriyet*, 3 Ekim 1980.

darbesinin sonrasında Türk Yahudi toplumu için önemli olan gündelik yaşamın sükûnet içinde devam etmesi, 24 Ocak Kararları'nın uygulanmasından vazgeçilmemesi ve Yahudi aleyhtarı söylemin tekrar canlanmamasıydı. Darbe sonrasında Oramiral Bülend Ulusu'nun başbakanlığında kurulan hükümette ekonomiden sorumlu Başbakan Yardımcısı olarak görev alacak olan Turgut Özal'ın 1980 sonrası Türkiyesi'ne damgasını vuracağını henüz hiç kimse tahmin edemiyordu. 12 Eylül 1980 sabahı ihtilâlin gerçekleşmesi karşısında rahat nefes alanların öngöremedikleri bir diğer gelişme 1980 sonrasında hem Türkiye'de, hem de İslâm ülkelerinde İslamcı akımların yükselmeye başlayacağı ve radikalleşeceğiydi. SSCB'nin 1979 yılının Aralık ayında Afganistan'a saldırması Amerikan yönetimi için İran'da meydana gelen İslâm Devrimi'nden daha önemliydi. Başkan Jimmy Carter'ın Millî Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brezinski için "en önemli şey Sovyetler'e karşı İslâmi bir ittifakın oluşturulması" idi.[206] Uluslararası siyaset bilimi diline "yeşil kuşak" veya "yeşil hilâl" adıyla mal olan bu siyaset SSCB'nin yayılmacı eğilimlerini durdurma amacıyla SSCB'nin güney sınırı boyunca siyasal İslam'ın egemen olduğu iktidarlarla kuşatmak ve böylece SSCB içinde istikrarsızlık yaratmaktı. CIA eski başkanı emekli Oramiral Stansfeld Turner yıllar sonra *Radikal* gazetesi yazarı Murat Yetkin'le yaptığı söyleşide bu siyasetin hatalı olduğunu kabul edecekti.[207] 12 Eylül darbesi sonrasında henüz hiç kimse bu siyasetin siyasal İslam'ın güçlenmesini ve radikalleşmesine yol açacağını idrak etmiyordu.

---

[206] Fawaz Gerges, 2001, s. 123.

[207] Murat Yetkin, "ABD'nin siyasi İslam fiyaskosu", *Radikal*, 4 Ocak 2004.

IV- Askerî Yönetim Yılları (1980-1983)

1. 12 EYLÜL DARBESİ SONRASINDA DURUM

a) Türk Yahudi Toplumunun Durumu

6 Eylül 1980 günü Konya'da düzenlenen "Kudüs'ü Kurtarma Yürüyüşü"nde sergilenen konuşma ve sloganlar nedeniyle tedirginliği ve endişesi artan Türk Yahudi toplumu TSK'nın 12 Eylül sabahı yönetime el koymasını ferahlama ve memnuniyetle karışık duygularla karşıladı. Bu ferahlama hem Necmettin Erbakan ve MSP'lilerin siyasetten uzaklaştırılmalarından, hem de anarşik ortamın durulmasından kaynaklanıyordu. Darbe sonrasında bir Amerikalı gözlemciye konuşan İstanbullu bir Yahudi çift 1977 yılından beri ilk kez gece sokağa çıkıp sinemaya gitmeye cesaret ettiklerini söyleyeceklerdi.[1] Hahambaşı David Asseo'nun darbe sonrasında MGK'na yolladığı "Türk Musevileri askerî idare altında kendilerini huzurlu hissediyorlar" telgrafı da benzeri bir ruh halini yansıtmaktaydı.[2] MGK tarafından yapılan ilk açıklamada "mezhep kışkırtmaları"nı kınayan ve "Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde yaşayan ve kendini Türk vatandaşı kabul eden herkesin tek bir vü-

---

1 George E. Gruen, "Schizophrenic Turkey", *Present Tense*, 9, 1(Sonbahar 1981), s. 47-50, 50.

2 Ufuk Güldemir, 1986, s. 68-69.

cut halinde Türk milletini oluşturduğu"nu hatırlatan mesaj da ayrımcı uygulamalara en fazla maruz kalmış azınlıklar için güven telkin ediciydi.[3]

Darbeden duyulan memnuniyetin bir diğer nedeni de ekonomiyle ilgiliydi. MGK'nın 24 Ocak Kararları ile yürürlüğe konulan serbest piyasa ekonomisi siyasetini aynen sürdüreceğini açıklaması bütün iş âlemini olduğu gibi Yahudi işadamlarını da memnun etmişti.[4] Darbeden bir ay sonra *Şalom* gazetesinde yayınlanan bir yazıda antisemitizmin mevcut olmadığı bir ülke olmasından ötürü Türkiye Cumhuriyeti'ne hayır duası okunmasının istenmesi[5] ise Yahudi aleyhtarı söylemi siyaset lisanının bir parçası haline getiren aşırı sağ ve İslâmî kesimin yazarlarıyla siyasetçilerinin darbe sonrasında bu söylemi terk etmek zorunda kalmalarından ötürü duyulan memnuniyetin diplomatik bir dille ifadesiydi. Darbeden iki yıl sonra Hahambaşı ve sivil liderlerle yapılan bir mülakatta liderler cemaatin 12 Eylül öncesine kıyasla çok daha huzurlu olduğunu belirtmekte, 12 Eylül öncesinde kendilerini en çok endişe ettiren gelişmenin siyasal İslâm hareketinin yükselişi olduğunu söylemekteydiler.[6]

Askerî idarenin, siyasetçileri, aydınları, sağ ve sol örgüt sempatizanlarını gözaltına alması sonucunda toplum askerî vesayet altında yaşamaya başlamıştı. Toplumsal düzenin yeniden inşa edildiği ve demokrasinin beklemeye alındığı bu süreç iş dünyası, burjuvazi, ana mecrada yer alan gazeteler ve orta sınıfın ezici çoğunluğu tarafından onaylanacaktı. Bu nedenle Türk Yahudi toplumunun askerî darbeyi onaylaması hiç şaşırtıcı değildi. Askerî idarenin yarattığı "güven" ve "huzur" havasından ötürü yetmişli yıllarda İsrail'e göç eden aileler bile Türkiye'ye geri dönmeyi düşünmeye başlamışlardı.[7] Bu güven

---

3 *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1980.

4 Sam Cohen, "Turkish coup relief", *The Jewish Chronicle*, 19 Eylül 1980, s. 1.

5 "Onde estamos bindigamos", *Şalom*, 8 Ekim 1980.

6 Marvine Howe, "Turkey's Jews see Lebanon hazards", *The New York Times*, 15 Haziran 1982, s.19.

7 AJC Arşivi, International Relations Department, Kutu 13, "Turkey 1984", Nives E. Fox'un (Paris bürosu) AJC, New York, Foreign Affairs Department'e yolladığı 14 Haziran 1982 tarihli mektup.

havasına rağmen Hahambaşılık resmî makamların eleştirisine maruz kalmamak için uluslararası Yahudi örgütleriyle gayri resmî yürüttüğü ilişkilerini resmileştiremeyecekti.[8] Bir cemaat liderinin Türk Yahudi toplumunun ileriki yılların seyri konusundaki, "Kaderimiz bir güçler üçgeni tarafından etkilenmekte: Türkiye'nin içindeki gelişmeler, Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilerin seyri, Ankara'nın İsrail ve Arap ülkeleriyle olan ilişkisinin seyri" sözleri ise seksenli ve doksanlı yıllarda cemaat liderlerini en fazla meşgul edecek iki ana konunun "Türkiye-İsrail yakınlaşması" ve "Türkiye Cumhuriyeti'nin tanıtım faaliyetlerini destekleme" olacağının âdeta bir kehanetiydi.[9]

b) Türkiye-İsrail İlişkilerinde Gelişmeler

MSP'nin 12 Eylül öncesinde Türkiye'nin İsrail ile olan diplomatik ilişkilerinin kesilmesini talep etmesi karşısında endişelenen Türk Yahudi toplumunu askerî darbe sonrasında ummadık bir olumsuz gelişme beklemekteydi. Askerî idare İsrail ile diplomatik ilişkilerin düzeyini düşürmeye karar vermişti. Bu kararın nedeni Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar ve uluslararası para piyasalarından kredi temin edemeyişiydi. Bu nedenden ötürü Türkiye, Arap ülkeleri nezdinde "İslâm" kartvizitini ileri sürerek yakınlaşmaya ve kredi arayışına girecekti.

1980 yılının Eylül ayında Fas'da düzenlenen İslâm Konferansı'na katılan ve Türkiye'nin İsrail'le olan ilişkileri kesmemesinden dolayı Arap ülkeleri tarafından ağır bir şekilde eleştirilen Dışişleri Bakanı İlter Türkmen dönüşünde Devlet Başkanı Org. Kenan Evren'e durumu anlattı ve ekonomik krizin İsrail'le olan ilişkilerin askıya alınması halinde aşılacağını bildirdi. 1980 yılının Kasım ayında yapılan MGK toplantısında konu tartışmaya açıldı ancak MGK teklife sıcak bakmadı. Bunun üzerine İlter Türkmen diplomatik

---

[8] AJC Arşivi, Foreign Affairs Department, Kutu 29, İsviçre-Zaire dosyaları 1974-1981, "Turkey 1981", George E.Gruen'in 12 Haziran 1981 tarihli bilgi notu.

[9] George E. Gruen, "Schizophrenic Turkey", *Present Tense*, 9, 1(Sonbahar 1981), s. 47-50, 50.

temsil düzeyinin ikinci kâtip düzeyine indirilmesini teklif etti ve bu teklifi oybirliğiyle kabul edildi.[10] Karar 26 Kasım 1980 tarihinde İsrail'e resmen bildirildi ve 1981 yılının Şubat ayının sonunda yürürlüğe gireceği belirtildi.[11] Bu kararın açıklandığı gün Suudi Arabistan daha önceden söz verdiği ancak o ana kadar beklettiği ekonomik yardım çekini Türkiye'ye sunacaktı.[12] Ancak bu karar İsrail'i şaşkınlığa uğratacaktı.[13]

Kararın açıklanmasından kısa süre sonra Dışişleri Bakanı İlter Türkmen NATO Bakanlar Konseyi toplantısına katılmak üzere gittiği Brüksel'de ABD Dışişleri Bakanı Edmund Muskie'yle karşılaşacaktı. Muskie, Türkmen'e bu karardan dolayı ABD'nin Türkiye'ye yapacağı yardımların tehlikeye girebileceğini bildirdi. İlter Türkmen Türkiye'nin NATO nezdindeki daimi delegesi Osman Olcay'ın evinde İsrailli diplomat Moshe Sasson'la da gizlice görüştü. Sasson 1960'lı yıllarda Ankara'da İsrail Büyükelçiliği'nde maslahatgüzar olarak görev yaptığından Türkmen'le dostane ilişkiler içindeydi. Moshe Sasson Türkmen'e şu soruyu yöneltecekti:

> Atatürk'ün Türkiyesi nereye gidiyor? Ve Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'nin hedefini çizmiştir. Bu hedef, Batı'dır. Oysa siz, Araplara hoş görünmek için, İsrail ile ilişkilerinizi geriletirken, Atatürk'ün gösterdiği yoldan ayrılıyorsunuz. Türkiye neden Atatürk'ün çizgisinden sapıyor?

Bu eleştiri ve serzeniş karşısında İlter Türkmen Başkonsoloslu-ğu kapatma ve El Al'in uçak seferlerini durdurma kararlarından vazgeçecekti.[14] Buna karşılık Moshe Sasson da İlter Türkmen'in

---

[10] Sedat Ergin, "Amerikan belgeleri ışığında diplomasi satrancı", *Hürriyet*, 3 Ekim 1988

[11] "Türkiye İsrail'le ilişkilerini asgari düzeye indiriyor", *Milliyet*, 3 Aralık 1980.

[12] George Gruen, "Turkey's relations with Israel and its Arab neighbours", *Middle East Review*, İlkbahar 1985, Cilt 17, Sayı 13, s. 33-43.

[13] Çetin Yetkin, "12 Eylül sonrası ve irtica", *Milliyet*, 30 Nisan 1990.

[14] Sedat Ergin, "Amerikan belgeleri ışığında diplomasi satrancı", *Hürriyet*, 4 Ekim 1988.

"basını beğenmediğimiz bir şekilde etkiliyor" gerekçesiyle geri alınmasını istediği Ankara'daki İsrail Büyükelçiliği'nin Basın Ataşesi'ni geri çekmeyi kabul edecekti.[15]

1981 yılının Ocak ayında Taif'te düzenlenen ve Türkiye'nin de katıldığı İslâm Ülkeleri Zirvesi'nde alınan İsrail'le diplomatik ilişkileri kesme, İsrail'e boykot ilan etme, İsrail'le ticari ilişkilerde olan firmaları Arap ülkelerinin boykot listesine alma, Kudüs'ün kurtarılması için "cihad" çağrısında bulunma kararları Amerikan Yahudi çevrelerini endişelendirecekti.[16] Bu kararlara imza atan Türkiye'nin İsrail'le en alt düzeye indirdiği diplomatik ilişkilerini tamamiyle kesmeye karar vermesinden endişe eden 69 Amerikan senatörü Türkiye Cumhuriyeti'nin böyle bir adım atmaması için Washington Büyükelçisi Şükrü Elekdağ'ı mektupla ikaz etti.[17] Bunun yanı sıra Amerikan Yahudi Komitesi (AJC) ve B'nai B'rith International'ın Türkiye'nin İsrail'le ilişkiler konusundaki niyetinin ne olduğunu en yetkili ağızdan duymak için o sırada Amerika'yı ziyaret etmekte olan Dışişleri Bakanı İlter Türkmen ve Washington Büyükelçisi Şükrü Elekdağ'la bir araya geldi. Amerikan Yahudi kuruluşları temsilcileri Türkmen'den Türkiye'nin geleneksel dengeleri gözeten Ortadoğu siyasetinde ölçüyü kaçırıp Arap yanlısı bir tavır benimsememesi ve İsrail'le diplomatik ilişkilerini kesmemesini rica ettiler. Amerikan Yahudi kuruluşları Türkmen'in Türkiye'nin dengeli bir dış siyaset sürdürmeye ve İsrail'in varlığını tanımaya devam edeceğine dair verdiği sözler[18] karşısında bir süre için sakinleşecek ancak Türkiye-İsrail ilişkilerinin iyileşmediği hatta daha da kötüleştiği izlenimini taşıyacaklardı.[19] Bu olumsuz havayı

---

15 Moshe Sasson'la 24 Kasım 2002 tarihli görüşme.

16 "Taif'teki zirvede, İslâm ülkelerinin İsrail'e boykot ilân etmesi kararlaştırıldı", *Milliyet*, 29 Ocak 1981 / "İslâm ülkeleri İsrail'e karşı baskıyı arttıracaklar", *Cumhuriyet*, 30 Ocak 1981

17 "69 Amerikalı", *Cumhuriyet*, 25 Ocak 1981 / Sam Cohen, "Turkey warned by US senators", *The Jewish Chronicle*, 6 Şubat 1981, s.2.

18 AJC Arşivi, Foreign Affairs Department, Kutu 29, Dosya: İsviçre-Zaire 1974-1981, "Turkey 1981", George E.Gruen'in 4 Nisan 1981 tarih "mahrem" başlıklı bilgi notu.

19 AJC Arşivi, Foreign Affairs Department, Kutu 29, Dosya: İsviçre-Zaire 1974-1981, "Turkey 1981", George E.Gruen'in Hyman Bookbinder'e yolladığı 9 Ekim 1981 ta-

güçlendiren bir başka etken Arap ülkelerinin baskısı üzerine THY'nın ekonomik nedenler ileri sürerek 16 yıldan beri Tel Aviv'e düzenlediği uçuşları durdurmasıydı.[20] Arap ülkeleri bununla da yetinmeyip Türkiye'nin İsrail'le olan tüm ilişkilerini sona erdirmesi ve El Al'in seferlerini de durdurmasını istemeleri üzerine Dışişleri Bakanı Türkmen, "İsrail'i ziyaret eden Yahudi asıllı vatandaşlarımız var. El Al'in uçuşlarını durdurursak bir bakıma bu vatandaşlarımızı cezalandıracağız ve Türkiye Yahudilerine karşı ayrımcılık yapan durumuna düşeceğiz" sözleriyle bu talebi reddecekti.[21] El Al'in seferleri durduracağı endişesine kapılıp İsrail'in İstanbul Başkonsolosluğu'na telefon edip böyle bir kararın verilmemesi için rica eden İstanbullu bir Yahudi'nin "Lütfen İsrail'le olan göbek bağımızı kesmeyin" sözleri Türk Yahudi toplumunun ruh halini yansıtmaktaydı.[22]

Amerikan Yahudi örgütlerini endişelendiren bir diğer gelişme de TCDD'nin düzenlediği ve Suudi Arabistan Kalkınma Fonu'ndan finansmanı sağlanan uluslararası "İskenderun-Divriği Demiryolu Hattı Sinyalizasyon Tesisleri" ihalesiydi. İhale şartnamesinde yer alan "Arap Ülkeleri Birliği ile Suudi Arabistan'ın boykot listelerinde yer almayan şirketler ihaleye katılabilirler" şartı AJC'nin tepkisine yol açtı. AJC Birleşik Amerika Hazinesi nezdinde şartnamenin

---

rih "mahrem" başlıklı bilgi notu. "Kötüleşme" den anlaşılan ve Gruen'in yazısında sözünü ettiği olaylar şunlardı: Kudüs İbrani Üniversitesi'nin düzenlediği Atatürk konulu konferansa davet edilen Türk öğretim üyelerinin bir kısmı bu daveti reddetti veya resmî makamlardan gerekli izni alamadı. Türkiye'ye giriş için gerekli vizeleri temin edemeyen İsrailli öğretim üyeleri Türkiye'ye gidemedi. İsrailli meslektaşları tarafından davet edilen Türk sanayicilerin İsrail'e gitmeleri yasaklandı. Üniversite oyunlarına katılmak isteyen İsrailli sporculara Türkiye'ye giriş vizesi verilmedi ("30 İsrailli sporcuya Türkiye'ye giriş izni verilmedi", *Cumhuriyet*, 26 Mayıs 1982). Türkiye'de düzenlenen bir uluslararası tıp konferansına katılacak İsrailli hekimlere giriş vizesi vermedi (Margery Greenfeld ve David Landau, "Turkey bans Israeli experts from Congress", *The Jerusalem Post*, 26 Eylül 1983).

20 "Turkey ends Israel flights", *The Jewish Chronicle*, 5 Haziran 1981, s.2.

21 Sam Cohen, "Turkey refuses to block El Al flights", *The Jewish Chronicle*, 23 Nisan 1982, s.3.

22 George E. Gruen, "Schizophrenic Turkey", *Present Tense*, 9, 1(Sonbahar 1981), s. 47-50, 47.

bu şartı için itirazda bulundu. Bunun üzerine Birleşik Amerika Hazinesi Türkiye'nin dikkatini çekti. Sonuçta Türkiye uluslararası ihalelerde böyle bir şartın yer almayacağına dair teminat verdi.[23] Bu teminat Amerikan Yahudi örgütlerini memnun edecekti. WJC Genel Sekreteri memnuniyetini şöyle ifade edecekti:

> Biz Amerikan Musevileri Türkiye'yi Ortadoğu'da İsrail'le ilişkisi olan, laik ve istikrarlı bir ülke olarak görüyoruz. İran'daki İslâm devriminden sonra Türkiye'de bazı antisemitizm belirtilerinin ortaya çıkması üzerine biraz endişelendik ama 12 Eylül'den sonra bu belirtiler kayboldu. Antisemitizm her ülkede görülüyor ama önemli olan hükümetlerin bu tür hareketlere tepki gösterip göstermedikleri Türkiye bu açıdan örnek bir ülke. Örneğin geçen yıl Türkiye'de Suudi Arabistan tarafından finanse edilecek bir kamu yatırım projesinin anlaşmasına Araplar İsrail ürünü teknolojinin boykot edilmesi maddesini koydurmuşlar. Meseleyi ortaya getirdik. ABD yönetimi Türkiye'ye iletti, hemen düzeltildi. Önemli olan bu yaklaşım.[24]

Türkiye-İsrail ilişkileri tarihinin en düşük düzeyinde olmasına rağmen bu ilişkilerin iyileşmesine yol açacak en önemli etken Amerikan Yahudi kuruluşlarının Amerika'nın dış siyasetini etkileme ve şekillendirmedeki gücüydü. Bir Türk Dışişleri Bakanlığı sözcüsünün gayri resmî olarak söylediği şu sözler gelecekte Türkiye-İsrail-Amerikan Yahudi lobisi-Hahambaşılık ilişkilerinin nasıl gelişebileceği konusuna ışık tutmaktaydı:

> Gelecekte Türkiye'de ne tür bir hükümet olursa olsun İsrail'le bir şekilde resmî ilişkilerin devam ettirilmesi Türkiye'nin millî çıkarları gereği olacaktır, zira İsrail bölgedeki en önemli askerî güçtür. Türkiye silahlarının % 99 unu ABD'den temin ediyor. Oradaki Yunan lobisiyle uğraştığımızdan lobicilik hakkında her şeyi biliyoruz. Bu lobile-

---

[23] Söz konusu ihale ilanı şudur: "From The General Directorate of Turkish State Railways (TCDD)", *The Wall Street Journal*, 26 Şubat 1982. Bu konudaki haberler için bkz "Turkey backtracks over Arab boycott", *The Jewish Chronicle*, 6 Ağustos 1982, s.26 / Turan Yavuz, "DDY, Yahudi lobisini kızdırdı", *Milliyet*, 10 Ağustos 1986.

[24] "Türkiye, on yıl öncesinden daha çok ortadoğulu oldu", *Cumhuriyet*, 27 Şubat 1985.

rin çok güçlü olduklarından onlara saygı gösterilmesi gerektiğini ve İsrail'in de ABD'de güçlü bir lobiye sahip olduğunu biliyoruz.[25]

2. TANITIM FAALİYETLERİNİN BAŞLANGICI

a) Amerika'daki Türklerin Örgütlenmeleri

Türkiye'nin Amerika'da yokluğunu hissettiği lobi faaliyetlerini örgütlü ve yaygın bir biçimde yürütülmesi için ilk adımı atacak olan kişi Washington Büyükelçisi Şükrü Elekdağ idi. Elekdağ'ın önayak olmasıyla 1979 yılının Aralık ayında Washington'da Amerikan Yunan ve Ermeni örgütlerinin faaliyetlerine karşı koymak ve ABD'de yerleşik Türklerin gündelik yaşamlarında karşılaştıkları ayırımcılıkla mücadele etmek için Türk Amerikan Dernekleri Asamblesi (ATAA) kuruldu.[26] ATAA olgun bir şekilde büyüyüp faaliyet göstermeye fırsat bulmadan iki ciddi sorunla uğraşmak zorunda kalacaktı. İlki *Midnight Express (Geceyarısı Ekspresi)* filminin Batı dünyasında yarattığı son derece olumsuz "Türkiye" ve "Türk" imgeleri idi. Diğeriyse Amerikalı Ermeni örgütlerinin 1915 Ermeni tehcirinde yaşanan katliamların soykırım olduğunu hem Birleşik Amerika Kongresi'ne kabul ettirme, hem de Washington'da kurulması tasarlanan Holokost Anıt-Müzesi'nin daimi sergilerine dahil ettirme çabalarıydı. Amerikan Yahudi örgütleri, İsrail Devleti ve Türk Yahudi toplumu liderleri ATAA ve Washington Büyükelçiliği'ni oldukça meşgul edecek olan bu iki meselede Türkiye'nin yanında yer alacaklardı. Bunun ilk örneği Türk Dışişleri Bakanlığı'nın İsrailli meslektaşları nezdindeki ısrarlı talebi üzerine İsrail Sansür Kurumu'nun *Geceyarısı Ekspresi* filminin gösterimini yasaklamasıydı.[27] Bir diğer örneği Türkiye'yi yurtdışında tanıtma ama-

---

[25] AJC Arşivi, International Relations Department, Geographical Files, Kutu 14, "Turkey 1983", Abraham H.Foxman'ın 18 Şubat 1983 tarihli "mahrem" başlıklı bilgi notu.

[26] ATAA, [1992], Tuna Köprülü, "Amerika'da Türkler birleşiyor", *Hürriyet*, 19 Mayıs 1980.

[27] "La sensura Israeliana defendio la projeksion del filmo *Midnight Express*", *La Luz De Israel*, 14 Eylül 1978 / Amos Eylon, "Our Shoah and others", *Ha'aretz*, 29 Eylül 1978, s. 13, 20, (İbranice).

cıyla kurulan TÜTAV'ın desteğiyle düzenlenip Roma, Viyana, Brüksel, Paris ve Londra'da seçkin bir izleyici kitlesine sunulan "Anadolu Güneşi–Dünkü ve Bugünkü Türkiye" moda gösterisiydi.[28] Bu gösterinin Vakko tarafından düzenlenmesi "Türk Yahudi toplumu–Türkiye Cumhuriyeti Devleti" birlikteliğinin âdeta bir simgesiydi.[29]

Ermeni meselesi konusunda ATAA'nın yürüttüğü kampanyanın ilk yıllarında bir dönem Ankara'daki Amerikan Büyükelçiliği'nde Kültür Ateşesi (1968-1970) olarak görev yapan Leon Picon,[30] Amerika'da yaşayan Dr. Kerim Cengiz Kevenk,[31] yirminci yüzyılın başında ABD'ye göç eden Milaslı Yahudi Albert J. Amateau,[32] Maryland American Turkish Association Inc. Başkanı Türk Yahudisi Dr. Yavuz Victor Kent etkili olacaklardı. Bu isimlerin ortak özellikleri (Kerem Kevenk hariç) Musevi ve (Leon Picon hariç) Türkiye doğumlu olmalarıydı. Kevenk Büyükelçi Şükrü Elekdağ ile dostane ilişkiler geliştirecek ve Amerika'daki Türk örgütlerinin ge-

---

28 Vakko'nun ilanı, *Cumhuriyet*, 14 Aralık 1981.

29 "Fikir bundan tam bir yıl önce [Atatürk'ün doğumunun] 100. yıl kutlama komitesince ortaya atılmış ve bir defile düzenlemesi için Vitali Hakko'ya öneri yapılmıştı. Hakko, basit bir defile değil, Türkiye'yi tam anlamıyla tanıtan dört başı mâmur bir gösteri düşünmüş, ancak devletten yardım alınamadığı için bundan vazgeçmişti. Aradan aylar geçmiş, bu kez Turizm-Tanıtma Bakanlığı'nca yeniden ortaya atılan fikir, komite koordinatörü Oramiral Işık Biren'ce benimsenmiş, Millî Güvenlik Konseyi'nin ve Devlet Başkanı'nın da onayı alınarak iş yürürlüğe konmuştu. Oramiral Biren'in zaten organizasyonunun her aşamasında büyük emeği ve katkısının olduğu belirtiliyordu. 50 milyonluk bir bütçenin 10 milyonu Vakko'dan, 4 milyonu Turizm-Tanıtma Bakanlığı'ndan, 26 milyonu ise Turgut Özal'ın onayıyla, birikmiş ihracat fonlarından kredi olarak sağlanmış ve olay gerçekleşmişti." Kaynak: Atilla Dorsay, 2002, s. 101.

30 ATAA, [1992] ve Leyla Kazaz, "Leon Picon Receives Distinguished Service Award", ATA-USA, Sonbahar 1986, aktaran http://www.tallarmeniantale.com/friends-of-turks.htm

31 Radyolog olan Kevenk hakkında bilgi için bkz. Liz Behmoaras, "Türkiye'nin Amerika'daki Yahudi Dostları Derneği üzerine", *Şalom*, 21 Eylül 1994 / Tuncer M. Kuzay & Rachel Bortnick, "ATAA mourns death of a noted Turkish-American physician scholar", *Turkish Times*, 15 Mart 1997.

32 Bu kişi hakkında fazla bilgi için bkz. Tevfik Güngör, "Milaslı Türk Albert 107 yaşında ABD'de öldü", *Dünya*, 6 Mart 1996.

lişmelerine büyük katkılarda bulunacak, Amerikan Yahudi örgütlerinin önde gelen isimlerinin Türkiye'yi desteklemeleri için çabalayacak ve sonunda onları ikna edecekti.[33] Kâmuran Gürün anılarında Cengiz Kevenk'ten şöyle söz etmekte:

> Amerika'da yerleşmiş vatandaşlarımızdan Dr. Cengiz Kevenk ile New York'da görüştüm. Kendisi Ermeni propagandasına karşı hiç olmazsa kendi muhitinde Amerikan efkârını aydınlatmayı gönüllü şekilde görev telâkki etmiş bir kişidir. Konuşurken bana, yaşadığı şehirdeki Sinagog'un Hahambaşısı ile görüşmesinde, onun Ermeni iddialarına inandığını görünce, kendisine kitaplar yolladığını, bir hafta sonra Hahambaşı'nın kendisine telefon ederek, şimdiye kadar yanlış düşünceye saplanmış olduğunu üzülerek belirttiğini ve yapacağı ilk konuşmada bu sorunun hakikî veçhesini cemaatine anlatacağını bildirdiğini söyledi. Nitekim bir kaç gün sonra Sinagog'da yaptığı bir vaazda bu konuyu ele alarak bir konuşma yapmış. Şimdi de tarihte Musevilerin Türklerden gördüğü anlayış ve yardım konusunda bir seminer organize ediyorlarmış. [34]

Dr. Yavuz Victor Kent ise Amerikan Yahudi kuruluşlarına Ermenilerin soykırıma maruz kalmadıklarını ve antisemit olduklarını anlatmaya uğraşacaktı. Amerikan Yahudi kuruluşları nezdinde yapılan bu çalışmaların sebebi, Dr. Victor Kent'in bir konuşmasında da belirttiği gibi, gayet açıktı. Seksenli yılların başında Amerikan Yahudi kuruluşları, Amerikan Ermeni kuruluşlarını desteklemekte ve Ermenilerin soykırıma maruz kaldıklarına inanmaktaydılar. Bu nedenle Leon Picon, Albert J. Amateau, Dr. Yavuz Victor Kent gibi Amerikalı Yahudiler "Ermeni soykırımı"nın vuku bulmadığı hususunda dindaşlarını ikna etme görevini üstlenecek, Türkiye Cumhuriyeti'nin Washington Büyükelçiliği ile işbirliği yapacaklardı.[35] Bu stratejide Holokost'un gerçek vahşeti vurgulanacak,

---

[33] Tilda Levi, "Tek başına bir ordu: Dr. Kerim Cengiz Kevenk", *Şalom*, 26 Ağustos 1998.

[34] Kâmuran Gürün, 1995, s. 347.

[35] Victor Kent Arşivi, tarihsiz konuşma metni.

Ermenilerin "siyasi amaçlarla inşa ettikleri ve bir mitten ibaret olan Ermeni soykırımının tanınması" için sarf ettikleri gayretlerin Holokost kurbanlarının anısına saygısızlık olduğu, gerçek ve biricik soykırımın Holokost olduğu vurgulanacaktı.[36] Bu isimlere ileri yıllarda Amerika'da yaşayan Türkiye doğumlu Dr. Jacques E. Botton, Rachel Bortnick, Rachel Krespin gibi başka Yahudiler de katılacaklardı. Amerikan Yahudi toplumunu Amerikan Ermeni toplumundan uzaklaştırmak için kullanılan bir diğer konu İkinci Dünya Savaşı sırasında Alman Ordusu'nda Ermenilerden müteşekkil bir tugayın mevcut olduğunun sürekli hatırlatılmasıydı. Bu strateji ile elde edilmeye uğraşılan sonuç, Prof. Dr. Türkkaya Ataöv'ün tespitiyle, Amerikan Yahudi kuruluşlarının Ermeni soykırımının kabul edilmesi girişimlerine destek vermelerini durdurmaktı.[37]

Türkiye Cumhuriyeti lehine faaliyette bulunacak bir diğer dernek Türkiye'de görev yapmış üst düzey emekli Amerikan subay ve bürokratları tarafından 1982 yılında kurulan American Friends of Turkey (Türkiye'nin Amerikalı Dostları) derneğiydi. Amerika'nın en önemli savunma sanayi şirketlerinin üye oldukları bu derneğin amacı Türkiye'yi ABD'de tanıtmak, Ermenilerin soykırıma maruz kalmadıkları yönündeki Türk görüşünü Amerikan seçkinleri nez-

---

[36] Richard G. Hovannisian, (Derl.), *The Armenian Genocide in Perspective*, Transaction Publishers, New Brunswick ve Londra, 2003, s. 113, 128. Böylesi bir tavır için Tel Aviv Büyükelçiliği maslahatgüzarı Ekrem Güvendiren'in *The Jerusalem Post* gazetesine yolladığı mektuba bakılabilir: Ekrem Güvendiren, "The Events of 1915", *The Jerusalem Post*, 31 Ocak 1989. Ayrıca bkz. Doç. Dr. İbrahim Kaya, "The Holocaust and Armenian Case: Highlighting the Main Differences", *The Journal of Turkish Studies*, www.turkishweekly.net/articles.php?id=62

[37] Prof. Dr. Türkkaya Ataöv, *Hitler and the Armenian Genocide*, Ankara, 1981, s. 8-11; Ayhan Özer, "The Armenian – Nazi Collaboration in WWII", www.ataa.org/reference/nazi-ozer.html Bu temanın tekrarı için bkz. Doç. Dr. Sedat Laçiner, "Armenia's Jewish Scepticism and Its Impact on Armenia-Israel Relations," *The Journal of Turkish Weekly*, www.turkishweekly.net/articles.php?id=3 , 11 Ekim 2004. Salahi Sonyel, 2001, s. 178-183 / Samuel Seidner, "Turkish Magazine Claims Arınenians Massacred Jews", *The Boston Jewish Times*, nakleden *The Armenian Weekly*, 2 Kasım 1985. Aydan İyigüngör, "İsrail ve Yahudiler Açısından Ermeni İddialarına Yeni Bir Bakış", s. 347-349, *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri*, II.Cilt, ASAM-EREN Yayınları, Ankara, 2003 içinde.

dinde kabul ettirmek ve Amerikan savunma sanayi şirketlerinin Türkiye'nin savunma sanayi alanında başlattığı büyük yatırım proje ve ihalelerine talip olduklarını hissettirmekti. Türkiye'yi tanıtma amacıyla kurulan derneklerden bir diğeri 1980'li yılların başında Türkiye Cumhuriyeti tarihi üzerinde yapılacak bilimsel incelemeleri desteklemek amacıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin yaptığı maddi bağışla kurulan The Institute For Turkish Studies Inc. (Türk Araştırmaları Enstitüsü) idi. Bu enstitünün bir amacı Amerika'daki Yunan ve Ermeni örgütlerinin faaliyetleri sonucunda Amerikan kamuoyunda son derece olumsuzlaşan "Türkiye" ve "Türk" imgelerini iyileştirmekti.[38]

b) Amerikan Ermeni Kuruluşlarının Faaliyetleri

12 Eylül darbesinden sonra Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı en önemli sorunlardan biri insan hakları ihlâllerini takip eden örgütler ile Avrupa Parlamentosu'nun, demokratik rejime geri dönüş sürecini çabuklaştırması ve insan hakları ihlâllerine son vermesi için Türkiye'ye yaptıkları baskılardı. Bunun yanı sıra uzun yıllar boyunca Türkiye'yi meşgul edecek olan asıl mesele "Ermeni soykırımı meselesi" olacaktı. Amerikan Ermeni kuruluşları her yılın 24 Nisan günü ABD Başkanı'nın Ermeni tehciri kurbanlarına atıfta bulunması, Birleşik Amerika Kongresi'nin Ermeni tehciri kurbanlarının soykırıma maruz kaldığını tanıyacak kararları kabul etmesi için uğraşmaktaydılar. İşte bu çabalar sonucunda 1978 yılında Başkan Jimmy Carter, 1981 yılında da Başkan Ronald Reagan konuşmalarında Ermeni tehciri kurbanlarına atıfta bulunacaklardı.[39] Bunun yanı sıra Amerikan Ermeni toplumu tehcirde hayatlarını kaybedenlerin soykırıma maruz kaldıklarını kabul ettirmek ve bu ko-

---

[38] Feroz Ahmad, 1994, s. 523-525 / ATAA, [1992] / Feroz Ahmad, "La politique étrangère de la Turquie dans les années 80", s. 239-255, Paul Dumont ve François Georgeon, (1981) içinde. AFOT ve Türk Araştırmaları Enstitüsü'nün faaliyetlerini gözlemleyen dönemin *Hürriyet* gazetesi Washington muhabiri Tuna Köprülü'nün ilginç tespitleri için bkz. Tuna Köprülü, 2003, s.158-160, 164-165.

[39] Harout Sassounian, 1995, s. 20-21. Jimmy Carter 16 Mayıs 1978, Ronald Reagan ise 22 Nisan 1981 tarihli konuşmalarında Ermeni tehciri kurbanlarına yer verdiler.

nuda yapılacak çalışmaları teşvik etmek için Amerika'nın önde gelen üniversitelerinde Ermeni araştırmaları kürsüleri ve merkezleri kurmaktaydı. Türkiye'nin Ermenilerin soykırıma maruz kalmadıkları görüşünü dillendiren, bu nedenle de 1977 yılında evine bombalı saldırı düzenlenen[40] Amerikalı Yahudi tarihçi Prof. Dr. Stanford J. Shaw Ermeni öğrencilerin engellemesiyle karşılaşacak,[41] baskılar karşısında da ders vermekten vazgeçecekti.[42] Bütün bunların yanı sıra Türkiye Cumhuriyeti ASALA terör örgütünün yurtdışında görevli Türk diplomatlarına karşı sürdürdüğü suikastlerle mücadele etmekteydi.[43] Bu olumsuz koşullara ilaveten askerî idarenin baskıcı ve otoriter uygulamalarından ötürü Avrupa Konseyi, Birleşik Amerika Kongresi, Batılı sivil toplum örgütleri ve yasama organları Türkiye Cumhuriyeti'ni sert bir şekilde eleştirmeye devam etmekteydiler. Bu durum karşısında Türkiye'nin en önemli arayışı ABD ve Avrupa da siyaseti yönlendiren nüfuzlu kişilere ve örgütlere görüşlerini güçlü bir kampanya ile duyurmak ve Türkiye Cumhuriyeti'nin tanıtımını yapmaktı.[44]

c) Task Force'un (Görevlendirilmiş Güç) Kurulması

Bir tanıtım eksikliği ve iyi temsil edilme meselesiyle karşı karşıya kalan Türkiye Cumhuriyeti hem Kıbrıs ihtilafı ve "Ermeni meselesi" konusundaki resmî tezinin anlatılmasına yardımcı olacak, hem de tanıtım ve lobi faaliyetlerinde destek alabilecek bir mütte-

---

[40] Dorothy Towsend, "Police Guarding UCLA Professor as Possible Target of Armenians", *Los Angeles Times*, 6 Şubat 1982 s.1,6.

[41] "Ermeniler Türk Tarihi dersini bastı", *Milliyet*, 17 Ocak 1982.

[42] "Armenian students picket Shaw's classes", *The Armenian Weekly*, 23 Ocak 1982 / "Shaw takes leave from Turkish history class", *The Armenian Weekly*, 13 Şubat 1982.

[43] Öldürülen Türk diplomatları ile ilgili bir araştırma için bkz. Bilâl N. Şimşir, 2000.

[44] M. Ali Birand, "Tanıtma nasıl olmalı?", *Milliyet*, 20 Mart 1981 / M.Ali Birand, "Kampanya hazır mı?", *Milliyet*, 21 Ağustos 1981 / Mehmet Barlas, "Tanıtılma sorunu", *Milliyet*, 27 Eylül 1981 / Prof. Bedri Gürsoy, "Amerika'da Lobicilik", *Milliyet*, 26 Mayıs 1982 / İlhan Evliyaoğlu, "Yurt dışı tanıtmaya önem verilecek", *Milliyet*, 6 Ocak 1983 / Altan Öymen, "Tanıtma", *Milliyet*, 10 Nisan 1983 / M. Necati Güngör, "Tanıtmanın kültürel boyutları", *Milliyet*, 21 Nisan 1983 / Doç.Dr. Güngör Onal, "Dış Politika, Tanıtma ve Halkla İlişkiler", *Milliyet*, 26 Mayıs 1983 / Adnan Özaktaş, "Yurtdışı tanıtma için örgütlenebildik mi?" *Milliyet*, 27 Temmuz 1983.

fik arayışındaydı. Amerikan Yahudi Komitesi (AJC) Ortadoğu İşleri Direktörü'ne göre Türk siyasi seçkinleri, aralarında İran Şahı Pehlevi ve Fas Kralı Hasan'ın da yer aldığı birçok dünya lideri gibi, Amerikan Yahudi toplumu liderlerinin Amerikan medyasını ve dış siyasetini etkileyip kendi arzuları doğrultusunda şekillendirmekte çok güçlü olduklarına inanmaktalardı.[45] Bu nedenle Türk siyasetçilerinin akıllarına ilk gelen muhtemel müttefik Amerikan Yahudi örgütleri idi. Bu örgütleri harekete geçirecek olan ilk kişilerse İstanbullu avukat ve Şili Fahri Konsolosu Mordo Dinar (1918-2004) ve ünlü sanayici Jak Kamhi olacaktı. Dışişleri Bakanlığı eski Müsteşarı Büyükelçi Kâmuran Gürün anılarında bu iki kişiden şöyle söz etmekte:

> Mordo Dinar ve Jak Kamhi, özellikle Fransa ve Amerika'da, Türk görüşlerini anlatmak, Türkiye aleyhindeki cereyanları önlemek konusunda beraber çalışmaya başladığımız ilk iki kişidir. Bakanlıktan ayrılmamdan sonra da bu işbirliğimiz ve çalışmamız devam etti. Türkiye'de belki bilen bile yoktur, Orly katliamı davasında, Fransa'da avukat bulmamızı sağlayan Jak Kamhi olmuştur. Gene bu konularda, Türkiye için bir 'task force' kurmak çabasına giriştiğimizde, ama özellikle Musevilerin Washington'da kuracakları Holocaust Müzesi'ne Ermenilerin de girmesinin önlenmesi konusunda, Jak Kamhi'nin üstlendiği önemli rol, sağladığı yardımlar ve elde ettiği başarılar da Türkiye'de ancak birkaç kişinin bilip hatırladığı hizmetlerdir. Bu unutulmaz yardımları dolayısıyla, benim bu iki dostuma da çok büyük teşekkür borcum vardır.[46]

Mordo Dinar ile Jak Kamhi'nin çalışmalarının boyutlarını anlamak için 1981 yılına geri dönmek gereklidir. ASALA'nın 25 Eylül 1981 günü Türkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'na baskın düzenlemesinden kısa bir süre sonra Mordo Dinar, Galatasaray Lisesi'nde öğrenci olduğu yıllardan dostu olan Paris Büyükelçisi Adnan Bu-

---

[45] AJC Arşivi, International Geographical Files, Kutu 14, Dosya 1982, George E.Gruen'in 30 Mart 1982 tarihli yazısı.

[46] Kâmuran Gürün, 1995, s.339-340.

lak'la görüştü ve ardından Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Kâmuran Gürün'ü ziyaret etti.[47] Gürün anılarında Dinar'ın ziyaretinden şöyle bahsetmekte:

> 29 Eylül günü, Türkiye'den ziyade yurt dışında tanınan ve mültinasyonal şirketler konusunda uzmanlaşmış avukatlarımızdan Mordo Dinar ziyaretime gelmiş. Konuştuklarımızı kaydetmişim, bana yaptığı telkinler aynen şunlardı:
>
> Fransa'da Sosyalist Parti mensupları ve Bakanlar Türk düşmanı değildirler, ama Türk görüşünü ve hatta Türkiye'yi bilmezler, onlar sadece Ermeni versiyonunu duyuyor ve insanî bir iş yaptıklarını sanıyorlar. Bunlar yaklaşılmaz insanlar değildirler, kendileriyle temas kolaydır, belki Büyükelçi, bu sıfatı dolayısıyla sıkıntı çekebilir, ama hanımlar arasında temas daha kolay olacağı gibi, Fransa'da yerleşmiş Türklerden de istifade edilebilir. (Misal olarak Abidin Dino'yu verdi, 'politik görüşü ne olursa olsun bu konuda Türk davasını sonuna kadar korur ve tehditten de korkmaz' dedi. İstenirse ilk teması kurmak imkânlarını hazırlayabileceğini söyledi).
>
> Eski Galatasay [Lisesi] hocalarından Etienne Manach, son seçimlerde Mitterand'ın seçim kampanyasını idare etmiştir ve onun çok yakınıdır. Manach Türkiye'yi vatanı sayar, ondan istifade [etmek] mümkündür.
>
> Fransa'da bazı gazete ve dergilere yazı yazdırmak kabildir, bazı yazarları Türkiye'ye davet etmenin faydası olacaktır.
>
> Başkonsolosluk baskını dolayısıyla başlayacak dava politik bir dava olacaktır. Buna çok kuvvetli bir avukatla iştirak etmek gerekir. (Davayı kabul edecek avukat bulmamıza yardımcı olabileceğini söyledi).
>
> Büyükelçinin gazeteciler ve radyo–televizyoncular ile özel olarak buluşmasını sağlayabilmiş. Hatta aynı şeyi benim için de yapabileceğini söyledi.[48]

Kâmuran Gürün, Dinar'ın Fransız çevrelerini etkileme konusundaki yardımını, "Fransız televizyonunda bazı programların ya-

---

[47] Mordo Dinar'la 10 Kasım 2001 tarihli görüşme.

[48] Kâmuran Gürün, 1995, s. 338-339.

yınlanmasının önlenmesinde ve yurt dışında Musevi lobisinin yanımıza çekilmesi konusunda bana ciddi yardımları oldu" şeklinde değerlendirecekti.[49] Gürün Ermeni lobisine nasıl karşı konulması gerektiği konusunda MGK ve Başbakanlığa sunduğu raporda 8 Aralık 1981 tarihli raporunda bir "task force" [görevlendirilmiş güç] kurulmasını teklif edecekti:

1- İlgide kayıtlı maruzatımın üçüncü maddesinde gerek Ermeni sorunu ile, gerek Türkiye aleyhtarı cereyan ve faaliyetlerle mücaadele için çeşitli ülkelerde bir Türk lobisinin nüvesini kurmak gereğine işaret etmiş ve bu nüvelerle her an temas edilip işbirliği sağlamak maksadıyla olduğu kadar, zaman zaman radyo ve televizyonlarda tertiplenen ve Türklerin de davet edildikleri açık oturumlarda veya seminerlerde görev almaya hazır bir 'task force' teşkili lüzumu üzerinde durmuştum.

2- Bu konudaki ön çalışmaları sonuçlandıracak bir noktaya getirmiş bulunuyorum. Türkiye'de kurulacak 'task force'da görev alabilmeleri düşünülebilecek bazı isimleri tesbit etttim. Bu kişilerle ilgili ilk bir toplantı tertipleyek bir nevi görev taksimi yapmayı ve onların bulabilecekleri veya telkin edecekleri başka isimlerle bu 'task force'u genişletmeyi düşünmekteyim.

Aynı şekilde çeşitli ülkelerde kurulabilecek nüvelerin başlangıcını teşkil edebilecek bazı isimler de ortaya çıktı. Türkiye'deki 'task force'u kurduktan sonra yurtdışındaki organizasyon konusunu, bu 'task force'da görev alacak olanlarla birlikte yürütüp gerçekleştirmek imkânının mevcut olacağı anlaşılmaktadır.

Türkiye'deki 'task force' da görev alması düşünülebilecek kimseler arasında Musevi ve Ermeni vatandaşlarımız da bulunacağı gibi, yurt dışında kurulacak nüvelerde de, o memlekette yaşayan Musevi ve mümkün olduğu ahvalde Ermeni'lerden istifade edilmesi, üzerinde durduğum başlıca konudur. Bu şekilde bir taraftan terörist Ermenilere karşı, bulundukları ülkelerdeki Ermeni toplumunun sessiz çoğunluğunu yanımıza çekmeye çalışmak ve aynı zamanda her yerde Ermenilerden sayıca çok üstün Musevi topluluklarını da bir denge unsuru gibi kullanmak imkânı üzerinde durmaktayım.

---

[49] Kâmuran Gürün, 1995, s.339.

3- İlgide kayıtlı maruzatımın dördüncü maddesinde belirttiğim üzere, bu yola girildikten sonra bunun muntazaman yürütülmesini zarurî olacağından ve ara yerde çalışmaların durdurulması beklenebilecek muhtemel fayda yerine zararlı sonuçlar verebileceğinden, eğer bu çalışma uygun görülüyorsa bu hususta, teferruatı İstihbarat Değerlendirme Komitesinde konuşulmak üzere tam selâhiyetle mücehhez kılınmaklığım gerekeceği ve bu hususun yüksek tensip ve tasviplerine arzedilmesi hususunda İstihbarat Komitesinde görüş birliğine varılmıştır.

Keyfiyeti ittilalarına arz ve bu konuda ön hazırlıklarını tamamladığım çalışmaları, yukarıdaki maddelerde belirttiğim istikamette devam ettirmekliğim tasvip buyruluyorsa müsaade ve talimatlarının iş'arını saygılarımla istihram ederim.[50]

Başbakan Ulusu'nun bu teklifi uygun bulması üzerine 25 Ocak 1982 günü "task force" üyelerinin birbirleriyle tanışmaları ve neler yapılacağı konusunda fikir yürütülmesi için bir toplantı düzenlenecekti. Toplantıya katılanlar üniversite öğretim üyeleri, Ermeni ve Yahudi sanayici, hukukçu ve gazetecilerdi.[51] Bu toplantıdan birkaç gün sonra 28 Ocak 1982 günü Avrupa Konseyi Danışma Meclisi'nin Türkiye hakkındaki kararı yayınlandı. Raporun 16. maddesinde yer alan "ülkedeki dinî azınlıkların korunmaları ve onlara eşit davranılması" talebi Güneydoğu'dan kaçıp Kuzey Avrupa ülkelerine sığınan Süryanilerin telkinleri sonucunda raporda yer almıştı.[52] Devlet

---

50 Kâmuran Gürün, 1995 s.351-352.

51 Kâmuran Gürün, 1995 s.385-386. Toplantıya katılan *Marmara* gazetesi sahibi ve başyazarı Rober Haddeler'e göre, Ermeni katılımcılar sanayici Dr.Norayr Berberyan, *Jamanak* gazetesi sahibi Ara Koçunyan, Kandilli Ermeni Vakfı Başkanı Dikran Kevorkyan, Boğaziçi Üniversitesi öğretim üyesi Arman Manukyan, Feriköy Ermeni Kilisesi rahibi Haçik Siragonyan, Yahudi katılımcılar ise *Milliyet* gazetesi dış politika yazarı Sami Kohen, sanayici Jak Kamhi, avukat Yako Veissid, avukat Mordo Dinar idi.

52 "Karar metni", *Cumhuriyet*, 29 Ocak 1982 / YIVO Institute for Jewish Research Arşivi, RG 347.7.41 Kutu 16 FAD-41 dosya C72, "Turkish Leader thanks Chief Rabbi", *Jewish Chronicle News Service*, 16 Şubat 1982. Bu tarihten altı ay sonra Avrupa'daki göçmen işçilerle ilgili Kiliseler Komitesi'nin Türkiye'deki Hıristiyan azınlıklarla ilgili raporu da son derece olumsuzdu. Bkz. *Human Rights Review, The Situation of the Christian Minorities of Turkey Since The Coup D'Etat of September 1980*, Haziran 1982, Churches Committee on Migrant Workers in Europe, Brüksel, 1982.

Başkanı Org. Kenan Evren'in bu karara sert tepki göstermesi üzerine,[53] Türk Ermeni Cemaati'ni temsilen Patrik Şnork Kalustyan, peder Daron Sıraganyan ve Dr. Karabet Arman; Türk Yahudi Cemaati'ni temsilen Hahambaşı David Asseo, Eliezer Kohen, Jak Kamhi ve avukat Yako Veissid'den oluşan iki heyet Evren'i ziyaret etti.[54]

Her iki toplumun ruhani liderleri Türkiye'de huzur ve güvence içinde yaşadıklarını beyan edecek, cemaatlerine baskı yapıldığı iddiasını reddedecek ve Avrupa Konseyi raporunu "Türkiye'nin içişlerine bir müdahale" olarak değerlendireceklerdi.[55] *Şalom* gazetesi yazarlarından Nesim Benbanaste de *Milliyet* gazetesinde yayınladığı yazısında Avrupa Konseyi Danışma Meclisi'nin kararını kınayacaktı.[56] Azınlık cemaatleri temsilcileri Evren'den sonra Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Kâmuran Gürün'ü de ziyaret edeceklerdi. Bu ziyaret sırasında müzakere edilen en önemli konu Türkiye'nin yoktan var etmeye uğraştığı yurtdışı tanıtım faaliyetlerine azınlıkların katılımlarıydı.[57] Bu ziyaretin ardından 26 Şubat 1982 tarihinde Dışişleri Bakanlığı'nda bir "task force" toplantısı yapıldı.[58] Toplantıya katılan Ermenice yayınlanan *Marmara* gazetesi başyazarı Rober Haddeler yirmi yıl sonra bile unutamadığı ve "kraldan fazla kralcı" bir davranış olarak değerlendireceği bir olay Türk Yahudi toplumunu temsilen toplantıda hazır bulunan bir Yahudi'nin Ermenilerin soykırıma maruz kaldıklarını belirten bir makalenin yer aldığı *Time* dergisini göstererek[59] yüksek sesle "buna kim cevap verecek?" sözleriyle dergiyi masaya fırlatmasıydı. Gene aynı tanığa gö-

---

53 "İçişlerimize müdahaleye tepkimiz kararlı olacak", *Cumhuriyet*, 1 Şubat 1982.

54 Kâmuran Gürün, 1995, s.398. / "Musevi Hahambaşısı ile Ermeni Patriği Başbakan Ulusu'yu ziyaret etti", *Milliyet*, 12 Şubat 1982.

55 "Evren 'Ermeni vatandaşlardan öç almayı kimse düşünmez", *Milliyet*, 13 Şubat 1982.

56 Nesim Benbanaste, "Dinî Azınlıklar Eşit Haklar ve Anayasa", *Milliyet*, 21 Ekim 1982.

57 Kâmuran Gürün, 1995, s. 399.

58 Kâmuran Gürün, 1995, s. 403-404.

59 Söz konusu yazı şudur: "A Cry for Bloody Vengeance", *Time*, 23 Ağustos 1982, s.38. Bu makale sonrasındaki tepkiler için bakınız: "Letters", *Time*, 13 Eylül 1982, s.5.

re sanayici Norayr Berberyan üstlendiği görevin kendisini manen fazlasıyla rahatsız etmesi nedeniyle kalp krizi geçirmişti.[60] Gürün toplantının ardından MGK'ya yaptığı sunuşta Ermeni ve Yahudi asıllı yurttaşların uluslararası toplantılara katılmaları meselesine değinecek ve şöyle konuşacaktı:

> Gayrimüslimlerin kendileri tarafından gelmeyen, ancak onların toplumları adına konuşabilmeleri için bizim bir çare bulmamız gereken temsil konusuna geçiyorum. Bu konuda Musevilerle Ermenilerin durumu farklıdır. Eğer Türkiye Musevilerini, Dünya Musevi Cemiyetleri toplantılarına katılacak duruma getirirsek, onların bu cemiyetlerde Türkiye'nin davalarını dile getirip savunmaları ve diğer ülkeler Musevilerini ve o ülkelerdeki Musevi lobilerini yanlarına çekmeleri imkânını hazırlamış oluruz. Türk Musevileri, böyle bir imkânları bulunduğunu, Holocaust Müzesi misalinde ortaya koymuşlardır. Kendileri bu konuda bir müsaade yazısı istemektedirler ve taleplerini Cemiyetler Kanunu'na dayandırmaktadırlar. Sayın Bakanlara bu konuyu izah ettiğim sırada, Musevilerin yabancı ülkelerdeki cemiyetlere aza olmalarını önleyen bir kanun yoktur, aza olabilirler, bu maksatla yazıyla müsaade vermeye gerek olmadığı düşüncesi ileri sürüldü. Ben bu düşünceyi Task-Force'daki Musevi üyelere naklettiğim zaman, hepsi bir ağızdan 'biz resmen izin verilmeden böyle bir harekete girişmekten korkarız ve yapmayız' dediler. İstanbul Valisi ile görüşürken bu konuyu açtım. Vali, 'tamamen haklıdırlar, yarın bir başka yönetim gelir ve başları derde girebilir', dedi. Bu beyan da Musevilerin endişesinin haklı olduğunu, yaşadıkları tatbikatı bizden daha iyi bildiklerini gösteriyor. Bu bakımdan kendilerinin yapacakları bir talep yazısına İstanbul Valiliğince olumlu cevap verilerek bu konu bir çözüme kavuşturulabilir.
>
> Ermenilere gelince, onların Museviler gibi Uluslararası Cemiyetleri bulunmadığından, Türk Ermenileri adına konuşabilecek bir statü elde edebilmeleri için akla gelen formül, Patriğin, Vilâyetle bilistişare kendisine bir Danışmanlar Grubu seçmesidir. Yani Hukuk Müşaviri, Mali Müşavir gibi bir kaç kişiden oluşan bir grup. Bunlar Türk Ermenileri adına konuşabileceklerdir.[61]

---

[60] Rober Haddeler ile 19 Kasım 2001 tarihli görüşme.

[61] Kâmuran Gürün, 1995, s. 403-404.

Bu sunuştan sonra, Devlet Başkanı Org. Kenan Evren'in onayıyla da, Yahudi cemaati temsilcilerinin uluslararası Yahudi örgütlerinin toplantılarına katılmalarına, Ermeni Patriği'nin de aynı amaçla bir Müşavirler Heyeti kurmasına mutabakat verildi.[62]

Task Force'da görev alan Arman Manukyan'a göre Task Force on yıl kadar faaliyette bulundu. ASALA cinayetlerinin sona ermesiyle birlikte faaliyetlerini durdurdu. Manukyan hatıratında faaliyetlerini şöyle anlatmakta:

> 1970'lı yıllardan sonra ASALA'nın Avrupa'daki hareketlerine karşı, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bir müdafaa fonksiyonuna sahip olabilmesi için bazı arkadaşlarla bir araya geldik. Bunların içerisinde dört-beş tane de Ermeni kökenli Türk vatandaşı vardı. Benimle birlikte Dışişleri Bakanlığı tarafından bize bir görev verildi. Bizi cemaatten değil, kişi olarak seçmişler. İsmimizi araştırıp bize direkt başvurmuşlardı. ASALA'ya karşı Türkiye'nin neler yapması gerektiğini düşünen bir grup oluşturuldu. Bir fikir birliği olması açısından devamlı toplantılar yapılıyordu. Bir keresinde Ankara'ya gittik. Bize Türkiye'de Türk-Ermeni ilişkileri hakkında bilgiler verildi. Bir eğitim gördük.
>
> Birinci teklif bize Dışişleri Bakanlığı'ndan geldi. Defalarca Dışişleri Bakanlığı bizi eğitime tabi tuttu. Task Force, ASALA'ya karşı bir müdafaa kurulu idi. Türkiye'nin yurtdışında korunması ile ilgili neler yapılabiliri araştırdı. Bu eğitimi bize eski müsteşarlardan Kamuran Gürün verdi. Kamuran Gürün, hem soykırım hakkında bilgi verdi; ASALA hakkında, hem teknik, hem de siyasi bilgiler aldık Ankara'da.
>
> Neler yapılacağına dair Türkiye'nin propagandasi ile ilgili eğitim aldık. Biz bu eğitimi aldıktan sonra beni ve Dr. Karabet Arman'ı (Bakırköy'de tanınmış bir doktor, cemaat işlerinde de görev alan biri) Almanya'ya gönderdiler üç dört günlüğüne sosyal demokrat liderlerle görüştük, görevimizi başarı ile yaptık. Diğer görevler İstanbul içinde oldu. Yaptığımız işlerin en büyük kısmı düzenlediğimiz toplantılardı, kendi aramızda da toplantılar yaptık. O zamanlar de-

[62] Kâmuran Gürün, 1995, s. 404.

vamlı ASALA Türk elçilerini öldürüyordu, onlar hakkında raporlar edinip, neler yapılması gerektiğini kendi aramızda konuşuyorduk, orada tanıdığımız Ermeni varsa ona bildiriyorduk ki bunlar vahşice olaylardır. Doksan yıl önce bir hadise olmuş, şimdi Türk elçilerini öldürmenin anlamı yoktur. Bütün bunları organize eden diaspora idi. Türkiye'de böyle bir şey düşünülemez. Cemaat bu çalışmalarımız biliyordu, herhangi bir şekilde ters karşılamadılar. Aksine herkes çok memnun olmuştu.[63]

Ancak Task Force uzun ömürlü olmayacak ve bir süre sonra dağılacaktı. Bunun nedeni de çalışmalarını yurt dışına duyuramamasıydı.[64] Task Force'un İstanbul koordinatörü Tümamiral Sezai Orkunt görev süresi zarfında İstanbul Valisi Nevzat Ayaz'dan destek gördüklerini ancak aynı desteğin Ayaz'ın halefi tarafından sürdürülmediğinden çalışmaların durduğunu belirtecekti.[65]

d) Amerikan Yahudi Kuruluşlarıyla Temaslar

Türkiye Hahambaşılığı'nın Dünya Yahudi Kongresi'ne Katılımı

Türkiye Hahambaşılığı temsilcilerine uluslararası Yahudi örgütlerinin toplantılarına katılma izni verilmesinden sonra Hahambaşılık müşaviri avukat Erol Dilek ile Jak Kamhi 1983 yılında düzenlenen Dünya Yahudi Kongresi (WJC) toplantısına katılacaklar-

---

63 Nuran Çakmakçı, 2008, s. 301-302.

64 Mordo Dinar ile 10 Kasım 2001 tarihli görüşme.

65 Sezai Orkunt ile görüşme, 3 Şubat 2003.

66 Necdet Berkand, "Türkiye'de yaşadığımız için mutluyuz", *Tercüman*, 3 Şubat 1983. Bu ilk katılımdan sonra Yahudi cemaati 1986, 1987, 1988 yıllarındaki Avrupa Yahudi Kongresi'nin toplantılarına gözlemci sıfatıyla temsilci yolladı. ("Dünya Yahudi Kongresi Avrupa Kolu toplandı", *Şalom*, 28 Mayıs 1986 / "Avrupa Yahudi Kongresi yıllık toplantısı yapıldı", *Şalom*, 16 Eylül 1987 / "Avrupa Yahudi Kongresi yıllık toplantısı yapıldı", *Şalom*, 8 Haziran 1988). Yahudi cemaati WJC'nin Genel Kurulu'na da gözlemci yolladı. ("WJC Genel Kurulu tamamlandı", *Şalom*, 15 Mayıs 1991). 1990 yılındaki B'nai B'rith International toplantısına da Danyal Navaro ve Sami-Renée-Jeanne Aji çifti katıldı. ("500. Yıl Uluslararası B'nai B'rith toplantısında", *Dostluk*, Şubat-Mart 1991, Sayı 29, s. 28).

dı. Avukat Erol Dilek kongredeki konuşmasında Türkiye'de yaşayan azınlıkların hiçbir insan hakları ihlâlleriyle karşılaşmadıklarını belirtecekti.[66]

Kâmuran Gürün'ün Temasları

Bundan bir sonraki aşama Kâmuran Gürün'ün Fransa, Amerika ve Avustralya'yı ziyaret etmesiydi. Gezinin amacı "Ermeni soykırımı" konusunda Türkiye'nin nasıl karşılık verebileceğini tespit edecekti. AJC'nin Türkiye muhabiri avukat Emil Hayim Franko AJC İsrail ve Ortadoğu İşleri Direktörü George E. Gruen'e yolladığı mektupta Gürün'e yakın ilgi gösterilmesini rica edecekti. Franko mektubunda siyasi otoritenin çok önemli bir tavır değişikliğine işaret edecek ve bunu şöyle ifade edecekti:

> Türk hükümeti tarihinde ilk kere, aralarında Yahudiler de olmak üzere, yurttaşlarının kanaat ve önerilerine başvurmakta. Bizler, Türk Yahudileri, ülkemizin Batı kamuoyunda daha iyi ve olumlu bir şekilde tanıtılması için gayret sarf eden ve girişimlerde bulunan Türkiye'ye ve şu andaki hükümete yardımcı olmakta son derece isteklıyiz.[67]

Avukat Mordo Dinar da Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Kâmuran Gürün'e destek verecekti. Dinar, Gürün'ün CRIF ve AJC liderleriyle Paris ve New York'ta yapacağı görüşmeleri hem düzenleyecek, hem de toplantılarda hazır bulunacaktı.[68] Gürün, Paris'teki temasları sırasında CRIF Başkanı Baron de Rotschild ve CRIF İcra Direktörü Claude Kelman ile görüşecekti. Bu görüşmenin içeriği hakkında ayrıntı olmayıp, bilinen tek şey bu kişilerin Gürün'e New York ve Sydney'deki bazı Yahudi örgütlerin başkanlarından randevu temin ettikleriydi.[69] Amerika'daki temaslar sırasında Yahudi ör-

---

[67] AJC Arşivi, International Relations Department, Geographical Files, Kutu 14, Dosya 1982, Emil H. Franko'nun George E. Gruen'e gönderdiği 11 Mart 1982 tarihli mektup.

[68] Kâmuran Gürün, 1995, s. 406.

[69] Kâmuran Gürün, 1995, s. 410-411.

gütleri liderleriyle görüşen Gürün anılarında görüşmelerin nasıl cereyan ettiğine dair çok az yer verdi. Muhataplarının Ermeni örgütlerinin çalışmalarına karşılık vermek amacıyla Türkiye ile işbirliği yapmaya hazır olduklarını ifade eden beyanlarını sıralamakla yetindi.[70] Gürün'ün anılarında bu kadar kısa bir şekilde yer verdiği bu görüşmelerin nasıl cereyan ettiğini anlamak için AJC Arşivi'ne başvurmak gereklidir. Kâmuran Gürün'le yapılacak toplantıdan birkaç gün önce AJC İsrail ve Ortadoğu İşleri Direktörü George E. Gruen tarafından hazırlanıp toplantıya katılacak kişilere dağıtılan bir "siyaset belirleme bilgi notu" Amerikan Yahudi örgütlerinin nasıl ince bir diplomasi yürüttüklerini göstermesi açısından ilginçtir. Bu belgede iki temel konuda görüş belirtilmekteydi. Birincisi Türkiye ile Yunanistan arasında mevcut ihtilaflar konusunda AJC'nin taraf tutmamasının esas olduğuydu. İkincisi ise Washington'da kuruluşu süren Holokost Anıt-Müzesi'nde tehcir kurbanı Ermenilere yer tahsis edilip edilmemesi konusuydu. Bilgi notunda "imkân dahilinde bu konudan veba gibi uzakta durulması" tavsiye edilmekteydi. Notta Gürün'ün konuyu tartışmaya açması halinde takınılacak tavrın AJC'nin bu meselenin seyrini denetleyemediğini söyleyip en iyi siyasetin "Ermeni soykırımı"nın vuku bulmadığını savunan Türkiye'nin tezini doğrulayan belgeleri anıt-müzenin kuruluşuyla ilgilenen Komisyon'a sunmasını teklif etmek olduğu vurgulanacaktı. Ancak bu "siyaset belirleme bilgi notu"nun en önemli yanı Türkiye'nin Amerikan Yahudi kuruluşlarından talep edeceği desteğe karşılık Amerikan Yahudi kuruluşlarının ne tür bir beklenti içinde olduklarının ipuçlarını vermesiydi. Bu beklenti Türkiye-İsrail ilişkilerinin (diplomatik, iktisadi ve kültürel) iyileştirilmeleri, diplomatik temsil düzeyinin yükseltilmesi ve karşılıklı ziyaretlerin yapılmasına izin verilmesiydi.[71] Bu "siyaset belirleme notu"nun tavsiyeleri ışığında Amerikan Yahudi Komitesi'ni temsil eden heyet, Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Kâmuran Gürün, Özel

---

[70] Kâmuran Gürün 1995, s. 412-413.

[71] AJC Arşivi, International Relations Department, Geographical Files, Kutu 14, Dosya 1982, George E.Gruen'in 30 Mart 1982 tarih "mahrem" başlıklı yazısı.

Kalem Müdürü Doğan Akdur, Türkiye'nin BM nezdindeki Büyükelçisi Coşkun Kırca ve avukat Mordo Dinar'dan oluşan Türk tarafıyla masaya oturduğunda muhataplarına verdiği ana mesaj Amerikan Yahudi kuruluşlarının Türkiye'ye verecekleri desteğe karşılık Türkiye'nin İsrail'le olan diplomatik ilişkilerinin derecesinin yükseltileceği idi.[72] Toplantı sonrasında Mordo Dinar, AJC İsrail ve Ortadoğu İşleri Direktörü George E. Gruen'e gönderdiği teşekkür yazısında AJC'nin toplantı sırasında üstü örtülü bir şekilde ifade ettiği Türkiye-İsrail ilişkilerinin iyileştirilmesi mesajının Türk heyeti tarafından lâyıkıyla anlaşıldığını, bunun bir işaretinin de İsrailli bir diplomatın Paris'te bir terörist tarafından öldürülmesi üzerine ATAA'nın bir başsağlığı mesajı yayınlaması olduğu belirtilecekti.[73] Kâmuran Gürün bu mesajın etkisini şöyle anlatmakta:

> Fransa'da bir İsrail diplomatının vurulması üzerine ABD'deki Türk Dernekleri Kurulu üzüntüsünü ve bu cinayeti Ermeni terörü ile birleştirerek tedhiş aleyhinde hissiyatı belirten bir ilân neşretti. Bunun dünya Musevi organizasyonlarında uyandırdığı olumlu tesir her türlü tarifin üstündedir. Yarın onlardan aynı şekilde ilân neşretmelerini talep imkânımız doğmuştur. Bakanlığımız ise bu ilânın verilmesinin uygun olmadığı görüşü ile Washington'a bir daha tekerrür etmemesi için talimat yollamış. Şahsen böyle bir talimata gerek olmadığını düşünüyorum. Zira her şeyden evvel ABD vatandaşı olan ABD'deki Türk toplumu kendi emniyetini de düşünüp müttefik bulmak zorundadır. Kendi meslekdaşlarımızın öldürülmelerini önleyemezken, Amerika'daki Türkleri koruyabileceğimizi her halde hiç düşünemeyiz ve onların kendilerini koruma tedbirlerine karışmamıza da hakkımız olmasa gerektir.[74]

---

[72] AJC Arşivi, International Relations Department, Geographical Files, Kutu 14, Dosya 1982, George E.Gruen'in 2 Nisan 1982 tarih "mahrem" başlıklı görüşme raporu taslağı.

[73] AJC Arşivi, International Relations Department, Geographical Files, Kutu 14, Dosya 1982, Mordo Dinar'ın George E.Gruen'e yolladığı 18 Nisan 1982 tarihli mektubu. Söz konusu başsağlığı ilanı *The New York Times*'ın 7 Nisan 1982 tarihli nüshasında yayınlandı.

[74] Kâmuran Gürün, 1995, s.431.

Kâmuran Gürün'ün Raporu

Gürün temaslarından sonra Ankara'da düzenlenen ve Devlet Başkanı Org. Kenan Evren'in katıldığı bir toplantıda Amerikan Yahudi lobisiyle ilgili gözlemlerini şöyle anlatacaktı:

> Bu faaliyet ise çeşitli ülkelerde Ermeni konusunda yerleşmiş yanlış düşünceleri, ortaya çıkarmakta olduğumuz dökümanlara ve neşredeceğimiz kitap ve broşürlere dayanarak tashih edip, hakikî çizgisine oturtmaktır.
>
> Bu işi Hükümet olarak, Devlet memurları olarak yapamayız. (..) Ermeni iddialarına her forumda karşı çıkacak bir lobiyi içerde ve dış ülkelerde oluşturmak mecburiyetindeyiz. Bu maksatla kendilerinden istifade edilecek ilk grup olarak akla tabiatıyla yurt içindeki ve dışındaki Türkler gelir. Yurt içinde bu maksatla bir Task Force oluşturduk. Yurt dışındaki Türklere gelince, bu konuda kendilerinden hizmet bekleyebileceklerimizin belirli bir kültür seviyesine erişmiş olmaları iktiza eder.
>
> Avrupa'daki Türklerin bu seviyeye erişmiş olanlarının büyük çoğunluğu maateessüf Türkiye aleyhinde çalışan kimselerdir. Bu sebeple şimdiye kadar Avrupa'da bir Türk lobisi oluşturma çalışmalarımızda henüz mesafe alamadık. Mahaza çalışmaya devam ediyoruz.
>
> Buna karşılık ABD'deki durum değişiktir. Amerika'da 100.000 civarında olan Türklerin kültür seviyesi, Türkiye'nin ortalama kültür seviyesinin üstündedir. Memleket aleyhinde çalışanlar çok ufak bir zümredir, etkileri yoktur. Türklerin tamamına yakın çoğunluğunda çalışmalarımız olumlu bir gelişme takip etmiş olup, günden güne kuvvetlenen bir Türk lobisi ortaya çıkmaya başlamıştır.
>
> Ne var ki Amerika'da Türkiye aleyhine çalışan bir Rum lobisi ve bir Ermeni lobisi vardır. Bunların elele çalıştığı zaten malûmumuzdu. Bu son gezimde her iki lobinin Musevi lobisini yanlarına çekmek için ciddi bir çalışma içinde olduklarını tesbit ettik. Amerika'da 100.000 Türk'e karşı, 600.000'e yakın Ermeni ve 5 milyon kadar Rum vardır. Ermeni ve Rumların, gerek servet bakımından, gerek etkileri bakımından, media bakımından imkânları çok geniş olup, Türk lobisinin bunlarla başarılı bir mücadele vermesi son derece müşküldür. Bu sebeple vereceğimiz mücadele yanımıza bir müttefik almamız kaçınılmazdır. Bu konudaki tabiî müttefikimiz ancak Musevi lobisidir. Avustralya'daki durum daha farklı değildir. Bu kıtada mevcut 50 000

Türk'ün belki birkaç yüzü bir lobi faaliyetine girişebilir. Karşılarındaki Rum ve Ermeni lobisi ise geniş imkânlara sahip 600 000 üzerinde bir topluluktur. Bu kıtada da bize ancak Musevi lobisi yardımcı olabilir. Eğer bugün Ermeni sorunu ile, yarın Kürt sorunu ile, sadece Türkiye'de vatanperverane ateşli, nutuklar vererek başarı ile mücadele edebileceğimize kani isek tabiatiyle mesele yoktur. Ama eğer böyle bir düşüncede değilsek, o zaman Musevi lobisinden istifade imkânını temin etmek bir millî menfaat konusu haline geliyor demektir.

Türkiye'de, bazı çevrelerde ve bazı şahıslarda Musevilere karşı bir alerji mevcuttur. Bu alerji, Arap politikamızla murtabit [bağlı] görünmektedir. 'Biz Musevilerle temas edersek Arap Devletlerini gücendiririz, o devletlerle münasebetlerimize zarar ika ederiz [yaparız], ekonomik menfaatlerimizi sekdedar ederiz [zarara uğratırız]' şeklinde bir endişe ileri sürülür.

Ben bu düşüncenin dayandığı mantığı hiç bir zaman anlayamadım. Musevilik tabiiyet değil, din ifade eden bir kelimedir. Hadiseyi tetkik ederken başlangıç noktasını doğru tespit etmeliyiz.

Eğer devlet politikamız, 'sadece Müslümanlarla temas ederiz, yabancı ülkelerle temaslarımız da o ülkenin Müslümanlarına münhasırdır' şeklinde olsaydı belki bu endişe haklı olurdu. Türkiye'nin dış politikası devletten devletedir. Bir devletin vatandaşları arasında tefrik yapılması, 'o devletteki, şu veya bu dine mensup kimselerle temas etmemiz devlet politikamıza aykırıdır' diye düşünülebilmesi benim mantığıma sığmıyor.

Arap devletlerinin zoru (o da bazılarının) İsrail iledir, Musevilerle değildir. Musevileri İsrail ile eş manada görmeye çalışmak, Araplardan fazla Arap olmaktan başka mana ifade etmez.

Bütün bu belirttiklerim bir vakıa olmakla beraber, bir an için aksinin varid olduğunu düşünsek ve hedefi Türkiye'nin bölünmesi olan Ermeni sorununun halledilmesi istikametinde Musevilerden ciddi ölçüde ve netice verici yardım görebileceğimiz sabit olsa, Arapları gücendirmeyelim diye Musevilerden uzak durarak, memlekettin bölünmesine seyirci mi olmamız gerekir? Türkiye'nin menfaatleri her şeyden üstün olduğunda göre, böyle bir düşünceye hiç bir zaman iltifat edilemez.[75]

---

[75] Kâmuran Gürün, 1995 s.428-429.

Gürün bu konuşmasından sonra Arap ülkelerinin gücendirileceği düşüncesiyle İsrail devleti ve Yahudi çevreleriyle temasa geçilmemesinin Türkiye'nin millî çıkarlarına aykırı olduğunu vurguladı. Yunan ve Ermeni lobilerinin insan hakları ihlâllerinden ötürü Türkiye'ye yardım yapılmaması için Birleşik Amerika Kongresi nezdinde yürüttükleri kampanyaya Birleşik Amerika Kongresi'nin Yahudi asıllı üyelerinin karşı koyduklarını belirtip Yahudi lobisi konusundaki somut gözlemlerine geçti:

> Dünya Musevilerinden bu ölçüde istifade imkânı karşımızda bulunmaktadır. Tamamladığım bu gezi sırasında, dünya Musevi Teşekküllerinin en üst mevkilerdeki liderleri ile görüştüm. Yukarıda belirttiğim kanaatim çok daha perçinleşti. Ancak bu değerlendirmeyi tamamlamak için bir de konuya tersinden bakmak yerinde olur.
>
> Amerikan Hükümeti, Türkiye'nin ABD için önemini müdrik bir Hükûmettir. Türkiye'ye ambargo konmasına Hükûmet olarak zamanında karşı çıkmışdır. Ama Kongreyi ikna edememiştir. Bugün Amerika'da özellikle Kongre çevrelerinde Türkiye aleyhinde, Rum ve Ermeni lobilerinin yürüttükleri yeni bir propaganda vardır. Türkiye'de insan haklarına riayet edilmediği ve dolayısıyla Türkiye'ye yardım edilmemesi gerektiği sloganının yanında, Türkiye'de Devlet Başkanı Evren'in duruma hâkim olamadığı, onun alttaki bazı subayların kontrolünde olduğu, dolayısıyla Evren'in sözüne itimatla yardımın heba olabileceği rivayeti yayılmak istenmektedir. Bu rivayetleri önlemeye çalışan ve Ermeni terörü aleyhinde açıkca konuşanlar ise Musevi asıllı Kongre üyeleridir.
>
> Amerika'daki Musevi lobisini karşımıza aldığımız gün, ABD hükümeti ne yaparsa yapsın, Kongre'den Türkiye lehinde hiçbir karar geçmez. Amerika malî çevrelerinden herhangi bir yardım alamayız. Avrupa devletleri ile münasebetimiz zaten malûm olduğuna göre NATO içinde âdeta izole duruma düşeriz. 'Bize o zaman Araplar yardım eder' diye düşünenler varsa, acı şekilde yanılırlar. Araplar içinde itibarımız NATO üyesi olduğumuz içindir. Batı âlemi içinde ismimiz geçtiği içindir.
>
> Dünya Musevi lobisini herhalde küçümsememek lâzımdır. New York'ta [Howard] M.Squadron'un ofisine giren her şahıs, bütün ABD Cumhurbaşkanı namzetlerinin onun bürosunda çekilmiş resimleri ile

karşılaşır.[76] Musevi lobisi Alman hükümetini dize getirebilmekte, Fransa hükümetini endişeye düşürebilmekte, Rus hükümeti ile mücadele edebilmektedir. Bunu yapan İsrail değil, dünya Musevi lobisidir.

Bu lobiyi karşımıza değil, yanımıza almak bugün her zamankinden daha fazla mümkündür ve bu takdirde sadece Ermenilere karşı değil, Rumlara karşı da mücadelede kuvvetli bir müttefik kazanmış oluruz.

Dünya Musevi lobisi ile bizim Hükümet olarak temasımıza da aslında gerek yoktur. Bunu Türk vatandaşları rahatlıkla yürütebilirler. İşte bu sebepledir ki, ben Türkiye Musevilerinin World Jewish Congress'e katılmalarındaki faydayı ileri sürdüm ve savundum. Son yaptığım gezi bu kanaatimi büsbütün pekleştirdi.[77]

Devlet Başkanı Org. Kenan Evren'in Kararı

Amerikan Yahudi lobisinin gücü hakkında bilgi verip Devlet Başkanı Org. Kenan Evren'i etkileyen bir diğer kişi Washington Büyükelçisi Şükrü Elekdağ'dı. Elekdağ bunu şöyle anlatmakta:

> 1980 yılların başlarıydı. Sayın Cumhurbaşkanı Evren'e Yahudi lobisi'nin gücünü anlatmak için, bu lobiyi tamamen karşısına alan bir Amerikan cumhurbaşkanı namzedinin kesinlikle cumhurbaşkanı seçilme şansını yitireceğini söylediğim zaman, Sayın Cumhurbaşkanımız hayretlerini gizleyememiş ve aynen şu ifadelerde bulunmuştu: 'Nasıl oluyor da 230 milyon nüfuslu bir ülkede, 6 milyon Yahudi bu kadar etkinlik ve ağırlığa sahip bulunuyor?' [78]

Şükrü Elekdağ, Türkiye'nin BM nezdindeki Büyükelçisi Coşkun Kırca ve Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Kâmuran Gürün'ün Yahudi lobisinin önemi ve bu lobiyle ilişki içinde olmanın Türkiye'ye

---

[76] Kâmuran Gürün'ün bahsettiği kişi nüfuz sahibi Amerikalı Yahudi hukukçu Howard M. Squadron'dur (1926-2001). Squadron 1978 ila 1984 yılları arasında Amerikan Yahudi Kongresi'nin başkanıydı. Kaynak: William Glaberson, "Howard M. Squadron, 75 Influential Lawyer Dies", *The New York Times*, 28 Aralık 2001.

[77] Kâmuran Gürün, 1995 s.430-431.

[78] Şenol Kantarcı, 2004, s. 203.

getireceği faydalar konusundaki açıklamalarından sonra Devlet Başkanı Evren gerekli ilişkilerin tesis edilmesine mutabakat verdi.[79] Gürün'ün bu teklifinin Devlet Başkanı Org. Kenan Evren tarafından kabul edilmesi, hem Türk Yahudi toplumu liderlerinin Amerikan Yahudi örgütleriyle daha sıkı ilişkiler içine girmelerine, hem de uluslararası siyasete atılmalarına yol açacaktı. Bu da onlarca yıl boyunca yaşamını kendi içine kapanık ve kamusal alanda görünmeden sürdürmeyi tercih eden bir cemaatin lider kadrosu için oldukça önemli bir karardı. Aynı zamanda da yeni bir dönemin başlamakta olduğunun da habercisiydi.

3. "ERMENİ SOYKIRIMI" MESELESİ

a) Uluslararası Holokost ve Soykırım Konferansı'nın Yarattığı Tartışmalar

"Ermeni soykırımı"nın bilimsel camiada tartışılmasının bir uluslararası mesele haline dönüşmesinin ilk örneği Prof. Dr. Israel W. Charny'nin 1982 yılında Tel Aviv'de düzenleyeceği "Towards the Understanding and Prevention of Genocide" (Soykırım'ı Anlamaya ve Önlemeye Doğru) başlıklı Uluslararası Holokost ve Soykırım Konferansı olacaktı. Konferansın Başkanı ünlü Amerikalı profesör Elie Wiesel'di.[80] Kudüs Ermeni Patrikhanesi'nin desteğiyle düzenlenen konferansa "Ermeni soykırımı" konusunda tebliğ sunacak çoğunluğu Ermeni birçok araştırmacı davet edilmişti. Bu davet konferansın uluslararası bir krize dönüşmesine yol açacaktı. Konferansa Ermeni araştırmacıların katılacaklarını öğrenen Türk Dışişleri Bakanlığı "Ermeni soykırımı"nı konu edecek tebliğ sahiplerinin konferansta yer almamaları için görüşmelere başladı. Bu görüşmelerdeki muhataplar İsrail'in Ankara Büyükelçiliği maslahatgüzarı Alon Liel, İsrail Dışişleri Bakanlığı, AJC ve Türk Yahudi toplumu liderleriydi. İlk temas kurulan kişi maslahatgüzar Alon Liel idi. Konferansın başlayacağı tarihten üç ay önce Türk Dışişleri Ba-

---

[79] Kâmuran Gürün, 1995, s.433-434.

[80] Israel W. Charny, Shamai Davidson, Edna Kennan, (der.), 1983, s. 270, 273.

kanlığı Liel'e Ermeni tehciriyle ilgili tebliğlerin konferansta yer almasından duyduğu rahatsızlığı iletmeye başladı.[81] İsrailli bir hükümet yetkilisi konferansın başlama tarihinden yaklaşık altı hafta önce konferansın başkanlığını üstlenen Elie Wiesel'e Türkiye'nin İsrail'e ilettiği bir mesajı aktardı. Mesaj, konferansta "Ermeni soykırımı" konusunda tebliğ verilmesinde ısrar edilmesi halinde Türkiye'nin İsrail ile ikinci kâtip düzeyinde olan diplomatik ilişkilerini tamamen keseceğiydi. Bu mesajı aktardıktan sonra İsrailli hükümet yetkilisi Wiesel'den "Ermeni soykırımı" ile ilgili tebliğlerin konferans programından çıkartılmalarını istedi.[82] MAPAI Genel Başkanı Shimon Peres de Prof. İsrael Charny'e telefon ederek Ermeni tehciri ile ilgili tebliğlerin konferans programına dahil edilmeleri hususunda ısrarcı olmamasını isteyecekti.[83] Türkiye'nin muhataplarını ikna etmek için ileri sürdüğü bir diğer koz Suriye, Irak ve İran'dan gizlice kaçıp Türkiye'ye sığınan, buradan da İsrail'e veya üçüncü ülkelere göç eden Yahudilerin bundan böyle sınırdan kaçak geçmelerine göz yumulmayacağıydı.[84] Kâmuran Gürün programda değişiklik yapılmaması halinde konferansın Türkiye aleyhinde propagandaya dönüşeceğini söyleyerek Türk Yahudi toplumu liderlerinden bu durumu önlemelerini rica etmesi[85] üzerine Cismani Meclis Başkanı avukat Yako Veissid Tel Aviv'e gidip Prof. Dr. Israel W. Charny ile buluştu. Av. Veissid konferansın "Ermeni soykırımı" konusunu kapsaması halinde bunun Yahudi çıkarları açısından bü-

---

81 Marvine Howe, "Turkey Denies It Threatened Jews Over Tel Aviv Parley on Genocide", *The New York Times*, 5 Haziran 1982, s.3.

82 "Israelis Said to Oppose Parley After Threat to Turkish Jews", *The New York Times*, 3 Haziran 1982, s.1.

83 "Holocaust Scholar Israel Charny Responds to Shimon Peres' Statements in the Turkish Press", 12 Nisan 2001, http://www.anca.org/action_alerts/action_docs.php?docsid=30 , The Armenian Genocide Resource Center Press Release.

84 Maier Asher, "Conference plan upset Ankara", *The Jewish Chronicle*, 23 Temmuz 1982, s.3. / Marc H. Tanenbaum, "The Holocaust, Jews and Armenians", *The Jerusalem Post*, 13 Temmuz 1982, s.7.

85 YIVO Institute for Jewish Research Arşivi, RG 347.7.41 FAD-41 Kutu 16, "AJC Paris" dosyası, Emil Hayim Franko'nun AJC (Paris)'e gönderdiği 24 Haziran 1982 tarihli mektubu.

yük bir tehlike arz edeceğini söyledi.[86] *The New York Times* gazetesi Türkiye Cumhuriyeti'nin İsrail Dışişleri Bakanlığı ve Türk Yahudi cemaati vasıtasıyla konferans düzenleme heyetine telkinlerde bulunduğunu haber yapması meseleye bambaşka bir boyut kazandıracaktı. Haberde konferansın yapılması halinde "Yahudilerin insanî çıkarları"nın tehdit altında olacağını ileri süren İsrailli yetkililerin konferansın iptal edilmesi için düzenleme heyetini ikna etmeye uğraştıkları, bir Türk Yahudi toplumu liderinin de konferansın yapılması halinde cemaatin geleceğinin tehlikeye gireceğini söylediği belirtilmekteydi.[87] Bu haber üzerine İsrail Dışişleri Bakanlığı sözcüsü,[88] Washington Büyükelçisi Şükrü Elekdağ,[89] Hahambaşı David Asseo,[90] AJC Dinlerarası İşler Direktörü haham Marc Tannenbaum[91] ve nihayet Türk Yahudi toplumu liderleri[92] "tehdit" iddiasını yalanladılar. Hahambaşı David Asseo konferansta Ermeni araştırmacılara yer verilmesine karşı olduğunu ekledi.[93] AJC Türkiye muhabiri avukat Emil Hayim Franko'nun kanaati ise "tehdit" söylentilerinin asılsız olduğuydu. Franko'ya göre bu iddiaya getirilebile-

---

86 Israel W.Charny, Shamai Davidson, Edna Kennan, (Der), 1983, s. 281. Charny konferansla ilgili kitapta cemaat liderinin adını vermemektedir. Ancak Emil Hayim Franko'nun 24 Haziran 1982 tarihli yazısından bahsi geçen kişinin Yako Veissid olduğu anlaşılmaktadır.

87 "Israelis Said to Oppose Parley After Threat to Turkish Jews", *The New York Times*, 3 Haziran 1982 s.1. Bu haber Türk basınında da yer aldı. Bkz "İsrail hükümeti Katliamlar Konferansı'nın iptali için harekete geçti", *Tercüman*, 4 Haziran 1982.

88 "Genocide Parley With Armenians to Proceed", *The New York Times*, 4 Haziran 1982, s.10.

89 Şükrü Elekdağ, "Turkey's Jews Are Under No Threat", *The New York Times*, 10 Haziran 1982, s.10. Bu tekzip Türk basınında da yeraldı. Bkz. "Elekdağ, New York Times'a cevap verdi", *Milliyet*, 11 Haziran 1982.

90 Marvine Howe, "Turkey's Jews See Lebanon Hazards", *The New York Times*, 15 Haziran 1982, s.19.

91 H.Tanenbaum, "The Holocaust, Jews and Armenians", *The Jerusalem Post*, 13 Temmuz 1982, s.7.

92 Commission on Security and Cooperation in Europe, Congress of the United States, *Staff Report on the Human Rights Situation in Turkey*, Washington, D.C., Ekim 1982, s.11.

93 Marvine Howe, "Turkey's Jews See Lebanon Hazards", *The New York Times*, 15 Haziran 1982, s.19.

cek muhtemel bir açıklama Prof. Israel W. Charny ile buluşan avukat Yako Veissid'in görüşme esnasında kişisel inisyatifi ile Ermeni tehciriyle ilgili tebliğ verecek olanların konferansa katılmalarının Türk toplumunda olumsuz etki yaratacağını, bunun da Türk Yahudilerini güç duruma sokacağını söylemiş olması ihtimaliydi.[94] Basında bu haberler yer alırken yaşanan bir diğer gelişme İsrailli yetkililerin baskıları yüzünden Elie Wiesel'in Prof. Charny'den konferansın ya ertelenmesini veya başka bir ülkede düzenlenmesini istemesiydi. Prof. Charny'nin bu isteği reddetmesi üzerine Wiesel konferansın başkanlığından istifa edecekti.[95] Elie Wiesel'in çekilmesi üzerine İsrail Dışişleri Bakanlığı davetli konuşmacılara konferansa katılmamaları için ısrarlı telkinlerde bulundu. Bakanlık konferansa maddi destek sağlamaya söz veren hayırsever bir Amerikalı işadamına da desteğini çekmemesi halinde İsrail'le olan iş ilişkilerinin tehlikeye gireceğini bildirdi.[96] Bu baskılara rağmen "Ermeni soykırımı"nı konu eden tebliğler programdan çıkarılmadı. Konferans birkaç gün gecikmeyle ve ilk tasarlanandan daha az sayıda katılımcıyla başladı.[97]

AJC İsrail ve Ortadoğu İşleri eski Direktörü George E. Gruen "konferansta Ermeni soykırımını konu eden tebliğlerin sunulması halinde Türk Yahudilerinin güvenliklerinin tehlikeye gireceği" iddialarının gerçekle hiçbir ilgisi olmadığını belirtmekte:

---

94 YIVO Institute for Jewish Research Arşivi, RG 347.7.41 FAD-41 Kutu 16, "AJC Paris" dosyası, Emil Haim Franko'nun AJC (Paris)'e gönderdiği 24 Haziran 1982 tarihli mektubu.

95 "Genocide Seminar, Opposed by Israel, Opens", *The New York Times*, 22 Haziran 1982, s. 4.

96 Israel W. Charny, "Pressures on Genocide Conference", *The Jerusalem Post*, 29 Ağustos 1982.

97 Konferans konudaki tartışmalar için bkz. Israel W. Charny, Shamai Davidson, Edna Kennan, (Der.), 1983. Konferansın tebliğleri için bkz Israel W. Charny, (Der.) 1984 / Abraham Surtukian, "Arafel Kaved", *The Armenian Weekly*, 17 Temmuz 1982 / Abraham Surtukian, "Interview From Tel-Aviv", *The Armenian Weekly*, 21 Ağustos 1982. Konferans sonrası tartışmalar için bkz Israel W. Charny, Shamai Davidson, Edna Kennan, (Der.), 1984, s. 364-372.

O zamanlar AJC'de İsrail ve Ortadoğu İşleri Direktörü idim. Merhum meslektaşım haham Marc Tannenbaum da Tel Aviv Üniversitesi'nin konferansına davet edilmişti. Kendisi, Elie Wiesel gibi, Kudüs Ermeni Patrikhanesi'nin eşdestekçi olduğu konferansta Patrikhane'nin ısrarı üzerine Ermeni "soykırımı"nı [konu eden tebliğlere] ayrılan zamanın, Holokost [konulu tebliğlere] ayrılan zamana eşit olmasından ötürü konferansa katılmamaya karar vermişti. Elie Wiesel veya başka bir kişinin Tel Aviv Üniversitesi'nde yapılması planlanmış olan ve Kudüs Ermeni Patrikhanesi tarafından desteklenen konferansta sözde Ermeni soykırımını mahkûm eden kararların alınması halinde Türk Yahudilerini tehlike içinde olacaklarını söyledikleri haberleri gerçek değildir.

Bu karar Türk Yahudilerine yöneltilen herhangi bir tehdit nedeniyle alınmamıştı. Sadece Suriye ve Irak'tan gizlice Türkiye'ye kaçan Yahudilerin İsrail veya üçüncü bir ülkeye gönderilmelerine kadar Türkiye'de kalmaları için çok yardımcı olan Türk hükümetinin bu konferansın düzenlenmesine şiddetle karşı olmasından geliyordu. Türkiye'nin o zamanlar Suriye ile bir Suçluların İadesi Antlaşması vardı ve yasa dışı yollardan gelen mültecileri Suriye'ye iade edebilirdi. Duyduğum raporlara göre Ankara'daki yetkililer İsrail ve Amerikan Yahudi çevrelerindeki muhataplarına, İsrail Devleti ve Türk Yahudi toplumunun Birinci Dünya Savaşı sırasında cereyan eden Ermeni meselesini ortaya atarak Türkiye'nin adını ve Türkiye'nin ABD ile iyi ilişkiler kurma şansını karalamaları halinde Türkiye'nin Arapların baskısından kaçan Yahudi mültecilere, yasadışı olmasına rağmen, insancıl saikle yardım etme siyasetini tekrar gözden geçirmek zorunda kalabileceğini söylemişlerdi. Evet "hayatlar tehlikedeydi" ancak bunlar Türk Yahudisi vatandaşların değil, kaçış yolları kapanacak olan Suriye veya Iraklı Yahudilerin hayatlarıydı. Türkiye'nin yardımı gizlice yaptığını açıklayarak yardımın sona ermesi riskiyle karşılaşmamak için ne ben, ne Marc Tannenbaum, ne de Elie Wiesel o tarihlerde basında çıkan yanlış haberleri açıklığa kavuşturamadık.[98]

b) *Itahdut Yotsei Turkia be Israel*'in Faaliyetleri

1982 yılında düzenlenen, büyük yankılara yol açan ve Türkiye'nin imajını oldukça yıpratan bu konferans Türkiye Cumhuriyeti'nin İsrail'de yeterince örgütlenemediğini göstermesi açısından

[98] George E. Gruen'in 20 Şubat ve 18 Mart 2002 tarihli yazıları.

yararlıydı. Nitekim Amerika'da tanıtım faaliyetlerinde bulunan Dr. Kerem Kevenk, Prof. Israel W. Charny'yi örnek göstererek, Amerikalı Ermenilerin Holokost ve soykırım konusunda uzman olan İsrailli bilim adamlarını etkiledikleri kanaatine varacaktı. Kevenk'in bu durumu iyileştirmek için öngördüğü çare eski Türk göçmeni İsraillilerin Türkiye Cumhuriyeti lehine tanıtım yapmalarını sağlamaktı. Kevenk 1985 yılında Washington Büyükelçisi Şükrü Elekdağ'a, Devlet Bakanı Mesut Yılmaz'a, ANAP Başkan Yardımcısı Bülent Akarcalı'ya, İzmir milletvekili Suha Tanık'a, 500. Yıl Vakfı Başkanı Jak Kamhi'ye, 500. Yıl Vakfı II. Başkanı Naim Güleryüz'e ve Türk resmî makamlarına sunduğu ve *Itahdut*'a da bir kopyasını yolladığı incelemesinde görüşünü şöyle özetlemekte:

> İsrail'deki Türk Musevileri toplumu ve bu toplumun dernekleri Türklüğe karşı İsrail'de girişilmiş olan bu hareketlere karşı çıkması, bunları önliyebilmesi, İsrail basın ve kamu oyunu aydınlatıp lehimize olarak etkilemesi mümkündür. Ancak bunun için bu toplum ve toplumun idarecileri ile temas kurulması, kendilerinin uyarılması, gerekli bilgi, doküman ve literatürün kendilerine sağlanması lazımdır. Bu bakımdan İsrail'deki Türk Musevi toplumunun Türkiye için büyük bir önemi olduğu, İsrail'de Türkiyenin tanıtılması ve bu yolla İsrail'de ve dolayısı ile Batı'da Türkiye aleyhine yapılan girişimlerin önlenmesinde büyük bir potansiyeli bulunduğu kanısındayım.[99]

Seksenli yıllarda kaleme aldığı bu çalışmada Kerim Kevenk İsrail'de yaşayan Türk Yahudilerinden beklediği görev ve sorumluluğu şöyle belirtmekte:

> İsrail'deki Türk Musevi toplumundan beklediğimiz görev ve sorumluluklara gelince bunlar sadece tarihi ve kültürel konularla, Türkiyenin tanıtılması ve imajı ile ilgilidir. İsrail'in Türk düşmanlığı propaganda ve çalışmalarına bir zemin ve alet haline getirilmesini önle-

---

[99] *Itahdut* Arşivi, Kerem C. Kevenk, "İsrail'deki Türk Musevileri ve Bunların Anavatana ve Anavatanın Onlara Karşı Görev ve Sorumlulukları", s. 4. Kerim Kevenk, Dr. Victor Kent'e yolladığı 25 Mayıs 1986 tarihli mektubunda raporu kimlere dağıttığını belirtmekte.

mek bunların başında gelir. Ermenilerin İsrail'in demokratik ortamından faydalanarak tarihi ve kültürel çalışma kisvesi altında zehirli ve düşmanca hareketlere girişebildikleri gibi Türk Musevi toplumu da aynı demokratik haklardan faydalanarak İsrail toplum ve kamu oyuna, İsrail'deki ilgili organizasyonlara bu iddaaların hakiki mahiyetini, tarihi hakikatları ve bu grişimlerin esas maksat ve amaçlarını açıklıyabilir ve bunların önlenmesine çalışabilir. İsrail'deki Türk Musevi toplumunun anavatanlarına karşı yapılan bu girişimler hakkında bir bilgileri olduğunu sanmıyorum. Keza bu toplumun Türk milletinin büyük çoğunluğu gibi tarihî Türk-Ermeni olayları hakkında da yeterli bir bilgilerinin bulunmadığını sanıyorum. Hatta İsrail'de bir Ermeni toplumu ve Patrikhanesi bulunduğuna ve bunların yoğun bir propaganda faaliyeti içinde olduklarına göre Türk Musevileri bu olaylar hakkında bir şey biliyorlarsa bu bilgilerin daha çok İsrail Ermenilerince kendilerine yapılmış propagandadan edinilen bilgiler olduğunu sanıyorum. Bu bakımlardan İsrail Türk Musevi toplumunun hem Ermenilerin İsrail'de yaptıkları girişimler, kurdukları köprü başları, kötü maksatları için alet haline getirdikleri İsrail'liler hakkında aydınlatılmaları ve bu yönden kendilerine gerekli literatürün sağlanması doğru olur. Yapacakları karşı girişimlerin kendileri ile yapılacak temaslarla tesbit edilmesi gerekir.[100]

Dr. Kerim Kevenk'in hazırladığı bu strateji yazısındaki tavsiyeler zaman içinde yerine getirilecek, aslî amacı sadece Türkiye'den İsrail'e göç eden Musevilere yardım etmek olan *Itahdut Yotsei Turkia Be Israel* Türkiye'den çok az sayıda gelmeye devam eden yeni göçmenlere yardım etmenin yanı sıra, *Ladino* dilini ve kültürünü yaşatan, İsrail'i ziyaret eden Türk siyasetçilerine ve medya mensuplarına İsrail Devleti'ni tanıtan ve de en önemlisi "Ermeni soykırımı" meselesinde Türkiye Cumhuriyeti'nin tanıtım faaliyetlerini destekleyen bir kuruluşa dönüşecektir. Tel Aviv Büyükelçiliği de değişik vesilelerle *Itahdut*'a bağışlarda bulunacaktır.[101]

---

[100] *Itahdut* Arşivi, Kerim C. Kevenk, "İsrail'deki Türk Musevileri ve Bunların Anavatana ve Anavatanın Onlara Karşı Görev ve Sorumlulukları", s.13-14.

[101] *Itahdut* Arşivi, Büyükelçi Onur Gökçe 1994 yılında ikibin dolar, Büyükelçi Ahmet Üzümcü 2000 yılında ikibinbeşyüz dolar bağışta bulunacaktır. Kaynak: *Itahdut* Arşivi, Onur Gökçe'ye gönderilen 16 Şubat 1994 tarihli Niso Kaneti imzalı mektup;

c) Oxford Üniversitesi Holokost Konferansı

Tel Aviv Konferansı'na yapılan müdahalelerin bir benzeri altı yıl sonra 10 ilâ 13 Temmuz 1988 günlerinde Oxford Üniversitesi'nde düzenlenen Holokost Konferansı'nda da yaşanacaktı. Konferansı düzenleyen Prof. Dr. Yehuda Bauer idi. Konferansın oturumlarından birinin konusu "Holokost ve soykırım: Karşılaştırmalar" idi. Bu oturumda "Ermeni soykırımı" ile ilgili bildiriler de sunulacaktı. Dönemin Kudüs Başkonsolosu veya Başkonsolos Yardımcısı Ermeni tehciriyle ilgili tebliğlere konferansta yer vermemesi için Prof. Bauer'i ikna etmeye çalıştı. İsrail Dışişleri Bakanlığı'nın bir yetkilisi de Türkiye-İsrail ilişkilerinin zedeleneceğini ileri sürerek benzeri sözlü telkinlerde bulundu. Daha sonra Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği konferansın sponsoru olan ünlü İngiliz medya imparatoru Robert Maxwell'le telefon edip kendisinden "Ermeni soykırımı" ile ilgili tebliğlerin yer aldığı oturumu ya iptal ettirmesini veya Türk görüşünün de sunulmasına imkân tanınmasını istedi. Bunun üzerine konferansa gözlemci olarak katılan bir Türk bilim adamı bir tebliğ sundu.[102] Prof. Bauer konferans tebliğlerini içeren kitabın önsözünde bu temasları şöyle özetlemekte: "En son dakikada sunulan Osmanlı rejiminin gerçekleştirdiği Ermeni katliamlarını inkâr etmeye yönelik bir tebliğ reddedildi. Keza Türk hükümetinin konferansa yapmak istediği baskı da reddedildi."[103]

d) Holokost Anıt-Müzesi ve Ermeni Tehciri Kurbanları

1980 yılının sonunda Washington'da inşasına devam edilen Holokost Anıt-Müzesi'nde Ermeni tehciri kurbanlarına yer verilmesi ihtimali Dışişleri Bakanlığı, Amerikan Yahudi kuruluşları ve Türk Ya-

---

Ahmet Üzümcü'ye gönderilen 5 Nisan 2000 tarihli Moreno Margunato imzalı mektup. *Itahdut* 1998 yılında Büyükelçi Barlas Özener'i de derneğe üye olmayı teklif edecek, Özener de bu teklife olumlu cevap verecektir. Kaynak: *Itahdut* Arşivi, T.C. Tel Aviv Büyükelçiliği'nin 24 Şubat 1998 tarihli yazısı.

102 Prof. Yehuda Bauer'in 21 Mayıs 1997 tarihli yazısı / Ronit Matlon, "The luxury of silence is not for us", *Ha'aretz*, 27 Ekim 1989 (İbranice). Konferansta sunulan tebliğler daha sonra yayınlandı: *Remembering the Future: Working Papers and Addenda*, Pergamon Press, Oxford, 1989.

103 Yehuda Bauer, 1989, s.XXII.

hudi toplumu liderlerinin ortaklaşa gayretleri sonucunda bertaraf edilmişe benziyordu. Ancak bu rahatlamanın pek erken olduğunu görmek için 1981 yılını beklemek gerekiyordu. Anıt-Müze'nin inşasından sorumlu Konsey 30 Nisan 1981 tarihinde yayınladığı raporda "Holokost'la sonuçlanacak toplam sürecin bir parçası olması nedeniyle nihai tasarıda Ermeni soykırımına yer verilmesi"ne karar verecekti.[104] Dışişleri Bakanlığı bu karardan dört ay sonra haberdar olduğunda bir bakanlık sözcüsü Türkiye Cumhuriyeti'nin Yahudilere karşı daima olumlu davrandığını, İkinci Dünya Savaşı sırasında da Nazilerden kaçan Alman Yahudisi bilim adamlarının Türk üniversitelerinde çalışmalarına izin verdiğini hatırlatarak "şayet Yahudiler, Ermenilere müzede yer açarlarsa tarihî gerçekleri saptırarak büyük nankörlük örneği verirler" yorumunda bulunacaktı.[105] Bu haber üzerine resmî makamlar Türk Yahudi toplumu liderlerinden bu durumu en kısa zamanda düzeltmeleri için gerekli mercilerle görüşmelerini istedi.[106] Bu karar karşısında Türk basınının tepkisi kırgınlık ve şaşkınlıktı. Gazeteci Rauf Tamer sütununda Yahudilere şöyle seslenecekti:

> Biz Musevilere ne yaptık ki, şimdi bu Ermeni oyununa âlet olmaktalar? Nazi zulmünden kaçan her Museviye kucağımızı açtık, onları, kendi vatandaşımız gibi bağrımıza bastık. Hattâ, o tarihte 'emekler vaziyetteki' Türk ekonomisini bile neredeyse onların inhisarına [tekeline] bıraktık. İş, kariyer ve para sahibi olmaları için bütün yolları açtık. Bütün ışıkları yaktık... Şimdi de dostça yaşıyoruz. Tek kırgınlığımız, tek ihtilafımız yok... Öyleyse?.. Öyleyse, ilk tepki onlardan gelmeli, ilk protesto sesi, o cenahtan [kesimden] yükselmelidir. Burada yaşayan Ermeni cemaati de öyle.. Beraberliğimize gölge düşürecek bu olay karşısında ilgisiz kalmayacaklarına inanıyoruz. Ve bekliyoruz; saflarımızda onlara yer ayırdık bile...[107]

---

104 "Armenian Genocide Included in Holocaust Council Program", *The Armenian Observer*, 13 Mayıs 1981, s. 1.

105 "Katil Ermeniler şimdi de Amerikan Yahudileri ile işbirliği yapmaya başladı", *Günaydın*, 19 Ağustos 1981

106 YIVO Institute for Jewish Research Arşivi, RG 347.7.41 FAD-41 Kutu 16, "AJC Paris" dosyası Nives Fox'un Foreign Affairs Department'a yolladığı 6 Temmuz 1982 tarihli mektup.

107 Rauf Tamer, "Ateşle oynamak...", *Tercüman*, 19 Ağustos 1981.

Bu yazı üzerine Rauf Tamer'i telefonla arayan Jak Kamhi şaşkınlığını ve neler yapacağını şöyle dile getirecekti:

> Bu mesele üç ay evvel kapanmıştı, gereken girişimler yapılmış ve Ermeni oyunu bozulmuştu, şimdi yine nereden çıktı? Telefonla Amerika'yı aradım. Gerekli yerlerle konuştum. Maalesef doğruymuş.. Komiteye sızanlar olmuş.. Fakat müsterih olun.. Bütün gücümüzle şimdi tekrar harekete geçiyoruz. Bu oyunu bozacağız.[108]

Basının tepkisi üzerine görüşüne danışılan Hahambaşı David Asseo konunun siyasi olması gerekçesiyle ilk önce görüş belirtmek istemeyecekti.[109] Kısa bir süre sonra yaptığı açıklamada ise gerekli müdahalenin yapılacağına söz verecekti:

> ABD'de girişilen teşebbüsün şu veya bu sebeple hakiki maksadından saptırılmasına ve bunun âlicenap Türk milleti aleyhinde istismarına gerek Türk Musevi Cemaatinin, gerekse bütün dünyadaki Musevi fert ve kuruluşlarının karşı çıkacaklarına hiç şüphemiz yoktur. Aziz yurdumuzun maddi ve manevi yararları için, şimdiye kadar olduğu gibi, bundan böyle de elden gelen her türlü gayreti sarfedeceğimiz tabiîdir.[110]

Bu açıklama üzerine Rauf Tamer bir sonraki yazısında Hahambaşı'ya teşekkür edecekti.[111] Bu arada basında "Soykırım" kavramının sadece ve sadece Nazilerin Yahudilere uyguladığı soykırım için kullanılabileceğini savunan ve bu nedenle tehcir sırasında

---

[108] Rauf Tamer, " Bu haftadan kalan..." *Tercüman*, 23 Ağustos 1981. Tamer yazısında Jak Kamhi'nin adını anmayıp kendisinden "reklamdan pek hoşlanmayan, Türkiye sevdasını her zaman, her vesileyle ispatlamış bir Musevi sanayici" olarak söz ediyordu. Bu kitabın araştırma safhasında Rauf Tamer'e bu kişinin adını sorduğumda adını saklı tuttuğu bu şahsın Jak Kamhi olduğunu teyit etti.

[109] "Hahambaşı Asseo Yahudi-Ermeni işbirliği hakkında konuşmaktan çekindi", *Günaydın*, 20 Ağustos 1981.

[110] "Hahambaşı Washington'da Nazi kurbanları anısına dikilecek anıtla ilgili bir açıklama yaptı", *Hürriyet*, 22 Ağustos 1981 / "Hahambaşı, Ermeni girişimine karşı çıktı", *Günaydın*, 22 Ağustos 1981 / "Washington'daki Anıt ve Hahambaşının beyanı", *Şalom*, 26 Ağustos 1981.

[111] Rauf Tamer, " Bu haftadan kalan..." *Tercüman*, 23 Ağustos 1981.

hayatlarını kaybeden Ermenilerin Anıt-Müze'nin daimi sergisine dahil edilmemelerini vurgulayan yazılar yayınlanacaktı.[112] Task Force Koordinatörü emekli Tümamiral Sezai Orkunt ise Yahudileri şu satırlarla ikaz edecekti:

> Amerikalı Yahudiler uydurulmuş hikâyelere veya savaş içinde olabilen kayıpların tahrifine, siyasî demagoji ve polemiğe itibar etmeyecek kadar akıllı ve şuurludur. Böyle bir oyunla veya menfaatle kandırılacaklarına, uydurulmuş bir tarihin kendi tarihlerine gölge düşürmesine müşaade edeceklerine ihtimal vermek istemeyiz. Herhalde, Yahudiler, kendilerine Nazi Almanyası'nda yapılanlarla, Osmanlı ordularını arkadan vurmaya çalışan Ermenilere uygulanan mecburi göçü birbirine karıştıracak kadar tarih bilgisinden yoksun değildirler. Ayrıca, böyle bir gaflete de düşmek suretiyle 45 milyon Türk'ün nefret ve husumetini çekmek istemiyeceklerini de umarız.[113]

Hahambaşı David Asseo bir yandan basını sakinleştirirken diğer yandan Dünya Yahudi Kongresi'ne (WJC)[114] ve Amerikan Yahudi Komitesi'ne (AJC)[115] yolladığı telgraflarla Yahudilerin 500 yıldan beri huzur içinde yaşadıkları çok az ülkeden birinin Türkiye olduğunu hatırlatarak "yirmi bin Türkiyeli Yahudi adına" Ermeni tehcirinde hayatlarını kaybedenlerin müzeye dahil edilmemeleri için her türlü girişimin yapılmasını istedi. Sivil liderler de, aralarında B'nai B'rith International Başkanı olmak üzere, Amerikan Yahudi örgütleriyle yaptıkları telefon görüşmelerinde Türkiye'nin bu konudaki duyarlılığını iletip meselenin çözüme kavuşturulmasını

---

112 Burhan Felek, "Alman ve Yahudi Dostlarımızla bir hasbihal", *Milliyet*, 12 Kasım 1981 / Türkkaya Ataöv, "The Holocaust Museum", *Turkish Daily News*, 30 Nisan 1993.

113 Sezai Orkunt, "Güçlülerin oyuncağı Ermeniler", *Milliyet*, 1 Ekim 1981. Kâmuran Gürün anılarında Orkunt'un Task Force'un koordinatörü olduğunu belirtiyordu. Bkz Kâmuran Gürün, 1995, s.397.

114 USHMM Arşivi, Dosya 97-014, Kutu 66/26, Hahambaşılığın yolladığı 21 Ağustos 1981 tarihli telgraf.

115 AJC Arşivi, Foreign Affairs Department, Kutu 29, Dosya İsviçre-Zaire 1974-1981, "Turkey 1981", Abraham S.Karlikow'un Bertram H.Gold ve Marc Tannenbaum yolladığı bilgi notunun ekindeki 31 Ağustos 1981 tarihli telgraf.

istediler.[116] Hahambaşı David Asseo imzası ile AJC'ye gönderilen telgraf Jak Kamhi'nin Türkiye Hahambaşılığı'nı nasıl etkisi altına aldığını göstermesi açısından ilginç bir belgedir. Telgraf her ne kadar "Hahambaşı David Asseo" imzasını taşımaktaysa da bir alt satırda Jak Kamhi'nin Yönetim Kurulu Başkanı olduğu Profilo Sanayi ve Ticaret A.Ş.'nin kısa telgraf adresi olan PROFİLOSAN imzasını da taşımaktaydı. Bu da telgrafın Hahambaşılık'tan değil Profilo San. ve Tic. A.Ş. tarafından gönderildiğinin işaretiydi.[117]

Bu temaslar sırasında Türkiye Cumhuriyeti'nin Washington Büyükelçiliği önemli rol oynadı. Anıt-Müze Konseyi Direktörü Monroe Freedman'a göre Washington Büyükelçiliği müşaviri Mithat Balkan ile 1981 yılında bu konuyu müzakere ederken Balkan kendisine "Ermeni meselesi"nin Anıt-Müze'nin daimi sergisine dahil edilmesi halinde, "Türk Yahudilerinin güvenliklerinin tehlikeye gireceğini" söylemişti. Freedman'ın bu sözlerinin basında yer alması üzerine Balkan bu iddiayı kesin bir dille yalanlandı. Balkan meselenin Türkiye'nin arzusu doğrultusunda çözümlenmemesi halinde Türkiye'nin "misillemelerde bulunacağı" konusunda Freedman'ı ikaz ettiğini, ancak bu ikazın Türkiye'nin NATO'dan çekileceği anlamını taşımadığını söylediğini belirtti.[118] *Sabah* gazetesi dış politika yazarı Sedat Sertoğlu'na göre Anıt-Müze Konseyi nezdinde Türkiye lehine baskı yapan bir diğer kişi dönemin İsrail Başbakanı Menahem Begin'di.[119]

---

116 YIVO Institute for Jewish Research Arşivi, RG 347.7.41 FAD-41 Kutu 16, "AJC Paris" dosyası Nives Fox'un Foreign Affairs Department'a yolladığı 6 Temmuz 1982 tarihli mektup.

117 AJC Arşivi, Foreign Affairs Department, Kutu 29, Dosya İsviçre-Zaire 1974-1981, "Turkey 1981", Abraham S.Karlikow'un Bertram H.Gold ve Marc Tannenbaum'a yolladığı 9 Eylül 2001 tarihli bilgi notunun ekindeki 31 Ağustos 1981 tarihli telgraf.

118 "Genocide Seminar, Opposed by Israel, Opens", *The New York Times*, 22 Haziran 1982, s. 4. "Turkish threat to US reported", *The Armenian Weekly*, 26 Haziran 1982. Aynı iddialar bir yıl sonra *The Washington Post*'da tekrarlandığında (Phil McCombs "The Politics of Creating The Holocaust Memorial", *The Washington Post*, 13 Nisan 1983, s. A4) Şükrü Elekdağ bu haberleri yalanlayacaktı. Bkz. "The Turkish Ambassador Replies", *The Washington Post*, 6 Nisan 1983, s. A18 ve David Fridman, "Turkish envoy denies report that Jews in Turkey would be harmed if Holocaust Memorial includes massacre of Armenians", *JTA Bülteni*, 26 Nisan 1983.

Gerek Hahambaşı David Asseo ve gerekse Jak Kamhi'nin müdahaleleri sonunda Konsey Direktörü Monroe Freedman *Milliyet* gazetesine verdiği demeçte "Soykırım" kavramının sadece Naziler tarafından katledilen Yahudiler için kullanılabileceğini savundu ve bu nedenle anıt-müzenin daimi sergisinde Ermeni tehcirine yer verilmeyeceğini bildirdi.[120] AJC Washington temsilcisi ve Anıt-Müze Konsey üyesi Hyman Bookbinder de verdiği demeçte anıt-müzede "Ermeni meselesi"ne yer verilmesi konusunda henüz bir karar verilmediğini, böyle bir teklifin gündeme gelmesi halinde şahsen bu teklife olumsuz oy vereceğini beyan etti.[121] 1981 yılının Ekim ayında Washington'u ziyaret eden Dışişleri Başkanlığı Müsteşarı Kâmuran Gürün Washington'da Yahudi kuruluşları liderleriyle temaslarda bulunduktan sonra düzenlediği raporda izlenimlerini şöyle aktarmaktaydı:

> Holocaust Müzesine Ermenilerin dahil olmaları istikametindeki teşebbüsler bir ara muvaffak olmuş gibi görülmüşse de, Hükûmet olarak yaptığımız girişimler ve Türkiye'deki Musevi toplumunun ileri gelenlerinin harekete geçmesi sonucu Amerika'daki Musevi toplumu bunun karşısında cephe almış bulunmaktadır. (..) Kendileriyle konuştuğum bazı Musevi liderler, Holocaust müzesine Ermenilerin sokulmaması konusunda İsrail'in de kendilerini desteklediğini ve dünya Yahudi toplumunun da aynı görüşte olduğunu söylediler. (..) Bu görüşme sırasında liderlerden birisine bana aynen şunları ifade etti: 'Biz 6 ay öncesine kadar Türkiye'de bir Ermeni soykırımı olduğunu kabul ediyorduk. Bunun sebebi, böyle bir şey olmadığı yolunda Türkiye'den her hangi bir ses çıkmamış olması idi. Ermeni toplumu böyle bir iddia ortaya atar ve yıllarca tekrar eder, buna karşılık Türkiye hiç bir şey söylemezse, tarihî tetkikat yapmak ve iddianın doğru

---

119 "Bu sefer yatla geliyorlar", *Sabah*, 15 Eylül 1991 / Sedat Sertoğlu, "Yeni parametreler", *Sabah*, 2 Ekim 2000.

120 Saynur Gören, "Soykırım Müzesi'nde Ermenilere yer verilmeyecek", *Milliyet*, 28 Ağustos 1981.

121 AJC Arşivi, Foreign Affairs Department, Kutu 29, Dosya İsviçre-Zaire 1974-1981, "Turkey 1981", Abraham S.Karlikow'un Bertram H.Gold ve Marc Tanenbaum'a yolladığı 9 Eylül 1981 tarihli bilgi notu.

> olup olmadığını araştırmak her halde bize düşmez. Durumu baştan bilseydik, Holokost Konseyi'ne bir Ermeni'nin [Set Momjian – RNB] girmesini de önleyebilirdik'. [122]

Ancak bu demeç ve temaslar fırtınayı geçici bir süre için dindirmişti. Amerikan Ermeni örgütleri tehcir kurbanlarına Anıt-Müze'nin daimi sergisinde yer verilmesinden ümitlerini kesmemişlerdi. Bu amaçla Set Momjian 1980 yılında taahhüt ettiği bir milyon dolarlık bağışın ilk dilimi olan yüz bin doları müzeye takdim edecekti.[123] Amerikan Ermeni örgütlerinin bu çabalarına karşılık da Türkiye Cumhuriyeti Washington Büyükelçiliği Kültür Ataşesi Anıt-Müze komisyonlarında yer alan yöneticilere meseleyle ilgili Türk görüşünü anlatmak üzere bir toplantı düzenledi. 1983 yılının Haziran ayında düzenlenen bu toplantıda Prof. Dr. Justin McCarthy, Prof. Dr. Richard Chambers, The Institute for Turkish Studies Inc. Direktörü Prof. Dr. Heath Lowry konuşmacı olarak katıldılar. Konuşmalardan sonra yemek sırasında Büyükelçi Elekdağ hazır bulunanlara sert bir edayla şunları söyleyecekti:

> Sizin Holokost Müzesi'nde Ermenilerden bu kadar fazla söz edildiği takdirde Türkiye'deki Yahudiler için kötü olacaktır. Aynı zamanda İran'dan gelen Yahudi mülteciler için de. Biliyorsunuz pasaportları olmasa bile topraklarımıza geçmelerine izin veriyoruz. Bu tamamiyle durabilir.[124]

Bu toplantıdan kısa bir süre sonra Amerikan Yahudi basınının önde gelen oniki gazetesinde tam sayfalık bir ilan yayınlandı.[125] "Türk-Amerikan Dernekleri Asamblesi'nin Yahudi Üyeleri" imzasını taşıyan bu ilanlarda okurlara Anıt-Müze'de Ermeni tehciri kur-

---

122 Kamuran Gürün, 1995, s. 345-346.

123 "Ermeniler, ABD'deki Soykırım Müzesi'ne 100 bin dolar bağışladı", *Milliyet*, 4 Kasım 1981.

124 Howard M. Sachar, 1994, s. 110.

125 İlanı veren Maryland American Turkish Association Inc. (kısaca MATA) Başkanı Türk Musevisi Dr. Yavuz Victor Kent idi. Bkz. Victor Kent arşivi, "The Holocaust... and Politics", *Baltimore Jewish Times*, 3 Haziran 1983.

banlarına yer verilmemesi için Anıt-Müze Konseyi'ne mektup yollamaları tavsiye edilmekteydi. Yahudi okurların hedeflendiği bu ilanlarda okurları ikna etmek için sıralanan konular daha önce sıkça rastlanan konuların aynısıydı. Bunlar sırasıyla, a) Holokost'un emsaline rastlanması imkânsız bir katliam olduğu, b) Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nin yüzyıllar boyunca Yahudilere hoşgörüyle davrandığı, c) Türkiye Cumhuriyeti'nin Naziler'den kaçan Alman Yahudisi bilim adamlarını kabul ettiği, d) İslâm dünyasında İsrail Devleti'ni ilk tanıyan ve halen diplomatik ilişkileri bulunan tek ülkenin Türkiye Cumhuriyeti olduğu, e) İkinci Dünya Savaşı sırasında Ermenilerin Nazi yanlısı oldukları konularıydı.[126] Bu ilanlar Amerikan Ermeni toplumunu oldukça öfkelendirecek ve tepkilere yol açacaktı. Tepki verenler arasında tarihin tahrif edilmesine karşı çıkan Yahudiler de yer alacaktı..[127]

1983 yılının sonuna gelindiğinde Anıt-Müze'ye Ermeni tehciri kurbanlarının yer alıp almayacakları tartışması henüz sona ermemişti ve bu tartışma Özal'ın başbakanlığı sırasında da devam edecekti.

---

126 "The Holocaust... and Politics", *The Jerusalem Post International Edition*, 12-18 Haziran 1983, s.11 / "The Holocaust... and Politics", *Baltimore Jewish Times*, 3 Haziran 1983, s.55.

127 Frank P. L. Somerville, "Pro-Turkish ad in *Jewish Times* enrages Armenian community", *The Sun*, 6 Temmuz 1983 / Jack Herzig, "Advertisement Condemned", *The Jerusalem Post International Edition*, 10-16 Temmuz 1983 / "ANC responds to ATAA's libelous ad", *The Armenian Weekly*, 23 Temmuz 1983 / "Armenian Protest Against Turkish Ad", *The Armenian Observer*, 17 Ağustos 1983. İlanda yer alan "Ermenilerin Nazi yanlısı oldukları" iddası daha sonra yapılan bir araştırma ile çarpıtılmış ve gerçek dışı bir iddia olduğu kanıtlandı. Bkz. The Zoryan Institute, 1983.

V- Özal'lı Yıllar (1984-1993)

12 Eylül askerî darbesinden sonra başlayan siyaseti yeniden yapılandırma sürecinin ilk aşaması 1982 Anayasası'nın Danışma Meclisi tarafından hazırlanması ve halk oyuna sunulmasıydı. Anayasa'nın hazırlanması sırasında Avrupa Konseyi'nin Anayasa'da azınlık haklarının korunmasına yönelik maddelere yer verilmesi için bir önerge kabul etmesi[1] sosyal demokrat görüşlü gazeteci İsmail Cem ile muhafazakâr milliyetçi görüşlü *Tercüman* gazetesi yazarı Ahmet Kabaklı'yı ortak bir noktada buluşturacaktı. Ortak nokta Türkiye'de azınlıkların, İsmail Cem'in deyimiyle, "sadece Lozan Anlaşması'ndan ötürü değil, Türkiye'nin hoşgörü geleneğinden de ötürü varlıklarını en insancıl bir ortamda yaşatmış" olmalarıydı. Cem bu savı ileri sürerken "Türkiye'nin Hitler Almanyası'ndan kaçan Yahudi bilim adamlarına kucak açtığı" konusunu da hatırlatacaktı.[2] 8 Kasım 1982 tarihinde halkın ezici çoğunluğunun "evet" oyu kullanmasıyla kabul edilen Anayasa'dan sonra sivilleşme yolunda atılan ikinci adım 3 Mart 1983 tarihinde kabul edilen Siyasal Partiler Kanunu idi. Kanunun kabul edilip yeni siyasi partilerin ku-

---

[1] Emre Aygen, "Avrupa Konseyi, şimdi de Türkiye'deki azınlıkların dinî haklarını görüşecek", *Güneş*, 3 Ekim 1982.

[2] İsmail Cem, "Avrupa Konseyi ve Dinî azınlıklar", *Güneş*, 8 Ekim 1982 / Ahmet Kabaklı, "Güldürmeyin adamı", *Tercüman*, 13 Ekim 1982.

rulmasından sonra 6 Kasım 1983 tarihinde milletvekili seçimleri yapıldı. Seçimlerde Bülend Ulusu hükümetinin ekonomiden sorumlu devlet bakanı olarak işadamlarının desteğine sahip olan ancak MGK'nın desteğine sahip olmayan Turgut Özal'ın kurduğu ANAP oyların % 45.10 u alıp 211 sandalye sahibi oldu ve tek başına iktidara geldi. Yahudi seçmenlerin oyları ANAP ile emekli Org. Turgut Sunalp'ın kurucusu ve genel başkanı olduğu MDP arasında dağıldı.[3]

1. AZINLIKLARA YÖNELİK AYRIMCI UYGULAMALAR

Askerî dönemin ardından Özal'ın iktidar olmasıyla birlikte Yahudilerin kendilerini daha güvenlikte hissetmelerine rağmen bazı bürokrat ve bakanların azınlıklara karşı duydukları güvensizlik geçmişte olduğu gibi devam etmekte ve esas itibariyle iktisadi nedenlerden kaynaklanmaktaydı. Örneğin gayrimenkullerini satmak isteyen bazı Yahudiler satış işlemlerinin gerçekleşmesini güçleştiren ve engelleyen ayrımcı önlemlerle karşılaşmaktaydılar.[4] Bunun nedeni azınlıkların servetlerini yurtdışına kaçırmalarını önlemek amacıyla azınlıklara ait gayrimenkuller ile mevduat hesaplarına ihtiyati tedbir uygulanmasıydı. Maliye Bakanlığı'nın bu tasarrufu idari mahkemelerce "mülkiyet hakkının dokunulmazlığı" ve "servet kaçırılacağı yolunda yeterli kanıt bulunmadığı" gerekçesiyle iptal edilecekti. Bu kararlar nedeniyle servetlerin yurtdışına kaçırılması engellenemediği için Maliye Bakanlığı konunun Ekonomik İşler Yüksek Koordinasyon Kurulu tarafından görüşülmesi gerektiğini belirtecekti.[5] Bu uygulama ileriki yıllarda yürürlükten kaldırılacaktı. Türk Musevi Cemaati Onursal Başkanı Bensiyon Pinto hatırat:da bu uygulamayı şöyle anlatmakta:

---

3 Sam Cohen, "Turks choose pro-Arab PM", *The Jewish Chronicle*, 11 Kasım 1983, s. 36.

4 Sam Cohen, "Turkish court blocks move by minister", *The Jewish Chronicle*, 6 Ocak 1984.

5 "Azınlıkların yurdışına servet kaçırmalarının önlemek için çalışmalar yapılıyor...", *Anka Günlük Ekonomik Bülten*, 20 Aralık 1983, s. 3.

Taşınmaz mallar da başlı başına bir sorundu. 24 Mayıs 1983 tarihinde Şişli Tapu Sicil Muhafızlığı, Kadıköy Kaymakamlığı'na bir yazı gönderdi. Bir vasiyetin takibini yapmak amacıyla bir dindaşımızın aile nüfus kayıtlarının "din ve ırkını" belirtecek şekilde araştırılmasını istiyordu. Hemen dönemin başbakanı Turgut Özal'ı, Kazım Oksay'ı, İstanbul Sanayi Odası Yönetim Kurulu Üyesi Ali Coşkun'u aradım. O zamanlar İçişleri Bakanı Ali Tanrıyar'dı. Bu konuyu görüşmek için Ankara'ya gittim.

"Sayın Bakanım, biz bu konulardan dolayı çok zor durumdayız. Dindaşlarımızın kimlikleri araştırılıyor. Üstelik emlak satışı yapacak bir dini azınlık üyesine yeşil bir form bile doldurtuluyor."

"Yok böyle bir şey. Yapmayın."

"Nasıl yok Sayın Bakanım? Bunu söylemek çok kolay. Ben size var diyorum. Buyurun bakın..."

Çantamdan formu çıkarıp masasına bıraktım. Gördü. Gözlerine inanamadı...

"Bu nasıl memleket?"

"Bunu bana sormayın efendim. Bu ülkenin İçişleri Bakanı sizsiniz."

Bu iş için tam yedi ay korkunç bir mücadele verdik ve sonunda başardık. 14 Şubat 1984 tarihinde hükümetin cevabı bize ulaştı. Şöyle diyordu:

Sayın Başbakanımızı ziyaretleriniz sırasında sunulan 'Gayrimenkul üzerindeki muamelelerde azınlıklara yapılan uygulamalar hakkındaki' muhtıranız ilgili makamlara incelettirilmiştir. T.C. Anayasası, tüm vatandaşları dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayrım gözetmeksizin kanun önünde eşit kabul etmiştir. Buna göre devlet organları ve idari makamlar işlemlerinde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etme mecburiyetindedirler. Hükümetimiz, bu yönde ve bürokratik engellerin kaldırılması için yoğun bir çalışma içine girmiş ve gereken tedbirleri almış bulunmaktadır. Türkiye'de devamlı mukim bir kişi hakkında taşınmaz mal alım ve satımı sırasında herhangi bir kısıtlama söz konusu değildir. Bununla beraber yanlış bir anlama sonucu yukarıda açıklanan hususlar dışı bir uygulama yapıldığı yolunda somut bir şi-

kâyet varsa; yer, tarih ve isim bildirilmesi halinde gerekli araştırma ve soruşturmanın yapılacağını ve icap eden tedbirlerin alınacağını belirtmek isterim. Bilgilerinizi rica ederim.

Ahmet Kurtcebe Alptemoçin,

Devlet Bakanı

1984'te bu iş bitti. İkinci sorunsa, cemaate ait tüm paraların Ankara'da Vakıflar Bankası'nın Kolej Şubesi'nde bloke durumda olmasıydı. Cemaat bir vakıf binası satacaksa Vakıflar Genel Müdürlüğü sınırlama getiriyor ve "Bu emlakı ancak şu fiyata satabilirsiniz" diye bedel biçiyordu. Sonra da emlakı satan kuruma, satış yaptığını valiliğe ve tapuya bildirmesi gerektiğini söylüyordu. Tapu da bu bilgiyi defterdarlığa ulaştırıyordu. Satan kişinin parayı ne yaptığını bilmek istiyordu. Bu işleyiş yalnızca dini azınlıklar içindi. Müslüman bir Türk bir mülk sattığında bunu Maliye'ye bildirmek zorunda değildi. 17 Temmuz 1936 tarihli 2/5042 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi'nin 18 ila 30. maddeleri arasındaki hükümler, bu satışlardan elde edilen gelirlerin nasıl nemalandırılacağını kesin olarak açıklamıyor; ama bir mülk satıldığı zaman elde edilen paranın nereye harcanacağını devletin mutlaka bilmesi gerektiğinin altını çiziyordu. Satıştan sonra elde edilen paraların devlet bankalarına veya Ankara Vakıflar Bankası'nın Kolej Şubesi'ndeki Akar Toprak Satış Bedeli hesabına gönderilmesini şart koşuyordu. Banka, o paraya herkese verdiği faizin çok altında bir faiz veriyordu. Devlet, bu parayla yeni bir akar satın alınmasını veya yaptırılmasını tercih ediyordu. Bu kanun, sonradan 1998 Mali Yılı Bütçe Kanunu'nun verdiği yetkiye dayanılarak yeniden düzenlendi. Paraların Ankara Vakıflar Bankası'nda toplanmak yerine gerektiğinde kullanımını kolaylaştırmak adına satış yapılan yere en yakın Vakıflar Bankası'na yatırılmasına ve bu paraya serbest piyasa şartlarında oluşan günün en yüksek cari faizinin uygulanmasına karar verildi. Bu iş için tam üç buçuk sene uğraştım. Bize sanki bu ülkenin vatandaşı değilmişiz, sanki satılan mal bu ülke sınırları içinde değilmiş gibi davranılması çok ağırıma gidiyordu. Bir yandan bu işi çözmek için uğraşıyor, bir yandan da uğraştığım işi düşündükçe içim sızlıyordu. Neyse ki bugün böyle şeyler yaşamıyoruz. Bu durum 2001 yılında çözüme kavuşturuldu.[6]

---

[6] Tülay Gürler, (derl.), a.g.e., s. 238-239.

2. İSRAİL DEVLETİ VE AMERİKAN YAHUDİ KURULUŞLARI İLE İLİŞKİLER

a) Amerikan Yahudi Kuruluşlarının Özal'a Bakışları

Avrupa Yahudi basınının ünlü *The Jewish Chronicle* gazetesinin Türkiye muhabiri Sami Kohen, Özal'ın seçimleri kazanmasını "Türkler Arap yanlısı Başbakan seçti" başlığıyla haber yapacaktı.[7] Bu başlıktan da anlaşılacağı üzere uluslararası Yahudi âleminin Özal'a bakışı olumlu değildi. Bunun nedeni de geçmişte MSP'den milletvekili adayı olan Özal'ın "İslamcı" imajı idi. *Cumhuriyet* gazetesinin Washington muhabiri Ufuk Güldemir bu gerçeği ve Özal'ın tavrını şöyle anlatmakta:

> Özal'ın 1983'de seçimi kazanmasının, takunyalı ve anti Ortak Pazar imajı nedeniyle, Amerika'daki İsrail lobisinde bir tedirginlik yarattığı gerçektir. Bunun farkında olan Özal, iktidara geldiği ilk günlerden itibaren bu çevrelere, gerek demeçlerinde, gerekse de Türk-Musevi işadamları aracılığı ile kendisinden ürkmeleri için bir neden olmadığı mesajını vermiş ve hakikaten de zaman içinde İsrail ile ilişkileri iyileştirmiştir. Özal bu vizyonunu şöyle anlatmaktadır:
>
> 'İsrail ile en aşağı seviyede bir ilişkimiz var. Bu konuda bize fazla ısrar etmiyor Araplar. İsrail ile olan bu ilişki aslında belki çok zararlı bir hadise değil. Kessek ne olacak, kesmesek ne olacak? Bazıları, 'bir pencerenin hafif aralık olmasında fayda mülahaza etmek lazımdır' derler. Tabiî İsrail'e büyük destek olan ABD'dir. İsrail lobisinin oradaki ağırlığı da herkes tarafından bilinir.'[8]

Ünlü gazeteci Mehmet Ali Birand da aynı izlenimi teyit etmekte ve Türk Yahudi işadamlarının Amerikan Yahudi örgütleri nezdindeki ikna çalışmalarını şöyle anlatmakta:

> 1983 Kasım seçimlerinden hemen sonra, Amerikan Kongresi'ndeki Musevi asıllı bazı üyeler ve Musevi lobisi bir toplantı yapıp, yeni Türk Başbakanı'nın 'fazla Arapçı' yaklaşımından duydukları kaygı ve

---

7 Sam Cohen, "Turks choose pro-Arab PM", *The Jewish Chronicle*, 11 Kasım 1983, s. 36.

8 Ufuk Güldemir, 1992, s. 345.

kuşkuyu tartışmışlardı. Bize bu konuda bilgi veren, bir ABD Kongresi Dış İlişkiler Komitesi yetkilisi şunları söylemişti: 'Türkiye'nin Arap ülkeleriyle ticaretinin artışının ilerde siyasi bağımlılığı da arttıracağını ileri sürüyorlardı. Özal da, 'Arapçı' diye tanınırdı. Böylece Türkiye'nin İsrail'den uzaklaşıp, Araplara yakınlaşmasının hızlanacağından çekindiler. Bu kaygı, 1984'te Musevi asıllı bir Türk işadamının birkaç arkadaşıyla buraya gelip Musevi lobisini yatıştırıcı konuşmalarına kadar sürdü. Özal'ın desteklenmesi gereken bir insan olduğunu söylediler ve inandırıcı oldular. Ancak yine de bir kuşku tortusu kaldı.[9]

Birand'ın "Musevi asıllı bir Türk işadamı" olarak sözünü ettiği kişi Jak Kamhi idi. Birand'a göre "[Amerikan Yahudi kuruluşlarının] ilgisizlik ve kuşkuculuktan kaynaklanan Özal aleyhtarı tutumları" Jak Kamhi'nin 1983 yılında Washington'daki özel bir toplantıda Özal lehindeki konuşmasıyla bir anda değişecekti.[10] Kamhi 1984 yılının Temmuz ayında Dünya Yahudi Kongresi temsilcileriyle yaptığı toplantıda da Özal'ı sitayişkâr sözlerle övmüştü. Konuşmasında "Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı yıllarında Yahudi mültecilere kucak açtığı" temasını da zikreden Kamhi'ye göre Türkiye'nin Arap âlemine yaklaşması istenmiyorsa Amerikan Yahudi örgütlerinin Özal'ı desteklemeleri şarttı. Jak Kamhi'ye göre Türkiye'de birbirine zıt iki siyasi akım mevcuttu. Biri Türkiye'yi Batı'ya yaklaştırmak, diğeriyse onu Arap kampına çekmek istiyordu. Ayrıca Türkiye'de faaliyet gösteren küçük ancak çok güçlü İran yanlısı İslâmî grupların da engellenmeleri lâzımdı. Bu nedenle Türkiye'nin Batı kampında kalmasını sağlamak için uluslararası Yahudi âleminin Türkiye'yi desteklemesi gerekiyordu. Bunun için de Türkiye ile AB arasındaki "iktisadi ve siyasi engeller"in ortadan kaldırılması şarttı. Kamhi'ye göre Türk hükümetinin bu konudaki beklentisi Amerikan Yahudi örgütlerinin Türkiye'nin AB'ye üye olma gayretlerini desteklemeleriydi.[11]

---

[9] M. Ali Birand, "Gizlilik daima kuşku yaratır...", *Milliyet*, 2 Nisan 1985.

[10] M. Ali Birand, "Musevi vatandaşlarımıza ve İsrail'e görev düşüyor", *Milliyet*, 29 Aralık 1987.

[11] "Les Juifs de Turquie dans l'Attente de l'Occident", *Agence Télégraphique Juive*, 26 Temmuz 1984.

b) Türkiye-İsrail Diplomatik İlişkilerini Yükseltme Çabaları

Demokratik hayatın normalleşmesi üzerine Amerikan Yahudi örgütleri ve İsrail Devleti Türkiye-İsrail diplomatik ilişkilerinin düzeyinin yükseltilmesi ve Türkiye'nin Arap ülkelerinin etki alanına girmemesi için çabalarını sürdüreceklerdi. Bu çabalara *Itahdut Yotsei Turkia be Israel* de katılacak, HP'li dört milletvekilini İsrail'e davet edecekti. Genel merkezlerinden izin almadan İsrail'e seyahat ettiklerinden ötürü bir süre Türk basınını meşgul eden HP'li milletvekilleri İsrail'de en üst düzey devlet erkânı tarafından kabul edileceklerdi. Bu temaslar sırasında İsrailli yetkililer tarafından ısrarla verilen mesaj Türkiye'nin İsrail ile olan ilişkilerini normalleştirmesi halinde Amerikan Yahudi örgütlerinin Türkiye lehine çalışacaklarıydı.[12]

Amerikan Yahudi örgütleri ve İsrail Devleti'nin Türkiye ile ilk önemli teması Özal'ın Başbakan atanmasından sonra yapacağı ilk Amerika gezisi sırasında cereyan edecekti. Bu ziyarete kalabalık bir işadamı heyeti eşlik edecek, heyette Jak Kamhi, işadamı İzzet Benadrete ile Alarko Holding A.Ş. eşbaşkanı İshak Alaton'un kızı Leyla Alaton yer alacaktı.[13] Bu ziyaretin en önemli yanı Özal'ın 14 yıllık aradan sonra ABD'yi ziyaret eden ilk Türk Başbakanı olması değildi. Önemli yanı Özal'ın Dünya Yahudi Kongresi'ni (WJC) temsil eden bir heyetle başta gizli tutulmak istenen ancak başarılamayıp kısa bir süre sonra basına yansıyan görüşmesiydi. Mehmet Ali Birand'a göre Amerika'da yerleşik bir Yahudi işadamı aracılığı sayesinde gerçekleşen bu görüşmede[14] Özal'ın amacı kendisi hakkında "Arapçı" izlenimini taşıyan Amerikan Yahudi örgütlerine bu izlenimin yanlış olduğuna dair güvence vermekti.[15] Özal-WJC görüşmesinin diğer konuları Türkiye-İsrail ticaret hacminin arttırılması ve ABD-Türkiye ilişkileriydi. Özal görüşme esnasında muhataplarına Türk Yahudi toplumunun Türkiye'ye katkısından sitayiş-

---

[12] "İsrail, 3 HP'liyi kutladı", *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1984 / İsmet Solak, "Evren'e mesaj getirdik", *Hürriyet*, 27 Eylül 1984.

[13] M. Ali Birand, "Halka Yalan söylenmez", *Milliyet*, 31 Mart 1985.

[14] M. Ali Birand, "Özal'ın gizli görüşmesi", *Milliyet*, 12 Nisan 1985.

[15] M. Ali Birand, "Gizlilik daima kuşku yaratır...", *Milliyet*, 12 Nisan 1985.

le söz edecekti.[16] 500. Yıl Vakfı Koordinatörü Nedim Yahya'ya göre Özal bu ziyareti esnasında Jak Kamhi'nin girişimiyle Amerikalı Yahudi işadamlarıyla bir araya gelmişti. Görüşmenin amacı bu işadamlarını Türkiye'ye yatırım yapmalarına ikna etmekti.[17] Özal'a refakat eden heyette yer alan Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu da İsrail'in Washington Büyükelçisi Meir Rosenne ile görüşecekti. Görüşme sırasında Büyükelçi Rosenne İsrail'le olan diplomatik ilişkilerin düzeyinin yükseltilmesini istedi.[18] WJC ile yapılan bu ilk temaslar çok da uzun sayılmayacak bir süre zarfında meyve verdi. Türkiye ikinci kâtip düzeyindeki temsilciliğini 1986 yılının Ağustos ayında maslahatgüzar düzeyine yükseltti ve kıdemli diplomat Ekrem Güvendiren'i maslahatgüzar olarak Tel Aviv'e atadı.[19] Bu önemli kararın alınmasındaki etkenler petrolün artık Türkiye'nin dış siyasetini yönlendirici bir faktör olmaması, Arap ülkeleriyle olan iktisadi ilişkilerin beklendiği gibi gelişmemesi ve Amerika'daki İsrail yanlısı kuruluşların Birleşik Amerika Kongresi üzerindeki nüfuzlarıydı.[20]

İsrail Devleti Türkiye ile en alt düzeyde bulunan iktisadi bağlarını geliştirmek, önemli bir silah alıcısı olan Türkiye'ye savunma sanayi ürünleri de ihraç etmek istemekteydi. Bu nedenle Türk Yahudi toplumu liderleri Türkiye-Amerikan Yahudi lobisi yakınlaşmasını sağlamak için önce 1985 yılının Temmuz ayında Anti-Defamation League'den (ADL),[21] hükümetin teşvikiyle de 1986 yılında

---

16 "Turkey prides itself on Israel relations", *The Northern Californian Jewish Bulletin*, 12 Nisan 1985, s.41.

17 Shaul Tuval, 1999, s. 172.

18 Wolf Blitzer, "Rosenne meets Turkish foreign minister", *The Jerusalem Post*, 5 Nisan 1985.

19 Sam Cohen, "Turks improve ties with Israel", *The Jewish Chronicle*, 15 Ağustos 1986, s.3.

20 Nur Batur, "İsrail'le ilişkiler ısınıyor", *Milliyet*, 12 Ağustos 1986 / Sami Kohen, "Isınma...", *Milliyet*, 14 Ağustos 1986.

21 Gideon Remez, "Turkey woos AJC; community uneasy", *The Canadian Jewish News*, 2 Ekim 1986 / AJC Arşivi, International Relations Department, Geographical Files, Kutu 7, Turkey IRD-D 86, ADL'nin 19 Eylül 1986 tarih, Abraham H. Foxman ve Harry Wall imzalı, "Aftermath: The tragedy in Istanbul" başlıklı basın bülteni.

Amerikan Yahudi Kongresi'nden (AJCongress) birer heyeti Türkiye'ye davet ettiler. AJCongress Başkanı Theodore Mann ve üst düzey yöneticilerden oluşan heyet Dışişlerinden sorumlu Devlet Bakanı Mesut Yılmaz ile görüştü. Yılmaz görüşme esnasında Amerika'daki Yunan ve Ermeni örgütlerinin Türkiye aleyhtarı çalışmalarından ve Birleşik Amerika Kongresi'nin Yunanistan'a Türkiye'den daha fazla yardım yapmasından şikâyet etti. Washington'da inşası süren Holokost Anıt-Müzesi'nde Ermeni tehciri kurbanlarına yer verilmesi kararı karşısındaki şaşkınlığını dile getirdi. "Yahudi lobisi Amerika'daki lobilerinin en güçlüsüdür" sözleriyle müzede Ermeni tehciri kurbanlarına yer verilmemesi için Amerikan Yahudi örgütlerinin desteğini beklediğini ima etti.[22] Bu temaslardan sonra AJCongress Başkanı Mann'ın kaleme alacağı ve Birleşik Amerika Kongresi üyelerine yollayacağı bir mektup epey tartışma yaratacaktı. Mann mektubunda "Ermenilerin iddia ettikleri soykırım konusunda dünyanın en büyük tarihçilerinin kuşkuları olduğu"nu yazdı. Ankara'yı ziyareti sırasında kendisine verilen ve Türkiye'nin "Ermeni soykırımı" ile ilgili resmî görüşünü içeren bir beyanatı da yazısına ekledi.[23] Türkiye'yi ziyaret eden heyette yer alan Morton A. Kornreich da geziyle ilgili izlenimlerini aktarırken Ermeni tehciri kurbanlarına Anıt-Müze'de yer verilmemesi gerektiğini savundu.[24] Bu yazılar Amerika'daki Ermeni ve Yunan örgütlerinin tepki göstermelerine neden olacaktı. Bunun üzerine Theodore Mann Amerikan Ermeni Asamblesi'nden özür diledi.[25] Heyette yer

---

[22] Morton A. Kornreich, "Turkey: Cool to Israel, warm to Jews", *The Jewish Week Inc*, 22 Ağustos 1986, s.18. Heyette şu kişiler yer almıştı: AJCongress Başkanı Theodore Mann ve eşi, Henry Siegman, Morton Kornreich, Türkiye Cumhuriyeti lehine lobi faaliyetlerinde bulunma amacıyla Jak Kamhi ile sözleşme imzalayan The Arnold and Porter Group'dan avukat Paul S. Berger ve eşi, Marc Pearl, Irving Hochberg, Phil Baum, Jerry Shestack ve Wisconsin senatörü Jim Moody. (Herb Brin, "Armenians angered by AJCongress chief", *Heritage*, 10 Ekim 1986).

[23] Herb Brin, "Armenians angered by AJC Congress chief", *Heritage*, 10 Ekim 1986.

[24] Morton A. Kornreich, "Turkey: Cool to Israel, warm to Jews", *The Jewish Week Inc*, 22 Ağustos 1986, s.18.

[25] "The New Trend", *The Armenian Mirror, Spectator*, 4 Ekim 1986, s.2 / "Theodore R.Mann Apologizes for Genocide Comments", *The Armenian Mirror Spectator*, 20 Aralık 1986 / *Greek Star*'dan aktaran "Greek Americans Voice Disbelief at Jewish

alan bir kişiye göre gezi sırasındaki en önemli tespit AJCongress'in o ana kadar hiç tanımadığı Türk Yahudi toplumunun hiçbir baskı altında olmadan serbest bir şekilde yaşadığını görmesiydi. AJ-Congress'in esas beklentisi ise Türkiye-İsrail ilişkilerinin iyileşmesiydi.[26]

İsrail Devleti için Başbakan Özal'ın başlattığı İsrail ve Amerikan Yahudi örgütleriyle yakınlaşma girişiminin nihai amacı Türkiye-İsrail diplomatik ilişkilerinin büyükelçilik düzeyine yükseltilmesi, ardından da ekonomik ilişkilerin geliştirilmesiydi. Nitekim Türkiye'nin bu konuda yeterince gayret sarf etmediğini söyleyen İsrail Dışişleri Bakanı Shimon Peres diplomatik ilişkilerin düzeyini tatmin edici bulmayacaktı.[27] Bu demeçten yaklaşık bir yıl sonra BM Genel Kurulu vesilesiyle New York'ta bulunan Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu meslektaşı Shimon Peres ile Türkevi'nde bir araya gelecekti.[28] Türk basınına geç yansıyan bu temasta[29] Halefoğlu Peres'in iki ülke arasındaki iktisadi ve kültürel ilişkilerin güçlendirilmesi teklifini kabul etti ancak bunun karşılığında İsrail ve Amerikan Yahudi örgütlerinin Türkiye'nin millî çıkarları açısından önem arz eden konularda Türkiye'yi desteklemelerini istedi.[30] Bu görüşmeyi başka görüşmeler izledi. Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz 1988 yılında Shimon Peres[31], 1989 yılında da Peres'in halefi Moshe Arens ile görüşecekti.[32] Konu gene ikili ilişkilerin geliştirilmesiydi. Bu sürecin en önemli aşaması Amerikan Yahudi Komitesi'nin (AJC) Tür-

---

Statement", *The Armenian Mirror Spectator*, 6 Aralık 1986 / "Jewish American Leaders Are Targets of Turkish Misinformation", *The Armenian Mirror Spectator*, 25 Ekim 1986. Tepki verenler arasında bir Yahudi okur da vardı : Arthur Susswein, "Armenian Holocaust", *The Jewish Week Inc*, 12 Eylül 1986, s.30.

[26] Nur Batur, "Destek neyin bedeli?", *Milliyet*, 17 Kasım 1986.

[27] Cengiz Çandar, "İlişkileri normalleştirmede yarar var", *Cumhuriyet*, 1 Kasım 1986.

[28] "Halefoğlu to meet Israeli counterpart", *Turkish Daily News*, 14 Eylül 1987.

[29] Özgen Acar, "Halefoğlu, Peres'le New York'ta buluştu", *Milliyet*, 1 Ekim 1987.

[30] İskender Songur, "Musevi lobisinden Türkiye'ye destek", *Milliyet*, 1 Ekim 1987 / J.J.Goldberg, "Peres appeal to U.S. Jews sparks coalition fury", *The Jewish Week Inc*, 9 Ekim 1987, s.3.

[31] Şebnem Atiyas, "Peres: İlişkimiz artık gün ışığında", *Cumhuriyet*, 29 Eylül 1998.

[32] Semih İdiz, "İsrail için denge atağı", *Cumhuriyet*, 6 Ocak 1989.

kiye'yi ziyaretiydi. Basının yoğun bir şekilde izlediği bu ziyaret esnasında AJC heyeti Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz ile buluştu.[33] Görüşmenin ana konuları, Türkiye'nin bağımsızlığını ilan eden FKÖ'yü ilk tanıyan devletlerden olmasına rağmen İsrail'le olan diplomatik ilişkilerini halen Büyükelçilik düzeyine çıkartmaması ve Amerika'daki Yunan ve Ermeni örgütlerinin Türkiye karşıtı tavırları nedeniyle Amerikan kamuoyuna yansıyan olumsuz Türkiye imajının düzenlenecek bir tanıtım kampanyasıyla iyileştirilmesiydi. AJC böyle bir kampanyaya gereken desteğin verileceğini vaad etti.[34] Bir heyet mensubu Türkiye'nin imajının iyileştirilmesi ve "Ermeni meselesi"ne karşı ortak strateji geliştirilmesi konusunda: "Dışişleri Bakanı Yılmaz'a bazı tarihsel konularda, bizim dışımızdaki meselelerin izah edilmesinde, Amerika'daki Yahudi cemaatinin her zaman yardıma hazır olduğunu söyledik" beyanatında bulunacaktı.[35] Türkiye-İsrail ilişkilerinin iyileştirilmesi ve Amerikan Yahudi örgütlerinin desteğinin sağlanması süreci işlerken görev süresi sona eren Ankara'daki Amerikan Büyükelçisi Robert Strausz-Hupé'nin yerine Morton Abramowitz'in atanması da sürece yardımcı olacak bir gelişmeydi.[36]

---

[33] "Yahudi lobisi İstanbul'da", *Cumhuriyet*, 10 Şubat 1989 / Aytekin Kömürgöz, "ABD'li Musevi Komitesi'nin 13 kişilik üyesi İstanbul'da", *Tercüman*, 11 Şubat 1989 / "Yahudi, lobisi temas turunda", *Cumhuriyet*, 11 Şubat 1989 / "Yahudi lobisi İstanbul'da", *Milliyet*, 11 Şubat 1989 / Sedat Sertoğlu, "Sheraton'da 24 tane Amerikan Yahudisi ne yaptı?", *Sabah*, 12 Şubat 1989 / Nilay Karman, "Pazarlık", *Cumhuriyet*, 13 Şubat 1989 / Lale Tayla, "Yahudilerden sitem", *Milliyet*, 13 Şubat 1989 / "Yahudi lobisinden destek vaadi", *Milliyet*, 14 Şubat 1989 / Yaprak Özer, "Yahudi lobisinin ağır topları geldi", *Güneş*, 14 Şubat 1989 / "Yahudi lobisinden Tanıtım sözü: Yardıma hazırız", *Hürriyet*, 14 Şubat 1989.

[34] AJC Arşivi, International Relations Department Geographical files, Kutu 7, "Türkiye IRD-IM89", George E. Gruen'in Ira Silverman'a yolladığı 2 Mart 1989 tarihli bilgi notu.

[35] "Yahudi lobisinden tanıtım sözü: Yardıma hazırız", *Hürriyet*, 14 Şubat 1989.

[36] "ABD'den yeni büyükelçi", *Cumhuriyet*, 14 Şubat 1989 / Nilay Karman, "Abromowitz'in ABD Büyükelçiliği kesin", *Cumhuriyet*, 15 Şubat 1989 / Turan Yavuz, "ABD'den hünerli elçi", *Milliyet*, 16 Şubat 1989 / Turan Yavuz, "ABD ile ilişkilerde Yahudi faktörü", *Milliyet*, 21 Şubat 1989.

c) T.C. Başbakanlık Tanıtım Fonu'nun Kurulması

Başbakan Özal 1985 yılının Haziran ayında T.C. Başbakanlık Tanıtma Fonu'nu kuracaktı. Fonun dört amacı vardı: (a) Türkiye'yi tanıtmakla görevli kuruluşların mali kaynaklarını arttırmak, (b) Türk kültür varlığını yaymak, (c) devlet arşivleri hizmetlerini etkili hale getirmek, (d) uluslararası kamuoyunu Türkiye'nin çıkarları istikametinde yönlendirmek.[37] Emekli Büyükelçi Kemal Girgin de aynı amaçları teyit edecekti.[38] Bu ilan edilen amaçların satır aralarında işaret ettikleri gerçek şuydu: T.C. Başbakanlık Tanıtıma Fonu esas itibariyle Amerikan Yunan ve Ermeni örgütlerinin Türkiye'ye yönelttikleri "soykırım" suçlamalarına karşı koymak için kurulmuştu. Nitekim dönemin Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz 21 Aralık 1988 günü TBMM Genel Kurulu'nda dış tanıtım konusunda yaptığı konuşmada şunları söyleyecekti:

> Anadolu Medeniyetleri, Kanunî Sultan Süleyman, Mimar Sinan sergilerinin yurt dışında düzenlenmesi bu faaliyetlerin önemli bir boyutunu teşkil etmiştir. Nihayet Oxford ve Cambridge Üniversitelerinde katkılarımızla kurulmuş bulunan Atatürk Araştırma Kürsülerine, akademik çevrelere doğrudan nüfuz sağlaması, Türkiye'nin konularını bilimsel ve tarafsız bir açıdan ele alınması imkânını yaratması bakımından büyük değer veriyoruz. Benzer mahiyette bir kürsünün Princeton Üniversitesi'nde kurulması yönündeki çabalarımız sürmektedir.[39]

---

[37] *Türkiye Tanıtım Sempozyumu 16-17 Mayıs 1989 Ankara Bildiriler*, T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, 1989, s. 3.

[38] Kemal Girgin, İstanbul, 2003, s. 433. "Başbakanlık bütçesindeki "Tanıtma Fonu" kanalıyla yürütülen faaliyetler, dışarda Türkiye aleyhine yaratılmak istenen olumsuz ve aldatıcı propagandaları etkisizleştirmek ve ülkemizi daha iyi anlatıp tanıtarak olumlu bir psikolojik imaj yaratılmasını sağlamayı hedefleyerek bu alanda katkıyı amaçlamaktadır. Çünkü ülkemiz zaman zaman, yurt dışındaki yabancı lobilerce her yönde yürütülen psikolojik harekâta hedef ve dünya kamuoylarını aldatıcı ve yanıltıcı dış kampanyalarla mücadele durumunda kalmaktadır."

[39] *Türkiye Tanıtım Sempozyumu 16-17 Mayıs 1989 Ankara Bildiriler*, T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, 1989, s. 20. 1993 yılında Princeton Üniversitesi'nde kurulan kürsünün başkanlığına Prof. Dr. Heath Lowry atanacaktı.

3. "ERMENİ SOYKIRIMI" MESELESİ

a) Amerikan Yahudi Kuruluşlarının Tavrı

Türkiye-İsrail ilişkilerinin normalleşmesini sağlamak üzere başlatılan bu diplomatik sürecin başarıya ulaşmasındaki en önemli unsur "Ermeni Soykırımı" idi. Türk Yahudi toplumu liderleri Amerikan Yahudi örgütleri liderlerini Ermenilerin soykırıma maruz kalmadıklarına inandırmak için çabalamaktaydılar. Bir diğer önemli çaba ise Amerikan Ermeni örgütlerinin ABD'nin değişik eyaletlerinde kurulmakta olan Holokost müzelerinin daimi sergilerine ve eğitim müfredatlarına "Ermeni Soykırımı"nı dahil ettirme girişimlerini engellemekti.

Amerikan Yahudi toplumunun ezici çoğunluğu *Aşkenaz* idi. Bu toplumun çoğunluğu temerküz kamplarından sağ kurtulmuş veya ailesinin birçok ferdini Holokost'ta kaybetmiş insanlardan oluşuyordu. Bu nedenle Amerikan Yahudi toplumu Ermenilerin de Holokost'a benzer bir kadere maruz kaldıklarına inanmaktaydı. Buna ek bir diğer önemli olgu Amerikan Yahudi örgütlerinin Yunan ve Ermeni örgütleriyle ortak çıkarlar nedeniyle karşılıklı işbirliği içinde olmalarıydı. Bu nedenle Amerikan Yahudi örgütleri Amerikan Ermeni örgütlerinin Ermeni tehcirini ders kitaplarına ve kurulması tasarlanan anıt-müzelere dahil ettirme çabalarına karşı olmadıkları gibi, bu programların hazırlanmasında Amerika'daki Ermeni örgütleriyle işbirliği yapmaya eğilimliydiler.

Böyle bir geri planın mevcut olduğu bir ortamda Amerikan Yahudi örgütlerinin Türkiye'yi desteklemelerinin ana iki nedeni (a) Türkiye-İsrail ilişkilerinin geliştirilmesi ve (b) Türkiye Cumhuriyeti'nin, Irak, Suriye ve İran'dan kaçarak topraklarına iltica eden Yahudileri bu sınır komşularıyla olan antlaşmaları gereğince geri iade etmesi gerekirken iade etmeyip bir üçüncü ülkeye gitmelerine izin vermesiydi. Amerikan Yahudi örgütleri bir yandan Ermeni örgütleriyle olan ilişkileri, diğer yandan da İsrail'in stratejik çıkarları açısından Türkiye-İsrail yakınlaşmasında üstlendikleri "kolaylaştırıcı" konumunun sınırladığı dar bir alanda hareket etme zorundaydılar. Böyle bir ortamdan ötürü Amerikan Yahudi Komitesi (AJC) kendi içinde "[Amerikalı] Yahudilerin ABD'de Ermenilerle [Soykı-

rım konusunda] işbirliği yapmalarının Türkiye'deki Yahudi cemaati açısından bir sorun yaratıp yaratmayacağı" sorusunu müzakere etmek zorunda kalacaktı. AJC Ortadoğu İşleri Direktörü George E. Gruen'in bu soruya verdiği cevap oldukça anlamlıydı: "Bu, Türk Yahudi cemaati için herhalde en hassas meseleydi." Bir dizi temaslarda bulunmak üzere Amerika'da bulunan Jak Kamhi ile buluşan Gruen'e göre, Kamhi'nin WJC ve Birleşik Amerika Kongresi'nin Yahudi üyeleriyle buluştuğu gezisinin en önemli misyonlarından biri Amerikan Yahudi örgütleri liderlerine Holokost'u konu eden inceleme ve eğitim programları ile anıt-müzelere "Ermeni katliamları"nın dahil edilmesini desteklemeleri halinde bunun Türk Yahudi toplumuna hesaplanamayacak ölçüde zarar verebileceğini izah etmekti. George E. Gruen Ermeni ve Yahudi kuruluşlarının ortaklaşa soykırım inceleme programları düzenlemeleri halinde ortaya çıkabilecek muhtemel gelişmeleri şöyle öngörmekteydi:

> "Ermeni katliamları"nın bizim onayımız veya eşdesteğimiz olmaksızın bile eğitim programlarına dahil edilmesi Türk Yahudi Cemaati'ni fena halde rahatsız edecektir. Şayet biz böyle bir programın resmen eşdestekçisi olursak bu Türk Yahudi Cemaati'ni savunulması imkânsız bir mevkie sokacaktır. Türk hükümeti bunu Türk Yahudilerinin Türkiye Cumhuriyeti için hayati önem taşıyan bir meselede Amerikan Yahudi toplumunu ikna etmedeki başarısızlıkları olarak görecektir. Böyle bir başarısızlık, Türkiye'nin Arap ve İslâm dünyası ile olan iktisadi ve siyasi ilişkilerini iyileştirmek amacıyla İsrail'le diplomatik ilişkilerin iptal edilmesini destekleyen unsurlar için bir zafer anlamını taşıyacaktır. Türklerin şu ana kadar Araplaların baskılarına direnmelerinin ana nedeni İsrail'le olan diplomatik ilişkileri iptal etmeleri halinde Amerikan Yahudilerinin bundan çok rahatsız olacakları ve [bu karara bir misilleme olarak] Türkiye'nin Amerikan kamuoyundaki konumuna zarar vermek için nüfuzlarını kullanacakları hissidir. Türkler şayet Amerikan Yahudilerinin her halükârda onların yeminli düşmanlarıyla [Ermenilerle] müttefik oldukları sonucuna varırlarsa o zaman Türkiye'de Yahudi cemaatine ve İsrail'e karşı aleyhte bir popüler hissiyat dalgası pekâlâ oluşabilir.

Gruen bu tahlili yaptıktan sonra kısa bir şekilde Holokost Anıt-Müzesi projesine de değinecek ve AJC'nin bu konudaki bakışını "tarihte birçok mezalim meydana gelmiş olmasına ve insanlığın bütün acılarına dikkatli olmamız gerekmesine rağmen Holokost emsalsiz bir olaydır ve [Müze'de ziyaretçilere verilecek] mesaj sulandırılmamalıdır" şeklinde özetleyecekti.[40] Gruen'in bu tavsiyeleri Amerikan Yahudi örgütlerinin önceliklerinin ne olduğunu gayet açık bir şekilde belli etmekteydi: Öncelik İsrail Devleti'nin stratejik çıkarlarıydı. Bu stratejik çıkarlar Türkiye ile iyi ilişkilerin kurulmasını gerektirmekteydi. Bunun için de reel-politika gereğince "Ermeni soykırımı" konusunda Türkiye Cumhuriyeti'nin desteklenmesi şarttı. Bu destek Amerikan Ermeni örgütlerinin kampanyaları sonucunda Temsilciler Meclisi'ne ardı ardına sunulacak karar tasarılarıyla sınanacaktı.

b) Lobi Şirketleriyle Antlaşmalar

Türkiye Cumhuriyeti'nin Birleşik Amerika Kongresi'ne sunulan "Ermeni soykırımı" karar tasarılarını engellemek için başvurduğu vasıtalardan biri Washington'da lobi ve halkla ilişkiler şirketleriyle sözleşmeler imzalamaktı. T.C. Dışişleri Bakanlığı'nın Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan sonra anlaştığı Gray & Company ile çalışmaya devam edecek, ancak şirket bir süre sonra halkla ilişkilerden sorumlu Başkan Yardımcısı Barry Zorthian'ın işine son verecekti. Sebebi bakanlığın Zorthian'ın Ermeni olmasından rahatsız olmasıydı.[41] Gray & Company ileriki yıllarda Hill & Knowlton Public Communications International'a satılacak, bu şirket de Türkiye Cumhuriyeti lehine tanıtım ve lobi faaliyetlerine devam edecekti. 1989 yılında Dışişleri Bakanlığı kurucu ortakları Savunma Bakanı eski müsteşarı Richard Perle, Perle'in eski yardımcısı avukat Douglas Feith ve Sovyet Yahudileri Konseyi Birliği'nin Washington eski Di-

---

[40] AJC Arşivi, International Relations Department, Geographical Files, File: Turkey Jews 1985; IRD 83 Kutu 14, George Gruen'in Neil Sandberg'e gönderdiği 11 Temmuz 1984 tarihli not.

[41] Andreas T. Stamboulidis, "Turkish Prosecution of Armenians Extends to U.S.", *The Armenian Weekly*, 1 Eylül 1984.

rektörü Mark Epstein olan IAI International Advisers Inc. ile bir antlaşma imzalanacaktı. AIPAC eski direktörü Morris J. Amitay da şirkette danışmandı.[42] Jak Kamhi'nin Yönetim Kurulu Başkanı olduğu Profilo Holding A.Ş., ise The Arnold & Porter Consulting Group ile antlaşma imzalayacaktı. Antlaşmada beyan edilen amaçlardan biri "Ermeni soykırımını anmayı hedefleyen karar tasarılarına karşı çıkmak" idi.[43] Tansu Çiller'in başbakanlığı döneminde ise (1996-1997) Fleishman-Hillard Inc. ve Capitol Line International Group Ltd.,[44] 2002 yılında ise eski Kongre üyeleri Robert Livingston ve "Türk dostu" sıfatıyla tanınan Stephen Solarz'ın yönettikleri The Livingston Group ile The Harbour Group Türkiye'nin tanıtım faaliyetlerini yürüteceklerdi.[45] Bu şirketlerin amacı Amerikan medyasında yerleşik olan, Yunan ve Ermeni çevrelerinin Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında yeniden canlandırmaya çalıştıkları ve kökleri 19uncu yüzyıla uzanan "barbar Türk" imgesine karşılık Türk'ün insanî yanlarını vurgulayan "medeni Türk" imgesini yansıtmaktı. Bunun için de Osmanlı medeniyetini yansıtan sanat eserlerinin yer aldığı sergiler düzenlenecekti. Bunlardan en önemlisi Türkiye'de önemli yatırımları olan ünlü sigara şirketi Philip Morris'in desteklediği "Kanuni Sultan Süleyman Çağı" sergisiydi.[46]

---

[42] The House of Representatives Legislation Resource Center, Office of the Clerk, 10 Ocak 1989 tarih ve 09916003 sayılı antlaşma ile Hill Knowlton adına Donald F. Massey'in, 9 Ocak 1989 tarih ve 01410046 sayılı antlaşma ile de Robert K. Gray'in Türkiye Cumhuriyeti adına lobi faaliyetlerinde bulunacaklarını beyan eden raporları. (Wolf Blitzer, "Turkey seeks help of Israel and U.S. Jews to fight U.S. senate resolution marking Armenian genocide", *The Jerusalem Post*, 24 Ekim 1989). Ayrıca bkz. Yılmaz Polat, 2003, s. 21-22.

[43] The House of Representatives, Legislative Resource Center, Office of the Clerk, 25 Ocak 1989 10334017 ve 3 Eylül 1991 tarihli 16067014 sayılı beyanlar. The Arnold and Porter Consulting Group adına lobi faaliyetlerini yürüten avukat Paul S. Berger idi. The Arnold and Porter Consulting Group ile Profilo Holding A.Ş. arasındaki ilk antlaşma 1985 yılında yapılmıştı. (Sedat Ergin, "Kapalı lobiler ardında Washington", *Hürriyet*, 27 Şubat 1992).

[44] Yılmaz Polat, 2000, s. 80.

[45] Ömer Şahin, "Lobi için 67 Trilyon lira harcadık", *Zaman*, 8 Temmuz 2003.

[46] Barbara Gamarekian, "Turkey Focuses on its Image", *The New York Times*, 20 Ocak 1987.

c) Temsilciler Meclisi'nin 192 Sayılı Karar Tasarısı

24 Nisan 1985 gününün "İnsanlık Dışı Davranışları Millî Anma Günü" olarak ilân edilmesi için 19 Mart 1985 tarihinde Birleşik Amerika Kongresi'ne sunulan 192 sayılı Karar Tasarısı İç Tüzük Komisyonu'nda görüşüldükten sonra kabul edildi ve Temsilciler Meclisi'ne sevk edildi. Oylama sırasında Yahudi asıllı otuz Kongre üyesinden 28'i olumlu oy kullandı.[47] Bunun üzerine Amerikalı Psikoloji Profesörü Sara Behar Kosnick Senatör Carl Levin ile Başkan Ronald Reagan'a gönderdiği ve tarihî bir hatanın eşiğinde olduklarını belirtir mektubunda şöyle yazacaktı:

> Ben, Türk asıllı bir Musevi ailenin kızıyım. Benim gençliğimde, Türkiye'deki Museviler, Polonya'da, Rusya'da, İspanya'da, Fransa'da ve Almanya'daki Musevilerin yaşadığı acı olayların hiçbirini yaşamadılar. Hepsi sınırsız bir özgürlük içerisinde yaşadılar ve halen de öyle yaşıyorlar. Bu durum yalnızca Museviler için değil, Türkiye'deki bütün etnik guruplar için geçerlidir.[48]

1985 yılı Ermeni tehcirinin yetmişinci yıldönümü olması nedeniyle tasarının kabul edilme ihtimali yüksekti. Amerikan Ermeni toplumu da birçok anma etkinliği düzenleyecekti. Bu etkinlikler çerçevesinde birçok Amerikalı Ermeni konuşmacının Amerikan Yahudi örgütlerinde konuşma yapmaları öngörülmüştü. Ancak Washington Büyükelçiliği ve ATAA bu konuşmaları engellemeye çalışacaktı. Dışişleri Bakanlığı Türkiye Hahambaşılığı'ndan Amerikalı soydaşlarını etkilemeye çalışmasını rica edecekti. Böyle bir ortak çabanın bir örneğine Los Angeles'te rastlanacaktır. Prof. Dr. Richard Hovannisian'ın Los Angeles Büyükşehir Yahudi Federasyonu Konseyi'nin desteklediği bir toplantıda konuşma yapacağını öğrenen Washington Büyükelçisi Şükrü Elekdağ Dünya Yahudi Kongresi'yle temasa geçip konuşmanın iptal edilmesini istedi. Elekdağ'ın çabalarını Türkiye Hahambaşılığı da destekledi. Hahambaşı David Asseo Los Ange-

---

[47] Gideon Remez, "Turkey woos AJC; community uneasy", *The Canadian Jewish News*, 2 Ekim 1986.

[48] Şenol Kantarcı, 2004, s. 217.

les Büyükşehir Yahudi Federasyonu Konseyi'ne telgraf çekip konuşmanın iptal edilmesini istedi. Türk Yahudi toplumu liderleri de telgraflar ve telefon görüşmeleriyle tasarlanan konuşmanın iptal edilmesinde ısrar ettiler. Federasyon Konseyi başkanlarından Murray Wood'a göre liderlerin imalı bir şekilde ilettikleri mesajlar gayet açıktı. Konuşmanın yapılması halinde hem Türk Yahudilerinin geleceği tehlikeye girebilecek, hem de Türk yetkilileri İran'dan kaçan Yahudilerin gizlice Türkiye'ye sığınmalarına artık göz yummayacaklardı. Ermeni bir yargıcın Anti-Defamation League'ın (ADL) Los Angeles Şubesi'nde yapacağı konuşmanın da Türkiye'yi rahatsız etmesi üzerine de Türk Yahudi toplumu liderleri ADL ile temasa geçip konuşmanın iptal edilmesini istediler ancak ADL bu talebi reddetti. ADL Los Angeles bürosu temsilcisi Türk Yahudi liderlerin Türk siyasi makamları tarafından tehdit edilmelerinden ötürü müdahale ettiklerini söyledi, bunu da "şantaj" olarak niteledi. Bu temasların basına yansıması üzerine ATAA "tehdit" ve "baskı" iddialarını yalanlayarak Hahambaşı Asseo ve cemaat liderlerinin serbest iradeleri ile hareket ettiklerini bildirdi. Bir diğer müdahale örneği Türk Yahudi toplumunu temsil eden bir heyetin ADL'nin yayınladığı ve 1983 yılından beri New Jersey okullarında ders kitabı olarak okutulan *The Holocaust and Genocide: A Search For Conscience (Holokost ve Soykırım: Vicdan İçin Bir Arayış)* kitabında yer alan "Ermeni meselesi" ile ilgili üç makalenin kitaptan çıkartılmasını talep etmesiydi. ADL Ulusal Başkan Yardımcısı Foxman bu talep karşısında şaşkınlığını şöyle dile getirecekti: "New Jersey okullarında kullanılan kitapların Türk Yahudi Cemaati'nin dikkatini nasıl çektiğini bilmiyorum. İtirazlarını değerlendireceğimize ve gerek olduğu takdirde istenilen değişikliği yapacağımıza söz verdik."[49] Amerikan basınında yer alan ve Türk Yahudi Cemaati'nin baskı sonucunda bu görüşmelerde bulunduğuna dair haberler bir süre sonra Türk basınına da yansıdı.[50] Bunun üzerine

---

[49] Mark Arax, "Target of Turkish Campaign", *Los Angeles Times*, 22 Nisan 1985. Bu kitap, aralarında Mick Jagger, Isaac Bashevis Singer ve Elie Wiesel'in de bulunduğu yüz yazara ait makalelerin yer aldığı bir derlemeydi.

[50] "Los Angeles Times'ın iddiası: Türkler Musevi lobisini Ermeniler'e karşı uyarıyor", *Tercüman*, 25 Nisan 1985.

hem Türkiye Hahambaşılığı, hem de Dışişleri Bakanlığı sert bir dille bu haberleri yalanladı. Bakanlık sözcüsü Büyükelçi Yalım Eralp açıklamasında "azınlık vatandaşlarımız bize tarihten vediadır [emanettir]. Bu tür asılsız haberleri kim çıkartıyorsa adi birer yalancıdır" beyanatında bulundu.[51] *Milliyet* gazetesi yazarı Metin Toker ise şu yorumda bulunacaktı:

> *Los Angeles Times*'da 24 Nisan dolayısıyla çıkan bir yazıyı okudum. Orada da Ermenilerin Amerika'da Yahudilere kendilerini kader kardeşi diye satmaya çalıştıkları bildiriliyordu. Bu, zaten meçhul bir davranış değildir. Ermeniler Nazi soykırımı'ndan da bahsedilmesini istemektedirler. Türklerin Ermenilere karşı giriştikleri "1915 Soykırımı" bunlara göre yirminci yüzyılın ilk soykırımıdır.
>
> Halbuki Yahudilerde bu oyuna gelecek göz var mıdır? "Holocaust" diye bilinen Naziler'in Yahudileri yok etme operasyonu gerçekten de dünya tarihinde tektir ve onu başka hiç benzemeyen başka olaylara bulaştırarak çaptan düşürmek elbette Yahudilerden beklenmez. Soykırımı tarif eden 3 Aralık 1948 konvansiyonu sadece "Holocaust" gözönünde tutularak ve onun için o tarihte hazırlanmıştır. Daha önce değil... Nitekim Ermenilerden gelen teklifler daima reddedilmiştir. Fakat *Los Angeles Times*'daki yazının sahibi Mark Arax – Ermeni kökenli bir isim – bunun da sorumluluğunu Türklere atmak fırsatını kaçırmamaktadır. Gerçi bunun delili yokmuş, kimse de bir ciddi açıklama yapmamış ama deniliyormuş ki Türkler Türkiye'deki Yahudileri "fena yapacakları" tehdidini öne sürerek Türkiye'deki Yahudiler ve Hahambaşı vasıtasıyla Amerikan Yahudilerine baskı uyguluyorlarmış.[52]

İsrail Dışişleri Bakanlığı'da Türkiye Cumhuriyeti'nin "Ermeni meselesi" konusundaki duyarlılığını dikkate alacak, 1915 Tehciri'nin 70inci yıldönümü vesilesiyle Truman Barış Vakfı'nın düzenlediği anma toplantısına temsilci göndermeyecekti. Türkiye Cumhuriyeti ile olan ilişkilerine zarar vermek istemeyen bakanlığın top-

---

[51] "Musevilere Baskı haberleri kasıtlı çıkarılıyor", *Tercüman*, 26 Nisan 1985 / "Dışişleri'nden üç tepki", *Güneş*, 27 Nisan 1985 / "Musevilere baskı adi bir yalan", *Cumhuriyet*, 27 Nisan 1985. / "Elçiliklerimizde alarm", *Milliyet*, 25 Nisan 1985.

[52] Metin Toker, "Paris'te bir 24 Nisan", *Milliyet*, 26 Nisan 1985.

lantıya katılması yönündeki baskısına rağmen toplantıya bir tek Kudüs Belediye Başkanı Teddy Kollek katılacaktı.[53]

192 Sayılı Karar Tasarısı'nın kabul edilmemesi için ATAA kırkyedi Amerikan üniversitesinde görevli "Türk, Osmanlı ve Ortadoğu incelemeleri uzmanı" altmışdokuz Amerikalı öğretim üyesinin imzalarını taşıyan ve "Birleşik Amerika Temsilciler Meclisi üyelerinin dikkatine" başlığını taşıyan yarım sayfalık bir açık mektubu *The New York Times* ve *The Washington Post* gazetelerinde yayınladı. Bu ilânda Ermeni soykırımının yaşanmadığı beyan edilmekteydi.[54] İlanın bedeli ATAA tarafından ödenmişti. Mektubu imzalayan altmışdokuz bilim adamından kırkı The Institute of Turkish Studies Inc.'den toplam altmışbeş değişik araştırma bursu elde etmişti. Bu kırk bilim adamının görevli oldukları üniversiteler ve bölümler "Türkiye yanlısı" olmakla tanınan enstitülerden 170'den fazla araştırma bursu temin etmişlerdi. Mektubu imzalayan 11 bilim adamı o tarihte herhangi bir üniversiteye bağlı değildi. İmzacılardan sadece 18'inin birincil çalışma alanı 19. ve 20. yüzyıldı ve bunlardan sadece dördü bahis konusu dönemin ve "Ermeni meselesi"nin uzmanıydı.[55]

Bu faaliyetlerin yanı sıra Başbakan Özal ünlü finans şirketi Lazard Frères yönetici ortaklarından Frank Zarb, ADL Ulusal Başkanı Abraham Foxman, Conference of the Presidents of Major American Jewish Organisations (Amerikan Yahudi Kuruluşları Başkanlar Konferansı) Başkanı Kenneth J. Bialkin ve daha sonra da Jak

---

53 Peretz Kidron, "Double Standard", *Middle East International*, 3 Mayıs 1985, aktaran *The Armenian Weekly*, 8 Haziran 1985.

54 "Attention Members of the U.S. House of Representatives" başlıklı ilan 19 Mayıs 1985 pazar günü *The New York Times* ve *The Washington Post*'da ve 2 Aralık 1985 günü *The Washington Times*'da yayınlandı. İlanı aktaran *The Armenian Mirror Spectator*, 25 Mayıs 1985. Bu konuda eleştirel bir bakış için bkz. Speros Vryonis, Jr., 1991, s. 90-91.

55 "U.S. Academicians and Lobbying", *Journal Armenian Assembly of America*, İlkbahar, 1987, Cilt 14, Sayı 1, s. 1, 6-8, 12. Bir diğer araştırma, ilanı imzalayanların neden soykırımı inkâr ettiklerine dairdi. Bkz. Israel W. Charny ve Daphna Fromer, "Analysis Sheds New Light on Scholars Who Question Genocide", *Armenian Assembly Journal*, İlkbahar, 1990, Cilt 17, Sayı 1, s. 5.

Kamhi ile görüşecekti.[56] Ancak en büyük destek başta Dışişleri Bakanı George Shultz ve Savunma Bakanı Caspar Weinberger olmak üzere Amerikan yönetiminden gelecekti. Yönetim böyle bir karar tasarısının Türkiye'yi öfkelendireceği ve dolayısıyla Türk-Amerikan ilişkilerini zedeleyeceğini göz önünde bulundurarak tasarının geçmesine karşı çıkacak ve kongre üyelerini de bu yönde ikna edecekti.[57] Bütün bu çabalar sonuca ulaşacak ve tasarı Temsilciler Meclisi'nin oylamasına sunulmadan geri çekilecekti.[58]

d) İbrani Üniversitesi'nde "Ermeni Soykırımı" Konferansı

ABD'de bu tartışmalar devam ederken Kudüs Ermeni Cemaati Başpiskoposu Shahe Ajamian'ın girişimiyle İbrani Üniversitesi öğretim üyelerinin katıldıkları bir konferans düzenlenecekti. İsrail Dışişleri Bakanlığı Türkiye ile olan ilişkilerine bir zarar gelmemesi için Kudüs Belediye Başkanı Teddy Kollek'e konferansın iptal edilmesi için çağrıda bulunacak, ancak bu çağrı dikkate alınmayacaktı.[59]

e) Avrupa Parlamentosu'nun Kararı

"Ermeni meselesi"nin Birleşik Amerika Kongresi'nden sonra Avrupa'da da Türkiye'nin karşısına çıkması için 1987 yılını beklemek gerekmekteydi. 1987 yılının Şubat ayında Avrupa Parlamentosu Siyasi Komisyonu'na verilen "Ermeni soykırımı" karar tasarı-

---

[56] "Özal Yahudi lobisiyle görüştü", *Milliyet*, 23 Ekim 1985. Kenneth J. Bialkin, Skadden, Alps, State, Meagher & Flom International uluslararası hukuk şirketinin ortaklarındandır. Biyografisi için bkz. Aliza Davidovit, "Kenneth Bialkin A Born Leader", *LifeStyles*, Mayıs 2004, http:/ /www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/biography/kenneth_bialkin.html Frank Zarb ise uzun yıllar boyunca finans sektöründe üst düzey yöneticiydi. Halihazırda Hellman & Friedman LLC'nin yönetici Direktörü'dür. http://www.hf.com/team/Team.aspx?membercode=fZarb

[57] Vigen Guroian, "Post Holocaust Political Morality: The Litmus of Bitburg and the Armenian Genocide Resolution", s. 2003-2016, Yehuda Bauer, (der), 1989, Cilt II içinde.

[58] Turan Yavuz, "Oylamadan kaçtılar", *Milliyet*, 11 Aralık 1985.

[59] Haim Shapiro, "Israel is a symbol of hope for Armenians, professor asserts", *The Jerusalem Post*, 26 Nisan 1985.

sı Türkiye'de tepkilere yol açtı. Karar tasarısında Türkiye'nin Lozan Antlaşması'ndaki azınlık haklarının korunması ile ilgili 37 ilâ 45 nci maddelerine uyması istendi. Ancak Dışişleri Bakanlığı karar tasarısındaki bu maddeye sert tepki gösterdi.[60] Raporda yer alan azınlıklarla ilgili maddeye İsrail'de yaşayan Türk göçmenlerini temsil eden *Itahdut Yotsei Turkia Be Israel* ile gene İsrail'de kurulu ve Türk Yahudi kültürüne hizmet etmeyi amaçlayan *Morit* dernekleri de itiraz edecekti. İki derneğin ortaklaşa imzasıyla Avrupa Parlamentosu ve Birleşik Amerika Kongresi üyelerine yollanan, çevirisi de Türk basınına dağıtılan bildiride, "İsrail'de yaşayan yüz bin Türkiyeli Yahudi'yi temsil eden örgütler olarak" Avrupa Parlamentosu'nun bu kararı karşısında duyulan şaşkınlık ve üzüntü dile getirildi. "500 yıl önce İspanya'dan kovulan soydaşlarımıza kucak açan hoşgörülü Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kucak açtığı" hatırlatıldıktan sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin Lozan Antlaşması'nda yer alan maddelere riayet etmek için azami titizlik gösterdiğinin herkesin malûmu olduğu belirtilerek bildiriye şöyle son verildi:

> Biz İsrail'de yaşayan Türkiyeli Yahudilerin temsilcisi kuruluşlar olarak, Türkiye'deki azınlıklar kavramı arkasında Türk vatandaşı olarak, bütün haklardan eşit olarak yararlanmış ve yararlanmaya devam eden Yahudilerin başka karanlık amaçlar için kullanılmalarına şiddetle karşı olduğumuzu saygılarımızla bildiririz.[61]

Bu engelleme girişimlerine rağmen Avrupa Parlamentosu 18 Haziran 1987 tarihinde "1915-1917 yıllarında meydana gelen ve Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yaşayan Ermenileri kapsayan trajik olayların BM Genel Kurulu'nun 9 Aralık 1948 tarihli otu-

---

60 "Karar bilgisizlik", *Milliyet*, 26 Şubat 1987.

61 "İsrail'den destek", *Cumhuriyet*, 22 Nisan 1987 / "100 bin İsrailli, Ermeni tasarısını protesto etti", *Günaydın*, 22 Nisan 1987 / "Türkiye'de azınlıklar hürdür", *Milliyet*, 22 Nisan 1987. Beyannamenin orijinal metni için bkz AJC Arşivi, International Research Department, Geographical File kutu 7, IRD 1987, Edwin Shuker'ın George Gruen'e yolladığı 10 Temmuz 1987 tarihli yazının eki. Söz konusu beyannameyi *Itahdut* adına avukat Yakup Barokas, *Morit* adına Dr. Gad Nassi imzalamışlardı.

rumunda kabul edilen Soykırım Suçunu Önleme ve Cezalandırma Konvansyonu'na göre soykırım olduğunu" kabul etti. Kararın kabulü üzerine Cumhurbaşkanı Kenan Evren başta olmak üzere Türk basını ve siyasetçileri sert tepki gösterdi. Evren Türkiye'nin NATO ile olan ilişkisini gözden geçirebileceğini ima etti.[62] İKV Başkanı Jak Kamhi kararı protesto etti.[63] Aralarında İKV, TÜSİAD, TÜTAV, TİSK, Türkiye Basın Sanayi İşverenleri Sendikası, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti, TOBB'un yer aldığı on iki kuruluşun ortak imzasını taşıyan bir kınama metni de *Time* dergisinin Avrupa baskısında yayınlandı.[64]

f) Temsilciler Meclisi'nin 132 Sayılı Karar Tasarısı

Avrupa Parlamentosu'nun bu karar tasarısından kısa bir süre sonra 24 Nisan 1987 gününün "1915-1923 yıllarında cereyan eden Ermeni soykırımını Millî Anma günü" olmasını teklif eden 132 sayılı Karar Tasarısı 3 Ağustos 1987 tarihinde Temsilciler Meclisi Usul Komisyonu'nda kabul edilip Genel Kurul'a gönderildi ancak reddedildi. Reddedilmesinin en önemli etkenlerinden biri Dışişleri Bakanı George Shultz'un Temsilciler Meclisi üyelerinin her birine tasarının kabulü halinde Türk–Amerikan ilişkilerinin önemli ölçüde zedeleneceğini bildiren bir mektup göndermesiydi.[65] Shultz'un yanı sıra Türkiye ile savunma sanayi başta olmak üzere önemli ticari ve sınai ilişkileri olan FMC Corporation Başkanı'nın Temsilciler Meclisi üyelerine, Kongre üyesi Stephen Solarz'ın ise Kongre üyelerine mektup yollamaları da etkili olmuştu.[66] Ancak bir başka

---

62 Sam Cohen, "Turks feel growing disillusionment with West", *The Christian Science Monitor*, 29 Haziran 1987.

63 "İKV Başkanı Kamhi Avrupa Parlamentosu kararını protesto etti", *İKV Türkiye ve AET Haber Bülteni*, Temmuz 1987, Sayı 33, s. 6. Kararın tam metni için bkz. http://www.armenian-genocide.org/affirmation.152/current_category.7/affirmation_detail.html . (European Parliament Resolution, June 18, 1987).

64 "A message", *Time Europe*, 10 Ağustos 1987 / "Ermeni yalanına kurşun gibi cevap!", *Sabah*, 21 Ağustos 1987.

65 "Ankara da, Washington da rahatladı", *Milliyet*, 9 Ağustos 1987.

66 Garo Moumdjian, "The Armenian Resolution versus the State Department and Corporate Lobbyists", *The Armenian Weekly*, 15 Ağustos 1987.

Amerikalı Ermeni lidere göre Yahudi asıllı Kongre üyelerinin kararın reddedilişinde etkili oldukları inancı yanlıştı. Etkili olan Türk hükümeti, Amerikan yönetimi, halkla ilişkiler şirketleri, Amerikan Dışişleri Bakanlığı, Amerikan Savunma Bakanlığı, Millî Güvenlik Konseyi ve çok güçlü savunma sanayi şirketleriydi.[67]

g) Temsilciler Meclisi'nin 212 Sayılı Karar Tasarısı

1980'lı yıllarda Birleşik Amerika Kongresi'ne verilen karar tasarılarından en ciddisi senatör Robert Dole'un Kongre'ye sunduğu 212 sayılı Karar Tasarısı'ydı.[68] Bu tasarının diğerlerine kıyasla önemi 24 Nisan 1990 gününün "Ermeni soykırımının 75inci yıldönümü" olarak anılmasının istenmesiydi. Senatör Robert Dole 29 Eylül 1989 tarihinde, 24 Nisan 1990 gününün "1915-1923 Ermeni soykırımının 75.ci yıldönümünün millî anma günü" olarak kabul edilmesi için Temsilciler Meclisi'ne teklif sunacaktı. Bu teklif Türkiye'yi ve Amerikan Yahudi örgütlerini uzun süre meşgul edecek ve ciddi tartışmalara yol açacaktı. Teklifin verilmesi üzerine BM Genel Kurul toplantıları için New York'da bulunan Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz İsrail Dışişleri Bakanı Moshe Arens ile görüştü ve Türkiye'nin İsrail'deki diplomatik temsilciliğini büyükelçilik düzeyine yükseltmeyi düşündüğünü bildirdi.[69] Yılmaz'ın bir diğer teması 2 Ekim 1989 günü Amerikan Yahudi örgütleri temsilcileriyle BM'deki Türkevi'nde yaptığı görüşmeydi. Bu görüşmede Yılmaz dokuz değişik örgüt temsilcisinden oluşan heyetten üç konuda destek talep etti: a) Senatör Robert Dole'un verdiği karar tasarısı teklifinin Kongre tarafından reddedilmesi için Amerikan Yahudi örgütlerinin yardım etmeleri, b) Holokost Anıt-Müzesi'nde Ermeni tehciri kurbanlarına yer verilmesine karşı çıkılması, c) Türkiye'nin AB'ye üyeliğinin desteklenmesi. Yılmaz bunları talep ettikten sonra gerek karar tasarısının kabul edilmesi ve gerekse Anıt-Müze'de Ermeni

---

[67] Leo Sarkisian, "Turkish-Jewish Relations: How Much Myth and How Much Reality", *The Armenian Weekly*, 14 Kasım 1987.

[68] Bu konuda kısa bir derleme için bkz. Ufuk Güldemir, 1992, s. 208-233.

[69] Yalçın Doğan, "Türkiye'de İsrail rüzgârı", *Milliyet*, 16 Mart 1990.

tehciri kurbanlarına yer verilmesinin Türk halkı tarafından Amerikan yönetiminin Türkiye'ye karşı yapılan suçlamaları onayladığı şeklinde anlaşılacağı, bunun da Türkiye'nin uzun yıllardan beri sarf ettiği Batı Avrupa'yla tamamiyle bütünleşme gayretlerini engelleyeceğini söyledi. Türklerin aynen Naziler gibi davrandığı sonucuna yol açacak böyle bir kararın tarihî gerçeklere de ters olduğunu belirtti. Türklerin sadece 1492 yılında İspanya'dan kovulan Yahudileri kabul etmediklerini, Türkiye Cumhuriyeti'nin Nazi Almanyası'ndan kaçan Yahudi bilim adamlarına, daha yakın tarihte İran ve Suriye'den kaçan Yahudi mültecilere de yardım ettiğini hatırlattı. Heyette yer alan ADL Ulusal Başkanı ve Anıt-Müze Komisyonu üyesi Abraham Foxman'ın cevabı açıktı: Amerikan Yahudi örgütleri Türkiye'nin kendilerinden beklediği desteği vermeye çalışacaklardı. Ancak Foxman'ın bir çekincesi vardı. Amerikan Yahudi örgütleri Birleşik Amerika Kongresi'nde neye karar verileceğini veya Holokost Anıt-Müzesi'nin içeriğinin neden oluşacağını denetleyemezlerdi. Bu nedenle de "Ermeni tehciri kurbanlarının Anıt-Müze'ye dahil edilmemeleri" konusunda sarf edilen gayretlerin başarıya ulaşmaması halinde Türk basını Yahudileri suçlamamalıydı.[70] Yılmaz'ın bu görüşmesine paralel olarak Washington Büyükelçisi Nüzhet Kandemir başkanlığında yapılan bir toplantıya Türk-Amerikan dernekleri yöneticileri, Türkiye'nin tanıtım ve lobi faaliyetlerini üstlenen Hill & Knowlton, International Advisers Inc. ve The Arnold & Porter Group şirketleri katıldılar. Toplantıda tasarının reddedilmesi için alınacak önlemler incelendi.[71] Aynı günün öğleden sonrasında yapılan toplantıda da Büyükelçi Kandemir Türkiye ile iş ilişkileri bulunan 17 Amerikan şirketinin yöneticileriyle görüştü.[72] Türkiye lehine lobi faaliyetlerinde bulunan The Arnold & Porter Group sözcüsü Paul S. Berger basına verdiği demeçte "Türkiye'deki Yahudiler Doğu ile Batı arasında duyarlı bir mev-

---

70 AJC Arşivi, David A. Harris files, Kutu 13, Turkey 1989, George Gruen'nin Ira Silverman'a yolladığı 2 Ekim 1989 tarihli bilgi notu.

71 Sedat Ergin, "Umut Amerikan şirketlerinde", *Hürriyet*, 5 Ekim 1989.

72 Ufuk Güldemir, "Tasarı, Adalet Komisyonu'nda", *Cumhuriyet*, 5 Ekim 1989.

kide bulunan ülkelerine karşı büyük sevgi beslemektedirler. Türkiye'nin genelde Batı, özelde ABD ile müttefik olmaya devam etmesi önemlidir" dedi. Türk Yahudi toplumu liderlerinin hükümetin baskısı altında bu çalışmalara destek verdikleri iddialarını ise "yüzeysel ve uydurma" olarak niteledi.[73]

Türk basınının tavrı

T.C. Dışişleri Bakanlığı'nın Amerikan Yahudi örgütlerinden yardım isteyişi Türk basınının önde gelen isimleri tarafından da desteklendi. Mehmet Ali Birand görüşünü açıklarken *Itahdut Yotsei Turkia be Israel*'e de dikkati çekti:

> Türkiye Ermeni tasarısı ve Soykırım Müzesi konularında Musevi lobisinin desteğine gereksinme duymaktadır. Aynı şekilde, dünya finans çevrelerinde büyük etkinliği olan Yahudilerle, destek bulmasa dahi hiç değilse sürtüşmemeye dikkat etmektedir. Türkiye'de yaşayan Musevi vatandaşlarımızın da bu genel lobi çalışmaları içinde önemli bir rolü vardır. Bunların yanı sıra İsrail'de de bir Türk yanlısı Musevi lobisi vardır. Türkiye'den İsrail'e göç etmiş 100 bin Türk'ün içinde oluşan 'Türkiyeliler Birliği' kendi çapında çalışmalar yapar. Tek sorunları yeterince örgütlenememeleridir. Buna karşılık hem İsrail içinde, hem de ABD'de çalışma yaparlar. Çalışmaları ne yazıktır ki, Türk kamuoyuna hemen hemen hiç yansımaz. Oysa özellikle Ermeni konusunda önemli çabalar sarfetmişlerdir ve sarfetmeye de devam etmektedirler.[74]

Benzer bir şekilde Metin Toker de Dışişleri Bakanlığı'nın Yahudi lobisiyle işbirliğinde bulunmasını, "Türkiye'nin Amerika'da ne Ermeni, ne Yunan, tabiî ne Yahudi lobisiyle boy ölçüşebilecek bir kuvveti vardır. Olması da mümkün değildir. Onun için Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz'ın New York'ta Yahudi lobisinin ittifakını

---

[73] Yo'av Karny, "Jews and Israeli diplomats are taking action to prevent the marking of the Armenian Holocaust in the USA", (İbranice) *Ha'aretz*, 17 Ekim 1989.

[74] M.Ali Birand, "Tanıtma konusunda unuttuğumuz bir grup...", *Milliyet*, 25 Şubat 1989.

arama girişimi son derece doğrudur" satırlarıyla olumladı.[75] Emekli Büyükelçi Coşkun Kırca'ya göre de yaşananların soykırım olmadığı görüşünün kabul ettirilmesi için İsrail Devleti ve Amerikan Yahudi örgütlerinin desteklerinin sağlanması şarttı. Kırca Türkiye'nin İsrail'le olan diplomatik ilişkiler düzeyinin yükseltilmesine karşılık Soykırım'ın sadece Yahudilere uygulandığını söyleyen İsrail Devleti ve Amerikan Yahudi örgütlerinin Türkiye'yi destekleyeceklerini belirtti.[76]

İsrail Devleti'nin tavrı

Türkiye'nin karar tasarısının reddi için Amerikan Yahudi örgütlerinin desteğine başvurması İsrail Devleti'nden ve Amerikan Yahudi liderlerinden olumlu karşılık görecekti. Ankara'daki İsrail Büyükelçiliği maslahatgüzarı Yehuda Millo tasarının Birleşik Amerika Kongresi'nde kabul edilmemesi için gerekli desteğin verileceğini bildirdi ve konunun tarihçiler tarafından tartışılması gerektiğine dikkati çekti.[77] İsrail hükümetine yakın bir kaynak da "Ermenilere sempati besliyoruz. Ancak İsrail büyük önem verdiği Türkiye ile ilişkilerini güçlendirmek istiyor" yorumunda bulundu.[78] İsrail Devleti'nin bu tavrının arkasında yatan neden Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz'ın meslektaşı Moshe Arens'e verdiği şu mesajdı: "Eğer Birleşik Amerika Senatosu Ermeni tasarısını kabul ederse biz Amerika ile imzaladığımız SEİA'yı askıya alırız".[79] SEİA'nın askıya alınması halinde Türkiye bir "önlemler paketi"ni uygulayacaktı. Dışişleri ve Millî Savunma bakanlıkları tarafından büyük bir gizlilikle yürürlüğe konulan bu önlemler arasında Amerikan Hava Kuvvetleri uçaklarının Türk hava sahasında yaptıkları eğitim uçuşlarının sınırlandırılması, Amerikalılarla ortak

---

[75] Metin Toker, "Ermeni Tasarısı ve Amerika Gerçeği", *Milliyet*, 6 Ekim 1989.

[76] "Kırca: Türk ve Musevi lobileri birlik olmalı", *Milliyet*, 10 Kasım 1989.

[77] Selin Çağlayan, "İsrail'den Kongre desteği", *Günaydın*, 7 Ekim 1989.

[78] "Ermeni'ye karşı İsrail devrede", *Günaydın*, 24 Ekim 1989.

[79] Yalçın Doğan, "Türkiye'de İsrail rüzgârı", *Milliyet*, 16 Mart 1990.

üs ve tesislerde başlatılan modernizasyon çalışmalarına ve İncirlik Hava Üssü'ndeki uçuş saatlerine kısıtlamalar getirilmesi yer alıyordu.[80] Güvenliği açısından Türkiye'deki Amerikan savunma tesislerine muhtaç olan İsrail Devleti bu misilleme ihtimali karşısında Amerika'daki Yahudi örgütlerini seferber edip Türkiye'ye destek verecekti.[81] 212 sayılı Karar Tasarısı'nın tartışıldığı günlerde İsrail'in BM'den ihraç edilmesi için Libya'nın sunduğu karar teklifinin oylamasında Türkiye'nin red oy kullanması İsrail'i son derece memnun eden ve Amerikan Ermeni örgütlerine karşı Türkiye'yi desteklemesine yol açan bir diğer gelişmeydi.[82] İsrail Dışişleri Bakanı Moshe Arens Türkiye'nin BM'deki tutumunu sitayişle övecek ve Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişip en yüksek dereceye ulaşacağı umudunu taşıdığını belirtecekti.[83] ADL'nin basın açıklamasında da Türkiye'nin bu tavrı takdir edilecek ve kutlanacaktı.[84] Kendilerinin ve kuruluşlarının isimlerinin açıklanmasını istemeyen iki Amerikalı Yahudi örgütü temsilcisi "Holokost'a maruz kalan bir halk olarak Ermenilere karşı doğal bir sempati duyulmasına", Amerikan Yahudilerinin doğal eğilimlerinin tasarıyı desteklemek olmasına rağmen, İsrail'in Türkiye ile ilişkilerini geliştirmek istemesi nedeniyle Türkiye lehine lobi faaliyetlerinde bulunduklarını belirteceklerdi.[85] *Sabah* gazetesi başyazarı Güngör Mengi'ye göre ise İsrail'in Türkiye'yi desteklemesinin nedeni bölgede güçlü ve istikrarlı bir Türkiye'nin varlığına ihtiyaç hissetmesi ve Türkiye ile olan diplomatik ilişkilerini normal bir düzeye yükseltmek istemesiydi.[86]

---

[80] Nilüfer Yalçın, "ABD'ye askeri kısıtlama", *Miliyet*, 20 Ekim 1989.

[81] Yalçın Doğan, "Türkiye'de İsrail rüzgârı", *Milliyet*, 16 Mart 1990.

[82] Gil Sedan, "Israel Denies it asked U.S. groups to lobby against Armenian memorial", *JTA Bülteni*, 24 Ekim 1989 s.3

[83] "Israel's deplorable intervention", *The Armenian Mirror Spectator*, 28 Ekim 1989.

[84] ADL'nin basın bülteni, 18 Ekim 1989.

[85] Wolf Blitzer, "Turkey seeks help of Israel and U.S.Jews to fight U.S. senate resolution marking Armenian genocide"", *The Jerusalem Post*, 24 Ekim 1989.

[86] Güngör Mengi, "Kader ağlarını örüyor", *Sabah*, 24 Şubat 1990.

Karar tasarısının Yahudi âleminde yarattığı tartışmalar

İsrail Dışişleri Bakanlığı'nın direktifiyle hareket eden Washington'daki İsrail Büyükelçiliği'nin Amerikan Yahudi örgütlerine Türkiye'yi desteklemelerini tavsiye etmesi üzerine Amerikan Yahudi örgütleri Türkiye lehine tavır alacaklardı. Ancak bu gizli talimat bir süre sonra basına yansıyacak ve İsrail'i zor bir durumda bırakacaktı.[87] İsrail'in solcu RATZ Partisi milletvekili Yossi Sarid Washington Büyükelçiliği'nin karar tasarısını engelleme çabalarını "Nazi soykırımında altı milyon üyesini kaybeden Musevi halkı, başka bir soykırımın inkârına katkıda bulunacak son ulus olmalıdır" sözleriyle "skandal" olarak niteleyecek,[88] Amerikan Ermeni basını da İsrail'i eleştirecekti.[89] İsrail ve Amerikan Yahudi basınının önde gelen gazetelerine göre bu gayri ahlakî ve utanılacak bir davranıştı. Bu yazılar da Holokost'un anısına saygı ve sempati gösterilmesini talep eden Yahudi halkının başka halkların trajedilerini açık bir şekilde tanımasını gerektiğini ve yirminci yüzyılda örgütlü kitlesel katliamın tek kurbanlarının Yahudiler olmayıp, onlardan önce Ermenilerin, onlardan sonra da Kamboçyalıların var olduğunu kabul etmesi gerektiği belirtilecekti.[90]

Bu tepkiler üzerine Washington'daki İsrail Büyükelçiliği Amerikan Yahudi örgütlerine Türkiye'yi desteklemeleri yönünde talimat verdiğini yalanlayacaktı.[91] İsrail Dışişleri Bakanlığı sözcüsü de

---

87 Ran Dagoni, "The Israelis were asked to act as if they are in favor of the Turks", (İbranice), *Ma'ariv*, 24 Ekim 1989.

88 "Yahudi lobisi devrede", *Milliyet*, 21 Ekim 1989.

89 "Israel's deplorable intervention", *The Armenian Mirror Spectator*, 28 Ekim 1989.

90 Igaal Lev, "At least keep silent", (İbranice), *Ma'ariv*, 20 Ekim 1989 / Yaron London, "Ha Şoa şel ha Zulat" (İbranice) (Diğerlerin Holocaust'u), *Yediot Aharonot*, 22 Ekim 1989, aktaran *Dostluk*, Ekim-Kasım 1989 s. 8 / "Armenian memorial", (İbranice) *Ma'ariv*, 23 Ekim 1989 / Shmuel Shnitzer, "Genocide, first edition", (İbranice) *Ma'ariv*, 23 Ekim 1989 / Moshe Kohn, "Holocaust and priests", *The Jerusalem Post*, 25 Ekim 1989 / "Between Ankara and Jerusalem", *The Jerusalem Post*, 25 Ekim 1989 / , Yosef Goell, "Israel and the Turkish attempt to play down the Armenian holocaust. The tragedies of other people", *The Jerusalem Post*, 26 Ekim 1989 / Ronit Matlon, "The luxury of silence is not for us", (İbranice) *Ha'aretz*, 27 Ekim 1989 / "Shameful", *Washington Jewish Week*, 2 Kasım 1989, s.12.

91 Ran Dagoni, "The Israelis were asked to act as if they are in favor of the Turks", (İbranice), *Ma'ariv*, 24 Ekim 1989, s. 4A.

yurtdışındaki büyükelçiliklerinin "Ermeni meselesi"ne karışmayacaklarını beyan edecekti.[92] Olayın basına yansıması üzerine İsrail Dışişleri Bakanlığı Washington Büyükelçiliği'ne bu konuda herhangi bir girişimde bulunmamasını ancak Türkiye Cumhuriyeti nezdinde İsrail'in gerçekten karar tasarısını engelleme yönünde çaba sarf ettiği izlenimini yaratması talimatını verecekti.[93] İsrail Dışişleri Bakanlığı Washington Büyükelçiliği'nde görevli bazı üst düzey diplomatlarının bu konuda "aşırı gayretkeş" bir şekilde davrandıklarını da kabul edecekti.[94] Tasarıyı teklif eden Kansas senatörü Robert Dole'un Washington'daki İsrail Büyükelçisi'ne basında yer alan bu haberlerin doğru olup olmadığını resmen sorması üzerine Büyükelçi kendisine haberlerin doğru olmadığı, Holokost'a maruz kalan Yahudi halkının Ermenilerin çektiği acı ve ızdırapla özdeşleştiği cevabını verecekti.[95]

500. Yıl Vakfı'nın desteği

Amerikan Türk ve Amerikan Yahudi lobilerinin tasarıyı engelleme için gayret sarf ettikleri günlerde "Türkiye Yahudiliğinin geçmişini ve değerlerini tanıtmak ve yaşatmak" amacıyla 1986 yılında kurulan *Morit* derneği[96] Tel Aviv'de "Türk Yahudiliği üzerine Birinci Uluslararası Kongre"sini düzenleyecekti. İsrail Cumhurbaşkanı Chaim Herzog, Başbakan Yardımcısı ve Eğitim ve Kültür Bakanı Yitzhak Navon, Dışişleri Bakanı Moshe Arens, 1492 yılında İspanya'dan kovulan Yahudilerin Osmanlı topraklarına göç etmelerinin 500 üncü yıldönümünü 1992 yılında kutlamak için 1989 yılında kurulan 500. Yıl Vakfı Başkanı Jak Kamhi, 500. Yıl Vakfı Başkan Vekili Naim Güleryüz, *Şalom* gazetesi Genel Yayın Yönetmeni ve

---

92 Jon Greene, "Armenian genocide bill creates conflict for Jews", *Washington Jewish Week*, 26 Ekim 1989 s. 6.

93 Ran Dagoni, "The Israelis were asked to act as if they are in favor of the Turks", (İbranice), *Ma'ariv*, 24 Ekim 1989, s.4A.

94 "Diplomatic Drive", *The Jewish Week Inc*, 27 Ekim 1989, s.14.

95 Turan Yavuz, "Dole, gözünü İsrail'e dikti", *Milliyet*, 8 Kasım 1989.

96 "Morit kuruldu", *Dostluk*, Kasım-Aralık 1986, Sayı 13, s. 14.

başyazarı Silvyo Ovadya, İzak Fis, 500. Yıl Vakfı Genel Sekreteri emekli Büyükelçi Tevfik Saraçoğlu, *İtahdut* Başkanı İshak Kohen, 500. Yıl Vakfı kurucu üyesi ve Alarko Holding A.Ş. Eşbaşkanı Üzeyir Garih, Tel Aviv Büyükelçiliği Maslahatgüzarı Ekrem Güvendiren kongreye katılacaklardı.[97] Üzeyir Garih kongreye atıfta bulunarak şu değerlendirmede bulunacaktı:

> İsrail devlet erkânına Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı sorundan söz ederek dolaylı olarak onlardan Amerika'daki Yahudi lobisi nezdinde İsrail'in insiyatifini kullanmasını istedik. Yahudi lobisine mektuplar yolladık. Konferanstan sonra vakfımızın başkanı Jak Kamhi Washington'a gitti. Diyebilirim ki bu tasarıya karşı 1984 yılından beri çalıştık. Yahudi lobisi Birleşik Amerika Kongresi'nde çok güçlü olduğu için bu gayretlerin olumlu sonuçlar vereceğini sanıyorum.[98]

Bir Türk Dışişleri Bakanlığı temsilcisi de "soykırım kavramının 1915 ila 1923 arasında hayatlarını kaybeden Ermenilere de uygulanması bu kavramı tahrip edecektir. Yahudi soykırımı alelâde bir vaka olacaktır. Dolayısıyla Yahudi lobisinin bu taslağa Türkiye ile birlikte karşı çıkacağını umut ediyor ve varsayıyoruz" diyecekti.[99]

212 sayılı Karar Tasarısı'nın önlenmesine yönelik lobi faaliyetleri Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Nüzhet Kandemir'in tarafından yürütülmekteydi. Jak Kamhi ve İstanbullu Yahudi işadamı Lori Burla bu kritik oylama nedeniyle Washington'a gelecek, tasarıya lehte oy veren senatörlerin bazılarıyla görüşüp onları bu

---

97 Mete Tunçay, "Türkiye Yahudiliği Hakkında I. Uluslararası Kongre", *Tarih ve Toplum*, Cilt 12, sayı 71, Kasım 1989, s.51-52 / "İsrail'de gerçekleştirilen uluslararası Türkiye Yahudiliği 1. Kongresi ilgi uyandırdı", *Şalom*, 25 Ekim 1989 / Manajans Thompson A.Ş. Arşivi, 500. Yıl Vakfı'nın 8 Aralık 1989 tarihli Yürütme Kurulu Raporu.

98 Ali Rıza Kuranel, "F.M. says Jewish Lobby "helpful", *Turkish Daily News*, 24 Ekim 1989.

99 Ali Rıza Kuranel, "F.M. says Jewish Lobby "helpful", *Turkish Daily News*, 24 Ekim 1989.

kararlarından döndürmeye ikna etmek için uğraşacaklardı.[100] 500. Yıl Vakfı'nın tasarladığı tanıtım etkinliklerini Amerika'da uygulamakla görevli GCI GROUP tasarıya destek veren 42 senatöre gönderilmesini teklif ettiği bir mektubun taslağını da 500. Yıl Vakfı'na gönderecekti.[101] Bunun üzerine Jak Kamhi Amerikan Senatosu üyelerine gönderdiği mektupta senato üyelerini etkileme çalışacak, karar tasarısının kabul edilmesi halinde Türk – Amerikan ilişkilerinin son derece kötüleşeceğini yazacaktı.[102] Tasarıyı önleme çalışmaları Türkiye lehine lobi faaliyetleri yürüten Paul S. Berger ve International Advisers Inc. tarafından da desteklenecekti.[103] Hahambaşı David Asseo da Temsilciler Meclisi senatörlerinin her birine yolladığı bir mektupla bu lobi faaliyetlerini destekleyecekti. Yazıda şöyle denilmekteydi:

> Yeni girişim cemaatimizi çok endişelendirmektedir. Türklerle Ermenilerin yaşadıkları trajedinin bilincindeyiz. Ancak "soykırım" tanımını kabul edemeyiz. Bu temelsiz suçlama bizlere olduğu kadar Türk yurttaşlarımıza da bir hakarettir. Türkiye kuşaklar boyunca mazlumlar için bir sığınaktı. İnsan hakları, hoşgörü ve hürriyet kavramları Batı ülkelerinin çoğunda bilinmezken Türk Yahudileri olarak son beş yüz yıl boyunca bütün Türk vatandaşlarına tanınan haklardan, hürriyet ve korumadan bizler de faydalandık.

Hahambaşı'nın böyle bir mektupla senatörleri etkilemeye çalışması ADL Ulusal Başkanı Foxman'ı oldukça şaşırtacaktı. Amerikan siyasi kültüründe böyle davranışların yeri olmadığını belirten Foxman hiçbir senatörün bu tür girişimleri ciddiye almadığını söy-

---

100 Güneri Cıvaoğlu, "İkinci İsrail", *Sabah*, 24 Şubat 1990 / Cengiz Çandar, "Ermeni tasarısı 'savaşı' kazanıldı mı?", *Güneş*, 24 Şubat 1990.

101 Manajans Thompson A.Ş. Arşivi, GCI'nın Eli Acıman'a gönderdiği 16 Şubat 1990 tarihli faks.

102 Manajans Thompson A.Ş. Arşivi, Profilo Holding A.Ş.'nin Jak Kamhi imzalı 16 Şubat 1990 tarihli mektup taslağı.

103 Wolf Blitzer, "Turkey seeks help of Israel and US Jews to US senate resolution marking Armenian genocide", *The Jerusalem Post*, 24 Ekim 1989.

leyecekti.[104] Bu ikna çabalarına Amerika'da yaşayan Türk Musevisi Amerikalılar da katılacaktı.[105] 1900'lü yıllarda Amerika'ya göç etmiş olan Milaslı Albert Amateau noter onaylı yeminli ifadesinde Ermeni soykırımı iddialarının asılsız ve gerçek dışı olduğunu kanıtlayacak tecrübeye sahip olduğunu, görgü tanığı olduğu bazı olayların da bu iddiaların tümünün uydurma olduğunu ortaya çıkardığını belirtecekti.[106]

Amerikan Yahudi kuruluşlarına destek veren çevreler

Türkiye'ye destek iş dünyasından da gelecekti. Feniş Holding A.Ş. Başkanı Sedat Aloğlu, Enka Holding A.Ş. Başkanı Şarık Tara gibi ünlü işadamlarıyla Amerikan ve Türk şirketleri tarafından iki ülke arasında ticaret, savunma ve kültürel ilişkilerin karşılıklı geliştirilmesi amacıyla kurulan Amerikan-Türk Konseyi (ATC)[107] Türk kamu kuruluşlarının açmış oldukları, başta savunma sanayi olmak üzere, uluslararası ihalelere katılan şirketler bu lobi faaliyetlerine destek vereceklerdi.[108] Şarık Tara'nın şu sözleri büyük işadamlarının lobi faaliyetlerine nasıl katıldıklarını anlatmakta:

> Bir ara bizde Ermeni soykırımı meselesi büyük bir problemdi. Ermeniler soykırım iddiaları konusunda Senatonun karar alması için uğraşıyorlardı. Benim çok iyi bir dostum vardı New York'da: Philipp Brothers Başkanı [Ludwig] Jesselson, şimdi hayatta değil. Ben New York'a gittiğim zaman her zaman onunla öğle yemeği yerdik. Bir kez gittiğimde 'Canım sıkılıyor' dedim. 'Nedir?' dedi. Ermeni probleminden ötürü olduğunu söyledim. İşin aslını konuştuk. O da bana 'Bırak

---

104 Yoav Karni, "Lobbyists disagree over the Armenian holocaust", (İbranice) *Ha'aretz*, 27 Ekim 1989.

105 Rachel Bortnick, "A Jewish View of SJR 212", *The Turkish Times*, Ocak 1990.

106 "Albert J. Amateau'nun ABD Senatörlerine uyarılar Ermeni soykırımı kesinlikle olmadı", *Dostluk*, Ekim-Kasım 1989, Sayı 27, s. 26.

107 Güneri Cıvaoğlu, "İkinci İsrail", *Sabah*, 24 Şubat 1990 / Cengiz Çandar, "Ermeni tasarısı 'savaşı' kazanıldı mı?", *Güneş*, 24 Şubat 1990.

108 Zeynep Atikkan, "Amerikan firması, Ermenilere karşı, Türk lobiciliği yaptı", *Hürriyet*, 20 Ocak 1990 / Fatih Çekirge, "Yabancı firmalar ihale için baskı yapıyor", *Hürriyet*, 18 Şubat 1990.

ben halledeyim' dedi. Ve sonra da gerçekten halloldu. Onun dediğine göre Tel Aviv'den halletmişler. Jesselson'un girişimiyle İsrail lobisi ile ABD'deki Yahudi lobisi devreye girmiş.[109]

Tasarının reddi

Türkiye Cumhuriyeti ile Amerikan Türk ve Amerikan Yahudi örgütlerinin engellemekte en çok zorluk çektikleri karar tasarısı 212 sayılı Karar Tasarısı'ydı. Bu zorluklar karşısında Jak Kamhi'nin destek için başvurduğu Jewish Federation of Metropolitan Chicago (Chicago Büyükşehri Yahudi Federasyonu) eski Başkanı Maynard I. Wishner, Jak Kamhi'ye yolladığı cevapta Türkiye için yapılacak belki de en akıllı işin, Ermeni tehcirinde hayatlarını kaybedenlerin gerçekte soykırıma maruz kalıp kalmadıkları konusunda ehliyetleri ve uzmanlıkları tartışılmaz uluslararası tarihçilerden oluşacak bir heyetin karar vermesini kabul etmesi olduğu fikrini ileri sürecekti.[110] Ancak tüm zorluklara, kimi zaman kapılan ümitsizliklere rağmen 27 Şubat 1990 günü oylamaya sunulan 212 sayılı Karar Tasarısı 41'e karşı 51 oyla reddedilecekti. Tasarının reddedilmesinde Amerikan Yahudi örgütlerinin kulis faaliyetleri kadar "Türk dostu" Senatör Robert C. Byrd'ün senatoda saatler boyunca süren engelleme konuşması da etkiliydi. Bu nedenle gazeteci Rauf Tamer hem Byrd'e, hem de Yahudi lobisine teşekkür edecekti.[111] Hahambaşı David Asseo da aleyhte oy kullanan ve dolayısıyla tasarının reddinde çok önemli rolü olan Amerikalı Yahudi senatörler Joe Lieberman ve Howard Metzenbaum'u telgrafla kutlayacaktı.[112] Dönemin Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Büyükelçi Tugay Özçeri de ta-

---

[109] Şaziye Karlıklı, "Özel Dışişleri Bakanı Şarık Tara", *Liderler*, Mart-Nisan-Mayıs 1997, Sayı 3, s. 11-21, 21. Jesselson bir Yahudi işadamı ve hayırseverdi. Hayatını anlatan bir makale için bkz. Andreas Mink ve Monica Strauss, "Dedicated to the Kehillah", *Aufbau*, Sayı 23, 14 Kasım 2002.

[110] AJC Arşivi, International Relations Department, Geographic Files, Kutu 7, Turkey IRD-IM 89, Maynard I. Wishner'in Jak Kamhi'ye yolladığı 30 Kasım 1989 tarihli mektup.

[111] Rauf Tamer, "Teşekkürler Senatör Byrd", *Tercüman*, 24 Şubat 1990.

[112] "Rav. Asseo'nun Amerikan Senatörlerine tebrik telgrafları", *Şalom*, 14 Mart 1990.

sarının reddinde "İsrail lobisi"nin etkin rol oynadığını teyit edecekti.[113]

Tasarının reddinden bir ay sonra Başkan George Bush'un "24 Nisan Ermeni Soykırımı" günü için yaptığı konuşmada "soykırım" kelimesini kullanmamaya özen gösterecek ve "Ermenilerin, 1915-1923 döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nu yönetenlerin elinde uğradığı korkunç katliamlar" ve "bir milyondan fazla Ermeni kurbanı anma günü" olarak söz edecekti.[114] Bunun üzerine *Şalom* gazetesi başyazısında şunları yazacaktı:

> 'Soykırım' sözcüğünün taşıması gerektiği 'anlamı' en iyi 'değerlendirebilecek' bir 'soy'un asırlarca Osmanlı/Türk topraklarında başka ülkelerdeki soydaşlarının 'gıpta' ile tanıklık ettiği biçimde yaşamını sürdüren bir kolu olarak biz Türk-Musevi toplumu mensupları, ülkemize sürülmek istenen bu 'kara leke'yi red ediyor, bugün 'talihsiz beyan' larıyla ülkemizi bir anlamda 'İtham edenlerin' yarın benzer 'İtham'larla karşılaşabileceklerine dikkat çekmek istiyoruz. 'Tarihî gerçekler siyasal yararlar doğrultusunda saptırılamaz'.[115]

h) *Journey to Armenia (Ermenistan'a Seyahat)* Filmi

Tel Aviv Büyükelçiliği maslahatgüzarı Ekrem Güvendiren de İsrail'de "Ermeni soykırımı" meselesi ile mücadele etmek zorundaydı. Bu mücadelede en büyük destek *Itahdut Yotsei Turkia be Israel*'den gelecekti.[116] 1990 yılında, Ermeni tehcirini konu eden belgesel bir filmin İsrail Radyo Televizyon Yayın Kurumu'nca televizyonda gösterilmesine karar verilmesi üzerine Ekrem Güvendiren bu kararın iptali edilmesi için *Itahdut* ile Türk Yahudi toplumu liderlerini seferber edecekti. Ekrem Güvendiren'in telkinleriyle hare-

---

[113] Philip Robins, 2003, s. 247.

[114] "Bush avoids word Genocide on Armenian massacre anniversary", *The Jerusalem Post*, 22 Nisan 1990 / Konuşma metninin bu bölümü için bkz. Harout Sassounian, 1995, s. 19.

[115] Şalom, "Red ediyoruz", *Şalom*, 2 Mayıs 1990.

[116] Yossi Melman, "Momentum below the ground", (İbranice), *Davar*, 26 Haziran 1987.

ket eden *Itahdut Yotsei Turkia be Israel* Başkanı İshak Kohen filmin gösterimini engellemek için İsrail Radyo Televizyon Yayın Kurumu'na başvurdu. [117] Hahambaşı David Asseo ve sivil liderler de filmin gösterilmesi halinde Türkiye-İsrail ilişkilerinin zarar göreceğini, Türk Yahudilerinin de kötü duruma düşeceklerini bildirip filmin gösterilmemesini talep ettiler. İsrailli milletvekilleri Millî Eğitim Bakanı Yitzhak Shamir'e yolladıkları mektupta filmin gösteriminin engellenmesini istediler. Bütün bu tepkiler sonucunda İsrail Radyo Televizyon Yayın Kurumu filmin gösterimini erteledi.[118] Ancak bu karar İsrail halkının tamamı tarafından desteklenmeyecekti. Nitekim *Itahdut* Başkanı'nın *The Jerusalem Post* gazetesinde yayınlanan filmin gösterilmemesini talep eden yazısında filmden "tek taraflı olup Ermenilerin sözde soykırım iddialarını yansıtması" şeklinde söz etmesi[119] bir okur tarafından "saçmalık" olarak nitelenecek, "sözde soykırım" terimini kullandığı için *Itahdut* Başkanı "tarihte cereyan eden olaylardan söz ederken sahtekârlık yapmak"la suçlanacak, "Ermeni soykırımını inkâr ederek Holokost'un da inkâr edilmesine davetiye çıkarmak"la eleştirilecekti.[120] Bazı İsrailli parlamenterler, tarihçiler ve aydınlar da bir açık mektupla İsrail Radyo Televizyon Yayın Kurumu ile Başbakan'dan filmin gösterilmesini talep edeceklerdi.[121] Bu girişim üzerine *Itahdut*, *Morit* ve İsrail-Türkiye Dostluk Derneği başkanlarının ortak imzalarını taşıyan ve filmin gösterilmemesini talep eden bir mektup bakanlara, milletvekillerine ve İsrail Radyo Televizyon Yayın Kurumu yönetim kurulu üyelerine gönderildi.[122] Bütün bu baskılar sonucunda is-

---

117 İsak Kohen, "Turkish Jews' Appeal", *The Jerusalem Post*, 9 Mayıs 1990. Bu girişimin maslahatgüzar Ekrem Güvendiren'in telkinleriyle olduğunu dönemin *Itahdut* Başkan Vekili Niso Kaneti de teyit etti. (Niso Kaneti ile 24 Ekim 2004 tarihli görüşme).

118 Ted Levite, "Ermeni programına İsrail engeli", *Milliyet*, 6 Nisan 1990 / Greer Fay Cashman, "IBA to screen much debated documentary on Armenians", *The Jerusalem Post*, 15 Mayıs 1990.

119 İsak Kohen, "Turkish Jews' Appeal", *The Jerusalem Post*, 9 Mayıs 1990.

120 Jay Shir, "Turkish Jews' Appeal", *The Jerusalem Post*, 23 Mayıs 1990.

121 Yair Auron, 2000, s. 362. Bu film hakkında tartışmalar için bkz. a.g.e., s. 358-362.

122 İsak Kohen, "Yaklaşan Itahdut Kongresinin düşündürdükleri", *Dostluk*, Nisan-Mayıs 1990, s.9-10.

tenilen amaca ulaşıldı, film İsrail televizyonunda gösterilmedi ve ileriki yıllarda LAPID'ın gayretleri sayesinde sadece Kudüs'te gösterilebildi.[123] *Midnight Express* (*Geceyarısı Ekspresi*) filminin İsrail televizyonunda gösterilmek istenmesi sırasında da benzeri bir durum yaşandı. *Itahdut*'un girişimi üzerine film yayına sokulmadı.[124]

i) Holokost Anıt-Müzesi ve Ermeni Tehciri Kurbanları

Ermeni Tehciri Kurbanlarının Anıt-Müze'ye Dahil Edilmesi Kararı

Holokost Anıt-Müzesi'nde Ermeni tehciri kurbanlarına yer verilmesi konusu müzenin resmen açılacağı 1993 yılına kadar Türkiye Hahambaşılığı– Amerikan Yahudi örgütleri – İsrail Devleti - Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerde merkezî bir yer işgal etmeye devam edecekti. Bu tartışmanın yıllar boyunca sürmesinin nedeni Anıt-Müze'nin bir Yahudi müzesi olmayıp federal hükümetin bir müzesi olması, kamu fonlarıyla finanse edilmesi ve tarih boyunca meydana gelmiş bütün soykırımları kapsamayı hedeflemesiydi. Amerikan Ermeni örgütleri Anıt-Müze'nin bir bölümünde Ermeni tehciri kurbanlarına yer verilmesi konusunda ısrarlıydı. Amerikan Ermeni toplumu Anıt-Müze Konsey'inde Set Momjian ve California Valisi George Deukmedjian tarafından temsil edilecekti. Ermeni toplumu, a) İkinci Dünya Savaşı yıllarında Polonya Bialystok gettosundaki Yahudi direnişçilerin içinde bulundukları durumu tasvir ederlerken Avusturyalı romancı Franz Werfel'in Musa Dağ'daki Ermeni olaylarını konu eden *The Forty Days of Musa Dagh* (*Musa Dağı'nda Kırk Gün)* romanına atıfta bulunmalarına, b) 1915 yılında Birleşik Amerika Yüksek Komiseri (filliyatta Büyükelçi) olarak İstanbul'da görev yapan Henry Morgenthau'nun anılarında yer alan tehcirle ilgili gözlemlerine, c) Adolf Hitler'in "Bugün kim Ermenilerin yok edilmelerinden söz ediyor?" beyanatına işaret ederek bu üç olgunun Holokost'un diğer boyutlarını aydın-

---

123 *Armenian Weekly*, 21 Temmuz 1990'dan aktaran Vera Beaudin Saeedpour, "Ties that blind", *Kurdish Life*, İlkbahar 1993, Sayı 6, s. 1-14, 6.

124 Şule Toktaş, 2004, s. 281.

lattığından Ermeni tehciri kurbanlarına Anıt-Müze'de yer verilmesinin gerekli olduğunu savunacaktı.[125] Müze'nin kurulmasına karar verilmesiyle başlayan ve yıllar boyu süren bu çabalar Anıt-Müze Konseyi'ni sonunda etkileyecek, Konsey 1987 yılının Aralık ayında "20. yüzyılın ilk soykırımı olan Ermeni soykırımının bundan böyle bu konudaki tüm çalışmalara ve tartışmalara" dahil edileceğini açıklayacaktı.[126]

Türk Basınının Tepkisi

Bu açıklama Türkiye açısından son derece olumsuz bir gelişmeydi. Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Büyükelçi İnal Batu kararı, "mesele 1983 yılında alınan fakat Türkiye'nin tepkisi üzerine uygulamaya konulmayan bir karardan ibarettir" beyanıyla[127] önemsemez gibi görünse de ana mecrada yer alan gazeteler bu gelişmeye manşetten yer vereceklerdi.[128] Mehmet Ali Birand olayın muhtemel sonucunu şöyle özetlemekteydi:

> Düşünebiliyor musunuz, Washington'a gelen milyonlarca insan, Nazilerin Musevilere yaptığı soykırımı lanetlemek, bir daha unutulmaması için müzeleştirilen bu binayı gezecekler ve orada Türkiye'yi de görecekler... Musevilerin Amerika'nın (basın-TV) mediasındaki gücünü bilirsiniz. Müze için propaganda son derece yaygın olacak ve tarihin ilk soykırımını yapmış ülke diye Türkiye de sergilenecek. Neresinden bakılırsa bakılsın korkunç bir gelişme. Ne pahasına olursa olsun durdurulması gereken bir gelişmeyle karşı karşıyayız...[129]

Birand'ın yanı sıra *Milliyet* gazetesi yazarı Melih Aşık da Yahudileri "nankörlük"le suçlayacaktı:

---

[125] USHMM Arşivi, 98-011, kutu 1/24, Michael Berenbaum'un David Weinstein'a yolladığı 7 Ekim 1987 tarihli yazı.

[126] Ufuk Güldemir, "Ermeni soykırımı müzede", *Cumhuriyet*, 16 Aralık 1987.

[127] "ABD Ermeni Müzesi uygulanmayan karar", *Cumhuriyet*, 17 Aralık 1987.

[128] Sedat Ergin, "Washington'da 'Kin' Müzesi", *Hürriyet*, 18 Aralık 1987 / M.Ali Birand, "ABD İle ilişkilerde büyük bir kriz yaklaşıyor", *Milliyet*, 19 Aralık 1987.

[129] M.Ali Birand, "ABD İle ilişkilerde büyük bir kriz yaklaşıyor", *Milliyet*, 19 Aralık 1987.

Halen önemli bir olayın 500'üncü yılını kutlamak amacıyla hazırlık yapılıyor. Nedir bu önemli olay? Bu olay, İspanya'dan 1492 yılında kovulan Musevilerin, Osmanlı İmparatorluğu tarafından kabul edilmesi olayıdır. Dönem dönem tatsız görüntüler olmuşsa da, o Musevilerin çocukları hâla Türkiye'de yaşıyorlar. Bizim Museviler o Musevilerdir. Ve 1992'de bu olayın 500'üncü yılı kutlanacaktır. Osmanlıların Musevilere kanat germesi bir olayla bitmiyor. Başka örnekleri var. 1565 yılında Papa 4. Paul, Ankon Yahudilerinin mallarını ellerinden almaya kalkıştığında, Kanuni Sultan Süleyman ona bir 'name' göndererek, kararını değiştirmesini istiyor. Buna benzer bir çok olay kayıtlı tarihte... Örneğin padişah 2. Selim, Musevi işadamı Joseph Nassi'nin alacağını tahsil etmek için Osmanlı limanlarındaki Fransız mallarına el koyuyor. Bir çarpıcı örneği de, 1930'larda yaşıyoruz. Nazi zulmünden kaçan Yahudi asıllı bilim adamlarına ilk kapıyı açan ülkelerden biri Türkiye oluyor. Onları yıllarca el üstünde tutuyoruz. Ve şimdi o Yahudiler Soykırım Müzesi'nin köşesinde bizi soykırımcı olarak takdime hazırlanıyor. Bu davranışı 'tarihî nankörlük ve ayıplar' müzesine yerleştirmek gerek önce...[130]

Mehmet Ali Birand bir süre sonra hem Türk Yahudilerine, hem de İsrail Devleti'ne seslenecek ve onları göreve davet edecekti:

Museviler bugüne kadar, soykırım konusuna tek başlarına sahip çıkmışlardı. Ancak şimdi durum değişiyor. Ermeniler de yavaş yavaş kendilerini soykırıma uğramış ırk olarak kabul ettirme yolunda, özellikle Amerika'da, önemli adımlar atıyorlar. Hele bu anıta katılabilirlerse, Musevilerin elindeki hegemonya bitmiş olacak. Bazı avantajları da, bundan böyle Ermenilerle paylaşmak zorunda kalacaklar. Aslında kayıpları hiç de küçümsenecek gibi değil. Eğer bugün Museviler ve İsrail, dünya çapında (kendi becerilerini gözardı edemeyiz) belirli bir hoşgörüden ve destekten yararlanabiliyorlarsa, bu durum önemli ölçüde Nazi soykırımının bugüne kadar uzanan işlenişindendir. Herhalde Museviler, kendi ırklarının uğradığı soykırım ile hiçbir ilgisi olmayan 'Ermeni-Türk çatışmalarını' bu anıta almakla neler kaybedeceklerini herkesten iyi biliyorlardır...

---

[130] Melih Aşık, "Yahudi ve Ermeni ayıbı", *Milliyet*, 20 Aralık 1987.

Bu konu Türkiye için öylesine önemli ki, Musevi asıllı vatandaşlarımıza da son derece büyük bir görev düşüyor. Türkiye'deki Musevi lobisinin, Amerika'daki Musevi lobisi üzerindeki etkinliğini, 1983 yılında Washington'da özel bir toplantıda Jak Kamhi'nin yaptığı bir konuşmayla, ilgisizlik ve kuşkuculuktan kaynaklanan Özal aleyhtarı tutumlarını bir anda nasıl değiştirdiklerini izleyerek gördük. Musevi vatandaşlarımız, ABD Musevi lobisine her istediklerini yaptıramazlar ancak, etkinliklerini kullanarak son derece önemli 'uyarı' görevini yerine getirebilirler. Onların yanlış bir adım atmalarını önleyebilirler. Hele, İspanyol engizisyonundan kaçan Musevilerin, Osmanlı İmparatorluğu'nun kollarını açıp İstanbul ve Selanik'e yerleştirilmelerinin '500üncü yıldönümü' yakında törenlerle kutlamaya hazırlanan Musevi vatandaşlarımız için her şeyden önce bu kampanyayı başlatmaları çok daha anlamlı olmaz mı ? Her Türk vatandaşından bunu beklemek hakkımız sayılmaz mı?

Amerika'daki Musevi lobisi üzerinde büyük etkinliği bulunan İsrail'in, Türkiye ile ilişkilerini uzun vadeli bir perspektif içinde görüp, gereken desteği göstermesi akılcı bir yol olmaz mı? Türkiye ile ilişkilerini arttırmaktan söz eden İsrail'den Türk kamuoyunun bekleyeceği en anlamlı jest, Soykırım anıtı konusunda samimi çaba göstermesi olur.[131]

Türkiye Hahambaşılığı ile *Itahdut*'un Girişimleri

Basının bu baskısı Türk Yahudi toplumu liderlerini hemen harekete geçirecekti. Profilo Holding A.Ş. adına Washington'da lobi faaliyetlerinde bulunan avukat Paul S. Berger Türk Yahudi toplumu liderleri tarafından kendisine yollanan, konuyla ilgili basında yayınlanan yazıların çevirilerini Anıt-Müze Konseyi'ne iletecek ve "Orada [İstanbul'da] endişe düzeyi gerçekten çok yüksek. Bu konuda her gün haber almaktayım" yorumunda bulunacaktı.[132] Türkiye Hahambaşılığı da *Itahdut* yöneticileriyle görüşerek onlardan İsrailli

---

[131] M.Ali Birand, "Musevi vatandaşlarımıza ve İsrail'e görev düşüyor...", *Milliyet*, 29 Aralık 1987.

[132] USHMM Arşivi, dosya 98-011, kutu 1/24, Arnold & Porter'in 14 Ocak 1988 tarihli Lyle Ryter ve Michael Berenbaum'a gönderdiği yazı.

devlet adamlarını bu konuda etkilemelerini istedi.[133] Bunun üzerine *Itahdut* İsrail Başbakanı Yitzhak Shamir'in Özel Müşaviri Dr. Ishak David'e, İsrail Dışişleri Bakanı Shimon Perez'e, üç bakana, yedi milletvekiliye, Anıt Müze Konseyi Başkanlığı'na ve *Yad Vashem* Başkanı'na birer mektup yolladı.[134] Mektubun ana fikri şuydu:

> Naziler tarafından öldürülen altı milyon Yahudinin hatırasına yapılacak bu anıta Birinci Cihan Harbi'nde ölen Ermenilerin hatırasının da dahil edilmesi yersizdir. Holokost mevzuundaki ortaklık fikrine karşıyız. Böyle bir ortaklık Yahudi ailesine hiçbir fayda getirmeyeceği gibi, aksine Holokost için ödediğimiz çok ağır bedelin değerini de düşürecektir. Biz Yahudiler, başka hiçbir millete, kendi gayelerini gerçekleştirmek için bize ait olan bu holokosttan faydalanmalarına izin vermeyiz.

Mektubun ikinci ana fikri de Türkiye-İsrail ilişkilerinin geleceği idi:

> Bundan başka, Ermenilerle yapılacak bir ortaklığın Türkiye ile Yahudi milleti ve Türkiye ile Israel arasında hüküm süren iyi ilişkileri bozması beklenir. Görünüşe göre Israel için bu iyi ilişkilerin önemi çok büyüktür. İsrael bunu bozacak bir harekete asla göz yumamaz. US Holocaust Memorial Council tarafından kabul edilmiş olsa bile. Bir de Türklerin, 500 yıl önce, İspanya'dan çıkan Yahudileri bağrına bastığını unutmamak gerekir. Ermenilerle müşterek anıt yapmak, Türkiye'nin gösterdiği misafirperverliğe iyi bir karşılık olmaz, aksine ters düşer.

Bu yazının eline geçmesi üzerine Birand bir önceki yazısında görev başına çağırdığı Yahudilerden bu kez sitayişle söz etmeyi ihmal etmedi:

---

[133] *Itahdut* Arşivi, "Dernekler Başkanları ile Yapılan 1. Koordinasyon Toplantısı Zaptı", 28 Ocak 1988.

[134] "Soykırım Müzesi konusunda Türkiyeliler Derneğinin tepkisi", *Dostluk*, Mart 1988, sayı 19, s.20-21.

Bizleri memnun eden husus, Musevi vatandaşlarımızın bazı yönlerden resmî Türk yetkililer kadar, hatta bazılarının resmî makamlarımızdan daha da duyarlı hareket etmeleri oldu. Hahambaşılığından başlayıp, birçok Musevi vatandaşımızın bize yazıyla, telefonla veya dolaylı şekilde yolladıkları haberler, bu konudaki çabaların birden bire yoğunlaşmasını ve girişimlerin etkinliğini gösteren işaretlerle dolu. Hatta İsrail hükümetinin, sadece Türk Museviler değil, Avrupalı ve Amerika'daki Musevi lobilere 'Türkiye ile ilişkilerin bu yüzden gerginleşmesinin istenmediği' yolundaki mesajları, dikkatleri çekiyor. En son örnek 300'e yakın kişinin katıldığı New York Yeshiva Üniversitesi'nde geçen ay yapılan konferanstaki konuşmalar ve Ermenilerin tepkisiydi. Konferansı "Türkler ile Museviler arası aşk oturumu" diye niteleyen *Armenian Reporter* gazetesi Musevilerle Ermenilerin arasının açılması için harcanan çabalara dikkat çekiyor.[135]

Girişimlerin Yetersizliği

Ancak bu müdahaleler de yeterli değildi. Nitekim 5 Ekim 1988 tarihinde Başkan Ronald Reagan'ın da katıldığı Anıt-Müze temel atma töreninden sonra Anıt-Müze Konseyi Başkanı Harvey Meyerhoff müzede "Ermeni soykırımı"na yer verilmesi konusundaki kararın "kesin" olduğunu bildirdi. Proje Direktörü Michael Berenbaum ise Türkiye'nin İsrail vasıtasıyla Konsey'e baskı yaptığını ima ederek bu baskıların fayda etmeyeceğini söyledi. Türkiye, temel atma törenine Büyükelçi Şükrü Elekdağ'ın katılmaması ve müsteşar düzeyinde bir diplomat tarafından temsil edilmesiyle bu karar karşısındaki tavrını ortaya koyacaktı. Gazetecilerin soruları üzerine Anıt-Müze Konseyi Başkanı Meyerhoff, "Büyükelçi Elekdağ'a da söyledik. Kararımız kesindir, Holokost'a ışık tutan her konu bu müzede yer alacak. Bu kadar kesin" cevabını verecekti. Ermeni tehciri kurbanlarının Anıt-Müze'de nasıl yer alacaklarının cevabı Meyerhoff'un" Holokost'a ışık tutan her konu" cümlesinde gizliydi. Anıt-Müze Konseyi "Ermeni soykırımının Holokost'un önünü açtığı, ona

---

135 M.Ali Birand, "Soykırım anıtına Türk musevilerinin tepkisi", *Milliyet*, 15 Mart 1988.

emsal oluşturduğu" görüşünde olduğu için "Ermeni soykırımının Yahudi soykırımının daha iyi anlaşılmasına ışık tuttuğu"nu düşünmekteydi. Proje Direktörü Michael Berenbaum'a göre Anıt-Müze'de "Holokost'a teğet geçen olaylara, ana öykünün anlatılmasına ve konunun aydınlanmasına yardımcı oldukları ölçüde" değinilecekti. Proje Direktörü Michael Berenbaum Anıt-Müze'de Ermeni tehciri kurbanlarına ne ölçüde yer verileceğini şöyle açıklayacaktı:

> Ermeni konusunun başlı başına Ermeni soykırımı olarak müzede yer alıp almayacağı, ne ölçüde alacağı, nasıl alacağı hep tartışmalar sonucunda ortaya çıkacak. Ama rehberimiz 'gerçek'. Hem Türk, hem Ermeni akademisyenlerle temas içindeyiz. Türk yetkililerle toplantılar yaptık, Türk Yahudi cemaati mensupları ile görüştük. Şimdi de Türk hükümetince gönderilecek akademisyenlerle görüşme hazırlığını yapıyoruz. Herkesle konuşarak 'sorumlu' kararlar almaya çalışıyoruz.[136]

Michael Berenbaum'a Türk Yahudi toplumu liderlerinin Ermeni tehciri kurbanlarına Anıt-Müze'de yer verilmesinden rahatsızlık duydukları hatırlatıldığında ise Berenbaum, "Bu bir Yahudi değil, Amerikan projesi Türkiye'deki Yahudilerin görüşleri bizi etkilemez" cevabını verecekti.[137]

Hahambaşı David Asseo da Holokost Anıt-Müzesi Konseyi'ye gönderdiği mektupta "Nazilerin kurbanı altı milyon masum insanın dışında başka referansların dahil edilmesinin anıt-müzenin ulu amacını önemsizleştireceği"ne dikkati çekecekti. Daha sonra "[Türkiye Yahudileri olarak] Holokost'un başka amaçlar uğruna istismar edilmesine kesinlikle karşı oldukları"nı vurgulayıp "Holokost'un biricikliği ve emsalsizliği konusunda kuşku yaratacak hiçbir şeyin yapılmaması"nı isteyecekti.[138]

---

136 Ufuk Güldemir, "'Ermeni soykırımı' müzede", *Cumhuriyet*, 7 Ekim 1988 / "Soykırım Müzesi'ne Ermeni de girecek", *Hürriyet*, 8 Ekim 1988.

137 "Soykırım Müzesi'ne Ermeni de girecek", *Hürriyet*, 8 Ekim 1988.

138 USHMM Arşivi, Dosya 98-011, Kutu 10/11, Tower Construction Company'nin Michael [Berenbaum]'a yolladığı faksın ekindeki Türkiye Hahambaşılığı'nın Albert Abramson'a yolladığı 27 Aralık 1988 tarih 614-4/D sayılı mektup.

Washington Büyükelçiliği'nin Tepkisi

Bu arada Büyükelçi Şükrü Elekdağ "Büyükelçiler Forumu" programı çerçevesinde davet edildiği Amerikan Yahudi Komitesi'nde yaptığı konuşmada "Ermeni soykırımı"nın Anıt-Müze'nin sürekli sergisinde yer almasının "Amerikan gençliğinin zihnini zehirleyeceği"ni ve ASALA terör örgütünün eylemlerini meşrulaştıracağını savunacaktı.[139] Benzer bir şekilde Washington Büyükelçiliği Elçi-Müsteşarı Daryal Batıbay da B'nai B'rith International merkezinde yaptığı ve daha sonra haftalık *Washington Jewish Week* gazetesinde yayınladığı konuşmasında Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nin azınlıklarına karşı daima hoşgörü ile davrandığını "Yahudi halkının, Holokost'un anlamını sulandırmanın, tarihteki başka trajik olayları Holokost'la kıyaslayarak kuşkulu benzetmeler yapıp Holokost'un [anlamını] küçültmenin gerçeklik adına uygun olmadığını anladığını umuyoruz" satırlarıyla Washington'daki Yahudi örgütlerine seslenip Holokost ile Ermeni soykırımı iddialarının birbirleriyle hiçbir açıdan benzerlik taşımadıklarını hatırlattı.[140]

Türkiye'nin Engelleme Girişimlerine Karşı Tepkiler

Türk diplomatlarının müdahaleleri Amerikan Yahudi âleminde tepkilere yol açacaktı. Bunun bir örneği *Washington Jewish Week* gazetesiydi. Gazete yönetimi Daryal Batıbay'ın gazetede yayınlanan yazısından rahatsız olmuştu. Bu nedenle gazete yazıyı yayınlamasına rağmen başyazıda itirazını dile getirecekti. Başyazıda Daryal Batıbay'ın Türkiye'nin azınlıklarına karşı daima hoşgörü ile davrandığını ileri sürmesine rağmen gerçeğin tam öyle olmadığı, azınlıklarını Türk millî kimliği içinde eritmek isteyen Türkiye'nin geçmişteki uygulamalarının tamamiyle pürüzsüz olmadığı hatırlatıldı. Türkiye'nin millîyetçi bir gururla karşılık vermek yerine geç-

---

[139] AJC Arşivi, David A.Harris dosyaları, Kutu 13, "Turkey 1989", Nisha Abkarian Shrier'in David Harris'e yazdığı 22 Şubat 1989 tarihli yazısı.

[140] Daryal Batıbay, "Turkey was not guilty of genocide", *Washington Jewish Week*, 29 Haziran 1989, s.5.

mişine sahip çıkıp Ermeni trajedisi için sorumluluk üstlenmesi gerektiği belirtildi. Yazının ana görüşü ise şu satırlardı: "[Yahudi olarak] bizler 'soykırım' terimini anlamlandırırken etnik kimliğin tayin edici faktör olduğu kitlesel bir cinayeti unutmamamız gerekir. Bu Holokost diye bilinen Yahudi soykırımının emsalsiz ve biricik bir olay olduğu gerçeğini küçültmez."[141] Daryal Batıbay'ın yazısı Ermeni basını tarafından da tepkiyle karşılandı. *Asbarez* gazetesi geçmiş yıllardaki Türk-Yahudi ilişkilerinin bir özetini yaptıktan sonra Anıt-Müze'de Ermeni tehciri kurbanlarına yer verilmesi beklentisinin karşılık görmemesi halinde Amerikan Ermeni toplumunun muhtemel ruh halini, "Amerikalı Yahudiler insanlık ve millî adalet şuuru konularında sendeler ve Türk hükümetinin çarpıtma ve yalanlarına avlanırlarsa bir kere daha ihanete uğradığımızı hissedeceğiz" şeklinde dile getirdi.[142] Benzeri bir tepkiyi *The California Courier* gazetesi de verecekti.[143]

Holokost Anıt-Müzesi'nde Ermeni tehciri kurbanlarına yer verilmesi görüşünü savunan Prof. Yehuda Bauer Anıt-Müze Kapsam Komitesi Başkanı'na yolladığı notta görüşünü değiştirmesi için kendisine yapılan telkinleri şöyle anlatmakta:

> Son iki yıl zarfında Kudüs'teki Türkiye'nin Dışişleri Bakanlığı temsilcisi, Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği, İsrail Dışişleri Bakanlığı temsilcileri ve İstanbul Yahudi cemaatinin (bir keresinde bir Washington Yahudi cemaati mensubunun) doğrudan baskısına maruz kaldım. Bu tarafların ABD hükümeti ve onun vasıtasıyla Amerikan Senatosu üzerindeki baskıları artık kamuya mal olmuş bilgilerdir. Türkiye'nin tavrı Ermeni katliamlarının hiçbir zaman vuku bulmadığıydı. Her ne kadar katliamların meydana geldiğini kanıtlayan belgelerin çoğunluğunu veren kaynak 1919 yılında kurulan Türk askerî mahkemeleri olsa da parası ödenmiş 'uzmanlar' Türkiye'nin yardımıyla böyle bir teoriyi 'kanıtlamak' için kitap yazdılar. İstanbul'daki

---

141 "Jews and Turks", *Washington Jewish Week*, 29 Haziran 1989, s.4.

142 Raffi Shoubookian, "The Jewish Hostages in Turkey and The Holocaust Memorial in D.C.", *Asbarez*, 15 Temmuz 1989, s.18.

143 Safter Yılmaz, "Ermeniler, Yahudilere kızgın", *Hürriyet*, 18 Temmuz 1989.

> Yahudi cemaati, hükümetinin baskısıyla, hepimizce malûm olan Otorite karşısında eğilmek zorunda kalan Yahudi cemaatlerinin davranış tarzının çok hazin bir [diğer] örneğini vermektedir. İsrailli hükümet temsilcileri, başka bir halkın soykırıma maruz kaldığının kabul edilmesi halinde, siyasi avantajları ve Yahudilerin [Suriye ve İran'dan] kurtarılmalarının tehlikeye gireceğini ileri sürerek tavırlarını savunuyorlar.

Prof. Bauer daha sonra Türkiye'nin Ermeni tehciri kurbanlarının müzeye dahil edilmemeleri konusundaki telkinlerine karşı kamusal alanda mücadele ettiğini, İsrailli hükümet yetkililerine geçici siyasi taktikler uğruna tarihî vakaları tahrif etmeyeceğini bildirdiğini, Anıt-Müze Kapsam Komitesi'nin de benzer bir tavır takınacağını ümit ettiğini ekledi.[144]

Sorunun Çözümlenmesi

Bu tartışmalardan sonra Anıt-Müze Konseyi müzenin daimi sergisinde, a) Adolf Hitler'in, "Polonya kökenli ve Polonezce konuşan erkekleri, kadınları ve çocukları şefkatsiz ve merhametsizce ölüme göndermeleri için ölüm taburlarımı teyakkuz durumuna getirdim. [Bütün olanlara rağmen] Bugün kim Ermenilerin yok edilmelerinden söz ediyor?" sözlerine,[145] b) Franz Werfel'in fotoğrafı ve *The Forty Days of Musa Dagh* ile *The Song of Bernadette* romanlarına, c) *Yad Vashem*'in kabul ettiği "dürüstler" fotoğrafları arasında fotoğraf ve yazılarında Ermeni tehciri kurbanlarından söz eden Armin T. Wegner'e

---

[144] USHMM Arşivi, 97-014, Kutu 3/13, Yehuda Bauer'in Ben Meed'e yolladığı 17 Mart 1991 tarihli mektup. O tarihte American Gathering of Jewish Holocaust Survivors örgütünün kurucusu ve başkanı olan Ben Meed (Benjamin Miedzyrzecki) Polonyalı bir Yahudi olup Varşova Gettosu'nda köle işçiydi.

[145] Adolf Hitler'in bu sözleri tartışmalara yol açmıştır. Bu sözlerin gerçek olmadığını savunan incelemeler için bkz Heath W.Lowry, "The U.S. Congress and Adolf Hitler on the Armenians", *Political Communication and Persuasion*, 1985 Cilt 3, sayı 2 s.111-140 / Prof. Dr. Türkkaya Ataöv, "Hitler and the Armenian Question", http://www.eraren.org/eng/Hitlerarm.htm Bu beyanın doğru olduğunu savunan bir bakış için bkz Gerhard L.Weinberg, "Hitler Remark on Armenians Reported in '39", *The New York Times*, 18 Haziran 1985 ve Kevork Bardakjian, 1985.

de[146] yer vermeyi kararlaştırdı.[147] Bu karar uzun yıllar boyunca bütün tarafları son derece meşgul eden bir meseleyi Türkiye'yi asgari düzeyde rencide edecek bir şekilde çözüme bağlamaktaydı.[148]

Ancak bu çözüm ilgili tarafları tatmin etmedi. Anıt-Müze'nin açılışına bir ay kala Türkiye Hahambaşılığı müze yönetimine yolladığı faks mesajında "Holokost'un biricikliği ve emsalsizliği"ne vurgu yaparak daimi sergide Ermeni tehciri kurbanları ile Irak Kürtlerinin maruz kaldıkları saldırıların yer almasını eleştirdi. Müze'nin "Dürüstler" bölümünde *Yad Vashem* tarafından bu sıfata lâyık görülen Rodos eski Başkonsolosu Selahattin Ülkümen ile Marsilya eski Başkonsolosu Necdet Kent'in isimlerine yer verilmesini istedi.[149] Türkiye Hahambaşılığı'nın bu baskılarına *Itahdut* da katılacaktı. Müzenin açılışının yapıldığı gün *Itahdut* Başkanı Niso Kaneti Anıt-Müze'ye yolladığı faksta Ermeni tehcirine atıfta bulunarak, "Yahudi olmayan" sergilere müzede yer verilmemesini ve böylece bu sergilerin siyasi amaçlarla istismar edilmelerini engellemesini talep edecekti.[150]

Washington Büyükelçisi Nüzhet Kandemir de Holokost Anıt-Müzesi'ne yolladığı yazıda Selahattin Ülkümen'in "Dürüstler" bölümünde yer almasını isteyecekti. Müzenin daimi sergisinde Hitler'in Ermeni katliamlarına atıfta bulunduğu ünlü sözleriyle, Franz

---

146 Armin T. Wegner (1886-1978) Birinci Dünya Savaşı sırasında Colmar Freiherr von der Goltz komutasındaki Alman Sıhhiye Taburu'nda görev yaptı. Görev yeri Mezopotamya'da Bağdat Demiryolları yakınında idi. Görevi sırasında tehcir edilen Ermenilerin fotoğraflarını çekti ve belgeler topladı. Bugün adını iki ayrı vakıf yaşatmaktadır. Biri Armin-T-Wegner-Gesselschaf e.V. (Almanya), diğeri ise Armin T. Wegner Society of USA'dır.

147 Bu kişi hakkında bir inceleme için bkz Sybil Milton, "Armin T.Wegner: Polemicist for Armenian and Jewish Human Rights", *Armenian Review*, Kış 1989, Cilt 42, Sayı 4/168, s.17-40.

148 USHMM Arşivi, 97-014, kutu 3/13, Michael Berenbaum'un Jeshajahu Weinberg'e yolladığı 2 Mart 1992 tarihli bilgi notu / Jeshajahu Weinberg ve Rina Elieli, 1995, s.164.

149 AJA, Koleksiyon MSS 604 (Albert Amateau evrağı), Kutu 1, dosya 2, Türkiye Hahambaşılığı'nın Müze Direktörü Jeshajahu Weinberg'e yolladığı 25 Mart 1993 tarih, 176-4/D sayılı faksı.

150 *Itahdut* Arşivi, Jeshajahu Weinberg'e gönderilen 22 Nisan 1993 tarihli fax.

Werfel'in *Musa Dağı'nda Kırk Gün* romanına yer verilmesine de itiraz edecekti. Ayrıca Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sırasında Yahudi mülteciler için "güvenli bir sığınak" işlevini yerine getirdiğini yeterince vurgulanmadığına da işaret etti. Holokost Anıt Müzesi Araştırma Enstitüsü Direktörü Michael Berenbaum Nüzhet Kandemir'e yolladığı cevabi yazısında Werfel'in romanının yer aldığı daimi sergide Türkiye'yi hatırlatacak herhangi bir ibarenin yer almadığını, sergide Türkiye'nin Yahudi mülteciler için "güvenli bir sığınak" olduğuna işaret edildiğini belirtti. Adolf Hitler'in tartışma yaratan sözleri için görüşlerine başvurulan uluslararası üne sahip tarihçilerin bu beyanın gerçek olduğunu söylemeleri nedeniyle Hitler'in sözlerinin daimi sergide yer almaya devam edeceğini bildirdi. "Dürüstler" bölümünde Selahattin Ülkümen'in adına yer verileceğini teyit etti.[151]

Ondört yıllık bir mücadeleden sonra Holokost Anıt-Müzesi nihayet açıldığında Ermeni tehciri kurbanları daimi sergide yer almasalar da Ermeni tehciriyle ilgili yayın ve belgeler arşiv ve kütüphanede yer alacaktı.[152] Anıt-Müze'nin resmî açılışıyla ilgili bir olayı Jak Kamhi şöyle anlatmakta:

> Washington'daki Holocaust Müzesi'nin açılışına davet edilmiştim. Açılış günü sabahı, 500. Yıl Vakfı olarak İstanbul'daki galamıza davet etmiş olduğumuz, İsrail Cumhurbaşkanı Herzog, beni ve eşimi, sabah kahvaltısına davet etmişti. O günlerde Bosna'da acı olaylar devam ediyordu. Sayın Herzog'a hitaben, 'Bugün, 50 yıl önce olan Musevi katliamını sergileyen bir müzenin açılışı yapılıyor. Ne yazık ki Bosna'da, bundan 50 yıl önce olan katliamların benzerleri yapılmaya başlandı, zamanında müdahale edilmezse, korkarım ki aynen, 50 yıl sonra, bu nitelikte bir müze açılır. Bugün yapacağınız konuşmada, buna eğilemez misiniz?' diye sordum. Cevap olarak, 'Daha iyisini yapacağım, açılış konuşması yapacak olan Prof. Elie Wiesel'e söyleyece-

---

[151] USHMM arşivi, Michael Berenbaum'un Nüzhet Kandemir'e gönderdiği 17 Mayıs 1993 tarihli yazı. (Bu yazının kopyası Michael Berenbaum'dan temin edildi).

[152] George Deukmejian ve Set Momjian, "The US Holocaust and Armenians", *The Armenian Reporter*, 24 Nisan 1993.

ğim' dediler. Sayın Elie Wiesel de, '50 yıl önce yapılan ve devlet başkanlarının bilgisi dahilinde olan bu katliamlara müdahale edilmemesinin neticesinde yapılan bir müzeyi açıyoruz. Ümit ederim ki, ABD, zamanında Bosna'ya müdahale eder, tarih tekrarlanmaz' dediler. Daha sonra Başkan Clinton, ABD'li Büyükelçi Richard Holbrooke'u vazifelendirerek, konuyu görüşmek üzere Türkiye'ye gönderdi. Ankara ziyaretinden sonra evimde şerefine bir davet tertip ettim. Bizlere müdahalenin müjdesini verdi.[153]

Türkiye'nin itiraz ve protestolarına rağmen müze Ermeni tehciri kurbanları konusunu içeren bilimsel etkinliklere yer vermeye devam etti. Örneğin 1994 yılının 24 Nisan gününde "Ermeni soykırımı"ndan sağ kurtulan yüz kişiyle yapılan bir sözlü tarih çalışması kitabının tanıtımı için düzenlenen toplantı Washington Büyükelçisi Nüzhet Kandemir ve İstanbullu Yahudilerin yazılı protestolarına rağmen tasarlandığı şekilde gerçekleşti.[154]

j) Los Angeles Hoşgörü Müzesi ve Ermeni Tehciri Kurbanları

Holokost Anıt-Müzesi'nde ortaya çıkan tartışmanın bir benzeri de Los Angeles'te yaşanacaktı. Tartışmanın ortaya çıkmasına neden olan olay California Eyaleti Meclis ve Senatosu'nun Simon Wiesenthal Merkezi'nin kuracağı Holokost'u konu alan Los Angeles Hoşgörü Müzesi'ne beş milyon dolar bağış yapma kararı alması ve kararın California Valisi George Deukmedjian tarafından da onay-

---

153 Jak Kamhi'nin 13 Kasım 2001 tarihli mektubu.

154 Jeshajahu Weinberg ve Rina Elieli, 1995, s. 174. Söz konusu mektuplar için bkz. USHMM Arşivi, 98-011 Kutu 17/16, Nedim Yahya'dan J. Weinberg'e gönderilen 21 Nisan 1994 tarihli fax / USHMM Arşivi, 98-011 Kutu 17/16, Harry Ojalvo'dan J. Weinberg'e gönderilen 21 Nisan 1994 tarihli yazı / USHMM Arşivi, 98-011, Kutu 17/16, Nüzhet Kandemir'den J. Weinberg'e gönderilen 21 Nisan 1994 tarihli yazı / USHMM Arşivi, 97-014, Kutu 66/dosya 26, 500. Yıl Vakfı'ndan J. Weinberg'e gönderilen 21 Nisan 1994 tarihli yazı / USHMM Arşivi, 97-014, Kutu 3/13, Rudi Goldenberg'den J. Weinberg'e gönderilen 21 Nisan 1994 tarihli yazı / USHMM Arşivi, 97-014, Kutu 3/13, David Delareyna'dan J. Weinberg'e gönderilen 22 Nisan 1994 tarihli yazı / USHMM Arşivi, 97-014, Kutu 3/13, Nesim Delareyna'dan J. Weinberg'e gönderilen 22 Nisan 1994 tarihli yazı / USHMM Arşivi, 97-014, Kutu 3/13, Rıfat Bali'den J. Weinberg'e gönderilen 22 Nisan 1994 tarihli yazı.

lanmasıydı. Simon Wiesenthal Merkezi Direktörü Haham Marvin Hier kurulması tasarlanan müzede soykırıma maruz kalmış Kamboçların ve Ermenilerin de yer alacaklarını açıklaması Türkiye'yi öfkelendirecekti.[155] Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Yalım Eralp kararı "Soykırım'ı satınalma hareketi" olarak niteleyecekti.[156] Metin Toker de kararı eleştirdikten sonra yazısına şöyle son verecekti:

> Ermenilerin Holokost Müzesi'ne son sırnaşmalarının boşa çıkarılmasında Türkiye Yahudileri etkili rol oynamışlardı. Dünya ve özellikle İsrail Yahudileri ile Amerika Yahudilerinin, bu ince noktada gözlerini onlar açmışlardı. Böylece hem vatanları Türkiye'ye hem ırkları Yahudiliğe esaslı bir hizmette bulunmuşlardı. Şimdi bir Dökmeciyan bir beş milyon dolara 'tarihte tek' diye Yahudiliğin bunca uğraşla dünyaya anlattığı Holokost'u işporta malı haline getirmeyi neredeyse başaracak... 'Ermenilerle Türkler arasındaki çatışmaların kurbanları' müzeye girse ne yazar, girmese ne yazar? Zaten olayın esası müzelik bir olay. Yahudiler, kendileri, müzelerinde Holokost'un yanına tarihte emsali o kadar çok dramları bir oturttular mı, işte bakınız bu, Holokost imajı için çok şey yazar. Ama bunu da lütfen onlar düşünsünler.[157]

Bu tepki yazılarının yayınlanmasına, Türk Yahudi toplumu liderleri, Amerikalı *Sefarad*lar ve Amerikan Türk dernekleri tarafından eleştirilmesine, Türk yetkililerinin üstü örtülü bir şekilde Türkiye'de yaşayan Yahudileri artık "koruyamayacakları"nı bildirmelerine rağmen Haham Marvin Hier Ermeni tehciri kurbanlarına müzede yer vermekte kararlıydı. Bu kararlılığından dolayı da Holokost Anıt-Müzesi Direktörü Michael Berenbaum tarafından "tarihin tekrar yazılmasına izin vermediği için" sitayişle övüldü.[158] Los Angeles

---

155 Safter Yılmaz, "Amerika'da büyük ayıp...", *Hürriyet*, 20 Temmuz 1985 / "California Valisi Ermeniliğini gösterdi", *Milliyet*, 3 Ağustos 1985.

156 "Ermeni vali Ankara'yı kızdırdı...", *Milliyet*, 8 Ağustos 1985.

157 Metin Toker, "Bunu biz değil dünya Yahudileri düşünsün", *Milliyet*, 11 Ağustos 1985.

158 Sheldon Teitelbaum ve Tom Waldman, "The Unorthodox Rabbi", *Los Angeles Times Magazine*, 15 Temmuz 1990 s.6. Santa Monica'da yaşayan Michael Çiprut, Marvin Hier'e yolladığı mektupta bu davranışıyla Türkiye'de yaşayan Yahudile-

Hoşgörü Müzesi 8 Şubat 1993 tarihinde açıldı. Açılmasının hemen ardından ATAA, 500. Yıl Vakfı, Amerikalı *Sefarad* Yahudiler ve *Morit* müzeye protesto mektupları yolladılar. 500. Yıl Vakfı Başkanı Jak Kamhi T.C. Dışişleri Bakanlığı faksından gönderdiği yazısında Haham Hier'i üç konuda protesto etti: a) Irak'tan kaçan Kürtlerden söz eden duvar panosunda Kürtlerin Türkiye'ye sığındıklarının belirtilmemesi; b) *Yad Vashem* tarafından "Dürüst" kabul edilen eski Rodos Başkonsolosu Selahattin Ülkümen'e müzede yer verilmemesi; c) bağış karşılığında Ermeni tehciri kurbanlarına müzenin daimi sergisinde yer verilerek Holokost'un emsalsiz biricikliğinin tahrif edilmesi. Jak Kamhi Haham Hier'i böyle davranmakla Yahudi ve İslâm dinleri arasında hoşgörü ve anlayışın mevcut olamayacağını iddia eden çevrelere cevaben 500. Yıl Vakfı'nın 1992 yılında düzenlediği etkinliklerde sunduğu tarihî kanıtlarla ortaya koyduğu yapıcı gayretleri yıkmakla da suçladı.[159] *Morit* Başkanı Gad Nassi de müzeye yazdığı ve bir kopyasını 19 Amerikan Yahudi kuruluşuna, *Yad Vashem*'e, İsrail Dışişleri Bakanlığı'na, 500. Yıl Vakfı'na, Türkiye Hahambaşılığı'na ve T.C. Dışişleri Bakanlığı'na da gönderdiği mektubunda. Ermeni tehciri kurbanlarına ve Kürtlere müzede yer verilmesini eleştirdi ve "İsrail Devleti ile İsrail halkının bir müttefikini tahrik etmek, gerçekten akıllı ve savunulabilir bir davranış mı?" sorusunu sordu.[160] ATAA da Haham Marvin Hier'i "tarihsel olarak çarpıtılmış ve açık olarak Türk aleyhtarı malzemelere" müzede yer vermekle eleştirdi.[161] Bu protesto yazıları Haham Hier'i etkilemedi. Bunun üzerine *Sabah* gazetesi dış politika yazarı Sedat Sertoğlu okurlarını müzeyi protesto etmeye davet etti:

---

ri tehlikeye attığını belirtecekti. Bkz. Victor Kent Arşivi, Albert J. Amateau'nun 14 Aralık 1987 tarihinde Marvin Hier'e yolladığı mektup.

159 AJA, Koleksiyon MSS 604 (Albert Amateau evrağı) Kutu 1, dosya, 1, 500.Yıl Vakfı'nın Marvin Hier'e yolladığı 19 Mart 1993 tarihli yazı.

160 AJA, Koleksiyon MSS 604 (Albert Amateau evrağı) Kutu 1, dosya, 1, *Morit*'in Marvin Hier'e yolladığı 27 Nisan 1993 tarihli yazı.

161 AJA, Koleksiyon MSS 604 (Albert Amateau evrağı) Kutu 1, dosya, 1, 20 Şubat 1993 tarihli yazı. Amerikalı Yahudilerin protesto yazıları için aynı koleksiyonda şu mektuplar mevcuttur: Kutu 1, Dosya 1, David F. Altabe'nin 25 Mart 1993 tarihli yazısı / Kutu 2, Dosya 4, Michael Çiprut'un 16 Şubat 1987 tarihli yazısı / Albert Amateau'nun 3 Mart 1993 tarihli yazısı.

> Ne kadar çok faks ve mektup gönderirsek, Türklerin meselelerine sahip çıktıklarını, Amerikan Yahudilerine o kadar fazla gösteririz. Sonra, bu ayıbı temizlemek artık onlara düşer.. Son derece düzgün şekilde seyreden Türk-İsrail ilişkilerini zedelemeyecek kadar akıllı olduklarını bildiğim İsrailliler, bu olaya karşı olduklarını açıkladılar. Onlar da konuya eğildiler. Los Angeles kentindeki müze özel mülkiyet olduğu için, İsrail hükümeti ile doğrudan bir ilişkisi yok. Ancak İsrailli diplomatlar da gayet iyi bilirler ki, Los Angeles Yahudileri üzerindeki etkileri vardır. Ve bu etkiyi kullanacaklarını da sanıyorum.. En azından müzenin sorumlularına, soykırım olayının ciddiye alınması gereken bir konu olduğunu ve iyice incelenmeden yapılanların, sonra büyük sorunlar yaratabileceğini söyleyebilirler... Bizden uyarması..[162]

Sertoğlu bir sonraki yazısında yaptığı davetin ilgili çevrelerde gerekli etkiyi yarattığını şöyle anlatmaktaydı:

> Bu yazı üzerine çok sayıda telefon aldım. Bu telefonların bazıları Türk Yahudilerinden geldi.. Konunun üzerine hassasiyetle eğilmişler. Türk-Yahudi Cemaati ve 500. Yıl Vakfı olarak müzeye, Ermenilere verilen bu imkânın kaldırılması için gerek yazılı, gerek sözlü girişimlerini anlattılar. Çok ağır mektuplar yazdıklarını söylediler.. Sadece cemaat olarak değil, ama ferden de harekete geçmişler. Ayrıca Avrupa'daki Yahudi cemaatleri ile de çok sıkı işbirliği içine girdiklerini ve bu müzeden Ermenilerin yararlanma imkânının ortadan kaldırılması için büyük bir çaba göstereceklerini belirttiler.. Öğrendiklerime göre, California'da oturan Demirciyan isimli bir Ermeni müzeye öylesine yüksek bir bağış yapmış ki, Ermenilere Türk düşmanlığı yapma imkânı verilmesi, bunun diyeti... Bu konuyu dün, İsrailli diplomatlarla da konuştum. Bu konuşma ile ilgili yazabileceğim bölüm şu: 'Soykırım sadece İsrail ulusunu ilgilendirir. Onunla bağlantılıdır. Bir başka ulusun soykırım ile ilişkisi olamaz. Soykırım olayı, bir başka olaya ne olursa olsun bağlanamaz.. İsrail hükümetinin resmî pozisyonu budur.[163]

---

[162] Sedat Sertoğlu, "Ayıbı temizleyin", *Sabah*, 29 Aralık 1993.

[163] Sedat Sertoğlu, "Bitti işte", *Sabah*, 31 Aralık 1993. Metinde "Demirciyan" diye adı geçen kişinin doğru adı Deukmedjian'dır.

Şalom gazetesi başyazarı da cemaat liderlerinin faaliyetlerini "Türk Yahudilerinin Los Angeles Müzesi konusunda ellerinden gelen tüm çabayı gösterdiklerini, ilgililere mektuplar yazarak Holokost'un sadece Yahudilere ait olduğunu vurguladıklarını, müze yetkilileriyle defalarca görüştükleri" satırlarıyla özetledi.[164] Hoşgörü Müzesi açıldığında Simon Wiesenthal Merkezi yöneticisi Haham Abraham Cooper müzede Ermeni tehciri kurbanlarına yer verilmesinden ötürü Türklerin hiç hoşnut olmadıkları, birçok protesto mektubu aldıklarını, kararlarını değiştirmeleri için telkin ziyaretlerinin yapıldığını ancak bu tepkilerin etkili olmadığını belirtti. 1993 ila 1997 yılları arasında Müze "Ermeni soykırımı"nı *It's Called Genocide* (*Buna Soykırım Derler*) başlıklı 11 dakikalık kısa bir filmi göstererek anmaya devam etti. Ancak 1997 yılının sonunda müze yöneticileri filmi gösterimden kaldırıp yerine doksanlı yılların trajedilerine odaklanan 8,5 dakikalık *In Our Time* (*Günümüzde*) filmini göstermeye başladı.[165] Bu değişimin nasıl cereyan ettiğini Jak Kamhi şöyle anlatmakta:

> Los Angeles Wiesenthal Müzesi'nin özel bir müze olması ve Washington gibi, tarihle sınırlandırılan bir engel olmaması nedeniyle, müzenin kurulmasında, dönemin Ermeni kökenli Los Angeles Valisi Mr. Dökmeciyan'ın beş milyon dolarlık bir yardım yapması neticesinde, neşredilen 2 dakikalık bir filimde, aslı olmayan, Musevi Holocaustuna benzer fotoğraflarla, Birinci Dünya Savaşı döneminde, ayaklanma esnasında öldürülen Ermenilerin resimleriymiş gibi göstermeyi başardılar. Anlaşma süreli idi. Beş yıllık süre sonunda, girişimlerimizle, maliyetini bizlerin ödediği, Bosna'daki katliamları içeren bir filmle değiştirildi. Bunu gene Müze Başkanı olan Mr. Belzberg'in İstanbul'a ziyaretinden sonra oluşan dostluğumuza borçluyuz.[166]

---

164 Silvyo Ovadya, "Yazılanlar ve gerçekler", *Şalom*, 5 Ocak 1994.

165 Christopher Reynolds, "Armenians seek place in museum" *Los Angeles Times*, 3 Şubat 2003.

166 Jak Kamhi'nin 13 Kasım 2001 tarihli mektubu. Burada sözü geçen "tarihle sınırlandırma" şudur. Washington Holokost Anıt-Müzesi'nde Ermeni tehciri kurbanlarına yer verilmemesi için müzenin tarihsel içeriğinin Nazilerin iktidara geldiği 1933 yılından itibaren başlatılması kararıydı.

Müzenin açılışında konu edilen "Ermeni meselesi" on yıl sonra tekrar gündeme gelecekti. Müzenin kuruluşunun onuncu yıldönümü olan 2003 yılında Amerikan Ermeni kuruluşları "Ermeni soykırımı"na müzede yer verilmemesini protesto edecekti.[167]

k) Türkiye Hahambaşılığı'nın Tavrı

"Ermeni soykırımı meselesi" Türkiye Hahambaşılığı'nı yakından ilgilendiren bir konu değildi. Ancak "Ermeni diasporasının soykırım iddiaları"na karşı koymak için topyekün bir tanıtım seferberliğe gitmesinin gerekliliği konusunda Türkiye'de geniş bir toplumsal mutabakat mevcuttu. Böyle bir ortamda T.C. Dışişleri Bakanlığı'nın Türk Yahudi toplumu liderlerine yönelttiği "görev başına!" davetine olumlu cevap verilmemesi halinde Türk Yahudi liderlerinin "zor zamanlarında vatandaşlık görevini yerine getirmedi" eleştirisine maruz kalacakları ve dolayısıyla resmî makamlarla olan ilişkilerinde gerginlik yaşayacakları açıktı. Bu nedenle bu davete olumlu cevap verilmesi anlaşılır bir davranıştı. Ancak Türk Yahudi toplumu liderlerinin herhalde hiçbiri 1978 yılında *Kudüs'teki Ermeniler* belgesel filminin gösterimini engellemekle başlayan bu sürecin kendilerini ikibinli yıllara kadar meşgul edeceğini tahmin etmemekteydi. Türkiye'nin siyasi, toplumsal ve kültürel elitleri ile müesses nizamın doksanlı yılların sonlarına kadar "Ermeni soykırımı meselesi"ne bakışı, birkaç nadir istisna hariç, Türkiye'nin resmî teziyle uyumlu olduğu bir ortamda Türk Yahudi toplumu liderlerinin daha değişik bir bakışa sahip olmalarını beklemek imkânsızdı. Holokost'un benzer başka trajedilerle kıyasla biricikliği ve emsalsizliği tartışmasız bir gerçekti. Ancak bu gerçek Yahudi aydınların Ermeni tehciri dahil olmak üzere değişik ülkelerde yaşanmış olan toplu kıyımları "soykırım" olarak kabul etmelerine engel değildi. Bu nedenle Batı âleminde Yahudi Soykırımı için "Holokost" veya "Shoa", diğer toplu kıyımlar için ise "soykırım" deyim-

---

[167] Christopher Reynolds, "Armenians seek place in museum", *Los Angeles Times*, 3 Şubat 2003. www.anca.org 14 Şubat 2003 tarihli basın bildirisi / Harut Sassounian, "Armenian Youth Go on Week-long Hunger Strike in Front of Museum of Tolerance", *The California Courier*, 24 Nisan 2003.

leri kullanılmaktaydı. Halbuki Türkiye'de "Holokost" veya "Shoa" terimleri kabul görmemiş olup onun yerine daha genel bir anlam taşıyan "soykırım" deyimi kullanılmaktaydı. Bu nedenle T.C. Dışişleri Bakanlığı, 500. Yıl Vakfı, Türkiye Hahambaşılığı, Amerikan Yahudi örgütleri, *Itahdut* ve *Morit* kullandıkları ortak lisanda "soykırım" deyiminin sadece "Holokost" için kullanılabileceği görüşünden yola çıkarak "Ermeni tehciri meselesi"nde "soykırım" deyiminin kullanılmasına karşı çıkacaklardı.[168] Yahudi liderlerin kullandıkları lisanın Türkiye'nin resmî görüşüyle tamamiyle örtüşen bir lisan olması da T.C. Dışişleri Bakanlığı ile olan işbirliklerinden ileri geliyordu. *Itahdut Yotsei Turkia be Israel* eski Başkanı Niso Kaneti'nin şu sözleri böylesi bir örnekti:

> Bütün dünyanın çok iyi bildiği gerçek, tarihin en büyük soykırımına Yahudilerin maruz kaldığıdır. Türkiyeli Yahudiler, Nazilerin yaptığı bu soykırımdan Türkiye sayesinde kurtulmuşlardır. Alman orduları, Türkiye'nin sınırlarına dayanmış olmasına rağmen Türkiye, ülkesinde yaşamış olan Yahudileri bu soykırımdan kurtarmıştır. Biz bunu hiçbir zaman unutamayız... Ermenilerin soykırım iddiası ise, sadece kendilerinin öne sürdüğü asılsız bir iddiadır ve Türkiye'ye karşı yapılmış büyük bir haksızlıktır. Ermenilerin gerçekte yapmak istedikleri şey, Yahudilerin yaşadıkları bu soykırımın insanlık üzerine uyandırdığı etkiden kendilerini yararlandırmak, insanlığı kendilerine acındırmak istemeleridir. Ermeniler, Yahudilerin yaşadıkları felaketten yararlanmak isteyerek, Türkiye'ye haksızlık ettikleri kadar Yahudilere de haksızlık ediyorlar. Bunu dünyaya duyurmak için gayret gösteriyoruz.[169]

Ancak uluslararası alanda tanınmış Yahudi tarihçi, araştırmacı ve entelektüellerin çok önemli bir kesiminin "Ermeni meselesi"ne yaklaşımları değişikti. Onlar için "Ermeni soykırımı" bir "mesele" değildi tartışmasız bir gerçekti. Bu kesim için Ermenilerin

---

[168] Ermeni tehciri kurbanları ile Holokost'un karşılaştıran ve Türk görüşünü yansıtan bir inceleme için bkz. Türkkaya Ataöv, "The Jewish Holocaust and the Armenians", s. 315-344, Türkkaya Ataöv, (Der.), 2001 içinde.

[169] Çetin Yetkin, "İsrail'deki Türk dostu Yahudiler", *Milliyet*, 7 Mart 1990.

soykırıma maruz kalmadığını iddia edenlerle Yahudilerin Holokost'a uğramadığını ve gaz odalarının birer yalan olduğunu ileri süren inkârcılar arasında bir fark yoktu. Yahudi aydınları ve bilim insanları Holokost'u diğer soykırımlardan ayıran ve onu biricik yapan özelliklerini anlamak için tarihte meydana gelen diğer soykırımları anlama, araştırma ve Holokost'la mukayese etmenin şart olduğunu savunuyorlardı. Bu nedenle Amerikan Yahudi örgütleriyle İsrail Dışişleri Bakanlığı'nın siyasi nedenlerden ötürü Türkiye'nin görüşünü desteklemeleri, Amerikan Yahudi toplumu ve İsrail içinde tartışmalara yol açacaktı. Bu uluslararası siyaset satrancında en ikircikli durum Hahambaşı David Asseo'nun konumuydu. Sorumluluğu ruhanî konularla sınırlı olan Hahambaşı, Ermenilerin soykırıma maruz kalmadıklarını savunarak Birleşik Amerika Kongresi üyeleri, müze müdürleri ve Amerikan Yahudi örgütlerini etkilemeye çalışması ise ister istemez siyasete bulaşmak zorunda kaldığının işaretiydi.

l) Avusturya Devlet Başkanı Kurt Waldheim'in Türkiye Ziyareti

Türk kamuoyu "Soykırım" teriminin münhasıran Holokost için kullanılabileceği konusunda hemfikirdi. Bu tavırdan yola çıkıp hem Türk Yahudi toplumu liderlerinin, hem de müesses nizamın Holokost'un hatırasının muhafazasına son derece duyarlı olduğu sonucunu çıkartmak yanlış olur. "Holokost'un biricikliği" konusunun sadece "Ermeni soykırımı meselesi"ne karşı koymak için kullanılan bir siyasî kozdan ibaret olduğunu görmek için Avusturya Devlet Başkanı Kurt Waldheim'ın Türkiye'yi ziyaret etmeye karar vermesini beklemek gerekiyordu. Waldheim'in İkinci Dünya Savaşı sırasında Yahudilerin katledilmesinden sorumlu olduğunun kanıtlanması üzerine İsrail Devleti ve Amerikan Yahudi örgütlerinin başlattıkları Waldheim'in devlet başkanlığının tanınmamasını, başka devlet başkanları tarafından kabul edilmemesini hedefleyen kampanya Waldheim'ı dış dünyadan tecrit etmiş ve Batılı ülkeleri ziyaret etmesini engellemişti.[169a] Bu nedenle Cum-

[169a] Bu konuda bkz. Eli M. Rosenbaum ve William Hofer, *Betrayal: The Untold Story of the Kurt Waldheim Investigation and Cover-up*, St. Martin's Press, New York, 1993.

hurbaşkanı Kenan Evren'in Waldheim'i kabul edeceğinin duyulması üzerine ADL ve Dünya Yahudi Kongresi (WJC) bu kabule itiraz edecekti.[170] İtiraz mektubunda ziyaretten dolayı duyulan üzüntü dile getirdikten sonra "Türkiye'nin AET'ye tam üyeliği konusundaki isteğine sempatiyle yaklaşmamıza karşılık, Waldheim'in Türk Cumhurbaşkanı, ya da Türk Başbakanı tarafından kabul edilmesi Türkiye'nin tam üyeliğine desteğimizi ifade etmemizi –gerekli olarak- engelleyecektir" yazılıydı. Bir diğer tepki Holokost Anıt-Müzesi'nden gelecekti. Anıt-Müze yönetimi Ermeni tehciri kurbanlarına Anıt-Müze'de yer verilmemesini talep eden ve aralarında Prof. Bernard Lewis'in de yer aldığı bir grup bilim insanıyla yapacağı toplantıyı iptal edecekti.[171]

Bu itirazlar üzerine Türkiye'nin vereceği tek taviz Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Waldheim'ı başkent Ankara yerine İstanbul'da kabul etmesiydi. Bu tavize rağmen uluslararası Yahudi âlemi tepkiliydi. İkinci Dünya Savaşı'ndan kurtulan Nazilerin izini sürüp onları adalete teslim etmekle ünlenen Beate Klarsfeld, Yeshiva Üniversitesi öğretim üyesi haham Avi Weiss ve aynı üniversitenin son sınıf öğrencisi Solomon Eliashev ile birlikte İstanbul'a geldi. Üç Amerikalı Waldheim'ın misafir kaldığı Harbiye Orduevi önünde protestoda bulundular. İzinsiz gösteri yapan protestocular kısa bir süre gözaltına alındıktan sonra Dışişleri Bakanlığı'nın müdahalesiyle serbest bırakıldılar. Bu gösteriler karşısında Türkiye Hahambaşılığı ve *Şalom* gazetesi tamamiyle sessiz kaldı. Üç protestocunun katıldıkları basın toplantısına katılan *Şalom* gazetesi muhabiri Leyla İpeker Beate Klarsfeld ile yaptığı mülakatı *Şalom* gazetesi yerine Tel Aviv'de *Itahdut* tarafından yayınlanan *Dostluk* dergisinde yayınlamayı tercih etti.[172] Türkiye Hahambaşılığı'nın ziyaret

---

[170] Nilüfer Yalçın, "Waldheim sıkıntısı", *Milliyet*, 26 Ekim 1988 / Sedat Ergin ve Aziz Utkan, "Waldheim'a Yahudi engeli", *Hürriyet*, 20 Ekim 1988 / Sedat Ergin, "Yahudilerden büyük tehdit", *Hürriyet*, 22 Ekim 1988 / "Başbakan Özal ABD'deydi", *Şalom*, 21 Aralık 1988.

[171] Sedat Ergin, "Yahudilerden büyük tehdit", *Hürriyet*, 22 Ekim 1988.

[172] Leyla İpeker, "Beate Klarsfeld İstanbul'daydı", *Dostluk*, Ekim-Kasım 1988, sayı 22, s.24.

karşısında sessiz kalınması ve İstanbullu Yahudilerin Beate Klarsfeld'e katılarak herhangi bir protesto gösterisinde bulunmamaları için karar almasını birçok İstanbullu Yahudi kerhen kabul etmişti. Amerikalı protestocuların gösterileri sırasında bazı İstanbullu Yahudiler onları hayranlıkla izleyecek, bazıları ise gösterilerden rahatsız olacaktı.[173]

4. NEVE ŞALOM SİNAGOGU'NA SALDIRI

a) Saldırı

Türkiye - İsrail ilişkilerini normalleştirilmesine çalışılan bir ortamda meydana gelen bir intihar saldırısı bir anda herkesi dehşet içinde bırakacaktı. 6 Eylül 1986 Cumartesi (*Şabat*) sabahı Galata'daki Neve Şalom Sinagogu'na giren iki Filistinli terörist ibadet edenleri makineli tüfeklerle taradıktan sonra benzin döküp cesetleri yaktılar, taşıdıkları el bombalarını da patlatarak intihar ettiler. Saldırıda yirmisi Türk Yahudisi ve ikisi İran göçmeni İsrail vatandaşı olmak üzere yirmiiki kişi yaşamını kaybetti.[174] Dünya kamuoyunda çok büyük etki yapan bu katliam üzerine İstanbul'a akın eden yabancı basın mensuplarının ilk suali "Türk-Yahudi ilişkileri ve Yahudilerin Türkiye'deki yaşamı" sualiydi. Bu nedenle katliam sonrasında cemaat liderleri Türkiye'de azınlıklara karşı herhangi bir baskı yapılmadığını defalarca tekrarlamak zorunda kalacaklardı.[175] Gerek liderler ve gerekse resmî makamların ortak vurgusu saldırının Filistinli teröristler tarafından gerçekleştirildiği, hiçbir Türk'ün olayla ilgisi olmadığı, saldırganların da olayda intihar eden iki teröristten ibaret olduğuydu. Ancak bir üst düzey Emniyet görevlisinin de belirttiği üzere bu çapta bir eylemin sadece iki kişi tarafından gerçekleştiğine inanmak mümkün değildi.[176]

---

[173] Lisa Hostein, "Turkey's Jews: Taking the pulse of a community", *Jewish Exponent*, 22 Haziran 1989, s.34-37.

[174] "Sinagog kurbanları 22'ye çıktı", *Milliyet*, 11 Kasım 1986.

[175] "Bulun ve öldürün!", *Günaydın*, 8 Eylül 1986.

[176] "İki kişiyle bu eylem olmaz", *Hürriyet*, 10 Eylül 1986.

6 Eylül 1986 Cumartesi günü

NEVE ŞALOM SİNAGOĞU'NDA

gerçekleşen insanlık dışı, menfur katliam sonunda;

JOZEF ALHALEL
SALAMON ANJEL
YUDA LEVİ ATALAY
MİRZA AGHAJAN BABAZADEH
DANYEL DARYO BARUH
İZAK BAROKAS
DAVİT BEHAR
SELİM ŞALOM ÇİTONE
BİNYAMİN ERESKENAZİ
AŞER ERGÜN
İBRAHİM ERGÜN
İSAK GERŞON
ELYEZER HARA
BENSİYON LEVİ
MOİZ LEVİ
YAKOV MATALON
LEON LEVİ MUSAOĞLU
REFAEL NESİM
ROBERT İSRAEL ÖZFİNS
Dr.MOİZ ŞAUL
SEFANYA ŞENKAL

yaşamlarını yitirmişlerdir. Cenaze törenleri toplu halde 10.9.1986 Çarşamba günü (yarın) saat 12.00'de **NEVE ŞALOM SİNAGOĞU'NDA** icra olunacaktır.

Aziz merhumlara Tanrı'dan rahmet, kederli ailelerine başsağlığı dileriz.

TÜRKİYE HAHAMBAŞILIĞI

Hürriyet, 9 Eylül 1986

b) Uluslararası Yahudi Âleminin Tepkisi

Cenaze törenine İsrail, Amerika ve Avrupa'daki Yahudi örgüt temsilcilerinin katılmak istemeleri hem resmî makamları, hem de cemaat liderlerini rahatsız etti. Avukat Emil Hayim Franko'ya göre Türkiye Hahambaşılığı sadece Yahudi liderlerin ve temsilcilerin katılacakları bir törene kesinlikle karşı çıkmaya niyetliydi.[177] Bunun nedeni böylesi bir katılımın Türk Yahudi toplumunun İsrail Devleti ve uluslararası Yahudi âleminin korumasına veya manevi desteğine ihtiyaç duyduğu izlenimini vereceğiydi. Bu nedenle Cismani Meclis Başkanı avukat Yako Veissid "İsrail dünyanın neresinde olursa olsun Musevilere karşı girişilen her saldırıyı kendisine yönelik kabul etmektedir. Ancak biz bu olayda onların kanatları altına sığınmıyoruz" beyanında bulunacaktı.[178] İsrail Devleti'nin cenaze törenine üst düzey bir temsilci gönderme talebi de Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu tarafından "İsrail ve Yunanistan bu olaylarda hep fırsatçılık yapmak isterler. Ölenler Türk vatandaşlarıdır. Başka ülkelerin oldu-bittilerine izin vermeyeceğiz. İsrail'den hiçbir hükümet yetkilisi gelmeyecek" beyanıyla reddedildi.[179] Bu nedenle cenaze törenine sadece İsrail Devleti'nin *Sefarad* Hahambaşısı Mordechai Elliahu ve Ankara'daki İsrail Büyükelçiliği maslahatgüzarı Yehuda Millo katıldı.[180]

c) RP'nin Tepkisi

Katliam karşısında RP'nin tutumu son derece tuhaftı. Genel Başkan Ahmet Tekdal, Neve Şalom Sinagogu'ndan "Allah'ın evi" şeklinde söz eden Başbakan Özal'ı "Sinagog'a Allah'ın evi diyen Özal, Müslümanlardan özür dilemelidir. Allah'ın evi camidir. Terör, terörü doğurur. Şiddete başvuranlar şiddeti de beklemeli. Onların yaptığı Sabra ve Şatila katliamını dünya unutmadı" sözleriyle

---

177 YIVO Institute for Jewish Research Arşivi, RG 347.7.41 FAD-41 Kutu 16, "AJC Paris", Nives Fox'un AJC New York'a yolladığı 8 Eylül 1986 tarihli yazı.

178 "İsrail himayesini kabul etmiyoruz", *Sabah*, 8 Eylül 1986.

179 "İsrail fırsatçılık yapmasın", *Milliyet*, 9 Eylül 1986.

180 Henry Kamm, "Top Israeli aides won't be at rites", *The New York Times*, 9 Eylül 1986.

eleştirdi.[181] RP milletvekili Yasin Hatiboğlu da katliamın İsrail tarafından yapılmış "bir siyonist provokasyon" olabileceğini söyledi.[182]

d) Soruşturmanın Akibeti

Katliamın failleri ve kendilerine yardımcı olan kişiler hiçbir zaman tam olarak belirlenemedi. Katliamdan bir yıl kadar sonra teröristlerin Abu Nidal örgütü üyesi oldukları, saldırıyı planladıktan sonra Türkiye'den kaçan bazı teröristlerin SISDE (İtalyan İstihbarat ve Demokratik Güvenlik Servisi) tarafından yakalandıkları ve itiraflarının MİT'e teslim edildiği ileri sürüldü ancak bu da kesin olarak teyit edilmedi.[183]

e) Türk Yahudi Toplumu Üzerindeki Etkisi

Türk Musevi Cemaati Onursal Başkanı Bensiyon Pinto saldırının Türk Yahudi toplumu üzerinde yarattığı tepkiyi hatıratında şöyle dile getirmekte:

> Yıllar geçti, her yıl o tarihte ölülerimize dua ettik, onları andık ve güvenlik önlemlerini biraz daha artırmak zorunda kaldık. Bu aslında düşünmek bile istemediğim bir şeydi. Nerede yaşıyorduk? Nasıl bir tehdit ve zorluk içindeydik? Neden güvenlik önlemlerini artırmak zorunda kalıyorduk? İnsan ibadethanesine korkarak mı girmeliydi? Kendini en çok güvende hissedeceği yer orası değil miydi? Allah'ın evi gibi değil miydi? Herkes yüzünü aynı tarafa dönmüyor muydu? Kendi memleketimizde kapılara daha büyük kilitler takmak, duvarları kalınlaştırmak zorunda mı kalmalıydık? Bir akşamüstü bunları düşüne düşüne eve giderken ağladığımı fark ettim. Kimseye belli etmeden cebimden mendilimi çıkarıp gözlerimi sildim. Birden o mendilin, Bir Ramazan Bayramı'nda bana verilmiş olduğunu fark ettim. Yürümeye devam ettim. Gözyaşlarımı kimseden saklayacak değildim...[184]

---

[181] "RP Genel Başkanı Tekdal: Sinagog'a Allah'ın evi diyen Özal özür dilemelidir", *Millî Gazete*, 10 Eylül 1986.

[182] Yasin Hatiboğlu, "Neve Şalom Allah'ın evi mi?", *Millî Gazete*, 17 Eylül 1986 / Yasin Hatiboğlu, "Siyonist provokasyon olamaz mı?", *Millî Gazete*, 18 Eylül 1986.

[183] Kasım Gence, "Sinagog katliamına karışan iki terörist yakalandı", *Hürriyet*, 13 Haziran 1987.

[184] Tülay Gürler, (derl.), 2008, s. 140.

5. MİLLÎ GÖRÜŞ HAREKETİ VE ANTİSEMİTİZM

a) Necmettin Erbakan'ın Siyasete Dönüşü

Siyasal Partiler Kanunu'nun Danışma Meclisi tarafından kabul edilmesinden sonra 1983 yılında kurulan RP hem ideoloji, hem de söylem olarak MNP ile başlayan ve MSP ile devam eden Milli Görüş çizgisinin bir diğer merhalesiydi. RP, Türkiye'nin AB'ye üye olmasına karşı çıkmakta, bunu yaparken de MSP tarafından kullanılan antisemit söylemi devam ettirmekteydi. Fantastik komplo teorilerinden oluşan bu söylemde Siyonizm Türkiye'nin karşı karşı kaldığı her tür sorunun nedeni olan bir ideolojiydi. Partinin yarı resmî yayın organı *Millî Gazete* de bu antisemit propagandaya güçlü bir destek vermekteydi.[185] 12 Eylül askerî darbesinden sonra Erbakan ve siyaset arkadaşları aleyhine açılan dava 13 Şubat 1985 tarihinde beraatle sonuçlanacaktı. İki yıl sonra, 24 Eylül 1987 tarihinde yapılan referandum sonucunda eski siyasetçilerin siyaset yapmalarını yasaklayan kararı kaldırılacaktı. Bunun üzerine Erbakan RP Genel Başkanı seçildi. 20 Ekim 1991 tarihinde yapılan genel seçimler ANAP iktidarının sonunu ilan edecek, aynı zamanda da RP için büyük bir ilerlemenin işareti olacaktı. 1983 yılı seçimlerinde yüzde onluk barajı aşamadığından tek bir milletvekili çıkaramayan RP 1991 seçimlerinde oyların %16.70'ini, 450 kişilik parlamentoda da 62 sandalye elde edecekti. RP'nin bu ilerlemesi doğal olarak Türk Yahudi toplumunu rahatsız etmişti.[186] Ancak Millî Görüş hareketi-

---

185 Bu söylem sadece haberlerde değil makalelerde de yer etti. Sadece bir tek örneğe yer vermek gerekirse 1990'lı yıllarda RP'nin kurmayları arasında yer alacak Yasin Hatiboğlu'nun köşe yazıları gösterilebilir: "Yasin Hatiboğlu, "Yahudi'yi tanımak...", *Millî Gazete*, 28 Ocak 1982 / Yasin Hatiboğlu, "Dünya'yı kimler yönetiyor?...", *Millî Gazete*, 30 Ocak 1982 / Yasin Hatiboğlu, "Protokollar ve Ekrandaki Manzara...", *Millî Gazete*, 24 Nisan 1982 / Yasin Hatiboğlu, "İsrail'le Savaşmak...", *Millî Gazete*, 29 Nisan 1982 / Yasin Hatiboğlu, "Çıkıp gittiler...Lâkin, yıkıp gittiler!..", *Millî Gazete*, 3 Mayıs 1982 / Yasin Hatiboğlu, "Bilderberg Organizasyonu...", *Millî Gazete*, 13 Mayıs 1982 / Yasin Hatiboğlu, "Siyonizmin başarısı...", *Millî Gazete*, 3 Ekim 1982 / Yasin Hatiboğlu, "Yahudi'ye dikkat", *Millî Gazete*, 6 Kasım 1985.

186 Sam Cohen, "Alarm as Fundamentalists score surprise poll success", *The Jewish Chronicle*, 25 Ekim 1991, s.3.

nin içselleştirdiği antisemitizmin daha görünür olması için Ortadoğu'da olumsuz bir gelişmenin meydana gelmesi gerekiyordu.

b) Birinci *İntifada*'nın Türkiye'deki Yansımaları

1988 yılının Şubat ayında İsrail Silahlı Kuvvetleri'yle Filistinli örgütler arasında meydan gelen çatışmalar RP ve tabanında büyük tepki oluşturdu.[187] "Filistin halkıyla dayanışma" adı altında Anadolu'nun muhtelif kentlerinde düzenlenen gösteriler kısa zamanda antisemit sloganların serbestçe haykırıldığı gösterilere dönüştü. Diyarbakır'da konuşan RP eski Diyarbakır milletvekili adayı Yakup Hatipoğlu'nun sarf ettiği "Allah'ın lanetlediği tek kavim Yahudilerdir" sözleri bu gösterilerde dillendirilen antisemit söylemin sadece bir örneğiydi.[188] İstanbul'da yirmibin kişinin katıldığı gösteride atılan "Türkiye Yahudi'ye mezar olacak", "Filistin'de devlet, Yahudi'ye lânet" sloganları ise diğer örneklerdi.[189] İran İslam Cumhuriyeti Büyükelçisi ve Necmettin Erbakan'ın katıldığı Konya toplantısı ise İslâmî hareketin gövde gösterisine dönüştü. Erbakan konuşmasında İsrail'in Adolf Hitler'den daha kötü bir zulüm uyguladığını, Müslümanları fırına attığını, böylece Yahudilerin cibilliyetinin bir kere daha ortaya konduğunu söyledi.[190]

c) İbrahim Halil Çelik'in Konuşmaları

Bu gösterilerde en şiddetli lisanı kullanan RP'li Şanlıurfa Belediye Başkanı İbrahim Halil Çelik'ti. Çelik olayların başlamasından hemen sonra yaptığı bir konuşmada "İsrail milletini sabun fabrikasına gönderen Hitler'in mezarına çiçek koymak isterim. Çünkü bunlara yaptığı çok azmış" sözlerini sarf etmesine rağmen aydınlardan, basından ve siyasetçilerden tepki görmedi.[191] Çelik bu söy-

---

187 "Böyle vahşet olmaz", *Hürriyet*, 2 Şubat 1988.

188 İhsan Dörtkardeş-Naci Sapan, "İsrail lanetlendi", *Hürriyet*, 12 Mart 1988.

189 "Büyük protesto", *Tercüman*, 21 Mart 1988.

190 "Erbakan'ın 7 ler mitingi", *Hürriyet*, 16 Nisan 1988 / Şükrü Küçükşahin, "Humeyni'ye özendiler!", *Günaydın*, 16 Nisan 1988.

191 Mehmet Faraç, "Hitler'in mezarına çiçek koymalı", *Cumhuriyet*, 20 Şubat 1988.

lemini Urfa'daki toplantıda da sürdürdü. Miting sırasında yağmur yağması üzerine "değil yağmur, gökten taş yağsa Yahudi'yi lanetlemek namus borcumuzdur" şeklinde konuştu. Gösteride haykırılan sloganlar arasında "domuz derisinden post, Yahudi ve Ermeni'den dost olmaz" sloganı da vardı.[192] Malatya'daki toplantıda Çelik konuşmasına "Kurtuluş İslâm'da" sloganıyla başladı ve "Hitler'in mezarına çiçek göndereceğim. Hitler'in yaptıkları, İsrail'in yaptıkları yanında hiç kalır" sözlerini tekrarladı.[193] Bu gösteriler karşısında bir, iki gazetecinin gösterilerin şeriata davet çıkaran antisemit gösterilere dönüşmesini eleştiren yazıları dışında gene fazla bir tepkiye rastlanmadı.[194] Bu lakâyt tavır karşısında en sert tepkiyi gösterecek olan emekli Büyükelçi Coşkun Kırca idi. Kırca, İran Büyükelçisi'nin de katıldığı bu gösterilerin laik rejimi tehdit eder bir hal aldığına dikkati çekerek konunun MGK'da ele alınmasını istedi. Kırca yazısında gösterilere hâkim olan antisemit söyleme de dikkati çekecekti:

> Bu açık hava toplantıları vesilesiyle üzerinde durulması gerekli bir diğer nokta da, bu toplantılarda atılan sloganların, bazılarının devlet olarak İsrail'i hedef tutmanın ötesinde, Yahudi düşmanlığına yönelmesidir. İsrail Devleti'ni beğenmeyebilirsiniz. İsrail Devleti'nin bazı uygulamalarını kınayabilirsiniz. Fakat, bütün bunlardan –Araplar gibi- Sami ırkının bir kolu olan Yahudileri ve üstelik, Karayim denilen bir kısmı özbeöz Hazar Türklerinden inen Musevilerin tamamını sorumlu tutmak ve onları toptan hedef göstermek, ne İslamiyete, ne de Türklüğe sığar. Türk milliyetçiliği de, İslam dini de, ırkçılığı ve din müsamahasızlığını her zaman reddetmişlerdir. İspanya Musevilerini, Engizisyon'un zulmünden kurtaran Kanuni'nin ve Barbaros'un torunlarına, Ukraynalı vahşi kosak (kazak değil) sürülerinin ve Nazi canilerinin ağzına layık küfürler asla yakışmaz.[195]

---

[192] "Filistin mitingleri", *Cumhuriyet*, 27 Mart 1988.

[193] *Demokrasinin 50 Yılı*, İstanbul, t.y. , Cilt 2 s.942.

[194] İlnur Çevik, "A Smokescreen", *Turkish Daily News*, 22 Mart 1988 / Ali Sirmen, "Yanlış Tepki", *Cumhuriyet*, 23 Mart 1988.

[195] Coşkun Kırca, "Yetti Artık!", *Milliyet*, 19 Nisan 1988.

Gelişmeler karşısında Türk Yahudi toplumu endişeli ve tedirgindi. Nitekim ilk başta Okmeydanı'nda yapılması düşünülen İsrail aleyhtarı gösteri Şişli civarında oturan Yahudilerin yetkililere başvurarak bu toplantıdan endişe duyduklarını bildirmeleri üzerine Bayrampaşa'da düzenlenecekti.[196] Tedirginliği arttıran bir diğer olay İstanbullu Yahudi gençlerin kültürel faaliyetlerde bulundukları Göztepe Kültür Derneği'nin bahçesine atılan ve hafif zarara yol açan bir bombaydı.[197] Bu gelişmeler üzerine Amerikan Yahudi Komitesi (AJC) Başkanı Theodore Ellenoff Washington Büyükelçisi Şükrü Elekdağ'a yolladığı yazıda gösterilerde sarf edilen antisemit sloganlardan örnekler vererek resmî makamların bu sözleri kınamadıklarına dikkati çekti. Konuyla ilgili endişesinin Türk hükümetine iletilmesini ve insanları Yahudilere karşı nefrete teşvik eden bu tür söylemlere karşı önlemler alınmasını istedi.[198] Elekdağ cevabında AJC'nin dile getirdiği endişenin hükümete iletildiği, gösterilerin Türk toplumsal ve siyasi hayatın dışında kalan marjinal bir grup tarafından yapıldığı, ancak çoğulcu demokratik bir toplumda bu tür gösterilerin meydana gelmesinin kaçınılmaz olduğunu yazacaktı.[199]

İbrahim Halil Çelik konuşmalarına ileriki yıllarda da devam edecekti. 1989 yılında "Yahudi'nin en büyük düşmanıyım" dedikten sonra Hitler'e hayranlığını tekrarladı ve "Belçika'daki Yahudilerin sabuna dönüştüğü fabrikaya çiçek koydum. Hitler keşke köklerini kazısaydı" yorumunda bulundu.[200] Bu sözlere ilk tepki İsrail Büyükelçiliği Maslahatgüzarı Yehuda Millo'dan geldi. Millo, Çelik'in tedaviye ihtiyaç gösterdiğini, sarf ettiği bu sözlerinin tüm insanlık için lanetlenecek bir tutumu yansıttığını belirtti.[201] Millo'nun

---

196 "Büyük Protesto", *Tercüman*, 21 Mart 1988.

197 Sam Cohen, "Istanbul bomb scares Turkish community", *The Jewish Chronicle*, 22 Nisan 1988, s.52.

198 AJC Arşivi, International Relations Department Kutu 7, Turkey IRD-IM88, Theodore Ellenoff'un Şükrü Elekdağ'a gönderdiği 5 Nisan 1988 tarihli yazı.

199 AJC Arşivi, International Relations Department, Kutu 7, Turkey IRD-IM88, George Gruen'in 22 Nisan 1988 tarihli notunun ekinde bulunan Şükrü Elekdağ'ın Theodore Ellenoff'a gönderdiği 15 Nisan 1988 tarihli yazı.

200 Özcan Ercan, "İktidar mercileri bizim düşüncede," *Milliyet*, 14 Mayıs 1989.

201 Nilüfer Yalçın, "RP'li başkan hasta", *Milliyet*, 16 Mayıs 1989.

tepkisinden üç gün sonra Hahambaşı David Asseo, Millo'ya kıyasla daha yumuşak bir üslûpla Çelik'i kınadı ve Türk Yahudilerini rencide ettiğini belirtti.[202] Siyasetçiler ise Çelik'i diplomatik ve yumuşak bir dille eleştirmeyi tercih ettiler. Erbakan Çelik'in bu sözleri gerçekten söylediği konusunda kuşkulu olduğunu söyledi.[203] ANAP Konya Milletvekili Mehmet Keçeciler, Çelik'in davranış ve beyanlarını onaylamadığını ancak Maslahatgüzar Yehuda Millo'nun sözlerinin Türkiye'nin içişlerine müdahale olduğunu belirtti.[204] Çelik'in sözlerine karşı en sert tepki Türkiye'de yerleşik yabancılara ve diplomatlara hitap eden *Turkish Daily News* gazetesi başyazarı İlnur Çevik'ten geldi. Çevik, Çelik'in tedaviye ihtiyacı olduğunu belirterek RP'nin Çelik'in sözlerini onaylayıp onaylamadığını açıklamasını, onaylamadığı takdirde de Çelik'i partiden ihraç etmesi gerektiğini yazdı.[205] Çelik'e yönelik bir diğer sert tepki Coşkun Kırca'dan gelecekti. Çelik'in sözlerini "saçma" olarak niteleyen Kırca yazısında şu soruları sordu:

> Şimdi soruyoruz: Türkiye, Birleşmiş Milletler Soykırım Sözleşmesi'ni imzalamış ve onaylamıştır. Bu sözleşme, Türk kanunlarının bir parçasıdır. Böyle bir suçu övmek de suçtur. O halde, Adalet Bakanı nerededir? Neden ilgili Cumhuriyet savcısına bu kişi hakkında ceza kovuşturması açması için talimat vermez? Bu yetkisini niçin kullanmamaktadır? Adalet Bakanı, bu yetkisini kullanmamakla, bu kişiyi İçişleri Bakanı'nın geçici olarak görevden uzaklaştırılmasını da önlemiş oluyor. Çünkü Savcılık böyle bir soruşturma açarsa, İçişleri Bakanı'nın bu yetkisini kullanması da Anayasa uyarınca imkân dahiline girmiş olacaktır. Ya Başbakan nerededir? O da mı bu iki bakana yetkilerini hatırlatma görevini yerine getirmemektedir? Ya muhalefet partileri, hele insan hakları alanında kimseye söz bırakmayan SHP

---

202 "Çelik Türk Yahudileri'ni rencide etti", *Tercüman*, 19 Mayıs 1989 / "Belediye Başkanı Çelik'i kınıyorum", *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1989. Millo'nun bu tepkisine Çelik sert bir şekilde cevap verdi. Bkz "Şanlıurfa Belediye Başkanı: Peygamberler Şehrine Yahudiler giremez", *Millî Gazete*, 22 Mayıs 1989

203 "Erbakan: 'Seçim kanununu BM hazırlasın' ", *Güneş*, 17 Mayıs 1989.

204 "Keçeciler'den Yılmaz'a üç ahret sorusu", *Güneş*, 20 Mayıs 1989.

205 İlnur Çevik, "Çelik has to see a doctor", *Turkish Daily News*, 20 Mayıs 1989.

> neredeedir? (...) Ancak bu olayda en üzücü olan taraf, kamuoyumuzun suskunluğudur. Bir belediye başkanı alelade bir kişi değildir. Dünyanın her uygar ülkesinde bir belediye başkanı böyle sözler sarfederse, basında ve parlamentoda tepki görür. Bizde görmemiştir.[206]

Kırca'nın yazısına cevap veren bir *Millî Gazete* yazarı Çelik'in sözlerini şöyle savunacaktı: "Onlar saçma değil. Onlar Türkiye'deki her RP mensubunun yürekten desteklediği sözlerdir. O sözler Refah Partili 2.5 milyon vatandaşın altına imza koyacağı sözlerdir."[207] İbrahim Halil Çelik bir yıl sonra kendisiyle yapılan bir mülakatta gene antisemit bir üslûp kullanacaktı:

> Yeryüzünde en büyük melaneti yapan Yahudilerdir. Yahudi Allah'ın lanetlediği kavimdir. Mazlum insanları her zaman bir kene gibi istismar eden insanlardır. Bugün Türkiye'deki faiz sisteminin arkasında Yahudiler vardır. Faiz Müslümanlardan alınıp Yahudilere verilen vergidir. Onlar melanettir. Tevrat'ta tarif edilmiş yeryüzündeki insanların topunu köleleri kabul etmişlerdir. O hadis-i şerif tahakkuk edecektir.

Bu sözler hem Hahambaşı hem de toplumun önde gelen isimleri tarafından sert bir dille eleştirilecekti.[208] İbrahim Halil Çelik'in bu sözleriyle başlayan tartışmada en ilginç eleştiri California'dan gelecekti. Amerikan Ermeni toplumuna hitap eden *The California Courier* gazetesi başyazarı Harout Sassounian Hahambaşı David Asseo'nun geçmişte Birleşik Amerika Kongresi'ne sunulan "Ermeni soykırımı" karar tasarılarının reddedilmesi için Amerikan Yahudi örgütlerini etkilemeye çalıştığını hatırlattı. Yüksek düzeyde ruhanî bir şahsiyetin makamını ruhanî âlemi ilgilendirmeyen konulara âlet etmesi karşısında duyduğu üzüntü ve infiali hatırlattıktan sonra şu yorumda bulundu:

---

206 Coşkun Kırca, "Utanan yok mu?", *Milliyet*, 29 Mayıs 1989.

207 Abdullah Altay, "Mr.Kırca'ya Tavsiyeler", *Millî Gazete*, 31 Mayıs 1989.

208 "Irkçılığa büyük tepki", *Cumhuriyet*, 29 Mart 1990 / İlhan Selçuk, "Bir Soykırım Heveslisi...", *Cumhuriyet*, 5 Nisan 1990 / Şalom, "Üzülüyor ve kınıyoruz", *Şalom*, 4 Nisan 1990.

Belediye Başkanı Çelik'in sözlerinden tiksinen Hahambaşı'nın bu duygusunu biz de paylaşıyoruz. Geçmişte Ermeni soykırımıyla ilgili sarf ettiği sözler karşısında bizim de hissettiğimiz tiksintiyi kendisinin de bizimle paylaşacağını umuyoruz.[209]

d) Türk Yahudi Toplumunun Tepkisi

Millî Görüş Hareketi'nin yeniden güçlenmesi, başta Erbakan olmak üzere RP'li milletvekilleri ve yerel yöneticilerin antisemit bir söylemi ısrarla sürdürmeleri cemaat liderlerini endişelendirmekteydi. Türkiye'nin "ikinci bir İran" olmasından endişe eden liderler siyasal İslâm'ın önünü kesmek için Türkiye'nin AB'ne üye olmasına en kesin çare olduğuna inanıyorlardı. Ancak liderler "Hıristiyan Avrupa Topluluğu'nda bir Müslüman Türkiye'nin yer alıp almayacağı" konusunda kuşkuluydular. *Sabah* gazetesi başyazarı Güneri Cıvaoğlu'nun "Avrupa Topluluğu'nun önde gelen Musevi kökenli bir yöneticisi" olarak söz ettiği (*Milliyet* gazetesi dış politika yazarı Sami Kohen'e göre Serge Abou) bir üst düzey AT bürokratının onuruna verilen ve "İstanbul'un en önde gelen Yahudi aileleri"nin katıldıkları bir ev daveti YÖK'ün türbanlı kız öğrencilerin üniversiteye girmelerini yasakladığı, Başbakan Özal ile Süleyman Demirel'in türban yanlılarına destek vermeleri nedeniyle de "irtica devleti tehdit ediyor" tartışmalarının yoğunluk kazandığı bir ortama tesadüf edecekti.[210] Yemek sırasında Serge Abou "İstanbul Yahudilerinin kreması"na "irtica gibi söylentilerle kuşkuya, karamsarlığa kapılmamalarını" söyleyecek ve şu güvenceyi verecekti: "Türkiye bırakılmayacaktır. Türkiye Avrupalı olacaktır. Biraz uzasa da sonuç, Türkiye'nin AT'a üyeliğidir".[211] Türkiye'nin Batı dünyasıyla bütünleşmesini arzu eden Türk Yahudi toplumu liderleri için önemli olan Türkiye'nin AB'ne üyelik başvurusunun ABD, İs-

---

209 Harout Sassounian, "Chief Rabbi Falls in Own Trap", *The California Courier*, 15 Haziran 1989, s. 4.

210 *Demokrasi'nin 50 Yılı 1945-1995*, Cilt 2, s. 910.

211 Güneri Cıvaoğlu, "İstanbul'da bir Musevi...", *Sabah*, 29 Ocak 1987. Cıvaoğlu aynı mesajı bir ay sonra bir daha tekrarladı. Bkz. Güneri Cıvaoğlu, "Çağdaş", *Sabah*, 21 Şubat 1987.

rail ve Amerikan Yahudi lobisi tarafından desteklenmesiydi. Bunun için de kurulacak olan 500. Yıl Vakfı amaca uygun bir araç olacaktı.

6. 500. YIL VAKFI VE FAALİYETLERİ

a) Kuruluş Çalışmaları

T.C. Dışişleri Bakanlığı'nın "Ermeni soykırımı meselesi"ne karşı geliştirmeye çalıştığı savunma stratejisinde elindeki en önemli koz "tarih boyunca Yahudilere gösterilen hoşgörü" idi. Bunun için de İspanya Kralı II. Ferdinand ile Kraliçe İsabella'nın Yahudi tebalarına Katolik olmalarını, olmamaları halinde de İspanya'yı terk etmelerini emreden 31 Mart 1492 tarihli emir üzerine İspanya'yı terk etmek zorunda kalan *Sefarad* Yahudilerin Osmanlı topraklarına göçlerinin 500üncü yıldönümüne denk gelen 1992 yılı iyi bir vesileydi. Nitekim 500. Yıl Vakfı'nın Amerika'daki etkinliklerini yürütecek reklam ve halkla ilişkiler şirketinin seçimiyle uğraşan Manajans Thompson A.Ş. Başkanı ve müstakbel 500. Yıl Vakfı yönetim kurulu üyesi Eli Acıman bir şirket içi dahili yazışmada vakfın yapmayı tasarladığı faaliyetlerin gerçekte Türkiye Cumhuriyeti Devleti adına yapılacağını "Bir defa, tüm bu faaliyetlerin gerçek sahibi veya isterseniz gerçek "müşterisi" diyelim devlettir. Tabiî gayriresmi olarak! Görünürdeki müşteri ise 500. Yıl Vakfıdır." sözleriyle gayet açık bir şekilde açıklamaktaydı.[212]

500. Yıl Vakfı her ne kadar resmen 19 Temmuz 1989 tarihinde kurulmuşsa da vakfın yürüteceği tanıtım faaliyetleri Türkiye-İsrail-Amerikan Yahudi kuruluşları arasında cereyan eden yakınlaşma sürecine paralel olarak daha önceki yıllarda başlamıştı.[213] Vakıf Başkanı Jak Kamhi bunu şöyle açıklamakta:

---

[212] Manajans Thompson A.Ş. Arşivi 30 Ekim 1989 tarihli iç yazışma.

[213] 500. Yıl Vakfı'nı inceleyen iki yayın mevcuttur. Biri vakıf üyesi Denis Ojalvo'nun Galatasaray Üniversitesi'nde hazırladığı yayınlanmamış yüksek lisans tezinin tefrikalaşmış Türkçe çevirisidir: Denis Ojalvo, "Türk-Yahudi Lobiciliği", *Şalom*, 5-19 Mart 2008. Diğeri ise Laurent Mallet'in *La Turquie, les Turcs et les Juifs Histoire, Représentations, Discours et Stratégies* (The Isis Press, İstanbul, 2008) kitabıdır.

> 500. Yıl Vakfı'nı 'iceberg'in görülen, su üstünde kalan bölümü diye niteliyorum. Vakfın kurulduğu 1992 yılına doğru, bireysel ya da grup olarak bu amaca yönelik pek çok çalışmam oldu. Bunların etkili olabilmesi için basından gizli tutulması gerekiyordu. Durumu gazetecilere anlattım, onlar da beni rahat bıraktılar.[214]

1982 yılında Jak Kamhi, Hahambaşı David Asseo, Cismani Meclis Başkanı avukat Yako Veissid ile resmî makamlar ile ilişkiler ve protokolden sorumlu Hayim Eliezer Kohen'den oluşan bir heyet Devlet Başkanı Kenan Evren'i makamında ziyaret edip kendisine kutlama tasarısını sundu. Evren bu tasarıyı büyük bir sevinçle karşılayacak ve heyete "Bu suretle dünyaya Türk'ün asil değerlerini duyurmuş olacaksınız" karşılığını verecekti.[215] Bu ziyaretin ardından 1983 yılının Mayıs ayında cemaat liderlerinden Naim Güleryüz, Hahambaşılık Fahri Müşavirler Kurulu'na bir Kutlama Projesi sundu. Proje aynen kabul edildikten sonra da bir Tertip Komitesi kuruldu. Komitede Naim Güleryüz, İlancılık Reklam Ajansı ortaklarından Yakup Barouh, *Milliyet* gazetesi dış politika yazarı Sami Kohen ve avukat Rıfat Saban yer almaktaydı.[216] "Kutlama Programı Ön Tasarısı" 23 Mayıs 1983 tarihinde İstanbul Valiliği'ne sunuldu. Özal'ın seçimleri kazanması ve kurduğu hükümetin güvenoyu almasından çok kısa bir süre sonra Hahambaşı David Asseo başkanlığında bir heyet 25 Ocak 1984 günü Başbakan Özal'ı ziyaret etti.[217] Heyette yer alan Naim Güleryüz kutlama etkinliklerini tanıtır kısa bir sunuş yaptı. Bu sunuşu tasvip eden Başbakan Özal, Türklerin ve Yahudilerin yer alacağı ortak bir hazırlık komitesinin

---

214 Liz Behmoaras, "Sanayiden diplomasiye; Jak Kamhi", *Şalom*, 29 Mart 1995.

215 Jak Kamhi'nin 13 Kasım 2001 tarihli mektubu. Gazeteci Nesim Benbanaste 28 Temmuz 1982 tarihinde *Şalom*'da yayınlanan "Kim ölür kim kalır bilinmez ama kutlanmağa değer" yazısıyla bu kutlama fikrini ilk ortaya atanlardandı.

216 Naim Güleryüz'ün Denis Ojalvo'ya yolladığı 3 Şubat 2003 tarihli faksı.

217 Naim Güleryüz, "1992'ye doğru..." *Şalom*, 26 Eylül 1984 / Yakup Barokas, "Proje yönetmeni ve organizatörü Naim Güleryüz 500. Yıl Zülfaris Müzesini anlatıyor", *Şalom*, 2 Eylül 1998 / Shaul Tuval, 1999, s.180. Heyette yer alanlar şu kişilerdi: avukat Hayim Kohen, Bensiyon Pinto, Nisso Russo, Hayim Eliezer Kohen ve Naim Güleryüz.

kurulmasını tavsiye etti. Vakfın bir kurucu üyesi vakfın kurulması işlemine 1984 yılında girişildiğini ancak hükümetin "Arapları küstürürüz" kuşkusuyla bu girişime soğuk baktığını belirecek ve şöyle diyecekti: "O zamanlar talebimize cevap bile vermediler. Ama sonra gördüler ki Araplar zaten soğuk. Ticaret söz konusu oldu mu, soğukluk falan dinlemezler. Sonradan bunu bizimkiler de anladı ve görüşlerini değiştirdi."[218] Türkiye Hahambaşılığı bu ziyaretten sekiz ay sonra, 17 Eylül 1984 tarihinde Başbakanlık makamına "Kutlama Programı Taslağı Ana Hatları" başlıklı belgeyi sundu ve 500. Yılı Kutlama Komitesi'nin kurulmasının tasvip edilmesini rica etti.[219] Kısa bir süre sonra kurulan ve başkanlığını Naim Güleryüz'ün yaptığı 500. Yılı Kutlama Komitesi 9 Mart 1985 günü Başbakanlığa ayrıntılı bir kutlama etkinlikleri tasarısı sundu. Hükümet de 30 Eylül 1985 tarihli mektubuyla bu tasarıyı onayladı.[220] Taslağın 3 Aralık 1985 tarihinde Dışişleri Bakanlığı tarafından da olumlu karşılanması üzerine kutlama ve tanıtım etkinlikleri için hazırlığa başlandı.[221] Türkiye Hahambaşılığı 7 Nisan 1986 tarihinde İstanbul Vilayeti'ne kutlama programını düzenlemek ve uygulamakla görevli zevatın isimlerini bildirdi ve programın ayrıntıları konusunda çalışmaya başladı. Bu çalışmanın sonucunu 13 Kasım 1986 tarihinde Dışişleri Bakanlığı'na sundu. 1987-1988 yıllarında ise kutlamaların Türkiye Hahambaşılığı bünyesinde kurulacak komisyonlar vasıtasıyla mı yoksa özerk bir vakıfın bünyesinde mi yapılması tartışıldı. Neticede bir vakıf bünyesinde yapılması kararlaştırıldı.[222] Jak Kamhi'ye göre vakıf kurulması fikri Alarko Holding AŞ. Eşbaşkanı Üzeyir Garih'e aitti.[223]

---

218 Müşerref Seçkin, "Türkiyeli Museviler kolları sıvadı", *Nokta*, 13 Ağustos 1989, Yıl 7, Sayı 32, s. 32-33.

219 Manajans Thompson A.Ş. Arşivi, Türkiye Hahambaşılığı'ndan Başbakanlık'a yollanan 17 Eylül 1984 tarihli mektup.

220 Shaul Tuval, 1999, s. 180.

221 "500.yılı kutlama programı hazırlıkları başladı", *Şalom*, 18 Aralık 1985.

222 Naim Güleryüz'ün Denis Ojalvo'ya yolladığı 3 Şubat 2003 tarihli faksı.

223 Faruk Mercan, 2002, s. 120-121.

Sefarad Yahudilerin Osmanlı topraklarına göçlerinin dörtyüzüncü yılının 1892 yılında kutlandığı,[224] böylece her yüzyılda yapılması gelenekselleşen bu kutlamanın 500üncü yıldönümünün Türkiye'nin "Ermeni soykırımı meselesi" ile karşı karşıya kaldığı zor bir zaman dilimine isabet etmesi Türk Yahudi toplumu ve Türkiye için "azami derecede faydalanılması gereken" bir tesadüftü. Nitekim vakfın kurulması aşamasında Jak Kamhi'nin müteşebbis heyet adına kaleme aldığı ve kurucu üye olmasını istediği zevata yolladığı davet mektubunda vakfın müstakbel faaliyetlerini "Türkiye Cumhuriyeti'ni zor durumda bırakmak için yurt dışında çeşitli odaklardan her türlü çabanın gösterildiği bir ortamda böyle bir girişimin değeri ve yararı kuşkusuz katmerli olacaktır" satırlarıyla takdim edecekti.[225] Eli Acıman da Jak Kamhi'ye yazdığı mektupta "konumuz eğer Türkiyemizin yıpratılmış imajını düzeltecek tarihî bir imkân olarak görülecekse, böyle bir teşebbüsün önemini, son derece nazik karakterini kabul etmek şarttır" satırlarıyla bu gerçeği teyit edecekti. Acıman aynı mektupta "son otuz, otuzbeş yıldır bir çok dış ülkede, Türkiyemizle ilgili olarak meydana gelen olayların kümülatif etkileri sonucunda, memleketimizin imajı gözle görülür şekilde yıpratılmıştır" tespitini de yapacaktı.[226]

b) Vakfın Kuruluşu

19 Temmuz 1989 tarihinde resmen kurulan 500. Yıl Vakfı'nın kuruluş senedinde amacı şöyle belirtilmekteydi:

> Türklerin devlet ve toplum olarak üstün insanlık vasıflarını her türlü olanaktan yararlanarak, tüm dünyaya tanıtmak ve din ve vicdan hürriyetlerini korumak için bağnazlık ortamından kaçarak Türk toprağını vatan seçen musevilere kucak açan Türk Milletinin insancıl

---

[224] Dörtyüzüncü yıl kutlamaları için bkz. Mahir Aydın, "Musevilerin Osmanlı topraklarına kabûlünün 400. yıldönümü kutlamaları", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul, 1993, XIII, s. 29-38.

[225] Manajans Thompson A.Ş. Arşivi, Jak Kamhi'nin Eli Acıman'a yazdığı 8 Ekim 1988 tarihli mektup.

[226] Manajans Thompson A.Ş. Arşivi, Eli Acıman'ın Jak Kamhi'ye gönderdiği 25 Mart 1989 tarihli mektup.

yaklaşımını en geniş şekilde yurt içinde ve yurt dışında duyurmak ve musevi yurttaşlarımızın şükran ifadelerinin açıklanmasında yardımcı olmak amacıyla çeşitli faaliyetlerde bulunmaktır.[227]

Vakıf kuruluş senedinde Türkiye Cumhuriyeti lehine tanıtım faaliyetlerinde bulunacağını açıkça belirtmemiş olsa da kurucular arasında yer alan ünlü sanayici Sakıp Sabancı ve Manajans Thompson AŞ. Başkanı Eli Acıman vakfın lobi faaliyetlerinde bulunacağını açıklayacaklardı.[228] *Cumhuriyet* gazetesi yazarı İlhan Selçuk ise 500. Yıl Vakfı'nın "Amerika'daki Musevi lobisiyle ilişkiler kurmak, Amerikan Kongresi'nde Türk tezlerine destek aramak" olan gerçek amacını açıkça belirtmeyerek, derneklere siyaset yapmayı men eden yasağı "Osmanlı kurnazlığı" ile gizlemekle eleştirecekti.[229] Aralarında emekli büyükelçiler, ünlü işadamları, gazeteciler ve üniversite öğretim üyelerinin yer aldığı 113 kurucu üyesinin üçte biri Müslüman Türk, üçte ikisiyse Türk Yahudi toplumunun ileri gelenleriydi. Vakıf yürütme kurulu üyesi emekli Büyükelçi Tevfik Saraçoğlu vakfın kurucu üyleri arasında yer alacak Müslüman Türkleri seçmekten sorumluydu.[230] Vakıf Genel Sekreteri emekli Büyükelçi Behçet Türemen'di. 500. Yıl Vakfı'nın Amerika'da düzenleyeceği etkinlikleri yürütecek reklam ve halkla ilişkiler şirketini tespit etmek için açılan uluslararası ihaleyi Manajans Thompson A.Ş. Yönetim Kurulu Başkanı Eli Acıman yürütecek, ihaleye katılan şirketlerin teklif ettikleri etkinlikler programı Dışişleri Bakanlığı tarafından incelenecek ve onaylanacaktı.[231]

500. Yıl Vakfı, Jak Kamhi ve birkaç cemaat liderinin 1974 yılında bireysel olarak başlattıkları tanıtım ve lobi faaliyetlerini bu kez kurumsal bir kimlik ve T.C. Dışişleri Bakanlığı'nın şemsiye ve des-

---

227 19 Temmuz 1989 tarih ve 20226 sayılı *Resmî Gazete*, s.63.

228 Müşerref Seçkin, "Türkiyeli Museviler kolları sıvadı", *Nokta*, 13 Ağustos 1989, Yıl 7, Sayı 32, s. 32-33.

229 İlhan Selçuk, "Musevi Vakfı", *Cumhuriyet*, 8 Ağustos 1989.

230 Howard M. Sachar, 1994, s.114.

231 Manajans Thompson A.Ş. Arşivi, Behçet Türemen'in Eli Acıman'a gönderdiği 26 Nisan 1989 tarihli faks.

teği altında yürütmeyi hedeflemekteydi. Zaman içinde 500. Yıl Vakfı gayri resmi olarak Türk Yahudi toplumunu temsil eder hale geldi. 500. Yıl Vakfı'nın kurulması ve Dışişleri Bakanlığı'yla sıkı bir işbirliği içinde bulunması Türk Yahudi toplumu tarihinde emsaline pek rastlanmayan ve aynı zamanda da geri dönüşü olmayan stratejik bir karardı. Her ne kadar Türk Yahudi toplumu Devlet ile olan ilişkilerinde daima barışık bir siyaset gütmüşse de 500. Yıl Vakfı ile Türkiye'nin yurtdışı tanıtım faaliyetlerine aktif katılımı, etkileri uzun yıllar boyunca hissedilecek uzun vadeli bir tavır alıştı. Bu karar aynı zamanda Türk Yahudi liderleri için birer "güç simsarı" olarak uluslararası diplomasiye adım atmalarının başlangıcıydı.

c) Vakfın Amacı Ne idi?

Kutlama çalışmalarının üç amacı vardı: a) Amerikan yönetimine, medyasına, siyaset ve entelektüel âleminin seçkinlerine Türkiye Cumhuriyeti'nin, Amerikan Yunan ve Ermeni örgütlerinin resmetmeye çalıştıklarının aksine, önce Ermenileri soykırıma tâbi tutan, sonra Varlık Vergisi Kanunu'nun ayrımcı uygulamasıyla azınlıkları ekonomik anlamda mahveden, daha sonra 6-7 Eylül 1955 Olayları'nı gerçekleştiren, Kıbrıs'ı işgal eden, Kürtlere baskı yapan barbar bir devlet olmadığı, tam aksine Engizisyon İspanyası'nın 1492 yılında kovduğu Yahudilere kucak açan, İkinci Dünya Savaşı sırasında Yahudi mültecilere güvenli bir sığınak olan uygar bir devlet olduğu imgesini yansıtmak, b) Türkiye–İsrail yakınlaşmasını sağlamak, c) Türkiye'nin AB adaylığının Batı dünyası tarafından desteklenmesini sağlamaktı. Vakfın Türkiye Cumhuriyeti'ni dış dünyaya olumlu bir imajla tanıtma amacının güttüğünü *Sabah* gazetesi başyazarı Güneri Civaoğlu[232] ve Amerikan Sefarad Federasyonu Başkan Yardımcısı Bernard Ouziel[233] de teyit edecekti. ATAA Başkanı Dr. Ata Erim,[234] Alarko Holding A.Ş. Eşbaşkanı İshak Ala-

---

[232] Güneri Cıvaoğlu, "Yahudilerin Anadolu'da 500.yılı", *Sabah*, 10 Aralık 1986.

[233] American Sephardi Federation Arşivi, The Records of The Quincentennial Foundation, Series 1, General Agenda 1989-June 1991, 24 Mayıs 1991 tarihli mektup.

[234] "Dr. Ata Erim, ABD'deki Türk toplumunun bilinçli önderi", *Şalom*, 9 Ağustos 1989.

ton[235] ve 500. Yıl Vakfı Başkan Vekili Naim Güleryüz de vakfın düzenleyeceği etkinliklerle Yunan, Ermeni ve insan hakları örgütlerinin ağır eleştirilerin hedefi olan Türkiye'yi savunmayı amaçladıklarını ifade edeceklerdi.[236]

Aslında Türkiye'ye yöneltilen insan hakları ihlalleriyle ilgili eleştiriler büyük ölçüde doğruydu zira 12 Eylül askerî darbesinin bilançosu oldukça ağırdı. Darbeden sonra dört yıl içinde 178.565 kişi göz altına alınacak, 64.505 kişi tutuklanacak, 41.727 kişi mahkûm olacak, 326 kişi idama mahkûm edilecek ve idam cezalarını 25'i infaz edilecek,[237] 400 gazeteci hakkında dava açılacak, 31'i cezaevine girecekti.[238] Bu durum askerî idarenin sona ermesinden sonra da devam edecekti. Nitekim 1989 yılının sonunda New York Şehir Barosu'na bağlı İnsan Hakları Komitesi yayınladığı raporda gözaltı süresinde tutuklulara uygulanan işkenceleri belgeliyordu.[239] Bu haberin *The New York Times*'da yayınlanması üzerine 500.Yıl Vakfı'nın Amerika'daki tanıtım faaliyetlerini yürütecek olan GCI GROUP tanıtım kampanyası sırasında birçok kere bu durumla karşılaşacaklarına dikkati çekecekti.[240]

Türkiye-İsrail yakınlaşması 1991 yılının sonunda nihayet gerçekleşecekti. Türkiye Cumhuriyeti İsrail'le olan diplomatik ilişkilerini 19 Aralık 1991 tarihinde büyükelçilik düzeyine yükseltecekti. Türkiye'nin AB'ye adaylığının gerçekleşmesi ise çok daha uzun bir süreci gerektiriyordu. Bu süreçte en önemli engel ise AB karşıtı siyasetin savunucusu Erbakan ve RP idi. Bu nedenle Jak Kamhi 20 Ekim 1991 tarihinde ANAP iktidarına son veren ve RP'nin büyük oy kazancıyla sonuçlanan genel seçimlerden sonra İsrailli Türk Yahudisi gazeteci Erol Güney'e verdiği beyanatta 500. Yıl Vakfı'nın

---

235 Müşerref Seçkin, "Türkiyeli Museviler kolları sıvadı", *Nokta*, 13 Ağustos 1989, Yıl 7, Sayı 32, s. 32-33.

236 Yo'av Karney, "The 500th Anniversary", (İbranice), *Ha'aretz* Eki, 23 Ağustos 1991.

237 Mehmet Ali Birand, 1984, s. 320.

238 Mehmet Ali Birand – Hikmet Bilâ – Rıdvan Akar, 1999, s. 214.

239 "The Blot on Turkey's Name", *The New York Times*, 11 Aralık 1989.

240 Manajans Thompson A.Ş. Arşivi, GCI'nin Eli Acıman'a yolladığı 13 Aralık 1989 tarihli yazı.

amacının Türkiye'nin AB'ye üyeliğini sağlayıp RP Genel Başkanı Erbakan'ın liderliğindeki Siyasal İslâm hareketini geriletmek olduğunu ifade edecekti. 1983 yılı seçimlerine kıyasla RP'nin oylarındaki büyük artış ve Erbakan'ın seçim propagandası konuşmaları sırasında İsrail karşıtı slogan ve görüşleri karşısında tedirginliğini gizlemeyen Kamhi seçim sonuçlarını "500. Yıl Vakfı'nın amaçlarının gerçekleşmesi doğrultusunda daha enerjik olarak çaba göstermemiz için de bir nedendir" şeklinde değerlendirmekte, seçim sonuçlarıyla 500. Yıl Vakfı'nın amaçları arasındaki ilişkiyi de şöyle açıklamaktaydı:

> Bu Avrupa ve ABD'nin Türkiye'nin bazı sorunlarına karşı gösterdiği anlayış eksikliği, Türk aşırı sağının propagandalarını yoğunlaştırması ve Batı dünyasından uzaklaşıp İslam alemine açılma yönünde çağrılarının bazı çevrelerde müsbet karşılanmasına yol açmaktadır. Oysa Vakfımızın güttüğü amaç Batı'ya Türkiye ile ilgili daha gerçek bir imaj aktarmak, bunun sonucu olarak Türkiye ile daha sıkı ilişkiler oluşturmalarına yol açmak ve Erbakan ve arkadaşlarının etkilerini azaltmaktır.
>
> Günümüzde, Sovyet İmparatorluğunun çökmesi ile bu Batı ile bütünleşme durumu ne ABD ne de Avrupalı'ların yadsıyamayacakları yeni bir önem kazandığını ilave etmek isterim. Açıktır ki, bu sıralar Ankara'yı ziyaret eden Türk-Müslüman ülke delegelerindeki artış Türkiye'nin bu devletler için rolünün önemini ortaya koymaktadır. Türkiye onlar için siyasal, ekonomik, kültürel her alanda sıkı bir işbirliği içinde bulunabilecekleri deneyimli bir kardeş devlet olarak görünmektedir.
>
> Türkiye böylece, söz konusu ülkeleri Batı karşıtı ve 'fondementalist' bir İslam Devleti yöntemine kaydırmaya çalışan İran'a karşı olumlu diğer bir alternatif ve örnek teşkil etmektedir. Sovyetler Birliği'nden az veya çok bağımsız ülkelerin Türkiye'den olan beklentilerini gerçekleştirmesinde Batı Türkiye'ye yardımcı olmalıdır.[241]

---

[241] *Haber*, 6 Aralık 1991. Jak Kamhi birkaç hafta sonra bu mülakatı yalanladı (*Haber*, 27 Aralık 1991). Ancak Erol Güney mülakatın doğruluğunu teyit etti. (Erol Güney'in 5 Aralık 1996 tarihli mektubu). Yalanlamanın muhtemel nedeni İslâmcı basının bu haberin farkına varması halinde göstereceği tepkiydi. Nitekim Kamhi'nin endişesi doğrulandı ve *Millî Gazete* bir yıl sonra bu söyleşiyi "belge" olarak yayınladı. (M. Fatih Saraç, "Yahudi, Erbakan'a neden düşman?", *Millî Gazete*, 15 Ağustos 1992).

Jak Kamhi'nin 1987-1992 yılları arasında İKV Başkanlığı'nı yürütmesi de Türkiye'nin tanıtımı açısından değerlendirilmesi gerekir. Nitekim İKV Başkanlığı seçimleri sırasında Kamhi'nin adaylığını savunan üyeler şu görüşü ileri süreceklerdi:

> Avrupa'nın gözünde Müslüman bir Türkiye imajı var. Azınlıkların ezildiğini düşünüyorlar. Bir gayrımüslim birini Türk özel sektörün temsilciliğine seçersek, bunun Batı'da propaganda değeri büyük olur. Böylece, dinimizden dolayı gelen itirazları daha rahat cevaplarız.[242]

Jak Kamhi, 1990 sonbaharında İKV Başkanı sıfatıyla ziyaret ettiği Avrupa Parlamentosu Başkanı Simone Weil'e ziyaret nedenini anlatırken de konuya "Osmanlıların geçmişte, beş yüz yıl önce İspanya'dan Engizisyon'un kovduğu Yahudileri nasıl iyi niyetle bağrına bastığı" teması ile girecekti. [243]

d) Etkinlikler ve Harcama Bütçesi

Harcama Bütçesi

Jak Kamhi etkinlikler programını açıkladığı ilk basın toplantısında programı gerçekleştirmek için altı milyon dolarlık bir bütçenin gerektiğini belirtiyordu.[244] Bu bütçe kısmen önde gelen Türk Yahudi işadamları ve sanayiciler tarafından karşılanacaktı.[245] 500. Yıl Vakfı İkinci Başkanı Naim Güleryüz ise benzer bir şekilde hükümetin kutlamalar için 3.5 milyon dolar kaynak ayırdığını, Yahudi cemaatinin de aynı tutarda bir ek para sağladığını belirtiyordu.[246] Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz, Jak Kamhi ve bakanlık yetkilileri ile birlikte yap-

---

242 Rafet Ballı, "Türk-İslam sentezi başaramadı", *Milliyet*, 20 Mayıs 1987.

243 Erdal İnönü, 2001, s. 366.

244 "500. Yıl Vakfı ulusal basında", *Şalom*, 19 Eylül 1991.

245 Vakfa bağış yapanlar listesinde 50.000.- dolar ve üstü kategorisinde iki, 40.000.- dolar ve üstü kategorisinde 12, 20.000.- dolar ve üstü kategorisinde 10, 10.000.- dolar ve üstü kategorisinde 16, 10.000.- doların altı kategorisinde 68 işadamı yer aldı. 10.000.- doların altı kategorisinde ortalama bağışın 2.000.- dolar olduğu varsayılırsa toplam bağış miktarının yaklaşık asgari bir milyon dolar olduğu varsayılabilir. (Kaynak: *500. Yıl Vakfı Etkinlik Özetleri).*

246 Shaul Tuval, 1999, s. 180.

tığı toplantıda 1.5 milyon doları T.C. Başbakanlık Tanıtma Fonu, 1.5 milyon doları da T.C. Dışişleri Bakanlığı bütçesinden olmak üzere toplam üç milyon dolar kaynak taahüdünde bulunacaktı.[247] 22 Ocak 1990 tarihinde Mesut Yılmaz bu meblağın T.C. Başbakanlık Tanıtma Fonu Kurulu'na tahsis edildiğini teyit edecekti. Ancak Dışişleri Bakanlığı bu tanıtım faaliyetlerinin 500. Yıl Vakfı ile Dışişleri Bakanlığı arasında imzalanacak bir protokol çerçevesinde eşgüdümlü olarak yapılmasını şart koşmuştu.[248] Jak Kamhi bu mektuba verdiği cevapta Yılmaz'ın bu talebini teyit edecekti:

> P[ublic] R[elations] şirketince yürütülecek tüm etkinliklerde imza olarak 500. Yıl Vakfı görülecekse de, prensipler açısından, etkinliklerin esprisi ve yönüne, Sayın Bakanlığınızın görüşünün yansıyacağı tabiidir. Bu açıdan, yazınızda sözü edilen, Sayın Bakanlığınız'la, Vakfımız arasındaki eşgüdümün ana hatlarını içeren protokolün önemi hususunda tam bir fikir birliği içindeyiz.[249]

T.C. Başbakanlık Tanıtma Fonu Kurulu'nun katkısını ödeyecek kuruluş ise TÜTAV'dı.[250] Daha sonra bu meblağ üç milyon doları T.C. Başbakanlık Tanıtma Fonu'ndan, bir milyon doları da değişik bütçelerden karşılanmak üzere dört milyon dolara yükselecekti.[251]

Etkinlikler

500. Yıl Vakfı'nın etkinlikleri göçün 500üncü yıldönümü olan 1992 yılında doruk noktasına ulaşacaktı. Hahambaşı David Asseo ve 500. Yıl Vakfı yöneticileri 2 Mart 1992 günü Ankara'ya gidip devlet erkânını ziyaret etti. Heyet "500 yıllık huzur dolu beraberli-

---

247 Manajans Thompson A.Ş. Arşivi, 22 Ağustos 1989 tarihli toplantı notu.

248 Manajans Thompson A.Ş. Arşivi, Dışişleri Bakanlığı'nın 500. Yıl Vakfı'nın gönderdiği 22 Ocak 1990 tarihli yazısı.

249 Manajans Thompson A.Ş. Arşivi, 500. Yıl Vakfı'nın Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz'a gönderdiği 25 Ocak 1990 tarihli yazısı.

250 Manajans Thompson A.Ş. Arşivi, 500. Yıl Vakfı'nın GCI International'a gönderdiği 17 Ocak 1990 tarihli yazı.

251 Manajans Thompson A.Ş. Arşivi, 500. Yıl Vakfı'na 19 Mart 1990 tarihinde Dışişleri Bakanı Ali Bozer'e gönderdiği not.

ğin yıldönümünü kutlayan Türk Musevilerinin en derin şükran duygularını" dile getirdi.[252] 4 Mart 1992 günü Neve Şalom Sinagogu'nda düzenlenen ayinde "şükran duası" okundu.[253] Görkemli bir diğer kutlama ise New York'da düzenlenen ve Cumhurbaşkanı Turgut Özal ile Amerika'nın en önde gelen isimlerinin katıldıkları gala gecesiydi.[254] Amerikalı Türklerin her yılın Mayıs ayında düzenledikleri geleneksel Türk Günü yürüyüşünde Amerikan Yahudi toplumu temsilcilerinin yanı sıra Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bir görevlisi ve Hahambaşı Vekili İshak Haleva kol kola yürüyeceklerdi.[255] Yürüyüşün en renkli yanı Hahambaşı Vekili İshak Haleva'nın Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'ne minnet duyguları ifade eden iki şiir okumasıydı.[256] Etkinliklerin Türkiye içindeki doruk noktası ise 16 Temmuz 1992 akşamı Dolmabahçe Sarayı'nda düzenlenen gala gecesiydi. İsrail Cumhurbaşkanı Chaim Herzog'un da katıldığı geceye birbirleriyle dargın olan Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve Başbakan Süleyman Demirel başta olmak üzere basının, Türk Silahlı Kuvvetleri ve Devlet'in en üst düzey temsilcileri katılacaklardı. Basının önde gelen yazar ve başyazarları geceden sitayişle söz edeceklerdi.[257] Chaim Herzog anılarında bu geceyle ilgili izlenimlerini şöyle aktarmakta:

---

252 "Musevilerin 500 yıllık mutluluğu", *Cumhuriyet*, 3 Mart 1992.

253 "Neve Şalom'da Şükran Duası", *Cumhuriyet*, 4 Mart 1992

254 Şebnem Atiyas, "500.yıl galasında yıldızlar geçidi", *Cumhuriyet*, 29 Nisan 1992.

255 Celal Başlangıç, "7 milyara değdi mi?", *Cumhuriyet*, 17 Mayıs 1992 / İskender Songur, "New York'ta Türk günü", *Milliyet*, 18 Mayıs 1992.

256 İskender Sorgun, "Türk Günü Yürüyüşü görkemli oldu", *Şalom*, 20 Mayıs 1992.

257 Yavuz Donat, "Umut, huzur ve barış ülkesi Türkiye", *Milliyet*, 12 Temmuz 1992 / Ertuğrul Özkök, "Mitterand'dan haber bekleniyor", *Hürriyet*, 14 Temmuz 1992 / Fasih İnal, "İnsanlığa örnek", *Dünya*, 15 Temmuz 1992 / İlhan Selçuk, "Beş Yüzyıllık kardeşlik", *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1992 / Fahir Armaoğlu, "500. Yıl", *Tercüman*, 17 Temmuz 1992 / Ali Sirmen, "Yahudiler ve hoşgörü", *Milliyet*, 17 Temmuz 1992 / Altan Öymen, "500'üncü yıl", *Milliyet*, 17 Temmuz 1992 / Mehmet Barlas, "Artık 'Sabra'lar çoğunlukta", *Hürriyet*, 17 Temmuz 1992 / Hasan Cemal, "Cami, kilise ve sinagog...", *Sabah*, 18 Temmuz 1992 / Yalçın Pekşen, "500 yıl önce çok hoşgörülüymüşüz", *Hürriyet*, 18 Temmuz 1992 / Cengiz Çandar, "Türkiye: 'Umut Ülkesi'", *Sabah*, 18 Temmuz 1992 / Oktay Ekşi, "Bir Beşyüzüncü yıl", *Hürriyet*, 18 Temmuz 1992 / Çetin Altan, "Dolmabahçe Saray'ında bir gece", *Sabah*, 19 Temmuz 1992 / Güneri Cıvaoğlu, "500. Yıl", *Sabah*, 19 Temmuz 1992 / Taha Akyol, "500. Yıl ve tarih",

İspanya'dan kovulan Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğu'na varışlarının 500. yılını kutlamak için Türk hükümeti ve Yahudi cemaati birlikte özel kutlamalar yapmaya karar verdi. Türk hükümeti ve kutlama komitesinin özel davetlileri olarak Türkiye'ye davet edildik. Bir İslâm ülkesi tarafından davet edilmek cesaret verici bir gelişmeydi. Boğaziçi kıyısında eski bir saray olan Çırağan Sarayı'nda misafir edildik. Halkın bizi nasıl kabul edeceğinden emin olmayan Türk hükümeti ziyaretimizi kamuoyuna fazla yansıtmadı. Ancak tepkinin hasmane olmadığı ve çoğu zaman çok dostane olduğunu görünce ziyaretin statüsünü yükselterek resmî bir devlet ziyaretine yaklaştırdı. Kutlama Bağdat'ın Binbir Geceleri'nin yeni bir hali gibiydi. [Eşim] Aura birbirleriyle konuşmayan Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve Başbakan Demirel arasında oturdu (ilişkileri bir süreden beri çok gergindi ve onları bir araya getirmeyi başardığımız söylendi). Gece Yahudilerin İspanya'dan göçleri ve Osmanlı İmparatorluğu'na gelişlerini tasvir eden bir baleyle başladı. 500. Yıl Vakfı Başkanı Jak Kamhi ve Cumhurbaşkanı Özal'ın konuşmalarından sonra davetlilere seslendim. Arap dünyasıyla olan ilişkilerimizden ve o zaman devam eden barış sürecinden bahsettim. Benden sonra Başbakan Demirel konuştu. Birçok orkestra çalıyordu ve gecenin ihtişamına inanmak için görmek gerekiyordu. Modern Siyonizmin kurucusu Dr. Theodor Herzl Osmanlı Sultanı tarafından kabul edilmek için, belki de bu Saray'da, saatlerce bekletilmişti. Gece boyunca söylenen İsrail şarkılarını ve "Horah"[258] seslerini duyan Sultan [II. Abdülhamit] kesin mezarında dönmüştü. Başbakan Demirel bana elli yıldan beri Türkiye'nin böyle muhteşem bir gösteriye tanık olmadığını söyledi. Böyle bir gecenin yapılması için 500 yılın gerektiğini ve benzeri bir kutlamanın bir daha yapılması için herhalde 500 yıl daha geçeceğini söyledi. Bu her iki ülke arasında kayda değer ve üretken bir işbirliğinin başlangıcıydı. Şimdi bir askerî uçuş eğitimi ve işbirliği antlaşmamız bile var.[259]

Milliyet, 20 Temmuz 1992 / Zülfü Livaneli, "500 yılın faturası", *Sabah*, 21 Temmuz 1992 / Altemur Kılıç, "Beşyüzüncü yıl", *Türkiye*, 21 Temmuz 1992 / Yılmaz Çetiner, "Türk Musevilerinin özlemi", *Milliyet*, 22 Temmuz 1992 / Hıncal Uluç, "Türk olmanın gururu!...", *Sabah*, 24 Temmuz 1992 / "Leyla Tavşanoğlu, "Prof. Stanford Shaw ve Dr. Yılmaz Benadrete'yle Türkiye ve Yahudiler üzerine konuştu", *Cumhuriyet*, 26 Temmuz 1992 / Zülfü Livaneli, "500 yıl geçse de...", *Sabah*, 13 Ekim 1992.

Herzog yanılmakta. Theodor Herzl Sultan II. Abdülhamit tarafından Yıldız Sarayı'nda kabul edilmişti.

258 Çok popüler olan Yahudi halk dansı.

259 Chaim Herzog, 1996, s. 396-397.

Kutlama etkinliklerinden biri de 1420 yılında Balat'ta inşa edilen Ahrida Sinagogu'nun restore edilip yeniden ibadete açılmasıydı. Sinagogun restorasyonu için gerekli finansmanın bir kısmı Amerika'da düzenlenecek kutlamaları gerçekleştirmek üzere kurulan The Quincentennial Foundation (USA) Inc.'in 500. Yıl Vakfı'na yaptığı 150.000.- dolar bağışla sağlanacaktı.[260] Ahrida Sinagogu'nun açılış törenine davet edilenler arasında MÇP Genel Başkanı Alparslan Türkeş, Genel Başkan Yardımcısı Rıza Müftüoğlu ve partili yöneticiler yer alacaktı. Rıza Müftüoğlu ziyareti şöyle anlatmakta:

> Genel Başkanımız, özellikle Yahudilerle ilişkilere çok önem veriyordu. Bu konuları gündeme getirirken, dünyada üç güçlü lobinin varlığından söz ediyor, bunları, 'Yahudiler, Ermeniler ve Rumlar' şeklinde sıralıyordu. Başbuğ'un değerlendirmelerine göre, Rum lobisi, Ermeni lobisini yanına alarak sürekli Türkiye aleyhinde çalışmaktaydı. Bizim, bu birleşik güçle ancak Yahudi lobisini yanımıza alarak mücadele edebileceğimizi vurgulamaktaydı..
>
> Genel Başkanımız, şunları söylüyordu: 'Biz Türklerin, tarihte savaşmadığı milletlerden birisi de Yahudilerdir. İspanya'da, Engizisyon Mahkemeleri'nde Müslümanlar ve Yahudiler katledilirken biz Padişah Yıldırım Bayezid döneminde,* bu iki dinin mağdurlarını gemilerle Türkiye'ye getirmişiz. Hatta, Yavuz Sultan Selim de Ortadoğu seferine çıkarken, bir Yahudi zengininden borç altın almış. Dünyada cami, kilise ve sinagogun yan yana olduğu şehir, İstanbul'dur. Ayrıca Yahudiler, bugün dünyada etkin üç büyük güç merkezine hâkimdir. Bunlar, finans merkezleri, basın ve üniversitelerdir. Bu gücü dikkate almalıyız. Bize düşman olan milletler ve lobiler irdelenirken bu güçleri hesapta tutmalıyız. Yahudiler konusunda ülkemize karşı en fazla dayatma Müslüman Arap ülkelerinden ve Farslardan gelmektedir. Ancak, bu Arap ülkelerinin çoğu, uluslararası platformlarda maalesef Yunanistan'la birlikte hareket etmektedir. Yunanistan'la anlaşmalar yaparak PKK'yı besleyen Suriye, bize dost mudur?

---

260 Bkz. American Sephardi Federation Arşivleri, Records of The Quincentennial Foundation, Series 1, Tax Returns, Financial Summary 1992-1994, 500. Yıl Vakfı'nın bağışın alındığına dair tarihsiz belge.

* Rıza Müftüoğlu yanılmakta. Yahudileri kabul eden Padişah II. Bayezid idi.

Biz, asırlar boyu 'Kutsal Topraklar'ı bekledik, savunduk, savaştık ve şehit verdik. Oysa onlar, Hıristiyan İngilizler ile işbirliği yaptılar. Onların büyük bir bölümü bizi sevmez. İngiliz Kraliyet Ailesi'nin mücevherlerinin çoğu, Arap ülkelerinden hediye olarak gelir. Kralları ABD Başkanı Reagan'la diz çökmüş bir vaziyette viski kadehi tokuşturur, ama Türkiye gündeme gelince sırt dönülür. Bütün bu şartlar altında Yahudilerle iyi ilişkiler kurmak zorundayız. Yahudiler Kıbrıs savaşı sırasında, Hayfa kumsallarındaki paraşütlerini Ankara Esenboğa'ya döktüler, bize yardımcı oldular'. Rahmetli Genel Başkanımız, bu değerlendirmeler ışığında İstanbul'daki sinagoga gitmemizi emrettiler. Ben kendilerine, 'Hayırdır efendim' diyerek yüzüne bakınca, güldü ve şunları söyledi: 'Bizi tenkit ederler, aleyhimize konuşurlar diye korkma. Osmanlı döneminde bu sinagog açılışına vezirler ve paşalar katıldı. Hatta bu törenlerde, Osmanlı ordularının muzaffer olması için dualar edildi. O bakımdan bu davete katılacağız.'

Törene katıldık. Yahudi vatandaşlarımız tarafından çok sıcak şekilde karşılandık. Bir ara dualar okunurken, ben, ilk defa böyle bir ibadethaneye geldiğim için sürekli kelime-i şahadet getirmeye başladım. Bir ara rahmetlinin kulağına eğildim, 'Efendim ben kelime-i şehadet getiriyorum, Fatiha okuyorum; ne olur ne olmaz diye' dedim. Kendileri bana aynen şunu söylediler: 'oğlum, ben de bildiğim bütün duaları okuyorum.'

Tören bitti. Sinagogdan ayrılırken bir süprizle karşılaştık. Yaklaşık 50 kadar genç, bozkurt işareti yaparak, 'Başbuğ Türkeş' diye slogan atıyorlardı. Sinagog, âdeta MHP'nin miting alanına dönmüştü. Genel Başkanımız da bu gençlere aynı şekilde bozkurt işareti yaparak cevap veriyordu. Gençlerin kimler olduklarını pek anlayamamıştım. Onları, ülkücü gençler zannediyordum. Genel Başkan'a hemen oracıkta, 'Efendim, buraya geleceğimizi kimse bilmiyordu. Bu gençler, nereden haber aldı? Sayıları da pek fazla değilmiş. Bunlar, semtin Ülkü Ocakları mensupları mı acaba' dedim. Rahmetli gülerek, şu cevabı verdi: 'Yok Rıza, bunlar bizim gençlerimiz değil; bunlar Musa'nın bozkurtları.'[261]

---

[261] Hulûsi Turgut, "Türkeş'in kara kutusu anlatıyor", *Hürriyet*, 29 Kasım 2003. MHP'li Arslan Tekin da bu anlatımı teyit etmekte. Bkz. Dr. Arslan Tekin, 2000, s. 336-337. Açılış 19 Kasım 1992 tarihinde yapıldı. Bkz. "Tarihî Ahrida Sinagogu ibadete açıldı", *Şalom*, 25 Kasım 1992.

Soldan sağa Alparslan Türkeş, Rıza Müftüoğlu, Ümit Utku. Ahrida Sinagogu'nun açılış töreninde, 19 Kasım 1992. *Aydınlık* dergisi arşivi.

e) Faaliyetleri Sürdüren Aktörler ve Hedef Kitle

Yurtdışındaki hedef kitle

500. Yıl Vakfı'nın yurtdışı etkinliklerinin esas hedef kitlesi Birleşik Amerika Kongresi ve Temsilciler Meclisi üyeleri, Beyaz Saray'ın siyaset planlamacıları ve danışmanları, Amerikan sivil toplum kuruluşları ve Amerikan medyasının kanaat önderleriydi. 500. Yıl Vakfı Fransa ve İtalya'da da faaliyetlerde bulunmayı amaçladıysa da bu ülkelerde ciddi bir tanıtım gerçekleştiremedi. Bu durumu Jak Kamhi de kabul edecekti.[262] Dönemin Paris Büyükelçisi Tanşuğ Bleda bu başarısızlığı şöyle dile getirmekte:

> 500. Yıl anma törenleri için kurulan vakfın maalesef Fransa'da hiçbir etkinliği olmadı. Oysa bu ülkede tahminime göre sayıları 10.000'i bulan ve gerek siyasî, gerek malî çevreler üzerinde etkili bir 'Sefarad' lobisi vardı. Bu suskunluğumuzu şimdilerde bir ölçüde telafi ediyor olmamız bir teselli kaynağı ise de 500. Yıl nedeniyle kaçırılan büyük fırsata hâlâ yanıyorum. Dolmabahçe Sarayı'nda verilen bir yemek dışında neler yapılmazdı ki![263]

18. dönem (14 Aralık 1987–20 Ekim 1991) ANAP İstanbul milletvekili Cevdet Akçalı yıllar sonra yayınlayacağı bir yazısında bu başarısızlığın nedenlerini şöyle açıklayacaktı. Akçalı'ya göre 1989 yılında 50-60 parlamenter Avrupa Parlamentosu'a verdikleri bir önergeyle İspanya'dan kovulan *Sefarad*ların Osmanlı Devleti tarafından kabul edilişlerinin 500. yıldönümü olan 1992 yılının "hoşgörü yılı" olarak ilan edilmesini istemişlerdi. Önergenin havale edildiği Hukuk ve İnsan Hakları Komisyonu Raportörü Cevdet Akçalı konuyla ilgili raporu hazırlayacak ancak önerge reddedilecekti. Akçalı toplantı sonrasında kendisiyle görüşmek isteyen Strasburg'un tanınmış Musevilerinden birisiyle arasında cereyan eden konuşmayı şöyle anlatmakta:

---

[262] Silvyo Ovadya, "1992'ye beş kala", *Şalom*, 22 Mayıs 1991.

[263] Tanşuğ Bleda, 2000, s. 234.

> Benim raporum çok güzel hazırlanmıştı. İçeriğini çok beğenmişti. Ancak onun kabul edemediği bir şey vardı. Ona göre, bu önergenin verilmesinde, 1992 yılının seçilmesinde ve hatta benim raportör olarak seçilmemde Türk hükümetinin büyük etkisi vardı. Türk Hükümeti bunu yapmak suretiyle, tarihte geçen bu olaydan yararlanmak ve bir çıkar sağlamak istiyordu. Strasburg'ta bulunan Museviler, buna karşı idi. Kendi omuzlarına basılarak böyle bir çıkarın sağlanmaya çalışılmasından rahatsızlık duymuşlardı. Benimle konuşan zat, raporun reddedilmesinde kendisinin rolü olduğunu söylemiyordu. Ama bu açıkça anlaşılıyordu.[264]

Amerika'daki faaliyetlerin 500. Yıl Vakfı ile eşgüdümlü bir şekilde gerçekleşmesi için The Quincentennial Foundation (USA) Inc. kurulacaktı. Bu vakfın Yönetim Kurulu başkanlığını eski bir Türk vatandaşı olan Jeffrey Steiner,[265] eşbaşkanlıklarını Atlantic Records'un sahibi ünlü Amerikalı Türk işadamı Ahmet Ertegün ve American Sephardi Federation Başkanı Leon Levy, genel müdürlüğünü Türk Yahudisi işadamı İvan Schick, genel müdür yardımcılığını ise avukat Paul S. Berger üstlenecekti.

GCI GROUP ve The Quincentennial Foundation (USA) Inc. Washington'daki Türkiye Büyükelçiliği, Amerika'daki Türk konsoloslukları ve Türk-Amerikan dernekleri ile eşgüdüm ve işbirliği içinde faaliyet gösterdi.[266] Tanıtım faaliyetlerinde FTAA, Amerikan Yahudi örgütleri, Amerikalı Türkler ve Yahudiler yer aldı. Tanıtımın daha iyi gerçekleşmesi için 10 Mayıs 1989 tarihinde The Ame-

---

264 Cevdet Akçalı, "İsrail'le dost olmanın güçlüğü", *Yeni Şafak*, 7 Şubat 2005.

265 Jeffrey Steiner (1937-2008) Avusturya'da doğmuş bir *Aşkenaz* Yahudisidir. Bir yaşındayken Hitler Avusturya'yı işgal etmesi üzerine ailesiyle Türkiye'ye göç etti. Kızkardeşi Röne Steiner lobi faaliyetlerinde bulunmak üzere Washington'a giden ilk işadamları heyetinde yer alan Burla Biraderler Şirketi'nin ortaklarından Lori Burla'nın eşidir. Steiner cıvata ve somun imal eden Fairchild Industries'in kurucusu ve başkanı idi. (www.fairchildfasteners.com) Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişmesinde etkili olduğu için Yitzhak Rabin kendisine teşekkür etmiştir. Askerliğini yapmadığı için Türk vatandaşlığından çıkarılan Steiner yıllar sonra Turgut Özal sayesinde tekrar Türk vatandaşlığına alınacaktı. (Leyla Umar, "New York borsasının yıldızı", *Sabah*, 14 Nisan 1999).

266 Manajans Thompson A.Ş. Arşivi, GCI'nın Nedim Yahya'ya gönderdiği 13 Temmuz 1990 tarihli faks.

rican Association of Jewish Friends of Turkey (AAJFT) kuruldu. Derneğin Başkanı Jeffrey Steiner idi.[267] AAJFT'nin amacı "Türkiye ve ondan önce Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Yahudilerin dinî yaşam ve ibadet açısından hür olduklarının tanıtımı" idi.[268]

Tanıtım kampanyası Amerika'daki akademik camiayı da hedefledi. Türk Yahudilerinin Cumhuriyet dönemindeki yaşamları zarfında meydana gelen tüm olumsuzlukların ayıklanarak sterilize edilmiş bir tarih anlatımının sunulduğu etkinlikler Amerika'daki Yahudi ve Türk örgütlerinin ortak desteğiyle yürütüldü. Örneğin Prof. Dr. Avigdor Levy 1987 yılında Brandeis Üniversitesi'nde "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudiler", ertesi yıl Yeshiva Üniversitesi'nde "Tarihte Türk-Musevi İlişkileri" konulu uluslararası konferansları düzenledi. Brandeis Üniversitesi'ndeki konferansı Jak Kamhi ve Institute of Turkish Studies Inc., Yeshiva Üniversitesi'ndeki konferansı ADL ve FTAA destekleyeceklerdi.[269] Amerikan Ermeni basını bu konferansların Amerika'daki "Türk" imgesinin iyileştirilmesi maksadıyla düzenlendiğini belirterek etkinlikleri eleştirecekti.[270] 1988 yılında TÜTAV "Türk tarihi hakkında nesnel ve olumlu gerekçelere dayanarak bugüne kadar pek çok eser yazması, Ermeni karar tasarısına karşı yayınlanan bildiriyi gerçekçi bir görüşle bir bilim adamı olarak imzalaması, Yeshiva Üniversitesi'nde yapılan "Tarihte Türk-Musevi İlişkileri" konulu konferansın düzenlenmesine katkıları ve bugüne kadar sayısız konferanslarda sunduğu tebliğlerde Türkiye ve Türk tarihi hakkında olumlu ve gerçekçi görüşlerini yaygın bir şekilde çeşitli kesimlere iletmesi" nedeniyle Prof. Avigdor Levy'ye Tanıtma Ödülü verecekti.[271] Bu

---

267 "Türkiye'yi desteklemek için ABD'de bir Yahudi Derneği kuruldu", *Şalom*, 10 Mayıs 1989.

268 "What is A.A.J.F.T.?", *A.A.J.F.T. Newsletter*, [1989], Cilt 1, Sayı 1, s. 7.

269 Avigdor Levy, (ed), 1994, s. XIV-XV.

270 Agana Dess, "Conferences Used to Promote Turkish Image", *The Armenian Weekly*, 11 Haziran 1987.

271 "Türkiye'yi dünyaya tanıttılar", *Hürriyet*, 29 Kasım 1988 / "TÜTAV ödülleri sahiplerini buldu", *Güneş*, 29 Kasım 1988 / TÜTAV'ın Prof. Dr. Avigdor Levy'ye yolladığı 2 Aralık 1988 tarih ve 322 sayılı yazısı. Bkz. Kemal Türkkan, "Türkiye'ye Musevi Desteği", *Güneş*, 23 Şubat 1988.

faaliyetler 1989-1992 yılları boyunca çeşitli sergi, film gösterisi, konser, konferans ve panellerle devam etti ve özellikle Amerika'da cereyan etti.[272] Bu etkinliklerde kullanılan söylemde sürekli vurgulanan "Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'ye şükran borçları"nın dile getirilmesiydi. Bu etkin ve güçlü tanıtım kampanyası hedefine ulaşacak, Amerikan siyasi ve entelektüel seçkinleri arasında "Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nin azınlıklarına hoşgörülü" olduğu fikri iyice yerleşecekti.

Yurtiçindeki hedef kitle

500. Yıl Vakfı'nın tarih anlatımını benimseyen tarihçilerden bazıları Prof. Dr. Stanford J. Shaw, Doç. Dr. Çetin Yetkin ve Prof. Dr. İlber Ortaylı idi. Tanıtım kampanyası sırasında aralarında bu tarihçilerle yapılmış tam sayfa söyleşilerin de yer aldığı,[273] yoğun bir "huzurlu beşyüz yıl" söylemi kamuoyunun zihnine yerleştirilmeye çalışıldı.[274] 500. Yıl Vakfı'nın yurt içindeki etkinliklerindeki hedef kitle halktan ziyade üst düzey bürokratlar, devlet erkânı, askerî, siyasal, kültürel seçkinler ve medyanın önde gelen isimleriydi. Hedef kitlenin çok seçkin bir tabaka olmasından ötürü faaliyetler Türk toplumuna nüfuz edemedi. Türk Musevi Cemaati Onursal Başkanı Bensiyon Pinto hatıratında bu gerçeği şöyle teyit etmekte:

---

272 Bu etkinliklerin ayrıntıları için bkz. *500. Yıl Vakfı Etkinlik Özetleri*, İstanbul, (t.y.)

273 Şahin Alpay, "Türklerin demokrasi geleneği var", *Cumhuriyet*, 23 Aralık 1990 / Gencay Şaylan, "Museviler, Türklerle kader ortağı", *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1991.

274 "500 yıllık dostluk", *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1991 / "500. Yıl atağı", *Milliyet*, 13 Eylül 1991 / Füsun Özbilgen, "500 yıl birlikte yaşam", *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1991 / Engin Giray, "Hoşgörüye şükran jesti", *Hürriyet*, 13 Eylül 1991 / Yazgülü Aldoğan, "500 yıl sonra", *Günaydın*, 13 Eylül 1991 / Sezai Elgin ve Berkant Kipöz, "Museviler 500.yıla hazırlanıyor", *Sabah*, 13 Eylül 1991 / "Bu sefer yatla geliyorlar", *Sabah*, 15 Eylül 1991 / Günseli Önal, "Türkiye'ye Musevi turist dopingi", *Cumhuriyet*, 18 Eylül 1991 / Günseli Önal, "Hahambaşı, Yahudileri Türkiye'ye çağırdı", *Cumhuriyet*, 19 Eylül 1991 / Meltem Türköz, "Turkey's Jews: Spain's Loss, Turkey's Gain", *Turkish Daily News*, 1 Ekim 1991 / "10 milyon Musevi Türkiye'ye gelecek, *Cumhuriyet*, 2 Ekim 1991 " / Hadi Uluengin, "Balat manisi ve Yahudi hicreti", *Hürriyet*, 12 Ekim 1991 / Türkkaya Ataöv, "Turkish Jewry", *Turkish Daily News*, 11 Kasım 1991.

Amaç, Türk'ün adını dünyaya duyurmaktı. Türk Yahudilerinin bu topraklardaki geçmişi hakkında insanlığa bilgi vermekti. Halkı cemaat olma konusunda bilinçlendirmekti. Organizasyon çok güzeldi. Gerçi bugün düşündüğümde bu organizasyonu biraz üst düzeye hitap eden bir aktivite olarak görüyorum. Asıl gaye halkı bilinçlendirmekse, smokin giyemeyen, Dolmabahçe'deki davete gelemeyen, ada da iki sokak ötede oturan komşuya, yaşlı amcalara, annelere, gençlere de 1992'yi anlatabilmekti. Bu bilgiler, altı daha kalın çizgilerle çizilerek medyaya verilse, kamuoyunun dikkati bu konuya biraz daha çekilse, zannederim cemaat de geniş toplum da bu etkinlikler ve Yahudi cemaatinin bu topraklardaki geçmişi hakkında daha çok bilgi sahibi olabilirdi. Bu düşüncelere o zamanki idareciler de katılmış olacak ki, Avrupa Yahudileri Günü'ne[275] katılma fikri ortaya atıldığında hepsi gereken desteği verdi. Bu tür anma günleri, kutlamalar, bir grup kalburüstü insanla sınırlı kalmamalı. Mutlaka halka açılmalı. Asıl ona bir şeyler anlatmalı, öğretmeli.[276]

f) Vakfın Söylemi

Amerika'daki Yunan, Ermeni, Kürt ve insan hakları savunucusu örgütlerinin Türkiye Cumhuriyeti'ne yönelttikleri eleştirilere karşı Türkiye Cumhuriyeti'nin savunma amacıyla ilanihaye tekrarladığı temalar a) "Engizisyondan ve zulümden kaçan Yahudilere kucak açan Osmanlı Devleti", b) "Nazi iktidarından kaçan Alman Yahudisi bilim adamları ile Yahudi mülteciler için güvenli bir sığınak olan Türkiye Cumhuriyeti", c) "Nazi işgali altındaki ülkelerde yaşayan Türk Yahudilerini Soykırım'dan kurtaran Türk Başkonsolosları" idi. Nitekim Marsilya eski Başkonsolosu Necdet Kent ile Rodos eski Başkonsolosu Selahattin Ülkümen'in İkinci Dünya Savaşı sırasında Türk pasaportuna sahip Yahudileri Nazilere teslim

---

275 Yahudi Kültür Günü Avrupa Günü 1996 yılında başlatılan ve sonrasında Avrupa Yahudi Cemaatleri Konseyi öncülüğünde yayılan ve kültürel etkinliklerin yer aldığı bir gündür. Türkiye'de bu etkinlik ilk kere 2002 yılında yapıldı. Her yılın Eylül ayında İstanbul'da düzenlenen ve bir tam gün süren bu etkinlikler halkın serbestçe girebildiği sinagoglar ve diğer mekânlarda cereyan etmekte ve Türk Yahudilerinin kültürünü yansıtmakta.

276 Tülay Gürler, (derl.), 2008, s. 207-208.

etmeyişleri etkili bir kampanyayla tanıtılacaktı.[277] *Yad Vashem*'in Selahattin Ülkümen'i "uluslararası dürüst" olarak kabul etmesinde de *Itahdut* ve Türkiye Hahambaşılığı etkin rol oynayacaktı.[278]

Sürekli tekrarlanan bu konularla verilmek istenen mesaj Yahudilere karşı böylesi olumlu bir geçmişe sahip olan Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nin "Ermenileri soykırıma tâbi tutma" gibi bir insanlık suçunu işlemiş olamayacağıydı. Türkiye Cumhuriyeti'nin "Osmanlı Devleti'nin Yahudilere gösterdiği hoşgörü"nün ne zaman gündeme getirdiği incelendiğinde bunun genellikle "Ermeni soykırımı meselesi" bağlamında olduğu görülebilir. Örneğin 15 Temmuz 1984 günü Paris, Orly Havaalanı'nda THY bankosuna bombalı saldırı düzenleyen ve altı kişinin ölümüne neden olan ASALA teröristlerinin yargılanmaları sırasında uzman tanık olarak dinlenen Prof. Dr. Mümtaz Soysal,[279] 24 Nisan gününün "İnsanlık Dışı Davranışları Millî Anma Günü" olarak ilân edilmesi için Temsilciler Meclisi'ne sunulan ancak yaklaşan başkanlık seçimi nedeniyle ertelenen 247 sayılı ortak Karar Tasarısı karşısında Başbakan Özal,[280] Council of Foreign Relations (CFR)'daki konuşmasında Devlet Başkanı Kenan Evren hep

---

277 "Also Turks saved Jews" (İbranice), *Davar*, 26 Nisan 1988 / "Can borcu'na, teşekkür ", *Hürriyet*, 12 Haziran 1988 / Çetin Yetkin, "Türk'e insanlık ödülü", *Milliyet*, 23 Haziran 1990 / Ernie Meyer, "Turkish diplomat honoured for saving Jews from Nazis", *The Jerusalem Post*, 27 Haziran 1990 / Laura Cohen, "Israel Pays Tribute to Turkish Diplomat's Courage", *Jewish Journal*, 29 Haziran 1990 / Rachel Bortnick, "Turkish 'Righteous Gentile' Honored by Yad Vashem", *The Turkish Times*, 15 Ağustos 1990 / Ayhan Özer, "A Turkish Schindler: The Rescue of Turkish Jews from WWII France", *The Turkish Times*, 1 Ağustos 1995 / Batsheva Tsur, "Righteous Gentile status requested for Turkish diplomats", *The Jerusalem Post*, 14 Mayıs 1996 / Menachem Shalev, "How 2 Turkish diplomats managed to save Jews during WWII", *The Jerusalem Post*, 14 Nisan 1998.

278 *Itahdut* Arşivi, Itahdut'un Yad Vashem'e yazdığı 2 Haziran 1988 tarihli mektup. Selahattin Ülkümen'in İsrail'i ziyareti için bkz. Niso Kaneti, "Selahattin Ülkümen ile bir hafta", *Dostluk*, Ağustos-Eylül 1990, Sayı 31, s. 7-8.

279 "Türkiye'nin tutumu örnek gösterildi", *Şalom*, 6 Mart 1985. Soysal şöyle konuşacaktı: "1492 yılında İspanya'da enkizisyondan kurtularak o ülkeden ayrılan Yahudilerin, Osmanlı İmparatorluğu'na gelip yerleşerek yeni hayatlarını başlamalarının 500. yıldönümü kutlanacak Osmanlı İmparatorluğu'nu itham etmeden önce, bu gerçekleri bilmek lazımdır. Azınlıkların Türkiye'de kötü muamele gördükleri iddialarını kesin olarak reddederim."

280 "Çirkin politika", *Cumhuriyet*, 15 Eylül 1984.

"500 yıldan beri Türkiye mutluluk ve barış içinde yaşayan Yahudiler" referansını kullanacaklardı.[281]

Etkinlikler sırasında kamuoyunu etkileme yöntemlerinin en temel olanı kullanılacaktı: aynı mesajı biteviye tekrarlamak. Sürekli tekrarlanan bu söylemde en önemli özellik mesajın "olumlu" oluşuydu. Yunan, Kürt ve Ermeni örgütlerinin "olumsuz" söylemlerine kıyasla 500. Yıl Vakfı, Amerikan Yahudi örgütleri, Türk-Amerikan dernekleri, T.C. Dışişleri Bakanlığı ve Türkiye Hahambaşılığı'nın seslendirdikleri bu "olumlu" söylem tekrarlanırken Cumhuriyet döneminde cereyan eden azınlık karşıtı bütün olaylar, ya es geçildi, yahut da önemsizleştirildi. 500. Yıl Vakfı Koordinatörü Harry Ojalvo bu önemsizleştirmeyi "Türk-Yahudi münasebetlerinde 500 senelik bir çizgi çizecek olursak bembeyaz bir çizgide iki kara nokta, diğer bazı memleketlerde kara noktalarla dolu kıpkırmızı bir çizgidir" satırlarıyla dile getirecekti.[282]

Vakfın dillendirdiği güzelleştirilmiş tarih anlatımı sistematik bir şekilde sürdürüldü. Türk Yahudilerini tanıtır bir filmin çekimi için 500. Yıl Vakfı ile sözleşme imzalayan Amerikalı fotoğrafçı Laurence Salzmann'ın hazırladığı *Turkey's Sephardim, 500 Years* belgesel filmi "beş asırlık beraberce huzurlu yaşamı yeterince vurgulamadığı, görüntülenen sinagogların kırık dökük durumları, filmde değişik alanlarda başarılı olmuş Yahudi şahsiyetlere yer verilmediği, görüntülenen yerlerin eski–püskü yerler olması" gibi gerekçelerle vakıf tarafından beğenilmeyecekti.[283] Bu memnuniyetsizliği filmin ilk gösterimini izleyen The Quincentennial Foundation (USA) Inc. Genel Müdürü Ivan Schick[284] ve Prof. Dr. Stanford J. Shaw da paylaşacaklardı. Shaw Salzmann'a yazdığı mektupta da Türkiye'yi iyi tanıtmadığını vurgulayacaktı.[285] 500. Yıl Vakfı belgeselde orta sı-

---

281 "Kıbrıs, ilişkileri etkilemesin", *Cumhuriyet*, 1 Temmuz 1988.

282 Harry Ojalvo, 2004, s. 120.

283 Manajans Thompson A.Ş. Arşivi, Naim Güleryüz imzalı tarihsiz rapor.

284 Manajans Thompson A.Ş. Arşivi, 22 Mart 1990 tarihli Yürütme Kurulu Toplantı Gündemi.

285 Manajans Thompson A.Ş. Arşivi, Stanford J. Shaw'ın Laurence Salzmann'a gönderdiği 22 Mart 1990 tarihli yazısı.

nıfa mensup *Ladino* konuşan, iskambil oynayan Yahudi erkek ve kadınlarla, sokaklarda dolaşan çarşaflı kadın görüntülerinin yer almasından memnun kalmamıştı. Belgeselde tanıklık yapan bir Yahudi'nin 1934 yılında Trakyalı Yahudilere yönelik yağma olayını anlatan konuşması da sansürlenecekti.[286] Benzer bir şekilde Washington, D.C. de yaşayan İstanbullu Türk Yahudisi fotoğraf sanatçısı Maurice Asseo'nun Ivan Schick'e yolladığı Istanbul'u tanıtır video filmi de "Batılı bir hayat tarzını benimsemiş çağdaş Türkiye" imgesini yansıtmak yerine İstanbul'un atlı arabalarını, ahşap evlerini ve daracık yollarını göstermesinden ötürü reddedilecekti.[287]

Bu tanıtım kampanyasında en ilginç özellik 500. Yıl Vakfı, Türkiye Hahambaşılığı, T.C. Dışişleri Bakanlığı ve siyasetçilerin türdeş bir lisan kullanmalarıydı. Bunun nasıl gerçekleşebildiği sualine verilen en berrak cevap Üzeyir Garih'in bir mülakat sırasında "Türkiye'nin tanıtımı için lobicilik yaparken, resmî görüş ile nasıl paralellik sağlıyorsunuz?" sorusuna verdiği şu cevaptı:

> Biz buna dikkat ediyoruz. Ankara'da Türk Tanıtma Vakfı ve Dışişleri Bakanlığı ile Genelkurmay'dan bu işe tahsis edilmiş insanlar var. Biz, onlarla temas ederek, 'Nasıl tanıtmamızı istiyorsunuz?' diye soruyoruz. Ben menfi bir tanıtma yapmak istesem kimseye sormam için bir sebep yok. Ama biz bu işi Türkiye menfaatlerine uygun olarak yapmak için danışıyoruz. Bize bazı mesajlar geliyor. Biz de konuşmalarımıza bunları değerlendiriyoruz. Türkiye bu ikna görevini nasıl yapacaktır? Oradaki Musevi kanalıyla etki altında tutarak yapacaktır. Bundan daha tabiî bir şey göremiyorum. İsrail de aynı şekilde yapıyor. Şimdiye kadar bu hep amatör olarak yapıldı. Şimdi 500. Yıl Vakfı ile profesyonel bir mekanizma devreye sokuldu. [288]

---

[286] Laurence Salzmann ile 11 Temmuz 2001 tarihli görüşme.

[287] American Sephardi Federation Arşivleri, The Records of The Quincentennial Foundation, Series 1, General Agenda, 1989, June 1991, Genmar Corporation'un Maurice Asseo'ya yolladığı 31 Mayıs 1991 tarihli mektup.

[288] Barlas Yurtsever – Azime Açan, "Türkiye'ye borçluyum", *Ekonomik Panorama*, 10 Aralık 1989, Yıl 2, Sayı 49, s. 44-45, 45. 2001 yılında bir cinayete kurban giden Üzeyir Garih'in lobi faaliyetleriyle ilgili olarak gazeteci Sami Kohen şu değerlendirmede bulunacaktı: "Garih, gerektiği hallerde 'gönüllü bir hariciyeci' gibi çalışırdı. Böyle bir 'görev' anlayışıyla kendisi yurtdışında ve içinde yabancı devlet büyük-

Bu söylem askerî idarenin vesayetinden yeni kurtulan, dolayısıyla otoriter bir zihniyetin halen egemen olduğu, demokratikleşme ve ifade hürriyeti arayışlarının henüz pek yaygın olmadığı, "azınlıkların Cumhuriyet dönemi yaşantıları" ve "Ermeni soykırımı meselesi" konularında Türkiye'nin resmî görüşü dışında başka görüşlerin henüz dile getirilemediği bir ortamla uyum halindeydi. Ancak aynı ortamın giderek serbestleşmesi ve eleştirel yaklaşan araştırmaların çoğalmasıyla bu söylemin miadını doldurmaya başlayacağı aşikârdı. Bunun farkına varılması için birkaç yılın daha geçmesi gerekiyordu ancak öncü ipuçları 1992 yılında mevcuttu. Bunlar da vakfın etkinliklerine getirilen eleştirilerdi.

g) Vakfın Söylemini Eleştirenler

500. Yıl Vakfı'nın düzenlediği etkinliklerde karşılaştığı en önemli güçlük kamuoyuna mal olduğundan unutturulması mümkün olmayan Varlık Vergisi Kanunu'nun gayrimüslim yurttaşlara yönelik ayrımcı uygulamasıydı. Aslında Varlık Vergisi Kanunu meselesini çözmek son derece kolaydı. Cumhurbaşkanı Turgut Özal veya Başbakan Süleyman Demirel kutlamaları vesile ederek gayrimüslim yurttaşlardan özür dileyen bir bildiri yayınlaması halinde bu ayıp aşılabilirdi. Nitekim Prof. Dr. Stanford J. Shaw da Manajans Thompson A.Ş. Başkanı Eli Acıman'a gönderdiği bir mektupta böylesi bir resmî bildirinin hoş bir davranış olacağını yazacaktı.[289] Ancak bu hiçbir zaman gerçekleşmeyecekti.

500. Yıl Vakfı, cemaat liderleri, resmî makamlar ve medyanın önde gelen yazarları tarafından dillendirilen tarih anlatımına az sayıda gazeteci, araştırmacı ve öğretim üyesi karşı çıkacaktı.[290] Kürt

---

leri ile ve diplomatları ile temas kurar, onlara Türkiye'nin davasını anlatır, inandırıcı argümanlarını aktarırdı. Garih bu tür faaliyeti en kritik zamanlarda ABD ve Avrupa ülkeleri (ve de AB) nezdinde büyük bir özveri ile yürüttü." (Sami Kohen, "Dışişleri görevlisi gibi idi...", *Milliyet*, 28 Ağustos 2001.)

289 Manajans Thompson A.Ş. Arşivi, Stanford J. Shaw'ın Eli Acıman'a gönderdiği 31 Ağustos 1989 tarihli yazısı.

290 Çetin Altan, "Susmak, suça ortak olmaktır", *Sabah*, 2 Temmuz 1992 / Mehmet Altan, "İkinci Bayezid, Musevi vatandaşlarımız ve Oğuz...", *Sabah*, 19 Temmuz 1992 / İsmail Beşikçi, "500. Yıl kutlamaları", *Özgür Gündem*, 24 Temmuz 1992.

okurlara seslenen *Özgür Gündem* gazetesi yazarı A. Medyalı içinse etkinlikler sırasında kullanılan tarih anlatımı, "İnsan hakları, azınlık hakları, hoşgörü, vb. çağdaş ve güncel değerler açısından Türkiye Cumhuriyeti'ne puan kazandırmaya ve bu konularda gerçekten kötü olan sicilini unutturmaya çalışan" bir anlatım olduğu gibi, ileri sürülen savların bir çoğu yanlıştı, gerçekler de tahrif edilmişti.[291]

Etkinliklerin amacı Türkiye Cumhuriyeti'ni parlak bir ışık hüzmesi altında tanıtmak olduğundan 500. Yıl Vakfı bu eleştirileri dikkate almayacaktı. Kamuya mal olduğu için örtbas edilmesi imkânsız olan "Varlık Vergisi" konusu tartışmaya açıldığında ise Jak Kamhi şu cevabı verecekti:

> Varlık Vergisi'nden bahsederler, kabul ederim. Bir hata olmuştur. Bir ara Türkiye'de vuku bulan acı hadiselerden bahsederler, onlar da vuku bulmuştur. Sonunda şunu söylerim her ülkenin bir günahı, bir sevabı var. Türk toplumunun günahlarını bir tarafa, sevaplarını bir tarafa koyarsanız, bunun muhasallası [sonucu] çok müspettir.[292]

Amerikalı tarihçi Prof. Howard M. Sachar'ın Jak Kamhi'yi ziyareti sırasında da Kamhi Varlık Vergisi'nin sadece gayrimüslimlere karşı uygulanmadığını, din farkı olmadan bütün varlıklı tüccarlara uygulandığını belirtecek, Varlık Vergisi nedeniyle servetlerini kaybeden ve iflas eden Yahudileri ise "Türkiye'de kök salmamış kimseler" olarak niteleyecekti. Kamhi'nin "Ermeni meselesi" ile ilgili suale cevabı ise şöyleydi:

> Gayet basittir. Onlar haindi. Rusların ajanlarıydı. 1915 tehciri Türkiye'yi korumak için yapılmıştı. Ermenilere karşı uygulanan siyaseti tasvip etmiyorum fakat bu trajedinin müsebbipleri olarak Ermeni ajan provokatörlerini suçlamalıyız.[293]

---

[291] Dr. A. Medyalı, "İspanyol Yahudilerinin Osmanlı ülkesine göçü ve 500.Yıl Vakfı'nın işlevi", *Özgür Gündem*, 1 Ağustos 1992.

[292] Suay Aksoy, "Jak Kamhi ile 500. Yıl üzerine", *Marie Claire*, Ocak 1992, s. 35-40, 40.

[293] Howard M. Sachar, 1994, s.115.

h) İslâmî Basının Tepkisi

500. Yıl Vakfı'nın hedeflediği Türkiye-İsrail yakınlaşması İsrail Devleti'nin meşruiyetini kabullenmeyen İslâmî kesimin tavrına tamamen tersti. Her ne kadar 500. Yıl Vakfı Başkan Vekili avukat Yako Veissid vakfın Türkiye'nin dış ülkelerde tanıtımını yapmasının dışında başka hiçbir siyasi amacı olmadığını beyan etse de İslâmî basının buna inanması imkânsızdı.[294] Bu nedenle 500. Yıl Vakfı'nın faaliyetlerinin basında yer almaya başlamasıyla birlikte İslamî basın tepki göstermeye başlayacaktı.[295] *Millî Gazete* yazarı Ahmet Varol'a göre vakfın amacı "gerek Türkiye gerekse dünya kamuoyunda oluşmuş olan siyonizm ve Yahudi aleyhtarı imajı tamamen silmek veya en azından hafifletmek" ve "Türkiye-İsrail ilişkilerinin geliştirilmesi" idi ve bu kısmen doğru bir tespitti.[296] Bir diğer yerinde tespitse amacın Türkiye'nin AB'ye girmesini sağlayacak çalışmalar yapmak, Türkiye ile İsrail'in Ortadoğu'nun güvenliğini birlikte sağlaması ve Filistin olayları nedeniyle Türk kamuoyunda İsrail'e karşı oluşan husumeti yok etmek olduğuydu.[297]

Millî Gazete 500. Yıl Vakfı Başkanı Jak Kamhi'nin "Türkiye'ye minnet borcumuzu ödüyoruz" sözlerini de eleştirerek asıl minnet borcunun Türkiye Cumhuriyeti'ne mi yoksa, "kapı dışarı edilen biçare Yahudileri gölgesine almasını sağlayan hoşgörünün sahibi Devleti Aliye'ye ve ona bu hoşgörüyü kazandıran yüce İslam dini-

---

294 "Av. Yako Veissid: Bizim gayemiz geri kalmış Türkiye'nin tanıtılmasıdır", *Yörünge*, 24 Şubat-1 Mart 1992, Yıl 2, Sayı 66, s. 12.

295 Kemal Çekal, "Neyin Kutlaması?", *Yeni Asya*, 10 Mart 1990 / *Cuma* dergisinin 29 Kasım – 5 Aralık 1991 tarihli sayısı 500. Yıl Vakfı aleyhinde yazılarla doluydu. Tamamı *Millî Gazete*'de yayınlanan şu yazılara örnek olarak şunlar gösterilebilir: Yasin Hatipoğlu, "Yahudiye dikkat", 6 Kasım 1985 / Mehmet Terzi, "Yahudi hikâyesine 2 milyar", 13 Kasım 1990 / "CNN; Siyon yılanı, 500. Yıl Vakfı ve Laleli Camisi", 23 Ocak 1991 / "Türkiye'yi Yahudiler mi yönetiyor?", 9 Şubat 1991 / "The European gazetesinde çıkan haberin özeti – Türkiye'de Yahudiler çok memnun", 7 Aralık 1991.

296 M. Ahmet Varol, "Türkiye Yahudileri'nin 500.Yılı", *Millî Gazete*, 9 Ağustos 1992. Bu yazı dizisi 7-10 Ağustos 1992 tarihleri arasında yayınlanmıştır.

297 Naci Yengin – Hikmet Kurtuluş, "500. Yıl Vakfı şükran mı, hürriyet mi?", *Yörünge*, 24 Şubat-1 Mart 1992, Yıl 2, Sayı 66, s. 12.

ne karşı mı olmalı?" mı sorusunu sorarak Yahudilerin bir şeriat devleti olan Osmanlı Devleti'ne teşekkür etmeleri gerektiğine dikkati çekecekti.[298]

İslamî cenahın kutlamalara gösterdiği tepkinin dramatik bir örneği 1 Mart 1992 tarihinde iki Hizbullah örgütü üyesinin Neve Şalom Sinagogu'na el bombalarıyla saldırmalarıydı.[299] Gala gecesine katılmak üzere gelen İsrail Cumhurbaşkanı Chaim Herzog'un İstanbul'u ziyareti sırasında El Al Havayolları'nın bürosu taşlanacaktı.[300] İslâmî basın hem Herzog'un ziyaretini,[301] hem de gala gecesini protesto edecekti.[302] 500. Yıl Vakfı kutlamalarına bir diğer tepki şekli antisemit yayınlardaki gözle görülür artıştı. Sadece 1992 yılında ünlü düzmece antisemit eser *Siyon Önderlerinin Protokolleri* sekiz kere yayınlanacaktı.[303]

---

298 M. Ahmet Varol, "Türkiye Yahudileri'nin 500.Yılı", *Millî Gazete*, 10 Ağustos 1992.

299 Fuat Duatepe – Erkan Avcılar, "Sinagog'a ikinci bomba", *Milliyet*, 2 Mart 1992.

300 Şener Kılıç, "El Al bürosuna taşlı-sopalı saldırı", *Tercüman*, 17 Temmuz 1992.

301 "Herzog'u istemiyoruz. Filistin'de yaptığınızı asla unutmayacağız, *Millî Gazete*, 15 Temmuz 1992 / "Herzog'dan Özal ve Demirel'e karşı Ortak Cephe teklifi", *Millî Gazete*, 19 Temmuz 1992 / Malik Akbaş, "Herzog ve Endülüs", *Millî Gazete*, 22 Temmuz 1992.

302 Abdullah Altay, "Yahudi'ye bu ne sevgi", 6 Mart 1992 / Zeki Ceyhan, "Tehlikeli ilişkiler, dostluklar", 6 Mart 1992 / Mehmed Şevket Eygi, "Siyonistlerin densizliği", 9 Nisan 1992 / Ahmet Akgül, "Türkiyeli Yahudiler yahut Yahudi Türkler", 20 Nisan 1992 / M. Fatih Saraç, "Hacı Türkeş Yahudi Vakfında ne arıyorsunuz?", 5 Haziran 1992 / "Özal ile Demirel Yahudilerin hatırı uğruna barışıyor. 16.07.1992 akşamı Dolmabahçe'de yan yana oturacaklar", 15 Temmuz 1992 / M. Fatih Saraç, "Çırağan Sarayı'na siz de davetli değil misiniz?", 17 Temmuz 1992 / "Osmanlılık ruhunu yitiren uşaklar, kimdi 500. Yıl Vakfı'nın başkanı", 17 Temmuz 1992 / "Devlet erkanı Dolmabahçe'de ecdadımızın kemiklerini sızlattı. Siyonist lidere resmî geçit", 18 Temmuz 1992 / "Müslümanlardan protesto", 18 Temmuz 1992 / Mehmet İslamoğlu, "500. Yıl ve İstanbul'un Fethi", 19 Temmuz 1992 / Sadık Albayrak, "Osmanlı da neymiş?", 21 Temmuz 1992 / Ferhat Koç, "Hoşgörünün karşılığı", 21 Temmuz 1992. / *Millî Gazete* dışındaki yayınlar için bkz: "Yahudiyle dostlukta 500. Yıl Umut Ülkesi Türkiye", *Mektup*, Ağustos 1992, s. 4 / Ali Gözcü, "T.C. siyonizmin önünde eğiliyor", *Haksöz*, Ağustos 1992, Sayı 17, s. 4-5 / "500. Yıl'la keşfettiklerimiz", *Altınoluk*, Ağustos 1992, Sayı 78, s. 46-47 / Vedat Saydam, "Herzog'un ziyareti: TC-İsrail ilişkisinin doğal yüzü", *Tevhid*, Ağustos 1992, Yıl 3, Sayı 32, s. 18-21.

303 Rıfat N. Bali, 2001, s. 331.

Ancak en önemli tepkisel antisemit yayın Adnan Hoca lâkabıyla tanınan ve Harun Yahya müstear adıyla yayınlar yapan Adnan Oktar'ın öncülüğünde kurulan Bilim Araştırma Vakfı'nın 1991-92 yıllarında kitlesel bir şekilde dağıttığı kitaplar, *Rönesans* dergisi ve *Son Mesaj* gazetesiydi. Bilim Araştırma Vakfı'nın 500. Yıl Vakfı'nın etkinliklerinin yapıldığı yıllarda hiçbir engellemeyle karşılaşmadan sürdürdüğü bu yoğun antisemit propaganda Türk Yahudi toplumu ile İsrail ve Amerika'da yaşayan Türk kökenli Museviler arasında şaşkınlıkla karışık büyük bir üzüntü ve hayal kırıklığı yaratacaktı.[304] Antisemitizmle mücadele eden Amerikan Yahudi kuruluşu ADL hükümetin *Son Mesaj* gazetesini kınamasını ve cezalandırmasını isteyecekti.[305] *The Jerusalem Post* gazetesi[306] ve Institute of Jewish Affairs bu yayınları protesto edeceklerdi.[307] Türkiye Hahambaşılığı ise Devlet Güvenlik Mahkemesi Savcılığı'na başvurarak *Son Mesaj* aleyhinde soruşturma açılmasını talep edecekti.[308] "Yahudiler hakkında ağır ithamlarda bulunarak, halkı kin ve düşmanlığa tahrik ettiği" iddiasıyla açılan soruşturma[309] 1993 yılının Eylül ayında sonuçlandığında mahkeme *Son Mesaj*'ın "bilinçli bir şekilde Türkiye Yahudi cemaati aleyhinde tahrik edici yayında bulunduğu"na dair kanıt bulunmadığı gerekçesiyle kovuşturmaya

---

304 Bu tepkiler için bkz. "Rönesans ve antisemitizm", *Şalom*, 30 Ekim 1991. Bir diğer tepki de Türk kökenli İsraillilerden geldi. Yakup Barokas, "Siyonistlere ve Masonlara dikkat!", *Haber*, 15 Kasım 1991/ Yakup Barokas, "Türk Yahudi toplumuna karşı antisemit yayınlar yoğunlaşıyor", *Haber*, 13 Aralık 1991. Amerika'daki Türkiye kökenli Yahudilerin protestosu için bkz. AJA, Koleksiyon MSS 604, Kutu 2, Dosya 1, Alber Amateau evrağı, Albert Amateau'nun 25 Ağustos 1992 tarihli yazısı.

305 "ADL Calls on Turkey to Denounce Antisemitic Newspaper", ADL Basın Bülteni, 23 Haziran 1992.

306 Alexander Zvielli ve David Bar-Illan, "Don't laugh! This Turkish fantasy is dangereous", *The Jerusalem Post*, 8 Ağustos 1992, s. 8A.

307 Alexander Zvielli ve David Bar-Illan, "Don't laugh! This Turkish fantasy is dangereous", *The Jerusalem Post*, 8 Ağustos 1992, s. 8A. "Antisemitic publications circulating widely in Turkey", *Institute of Jewish Affairs, Intelligence Report*, Sayı 3, Ocak 1992.

308 *Institute of Jewish Affairs*, 1993, s. 59.

309 "Yahudiliğe itham davası", *Cumhuriyet*, 29 Aralık 1992.

gerek görmeyecekti.[310] Ancak en önemli tepki 28 Ocak 1993 tarihinde İslâmî Hareket Süreci adlı terör örgütü tarafından Jak Kamhi'ye karşı düzenlenen ve Kamhi'nin yara almadan kurtulacağı suikast girişimi olacaktı.[311]

i) Türk Yahudi Toplumunun Tepkisi

Türk Yahudi toplumunun onlarca yıl boyunca ketumiyet ve görünmezlik üzerine inşa ettiği bir hayat tarzı 500. Yıl Vakfı'nın etkinlikleriyle ciddi bir değişime uğrayacaktı. "Görünmezlik" şu anlama geliyordu: (a) Türkler ile Yahudiler arasındaki ilişkilerde, Cumhuriyet döneminde Türkiye'deki hayat hakkında kamusal alanda verilen beyanatlarda ve resmî makamlarla olan ilişkilerde kullanılan söylem (olumlu) ile Türk Yahudi toplumu içinde kullanılan söylemin (olumsuz) birbirleriyle tamamiyle zıt olması, (b) Türk toplumuyla olan ilişkilerin azami derecede mesafeli olması, (c) Türkiye Cumhuriyeti'ni eleştirebilecekleri endişesiyle yabancı medya mensupları ve sivil toplum kuruluşu temsilcilerine mülakat verilmemesi, (d) kamusal alanda Türk Yahudi toplumuna karşı olumlu veya olumsuz bir tepki yaratabilecek her türlü davranıştan kaçınılarak Yahudilere karşı öfke ve kıskançlık duyguları yaratma fırsatının verilmemesi, (e) düğün, *Bar Mitzva* gibi kutlamaların aleni bir şekilde ve Türk toplumunda kıskançlık yaratabilecek lüks mekânlarda yapılmaması.[312]

Türk Yahudi toplumunu koruma altına alan işte bu görünmezlik zarını Jak Kamhi'nin öncülüğünde kurulan 500. Yıl Vakfı yırtmış ve Türk Yahudi toplumunu "görünür" kılmıştı. Ancak bu görünürlülüğün antisemit yayınları tetiklemesi ve iki Hizbullah örgütü üyesinin Neve Şalom Sinagoğu'na saldırmasına yol açması Ya-

---

310 *Institute of Jewish Affairs*, 1994, s. 87.

311 Suikastçiler yargılanıp 15'er yıl ağır hapis cezasına mahkûm edileceklerdi. (Serhat Oğuz, "Kamhi suikastçılarına 15'er yıl ağır hapis", *Milliyet*, 24 Kasım 1994.) Sanıklardan üçü önce idam cezasına çarptırılmış sonra bu ceza ömür boyu ağır hapse çevrilmişti. Gıyabi tutuklu sanıklardan Yaşar Polat olaydan on yıl sonra yakalanacaktı. Bkz. Beril Özcan, "10 Yıl sonra yakalandı", *Milliyet*, 2 Şubat 2003.

312 Shaul Tuval, 1999, s.176-177.

hudi halkını rahatsız edecekti. Orta yaşlı bir Yahudi kadın esnaf "Özal'a gidip 'teşekkür ederiz' dediler. Neden orada durmuyorlar? Neden konser, yemek, davet ve sergiler düzenlemekteler? Neden daima dikkati kendilerine çekerler?" sözleriyle 500. Yıl Vakfı'nın kutlamalarını eleştirecekti.[313] Buna mukabil bir Yahudi lider ise bizzat Turgut Özal'ın kutlamaların şaşaalı bir şekilde yapılmasını istediğini belirtecekti.[314]

Jak Kamhi cemaat içindeki fikir ayrılığını teyit etmekle birlikte antisemitizmin artmasında 500. Yıl Vakfı etkinliklerinin neden olduğuna katılmayacaktı.[315] İstanbullu Yahudilerin etkinliklere katılımı ise son derece marjinaldi. Bunun bir nedeni Türk Yahudi toplumunun etkinlikler sırasında tarihî gerçeklerin bu derece çarpıtılmasını kabul edememesiydi. Bir diğer nedeni Jak Kamhi'nin faaliyetleri tek elden âdeta "diktatörvari" bir şekilde yürütmesinin çok kişide olumsuz etki yaratmasıydı.[316] Türk Yahudi toplumu içinde kutlamalarla ilgili yayın ve beyanatlarda kullanılan güzelleştirilmiş tarih anlatımına karşı olan kesim Tek Parti döneminde yaşananları hatırlayan yaşlılar ile Hahambaşı David Asseo idi. Bu görüşte olanlar geçmişin sadece iyi yanlarının anılmamasını, iyi ve kötü yanlarıyla geçmişin tam bir bilançosunun yapılmasını arzu etmekteydi.[317] Bir gözlemci cemaat içindeki bu fikir ayrılığını şöyle dile getirmekte:

> Cemaat içinde 'yağcılık yapıldığı' şeklinde de eleştiriler var. '500 yıllık beraberlik süt liman geçmedi. Özellikle Cumhuriyet dönemi' itirazları yükseltiliyor. Vakıf yöneticileri ise bu dönemde Türk devletiyle Yahudiler arasındaki eski hesapların gündeme getirilmesini istemiyorlar.[318]

---

313 "500. Yıl Vakfı Yahudi cemaatini ikiye böldü", *İkibin'e Doğru*, 26 Temmuz 1992, Yıl 6, Sayı 30, s. 18-19.

314 D.N.ile 21 Mayıs 2002 tarihli görüşme.

315 "500. Yıl Vakfı Başkanı Jak Kamhi 'Bazı itirazlar olması normaldir'", *Ekonomik Panorama*, 29 Mart – 5 Nisan 1994, Yıl 5, Sayı 14, s. 13.

316 Shaul Tuval, 1999, s. 186-187.

317 Shaul Tuval, 1999, s. 180-181.

318 "500. Yıl Vakfı Yahudi cemaatini böldü", *İkibin'e Doğru*, 26 Temmuz 1992, Yıl 6, Sayı 30, s. 18-19.

500. Yıl Vakfı'nın üstlendiği misyonun karşılıksız kalmaması gerektiğini savunan bir kesim de mevcuttu. Bu fikri savunanlara göre Devlet'ten alınması gereken karşılık Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana hukuki bir statüye kavuşturulmamış olan cemaatin bu muğlak durumunun çözümlenmesi, başta Dünya Yahudi Kongresi olmak üzere uluslararası Yahudi örgütlerine resmen üye olunmasına izin verilmesiydi.

Ancak kutlamalardan sadece bir yıl sonra 1993 yılının Temmuz-Ağustos aylarında basında yer alan ve tarihe "İSKİ skandalı" adıyla mal olan yolsuzluk soruşturması hem Türkiye'yi, hem de Türk Yahudi toplumu oldukça meşgul edecek ve Türk Yahudi liderlerini sıkıntıya sokacaktı. Dönemin İSKİ Başkanı Ergun Göknel'in işadamlarından rüşvet aldığının anlaşılması ile patlayan "İSKİ Skandalı"nda Türk Yahudi toplumu liderlerinin Göknel'e 800.000 dolar "borç" verdikleri iddia edilecekti. 1993 yılının Temmuz-Ağustos ayları boyunca basını meşgul eden bu olaya adları karışan Türk Yahudi işadamları yapılan soruşturma sonucunda aklanacak ancak olayı fırsat bilen İslâmi basın haftalar boyunca çoğu zaman antisemit bir söylem ve çizgiyle yayınladığı karikatür, haber ve köşe yazılarıyla olayı bir "Yahudi komplosu" olarak sunacaktı.[319] İslami basının Türk Yahudisi işadamları ile cemaat liderlerinin adlarının bu yolsuzluğa karışmasını vesile ederek günler boyunca antisemit çizgide yayın yapması üzerine Devlet'ten bir karşılık talep edilmesini savunan kesim bu fikrinden vazgeçecekti.[320]

500. Yıl Vakfı'nın düzenlediği kutlamalar Türk Yahudi toplumunun tabanına bir özgüven duygusu da yerleştirmeyecekti. Bu tuhaf durumda antisemit yayınlarda görülen artış etkiliydi. Tabanda daima bir güvensizlik ve korku mevcuttu. İsrail'in İstanbul Başkonsolosu Yigal Lavie de Türk Yahudi toplumundan söz ederken "Her zaman korku içindeler. Değişik bir zihniyet. Bugün sadece Doğu Av-

---

319 Bu konu hakkında bkz. Nurdan Erbuğ, 1994; Ergun Göknel, 2004, s. 79-82. Skandalda adı geçen cemaat lideri Bensiyon Pinto'nun konuyla ilgili anıları için bkz. Tülay Gürler (derl.), 2008, s. 152-157.

320 Shaul Tuval, 1999 s. 173-175.

rupa ile ilgili kitaplarda bu tür korkuyu okuyabilirsiniz" gözleminde bulunacaktı. Hahambaşı David Asseo'nun "Burası bir demokrasi. Bütün yurttaşlarının haklarını koruyan bir hükümet var. Hiçbir korkumuz yok. Ancak yarının ne olacağını kim bilebilir?" sözleri de aynı güvensizliğin dile getirilişiydi.[321] 500. Yıl Vakfı'nın etkinliklerine katılan Fransız *L'Arche* dergisi muhabirine konuşan İstanbullu bir Yahudi Türkiye'deki Yahudilerin "rahatız, mesutuz" şeklinde özetlenebilecek durumunu şu masalı anlatarak izah edecekti:

> İyi besili, şişman bir köpek sıska ve zavallı bir köpeğe rastlar. Sıska ve zavallı köpek şişman köpeğe "boynunda ne var?" diye sorar. "Hiçbir şey" cevabını alır. Sıska köpek tekrar ısrar ettiğinde şişman köpek "efendilerimizin boynuma taktığı tasmadır" cevabını verir. Bu sözler üzerine sıska köpek kaçmaya başlar.[322]

j) Vakfın İletişim Stratejisi ve Sonuçları

Kamuoyunda Yarattığı Etki

500. Yıl Vakfı'nın kullandığı ve Türk Yahudi toplumunun resmî söylemi haline gelen lisanın en önemli vasfı içerdiği tezattı. 500. Yıl Vakfı ve cemaat liderleri bir yandan Musa dininden birer Türk yurttaşı olduklarını vurgularken, diğer yandan "Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nin azınlıklara gösterdiği hoşgörü"ye gönderme yaparak gayrimüslimlerin toplumsal konumlarının aslında zımmiliğin ötesine geçmediğini de itiraf etmekteydiler. Bir *Şalom* gazetesi muhabirinin Türkiye Cumhuriyeti'nin Marsilya Başkonsolosu'na söylediği "içimizde minnet hissi duyuyoruz. [Bizler] Türk'üz diyoruz" sözlerine Başkonsolos'un verdiği şu cevap bu açıdan oldukça anlamlıydı: "Minnet duymak için bizden olma[ma]nız lazım. Siz zaten kendinizi Türk olarak hissediyorsanız minnet duymamanız lazım."[323] Prof. Dr. Ahmet Güner Sayar'ın

---

321 Carl Schrag, "Tempting Fate", *The Jerusalem Post*, 20 Mart 1992, s.13.

322 Roger Ascot, "Les Juifs du Sultan", *L'Arche*, Temmuz – Ağustos 1992, Sayı 420, s. 29-32.

323 Josephine Dayan, "Marsilya ziyaretleri", *Şalom*, 24 Temmuz 1991.

> Şimdi 1492'de Yahudiler ikinci bir Diasporaya maruz kaldılar, İspanyollar'ın sınırdışı ettiği Yahudilere Sultan II.Beyazıt, Osmanlı toplumu kucaklarını açmıştı. Hatırlar mısınız bilmiyorum. 1992'de Atatürk Kültür Merkezi'nde, Türkiye Musevileri, bu gelişlerinin 500. yılını kutladılar. Orada Yahudi cemaati adına konuşan şahsın şu sözleri hafızamda, mermere kazınmış gibi kalmıştır. Aynen şunu söyledi: "Biz Türkiye Musevilerinin, siz Türklere kan borcumuz vardır".[324]

satırları 500. Yıl Vakfı'nın hitap ettiği kitleyi nasıl etkilediği ve farkında olmadan Türk Yahudilerinin toplum içindeki konumlarının zımmilikten ibaret olduğunu açıkça beyan ettiğini göstermekte.

500. Yıl Vakfı'nın söylemi Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihine eleştirel yaklaşan sol ve liberal görüşlü aydınları Türk Yahudi toplumundan uzaklaştıracaktı. Bu tavır kamuoyuna mal olmasından ötürü üstü örtülmesi imkânsız olan Varlık Vergisi konusunun tartışmaya açılması sırasında kendini belli edecekti. Varlık Vergisi'ni inceleyen gazeteci Rıdvan Akar, Prof. Dr. Stanford J. Shaw'nın katıldığı ve dinleyicilerin çoğunluğu İstanbullu Yahudiler olan bir toplantıda gerçekleri dile getirmesinden ötürü haksız yere eleştirilecekti.[325] Almanya'da yaşayan gazeteci Necat Sunar da benzeri bir davranışa maruz kalacaktı. Sunar 500. Yıl Vakfı yöneticisi Nedim Yahya ile olan görüşmesini şöyle anlatmakta:

> Nedim [Yahya] Bey'i İshak Alaton'un tavsiyesi ile aradım. Kendisine Türkiye'deki Yahudiler ile ilgili bir araştırma yapmak istediğimi söyledim. İshak Bey'in önerisiyle kendisinin bana yardımcı olabileceğini hatırlattım. Bunları duyduğunda önce çok sevindi ve Yahudiler ile ilgili yapılacak bir çalışmada bana yardımcı olabileceğini söyledi. Yardımcı olabilmesi içinde benim kendisine düşüncelerimi anlatmam gerektiğini söyledi. Ve ben de kendisine düşüncelerimi aktarmaya çalıştım ve daha konuşmamın başında Varlık Vergisi ile ilgili

---

[324] Tertip Komitesi Prof. Dr. Selçuk Erez – Prof. Dr. Mehmet Saray, *Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu 24-25 Mayıs 2001*, T.C İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü, İstanbul, 2001, s. 534.

[325] Rıfat N. Bali, "Çok Partili Demokrasi Döneminde Varlık Vergisi Üzerine Tartışmalar", *Tarih ve Toplum*, Eylül 1997, Sayı 165, s. 47-59,57.

düşüncemi aktarmaya çalışırken sert bir tepki göstererek, benim Türkiye'yi karalama çabasında olduğumu ve böyle bir niyete sahip olduğumu sert bir ses tonuyla bana anlatmaya çalıştı. Ben de kendisine böyle bir çalışmanın yeni olmadığını ve daha önce de bu konuda kitapların, makalelerin yazıldığını söyledim. Örnek istedi benden. Ben de birkaç kitap ismi verdim hatta Rıdvan [Akar]'ın [*Varlık Vergisi*] kitabını örnek verdim. Yine tepki ile o tür insanların da benim gibi olduklarını ve [Türkiye'yi karalama] düşüncesi ile o kitapları yayınladıklarını, o konuda yazılanların hepsinin yanlış bilgiler içerdiğini, kendisinin 74 yaşında olduğunu ve bir Yahudi olarak en iyi yıllarını 2. Dünya Savaşı süresince Türkiye'de geçirdiğini anlattı. Hatta sadece kendisi değil de diğer Yahudilerin de o dönem Türkiye'de çok iyi koşullara sahip olduğunu söyledi. Kendisine kaynakların olayı bu şekilde aktarmadığını söyledim. O da bana evinde 2000 kitabı olduğunu kitap okumayı, hele tarihle ilgilenmeyi çok sevdiğini ama Türkiye'de böyle bir facianın yaşanmadığını sert bir ses tonu ile anlattı. Sonra yaşımı, mesleğimi sordu. Ben de 29 yaşında olduğumu gazetecilik okuduğumu ve yaklaşık 5 yıldır o meslekte çalıştığımı söyledim. Yine kızgın bir sesle daha dünkü çocuk olduğumu ve gazetecilik kimliğiyle böyle bir çalışmayı yapamayacağımı, böyle bir çalışmayı yapmam için tarihçi olmam gerektiğini söyledi. Sonra beni sorguya çekmeye çalıştı. İşte "Holokost" kelimesinin anlamını bilip bilmediğimi sordu. Ben de ona Almanya'da yaşadığımı, burada okuyup çalıştığımı, kız arkadaşımın Konsatrationslagerlarda [temerküz kamplarında] kalan kadınlar ile ilgili doktora tezini yazdığını aynı zamanda bu faciayı yakında takip etmeye çalıştığımı söyledim. O da bana neden özellikle Türkiye'deki Yahudiler ile ilgilenip de Almanya'da yaşanan soykırımla ilgilenmediğimi sordu. Kendisine o konuda yetkin olmadığımı ve Alman Faşizmi üzerine araştırma yapan arkadaşlarımın beni bu konuya teşvik ettiklerini söyledim. Bu konuşmada sonuç alamayacağımı anlayınca Varlık Vergisi'nden vazgeçip genel olarak Türkiye'deki Yahudiler ile bana kaynak yardımında bulunup bulunamayacağını söyledim. (Çünkü İshak Bey bana onlarda görüntüsel materyelleri olduğunu ve bu materyelleri Profilo'nın binasında sergilediklerini söylemişti.) Hatta kendisi de bana birkaç yıl önce Hamburg'ta bir sergi açtıklarını da söyledi. Kendisi de bana neyi araştıracağımı benim bile bilmediğimi söyledi. Böyle bir çalışma ile yapacağım bir dökümantasyon filminin en fazla 5-6 dakika sürebileceğini ve konu-

nun kimseyi ilgilendirmediğini "çünkü böyle bir şey olmamış" söyledi. Ben de bu konuşmalardan sonra sinirlendim ve kendisine her ne olursa olsun bunu yapacağımı söyledim.[326]

Amerikan Ermeni Toplumunda Yarattığı Etki

500. Yıl Vakfı'nın başlattığı, daha sonra Türk Yahudi toplumu ve İsrail Devleti'nin resmî lisanı haline dönüşen söylem ve faaliyetlerin ana odağı Ermenilerin soykırıma maruz kaldıklarını savunanları dolaylı olarak yalanlamaktı. Bu yüzden Amerikan Ermeni toplumu bu faaliyetlere sert tepki gösterecekti. Amerikan Ermeni toplumu ve bilim adamları Amerikan Yahudi seçkinlerini gayri ahlaki davranmakla eleştireceklerdi.[327] Amerikan Yunan toplumunda da benzer bir tepkiye rastlanacaktı.[328]

k) Hahambaşılığın Beklentilerine Hükümetin Cevabı

500. Yıl Vakfı etkinliklerinin Türk Yahudi toplumuna doğrudan getirisi resmî makamların a) İstanbul, Ulus'ta mülkiyeti Yüksekkaldırım *Aşkenaz* Musevi Sinagogu Vakfı'na ait arazi üzerinde anaokul, ilkokul ve liseden oluşan modern bir eğitim kompleksinin inşasına, b) Balat'taki tarihî Ahrida Sinagogu'nun restore edilmesine, c) Karaköy'deki Zülfaris Sinagogu'nun 500. Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi haline dönüşmesine, d) Samanpazarı'ndaki tarihî Ankara Sinagogu'nun onarım ve restorasyonuna izin vermeleri olacaktı.

Ancak bütün bu kutlamalara, Türk Yahudi toplumunun siyasi otoriteyle olan ilişkilerinin diğer azınlık toplumlarına kıyasla daha imtiyazlı bir görünüm arz etmesine rağmen hükümet Yahudi toplumunun sorun ve kaygılarına kökten bir çözüm getirmeyecekti. Türkiye Hahambaşılığı'nın özellikle kaygılı olduğu iki konu vardı.

---

326 Necat Sunar'ın 11 Eylül 1997 tarihli faksı.

327 Levon Marashlian, "History and Ethics and How Turkey Woos Jews", *The Armenian Weekly*, 8 Ağustos 1987.

328 Titos Leonidas, "American Jews and Turkey", *The Greek American*, nakleden, *The Armenian Weekly*, 7 Mart 1987.

Biri azınlık vakıflarıyla ilgili sorunlar, diğeriyse antisemit yayınların ve beyanatların serbestçe yapılmasıydı.[329] Gerek cemaat liderleri ve gerekse Amerikan Yahudi örgütleri siyasi otoriteyle olan temaslarında azınlık vakıfları sorununu sürekli gündeme getirmelerine rağmen[330] meseleyi kökten çözecek bir yasal düzenleme yapılmayacaktı. Her bir vakada sorun karşılıklı iyi ilişkiler ve uyumlu diyalog sayesinde çözüme kavuşturulacaktı. Kökten bir çözüme kavuşturulması için 2000'li yıllarda kanunlaşacak AB Uyum Yasaları'nı beklemek gerekecekti.

Benzer bir şekilde müesses nizam antisemit yayınlar ve konuşmalar karşısında umursamaz bir tavır takınmaya devam edecekti. Washington'da bulunduğu sırada Başbakan Süleyman Demirel'i ziyaret eden B'nai B'rith International heyeti Necmettin Erbakan ile İbrahim Halil Çelik'in antisemit konuşmaları ve Çelik'in TBMM İnsan Hakları Komisyonu'na üye seçilmesi karşısında duyduğu rahatsızlığı dile getirecekti. Demirel bu şikâyetlere cevaben RP'nin toplumun yüzde 8 ila 10'nu temsil eden bir parti olduğunu, sadece Yahudiler hakkında değil, kendisi hakkında bile saygısız bir şekilde konuştuğunu, bu durumda ne kendisinin, ne de Türkiye'nin RP'den sorumlu olamayacağını söyleyecekti.[331]

---

329 Sam Cohen, "Law causes hardship", *The Jewish Chronicle*, 19 Mart 1982, s. 2.

330 AJC Arşivi, International Relations Department Geographical files, Kutu 7, "Türkiye IRD-IM89", George E. Gruen'in Ira Silverman'a yolladığı 2 Mart 1989 tarihli bilgi notu / AJC Arşivi, International Relations Department Geographical files, Kutu 7, "Türkiye IRD-IM89", George E. Gruen'in Şükrü Elekdağ'a yazdığı 17 Nisan 1989 tarihli yazı.

331 B'nai B'rith International Arşivi, Orient Former District XI, Kutu 38, "Turkey 139", Dan Mariaschin'in 13 Şubat 1992 tarihli notu.

VI- Siyasal İslâmın Yükselişi, Çöküşü ve Dönüşümü (1994-2003)

1. SİYASAL İSLÂMIN YÜKSELİŞİ (1994-1997)

500. Yıl Vakfı'nın etkinlikleriyle son derece yoğun bir şekilde geçen 1992 yılının sonuna gelindiğinde gelecek yılın son derece önemli olaylara gebe olacağını kimse tahmin edemiyordu. 1993 yılında Türkiye'yi sarsan ilk olay *Cumhuriyet* gazetesinin ünlü yazarı Uğur Mumcu'nun 24 Ocak günü arabasına yerleştirilen bir bombanın patlamasıyla hayatını kaybetmesiydi. Bu olaydan sadece dört gün sonra 500. Yıl Vakfı Başkanı Jak Kamhi'ye karşı bir suikast girişiminde düzenlenecek, Kamhi yara almadan kurtulacaktı. Üçüncü önemli olay ise Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın 17 Nisan 1993 günü aniden vefat etmesiydi. Türkiye-İsrail yakınlaşmasının mimarı olması ve 500. Yıl Vakfı'nın etkinliklerine büyük destek vermesi nedeniyle Özal'ın vefatı Türk Yahudi toplumu liderlerini derin bir şekilde üzecekti.

Özal'ın vefatı devletin zirvesinde ve Türkiye'nin siyasi yaşamında önemli değişikliklere yol açacak bir süreci başlatacaktı. Bu süreçte önce Süleyman Demirel Cumhurbaşkanı seçilecekti. Demirel'in Cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte boşalan DYP Genel Başkanlığı için düzenlenen Olağanüstü Kongre'de Tansu Çiller'in Genel Başkan seçilmesi iş dünyasını umutlandıracaktı. Çiller'in genel

başkan seçilmesinden kısa bir süre sonra kurulan DYP-SHP koalisyon hükümetinin herhangi bir icraat yapmaya fırsat bulmadan yüzleşeceği en önemli kriz ise Madımak Oteli faciasıydı. 1993 yılının Temmuz ayında Sivas'ta düzenlenen Pir Sultan Abdal Şenliği radikal İslâmcı eylemcilerin tahrikleriyle bir faciayla sonuçlanacaktı. 2 Temmuz 1993 günü şenliğe katılan yazar ve aydınların galeyana gelen kalabalıktan kurtulmak için sığındıkları Madımak Oteli göstericiler tarafından kundaklanacak, 37 kişi dumandan boğularak can verecekti. Türkiye'yi derinden sarsan bu facia karşısında *Şalom* gazetesinin tutumu şaşırtıcıydı. Gazetede bu faciayla ilgili tek satır haber veya yorum yer almayacaktı. Türk Yahudi toplumundan gelen tek tepki İP üyesi bir Yahudi'nin olaydan üç yıl sonra *Aydınlık* dergisinde yayınladığı kınama yazısıydı.[1]

1993 yılı sona ererken RP'nin yaklaşmakta olan yerel seçimlerde başarılı olabileceği düşüncesi cemaat liderlerini tedirginliğe sevk etmekteydi.[2] İsrail Cumhurbaşkanı Ezer Weizmann'ın Türkiye'yi ziyareti bu tedirginliğin su yüzüne çıkması için vesile olacaktı. Ziyaretten duyulan tedirginliğin nedeni basının Türk Yahudilerine yöneltilebilecek muhtemel bir sadakat sorgulamasıydı. Bu ihtimali göz önünde bulunduran *Şalom* gazetesi başyazarı bu muhtemel sadakat sorgulamasına şu karşılığı verecekti:

> Bazı çevreler belki de bir yabancı devlet başkanının o ülkenin bazı vatandaşlarıyla ne gibi bir ilişkisi olduğunu sorgulayabileceklerdir. Türk Yahudilerinin çoğunun İsrail'de akrabaları, yakınları olmasına rağmen bu ülkeyle direk[t] hiç bir ilişkileri olmayacağı tabiidir ve büyük bir çoğunluğu İbranice'yi bile bilmemektedir. Nitekim son zamanlarda iki ülke arasında kurulan ticari, ekonomik ve turizm ilişkilerinde Müslüman Türkler kadar etkin olmamışlardır. O halde varılabilecek sonuç Türk Yahudileri ile İsraillileri yakınlaştıran en önemli faktörün ortak dinleri ve kısmen de olsa ortak tarihî kültür ve geçmişleridir.[3]

---

1 Hanri Kanditan, "Sivas üzerine düşünceler", *Aydınlık*, 2 Mart 1996, s. 2.

2 *Institute of Jewish Affairs*, 1994, s. 88.

3 Silvyo Ovadya, "Türkiye-İsrail ilişkilerinde bahar rüzgârları", *Şalom*, 26 Ocak 1994.

Türk Yahudi toplumu liderleri açısından ziyaretin en tedirgin edici tarafı Weizmann'ın Türk Yahudileriyle tanışmak istemesiydi. Tanışma İstanbul Hilton Oteli'nde düzenlenen ve sadece Türk Yahudilerinin katılabildikleri bir toplantıda gerçekleşecekti. Türk basınına kapalı toplantıda Weizmann Türk Yahudilerini İsrail'e göç etmeye davet edecekti. Bu çağrının yapılacağını öngören Türk Yahudi toplumu liderleri İsrailli basın mensuplarının toplantıyı ses veya görüntü kaydı yapmama şartıyla izlemelerine izin vermişlerdi.[4] Toplantıya katılan İstanbullu bir Yahudi İsrailli gazetecilere "Siz İsrailliler bir Müslüman ülkede Yahudi olmanın ne olduğunu bilmiyorsunuz" şeklinde haykıracaktı. Cemaat liderlerinin bu toplantının kayda alınmaması isteklerinin İsrailli gazetecileri şaşırtması üzerine toplantının ertesi günü Cumhurbaşkanı Weizmann, "Bu [davranış tarzı] diaspora zihniyetidir. İsrail güçlü bir devlettir. Yahudiler hiçbir yerde korkmamalıdırlar. Türkler İsrail bayrağını dalgalandırmaktan korkmuyorlar" yorumuyla İsrailli basın mensuplarından özür dileyecekti. *Şalom* gazetesi Yayın Yönetmeni Suzan Tarablus ise toplantının neden bu kadar gerginlik yarattığını şöyle açıklayacaktı:

> Cumhurbaşkanının bizleri aleni bir şekilde İsrail'e göç etmeye çağırması çok doğru değildi. Bunun böyle olacağını düşünmüştük, o nedenle cemaat basını dışında medyanın toplantıya katılmasına karşı çıktık. Bazı şeyleri sadece aramızda söyleyebiliriz. Bizim buradaki durumumuz son derece hassas.[5]

Bu konuşmanın Kudüs'te yayınlanan *The Jerusalem Post* gazetesinde yer alması üzerine Tarablus'un ilk tepkisi haberi tekzip etmek olacak ancak demeci yayınlayan *The Jerusalem Post* haberin doğru olduğunu yeniden teyit edecekti.[6]

---

4 Batsheva Tsur, "Reporters barred from Weizmann's meeting with Turkish Jews", *The Jerusalem Post*, 27 Ocak 1994.

5 Batsheva Tsur, "President Weizmann's visit exposes fears of Turkish Jews", *The Jerusalem Post*, 4 Şubat 1994, s. 8B.

6 "Turkish-Israeli relations", *The Jerusalem Post*, 27 Şubat 1994, s. 6.

a) 27 Mart 1994 Yerel Seçimleri

1993 yılının Temmuz ayında cereyan eden Madımak Oteli faciası Türk toplumunu derinden sarsmıştı. Bu facianın zihinlerde bıraktığı gerilim ve endişeyle yeni yıla giren Türkiye'yi en çok meşgul edecek siyasi gelişme 27 Mart 1994 tarihinde düzenlenecek yerel seçimlerdi. Seçim öncesinde basında yer alan haberlerde iki noktaya işaret edilmekteydi: a) RP'li adayların gayrimüslim yurttaşlara karşı ılımlı yaklaşımları, b) RP'li adayların seçimleri kazanma ihtimali. RP'li adayların oy kaygısıyla gayrimüslim yurttaşlara sıcak yaklaşımlarının ilk örneği RP İzmir Büyükşehir Belediye Başkanı adayı Doç. Dr. Süleyman Akdemir'di. Akdemir İzmir'de yaşayan yaklaşık ikibin Katoliği kast ederek "biz bu vatandaşların da oylarına talibiz. Onun için Müslüman, gayrimüslim ayrımı yapmıyoruz" diyerek önce İtalyan Katolik Kilisesi'ni,[7] daha sonra da İzmir Yahudi Cemaati başkanını ziyaret edecekti.[8] Benzeri seçim propaganda çalışmalarına İstanbul'da da rastlanacaktı. RP'li belediye başkan adayları Ermeni ve Yahudi cemaatlerinin yetkililerini, sinagog ve kiliseleri ziyaret edeceklerdi.[9] Beyoğlu Belediye Başkan adayı Nusret Bayraktar kozmopolit bir semtin belediye başkanı olarak her kesimi kucaklayacağını söyleyecek, kilise ve sinagog ziyaretlerini de ihmal etmeyecekti.[10] Seçim propagandası sırasında Erbakan'ın Medeni Kanun'a karşı çıkıp çok hukuklu düzeni "Adil Düzen'de herkes kendi hukukunu seçecek" sözleriyle sahiplenmesine ise DSP Başkanı Bülent Ecevit'ten başka kimse karşı çıkmayacaktı. Tansu Çiller "Ezan, Kur'an, Bayrak" sloganıyla dolaşacak, Mesut Yılmaz ise susmayı tercih edecekti.[11]

Seçim öncesinde yapılan kamuoyu araştırmalarında RP'nin başarı göstereceğine işaret eden sonuçların elde edilmesi hem

---

7 Çağlayan Bilge, "Refah adayı kilisede", *Milliyet*, 27 Ocak 1994.

8 Tarık Ertürk, "RP'li Akdemir'den havra ziyareti", *Zaman*, 4 Şubat 1994.

9 Halil Nebiler, "Refah, 60 bin gayrimüslim oyu peşinde", *Cumhuriyet*, 26 Şubat 1994.

10 Ayfer Bartu, "Eski mahallelerin sahibi kim?", s. 43-59, 54. Çağlar Keyder, (Der.), 2000 içinde.

11 Fikret Bilâ, 2001, s. 314-316.

Amerikan siyasi seçkinlerini, hem de Kemalist kesimi endişelendirecek, 28 Mart günü bu endişelerin yersiz olmadığı görülecekti. RP yerel seçimlerde oyların yüzde 19.10'nu alarak büyük bir başarı göstermiş, İstanbul ve Ankara büyükşehir belediye başkanlıklarını kazanmıştı. RP'nin bu başarısı karşısında Cumhuriyetçi ilkelere bağlı kesimin tepkisi bir kâbusun gerçekleşmesi anında hissedilen panik havasını andırmaktaydı. Bu kesim tepkisini önce İslâmî görüşte oldukları ileri sürülen şirketlerin sundukları hizmet ve ürünlerin boykot edilmeleri çağrısıyla ortaya koyacaktı.[12] Daha sonra merkez sağ ve sol partilerine birlik ve beraberlik çağrılarında bulunmaya başlandı. RP'li Nusret Bayraktar'ın Beyoğlu Belediye Başkanlığı'nı kazanması üzerine Beyoğlu'ndaki kozmopolit ve Batılı yaşam tarzının dayatmayla değiştirilebileceği endişesini yaşanmaya başlanacaktı.[13] 27 Mart 1994 yerel seçimlerinin en ilginç tarafı İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı'nı kazanan Recep Tayyip Erdoğan'ın Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatlerini temsilen "kamuoyunda yıpranmamış, politize olmuş, herkesçe tanınan ve temsil niteliği bulunan" birer İstanbullu gayrimüslimi danışman olarak görevlendirmeyi tasarlamasıydı. Bu düşüncenin gerçekleşmesi için Erdoğan'a destek veren RP İstanbul milletvekili Mukadder Başeğmez bu tasarının "bir dünya kenti sayılan ve çok sayıda din ve kültürün bir arada yaşadığı İstanbul'da, Erdoğan'ın belediye başkanlığını kazanmasının ardından oluşan endişenin yerini sağduyuya bırakması"nı amaçladığını belirtecek ve ilk akla gelen ismin işadamı Cefi Kamhi olduğunu söyleyecekti.[14] Erdoğan'ın aklından geçirdiği bu teklife Cefi Kamhi'nin cevabı Türk Yahudilerinin hissiyatına tercüman olacaktı:

> Komiğime gitti. Biraz da yadırgadım. Ancak padişahlık döneminde insanlar tebaalarına temsilcilik verirdi. Biz ise, hepimiz TC vatandaşıyız. Eğer değişik dinsel kesimlerin insanlarından görüş almak

[12] Mustafa Özcan, "Kara liste", *Zaman*, 3 Nisan 1994.

[13] "Beyoğlu'nda sivil arayışlar", *Nokta*, 1-7 Mayıs 1994, Yıl 12, Sayı 19, s. 17-19.

[14] Şaban Sevinç, "RP'li Erdoğan'a Hıristiyan ve Musevi danışman", *Hürriyet*, 10 Nisan 1994.

istiyorlarsa, bu benim görevim değil. Dinî vecibeleri hakkıyla yerine getiren kuruluşlar var, onlarla görüşmeleri lazım. Toplumsal yaşam açısından soruluyorsa, ben zaten kendimi yaşadığım toplumdan farklı görmüyorum...(..) Tayyip Erdoğan'ın teklifini Kamhi soyadı olarak da çok yadırgadım. Çünkü ailemi, babamı ve beni defalarca Meclis'te haksız yere itham edip yeren, işi hakarete kadar götüren ve arkasından da yazdığımız yazılara cevap bile göndermeye tenezzül etmeyen bir zihniyetin bizi nasıl kabullendiğini hayretler içinde sorguluyorum!... Biz kendimizi bu toplumdan ayrı görmediğimize göre, onlar bizi düşünceleriyle ayrı bir yere koyuyorlar. Halbuki benim sokakta yaşayan insandan farkım yok. [15]

27 Mart seçim sonuçlarının toplumun Cumhuriyetçi ilkelere bağlı kesiminde yarattığı tedirginlik 12 Eylül öncesinde topluma hâkim olan havayı andırmaya başlamıştı. Basında "RP'nin yükselişi", "laik-islamcı gerginliği", "bitmeyen PKK terörü", "darbe dedikoduları", "ekonomik kriz" konulu haberler yer almaktaydı.[16] Toplumun Kemalist değerlere bağlı kesimi kaplayan tedirginlik ve kötümserliğin aynı değerleri paylaşan Türk Yahudilerini de etkilememesi imkânsızdı. Türk Yahudi toplumunun kötümserliğe kapılmasına neden olan bir diğer olgu RP'nin antisemit söylemiydi. Kısa aralıklarla meydana gelen iki münferit olay bu tedirginliği daha da arttıracaktı. Bunlardan biri "İBDA-C İslamcı Kısas Kıtaları Rumeli ve Anadolu Başkomutanlığı" imzalı,

El Halil Camii katliamının[16a] hesabını Türkiye'de bulunan Yahudilerden soracağız. Yahudilere ait işyeri, fabrika, yayın, basım, muhabir, işadamı, havra dinî liderlerine ve ailelerine yönelik şiddetli kanlı eylemlerimiz hızlı şekilde başlayacaktır. Türkiye'de bulunan Yahudiler tek tek tespit edilmektedir. Devlete güvenmesinler, onlar için tek yol ölüm.

---

[15] İsmail Hakkı Yılmaz, "Refah'tan musdarip bir 'dinazor'", *Not*, 17-23 Nisan 1994, s.32-33.

[16] İlknur Kızıltoprak, Pelin Erdoğru, "Türkiye'den tüyme rehberi", *Aktüel*, 21-27 Nisan 1994, sayı 146, s.34-37.

[16a] 25 Şubat 1994 günü bir İsrailli Batı Şeria'nın El Halil kentinde bulunan Hz. İbrahim Camii'ne sabah namazı sırasında baskın düzenlemiş ve elli Filistinliyi öldürmüştü.

tehdidinin yer aldığı ve "Her öldürülen Yahudi için 500 Mark ödül" verileceğinin yazıldığı bir bildiri,[17] diğeriyse meçhul şahısların İstanbul'daki Ulus Musevi Mezarlığı'nda 73 mezarı tahrip etmeleriydi.[18] Bu olayların ardından Erbakan'ın 13 Nisan 1994 günü RP Meclis Grubu konuşmasında sarf ettiği "Adil Düzen gelmeden Türkiye'de huzur olmaz" dedikten sonra sarf ettiği,

> Madem '27 Mart seçimleri gerçeği yansıtıyor' diyorsunuz, seçime gidelim. Referandum yapalım, halka 'Ekim ayında seçim istiyor musunuz?' diye soralım. Ondan sonra Türkiye adil düzene geçmek için karar vermeli. Türkiye'de adil düzene mutlaka geçilecektir. Peki şimdi soru ne? Geçiş dönemi sert mi olacak yumuşak mı, kanlı mı olacak, kansız mı, acı mı olacak yumuşak mı? Biz bu geçiş yumuşak olsun, tatlı olsun, kansız olsun diyoruz. Biz buna hazırız.

sözleri RP'ye karşı mevcut tedirginliği son derece arttıran bir diğer önemli olguydu.[19] Bu nedenle yerel seçim sonuçlarının belli olmasından sonra Başbakan Tansu Çiller Yahudi cemaati liderleri ile görüşecek, Yahudilerin hiçbir ayrımcılığa maruz kalmayacaklarını temin ederek onları sakinleşecekti.[20]

---

[17] "İBDA-C'den provokasyon bildirisi", *Aydınlık*, 19 Mart 1994 / "Islamic fears in Turkey", *The Jewish Chronicle*, 15 Nisan 1994, s.6b.

[18] Egemen Malay, "Musevi Mezarlığı saldırıya uğradı", *Sabah*, 7 Nisan 1994.

[19] Cüneyt Arcayürek, 2001, s.121.

[20] "Pro-İslamic Welfare Party's Success in Turkish municipal elections", *Institute of Jewish Affairs, Intelligence Report*, Sayı 6, Nisan 1994.

"Liberté, égalité, fraternité" Fransa'nın sloganı olup "özgürlük, kardeşlik, eşitlik" anlamını taşır. II. Meşrutiyet döneminde "hürriyet, musavvat, uhuvvet" olarak kullanılmıştır.

***Şalom*, 27 Ağustos 1997**

Türk Yahudi toplumunu son derece tedirgin eden bir diğer olay Ankara Yahudi Cemaati Başkanı Prof. Dr. Yuda Yürüm'e düzenlenen suikast girişimiydi. Yürüm büyük şans eseri sağ kurtula-

cak, önde gelen köşe yazarları suikast girişimini kınayacak,[21] ancak hiçbir devlet temsilcisi saldırıyı resmen kınamayacaktı.[22] Yıllar sonra suikast girişiminin İran'dan emir alan terör örgütlerince yapıldığı anlaşılacaktı.[23]

Yerel seçimlerden sonra genel seçimleri de kazanmaya kararlı olan RP, gayrimüslim yurttaşların tedirginliğini gidermek için bir halkla ilişkiler kampanyasına girişecek, İstanbul Büyükşehir Belediyesi üyelerinden oluşan bir heyet *Pesah* Bayramı münasebetiyle Hahambaşı David Asseo'yu ziyaret edecekti.[24] Yerel seçimlerden dört ay sonra Türkiye'yi ziyaret eden bir JINSA heyetinin Türk Yahudi toplumu liderleriyle yaptığı temaslardan elde ettiği izlenimleri şöyleydi:

> RP'nin [yerel seçimlerdeki] başarısı Yahudi cemaatini bir ölçüde tedirgin etmiştir. Cemaat, RP'yi sadece Türkiye-İsrail ilişkileri açısından değil, aynı zamanda cemaatin huzur ve refahı açısından da bir sorun olarak görmektedir. Cemaat liderleri ile olan tartışmalarda herhangi bir sorun olduğunu inkâr etmekten ciddi endişeye kadar uzanan geniş bir perspektifler yelpazesi dile getirildi.[25]

RP'li avukatların Madımak Oteli faciası sanıklarını savunmaları, RP'li ideologların "70 yıllık zulüm", "putların kırılması", "dev-

---

[21] Nabi Avcı, "Mesaj ortamın kendisidir", *Yeni Şafak*, 8 Haziran 1995 / Fehmi Koru, "Hâin tuzak", *Zaman*, 8 Haziran 1995 / Hasan Cemal, "Plastik bombanın açtığı çukura düşmeyelim!", *Sabah*, 8 Haziran 1995 / Güngör Mengi, "Terör ihanettir!", *Sabah*, 8 Haziran 1995 / Ali Sirmen, "Nereye doğru?", *Milliyet*, 9 Haziran 1995 / Murat Belge, "Yahudi düşmanlığı", *Pazar Postası*, 10 Haziran 1995 / Duygu Bazoğlu Sezer, "Prof. Yuda Yürüm ve diğer azınlıklar 'biz'dendir!", *Yeni Yüzyıl*, 24 Haziran 1995.

[22] Taner Dedeoğlu, "Önce Türküm, sonra Musevi", *Milliyet*, 17 Haziran 1995.

[23] "Prof. Yürüm'ü Kışlalı'nın katili öldürmüş", *Hürriyet*, 18 Ekim 2000 / Adnan Keskin, "İran mahkûm edildi", *Radikal*, 30 Mart 2002.

[24] Adam LeBor, "Turkish model of tolerance under threat as Islamist gains influence", *The Jewish Chronicle*, 26 Mayıs 1995, s. 4.

[25] AJA, Jacob Marcus Merkezi, Jewish Community Relations Council, Kutu 153, Dosya 24, JINSA'nın 5 Temmuz 1994 tarihli bilgi notu, s. 3.

letin milletle barışması", "70 yıllık tabu" sözleriyle Cumhuriyet'e son verme niyetlerini açıklamaları, Millî Görüş Teşkilatı'nın 30 Ekim tarihine rastlayan kuruluş yıldönümünü Ankara'da kutlamak istemesi gibi "ihtilâlci bir yaklaşım" sergileyen eylemler nedeniyle toplumun Cumhuriyetçi değerlere bağlı kesimi "Cumhuriyet'in zemini kayıyor. Cumhuriyet elden gidiyor" korkusuna kapılacak, bu nedenle 1994 yılındaki 29 Ekim kutlamaları sırasında, "71 yıllık Cumhuriyet'i savunma" düşüncesi egemen olup Taksim Meydanı coşkulu bir kalabalıkla dolup taşıyacaktı.[26]

b) 24 Aralık 1995 Genel Seçimleri

25 Haziran 1993 tarihinde Tansu Çiller Başbakanlığında kurulan DYP-SHP koalisyon hükümeti CHP ve SHP'nin CHP çatısı altında birleşmesiyle bir DYP-CHP koalisyon hükümetine dönüşecek, Deniz Baykal'ın CHP Genel Başkanlığa seçilmesi ise DYP-CHP koalisyonunun sonunu hazırlayacaktı. Baykal ile Çiller'in koalisyon hükümetinin sürdürülmesi konusunda mutabakat sağlayamamaları üzerine azınlık hükümeti kuran Çiller güvenoyu alamayacaktı. Bunun üzerine 24 Aralık 1995 tarihinde erken seçime gidilmesi koşuluyla Baykal ve Çiller bir DYP-CHP koalisyon hükümetinin kurulması için mutabakat sağladı. Seçimlerden önce Çiller hükümetinin karşı karşıya kaldığı en son ve zorlu sınav Türkiye'nin Avrupa Gümrük Birliği'ne kabul edilişiydi. Bu süreçte İsrail Devleti Türkiye'nin yanında yer alacaktı. Tansu Çiller'in bir suikaste kurban giden Başbakan Yitzhak Rabin'in cenaze töreni sırasında karşılaştığı Başbakan Shimon Peres'den İsrail'in Türkiye'ye destek vermesini rica etmesi üzerine Peres aynı zamanda AB Dönem Başkanı olan İspanya Başbakanı Felipe Gonzàlez, İngiliz İşçi Partisi Başkanı Tony Blair ve Avusturya Başbakanı'na yolladığı şahsi mektupta "Türkiye İslâmî köktendinciliğe karşı koymak için büyük çaba göstermekte. Bu yönde Türkiye hükümetine yardım etmek ve onu güçlendirmek biz Batılılara düşüyor. Türkiye'nin üyeliğinin reddedilmesi, hatta ertelenmesi bile Çiller hükümetinin zayıflamasına ve ekonomide is-

[26] Necati Doğru, "Taksim meydanı niçin doldu bugün....", *Sabah*, 30 Ekim 1994.

tikrarın bozulmasına, bunu takiben de radikal İslamcı gruplaşmalara olan desteğin artmasıyla sonuçlanabilir" satırlarıyla Türkiye'nin AB'ne kabul edilmesini isteyecekti.[27] İsrail Devleti'nin Ankara Büyükelçisi Zvi Elpeleg de AB ülkelerinin Büyükelçileri nezdinde temaslar da bulunarak Türkiye'nin adaylığını destekleyecekti.[28] Bu kulis faaliyetleri sonucunda Türkiye 13 Aralık günü Avrupa Parlamentosu'nda yapılan oylamada Avrupa Gümrük Birliği'ne kabul edilecekti. Bir kaynağa göre kararın "red" çıkması halinde RP, sürekli tekrarladığı "Batı'nın aralarına bir müslüman ülkeyi almak istemeyen bir Hıristiyan Kulübü" olduğu söylemini haklı gösterecek bir mazeret bulacaktı.[29] Seçimlerden önce bir grup uzman tarafından hazırlanan RP'nin izlemesi gereken strateji konulu öneriler manzumesinde yer alan bir öneri, "Klasik Batı, ABD ve Siyonizm düşmanlığı söyleminin en azından yumuşatılması"ydı.[30]

c) Cefi Kamhi'nin Milletvekili Adaylığı

24 Aralık seçimlerinin ilginç yanı 1961 yılında Kurucu Meclis'te yer alan avukat Erol Dilek'ten bu yana ilk kez bir Türk Yahudisi'nin milletvekili adayı olmasıydı. Tansu Çiller'in ricası üzerine Jak Kamhi'nin oğlu Cefi Kamhi DYP'den adaylığını koyacak ve milletvekili seçilecekti. Kamhi adaylığını açıklar açıklamaz basından büyük ilgi görecekti. Kendisiyle yapılan söyleşilerde Kamhi bir yurttaş olarak aday olduğunu Musevi cemaatini temsilen aday olmadığını belirtecek, diğer vatandaşlardan farkının sadece dini olduğunu, eşinin, çocuklarının ve babasının ikinci eşinin Müslüman olduklarını vurgulayacaktı.[31] Ancak Kamhi'nin sürekli "Türk yurttaşı" kimliğini vurgulamasına rağmen kamuoyunun tamamı Kamhi'yi Yahudi olarak görmekte ısrarcıydı. Kamhi'nin bu şekilde değerlendirilmesinin sebebi aynen babası gibi Avrupa ve ABD'deki güçlü Yahudi çevrele-

---

27 Nurdan Bernard, "İsrail'den gizli destek mektubu", *Yeni Yüzyıl*, 6 Aralık 1995.

28 "İsrail'den Ankara'ya lobi desteği", *Şalom*, 20 Aralık 1995.

29 Alain Guiney, "Turquie: Les Juifs face à l'Islam", *L'Arche*, Şubat 1996, sayı 459, s.44-46.

30 Ruşen Çakır, "Refah'ın yeni çehresi", *Milliyet*, 21 Kasım 1994.

31 Musa Ağacık, "DYP'deki sosyal demokrat", *Milliyet*, 5 Kasım 1995 / Nuriye Akman, "Musevi cemaati sözcüsü değilim", *Sabah*, 12 Kasım 1995.

rinde etkili olacağı, Türkiye lehine lobi faaliyetlerinde bulunacağı düşüncesiydi. Aday gösterilmesinde de bu unsur etkiliydi.[32] *Yeni Şafak* gazetesi başyazarı Ahmet Taşgetiren Cefi Kamhi'nin adaylığını "Amerikan Yahudi lobisinin Çiller'e verdiği destek" olarak yorumlayacak,[33] *Zaman* gazetesi başyazarı Fehmi Koru da Cefi Kamhi'nin Yahudi kimliğinden ötürü aday olduğunu hatırlatıp mason olduğunu vurgulayacaktı.[34] Yorumlardan en ilginci sol görüşlü gazeteci Ayşe Önal'dan gelecekti. Önal yazısında Kamhi'ye "Yahudi kimliğini değil, Türk kimliğini popülist bir riyakârlıkla kamuoyunun önüne attı" eleştirisinde bulunacak, Kamhi'nin kimliğini üstlenmemesine işaret ederek "Yahudilerin biraz korkak oldukları" kanaatini dile getirecekti.[35] Kamhi adaylığını koyduktan sonra Yahudi oylarına talip olduğu izlenimi vermemek için, âdet olduğu üzere, Hahambaşı'yı ziyaret etmeyecekti. Seçimlerden önce adaylığını açıklayan bir diğer Yahudi ise işadamı Cem Boyner'in başkanı olduğu ve seçimlerde hiçbir varlık gösteremeyecek olan YDH'den aday olan işadamı Mario Rodrik'ti.[36] Seçimlerden önce *Şalom* gazetesi başyazısında milletvekilliğine aday olan bu iki işadamının hiçbir şekilde cemaatin siyasi eğilimini yansıtmadıklarını, cemaati temsil etmediklerini vurgulayarak cemaatin bütün siyasi partilere eşit mesafede olduğu hatırlatacaktı.[37] Ancak bu sadece görünürde bir tarafsızlıktı. Türk Yahudi seçmenlerin oyları ANAP ve DYP arasında dağılacak, Cefi Kamhi milletvekili seçilecekti. Seçimlerden önce Türk Yahudi toplumunu temsilen seçilmediğini sürekli tekrarlamasına rağmen kamuoyu ve RP Kamhi'yi "TBMM'deki azınlık temsil-

---

32 Mehmet Ali Birand, "Kamhi ve Aloğlu iyi bir seçim...", *Sabah*, 12 Kasım 1995.

33 Ahmet Taşgetiren, "Musevi lobisi Türkiye seçimlerinde kimi destekliyor?", *Yeni Şafak*, 10 Kasım 1995.

34 Taha Kıvanç, "Zenginlik hafızaya zararlı mı?", *Zaman*, 22 Kasım 1995 / Taha Kıvanç, "Doğru olan", *Zaman*, 1 Aralık 1995

35 Ayşe Önal, "Bir Sefarad'ın parlamento serüveni", *Hergün*, 29 Kasım 1995. Kamhi bu yazıya cevaben yolladığı açıklamada da Türk yurttaşı kimliğini savundu. Bkz Ayşe Önal, "Cefi Kamhi'nin açıklaması", *Hergün*, 4 Aralık 1995.

36 Lise Behmoaras, "Deux Candidats Juifs après 35 ans de Profil Bas", *Tribune Juive*, 21 Aralık 1995, Sayı 1347-1348, s. 18-19.

37 Silvyo Ovadya, "Politik eğilimimiz: Tarafsızlık", *Şalom*, 6 Aralık 1995.

cisi" olarak kabul edecekti. Kamhi bütün çabalarına rağmen değiştiremediği bu bakıştan duyduğu rahatsızlığı da "Ben azınlık değilim. Ben dini farklı bir Türk vatandaşıyım. Benim tek farkım dinim" sözleriyle sık sık dile getirecekti.[38]

d) Seçim Sonuçları ve Türk Yahudi Toplumu

Milliyet gazetesi dış politika yazarı Sami Kohen seçimlerden önceki bir yazısında RP'nin iktidara gelmesi halinde Yahudi işadamları ve sanayicilere karşı ayrımcı bir siyaset sürdürebileceği ihtimalinden bahsetmekteydi.[39] RP'nin içselleştirdiği antisemitizmin Devlet'i de rahatsız ettiğinin bir işareti seçimlerden iki ay önce düzenlenen MGK toplantısı sırasında Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in "500 yıl önce Yahudiler'e düşmanlık yapmayan Türkler, şimdi mi Yahudi düşmanı olacak?" sözleriydi.[40] Bu sözler RP'nin iktidara gelmesi halinde antisemit bir siyaset gütmesinin imkânsız olduğunun mesajıydı. Ancak seçimlerden bir hafta önce RP'li Şevki Yılmaz'ın "Batı ve Hıristiyan âlemi duysun... Ya oyla, ya da kanla bu işi mutlaka çözeceğiz" sözleri tedirginliği arttırıcı bir unsurdu.[41] Seçim RP'nin başarısıyla sonuçlanacak, 158 milletvekili ve oyların %21,38'ini elde eden RP birinci parti olacaktı. Bu Türk Yahudi toplumunun tedirginlikle karşıladığı bir sonuçtu. Sami Kohen'e göre başbakan olması halinde Erbakan seçim öncesinde sürekli kullandığı antisemit söylemi artık kullanamayacaktı. Ancak Kohen'e göre asıl sorulması gereken soru Erbakan'ın başbakan olmasından cesaret alacak RP'li herhangi bir bürokrat veya mülkî amirin gayrimüslimlere karşı ayrımcı bir siyaset güdüp gütmeyeceğiydi.[42] Türk Yahudi toplumu liderleri seçim sonuçları karşısında oldukça tedirginlerdi. Seçim sonuçlarının açıklanmasından sonra

---

[38] "Ben azınlık değilim", *Macro*, Mart 1996, sayı 17, s.68-71.

[39] Tom Tugend, "A tiny speck in a Muslim land, Jewish community remains apart", *JTA Daily News Bulletin*, 28 Temmuz 1995.

[40] Ahmet Tan, "Kulislerden üç kesit", *Sabah*, 1 Kasım 1995.

[41] Güngör Mengi, "Kan mı; ne kanı?", *Sabah*, 17 Aralık 1995.

[42] Alev Bracha, "Islamic election victory in Turkey boosts fear in Jewish community", *JTA Daily News Bulletin*, 26 Aralık 1995.

Amerikan Büyükelçisi Marc Grossman'ın yanlış bir izlenime kapılıp "ANAP'la RP birleşecek..." öngörüsünde bulunması ve bu haberin Amerikan televizyonlarında yankılanması Türk Yahudi toplumunda küçük bir çapta paniğe yol açacak, önde gelen işadamları ve sanayiciler bu haberi kontrol ettirmek için tanıdıkları gazetecileri arayacak, Amerika'da yerleşik dost ve akrabaları da Türkiye'de olup bitenleri merakla izleyeceklerdi.[43] Türk Yahudi toplumunun cevap aradığı soru şuydu: "Türkiye'den ayrılmak için valizlerimizi hazırlayalım mı?". Türk Yahudi toplumu, RP'nin nihai amacının laik Cumhuriyet'i İslâmî esaslara göre yönetilecek bir rejimle ikame etmek olduğuna inanmaktaydı. Liderlere göre RP'nin iktidara gelmesi halinde antisemitizm artabilir, ortakları Yahudi olan şirketlere karşı boykot kampanyaları düzenlenebilir, resmî makamlar Yahudilere karşı ayrımcı bir siyaset izlemeye başlayabilir, cemaate ait dernekler kapatılarak faaliyetleri engellenebilirdi. Bu nedenle liderler "bekle gör" siyaseti izlemekte, bu kötümser beklentilerin gerçekleşmeye başlaması halinde de Türkiye'yi terk etmeyi tasarlamaktaydılar.[44] Amerikalı Türklere seslenen *The Turkish Times* gazetesi yazarı Mahmut Esat Ozan, Erbakan'ın Türkiye'yi ziyaret eden ve antisemit demeçleriyle tanınan Amerikalı zenci Müslüman lider Louis Farrakhan ile görüşmesine değinecek, Naziler iktidara geldiklerinde Yahudilere karşı uyguladıkları ırkçı siyaseti hatırlatarak Türk Yahudilerinin RP iktidarı altındaki gelecekleri için oldukça kötümser bir tablo çizecekti.[45] Seçim sonrasında kurulacak koalisyon hükümeti arayışı çerçevesinde ANAP'ın RP ile koalisyon hükümeti kurmaya yönelik müzakerelere girişmesi karşısında endişelenen Türk Yahudi toplumu liderleri bu müzakerelerin sonuçsuz kalması ve ANAP-DYP koalisyon hükümetinin kurulması karşısında ise rahatlayacaklardı.[46] Ünlü romancı ve hikâye yazarı Mario Levi bu tedirgin ortamı şöyle anlatmakta:

---

[43] Gülçin Telci, "Ne yaptın Grossman?", *Hürriyet*, 31 Aralık 1995.

[44] Sami Cohen, "Packing the Bags?", *Forward*, 5 Ocak 1996, s.1.

[45] Mahmut Esat Ozan, "Dark Clouds Gathering Over a Once Tolerant Secular Land", *The Turkish Times*, 1 Mart 1996, s.11.

[46] Haim Musicant, "Turquie: Alerte ou Répétition Générale?", *Tribune Juive*, 29 Şubat 1996, sayı 1356, s.20.

"Refah iktidara gelse ne yapacağız?" hesabını yapan çok Yahudi vardı. Birçoğu göç edecekti. Ben bir ikilem yaşıyorum, bir siyasi mücadele vermeye değer mi? O umudumu yitirirsem, yapacak hiç bir şey kalmayacak. Çünkü bu benim en önemli etkinliğimi, yazarlığımı olumsuz etkileyecektir. [Türkiye'den başka bir ülkeye göç edersem] kesinlikle İsrail olmayacak. Belki İspanyolca'nın konuşulduğu bir ülke olur ama, kuvvetle muhtemeldir ki Fransa olacak.[47]

Bu dönemde Türk Yahudi toplumu liderleri İslamî basında yer alan antisemit yazıları ve RP'nin iktidar olma ihtimali karşısında hissettikleri derin tedirginliği Cumhurbaşkanlığı makamına iletme ihtiyacını hissedeceklerdi. Türk Musevi Cemaati Başkanı Bensiyon Pinto bu hissi hatıratında, "1995'te görevde olduğum sırada cemaatin antisemitizm konusunda yaşadığı sıkıntıların çok büyük olduğunu ve bu meseleyi devlet büyüklerine taşımak gerektiğini hissediyordum" satırlarıyla dile getirecektir. Pinto Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'i ziyaret edecek, Demirel'in "Nasılsın, cemaat nasıl, her şey yolunda mı, bir sıkıntınız var mı?" sorusuna, "var efendim, konu antisemitizm" cümlesiyle karşılık verecek ve şikâyetlerini sıralayacaktı. Cumhurbaşkanı Demirel'in karşı cevabı ise şu olacaktı: "Bak. 1934'te, 1940'larda, 1955'te olanlar bu memlekette bir daha olmayacak. Sana bu güvenceyi ben veriyorum".[48]

Kısa ömürlü ANAP-DYP koalisyon hükümetinin en önemli olayı Cumhurbaşkanı Demirel'in İsrail'e yapacağı resmî geziydi. Demirel kendisine refakat eden heyette sadece Cefi Kamhi'ye yer vermesi küçük çaplı bir krizin doğmasına neden olacaktı. RP hem Demirel'in İsrail'i ziyaret etmesine, hem de Cefi Kamhi'nin geziye dahil edilmesine tepki göstererek Cumhurbaşkanlığı'nın ziyaretle ilgili tezkeresine "hayır" oyu veriyordu. Oylama sırasında iki RP milletvekilinin Cefi Kamhi'ye "Bu Yahudi'yi niye Meclis'e soktular?", "Gitsin de bir daha dönmesin" gibi sözlü sataşmaları üzerine RP Grup Başkanvekili Necati Çelik Kamhi'den özür dileyecekti.[49]

---

[47] Ali Çakmak, "Valizim hep hazır!", *Demokrasi*, 24 Mart 1996.

[48] Tülay Gürler, (derl.), 2008, s. 290.

[49] Turan Yılmaz, "İsrail ziyareti Kamhi krizi yarattı", *Hürriyet*, 9 Mart 1996.

ANAP-DYP koalisyonunun kurulmasıyla rahat bir nefes alan Türk Yahudi toplumu ile Kemalist seçkinler koalisyon hükümetinin üç ay gibi kısa bir süre sonunda istifası karşısında yeniden endişeye kapılacaklardı. Bu kez RP'nin koalisyon ortağı olması ihtimali yeniden gündemdeydi. Böyle bir ortamda Türkiye'yi ziyaret eden İsrail Cumhurbaşkanı Chaim Weizman'ın bir gazetecinin "Türkiye'nin gelecek başbakanının İslâmi partinin lideri Necmettin Erbakan olmasını nasıl karşılayacağı" sorusuna verdiği "O'nun [Demirel'in] elindeki bütün gücü kullanarak, böyle bir gelişmeyi önleyeceğine inanıyorum. Ordunun da kenarda bekleyeceğini sanmıyorum" cevabı tarihe "28 Şubat süreci" olarak geçecek ve RP-DYP hükümetinin sonunu hazırlayacak dönemin âdeta bir kehanetiydi.[50]

e) RP-DYP Koalisyon Hükümeti'nin Kurulması

ANAP-DYP koalisyon hükümetinin istifasıyla başlayan yeni hükümet arayışları ve ufukta beliren RP-DYP koalisyonu ihtimali karşısında basının önemli isimlerinin ortak kanaati RP'nin kurulacak bir koalisyon hükümetine ortak olması halinde Batı dünyası ile AB'nin RP'nin Batı karşıtlığı, İsrail düşmanlığı ve antisemitizm üzerine inşa ettiği siyaseti nedeniyle Türkiye'yi dışlayacağıydı.[51] Hükümetin kuruluş aşamasında Çiller, Cefi Kamhi'ye Devlet Bakanlığı teklif edecek ancak Kamhi koalisyonu meşrulaştırmamak için bu teklifi reddedecekti.[52]

RP-DYP müzakerelerinin olumlu sonuçlanmasının ardından Necmettin Erbakan başbakanlığında kurulan hükümetin güven oylaması sırasında Cefi Kamhi'nin Yahudi oluşu gene simgesel bir önem kazanacaktı. "Musevi Cefi Kamhi dahi RP'yi ortaklık yapılabilir gördü" dedirtmek amacıyla "evet" oyu kullanması için Kam-

---

50 "İsrail'den Refah'a tavır", *Yeni Yüzyıl*, 12 Haziran 1996 / Fehmi Koru, "Weizman ne demek istedi?", *Zaman*, 14 Haziran 1996.

51 Hasan Cemal, ""Refah'lı iktidar, Batı'nın Türkiye'ye bakışını olumsuz yönde etkiler!", *Sabah*, 23 Haziran 1996 / Sedat Sertoğlu, "Sapla saman nasıl birbirine karışır?", *Sabah*, 26 Haziran 1996 / Yeni Yüzyıl, "Açık sözlü Weizman", *Yeni Yüzyıl*, 12 Haziran 1996.

52 Cefi Kamhi ile 17 Mart 2003 tarihli görüşme.

hi'ye yoğun baskı yapılmaya başlandı.[53] Bu baskılara rağmen çekimser oy kullanan Kamhi tavrını şu sözlerle açıklayacaktı:

> Bugün Meclis'te 'evet' oyu vermem söz konusu değildi, çünkü bu inandığım bir koalisyon değil, bu görüşümü de belirtmem gerekti. 'Hayır' oyu vermem demagojilere neden olacaktı. Sosyal uzlaşma yapısı içinde olan bu yeni hükümette, uzlaşmazlığa sebep olacak bir yaklaşımda bulunmak istemedim. Diğer yandan oylamaya gelmemek ise bana kalırsa dürüst olmayacaktı ve aynı zamanda da spekülatif yaklaşımlara neden olacaktı. Çekimser oy vererek meclis aritmetiğini bozmadan fakat insanları düşünmeye sevk etmeyi amaçladım. Hassas bir konumdayım ve değişik yorumlara yer veremezdim.[54]

Ancak Kamhi bu tavrıyla hiçbir kesimi memnun etmeyeceği gibi herkesin de sert eleştirilerine maruz kalacaktı. Kamhi, Kemalist yazarlar tarafından antisemit söylemi benimsemiş bir siyasi partiye karşı tavır koyup "red" oyu kullanmamasından,[55] milliyetçi bir yazar tarafından Yahudilere karşı ne kadar hoşgörülü davrandıkları malûm olan Müslümanlara red oyu vermesinden,[56] *Agos* gazetesi yazarı Mıgırdiç Margosyan tarafından da Yahudi kimliğini inkâr etmesinden ötürü eleştirilecekti.[57] Tepkiler bununla sınırlı kalmayacak, aralarında Mıgırdiç Margosyan da olmak üzere, kimi köşe yazarları Yahudiler hakkında otuzlu yıllarda yayınlanan antisemit yazı ve karikatürleri hatırlatırcasına Kamhi'ye "bezirgân" sıfatını lâyık göreceklerdi.[58] Doç. Dr. Çetin Yetkin ise ilk baskısını Ce-

---

[53] Güneri Cıvaoğlu, "Nevresim", *Milliyet*, 6 Temmuz 1996.

[54] "Bahane olmak istemedim", *Hürriyet*, 9 Temmuz 1996 / "Cefi Kamhi: Çok sıkıntılıyım", *Şalom*, 10 Temmuz 1996. Kamhi daha ileri tarihlerde de benzer beyanlarda bulundu. Bkz Serpil Özkaynak, "Ailemle de aram bozuldu", *Milliyet*, 11 Temmuz 1996 / Şule Yücebıyık, "Tansu Hanım pişmanlık duymalı", *Milliyet*, 7 Ağustos 1996.

[55] Hasan Pulur, "Takiyyenin birinci perdesi alkışlarla yumruklarla..."; *Milliyet*, 10 Temmuz 1996 / Deniz Som, "Cefi Kamhi", *Cumhuriyet*, 11 Temmuz 1996 / Hıncal Uluç, "Bezirgan!..", *Sabah*, 16 Temmuz 1996 / Hıncal Uluç, "Çekimser!..", *Sabah*, 17 Ağustos 1996.

[56] Ömer Çavuşoğlu, "Kamhi, Gürün ve Göksoy çağdaşmış!!!", *Önce Vatan*, 10 Temmuz 1996.

[57] Mıgırdiç Margosyan, "Yalancı Pehlivanlar", *Agos*, 9 Ağustos 1996.

[58] Hasan Pulur, "Takiyyenin birinci perdesi alkışlarla yumruklarla...", *Milliyet*, 10

fi Kamhi'ye ithaf ettiği *Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler* kitabının sonraki baskılarında bu ithafı kaldırmaya karar verdiğini açıklayarak tepki gösterecek,[59] *Sabah* gazetesi yazarı Cengiz Çandar da Kamhi'yi şu satırlarla eleştirecekti:

> Cefi Kamhi, 'çekimser' oy kullanıyor. Bugüne dek, ayan beyan 'anti-semit' sinyaller vermiş bir partinin hükümetine 'ret' diyemiyor. Dese ne olurdu? Mensubu bulunduğu Musevi cemaati mi kendisine karşı çıkardı? Ya da işsiz mi kalırdı? Mülti-trilyoner olduğuna göre, böyle bir endişesi olmaması gerekirdi.[60]

f) Basının Necmettin Erbakan'a Karşı Tavrı

RP-DYP koalisyonun kuruluş tarihinden sadece bir ay önce düzenlenen ara yerel seçimler sırasındaki propaganda konuşmalarında Erbakan'ın sarf ettiği, "Türkiye'deki yöneticiler de Lübnan'da 0-5 yaş arası çocukları öldüren İsrail'in bu tutumunu destekliyor. Bunu ancak deliler yapar. Türkiye'deki yöneticiler bunu yapıyor. İsrail'i destekleyenlere oy verirseniz sizi evliyalar ve şehitler çarpar. Seçimlerin Yahudi'ye yaramasını istemiyorsanız, elbette RP'ye oy vereceksiniz"[61], "RP'ye oy veren bu dünyada ve ahirette ihya olur. RP dışındaki partilere oy verenler Ermeni ve Yahudilere oy vermiş olur" sözleri,[62] Şahin Alpay, Hasan Cemal ve Doç. Dr. Taner Akçam dışında hiç kimse tarafından eleştirilmeyecekti.[63]

Temmuz 1996 / Hıncal Uluç, "Çekimser!..", *Sabah*, 17 Ağustos 1996 / Mıgırdiç Margosyan, "Korkak bezirgan", *Agos*, 2 Ağustos 1996.

59 Deniz Som, "Cefi Kamhi", *Cumhuriyet*, 11 Temmuz 1996. Cefi Kamhi daha sonra Doç. Çetin Yetkin'in kendisine bu beyanatından ötürü pişmanlık duyduğunu belirttiğini söyleyecekti. (Cefi Kamhi ile 17 Mart 2003 tarihli görüşme)

60 Cengiz Çandar, "Kabul'e dair...", *Sabah*, 9 Temmuz 1996.

61 Utku Çakırözer, "Hoca'nın oy tehdidi", *Milliyet*, 3 Mayıs 1996.

62 Sermet Çuhadar, "RP'ne verilmeyen oylar Ermeniye gider", *Cumhuriyet*, 24 Mayıs 1996.

63 Şahin Alpay, "Erbakan ırkçılıktan yargılanmalı", *Milliyet*, 24 Mayıs 1996 / Şahin Alpay, "Bu ne biçim sol?", *Milliyet*, 1 Haziran 1996 / Hasan Cemal, "Ahlak ve fazilet mi?.. Hadi canım sen de!", *Sabah*, 6 Temmuz 1996 / Taner Akçam, "RP'nin totaliter seçenekleri"", *Radikal*, 13 Ekim 1996 / Hasan Cemal, "Demokratlıkla ahmaklık", *Sabah*, 13 Şubat 1997.

Necmettin Erbakan ve oğlu Fatih Erbakan'ın Bilim Araştırma Vakfı (BAV) mensuplarıyla samimi ilişkiler içinde olmaları,[64] Erbakan'ın Bilim Araştırma Vakfı'nın yayınlarını RP'li milletvekillerine tavsiye etmesi,[65] İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nün Bilim Araştırma Vakfı'na yönelik operasyon gerçekleştiğinde BAV mensuplarının FP Genel İdare Kurulu üyesi Oğuzhan Asiltürk ile kendisinden yardım isteyecek kadar samimi olmaları[66] sol ve liberal görüşlü aydın kesiminde herhangi ciddi bir tepki yaratmayacaktı. BAV'ın antisemit söylemine karşı çıkan tek gazeteci ironik bir şekilde *Millî Gazete*'nin bir yazarı olacaktı.[67] Erbakan'ın Fransız aşırı sağcı Ulusal Cephe Başkanı Jean-Marie Le Pen ile buluşması da gene sol-liberal kesimde bir tepki yaratmayacak,[68] tek tepki ana mecrada yer alan gazetelerin yazarlarından gelecekti.[69]

g) Türk Yahudi Toplumunun Ruh Hali

RP-DYP koalisyon hükümetinin kurulmasıyla birlikte Türk Yahudi toplumu hükümetin siyasetini ihtiyatlı bir şekilde izlemekle yetiniyor, bir kısmı ise en kötü durumda Türkiye'yi terk etmeyi düşünüyordu.[70] Türk Yahudi toplumunun büyük bir bölümü ise TSK'nın Cumhuriyet'in temel ilkelerinin değiştirilmesine izin ver-

---

64 "Erbakan, Adnan Hoca'yı sever", *Hürriyet*, 11 Şubat 1997.

65 Bilim Araştırma Vakfı, " 'Vallahi billahi Yahudi ırkı da etten kemikten yaratıldı' yazısına cevap", *Millî Gazete*, 17 Ağustos 1995.

66 İhsan Demir, "Kurtar bizi Oğuzhan Hoca!", *Sabah*, 3 Şubat 2000 / İhsan Demir, "Böyle bir görüşme hatırlamıyorum!", *Sabah*, 4 Şubat 2000.

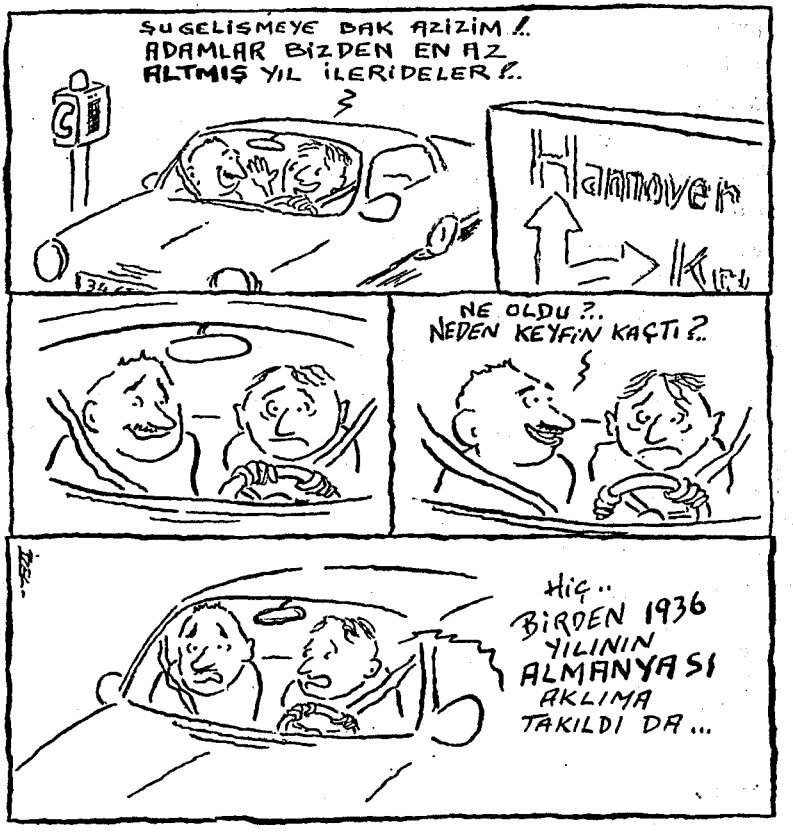
67 Ali Murat Güven, "Vallahi billahi Yahudi ırkı da etten-kemikten yaratıldı! (1-2)", *Millî Gazete*, 7 ve 9 Ağustos 1995. BAV bu yazılara karşı cevap verecekti. Bkz. " 'Vallahi billahi Yahudi ırkı da etten-kemikten yaratıldı!' yazısına cevap", *Millî Gazete*, 16-17-18 Ağustos 1995.

68 Murat Kul – Ahmet Dumanlı, "Erbakan, Le Pen'le 6 saat görüştü", *Milliyet*, 22 Ağustos 1997.

69 Güngör Mengi, "Kötü arkadaş!", *Sabah*, 23 Ağustos 1997 / Nurdan Bernard, "Açıkla hoca", *Sabah*, 23 Ağustos 1997 / Zeynep Atikkan, "Erbakan-Le Pen buluşması", *Hürriyet*, 24 Ağustos 1997 / Türker Alkan, "Nefretin birleştirici gücü", *Radikal*, 24 Ağustos 1997.

70 Brigitte Sion, "L'inquiétude des Juifs de Turquie", *Revue Juive*, 6 Eylül 1996, Sayı 7, s. 36-37.

meyeceğine inandığından pek o kadar endişeli değildi.[71] Ancak Yahudi toplumu liderleri Cumhuriyet tarihinde ilk kez antisemit söylemi günlük siyaset lisanının bir parçası haline getirmiş bir siyasetçinin Başbakan olması karşısında tedirgindiler.[72]

Şalom, 3 Temmuz 1996, İzel Rozental

[71] Gilde Moss Haker, "It could never happen here echoes hollow", *Washington Jewish Week*, 3 Ekim 1996, s. 27.

[72] "Panik yok endişe var", *Agos*, 5 Temmuz 1996.

Şalom, 31 Temmuz 1996, İzel Rozental

Şalom, 28 Ağustos 1996, İzel Rozental

Hıristiyan antisemitizminde rastlanan en belli başlı iftiralardan biri kısaca "kan iftirası" olarak anılan, Yahudilerin Hamursuz Bayramı'nda yenmek üzere imal ettikleri hamursuzun içine kaçırıp öldürdükleri Hıristiyan çocukların kanlarını karıştırdıkları iftirasıdır.

***Şalom*, 18 Eylül 1996, İzel Rozental**

Türkiye Hahambaşılığı'nın RP'li Adalet Bakanı Şevket Kazan'dan İslâmî basında çıkan antisemit yayınları önlemesi yolun-

daki beklentisiyse fazlaca iyiniyetli ve hayalperestti.[73] Erbakan'ın başbakanlığındaki hükümetin güven oyu almasından sonra Hahambaşı David Asseo, Başbakanlığa yolladığı kutlama mesajında Başbakan Erbakan'ı tebrik etmek için ziyaret etmek istediğini bildirecek[74] ancak Erbakan mesaja cevap vermediğinden ziyaret gerçekleşemeyecekti.

Türk Yahudi toplumunun İslâmî kesime karşı duyduğu tedirginlik sadece ve sadece antisemitizmden kaynaklanmamaktaydı. Önemli bir diğer neden İslâmî kesimin gayrimüslimleri "yurttaş" olarak değil "zımmî" olarak kabul etmesiydi. *Millî Gazete* yazarı Mehmed Şevket Eygi'nin yazıları bu açıdan oldukça anlamlıdır. Eygi Türkiye'de yaşayan Yahudilerin "İslâmcılar-laik cumhuriyetçiler" mücadelesinde taraf olmamalarını tavsiye etmekteydi.[75] RP'nin gayrimüslimleri birer zımmî olarak kabul ettiğini hiçbir yanlış anlamaya mahal vermeden kanıtlayan iki olaya daha rastlanacaktı. Bunlardan ilki, AB ilkelerine göre hazırlanacak yeni nüfus cüzdanlarında din hanesinin yer almayacağının açıklanması üzerine yaşanan tartışmalar, diğeri de Atatürk ikonografisi üzerinde araştırma yapan İzmirli levanten bir ailenin kızı olan Chantal Zakari'nin Ankara caddelerinde sekiz yıllık kesintisiz eğitime karşı gösteri yapanların tepkilerini ölçmek üzere göstericilere Atatürk'ün fotoğrafını göstermesi üzerine oluşan tartışmalardı. Nüfus cüzdanlarından din hanesinin kaldırılacağı haberinin basında yer alması üzerine çıkan tartışmalarda Anayasa Mahkemesi Başkanı Ahmet Necdet Sezer başta olmak üzere Kemalist çevrelerin tavrı din hanesinin kaldırılmasından,[76] buna karşılık FP Genel Başkanı Recai Kutan başta olmak üzere İslâmî kesimin tavrı ise din hanesinin kaldırılmama-

---

[73] Silvyo Ovadya, "Yeni bir döneme doğru", *Şalom*, 10 Temmuz 1996.

[74] "Hahambaşı Erbakan'ı ziyaret edecek", *Şalom*, 24 Temmuz 1996.

[75] Mehmed Şevket Eygi, "Yahudiler", *Millî Gazete*, 2 Mart 1997. Mehmed Şevket Eygi, "Toplumsal Uzlaşma Heyeti", *Millî Gazete*, 21 Mart 1997.

[76] "Aykırı hakim", *Milliyet*, 27 Nisan 2000 / "Kimliğin mimarı Sezer", *Hürriyet*, 6 Ağustos 2000.

sından yanaydı.[77] "Chantal Zakari" tartışmasında ise İzmir Büyükşehir Belediye Başkanı DYP'li Burhan Özfatura "Atatürk Chantal'ın falan Atatürk'ü değil. Başı örtülü Zübeyde Hanım'ın Atatürk'ü. Chantal Zakari provokatördür. Chantal Atatürkçü de biz değil miyiz? Türk pasaportuyla Türkiye'de yaşamasına izin verdiğimiz biri, kalkıp Atatürk'ü ticari amaçlar doğrultusunda kullanıyorlar" sözleriyle tepki gösterecekti.[78] *Millî Gazete* ise haberi "Provokatör kız Yahudi çıktı" başlığıyla verecekti.[79] Bu tepkiler karşısında *Şalom* gazetesi başyazarı Burhan Özfatura'nın beyanatından çok rahatsız olduğunu yazacaktı.[80]

h) İsrail Devleti ve Amerikan Yahudi Kuruluşlarının Tavrı

RP-DYP koalisyon hükümetinin güvenoyu alması karşısında İsrail'in tepkisi, iktidardaki hükümetin siyasi eğilimi ne olursa olsun, Türkiye ile diyalogu devam ettirmekti. Bu nedenle Başbakan Benjamin Netanyahu, Erbakan'a gönderdiği geleneksel kutlama mesajında kendisiyle İsrail veya Türkiye'de bir araya gelmeyi arzuladığını bildirecekti.[81] İslâmcı bir partinin iktidara gelmesi karşısında İsrail'in ve Amerikan Yahudi örgütlerinin birinci hedefi özellikle askerî alanda gelişmekte olan Türkiye-İsrail ilişkilerinin sekteye uğramamasıydı.[82] Bunun yanı sıra Amerikan Yahudi örgütlerinin dikkatle izlediği husus, Necmettin Erbakan'ın geçmişte kullandığı

---

[77] "Kutan: Dinsiz cüzdan olmaz", *Radikal*, 5 Ağustos 2000 / Abdurrahman Dilipak, "Kimliksiz kimlik", *Akit*, 5 Ağustos 2000 / Hasan Karakaya, "Kafa kââdı Müslümanları" yine yaşadı", *Akit*, 6 Ağustos 2000 / Ali İhsan Karahasanoğlu, "Kimliğe din yazılsın mı?", *Akit*, 6 Ağustos 2000 / "Din olmadan olmaz", *Yeni Şafak*, 7 Ağustos 2000 / Abdurrahman Dilipak, "Kimlik', *Akit*, 9 Ağustos 2000 / "Türk'üm, doğruyum, müslümanım", *Hürriyet Pazar*, 14 Mayıs 2000.

[78] Esin Gökçe, "Başkan'dan tuhaf sözler", *Hürriyet*, 6 Ağustos 1997.

[79] Aktaran Şahin Alpay, "Chantal'ın babası", *Milliyet*, 5 Ağustos 1997.

[80] Silvyo Ovadya, "Din faktörü", *Şalom*, 13 Ağustos 1997.

[81] "İsrail Başbakanı'ndan Erbakan'a zeytin dalı", *Hürriyet*, 11 Temmuz 1996.

[82] Söz konusu askerî antlaşmalar 18 Eylül 1995 tarihinde imzalanan Askerî Uçaklar ile Eğitim Hakkında Anlaşma Muhtırası, 23 Şubat 1996 tarihinde imzalananTürkiye-İsrail Askerî Eğitim ve İşbirliği Antlaşması ve 28 Ağustos 1996 tarihinde imzalanan Savunma Sanayiinde İşbirliği Antlaşması'dır.

antisemit söylemi hükümetin kurulmasından sonra devam ettirip ettirmeyeceğiydi. Bu nedenle Amerikan Yahudi kuruluşlarının yeni hükümet karşısındaki tavırları ihtiyatlı bir "bekle-gör" siyasetiydi. Conference of Presidents of Major American Jewish Organizations (Amerikan Yahudi Kuruluşları Başkanlar Konferansı) Başkanı Leon Levy hükümetin kurulmasından kısa sonra verdiği demeçte başkanların Başbakan Erbakan'la tanışmak ve Türkiye-İsrail ilişkilerini güçlendirmek için sonbaharda Türkiye'yi ziyaret edeceklerini bildirecekti. Böyle bir ziyaret aynı zamanda Türk Yahudilerine yalnız olmadıkları mesajını da verecekti. Levy, Türk Yahudi toplumu liderlerinin RP'nin hükümete ortak, Erbakan'ın da başbakan oluşu karşısında endişeli olmadıklarını söylemenin yanlış olacağını belirtecek, ancak hâkim olan ruh halinin panik olmadığını da sözlerine ekleyecekti,[83]

Ancak tasarlanan bu gezi gerçekleşmeyecekti. Bu ertelemede Erbakan'ın Libya Devlet Başkanı Muammer Kaddafi'yi ziyareti sırasında Kaddafi'nin konutunu bombalayan ABD ile İsrail'i "terörist devlet" ilan eden konuşması da etkiliydi. Başkan Levy Türk Yahudi toplumu liderlerinin "Ankara'daki yetkililerle görüşmek için pek uygun bir zaman olmadığı" uyarısı ve Erbakan'ı ziyaret etmeleri halinde bu ziyaretin Erbakan'ı "meşrulaştıracak bir teşebbüs" olarak değerlendirileceği düşüncesiyle geziyi erteleyecekti.[84] Amerikan Yahudi örgütleri antisemit ve İsrail karşıtı söylemi nedeniyle Erbakan'a karşı tavır almışlardı. Amerikan Yahudi örgütlerinin Türkiye'ye destek vermelerinden rahatsız olan Amerikan Yunan ve Ermeni örgütleri Amerikan Yahudi lobisinin Türkiye'ye verdiği desteği zayıflatmak için Erbakan ve RP'li siyasetçilerin İsrail karşıtı ve antisemit beyanlarını İngilizceye tercüme edip erişebildikleri herkese dağıtmaları da bu tavır almada etkiliydi.[85] RP'nin Amerikan Yahudi lobisiyle ilk ciddi teması Devlet Bakanı Abdullah

---

[83] "Conference to Visit Turkey in Show of Support", *Forward*, 26 Temmuz 1996.

[84] "NJCRAC Under Fire for Turkey Trip", *Forward*, 18 Ekim 1996, s.3 / Yasemin Çongar, "Erbakan'a Yahudi boykotu", *Milliyet*, 25 Ekim 1996. Erbakan'ın beyanatı için bkz. Serpil Çevikcan – Ümit Bektaş, "Tam bir fiyasko", *Milliyet*, 7 Ekim 1996.

[85] Cüneyt Arcayürek, "Yeni girişimler – Yeni düşler", *Cumhuriyet*, 23 Ekim 1996.

Gül'ün 1997 yılının Şubat ayında Washington'a yapacağı ziyaret esnasında gerçekleşecekti. Ziyareti sırasında AJC, ADL, B'nai B'rith International ve AIPAC temsilcilerinden oluşan heyet Gül'e Başbakan Erbakan'ın Libya gezisi sırasında İsrail ve ABD'den "terörizmi destekleyen devletler" olarak söz etmesi, *Millî Gazete* ve *Akit* gazetelerinin antisemit yayınları ile RP'nin iktidara gelmesinden sonra da sürdürmeye devam ettiği antisemit söylemden çok ciddi şekilde endişeli olduğunu bildirecekti. Gül bu eleştirilere karşı Osmanlı Devleti döneminden beri Türklerin Yahudilere hoşgörülü davrandığını, Türkiye'nin İsrail'le diplomatik ilişkiler içinde bulunduğu karşılığını verecekti. Bu cevaba karşılık heyet mensupları Gül'e antisemit yayınlardan ve konuşmalardan somut örnekler gösterip ne düşündüğünü sorduklarında Gül İslâmî basında yer alan antisemit yazı ve beyanları "önemsiz" olarak niteleyecek, Türkiye'nin herkesin düşüncelerini özgürce ifade ettiği bir ülke olduğunu belirtecekti. Bu sözler üzerine heyet mensupları demokratik bir ülkede hükümetin bu tür nefret içeren söylemleri kınaması gerektiği cevabını vereceklerdi.[86] RP'li siyasetçilerle *Millî Gazete*'nin antisemit söylemi

---

[86] "Gül Yahudi lobisiyle görüştü", *Yeni Yüzyıl*, 22 Şubat 1997 / "American Jewish Committee, in Meeting With Turkish Minister, Decries Official and Press Expressions of Anti-semitism", *AJCommittee News*, 24 Şubat 1997 / Matthew Dorf, "Turkish official gets earful about direction of his country", *Jewish Telegrahic Agency*, 25 Şubat 1997. Heyet Erbakan'ın İslâm Birliği Takip Komiteleri Toplantısı'nda *Millî Gazete*'de her gün yayınlanan kuponların toplanması karşılığında okurlara dağıtılan *Gizli Dünya Devleti* kitabına atıfta bulunarak Siyonizmin üçbin yıllık gizli bir örgüt vasıtasıyla dünyayı yönettiği (Erhan Seven, "Hoca'dan Masallar", *Ateş*, 14 Aralık 1996), gene Erbakan'ın "İsrail bayrağındaki yıldızın üstünde ve altında iki mavi çizgi vardır. Bu çizgiler birer sembolüdür. Yukarıdaki çizgi Fırat Nehri'ni, aşağıdaki çizgi ise Nil Nehrini gösterir. Musevilerin inancında bu sınırlar İsrail devletinin doğal sınırlarıdır..." (Sedat Ergin, "Erbakan ve İsrail", *Hürriyet*, 25 Temmuz 1996) sözlerini örnek gösterdi. Heyetin basından örnek gösterdiği yazı ise Prof. Dr. İhsan Süreyya Sırma'nın 500. Yıl Vakfı koordinatörü Harry Ojalvo'nun Kayseri Büyükşehir Belediye Başkanı hakkında sarf ettiği sözler üzerine "Şımartalım Yahudiyi, bakalım daha neler olacak!" başlıklı yazısıdır. (*Millî Gazete*, 21 Aralık 1996). Heyet Sırma'nın bu yazısında yer alan "Yahudinin tineti budur. Kendisine insanlık yaptın mı, mutlaka ondan hayvanlık beklemelisin, ve de tarih bunun şahididir! (...) Yahudinin tinetine aykırı olan şeyleri ondan isteyemeyiz. Çünkü yılan, zehirini pazarlamakla memur olduğu gibi, Yahudi de hınzırlığını göstermekler görevlidir" satırlarını örnek gösterdi.

yoğun bir şekilde sürdürmesi ilginç bir tepkiye yol açacak, yedi Amerikalı Yahudi Türkiye'nin Washington Büyükelçiliği önünde protesto gösterisinde bulunacaktı.[87]

2. FETHULLAH GÜLEN İLE İLİŞKİLER

a) Fethullah Gülen'in Popülerleşmesi

Doksanlı yıllarda gelişip serpilen İslâmî hareketin en ilginç, tartışmalı ve popüler figürlerinden biri "Hocaefendi" lâkabıyla anılan Fethullah Gülen idi. Gülen'in lideri olduğu islâmî hareket toplumun her kesiminde popülerlik kazanacaktı. Fethullah Gülen 1994 yılında kurulan ve onursal başkanı olduğu Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı'nın ev sahipliği yaptığı sanat, siyaset, medya, bilim dünyasının ünlü isimlerinin yer aldığı, ilki 1995 yılında gerçekleşen[88] iftar yemekleri ve dağıttığı "Hoşgörü ödülleri" ile adını kamuoyuna duyuracaktı. "Hoşgörü ödülleri" bir süre sonra yerine "dinlerarası iftar yemekleri"ne bırakacaktı. Fethullah Gülen, Erbakan ve RP'nin radikal görünümüne kıyasla "ılımlı ve makul İslâmî lider" görüntüsüne sahip olduğu için kamuoyunda birden büyük saygınlık ve popülerlik kazanacaktı. Bunda Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı'nın Orta Asya Cumhuriyetleri'nde kurduğu Türkçe ve İngilizce öğrenim yapılan okullar zinciri de çok etkiliydi. Fethullah Gülen, okulları sayesinde Orta Asya Cumhuriyetleri'nde faaliyet gösteren Türk işadamı ve sanayiciler nezdinde geniş yerel bir ilişkiler ağına ve nüfuza sahip olmuştu.

b) İlk Temaslar

Türk Yahudi toplumu liderleri Fethullah Gülen'le de iyi ilişki kuracaklardı. Ünlü Amerikalı siyaset bilimci Samuel P. Huntington'un *The Clash of Civilizations and The Remaking of World Order (Medeniyetlerin Çatışması ve Dünya Düzeni'nin Yeniden Yapılanması)* kitabında savunduğu "Batı ve İslâm dünyalarının bir medeniyetler

---

87 Dr. Dina Porat – Dr. Roni Stauber, (der.), 1998, s. 206.

88 Nazım Alpman, "Hoca'ya resmi geçit", *Milliyet*, 13 Şubat 1995.

çatışmasına doğru gittikleri" savı karşısında Amerikan Yahudi Komitesi Müslüman-Yahudi ilişkilerinin geliştirmek amacıyla Amerika'da ve birçok ülkede bir dizi etkinlikler başlatacaktı.[89] Bu nedenle Erbakan ve çevresinin sergilediği radikal görüntü karşısında Gülen'in "hoşgörü ve dinlerarası diyalog" çağrısı ferahlatıcı bir mesaj havası taşıyacak, Rum ve Ermeni cemaatleri ruhani liderlerinin yanı sıra Yahudi cemaati liderleri de bu çağrıya olumlu cevap vereceklerdi. Bu diyalogun ilk adımı 3-6 Aralık 1995 günlerinde Müslüman, Yahudi ve Hıristiyan din adamlarının katılımlarıyla Demre'de düzenlenen Noel Baba Sempozyumu ile atılacak, bu toplantıya Hahambaşı Vekili İshak Haleva da katılacaktı.[90]

Bir cemaat liderine göre Fethullah Gülen Alarko Holding A.Ş. eşbaşkanı Üzeyir Garih'i ziyaret edip Türk Yahudi cemaati ve Amerikan Yahudi örgütleriyle temas kurmak istediğini söylemişti. Gülen'in bu dileğini cemaat liderlerine aktaran Garih böylece Gülen'in Türk Yahudi toplumu liderleriyle kurmak istediği diyalogda bir nevi "kolaylaştırıcı" rolü üstlenecekti. Fethullah Gülen cemaati Orta Asya Cumhuriyetleri'nde yatırım yapmak isteyen işadamları için her kapıyı açabilecek nüfuza sahip bir referans olmasından ötürü Alarko Holding A.Ş.'nin[91] Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı'nın Moskova'da açtığı okulu inşa etmesi[92] ve Türkmenistan'da kurduğu Türkmen Türk Üniversitesi'nin iki milyon dolara mal olan konferans salonunun yapımını üstlenmesi şaşırtıcı değildi.[93]

---

89 Rebecca Neuwirth, (Compiled by), "Seeking to Advance Muslims-Jewish Relations: Selected Highlights", 11 Ekim 2001, www.ajc.org .

90 Teri Galimidi, "Demre'de barışa sesleniş", *Şalom*, 13 Aralık 1993 / Teri Galimidi, "Demre'de barışa çağrı", *Şalom*, 14 Aralık 1994 / Teri Galimidi, "13. Noel Baba Sempozyumu ve Aya Nikola'nın günü", *Şalom*, 13 Aralık 1995.

91 Gülen ile iyi ilişkiler tesis eden işadamları sadece Alaton ve Garih değildi. Bkz. Perihan Çakıroğlu, "Yurt dışı vizesi Hoca'dan geçiyor", *Milliyet*, 29 Aralık 1997.

92 Ali Bayramoğlu, "Said-i Nursi'nin geri dönüşü", *Yeni Yüzyıl*, 1 Kasım 1996.

93 Oya Berberoğlu, "Fethullah Hoca'ya Alarko desteği", *Hürriyet*, 23 Mayıs 1997 / Serpil Yılmaz, "Geleceğin Kuveyti Türkmenistan", *Yeni Yüzyıl*, 17 Mayıs 1997. Garih, Gülen cemaatine duyduğu sempatiyi ve verdiği desteği Ramazan sırasında cemaate ait *Zaman* gazetesinde oruç tutmayı metheden bir yazı yayınlayarak da dile getirecekti. Kaynak: Dr. Üzeyir Garih, "Ramazan ayı", *Zaman*, 1 Şubat 1996.

c) İlişkilerin Gelişmesi

Fethullah Gülen-Yahudi cemaati temasları sırasında cemaatin Gülen'den talep ettiği *Zaman* gazetesine hâkim olan antisemit üslûbun hafifletilmesiydi.[94] Fethullah Gülen cemaati ile tesis edilen diyalog cemaat yönetimini meşgul eden günlük meselelerin çözülmesinde de faydalıydı. Bu ya Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı'nın Yahudilere hasmane yaklaşan sağcı basının bazı yazarlarıyla Yahudi cemaati ileri gelenlerinin bir araya getirmede aracı olması, veya Hahambaşılığın resmî kurumlar ve yerel yönetimler nezdindeki sorunlarının "tanıdıklar" vasıtasıyla çözümlenmesinde yardımcı olması şeklinde tezahür edecekti. Bu ilk temasın bir sonraki adımı 1997 yılının Ramazan ayında düzenlenen iftar yemeğine katılımdı.[95] Daha sonra bu ilişkiler gelişecek ve ilki 1997 yılında olmak üzere Ramazan süresinde düzenlenen "dinler arası iftar yemekleri"nin vazgeçilmez konukları arasında Hahambaşı ve cemaat liderleri de yer alacaklardı.[96] Gülen cemaatini yakından izleyen, dinler arası iftar yemeğine katılan bir yabancı gözlemciye göre Gülen'in iftar yemekleriyle azınlıklara vermek istediği mesaj onların hamisi olacağıydı.[97] Fethullah Gülen'in bir diğer simgesel jesti camiasına ait Türkiye Sağlık ve Tedavi Vakfı'nın kurduğu Fatih Üniversitesi'nin açılış törenine Hahambaşı David Asseo ve Yahudi cemaati liderlerini davet etmesi ve Hahambaşı'yı yanına oturtmasıydı.[98] Popülaritesinin en üst düzeyde olduğu bir dönemde Fethullah Gülen'i Erbakan'a göre çok daha ılımlı bir islâmî lider olarak gören Amerikan Yahudi kuruluşları da Gülen'le diyaloga girecekti. ADL, Gülen'in bir kitabını İngilizceye tercüme etmeye karar verecek ancak bu tasarı gerçekleşmeyecekti.[99] ADL Ulusal Başkanı Foxman

---

94 D.N. ile 21 Mayıs 2002 tarihli görüşme.

95 Mehmet Gündem, "Zaman'ın sevgi sofrası", *Zaman*, 23 Ocak 1998.

96 "Dinlerarası iftar", *Zaman*, 23 Ocak 1998.

97 Fred A.Reed, 1999, s.80.

98 "Türkiye'de Güzel Şeyler Oluyor", *Zaman*, 9 Kasım 1996.

99 Ertuğrul Özkök, "Fethullah Hoca'dan hükümete mesaj", *Hürriyet*, 24 Aralık 1997.

Zaman gazetesine verdiği bir mülakatta Gülen'i methedecekti.[100] Gülen'in popülaritesinin dorukta olduğu bir dönemde gerçekleşen ve basında büyük yankı bulan Fethullah Gülen - Papa II. Jean Paul buluşmasının[101] mimarları arasında da Türk Yahudi toplumu liderleri ve Amerikan Yahudi lobisi vardı.[102] Gülen-Papa II. Jean Paul buluşmasından sonra 500. Yıl Vakfı Başkanı Jak Kamhi bu buluşmayı övecek,[103] *Şalom* gazetesi yazarlarından Yusuf Altıntaş ile cemaat liderlerinden Avi Alkaş da buluşmayı "dinlerarası hoşgörü ve diyalog" açısından önemli bulacaklardı.[104]

Amerikan Yahudi örgütlerinin Gülen'le olan ilişkiler halkasının en son zinciri Conference of the Presidents of the Major American Jewish Organizations (Amerikan Yahudi Kuruluşları Başkanlar Konferansı) kuruluşunu temsil eden bir heyetin Gülen'i ziyaretiydi.[105] Gülen'in Yahudi cemaati ile olan bu samimi ilişkilerine tek tepki İP üyesi bir Yahudi'den gelecekti.[106] Yahudi cemaati liderleriyle ilişkiye geçerek onların tavsiyeleri sayesinde ADL ile diyaloga giren Gülen bu ilişkiler sayesinde Yahudi âlemi içinde "sözü dinlenir bir İslâmî dinî lider" konumunu güçlendirecek ve meşruiyet kazanacaktı. Ancak Fethullah Gülen ve cemaatinin Yahudi'ye bakışı bir Müslüman'ın zımmiye bakışıydı. Bunu en iyi şekilde dile getiren Türklüğü, "Kendi açımdan baktığımda Türklük ve Müslümanlık bizim için aynı anlama gelir" olarak tarif eden *Zaman* gazetesi yazarı Mehmet Gündem'di. *Şalom* gazetesi yazarlarının kendisiyle yaptıkları bir mülakatta Gündem bu bakışını şöyle açıklığa kavuşturacaktı:

---

100 Abdullah Bozkurt, "Türkiye parlayan yıldız", *Zaman*, 31 Ocak 1998.

101 Selçuk Gültaşlı, "Uzlaşmada birleşmeliyiz", *Zaman*, 26 Şubat 1998.

102 Mehmet Barlas, 2000, s. 20 / Haşim Akman, "Hocaefendi her işini devlete bildirir", *Aktüel*, 26 Şubat-4 Mart 1998 sayı 345, s.32-36.

103 Ertuğrul Alasağ, "Gülen'e kalpten bir alkış", *Zaman*, 11 Mart 1998.

104 Fatih Yılmaz-E. Ayhan Demirci, "Bartholomeos: Bol üzüm bekliyoruz", *Zaman*, 10 Şubat 1998.

105 Selçuk Gültaşlı, "Diyalog çabaları devam ediyor", *Zaman*, 10 Mart 1998.

106 Hanri Kanditan, "Cemaatimiz, Kamhi'lerin rotasına girmeyecek!", *Aydınlık*, 22 Mart 1998 sayı 557, s. 2.

> Allah'a ikimiz de inanıyoruz, güzel şeylerin olmasını istiyoruz, aynı ülkede yaşıyoruz. Şöyle bir şey var, aslında yanlış anlamayın bu ülkede ben hâkim durumdayım. Sizi bir açıdan bizim misafirimiz kabul ediyorum. Ve ben burada benim kültürüme yaraşır bir ev sahipliği yapmak istiyorum.[107]

Gülen'in nihai amacının İslâm'ı referans alan bir toplum inşa etmek olduğunu gösteren konuşmalarını içeren video kayıtlarının televizyon kanallarında yayınlanması, müesses nizamın Gülen'e karşı tavır alması ve nihayet 31 Ağustos 2000 tarihinde "laik devlet yapısını değiştirerek, yerine dini kurallara dayalı bir devlet kurmak amacıyla yasadışı örgüt kurup bu amaç doğrultusunda faaliyetlerde bulunduğu" gerekçesiyle Gülen aleyhinde DGM'de dava açılması gibi gelişmeler karşısında cemaat liderleri de Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı ile olan ilişkilerini yavaşlatacak ve aralarına mesafe koyacaklardı.

3. SİYASAL İSLÂMIN ÇÖKÜŞÜ VE AKP'NİN İKTİDARA GELİŞİ (1997-2001)

a) 28 Şubat 1997 MGK Kararları'na Doğru

Gül'ün Amerikan Yahudi örgütleri ile olan görüşmesinden birkaç gün sonra RP-DYP koalisyon hükümetinin sonunun başlangıcı olacağından Türk siyasi tarihine "post-modern darbe" deyimiyle mal olan 28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısı gerçekleşti. Toplantı sonunda yayınlanan bildiride İslâmî hareketin ekonomik örgütlenmeye gittiği ve silahlı eylem aşamasına geldiği vurgulanarak bir dizi önlemin alınmasına karar verildi.[108] Bu tarihî MGK toplantısıyla sonuçlanan sürecin kilometre taşları, Başbakanlık Konutu'nda verilen davetlerde içki ikram edilmesinin yasaklanması, yüksek öğretim kurumları ile kamu görevlerinde çalışanların ba-

---

[107] Teri Galimidi – Yusuf Altıntaş, "Husumete vakti olmayan muhabbet fedaisi: Mehmet Gündem", *Şalom*, 12 Mart 1997.

[108] "Erbakan'ı terlettiler", *Radikal*, 1 Mart 1997.

şörtüsü giymelerinin serbest bırakılması için yapılan baskılar, İstanbul, Taksim Meydanı'nda camii inşa etme tartışmaları, Başbakanlık Konutu'nda tarikat şeyhlerine iftar yemeği verilmesi, Başbakan Erbakan'ın İran İslâm Cumhuriyeti ile savunma sanayiinde işbirliği yapılacağı beyanatı, 31 Ocak 1997 gecesi Sincan Belediye Başkanlığı'nın düzenlediği ve İran İslâm Cumhuriyeti'nin Ankara Büyükelçisi'nin katıldığı Kudüs Gecesi'nde Hizbullah ve Hamas örgütleriyle ilgili posterlerin asıldığı salonda yapılan konuşmalardı. Bu son etkinlik bardağı taşıran damla olacaktı. Bu gecenin ardından Etimesgut Zırhlı Birlikler Okulu ve Eğitim Tümen Komutanlığı'na bağlı zırhlı araçlar Sincan'ın merkezinden geçerek bir gövde gösterisi yapacaklardı.[109] Zırhlı birliklerin Sincan'dan geçmelerinden birkaç gün sonra Sincan'a akın eden medya mensupları arasında yer alan bir kadın muhabire saldıran kişiye neden saldırdığı sorulduğunda verilen "O da Yahudi uşaklığı yapmasaydı" cevabını verecekti.[110] 28 Şubat tarihli MGK toplantısına adım adım yaklaşıldığı bu süreçte cemaat liderlerinin tedirginliği ve rahatsızlığı gittikçe artmaktaydı. Bir gazeteci bu durumu şöyle aktarmakta:

> İstanbul'dan çok sayıda Musevi aile, tası tarağı toplayıp Amerika'ya göç ediyor... Kalanlar ise, panikte!.. Ürkek, gelişen olayları izliyor...
>
> Öyle ya, her gün birileri çıkıp 'Yahudileri kıtır kıtır kesmekten' söz eder, Atatürkçü laikleri, 'Yahudi uşağı' olmakla suçlarken, Musevi aileler kendini güvende hissedebilir mi?
>
> Refahlı belediye, şimdi de, 'Burası boş, bize verin!' diye Balat Sinagogu'nu almak için tutturmuş...[111]

Koç Holding A.Ş. Yönetim Kurulu Başkanı Rahmi Koç da RP-DYP koalisyon hükümetinin akibeti hakkında kötümserdi. Koç, Tansu Çiller'in Türkiye'yi yönetecek çapta bir siyasetçi olmadığını belirttikten sonra ülkeyi saran siyasi istikrarsızlığın bir işareti ola-

---

[109] "Sincan'dan ordu geçti", *Milliyet*, 5 Şubat 1997.

[110] Halim Bahadır, "Yahudi uşaklığı ve ırkçılık", *Posta*, 18 Şubat 1997.

[111] Mehmet Türker, "Musevi ailelerde panik başladı!..", *Gözcü*, 8 Şubat 1997.

rak gayrimüslimleri örnek gösterecekti: "Duyduğuma göre kalan gayrimüslimler de mallarını satıp gitmeyi düşünüyorlarmış ki, hiç iyi bir şey değil."[112]

b) Cefi Kamhi'nin DYP'den İstifası

RP-DYP koalisyonunu düşürmek amacıyla gensoru önergesinin verilmesi aşamasında Cefi Kamhi'nin tavır almasında Yahudi kimliği etkili olacaktı. BBP hariç muhalefetin blok halinde desteklediği gensoru önergesini, aralarında Cefi Kamhi'nin de bulunduğu 12 DYP'li milletvekili de desteklemeyi kararlaştıracaktı. Ancak Kamhi daha sonra birlikte hareket ettiği arkadaşlarına önce "Yahudi cemaatine sordum. Babama danıştım, katılmama yönünde karar çıktı" diyerek oylamaya katılmayacak,[113] daha sonra bu demecini yalanlayacaktı. Bunun üzerine Türkiye Hahambaşılığı yaptığı basın açıklamasında "Cefi Kamhi'nin, kişisel hak ve tasarrufu olan oylamayla uzaktan yakından hiçbir ilgimiz yoktur" beyanında bulunmak zorunda kalacaktı.[114] Bu gelişmelerden sonra Kamhi DYP'den istifa edecek ve yeni kurulan DTP'ye katılacaktı.[115] Kamhi istifasından bir yıl sonra yabancı bir gazeteciyle yaptığı bir görüşmede istifa nedeni olarak İslamcıların fazla güç sahibi olduklarına inanmasını gösterecekti.[116]

c) Amerikan Yahudi Kuruluşları ve İsrail Devleti'nin Tavrı

RP-DYP hükümetinin kurulduğu tarihten beri Amerikan Yahudi kuruluşlarının Türkiye'ye yapacakları ilk resmî gezi 28 Şubat MGK Kararları sonrasında gelecek olan ADL heyetiydi. Heyetin amacı İslâmî basındaki antisemit ve Holokost'u inkâr eden yayın ve beyanlar ile Türkiye'nin ABD ve İsrail ile olan ilişkilerinin geleceği konularında araştırma yapmaktı. Heyet RP'li Devlet Bakanla-

---

112 Ruhat Mengi, "Küçük Hanım gidici", *Sabah*, 25 Mayıs 1997.

113 "Tevrat'a yeminini tutmadı", *Hürriyet*, 21 Mayıs 1997.

114 "Kamhi: hükümete destek vermiyorum", *Hürriyet*, 21 Mayıs 1997.

115 Füsun Iğdır, "Jefi Kamhi DTP'ye katıldı", *Milliyet*, 26 Haziran 1997.

116 Gil Sedan, "Turkey's Jews remain wary of Islamist's political strength", *JTA Haber Bülteni*, 16 Mart 1998.

rı Abdullah Gül ve Fehim Adak, Dışişleri Bakanı Tansu Çiller, TBMM Başkanı Mustafa Kalemli, Genelkurmay II. Başkanı Org. Çevik Bir, Türk Yahudi toplumu liderleri ve milletvekili Cefi Kamhi ile görüşecekti. Görüşme sırasında Fehim Adak köktendinciliğe karşı olduklarını, İsrail ve Yahudi halkı ile diyaloglarını sürdüreceklerini belirtecekti. Abdullah Gül ise heyete antisemit tezahürlerin toplumun marjinal kesimlerinde mevcut olduğunu, iktidardaki rejim ne olursa olsun Türk halkının Yahudi asıllı vatandaşlarına karşı hoşgörülü davrandığını, Erbakan'ın İran ve Libya'ya yaptığı gezilere rağmen Türkiye'nin ABD ile derin ilişkilerinin mevcut olduğunu, FÖY-İsrail barış sürecini de desteklediğini beyan edecekti. Ziyaret edilen diğer siyasi ve askeri erkân da benzer beyanlarda bulunacaktı.[117] ADL Ulusal Başkanı Foxman, Şubat ayında Neve Şalom Sinagogu'na yapılan saldırıya dikkati çekerek, Devlet Bakanı Fehim Adak ve Abdullah Gül'den konunun araştırılıp saldırıyı yapanların adli mercilere teslimini isteyecek,[118] siyasi liderlerin antisemit yayın ve konuşmalar karşısında sessiz kalmalarının da kabul edilemez olduğunu belirtecekti.[119] ADL heyeti Genelkurmay Başkanlığı ve hükümet yetkililerine din ve kültür farklılığı nedeniyle Türkiye'nin AB'ne kabul edilemeyeceğini beyan eden Alman Dışişleri Bakanı Dr. Klaus Kinkel, Avrupa Komisyonu Başkanı ve Hıristiyan Demokrat partilerine yolladığı iki mektubun kopyasını verecekti. Her iki mektubun ortak mesajı Türkiye'nin AB'den dışlanmaması ve tecrit edilmemesiydi.[120]

ADL heyeti ziyaretinden sonra Başbakan Necmettin Erbakan İsrail'in Dışişleri Bakanı David Levy ile buluşacaktı. Başbakan Erbakan tabanının İsrail'e ve Yahudilere karşı beslediği olumsuz

---

[117] "ADL Leaders get assurances from Turkish officials of commitment to democracy, religious pluralism and Middle East peace process", *ADL Pres Release*, 26 Mart 1997.

[118] Yurdagül Şimşek, "Yahudi lobisi Ankara'yı uyardı", *Radikal*, 28 Mart 1997.

[119] "Turkish cabinet urged to curb anti-semitism", *The Jewish Chronicle*, 4 Nisan 1997, s.7.

[120] Ertuğrul Özkök, "Danışıklı Düello", *Hürriyet*, 27 Mart 1997 / Yusuf Altıntaş, "ADL'nin Ankara'daki üst düzey temasları", *Şalom*, 2 Nisan 1997.

duyguları gözeterek Levy ile olan buluşmasının basına açık kısmında görüşmenin gergin bir hava içinde geçtiği izlenimi verecek, kapalı kapılar ardında ise görüşme samimi bir ortamda cereyan edecekti.[121] ADL heyeti ve Levy'nin ziyaretlerinden sonra bu kez Amerikan Yahudi Kongresi (AJCongress) Erbakan ile görüşecekti. Başbakanlığın programında yer almayan ve gizli tutulan bu temas sırasında ana konu İslamcı görüşteki bir başbakanın idare ettiği bir İslam ülkesinde yaşayan küçük Türk Yahudi cemaatinin ne derecede güvende olduğu, Türkiye'nin Batı'dan ayrılıp ayrılmayacağı ve RP'li siyasetçilerin İsrail karşıtı ve antisemit beyanlarıydı. Abdullah Gül antisemit beyanların RP ve RP'ye oy verenlerin görüşlerini temsil etmediği cevabını verecekti. AJCongress heyetinin ziyaretten sonra yaptığı basın açıklamasında Türk Yahudi cemaatinin herhangi bir sorununun bulunmadığı, Erbakan'ın görüşme esnasında Türkiye-ABD ilişkilerinin geliştirilmesini desteklediğini beyan ettiği belirtilecekti. Ancak AJCongress Erbakan'ın beyanına çekinceli yaklaşacaktı. AJCongress'e göre bu beyanatın RP'nin sürekli izleyeceği bir siyaset olup olmadığını zaman gösterecekti.[122]

d) RP-DYP Hükümeti'nin İstifası

Ancak RP-DYP koalisyon hükümeti uzun ömürlü olmayacaktı. Başbakan Erbakan yükselen kamuoyu baskısı üzerine Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'i ziyaret edip istifa mektubunu ve RP, DYP ve BBP Genel Başkanlarının imzaladıkları bir belgeyi sunacaktı. Belgede Başbakanlık görevinin DYP Genel Başkanı Tansu Çiller'e verilmesi halinde RP, DYP ve BBP'nin yeni kurulacak hükümeti destekleyeceği beyan edilmekteydi.[123] Ancak beklenenin aksine Demirel hükümet kurma görevini ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz'a verecekti. Yılmaz Anasol-D Hükümeti'ni (ANAP-

---

121 Sami Kohen, "Erbakan'ın İsrail ile diyaloğu!", *Milliyet*, 10 Nisan 1997.

122 "In meeting with American Jewish Congress leadership Turkish Prime Minister Erbakan expresses desire for improved ties with the West", *AJCongress News*, 9 Haziran 1997.

123 "Ve Erbakan istifa etti...", *Sabah*, 19 Haziran 1997.

DSP-DTP) kuracak ve güven oyu alacaktı. Bir siyasetçinin deyimiyle, "kâbus bitmişti".[124] RP-DYP koalisyon hükümetinin istifası Amerikan Yahudi kuruluşlarını ferahlatmıştı. Adını saklı tutan bir Amerikan Yahudi kuruluşu temsilcisi bu istifadan sonra Türk-Amerikan ilişkilerinin ısınacağı, bunda da Amerikan Yahudi lobisinin etkili olacağını belirtecekti. Türk-Amerikan ilişkilerinin mesafeli olması RP'nin İslâmî kimliğinden ziyade RP-DYP hükümetinin istikrarsızlığı körükleyen zikzak siyaseti ve RP'li yöneticilerin takiyye ve yalana başvurmalarından kaynaklanmaktaydı.[125]

Amerikan Yahudi kuruluşları ve Türk Yahudi toplumu liderlerinin Mesut Yılmaz'ın başbakanlığında kurulan yeni hükümetten son derece hoşnut olup ferahladıklarını gösteren ilk işaret hükümetin kurulduğu gün JINSA'nın yayınladığı basın bildirisiydi. Bildiride Türkiye'nin ABD ve İsrail'le yakın ilişkilerin geliştirmesine taraftar olan yeni hükümete "hoşgeldiniz" denmekteydi. JINSA 18 aydan beri Türkiye'ye verilmesi gereken ancak verilmeyen üç savaş fırkateyninin bir an önce verilmesi için Birleşik Amerika Kongresi'nin gerekli kararı almasını da isteyecekti.[126] Yılmaz'ın başbakan olmasının hem Türk Yahudi toplumu, hem de Amerikan Yahudi kuruluşları tarafından büyük bir sevinç ve ferahlıkla karşılandığının bir diğer işareti, Amerikan Yahudi Kuruluşları Başkanlar Konferansı'nın Başbakan Yılmaz'ı ziyaretinden sonra Amerikan Yahudi basınında yayınlanan sitayişkâr yazılardı.[127] İkinci işaretse ADL'nin Başbakan Mesut Yılmaz'a "Seçkin Devlet Adamı" ödülü vermesiydi. Hahambaşı David Asseo, 500. Yıl Vakfı Başkanı Jak Kamhi ve cemaat liderlerinin Atatürk Havaalanı'na kadar gelip Başbakan Mesut Yılmaz'ı ABD'ye uğurlamaları Türkiye Hahambaşılığı'nın törene atfettiği önemin bir göster-

---

124 Gülay Göktürk, "Kâbus bitti", *Yeni Yüzyıl*, 30 Haziran 1997.

125 Ferai Tinç, "Yahudi lobisinden destek yolda", *Hürriyet*, 10 Ağustos 1997.

126 "Time for a Demonstrated Show of American Support for New pro-American Government in Turkey", 30 Haziran 1997 tarihli basın bildirisi, www.jinsa.org.

127 "Jerusalem-Ankara axis warms", *Forward*, 13 Mart 1998 / Gil Sedan, "Turkey again appeals to American Jews for support", 31 Mart 1998, (www.jewishhaz.com/jewishnews/980313/turkey.shtml).

gesiydi.[128] Basına dağıtılan bildiride ödülün verilme nedeni olarak Yılmaz'ın demokrasi, dinî hoşgörü ve çoğulculuğu teşvik yolunda sarf ettiği gayretler gösterilecekti.[129] Bir gazetecinin ödülün neden Başbakan Mesut Yılmaz'a verildiğini sorması üzerine ADL Başkan Yardımcısı'nın cevabı şöyle olacaktı:

> Başbakan Yılmaz'ın demokrasiye bağlı hoşgörülü bir ülkeyi temsil ettiğine ve birey olarak da Seçkin Devlet Adamı ödülünü hak ettiğine inanıyoruz. Türkiye, ABD'nin iyi bir dostu, önemli bir müttefiki olmakla kalmıyor, Orta Doğu tarihinin kritik bir döneminde militan İslâmî akımların güç kazandığı günlerde İsrail ile son derece sıcak ilişkiler geliştiriyor. Mesut Yılmaz'ın liderliğindeki Türkiye, çekinmeden ortaya çıkıp, 'İsrail ve Türkiye gibi iki demokratik ülke stratejik bir ittifak içine girebilir' diyor. Hem Türkiye'nin demokrasiye bağlılığı, hem İsrail'den destek, hem de Türkiye'de yaşayan Yahudilere gösterilen uygar muamele açısından Başbakan Yılmaz, böyle bir ödül için ideal seçim bizce.[130]

Foxman'ın konuşması sırasında törende hazır bulunan Türk Yahudi toplumu liderlerine işaret ederek sarf ettiği, "Bu Türk yurttaşları hem Türk, hem Yahudi olarak müreffeh oldular. Her zaman gururla ve aleni bir şekilde doğdukları vatanlarına sadakat ve desteklerini beyan ettiler. Onlar yüzyıllar boyunca Yahudilere bu kadar misafirperver olan Türkiye'nin kendine has dinî hoşgörü, çoğulculuk ve demokrasi geleneğinin devam edeceği konusunda iyimserler"[131] sözleri RP-DYP koalisyon hükümeti süresi boyunca yaşanan endişenin sona ermekte olduğunu, gelecek

---

[128] Cahit Akyol, "Yılmaz'a dualar okudum", *Hürriyet*, 17 Aralık 1997. Yılmaz'a refakat edenler arasında DTP milletvekili Cefi Kamhi ile şu cemaat liderleri vardı: Lina Filiba, Mordo Ennekave, Sami Herman, Asil Sami Aji, ANAP İstanbul İl Teşkilatı üyesi Emin Levi. Kaynak: "Musevi lobisinin daveti", *Hürriyet*, 17 Aralık 1997.

[129] ADL'nin 19 Aralık 1997 tarihli basın bülteni.

[130] "Türkiye Başbakanı Mesut Yılmaz'ın ABD ziyareti", 18 Aralık 1997. http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/DIŞBASIN/1997/12/18x12x97. TXT

[131] "ADL presents Prime Minister of Turkey with distinguished statesman award", *ADL Press Release*, 19 Aralık 1997.

için duyulan iyimserliği dile getirmekteydi. Yılmaz konuşmasının her paragrafının sonunda "Türkiye İsrail'in varlığını hep savunmuştur, bundan sonra da hep savunacaktır" cümlesini tekrarlayacak, konuşmasını İsrail ve Amerikan Yahudi lobisini son derece öven sözlerle bitirecekti: "Sizler AB'deki bazı ülkelere Türkiye için mektup gönderdiniz. Türkiye'nin gayri resmî büyükelçileri olarak çalıştınız ve inanıyorum ki bundan sonra yine çalışacaksınız. *Şalom*".[132] ADL Ulusal Başkanı Foxman'ın Başbakan Mesut Yılmaz'dan radikal İslamcı grupların antisemit yayınlarını ve beyanatlarını yasaklamasını ve tarih dersi müfredatlarına Holokost'un dahil edilmesini isteyecekti.[133] Sekiz yıllık kesintisiz eğitim yasasını kabul ederek İmam Hatip Liseleri'nin tasfiyesine yol açan Yılmaz başbakanlığındaki hükümete karşı zaten öfkeli olan İslâmî basın ise Yılmaz'ın ADL tarafından ödüllendirilmesine sert tepki gösterecekti.[134]

e) 28 Şubat 1997 MGK Kararları Sonrasında Gelişmeler

RP-DYP koalisyon hükümetin istifa etmesinin ardından en önemli gelişme RP'nin Anayasa Mahkemesi'nin kararı gereğince kapatılması ve siyasal İslâm hareketinin ikiye bölünmesiydi. RP'nin kapatılacağını sezen Erbakan selefi FP'yi kurduracaktı. FP siyasal İslâm'ın stratejisinde dramatik bir değişiklik yaparak Amerikan Yahudi örgütleri ile ilişkiye geçecekti. Bu strateji değişikliğinin ilk işareti, FP Genel Başkan Recai Kutan'ın "Özellikle ABD'de bulunan etkin lobi kuruluşları ile sıkı ilişkiler içine gireceğiz" sözleriydi. Kutan FP'nin yeni açılımını şöyle açıklamaktaydı:

---

[132] Yalçın Doğan, "Yahudi lobisinde mum yakmak", *Milliyet*, 19 Aralık 1997 / Cengiz Çandar, "Jeostrateji dersi...", *Sabah*, 21 Aralık 1997.

[133] Robert Olson, "American Jews, Turkey and Israel", *Middle East International*, Sayı 569, 27 Şubat 1998, s. 20-21.

[134] "Utandıran ödül", *Millî Gazete*, 19 Aralık 1997 / İsmail Bezirci", Türkiye Robinson Adası!", *Yeni Şafak*, 20 Aralık 1997 / Abdullah Altay, "İsrail'e hizmette en seçkin devlet adamı", *Millî Gazete*, 20 Aralık 1977, Yusuf Aydın-Nazif Kahraman, "Yahudilerden Yılmaz'a İHL'yı kapatma ödülü", *Akit*, 20 Aralık 1997 / İbrahim Aykut, "İHL'leri kapattı ödülü kaptı", *Millî Gazete*, 21 Aralık 1997.

> İsrail'e bakış açımız konusunda yanlış bir anlama var. Yahudi düşmanıymışız gibi takdim ediliyoruz. Bunu da onaylamıyoruz. Biz İsrail'in bazı haksız uygulamalarına karşıyız. Ancak İsrail ile ilişkileri geliştirmek istiyoruz. İsrail ile uygun konularda uzlaşma arayışı içinde olacağız.[135]

FP bu beyanından sonra ABD'nin önde gelen siyasi yetkilileri ve Amerikan Yahudi kuruluşları temsilcileri ile görüşecekti. Değişik kaynaklara göre bu buluşma ya Üzeyir Garih,[136] ya Jak Kamhi,[137] veya İshak Alaton ve Jak Kamhi[138] aracılığıyla gerçekleşmişti. New York ziyareti sırasında Amerikan Yahudi Komitesi (AJC), Amerikan Yahudi Kongresi (AJCongress), ADL, B'nai B'rith International ve Amerikan Ortodoks Yahudi Cemaatleri Birliği temsilcileriyle görüşen Kutan ve beraberindeki heyete yöneltilen iki soru FP'nin Türkiye-İsrail ilişkileri ve antisemitizme bakışıydı. Kutan bu soruları, Türkiye'nin İsrail'le olan ilişkilerini geliştirmek istediği ve antisemitizmin ortadan kalkması gerektiği şeklinde cevaplandıracaktı.[139] 28 Şubat MGK kararlarından sonra İslâmî basında görülebilen en önemli gelişme *Akit* gazetesi ile *Millî Gazete*'nin 28 Şubat 1997 MGK Kararları'nın siyasal İslâm'ın önünü kesmek isteyen İsrail Devleti ve Amerikan Yahudi lobisi tarafından desteklendiğini savunan yayınlarıydı.[140]

---

135 Ergun Aksoy, "Kutan: Askeri ve solcuları kucaklayacağız", *Radikal*, 7 Mart 1998 / Kutan benzer sözleri daha sonra da tekrarladı. Bkz. Yahya Oğuz, "Kutan: Yahudi düşmanı değiliz", *Türkiye*, 18 Mayıs 1998.

136 "Musevilerle ilk temas New York'ta", *Sabah*, 5 Kasım 1999 / Hikmet Çiçek-Aytunç Erkin, "Fetvayı kapma yarışı!", *Aydınlık*, 7 Kasım 1999, Sayı 642, s. 14-15.

137 Yılmaz Polat, 2000, s. 167 / Yılmaz Polat, 2003, s. 98 / Aytunç Erkin, "Tayyip'in ABD bağlantısı: Jak Kamhi", *Aydınlık*, 20 Ekim 2002, Sayı 796, s. 18-19.

138 Tuncay Özkan, "Recep Tayyip Erdoğan'ın Amerika güncesi", *Milliyet*, 30 Ocak 2002. Her ne kadar Özkan yazısında isim belirtmemişse de yönelttiğim soru üzerine bu iki ismi verdi.

139 "Musevi aleyhtarlığı ortadan kalkmalı", *Yeni Şafak*, 7 Kasım 1999 / Ali Ekber Ertürk, "İslami partinin dönüm noktası", *Sabah*, 7 Kasım 1999

140 "Sincan'dan D-8'e", *Millî Gazete*, 15 Şubat 1997 / Yaşar Kaplan, "5 milyon dolara neler yapılmaz ki!", *Akit*, 26 Ocak 1999 / Ali Eyvaz, "Yahudi gönüllü BÇG'ci", *Anadolu'da Vakit*, 14 Ağustos 2003.

Anayasa Mahkemesi 22 Haziran 2001 tarihinde FP'nin kapanmasına karar verecekti. Bu karar Siyasal İslam hareketinin Millî Görüş çizgisini devam ettiren ve genel başkanlığını Recai Kutan'ın üstleneceği SP ile Millî Görüş'e kıyasla çok daha liberal bir görünüş arz edecek olan AKP olarak ikiye bölünmesine yol açacaktı.

f) AKP'nin İktidara Gelişi

AKP ve müstakbel Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ı Millî Görüş çizgisinden ayıran birincil özellik Millî Görüş'ün antisemit ve İsrail karşıtı söylemini sürdürmemesiydi. Erdoğan Millî Görüş'ün devamı olmadığını izah edebilmek için Amerikan Yahudi örgütleri liderleriyle görüşecekti.[141] Erdoğan B'nai B'rith International, ADL, AIPAC ve AJC temsilcilerinin hazır bulundukları ortak toplantıda muhataplarının "siz köktendinci misiniz? Şeriat devleti mi istiyorsunuz?" sorularına cevap vermek ve onları rahatlatmak zorunda kalacaktı.[142] Türk Musevi Cemaati Başkanı Bensiyon Pinto Erdoğan'ın Amerikan Yahudi örgütleri liderleriyle buluşmasını şöyle değerlendirmekteydi:

> Türkiye Cumhuriyeti'ne faydalı olabilecek her işin yanındayız. Sayın Tayyip Erdoğan, Jewish lobiye partisinin programını anlatmıştır. Onlar da onu dinlemiştir. İslam'ın dünyada çok mühim bir rol oynadığına inanıyorum. Buna bütün dünya inanıyor. Eğer bu misyonu sayın Tayyip Erdoğan yükleniyorsa ve bunu yapacaksa, böyle söylemleri hakikaten dünyanın desteklemesinde fayda var. [143]

AKP Adana milletvekili ve Erdoğan'ın siyasi danışmanı Ömer Çelik'in Türkiye'deki siyasal İslâm hareketini değerlendiren makalesi AKP'nin İsrail Devleti ve Yahudiler ile ilişkileri konusundaki müstakbel çizgisinin ne olacağı açısından oldukça anlamlıydı.

---

[141] Turan Yılmaz, 2001, s.80 / Ruşen Çakır - Fehmi Çalmuk, 2001 s.106-107. Erdoğan görüşmeler sırasında "İsrail'i tanıyoruz. İktidarımızda ilişkilerin daha sıcak olmasını isteriz" beyanında bulunuyordu. ("Tayyip: İsrail'i tanıyoruz", *Star*, 31 Ocak 2002.)

[142] Murat Yetkin, 2004, s. 47.

[143] Nuriye Akman, "Yahudiliğe girmek adamı pişman ettirir", *Zaman*, 17 Şubat 2002.

Washington'da siyaseti şekillendiren seçkinlere hitap eden ve eski Amerikan Büyükelçisi Morton Abramowitz'in derlediği kitapta yer alan bu yazısında Ömer Çelik Erbakan ve yandaşlarının İsrail karşıtı ve antisemit üslûbunu hatırlattıktan sonra AKP'nin, SP'nin aksine, İsrail konusunda merkez sağ partilerin lisanına uygun bir lisan kullandığına dikkati çekecekti.[144]

2002 yılının Temmuz ayında DSP'de istifaların hızlanması, istifa eden milletvekillerinin Genel Başkanlığını İsmail Cem'in yaptığı YTP'yi kurmaları üzerine TBMM 3 Kasım 2002 tarihinde erken genel seçim kararını aldı. 3 Kasım seçimlerinin sonucu şaşırtıcıydı. AKP oyların %34.29'unu alarak iktidar olacaktı. Diğer siyasi partiler Meclis'ten silinecek, TBMM'de sadece oyların %19.80'ini alan CHP temsil edilecekti. AKP iktidar olduktan kısa bir süre sonra Erdoğan Amerikan Yahudi Komitesi'ni ziyaret edecek, Amerikan Yahudi örgütleri temsilcilerine Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerin aynen devam edeceğini teyit edecekti.[145] Türk Yahudi toplumu liderleri AKP'nin iktidar olmasından memnuniyet duyacaklardı. Liderler mütedeyyin bir tabana dayandığı için AKP'nin dinî bir cemaatin ihtiyaçlarını daha iyi anlayabildiğine ve AKP'nin radikal İslamcı bir parti olmadığına inanmaktaydılar.[146] İshak Alaton ise Erdoğan'ı kendisinin Amerikan Yahudi kuruluşlarına tanıttığını belirtecekti.[147]

4. TÜRKİYE VE NAZİ ALTINLARI

a) Nazi Altınları Meselesi Nedir?

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye Almanya ile yoğun ticari ilişkiler içindeydi. O yıllarda bankacılık, sigorta, sanayi, ticaret ve taşıma sektörlerinde faaliyet gösteren altmışın üzerinde Alman sermayeli şirket Türkiye'de faaliyet göstermekteydi. Türkiye'deki

---

144 Ömer Çelik, "Turkey and the Fate of Political İslam", s.61-84, 77-79. Morton Abramowitz, (derl), 2003 içinde.

145 Matthew E. Berger, "Turks Seek Ties with U.S. Jews", *Jewish Times*, 19 Aralık 2002.

146 Yigal Schleifer, "Good for the Jews of Turkey?", *The Jerusalem Report*, 7 Nisan 2003.

147 Deborah Sontag, "The Erdoğan Experiment", *The New York Times Magazine*, 11 Mayıs 2003.

Alman bankaları Türkiye'deki serbest altın piyasasındaki yüksek fiyatlardan faydalanıp Reichsbank'ın tedarik ettiği Yahudilerden yağmalanmış altınları satıp karşılığında, başta İsviçre Frangı olmak üzere, döviz satın almaktaydılar. Bankalar bu altın ticaretinden elde ettikleri kârı sadece Almanya'nın Türkiye'deki diplomatik, casusluk ve propaganda faaliyetlerinde kullanmayıp Mihver ve "Mihverperver" diğer diplomatik misyonların muhtelif operasyonlarının finansmanında da kullanıyorlardı. 1941 yılının Ekim ayında Almanya ile imzalanan ticaret antlaşması çerçevesinde Türkiye başta krom cevheri olmak üzere Almanya'nın muhtelif hammadde ihtiyaçlarını tedarik edecekti. 1943 yılında Türkiye Almanya'nın krom cevheri ihtiyaçlarını yüzde yüz karşılayan ülke durumundaydı. Hitler'in Mühimmat Vekili Albert Speer'e göre krom cevheri temin edilememesi halinde Almanya'nın savaş makinesi duracaktı. Ancak savaşın Almanya aleyhine gelişmesi ve Mihver ülkelerinin Türkiye'ye baskı yapmaları sonucunda Türkiye 1944 yılının Nisan ayında Almanya'ya krom cevheri ihracatını durduracaktır. Aynı yılın Ağustos ayında Almanya ile olan ticari ve diplomatik ilişkilerini kesecek, 1945 yılının Şubat ayının sonunda ise Almanya'ya savaş ilan edecekti. Amerikalı uzmanların ilk tahminine göre savaş sırasında Türkiye on ila onbeş milyon dolar değerinde altın tedarik etmişti. Bu altınlar muhtemelen krom cevheri ihracatının karşılığıydı. Savaş sonrasında Nazilerin yağmaladıkları 3.4 milyon dolar tutarında Belçika altın parasının da Türkiye'ye getirildiği belirlenmişti. Türkiye'nin savaş sırasında ve sonrasında temin ettiği diğer altınlar, Alman Dışişleri Bakanı Joachim Ribbentrop'un işgal altındaki Avrupa'dan yağmalanan altınları stoklayan Reichsbank'daki hesabında bulunan altın külçe ve paralardı. İkinci Dünya Savaşı'nın bitişinden sonra Müttefik Kuvvetler Türkiye'nin elinde bulundurduğu yağmalanmış altınların iadesi ve Almanya dışındaki ülkelerde bulunup tasfiyeye tâbi tutulan Alman mal varlığının Avrupa'nın yeniden imarında kullanılması için müzakerelere başladı. Müttefikler Türkiye'deki Alman mal varlığının değerini 1945 yılında 51 milyon, 1946 yılında da 71 milyon dolar olduğunu tahmin etmekteydiler. Türkiye Cumhuriyeti bu mal varlığını Müttefikler ile müzakere etmeye niyetli idi ancak bu bilgileri Müttefikler

ile paylaşmadan önce Almanya'dan olan savaş taleplerinin karşılanması için kullanılmasında ısrarcıydı. Müttefiklerin 1946 yılında Türkiye'nin elinde bulundurduğu altınları ve Alman mal varlığını iade etmesi için Türkiye Cumhuriyeti nezdinde sarf ettikleri gayretleri hiçbir zaman güçlü bir lisanla ifade etmemişlerdi. Türkiye'nin Müttefikler ile olan ilişkilerinde meydana gelen önemli bir değişiklik bu müzakereleri de gölgeleyecekti. 1946 yılında Sovyetler Birliği'nin Boğazlar, Kars ve Ardahan üzerinde tehditkâr taleplerde bulunması üzerine ABD Türkiye'yi önemli bir stratejik müttefik olarak kabul etti. Bunun üzerine 1947 yılının Mart ayında Truman Doktrini gereğince Türkiye ile 150 milyon dolar tutarında bir yardım antlaşması imzalanacaktı. Bu antlaşmanın imzalanması Türkiye ile yürütülen "Nazi altınları ve Alman mal varlığının iadesi" müzakerelerini sonuçsuz kalmaya mahkûm edecekti. O tarihte Türkiye 4.3 milyon doların üstünde bir meblağı Nazi altınlarına karşı iade etmeye razıydı ancak Müttefikler'in daha fazla bilgi talebine cevap vermeye niyetli değildi. 1951 yılının ilkbaharında Müttefikler Nazi altınları meselesinin çözüme bağlanması halinde Türkiye'deki Alman mal varlığı üzerindeki taleplerinden vazgeçmeye mutabık olacaklardı. 1952 yılının Mayıs ayında Müttefikler Türk Dışişleri Bakanı'na gönderdikleri bir notada Türkiye Cumhuriyeti'nin Nazi altınları meselesini bir milyon dolar ödeyerek çözüme bağlamasını teklif etti. Türkiye'deki Alman varlıkları konusundaki taleplerinden vazgeçeceğini bildirdi ve Türkiye'nin Alman mal varlıklarının tasfiyesinden elde edilecek meblağı da muhafaza etmesine izin verdi ancak bu teklif de bir sonuca ulaşmadı. 1953 yılına gelince Müttefikler artık Türkiye'den Nazi altınlarının veya Alman mal varlıkların iadesi konusunda gayret sarf etmekten vazgeçmişlerdi. Böylece Türkiye Cumhuriyeti ne Nazi altınlarından, ne de Alman varlıklarının tasfiyesinden elde ettiği geliri iade etmedi.[148]

---

[148] Greg Bradsher, 1999, s. 849-851. "Nazi altınları" konusu Türk tarihçilerinin ilgisini çok fazla çekmedi ve araştırılmadı. Bkz. Cemil Koçak, 2009, s. 343-348; Ayşe Çavdar, "Almanya'nın Bölücü altınları Türkiye'den soruluyor...", *Nokta*, 22-28 Kasım 1998, yıl 17, sayı 876, a. 8-12.

İşte 1953 yılında Türk - Amerikan ilişkilerinin zedelenmemesi için ısrar etmekten vazgeçilen bu konu 1997 yılında tekrar gündeme gelecekti.

b) Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın İlk Raporu

Dünya Yahudi Kongresi'nin (WJC) Nazilerin Yahudilerden gaspettikleri ve üçüncü ülkelere sattıkları altınların bedellerinin Holokost kurbanlarının yakınlarına iade edilmesi amacıyla başlattığı araştırmada incelenen ülkeler arasında Türkiye de yer alacaktı. Bu durum T.C. Dışişleri Bakanlığı'nı epey rahatsız edecekti. Türkiye'nin arzu ettiği en son şey "Ermenileri soykırıma tâbi tutan ülke" kadar ağır bir "itham" olan "Yahudilerden yağmalanmış altınları satın alan ülke" ithamına muhatap olmaktı. Böyle bir sonuç Türkiye'yi sadece Holokost kurbanlarının yakınlarına tazminat ödemekle karşı karşıya bırakmakla kalmayacak, yıllardan beri uluslararası kamuoyu nezdinde kabul ettirmeye çalıştığı "azınlıklarına hoşgörülü davranan ve Holokost sırasında Yahudiler için güvenli sığınak olan ülke" imgesini de yerle bir edecekti. İtham edilen ülkeler arasında Türkiye'nin de adının yer alması üzerine hem Dışişleri Bakanlığı, hem de Türk Yahudi toplumu liderleri hazırlanacak raporda Türkiye'yi itham altında bırakacak herhangi bir maddenin yer almaması için çaba harcamaya başlayacaktı. Ancak sonuç hayal kırıcıydı. 1997 yılının Mayıs ayında Birleşik Amerika Dışişleri Bakanlığı tarafından yayınlanan ilk raporda Nazi altınlarının alım satımından istifade eden ülkeler arasında Türkiye'nin de adı yer alacaktı.[149] Bu raporun açıklanması üzerine Devlet Bakanı Prof. Dr. Şükrü Sina Gürel Türk Yahudi toplumu liderlerinin raporun Türkiye'yi itham edici bir muhtevayla çıkmaması için müdahale etmeye çalıştıklarını ancak başaramadıklarını dile getirecekti:

> 7 Mayıs 1997 tarihli raporun yayınlanmasından önce Dünya Yahudi Örgütünün Oslo'da yaptığı toplantıya katılmış olan Türkiye Musevi Cemaati yetkililerinin bize verdikleri bilgilere göre, bu top-

[149] William Z. Slany, (Haz.), Mayıs 1997. Bu raporun basına yansıyan kısa özeti için bkz. Esen Ünür, "Altın Hırsızı Naziler", *Hürriyet*, 12-13 Mayıs 1997.

lantıda yalnızca İsviçre ele alınmakta, Türkiye'nin adı geçmemektedir. Dolayısıyla, ABD Dışişleri'nin hazırladığı birinci raporda ülkemizin yer almış olması Türk Musevi cemaati için de sürpriz olmuştur.[150]

Gürel raporda Türkiye'yi itham edici bölümlerin yer alması üzerine şu açıklamada bulunacaktı:

> İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya ile işbirliği yapan, Museviler'i Naziler'e teslim eden ülkelerle aynı kefeye konmak prensipte bizi rahatsız etti. Bu tutum Türkiye'deki Musevi cemaatini de rahatsız eder. Ama yine de biz rapordaki genel yanlışı değiştirmek için komisyon kurduk ve araştırma yaptık.[151]

Açıklamanın ilginç yanı Gürel'in "Türk Yahudi Cemaati" adına da kanaat beyan etmesiydi. Nazi Altınları konusundaki ikinci aşama 1997 yılının Aralık ayında Londra'da düzenlenen uluslararası konferanstı.

c) Londra Konferansı

Türkiye Cumhuriyeti konferansa Prof. Dr. İlber Ortaylı başkanlığında bir resmî heyetle katılacak, heyette DTP milletvekili Cefi Kamhi ve Türk Yahudi Cemaati'ni temsilen sanayici Aron Habib yer alacaktı.[152] Prof. Dr. İlber Ortaylı Türk Yahudi Cemaati'nin Cumhuriyet dönemindeki yaşantısını resmî söyleme uygun bir şekilde anlatan bir tebliğ sunduktan sonra[153] Türkiye Cumhuriyeti'nin Nazi altınlarını satın aldığı ithamlarını reddedecekti.[154] Konferanstaki konuşmaları içeren resmî yayında Türk resmî heyeti Türkiye'nin itham altında olan ülkeler arasında yer almasına karşı tepkisini şöyle dile getirmekteydi:

---

150 "Sina Gürel: Arşivler herkese açıktır", *Şalom*, 17 Haziran 1998.

151 Ferai Tınç, "Yeni başağrısı Nazi altınları", *Hürriyet*, 18 Mayıs 1998 / Virna Banastey, "Clearfield: "Nazilerin gasp ettikleri altınlar sahiplerine iade edilmeli", *Şalom*, 20 Mayıs 1998.

152 Foreign & Commonwealth Office, 1998, s.831.

153 Foreign & Commonwealth Office, 1998, s.553-578.

154 Foreign & Commonwealth Office, 1998, s.581-586.

> Gücenen sadece Türk yetkilileri olmayıp aynı zamanda ve daha derin bir şekilde alınan bizim Türk Yahudi cemaatidir. Bu ikinci konuda her isteyen resmî heyetimizde de yer almakta olan Türk Yahudi cemaatinin saygıdeğer temsilcileriyle temas kurabilirler.[155]

Türk resmî heyetinin her demecinde "Türk Yahudi Cemaati" adına kanaat beyan etmesi veya onu referans göstermesi Türkiye Hahambaşılığı'nın Nazi altınları meselesinin Türkiye'nin arzu ettiği şekilde halli için Dışişleri Bakanlığı ile eşgüdüm ve işbirliği içinde bulunduğunun veya bulunmaya ikna edildiğinin teyidiydi.

d) Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın Ek Raporu'nun Açıklanması

Türkiye'nin ithamları reddetmesine rağmen Birleşik Amerika Dışişleri Bakanlığı araştırmalarını sürdürmekteydi. 1998 yılının Haziran ayında 1997 yılında açıklanan ilk rapora ek olarak hazırlanan Ek Rapor'da da Türkiye'nin aklanmayacağı anlaşılması üzerine raporun resmen açıklanmasından hemen önce B'nai B'rith International Başkanı Daniel S. Mariaschin başkanlığında bir heyet Başbakan Mesut Yılmaz ve Devlet Bakanı Prof. Dr. Şükrü Sina Gürel'i ziyaret edecekti. Ziyaret sırasında heyet araştırma yapılabilmesi için Türkiye'nin arşivlerini açmasını isteyecek ve "ikinci raporda da [Türkiye'yi] suçlayıcı ifadeler olabilir, fazla tepki göstermeyin" ricasında bulunacaktı. B'nai B'rith heyeti bir adım daha ileri giderek Türkiye'nin Nazi altınlarını satın aldığının kanıtlanması halinde bile tazminat ödemesinin söz konusu olmayacağını Gürel'e bildirecekti.[156] Bu ziyaretten kısa bir süre sonra açıklanan Ek Rapor'un muhtevası Mariaschin'in şifahen ilettiği mesajı teyit edecek ve Türkiye Nazi altınları satın almakla itham edilecekti.[157] Bunun üzerine Gürel, "savaş sırasında övünülecek bir geçmişe sahip olan ülkemizin imajını başkalarının suçlarına ortak etmeye çalışarak lekeleme-

---

155 Foreign & Commonwealth Office, 1998, s.553-581.

156 Ferai Tınç, "Yeni başağrısı Nazi altınları", *Hürriyet*, 18 Mayıs 1998.

157 William Z. Slany, (Haz.) Haziran 1998, s.113-139.

ye kimsenin hakkı yoktur" yorumunda bulunacak, raporun içeriğiyle ilgili bir diğer rahatsızlığın "Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nda Museviler'e kucak açtığının vurgulanmaması, bir paragrafla geçiştirilmesi" olduğunu belirtecekti.[158] Alarko Holding A.Ş. eşbaşkanı İshak Alaton da "Türkiye'deki Musevi topluluğu bu rapordan rahatsız olur. Türkiye'nin Amerikan Yahudi lobisiyle birlikte bu konudaki olumlu sicili dünyaya anlatılmalı, arşivler açılmalı" yorumunda bulunacaktı.[159] Gürel'e paralel bir görüş belirten bir diğer kişi *Radikal* gazetesi yazarı emekli büyükelçi Gündüz Aktan'dı. Aktan hissiyatını "asıl üzücü olan anti-semitizmin yaygın olduğu İsviçre ve İsveç gibi ülkelerle bir tutulmak" olduğu şeklinde ifade edecekti.[160] Bu gelişmelerin Türkiye-İsrail ilişkilerini zedeleyebileceği kaygısıyla hareket eden Amerikan Yahudi kuruluşları sorun yaratma potansiyeli taşıyan bu araştırmanın Türkiye'yi tatmin edici bir şekilde sonuçlanmasını arzulamaktaydılar. Bu nedenle Birleşik Amerika Dışişleri Bakanlığı İktisadi, Zirai ve Ticari İşlerden Sorumlu Müsteşarı ve Nazi Altınları Araştırma Komisyonu Koordinatörü Stuart E. Eizenstat bir demecinde raporun Türkiye-İsrail ilişkilerini zedelemeyeceğini vurgulayacaktı.[161]

Türkiye'nin Amerikan Yunan ve Ermeni kuruluşlarının eleştiri ve ithamlarına karşı inşa ettiği "hoşgörü" temeline dayanan tanıtım ve halkla ilişkiler stratejisine ciddi gölge düşüren bu raporlara karşı Türk Yahudi Cemaati'nin karşı sunacağı koz, "İkinci Dünya Savaşı sırasında Yahudileri Holokost'tan kurtaran Türk diplomatları" konusu idi. Tuhaf bir tesadüf eseri B'nai B'rith International heyetinin Devlet Bakanı Gürel'i Ankara'da ziyaret ettiği gün 500. Yıl Vakfı'nın İstanbul'da düzenlediği törende eski Rodos ve Marsilya başkonsolosları Selahattin Ülkümen ve Necdet Kent'e Yahudileri Soykırım'da kurtardıkları için birer teşekkür plaketi verilecek, İsrail'in İstanbul Başkonsolosu, 500. Yıl Vakfı yetkilileri ve tören sıra-

---

158 Sedat Ergin, "Yeni baş ağrısı: Nazi altınları", *Hürriyet*, 7 Haziran 1998.

159 Serpil Yılmaz, "Nazi altınları raporu yakın takibe alındı", *Sabah*, 4 Haziran 1998.

160 Gündüz Aktan, "Yahudi altınları", *Radikal*, 11 Temmuz 1998.

161 Cengiz Toprak, "Türkiye'nin suçu yok", *Türkiye*, 7 Haziran 1998.

sında gözyaşlarına hâkim olamayacak olan DTP milletvekili Cefi Kamhi hazır bulunacaklardı.[162] Bu tören bir yandan Ek Rapor'un Türkiye'nin Batı âlemindeki görünümü açısından yarattığı olumsuz havayı telafi etmeye, diğer yandan Devlet Bakanı Gürel'in arzusu doğrultusunda Türkiye'nin "insancıl ve hoşgörü dolu geçmişe sahip bir ülke" olduğu mesajını bir daha vurgulamaya yarayacaktı. Ancak bu diplomatik jestler Şükrü Sina Gürel'i sakinleştirmeye yeterli değildi. Gürel tepkisini şöyle dile getirecekti:

> Özellikle İsrail hükümeti İkinci Dünya Savaşı'nda Musevilere yardım etmiş olan yirmiye yakın Türk diplomatının hatırasını saygıyla anarken, geçen aylar içinde bunlardan sağ kalan diplomatlarımızdan Selahattin Ülkümen için hatıra pulu basarken, Ülkümen ve emekli büyükelçi Necdet Kent'e plaket verirken, bu gerçeklerin görmezlikten gelinmesi şaşırtıcıdır. ABD'li tarihçi Stanford Shaw'un bu konudaki iki kitabını[163] referans gösterdiğimiz halde, ikinci raporda Shaw'ın ve diğer tarihçilerin kitaplarına ve ayrıca bu konuda ABD'li devlet adamlarının bizi bu konuda destekleyen demeçlerine hiç yer verilmemiştir. (...) Türkiye tüm savaş boyunca Musevilere kota koyarak sadece 20.000'e yakın Museviyi kabul etmiş olan ABD'nin de önünde birinci sırayı almaktadır. Amerikalı Musevi örgütlerine mensup bazı dostlarımız, bize bu gerçekleri bildiklerini ve bunları kendilerine hatırlatmaya gerek olmadığını söylemektedirler. Ancak, gerek İsrail'deki gerek ABD'deki ve tüm dünyadaki Musevilerin, Türkiye'nin bu temiz ve şerefli tarihi geçmişine bir kez daha saygı duymalarını ve Türkiye'ye yöneltilmekte olan mesnetsiz ve subjektif ithamlara, bizim adımıza 'ahlaki' olarak cevap vermelerini beklemekteyiz.[164]

e) Washington Konferansı

Şükrü Sina Gürel'in Amerikan Yahudi örgütleri ve Türk Yahudi Cemaati'ne yönelttiği ve hiçbir yanlış anlamaya yer vermeyecek

---

[162] Meltem Özdemir, "Soykırım anıları ağlattı", *Hürriyet*, 16 Mayıs 1998.

[163] Gürel'in Prof. Stanford J. Shaw'a atfen zikrettiği iki kitap şunlardır: *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic*, McMillan, Londra, 1991 ve *Turkey and the Holocaust*, New York University Press, New York, 1993.

[164] Sina Gürel, "Arşivler herkese açık", *Şalom*, 17 Haziran 1998.

kadar açık olan bu "görev başına!" çağrısı gerekli yankıyı ve olumlu sonucu yaratmaya yetecekti. 1998 yılının Aralık ayında Washington'da düzenlenen Holokost Dönemi Mal Varlıkları Konferansı'na katılan Türk resmî heyetinde yer alan işadamı Avi Alkaş ve sanayici Danyal Navaro Türk Yahudi Cemaati'ni temsil edeceklerdi.[165] Heyetin konferansta sunduğu tebliğler sonucunda Türkiye Nazi altınları konusunda büyük ölçüde aklanacak ancak Almanya'ya sattığı krom cevheri konusu açıklığa kavuşmayacaktı. Krom konusunda Türk araştırma heyetinin çalışmalarına devam edeceği ve bu konuda bir rapor yayınlayacağı belirtilse de bu rapor yayınlanmayacaktı.[166] T.C. Dışişleri Bakanlığı'nın resmî görüşü ise krom cevheri satışında Türkiye'ye yöneltilen suçlamaların iftira olduğuydu.[167] Heyette yer alan Avi Alkaş konuşmasında, "İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye Cumhuriyeti'nin Yahudileri Holokost'dan kurtardığı"nı vurgulayacaktı.[168]

f) Türkiye Cumhuriyeti Neden Aklandı?

Washington'daki siyaset çevrelerine yakınlığıyla tanınan *Sabah* gazetesi dış politika yazarı Sedat Sertoğlu'nun bir yazısı Türkiye'nin Nazi altınları soruşturmasında aklanmasının gerisinde yatan kulis ve lobi faaliyetlerine ışık tutması açısından son derece önemlidir. Sertoğlu'nun şu satırları tarihî gerçeklerin Türkiye-İsrail-ABD arasındaki stratejik ilişkilerin bozulmaması uğruna feda edildiklerinin âdeta bir itirafıydı:

> Türkiye kendisi ile hesaplaşmak zorunda.. Hem de her konuda.. Ancak böyle düze çıkabiliriz. Örneğin, Nazilerin, soydukları, soykırıma uğrattıkları Yahudilerin altınları ile işgal ettikleri ülkelerin Merkez Bankalarını boşaltarak bunları nasıl İsviçre Bankaları'na yatırdı-

---

165 J.D. Bindenagel, (der), 1999, s.964.

166 J. D. Bindenagel, (der), 1999, s.400.

167 M. Murat Hatipoğlu, "Documents on the History of the Greek Jews", *Perceptions*, Mart-Mayıs 1999, Cilt IV, Sayı 1.

168 Lale Sarıibrahimoğlu, "Nazi altınında Türkiye-ABD kavgası", *Cumhuriyet*, 6 Aralık 1998.

ğını ve bunun karşılığında aldığı nakit para ile savaşı devam ettirdiğini biliyoruz. Savaş yıllarında Nazilerin milyonların ölümüne neden olmaları için gerekli ham maddeleri, İsveç, İspanya, Portekiz ve Türkiye'den satın aldığı da belli. İsviçre ve buna bulaşan başka ülkeler tazminat ödemeyi kabul ettiler.

Peki acaba bazı Türkler, o yıllarda bu konuda bir rol oynadı mı? Çıkan rapora göre, oynamadı. Acaba gerçek bu mu? Çünkü, bu soruşturmalar sırasında Washington'da bize, bazı Türklerin de bu işe karıştıkları anlatılmıştı. Sonra da 'Türkiye dostumuz' denilerek, bu Türk vatandaşlarının isimleri, dolayısıyla Türkiye, listeden çıkartılmıştı... Peki bu yeterli mi? Bize göre yetersiz. Listedeki Türk vatandaşlarından bazılarının isimleri bile söylendi bize.. O zaman biz de hesaplaşalım tarihimizle.[169]

Nazi Altınları konusunda yapılan bir bilimsel araştırmada da Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası tarafından verilen rakamların gerçek rakamlara kıyasla düşük olduğu belirtilerek ABD'nin yayınladığı rapordaki Türkiye bölümüyle çelişen bir sonuca ulaşılmaktaydı.[170] "Nazi altınları" meselesinin Türkiye'ye yeni bir başağrısı yaratmadan Türkiye'nin arzusu doğrultusunda çözüme kavuşturulması tarihî gerçeklerin bir kez daha reel politika uğruna feda edilebileceğinin en son örneğiydi. Bu olay aynı zamanda Türk Yahudi Cemaati'nin uluslararası kamuoyunun Türkiye Cumhuriyeti'ne yönelttiği eleştirilere karşı Türkiye Cumhuriyeti lehine âdeta "tanıklıkta bulunma ve kefil olma" görevini üstlendiğini bir kez daha gözler önüne serecekti.

5. AMERİKAN YAHUDİ KURULUŞLARI İLE İLİŞKİLER

a) Doksanlı Yıllarda "Ermeni Soykırımı" Meselesi

Seksenli yılların başında başlayan ve 1915 tehciri sırasında yaşanan katliamların "soykırım" olmadığını savunan Türk resmî gö-

---

169 Sedat Sertoğlu, "Haklılık...", *Sabah*, 18 Nisan 2001.

170 Jonathan Steinberg, 1999, s.30

rüşünün Amerikan siyasi ve entelektüel seçkinlerini olumlu bir şekilde etkilediği kuşkusuzdu. Ancak bu tanıtım ve halkla ilişkiler kampanyası doksanlı yılların ortasından itibaren etkisini kaybetmeye başlamıştı. Bunun en önemli nedeni Amerikalı tarihçilerin bilimsel yayınları sayesinde uluslararası akademik camiada ve soykırım tarihçileri arasında Ermenilerin 1915 yılında soykırıma maruz kaldıkları kanaatinin oluşmasıydı.[171] Doksanlı yılların sonlarında artık hiçbir Amerikalı üniversite öğretim üyesinin, 1985 yılında olduğu gibi, Ermenilerin soykırıma maruz kalmadıklarını savunan bildirileri imzalaması mümkün değildi. Türkiye'nin 1980'li yıllarda başarılı bir şekilde yürüttüğü Amerikan sosyal bilimler camiasını etkileme ve ikna etme kampanyası[172] doksanlı yıllarda artık ivmesini kaybetmiş, Amerikalı Ermeni tarihçilerin yayınları karşısında da gerilemişti. Avrupa'daki bilimsel çevrelerde de Türk resmî görüşünü seslendirmek artık mümkün değildi zira Fransa'daki Ermeni örgütleri Fransa'da geçerli olan "Soykırım inkârı"nı suç sayan yasadan faydalanarak bu görüşü dillendirenleri dava etmekteydiler. Nitekim ünlü şarkiyatçı Prof. Bernard Lewis *Le Monde* gazetesine verdiği bir demeçte[173] Ermenilerin soykırıma maruz kalmadıklarını beyan etmesi üzerine CDCA tarafından dava edilecek ve mahkûm olacaktı.[174] Seksenli yıllarda Türkiye Cumhuriyeti'nin sağladığı bağışlarla Amerikan üniversitelerinde Türkiye Tarihi kürsüleri kurulabilirken doksanlı yıllarda bu artık mümkün değildi. Türkiye Cumhuriyeti'nin bir milyon dolar bağış karşılığında bir Türkiye Tarihi kürsüsü kurma teklifini Los Angeles, California Üniversitesi (UCLA) Senatosu tarafından reddedecekti.[175]

---

171 Bu konuda bilim adamlarının kamuoyuna yaptıkları açıklamalar için bkz. Yair Auron, 2003, s. 297-320.

172 Bu konuda bir inceleme için bkz. Speros Vryonis Jr., 1991, s. 89-131.

173 Jean-Pierre Langellier-Jean-Pierre Péroncel-Hugoz, "Un entretien avec Bernard Lewis", *Le Monde*, 16 Kasım 1993.

174 Mine G. Saulnier, "Fransız adaletinden! Ermeni cezası yağdı", *Milliyet*, 22 Haziran 1995. Bu konunun ayrıntılı bir anlatısı için bkz. Yves Ternon, "Freedom and Responsibility of the Historian. The 'Lewis Affair'" s. 237-248. Richard Hovannisian, (derl.), *Remembrance and Denial. The Case of the Armenian Genocide*, içinde Wayne State University Press, Detroit Mi, 1998.

175 Taha Akyol, "Tarih ve şovenizm", *Milliyet*, 14 Aralık 1997.

Doksanlı yılların ikinci yarısından itibaren entelektüel ve bilimsel camiada görünen bu değişimin bir benzerine siyasal alanda da rastlanmaya başlanacaktı. Arjantin, Rusya, Kanada, Lübnan, Belçika, Avrupa Konseyi, Fransa, İsveç, Avrupa Parlamentosu ve İtalya ardı ardına Osmanlı Ermenilerinin soykırıma maruz kaldıklarını tanıyacaktı.[176] Fransız Parlamentosu'nun kararından sonra Türk Yahudi toplumu liderlerinin hislerine tercüman olan *Şalom* gazetesi başyazarı Fransız Yahudi toplumu ile aydınlarının bu karar karşısında suskun kalmalarını şaşkınlık ve hayal kırıklığıyla karşılayacaktı.[177]

b) İsrail Devleti'nin Resmî Siyaseti

Bütün bu gelişmelere karşılık İsrail Devleti Türkiye ile olan ilişkilerini gerginleştirmemek için resmî siyasetinde herhangi bir değişiklik yapmayacak ve Ermenilerin soykırıma maruz kaldıklarını kabul etmeyecekti. T.C. Dışişleri Bakanlığı'nın Ankara'ya İsrail Büyükelçisi olarak atanan Prof.Dr. Ehud Toledano'ya, 1985 yılında katıldığı bir radyo programında Osmanlı Devleti'nin Ermenileri soykırıma tâbi tuttuğuna dair beyanat verdiği gerekçesiyle onay vermemesinin bir diplomatik skandala yol açmamasının yegâne sebebi İsrail Dışişleri Bakanlığı'nın Türkiye ile olan ilişkilerinde gerginlik yaratmak istememesiydi.[178] Bu tavrın bir diğer örneği Kudüs'te 24 Nisan günü düzenlenen törene katılan İsrail Milli Eğitim Bakanı Yossi Sarid'in "Ermeni soykırımının okul ders kitapları müfredatına dahil edileceği"ni beyan etmesi,[179] buna Adalet Bakanı Yossi Belin'in "olanlar soykırımdan başka bir sözcükle açıklanamaz. 1.5 milyon insan yok olmuş" şeklindeki beyanıyla[180] destek vermesi üzerine doğan kriz sırasında İsrail'in tutumuydu.

---

176 Bu karar tasarıları için bkz www.armenian-genocide.org/current_category.7/affirmation_list.html

177 İvo Molinas, "Hangi 'soykırım'?" *Şalom*, 10 Haziran 1998.

178 "Turkey Trouble", *Forward*, 29 Ağustos 1998. Prof. Dr. Ehud Toledano bir gazeteciye verdiği demeçte akademik kıskançlık nedeniyle iftiraya uğradığını söyledi. Kaynak: Gazal Arın, "Elçi adayı komplo kurbanı", *Radikal*, 18 Ocak 1998.

179 Gil Hoffman, "Armenian genocide to be taught", *The Jerusalem Post*, 25 Nisan 2000.

180 "Hani İsrail dostunuzdu!", *Yeni Binyıl*, 26 Nisan 2000.

Bu beyanatlara T.C. Dışişleri Bakanlığı,[181] Türk Yahudi toplumu liderleri,[182] *İtahdut Yotsei Turkia be Israel*[183] ve AAJFT[184] Holokost'un emsalsiz olduğu ve Ermenilerin soykırıma maruz kaldıklarının kabul edilemeyeceği yönünde tepki göstereceklerdi. İsrail Dışişleri Bakanı David Levy de meslektaşı İsmail Cem'e gönderdiği mektupta İsrail'in konuyla ilgili resmî görüşünün değişmediğini bildirecekti.[185] Ancak bu jest Türkiye'yi sakinleştirmeyecek, İsrail'in millî günü münasebetiyle İsrail'in Ankara Büyükelçiliği'nde düzenlenen davete Türkiye düşük düzeyde sivil ve askerî temsilcilerle katılarak Sarid'in sözlerinden hiç hoşnut olmadığını belli edecekti.[186] Dışişleri Bakanlığı'nın bu beyanlar konusunda neler hissettiğini anlama açısından emekli büyükelçi Gündüz Aktan'ın yazısı oldukça öğreticidir. Aktan yazısında Soykırım'ın tarifini yapıp Sevr Antlaşması ile noktalanan süreci hatırlattıktan sonra İsrail'e şu anlamlı hatırlatmada bulunacaktı: "Bizim gerçeğimizi bilmeyebilirsiniz. Ama duygularımıza saygısızlık ederseniz, sizinle yaptığımız işbirliğinin bir gün havada kaldığını görüverirsiniz".[187] İslamî basın da Sarid'in bu sözlerine sert tepki verecekti.[188]

---

[181] Gil Hoffman, David Zev Harris, "Turkey upset by Sarid's comments", *The Jerusalem Post*, 28 Nisan 2000.

[182] "Cemaatimizden Sarid'e tepki", *Şalom*, 3 Mayıs 2000 / İvo Molinas, "Naif demokratlar her yerde", *Şalom*, 3 Mayıs 2000 / Yakup Barokas, "Türkiye Yahudilerinin haklı tepkileri", *Şalom*, 10 Mayıs 2000 / İshak Alaton, "Keep Turkey, Armenia out of Genocide talks", *Ha'aretz*, 1 Mayıs 2000 / İshak Alaton, "Letter to the editor", *Turkish Daily News*, 2 Mayıs 2000.

[183] Prof. İsrael Hanukoğlu – Moreno Margunato, "Civil war, not genocide", *The Jerusalem Post*, 30 Nisan 2000.

[184] "Holokost 'tek' dir", *Şalom*, 3 Mayıs 2000. A.A.J.F.T.'nin tepkisini destekleyen Yahudiler için bkz. "The Serial Controversy", *A.A.J.F.T. Newsletter*, Cilt 11, Sayı 2, Yaz 2000, s. 7-8.

[185] Selçuk Gültaşlı, "Levy clarifies Israeli position in letter to Cem", *Turkish Daily News*, 25 Mayıs 2000.

[186] Yalçın Doğan, "Ankara'dan İsrail'e anında tepki", *Milliyet*, 12 Mayıs 2000.

[187] Gündüz Aktan, "Siz de anlamazsanız", *Radikal*, 22 Mayıs 2000.

[188] Asım Yenihaber, "Can dostumuz İsrail Türkiye'nin meşruiyetini nasıl baltalıyor?", *Akit*, 17 Mayıs 2000 / "İsrail basını Ermeni ağzıyla", *Zaman*, 15 Mayıs 2000 / Erdal Şimşek, "*Şalom* gazetesinin Soykırım rüyası", *Akit*, 10 Temmuz 2000 / "Soykırım Masalı ve Düşündürdükleri", *Hakikat*, Ekim 2000, sayı 85.

İsrail'in "Sarid krizi"nden gerekli dersi aldığını görmek için bir yıl beklemek gerekmekteydi. 2001 yılının Mayıs ayında Türkiye'yi ziyaret eden İsrail Dışişleri Bakanı Shimon Peres "Ermeni soykırımı" konusunun tarihçilere bırakılması gerektiğini, tehcir sırasında yaşananların bir trajedi olduğunu ancak hiçbir şekilde soykırıma benzetilemeyeceğini söyleyecekti.[189] Bu beyan İsrail-Ermenistan ilişkilerinin gerginleşmesine yol açacaktı. Ermenistan Dışişleri Bakanı Vartan Oskanian "Ermeni soykırımı"nı resmen tanıması için İsrail'e çağrıda bulunacaktı.[190] İsrail Devleti'nin resmî tavrı böyle olmasına rağmen İsrail basını konuya eleştirel bakan yazılara geniş bir şekilde yer ayıracaktı.[191] Birleşik Amerika Holokost Anıt-Müzesi de aynı siyaseti benimseyecekti. Müzenin "Ermeni soykırımı"nı konu eden bir bilimsel toplantıyı destekleyeceğini ilân etmesi üzerine Washington Büyükelçisi Baki İlkin "Türkiye-İsrail ilişkileri ve dostluğu"nu hatırlatarak müzeden toplantıya verdiği desteğini geri çekmesini istemesine, Amerikan ve Türk Yahudi işadamları ve akademisyenlerin müze yönetimine protesto mektupları yollamalarına rağmen müze yönetimi toplantıyı desteklenmekten vazgeçmeyecekti.[192] Uluslararası alanda bu gelişmeler olurken

---

189 "Peres: Armenian allegations are meaningless", *Turkish Daily News*, 10 Nisan 2001. Peres'in bu sözleri üzerine Holokost ve Jenosit Enstitüsü Direktörü Israel W. Charny, Peres'i "Hiçbir Yahudi'nin geçmemesi gereken bir ahlakî sınırın ötesine geçmek" ile suçladı. Kaynak: Robert Fisk, "Peres stands accused over denial of 'meaningless' Armenian Holocaust", *The Independent*, 18 Nisan 2001. Yair Auron da Peres'in bu sözlerini protesto etti. Bu beyanatın "İsrail'in Ermeni soykırımını inkâr etme siyasetini pasif bir tavırdan aktif bir tavıra, ılımlı bir inkârdan sert bir inkâra doğru tırmandırma" olarak yorumladı. Kaynak: "Dr. Yair Auron responds to Shimon Peres' statements", *Asbarez*, 18 Nisan 2001.

190 Marilyn Henry, "Armenia asks Israel to recognize Turkish genocide", *The Jerusalem Post*, 22 Nisan 1999, s. 3.

191 Leora Eren Frucht, "A tragedy offstage no more", *The Jerusalem Post*, 12 Mayıs 2000 / Yosef Goell, "The Armenian Genocide", *The Jerusalem Post*, 4 Mayıs 2000 / Lilly Galili, "A Holocaust by any other name", *Ha'aretz*, 25 Nisan 2000 / "The need to learn and to remember", *Ha'aretz*, 27 Nisan 2000 / Tom Segev, "The Armenians Enter the Textbooks: Historical Justice to the Armenian Genocide", *Ha'aretz*, 28 Nisan 2000.

192 "Yahudi lobisinden Ermenilere destek", *Milliyet*, 23 Eylül 2000. Toplantı 27-28 Eylül 2000 günlerinde Kongre Kütüphanesi, Ermeni Milli Enstitüsü ve Birleşik Amerika Holokost Anıt-Müzesi'nin desteğiyle düzenlendi.

Türk Yahudi toplumu liderlerinin "Ermeni soykırımı" konusundaki tavrında herhangi bir değişiklik olmayacaktı. Hahambaşı David Asseo'nun "Ermeni soykırımı" konusundaki bir toplantıya nasıl müdahil olduğununun öyküsünü Hahambaşı İshak Haleva şöyle anlatmakta:

> Birkaç yıl önce Kudüs İbrani Üniversitesi'nde sözde Ermeni soykırımı konusunda bir panel düzenlenecekti. Türkiye'nin böyle bir panele sıcak bakmaması doğaldı. Biz böyle bir etkinliği önlemek için elimizden geleni yaptık. Hatta o zaman henüz hayatta olan Hahambaşı Rav David Asseo, İsrail Başhahamına bu konuyla ilgili bir mektup yollamış, böyle bir etkinliğin Türkiye'yi rencide edeceğini ifade etmişti. Ama bildiğiniz gibi İsrail'de düşünce ve ifade özgürlüğü var. 'Bu etkinliği nasıl önleriz' diye [WZO'ya bağlı Diasporadaki Dinî İşler Merkezi Direktörü] David Ben Naeh'ye danıştım. O durumu dönemin Eğitim Başkanı Zevulun Hammer'e iletti. Etkinlik iptal edilemezdi. Ama Bakan Hammer farklı bir yöntem buldu, gizli gizli kulis yaparak katılım olmaması için çalıştı. Böylece panel sadece 12 kişinin katılımı ile gerçekleşti.[193]

c) Amerikan Yahudi Kuruluşları ve 398 Sayılı Karar Tasarısı

Doksanlı yılların son günlerinde Türkiye'nin "Ermeni soykırımı" konusunda karşı karşıya kaldığı en önemli kriz Birleşik Amerika Kongresi'ne sunulan 398 sayılı "Dışişleri Bakanlığı mensupları ile bürokratların Ermeni soykırımı konusunda eğitilmeleri ve Ermeni soykırımının anılması" hakkındaki Karar Tasarısı'ydı.[194]

---

[193] Nelly Barokas, "Hahambaşının Ortodoks Asamblesi İzlenimleri...", *Şalom*, 26 Ocak 2005.

[194] Solarz Associates'in kurucusu 1974 yılında Birleşik Amerika Kongresi'ne seçilen Stephen Solarz idi. Yahudi olan Solarz Türkiye ve İsrail yanlısı görüşleriyle tanınmaktaydı. Rahmi Koç, Jak Kamhi ve Erol Simavi'nin yakın dostudur. Solarz 1990 yılında Birleşik Amerika Kongresi kayıtlarına Türkiye'nin Yahudiler için daima güvenilir bir sığınak olduğunu, Yahudilerin 500 yıldan beri Türkiye'de güven ve huzur içinde yaşadıklarını dair bir beyanı kayda geçirmişti. (Yasemin Dobra-Manço, "Washington lobbyists need support from Turkish-American advocacy group", *Turkish Daily News*, 3 Temmuz 2000). Kongre'nin kaydı için bkz. *Congressional Record*, Cilt 136, Sayı 114, 17 Eylül 1990, E 2873.

2000 yılının Eylül ayında Amerika'yı ziyaret eden Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in son derece yoğun programına rağmen zaman ayırıp Amerikan Yahudi örgütleri liderleriyle buluşmasının en büyük nedeni 398 sayılı Karar Tasarısı'ydı. Görüşmede liderler Türkiye'ye vermekte oldukları desteği gelecekte de devam ettirecekleri teyit edeceklerdi.[195] Verilen bu söz yerine getirilecekti. Tasarının son anda oylamaya sunulmayıp geri çekilmesinde etkili olanlar arasında Amerikan Yahudi kuruluşlarının liderleri, Türk Yahudi toplumu liderleri ve Temsilciler Meclisi üyelerinin her birine birer mektup gönderip oylamaya lehde oy kullanmamalarını rica eden 500. Yıl Vakfı Başkanı Jak Kamhi yer alacaktı.[196] *Sabah* gazetesi dış politika yazarı Sedat Sertoğlu adını saklı tuttuğu bir Türk Yahudi işadamının, tasarının kabulü halinde cereyan edecek muhtemel olumsuz gelişmeler konusunda İsrail'in Bölgesel İşbirliği Bakanı Shimon Peres'i telefonla ikaz ettiği, bunun üzerine Peres'in Başkan Clinton'ı uyardığı, Clinton'un da Temsilciler Meclisi Başkanı'na mektup yazarak tasarının oylamadan kaldırılmasını sağladığını yazacaktı.[197] Sedat Sertoğlu'nun adını saklı tuttuğu bu işadamının 500. Yıl Vakfı Başkanı Jak Kamhi olduğunu öğrenmek için birkaç yıl beklemek gerekliydi. Kamhi'nin karar tasarısından üç yıl sonra İstanbul'daki İsrail Başkonsolosu Amira Arnon'un evinde düzenlenen özel bir davette yaptığı konuşmayı davette hazır bulunan bir kişi şöyle özetlemekte:

> Kamhi konuşmasında 500. Yıl Vakfı'nın kuruluş aşamasından başlayarak bugüne kadar vakfın Türkiye Cumhuriyeti için yapmış olduğu hizmetleri anlattı. Konuşmasının ortalarında ise kendilerinin ABD Temsilciler Meclisi'nde o zamanki Başkan Bill Clinton'un dahi 1915 Ermeni Soykırımıyla ilgili olarak oylanacak tasarı öncesinde Başkanın dahi bu tasarının Meclis'te reddedilmesini veya tasarının Mec-

---

195 Murat Yetkin, "İlk sınavdan tam not", *Sabah*, 7 Eylül 2000.

196 Celil Sağır, "Türkiye Yahudilerinden destek", *Zaman*, 12 Ekim 2000. Örneğin JINSA 11 Ekim 2000 tarihli basın bildirisinde karar tasarısına karşı çıktı. ("The Republic of Turkey is not the Ottoman Empire", 11 Ekim 2000 tarihli 158 sayılı basın bildirisi, www.jinsa.org).

197 Sedat Sertoğlu, "Perde arkası", *Sabah*, 23 Ekim 2000.

lis'te oylanma aşamasına gelmemesine yönelik girişimlerde bulunduğunu ve başarısız olduğunu, ancak kendisinin Musevi lobisi ve Musevi temsilcilerle yapmış bulunduğu temaslar neticesinde ve bu Musevi asıllı temsilcilerin "bizi mi tercih ediyorsunuz, Ermeni'leri mi?" diye bastırmaları sonucu tasarı için Türkiye lehine karar çıktığını açıkça ifade etti.[198]

Milliyet gazetesi başyazarı Güneri Cıvaoğlu'na göre tasarının geri çekilmesinde etkili olan bir diğer şahsiyet Temsilciler Meclisi üyelerinin her birine mektup gönderen Ermeni Patriği Mesrob Mutafyan idi.[199] Etkili olan bir diğer kişi Temsilciler Meclisi üyesi Tom Lantos'du. Birleşik Amerika Kongresi Temsilciler Meclisi üyeleriyle görüşmek üzere Washington'u ziyaret eden Türk parlamenterler heyetinde yer alan DSP milletvekili Tayyibe Gülek Tom Lantos'un çabalarını şöyle değerlendirmekte:

> Hem Dışilişkiler Alt Komisyonu'nda hem de komisyonda, bu tasarıya çok etkili ve duygusal itirazlarda bulunarak, üyelerin soykırımın ne olduğunun farkında bile olmadığını, kendisinin gerçek bir soykırıma maruz kaldığını ve gündemdeki Ermeni soykırım tasarısının ne denli büyük bir çarpıtma olduğunu açık yüreklilikle vurguladı. Bunun yanı sıra, Lantos aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun bırakın soykırım uygulamayı, 500 yıl önce Yahudiler İspanya'dan atıldıklarında, bütün dünya onlara sırt çevirirken Osmanlı İmparatorluğu'nun kendilerine nasıl kucak açtığını da anlattı. (Bu arada 1933'te Nazi Almanya'sının zulüm ve baskılarından kaçarak Türkiye'ye sığınan 142 Yahudi bilim adamı ve diğer yüzlerce Yahudi'nin neden diğer ülkeleri değil de Türkiye'yi tercih ettiklerini ibretli biçimde anımsamalıyız). Lantos, Ermenilerin en yoğun olduğu California eyaletinin milletvekili olmasına rağmen, gerçekleri bilen, dürüst ve cesur bir şekilde baskılara aldırmadan bu tasarıya karşı çıkmış çok değerli bir şahıstır.[200]

---

198 M.R.'nin 11 Mart 2003 tarihli yazısı

199 Güneri Cıvaoğlu, "Büyük sonuç", *Milliyet*, 21 Ekim 2000.

200 Tayyibe Gülek, "Sözde Ermeni Soykırımı Tasarısıyla İlgili Görüş ve İzlenimler", *Yeni Türkiye*, Ocak – Şubat 2001, Yıl 7, Sayı 37, s. 131-143,133.

Ermeni konularında Kongre Grubu Eşbaşkanı olan ve karar tasarısını Birleşik Amerika Kongresi'ne sunan Kongre üyesi Frank Pallone'ye göre Başkan Clinton'un son dakikada müdahale edip karar tasarısının kabul edilmesinin Amerika'nın milli çıkarları aleyhine vahim sonuçlar doğurabileceği konusunda Kongre üyelerini uyarması Türkiye'nin Amerika'ya yaptığı baskının sonucuydu. Pallone bu baskıyı şöyle açıklamakta:

> Her türlü tehditte bulunuyorlardı. Türkiye'deki Amerikan askerlerinin tehlikede olacaklarını söylüyorlardı. Türk hükümeti her zaman kendisinin merhametli olduğu, buna karşılık vatandaşlarının bu mesele yüzünden neredeyse isyan edecekleri şeklinde davranır. Daha başka bir deyimle, [hava] "karar tasarısını gündeme getirirseniz aramızda bir mesele olacak" yerine "sokaklarda gösteriler olacak, Amerikan turistleri ve askerleri bundan böyle Türkiye'de güven içinde olmayacaklar" idi. Benim için bu sözlerin hiçbir değeri yoktu.[201]

d) Avrupa, İsrail ve Amerika'daki Gelişmeler

İkibin yılının son aylarında Birleşik Amerika Kongresi'ne sunulan bu karar tasarısının geri alınmasıyla birlikte biraz soluklanan Türkiye 2001 yılının ilk günlerinde yeni bir meseleyle karşı karşıya kalacaktı. Bu, Fransız Milli Senatosu'na sunulan "1915 yılında [cereyan eden] Ermeni Soykırımını Tanıyan Kanun" tasarısıydı.[202] siyasetçilerin ve basının protesto kampanyasına 500.Yıl Vakfı Başkanı Jak Kamhi de Fransız parlamenterlerin her birine mektup yollayarak katılacaktı.[203] 1980'li yılların başında Dışişleri Bakanlığı müsteşarı Kâmuran Gürün'le birlikte Fransız kamuoyunu tehcir sırasında meydana gelen katliamların soykırım olmadığına ikna etmek için çaba gösteren avukat Mordo Dinar yazı ve demeçleriyle,[204] *Şa-*

---

201 *Armenia: The Betrayed* belgesel filmi, BBC TWO, Correspondent, 26 Ocak 2003.

202 "Loi no 2001-07 du 29 Janvier 2001 Relative à la Reconaissance du Génocide Armenien de 1915", *Journal Officiel*, no. 25, 30 Ocak 2001.

203 Necla Dalan, "En güzel cevap", *Star*, 26 Ocak 2001.

204 Av. Mordo Dinar, "...E Pur Si Muove...", *Cumhuriyet*, 30 Ocak 2001 / Ayda Kayar, "Soykırım olsaydı Ermeniler İstanbul'a gelmezlerdi", *Hürriyet*, 31 Ocak 2001 / Nilgün Cerrahoğlu, "Türkiye, Lahey'e gidebilir", *Milliyet*, 4 Şubat 2001.

lom gazetesi de Holokost'un biricikliğini savunan, Ermeni tehciri sırasında yaşananları "bazı istenmeyen ve kontrol dışı katliamlar" olarak tanımlayan başyazılarıyla destek vereceklerdi.[205] Ancak bütün bu çabalara rağmen Fransız Milli Senatosu kanun tasarısını kabul edecek, Cumhurbaşkanı Jacques Chirac da onaylayacaktı.[206] Bir diğer sorun İngiltere'nin düzenlediği Holokost'u Anma Günü'ne Ermenilerin de katılma girişimiydi. Bu girişim karşısında Türkiye Hahambaşılığı Lordlar Parlamentosu'na yolladığı yazıda Holokost ile "sözde" soykırımların bir tutulmasından duyduğu rahatsızlığı dile getirecekti.[207] Ermeni soykırımı karar tasarıları karşısında Avrupa'da güçlü bir sivil örgütlenmeye sahip olmayan Türkiye Cumhuriyeti bu alanda yapılan her türlü bireysel girişimleri destekleyecekti. Örneğin İsviçre'de yerleşik Türk Musevi işadamlarının kurdukları Amicale Des Juifs de Turquie (AJT) derneğinin törenine Devlet Bakanı Şükrü Sina Gürel ile 500. Yıl Vakfı Başkan Vekili Naim Güleryüz katılacaktı.[208] 2003 yılında İsrail Devleti'nin Bağımsızlık Günü kutlamaları sırasında da "Ermeni soykırımı" gündeme gelecekti. Tören sırasında meşale yakacak ondört kişiden birinin Ermeni bir hemşire olması ve tören nedeniyle yayınlanan resmî broşürde bu kişinin "1915 Ermeni soykırımından sağ kurtulanlardan üçüncü nesli" olarak tanımlanması bir kriz yaratacaktı. Bu kriz Tel Aviv Büyükelçisi Feridun Sinirlioğlu, *Itahdut* ve Türk Yahudi toplumu liderlerinin ortaklaşa girişimleri sonucunda çözülecek, broşür toplatılacak, dağıtılan yeni broşürde "Ermeni soykırımı"na herhangi bir atıf bulunmayacaktı.[209] Aynı yılın Nisan ayında bu

---

205 İvo Molinas, "Aymazlık", *Şalom*, 16 Şubat 2000 / İvo Molinas, "Soykırımı sulandırmak", *Şalom*, 27 Eylül 2000 / İvo Molinas, "İnsanlık suçunu sulandırmak", *Şalom*, 31 Ocak 2001 / Robert Schild, "Ecoutez Messieurs-dames!", *Şalom*, 31 Ocak 2001. Ayrıca bkz. Yeoshua Porat, "Farklı bir trajedi", çeviri: Selim Amado, *Yediot Aharonoth*, 3 Mayıs 2004'den nakleden *Şalom*, 19 Mayıs 2004.

206 Karar tasarısının kabul sürecinin ayrıntılı anlatımı için bkz. Alexis Govciyan, 2003.

207 "İngiltere'ye Türk Yahudi cemaatinden tepki", *Hürriyet*, 27 Ocak 2001.

208 Yalçın Doğan, "İsrail'le Sıkı Fıkı İlişkilerde Son Adım", *Cumhuriyet*, 2 Mayıs 2002 / "Türk dostlarından örnek girişim", *Şalom*, 8 Mayıs 2002.

209 Dalia Shehori, "Israel Breaks policy on Turkish holocaust", *Ha'aretz*, 4 Mayıs 2003 / Uğur Ergan, "İsrail'e Soykırım Uyarısı", *Hürriyet*, 6 Mayıs 2003 / Dalia Shehiri,

kez Temsilciler Meclisi'ne sunulan 193 sayılı Karar Tasarısı'yla "Birleşmiş Milletler Soykırım Sözleşmesi'nin Birleşik Amerika tarafından uygulanmasının 15inci yıldönümünü anmak" üzere sunulan karar tasarısında "Ermeni soykırımı"na da atıfta bulunulmakta ve Birleşik Amerika'nın geçmişte cereyan eden soykırımlardan ders alıp gelecekte vuku bulabilecek soykırımları önlemesi için çağrıda bulunmaktaydı.[210] Bu teklifin zamanlamasında İkinci Irak Savaşı öncesinde Amerikan Silahlı Kuvvetleri'nin Türkiye'deki askerî üsleri kullanmalarına izin verecek tezkerenin TBMM'de reddedilmesinin Beyaz Saray yönetiminde ve Amerikan siyasi çevrelerinde yarattığı derin hayal kırıklığı da etkiliydi. Tezkerenin reddi nedeniyle Türkiye'yi eleştiren JINSA'nın bu davranışından cesaretlenen Amerikan Ermeni örgütlerinin ümidi Amerikan Yahudi örgütlerinin Türkiye'ye verdikleri desteği bundan böyle devam ettirmemeleriydi.[211] Ancak destek devam edecek, İsrail Devleti ve AJC başta olmak üzere Amerikan Yahudi kuruluşlarının desteğiyle bu karar tasarısı kabul edilmeyecekti.[212] Bu çabalara Türk Musevi Cemaati de katılacaktı. Cemaat Başkanı Bensiyon Pinto İsrail Cumhurbaşkanı Moshe Katsav'ın İstanbul'u ziyareti vesilesiyle yaptığı konuşmada karar tasarısını üstü kapalı bir şekilde kınayacaktı.[213] Pinto hatıratında Cumhurbaşkanı Katsav'ın karar tasarısının red edilmesinde nasıl müdahil olduğunu şöyle anlatmakta:

"Independence ceremony won't mention Armenian genocide", *Ha'aretz*, 6 Mayıs 2003 / Sara Leibovich – Dar, "The unseen village", *Ha'aretz Friday Magazine*, 19 Mayıs 2003. Adı saklı Türk kökenli bir İsrailli bu girişimin engellemesinde Kudüs Başkonsolosluğu, Türk Dışişleri Bakanlığı, Türk Musevi Cemaati Başkanı ve *Itahdut*'un güçbirliği yaptığını söyleyecekti. (Şule Toktaş, 2004, s. 281.)

210 "Armenian Genocide Resolution in Congress", 26 Nisan 2003, www.anca.org/ancadesk.php?adid=149

211 Harout Sassounian, "What a Difference a War Makes In Turkish – Jewish Relations", *The California Courier*, 5 Haziran 2003.

212 Abdullah Karakuş, "Musevilerden Erdoğan'a Ermeni Sözü", *Milliyet*, 7 Haziran 2003 / "Musevi lobisinden Senato'ya Ermeni tasarısı mektubu", 10 Temmuz 2003, http://www.ntvmsnbc.com/news/223865.asp?0m=-16W Fatih Altaylı, "Türkiye'nin lobicisi soykırım destekçisi ile", *Hürriyet*, 10 Temmuz 2003.

213 "Museviler sözde soykırımı eleştirdi", *Cumhuriyet*, 10 Temmuz 2003.

8 Temmuz 2003'te Cumhurbaşkanımız İsrail Cumhurbaşkanı Moşe Katsav onuruna Çankaya Köşkü'nde bir yemek verdi. Bizi davet ettiler, birkaç arkadaşımla beraber gittik. Çok güzel bir atmosferde sıcacık bir havada yenen yemeğin ardından başbakanla [Erdoğan] Moşe Katsav'ın konuşması samimi bir sohbet havasında geçti. Saat yirmi üç sularında köşkten ayrılırken başbakan bana dönerek, "Yarın Kadir Topbaş'ın oğlunun düğününe geliyor musunuz?" diye sordu. "Evet" dedim. "Tamam" dedi. "Orada birlikte otururuz, sana söyleyeceklerim var". "Sayın Başbakanım, beni sizinle oturtmazlar. Sizin yanınıza oturmak isteyenler sırada bekliyor; ama düğünde olacağım, mutlaka görüşürüz" dedim. "O zaman senden şimdiden bir ricam var, Sayın Katsav'a sözde soykırımla ilgili yaşadığımız sıkıntıdan söz eder misin? Amerika konusunda bir şeyler yapmamız lazım, bize bir el versin" dedi. "Elimden geleni yapacağım" deyip izin istedim. Birbirimize iyi geceler diledik ve ayrıldık. Ertesi gün sekiz uçağıyla İstanbul'a döndüm. Moşe Katsav kendi özel uçağıyla iki saat sonra İstanbul'a gelecekti ve onun için Neve Şalom Sinagogu'nda özel bir tören tertip etmiştik. Ardından İsrail'in o dönemdeki İstanbul Başkonsolosu Amira Arnon, kendisi için bir tekne gezisi düzenlemişti. O da bittikten sonra Moldavya'ya gidecekti. Katsav ve eşi sinagoga geldi, hazırlanan törenden dolayı çok mutlu oldu, defalarca sarılarak bana teşekkür etti. Aslında tam bir Türk dostuydu; çünkü kendisi de İran kökenli bir Yahudi'ydi. Komşu kültürün izlerini taşıyordu. Ayrıca turizm bakanı olduğu yıllarda da Türkiye'yle ve Türk bakanlarla çok iyi bir diyalogu olmuştu. Davetin ardından otelde onuruna bir yemek daha verildi. Sonra tekneyle Boğaz'a açıldık. Yanına oturdum. Sohbet sırasında sözde Ermeni soykırımı konusunda devletin yaşadığı sıkıntıları anlattım. Sonra eline bir telefon uzattım. "sayın Cumhurbaşkanı, lütfen ABD ile yapacağınız görüşmeyi şimdi yapın" dedim. Bunu defalarca söyleyip ısrar etmem gerekti. Bir yandan da kendi kendime "Bensiyon, ne yaptığının farkında mısın? Adam seni seviyor, sayıyor tamam da, neticede cumhurbaşkanı. Aklını başına topla" diyor ama yine de vazgeçmiyorum. Sonunda telefon etti ama aradığımız kişiyi yerinde bulamadı. "Başbakanına selam ve sevgilerimi ilet. Sana söz veriyorum, bu işi Moldavya'ya inmeden halledeceğim" dedi. Vedalaşıp ayrıldık. Eve gelip Kadir Topbaş'ın oğlunun düğünü için hazırlandım. Aynı gece çok yakın dostlarımızın kızının da düğünü vardı. Eti oraya gitti, ben Hidiv Kasrı'na doğru yola çıktım. Masam başbakanın-

kinin hemen yanındaydı. Selamlaştık, oturduk. On bire yirmi beş kala telefonum çaldı. Telefondaki Katsav'dı. "Başbakanına söyle, bu iş bitti" dedi. Yanımda şu anda milletveki olan, MÜSİAD Eski Başkanı Sayın Ali Bayramoğlu vardı. Sayın Celalettin Cerrah'la aynı masayı paylaşıyorduk. Kendilerinden izin istedim. Başbakanın masasına yaklaştım. Ayağa kalkmak istedi, elimle kolunu tuttum, "Lütfen" dedim ve kulağına eğilerek, "Telefon geldi, o iş halledildi" deyip yanından ayrıldım.[214]

Ancak bazı Amerikalı Yahudi ve İsrailli aydınlar Amerikan Yahudi lobisinin Türkiye'yi desteklemesini yanlış bulacak ve böylesi bir tavrı Holokost inkârcılığına destek verilmesi şeklinde yorumlayarak sert bir şekilde eleştireceklerdi.[215]

e) Ermeni ve Yahudi Toplumları Arasında Gerginlik

Amerikan-Yahudi örgütlerinin Türkiye Cumhuriyeti'ni desteklemeleri ve "Ermeni soykırımı" karar tasarılarını engellemeleri Amerika'daki Ermeni ve Yahudi örgütleri arasında ciddi bir gerilim ve gerginlik yaratacaktı.[216] Amerikan Yahudi örgütleri Türkiye

---

[214] Tülay Gürler, (derl.), 2008, s. 166-167.

[215] Hillel Halkin, "Ignoring Genocide", *The New York Sun*, 17 Ağustos 2004 / Nir Eisikovits, "By the World Forgot: *Realpolitik* and the Armenian Genocide", *In The National Interest*, Cilt 3, Sayı 35, 1 Eylül 2004 / Harut Sassounian, "Jewish Groups Still Blocking Genocide Resolution", *California Courier*, 19 Ağustos 2004 / Harut Sassounian, "Jewish Writers Blast Israel, US and Turkey", *California Courier*, 16 Eylül 2004 / Matthew Berkowitz, "The Dark World of the Armenians", *The Jerusalem Report*, 22 Eylül 2003.

[216] Bu gerilimi yansıtan, Türkiye'nin Ermeni soykırımını engellemek için Yahudileri "yem" olarak kullandığını ileri süren, Yahudilerin "Ermeni soykırımı"nın kabulünü engellemelerinin gayri ahlaki bir davranış olduğunu savunan yazılar için bkz. Levon Marashlian, "History and ethics and how Turkey woos Jews", *The Armenian Reporter*, 6 Ağustos 1987 / "Turk slanders Armenians by accusing them of Anti-Semitism", *The Armenian Mirror Spectator*, 7 Ekim 1989 / Harout Sassounian, "Jews are duped into supporting Turkey who mistreated them", *The California Courier*, 2 Eylül 1999. Sassounian bu yazısına bir cevap için bkz. Denis Ojalvo, "Jews are not duped by anybody", *The Turkish Times*, 1 Haziran 2001, s. 11. Ermeni-Yahudi ve Ermenistan-İsrail ilişkilerinin gerginliğinin ayrıntılı bir incelemesi için bkz. Dr. Sedat Laçiner, "Armenia's Jewish Scepticism and its impact on Armenia-Israel Relations", *Ermeni Araştırmaları*, Aralık 2001 – Ocak - Şubat 2002, Sayı 4, s.

Cumhuriyeti'ni koşulsuz bir şekilde desteklemekle yetinmeyerek ABD'nin Karabağ ihtilafı nedeniyle Azerbaycan'a uyguladığı ekonomik yardım ambargosunun kaldırılmasına da destek olacaklardı.[217] Bu Amerika'daki Yunan ve Ermeni örgütlerini son derece öfkelendirecekti. Nitekim 1999 yılında ARI Hareketi'nin İstanbul'da düzenlediği bir konferansa katılan B'nai B'rith International Başkanı Daniel S. Mariaschin ile Amerikan Yahudi Komitesi Stratejik Etütler Direktörü Barry Jacobs'un Birleşik Amerika Kongresi'nde Türkiye ve Azerbaycan'ı destekleyeceklerini beyan etmeleri[218] *The California Courier* gazetesi başyazarı Harout Sassounian'ın sert tepkisine yol açacaktı. Sassounian, Ermenilerin Amerikan Yahudi örgütlerine muhtemel bir uzlaşma ümidiyle daima ılımlı yaklaştıklarını, ancak bu beyanatlardan sonra bu örgütlerin Amerikan Ermeni toplumu ile kurulabilecek her türlü dostane ilişkilerin kapılarını kapattıklarını belirttikten sonra satırlarına şöyle son verecekti:

296-335 / Sedat Laçiner, "Ermeni-Yahudi Anlaşmazlığı ve İsrail-Türkiye İşbirliği'nin Ermenistan'a Etkileri", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2001, Cilt 9, Sayı 3-4, s. 127-151 / Aydan İyigüngör, "A New Perspective: Armenian allegations in the light of Israel and the Jews", *Ermeni Araştırmaları*, Aralık 2001 – Ocak - Şubat 2002, Sayı 4, s. 336-350.

217 Yasemin Dobra-Manço, "Jewish-American coalition recognizes Turkey's vital importance in the region", *The Turkish Daily News*, 29 Temmuz 1999. Ermenistan ve Azerbaycan arasında cereyan eden savaştan sonra Birleşik Amerika Kongresi 1992 yılında FREEDOM SUPPORT ACT (Özgürlüğü Destekleme Kanunu) kararını kabul etti. Birleşik Amerika bu karar çerçevesinde SSCB'nin dağılmasından sonra yeni kurulan 15 cumhuriyete ekonomik yardım yapmayı kararlaştırmıştı. Ancak bu kararın 907. bölümü (section 907) Azerbaycan'ın bu yardımdan istifade etmesini men ediyordu. Bunun nedeni de Amerikan Ermeni lobisinin etkisinde kalan Kongre'nin Azerbaycan'ın Karabağ ihtilafında önemli bir rol oynadığına inanmasıydı. "Section 907" e göre Azerbaycan, Ermenistan ve Karabağ'a karşı uyguladığı ambargo ve saldırgan politikadan vazgeçmediği süre boyunca bu yardımdan faydalanamayacaktı. ABD'nin 1992 yılından beri bu karar çerçevesinde Ermenistan'a yaptığı yardımın toplam bedeli bir milyar dolardı. Amerikan-Yahudi örgütleri Azerbaycan'a karşı uygulanan bu ambargonun kaldırılmasına destek verdiler ("Foreign Aid Conferees Add Safeguards to Presidential Authority to Waive Section 907", www.anca.org/press_releases/press_releases.php?prid=132 14 Kasım 2001 tarihli basın bildirisi). Bu desteğin ve de 11 Eylül 2001 günü El Kaide terör örgütünün İkiz Kuleler'e yaptığı saldırı sonrası oluşan yeni ortamın sonucunda Başkan Bush 25 Ocak 2002 tarihinde "Section 907" i iptal edecekti.

218 Yasemin Dobra-Manço, "Jewish – American Organizations Lobby For Silk Road Initiative", *Turkish Daily News*, 28 – 29 Temmuz 1999.

> Şimdiye kadar Ermeniler muhtemel bir barışmayı umut ederek bu Yahudi kuruluşlarına çok mutedil davranmışlardır. Bu kuruluşlar bu keskin yorumlarından sonra Ermeni toplumu ile ilgili her türlü dostane ilişki tesis etme ihtimalinin önünü kapatmışlardır. Bu Yahudi gruplarının nasıl davranacakları hususunda talimatlarını İsrail'den aldıktan sonra, hayatta kalmak için mücadele veren savunmasız Ermenilere karşı Türkiye'nin tiranları ve Bakü'nün barbarlarıyla aynı safta yer almak için kesin ve nihai bir karar aldıkları konusunda zihnimde hiçbir şüphe yok. Ermenilerin, Türkiye, İsrail ve Azerbaycan'ın bileşik tehdidine karşı koymak için Filistinliler, Kürtler, Suriyeliler, Iraklılar, Sırplar, Yunanlılar ve Kıbrıslı Yunanlılar ile ittifak kurmaktan başka çareleri yok.[219]

Bu gerilimin bir diğer örneği Ermenistan'daki İsrail Büyükelçisi'nin "Yahudi Soykırımı ile 1915 Olayları arasında benzerlik yok" demesi üzerine Ermenistan'ın[220] göstereceği tepkiydi.

Amerika'daki gerginlik zaman içinde Türkiye'ye de sirayet edecekti. *Agos* gazetesinin Hrant Dink önderliğinde 1996 yılında yayınlanmaya başlanması, *Agos*'un "soykırım meselesi"ne Türk Ermeni toplumu arasında emsaline rastlanmamış "şahin" bir üslûpla yaklaşması, doğrudan veya ima yoluyla 1915 tehciri sırasında cereyan eden katliamların soykırım olduğunu belirtmesi, Dink'in basın ve aydınlar camiası ile tesis ettiği mükemmel ilişkiler sonucunda sol ve liberal görüşlü aydın camiası nezdinde de 1915 yılında cereyan eden kitlesel katliamların soykırım olduğuna dair bir kanaatin yer etmeye başlamasıyla birlikte Türk Ermeni toplumunun bir kesimi Amerikan Yahudi örgütleri, 500.Yıl Vakfı ve Türkiye Hahambaşılığı'ndan oluşan ittifakın "Ermeni soykırımı" karar tasarılarını sürekli engellemeyi başarmasına karşı içten içe öfke duyacak ancak bunu belli etmeyecekti. Bu öfke hem Amerikan Yahudi örgütlerinin tasarıları engellemede başarılı olmaları, hem de lobi faaliyetlerinin yürütülmesi sırasında kullanılan lisanda "Holokost'un biricikliği" ve

---

[219] Harut Sassounian, "Lobby Pledges All-Out Support for Turkey and Azerbaijan in Congress", *The California Courier*, 5 Ağustos 1999 .

[220] Cenk Başlamış, "Ermenistan'a İsrail dersi", *Milliyet*, 17 Şubat 2002.

"Ermenilerin soykırıma maruz kalmadıkları" temalarının kullanılmasından kaynaklanmaktaydı. Bu öfkenin dışavurumu *Agos* gazetesinde açıkça fark edilecekti. Örneğin T.C. Dışişleri Bakanlığı ile Amerikan Yahudi örgütlerinin itirazları neticesinde Ermenistan'ın Uluslararası Holokost Forumu'na katılımının reddedilmesi üzerine *Agos* gazetesinin konuyla ilgili basında yer alan yazıları derleyen haberin başlığı, Ragıp Zarakolu'nun bir köşe yazısında yer alan "Soykırım sadece Yahudi halkına karşı işlenmiş bir suç değildir" cümlesiydi.[221] Bir diğer örnek Amerikan Yahudi örgütleri ile 500. Yıl Vakfı'nın Ermeni soykırımı karar tasarılarını engellemeleri karşısında Hrant Dink'in "Yahudilerin Soykırım üzerinde tekel kurmak istedikleri" yorumunda bulunmasıydı.[222] Doç. Dr. Nurhan Davutyan da aynı görüşü *Agos* gazetesinde dile getirecekti.[223] *Şalom* gazetesi başyazarlarının 1915 tehciri sırasında meydana gelen katliamlardan "sözde Ermeni soykırımı" olarak söz etmeleri karşısında Hrant Dink ise tepkisini şöyle dile getirecekti:

> Ermeni soykırımı tartışmalarında *Şalom* gazetesi başyazarlarının kaleme almış olduğu yazıları ise tek kelimeyle tiksindirici buluyorum. [Ermeni] Cemaatin[in] büyük bir bölümünün de aynı kanaatte olduğunu söyleyebilirim. Özellikle soykırım kavramını salt Yahudi Holocaust'una mal etmeye çalışan ve kendileri gibi acılar çekmiş toplumların karşı cephesinde yer alan söylemler gerçekten tiksindirici. Yazık, geçmişte o acıları yaşamış soykırıma uğramış Yahudiler şimdi olanak bulsalar ve bunların bu tavırlarına tanık olsalar eminim kendi torunlarından utanırlardı.[224]

Ermeni soykırımı karar tasarılarının Birleşik Amerika Kongresi ve Temsilciler Meclisi tarafından reddedilmeleri konusunda Amerikan Yahudi kuruluşları, Türk Yahudi toplumu liderleri ve İs-

---

221 *Agos*, 4 Şubat 2000.

222 İsrail Büyükelçisi'nin Holokost'un benzersiz olduğu ve 1915 olayları arasında benzerlik kurulamayacağı sözleri *Agos* gazetesinde "İsrail'in soykırım tekeli" manşetiyle yer alacaktı. (*Agos*, 22 Şubat 2002.)

223 Hrant Dink, "Bu üslupla tartıştırmazlar", *Agos*, 11 Ocak 2002.

224 Hrant Dink'in 20 Şubat 2002 tarihli elektronik postası.

rail Devleti'nin T.C. Dışişleri Bakanlığı'nı desteklemelerinin yegâne sebebi "reel politika" idi. "Holokost'un biricikliğini başka soykırımlarla paylaşmama" görüşü ise söylem düzeninde kullanılan ancak hiçbir ağırlığı olmayan bir görüştü. Bu destek kararında hiçbir etkisi yoktu. Ancak hal böyle olmasına rağmen popüler kültürle beslenen Türk basını ve aydınlar camiası ile, Hrant Dink ve Nurhan Davutyan örneklerinde görüldüğü gibi, Türk Ermeni toplumunun aydınları bu gerçekliği dikkate almayacaklardı.

f) Holokost'un Türk Siyaset Söylemindeki Yeri

Dışişleri Bakanlığı, Türkiye Hahambaşılığı ve hükümet sözcülerinin halkla ilişkiler ve tanıtım faaliyetleri sırasında kullandıkları söylemin vazgeçilmez unsurlarından biri "Holokost"dur. Sözcüler bunu ya "Holokost'un biricikliği ve emsalsizliği" veya "Holokost sırasında Türk Yahudilerini kurtaran Türk diplomatları" şeklinde kullanmaktalar.[225] Dışişleri Bakanlığı, Türkiye Hahambaşılığı ve Amerikan Yahudi örgütlerinin ortaklaşa kullandıkları "Holokost'un biricikliği" teması Türk Yahudi toplumu açısından, hem Holokost'u inkâr eden antisemit yayınlara karşı cevap vermek, hem de Müslüman-Yahudi karma evliliklerinin göreceli olarak arttığı bir ortamda Türk Yahudi gençliğinin Yahudi kimliğini muhafaza etmesini sağlamak gibi çifte bir işleve sahipti. Amerikan Yahudi örgütlerinin "Ermeni soykırımı" konusunda Türkiye'yi desteklemelerinin sebebi, USAK Başkanı Doç. Dr. Sedat Laçiner'in ileri sürdüğü gibi, "Yahudilerin soykırıma uğramış tek ulus ünvanının

---

[225] Bu tavırla ilgili temsili mahiyette bir örnek için bkz. Doç. Dr. Esat Arslan, "Provoking Thoughts of Armenians in the Jewish Holocaust Platform", *Review of Armenian Studies*, Cilt 1, Sayı 4, 2003, s. 24-35. Ayrıca Türk Musevi Cemaati Onursal Başkanı Bensiyon Pinto da hatıratında bu konuya şöyle değinmekte: "Ermeni tasarısına "Evet" derseniz, o zaman II. Dünya Savaşı sırasında ve öncesinde altı milyon Yahudi'nin öldürülmesinin emsalsiz olduğunu ve buna soykırım denmesini kimse savunamaz. Yahudiler, Nazilerin düşüncesi olan ırkçılık yüzünden öldürüldü. O zaman "Bu nesil tamamen ortadan kalksın, bu ırk kaybolsun" düşüncesiyle hareket edildi. Yahudileri yeryüzünden tamamen silme işiydi, adeta etnik bir temizlikti ve tarihteki insanlık ayıplarının en büyüğüydü." Kaynak: Tülay Gürler, (derl.), 2008, s. 168.

ve ayrıcalığının kimseye bırakmak istememeleri" olmayıp[226] Türkiye-İsrail ekonomik ve savunma sanayi ilişkilerinin geliştirilmesi yani reel politika idi.

"Holokost" konusunun hem Türkiye Hahambaşılığı ve *Şalom* gazetesi, hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin söylemlerinde ağırlık kazanmasının ilk örneği 26-28 Ocak 2000 tarihlerinde Stockholm'de toplanan Uluslararası Holokost Forumu'ydu. Türkiye Cumhuriyeti bu foruma Devlet Bakanı Şükrü Sina Gürel'in başkanlığında Prof. Dr. İlber Ortaylı ve Türk Yahudi toplumu liderlerinin yer aldıkları bir heyetle katılacaktı. Toplantıya katılmak isteyen Ermenistan'ın talebi ise Türkiye'nin telkinleri sonucunda reddedilecekti.[227] Forumun nihai beyannamesinde yer alan "Holokost'u Anma Günü Düzenlenmesi Kararı"[228] gereğince Türkiye Hahambaşılığı'nda kurulan Holokost Komisyonu'nun ilk icraatı "Fotoğraflar ve Belgelerle Auschwitz" sergisiydi.[229] Ancak Türkiye Hahambaşılığı'nın düzenlediği Holokost'u Anma Günü törenine davet edilen Devlet Bakanı Prof. Dr. Sina Gürel'in davete katılmayıp mesaj göndermekle yetinmesi üzerine *Şalom* gazetesi başyazarı hayal kırıklığını dile getirecekti.[230]

Gerek Türkiye Cumhuriyeti, gerek 500. Yıl Vakfı ve gerekse Türkiye Hahambaşılığı'nın resmî söyleminde yer alan temalardan bir diğeri "İkinci Dünya Savaşı sırasında Yahudileri Holokost'tan kurtaran Türk diplomatları" konusuydu. Bu tema kullanılırken emekli başkonsoloslar veya Türk pasaportları sayesinde temerküz

---

226 Sedat Laçiner, 2004, s. 91-92.

227 "Soykırım Konferansı'na Ermenistan alınmadı", *Agos*, 4 Şubat 2000.

228 *The Stockholm International Forum on the Holocaust A Conference on Education, Remmemberance and Research, Stockholm, Sweden, 26-28 Ocak 2000, Proceedings*, Stockholm, Temmuz 2000, s.3

229 "Fotoğraf ve belgelerle", *Şalom*, 25 Nisan 2001 / Ayşegül Sönmez, "Soykırımın belgeleri İstanbul'da...", *Milliyet Pazar*, 8 Nisan 2001 / "Bu fotoğraflar unutulmayacak", *Cumhuriyet Dergi*, 16 Nisan 2001, sayı 786, s.2-3 / Gamze Akdemir, "Tanrı'nın tutulduğu an", *Cumhuriyet*, 4 Mayıs 2001 / Metin Kaçan, (editör), "Simsiyah Bir Sözcük: 'Holocauste' Türk Yazarları Yahudi Soykırımına Nasıl Bakıyor?", *E*, Mayıs 2001, sayı 26, s.50-57.

230 Yakup Barokas, "Holokost'u anmak ve anlatmak", *Şalom*, 25 Nisan 2001.

kamplarına gönderilmekten kurtulan ve hâlen hayatta olan kişiler tanıklık yapacaklardı. Nitekim 2000 yılının son aylarında Birleşik Amerika Kongresi'ne sunulan "Ermeni soykırımının anılması"nı amaçlayan 398 sayılı Karar Tasarısı'nın müzakere edildiği günlerde "canlı tanıklar" arasında yer alan Lazar Ruso hayatını Türklere borçlu olduğunu tekrarlayacak, "Ermeni soykırımı" karar tasarısına atıfta bulunarak "azınlıkların katledildiği iddiaları[nın] yalan" olduğunu beyan edecekti.[231] Bu tür etkinliklerin yakın tarihten en son örneği ise 500. Yıl Vakfı ve Türk Dışişleri Bakanlığı'nın desteğiyle çekilen, yurtiçinde ve Amerika'da büyük ilgi gören "İkinci Dünya Savaşı yıllarında Holokost'tan kaçan Yahudi mültecilere ve Alman Yahudisi bilim adamlarına kucak açan Türkiye" konusunu işleyen *Desperate Hours (Umutsuz Saatler)* belgesel filmiydi.[232] *Desperate Hours* Amerikan Türk dernekleri, Amerikan Yahudi kuruluşları, Amerikan ve Türk siyasi ve toplumsal seçkinleri nezdinde büyük ilgi görecekti.[233] Kültür Bakanı İstemihan Talay New York'ta düzenlenen galaya katılacak, Holokost'tan sağ kurtulan California milletvekili Tom Lantos'un desteğiyle belgesel Birleşik Amerika Kongresi'nde de gösterilecekti.[234] Filmin Dallas Sanat Müzesi'ndeki gösteriminin destekçileri arasında Amerikan Yahudi Kongresi ve Kuzey Texas

---

231 Çağlar Çağatay, "Hayatımı Türkler kurtardı", *Milliyet*, 12 Ekim 2000.

232 Filmin Amerika'daki ilk gösterimi 5 Eylül 2001 günü Washington, Holokost Anıt-Müzesi'nde gerçekleşti. Film Türkiye'de TÜRSAK 4.Uluslararası Sinema-Tarih Buluşması (16-23 Kasım 2001) sırasında gösterildi. Basında yer alan bir habere göre Dışişleri Bakanlığı filmin yapımı için 700.000 dolar ödemişti. (Kasım Cindemir, "Türkiye belgeselini meçhul eller yapıyor", *Hürriyet*, 17 Haziran 2000). Filmin yapımcıları Victoria Barrett ve Holokost Anıt Müzesi eski direktörlerinden Michael Berenbaum idi.

233 Sedat Sertoğlu, "Nihayet oldu", *Sabah*, 9 Ocak 2002 / "Sessiz sedasız çekti tanıtımımızı yapıyor", Sabah, 10 *Ocak* 2002 / "Uyanın! Dünya biz olmadan da dönüyor", *Sabah*, 11 Ocak 2002 / "CNN'de Türkiye'ye büyük övgü", *Hürriyet*, 21 Ocak 2002 / Altuğ Soytuna, "Kurtarıcı Türkler CNN'de", *Sabah*, 22 Ocak 2002 / Tufan Türenç, "Çaresiz Saatler'de mucize yaratan Türkler", *Hürriyet*, 23 Ocak 2002 / Mehpare Gençyüz, "Turks and Jews a Close Friendship with a Loving History", *The Turkish Times*, 1 Nisan 2002 / "Museviler duygulandı", *Cumhuriyet*, 24 Nisan 2002 / Tom Lantos, "The Screening of the Desperate Hours", www.ataa.org , 21 Mayıs 2002.

234 "Musevilerin 'şükran filmi' ABD Kongre Merkezi'nde gösterildi", *Zaman*, 24 Mayıs 2002.

Türk Amerikan Derneği yer alacak, gösterimden elde edilecek gelirin bir kısmı 500. Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi'ne bağışlanacaktı.[235] Birleşik Amerika Kongresi üyesi ve Kongre'deki Türk Grubu eş kurucusu ve başkanı Robert Wexler filmin Kongre Kütüphanesi'ndeki gösteriminden önce bir sunuş yapacaktı.[236] Film, Amicale des Juifs de Turquie (Türkiye Yahudileri Dostluk Cemiyeti) derneğinin kuruluşu vesilesiyle Cenevre'de düzenlenen galada da gösterilecekti.[237] Bu film vesilesiyle "Yahudileri Holokost'dan kurtaran Türk diplomatlar" konusu bir daha gündeme gelecek, bu tema Birleşik Amerika Savunma Bakanı Yardımcısı Paul Wolfowitz'in konuşmasında bile yer alacaktı.[238] Amerikan Ermeni basını ise "Türklerin Ermeni soykırımını inkâr etme çabalarına Yahudilerin desteğini de sağlamak için Holokost'u istismar ettiğini" belirterek filmi eleştirecekti.[239] Bu alandaki bir diğer örnek İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye Cumhuriyeti'nin Paris Büyükelçisi olarak görev yapan Behiç Erkin'in hayatını anlatan kitaptır. Torunu tarafından yayınlanan kitap hiçbir bilimsel vasfa haiz olmamasına rağmen[240] hem kamuoyu, hem de Devlet nezdinde gerçek bir hikâye olarak kabul görecekti. İsrail Cumhurbaşkanı Shimon Peres'in Türkiye'yi ziyareti sırasında Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Peres onuruna verdiği yemeğe Emir Kıvırcık'ı davet edecek ve onu Peres'le tanıştıracaktı.[241]

---

235 Deborah Silverthorn, "In the Deepest Darkness... Desperate Hours and Faith", *Dallas Jewish Week*, 17 Nisan 2003.

236 "Wexler to Introduce Award – Winning" film, *Desperate Hours*", 15 Mayıs 2003. http://www.house.gov/wexler/press_releases/May_15_03.htm

237 Yalçın Doğan, "İsrail'le Sıkı Fıkı İlişkilerde Son Adım", *Cumhuriyet*, 2 Mayıs 2002 / "Türk dostlarından örnek girişim", *Şalom*, 8 Mayıs 2002.

238 Sefa Kaplan, "Türk vatandaşlığı Naziler'den kurtardı", *Hürriyet*, 30 Ocak 2002 / Paul Wolfowitz, "Turgut Özal Memorial Lecture", www.defenselink.mil/speeches/speech.aspx?speechid=198 , 13 Mart 2002 / Wolfowitz: "Osmanlı hoşgörüsü ve Atatürk örneği", *Hürriyet*, 7 Mayıs 2002.

239 Harout Sassounian, "Turks exploit Holocaust to get Jews on their side against Armenians", *California Courrier*'den aktaran www.azg.am-13-4-2002.

240 Bu konuda bir eleştiri için bkz. Corrina Guttstadt, "Emir Kıvırcık'ın Behiç Erkin hakkında yazdığı *Büyükelçi* kitabı üzerine: Hakikaten "İnanılmaz Bir Öykü", *Toplumsal Tarih*, Aralık 2007, Sayı 168, s. 56-65.

241 Duygu Güvenç, "Gül'den "Büyükelçi Sürprizi", *Sabah*, 27 Kasım 2007.

Ancak bu tür etkinlikler gerçeğin sadece bir yanını yansıtmaktaydı. Nitekim dağıttıkları Türk pasaportları sayesinde Yahudileri Holokost'dan kurtaran emekli konsoloslarının Dışişleri Bakanlığı tarafından Üstün Hizmet Madalyası ile taltif edilecekleri haberinin[242] İsrail basınında yer alması üzerine bir okur Türk konsoloslarının tamamının bu şekilde davranmadığına, bunun resmî bir devlet politikası olmadığına dikkati çekecek, örnek olarak da Türkiye'nin Berlin Büyükelçiliği'nin anne ve babasına nasıl davrandığını gösterecekti. 1943 yılının ortasında pasaportlarını temdit ettirmek için Berlin Büyükelçiliği'ne gönderdiklerinde Büyükelçilik pasaportların geçerlilik süresinin sona erdiğini ve sahiplerinin Türk vatandaşı olduklarını Naziler'e bildirecekti. Bunun üzerine tutuklanıp temerküz kampına yollanan çift burada hayatlarını kaybedeceklerdi.[243]

Son tahlilde müesses nizamın temsilcileri söylemlerinde Holokost'a empati ile yaklaştıkları intibasını vermektelerse de bu empati reel politika nedenlerine dayanmaktadır. Türk siyaset söyleminde yer alan "Holokost" teması esas itibariyle Türkiye Cumhuriyeti'nin "Ermeni soykırımı" meselesinde tezini destekleme amacıyla muhatabını ikna etmek üzere kullandığı bir "ikna unsuru" olmaktan ibarettir.

g) İkibinli Yıllarda İlişkiler

Amerikan Yahudi örgütleri-Türkiye Cumhuriyeti ilişkileri ikibinli yıllarda da geçmişteki gibi devam edecekti. Amerikan Yunan ve Ermeni örgütlerinin Türkiye'ye yöneltmeye devam edecekleri eleştiriler karşısında Amerikan Yahudi örgütleri, İsrail Devleti ve Amerikan yönetimi Türkiye Cumhuriyeti yanlısı siyasetlerini devam ettireceklerdi.[244] 11 Eylül 2001 İkiz Kuleler saldırısından sonra Amerika'nın önde gelen dokuz Yahudi örgütünün Başkan George

---

[242] Metehan Demir, "Bizim Schindler'ler", *Hürriyet*, 15 Mayıs 2001.

[243] Perla-Frankel Shalev, "The other side of the story", *The Jerusalem Post*, 17 Mayıs 2001.

[244] Amerikan Yunan örgütlerinin tavrı için bkz. "Memorandum", www.ahiworld.org/professorsmemo.html . American Hellenic Institute, Ocak 2000. İsrail'in tavrı için bkz Aluf Benn, "Israel trying to strengthen Turkey's image in U.S.", *Ha'aretz*, 27 Aralık 2001.

Bush'a yolladıkları ve Türkiye'ye yapılan IMF yardımının arttırılması ve borçlarının silinmesini teklif eden mektup üzerine[245] Önde gelen üç Amerikan Yunan kuruluşu, Amerikan Ermeni Millî Komitesi (ANCA) ve Amerikan-Kürt Enformasyon Ağı (AKIN) Amerikan Yahudi Komitesi'ne üzüntülerini bildirecek,[246] Nitelikli Sanayi Bölgeleri tasarısını engellemeye çalışacaklardı.[247] Birleşik Amerika Savunma Bakanı Yardımcısı Paul Wolfowitz'in CNN Türk'e verdiği bir demeçte "Türkiye'nin azınlıklarına karşı [olumlu] davranışının kendisini çok etkilediğini" belirtmesi üzerine Amerikan Ermeni Millî Komitesi teessürlerini bildirip Wolfowitz'i protesto edecekti.[248] Irak Savaşı sırasında Amerikan Yahudi Komitesi Amerikan yönetiminin Kongre'ye teklif ettiği "Türkiye'ye bir milyar dolarlık hibe yapılması" teklifini de destekleyecekti.[249]

6. "KORUYUCU KALKAN HAREKÂTI" VE TÜRKİYE'DEKİ YANSIMALARI

İsrail Silahlı Kuvvetleri'nin 29 Mart 2002 günü Ramallah ve Batı Şeria'daki altı şehre karşı başlattığı "Operation Defensive Shield" (Koruyucu Kalkan) adlı askerî harekât bir yandan Türkiye'deki İslamcı ve sol basının ve sivil toplum örgütlerinin antisemitizme kayan şiddetli tepkilerine yol açacak, diğer yandan ise Türk Yahudi toplumunun Türkiye'deki en iyi müttefikinin müesses nizam olduğunu gösterecekti. Harekâtın Savunma Sanayi Müsteşarlığı'nın İsrael Military Industries Ltd (IMI) şirketiyle 688 milyon dolarlık tank modernizasyonu projesi antlaşması imza ettiği güne rastgelmesi ise tepkilere ivme kazandıran önemli bir olguydu.

---

245 "Text of the Letter by Nine Jewish American Groups Urging Increased US Assistance to Turkey", http://www.anca.org/press_releases/press_releases.php?prid=163, 18 Aralık 2001 tarihli basın bildirisi.

246 "A letter to the American Jewish Committee", www.ahiworld.com/021502letter.html , 15 Şubat 2002, American Hellenic Institute.

247 "Ermeni lobisi NSB'yi engelliyor", *Hürriyet*, 8 Temmuz 2002.

248 "ANCA calls on Deputy Defense Secretary Wolfowitz to Retract Inaccurate Statement on Turkey's Treatment of Minorites", www.anca.org/press_releases/press_releases.php?prid=233 , 20 Temmuz 2002 tarihli basın bildirisi.

249 "Musevi Komitesi: Türkiye desteklensin", *Milliyet*, 12 Nisan 2003.

a) Başbakan Bülent Ecevit'in Beyanatı

Başbakan Bülent Ecevit'in DSP grup toplantısında sarf ettiği "Yalnız Arafat değil, tümüyle Filistin devleti adım adım yok edilmektedir. Filistin halkına karşı, dünyanın gözleri önünde Soykırım uygulanmaktadır" sözleri Amerikan Yahudi kuruluşları nezdinde büyük tepki yaratacak ve bir krize dönüşecekti.[250] Bu sözler hem basının önde gelen köşe yazarları,[251] hem dokuz Amerikan Yahudi kuruluşunun ortaklaşa imzaladıkları bir mektupla ağır bir şekilde eleştirilecekti.[252] *Sefarad* Yahudilerin Osmanlı topraklarına göçlerinin 500.üncü yıldönümünü kutlamak amacıyla kurulan AAJFT ise tepki olarak bundan sonra varlığını sürdürüp sürdürmeyeceğini düşüneceğini açıklayacaktı.[253] Tepkiler sarf edilen "Soykırım" sözcüğünden kaynaklanmaktaydı. Ecevit'in daha sonra sözünü geri almak için yaptığı muhtelif açıklamalar üzerine kriz sönecekti.[254] Amerikan Yahudi örgütleri de Türkiye-İsrail ilişkilerinin yaşanan gerginlikten etkilenmeyeceğini,[255] "Ermeni meselesi"nde de Türkiye'ye verdikleri desteği devam ettireceklerini açıklayacaklardı.[256]

---

250 "Ecevit: Soykırım uygulanıyor", *Milliyet*, 5 Nisan 2002.

251 Erdal Güven, "Soykırım mı dediniz?", *Radikal*, 5 Nisan 2002 / Semih İdiz, "Başbakan Ecevit'in son derece talihsiz çıkışı", *Star*, 6 Nisan 2002 /Oktay Ekşi, "25 Nisan yaklaşıyor", *Hürriyet*, 6 Nisan 2002 / İlnur Çevik, "Genocide mistake", *Turkish Daily News*, 6 Nisan 2002 / Emin Çölaşan, " Ah Ecevit ah!", *Hürriyet*, 6 Nisan 2002 / Mehmet Ali Birand, "Cam köşkte oturursanız...", *Posta*, 10 Nisan 2002 / Erdal Güven, "Ecevit'in Yahudilere bir özür borcu var", *Radikal*, 19 Nisan 2002.

252 Metehan Demir, "Musevilerden 2 ağır mektup", *Hürriyet*, 9 Nisan 2002 / Metehan Demir, "İşte 2 mektup", *Hürriyet*, 10 Nisan 2002. Mektubu imzalayan örgütler şunlardı: American Jewish Committee, American Jewish Congress, Anti-Defamation League, B'nai B'rith International, Conference of Presidents of Major American Jewish Organizations, Jewish Council for Public Affairs, Jewish Institute for National Security Affairs, Hadassah, Orthodox Union. Ayrıca bkz. Harout Sassounian, "Despite Turkish Apologies, Ecevit's Words Have Devastating Effect on Jewish Support", *The California Courier*, 18 Nisan 2002.

253 Sema Emiroğlu, "Yahudi lobisi küstü", *Milliyet*, 10 Nisan 2002.

254 "Ecevit: İsrail halkı değerli", *Radikal*, 7 Nisan 2002 / Metehan Demir, "Ecevit'ten ABD ve Yahudi lobisine soykırım açıklaması", *Hürriyet*, 17 Nisan 2002.

255 Metehan Demir, "Özrü zapta geçirdiler", *Hürriyet*, 14 Nisan 2002.

256 Selçuk Gültaşlı, "Israel says support will continue against Armenian allegations", *Turkish Daily News*, 11 Nisan 2002.

Amerikan Yahudi kuruluşlarının tepkilerini azaltmada Türk Yahudi toplumu liderleri gene etkin olacaklardı. Dönemin Cemaat Başkanı Bensiyon Pinto hatıratında bunu şöyle anlatmakta:

> Baktım durum kötüye gidiyor, iki arkadaşımı ABD'ye yolladım. "Eğer bu konu için geldiyseniz bizim sizinle görüşecek hiçbir şeyimiz yok" dediler. Arkadaşlar geri döndü. Ben de bunun üzerine Türkiye'de bir ara büyükelçilik görevinde bulunmuş, o sırada ABD Dışişleri bakanının en yakınında olan isimlerden Sayın Marc Grossman'a bir mektup yazdım:
>
> 'Kişilerin yaptığı konuşmaları bütün bir millete mal edemezsiniz. Benim ülkemin sivil toplum örgütleri var, medyası var, çok itibarlı bir iş dünyası var, siyasi partileri var, dini azınlıkları var, ordusu var. Onların ne düşündüğünü bilerek davranmanızda fayda görüyorum. Kimi cezalandırmak istiyorsunuz? Siyasette bir başbakan gider, başka başbakan gelir. Bir bakan gider, başka bakan gelir; ama ulus aynı ulustur. Siz siyasetçilere kızarak millete bedel ödetemezsiniz. Bu yanlış olur. Bu geniş platformda verilen kararlar yıllar sonra yetişecek nesilleri de bağlar. Bir günlük politika yapmayalım, uzun vadeli düşünelim. Türkiye için düşünülen müeyyidelerin uygulamaya konmasını engelleyiniz. Sayın Grossman, siz Türkiye'de yaşadınız. Türk insanını tanıdınız. Ona göre karar vereceğinizden hiç kuşkum yok'.
>
> Bu mektupta anlattıklarımı önce arkadaşlarım, sonra da lobi kabul etti ve gerginlik yavaş yavaş gevşedi. [257]

b) Sol ve İslâmi Kesimin Tepkileri

Harekâtın başlamasıyla birlikte El Kaide örgütünün 11 Eylül 2001 günü İkiz Kuleler'e düzenlediği saldırıdan sonra oluşan Türkiye için Barış Girişimi Grubu'na mensup sol görüşlü gazeteci ve aydınlar[258] Barış Girişimcileri adıyla yeni bir hareket oluşturacak,[259] İsrail'i ağır

---

[257] Tülay Gürler (derl.), 2008, s. 165.

[258] Bu grubun yürütme kurulunda *Agos* gazetesi yazarı Prof. Dr. Baskın Oran ve gazetenin Genel Yayın Yönetmeni Hrant Dink de yer alacaktı. Kaynak: "Barış Girişimi Yürütme Kurulu", *Evrensel*, 10 Aralık 2001.

[259] "Dayanışmaya çağrı", *Agos*, 5 Nisan 2002.

bir şekilde eleştirecek, bu eleştiriye İsrail'i "soykırım yapmak", "Nazi yöntemleri kullanmak"la suçlayan, Başbakan Ariel Sharon'u Hitler'e benzeten İslamcı basın ve sivil toplum kuruluşları da eklemlenecekti. İstanbul'da SP'nin düzenlediği mitingde "I Understand Hitler Better Now!" (Hitler'i şimdi daha iyi anlıyorum!) ve FB'nin İsrailli oyuncusu Haim Revivo'ya hitaben "Revivo Go Home" (Revivo defol) pankartları açılacak,[260] LDP İstanbul İl Teşkilatı "Hitler'in geçmişte Yahudilere uyguladığı soykırımı hatırlatması için" Başbakan Ariel Sharon'a sabun göndererek harekâtı protesto edecek,[261] islâmcı ve solcu gruplar ortakları Yahudi olduğu iddia edilen yabancı şirketlerin ürünlerini boykot kampanyası başlatacaklardı. Bu eylemler sırasında kullanılan antisemit söylemin şiddeti karşısında İslâmî kesimin önde gelen insan hakları savunucusu MAZLUMDER kuruluşu bir futbolcunun veya bir şirketin ortaklarının Yahudi olması nedeniyle boykot edilmesinin yanlış olduğuna dikkati çekmek zorunda kalacaktı.[262]

Cumhuriyet, 13 Nisan 2002

260 "Ölçüyü kaçırdılar", *Hürriyet*, 14 Nisan 2002.

261 "LDP, Şaron'a sabun gönderdi", *Zaman*, 8 Nisan 2002.

262 "İsrail'i boykot eylemlerinde hak ihlalleri olmamalı", MAZLUMDER'in 18 Nisan 2002 tarihli basın açıklaması.

Cumhuriyet, 18 Nisan 2002

SP Grup Başkan Vekili Yasin Hatipoğlu hem intihar eylemlerini savunacak, hem de İslâmî kesimin yetmişli yıllardan beri onlarca kez tekrarladığı "Tevrat'ın tahrif edilmiş olduğu" iddiasını tekrarlayacaktı.[263] Sol ve liberal görüşlü yazarlar ve aydınlar, ÖDP'nin düzenlediği "İsrail'i protesto" gösterilerine katılan İslâmî göstericilerin antisemit sloganlar kullanmaları karşısında şaşırırlarken,[264] sol kesimin bu miyopluğunu bir tek Almanya'da yaşayan İHD İstanbul Şubesi Azınlık Hakları Komisyonu eski üyesi insan hakları savunucusu Yelda Özcan eleştirecekti.[265]

---

263 Fatih Altaylı, "Hatipoğlu: Tevrat uydurma kitap", *Hürriyet*, 11 Nisan 2002 / Fatih Altaylı, "Hatipoğlu tezinde ısrarlı...", *Hürriyet*, 15 Nisan 2002. Yahudi cemaati bu suçlamaya karşı Hatipoğlu'na bir protesto mektubu yollamakla yetindi. ("Hahambaşılığın Hatipoğlu'na yanıtı", *Şalom*, 1 Mayıs 2002). Cemaat liderlerine göre Hatipoğlu aleyhine dava açılması da düşünülmüş ancak hukuki yola başvurulması halinde mahkemenin Hahambaşı'yı davacı olarak mahkemeye celb edeceğini, koridorda bekleteceği, bunun da Hahambaşı'nın prestijini zedeleyeceğini düşünerek bu yola başvurmaktan vazgeçilmişti

264 Aydın Engin, "Kahrolsun mu İsrail?", *Cumhuriyet*, 8 Nisan 2002 / Oral Çalışlar, "Yahudi Düşmanlığı Olmaz", *Cumhuriyet*, 8 Nisan 2002 / Oral Çalışlar, "ÖDP Mitingi, Filistin'le Dayanışma", *Cumhuriyet*, 12 Nisan 2002 / Aydın Engin, "Eylem Çalınak", *Cumhuriyet*, 16 Nisan 2002 / Murat Belge, "Anti-Semitizm", *Radikal*, 16 Nisan 2002.

265 Yelda, "Yükselen Uluslararası Antisemitizm Şimdi Hepimiz Filistinli miyiz yoksa antisemit mi?" http://www.stwing.upenn.edu/~durduran/hamambocu/authors/knk/knk4_18_2002.html, 18 Mayıs 2002.

c) *Hürriyet* Gazetesinin Tavrı

İsrail Silahlı Kuvvetleri'nin harekâtına mesafeli ve nesnel yaklaşan, okurları aklı selime davet eden yazarlar ise sol ve liberal görüşlü kesim tarafından ağır eleştirilere maruz kalan *Hürriyet* gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Ertuğrul Özkök, aynı gazetenin yazarı Emin Çölaşan ile laiklikten ödün vermeyen tavırlarıyla tanınan bazı gazeteci ve öğretim üyeleriydi.[266] Özkök'ün Türkiye'nin Arap ülkeleriyle olan ilişkilerindeki tarihsel geçmişi hatırlatarak Filistinlilerin Türkiye'nin gerek Kıbrıs gerekse PKK terörü konularında suskun kaldığını belirten,[267] intihar saldırılarını kınayan,[268] "Filistin için Bir Dakika Karanlık" eyleminin toplumda yaygınlık kazanmaması üzerine eylemi başlatanları "azgın azınlık" olarak niteleyen yazıları,[269] Çölaşan'ın benzeri bir söylemi içeren ayrıca Birinci Dünya Savaşı sırasında Arapların İngilizlerle birlikte Osmanlı Ordusu'na karşı savaşmalarını da hatırlatan yazısı[270] sol ve liberal görüşlü yazarların ağır eleştirilerine hedef olacaktı.[271]

d) Türk Yahudi Toplumuna Yönelik Eleştiriler

İsrail Silahlı Kuvvetleri'nin gerçekleştirdiği bu askerî harekâtının Türk kamuoyunda yarattığı olumsuz hava İsrail Devleti'ne yönelikse de muhafazakâr çizgideki *Türkiye* gazetesi yazarı Rahmi Er Türk Yahudilerini hedef alacak, onları İsrail Devleti'ni telin etmeye

---

[266] Toktamış Ateş, "Arkadan Vurmak", *Cumhuriyet*, 11 Nisan 2002 / Sedat Sertoğlu, "Teşekkürler Türkiye", *Sabah*, 16 Nisan 2002 / Semih İdiz, "Biz de 28 Şubat'ı şimdi çok daha iyi anlıyoruz", *Star*, 16 Nisan 2002 / İlber Ortaylı, "İpin ucu", *Milliyet Pazar*, 21 Nisan 2002.

[267] Ertuğrul Özkök, "Geçmişe baktım ve bakın ne gördüm?", *Hürriyet*, 2 Nisan 2002.

[268] Ertuğrul Özkök, "Makul Çoğunluk, Azgın Azınlık", *Hürriyet*, 5 Nisan 2002.

[269] Ertuğrul Özkök, "Pencereden Bakın, Sayılarını Görürsünüz", *Hürriyet*, 15 Nisan 2002. Özkök 2000 yılında da benzeri bir harekât sırasında aynı serinkanlı tavrı sergiledi. ("Sezer'in konuşmasında bir eksik", *Hürriyet*, 26 Ekim 2000). Can Ataklı da onu destekledi ("Neden hep Filistin'i tutmak zorundayız?", *Sabah*, 27 Ekim 2000).

[270] Emin Çölaşan, "Mehmetçiğin "ah"ları mı?", *Hürriyet*, 3 Nisan 2002.

[271] Kürşat Bumin, "*Hürriyet* : Şaron yanlısı bir gazete mi ?", www.medyakronik.com, 4 Nisan 2002 / Fatih Altaylı, "Taraf olmamak zor zanaat", *Hürriyet*, 8 Nisan 2002 / Aydın Engin, "Aydın Azınlık'tan Biri Olarak...", *Cumhuriyet*, 18 Nisan 2002.

davet edecek, bunu yapmamaları halinde Türkiye Cumhuriyeti'ne olan sadakatlerinin sorgulanabileceğini ima edecek, aba altında sopa gösterecek ve şöyle yazacaktı:

> Susmaya devam ederlerse haklarında şüpheler uyanacak, Bakınız internet ortamında Yahudi mallarına boykot çağrısı yapılıyor. Aleyhine kampanya yapılan şirketler dünya markaları. Bush'tan yüz bulan Şaron'un zulümden vazgeçmeyeceği görülüyor. Zulüm, kıtal ve vahşet devam ettikçe öyle bir gün olur ki, Müslüman halkı kimse durduramaz. O zaman bazı yerli markalar kara listeye alındığı gibi –Allah korusun- yeni 6-7 Eylüller de gündeme gelebilir.
>
> Bunları yaşamamak için Musevi vatandaşlarımız, derhal hareket geçerek Şaron'un ırkçı saldırılarını şiddetle kınadıklarını açıklamalılar. Onunla da kalmasınlar. Amerikan ve Yahudi lobilerini de yanlarına almalılar. O kadarla kalmayıp yardım kampanyaları başlatmalılar.[272]

Radikal İslamcı çizgideki *Anadolu'da Vakit* gazetesi ise Holokost'u Anma Günü törenine hazırlanan Türk Yahudi toplumunu "Filistin'de vahşete sessiz kalırken Holocaust'u görkemli bir şekilde anmaya hazırlanmakla" eleştirecekti.[273] Oluşan bu olumsuz hava Türk Yahudi toplumu liderlerini endişelendirdiğinden[274] cemaat yönetimi İsrail askerî harekâtının sürdüğü günlerde açılışı yapılması tasarlanan "Anne Frank–Günümüz için Bir Tarih" sergisinin açılışını erteleyecek,[275] Kuzguncuk'ta düzenlenmesi kararlaştırılan geleneksel "Avrupa Kültürü Yahudi Günü" etkinliğini de iptal edecekti.

---

272 Rahmi Er, "Musevi vatandaşlarımızın dikkatine", *Türkiye*, 9 Nisan 2002. / Rahmi Er'in yazısı *Anadolu'da Vakit* gazetesi tarafından da 10 Nisan 2002 tarihinde "Bu haklı bir soru" yorumuyla iktibas edildi.

273 Abdullah Demir, "Hangi yüzle Holocaust!", *Anadolu'da Vakit*, 6 Nisan 2002.

274 Füsun Arsan, "Türk Musevi Cemaati endişeli", *Sabah*, 6 Nisan 2002. *Şalom*'a gelen tehditler için bkz. Alper Uruş, "Biz İsrailli değil, Türk'üz!", *Sabah*, 26 Nisan 2002.

275 *Şalom*, 3 Nisan 2002, s. 2; Yasemin Bay, "İnsanlık tarihine acılı gönderme", *Milliyet Kültür ve Sanat*, 5 Eylül 2002.

e) Basının Tavrı Hakkında Bir Özeleştiri

Askerî harekâttan bir yıl sonra *Zaman* gazetesi yazarı Kerim Balcı Türk basınının tavrı hakkında vicdan muhasebesi yapacak ve şu yorumda bulunacaktı:

> Polisin görevi güvenlik tehdidini oluşturmak değil önlemektir. Bunun gibi gazeteci de habere konu olayı oluşturmaz, olan olayı habere dönüştürür. Mesleğinin cazibesine kapılan güvenlik görevlisini de, gazeteciyi de bekleyen bir handikap her zaman vardır.
>
> Olası bir tehdidin varlığını tespit etmekle, varlığını istemek arasındaki ince çizgide saklıdır bu handikap. Aksa İntifadası sırasında Cenin Mülteci Kampı'nda neler olduğunu hâlâ bilmiyoruz. Ama bildiğimiz bir şey var, bazı Türk gazeteciler de dahil olmak üzere dünya medyasının ekser kesimi orada bir katliamın vuku bulduğu ihtimalini aşmış, İsrail askerlerinin böylesi bir hataya düşmüş olmasını arzulamıştı adeta. Bilinç altında saklı bir antisemitizmin acı bir realitesidir bu. Haberinin 'nesnesi'ne karşı duyulan nefreti sağlam temellere dayandırma arzusunun ifadesidir.[276]

f) Genelkurmay Başkanı'nın Tavrı

Basına hâkim olan bu olumsuz hava içinde İsrail'e karşı en büyük destek Genelkurmay Başkanı Org. Hüseyin Kıvrıkoğlu'dan gelecekti. Org. Kıvrıkoğlu tank modernizasyonu sözleşmesi nedeniyle basında Türk Silahlı Kuvvetleri ve hükümete karşı yöneltilen yoğun eleştirilere cevaben ihalenin İsrail'li şirkete verilmesini "yapılan iş yüzde bir milyon doğrudur" sözleriyle destekleyecek, ihalenin İsrailli firmaya verilmesinden rahatsız olanları "Bir; analarından Yahudi düşmanı doğanlar, artı bu pastadan ne pahasına olursa olsun pay almak isteyip alamayan kişiler" olarak sınıflandıracaktı.[277] Bu demeç

---

[276] Kerim Balcı, "Gazetecinin ve güvenlik görevlisinin ortak handikabı", *Zaman*, 15 Eylül 2003.

[277] "Org.Kıvrıkoğlu "Biz boşuna 28 Şubat bin sene devam eder demedik", *Sabah*, 25 Nisan 2002.

Türk Yahudi toplumunu sevindirirken,[278] sol ve İslâmî kesimin eleştirilerine maruz kalacaktı.[279]

"Koruyucu Kalkan Harekâtı"nın Türkiye'deki yansımaları incelendiğinde Türk Yahudi toplumunun en iyi müttefikinin müesses nizam olduğu, bu nedenle Türk Yahudi toplumu liderlerinin sol ve liberal görüşlü aydın camiasından tecrit olma pahasına da olsa seçimlerini müesses nizamdan yana yapmalarının "doğru bir seçim" olduğu fark edilecekti.

7. 15 KASIM 2003 İNTİHAR SALDIRILARI

AKP'nin iktidara gelişinin yıldönümünden kısa bir süre sonra, 15 Kasım *Şabat* günü İstanbul'daki Neve Şalom (Kuledibi) ve Beth Israel (Osmanbey) sinagoglarına düzenlenen intihar saldırıları Türkiye'yi derinden sarsacaktı. Basın bu saldırıları "Türkiye'nin 11 Eylül'ü" manşetleriyle haber yapacaktı. Bu saldırılar gerçekten sürpriz mi idi? Bunu anlayabilmek için 15 Kasım gününün öncesine dönmek gerekli.

a) Saldırıları Öncesindeki Ortam

İstanbullu dişçi Yasef Yahya'nın 21 Ağustos 2003 günü Şişli'deki muayenehanesinde kurşunlanmış cesedinin bulunması sinagoglara yönelik intihar saldırılarıyla sonuçlanacak endişeli ve tedirgin bir sürecin ilk adımıydı. Meçhul caniler dişçiyi öldürdükten sonra ele geçirdikleri dişçiye ait özel telefon rehberinde isimleri yer alan Yahudileri tek tek arayacak, onları ölümle tehdit edip kendilerinden haraç talep edeceklerdi.[280] İstanbul Emniyet Müdürlüğü failleri bulamayacaktı. Bu cinayetten iki ay sonra 9 Ekim 2003 günü

---

[278] *Şalom* gazetesi Genelkurmay Başkanı'nın demecini manşet yapacaktı. (*Şalom*, 1 Mayıs 2002)

[279] Sibel Eraslan, "Doğuştan Yahudi düşmanı...", *Anadolu'da Vakit*, 27 Nisan 2002 / Oya Baydar, "Tankların yarattığı oksijen azalması", *Radikal İki*, 28 Nisan 2002 / Akif Emre, "Yahudi düşmanı doğmak!", *Yeni Şafak*, 30 Nisan 2002 / Etyen Mahçupyan, "Askerin konuşması iyidir", www.gazetem.net, 3 Mayıs 2002.

[280] Serpil Yılmaz, "Silah aynı, telefon da aynı mı?", *Milliyet*, 14 Mart 2004.

gıda toptancısı Moiz Konur kaçırılacak ve öldürülecekti. Bu cinayetin failleri ise kısa bir süre sonra yakalanacak ve cinayetin ırkçı bir neden taşımadığı anlaşılacaktı.[281] Bu iki cinayet birkaç yıldan beri süregelen bir silahlı saldırı ve cinayetler silsilesinin son örnekleriydi. 28 Ocak 1993 tarihinde Jak Kamhi'ye, 7 Haziran 1995 tarihinde Ankara Yahudi Cemaati Başkanı Prof. Dr. Yuda Yürüm'e düzenlenen suikast girişimleri, 28 Kasım 1995 tarihinde iplik tüccarı Nesim Malki, 25 Ağustos 2001 tarihinde Alarko Holding AŞ. eşbaşkanı Üzeyir Garih, 15 Nisan 2002 tarihinde İzmirli kuyumcu Behor Roziya'nın öldürülmeleri Türk Yahudilerini yeterince tedirgin etmişti. Behor Roziya'nın katilinin bulunmamasına, Nesim Malki ve Üzeyir Garih cinayetlerinin faillerinin yakalanmalarına ve cinayet nedenlerinin maktullerin Yahudi oluşlarıyla ilgisi olmadığının anlaşılmasına rağmen Yahudi toplumu oldukça tedirgindi. İşte bu nedenle dişçi Yasef Yahya'nın katillerinin bulunamaması ve üstüne üstlük katillerin bazı Yahudileri ölümle tehdit ederek haraç talebinde bulunmaları cemaati son derece rahatsız etmekteydi. Tehdit edilen kişiler bir süreliğine yurtdışına gidecek, cemaat liderleri ise soruşturmanın selameti açısından olayı basına aksettirmeyeceklerdi.[282]

Türk Yahudi toplumunun bir kesimi tedirgin olmasına rağmen her şeyin yolunda olduğunu ileri süren ve geleceğe iyimser bir gözle bakan bir kesim de mevcuttu. Bir cemaat lideri 2003 yılının Ağustos ayında bir yabancı gazeteciye "şu anda Türk Yahudileri bir güvenlik kaygısı hissetmiyor" diyecekti.[283] Devlet'e gelince... Türkiye Cumhuriyeti Devleti yükselen antisemitizm ve 11 Eylül 2001 İkiz Kuleler saldırısıyla gündeme gelen İslamî terörü yeterince önemsememekteydi. İntihar saldırılarından sadece iki hafta önce Türk meslektaşlarını ziyaret eden *Mossad* yetkilileri meslektaşla-

---

281 "Musevi cemaatini korkutan iki cinayet", *Hürriyet*, 16 Kasım 2003.

282 Ertuğrul Özkök, "Bana lütfen yazmayın dedikleri", *Hürriyet*, 16 Kasım 2003 / Metin Münir, "Sinagog saldırıları Musevilere sürpriz olmadı", *Vatan*, 28 Kasım 2003.

283 Nichole Argo, "For Jews in Turkey, Identity outweights ethnicity", *The Jerusalem Post*, 9 Ağustos 2003.

rının *Mossad* ile yakın işbirliği yapmakta isteksiz olduklarını, İslamî terör örgütleri hakkında fazla bilgileri olmadığını, son on yıl boyunca onlara göz yumduklarını gözlemlemiş ve ziyaretin sonucundan memnun kalmamışlardı.[284] Washington Büyükelçisi Dr. Faruk Loğoğlu ise doksanıncı kuruluş yıldönümünü kutlayan ADL'ye yolladığı mesajda Türkiye Cumhuriyeti'nin antisemitizme karşı olduğunu, bunun da Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün İslâm Konferansı Örgütü (İKÖ) zirvesi vesilesiyle yaptığı konuşmasındaki "Müslüman toplumların kronik hastalıkları tedavi edilebilir. Kusur ve noksanları aşılabilir, kurumları reforme edilebilir. Ancak bazı Batı toplumlarını zehirleyen ırkçılık, yabancı düşmanlığı, anti-semitizm, materyalizm, şiddet ve uyuşturucu gibi sorunlar bana göre tedavisi en güç sorunlardır. Bu hepimizin uğraşması gereken bir diğer sınavı gösteriyor" sözlerinden belli olduğunu belirtecekti.[285] Mamafih *Hürriyet* gazetesi yazarı Sedat Ergin'in yerinde tespitiyle Gül'ün bu sözleri "anti-semitizmin İslâm dünyasındaki yaygınlığını görmezlikten gelen bir bakışı yansıttığı aşikâr" idi.[286]

b) İntihar Saldırıları

15 Kasım Cumartesi sabahı ard arda meydana gelen intihar saldırıları[287] sırasında Hahambaşı İshak Haleva Osmanbey'deki Beth Israel sinagogunda bulunmaktaydı. Hahambaşı saldırıdan hemen sonra İsrail Radyosu'na verdiği demeçte "bir saldırıyı beklemekteydik. Bir saldırının geleceğini hissediyorduk" diyecek,[288] İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nün güvenliği açısından evde kalmasını salık verdiğini ve cemaatin sürekli hedef olmak endişesiyle yaşa-

---

284 Ronen Bergman, "Türkler vurdumduymazlıklarının fiyatını ödüyor", (İbranice), *Yediot Aluronot*, 29 Kasım 2003.

285 "Turkish Ambassador Says Anti-Semitism Must Be Confronted", 6 Kasım 2003 tarihli ADL basın bildirisi.

286 Sedat Ergin, "Türkiye'nin İKÖ'deki farkı", *Hürriyet*, 21 Ekim 2003.

287 Bu konuyu işleyen kitaplar şunlardır: Şaban Aslan-Devrim Tosunoğlu, 2004 / Emin Demirel, 2004 / Rasih Yılmaz, 2004 / Önder Şuşoğlu, 2004 / Mehmet Faraç, 2004.

288 "Istanbul synagogues car bombed, 16 killed", *The Jerusalem Post*, 15 Kasım 2003.

dığını ekleyecekti.[289] Hahambaşı ayrıca "Neve Şalom ile Bet Yaakov sinagogları yakınlarında park etmek yasak. Ben polisten ayrıca sinagog yakınlarında araç trafiğinin de yasaklanmasını istedim, çünkü bütün araçları kontrol etmek imkânsız" sözlerini de ekleyecekti.[290] Saldırılarda kızını ve annesini kaybeden Tilly Rubinstein da aynı eleştiride bulunacaktı:

> Sinagog önüne konacak iki barikatı bize niçin çok gördüler ? Her an bir saldırı bekleniyordu. NATO için bile alınan önlemleri gördükçe içim yanıyor. [Cemaat liderleri] bu saldırı istihbaratını biliyorlardı. Bizi uyarabilirlerdi. Bilseydik, annem ve kızım gitmezdi, 3-4 hafta sinagoga gitmemeyle de din elden gitmezdi.[291]

Altısı Musevi olmak üzere 24 kişinin ölümü ve 303 kişinin yaralanmasıyla sonuçlanan saldırıları El Kaide'nin kamplarında eğitim gören bir grup Türk terörist üstlenecek, gerekçe olarak da sinagoglarda *Mossad* ajanlarının mevcut olduğunu ileri sürecekti.[292] Saldırılardan beş gün sonra, İstanbul'daki İngiltere Başkonsolosluğu ile HSBC Bank Genel Müdürlüğü'ne karşı düzenlenen ve 34 kişinin hayatına mal olan intihar saldırıları ise sinagoglara yönelik eylemlerin antisemit vasfını unutturmaya yarayacak, basın artık her iki saldırıyı sadece terör eylemleri olarak değerlendirecekti. Neve Şalom Sinagogu'na intihar saldırısı düzenleyen Bingöllü Gökhan Elaltuntaş'ın babası basına verdiği demeçte "oğlum adına özür, ölenlere de başsağlığı dilemek için Hahambaşı'yı ziyaret etmek istiyorum. O'na sarılıp "ailem adına, oğlum adına af diliyorum. Ne olur bizi bağışlayın demek istiyorum" sözleriyle üzüntüsünü dile getirecekti.[293]

---

[289] "Powerful blasts strike two Istanbul synagogues, at least 16 dead", http://story.news.yahoo.com, 15 Kasım 2003.

[290] "Hahambaşı: Uyarmıştık", *Cumhuriyet*, 16 Kasım 2003.

[291] Önder Şuşoğlu, 2004, s.20.

[292] Molly Moore, "Al Qaeda Claims Attacks in Turkey", *Washington Post*, 17 Kasım 2003.

[293] Savaş Ay, "Bombacının evinde utanç", *Sabah*, 27 Kasım 2004.

VEFAT

Cemaatimizin değerli üyeleri, arkadaşımız, babalarımız, kardeşlerimiz, çocuklarımız; sonsuzluğa uğurladığımız insanlarımız;

YOEL ÜLÇER KOHEN
BERTA ÖZDOĞAN
YONA ROMANO
ANET RUBİNSTEİN
ANNA RUBİNSTEİN
AVRAM VAROL'u

15.11.2003 tarihli insanlık dışı ve menfur terör saldırılarında kaybettiğimiz büyük üzüntüyle bildiririz.
Cenaze merasimi 18.11.2003 Salı günü (Bugün) saat 11.00'de Ulus Aşkenaz Musevi Mezarlığı'nda icra olunacaktır.
Terörü bir kez daha lanetlerken, hayatını kaybedenlere Yüce Tanrı'dan rahmet, kederli ailelerine ve sevdiklerine sabır ve başsağlığı dileriz.

TÜRKİYE HAHAMBAŞILIĞI
(TÜRK MUSEVİ CEMAATİ)

Hürriyet, 18 Kasım 2003

BAŞSAĞLIĞI

Hayatlarının farklı evrelerinde, farklı meslekleri, farklı hayalleri olan ama aynı acı kaderi paylaşan,

Polis memuru
BÜLENT BOSTANOĞLU
MEHMET ATEŞ
NURETTİN AYDIN
SERKAN BALCI
MEHMET ERUŞ
SAADET GÜNEŞ
NAŞİT GÜREL
MEŞUT GÜROL
KAYA KAYA
OĞUZ KIZILIRMAK
YOEL ÜLÇER KOHEN
AHMET ÖZDOĞAN
BERTA ÖZDOĞAN
YONA ROMANO
ANET RUBİNSTEİN
ANNA RUBİNSTEİN
FAZIL SÜSLÜ
MURAT ŞAHİN
EMİN TÜRKASLAN YAKUPOĞLU
AVRAM VAROL
ÖMER YAZAR
MUSTAFA YENİER
HAKAN YÜKSEL'in

vefatları nedeniyle duyduğumuz acı sonsuzdur.
Bu insanlık dışı, menfur saldırılarda yaşamlarını kaybedenlere Yüce Tanrı'dan rahmet, yakınlarına başsağlığı, yaralılarımıza da acil şifalar dileriz.
Artık masum canlar kaybedilmesin.
Dua ediyoruz ki, mübarek Ramazan ayında, kutsal Cumartesi gününde ve hiçbir zaman insanlar ölmesin.

TÜRKİYE HAHAMBAŞILIĞI
(TÜRK MUSEVİ CEMAATİ)

Hürriyet, 18 Kasım 2003

BAŞSAĞLIĞI

YOEL ÜLÇER KOHEN'in

TÜRKİYE HAHAMBAŞILIĞI
(TÜRK MUSEVİ CEMAATİ)

Hürriyet, 18 Kasım 2003

c) Sinagoglara Neden Saldırıldı?

Olaylardan sonra tutuklanan sinagog saldırılarını tasarlayan sanıklardan Harun İlhan mahkemede verdiği 74 sayfalık ifadede eylemleri şöyle savunacaktı:

> Yahudilik bugün siyasi emellerle bütünleşmiş, din devleti haline gelmiştir. İsrail dışındaki Yahudilerin siyonist hedefler doğrultusunda çalışması, davaya bağımlılıklarının artması, dindarlığın artırılmasıyla sağlanmıştır. Bir Yahudi ne kadar dindar olursa, kutsal saydığı devletine borcu artacak, hizmet alanı genişleyecektir.
>
> Filistin'de işlenen suçların arkasında sadece siyasileri görmek doğru değildir. Bizzat arkasında din adamlarının ortaya koyduğu Yahudi öğretisi vardır. Sinagoglar da dışardaki Yahudileri aynı hizmet için örgütleyen, Yahudi fanatizmini aşılayan merkezlerdir.
>
> Bu merkezler kanalıyla dinî duygular ateşlenerek yapılan zulüm ve katliamların vicdanlara bıraktığı rahatsızlıklar kaldırılmış, bilakis yapılanlar gelecekleri açısından Tanrının bir lütfu olarak değerlendirilmiştir. (...)
>
> Onlar az sayıda ve seçilmiş bir topluluktur. Öğretinin hedefleri de bellidir. Yahudi devletine ve emellerine hizmet etmek.
>
> Söyler misiniz? Biz Türkiyeli Müslümanlar, İsrail'in Filistinlilere yaptığı zulümleri kınar ve lanetlerken, bu topraklarda doğup büyüyen bir Yahudi'den böyle bir kınama ve açıklama duydunuz mu?
>
> 11 Eylül ve 15-20 Kasım olaylarından hatta Filistin'deki iştişhadi eylemlerden sonra İslâm kisveli birçok kurum-kuruluş ve dinî zevat, olayları terör olarak nitelerken, Yahudi cemaatinden ve liderinden, İs-

rail'in Filistin halkına reva gördüğü ve dünyanın kınadığı saldırıları kınayan ve terör olarak niteleyen bir açıklama duydunuz mu?

Filistin-İsrail sorununun TV ekranlarında değerlendirmesine katılan Yahudi din adamları, ısrarla Filistinlilerin yaptığı terör üzerinde durmuşlar, İsrail'in yaptıklarını meşru müdafaa olarak göstermişlerdir. (...)

Biz de Türkiye'deki sinagogların Yahudi-İsrail devletine hizmet eden mekânlar olduğuna karar verdik. Türkiye'ye gelen İsrail devlet adamlarının bu mekânları ziyaretleri, buralarda konuşma yapmaları bu kanaatlerimizi daha da pekiştirmiştir. İsrail'in yaptıklarına bedel olması ve kendisini sorgulaması için böyle bir hedefi uygun gördük. Dünya Yahudileri İsrail politikalarına desteğini sürdürdükçe, kendilerinin de yaralar alabileceğine işaret ettik. Eğer söyledikleri gibi barış yanlısı ve siyonist politikalara karşılarsa, kendi durumunu ve konumlarını netliğe kavuşturacak açıklamalar yapmasını bekliyor, yapılan eylemleri de bu yönde kendilerine bir fırsat olarak sunuyoruz.[294]

Bu ifadeden açıkça görülebileceği gibi Türk Yahudileri İsrail Devleti ile olan ortak bağlarını kesmedikleri, İsrail Devleti'ni ve siyonizmi açık ve kesin bir dille eleştirmeyip kınamadıkları müddetçe radikal İslamcı eylemcilerin ve örgütlerin hedefi olma durumundadırlar. Radikal İslamcıların bu talebi Türk Yahudi toplumu liderleri için kendi özlerini reddetmek ile eşanlamda olduğu için bu talepler Türk Yahudi toplumu liderleri için yerine getirilmesi imkânsız taleplerdir. Bir an için Türk Yahudi toplumu liderlerinin radikal İslamcı kesimin talebi doğrultusunda beyanda bulunduklarını, Türkiye'yi ziyaret eden İsrail Devleti temsilcileriyle buluşmadıklarını ve sinagoglara davet etmediklerini varsayalım. Böylesine bir radikal tavır, hem Türk Yahudi toplumunun baskı altında olduğunu aşikâr bir şekilde belli edecek, böylece Türkiye'nin İsrail ve ABD ile olan ilişkilerini zorlaştıracak, hem de Türk Yahudi toplumu liderlerinin İsrail Devleti ve Amerikan Yahudi kuruluşları ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nin "Ermeni soykırımı" karar tasarılarının Birleşik Amerika Kong-

[294] Rıfat N. Bali Arşivi. Harun İlhan'ın İstanbul 10. Ağır Ceza Mahkemesi'nde verdiği ifade.

resi'nden geçmesini engellemeye dönük faaliyetlerinin yavaşlamasına yol açacaktır. Bu da Türkiye Cumhuriyeti'nin milli çıkarlarına aykırı olduğu aşikârdır. Bütün bu sebeplerden ötürü Türk Yahudi toplumu liderlerinin bu tür baskılara boyun eğmeleri, isteseler bile, imkânsızdır.

d) Saldırılar Sonrasındaki Tepkiler

Basının ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Tepkileri

Saldırılarından hemen sonra İsrail'den Dışişleri Bakanı Silvan Shalom ile ZAKA ekibinin İstanbul'a gelmeleri basının tepkisine yol açacaktı.[295] Türk Yahudilerinin Türkiye Cumhuriyeti'ne olan sadakatlerini sorgulayan renkler taşıyan bu tepkinin oluşması Türk Yahudi toplumunu da rahatsız edecekti.[296] Saldırılar sonrasında İslamî basının terör eylemlerini "*Mossad*'ın bir komplosu" olarak değerlendirmesi üzerine *Milliyet* gazetesi yazarı Taha Akyol bu yaklaşımı kınayacaktı.[297] Saldırıların antisemit vasfı üzerinde duran ve saldırıları şiddetli bir lisanla kınayan kesim insan hakları savunucuları, sol ve liberal görüşlü yazarlardı.[298] BAK, ÖDP, EMEP, DEV-MADEN-SEN, TMMOB saldırıları kınayacak ancak suçu Başkanı George W. Bush ve İsrail Başbakanı Ariel Sharon'un şahin siyasetlerine yıkacak ve eylemlerin antisemit mahiyetini görmezlikten ge-

---

[295] Emin Pazarcı, "Şaşkınlar ülkesi", *Dünden Bugüne Tercüman*, 18 Kasım 2003 / Cengiz Çandar, "İsrail'in bu işte ne işi var?" *Dünden Bugüne Tercüman*, 18 Kasım 2003 / Evrensel, "İsrail'e de ne oluyor?", *Evrensel*, 18 Kasım 2003 / "İsrail, Yahudilere zarar mı veriyor?", *Milliyet*, 19 Kasım 2003.

[296] Tovah Lazaroff-Yaakov Katz, "Chief rabbi threatened", *The Jerusalem Post*, 21 Kasım 2003 / Guy Chazan, "Turkey's Jews Sense Loss of Innocence", *The Wall Street Journal Europe*, 21 Kasım 2003.

[297] Taha Akyol, "Terörü kim yaptı?", *Milliyet*, 28 Kasım 2003.

[298] Aycan Demirel, "Inschallah al-Qaida", *Jungle World*, sayı 48, 19 Kasım 2003, www.jungle-world.com/artikel/2003/47/11816.html / İHD İstanbul Şubesi, "Saldırı İnsanlığa karşı, Hedef Museviler", 19 Kasım 2003, http://www.bianet.org/bianet/kategori/bianet/26579/saldiri-insanliga-karsi-hedef-museviler / Sezai Sarıoğlu, "Anti-semitik bir katliam", *Yeniden Özgür Gündem*, 20 Kasım 2003 / Ahmet Kahraman, "Irkçı Dehşet ile Yalan ve Dolan", *Özgür Politika*, 17 Kasım 2003 / Yıldırım Türker, "Bombaları dinlemek", *Radikal*, 17 Kasım 2003 / Defne Sandalcı, "On anti-semitic attacks", *Turkish Daily News*, 18 Kasım 2003.

leceklerdi.[299] Türk toplumundan cenaze törenine katılımın fevkâlade az olması *Hürriyet* gazetesi yazarı Emin Çölaşan[300] ve Kürt okurlara hitap eden *Özgür Politika* gazetesi yazarı ve Belge Yayınları'nın sahibi Ragıp Zarakolu tarafından kınanacaktı.[301] İslamcılara karşı takındığı tavizsiz tavrı ile tanınan ünlü Kemalist yazar ve ressam Bedri Baykam ise yazısında saldırıların kimden kaynaklandığını açık bir şekilde belirtecekti:

> Yıllardır bu ülkede de Yahudi vatandaşlar aleyhine ırkçı ve saldırgan onca yayın malum hacı hoca tarikatları tarafından yayınlanırken bugün bu katliamdan sonra feryat eden tüm kişi ve kuruluşlar neredeydi? Kin tohumları ekilip belirli bir ırk hedef gösterilirken "İkinci Dünya Savaşı'nda Yahudi soykırımı diye bir şey olmamıştır, bunlar palavradır" diye ahlak dışı kitaplar yayınlanırken hiçbir tepki vermeyen bu olayları seyreden ve hatta bu konularla ilgili açılan kritik davalara bile seyirci kalan sözde duyarlı özde umursamaz tüm odakları kınıyorum. Mühim olan o bombaların patlayacağı ortamları hazırlamamak, her ırktan vatandaşımızı her türlü alçakça saldırıdan korumaktır. Tüm bu yayınları ve ırkçı saldırı teşviklerini biliyor oldukları halde görmezden gelenlerin bugün timsah gözyaşları dökmeye hakkı yoktur.[302]

Ancak en kayda değer tepki HSBC Bank Genel Müdürlüğü'ne intihar saldırısını düzenleyen ve bu saldırıda ölen İlyas Kuncak'ın oğlu Nurullah Kuncak'ın *Milliyet* gazetesi muhabirinin "sinagoglardaki saldırılar olduğunda babanız hâlâ evdeydi. Neler konuşmuştunuz?" sorusuna verdiği şu cevaptı:

> Evde büyük bir tepki olmadı. Çünkü Yahudilere yapılmıştı. Zaten Kuran'ı Kerim'de 'Yahudiler'i dost edinmeyin' diyor. [Yahudile-

---

299 "Sinagog Saldırılarına Tepkiler", http://www.bianet.org/bianet/kategori/bianet/26458/sinagog-saldirilarina-tepkiler ,17 Kasım 2003 / "Bush ve Şaron Gitmeden, Barış Gelmeyecek", www.bianet.org, 19 Kasım 2003.

300 Emin Çölaşan, "Tepkisiz toplum", *Hürriyet*, 20 Kasım 2003.

301 Ragıp Zarakolu, "Timsah Gözyaşları", *Özgür Politika*, 25 Kasım 2003.

302 Bedri Baykam, "Sinagog bombalamalarını hazırlayan ortam", *Türk Solu*, 8 Aralık 2003, yıl 2, sayı 45.

ri] Pek sevmezdik. Pek değil, hiç sevmezdik. Babam da aynı fikirdeydi. Filistin'in durumunu anlatsak kimse sevmez. Sevinç demeyelim, ama memnuniyet duyduk. Ama sevincimizden daha çok üzüldük. Çünkü ölen Müslümanlar da vardı. Üzüntümüz sevincimizden daha fazla oldu. Müslümanlar ölmeseydi, ben sevinirdim.[303]

Bu beyan radikal İslamcı kesimin içselleştirdiği Yahudi nefretini gün ışığına çıkardığından antisemitizmi ve ırkçılığı lanetleyen yazıların yayınlanmasına vesile olacaktı.[304] Bu beyanata rağmen İslamcı kesimin önde gelen fikir dergilerinden *Tezkire* dergisi başyazısında Türkiye'de ve İslâm âleminde "antisemitizm" diye bir meselenin mevcut olmadığını beyan edecekti.[305] T.C. Bağcılar Basın Savcılığı ise Nurullah Kuncak, kendisiyle mülakatı yapan *Milliyet* gazetesi muhabiri Elif Korap ve gazetenin Yazı İşleri Müdürü Eren Güvener aleyhine "basın yoluyla kanunun cürüm saydığı fiili övmek" suçundan dava açacak, sanıkların hapisle cezalandırılmalarını talep edecek,[306] dava hem Nurullah Kuncak'ın hem de her iki basın mensubunun beraatiyle sonuçlanacaktı.[307]

Türkiye Hahambaşılığı ile İsrail Devleti'nin Tepkisi

Türk Yahudi toplumu liderleri ile İsrail devlet yetkililerinin tepkileri ise saldırıların antisemit vasıf taşımadığını vurgulamak olacaktı. Türkiye Hahambaşılığı Basın Sözcüsü Silvyo Ovadya "Türkiye'de antisemitizm yok ancak uluslararası terörizm güçlü"

---

303 Elif Korap, "Terörist de olsa babamız", *Milliyet*, 5 Aralık 2003.

304 Mehmet Y. Yılmaz, "Teröristin insan olarak portresi", *Milliyet*, 5 Aralık 2003 / Mehmet Barlas, "Bazı olaylar, susarak ve seyrederek geçiştirilemez!", *Sabah*, 7 Aralık 2003 / Zeynep Göğüş, "Hoşgörü değil, ırkçılıkla mücadele zamanı", *Tempo*, 11-17 Aralık 2003, sayı 50-835, s.14 / Murat Belge, " 'Tonlar'dan bazıları", *Radikal*, 13 Aralık 2003.

305 Tezkire, "Bu sayıda/şiddet ve terör", *Tezkire*, Eylül-Ekim 2003, sayı 34, s. 5-15, 8-9.

306 Sedat Ergin, "Türk hukuk sisteminde ilk anti-semitizm davası", *Hürriyet*, 3 Eylül 2004.

307 T.C. Bağcılar 2. Asliye Ceza Mahkemesi'nin 22 Haziran 2005 tarih ve 2004/53 esas, 22 Haziran 2005 tarih ve 2005/702 karar sayılı kararları.

diyecekti.[308] Seksenli yıllarda Ankara'daki İsrail Büyükelçiliği'nde maslahatgüzar olarak görev yapan ve halihazırda İsrail-Türkiye İş Konseyi Başkanı olan Alon Liel Türk Yahudi toplumunun kendini güven içinde hissettiğini, antisemitizme maruz kalmadığını, antisemitizmin Türkiye'de mevcut olmadığını söyleyecekti.[309] İsrail Devleti'nin İstanbul Başkonsolosu Amira Aron "saldırıların aslında Musevileri değil, Batı dünyasını ve Batı'ya yaklaşmakta olan Türkiye'yi hedef aldığını" belirtecekti.[310] *The New York Times* gazetesi yazarı Thomas L. Friedman'ın sinagog saldırılarından sonra Türkiye'yi ziyareti sırasında cemaat liderlerinden işadamı Avi Alkaş tarafından ağırlanacak, Alkaş Friedman'a "bombalamaların Yahudilere karşı yapılmadığını, Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Türklerin hedef alındığını" belirtecekti.[311] Friedman gerek Avi Alkaş'ın sözlerinden ve gerekse Beth Israel Sinagogu'nun yenilenmesinin ardından düzenlenen ve kendisinin de gözlemlediği törenden etkilenecek ve gezi sonrasında Türkiye hakkında son derece olumlu bir makale yayınlayacaktı.[312] *Şalom* gazetesi Yayın Yönetmeni Tilda Levi ise "birçoğu aksini beyan etse de bir korku duygusu Türk Yahudilerinde hâkim. Buna karşılık son yıllarda bu ülkede antisemitizm yükselmedi" diyecekti. İstanbullu bir Yahudi genç ise "Yahudilerin çoğu kendi istekleriyle korkularını bastırıyorlar. Endişeden veya antisemitizmden bahsetmek bizi korumakla görevli olan Türk Devleti ile azınlık cemaatimiz arasındaki kırılgan dengeyi tartışmaya açmak" olduğunu kabul edecekti.[313] İsrail Başbakanı Ariel Sharon İtalya ziyareti sırasında söylediği "Antisemitizme

---

308 Nicolas Bourcier, "Je me sens touché en tant que Juif, mais l'attentat s'adresse à l'Etat turc', *Le Monde*, 17 Kasım 2003.

309 Tovah Lazaroff, "6 Jewish worshipers murdered in blasts", *The Jerusalem Post*, 16 Kasım 2003 / Yoav Stern, "Bombs shatter interfaith coexistence", *Ha'aretz*, 16 Kasım 2003.

310 "Esma çok güzel", *Akşam*, 11 Ocak 2004.

311 Funda Özkan, "İki günlük lobinin faydası", *Radikal*, 13 Ocak 2004.

312 Thomas L. Friedman, "Türkiye mutlaka AB'ye girmeli", *Radikal*, 13 Ocak 2004. Bu yazının özgün hali "War of Ideas-part Two" başlığıyla 11 Ocak 2004 tarihinde *The New York Times*'da yayınlandı.

313 Nicolas Bourcier, "Nous ne partirons jamais, affirment les Juifs de Turquie", *Le Monde*, 19 Kasım 2003.

en iyi çözüm İsrail'e göç etmektir. [İsrail] Yahudilerin Yahudi olarak yaşayabilecekleri dünyadaki tek yerdir" sözleri[314] ise gene önde gelen gazeteciler tarafından kınanacak,[315] buna cemaat liderleri de katılacaklardı.[316]

Cemaat liderleri saldırılardan hemen sonra verdikleri demeçlerde saldırıların antisemit eylemler olmayıp terör saldırıları olduklarını vurgulamalarına rağmen dönemin Türk Musevi Cemaati Başkanı Bensiyon Pinto saldırılardan beş yıl sonra yayınlayacağı hatıratında, ilk demeçlerin tam aksine, saldırıları "olay, yıllarca dünyadaki Yahudilerin belini büken, onların düşman gibi görünmesine neden olan antisemitik akımın yeni bir eylemi" olarak niteleyecek ve şöyle devam edecekti:

> Bu patlamadan sonra, Dışişleri Bakanı Abdullah Gül ve Adalet Bakanı Cemil Çiçek, dünyanın her yerinde, özellikle İslam ülkelerinde antisemitizmi yeren konuşmalar yaptılar. Yurtdışında yapılan bu açıklamaların Türkiye'de bir şey ifade ettiğini pek düşünmüyorum. Çünkü bütün bu mesajların sadece yurtdışında yaşayanlara verildiği düşünüldü ve gereken önem verilmedi. Ben bu açıklamaları yüksek sesle Türkiye'de yapmak gerektiğini düşünüyorum. Biliyorum ki o patlamalar bütün Türk halkını derinden sarstı. Bizim için ne yapacaklarını, bize nasıl, ne şekilde yardım edeceklerini şaşırdılar. Hepsi yanımızda, yakınımızdaydı. Ellerini her zaman sırtımızda hissettik; ama bu sıcaklığı gösteremeyenler de vardı. Adını, kültürünü, dininin inceliklerini, bu topraklara ne zaman gelip nasıl yaşadıklarını bile bilmedikleri insanların ölümüne sevinenler, bunun bir sevap olduğunu da düşünenler vardı. İşte devlet büyüklerine düşen görev, bu karanlık düşünceleri ortadan kaldırmak için yeri geldikçe açıklamalar yapmak, o genç beyinleri aydınlatmak, bizim bu vatanın evlatları oldu-

---

[314] Tracy Wilkinson, "Sharon Urges Europe's Jews to Immigrate to Israel", *Los Angeles Times*, 19 Kasım 2003 / "Yahudilere 'İsrail'e dönün' çağrısı yaptı", *Hürriyet*, 19 Kasım 2003.

[315] Mehmet Y.Yılmaz, "Terör, ırkçı politikaların ekmeğine yağ sürerse...", *Milliyet*, 20 Kasım 2003 / Rıza Zelyut, "Bizim Yahudiler", *Güneş*, 20 Kasım 2003 / Umur Talu, "Saldırı sonrası ilginç tartışma", *Sabah*, 28 Kasım 2003.

[316] Bülent Günal, "Başbakanımız Şaron değil", *Vatan*, 20 Kasım 2003 / Zekeriya Gülün, "Türkiye'deki Museviler Şaron'un çağrısına soğuk", *Yeni Şafak*, 30 Kasım 2003.

> ğumuzun altını çizmekti. Gençleri bu tür düşüncelerden arındırmamız, onların birlik ve beraberlik içinde yaşamasını sağlamamız lazımdı. Halkı bu konuda bilinçlendirmek lazımdı.[317]

Pinto'nun bu satırlarında Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ve ilgili bakanların Türk toplumuna berrak ve kararlı bir ifadeyle antisemitizmi telin eden mesajlar iletmemiş olmamalarının, dolayısıyla böylesine trajik bir hâdise karşısında bile hükümetin antisemitizmi "mücadele edilmesi gereken bir mesele" olarak kabul etmemesinin hayal kırıklığı ve serzenişi açık bir şekilde fark edilmekte.

Türk Yahudi Toplumunun Haleti Ruhiyesi

Cumhuriyet gazetesi yazarı Bedri Baykam'ın Sinagog saldırılarının sonrasında Türk Yahudilerine hitaben yaptığı,

> Musevi vatandaşlardan özellikle rica ediyorum. Lütfen buna benzer alçak saldırılar yüzünden bu toprağı, bu vatanı bırakıp gitmeyi sakın düşünmeyin. Bu cumhuriyeti, demokratik-laik siyasal mücadeleyi elele sürdürmeye mecburuz. Ve ne yazık ki ülkemizdeki Musevi cemaatine bu hatırlatmayı yapmayı yine kaçınılmaz bir görev olarak biliyorum: Lütfen sessiz kalarak, olayların üstünü örterek, belaları ve provokasyonları görmezden gelerek, yani 'sinerek' yaşamayın. Vatandaşlık, güvenlik ve saygınlık mücadelenizi açıkça verin, biz de size destek olalım. 'Boşver tepki çekmeyelim, neme lazım' gibi pasiflik eğilimlerin içine yine çekilmeyin.

çağrısı ise cevapsız kalacaktı.[318] Ancak bu sessizlik, tedirginliğin ve endişenin yarattığı bir sessizlikti. Nitekim adını saklı tutan bir işadamının bir gazeteciyle yaptığı uzun mülakat diş hekimi Yasef Yahya'nın öldürülmesi ile başlayan ve sinagog saldırıları ile sonuçlanan beş aylık sürecin İstanbullu Yahudiler üzerinde yarattığı travmayı açık bir şekilde belgelemekteydi:

---

317 Tülay Gürler (derl), 2008, s.147-148.

318 Bedri Baykam, "Sinagog bombalamalarını hazırlayan ortam", *Türk Solu*, 8 Aralık 2003, yıl 2 sayı 45.

Tekstil sektöründe çalışan ve bu konudaki bir mesleki örgütte daha önce görev de alan, adının açıklanmasını istemeyen Yahudi bir işadamı "Sanki bize yapılan ilk saldırı buymuş gibi davranmanızı hiç anlayamıyorum. Bize karşı sürekli bir kampanya var. Ancak ölüm olunca hatırlıyorsunuz" dedi ve bir kısmı legal yayınlarda bir kısmı ise internette imzasız çıkan yazılardan örnekler yolladı.

'İsrail devletine vergi ödeyen Yahudi işadamları'

'Hırsızlar, milliyetsizler'

'Putin, Yahudi oligarşisine savaş açtı'

'Necmettin Erbakan liderliğindeki hükümeti deviren Yahudi...'

Yahudi işadamının gönderdiği metinler arasında buraya süzerek koyabildiklerim bunlar. Gerisi çok feci... Asıl önemli olan onun yorumu:

"Ben çalıştığım iş kolunda 300'ü aşkın kişiye iş imkânı sağlıyorum. Vergimi ödüyorum. Bazen kâr bazen zarar ediyorum. Vatandaşım olan Müslüman bir işadamı hangi sorunları yaşıyorsa ben de aynılarını yaşıyorum. Ama onlardan bir farkım var. Ben korkuyorum. Benim e-mail'ime küfürler yağıyor. Toplumda bir avuç olduğuna inansam da bazıları potansiyel Müslüman düşmanı olduğumuzu düşünüyor. Belki farkındasınız, belki değilsiniz ama Yahudi düşmanlığı diye bir şey var. Ülkedeki herhangi bir gelişme karşısında açıkça görüşlerini belirten siyasi görüşlerini bile sakınmadan ifade edenler var. Ama ben belirtemem, eleştiri yapamam. Çünkü, ben Türk'üm ama aynı zamanda da Yahudi'yim. Düşünün bu görüşlerimi bile isimsiz olarak vermek ve sonra da 'benim adımı yayınlamayın' diye size güvenmek zorundayım."

Yahudi işadamlarının sıkıntısı bu kadarla da bitmiyor. Sözü yine ona bırakalım:

"Belki inanmayacaksınız ama İsrail'le iş yapmak bile istemiyorum. Oraya göçen akrabalarım var. Yani iş yapmam çok kolay. Ama 'İsrail'le iş yapan Yahudi işadamları' diye bir liste yapıp dağıtmayacaklarını kim garanti eder. Ki, üstelik İsrail'le iş yapmak kadar normal bir şey olamaz. Buna rağmen ihracat listemde İsrail yok. Yani istesem iş yaparım ama önceliğim olmaz. Ancak şunu da belirtmeliyim ki, piyasamızda iş yaptığımız Müslüman işadamlarından yana hiç şikâyetim yok. Şikâyetim yerleri yurtları belli olmayan ileri geri konu-

şanlar. Sürekli Yahudi işadamlarının güvenilmezliğinden söz ediyorlar. Yahu, neyi mi görmüşler?.. Varsa bir uğursuz, mahkemesi var, maliyesi var. Ellerini vicdanlarına koysunlar... Son yıllarda Türkiye'deki hortumların ardından kaç tane Yahudi işadamı çıktı ki?... Olmaz demiyorum. Yahudi'den de çıkar ama... Sanki bütün entrikaları biz çeviriyoruz gibi... Olacak iş değil.[319]

Sinagog saldırılarından dört ay sonra Hür ve Kabul Edilmiş Masonlar Büyük Locası'nın Yakacık Şubesi'ne düzenlenen ve bir kişinin ölümüyle sonuçlanan intihar saldırısının sonrasında yakalanan İslamcı eylemcilerin itiraflarından dişçi Yasef Yahya cinayetinin sonrasında Türk Yahudi toplumu içinde yaşanan endişenin yersiz olmadığı anlaşılacaktı.[320] Eylemcilerin itirafları sayesinde yakalanan örgüt üyelerinden Adem Yahya kurmayı tasarladıkları yeni örgüt için paraya ihtiyaçları olduğunu belirterek "Uzun zamandır Yahudiler'e karşı eylem düşünüyorduk. Şişli'de gördüğümüz diş doktorunun tabelası dikkatimizi çekiyordu. 'Bu Yahudi'yi öldürmek lazım' diye konuşuyorduk" sözleriyle dişçiyi öldürme nedenini izah edecekti.[321]

e) T.C. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı ve Antisemitizm

AGİT, sinagoglara karşı düzenlenen saldırılardan sadece altı ay sonra, 16-17 Haziran 2004 günlerinde Paris'te düzenleyecek olduğu ve Türkiye'nin de katılacağı "İnternette Irkçı, Yabancı Düşmanı ve Antisemit Propaganda ile Nefret Suçları Arasındaki İlişki" toplantısı ile ilgili olarak T.C. Dışişleri Bakanlığı'na başvurarak görüş bildirmesini isteyecekti. Bunun üzerine T.C. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı 29 Nisan 2004 tarihinde ilgili sivil toplum kuruluşlarıyla bir toplantı düzenleyecekti.[322] İnsan Hakları Başkanlığı

---

319 Şaziye Karlıklı, "Korkuyoruz, korktukça küçülüyoruz", *Milliyet Business*, 23 Kasım 2003.

320 "Teröristlerin acemiliği katliamı engelledi", *Milliyet*, 11 Mart 2004.

321 Toygun Atilla-Barış Kara, "Canlı bombanın son hedefi ATV'ydi", *Hürriyet*, 17 Mart 2004.

322 "Türkiye'de Yahudi Karşıtlığı Yok", Zaman, 6 Mayıs 2004. Başkanlığın 9 Eylül 2004 tarihli yazısına göre toplantıya katılan kuruluşlar şunlardı: Türk Demokrasi

Başkan Vekili Doç. Dr. Vahit Bıçak'a göre toplantıda konuşulanların özeti şöyleydi:

> Toplantıda, genel olarak sivil toplum kuruluşları temsilcileri, konuya duyarlı olduklarını vurgulamışlar, ancak diğer Avrupa ülkelerine kıyasla Türkiye'de ırkçılık ve yabancı düşmanlığı konusunda genel bir sorunun olmadığı; durumun internet açısından da benzer bir durum arz ettiği belirtilmiştir. Öte yandan, toplantıda söz alan bazı sivil toplum kuruluşu temsilcileri, internet ortamında kısmi bazı sorunların yaşandığını çeşitli örneklerle dile getirmişlerdir. Özellikle, Ermenilere, Alevilere ve anadile ilişkin reform yasaları ile gerçekleştirilen düzenlemeleri takiben Kafkas kökenlilere yönelik olarak bazı gruplar tarafından sınırlı bazı karşı kampanyaların yürütüldüğü öne sürülmüştür. Gerek konuşmacılar gerek katılımcılar toplumda bu tip ayrımcı yaklaşımların kabul görmediğini özellikle vurgulayarak, kendilerinin bunlara karşı olduklarını belirtmişlerdir. Bu kapsamda, toplantıya katılan sivil toplum kuruluşlarının web sayfalarına genel olarak her türlü ayrımcılığa özel olarak da ırkçılığa, yabancı düşmanlığına karşı uyarı mesajlarının konması önerisi gündeme getirilerek tartışılmıştır.
>
> Yahudi karşıtlığına ilişkin olarak ise; konunun uluslararası politikaya ve İsrail-Filistin sorununa ilişkin boyutu vurgulanmış ve sivil toplum kuruluşlarının insan hakları bağlamında internet üzerinden Yahudi karşıtlığı yapılmasına net bir şekilde karşı oldukları ifade edilmiştir. Diğer yandan, Filistin halkına yönelik insan hakları ihlallerinin de göz ardı edilmemesi gerektiği vurgulanarak, Yahudi karşıtlığının önemli nedenlerinden birisinin bu ihlaller olduğu belirtilmiştir.[323]

Buna karşılık aynı toplantıya İnsan Hakları Derneği adına katılan avukat Levent Kanat'ın izlenimleri ise şöyle idi:

Vakfı, Hukuki Araştırmalar Derneği, İnsan Hakları Derneği, Hacı Bektaş Veli Anadolu Kültür Vakfı, Türkiye Yazarlar Birliği, MAZLUMDER, Türkiye Fahri Trafik Müfettişleri Derneği, Cumhuriyet Kadınları Derneği, Kafkas Dernekleri Federasyonu, Helsinki Yurttaşlar Derneği, Hukuk ve Demokrasi Kurumu. İnsan Hakları Başkanlığı 12 Nisan 2001 tarih ve 4643 sayılı kanun ile kuruldu.

323 T.C. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı'nın 19 Temmuz 2004 tarihli B.02.0.İHB – 567.01-1077 sayılı yazısı.

Toplantıya katılanların tamamı toplantının Siyonizmin dünya hâkimiyetine işaret eden bir toplantı, siyonizmin bir oyunu olduğunu söylediler. Filistinlilerin mağduriyetinden bahsedildi. Türkiye'de Yahudi ve yabancı düşmanlığının olmadığı tam aksine Avrupa'da Türk düşmanlığının olduğu, Almanların toprak satın alması ile Alanya'nın Almanya olduğu, İsrail'in GAP bölgesinde özellikle toprak satın aldığı söylendi. Bunun üzerine İnsan Hakları Başkanlığı adına toplantıyı yöneten yetkili Avrupa'da Türklere karşı yapılan ırkçılık konusunda araştırma yapılabileceğini söyledi. Konuşmacılar sağ anlayışın kalıp söylemini kullandılar. Türk Demokrasi Vakfı adına katılan bayan da kaba sağ söylemi kullanarak konuştu. Türkiye Yazarlar Birliği adına konuşan Mehmet Doğan aynı sağ söylemi kullandı. Bir tek İHD adına konuşan Levent Kanat ile MAZLUMDER adına katılan kişi Türkiye'de yabancı düşmanlığının olduğunu, aynı şekilde çok yaygın olmasa da Yahudi düşmanlığını var olduğunu beyan ettiler. Levent Kanat o sıralarda "Sabiha Gökçen meselesi"[324] nedeniyle *Agos* gazetesi yayın yönetmeni Hrant Dink'e yapılan tehditleri, *Ararat* filminin gösterilmemesi yolundaki tehditleri hatırlattı. MAZLUMDER temsilcisi de bu hatırlatmalara katıldı. Bunun üzerine Adalet Bakanı Cemil Çiçek'in desteği ile 70 ilde örgütlendiği iddia edilen Hukuki Araştırmalar Derneği adına katılan avukat Mehmet Emin Bağcı (Abdullah Öcalan davasında şehit annelerini temsilen katılan avukat) ve avukat Mehmet Akif şiddetle karşı çıktılar. Tepkinin şiddetinden Levent Kanat hayli ürktü. Kafkas Dernekleri Federasyonu adına katılan temsilci kendilerinin Kürtler gibi olmadıklarını ancak dil konusunda resmi Türkçe eğitim dili dışında alternatif olarak kendi dillerini yeni nesillere öğretme taleplerinin olduğunu, bu taleplerini web sitelerinde dile getirdiklerinde ölüm tehdidine kadar varan tehditler aldığını bildirdi ve örnekler verdi.

Bu toplantıdan sonra ikinci bir toplantı daha düzenlendi. İHD'ye gönderilen davetten bu ikinci toplantının konu başlığında "Yahudi düşmanlığı" sözleri kaldırıldı. Bunun üzerine Levent Kanat "toplantıya çağrılanlar ilk toplantıdakiler gibiyse şayet katılmayacağız" cevabını verdi ve de AGİT'e bir rapor sunulacak ise şayet İHD'nin toplan-

---

[324] Söz konusu mesele *Agos* gazetesinin Sabiha Gökçen'in Ermeni asıllı olduğunu beyan eden haberi ve bu haber üzerine oluşan tepkilerdi.

tıya katılanların çok büyük bir çoğunluğu tarafından dile getirilen bu sağ söylemle mutabık olmadığının belirtilmesini istedi.[325]

Bu toplantının ilginç yanı konuyla uzaktan yakından ilgisi olmayan Türkiye Fahri Trafik Müfettişleri Derneği'nin toplantıya katılmasına rağmen Türkiye Hahambaşılığı'ndan hiç kimsenin davet edilmemesi, sinagog saldırılarının üzerinden sadece altı ay geçmiş olmasına rağmen toplantıya katılan kuruluşların çoğunluğunun Türkiye'de "antisemitizm" diye bir meselenin mevcudiyetinin var olmadığı konusunda hemfikir olmalarıydı. Bu da bir kere daha Devlet ve toplum katında antisemitizmin bir "mesele" olarak kabul edilmediğinin kanıtıydı. AGİT toplantısına Türkiye Cumhuriyeti'ni temsilen Doç. Dr. Vahit Bıçak katılacak ve antisemitizmle mücadele konusunda alınan kararlara imza atacaktı.[326] Ancak bu kararlar hiçbir zaman tatbik edilmeyecekti. Bunun nedeni de Türkiye Cumhuriyeti'nin ilke olarak böyle bir meselenin mevcudiyetini kabul etmemesi ve dolayısıyla tedbir almayı da gereksiz görmesiydi.

f) Kuşatılmışlık ve Gözaltında Olma Hali

Şalom gazetesi Yayın Yönetmeni Tilda Levi'nin gazetenin yayın politikasını açıklamak için bir Amerikalı gazeteciye söylediği "Yazdıklarımızda çok dikkatliyiz. Siyasi değiliz, Türkiye hakkında yazmıyoruz. 500 yıldan fazla bir zamandan beri buradayız. Bir ağacın yaprakları gibiyiz. Rüzgâr olunca yapraklar uçuşur. Rüzgâr olmayınca yapraklar ağacın üstünde kalır"[327] sözleri Türk Yahudi toplumunun "kuşatılmışlık" ruh halini ortaya koymaktadır. İşte bu nedenle *Anadolu'da Vakit* gazetesinin Hahambaşı İshak Haleva'ya yönelik sürdürdüğü antisemit kampanyanın İnsan Hakları Derne-

---

325 Levent Kanat'ın 22 Eylül 2004 tarihli elektronik postası.

326 *OSCE Meeting on The Relationship Between Racist, Xenophobic and Anti-Semitic Propaganda on The Internet and Hate Crimes Paris, 16 and 17 June 2004 Consolidated Summary*, OSCE, 27 Eylül 2004 tarih ve PC.DEL/918/04/Corr.1 sayılı belge.

327 Helen Schwartz, "Jews of Turkey mark evidence of Jewish past", *St.Louis Jewish Light*, 2 Eylül 1998.

ği İstanbul Şubesi'nce protesto edilmesi,[328] İHD üyelerinin Hahambaşılığa destek ziyaretinde bulunmaları[329] gibi daha önce emsaline pek rastlanmayan eylemler İslami basınla *Şalom* gazetesi arasında muhtemel polemiklerin çıkmasına yol açmamak için *Şalom* tarafından haber yapılmayacaktı.[330] "Kuşatılmışlık" hissini belli eden bir diğer durum İsrailli futbolcu Haim Revivo'nun Fenerbahçe'den ayrılıp Galatasaray'a transfer olmasının Türk toplumunda olumsuz tepkilere yol açacağı endişesiyle *Şalom* gazetesinin takındığı tavırdı. *Şalom* gazetesi başyazarı bu endişeden dolayı futbolcuyu İsrail'e geri dönmeye davet edecek,[331] Türkiye Hahambaşılığı Basın Sözcüsü Silvyo Ovadya da Revivo'nun Galatasaray'a transfer olmasının antisemit söylemlere yol açacağına ve Türk Yahudi toplumuna zarar vereceğine dikkati çekecekti.[332] Bu endişelerin bazı spor yazarları tarafından da paylaşılması *Şalom* başyazarının bu tavrını âdeta "haklı" çıkarmaktaydı.[333] Nitekim Kayserispor'a transfer olan İsrailli futbolcu Pini Balili'ye karşı yapılan tezahüratlarda kullanılan antisemit sıfatlar hem Balili'yi, hem de Yahudileri hedef alacaktı.[334] Buna ek olarak *Akit* (halefi *Anadolu'da Vakit*) gazetesi de *Şalom* gazetesini âdeta göz hapsine alıp gazetede yer alan haberleri polemikçi ve bayağı bir üslûpla eleştirmesi de bu "kuşatılmışlık" ve "gözaltı" hissini derinleştirecekti.[335] Aslında bu hissiyat haklı ne-

---

328 "Haham rica etti İHD eylem yaptı", *Anadolu'da Vakit*, 31 Ağustos 2004.

329 "Antisemitizme sıfır tahammül", *Birikim*, Ekim 2004, Sayı 186, s. 58-59.

330 Kenan Kıran, "Haham'a ithaf", *Anadolu'da Vakit*, 26 Ağustos 2004 / "Haham'dan hâlâ çıt yok", *Anadolu'da Vakit*, 27 Ağustos 2004 / Hasan Karakaya, "Karakoç'a karşı "Şaron"lar ve "Baron"lar omuz omuza!", *Anadolu'da Vakit*, 26 Ağustos 2004 / "Haleva derhal özür dilesin", *Anadolu'da Vakit*, 28 Ağustos 2004.

331 İvo Molinas, " O gözler...", *Şalom*, 25 Aralık 2002.

332 "Revivo go Home", *Hürriyet*, 18 Ocak 2003.

333 Ahmet Çakar, "Revivo ve Türk İsrail ilişkileri", *Star*, 14 Ocak 2003 / Ahmet Çakar, "Revivo transferi ve centilmen Canaydın!", *Star*, 21 Ocak 2003.

334 "Turkey-Antisemitic Cat Calls During A Soccer Match", 18 Nisan 2004, www.antisemitism.org.il / "Turkey-Antisemitism At a Soccer Match", 23 Ocak 2005, www.antisemitism.org.il

335 Ali Eyvaz, "Şalom küstahlığı", *Anadolu'da Vakit*, 21 Nisan 2002 / Ali Şinasi, "İsrail tehdit etti", *Anadolu'da Vakit*,10 Şubat 2003 / Taceddin Ural, "İşte Yahudi Terö-

denlere dayanıyordu. "İsrail Devleti'nin desteğiyle Kuzey Irak'ta bağımsız Kürt Devleti kurulacağı"na dair basında yer alan haber, yorum ve muhtelif komplo teorileri bu hissiyatı daha da derinleştirecekti. Örneğin *Akşam* gibi ana mecrada yer alan bir gazetenin yazarı,

> Eğer Türkiye ile gerçekten dost olduklarını iddia ediyorlarsa. Burada görev, dostluğunu kanıtlamış Türkler'in değil, 'düşmanlık' yapıp yapmadıkları tartışılan Museviler'indir. Biz şahsen henüz Museviler'i resmen ve alenen 'düşman' ilan etmemek için son avanslarımızı kullanıyoruz. Türkiye'de kimse 'Yaşasın İsrail' demez, dememiştir... Hoş, bunu dedirtecek bir eylemi de olmamıştır İsrail'in... Ama öyle noktaya gelindi ki... 'Kahrolsun Siyonizm' diyerek yollara dökülmek için sabırsızlanan milyonlar var Türkiye'de.. Ses ver! Ya 'masum' olduğunu kanıtla. Ya da en kısa zamanda, seni 500 yıldır dost sayan Türkler'den özür dile!...

satırlarıyla İsrail Devleti'nin Kuzey Irak'taki "Türkiye karşıtı politikaları"na karşı Türk Yahudilerini âdeta rehine olarak görmekteydi.[336] Bir sonraki yazısında ise Türk Yahudilerini "İsrail yönetimini Türkiye'ye yönelik olumsuz politikalarından ötürü kınamalıdır" satırlarıyla göreve davet edecekti.[337] Benzer bir şekilde milliyetçi çizgideki *Önce Vatan* gazetesi yazarı Dr. Ramazan Kağan Kurt da Hahambaşı İshak Haleva'yı, Alarko Holding eşbaşkanı İshak Alaton'u ve Dönmeleri "Kuzey Irak'taki eylemleri" nedeniyle İsrail'i kınamaya davet edecekti.[338]

'Kuşatılmışlık ve 'gözaltı' hissiyatını kuvvetlendiren bir diğer olgu son yıllarda Türk toplumunda gayrimüslimlere karşı artan hoşgörüsüzlüktür. Değişik yıllarda gerçekleştirilen alan araştırma-

---

rü!", *Anadolu'da Vakit*, 3 Ocak 2003 / Ali Eyvaz, "Yahudi'den sinsi girişim", *Anadolu'da Vakit*, 29 Haziran 2003 / Ali Eyvaz, "*Şalom* gençleri evlerinde gibiler", *Anadolu'da Vakit*, 24 Eylül 2003.

336 Şakir Süter, "Museviler'e son avans", *Akşam*, 24 Haziran 2004.

337 Şakir Süter, "Her mahallede NATO zirvesi!", *Akşam*, 25 Haziran 2004.

338 Dr. Ramazan Kağan Kurt, "Bu yazım Türkiyeli değil Türk Yahudiler içindir", *Önce Vatan*, 12 Temmuz 2004.

ları gerek Yahudilere ve gerekse Hıristiyanlara karşı yükselmekte olan bir hoşgörüsüzlüğü ortaya koymaktadır. 2003 yılında 16 ila 27 yaş arası gençler arasında yapılan bir diğer araştırmaya göre "komşularımız olarak görmek istemeyeceklerinizi belirtir misiniz?" sorusuna cevap verenlerin yüzde 67.5'i eşcinselleri, % 49.50'si Yahudileri, % 43.80'i Hıristiyanları, % 35'i de göçmenleri komşu olarak istememekteydi.[339] 2005 yılında yapılan bir diğer araştırmada deneklerin %63'ü Hıristiyanlar, %60'ı ise Yahudiler hakkında olumsuz bir kanaate sahipti.[340] 2006 yılında yapılan araştırmada deneklerin % 39.10'u Yahudi bir ailenin komşuluğuna itiraz edeceklerdi.[341] 2007 yılında yapılan araştırmada komşu olarak istenmeyenler kategorisinde Yahudiler % 55 oranı ile yer alacaklardı.[342] Nihayet 2008 yılında yapılan araştırmada ise deneklerin % 76 sının Yahudiler hakkında olumsuz kanaatlere sahip olduğu görülecekti.[343]

---

339 "Ya komşunun hakları?", *Milliyet*, 23 Temmuz 2003. Raporun tamamı için bkz. *Gençliğin İnsan Haklarına Bakışı Araştırması, 12 Mayıs 2003*, Toplumsal Katılım ve Gelişim Vakfı, s. 22.

340 *Islamic Extremism: Common Concern For Muslim and Western Publics*, The Pew Global Attitudes Project, Washington, D.C., 14 Temmuz 2005, s. 4.

341 Ali Çarkoğlu-Binnaz Toprak, *Değişen Türkiye'de Din, Toplum ve Siyaset*, TESEV, İstanbul, 2006 aktaran Gila Benmayor, 'Misyonerlere karşı olanların oranı yüzde 59', *Hürriyet*, 20 Nisan 2007.

342 Şahin Alpay, 'Laikçiliğe değil laikliğe destek var', *Zaman*, 12 Şubat 2008.

343 *Unfavourable Views of Jews and Muslims on the Increase in Europe*, The Pew Global Attitudes Project, Washington, D.C. 2008, s.10.

Sonuç

Bu kitabın konusunu teşkil eden, DP'nin iktidara gelmesiyle birlikte başlayıp İstanbul'daki iki sinagoga, HSBC Bank Genel Müdürlüğü'ne ve İngiltere Başkonsolosluğu'na düzenlenen intihar saldırılarıyla sona eren 53 yıl Türk siyasi tarihinin en çalkantılı dönemidir. İki askerî darbe ve bir muhtıra ile tarihe mal olan bu dönemin ikinci yarısı (1974-2003) Türk Yahudi toplumunun Amerikan Yahudi kuruluşları ve İsrail Devleti'yle birlikte Amerikan siyasi ve entelektüel çevrelerinde yerleşik "azınlıklarına zulüm eden barbar Türkler" imgesini olumlu bir imgeye dönüştürmek ve her yıl Birleşik Amerika Kongresi'ne sunulması geleneksel hale gelmiş olan "Ermeni soykırımı" karar tasarılarının Kongre tarafından kabul edilmesini engellemek amacıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin Amerikan siyasi çevreleri nezdinde gerçekleştirdiği lobi faaliyetlerine destekte bulunduğu bir dönemdir. Tarihe bakıldığında üstlenilen bu görevin Milli Mücadele'nin haklılığını savunmak amacıyla Avrupa ülkelerini ziyaret eden Osmanlı Devleti'nin son Hahambaşısı Haim Nahum ile başlayan çizginin devamı olduğu fark edilebilir.[1]

---

[1] Haim Nahum hakkında bir inceleme için bkz Esther Benbassa, 1998, Haim Nahum'un siyasi faaliyetleri için bkz Nurettin Gülmez, 1999, s.365 ve Prof. Dr. Mim Kemal Öke, 2002, s. 384, 390-391, 395.

1948 yılında kurulan ve kurucu liderleri arasında Dar-ül-fünûn'da eğitim görmüş olan İsrail'in ilk Başbakanı David Ben-Gurion ve İsrail Devleti'nin ikinci Cumhurbaşkanı Yitzhak Ben-Zvi gibi liderlerin de yer aldığı genç İsrail Devleti'nin Türkiye Cumhuriyeti ile iyi ilişkiler tesis etmek istemesi ve bu maksada ulaşmak için uluslararası ilişkilerde Türkiye'ye daima destek olması, bir yerde Haim Nahum'un başlattığı lobi faaliyetlerinin bir devamı sayılabilir. Keza Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'ın Amerika ziyareti sırasında Amerikan Yahudi Komitesi tarafından bir madalya ile taltif edilmesi aynı çizginin bir başka örneğidir. Bu çizgi 1954 yılından 1974 yılına kadar geçen yirmi yıl zarfında kendini belli edecek bir fırsat bulmayacaktır. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin 1974 yılında gerçekleştirdiği Kıbrıs Barış Harekâtı'nın sonrasında Amerikan yönetiminin Türkiye'ye karşı uygulamaya başladığı silah satışlarına ambargo kararının kaldırılması için Türk hükümetinin başlattığı eylem planı çerçevesinde dönemin siyasi liderlerinin Türk Yahudi toplumu liderlerine yaptıkları çağrı bu çizginin yeniden canlanmasına yol açacak ve Türk Yahudi toplumu lobi faaliyetleri içinde bir aktör olarak yer alacaktır. Bu çağrının yapılmasında Ortadoğu'da çok yaygın olan ve Türk siyasal seçkinlerinin de inandıkları "Birleşik Amerika'nın dış siyasetini Amerikalı Yahudiler yönlendirmekteler" kanaatinin büyük etkisi olduğunu da not etmekte yarar var.

İşte bu nedenle Amerika'daki Yunan ve Ermeni kuruluşlarının 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında Amerikan medyası ve yönetimi nezdinde yaygınlaştırmaya çalıştıkları "barbar Türk" imgesini düzeltme amacıyla başlatılan tanıtım ve lobi faaliyetlerinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti Amerikan Yahudi kuruluşları ile işbirliği yapmanın zeminini arayacak, bunun için de Türk Yahudi toplumu liderlerinin önayak olmalarını isteyecektir. Böylesi bir talebi reddetmek Devlet tarafından "zor zamanda yurttaşlık görevini yerine getirmeme" şeklinde yorumlanacağından Hahambaşı ve cemaat liderleri 1974 yılından itibaren Türk dış siyasetinin birer aktörü olacak ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Amerika'da ve AB üyeliği sürecinde karşı karşıya kaldığı güçlükleri alt etmek için gerekli desteği vereceklerdir.

Türk Yahudi toplumunun Türkiye Cumhuriyeti'nin Amerika'daki tanıtım ve lobi faaliyetlerine verdiği destek hem ana mecrada yer alan gazetelerin,[2] hem de Devlet'in takdirlerine mazhar olacaktı. Dışişleri Bakanlığı'nın 500. Yıl Vakfı Başkanı Jak Kamhi[3] ve *Itahdut Yotsei Turkia be-Israel*'e[4] Üstün Hizmet Ödülü vermesi, Mesut Yılmaz'ın başbakanlığı sırasında İsrail'i ziyaret eden Türk resmî heyetinde 500. Yıl Vakfı Başkanı Jak Kamhi, DTP milletvekili Cefi Kamhi ve Türk Musevi Cemaati Başkanı avukat Rıfat Saban'a yer verilmesi,[5] 500. Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi'nin açılışında Başbakan Yardımcısı Mesut Yılmaz'ın sarf ettiği "Devletimizin ve toplumumuzun hoşgörü ve hürriyet anlayışına muhatap olan Türk Musevi cemaati bunu hiçbir zaman karşılıksız bırakmamıştır. Bizler de en zor dönemlerde milli meselelerimizi, yabancı ülkeler dahil, her platformda ne kadar savunduklarına defalarca şahit olduk" beyanatı,[6] Jak Kamhi'nin Tansu Çiller'in Başbakanlığı sırasında Dış Tanıtma Danışma Kurulu'na üye seçilmesi[7] ve 16 Ağustos 2007 tarihinde Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından Devlet Üstün Hizmet Madalyası'yla ödüllendirilmesi,[8] emekli büyükelçi Şükrü Elekdağ'ın Jak Kamhi için telaffuz ettiği,

> Yahudi toplumu bu toplumun bir parçasıdır. İçlerinde çok değerli muhterem insanlar vardır. Jak Kamhi mesela. Çok geç de olsa bir ödül verildi. Ama esas olarak Jak Kamhi ne yaptı, ne etti? Bunu konuşmak lazım. Ben ABD'de büyükelçi iken zora girdiğimde Jak Kamhi'ye telefon ederdim. 48 saat içinde atlar uçağa gelirdi. Washing-

---

2 Tufan Türenç, "Böyle günlerdeki dostluklar unutulmaz", *Hürriyet*, 24 Aralık 2001.

3 Sam Cohen, "Businessman's Award", *The Jewish Chronicle*, 24 Mayıs 1991, s. 4. Ödül Jak Kamhi'ye 17 Mayıs 1991 tarihinde verildi. (Jak Kamhi'nin 2 Temmuz 2002 tarihli yazısı).

4 "Türkiyeliler Birliği'ne Üstün Hizmet Ödülü", *Şalom*, 19 Haziran 2002.

5 Yakup Barokas-Zelda Tarablus, "Mesut Yılmaz'ın tarihi İsrail gezisi sonrası cemaat başkanı Av. Rıfat Saban'la söyleştik", *Şalom*, 16 Eylül 1998.

6 "500. Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi açıldı", *Şalom*, 28 Kasım 2001.

7 "Çiller dış tanıtımı işadamlarına verdi", *Sabah*, 7 Ocak 1994.

8 *Islamic Extremism: Common Concern For Muslim and Western Publics*, The Pew Global Attitudes Project, 14 Temmuz 2005, s. 21.

> ton'da, Kongre'de Kamhi, Yahudi Lobisiyle mücadele eder, Yahudi Lobisi'ni bizim lehimize seferber eder, harekete geçirirdi. O bakımdan çok büyük yardımları olmuştur.[9]

sözleri, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü'nün Birleşik Amerika Kongresi'ne sunulan 106 sayılı Ermeni Soykırımı Karar Tasarısı'nın kabulünü engelleme amacıyla bir Amerikan gazetesine ilan veren[10] Türk Yahudi Cemaati'ni "Yahudi cemaatimizin son olarak ABD basın organlarında 106 rumuzlu karar tasarısı hakkında yayınlattıkları ilanı takdirle karşılamaktayız" ifadesiyle takdir etmesi[11] müesses nizamın Türk Yahudi toplumu liderlerinin Devlet'e hizmetlerini lâyıkıyla takdir ettiğinin kanıtlarıdır.

Azınlıkların Konumları: Örs ile Çekiç Arasında

Çok partili demokrasi döneminde Ortadoğu'da cereyan eden ihtilafların veya Türkiye Cumhuriyeti ile sınır komşuları arasında mevcut sorunların basının olayları popülist ve milliyetçi bir anlatımla yansıtması sayesinde azınlıklar bu anlatım tarzının toplumda yarattığı milliyetçi tepkinin hedefi, günah keçisi ve rehinesi durumuna düşeceklerdir. Bunun birçok örneği mevcuttur. Bir örneği Başbakan Suat Hayri Ürgüplü'nün Kıbrıs ihtilafı nedeniyle 1965 yılında bir basın toplantısında sarf ettiği "Bugün Kıbrıs'ta bir Türk öldürülse, bir Türk'ün kanı aksa, İstanbul'da ne olacağını ben temin edemem. Bunları ve muhtemel olayları önlemek için sıkı polis tedbirleri alınmıştır. Bu tedbirler daha önce de mevcuttu, ben bir 6-7 Eylül hâdisesinden korkarım" sözleridir.[12] Her ne kadar Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel bu sözlere,

---

[9] Sefa Özkaya, "Elekdağ: Kamhi Yahudi lobisini lehimize çevirirdi", *Hürriyet*, 27 Ağustos 2007.

[10] "Statement by the Jewish Community of Turkey", *The Washington Times*, 10 Ekim 2007.

[11] "Dışişleri'nden Yahudi Cemaatine teşekkür", 10 Ekim 2007, www.haber7.com/haber.php?haber_id=273717

[12] "Ürgüplü: Bir 6-7 Eylül hadisesinden korkarım", *Cumhuriyet*, 17 Ekim 1965.

> Bu sözler çok sinirli zamanda söylenebilecek sözlerdir. Başbakanın nasıl bu türlü konuştuğunu anlayamıyorum. Türkiye bir aşiret değil, bir devlettir. Kendi mesuliyetini kendi gücü ile yürütür, tedbirlerini alır. 6-7 Eylül hâdiselerini hatırlamak bile üzücüdür, bu sözleri ben kabul etmiyorum.

karşılığını verecekse de[13] Ürgüplü'nün bu beyanatı azınlıkların ne kadar hassas ve kırılgan bir konumda bulunduklarını ve şiddet içerebilecek eylemlerin hedefi olabileceklerini göstermektedir.

Buna benzer bir diğer örnek, 6-7 Eylül 1955 Olayları'nda görüldüğü gibi, azınlıkların uluslararası müzakereler esnasında Türkiye Cumhuriyeti'nin feda edebileceği, müzakere, pazarlık, tanıtım ve koz amacıyla kullanabileceği birer metaya dönüşmesidir. 55. Hükümet, 3. Yılmaz-Anasol-D hükümeti sırasında (30 Haziran 1997-11 Ocak 1999) vakıflardan sorumlu Devlet Bakanı olarak görev yapmış olan Metin Gürdere'nin azınlıklara ait vakıfların karşı karşıya kaldıkları sorunları gündeme getiren bir gazeteciye söylediği,

> İşlerin bu duruma gelmesinin nedeni Türk-Yunan ilişkileridir. Yani, mütekabiliyet esasına göre işliyor her şey.(..) Adamlar Batı Trakya'da bizimkilere etmedik işkence bırakmazken, zulümün her türlüsünü yaparken ben burada nasıl farklı bir uygulama yapabilirim. (..) Kendiliğinizden ağalık yapamazsınız uluslararası ilişkilerde. Ben kural getiremem o işe. Kimse de getiremez.

sözleri bu gerçeği yalın bir biçimde ortaya koymakta.[14] Bir başka örnek Dışişleri Bakanı Ali Babacan'ın 106 sayılı Ermeni Soykırımı Karar Tasarısı'nın Birleşik Amerika Kongresi'nde müzakere edilmesinden birkaç gün önce *Zaman* gazetesi muhabiri ile yaptığı mülakatta sarf ettiği şu sözlerdir:

---

[13] "6-7 Eylül olaylarını hatırlamak bile üzücü", *Cumhuriyet*, 18 Ekim 1965.

[14] Ersin Kalkan'ın röportajı, "Azınlık vakıflarıyla şantaj", *GazetePazar*, 12 Ekim 1997.

> Başbakan New York'ta, ben Chicago'da Yahudi örgütlerle görüştüm. ADL başkanı açıkça bu tasarıya destek vermediğini söyledi. Birçok Yahudi, ADL'nin tutumundaki değişikliğin tüm Yahudileri temsil etmediğini belirtti. Biz de öyle olabilir; ama Türkiye'deki algının böyle olmadığını, 'Ermeni ve Yahudi lobisi birleşti' şeklinde olduğunu ilettik. Bu algıyı değiştirmemizin zor olduğunu söyledik. Tasarının kabulü gibi bir kaza olursa, Türkiye'ye de durumu izah edemeyeceğimizi, Yahudileri bu işten ayıramayacağımızı anlattık.[15]

Bu sözlerden çıkan anlam karar tasarısının kabulü halinde Türk toplumunda Yahudilere karşı şiddetli bir tepkinin oluşabileceğidir. Böylesi muhtemel bir tepkinin Türk Yahudi toplumunu muazzam bir gerilim ve baskıyla karşı karşıya bırakacağını tahmin etmek çok zor değildir. Bu da bir kere daha Türk Yahudi toplumu liderlerinin Türkiye aleyhine sayılabilecek uluslararası gelişmelerin toplum ve müesses nizam nezdinde yaratabileceği milliyetçi tepki karşısında âdeta "örs ile çekiç arasında sıkışmış, manevra alanına sahip olmayan rehine" durumuna düştüklerini göstermekte. Diğer yandan Batı âleminin haklı, haksız her tür eleştirisine maruz kalan, AB üyeliği sürecinde "İslâm ülkesi" olmanın yarattığı peşin hükümlerle mücadele etmek için Türkiye Cumhuriyeti'nin "bir dinler ve kültürler mozayiği" olduğunu tekrarlamak zorunda olan müesses nizam için, çok az dahi olsa, bir gayrimüslim nüfusun mevcudiyeti simgesel bir anlam ve önem taşımaktadır. İşte bu nedenle günümüzde gayrimüslim nüfusun mevcudiyeti Türkiye Cumhuriyeti için Batı âlemi nezdinde paha biçilmez bir tanıtım unsuru oluşturmasından dolayı azınlıklar doksanlı ve ikibinli yıllarda her tür kültürel tanıtım etkinliklerinde birer aktör olarak yer alacaklardır.

---

[15] Abdülhamit Bilici, "Ermeni tasarısı geçerse ABD'nin imajını düzeltemeyiz", *Zaman*, 6 Ekim 2007.

Çokkültürlülük Çelişkisi

Türk toplumunda çokkültürlülük kavramı Batı âleminde geçerli olan ve "azınlıkların soydaşlarıyla paylaştıkları ortak tarih ve kültür" unsurunu da içeren anlamda kullanılmayıp "kültürel çeşitlilik" anlamında kullanılmakta. Bu nedenle gayrimüslim yurttaşların soydaşlarına ve "anavatan"larına duydukları veya duyabilecekleri sevgiyi ve "anavatan"larına karşı hissedebilecekleri veya hissettikleri dayanışma duygularını alenen ifade etmeleri imkânsızlaşmakta. Hal böyle olunca Batı âleminde olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti'nde de, yasal olarak herhangi bir engel olmamasına rağmen, Siyonizm öğretisini konu eden ve/veya İsrail Devleti'ne bağış toplama amacını güden bir derneğin kurulması hayal dahi edilemez. Bu gerçeklikten yola çıkan ve Türkiye Cumhuriyeti'ne sadakatlerinin tartışmaya açılmasını istemeyen Türk Yahudileri için İsrail Devleti'ne duyabilecekleri veya duydukları sevgiyi alenen ifade etmeleri imkânsızdır. Bu anlatılmak istenen duruma bir örnek vermek gerekirse İsrail Cumhurbaşkanı Moshe Katsav'ın Türkiye'yi ziyareti esnasında İstanbullu Yahudilerin davranışlarına bakmak anlamlıdır. Katsav'ın onuruna Neve Şalom Sinagogu'nda düzenlenen ayine katılan orta yaşlı İstanbullu bir dişçinin "O'nu gelip görmek istiyordum. O önemli bir şahsiyet, bizim bir liderimiz. Bizler burada yaşıyoruz ama ben aynı zamanda Yahudi'yim, dolayısıyla o benim de Cumhurbaşkanım", bir Yahudi gencinin ise "Bizler Türk Yahudi Cemaati'nin gençliğiyiz ve tek bir İsrail olduğunu, onu desteklemek ve desteklediğimizi göstermek gerektiğini düşünüyoruz" sözleriyle dile getirdikleri duygular[16] Türk Yahudilerinin ikircikli durumunu açıkça ortaya koymakta. Fertlerin birbirleriyle çelişki yaratmadan birden fazla ülkenin vatandaşı olabildikleri 21inci yüzyılda birden fazla vatana sevgi duyulmasına izin veren bir çokkültürlülük kavramının görünür gelecekte Türkiye'de kabul görmeyeceği aşikâr olduğundan Türk Yahudilerinin kimlik sorunu yaşamaya devam edecekleri açıktır.

---

[16] Yigal Schleifer, "By Drawing Closer to Israel, Turkey Hopes to Mend Relations with U.S.", *Jewish Telegraphic Agency*, 14 Temmuz 2003.

Müesses Nizam'ın Antisemitizme Karşı Tavrı

11 Eylül İkiz Kuleler Saldırısı'na ve İkinci Irak Savaşı'nın başlamasına kadar söylem düzeyinde seyreden antisemitizm 2003 yılında önce dişçi Yasef Yahya'nın öldürülmesi, sonra da İstanbul'daki iki sinagoga karşı düzenlenen intihar saldırılarıyla eyleme dönüşecekti. Üç ay ara ile cereyan eden bu iki olay Türk Yahudi toplumu liderlerinin antisemitizm konusundaki tutumlarında önemli bir değişikliğe yol açacak, Hahambaşı ve bazı cemaat liderleri bir yandan antisemitizmden şikâyet eden beyanatların oluşturabileceği tepkileri önlemek için kamusal alanda "antisemitizmi önemsememe" siyasetini sürdürmeye devam ederken[17] diğer yandan hem *Şalom* gazetesi[18] vasıtasıyla, hem de antisemit yayın yapan yazarlara dava açarak[19] duydukları rahatsızlığı dile getirecekler, bu tavra ADL de destek verecektir.[20] Antisemitizmden duyulan rahatsızlık zaman içinde öyle bir hal alacaktır ki eski Amerikan Büyükelçisi Eric Edelman 2005 yılında Washington'a geri dönmeden önce Türk basınıyla yaptığı son mülakatta durumun "kaygı duyulması gerektiren düzeyde" olduğunu, bunun sadece şahsi görüşü olmayıp Türk Yahudi toplumunun da bu yönde kaygılı olduğunu belirtme ihtiyacını görecektir.[21] Ancak gerek Türk Yahudi liderlerinde

---

[17] Hahambaşı İshak Haleva, "Geçmişten günümüze Antisemitizm", *Şalom*, 14 Ocak 2004 / "Hahambaşı'nın NATO zirvesi izlenimleri", *Şalom*, 7 Temmuz 2004 / İshak Alaton'un beyanatı "Heureux Comme un Juif en Turquie", *Le Nouvel Observateur*, 9-15 Aralık 2004, s.14.

[18] Yakup Barokas, "Anti-siyonizm eşittir antisemitizm", *Şalom*, 5 Kasım 2003 / İvo Molinas, "Komplo tutkunları", *Şalom*, 3 Aralık 2003 / Yakup Barokas, "Antisemitizme karşı uyanık olalım...", *Şalom*, 10 Aralık 2003 / Yakup Barokas, "İyi ki adım Yakup, Yako değil...", *Şalom*, 24 Mart 2005 / Yakup Barokas, "Karamsar olamayız", *Şalom*, 8 Nisan 2004 / İvo Molinas, "Demokrasi herkese gerek", *Şalom*, 12 Mayıs 2004 / Yakup Barokas, "Konu yine antisemitizm", *Şalom*, 14 Temmuz 2004.

[19] Örneğin Asil Sami Aji, Cemal Anadol'u *İsrail ve Siyonizm Kıskacında Türkiye* kitabından ötürü "halkı din anlayışı farklılığı gözetmek suretiyle kin ve düşmanlığa tahrik ettiği" gerekçesiyle dava edecekti. (Mehmet Baki, "Siyonizm kitabı 312'lik oldu", *Zaman*, 11 Mart 2005).

[20] "Turkish Prime Minister pledges to ADL: Will Fight Anti-Semitism and Promote Israeli-Palestinian Peace Talks", *ADL Press Release*, 16 Aralık 2004.

[21] Sedat Ergin, "ABD'nin Ankara'daki Büyükelçisi Edelman'dan veda mülakatı", *Milliyet*, 17 Haziran 2005.

görülen bu tavır değişikliği, gerekse Büyükelçi Edelman'ın beyanatı Devlet'i temsil eden kurum ve siyasetçilerin meseleye yaklaşımlarında herhangi ciddi bir değişiklik getirmeyecek, müesses nizamın antisemitizmin mevcudiyetini inkâr etme siyaseti devam edecektir. Başbakan Erdoğan, Holokost sırasında Yahudilerin hayatlarını kurtaran Türk diplomatlarını anmak için ADL'nin kendisine takdim ettiği "Courage to Care Award" (Şefkat Gösterme Cesareti Ödülü) ödülünü kabul ederken yaptığı konuşmada "Türkiye'de antisemitizme yer yok. Kültürümüze yabancıdır" beyanında bulunacak[22] ancak antisemit yayınlarıyla temayüz eden *Anadolu'da Vakit* gazetesi temsilcisi, meslektaşlarının protestolarına rağmen, hem Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, hem de Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün dış gezilerine davet edilen gazeteciler arasında yer alacaktır.[23]

Böylesi bir çelişkili tavrın nedenleri şöyle açıklanabilir: müesses nizamın antisemitizmin mevcut olduğunu kabul etmesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin resmî tarih anlatımının yerle bir edilmesi demektir. Bu tarih anlatımı "antisemitizm" gibi utanç verici bir olgunun ne Osmanlı Devleti, ne de Türkiye Cumhuriyeti'nde mevcut olduğunu kabul etmemektedir. Kabul edebilmesi için ise tarihiyle ve gerçeklerle yüzleşmeye hazır olması şarttır. Böylesi bir yüzleşme yapıldığı ve antisemitizmin mevcudiyeti kabul edildiği takdirde "Ermeni soykırımı"nı reddetmede karşı tez olarak kullanılan "azınlıklarına hoşgörülü davranan Türkiye Cumhuriyeti" fikri etrafında kurgulanan güzelleştirilmiş tarih anlatımı yıkılacaktır. İşte bu nedenle müesses nizamın Türkiye'de antisemitizmin mevcut olduğunu kabul etmesi imkânsızdır. Bir diğer neden siyasi partilerin "Yahudi muhibbi" sıfatıyla anılmamak ve dolayısıyla seçmen tabanının ana gövdesini teşkil eden milliyetçi, muhafazakâr değerlere bağlı seçmen kitlesi nezdinde itibar kaybetmemek ve rakip siyasetçiler tarafından popüler bir dille eleştirilmemek için seçilecek mil-

---

[22] "Prime Minister Erdoğan tells ADL that "antisemitism has no place in Turkey", *ADL Press Release*, 10 Haziran 2005.

[23] "Ve *Vakit* tekrak Uçakta", *Milliyet*, 10 Şubat 2008 / Semih İdiz, "Medeniyet barıştıran Erdoğan'ın, antisemit ırkçılarla ne işi var?", *Milliyet*, 17 Ocak 2008.

letvekili sayısını tayin etme açısından hiçbir öneme sahip olmayan Türk Yahudisi seçmenlerin belli başlı kaygısı olan "antisemit yayınların önlenmesi" dileğini dikkate almamalarıdır. AB'ye sunulan bir raporda bir Türk bürokratın Türkiye Cumhuriyeti'nde dinî ve ırkî ayrımcılığı men edecek bir kanunun kabul edilmesinin "Türkiye'de kanguru avını yasaklayan bir kanun" kadar uygun olacağını söylemesi bu gerçeğin dile gelmesidir.[24]

Devlet'e Hizmet Etmek ve Antisemitizm ile Bir Arada Yaşamak

Hahambaşı ve Türk Yahudi toplumu liderleri, müesses nizam, toplum ve medya ile olan ilişkilerinde Devlet'e endeksli bir strateji izlemekteler. Bunun anlamı Türkiye Hahambaşılığı için aslolan Devlet ile mevcut olan ahenkli ilişkilerin gerginleşmesine yol açacak herhangi bir beyanatta bulunmamak, bu nedenle de Devlet'e eleştirel yaklaşan muhalif çevrelerle ilişki geliştirmek için hiçbir bir çaba sarfetmemektir. Türk Yahudi toplumunun antisemitizmle mücadelede ittifak yapabileceği kesim kemalist, sol ve liberal görüşlü sivil toplum örgütleri, aydınlar ve gazete yazarları olduğu dikkate alındığı takdirde bu tavrın çok da iyi hesaplanmamış bir strateji olduğu izlenimi elde edilebilir. Ancak müttefik sayılabilecek bu çevrelerin antisemitizme karşı lâkayt ve İsrail Devleti'ne karşı mesafeli ve eleştirel tutumları dikkate alındığı takdirde Devlet'e endeksli sürdürülen siyasetin çok da yanlış bir siyaset olmadığı fark edilecektir. Sol ve liberal görüşlü çevre bir yandan "otoriter Devlet'i demokratikleştirme" gayesi uğruna İslâmî kesimle samimi bir diyalog tesis etmesinden, diğer yandan "İsrail Devleti" ve "Siyonizm" konusunda çoğu zaman İslâmî kesimin görüşüyle örtüşen olumsuz bir görüşe sahip olmasından ötürü antisemitizme karşı duyarlı değildir. Kemalist çevre ise hem azınlık karşıtı hissiyatı ile temayüz eden ulusalcılığın ve aşırı milliyetçiliğin birbirine karıştığı kaygan bir zeminde hareket etmesinden, hem de "Siyonizm" ko-

[24] Gareth Jenkins, "Non-Muslim Minorities in Turkey", *Turkish Policy Quarterly*, Spring 2004, Vol 3, no 1, s. 53-61, 54.

nusunda İslamcılar ve solcularla örtüşen görüşlere sahip olmasından ötürü keza antisemitizme karşı bir reflekse sahip değildir. Bu nedenle antisemitizmle mücadelede bir mesafe alamayacaklarının bilincinde olan Türk Yahudi toplumu liderlerinin tek ümidi Devlet'in bu meseleye eğilmesi ve gerekli tedbirleri almasıdır. Ancak mütedeyyin ve muhafazakâr değerlere bağlı kesimin hassasiyetlerini tahrik eden popülist bir basının hiçbir engelle karşılaşmadan serbest bir şekilde Yahudilere karşı nefret saçan yayın yapmaya devam ettiği bir ortamda siyasi görüşü ne olursa olsun herhangi bir siyasi parti liderinin, bir medya kuruluşunun veya mensubunun antisemit propaganda yaptığı gerekçesiyle suçlanması ve de mahkûm edilmesi neredeyse imkânsızdır.[25] İmkânsız olmasının sebebi ise böylesi bir durumda antisemitizmle suçlanacak gazetenin, derginin veya yazarın aynı görüşü paylaşan meslektaşlarıyla infial edip hükümetin "Siyonistlerin hizmetkârı olduğu" eleştirisinde bulunacakları aşikârdır. Hal böyle olunca Türk Yahudi toplumunun çok fazla bir manevra sahasına sahip olmadığı ve antisemitizmle birlikte yaşamaya alışmak zorunda olduğu aşikârdır. Bu mevcut siyasi ve toplumsal şartlardan ötürü Türkiye Hahambaşılığı'nın antisemitizm konusunda daha "şahin" bir tavır alması, konuyu alenileştirerek "mesele" haline getirmesi veya Türkiye Cumhuriyeti'nin tanıtımı faaliyetlerine verdiği desteği azaltması ise kamuoyunda ve Devlet katında destek bulmayacağı gibi tam aksine olumsuz tepki yaratacağı, sert polemiklere ve muhtemelen şiddet içeren eylemlere yol açabileceği aşikâr olduğundan gerek Hahambaşı ve gerekse sivil liderler "sessiz diplomasi" yolunu tercih etmiş durumdalar. Bu meseleyle mücadelede daha "şahin" bir siyaset izlenmeye karar verilmesinin sadece Türk Yahudi toplumuna değil

---

[25] Nitekim *Yeni Asya* gazetesi yazarı Ali Ferşadoğlu ve Yazıişleri Müdürü Mustafa Döküler Ferşadoğlu'nun 17 Kasım 2001 tarihli yazısında "kin ve düşmanlığa tahrik" ettiği iddiasıyla açılan bir davadan beraat edeceklerdi. (Kaynak: Erol Önderoğlu, "Yeni Asya 'Yahudi Kini'nden Beraat etti", 20 Ekim 2006, http://www.bianet.org/english/kategori/bianet/86810/yeni-asya-yahudi-kininden-beraat-etti.) Benzer bir şekilde Asil Sami Aji'nin Cemal Anadol'a karşı açtığı davada da (bkz. sayfa 498, Dipnot 19) Anadol beraat edecekti.

Türkiye-İsrail ilişkilerine de zarar getireceği açık olduğunda bu strateji İsrail Devleti ve Amerikan Yahudi kuruluşları tarafından da benimsenmiştir. İstanbul'da vuku bulan 15 ve 20 Kasım 2003 terör eylemlerinin ardından Amerikan Yahudi Kongresi'nin, Amerikan Yunan ve Ermeni örgütlerinin protestolarına yol açması pahasına,[26] Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'a "Profiles in Courage" (Cesur Şahsiyetler),[27] ADL'nin de Başbakan Erdoğan'a "Courage to Care" ödüllerini vermeleri[28] işte böylesi bir siyasetin son örnekleridir. Bu şartlar altında Türk Yahudi toplumu liderleri için mevcut yaşam seçenekleri ya Türkiye'den göç etmek veya "Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nin azınlıklara gösterdiği hoşgörünün canlı misali" konumlarından azami derecede istifade etmeye çalışarak Türkiye Cumhuriyeti'nin azınlıklarla ilgili geçmişini güzelleştirerek, Amerika Yahudi kuruluşları ve İsrail Devleti ile eşgüdüm halinde "Türkiye Cumhuriyeti'nin tanıtımına hizmet etme" misyonunu sürdürmek, Holokost'un biricikliğini savunarak 1915 Ermeni tehciri sırasında cereyan eden katliamların "soykırım" olmadığı konusunda Devlet'in görüşünü desteklemek, bu sayede de Türkiye'de yaşamaya devam etmektir.

Bugün için Türk Yahudi toplumu ve liderleri 15 Kasım 2003 sabahı dramatik olarak değişen şartları göz önünde tutarak ve güvenlik önlemlerini en üst düzeye çıkararak "Türkiye'de yaşamaya devam etme"yi seçmiş gözükmekteler. Burada şu hususa da dikkati çekmekte fayda var. Birleşik Amerika Kongresi'nin ileri bir tarihte 24 Nisan gününü "Ermeni soykırımını anma günü" olarak kabul etmesi halinde Türk Yahudi toplumunun müesses nizam ve Türki-

---

[26] "Greek Americans Join Armenian Americans in Voicing Disappointment over the decision by the American Jewish Congress", *American National Committee of America Press Release*, 23 Şubat 2004 / Harout Sassounian, "American Jewish Congress Honors Turkish Leader who Denies genocide", *The California Courrier*, 2 Şubat 2004.

[27] "Speech given by Turkish Prime Minister", American Jewish Congress, 27 Ocak 2004.

[28] "Prime Minister Erdoğan tells ADL that "antisemitism has no place in Turkey", *ADL Press Release*, 10 Haziran 2005.

ye Cumhuriyeti nezdinde sahip olduğu katma değer sıfırlanacaktır. İşte bu nedenle Türk Yahudi toplumunun "menfaatleri" açısından Birleşik Amerika Kongresi'ne sunulan "Ermeni soykırımı" karar tasarılarının sürekli reddedilmeleri elzemdir zira Devlet nezdindeki önemleri ve prestijleri "Ermeni meselesi"nin "çözülmemiş bir ihtilaf" olarak sürekli gündemde kalmasına bağlıdır. Bir başka deyimle Türk Yahudi toplumunun müesses nizam nezdinde itibarı Türkiye Cumhuriyeti'nin geçmişiyle yüzleşmemesi ve Devlet tarafından zaten "mesele" olarak kabul edilmeyen "Ermeni Soykırımı meselesi"nin çözüme kavuşturulmamasına bağlıdır. Ancak Türk Yahudi toplumu liderlerinin içinde bulundukları bu tuhaf durumdan istifade de edememekte, yıllardan beri şikâyet ettikleri iki halledilmemiş mesele yani, a) antisemit yayınların engellenmesi, b) Osmanlı Devleti yönetiminde yürürlükte olan ancak Cumhuriyet dönemi boyunca güncellenmeyen Hahamhane Nizamnamesi'nin günümüz şartlarına uygun bir şekilde güncellenmesi ve fiilen (de facto) var olan "Türk Musevi Cemaati" kurumunun hukuken (de jure) varolmasını sağlayacak hukuki düzenlemenin kabul edilmesi meseleleri de bir çözüme kavuşturulamamaktadır. Türk Yahudi toplumu liderleri ile müesses nizam arasındaki işbirliği sadece müesses nizam lehine işlemekte, "Türk Musevi Cemaati" lobi faaliyetlerine destek vermeye devam etmek zorunda kalmakta ancak haklı talepleri müesses nizam nezdinde bir karşılık görmemektedir.

Türk Yahudi Toplumunun Geleceği

Türk Yahudilerinin ikibinli yıllardaki geleceği halihazırda Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde sürüp giden iki büyük çatışmanın çözümlenme şekliyle doğrudan bağımlıdır. Bu iki çatışmanın ilki laiklik ilkesini savunanlar ile dini gündelik hayatın bir parçası haline getirmeye ve kamusal alana sokmaya uğraşanlar arasında; ikincisi ise Türkiye'nin AB'ye üyeliğini destekleyenlerle bu tercihe karşı çıkan ulusalcı ve milliyetçi cephe arasında cereyan etmekte. Bir yandan bu iki çatışma alanı arasında sıkışıp kalan, diğer yandan El Kaide yanlısı terör örgütlerinin hedeflerinden biri olduğunu da unutmayan Türkiye Hahambaşılığı ve Türk Yahudi

toplumunun bu fırtınalı ortamda, aydınlar camiasının liberal ve sol görüşlü cenahı tarafından tecrit edilme tehlikesine rağmen son derece temkinli, içine kapanık ve Devlet yanlısı bir siyaset izlemesi, siyasi iktidarların, basının ve toplumun 1950'den bu yana Türk Yahudilerinin maruz kaldıkları antisemit hakaret ve tacizler karşısındaki takındıkları lâkayt ve umursamaz tavrı göz önünde tutulduğunda, bir yerde "izah edilebilir, anlaşılabilir ve mantıklı" bir tavırdır. Ancak bu tavır Türk Yahudi toplumunun asırlardan beri içselleştirdiği zımmî kimliğinin devam etmesi demek olduğunu da unutmamak gerekir. Benzer bir şekilde Türkiye Hahambaşılığı ve Türk Yahudi toplumu liderlerinin Türkiye Cumhuriyeti tarihini geçmişte cereyan eden azınlık karşıtı olaylarından temizleyerek yeni baştan inşa eden müesses nizamın tarih anlatısına uyumlu bir anlatı lisanı kullanmaları, "Ermeni soykırımı" meselesinde Türkiye Cumhuriyeti'nin görüşüne destek olmaya devam etmeleri de kamuoyu ve Devlet nezdinde fazla bir öneme sahip olmayan ufak bir topluluğun bekasının Devlet ile uyumlu bir siyaset gütmek olduğu gerçeği göz önünde bulundurulduğu takdirde "mantıklı" olmaktadır.

Türk Yahudi toplumunun Türkiye'deki varlığını gelecek on yıllarda da sürdürüp sürdürememesi Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni gelecekte yönetecek hükümetlerin ideolojik çizgisine bağlıdır.[29] Azınlıklardan çok fazla haz etmeyen ve onlara siyaseten tahammül etmek zorunda olan bir iktidar veya iktidarlar altında Türk Yahudi toplumunun çok parlak bir geleceğe sahip olmayacağı, bunun sonucunda yetmişli yıllarda yüksek öğrenim çağındaki gençler arasında başlayan, seksenli, doksanlı ve ikibinli yıllarda hızlanan ve halen devam eden Amerika'ya göçün hızla artacağı pek muhtemeldir. Buna mukabil Türkiye'nin AB'ye tam üye olma-

[29] National Intelligence Council (Milli İstihbarat Konseyi) tarafından hazırlanan ve 2025 yılında dünyanın muhtemel durumunu inceleyen bir rapora göre 15 yıl zarfında Türkiye muhtemelen İslamcı ve milliyetçi gerilimlerin birleştiği bir mecrada ilerleyecek ve Ortadoğu'nun hızla modernleşen ülkelerine model teşkil edecek. Kaynak: *Global Trends 2025: A Transformed World*, Washington, D.C., 2008, s. 36. www.dni.gov/nic/PDF_2025/2025_Global_Trends_Final_Report.pdf

sı İslamcı ve milliyetçi akımları güç kaybetmeleri halinde ise muhtemelen biraz daha iyimser bir senaryo geçerli olacaktır.

Türk Yahudisi yurttaşların Cumhuriyet'in ilanından bu yana hasretle talep ettikleri Türk toplumu ve müesses nizam tarafından "Türk" olarak kabul edilme arzusu ise bir yandan Türk insanının kendisini "Müslüman" yerine "yurttaş" olarak tanımlanmasına yol açacak bir zihniyet devriminin gerçekleşmesi,[30] diğer yandan aynı toplumun ve müesses nizamın gayrimüslim yurttaşları çağın gerisinde kalmış "cemaat mensubu" kavramı yerine "yurttaş" kavramıyla algılamaları halinde mümkün olacaktır. Ancak Cumhuriyet'in kurulmasından bu yana 85 yıl geçmiş olmasına rağmen Kemalist görüşlü kesimin ezici çoğunluğunun bile gayrimüslimleri "yurttaş" yerine "gayrimüslim" olarak algıladığı ve din unsurunun gündelik hayatın önemli bir parçası haline geldiği bir ortamda böylesi bir gelişmenin yakın ve orta vadede gerçekleşmesi zor gözükmekte.

[30] Yakın tarihte yapılmış bir araştırmaya göre Türk halkının yüzde 43'ü kendini önce Müslüman, %29'u ise yurttaş olarak tarif etmekte. Kaynak: *Islamic Extremism: Common Concern For Muslim and Western Publics*, The Pew Global Attitudes Project, Washington, D.C., 14 Temmuz 2005, s. 21.

EKLER

Türk Musevi Cemaati Onursal Başkanı Bensiyon Pinto'nun Hatıratından Bir Bölüm

Bensiyon Pinto (1936-), 1980-1983 yılları arasında rahatsız olan avukat Yako Veissid yerine vekâleten Türk Musevi Cemaati Başkanı, 1989-1990 yıllarında Türk Musevi Cemaati İcra Kurulu Başkanı, 1992-1994 yıllarında Türk Musevi Cemaati Müşavirler Kurulu Başkanı, 1994-1997 ve 2000-2004 yılları arasında Türk Musevi Cemaati Başkanı olarak görev yaptı ve 2008 yılının sonbaharında hatıratını yayınladı.[1] Pinto'nun hatıratından alıntılanan aşağıdaki bölüm birçok bakımdan ilginçtir. İlk ilginç yanı otuzlu yıllar görev yapmış Türk Musevi Cemaati Başkanı Marsel Franko'nun 1937 yılının Mart ayında *Tan* gazetesinde yayınladığı açık mektubun muhtevasına benzemesidir. Franko, Ahmet Emin Yalman'ın *Tan* gazetesinde yayınladığı ve Türk Yahudilerini yeterince hızlı bir şekilde Türkleşmemekle eleştiren başyazısına cevaben aynı gazetede yayınlanan açık mektubunda Türk Yahudilerinin otuzlu yıllarda maruz kaldıkları ayrımcılığı dile getirmekteydi.[2] Bensiyon Pinto da aşağıda yer alan uzunca alıntıda bu açık mektubun yayınlandığı tarihten 71 yıl sonra Türk toplumunun, siyasetçilerin ve bürokratların dindaşlarını halen "yabancı" olarak algılamasından ve "Türk" olarak kabul etmemesinden şikâyet etmektedir. Hatıratın ikinci kayda değer

---

1 Tülay Gürler, (derl.), 2008, s. 202.

2 Rıfat N. Bali, 1999, s. 281-184.

yanı ise Türk Yahudi toplumu tarihinde ilk kez cemaat başkanlığı görevinde bulunan bir liderin hatıratını kaleme alması ve diplomatik bir dille dahi olsa, Türk Yahudi toplumunun kaygı ve sıkıntılarını alenileştirmesidir.

* * *

Ben bu toplumun bir bireyiyim. Savaş olunca memleketim için cepheye gitmeyecek miyim? Ülkemin bağımsızlığı için gerekirse canımı vermeyecek miyim? Türkiye'de doğan, büyüyen, burada yaşayan bir dini azınlığın bundan başka bir şey düşünmesi söz konusu değildir. Başka bir yerde yaşamak zorunda kalsa bile, yüreğini burada bırakır. Bu ülke ve bayrağı sevmek başka bir şeydir. İsrail Yahudileri ile Türk Yahudilerinin dini bir, hayatları ayrıdır. Din ve devlet birbirinden ayrı kavramlardır. Bunları birbirine karıştıranlar olduğu için, yaşanan her yanlış anlamada Türk Yahudilerinin iç içe olduğu geniş toplumla arasındaki mesafe on yıl geri gidiyor. Neden böyle olsun? Biz başkası değiliz. Biz İsrailli değiliz. İsrail'de yakınlarımız olabilir. Pek çok vatandaşımızın başka ülkelerde sayısız akrabası var. Arnavutların Arnavutluk'ta, Kosova'da, Batı Trakya Türklerinin Yunanistan'da, Bulgaristan'da... Bizim de bazılarımızın İsrail'de... Türkiye'de yaşayan bir Arnavut, Arnavutluk'la Türkiye ilişkileri bozulsa Türkiye düşmanı mı olacak? Kendi memleketinin menfaati neyse ona bakacak. İstese gider orada yaşar, o ülkenin menfaatleri için çalışır. Bunu yapmadığına göre, bu topraklara sonradan geldiği için hayat boyu suçlanması kadar büyük bir haksızlık var mı? Kaldı ki biz en az beş yüz yıldır burada yaşıyoruz. Sonra da kalkıp "Siz İsrail için her şeyi yaparsınız" yorumları yapılıyor. Lozan Antlaşması olduğunda İsrail mi vardı? Birileri çıkıp beni nasıl İsrail'e bağlar? Benim hiçbir günahım yok. Ben senin evladınım. Anadolu'daki bütün varlığıma el koysan da, bana zaman zaman yok muamelesi yapsan da, ben senin evladınım. Çünkü burada, senin koynunda doğdum.

Ortadoğu'da bir hareketlilik yaşandığında kapımdaki güvenliği artırmak istemiyorum. Böyle bir olay yaşandığında, bir dünyalı olarak, orada kardeşi, yeğenleri, yakınları, arkadaşları olan bir Yahudi olarak, bir insan olarak elbette üzülülüyorum. Dünyanın ne-

resinde böyle bir olay olsa üzülüyorum. Bir Yahudi olarak korkmak ve "Şimdi ne olacak acaba?" diyerek büyüyen bir gençlik yetiştirmek istemiyorum. Çünkü bu gençlik burada yaşayacak. Çünkü bu cemaatten daha pek çok Jak Kamhi yetişecek. Bütün bu olup bitenlerin içinde canımı en çok yakan cümleyi de yazmadan geçemeyeceğim:

"Söyle seninkilere şu savaşı bitirsinler!"

"Seninkiler!" Kim bu benimkiler? Bensiyon Pinto kim? O bir Türk Yahudi'si ise "onunkiler" denilen insanlara nasıl karışacak? Karışmalı mı? Karışsa gülünç duruma düşmez mi? Neden karışsın? Olup bitenler onun meselesi mi? Yok, eğer Bensiyon Pinto İsrailli ise, niçin Türkiye'de yaşıyor? Niçin her gittiği yerde ülkesini anlatıyor? Niçin bu ülkeyi yanlış tanıyanların fikirlerini değiştirme için var gücüyle çalışıyor, onları ülkesine çağırıyor, ağırlıyor ve doğruları yerinde anlatıyor? Bensiyon Pinto İsrail için kimdir? Ne kadar kuvvetli bir adamdır ki İsrail'e, "Bitirin şu savaşı" diyecek ve İsrail savaşı bitirecektir?

Ehud Olmert'in Türkiye ziyareti sırasında, başbakanın onuruna verdiği davette, görevli birileri bana gelip, "Yahu Bensiyon, senin başbakanın sözünde durur mu?" dediler. Yüzlerine gülerek baktım ve "Siz ona daha yakın çalışıyorsunuz. Nasıl biri olduğunu en az benim kadar iyi bilirsiniz" dedim. Bu defa şaşırma sırası onlara gelmişti. Biri ne demek istediğimi anladı. Hemen ekledim:

"Kardeşim senin başbakanın benimkiyle aynı. Bu soruyu İsrailli birine soracaksın."

"Yahu işte, senin adamın demeye çalışıyorum..."

Ehud Olmert neden benim adamım olsun ki? Bunun bir şaka olarak mı almalı, yoksa buna ciddiyetle yaklaşıp bunu söyleyen kişiye anlamayacağını bildiğim halde üşenmeden doğruları mı anlatmalı? Şaşırıp kalıyorum. "Anlamayacağını bildiğim halde" ifadesini burada bilerek kullanıyorum. Çünkü böyle bir iddiaya sahip birinin meselenin aslını ya görmezden geleceği ya da anlamak istemeyeceği zaten kesin. Ne kadar acı! Üstelik bunu bazen devletin çeşitli kademelerinde görev yapanların ağzından duyduğum da ol-

du. Ben de zamanla olgunlaştım ve bu tür cümlelere kızmamayı öğrendim. Böyle söyleyenlere biraz da gülerek, "Yahu ben hangi ülkenin vatandaşıyım ki bana bunu söylüyorsunuz?" diyordum. Ben Türk'sem, benim başbakanım Türkiye'nin başbakanıdır. Ben İsrail'de yaşamıyorum ki... Bu adamların Yahudi olması onları benim devlet adamım yapmaz. Yapsa yapsa dindaşım yapar. Benim başbakanım Recep Tayyip Erdoğan'dır. Daha evvel Bülent Ecevit'ti, Mesut Yılmaz'dı, Tansu Çiller'di, Necmettin Erbakan'dı... Bana ne sıfat takılırsa takılsın, kimse benim Türklüğümden bir şey alamaz. Ben bir Türk vatanseveriyim. Asla ırkçı değilim ama milliyetçiyim. Bayrağı görünce ağlıyorum. İçim kıpır kıpır oluyor. Bunu ancak hisseden bilir. Herkes ülkesini sever ama biz Türkler başka türlü severiz. Türk insanı milliyetçidir; ama onun başkalarında olmayan, sevgi dolu ve yumuşak bir milliyetçilik anlayışı vardır. Kendine "Türk" diyen herkesi sarıp sarmalayan bir Atatürk milliyetçiliğidir bu. Dünyada bir eşi yoktur.

"Şu Yahudilere bak, İslam'ın mabedine saldırıyor" dedikleri an yüreğimiz ağzımıza geliyor. Üstelik Türkiye'de doğup daha İsrail'e adımını bile atmamış binlerce dindaşımız varken. Kimi merak etmiş gitmiş, hatta orada yaşamaya karar vermiş. Kimininse aklına bile gelmemiş. Bazıların göre, birinin nüfus kağıdının din hanesinde Musevi yazıyorsa o kişi potansiyel ajandır. Ülkeyi bölmeye bakar. Varı yoğu İsrail'dir. Bunların dediklerini duyar, rahat nefes alamazsınız. (...)

Neden ben kendi memleketimde bir vatandaşa yardımcı olmak için yüzlerce engelle karşı karşıya kalayım ve kişisel olmayan bir girişimi sonuçlandırmak için araya tanıdıklar sokmak zorunda olayım? Neden? İstediğim çok daha gelişmiş ve kararlı, kendinden emin bir Türkiye... İşin aslı şu: Yüzyıllar boyunca tebaa gözüyle bakılan Yahudiler ve tüm vatandaşların aynı vatanı paylaşanlar değil, padişahın kulları olarak görüldüğü bir dönemin anlayışı bugün halkın içinde sürmekte. "Onlar" diye başlayan tüm cümlelerden bunu anlamak mümkün. Dini azınlıkların geniş toplumla beraber bir bütün oluşturmasına izin vermeyen kemikleşmiş düşünce yapısı buna asla müsaade etmez. Bu kadar başarılı gazeteci, sanayici,

işadamı, profesör olmasına rağmen, bu kadar geniş çevreler ve dostlukların içinde bulunmalarına rağmen, geniş toplumun bu yakınlığa, bu başarılara olan yaklaşımı hafif müsamahakârdır. Bizi bu topraklarda tesadüfen bulunan bir grup insan olarak görürler. Oysa biz bu topraklarda yüzyıllardır var olan bir toplumuz. "Bulunmak" ve "var olmak" farklı anlamlara sahiptir. Burada tesadüfi bir bulunma durumu söz konusu değil. Biz doğduğumuz, okula gittiğimiz, çeşmesinden su doldurduğumuz, ana babamızı toprağa verdiğimiz yerdeyiz, memleketimizdeyiz. Osmanlı'nın kulu değil, Türkiye Cumhuriyeti'nin vatandaşıyız. O yetmiş milyonun yirmi biniyiz. İnsan, bazen haykırmak istiyor. "Ben de buradayım" demediğimiz için suçlanıyoruz. Kapalı bir cemaat olduğumuz konusunda eleştiriliyoruz. Kendimizi anlatmaya kalktığımız zaman da insanların bundan hoşlanmadığını görüyoruz. "Seni tanısam severim" düşüncesinin gerisinde, "Aslında tanımama çok da lüzum yok" fikri saklı. Türkiye halkı "sen-ben" farkını ortadan kaldırmalı.[3]

[3] Tülay Gürler, (derl.), 2008, s. 162-164, 210-211.

Türk Yahudi Toplumunun Sosyal Durumu ve Kamusal Alanda Temsili

I– SOSYAL - İKTİSADÎ – KÜLTÜREL DURUM

1) ELLİLİ YILLAR

a) Genel Hava

DP'nin iktidara geldiği 14 Mayıs 1950 genel seçimleriyle başlayan ve 27 Mayıs 1960 İhtilâli ile sona eren on yıllık dönem, İstanbul ve İzmir'de Rumlara ait mezarlıklara, kiliselere, gazetelere, mağazalara karşı gerçekleşen ve 6-7 Eylül 1955 Olayları olarak tarihe mal olan toplu yağma istisnası dışında, azınlıklar için 'altın yıllar' dönemiydi. Nitekim Türkiye Ermenileri 82.nci Patriği Şnork Kalustyan da (1913-1990) Menderes dönemini fevkâlade olumlu bir şekilde değerlendirecekti:

> Türkiye'de yaşayan azınlıkların altın çağıydı. Adnan Menderes'li günlerde Ermeniler ve diğer azınlıklar kayıplarını telafi ettiler ve daha iyi şartlarda yaşadılar. Eski Patrik Karekin Haçaduryan'ın Başvekil Menderes ve İstanbul Valisi Dr. [Fahrettin Kerim] Gökay'la şahsi dostluğu vardı.[1]

---

[1] "On the Armenian Community of Turkey", *The Armenian Review*, Mart 1981, Cilt XXXIV, sayı 1-133, s. 80-82.

Bu dönemin bir diğer özelliği DP'nin serbest piyasa ekonomisini uygulamasıydı. Genellikle serbest meslek erbabı, esnaf, tüccar, sanayici olan azınlıklar DP'nin ekonomi politikasından nemalananlar arasında yer alacak ve Varlık Vergisi Kanunu'nun ayrımcı uygulaması sırasında kaybettikleri servetleri kısmen yeniden oluşturabileceklerdi. DP'li yılların azınlıklar tarafından "altın yıllar" olarak yad edilmesinin bir sebebi de budur.

b) Willy Sperco'nun Gözlemleri

İstanbullu Levanten yazar Willy Sperco'nun aşağıda alıntılanan gözlemleri İstanbullu Yahudilerin 1950-1960 dönemindeki durumlarını gerçekçi bir şekilde yansıtmakta:

> İstanbul'daki belli başlı Yahudi yerleşim merkezleri Haliç'in sağ kıyısında Balat ve Hasköy ile Boğaz'ın sağında ve solunda bulunan Ortaköy ve Kuzguncuk'tadır. Ancak Galata'da yerleşmiş çok sayıda Yahudi'ye rastlanmaktadır. Bütün zengin tüccar, ithalatçı, ihracatçı, komisyoncu veya bankerler Beyoğlu'nda oturuyorlar. İzmir'de tercihan Karantina, Karataş ve Göztepe'de yaşıyorlar, Ankara ve Bursa'da mevcutlar. (...)
>
> Yahudiler tek başlarına veya Türklerle ortak olarak tohum, tahıl ihracatı ile kumaş, züccaciye, makine, elektrik motorları, elektrik aletleri ve soğutucu cihazlar ithalatında ağır basan bir yer işgal etmekteler. Almanlar mümesilliklerini tekrar onlara emanet etmekte.[2] Para kazanmayı ancak harcamayı da bilen Yahudilere her yerde rastlanır. İstanbul'da salonun yarısı Musevi ailelerle dolu olmayan herhangi bir konser, sanat, edebiyat faaliyeti, bir Fransız veya yabancı tiyatro topluluğunun gösterisi düşünülemez. Or-Ahayim Hastanesi hayrına her yıl Hilton Oteli veya Kervansaray'da tertip edilen balo, şehirde tertip edilen balolar arasında en şık gece kıyafetlerinin giyildiği ve en fazla mücevheratın takıldığı, en sükseli balolardan biridir. Büyükada'daki yazlık evlerin yüzde sekseni Yahudilere aittir. Azınlıklar arasında Avrupa'ya en sık seyahat edenler onlardır. (....) Yahudiler *Pesah* bayramını kutlarlar. *Roşaşana* ve *Yom Kipur* günlerinde olduğu gibi, çok sayıda mağaza *Pe-*

[2] İkinci Dünya Savaşı yıllarında Alman şirketleri Türkiye'deki temsilcilerinin Yahudi olmamalarına dikkat etmekteydi.

sah'ta kapalıdır. Yahudi ihracatçılar ve ithalatçılar iki gün boyunca işlerine ara verirler. Bu durum şehirde alışılmamış bir sükûnet yaratır.[3]

c) Erol Haker'in Anıları

İstanbullu bir tüccarın oğlu olan Erol Haker anılarında aynı dönemi şöyle anlatmakta:

> Menderes, 1950'de iktidara geldikten sonra ekonomiyi liberalleştirmiş, çiftçilerin ürünlerini sabit ama piyasanın üzerinde fiyatlara satmasını sağlayıp tarım sektörünü destekleyerek tarımsal üretimi teşvik etmiş ve gayri safi yurtiçi hasılada etkileyici bir büyüme sağlamıştı. Ancak bu stratejinin bedellerinden biri, ihracat ruhsatlarında kotalar dahil ağır kısıtlamalar içeren, giderek sertleşen bir dış ticaret politikası oldu. 1954'e gelindiğinde Menderes'in politikası hız kesmeye başlamıştı. Piyasada çok miktarda likidite vardı ve enflasyon baş göstermeye başlamıştı.
>
> Genişlemeci maliye ve para politikalarının birleşmesi, sıkı bir kontrole tabi dış ticaret, kambiyo piyasalarında değerinin üstünde işlem gören para birimi ve bir yığın ithalat kararnamesiyle ve dış ticaret rejimini yöneten yolsuzlukla malûl bürokrasiyle bir araya gelince, ortaya hızla zengin olmak için görünüşte sınırsız fırsatlar sunan, dizginsiz, muazzam bir kapitalist cangıl çıktı. Bunun için tek gereken, bulanık sularda avlanma sanatında ustalıktı. Birçok ithalatçı bu iklimden yararlandı ve kısa sürede dillere destan servetler kazandı.[4]

d) İsrail Başkonsolosu Yehuda Levitt'in İstanbul ve İzmir Yahudileri ile Gözlemleri

Türk Yahudilerinin %80'ni teşkil eden İstanbul Yahudilerinin cemaat ve cemaat bünyesindeki dernek ve komisyonlar içinde yer almadıkları bir gerçektir. Cemaat, Hahambaşılık, dernekler hayattadır.

---

[3] Willy Sperco, *Turcs d'Hier et d'Aujourd'hui*, Nouvelles Editions Latines, Paris, 1961, s.55 ve 77. İstanbul'daki Levantenler ve de Sperco'nun biyografisi için bkz Alessandro E.Pannuti, *Les Italiens d'Istanbul au XXè Siecle, Entre Préservation Identitaire et Effacement*, The Isis Press, İstanbul, 2008, s.229-309.

[4] Erol Haker, *İstanbul'dan Kudüs'e Bir Kimlik Arayışı*, çeviren Natali Medina, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 212.

Bütün bunların etrafında sıkı çalışan ve cemaatin gidişatına duyarlı olan faal kişiler mevcut. Ancak İstanbul Yahudilerinin geniş çoğunluğu cemaat hayatına katılmaz. Şayet cemaati maddi açıdan destekliyorsa bunu formalite icabı yapar. İstanbul Yahudileri arasında hem kültürel anlamda, hem günlük hayatta muazzam farklılıklar hissedilir. Orta ve zengin sınıfın ait olduğu "ilerici" bir cemaat var. Bu kesimde ebeveynler Fransızca, çocuklar Türkçe konuşur, cemaatin meselelerine veya genel olarak Yahudi meselelerine büyük ilgi gösterilmez. İstanbul'da yaşayan bu kesimin 15.000'in üstünde olduğu tahmin edilmektedir. Diğer taraftan eski mahallelerde, esas itibariyle Haliç civarında yaşayan ve *Ladino* konuşan basit halk var. Bunlardan bazıları çocuklarını *Mahazeke Torah*'nın derslerine yollarlar. Çocuklar burada ne okuduklarını anlamadan İbranice dua okumayı öğrenirler. Geçmiş yıllarda İsrail'e gelen İstanbullu göçmenler bu halkın arasından gelmişlerdi. Bu sınıfın 20.000 kişi olduğu tahmin edilmektedir. Bu sınıf ile orta sınıf arasında sosyal, kültürel veya dilsel bir rabıta yoktur.

Liderlerinin basit halkın ve zengin sınıfın içinden geldiği bir Siyonist hareket mevcut. Benzer bir şekilde Siyonist gençlik gruplarının çoğunluğu basit halkın içinden gelir ancak az da olsa zengin sınıftan da gelenler mevcuttur. Böylece Siyonist hareket her iki sınıfın gençlerini bir araya getiren tek birleştiricidir.

İstanbullu Yahudilerin Sosyal Hayatı

"Basit Halk": Daha önce de not edildiği üzere "basit halk" ile orta sınıf arasında ortak bir sosyal hayat mevcut değildir. Bu özellikle Türk Yahudilerine has bir durum olmayıp Türkiye'deki iklimden ileri gelmektedir çünkü Türkler arasında muazzam sınıf farklılıkları mevcuttur. İstanbullu Yahudilerin basit kesimi geleneksel bir Yahudi hayatı sürdürür, sinagoglara gider, *Kaşerut*'a riayet eder ve mahalli geleneklere göre Yahudi bayramlarını kutlar. Ancak diğer yandan hepsi *Şabat*'a riayet etmez. Bu da din ile devlet işlerini ayıran ve Müslümanların istirahat günü olan Cuma gününü çalışma günü, Pazar gününü de Avrupa'da olduğu gibi genel istirahat günü kabul eden Türk gerçekliğinden kaynaklanır. Böylece tüccar veya hayatını herhangi bir işten kazanan bir Yahudi *Şabat* günleri çalışır. El emeği ile

hayatlarını kazanan Yahudilerin geniş çoğunluğu küçük tüccar veya mağazalarda çalışan müstahdemlerdir. Çocukların aldıkları eğitim daha aktif ve yapıcı bir gelecek vaad eden ve lise eğitimini gerektiren bir mesleği icra etmelerini izin vermemekte. Alliance İsraélite Universelle'in[5] ORT'u gibi zanaat eğitimi veren meslek okulları mevcut olmadığından Türk Yahudileri çok dezavantajlı bir durumdalar. Bu nedenle alt sosyal sınıfa ait gençlik okul ücreti ödenmeyen maarif okullarında eğitim görmekte. *Mahazeke Torah* bu gençliği yakalayabiliyor ve ebeveynlerini etkileyebiliyorsa, çocuklar *Mahazeke Torah*'ın İbranice derslerine gidiyorlar. Bu sınıfa ait Yahudilerin barınma şartları genellikle kötüdür. Ortalama olarak dört kişi bir odada, ailelerin en az yarısı da hiçbir sıhhi tesisatı olmayan eski ahşap evlerde yaşıyor. Bu şartlar altında 14 yaşına erişen bir çocuğun liseye gönderilmeyip çalıştırılması sürpriz değildir. Çocukların çalışma alanları seyyar satıcılık, ticaret veya küçük memuriyettir.

Orta sınıf: Yıllar önce Türkiye hakkında yazılan bir raporda orta sınıfın mevcut olmadığı sadece çok fakir ve çok zenginlerin mevcut olduğunu okumuştum. Bunun çok anlaşılabilir bir hata olduğunu düşünmüştüm zira Türkiye'de orta sınıf herhangi bir Avrupa ülkesi veya İsrail'deki orta sınıftan çok daha yüksek bir hayat standartına sahip. Bununla beraber bu insanlar sadece orta sınıf, zira Türkiye'de ayda 200-300 dolar kazanan (yani 3-4 bin Türk lirası) ve dolayısıyla herhangi bir başka ülkede "oldukça orta sınıf" olarak kabul edilen birisi Türkiye'de "varlıklı" olarak kabul ediliyor. Bu insanların zengin olmaktan çok uzak oldukları bir gerçek ancak hayat tarzları (evleri, kıyafetleri, ev işlerine yardım eden hizmetçi, vs) nispî olarak yüksek bir seviyede. Bunlardan maada İstanbul'da gerçekten milyoner olan yüzden fazla Yahudi aile mevcut. Ayrıca büyük tüccar ve sanayiciler de var. Tabii ki Türk Yahudi toplumunun en eğitimli kesimini zengin aileler ile konforlu bir hayat süren orta sınıf meydana getiriyor. Ancak eğitimlerinin Yahudi eğitimi olmadığı, genellikle Fransız ve İngiliz kültürüne asimile oldukları, Türk kültürüne asimi-

---

5 Evrensel Yahudi Birliği anlamını taşıyan ve 1860 yılında Paris'te kurulan teşkilat. Fransız devriminin fikirleriyle beslenmiş Fransız Yahudileri tarafından Yakın Doğu'da yaşayan Yahudileri aydınlanma devrine ulaştırmayı hedefledi. Bu maksatla da hem bir zanaat öğretmek hem de eğitmek amacıyla Fransızca tedrisat yapan okullar tesis etti.

lasyonun da sadece gençlik arasında başladığını not etmek gerekir. Türk Yahudileri dilsiz bir halktır. Ailelerdeki orta yaşlı insanlar artık *Ladino* yerine Fransızca konuşuyor, Türkçeyi bilmelerine rağmen kendi aralarında Türkçe konuşmuyorlar. Diğer yandan Fransızcaları levanten bir Fransızcadır. İstanbul'da garip bir fenomen mevcut. O da zengin ve hoş bir Yahudi evinde bir kütüphanenin olmaması. Bu ailelerin çocuklarının hiçbiri orta ve lise eğitimlerini Türkçe görmemekte ve bir yabancı okula gitmekteler (Fransız, İngiliz, Amerikan, İtalyan ve hatta Alman). Fransız okullarının neredeyse tamamı misyoner okullarıdır. Yahudi çocuk, her ne kadar bir kuşak öncesinde evinde Yahudi kültürü ve İbranice mevcut olsa da, Hz. İsa'nın hayatını ve Hıristiyan tatillerini pekâlâ bilir ancak Yahudi değerleri veya İbranice hakkında hiçbir şey bilmez. Şu andaki durumda ve Türkiye'deki sosyal sınıf farklılıklarıyla "iyi sınıf"a ait aileler çocuklarını "basit halk"ın eğitim gördüğü Yahudi okuluna göndermiyor ve bu da Yahudi okullarındaki öğrencilerin azlığını izah ediyor. *Mahazeke Torah*'nın antikalaşmış dinî eğitiminde manaları ve ruhani muhtevası izah edilmeden otomatik olarak öğretilen duaların "ilerici" gençliği *Mahazeke Torah*'dan uzaklaştırdığı da bir gerçektir. Öğretmen olarak hizmet veren *Sohnut* temsilcilerinin tamamı dindar kesimden geliyor zira her ne hikmetse Türkiye *Sohnut*'un dinî bölümüne emanet edilmiş. Böylece İbrani veya Siyonist etkinin dışında kalan orta ve lise eğitimi gören Yahudî gençliği durakladı. Aslında bu sınıf daha iyi eğitimlidir. Bu yabancı okullarda orta ve lise eğitimlerini bitiren çocuklar Türk üniversitelerine, bazıları da İsviçre, Fransa ve İngiltere'ye gönderilmekte. Bu çocuklar genellikle, tıp, hukuk ve mühendislik mesleklerinde ihtisaslaşır ama bu meslek sahiplerinin neredeyse tamamı ticarete geri döner. Başka bir tabirle Türkiye'de bina, köprü inşa eden Yahudi mühendis yok ama takım tezgâhları mümessilliği yapan mühendisler var. Yahudi hâkim yok ama Yahudi hukukçular değişik alanlarda ticaretle meşguller. Atatürk inkılâbından sonra orta ve üst sınıf Türk kadınları tamamiyle hürriyetlerine kavuşmuşlardır. Birçok mesleklerde Türk kadın akademisyenler mevcutsa da üniversitelerde öğretim üyesi olarak görev yapan sadece üç İstanbullu Yahudi kadın mevcut (biri hukukçu[6], diğerleri hekim). Türkiye'de

[6] O yıllarda Yahudi kadın hukukçu olarak üç kişi mevcuttu: Sara Geron (1913-1996), Raşel Çiprut (İrdesel) ve Fani Motola.

Yahudi kadının statüsü Türk Yahudilerinin kültür seviyesini veya kültür standardındaki eksikliğini yansıtmakta. Entelektüel yaratıcılık eksikliği ön planda. Çağdaş Türk Yahudileri arasında, bilim insanları, aydınlar, sanatçılar yok.

Onların İsrail Devleti ve Siyonist hareketle olan münasebetleri konusunda şu söylenebilir: İstanbul Yahudileri, İsrail Devleti'nin inşasına aktif katılım anlamında, siyonist değiller. İsrail'e göç eden fakir kardeşlerine yardım için kurulan *Aliya* fonuna veya *Magbith*'e bağış yapmalarını sağlamak için sonsuz bir gayret sarf etmek gerekiyor. İsrail Devleti Türk Yahudilerini, ülkenin inşasına katkı açısından değil, ipotekler açısından ilgilendiriyor. [İstanbul Yahudileri] İsrail'i ev ve arsa alınabilecek ithalat ve ticaret yapılabilecek ve bu faaliyetlerden kâr elde edilebilecek bir yer olarak görüyorlar. [Türk Yahudileri arasında] İsrail'deki arsa fiyatlarının artışından ötürü son beş yılda servetlerini arttıranlar mevcut. Ayrıca servetlerini İsrail menşeli ürünlerin Türkiye mümessilliğini yapmaktan elde eden birçok tüccar var. Bütün bunlar Siyonizm['e sevgi] ve İsrail'le dayanışma duygusu içinde olma anlamına gelmemesine rağmen İstanbul Yahudilerinin İsrail Devleti'nin varlığından ve gelişmesinden duydukları memnuniyeti arttırmaktadır. Genelde [İstanbul] Yahudilerinin İsrail'e yaklaşımları hissî bir Yahudilik olup Siyonist bir tavır değildir. *Aliya*'ya karşı olmalarının nedeni esas itibariyle İsrail'de yaşamanın gerektireceği fiziki, ruhî ve maddi gayrete ayak uyduramama korkusudur. Türk Yahudileri İsrail'e veya başka Yahudilere karşı herhangi bir borçları olduğunu düşünmüyorlar. Bu sadakat noksanlığı belki hiçbir sadakat duygusu içinde olmamalarından ileri gelmekte. İsrail'e sadık değiller zira bu paraya mal oluyor. Türk kanunları açısından [İsrail Devleti'ne veya kurumlarına para bağışında bulunmak] yasak olduğundan [bağış yapmak] tehlikelidir. Türk kanunlarının arkasına gizlenip [gayri kanuni bir harekette bulunmaktan dolayı duydukları] korkuyu abartmak onlar için uygun [bir mazeret]. Türkiye Cumhuriyeti'ne sadık değiller zira Türkler onları her zaman yabancı olarak görüyor. Bugün bile [Türk olarak] kabul edilmiyorlar. Herhangi bir ideolojiye sadık değiller. Örneğin Yahudi şeriatının bütün şartlarına uyan dindar Yahudi değiller. Ayrıca siyasi veya ideolojik bir akımın takipçileri de değiller. Böylece İstanbul Yahudileri, her sosyal sınıf kendi içinde kapalı aileler halinde, haysiyet ve dış görünüme önem veren, görünüm olarak Avrupai ancak muhteva olarak Avrupai ol-

mayan bir hayat tarzı sürdürüyorlar. İstanbul Yahudileri arasında Yahudi toplumunun uyuşukluğuyla mücadele edenlerin mevcut olduğu gerçektir. [İsrail'e] bağış toplama faaliyetlerine yardım eden, İbraniceyi yaygınlaştırmak ve gençliğin İsrail'e göç etmesi için elinden geleni yapan Siyonist bir çevre mevcut. Ancak bu çevre nisbeten küçüktür.

İzmirli Yahudiler

İzmir'deki Yahudi iklimi, İzmir başka bir ülkede imişçesine, İstanbul'dakinden değişiktir. İzmir'de de bir Hahamhane mevcut ve burayı yaşlı haham Moreno Sigura yönetiyor. Cemaat Reisi yaşlı ve zengin banker Aaron Bengiyat'tır. Kendisi aynı zamanda mahalli *Magbith*'in Reisi. Bunu şundan söylüyorum. Bu cemaatin Siyonist eğilimi Yahudi hayatının her kesitinde belli. Bugün İzmir'de yaklaşık 4.500 Yahudi yaşıyor ancak 1948'de 15.000 Yahudi vardı. Ayrılan 10.000 kişi İsrail'e gitti. İzmir'de İsrail'de akrabası olmayan Yahudi ailesi yok. Genel temayül Yahudi gençleri İsrail'e yollamak. İzmir Yahudileri arasında büyük sosyal sınıf farkları olmadığı için herkesin birlikte paylaştığı bir sosyal hayat var. Yahudi çocukların çoğu Yahudi ilkokuluna gider ve burada modern yöntemlerle İbranice öğrenir. Bu nedenle *Aliyah Hanoar* gruplarının özellikle İzmir'den gelmeleri şaşırtıcı değil. İzmir Cemaati'nin bir ruhani okulu da var. *Magbith* konusunda her ne kadar İstanbul nüfusu İzmir nüfusundan on misli fazla ise de İzmir cemaati İstanbul'dan toplanabilecek bağışların yarısından fazlasını toplayabilmekte.

Türk Yahudilerinin Geleceği Ne?

Terk edilmiş cemaatler, az sayıda öğrencinin bulunduğu hüzünlü karanlık okullar, hiç kimsenin ziyaret etmediği karanlık kütüphaneler ve Türkiye Yahudiliğinin mahzun müesseseleri sadece İsrail'den veya başka Yahudi merkezlerinden gelenler için değil, Türk Yahudileri için de son derece iç karartıcı. Bu [cemaat] soluğu olmayan boğulmuş bir beden. Bunun ana müsebbibi Türk resmî makamlarının eğitim, azınlıkların teşkilatlanmaları ve milliyetçilik konusunda uyguladıkları siyaset olmasına rağmen Türk Yahudileri de [bu duru-

mun meydana gelmesinde] geniş ölçüde suçlular. [Türk Yahudileri] hayatlarını tehlikeye atmamak için hükümetin iradesine çok kolaylıkla boyun eğdiler. Osmanlı idaresi altında herhangi bir şekilde zulüm, sürgün, tehcir veya bedeni saldırıya uğramayan Türk Yahudileri tuhaf bir korku içinde yaşıyorlar. Sadece İstanbul'daki çelik kapılı, gözleme delikli Béné Bérith Locası[7] binasında bir Yahudi atmosferi var. Orada biraz İsrail hakkında yapılan konuşmaları dinliyor, Yahudi meseleleri hakkında raporlar ve beynelmilel Yahudi âleminden tebrikler alıyorlar. Siyonist çevre orada buluşuyor, biraz İbranice öğreniyor ve WIZO'nun bir kolu olarak örgütlenen hanımlar muhteşem el işlemelerini orada hazırlıyorlar. Ancak bu faaliyetler ne kadar önemli ve hayati olursa olsun Türk Yahudi toplumunun geneli üzerinde fazla bir etkisi olamaz.

Yahudi gençlerinin bir çoğunun Türk kültürüne asimile olmaya başladığını not etmiştim. Bu öncelikle evlerde ve sokaklarda, anne ve babalarının aksine, akıcı Türkçe konuşmalarından belli. Sadece Türk basınını okuyorlar. Böylece Yahudilik dahil olmak üzere, dünya meseleleri üzerindeki görüşleri Türk görüşüdür. Türkiye'nin ilerlemesi ve demokratik gelişmesiyle birlikte Türk halkının azınlıklara davranışının değişeceğine ve dolayısıyla yaşayacakları yerin ve geleceklerinin Türkiye olduğuna inanıyorlar. Diğer yandan eski kuşağın çoğunluğu çocukları için Türkiye'de herhangi bir gelecek olmadığına ve Türkiye'yi terk etmeleri gerektiğine inanıyor. Yahudi gençliğinin önemli bir kesimi de Türkiye'de geleceğinin iyi olabileceğine inanmıyor. Ancak bağımsız davranma alışkanlığının olmaması düşünce ile eylem arasında bir duvar halinde duruyor. Hiç kimse onları harekete geçirmezse hareket etmeyecek, hiç kimse onlara hatırlatmazsa düşünmeyecekler. Siyasi veya maddi ortamda meydana gelen olumsuz bir gelişme maddi durumlarını etkilemezse İsrail'e kitlesel bir şekilde gitmek için ayaklarını [yerden] kaldırmayacaklar.[8]

---

7 Burada sözü edilen loca 1938 yılına kadar faaldi. 1938 yılında kendini feshetmiş ve yerine Fakirleri Koruma Derneği kurulmuştur. Bkz. Rıfat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni 1923-1945*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 300. Bu dernek hakkında daha fazla bilgi için bkz. Rıfat N. Bali, "Bir Yahudi Dayanışma ve Yardımlaşma Kurumu: B'nai B'rith XI. Bölge Büyük Locası Tarihçesi ve Yayın Organı Hamenora Dergisi", *Müteferrika*, İstanbul, 1996 (Bahar-Yaz), sayı 8-9, s. 41-60.

8 İDA, 255/11 sayılı dosya, Yehuda Levitt'in 29 Ocak 1962 tarihli raporu.

Levitt'in raporunda sözünü ettiği "korku" Dünya Yahudi Kongresi'nin bir yöneticisi tarafından da gözlemlenecekti. Bu zat İstanbul'u ziyareti sırasında Cismani Meclis eski başkanı Marko Nasi'nin evinde tanıştığı İstanbullu Yahudi liderleri (İzak Saban, Vitali Maravent ve Hayim Meyohas) "Titreyen Museviler Tarikatı" olarak tarif edecek, buna karşın Fakirleri Koruma Derneği Başkanı Pepo Eskenazi'yi "enerjik ve Türk Yahudileri için neredeyse korkusuz bir insan" olarak tanımlayacaktı.[9]

e) Kimlik İkilemi

Ellili yıllarda Türk Yahudilerini meşgul eden konuların başında "kimlik meselesi" gelecekti. Toplum gayrimüslimleri "yurttaş" olarak algılamamaya, onlardan kimi zaman "gâvur" olarak bahsetmeye devam etmekteydi. Nitekim Ermeni Patriği Karekin Haçaduryan (1880-1961) Başvekil Adnan Menderes'e gönderdiği mektupta "Hristiyan vatandaşlara bed nazarlar bakmağa vesile veren şu münasebetsiz "gâvur" sözünü Müslim vatandaşlarımız ne zaman dillerinden bırakacaklar?" satırlarıyla bu durumdan şikâyetçi olacaktı.[10] Türk Yahudi toplumu liderlerinin karşı karşıya kaldıkları en önemli mesele ise "Türk" ve "Yahudi" kimliklerini bünyelerinde eritip Türk kültürünü özümsemiş ancak aynı zamanda Yahudi kimliğini unutmamış, Yahudi geleneklerini sürdüren bir gençlik yetiştirmekti. Cemaat liderleri bir yandan dinî değerlerden son derece uzaklaşmış bir toplumun eriyip yok olmasını önlemek için gençlere dinî ve kültürel değerleri aşılamak, diğer yandan da geleceğin ruhanî liderlerini yetiştirmek istemekteydiler. Ancak bunu gerçekleştirmek son derece zordu. Türk Yahudi toplumunun idealist ve Siyonist gençliği 1948-49 yıllarında İsrail'e göç etmişti. Geride kalanlar genellikle küçük, orta ve büyük burjuvaziydi. Bu sınıf Yahudi kültürüne aşina olmadığı gibi İbraniceyi de bilmiyordu.[11] Türkiye'yi zi-

---

[9] CZA, dosya C2/1723, Y.Levitt'in, A.L. Easterman'a yolladığı 20 Mart 1961 tarihli mektubu.

[10] T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 30 Haziran 1958 tarih, Dosya T1, 30..1.0.0 fon, 133.870..6 yer sayılı belge.

[11] Sabetay Dinar "Notes from a visit to Turkey" (İbranice) *Ha-Po'el Ha-Ta'ir*, 9 Ekim 1951, s.19-20.

yaret eden İsrail Dışişleri Bakanlığı Türkiye Masası Amiri Sabetay Dinar'ın bu alandaki gözlemleri oldukça kötümserdi.[12]

Serbest ticaretin vaad ettiği yüksek kârların cazibesine kapılmayan Yahudi gençlerini bularak aralarından geleceğin ruhanî liderlerini yetiştirmek âdeta imkânsız bir arayıştı. Cismani Meclis Başkanı Marko Nasi'ye göre 1948-49 yıllarında yaşanan siyonist heyecan sonraki yıllarda yatışmıştı. İstanbul'daki Beyoğlu Musevi Lisesi'ne gitmeyen gençler yavaş yavaş Yahudi değerlerinden uzaklaşmakta, "Yahudi halkına aidiyet" kavramı genç kuşak için tarifi zor bir duygusal bağa dönüşmekteydi. Marko Nasi'nin "kavşaktaki gençlik" olarak tarif ettiği bu kesimi kaybetmemek liderlerin zihinlerini en çok meşgul eden konulardan biriydi.[13] *L'Etoile du Levant* gazetesinin sahibi ve başyazarı Avram Benaroya'ya göre Beyoğlu Musevi Lisesi'nde eğitim görmeyen öğrenciler gelecek için kaybedilmiş gençlerdi. Bu nedenle sarf edilecek gayretler onlardan sonra gelecek kuşağı kurtarmak için sarf edilmeli, gençlerin İbraniceye vakıf olmamaları nedeniyle din ve kültür eğitimi Türkçe yapılmalıydı.[14] Cemaat liderlerini düşünceye sevkeden bir diğer konu ise Türk Yahudilerinin Türkiye Hahambaşılığı'na bağlı dernek ve komisyonlarda gönüllü olarak çalışmamaları, bu dernek ve kuruluşlara hayır ve yardım amaçlı maddi yardımlarda bulunmamalarıydı.[15]

---

[12] CZA, dosya C3/1342, L. Bernstein'in Dr. Gerhard Riegner'e yazdığı 9 Ekim 1951 tarihli mektup.

[13] AJA, koleksiyon MS 361, Kutu H332 dosya 14, Marko Nassi'nin İ. Schwarbartz'a yazdığı 29 Kasım 1954 tarihli mektup.

[14] A. Benaroya, "Assimilation et déjudaisation", *L'Etoile Du Levant*, 3 Eylül 1954.

[15] Isak Altabev, "Jugeons sur le résultat global", *L'Etoile Du Levant*, 22 Ağustos 1952, Isak Altabev, "La mare aux grenouilles", *L'Etoile Du Levant*, 5 Eylül 1952 / Isak Altabev, "Secouons-nous!", *L'Etoile Du Levant*, 19 Eylül 1952 / İsak Altabev, "Souhaits", *L'Etoile Du Levant*, 26 Eylül 1952 / Isak Altabev, "Chiffres...", *L'Etoile Du Levant*, 17 Ekim 1952 / Isak Altabev, "Asile", *L'Etoile Du Levant*, 31 Ekim 1952 / Isak Altabev, "Paroles sans romances", *L'Etoile Du Levant*, 14 Kasım 1952 / Isak Altabev, "Où êtes-vous?", *L'Etoile Du Levant*, 21 Kasım 1952 / Al-Kaya, "Comment toucher notre jeunesse?", *L'Etoile Du Levant*, 5 Aralık 1952 / Isak Altabev, "Kisbah", *L'Etoile Du Levant*, 12 Aralık 1952.

1955 yılında Türkiye'yi ziyaret eden Amerikan Yahudi Kongresi Başkanı İsrael Goldstein'ın izlenimleri de son derece olumsuzdu. Goldstein'a göre İsrail Devleti İbranice öğretmenleri ve din adamları göndermediği takdirde Türk Yahudi toplumu hızla Türkleşerek eriyecek ve yok olacaktı. Bu durumdan ise Türk Yahudilerini kendi kaderleriyle baş başa bırakıp onları ihmal eden siyonist hareket sorumluydu.[16] Ancak başka gözlemcilere göre bu gerçek anlamda bir erime ve bütünleşme değildi. Müslüman-Yahudi karma evlilikleri henüz yaygın olmadığından cemaatin yok olması söz konusu olamazdı.[17] Bir diğer gözlemciye göre de kimliklerde "din" hanesinin yer alması, gayrimüslimlerin memuriyete intisab edememeleri gibi uygulamalar azınlıklara kimliklerini unutma fırsatı vermediğinden Türk Yahudilerini asimilasyon tehlikesi beklememekteydi.[18] Türk Yahudi gençliği kültürel veya sosyal faaliyetlerini münhasıran Yahudi gençlerin üye olabildiği derneklerde icra etmekte, ekonomik ve sosyal durumlarına göre ebeveynleriyle evde ya *Ladino* (orta halli olanlar) veya Fransızca (hali vakti iyi olanlar), sokakta ise Türkçe konuşmaktaydı.[19] Türk Yahudi gençliğinin karma evliliklerle erimemesi ve Yahudi kimliğini muhafaza etmesi gayretlerinden dolayı ortaya çıkan bu ikircikli durum gençliğin Türk toplumuyla tam anlamda bütünleşmesini engellemekteydi. DP'nin azınlıklara karşı yaklaşımı olumlu olmasına rağmen yüzyıllar boyunca süre gelen "azınlık" ruh halinin birkaç yılda yok olamayacağı da gerçekti. Tek Parti döneminin "Vatandaş Türkçe Konuş" baskıları artık geride kalmıştı. Ancak 6-7 Eylül 1955 Olayları ile İslami ve milliyetçi yayınlarda yoğunlaşan antisemitizm geniş toplumla bütünleşmeye çabalayan Türk Yahudi toplumunda ters etki yaratmakta ve Türk Yahudilerinin kendi içlerine kapanmalarına yol açmaktaydı.

---

[16] Ya'akov Nitzani, "A glorious Jewish Community in its Humiliation" (İbranice), *Davar*, 1 Eylül 1955.

[17] "Turkish Jewry's Problems", *The Jewish Chronicle*, 20 Eylül 1957.

[18] Sabetay Leon, "El judaismo de Turkia no es asimilavle", *El Tiempo*, 21 Eylül 1955.

[19] Sabetay Dinar, "Notes from a visit to Turkey" (İbranice) *Ha-Po'el Ha-Ta'ir*, 9 Ekim 1951, s.19-20.

f) İsrail Devleti ve Türk Siyaset Hayatı ile Bağlar

Gazeteci Avram Benaroya'ya göre "iyi yurttaş" olmanın koşulları sadece vergi ödeme, askere gitme, milli bağış ve yardım kampanyalarına katılmaktan ibaret değildi. Benaroya'ya göre Yahudiler, kökleri CHP'nin Tek Parti döneminde azınlıkları dışlama siyasetine uzanan ve âdeta bir yaşam felsefesi haline getirilen, "nemelazımcılık" tavrını bir yana bırakıp ülkenin siyasi, kültürel, iktisadi ve entelektüel faaliyetlerine katılmaları şarttı.[20] Tek Parti dönemindeki Türkleştirme siyasetinin önemli ideologlarından, *Türkleştirme* (1928), *Kemalizm* (1936) ve *Türk Ruhu* (1944) kitaplarının yazarı Munis Tekinalp de aynı görüşteydi.[21] Ancak bu görüşün Türk Yahudi toplumu içinde pek fazla bir taraftar bulmadığı açıktı. DP'den seçilen Yahudi milletvekilleri, çalışkanlığı ve parlak zekâsıyla ön plana çıkan İstanbul milletvekili Salamon Adato hariç olmak üzere, azınlıkların TBMM'de temsil edilmelerini isteyen DP'nin arzusu gereği siyasete zoraki atılmış ve tepeden inme bir usulle aday listelerinin en başına yerleştirilmiş ve milletvekili seçilmişlerdi. Dolayısıyla herhangi bir siyasi deneyimi ve siyasi ihtirası olmayan azınlık milletvekillerinin TBMM'deki işlevleri simgesel anlamda bir temsilden ibaretti. Türk siyasi seçkinlerini incelemiş olan Prof. Frederic W. Frey'e göre gayrimüslim milletvekilleri azınlıkların TBMM'deki göstermelik temsilcileri olmaktan öteye bir işleve sahip değillerdi. Bu durumun değişmesi için din farklılığının Türk toplumu içinde taşıdığı öneminin ve gücünün azalması lazımdı.[22]

g) Türk Yahudi Toplumu ve Siyonizm

Yeni kurulan İsrail Devleti'ne göç etmeyen Türk Yahudilerinin bu kararı tamamen Türkleştikleri, İsrail Devleti ve Yahudi kültürü ile hiçbir duygusal bağları kalmadığı anlamını taşımamaktaydı. Tam aksine İsrail Dışişleri Bakanlığı Türkiye Masası Amiri Sabetay

---

[20] A.Benaroya, "Démocratisons-nous", *L'Etoile Du Levant*, 22 Şubat 1952 / A. Benaroya, "Secouons-nous!", *L'Etoile Du Levant*, 27 Haziran 1952 / A.Benaroya, "Devoirs civiques", *L'Etoile Du Levant*, 9 Ekim 1953.

[21] "M.Tekinalp (Moise Cohen) s'explique", *L'Etoile Du Levant*, 28 Ocak 1955.

[22] Frederic W. Frey, *The Turkish Political Elite*, The M.I.T. Press, Mass., 1965, s. 146.

Dinar'a göre Siyonizm "Türk Yahudi gençliğini birleştiren ve birbirine yapıştıran tek fikir" idi.[23] *L'Etoile Du Levant* gazetesinde yayınlanan bir açık mektupta da gerek Yahudi ve gerekse Türk çevrelerinde Türk vatandaşlığı ile militan siyonist heyecanın birbirleriyle uyuşmaz nitelikler olduğuna dair yaygın bir kanaatin mevcut olduğuna dikkat çekildikten sonra böyle bir uyuşmazlığın geçmişte kaldığı ve artık geçerli olmadığı belirtmekteydi.[24] DP hükümetinin siyonizme bakışı konusunda arşiv belgelerinde mevcut bilgiler çelişkilidir. *Sohnut*'un İstanbul'daki görevlisine göre Türk Yahudilerinin "hükümetin siyonist faaliyetlerde bulunmayı yasakladığı"na dair beyanları oldukça abartılıydı. Aynı görevliye göre hükümet *Sohnut*'un İstanbul'da resmî bir büro açmasına bile hazırdı ancak Türkiye'nin 24 Şubat 1955 tarihinde Irak ile imzaladığı Bağdat Paktı Antlaşması'ndan sonra bu olumlu tavrın değişme ihtimali mevcuttu. Ellili yıllarda *Ne'emanei Zion, Kadima Zion* ve *Irgoun Tsioni B'Kouchta* gibi gayri resmi gruplarda gizlice sürdürülen faaliyetlerle İstanbullu Yahudi gençlere bir siyonist kültür ve kimlik aşılanmaya çalışılmaktaydı.[25] KKL adına bağış toplamak için İstanbul'a gelen Jacob Klausner'e göre İstanbullu Yahudilerin zihninde "İsrail" oldukça muğlak ve karışık bir kavramdı. Bu nedenle uzun zaman sürecek propaganda faaliyetlerine ve eğitim çalışmalarına gerek vardı.[26] Bu eğitim ve propaganda çalışmaları az da olsa semeresini verecek ve Türk Yahudilerinden İsrail Devleti için bağış toplanabilecekti.[27] Ancak Türk Yahudilerinin ezici çoğunluğu siyonizme son derece mesafeli durmaya devam edecekti. Bu mesafeli duruş İstanbul'da yayımlanan *La Vera Luz* gazetesini rahatsız edecek,

---

[23] CZA, C3/1348 sayılı dosya, L. Bernstein'in Dr. Gerhard Riegner'e yazdığı 9 Ekim 1951 tarihli mektup.

[24] L.L, "Sionisme", *L'Etoile Du Levant*, 16 Haziran 1950.

[25] İDA, Yitzhak Ben Zvi Evrakları, dosya 1916/17-P, Naftali Ben Menahem'in Türkiye ve İran gezisi raporu (18 Şubat-27 Mart 1955); İDA, 254/11 sayılı dosya, İstanbul'daki İsrail Başkonsolosluğu'nun 1 Ekim 1964 - 10 Mayıs 1965 tarihleri arasındaki faaliyet raporu.

[26] CZA, KKL5/19393 sayılı dosya, 11 Ağustos 1952 tarihli mektup.

[27] CZA, KKL5/19394, 2 Aralık 1952 tarihli mektup.

gazete diasporadaki Yahudi cemaatlerinin Theodor Herzl'in ellinci ölüm yıldönümünü kutladıklarına dikkati çekerek Türk Yahudi cemaatinin bir kutlama yapmamasını eleştirecekti.[28] İsrail Devleti'nin Ankara Büyükelçiliği'nce düzenlenen bir diğer rapora göre Türk hükümeti ülkedeki diğer dinî veya etnik gruplara emsal oluşturmamak amacıyla gençlere bir Yahudi kimliği ve kültürünü yerleştirmeyi amaçlayan siyonist faaliyetlere resmen izin vermemekteydi. Bu ikircikli durumdan dolayı gençler hem "Yahudi", hem de "Türk" kimliklerini rahat ve serbest bir şekilde yaşayamamaktaydılar. Ancak resmî merciler gizli olarak sürdürülen siyonist faaliyetlerinden haberdar olup alenî bir şekilde yapılmadıkları sürece bunlara göz yummaktaydı.[29] Bu yarı resmî, yarı yasal, yarı gizli durum Türk Yahudi toplumuna gözaltında olduğu hissini vermekte ve kendi içine daha da kapanmasına yol açmaktaydı. Ellili yıllarda Türk Yahudilerini İsrail'e göç etmeye teşvik etme ve İsrail Devleti için bağış toplama amacıyla İstanbul ve İzmir cemaatlerini ziyaret eden İsrailli sivil toplum kuruluşları temsilcilerine göre Türk Yahudi toplumu siyonist faaliyetler düzenlediğini ve uluslararası Yahudi kuruluşlarıyla temasta bulunduğunu açık bir şekilde belli etmekten son derece çekinmekteydi. Bu, kimi gözlemciye göre, "abartılmış bir korku"ydu.[30] 1956–1960 yılları arasında İsrail'in İstanbul Başkonsolosu olarak görev yapan Mordehai Arbell'in gözlemi de aynı idi. Arbell ve eşine göre İstanbul'da görevli oldukları sırada tanımış oldukları Yahudiler devamlı korku içinde yaşamakta, siyasete bulaşmak istememekteydiler. Varlık Vergisi'nin hatırası halen canlıydı. Türkler ile Yahudiler arasında sosyal ilişkiler mevcut değildi.[31]

---

[28] CZA, dosya C2/12049, Nathan Hayat, *Le Judaisme Turc d'Aujourd'hui Etude Sur Son Etat Culturel*, Eylül 1954, s. 12-13.

[29] İDA, dosya 2397/24 (151), Ankara'daki İsrail Büyükelçiliği'nden gönderilen 13 Mayıs 1953 tarihli mektup / CZA, KH4/B 1971 dosya, 27 Eylül 1950 tarih, "İstanbul" başlıklı ve 10 Ekim 1950 tarih, "İzmir" başlıklı belgeler.

[30] CZA, KH4/B/1971 sayılı dosya, 30 Ekim 1950 tarih "İzmir" başlıklı rapor, s. 8 / AJJDC Arşivi, A/R 45/46 dosya 1216, S. Shindell'in 14 Nisan 1958 tarihli raporu, s. 14.

[31] Mordehai Arbell ile görüşme, Tel Aviv, 30 Ekim 2004.

2) ALTMIŞLI YILLAR

a) Türkleşme Meselesi

Altmışlı yıllarda Türk Yahudilerinin kimlik sorunu halen devam etmekteydi. Türk toplumu ile bütünleşme halen gerçekleşmemişti. Bir gözlemci bu durumu şöyle tasvir etmekte:

> Yahudi azınlıkla mahalli halk arasında münasebetler soğuk ve süreklilik arz etmiyor. İslâm dinine bağlı Türk halkı Yahudileri yabancı ve [Türkiye'ye] düşman bir unsur olarak görüyor. Yahudi her zaman tenkitlere ve antisemit davranışlara maruz kalıyor. Yahudiler ortalamanın üzerinde bir gelir sahibi olmaları nedeniyle halkın çoğunluğunu oluşturan muhtaç durumdaki kesimin dikkatini çekmekteler. Türkiyeli Yahudi dininden ötürü İsrail Devleti'yle özdeşleştirilmemesini istemesine rağmen İsrail'in bir askerî harekâtı burada bir antisemit kampanyanın başlamasına neden oluyor. Halkın çoğunluğunun Yahudilere karşı takındığı bu menfi tavır nedeniyle Yahudiler sosyal anlamda tecrit edilmiş durumdalar. Müslümanlar ile Yahudiler arasında beşerî münasebetler neredeyse mevcut değil. Var olan münasebetler esas itibariyle ticari. [32]

Dönemin bir Yahudi gençlik lideri de yıllar sonra aynı durumu teyit edecekti:

> O zamanlar, Arkadaşlık Yurdu Kulübü'ne 'Vedre'[33] konuşmacı getirmek doğru sayılmazdı. Bir gün [*Milliyet* gazetesi dış politika yazarı] Sami Kohen'i davet ettik ve o da farkında olmadan Çetin Altan, Halit Kıvanç ve birkaç gazeteci dostunu getirdi. Sami Kohen'in konuşma[sının] sonrası[nda] ortaya çıkan soru seansı o kadar ilginçti ki, özellikle Çetin Altan bir türlü böyle nitelikli gençlerin olabileceğine inanmadığını söyledi ve mutlaka kendisinin de konuşmacı olarak gel-

---

[32] David Ahi-Yaakov, "Al Yahadut Turkiya Ka-Yom" (Günümüzde Türkiye Yahudileri), (İbranice), *Gesher*, 4 (61), Aralık 1969, s.78-84.

[33] *Ladino* dilinde "yeşil" anlamını taşır. Yahudi popüler kültüründe İslâm dinine mensup Türkleri tarif etmek için kullanılır. Arkadaşlık Yurdu Kulübü üniversite çağındaki Yahudi gençliğin üye olduğu bir kulüptü.

mek istediğini belirtti. Çok nazik ve diplomatik şekilde reddettik. Ama yıllar sonra bunun hata olduğunu da anladım.[34]

B'nai B'rith International'ın bir yöneticisi 1961 yılında Türkiye'yi ziyaretinden sonra düzenlediği raporda Türk Yahudilerinin Türk kültürünü özümsememiş olup kendilerini "Türkiye'ye ait" hissetmediklerini yazacaktı. Aynı gözlemciye göre genç kuşak Türkçe konuşmasına rağmen daha yaşlı kuşak evde ve sosyal ortamlarda *Ladino* veya Fransızca, ticari ilişkilerinde ise kötü şiveli bir Türkçe konuşmaktaydı. İstanbul Yahudileri otuzlu, kırklı yıllarda olduğu gibi şehrin belli semtlerde yoğunlaşmış bir şekilde yaşamamalarına rağmen komşularıyla sosyal ilişkiler geliştirmemişlerdi. Bu ruh hali Rum ve Ermeni toplumları için de geçerliydi. Milliyetçi ve İslamcı akımların yükselmesi bu ruh halinin daha da kökleşmesine yol açmakta ve Yahudilerde "yabancılık" duygusunu arttırmaktaydı. Ebeveynler, fakir veya zengin olsun, çocuklarının artık bir gelecek görmedikleri Türkiye'de büyümelerini istememekteydiler. Gençler geleceklerini İsrail'de veya Batı Avrupa ülkelerinde aramaktaydılar.[35]

İsrailli bir gözlemciye göre yüzyılın başında Galata ve çevresinde yaşayan sayıca önemli Yahudi nüfusu dikkate alınarak 1915 yılında bu semtte kurulan Musevi Lisesi İstanbullu Yahudilerin toplumsal, kültürel ve iktisadi durumlarının yükselmesiyle birlikte düşük sosyo-ekonomik sınıfa mensup çocukların eğitim gördükleri bir okul haline gelmişti. Sosyo-ekonomik düzeyleri yükselen ailelerin ellili ve altmışlı yılların nezih semtleri olan Taksim, Teşvikiye, Nişantaşı, Osmanbey, Şişli gibi semtlere taşınmalarıyla birlikte bu ailelerin çocukları artık yabancı dilde eğitim yapan özel okullarda eğitim görmekteydiler.[36] Bu gençlerin Yahudi kültürün-

---

[34] Asil Sami Aji'nin 5 Nisan 2002 tarihli yazısı.

[35] B'nai B'rith International Arşivi, Orient Former District XI, Kutu 38, "Turkey 139", William Korey'in 14 Şubat 1961 tarih, "Report of Field Trip to Turkey January 25-February 1" başlıklı raporu, s. 2.

[36] Bu okullar şunlardır: Fransızca eğitim veren Saint Benoit, Saint Joseph, Saint Michel, Sainte Pulcherie, Notre Dame de Sion, İngilizce eğitim veren Robert Kolej, Üsküdar Amerikan Kız Koleji, Işık Lisesi ve Şişli Terakki Lisesi.

den mahrum kalmamaları için kurulan dernekler ise önemli bir işlev görmeye başlamışlardı. Yahudi gençliğinin neredeyse tamamı bu derneklere üyeydi. Türkiye'de yaşayan her Yahudi'nin İsrail'de yaşayan bir yakını veya arkadaşı vardı. *Kol Israel* radyosunun *Ladino* ve Fransızca dilindeki yayınları Türk Yahudilerinin İsrail Devleti ile olan bağlarını muhafaza etmeleri açısından faydalıydı. Milliyetçiliğin ve İslamcı hareketin yükselmesi Türk Yahudilerinin kendilerini güvende hissetmemelerine yol açtığından "ortamın daha da kötüleşmesi halinde İsrail'e göç etmek" bir ihtimal olarak herkesin zihninin bir köşesindeydi.[37] *Sohnut* eski İstanbullu gazeteci Sabetay Leon'u Türkiye'de kalan Yahudilerin de İsrail'e göç etmelerini sağlaması için görevlendirecek, bu maksatla 1968 yılında İstanbul'a gelen Leon'un çabaları sonucunda bin aile göç edecekti.[38]

b) İsrail Devleti ve Siyonizmle Bağlar

Türk Yahudileri Türkiye Cumhuriyeti'ne olan bağlılıklarını göstermek için aşırı bir gayret sarf etmekte, siyasi partileri, hükümeti ve Devlet'i eleştirmelerinin Türkiye'ye sadakat duygusu beslemedikleri şeklinde anlaşılacağı endişesiyle de siyasi içerikli herhangi bir eleştiri yapmaktan kaçınmaktaydılar. Ancak bütün bunlara rağmen milliyetçi ve İslamcı camia Türk Yahudilerini daima "sakınılacak ve Türkiye Cumhuriyeti'ne sadakati kuşkulu bir topluluk" olarak görmekte ısrarlıydı. Türk Yahudilerinin Türk toplumunun ortalamasına göre daha yüksek bir gelir düzeyine sahip olmaları ise imrenme ve kıskançlık duyguları yaratmakta,[39] İsrail Devleti ile olan ilişkiler ise ikircikli bir durumda devam etmekteydi. Bu ikircikli tavrın anlamlı örneklerinden biri Dünya Siyonist Kongresi'ne davet edilen Türk Yahudi liderlerdi. Liderler İsrail Devleti ile özdeşleşmemek için kongreye gözlemci olarak katılma-

---

37 David Ahi-Yaakov, "Al Yahadut Turkiya Ka-Yom" (Günümüzde Türkiye Yahudileri), (İbranice), *Gesher*, 4 (61), Aralık 1969, s.78-84.

38 Eli Shaul, *Folklor de Los Judios de Turkia*, The Isis Press, İstanbul, 1994, s.133.

39 David Ahi-Yaakov, "Al Yahadut Turkiya Ka-Yom" (Günümüzde Türkiye Yahudileri), (İbranice), *Gesher*, 4 (61), Aralık 1969, s.78-84.

yı tercih edecek, ancak bunu yaparken de adlarının tutanaklarda yer almamasını şart koşacaklardı.[40]

c) Haham Nesim Behar'ın İhbar Edilmesi

Altmışlı yılların en ilginç olayı birçok dinî eserin yazarı ve *Mahazeke Torah* Hocası Haham Nesim Behar'ın İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nde sorguya çekilmesiydi. 1964 yılında İsrail Başkonsolosluğu tarafından hazırlanan bir rapora göre alt ve orta sınıf Yahudi ailelerin yaşadıkları Galata semtindeki Knesset İsrael Sinagogu'nu eğitim mekânı olarak kullanan *Mahazeke Torah*'da yediyüz genç eğitim görmekte, derslerde Tevrat'ın yanı sıra Yahudi kültürü de öğretilmekteydi.[41] Behar'ın gençlere muhafazakâr bir dinî eğitim vermesi, Batılı ve liberal bir eğitimden yana olan cemaat liderleri ile bazı aileleri rahatsız etmişti. Behar'ın bu faaliyetlerinin dinî eğitimi yasaklayan kanunlara aykırı olmasından endişe eden liderler İstanbul Emniyet Müdürlüğü Birinci Şube Müdürlüğü'nü bu faaliyetlerinden haberdar edeceklerdi. 1969 yılında İsrail'e göç eden Nesim Behar yıllar sonra bu olayı şöyle anlatacaktı:

> Aralarında Hahambaşı Umumi Kâtibi Haham David Asseo'da bulunan cemaat idaresi dinî eğitim faaliyetlerimle ilgili bilgileri polise "aktardıktan" sonra 1960 yılının Nisan ayının sonunda Birinci Şube'de üç saat boyunca sorgulandım. Poliste sorgulandıktan sonra David Asseo Cismani Meclis Reisi İsrael Menase başkanlığında bir toplantı düzenledi. Asseo *Mahazeke Tora* faaliyetlerinin cemaat için risk teşkil ettiğini belirterek yeni bir idare heyetinin seçilmesini teklif etti. Aynı zamanda polis tarafından sorgulamamdan ötürü kamu düzenine bir tehdit teşkil ettiğimi ve bu sebepten ötürü sinagoğa girmemin yasaklanmasını istedi. Ben masaya yumruğumu vurdum ve Asseo'ya bağırdım: "Böyle bir şey olmayacak! Hepinizin cehenneme kadar yolu var! Sizler şayet şu anda görevdeyseniz [*Mahazeke Torah*'daki] faaliyetlerimden dolayıdır." Bu büyük bir karışıklığa yol açtı. 87 yaşında-

---

[40] CZA, dosya S5/11473, *Neemanei Zion*'un Zvi Lurie'ye gönderdiği 6 Ocak 1960 tarihli mektup.

[41] İDA, dosya 254/11, İstanbul'daki İsrail Başkonsolosluğu'nun 1 Ekim 1964 - 10 Mayıs 1965 tarihli faaliyet raporu.

ki Hahambaşı [Rafael] Saban'a durumu izah ettim. Saban *Mahazeke Torah*'daki görevi bırakmamam için rica etti. İki hafta sonra askerî darbe oldu. Birinci Şube Amiri tutuklandı. Aleyhimdeki rapor da bir yere kaldırıldı. Faaliyetlerime gene devam ettim.[42]

İbraniceye vakıf bir Yahudi gencinin bu lisana vakıf olmayan bir başka gence kıyasla daha siyonist olması ihtimali büyüktü. Böylesi bir ihtimalin gerçekleşmesi halinde ise Türk yurttaşlarının Türkiye Cumhuriyeti'nden başka herhangi bir devlete karşı sevgi duyguları beslemelerini kabul etmeyen müesses nizam ile halkın Türk Yahudilerini çifte sadakat ile suçlayacakları kesindi. Dönemin bir tanığına göre işte bu nedenle ne Nesim Behar'ın, ne de liderlerin gençlere İbraniceyi bir dil olarak öğretmeye niyetleri yoktu. Zira İbranice öğrenmek, dini metinleri anlamaktan ziyade gençlerin Yahudi kimliklerini güçlendirmek, gençleri "İsrail" ve "Siyonizm" kavramlarıyla daha çok özdeşleştirmekle ilgisi vardı.[43]

3) YETMİŞLİ YILLAR

Türkleşme Meselesi

Yetmişli yıllarda İstanbul'da yapılan bir alan araştırmasına göre Türk Yahudi toplumu sosyo-ekonomik düzeyine uygun semtlerde yaşamakta, kentin daha fakir kesimlerini tanımamakta, kendisini Türk'ten ziyade Yahudi hissetmekte ve sadece Yahudi derneklerinde sosyal faaliyetlerde bulunmaktaydı.[44] Bu "kendini Türk hissetmeme" duygusu tek taraflı değildi. Türkiye'nin siyasi ve toplumsal elitleri de Türk Yahudilerini "Türk" olarak görmeyip onları İsrail Devleti ile özdeşleştirmeye devam etmekteydiler. İsrail Kon-

---

[42] Shaul Tuval, *The Jewish Community in İstanbul 1948-1992, A Study in Critical Economic and Social Processes*, yayınlanmamış doktora tezi, İbrani Üniversitesi, Kudüs, 1999, s.236-237.

[43] Avram Mizrahi'nin 21 Ağustos 2002 tarihli elektronik postası.

[44] Mark Glazer, *Psychological Intimacy Among the Jews of North Metropolitan Chicago and the Sephardic Jews of İstanbul, Turkey*, yayınlanmamış doktora tezi, Northwestern Üniversitesi, Illinois, 1973, s. 160, 169, 172.

solosluğu'nun bir davetine katılan resmî zevattan bir kişinin davet sonrasında karşılaştığı İstanbullu Yahudi dostlarına "geçen akşam sizin Konsolos'a rastladım..." demesi bunun anlamlı bir örneğiydi.[45]

Bu yıllarda Türkiye Hahambaşılığı'nın en önem verdiği hususlardan biri, daha önceki yıllarda da olduğu gibi, uluslararası Yahudi kuruluşlarıyla ilişkide olduğunu gizlemeye devam etmekti. Bu nedenle cemaatin ruhani ve sivil liderleri son derece temkinli davranmaktaydılar. Bunun bir örneği bütün dünyadaki Yahudi çocukların İsrail Cumhurbaşkanı Zalman Shazar'a bir Tevrat hediye etmelerini amaçlayan uluslararası bağış kampanyasıydı. Evlerin polis tarafından aranması halinde İsrail'e bağış yapıldığını kanıtlayan belgelerin bulunmasının yaratacağı güçlükleri göz önünde bulunduran Hahambaşı David Asseo yapılacak bağışlara makbuz verilmemesi şartıyla Yahudi çocukların bu kampanyaya katılmalarına izin verecekti. Türk Yahudi toplumuna ait derneklerde İsrail ve/veya Siyonizmi konu eden kültürel etkinlikler de gizlice yürütülmekteydi.[46] Türkiye Hahambaşılığı'nın bu tavrının ve tedirginliğinin haklı olup olmadığı sualine verilebilecek en iyi cevap Rum cemaatinin başından geçen bir olaydır. Yunan asıllı Amerikalıların Türkiye'de yaşayan soydaşlarının bir sorununu çözmek için Birleşik Amerika Kongresi nezdinde girişimde bulunmalarından kısa bir süre sonra İstanbul Rum Cemaati ileri gelenlerinden oluşan bir heyet bir meseleyi görüşmek üzere bir bakanı ziyaret ettiğinde bakan heyete şikâyetini Washington'daki makamlara iletmesini söyleyerek ziyaretçilerini neredeyse odasından kovmuştu.[47]

---

[45] AJC Arşivi, FAD Foreign Affairs Division, Kutu 29 İsviçre-Zaire "Turkey 1979" Paris bürosundan Nives Fox'un 17 Haziran 1977 tarihinde Morris Fine'a yazdığı mektup.

[46] Daniel J.Elazar, Harriet Pass Friedenreich, Baruch Hazan, Adina Weiss Liberless, *The Balkan Jewish Communities, Yugoslavia, Bulgaria, Greece and Turkey*, University Press of America, Lanham, Londra, 1984, s. 146, 168.

[47] AJC Arşivi, Foreign Affairs Dept. Kutu 29 İsviçre-Zaire, Turkey 1979. Abraham Karlikow'un George Gruen'e gönderdiği 16 Mart 1978 tarihli rapor.

4) 1980-2003 DÖNEMİ

a) Sosyo-Ekonomik Durum

12 Eylül darbesi sonrasındaki askerî idare ve onu takip eden ANAP iktidarı yılları Türk burjuvazisi için aynen DP döneminde olduğu gibi, "altın yıllar" olarak adlandırılabilecek bir dönemdir. Bunun en önemli nedeni 24 Ocak Kararları'nın ardından uygulanmaya başlanan serbest piyasa ekonomisi siyasetiydi. Bu yeni piyasa şartları nüfusu genç, tüketim potansiyeli yüksek bir Türkiye'de işadamlarına yüksek kârlarla bezenmiş parlak bir gelecek vaad etmekteydi. Bu nedenle 12 Eylül darbesinin ardından toplumsal huzurun özgürlüklerin kısıtlanması ve insan hakları ihlâlleri pahasına tesis edilmesi burjuvaziyi büyük ölçüde memnun etmiş ve rahatlatmıştı. 12 Eylül öncesinde silahlı çatışmaların günlük hayatın kanıksanan bir parçası haline geldiği buhranlı ortamda ticari ve/veya sınaî faaliyetlerini ve mülklerini tasfiye edip yurtdışına göç etmeyi tasarlayan Türk Yahudisi müteşebbisler ve sanayiciler piyasa ekonomisine geçiş yapılmasından dolayı artık Türkiye'yi terk etme fikrini bir yana bırakacak ve yatırım yapmaya başlayacaklardı. Nitekim *Sabah* gazetesi başyazarı Güneri Cıvaoğlu 12 Eylül darbesinden on yıl sonra yayınladığı bir başyazısında şu durum tespitinde bulunacaktı:

> Aradan sekiz yıl geçti. Museviler bile Türkiye'de mülk alıyor. Herkes kesesine göre bir konut yatırımında. Fabrikalarda, işyerlerinde huzur ve güven var. İşçi işinde, alnının terini akıtıp çalışıyor.[48]

Türk Yahudi burjuvazisinin Türkiye'de kökleşmesiyle ilgili benzeri bir gözlem resim piyasasının ünlü siması Galeri Baraz'ın sahibi Yahşi Baraz'a aitti. ANAP'ın iktidara gelmesinden sonra resim piyasasındaki gelişmeleri inceleyen yazısında Baraz şu gözlemde bulunmaktaydı:

---

[48] Güneri Cıvaoğlu, "Beyaz Türkler'den Bugüne", *Sabah*, 10 Kasım 1988.

> 1985 sonrasında sanat pazarında görülen bu ani gelişmeye Turgut Özal'ın başını çektiği liberalleşme ve dışa açılma politikalarının, ekonomide uluslararası bir anlayış ve standardı yakalama hareketinin hiç bir şekilde yadsınamayacak kadar büyük bir katkısı olduğunu da belirtmek gerek. Ayrıca özellikle vurgulanması gereken bir diğer gerçek de şudur: Yasalarda yapılan değişiklikler sonucunda toplumdaki konumuna değğin güvenlik duygusu iyice güçlenen Türkiye'deki Musevi topluluğunun da bu gelişmede ilginç ve etkili bir rolü olmuştur. Bu topluluk, İspanya'dan Türkiye'ye göç edişlerinin beşyüzüncü yılına doğru gelinirken, ilk kez bu ülkede gayri menkul edinmeye, büyük yatırımlar yapmaya, büyük binalar inşa etmeye, bu binaları resimlerle süslemeye ve daha da olumlusu sanat eserleri satın almaya başladı.[49]

Serbest piyasa ekonomisinin tüccarlara ve sanayicilere getirdiği servet ve varlık artışından Türk Yahudisi müteşebbisler de pay alacaklardı. Gerek İstanbul Sanayi Odası'nın "500 Büyük Sanayi Kuruluşu" ve gerekse *Nokta* dergisinin "En Zengin 100 Türk" listelerinde Türk Yahudisi tüccar ve sanayicilere rastlamak artık olağan bir haldi. Dolayısıyla Varlık Vergisi Kanunu'nun ayrımcı uygulamasının azınlıkların hafızasında yarattığı travma seksenli senelerden itibaren acı bir hatıra olarak geride kalacak, bu travmadan dolayı ortaya çıkan güven kaybı yerini artık güvene bırakacaktır. Ekonomik gelişmenin bir sonucu olarak gelir düzeyi yüksélen İstanbullu Yahudiler yetmişli yılların gözde semtleri olan Osmanbey, Şişli, Mecidiyeköy, Gayrettepe ve Esentepe'den, Ulus, Yeniköy, Sarıyer, İstinye, Bebek, Zekeriyaköy, Kemerburgaz gibi şehrin daha yeni ve daha müreffeh semtlerine doğru kayacaktır. Bu öyle bir hal alacaktır ki Kemerburgaz'da yaşayan 200 Yahudi ailenin ibadet ihtiyaçlarını karşılamak üzere 2006 yılında bu beldede yeni bir sinagog açılacaktır.[50]

---

[49] Yahşi Baraz, "Dünya'da ve Türkiye'de Sanat Piyasasında Son Durum", *Antik Dekor*, Eylül 1993, sayı 21, s.122-125, 125.

[50] "Kemerburgaz'da yeni bir sinagog açılıyor", *Şalom*, 20 Eylül 2006.

b) Kimlik Meselesi

Yetmişli yıllarda ülkücü sağ ve devrimci sol militanlar arasında yaşanan silahlı çatışma ortamı 12 Eylül 1980 askerî darbesi ile sona erecekti. Bu buhranlı ortamda kamusal alanda fazla görünmeden yaşamayı strateji olarak benimseyen Türk Yahudi toplumu askerî darbe sonrasındaki dönemde kimlik meselesinde bir ilerleme kaydetmeyecek, İsrail Devleti ve Siyonizm ile olan ilişkisi gene ikircikli bir durum arz etmeye devam edecektir. Sadakatsizlik suçlamasına maruz kalmak istemeyen Türk Yahudi toplumunun İsrail'e karşı duyduğu sevgiyi aleni bir şekilde ifade edememesinin en anlamlı örneğine Holokost kurbanlarını anma ve İsrail Devleti'nin kuruluşunu kutlama vesilesiyle Neve Şalom Sinagogu'nda düzenlenen törende rastlanacaktı. Bu özel günde dinî ilahiler okuyan muganni İsrail Devleti'nin millî marşı *Hatikva*'yı bir ilahi havasında okuyacaktı. "Musa dininden Türk" olduklarını beyan eden, İsrail Devleti'ne sevgi duymaya devam eden ve bunu gizlemek zorunda kalan Türk Yahudilerinin bu tavrı Türkiye'nin gerçekleriyle uyumluydu zira Türkiye'de hem "Türk", hem de "Yahudi" olmak mümkün değildi. Bir cemaat lideri bu gerçeği şöyle dile getirmekte:

> İsrail'le kendimizi açık bir şekilde özdeşleştirirsek, bir Müslüman Türk 'ne yapıyorsun? Sen Türk değilsin' diye düşünecek. Burası hem Yahudi, hem Amerikan olabileceğin, hem İsrail'e hem de Amerika'ya sevgi duyabileceğin Amerika gibi değil. [51]

Mütareke ve işgal yıllarından kimi azınlıkların İşgal Kuvvetleri'yle işbirliği yapmalarından kaynaklanan ve toplumsal hafızada köklü bir yeri olan "azınlıkların sadakatsizliği" kanaati seksenli yıllarda bir daha kendini belli edecektir. Bu hissiyatın tekrar ortaya çıkmasına 28 Aralık 1988 tarihinde kabul edilecek olan "Sabotajlara Karşı Koruma Yönetmeliği" vesile olacaktı. Yönetmeliğin "sabotaj yapabilecek kişiler" faslında yer alan kişiler arasında "memleket içindeki yerli yabancılar (Türk tebaalı) ve yabancı ırktan olanlar"

---

[51] Lisa Hostein, "Turkey's Jews: Taking the pulse of a community", *Jewish Exponent*, 23 Haziran 1989, s. 34-37, 37.

ibaresiyle azınlıklar da yer alacaklardı.[52] Aynı güvensizlik Adliye Kâtipliği sınavını kazanan ihtida etmiş bir Ermeni için de geçerliydi. Bu kişi hakkında yapılan olağan güvenlik soruşturmasında kendisinin "İslâm olmuş Ermeni vatandaşı" olduğunun anlaşılması üzerine göreve alınmayacaktı.[53]

Bütün azınlık cemaatlerinde olduğu gibi Türk Yahudi toplumu için de her dönemde en önemli meselelerinden biri "Musevi kimliğinin yok olmaması ve Türk Yahudi nüfusunun karma evlilikler sonucunda erimemesi" olduğundan Türkleşme çoğu zaman çok da hevesle benimsenen bir siyaset değildi. İşte bu nedenle Alarko Holding A.Ş. eşbaşkanı Üzeyir Garih'in öldürülmesinden sonra *Milliyet* gazetesi yazarı Metin Toker'in, "Ben Üzeyir Garih'i hep bir musevi Türk kimliğiyle gördüm, tanıdım ve izledim. Hiç şüphe etmiyorum ki, öyleydi de .- Makbul bulmadıklarım, kendilerine "Türkiyeli yahudi" gözüyle bakanlardır" satırları[54] *Şalom* gazetesi başyazarı tarafından "ayrımcı" bir ifade olarak değerlendirilecekti. Aslında Tek Parti döneminin Kemalist geleneğini temsil eden Toker'in satırları ayrımcı hiçbir ifade içermemektedir. Arzulanan Yahudilerin kendilerini "Türk" olarak tarif etmeleriydi. Dahası Toker bu arzusunu daha önce de dile getirmişti.[55] Bu dilek de bir yerde Tekin Alp'ın vaz ettiği Türkleşme hedefinin gerçekleşmesinden başka bir şey değildi. Ancak *Şalom* gazetesi başyazarının Toker'in satırlarını "ayrımcı" olarak nitelemesi[56] Türk Yahudilerinin Yahudi kimliklerini muhafaza edebilmek için tam anlamıyla Türkleşmeyi arzulamadıklarının âdeta bir itirafıydı. Bu da toplum içinde "yurttaş" olarak kabul görmeyen Türk Yahudilerinin "hayatta olmalarını 1492 yılında İspanya'dan kovulan atalarına kucak açan Osmanlı

---

[52] "Sabotajlara Karşı Koruma Yönetmeliği", *Resmî Gazete*, 28 Aralık 1988, sayı 20033, s.5-22, 16. Bu konuda bkz, Ümit Uzmay-İlter Sağırsoy, "Yerli Yabancı sabotörler...", *Nokta*, 6 Ağustos 1989, Yıl 7, Sayı 31, s. 14-16. Yönetmeliğin bu maddesi daha sonra işadamı İshak Alaton'un girişimiyle açılan bir davayla 21 Mart 1992 tarihinde iptal edildi. Kaynak: "Üç yıl sonra düzeltilen yanlışlık", *Şalom*, 6 Mayıs 1992.

[53] Ahmet Altan, "Ermeni vatandaş", *Hürriyet*, 30 Haziran 1989.

[54] Metin Toker, "Bir cinayet kurbanının anatomisi", *Milliyet*, 1 Eylül 2001.

[55] "Sergimizi izleyenler dediler ki:", *Şalom*, 21 Ekim 1998.

[56] İvo Molinas, "Makbul bulunmayan Türkiyeli Yahudiler", *Şalom*, 5 Eylül 2001.

Devleti'ne borçlu olan göçmenler" olma duygusunu, başka bir tabirle "zımmi" olma hissiyatını kimliklerinin ayrılmaz bir bileşeni haline getirdiğini göstermekte. Hahambaşı İshak Haleva'nın Hahambaşı seçildikten sonra düzenlenen İsad Töreni konuşmasındaki şu sözler bu ruh halinin bir kanıtıdır:

> Asırlardır karşılıklı güven, inanç ve ibadet serbestisi içinde birlikte yaşadığımız ve halkıyla kıvanç ve kederini paylaştığımız Türk ulusunun ve tarih içinde tüm yönetimlerinin her türlü insanı değerlerin üstündeki himayekâr tutumuna duyduğumuz şükran hislerimizi şu anda sizlerle paylaşmaktan onur duyuyorum. Eğer bugün burada, özgür iradesiyle Hahambaşısını seçecek ve onu böylesi mümtaz bir hazirun önünde is'ad edecek yoğunlukta ve nitelikte bir Musevi Cemaati varsa, bunu Türk milletinin vakur soyluluğuna ve yönetimlerinin hakseverliğine borçlu bulunduğumuzu, bugün burada bir kez daha tüm dünyaya ilan etmeyi zevkli bir görev sayıyorum.[57]

c) "Türk mü, Türkiyeli mi?" Tartışması

Doksanlı yılların ortasından itibaren yaşanan bir diğer değişim "Kürt meselesi"nin gündemi işgal etmesi ve buna önce Avrupa'da başlayan sonra da kısa sürede Türkiye'ye de sirayet eden "çokkimliklilik" ve "çokkültürlülük" tartışmalarının eklenmesiydi. Bu tartışmaların başlamasıyla birlikte iki gelişmeye tanık olunacaktı. Birincisi milliyetçi ve İslamcı kesimlerinin "Türk" kavramına yükledikleri etnik (Türk ırkı) ve dinî (Müslüman) anlamlara karşı bir tepki olarak azınlıkların kendilerini ya "Türk" yerine "Türkiyeli" veya öncelikle dinî/etnik aidiyetlerine (Rum, Ermeni, Yahudi, Süryani) göre tanımlamaya başlamalarıydı. Bu değişime paralel seyreden ikinci gelişme ise azınlıkların toplumun her kesiminde düzenlenen her tür kültürel etkinliklerin birer aktörü haline gelmeleriydi. Bunun esas nedeni AB adaylığına karşı çıkan ülkelerin itirazlarına karşı koymak için Türkiye'nin bir İslâm ülkesi olmayıp çok dinli, çok kültürlü bir toplum olduğu mesajının verilmek istenmesiydi.

---

[57] "Hahambaşı Rav İshak Haleva'nın İs'ad Töreni Konuşma Metni", *Şalom*, 25 Aralık 2002.

İkibinli yılların tartışma konularından biri "Türk" tanımına yüklenen etnik ve dinsel anlam nedeniyle "Türk" tanımının azınlıkları dışladığı, bu nedenle de bu terimin "Türkiyeli" tanımıyla ikame edilmesi gerektiği konusuydu. Bu konuda Yahudi ve Ermeni toplumlarının nasıl birbirlerine zıt tavırlara sahip olduklarını gösteren en iyi örneklerden biri İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı'nın kültür ve azınlıklardan sorumlu danışmanlık makamıydı. 27 Mart 1994 yerel seçimleri sonrasında RP İstanbul milletvekili Mukadder Başeğmez'in seçimleri kazanan İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın İstanbul'daki gayrimüslim cemaatleriyle ilişkilerini sürdürmek üzere tanınmış bir gayrimüslimin başkan danışmanı olarak görevlendirilmesinin tasarlandığını ve akla gelen ilk ismin Cefi Kamhi olduğunu belirtmesine karşılık Cefi Kamhi çağdaş ve laik bir devlette böyle bir danışmana ihtiyaç olmadığı cevabını verecekti.[58] FP'li Ali Müfit Gürtuna'nın İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı döneminde ise Ermeni sanatçı Jerry Hirimyan kültür ve azınlıklardan sorumlu danışmanlık makamına atanacak,[59] Hirimyan bu atamaya itiraz etmeyecek ve kimliğinden ötürü basının sürekli ilgisine mazhar olacaktı.[60]

Bir araştırma çerçevesinde azınlıklarla yapılan bir dizi mülakatta bir Yahudi'nin, "bu kadar yıl eşit olmak için savaş verdikten sonra kendimizin farklılıklarını ortaya çıkarıp biz sizden farklıyız demek çok anlamsız,"[61] bir diğerinin de "ya yaşadığın ülkenin milliyetçiliğini yapar, ya da milliyetçiliğini yaptığın ülkeye gidip yaşarsın, başka türlüsü olmaz"[62] demelerinden anlaşılacağı üzere,

---

[58] Şaban Sevinç, "RP'li Erdoğan'a Hıristiyan ve Musevi Danışman", *Hürriyet*, 10 Nisan 1994.

[59] "Jerry, başkan danışmanı", *Agos*, 11 Haziran 1999.

[60] Çağlar Çağatay, "Azınlıkların dert babası", *Milliyet Yaşam*, 26 Temmuz 2000 / Roşan Karakaş, "Ermeni dini liderin ahfadı, FP'li Gürtuna'nın danışmanı", *Yeni Binyıl Pazar*, 28 Mayıs 2000 / Yeşim Kasap, "Çağdaş Marko Paşa", *Radikal Cumartesi*, 29 Haziran 2002.

[61] Melin Levent Yuna, *Identity Construction: Self-Narration of Educated Turkish Jewish Young Adults*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 1999, s. 219.

[62] Melin Levent Yuna, a.g.e., s.171.

Türk Yahudilerinin kayda değer bir kısmı kendilerini "Türk" olarak tanımlamaktaydı.[63] Bu tavır azınlıklarının Türkleşmelerini ve çifte sadakate izin vermeyen müesses nizamın tavrıyla da gayet uyumluydu. Ancak bu kimlik beyanı, milliyetçi kesimin "Türk" kavramına etnik-dinsel bir anlam yüklemesine tepki olarak gelişen, "Türk" deyimini neredeyse kullanılması ayıp bir deyim haline dönüştüren ikibinli yıllarda Türk Yahudi toplumunu bir kez daha "müesses nizamla bütünleşmiş cemaat" havasına sokacaktı. Nitekim 2004 yılının Ekim ve Kasım aylarında T.C. Başbakanlık İnsan Hakları Danışma Kurulu'nun hazırladığı ve başkanlığını Prof. Dr. Baskın Oran'ın yaptığı Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar Çalışma Grubu tarafından hazırlanan raporda "Türk" kavramının "Türkiyeli" kavramı ile ikame edilmesinin teklif edilmesi üzerine gelişen tartışmada, *Agos* gazetesi dahil olmak üzere, sol ve liberal çizgideki aydınların tamamı "Türkiyeli" kavramını savunurlarken Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ve Genelkurmay Başkanı Org. Hilmi Özkök "Türkiyeli" kavramına karşı çıkacaklardı.[64] Türk Yahudileri müesses nizamın çizgisine uyumlu olarak kendilerini "Türk" olarak tanımlamalarına rağmen kimi sol görüşlü aydın Türk Yahudilerinin "yerli" olduklarını kabul etmeyecektir. Bunun en iyi örneği Prof. Dr. Baskın Oran'ın azınlıkları inceleyen kitabında yer alan Türk Yahudileriyle ilgili şu tanımlamadır:

> Diğer ikisinin aksine[65] Türkiye'deki Musevilerin büyük çoğunluğu otokton [yerli] değildir. 15. yüzyıl sonunda İspanya ve Portekiz'den kaçmak zorunda kalarak Osmanlı İmparatorluğuna göç eden

---

[63] Azınlıklarla yapılan bir dizi mülakatta kimliklerini tarif etmeleri istenen 11 Yahudi'den sadece bir tanesi kendisini "Yahudi" olarak tarif etti. Buna karşılık aynı araştırma çerçevesinde yapılan mülakatlarda 15 Ermeni deneğin tamamı kendilerini "Ermeni" olarak tarif etti. (Yahya Koçoğlu, 2001).

[64] "Türk ulusu kavramı üst kimliğimizdir", *Hürriyet*, 29 Ekim 2004 / "Anadolu etnik kaynaşmanın ayrışmayı yendiği yerdir", *Hürriyet*, 29 Ekim 2004 / "Üniter devlet tartışılmaz", *Milliyet*, 3 Kasım 2004. Raporun tam metni için bkz. Aytunç Erkin – Umut Tezerer, "Lozan'a ve Kemalist Devrim'e saldırı!", *Aydınlık*, 24 Ekim 2004, Sayı 901, s. 4-12.

[65] Burada kast edilen Rumlar ve Ermenilerdir.

Sefarad Yahudilerinden gelirler ve anadil olarak İspanyolca'nın bir kolu olan *Ladino*'yu konuşurlar. Etnik, dinsel ve dilsel farklılık arzeden bu grup göçle gelmiş olmalarından kaynaklanan bir uyum içinde devletle sürtüşmemeye özen göstermiştir ve bu yönüyle de Ermeni ve Rumlardan ayrılır. Tabii, Musevilerle devlet arasındaki bu uyumun çok önemli bir nedeni de, akraba devlet İsrail'le Türkiye arasındaki ilişkilerin hiçbir zaman kötü olmamış oluşudur; oysa Türkiye'nin Yunanistan ve sonra da Ermenistan'la ilişkileri böyle olmamıştır. [66]

Bu algılamanın oluşmasında 500.Yıl Vakfı'nın 1989 ila 1992 yılları arasında düzenlediği kutlama etkinlikleri sırasında kullandığı ve kurumsallaştırdığı lisanın büyük etkisi olduğu inkâr edilemez.

d) İş Âlemi ve Dinî Kimlikler

Ticari rekabetin söz konusu olduğu ortamlarda rakip işadamlarının dinî kimlikleri kimi zaman silah gibi de kullanılabilecekti. Bu duruma üç örnek verilebilir. İlki seksenli yılların ünlü bankacısı Erol Aksoy'dur. İnterstar Televizyonu Erol Aksoy'u eleştirirken annesinin Rum olması nedeniyle kendisine "Rum çocuğu" olarak hitap edecektir.[67] İkincisi seksenli yıllarda tavukçuluk piyasasının en büyük firmalarından olan İzmir'de kurulu Yu-Pi A.Ş.'nin sahibi Hanri Benazus'tur. Benazus'un Yahudi olması Irak pazarında kendisiyle rekabet halinde olan başka Türk şirketleri tarafından aleyhinde bir koz olarak kullanılacaktır.[68] Üçüncüsü Profilo Şirketler Grubu'dur. İran İslâm Cumhuriyeti'ne yapılacak soğutucu ihracatında Profilo Grubu ile rekabet içinde olan Arçelik yöneticileri İranlı yetkililere Profilo A.Ş. ortaklarının Yahudi olduklarını belirtip si-

---

[66] Baskın Oran, *Türkiye'de Azınlıklar: Kavramlar, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama*, TESEV, İstanbul, 2004, s. 39.

[67] Sedat Ergin, "İnterStar ekranından yayılan ırkçılık", *Hürriyet*, 4 Ekim 1993. Bu deyim basın tarafından da eleştirildi: Necati Doğru, "Rum çocuğu.. .Sırp çocuğu...Sokak çocuğu...", *Sabah*, 4 Ekim 1993 / Hasan Cemal, "Türkiye'nin gündemi...", *Sabah*, 7 Ekim 1993.

[68] "Yu-Pi'yi kim ihbar etti?", *Sabah*, 22 Mart 1987. Mehmet Sarışın, "Huzur'lu İmparator", *Sabah*, 4 Temmuz 1994 / Nesrin Şirvan, "Bir Çöküşün Dramatik Öyküsü", *Capital*, Şubat 1995, Yıl 3, Sayı 2, s. 58-61, 60.

parişin kendilerine verilmesini isteyeceklerdir. Büyükelçi Tanşuğ Bleda hatıralarında bu son olayı şöyle anlatmakta:

> İran'a 15.000 adet buzdolabı ihracı söz konusuydu. Büyük bir işti. İtalyan Zanussi ile Profilo şirketi ihaleyi almak için kıran kırana bir mücadele verirken bir diğer firmamızın İran tarafına Profilo'nun patronunun Musevi olduğunu ihbar ettiğini ve onun yerine kendilerini tercih etmelerini istediğini duydum. Gerçi İranlılarını resmî beyanlarının aksine, İsrail'le özellikle savaş malzemesi alanında yaygın bir işbirliği vardı ve gizli kaldığı sürece böyle şeylere aldırmazlardı. Ancak ihbar mektubunu da yok farz edemezlerdi. İş göz göre göre İtalyanlara gidiyordu. Derhal [Bülend] Ulusu Paşa'yı arayıp konuya acilen müdahalesini rica ettim. Ben de her düzeyde girişim yapıp Türkiye'de birçok etnik kökenden insan bulunduğunu, ancak devlete vatandaşlık bağıyla bağlı olan herkesin Türk sayıldığını izah etmeye çalışıyordum. 'Peki bize bu mealde bir yazı verir misiniz?' dediler. Hemen Profilo'nun patronunun en az benim kadar Türk olduğunu belirten bir yazı verdim. Her iki şirket yöneticilerini Ankara'ya çağıran başbakan ise miktarı yarı yarıya paylaştırıp bir uzlaşma sağlamış. Sonunda işi İtalyanlardan kaptık ama bu iki mümtaz şirket arasında bu tür yıkıcı bir rekabeti anlamakta güçlük çektim ve üzüldüm. [69]

Profilo Grubu'nun Irak'a yapacağı bir diğer ihracatta da benzeri bir olayla karşılaşacaktı. Şikâyette bulunan rakip gene bir Türk firmasıydı. Rakip Türk firması Irak'a ihracat yapan Profilo Grubu'nun ortaklarının Musevi olduklarını ihbar etmesi üzerine Irak MİT'ten konuyu soruşturmasını isteyecekti. MİT, Profilo A.Ş.'nin sahiplerinin "Musevi", sermayesini de "Musevi sermayesi" olduğunu bildirmesi üzerine Irak Devleti Profilo'yu boykot listesine alacaktı. [70]

---

[69] Tanşuğ Bleda, *Maskeli Balo*, Doğan Kitap, İstanbul, 2000, s. 129. Jak Kamhi bu ihbarı "işgüzar" bir Arçelik A.Ş. yöneticisinin yaptığını belirtecekti. Bkz. Faruk Mercan, *Boğazın Şövalyesi Üzeyir Garih'in Son Randevusu*, Zaman Kitapları, İstanbul, 2002, s. 203-204.

[70] Mehmet Turgut, *Hatıra Nev'inden Notlar*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 279-280.

e) "Çifte Sadakat" Meselesi

Müesses nizamın ve toplumun azınlıkların soydaşları ve "anavatanları" ile olan ilişkilerine karşı tutumu ikibinli yıllarda da değişmeyecektir. Çok kültürlü bir dünyada yaşanmasına, birçok Türk'ün Türk vatandaşlığının yanı sıra ikinci bir vatandaşlığa sahip olmasına rağmen Türk toplumunun ve müesses nizamın gayrimüslim yurttaşların hem Türkiye Cumhuriyeti'ne, hem de soydaşlarının yaşadıkları Yunanistan'a, Ermenistan'a veya İsrail'e sadakat, sevgi ve dayanışma duyguları beslemeleri müesses nizamın ve toplumun kabul edebileceği bir şey değildir. Hal böyle olmasına rağmen liberal ve sol görüşlü aydınların azınlıkların soydaşlarına ve "anavatanları"na karşı sevgi ve sempati duymalarına, kendilerini önce dinî/etnik kimlikleriyle, sonra "Türk" olarak tarif etmelerine ve "milliyetçi" olmalarına karşı çok fazla bir itirazları yoktur. Bu kesim böyle bir "milliyetçiliği" de mazlumiyetten doğan bir hak olarak görmektedir. Ancak bu müşfik tavrın bir istisnası vardır o da Türk Yahudileridir. "İsrail Devleti" ve "Siyonizm" kavramlarının sol ve liberal görüşlü camianın ezici çoğunluğunda "yayılmacı, sömürgeci devlet" imgesini çağrıştırması nedeniyle liberal ve sol görüşlü aydınlar Türk Yahudilerinin İsrail Devleti'ne karşı sevgi ve sempati beslemelerini kabullenememektedirler. Bu tavrın en iyi örneği *Agos* ve *Radikal İki* gazeteleri yazarı Prof.Dr. Baskın Oran'dır. İsrail Devleti'ni "ırkçı" ve "kokarca" ilan eden Prof. Dr. Baskın Oran şöyle yazmakta:

> İsrail'in rezilce eylemleri, kimi ırkçılarımızın Türkiye'deki Musevilere saldırmasını kolaylaştırıyor. Bunlar kesinlikle önlenmelidir ve artık önlenecektir. Fakat, kendi Musevilerimiz de, tepki icabı da olsa, bugün tam anlamıyla bir "Dünya Kokarcası" olan İsrail'i mazur gösterme çabalarına girebilirler. Aman ha, sakın ha! Eğriye eğri, doğruya doğru! Bizim görevimiz, kendi masum Musevilerimizi kendi ırkçılarımıza karşı korumaktır. Irkçı İsrail'i savunmak değil. [71]

Sol ve liberal görüşlü camianın bu ikircikli ve çifte standartlı tavrı kendini en çok antisemitizm karşısında takınacağı tavır ile belli edecektir.

---

[71] Baskın Oran, "Dev bir adım", ama çok dikkat!", *Agos*, 23 Temmuz 2004.

II- SOL VE LİBERAL GÖRÜŞLÜ AYDINLARIN ANTİSEMİTİZME KARŞI DUYARSIZLIĞI

a) "Demokrat Duruş" Kaygısı

Doksanlı yıllarda liberal ve sol görüşlü aydınlar camiasının en önemli kaygısı "her kesime eşit mesafede olma" veya başka bir deyimle, "demokrat" olmaktı. Bu kaygı doksanlı yıllara kadar birbirleriyle teması olmayan İslâmî görüşlü aydınlar camiası ile sol ve liberal görüşlü aydınlar arasında "birbirlerini anlama ve dinleme" konusunda bir arayışın doğmasına ve her iki kesimin birbirine yaklaşmasına yol açacaktı.[72] Başkahramanlarının Yahudiler ve/veya Dönmelerin olduğu komplo teorileriyle temayüz eden *Akit* gazetesi (halefi *Anadolu'da Vakit*) başyazarı Abdurrahman Dilipak ile Kemalist çizgideki *Cumhuriyet* gazetesi yazarı Prof. Dr. Toktamış Ateş'in el ele tutuşarak "farklılıkların birlikteliği" örneğini sergilemeleri, Fethullah Gülen'in manevi kurucusu olduğu Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı'nı ilkini 1998 yılında düzenlediği, muhafazakâr, liberal ve sol kesimlerin önde gelen isimlerinin buluştukları Abant Toplantıları bu yaklaşmanın diğer manzaralarıydı.

b) Antisemit ve Komplo Teorisyeni Yazarların Saygınlaşmaları

Sol ve liberal görüşlü camia ile İslamcı camia arasında gelişen diyalogun pek dikkate alınmayan dolaylı bir sonucu ise kimi antisemit ve/veya komplo teorisyeni köşe yazarının meşruiyet ve saygınlık kazanmasıydı. Bu gelişmeyi örneklendirmek gerekirse Abdurrahman Dilipak, Mehmed Şevket Eygi, Hüseyin Üzmez gibi köşe yazarları akla ilk gelen isimlerdir.

Marksist, ateist, sanatçı ve insan hakları savunucusu Şanar Yurdatapan *Akit* (daha sonra *Anadolu'da Vakit*) gazetesi başyazarı Abdurrahman Dilipak ile birlikte "düşünce ve ifade özgürlüğü"nü

---

[72] İslâmcı ve sol kesimin birbirlerine yakınlaşmalarının bir bilançosu için bkz. Rıfat N. Bali, *Maziyi Eşelerken*, Dünya Kitapları, İstanbul, 2006, s. 61-89.

savunan iki kitaba imza atacak,[73] ikili *The New York Times* gazetesine haber olacak,[74] kitap İngilizceye tercüme edilecek,[75] Dilipak "aydın" ve "demokrat" sıfatlarıyla anılacak,[76] *Vatan* gazetesi yazarı, eski Bayındırlık ve Ulaştırma Bakanı Erol Çevikçe kendisinden "söylediklerine içten inanan bir kişidir, efendi ve hakşinastır, gizli ve ikiyüzlü değildir" sözleriyle bahsedecek[77] ve Dilipak T.C. Başbakanlık İnsan Hakları Danışma Kurulu'na da atanacaktı.[78] Abdurrahman Dilipak'ın bir yazısında diyalog içinde olduğu sol ve Kemalist çizgideki aydınların ve üniversite öğretim üyelerinin isimlerini sıralaması ise bir yerde toplum içinde kazandığı meşruiyet ve saygınlığının ilanıydı.[79]

Milli Gazete yazarı Mehmed Şevket Eygi altmışlı yıllarda yayınladığı *Bugün* gazetesinde kaba ve bayağı bir üslûpla sürdürdüğü antisemit yayınını seksenli ve doksanlı yıllarda bilimsel bir üslûpla *Milli Gazete*'de devam ettirecekti. Eygi, doksanlı yıllardaki yazılarında klasikleşmiş antisemit temaları onlarca defa tekrarlaması-

---

[73] *Kırmızı ve Yeşil*, Aykırı Yayınları, İstanbul 2002. Her iki yazarla yapılmış bir söyleşi için bkz. Nilüfer Kas, "Karşıtlar yan yana", *Tempo*, 24-30 Ekim 2002, Sayı 43-776, s. 36-39. Dilipak – Yurdatapan ikilisinin ikinci kitabı şudur: *Ortak Payda Yeşil – Kırmızı. Kırmızı -Yeşil Denemeler*, İnkilâp Kitabevi, İstanbul, 2004. Bu kitapla ilgili bir web sitesi de mevcuttur: www.ortakpayda.org. Bu konuda yapılan bir söyleşi için bkz. Ahmet Haluk Ünal – Gülşen İşeri, "İki renk bir payda...", *Birgün*, 21 Kasım 2004. İkili Nâzım Hikmet ve Mehmet Akif Ersoy'un şiirlerini de birlikte okudu. Bkz., Elif Korap, "Nâzım görse bu ikiliye ne derdi?", *Milliyet*, 30 Temmuz 2003.

[74] Ian Fischer, "How an atheist helps protect Islamists in Turkey", *The New York Times*, 26 Kasım 2002.

[75] Şanar Yurdatapan – Abdurrahman Dilipak, *Opposites: Side by Side*, çeviren İsfendiyar Eralp, George Braziller Inc, New York, 2004.

[76] Agos, "Değişelim mi?", *Agos*, 5 Eylül 1997 /Dilipak'a bir tek *Agos* değil, merkez medya da ilgi gösteriyordu. Bkz. "Benim düşüncelerime göre insanlar düşüncelerini ifade etmekte ve inançlarını yaşamakta özgür olmalıdırlar", *Elegans*, Kış 1997, Sayı 38, s. 134-135 / Gülden Aydın, "Picasso olmak yetmedi, Lincoln'ü de ekledi", *Hürriyet Cumartesi*, 12 Mayıs 2001 / Ferzende Kaya, "Doğrucu Davut", *Öküz*, Ağustos 2001, Sayı 87, s. 28 / Ahmet Tulgar, "Dilipak ile Sağlar'ı buluşturan film", *Milliyet*, 18 Mart 2002.

[77] Erol Çevikçe, "Tanrı bilir", *Vatan*, 11 Eylül 2004.

[78] "İnsan Hakları Danışma Kurulu'na yeni atamalar", *Sabah*, 23 Kasım 2004.

[79] Abdurrahman Dilipak, "Yeşil ile Kırmızı!", *Anadolu'da Vakit*, 8 Ekim 2002.

na, "ırklar eşit değildir. Bazıları daha çalışkan, daha akıllı, daha başarılı, daha vasıflıdır" satırlarıyla ırkçılığı ve ırkların üstünlüğünü savunmasına rağmen[80] İslami kesimi lükse ve maddi değerlere düşkün olmak ve sanata önem vermemekle eleştirmesinden ötürü *Milliyet* gazetesi yazarı Taha Akyol tarafından "muhafazakâr (devrimci ya da siyasi değil) İslami kesimin saygın isimlerinden"[81], Enis Batur tarafından "bir sağ aydın"[82], *Hürriyet* gazetesi yazarı Cüneyt Ülsever tarafından "bu toprakların yetiştirdiği en derin kültür insanlarından biridir",[83] Neşe Düzel tarafından "İslami kesimin saygın ismi"[84] sıfatlarıyla anılacak, ana mecrada yer alan gazete ve dergilerin yazarları tarafından da "fikrine hürmet edilen sağduyu sahibi muhafazakâr aydın" olarak kabul görecekti.[85] *Milliyet* gazetesinin "Türkiye'nin Muhalifleri"ni konu eden ekinde görüşlerine başvurulan isimler arasında Mehmed Şevket Eygi[86] ve Abdurrahman Dilipak da yer alacaktı.[87]

1952 yılında *Vatan* gazetesi sahibi ve başyazarı Ahmet Emin Yalman'ı öldürmeye teşebbüs eden Hüseyin Üzmez bu cinayet gi-

---

[80] Mehmed Şevket Eygi, "Frenk asıllılar", *Millî Gazete*, 21 Temmuz 1999. Eygi aynı düşüncesini bir başka yazıda da tekrarladı. Bkz. "Ehliyet ve liyakat", *Millî Gazete*, 21 Haziran 2002.

[81] Taha Akyol, "Yolsuzluk, İslam, laiklik", *Milliyet*, 16 Şubat 2002.

[82] Füsun Saka, "Entelektüellik Sorgulaması", *Tempo*, 7-13 Haziran 2001, sayı 704, s. 50-52

[83] Cüneyt Ülsever, "Mehmet Şevket Eygi", *Hürriyet*, 1 Eylül 2004

[84] Neşe Düzel, "Türkler, Kürtler ve Lazlarla bu iş olmaz", *Yeni Yüzyıl*, 22 Nisan 1996.

[85] Eygi ile yapılan onca söyleşinin hiçbirisinde antisemit tavrı sorgulanmadı. (Sefa Kaplan, "Para saymaktan tesbih çekemiyorlar", *Aktüel*, 8-14 Haziran 1995, Sayı 205 / Saynur Kuruç, "Rejim, takdir-i ilahiyle çökecek!", *Aktüel*, 14-20 Aralık 1995, Sayı 232, s. 57-61/ Neşe Düzel, "Türkler, Kürtler ve Lazlarla bu iş olmaz", *Yeni Yüzyıl*, 22 Nisan 1996 / Ülkü Demirtepe, "Bakış açısı", *Akşam*, 9-11 Ağustos 1996 / Emine Çaykara, "Laik Türkiye'de Müslümanların da halifesi olabilir", *Tempo*, 11 Aralık 1996, Sayı 50, s. 64-66 / Hrant Dink, "En büyük hile, hilesizliktir", *Agos*, 4 Temmuz 1997 / Tolga Taniş, "İslam köylülerin elinde", *Hürriyet Cumartesi*, 25 Mart 2000 / Ayşe Arman, "O kadar rüküşler!", *Hürriyet Pazar*, 29 Ağustos 2004.

[86] Kadife Şahin, "Türk toplumu, köylü, varoş ve bedevi kültürü içinde", *Milliyet Business*, 16 Ocak 2005.

[87] Kadife Şahin, "Türkiye'de TSE damgalı bir laiklik anlayışı var", *Milliyet Business*, 16 Ocak 2005.

rişiminden elli yıl sonra *Akit* gazetesi yazarı olarak televizyon tartışma programlarının vazgeçilmez isimlerinden birine, sağ kesimin bir diğer "bilge insanı"na dönüşecekti. Bu örnekler çoğaltılabilir. Altmışlı yıllarda Kırklareli'nde vaiz iken halkı Yahudileri boykot etmeye teşvik eden Zekeriya Beyaz doksanlı yıllarda "sağduyulu İlahiyat Fakültesi Dekanı"na dönüşecekti. Seksenli ve doksanlı yıllarda Harun Yahya müstear adıyla masonluk ve Yahudi karşıtı yayınlar yapan Adnan Oktar ve başkanı olduğu Bilim Araştırma Vakfı ikibinli yıllarda bir yandan antisemit yayınlarına devam edecek,[88] diğer yandan ise 11 Eylül 2001 İkiz Kuleler saldırısının sonrasında antisemitizmi lanetleyecektir.[89] Benzeri ilginç bir başka değişime 1989–1992 yılları arasında 500. Yıl Vakfı'nın düzenlediği etkinliklerde yer alan müzisyen Engin Noyan ile Prof. Dr. Erdoğan Sürat'te rastlanacaktı. İslâmî kesimin güç kazandığı bir ortamda Prof. Erdoğan Sürat bir süre *Cuma* dergisi ve *Anadolu'da Vakit* gazetesinde köşe yazarı olacak, Engin Noyan ise "Kur'an eksenli" sohbetler düzenleyecek, *Anadolu'da Vakit* gazetesinde bir süre köşe yazarı olacak ve "sözü dinlenen hoca"ya dönüşecekti.[90]

c) Susurluk Kazası ve 28 Şubat MGK Kararları'nın Yarattığı Tepki

Sol ve liberal görüşlü camia ile İslâmcı camianın ortak bir zeminde buluşmalarına neden olacak en önemli etkenlerden biri 3 Kasım 1996 günü meydana gelen ve Türkiye'nin siyasi tarihine "Susurluk Kazası" olarak geçen trafik kazasıydı. Bu kaza sonucunda gün ışığına çıkan "mafya-siyasetçi-emniyet güçleri" ilişkisi, 12 Eylül sonrasında yaşanan insan hakları ihlâlleri, faili meçhul cinayetler nedeniyle zaten yıpranmış olan "Devlet" imajını daha da yıpratacaktı. 28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısında açıkla-

---

[88] http://www.harunyahya.com

[89] http://www.islamantisemitizmilanetler.com/. Adnan Oktar tutuklu bulunduğu süre zarfında, Hahambaşılığa ve gazeteci Sami Kohen'e artık antisemit olmadığını bildiren mektuplar gönderdi.

[90] Metin Yüksel, "Şovmenden fıkıhçı çıktı", *Hürriyet Pazar*, 17 Şubat 2002.

nan ve İslâmî akımın yükselişini durdurmayı hedefleyen tavsiye kararları RP-DYP koalisyon hükümetinin istifasıyla sonuçlanması ve türbanlı öğrencilerin üniversitelere girişlerinin yasaklanması ise "12 Eylül mağduru" Devlet'e muhalif sol ve liberal kesimin bu kez "28 Şubat mağduru" İslâmî kesimle "demokratikleşme ve özgürlükler için mücadele" etmek üzere ortak bir zeminde buluşacaktı. Bu nedenle 28 Şubat 1997 MGK toplantısı sonrasındaki süreçte yoğunlaşan sivil muhalefet hareketlerinde İslâmî ve sol kesimlerin önde gelen gazeteci, yazar ve aydınlarına bir arada rastlamak olağandı. Bir diğer önemli neden her iki kesimin Kemalizmi miadını doldurmuş ve çağın gerisinde kalmış bir ideoloji olarak görmelerinden ve Devlet'i, içerdiği tüm olumsuz anlamıyla birlikte, "Derin Devlet" ile özdeşleştirmelerinden ileri gelmekteydi. Bu aynı zamanda siyasal İslâm hareketinin içselleştirdiği antisemitizmin müesses nizama muhalif aydınların "demokrasi ve özgürlükler" için vermekte oldukları mücadelede "dikkati dağıtan önemsiz bir teferruat" şeklinde değerlendirilmesine de yol açacaktı. Bunun bir örneği AİHM'nin RP'nin kapatılmasına karar vermesinin ardından bir kamu hukuku doçentiyle yapılan bir söyleşidir. Bu söyleşide öğretim üyesi kapatma kararını şöyle yorumlayacaktı:

> Avrupa standardında, şiddet içermeseler bile belli düşünceler yasaktır. Meselâ ırkçı söylemler, düşünce özgürlüğünün koruması dışındadır. Irkçı düşünce Avrupa için bir karabasandır ve Batı bu hayalet düşünceden korkar. Şimdi Avrupa, ırkçı düşünceye karşı uyguladığı kriteri, bir tür yasağı, köktendinciliğe de uyguluyor.[91]

Bu yorumun ilginç ve şaşırtıcı yanı bir kamu hukuku doçentinin Avrupa'daki düşünce özgürlüğünün ırkçı söylemleri yasakladığına işaret edilmesine rağmen RP'nin antisemit söylemine hiç değinmemesiydi.

---

[91] Neşe Düzel, "Siyasal İslâm Korkuttu", *Radikal*, 6 Ağustos 2001. Söz konusu kişi İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğretim üyesi Doç.Dr. Oktay Uygun'dur.

d) Antisemitizmin Önemsenmemesinin Nedenleri

Günümüz sol ve liberal görüşlü aydınların İslâmî yayın organlarında yaygın olan antisemitizmi gözardı etmelerinin nedenlerini bulmak için yetmişli yıllara bakmak şarttır. Yetmişli yıllar devrimci sola mensup eylemcilerin Ülkü Ocakları militanlarıyla silahlı çatışmaya girdikleri yıllardı. Bu nedenle sol görüşlü aydınlar camiasının seksen sonrasında MHP ile diyalog kurması imkânsızdı. Bunun nedeni de seksen sonrasında MHP'nin sol kesimin ilke olarak karşı olduğu Türk milliyetçiliğini ideoloji olarak devam ettirmesi idi. Yetmişli yıllarda İslâmî hareketin mensupları ile herhangi bir ideolojik veya silahlı çatışma yaşamayan sol görüşlü camia bu nedenle MHP'ye karşı takındığı reddiyatçı tavrı siyasal İslâm'a karşı göstermeyecekti. Dahası 12 Eylül askerî darbesinin şiddetine en çok maruz kalan kesim devrimci sol görüşlü eylemciler ve aydınlardı. Dolayısıyla aynı kişilerin seksen sonrasında Türk Silahlı Kuvvetlerine ve Devlet'e karşı eleştirel ve muhalif bir tavır takınmaları gayet doğaldı. 28 Şubat 1997 tarihli MGK Toplantısı'nda alınan tavsiye kararları doğrultusunda başlayan yeni süreç zarfında sol görüşlü camianın önde gelen isimleri "otoriter devlet"in yeni mağdurları olarak algıladıkları İslami kesimle aynı cephede muhalefet yapmaya başlamalarından ötürü müttefiklerinin siyaset alanında ve basında sergiledikleri antisemit söylemi önemsiz bir teferruat olarak değerlendirecek, eleştirilerini MHP'ye yönetmeye devam edeceklerdi. Bu tavrın nadir istisnalarından biri bir grup insan hakları savunucusunun 2004 yılında antisemitizmi telin eden girişimleridir.[92]

Liberal ve sol görüşlü camianın antisemitizme karşı sessiz kalmasının bir diğer nedeni "İsrail Devleti" ve "Siyonizm" kavramlarının sadece sağ cenahta değil, sol camiada da çok olumsuz bir anlam taşımasıdır. Bunun farkına varabilmek için 2006 yılında cereyan eden İkinci Lübnan Savaşı sırasında sol görüşlü aydınların tavrına

---

[92] İnsan Hakları Derneği İstanbul Şubesi, "İsrail bahanesiyle Yahudilere Saldırılar teşvik ediliyor", *Birikim*, Ekim 2004, Sayı 186, s. 55 / Ayşe Günaysu, " 'Kahrolsun Şaron'un Uşakları' Bir tanıklık", *Birikim*, Ekim 2004, Sayı 186, s. 56-57 / "Antisemitizme sıfır tahammül", *Birikim*, Ekim 2004, Sayı 186, s. 58-59.

bakmak yeterlidir. İsrail Silahlı Kuvvetleri'nin 12 Temmuz 2006 tarihinde Lübnan'daki Hizbullah Kuvvetleri'ne karşı başlattığı ve 33 gün süren askerî harekâtın Türkiye'deki yansımaları 2002 yılında cereyan eden "Koruyucu Kalkan Harekâtı" sırasında Türk basınında ve aydınlar camiasında gözlemlenen tepkilere benzer ancak çok daha şiddetli düzeyde olacaktır. Protesto gösterileri önceleri sadece İslamcı çizgideki kuruluşlar tarafından düzenlenecek, daha sonraki gösterilerde aşırı sol örgütler, sendikalar, sivil toplum kuruluşları da yer alacaktır. Ancak en ilginç protesto şekli sol ve liberal görüşlü yedi aydının[93] Émile Zola'nın 1898 yılında Fransız Yahudisi Yüzbaşı Dreyfus'u savunmak için *L'Aurore* gazetesinin ilk sayfasında yayınladığı ünlü "İtham Ediyorum!" yazısından[94] esinlenerek başlattıkları[95] ve *Radikal* gazetesinin ilk sayfadan haber yaptığı[96] "İtham Ediyoruz!" başlıklı imza kampanyasıydı. ABD Başkanı George W. Bush, Britanya Başbakanı Tony Blair ve İsrail Başbakanı Ehud Olmert'i "Afganistan ve Irak'taki cürümlerinden sonra bu kez de Filistin ve Lübnan halklarına saldırdıkları için" insanlık suçu işlediklerini iddia ederek 3 Ağustos 2006 günü imzaya açılan kampanya 32094 imzaya ulaşacaktı.[97] İlerleyen günlerde *Milliyet* gazetesi yazarları Ece Temelkuran ve Can Dündar ile *Sabah* gazetesi yazarı Umur Talu gibi sol görüşlü yazarlar da, sert üslûplarından dolayı antisemitizme göz kırpan İsrail karşıtı yazılar yayınlayacaklardır.[98]

---

93 Bu kişiler şunlardır: *Radikal* gazetesi yazarları Perihan Mağden ve Yıldırım Türker, ünlü romancı Latife Tekin, Sabancı Üniversitesi öğretim üyesi Doç. Dr. Ayşe Gül Altınay, Boğaziçi Üniversitesi öğretim üyeleri Prof. Dr. Taha Parla, Doç. Dr. Zeynep Çağlayan Gambetti ve Doç. Dr. Kerem Çalışkan.

94 Yahudi asıllı Fransız Yüzbaşısı Alfred Dreyfus 1894 yılında vatana ihanet ile suçlanacak ve ömür boyu hapse mahkûm edilecekti. Emile Zorla 13 Ocak 1898 günü *L'Aurore* gazetesinde Fransa Cumhurbaşkanı Félix Faure'a hitaben "J'accuse" (itham ediyorum) başlıklı bir açık mektup yayınlayacak ve Dreyfus'un haksız yere mahkûm edildiğini belirtecekti.

95 "Bush, Blair ve Olmert'i İtham Ediyoruz", www.bianet.org, 4 Ağustos 2006.

96 *Radikal*, 9 Ağustos 2006.

97 "Bush ve Olmert'i 32 bin 94 kişi itham etti", 18 Ağustos 2006, www.bianet.org/bianet/kategori/bianet/83921/bush-ve-olmerti-32-bin-94-kisi-itham-etti

98 Laurent Mallet, "La Crise Libanaise Vue de Turquie", *Hérodote*, 2007/1, Sayı 124, s. 51-68.

Bir yandan İsrail'e karşı sempati veya empati sergileyen yazıların yazarına kaçınılmaz bir şekilde getireceği "Yahudi basını", "Siyonist" veya "Yahudi muhibbi"[99] suçlamalarıyla karşı karşıya kalmamak, diğer yandan ideolojik olarak İsrail ve Siyonizme karşı olmaları nedeniyle gazeteciler ve aydınlar antisemit propaganda karşısında sessiz kalmayı tercih edeceklerdir. Sol ve liberal görüşlü camia son yıllarda yaygınlaşan antisemitizm ve "yabancı" olarak algılanan azınlıklara karşı hissedilen yabancı düşmanlığına rağmen bu meselenin sadece "Ermeni düşmanlığı" yanını algılayacaktır. Böyle bir algılamanın en ilginç örnekleri edebiyat âleminin ünlü isimlerinden Murathan Mungan ve Orhan Pamuk ile *Radikal* gazetesi yazarı Prof. Dr. Murat Belge'dir. Mungan bir mülakatta Türk toplumunda mevcut olan "düşmanlık yapmadan düşman olma meselesi"ne atıfta bulunduğunda "Birilerinin de çıkıp bu ülkede 'Ben Ermenilerin düşmanıyım' demesini istiyorum. Ya da 'eşcinsellerden sahiden nefret ediyorum'. Ama kimse demiyor" sözleriyle bazı çevrelerde Ermenilere ve eşcinsellere karşı duyulan husumete atıfta bulunacak ancak antisemitizme değinmeyecekti.[100] Benzer bir şekilde Murat Belge de İsrail Silahlı Kuvvetleri'nin 2002 yılının Nisan ayında Filistin'e karşı başlattığı "Koruyucu Kalkan Harekâtı"nın İslâmî kesimin vicdanında yarattığı tepkinin antisemit tezahürlere yol açması karşısında hem şaşkınlığını dile getirecek, hem de Mungan'la aynı kanaati paylaşacaktı:

> Avrupa'da anti-Semitizm'i biliyorum ve anlıyorum. Orada Yahudi hemen 'öteki' haline getirilebilecek kadar 'yabancı'; aynı zamanda hemen şuracıkta, yani 'içimizdeki düşman'. İnsan saldırganlığının her kabarışında hedef belli. İğrenç bir şey ama böyle bir mekanizma çalışmış durmuş. Burada ise anti-Semitizm'in psikolojik kökenlerini anla-

---

99 *Sabah* ve *Hürriyet* gazeteleri her zaman "Yahudi basını" sıfatı ile anılacaklardı. Bunun bir nedeni de *Sabah*'ın eski sahibi Bilgin ailesinin Dönme kökenli bir aileye mensup olması ve *Hürriyet* gazetesinin kurucusu Sedat Simavi'nin de Dönme kökenli olduğu iftirasıdır. Örneğin bkz "*Sabah, Hürriyet* ve benzerleri İsrail baskısı yapacak mı?", *Yeni Şafak*, 19 Nisan 1996.

100 Ayşe Arman, "Elimi hafifçe içlerine sokup kadınların kalplerine dokundum", *Hürriyet Pazar*, 5 Mayıs 2002.

> makta güçlük çekiyorum. Türk milliyetçiliği, oluştuğu yılların etkileriyle, genel olarak 'zenofobik'tir, 'yabancı düşmanı'dır. Özel bir etnik topluluğa yönelmesi gerektiği zaman da Türkiye tarihinin kendine özgü koşullarından ötürü, yüreğinde en fazla titreşim yaratacak ad 'Yahudi'den önce 'Ermeni'dir.[101]

Murat Belge bu yazısından altı yıl sonra sol görüşlü bir grup gazeteci ve öğretim üyesinin[102] 1915 Ermeni tehciri sırasında meydana gelen katliamlar ile ilgili olarak 2008 yılının Aralık ayında başlattıkları "Ermeni kardeşlerimden özür diliyorum" imza kampanyası sırasında imza verenlere karşı yükselen tepkiler nedeniyle yazdığı bir diğer yazısında da aynı görüşü tekrarlayacaktı:

> Öyle görünüyor ki Türkiye'de "Ermeni" kelimesi kadar "tansiyon" yaratan, nabız hızlandıran, yürek çarptıran bir kelime daha yok. Her şeye rağmen, adı farklılaşmış, şu bu, yüz binin üstünde Ermeni yurttaşımız bu ülkede yaşadığı için, bu durum bana endişe veriyor. İşte Hrant örneği. Ama onunki düşünülmüş, planlanmış, uygun görülen birilerine işletilmiş bir cinayetti. Oysa daha "pogrom" mahiyetinde girişimler bile mümkün. Evet, o "düşünen ve planlayan" merkezler buraya kadar gitmek istemeyecektir –rezaletin bu derecesine! Ama kızıştırıp azdırdıkları adamların endazesi yok ki!
>
> Yıllar önce bu "Ermeni düşmanlığı"nı faşizmin ezelî "anti-siyonizmi" ile karşılaştırmıştım. Bu ikincisi de vardır bizde: birtakım adamların özellikle o alanda dükkân açıp yeni bir Yahudi tesbit etmelerinden belli. Ama daha büyük kalabalıklar çerçevesinde baktığımızda Yahudi düşmanlığı Ermeni düşmanlığının yanında solda sıfır kalır.[103]

Orhan Pamuk ise resmî ideolojinin tabulaştırdığı konulardan söz ederken "Ermeni soykırımı", 6-7 Eylül 1955 Olayları ve PKK'dan bahsedecek ancak antisemitizme hiç değinmeyecekti.[104]

---

[101] Murat Belge, "Anti-Semitizm", *Radikal*, 16 Nisan 2002.

[102] Bu isimler Prof.Dr. Baskın Oran, Prof.Dr. Ahmet İnsel, *Yenişafak* gazetesi yazarı Ali Bayramoğlu ve Doç. Dr. Cengiz Aktar'dır.

[103] Murat Belge, "Şecaat" ve "sirkat", *Taraf*, 23 Aralık 2008.

Kurucuları arasında sol ve liberal görüşlü aydınların çoğunlukta olduğu Helsinki Yurttaşlar Derneği İkinci Irak Savaşı nedeniyle medyada yükselen Yahudi, Arap ve Kürt düşmanlığı karşısında sadece Arap ve Kürt düşmanlığını kınamakla yetinecek ve antisemitizm karşısında sessiz kalacaktı.[105] Nihayet sol ve liberal görüşlü aydınlar "Ermeni soykırımı"nı inkâr eden yayınlara tepki göstermelerine karşın radikal İslâmî basında rastlanan Holokost'u inkâr eden yazılara karşısında da sessiz kalacaklardı. Bu sonuncu tavrın tek izahı liberal ve sol görüşlü aydınların "Ermeni soykırımı" meselesini Türkiye'nin bir trajedisi olarak kabul edip bu trajedinin zaten muhalif oldukları müesses nizam tarafından soykırım olarak kabul edilmemesine karşı tepki göstermeleridir.

Holokost ile tanışmayan Türk aydınlarında antisemit bir söylemin nelere yol açabileceği bilinci yerleşik değildir. Bu nedenle sol ve liberal görüşlü aydınlar ideolojisini antisemitizm ve İsrail Devleti'nin imhası üzerine inşa eden Necmettin Erbakan'ı dışlamayacak, tam aksine "fikir hürriyeti" çerçevesinde ona sahip çıkacaklardır. Necmettin Erbakan'ın bazı konuşmalarından ötürü TCK'nın 312nci maddesini ihlâl ettiği gerekçesiyle yargılanıp hüküm giymesi üzerine[106] "Düşünceye Özgürlük" kavramını en geniş şekliyle savunan bir grup sanatçı, aydın ve gazeteci bu mahkûmiyete karşı çıkacak, kendi yazılarıyla birlikte Erbakan'ın suç sayılan sözlerinin de yer aldığı *Düşünceye Özgürlük 2000* kitabını yayınlayacaktı.[107] Benzer bir şekilde Harun Yahya'nın Holokost'u inkâr eden *Soykırım Yalanı* kitabını Almanya'da dağıtan AMGT'nin neo-nazi örgütleriyle aynı ideolojiyi paylaşmakla suçlanması üzerine antisemit tezahürlerin Almanya'da ve Türkiye'de nasıl değişik tepkilere yol açtığına değinen Almanya İslâm Konseyi Başkanı Hasan Özdoğan şaşkınlığını "Biz antisemit açıklamaların Türkiye'de normal oldu-

---

[104] Yalçın Doğan, "Amaç AB üyeliği değil ki demokrasi üzümü", *Hürriyet Pazar*, 31 Ekim 2004.

[105] "Bazı Medya Organlarındaki Tehlikeli Gelişmeler Üzerine...", Helsinki Yurttaşlar Derneği, 29 Nisan 2003 tarihli basın bildirisi.

[106] Ersan Atar, "Kurtar Beni Avrupa", *Milliyet*, 26 Temmuz 2000.

[107] Semra Pelek, "Hoca'ya aydınlar sahip çıktı", *Milliyet*, 28 Temmuz 2000.

ğunu ama Almanya'da yasak olduğunu fark ettik" sözleriyle dile getirecekti.[108] Benzer bir şekilde *Anadolu'da Vakit* gazetesi yazarı Hasan Karakaya'nın Holokost'un yalan olduğunu ileri süren yazısı Türkiye'de kovuşturmaya uğramazken,[109] aynı yazı gazetenin Almanya baskısında yayınladığında Alman makamları gazetenin dağıtımını engelleyecek ve mal varlığına el koyacaklardı.[110]

III - KAMUSAL ALANDA TEMSİL (1996-2003)

1) DOKSANLI VE İKİBİNLİ YILLARIN DEĞİŞEN ORTAMI VE AZINLIKLAR

Doksanlı ve ikibinli yıllar Türk Yahudi toplumunun Türk toplumuyla bütünleşmesinin, "kapalı cemaat" görünümünden kurtulmasının ve kamusal alanda daha çok temsil edilmesinin yıllarıdır. Bu önce 1989 ila 1992 yılları arasında 500. Yıl Vakfı tarafından düzenlenen etkinlikler ile başlamış, 2001 yılında 500 Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi'nin açılması,[111] Türkiye Hahambaşılığı'nın 2001 yılından itibaren her yılın Eylül ayında İstanbul'da Yahudi kültürünün Türk toplumuna tanıtmayı amaçlayan bir Yahudi Kültürü Avrupa günü etkinliğinin düzenlemesi ile de gelişmiştir.

Doksanlı yılların ikinci yarısında toplumsal, siyasal ve kültürel alanlarda ilginç gelişmelere cereyan edecekti. "Türkiye'nin AB'ye üyeliği", "demokrasi kültürünün geliştirilmesi", "azınlıklar" tartışmaları toplumu derin bir değişikliğe uğratacaktı. Bunun yanı sıra 1994 yılında Özel Radyo ve Televizyon Yasası'nın kabul edilmesiyle birlikte televizyon ve radyo kanallarının süratle çoğalmaları, in-

---

108 Eberhard Seidel, "Gesichter des Antisemitismus", *Die Tageszeitung (TAZ)*, 9 Aralık 2000, www.taz.de.

109 Hasan Karakaya, "Hitler'in "gaz"ı da yalan, siyonistlerin "caz"ı da!", *Anadolu'da Vakit*, 30 Kasım 2004.

110 Ertuğrul Özkök, "El Ezher bile sessiz kalıyorsa", *Hürriyet*, 15 Aralık 2004 / "Almanya'da Vakit gazetesine soruşturma", *Cumhuriyet*, 16 Aralık 2004 / "Almanya'da *Vakit* gazetesine soruşturma", *Cumhuriyet*, 16 Aralık 2004.

111 Müze hakkında daha fazla bilgi için bkz: www.muze500.com

ternet teknolojisi sayesinde haber ortamının çok daha şeffaf, süratli, erişimi kolay bir şekle dönüşmesi, okurların köşe yazarları ile doğrudan ilişki kurmaları, iyi eğitimli, kentli, liberal ve sol görüşlü okurları hedefleyen ve herkesin fikrini serbestçe ifade edebileceği "yorum" sayfalarına yer veren *Yeni Yüzyıl* (1994-1999), *Yeni Binyıl* (1999-2001), *Radikal* (1996-), *Birgün* (2004-) ve *Taraf* (2007-) gazetelerinin yayın hayatına atılmaları, en ünlüsü, ilki 6 Şubat 1994 tarihinde ATV televizyon kanalında yayınlanan *Siyaset Meydanı* olan tartışma programları[112] gibi bir dizi yenilik sayesinde "suskun Türkiye" artık yerini "konuşan, tartışan çok sesli Türkiye" ye bırakacaktı. Bu gelişmelere paralel olarak azınlıkların tarihlerini eleştirel bir bakışla inceleyen telif ve çeviri birçok çalışma da yayınlanacaktı. Toplumsal ve kültürel ortamın böylesine hızlı değişimi karşısında akla gelen ilk soru azınlıkların bu değişikliklere nasıl uyum sağladıklarıdır.

a) Türk Ermeni Toplumunun Durumu

Türk Ermeni toplumu yetmişli yılların ortasından itibaren iki önemli meseleyle karşı karşıyaydı: İlki Amerikan Ermeni örgütlerinin 24 Nisan gününün "Ermeni soykırımı millî anma günü" olarak kutlanması için her yıl Birleşik Amerika Kongresi'ne sundukları karar tasarıları ile ASALA'nın yurtdışında görev yapan Türk diplomatlarını ard arda öldürmesinin Türkiye'de yarattığı gerilimdi. İkincisi ise PKK'nın terör eylemlerine başlamasıyla birlikte milliyetçi çevrelerin yaymaya çalıştıkları "PKK örgütünde Ermeniler de yer almakta" iddialarıydı.[113] Yıllar boyu devam eden ve milliyetçi kesimde Türk Ermeni toplumuna karşı yoğun bir öfke ve tepkinin gelişmesine neden olan bu iki mesele nedeniyle Türk Ermeni toplumu diğer azınlıklar gibi görünmez olmayı, kendini toplumdan tecrit ederek yaşamayı tercih etmişti. Ancak bu tavır yüzünden

---

[112] Bu program ilk kere 6 Şubat 1994 tarihinde ATV televizyon kanalında yayınlandı.

[113] Bu rahatsızlığın dile getirilişi için bkz. Mine Söğüt, "6-7 Eylül'ün ayak seslerini duyuyorum", *Tempo*, 15 Ocak 1994, s. 58-62 / Aynur Gürsoy, "Ermeni paranoyası yaratılıyor", *Milliyet*, 19 Ekim 1994 / "Ermeni cemaatinde büyük korku", *Akşam*, 27 Ekim 1994.

Amerikan Ermeni basını hem Türk Ermeni toplumunu, hem de Ermeni Patriği Şnork Kalustyan'ı ağır bir şekilde eleştirecek, Türk Ermenilerinin Türkleştikleri ve ruhlarını Türklere sattıkları ileri sürerek Patriğin istifası bile istenecekti. ASALA'nın Orly Havaalanı'ndaki THY bankosuna yaptığı silahlı saldırı sonrasında Fransa'da görülmeye başlanan Orly Davası'nda (19 Şubat–2 Mart 1985) Ermeni Patrikhanesi müşavirlerinden sanayici Dikran Kevorkyan'ın "moral tanıklık" yapması, tanıklığı sırasında "Ermenilerin Türkiye'de huzurlu bir şekilde yaşadıkları ve eski meselelerin tartışılmasını istemedikleri" şeklinde ifade vermesi de Amerikan Ermeni toplumu arasında büyük infial uyandıracaktı.[114] Ancak bu tavır oniki yıl sonra radikal bir şekilde değişecek, toplumsal ve kültürel ortamın değişmesiyle birlikte Türk Ermeni toplumunun önderleri ve aydınları bu yaşam tarzını değiştirmek için harekete geçeceklerdi.

Medya ile İlişki Kurma

Türkiye'nin AB'ye aday üye olmasıyla birlikte "demokratikleşme", "tarihi yeniden değerlendirme" ve "ikinci cumhuriyet" tartışmaları medyayı ve fikir âlemini yoğun bir şekilde meşgul etmeye başlayacaktı. Böyle bir ortamda basının ve milliyetçi çevrelerin sürekli tekrarladıkları "PKK-Ermeni işbirliği" isnatlarından bunalan Türk Ermeni toplumunun önderleri karşı karşıya kaldıkları asılsız suçlamalara cevap vermeye, medya ile yakın bir diyalog tesis etmeye karar verecek, bu amaçla bir Basın Komisyonu kuracak, basının önde gelen gazetecileriyle buluşma-tanışma toplantıları düzenlemeye başlayacaklardı. Bu Basın Komisyonu 1996 yılında Hrant Dink'in Genel Yayın Yönetmeni olacağı *Agos* gazetesine dönüşecekti.[115] *Agos*'un yayına başlaması ve Hrant Dink'in Türk meslektaşlarıyla kısa sürede samimi ve mükemmel ilişkiler kurması sa-

---

[114] G. Kazanjian, "What Happened to the Armenians Who Now Live in Turkey", *The Armenian Weekly*, 30 Haziran 1984.

[115] *Agos*'un ağırlıklı olarak Türkçe yayınlanması Türk Ermeni basınında bir ilktir. Türk Ermeni basınının diğer iki günlük gazetesi *Marmara* ve *Jamanak* Ermenice yayınlanmaktadır. Hrant Dink 19 Ocak 2007 tarihinde öldürüldü.

yesinde medya Türk Ermenilerinden sıkça söz etmeye başlayacaktı.[116] Kuruluşundan bir süre sonra Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyesi Prof. Dr. Baskın Oran ile sol görüşlü *Birgün* gazetesi yazarı Aydın Engin'in de *Agos*'un yazarları arasına katılmaları gazeteye sol camia nezdinde ayrı bir prestij kazandıracaktır. Hrant Dink'in *Agos* gazetesinin "devleti kızdırmak" pahasına olsa da muhalif bir çizgide yayın yapacağını söylemesi[117] azınlıklar arasında o ana kadar pek sık rastlanmamış bir davranıştı. Bu tavır alış ve gazetenin Türkçe ağırlıklı yayınlanması Türk Ermeni toplumunun müesses nizam ve medya camiası ile olan ilişkilerinde yeni bir sayfa açmakta olduğunun işaretiydi.

Agos'un yayın hayatına atılmasıyla birlikte Türk Ermeni toplumu liderlerinin şekillendirmeye başladıkları iletişim ve halkla ilişkiler stratejisinin amaçları şunlardı: (a) 1915 Ermeni tehciri sırasında Ermenilerin soykırıma maruz kaldıklarını doğrudan veya ima yoluyla sık sık tekrarlayarak konuyu toplumsal hafızaya mal etmek,[118] (b) Anadolu'daki Ermeni varlığının geçmişini inkâr eden çevrelere tepki olarak geçmişte Anadolu'da bir Ermeni varlığının mevcut olup bu varlığın soykırım sonucu yok olduğunu toplumsal hafızaya yerleştirmek,[119] (c) Türkiye-Ermenistan yakınlaşmasında kolaylaştırıcı ve kamuoyu oluşturucu bir işlev üstlenmek.

---

[116] Aslı Kayabal, "Agos Ermeni kültürünü tanıtacak", *Yeni Yüzyıl*, 19 Mart 1996 / Leyla Tavşanoğlu, "Ermenilerin yeni haftalık gazetesi: Agos", *Cumhuriyet*, 5 Nisan 1996 / Aysel Sağır, "Bizi başka anlatıyorlar", *Demokrasi*, 7 Ekim 1996 / Kumru Bilici, "Herkes Hrant Dink'i tanımalı", *Radikal*, 22 Şubat 1997.

[117] Zeynep Çuhacı, "Azınlıkların aynası, azınlık gazeteleri", *Yeni Yüzyıl*, 17 Ekim 1996.

[118] Türk-Ermeni Barışma Konseyi Başkanı David L. Phillips'e göre TARC'ın Ermeni üyeleri konseyi Türkiye'nin müesses nizamını oluşturan şahsiyetlere erişmek için bir vasıta olarak görmüşlerdi. Ermeni üyelere göre Türkler soykırım meselesinine kadar çok duysalar o kadar çabuk bunu bir hakikat olarak kabul edeceklerdi. Kaynak: David L. Philips, *Unsilencing The Past, Track-Two Diplomacy and Turkish Armenian Reconciliation*, Berhahn Books, New York, Oxford, 2005, s. 60.

[119] Osman Köker'in yayınladığı *100 Yıl Önce Türkiye'de Ermeniler* (Birzamanlar Yayıncılık, İstanbul, 2005) kitabı ve kitapta yer alan kartpostallardan oluşan "Sireli Yeğparis" sergisi Anadolu'daki Ermeni varlığını başarılı ve etkileyici bir şekilde göz önüne sermekte.

Hedef Kitle: Muhalif Kesim

Bu yeni iletişim stratejisinin etkilemek istediği hedef kitle, *Hürriyet* gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Ertuğrul Özkök'ün "marjinal sayılabilecek çok sınırlı sayıda bir aydın kesimi" olarak tarif ettiği[120], sol ve liberal görüşlü köşe yazarı, üniversite öğretim üyesi, sivil toplum örgütleri mensupları ve Kürt aydınlardan oluşan camiaydı. Bu camianın ortak vasfı müesses nizama muhalif olmasıydı. Etkilenmesi istenen hedef kitlenin "muhalif" konumundan ötürü aynı kitleye seslenecek halkla ilişkiler stratejisinin de 500. Yıl Vakfı ve Türkiye Hahambaşılığı'nın "olumlu" söylemine kıyasla "olumsuzluk" üzerine inşa edilmesi kaçınılmazdı. Bu "olumsuz" söylemde biteviye tekrarlanacak temalar yurtdışındaki Kürt, Yunan ve Ermeni sivil toplum kuruluşlarının Türkiye'ye yönelttikleri eleştirilerinde yer alan temaların tekrarıydı. Bunlar: a) 1915 Ermeni tehcirinde yaşanan katliamların soykırım olduğu,[121] b) gayrimüslim erkeklerin 1941 yılında nafıa askeri olarak çalıştırılmaları,[122] c) 1942 yılında kabul edilen Varlık Vergisi Kanunu'nun gayrimüslimlere karşı ayrımcı bir şekilde uygulanması,[123]

---

120 Ertuğrul Özkök, "Benim sözlerim de kriptoya girmiştir", *Hürriyet*, 2 Mart 2002.

121 Hrant Dink, "23,5 Nisan", *Agos*, 26 Nisan 1996 / Hrant Dink, "Allahtan bu Avrupa var da...", *Agos*, 25 Ekim 1996 / Yervant Özuzun, "Bir daha olmasın", *Agos*, 25 Nisan 1997 / Mıgırdiç Margosyan, "Hani insanlık", *Agos*, 25 Nisan 1997 / Kevork Aksel, "Şu sözde meselesi", *Agos*, 5 Haziran 1998 / Hrant Dink, "Ruh halimdir", *Agos*, 5 Haziran 1998 / Yervant Özuzun, "Artin Ağa'nın kahvesi buruktu o gün", *Agos*, 26 Haziran 1998 / Hrant Dink, "İsyanımın pike uçuşları", *Yeni Binyıl*, 26 Mart 2000 / Hrant Dink, "Neye karşı çıkıyoruz?", *Agos*, 3 Kasım 2000 / Hrant Dink, "Bir gün... 24 Nisan...", *Agos*, 20 Nisan 2001 / Hrant Dink, "Çocuklar zater 'barış'tır", *Yeni Binyıl*, 23 Nisan 2000 / Yervant Özuzun, "Çanakkale'de Artin Ağa'nın kahvesi buruktu", 28 Nisan 2001 http://www.hyetert.com / Hrant Dink, "Bugün 24 Nisan, hüzün doluyor insan!", *Aktüel*, 19-25 Nisan 2001, Sayı 509, s. 73-76 / Hrant Dink, "Bu topraklarda yaşamak", s. 78-80, Helsinki Yurttaşlar Derneği, *Modernleşme ve Çokkültürlülük*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001 içinde / Yervant Özuzun, "Anadolu Ermenileri ve 24 Nisan 1915", 24 Nisan 2002, www.hyetert.com. / "Anmak husumet değildir", *Agos*, 26 Nisan 2002.

122 Raffi A. Hermonn, "Vartan komutanım emrinizdeyim!", *Agos*, 29 Ağustos 1997 / Yervant Gobelyan, "Dünya Barış Günü'ne 'cuk' düşen bir demet anı", *Agos*, 12 Eylül 1997.

123 Yervant Özuzun, "Varlık Vergisi faciası" *Agos*, 1 Kasım 1996 / Rıdvan Akar, "Ayın karanlık yüzü", *Agos*, 8 Kasım 1996 / Etyen Mahçupyan, "Bitmeyen Varlık

d) 6-7 Eylül 1955 Olayları,[124] e) Ermeni cemaatine ait vakıfların sorunları idi. Bütün bu temalara ilaveten Hrant Dink değişik vesilelerle "Devlet'in azınlıkları tüketme siyaseti" uyguladığını tekrarlayacaktı.[125] Bu iletişim stratejisi sonunda *Agos* gazetesinin yayına başladığı 1996 yılından itibaren sol çizgideki *Evrensel*, Kürt okurlara hitap eden *Ülkede Özgür Gündem*, sol ve liberal görüşlü kentli okurlara hitap eden *Radikal*, *Yeni Yüzyıl*, *Yeni Binyıl* ve *Birgün* gazetelerinde Ermenilerin soykırıma maruz kaldıklarını açık veya dolaylı bir şekilde belirten, Vakıflar Kanunu'nun azınlık vakıflarına ayrımcı bir şekilde uygulanmasından dolayı Ermeni cemaatine ait

---

Vergisi ve gayri vatandaşlar", *Agos*, 18 Temmuz 1997 / Yervant Özuzun, "Yakın tarihimizdeki kara leke", *Agos*, 7 Kasım 1997 / Yervant Özuzun, "Acı bir kilometre taşı ve kültür kırımı", *Agos*, 13 Kasım 1998 / Sıran İçliateş, "Güğümler de gitti...", *Agos*, 7 Nisan 2000 / Sarkis Keşişyan, "Bugün doksan iki yaşımdayım", *Agos*, 5 Mayıs 2000 / Yervant Özuzun, "Tarihin yanlışlarını görmek, tekrarını önlemektir!", *Agos*, 17 Kasım 2000 / Yervant Özuzun, "Yakın tarihin ve günümüzün doğruları", www.hyetert.com 19 Aralık 2001 / Yervant Özuzun, "Ayrımcı uygulamalar ve sonuçları", *Radikal İki*, 18 Kasım 2002 / Yervant Özuzun, "Tamam azınlık biziz!", *Radikal İki*, 14 Kasım 2004.

124 Yervant Özuzun, "6-7 Eylül ve düşündürdükleri", *Agos*, 6 Eylül 1996 / Aret Vartanyan, "Anılarda bir gece 6 Eylül 1955", *Agos*, 5 Eylül 1997 / Yervant Özuzun, "Hikmet'i, Garbis'i, Vasil'i birbirinden ayırdılar", *Agos*, 12 Eylül 1997 / Mıgırdiç Margosyan, "6-7 Eylül Olayları...", *Yeni Yüzyıl*, 9 Eylül 1998 / M.Taner Gündöner, "Anne reçeli unuttuk", *Agos*, 11 Eylül 1998 / Mıgırdiç Margosyan, "6-7 Eylül meselesi", *Çengelli İğne*, Belge Yayınları, İstanbul, 1999, s. 164-167 / Yervant Özuzun, "Bize farklılığımızı hatırlatan olaylar", *Agos*, 8 Eylül 2000 / Yervant Gobelyan, "Ülkemi o gün batırdılar", *Agos*, 7 Eylül 2001 / Rober Koptaş, "Kazıkçı bakkal Panayot neden hüngür hüngür ağladı? Ya da 6-7 Eylül'de ne oldu?", 8 Eylül 2001, http://www.hyetert.com / Yervant Özuzun, "Lekeli bir tarih sayfası 6/7 Eylül 1955", 8 Eylül 2001, http://www.hyetert.com / Salih Kevırbıri, "6-7 Eylül", *Radikal İki*, 9 Eylül 2001.

125 Dink bunu ya "bugün bile Türkiye Ermenileri bürokrasinin bu azınlıkların azaltılması politikasının tehdidi altında yaşamını sürdürmektedir", (Hrant Dink, "Türkiye-Ermenistan Çözüm Dialogda", *Görüş*, Ağustos-Eylül 2001, sayı 48, s. 20-23, 23) veya "bu cemaatin bir tek sahici sorunu var. O da doktor Devletlu'nun azınlıkları tüketme politikasıdır", (Hrant Dink, "O ki azınlıksın (2)", *Agos*, 26 Ocak 2001) şeklinde dile getirecekti. Dink bir başka söyleşi de aynı şeyi tekrarlayacaktı. Bkz: Gül Demir, "Armenians and Turkey; Shared History", *Turkish Daily News*, 18 Eylül 2002). Dink bu görüşü TESEV'in düzenlediği bir panelde de tekrarlayacaktı. Bkz. "Çözüm bekliyoruz", *Agos*, 29 Kasım 2002.

vakıfların karşı karşıya kaldıkları sorunları dile getiren yazılara yoğun bir şekilde rastlanmaya başlanacaktı.

Türk Ermeni toplumunda rastlanacak bir diğer değişim doksanlı yıllarda çokkültürlülük kavramıyla gündeme gelen etnik kimlik bilinçlenmesiydi. Kamusal alanda söz alan Ermeni yazarlar daima "Ermeni" ve "azınlık" kimliklerini ön plana çıkaracak,[126] pozitif ayrımcılık talep edeceklerdi.[127] Bunun yanı sıra Ermeni kültür, edebiyat ve tarihi konusunda seminerlerin verilmesi,[128] Ermeni Bahriyeliler Bandosu topluluğu, Amerikalı Ermeni ut sanatçısı Richard Avedis Hagopian, Ermenistanlı duduk ustası Cıvan Gasparyan gibi sanatçıların Türkiye'de düzenledikleri konserler sayesinde de sol ve liberal görüşlü aydınlar camiasında Ermenistan ve Ermenilere karşı sempati artmaya başlanacaktı.[129] Zaman içinde Mıgırdiç Margosyan (*Evrensel*) ve Hrant Dink (*Yeni Binyıl* ve *Birgün*) ana mecranın sol ve liberal görüşlü gazetelerinde köşe yazarı olarak yer alacak ve böylece *Agos* gazetesine kıyasla nisbeten daha geniş bir kesime seslenebileceklerdi. Bu mükemmel kampanyanın hedefi bir yandan üniversite gençliği ile sol ve liberal görüşlü aydınlar camiasının Ermeni kültürünün Anadolu topraklarında doğduğunu ve 1915 yılında soykırım ile yok olduğunu idrak etmelerini, diğer yandan Türkiye'nin diplomatik ilişkileri olmadığı Ermenistan ile yakınlaşmasını sağlamaktı.

---

126 Bunun en güzel örneği *Hürriyet*'in Hrant Dink'in *L'Express* dergisine verdiği bir mülakatı "Türk Ermenisiyim gurur duyuyorum" manşetiyle (22 Nisan 2002) *Hürriyet*'de yayınlaması üzerine Dink'in cemaat içinden gelebilecek muhtemel eleştirilere karşı *Agos*'taki sütununda "Sözgelimi benim 'Türk Ermenisi' demeyeceğimi, üstüne basa basa da 'Türkiye Ermenisi' diyeceğim (....) herhalde en iyi bu köşenin müdavimleri bilir" satırlarıyla açıklama yapma zorunluluğunu hissetmesiydi. (Hrant Dink, "Ermenistan-Diaspora (7) Tepe tepe kullanın", *Agos*, 26 Nisan 2002).

127 Hrant Dink, "Pozitif ayrımcılık", *Agos*, 7 Mayıs 1999.

128 Örneğin BİLAR A.Ş.'de 4 Kasım 1996 – 30 Ocak 1997 tarihleri arasında "Ermeni Kültürü ve Tarihi" semineri verildi. ("BİLAR'da Ermeni Kültürü Seminerleri", *Agos*, 25 Ekim 1996). Türkiye ve Ortadoğu Forumu Vakfı'nın yönettiği Özgür Üniversite seminerlerinde de benzeri dersler verildi.

129 Bu olguya Tanıl Bora da dikkati çekti. Bkz. Tanıl Bora, "Polyanoğlu Polyanyan'a karşı", *Agos*, 6 Nisan 2001.

"Ermeni Soykırımı" Meselesi

Türk Ermeni toplumu seçkinlerinin dillendirmeye başladıkları bu yeni söylemde en duyarlı konu "Ermeni soykırımı" meselesiydi. *Agos* gazetesinin yayın hayatına başladığı 1996 yılına kadar "soykırım meselesi"nin gündeme geldiği her vesilede Türk Ermeni toplumu liderlerinin tavrı susmak, Türkiye Cumhuriyeti'ne olan sadakatlerini tekrarlamak, Orly Davası'nda olduğu gibi, Türkiye Cumhuriyeti lehine "moral tanıklık" yapmaktı. Ancak bu tavır doksanlı yılların ikinci yarısından itibaren değişik bir hal arz etmeye başladı.

Doksanlı yılların ikinci yarısından itibaren Türk tarih yazımının geleneksel anlatısına eleştirel yaklaşan "yeni tarihçiler"in[130] ortaya çıkmasıyla birlikte sol ve liberal görüşlü aydınlar, köşe yazarları ve az sayıda üniversite öğretim üyesi arasında tehcir sırasında yaşanan katliamların soykırım olduğu yavaş yavaş kabul görmeye başladı. Bunda Susurluk Kazası ve 28 Şubat 1997 tarihli MGK Kararları sonrasında Refah-Yol Hükümeti'nin istifa etmesinin neticesi olarak sol ve muhalif çevrelerde "Devlet" imajının yıpranması ve içerdiği olumsuz anlamıyla Derin Devlet'i çağrıştırması da etkili olacaktı. Artık liberal ve sol görüşlü aydınlar için tehcir sırasında cereyan eden olayların "Derin Devlet'in bir eylemi" olduğu konusunda kesine yakın bir kanaat oluşacaktı. Onlara göre her olayda olduğu gibi Derin Devlet Ermeni soykırımını da örtbas etmişti ve halen etmeye çalışmaktaydı. İşte bu yaklaşım nedeniyle sol ve liberal görüşlü aydınlar ile Türk Ermeni toplumu arasında sıkı bir sempati bağı oluşmaya başlayacaktı. Bu gelişmenin ilk öncü sinyali Esenyurt Belediye Başkanı Gürbüz Çapan, *Cumhuriyet* gazetesi yazarı Oral Çalışlar, *Sabah* gazetesi yazarı Cengiz Çandar, *Hürriyet* gazetesi yazarı Zeynep Atikkan ve Doç.Dr. Taner Akçam'ın 1995 yılında Erivan'daki Soykırım Anıtı'nı ziyaret etmeleriydi.[131] İkinci önemli kilometre taşı Doç.Dr. Taner Akçam'ın bilimsel yayınlarıy-

---

[130] Örneğin Doç. Dr. Halil Berktay, Doç. Dr. Taner Akçam, Prof. Dr. Ayhan Aktar.

[131] Süleyman Sarılar, Hayrettin Karateke, "Artık bu kin bitsin", *Hürriyet*, 4 Temmuz 1995 / Erhan Öztürk, "Pop çağının devrimcisi!", *Aktüel*, 13-19 Temmuz 1995, sayı 210.

dı.[132] Zaman içinde iki gelişme daha yaşanacaktı. İlki Ermenilerin soykırıma maruz kaldıkları görüşünü benimseyen Türk gazeteci, aydın ve tarihçilerin sayılarının çoğalmaya başlamasıydı. İkincisi de bunun doğal bir sonucu olarak "aydın" kabul edilebilmek ve müesses nizam ile kendileri arasında mesafe koyabilmek için aydınların ve yazarların 1915'de yaşanan kitlesel katliamların "soykırım" olduğu konusunda kanaat belirtmeleri idi. Bu havaya kapılan ve fikir değiştirenler arasında ünlü gazeteci Mehmet Ali Birand da yer alacaktı. ASALA örgütünün Türk diplomatlarını öldürdüğü seksenli yıllarda dört dilde yazılmış *Ermeni Terörü* kitabını yayınlayan Birand, ikibinli yıllarda Türklerin ve Ermenilerin karşılıklı birbirlerinden özür dilemeleri, tehciri sırasında hayatlarını kaybeden Ermeniler için de anıt inşa edilmesi gerektiğini savunacaktı.[133]

Müesses Nizam ile İlişkiler

Türk Ermeni toplumunun uygulamaya başlattığı yeni iletişim stratejisi müesses nizamın azınlık cemaatlerinden beklediği davranış biçimiyle uyumlu bir strateji değildi. Gayrimüslimlerin halen yurttaş olarak kabul görülmedikleri bir ortamda müesses nizamın Ermeni soykırımı karar tasarılarının engellenmesine yönelik faaliyetlere aktif katkıda bulunmaya hevesli olmayan bir cemaatle ilişkilerinin daha mesafeli olacağı, buna karşılık Türkiye Cumhuriyeti ile birlikte el ele vermiş, Ermeni ve Yunan sivil toplum kuruluşlarına karşı tanıtım kampanyasına girişmiş, Amerikan Yahudi kuruluşları ve İsrail Devleti ile ittifak halinde olan Türk Yahudi toplumu liderleriyle ise daha ahenkli ve sıkı ilişkiler sürdüreceği aşikârdı.

---

132 Taner Akçam, *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992 / Taner Akçam, *İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu*, İmge Kitabevi, Ankara, 2000; Taner Akçam, *Ermeni Meselesi Hallolunmuştur*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

133 Mehmet Ali Birand, "Ermeni konusunda "yap"lar ve "yapma"lar...", *Hürriyet*, 27 Nisan 2002 / Mehmet Ali Birand, "Bu mantıkla, AB ile müzakere olmaz", *Posta*, 27 Ekim 2004 / "İş adamları 'soykırım'a eğildi", http://nethaber.com/haber/arşiv/haberler/0,1106,35106_6_3492,00.html

Bu farklılığın görüldüğü birkaç örnek vardır. İlki şudur: İçişleri Bakanlığı Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin laik bir devlet olduğu, Ermeni Patrikhanesi bünyesinde danışma, idari, basın, eğitim kurulu gibi sürekli heyetlerin kurulmasının imkân dahilinde olmadığı, diğer dinî cemaatler arasında emsal teşkil edebileceği, böylece cemaatler arasında huzursuzluklara neden olabileceği gerekçesiyle 1990 yılından beri Ermeni Patrikhanesi bünyesinde bulunan Danışma Kurulu'nun mevcudiyetini daha fazla sürdürmesinin mümkün olmadığını belirtmesi üzerine Patrik Karekin II bu kurulu lağvedecekti.[134] Buna karşılık benzeri bir konuma sahip Türkiye Hahambaşılığı'na bağlı Fahri Müşavirler Heyeti ise çalışmalarına devam edecekti. İkincisi ise Türk Ermeni toplumunda "cemaat başkanı" sıfatını taşıyan bir mevkiinin Devlet tarafından ne hukuken (de jure), ne de fiilen (de facto) tanınmamasına rağmen Türk Musevi toplumunda böylesi bir mevkiinin, hukuken olmasa da, fiilen tanınmasıydı. 1998 yılında cereyan eden tartışmalı Ermeni Patriği seçimi sürecinde *Agos* gazetesi ile Ermeni toplumunun, "müesses nizama saygılı aday" Başpiskopos Şahan Sıvacıyan yerine müesses nizamın "Ermeni milliyetçisi" olarak değerlendirdiği Başpiskopos Mesrob Mutafyan'ın adaylığını desteklemeleri müesses nizam ile Ermeni cemaati arasındaki ilişkilerin gerilmesine neden olacaktı.[135] Bu durum karşısında Dışişleri eski Bakanı Coşkun Kırca, *Milliyet* gazetesi başyazarı Güneri Cıvaoğlu[136] ve *Hürriyet* gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Ertuğrul Özkök[137] Ermeni toplumunu ikaz etme gereğini göreceklerdi. Bu yazılar arasından Ermeni toplumuna hitap ederek Musevi toplumunun örnek alınması gerektiğini belirten Coşkun Kırca'nın satırları oldukça anlamlıydı:

---

[134] "Danışma Kurulu lağvedildi", *Agos*, 12 Aralık 1997. Bu karara tepki için bkz. "Anlamakta zorlanıyorum", *Agos*, 12 Aralık 1997.

[135] Mutafyan'ın "Ermeni milliyetçisi" olarak değerlendirilmesi konusunda bkz. Taha Akyol, "CHP, Kurumlar ve AKP", *Milliyet*, 28 Kasım 2002.

[136] Güneri Cıvaoğlu, "Lobi", *Milliyet*, 9 Ekim 1998.

[137] Ertuğrul Özkök, "Ermeni cemaatinin zor seçimi", *Hürriyet*, 26 Ağustos 1998.

> Kırkbin nüfuslu Ermeni cemaati içinde Devlet'e sadakat konusunda iyi niyetli ve aklı başında bir çoğunluğun varlığına inanıyorum. Rum Ortodoks ve Musevi cemaatlerinin 75 yıldır çıkarmaya yanaşmamak dirayetini gösterdikleri bir meseleyi ortaya atmakta Ermeni cemaatinin nasıl bir çıkarı olabileceğini anlamaktan âciz kalıyorum. Ermeni cemaati kendi kimliğini şu veya bu şekilde hissetmekte serbesttir. Ne var ki eğer Türk toplumuyla temelinde sağlam bir kaynaşmayı arzuluyorsa, bilmelidir ki nasıl hareket etmesi gerektiği konusunda en anlamlı örnek, Musevî cemaati tarafından veriliyor.[138]

Müesses nizamın haleti ruhiyesini yansıtan *Hürriyet* ve *Milliyet* gazetelerinin tepe yazarları ile eski bir Dışişleri Bakanı'nın ikazları azınlık cemaati liderleri için malûm olan bir gerçeğe ışık tutmaktaydı. Azınlıklar müesses nizam ile uyumlu geçinmek zorundaydılar ve bu konuda fazla bir manevra alanına sahip değillerdi. Bu mesaj Ermeni Patrikhanesi tarafından lâyıkıyla anlaşıldığını anlamak için 2002 yılını beklemek gerekecekti. 2002 yılında Avrupa Ermeni Örgütleri Forumu'nun Türk Ermenilerinin günümüzdeki durumuyla ilgili yayınladığı raporda Devlet'in Ermenilere karşı ayrımcı bir siyaset güttüğünün belirtilmesinin[139] Devlet katında yaratabileceği muhtemel tepkiyi önleme amacıyla Türkiye Ermenileri Patrikliği raporun içeriğini "haksız ve asılsız iddialar" olarak değerlendirecektir.[140] Buna benzer bir diğer olay Patrik Mesrob Mutafyan'ın eski Fransız Cumhurbaşkanı Valéry Giscard d'Estaing'in "Müslüman Türkiye'nin AB içinde yeri olmadığı"nı belirttiği demecine[141] cevaben AB ülkeleri Dışişleri Bakanları, AB Parlamenterleri, AB Komisyonu Başkanı ve genişlemeden sorumlu Komiser'e Türkiye'nin AB'ye alınması için birer mektup

---

138 Coşkun Kırca, "Ermeni Patriğinin seçimi (2)", *Yeni Yüzyıl*, 4 Eylül 1998.

139 Dr. Tessa Hofmann, *Armenians In Turkey Today, A Critical Assessment of The Situation of The Armenian Minority in The Turkish Republic*, FAAE, Belçika, Ekim 2002.

140 Türkiye Ermenileri Patrikliği'nin 17 Ekim 2002 tarih 5293 sayılı bildirisi / Sefa Kaplan, "Kötü baskı ve muamele iddialarını kınıyoruz", *Hürriyet*, 30 Ekim 2002.

141 "Pour ou Contre l'Adhésion de la Turquie à l'Union Européenne", *Le Monde*, 8 Kasım 2002.

yollaması,[142] ardından Avrupalı liderlerle temaslarda bulunmak üzere uzun bir Avrupa gezisi yapmasıdır. Patrik Mesrob Mutafyan'ın bu gayretleri *Hürriyet* gazetesi tarafından "Gelenekleri Yıkan Patrik" manşetiyle lâyıkıyla takdir edilecekti.[143]

Ermeni Patrikhanesi'nin tavrı

Bu yeni iletişim stratejisinin en hassas noktası yurtdışındaki Ermeni sivil toplum kuruluşlarının lobi faaliyetleri sonucunda Batı ülkelerinin parlamentolarına sunulan soykırım karar tasarıları karşısında Ermeni Patrikhanesi'nin takınacağı tavırdı. Patrikhane'nin resmî tavrı bu karar tasarılarına karşı çıkmak olacaktı. Fransız Milli Meclisi'nin 29 Mayıs 1998 tarihinde "Fransa 1915 Ermeni soykırımı kararını resmen tanır" hükmünü içeren kanun tasarısının parlamentoda görüşülmesini kabul etmesinin öncesi ve sonrasında birer açıklama yapan Patrik Mesrob Mutafyan "Fransa Meclisi'nin bu yersiz tavrını katiyetle tasvip etmediğini" bildirecek, tasarıyı "lüzumsuz ve zararlı bir hareket" olarak nitelendirecekti.[144] Kanun tasarısının kabul edilmesi ve Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac tarafından onaylanması, ardından bir Türk televizyonunun tartışma programına katılan Fransız parlamenterlerinin Türkiye'de yaşayan Ermenilerin ayrımcılığa maruz kaldıklarını söylemeleri üzerine Ermeni Patrikhanesi yayınlayacağı resmî bildiride "Türkiye'de yaşamlarını sürdüren Ermenilerin birey olarak ekonomik, hukuksal, sosyal ve dinî alanlarda herhangi bir sorunu söz konusu değildir. Özellikle de dinî açıdan tam bir serbestlik içinde yaşamaktadırlar" beyan edecek, bu beyanat Dışişleri Bakanı İsmail Cem tarafından takdirle karşılanacaktı.[145] Bu kararın kabul edilmesinden kısa bir süre sonra İn-

---

[142] Ferai Tınç, "Ermeni Patriği'nden Avrupa'ya mektup", *Hürriyet*, 27 Ekim 2002 / Dr. Ali Naili Kubalı, "Patrik Mesrob II...", *Yeni Asır*, 30 Ekim 2002 / Uğur Ergan, "Müslüman bir ülke AB için zenginliktir", *Hürriyet*, 12 Kasım 2002.

[143] Muammer Elveren, "Sıradışı Patrik", *Hürriyet*, 27 Kasım 2002.

[144] Aslı Kayabal, "Patrikhane'den Paris'e tavır", *Yeni Yüzyıl*, 31 Mayıs 1998 / "Türkiye Ermenileri'nden tepki", *Hürriyet*, 29 Mayıs 1998 / "Büyük infial", *Agos*, 5 Haziran 1998.

[145] "Bizim parlamentomuz Ankara'da...", *Agos*, 2 Şubat 2001.

giltere Başpiskoposu'nun Lordlar Kamarası'na benzeri bir karar tasarısı sunacağı yolunda duyumlar üzerine de Patrik Mutafyan bu duyumların gerçekleşmesi halinde Fransız Milli Meclisi'ne gösterdiği sert tepkiyi İngiliz Kilisesi'ne de göstereceğini bildirecekti.[146] 2000 yılının Eylül-Ekim aylarında Birleşik Amerika Temsilciler Meclisi'ne sunulan soykırım karar tasarısının geri çekilmesinde de Patrik Mutafyan ve Türk Ermeni toplumu ileri gelenlerinin Temsilciler Meclisi üyelerine yolladıkları mektuplar etkili olacaktı.[147] Avrupa Parlamentosu'nun 24 Nisan 2001 tarihinden "Ermeni soykırımı"nın tanınmasını kabul eden bir kararı kabul etmesi arifesinde de Türk diplomatları Patrik Mutafyan'ın bu karar tasarısına karşı çıkan bir mektubunu Parlamento üyelerine dağıtacaklardı.[148] Türkiye'nin AB'ye üye olması için tarih belirlenmesi süreci sırasında da Türkiye'nin adaylığına en çok karşı çıkan ve adaylığın kabulü için Türkiye'nin Ermeni soykırımını kabul etmesini ön şart olarak süren Fransız Ermeni sivil toplum kuruluşlarının tutumlarını değiştirmeye ikna etmek için *Agos* gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Hrant Dink, *Yeni Şafak* gazetesi yazarı Ali Bayramoğlu ve TESEV Demokratikleşme Programı Direktörü ve *Zaman* gazetesi yazarı Etyen Mahçupyan Fransız Ermeni kuruluşlarıyla fikir alışverişlerinde bulunmak üzere Fransa'ya gidecek, ancak muhataplarını ikna edemeyeceklerdi.[149]

Patrik Mesrob Mutafyan, Hrant Dink ve Etyen Mahçupyan'ın demeç ve yazıları aslında 500.Yıl Vakfı ile Amerikan Yahudi kuruluşlarının Birleşik Amerika Kongresi'ne sunulan soykırım karar tasarılarının kabul edilmelerini engellemek için icra ettikleri faaliyetlerden çok farklı değildi. Nitekim Patrikhane'nin bu tavrını lâyıkıyla takdir eden bir üniversite öğretim üyesi Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceğe dönük uygulamaya koyması gerektiği siyasetin bir parçası olarak da Ermeni cemaatine, aynen 500. Yıl Vakfı'na olduğu gibi, bir kurumsal görev yüklenmesini teklif edecektir:

---

146 Ferai Tınç, "İkinci Ermeni tasarısına Başpiskopos'un tepkisi", *Hürriyet*, 5 Temmuz 1998.

147 Güneri Cıvaoğlu, "Büyük sonuç", *Milliyet*, 21 Ekim 2000.

148 Melih Aşık, "Ermeni kararı...", *Milliyet*, 5 Mart 2002.

149 "Diaspora'ya sağduyu daveti", *Agos*, 26 Kasım 2004.

Türk Ermeni Cemaati ve Patrikhane'nin Türk hükümeti doğrultusunda yaptıkları soykırım iddialarını kınama açıklamalarının, bu yöndeki en değerli verilerden biri olduğu bilinmeli, Cumhuriyet döneminde Amerika, Kanada ve Batı Avrupa ülkelerine göçmüş olan ama hâlâ T.C. yurttaşlığı süren ve Türkiye'yi kendi yurdu olarak gören Türkiye Ermenileriyle yurtdışında kültürel etkinliklerin yolu aranmalıdır.[150]

b) Türk Yahudi Toplumunun Durumu

Hedef Kitle: Müesses Nizam

Türk Yahudi toplumu liderleri Türk Silahlı Kuvvetleri'nin 1974 yılında Kıbrıs'a askerî müdahalede bulunmasının ardından Birleşik Amerika Kongresi'nin Türkiye'ye yapılan askerî silah satışlarına ambargo uygulama kararı, her yıl Birleşik Amerika Kongresi'ne sunulan ve 24 Nisan gününün "Ermeni soykırımı anma günü" olarak kabul edilmesini isteyen karar tasarıları, IMF'den kredi temini, Türkiye'nin AB üyeliğini destekleme gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin sorunlarla karşılaştığı her vesilede bu sorunları halletmek için ellerinden gelen azami çabayı harcayarak ve de çabalarında muvaffak olarak "Türkiye'nin kara gün dostları" olduklarını kanıtlamaktaydılar.[151] Türkiye Cumhuriyeti'nin tanıtımına destek veril-

---

150 Doç. Dr. Nurşen Mazıcı, "Ermeni Sorununa İlişkin Politikalar ve Stratejiler", s.714-720, 718. Yrd. Doç. Dr. İdris Bal, *21 Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001 içinde.

151 Bu lobi faaliyetlerinden şu örnekler verilebilir: Yunan lobisinin baskısı sonucunda Türkiye'ye teslim edilmesi geciktirilen fırkateynlerin teslimi (Kemal Yurteri, "Fırkateynlerin teslimi için Yahudi lobisi gündemde", *Yeni Yüzyıl*, 13 Mayıs 1997); IMF'nin Türkiye'ye azami yardım yapması için destek verilmesi ("ABD'li Musevi'lerden Türkiye'ye IMF desteği", *Sabah*, 13 Haziran 1999); Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik krizden çıkabilmesi için Başkan Bush'a mektup gönderilmesi ("Musevi lobisinden Türkiye'ye destek", *Hürriyet*, 17 Nisan 2001); 11 Eylül 2001 tarihli İkiz Kuleler saldırısından sonra Türkiye'ye mali yardımın arttırılması için Başkan Bush'a tekrar mektup gönderilmesi ("Musevi lobisi, Bush'tan Türkiye'ye destek istedi", *Sabah*, 21 Aralık 2001); Türkiye ve İsrail ile ABD arasındaki ticaretin arttırılması için Nitelikli Sanayi Bölgeleri oluşturulması kararının Temsilciler Meclisi'nden geçmesi için destek verilmesi ("Nitelikli Bölge ABD'de Ermeni engelini aştı", *Hürriyet*, 24 Eylül 2002). Amerikan Yahudi lobisinin Türkiye'ye verdiği desteğin diğer örnekleri için bkz. Efraim İnbar, (t.y.) s. 41.

mesi Türkiye Hahambaşılığı için stratejik bir karardı. Türk Yahudi toplumu liderleri "iyi yurttaş" olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin yanında yer almaya karar vermişlerdi. İşte bu seçim ve ittifak nedeniyle 500. Yıl Vakfı'nın tanıtım kampanyasının Türkiye içindeki hedef kitlesi müesses nizamdı. Türk Yahudi toplumu liderlerinin yaptıkları bu seçimin müesses nizam ve ana mecranın gazeteleri[152] tarafından lâyıkıyla takdir edildiğinin birçok kanıtı mevcuttur. Dışişleri Bakanlığı'nın hem 500. Yıl Vakfı Başkanı Jak Kamhi'ye[153], hem de *Itahdut Yotsei Turkia be Israel*'e[154] Üstün Hizmet Ödülü vermesi, Mesut Yılmaz'ın başbakanlığı sırasında İsrail'i ziyaret eden Türk resmî heyetinde 500. Yıl Vakfı Başkanı Jak Kamhi, DTP milletvekili Cefi Kamhi ve Türk Musevi Cemaati Başkanı avukat Rıfat Saban'a yer verilmesi[155], 500. Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi'nin açılışında Başbakan Yardımcısı Mesut Yılmaz'ın sarf ettiği "Devletimizin ve toplumumuzun hoşgörü ve hürriyet anlayışına muhatap olan Türk Musevi cemaati bunu hiçbir zaman karşılıksız bırakmamıştır. Bizler de en zor dönemlerde milli meselelerimizi, yabancı ülkeler dahil, her platformda ne kadar savunduklarına defalarca şahit olduk" sözleri[156], Başbakan Tansu Çiller'in hükümeti sırasında Jak Kamhi'nin Dış Tanıtma Danışma Kurulu'na üye seçilmesi[157] ve daha sonra 16 Ağustos 2007 tarihinde Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından Devlet Üstün Hizmet Madalyası'yla ödüllendirilmesi gibi davranışlar Devlet'in "Türk Yahudi Cemaati-Amerikan Yahudi kuruluşları - *Itahdut Yotsei Turkia be Israel* - İsrail Devleti"nden oluşan ittifakın Türkiye Cumhuriyeti'ne verdiği sürekli desteği lâyıkıyla takdir ettiğinin değişik ifadeleriydi. Dahası

---

152 Tufan Türenç, "Böyle günlerdeki dostluklar unutulmaz", *Hürriyet*, 24 Aralık 2001.

153 Sam Cohen, "Businessman's Award", *The Jewish Chronicle*, 24 Mayıs 1991, s. 4. Ödül Jak Kamhi'ye 17 Mayıs 1991 tarihinde verildi. (Jak Kamhi'nin 2 Temmuz 2002 tarihli yazısı).

154 "Türkiyeliler Birliği'ne Üstün Hizmet Ödülü", *Şalom*, 19 Haziran 2002.

155 Yakup Barokas – Zelda Tarablus, "Mesut Yılmaz'ın tarihi İsrail gezisi sonrası cemaat başkanı Av. Rıfat Saban'la söyleştik", *Şalom*, 16 Eylül 1998.

156 "500. Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi açıldı", *Şalom*, 28 Kasım 2001.

157 "Çiller dış tanıtımı işadamlarına verdi", *Sabah*, 7 Ocak 1994.

Türk Yahudi Cemaati'nin bu seçiminin "doğru bir seçim" olduğu da *Cumhuriyet* gazetesi yazarı İlhan Selçuk[158] ve Ermeni Araştırmaları Enstitüsü'nün bir araştırmacısı tarafından da lâyıkıyla takdir edilecek ve Türk Ermeni toplumuna emsal gösterilecekti.[159]

2) KAMUSAL ALANDA TEMSİL – MUKAYESELİ BİR BAKIŞ

a) Türk Ermeni Toplumu

Kamusal alanda kimlerin "Yahudi" ve "Ermeni" imgelerinin kimler tarafından ne şekilde temsil edildiği incelendiğinde önemli farklılıklar göze çarpacaktır. Türk Ermeni toplumu, uzun bir geçmişi olan *Marmara* ve *Jamanak* gazetelerine sahip olmasına rağmen bu gazetelerin Ermenice yayınlanmaları, 1996 yılında yayın hayatına başlayan *Agos* gazetesinin ise Türkçe yayınlanması nedeniyle Türk basını ve aydınlar camiası Türk Ermeni toplumu hakkında birinci bilgilenme kaynağı olarak *Agos* gazetesini ve gazetenin Genel Yayın Yönetmeni Hrant Dink'i tercih edeceklerdi. İlerleyen yıllar içinde Hrant Dink medya nezdinde âdeta "Türk Ermeni Cemaati'nin doğal lideri" imgesine dönüşecektir. Dink'in yanı sıra "Ermeni" imgesini kamusal alanda temsil eden diğer isimler Diyarbakırlı ünlü hikâyeci ve *Evrensel* gazetesi yazarı Mıgırdiç Margosyan, serbest gazeteci Raffi Hermonn, TESEV Demokratikleşme Programı Direktörü ve *Today's Zaman* ve *Taraf* gazeteleri yazarı Etyen Mahçupyan ve Ermeni Patriği Mesrob Mutafyan olacaktır. Hrant Dink'in 19 Ocak 2007 tarihinde öldürülmesinden sonra ise *Birgün* gazetesinde yayınladığı haftalık yazıları ile Aris Nalcı, *Taraf* gazetesi yazarı ve *Agos* gazetesi eski yazarı Markar Esayan bu isimlere eklenecektir. *Agos* gazetesi yazarlarından Karin Karakaşlı ve öykü

---

158 İlhan Selçuk, "İlginç mi ilginç!...", *Cumhuriyet*, 15 Ağustos 2000. Bu yazıya bir *Agos* gazetesi yazarı tepki verecekti. Bkz. Markar Eseyan, "Sayın İlhan Selçuk'a cevabımdır", Agos, 25 Ağustos 2000. Selçuk aynı görüşü şu yazıda da tekrarladı: "Alın yazımız gibi üç güç...", *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 2001.

159 Dr. Sedat Laçiner, "İsrail'in Ermeni İddialarına Yaklaşımı ve Ermeni Sorununa Etkileri", *Stratejik Analiz*, Cilt 2, Sayı 23, Mart 2002, s. 36-46, 46.

yazarı Jaklin Çelik ise "Ermeni" imgesini kadın çevresinde temsil edeceklerdir. Bütün bu isimlerin ortak özellikleri muhalif ve şikâyetçi bir üslûp kullanmalarıdır. Bu isimler arasında türbanın üniversitelerde serbest bırakılmasını savunan ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin siyasete müdahil olmalarını eleştiren tavrı nedeniyle muhalif kesimde büyük itibara sahip olan Etyen Mahçupyan ise apayrı bir konuma sahiptir. Bu isimlere tezat teşkil eden iki kişi ise avukat Keğam Karabetyan ve milliyetçi çizgideki *Önce Vatan* gazetesi yazarlarından Levon Panos Dabağyan'dır. Bir dönem Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu'nun da danışmanı olan Dabağyan ile avukat Keğam Karabetyan'ı diğer Ermeni isimlerden ayıran özellik ise her ikisinin de müesses nizama çok yakın durmalarıdır.

b) Rum Toplumu

Son derece az bir nüfusa sahip olmasına rağmen İstanbullu Rum toplumunu temsil eden imge *Apoyevmatini* gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Mihail Vasiliadis'dir. Vasiliadis Kürt okurlara hitap eden *Ülkede Özgür Gündem* gazetesinde bir dönem köşe yazarı olacak, hem bu gazetede yayınladığı yazılarında ve hem de ileriki yıllarda basına vereceği demeçlerinde, aynen *Agos* gazetesi yazarları gibi, müesses nizamın azınlıklara karşı takındığı siyaseti eleştiren bir üslûp kullanacak, bu nedenle de medyanın her zaman görüşüne başvurduğu bir kişi olacaktır.

c) Türk Yahudi Toplumu

Kamusal alanda "Yahudi" imgesinin temsil eden isimler Hahambaşı İshak Haleva, Türk Musevi Cemaati Başkanı Silvyo Ovadya, Türk Musevi Cemaati Onursal Başkanı Bensiyon Pinto, 500. Yıl Vakfı Onursal Başkanı Jak Kamhi, 500. Yıl Vakfı Başkanı ve 500. Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi küratörü Naim Güleryüz, Alarko Holding A.Ş. eşbaşkanları İshak Alaton ve Üzeyir Garih (1929-2001), yazar Mario Levi ve *Şalom* gazetesi başyazarı İvo Molinas'tan ibarettir. Bu şahsiyetlerin kullandıkları lisanın ortak özelliği rövanş duyguları içermeyen ve muhalif olmayan bir lisan olmasıdır. "Müesses nizama biat eden" bu isimlerin aksine "Yahudi"

imgesini "muhalif" ve "solcu" bir duruşla kamusal alanda temsil edenler de mevcuttur.[160] Bunlar arasında en fazla temayüz eden isim İsrail Devleti'nin mevcudiyetine karşı çıkan ve halihazırdaki İsrail Devleti yerine Filistinlilerle Yahudilerin birlikte yaşayacakları ortak bir devleti savunmasından ötürü İslamcı ve sol basının ilgisine mazhar olan şair ve Küresel Barış ve Adalet Koalisyonu eylemcisi Roni Margulies'tir.

d) Türkiye Hahambaşılığı ve Yeni Tarih Anlatımı

Doksanlı yılların ortasından itibaren azınlıklarla ilgili tarih anlatımının daha eleştirel bir hal almasına rağmen Türk Yahudi toplumu liderleri anlatımlarını hiçbir değişikliğe uğratmadan aynen devam ettireceklerdi. Tanıtımın esas amaç olduğu, Türkiye'ye karşı en sert eleştirileri yönelten Türk ve yabancı sivil toplum kuruluşlarına ve basına "malzeme olmamak" ve "tarihten husumet çıkarmamak" amacıyla geçmişte cereyan eden nahoş olayların titizlikle ayıklandığı, sadece "mutlu anlar"ın hatırlandığı[161] bu tarih anlatımı kitleleri etkileme yöntemlerinin en bilinenini kullanacak, yani aynı mesajı biteviye tekrarlayacaktı.

Türkiye Hahambaşılığı'nın bu tavrına karşın *Agos* gazetesi yazarları ise yazılarında ve demeçlerinde Cumhuriyet döneminde gerçekleşen azınlık karşıtı olayları ve azınlıkların günümüzde karşı karşıya oldukları sorunları biteviye tekrarlayacaklardı. Tarihsel geçmişi didik didik inceleyen ve müesses nizama son derece eleştirel bakan bir kültürel ve toplumsal ortamın gelişmesi nedeniyle Türk Yahudi toplumu liderlerinin müesses nizam ile herhangi bir meseleleri olmadığı mesajını vermeye devam etmeleri bir süre sonra pek inandırıcı gelmemeye başlayacaktı. Nitekim sol kesimin önde gelen isimlerinden Prof. Dr. Murat Belge'nin yönettiği, *Agos* ve *Şalom* gazetelerinin yayın yönetmenlerinin katıldıkları bir televiz-

---

[160] Örneğin kadın hareketinin öncülerinden Stella Ovadya, çevirmen Vivet Kanetti, Toplum Gönüllüleri Vakfı Projeler Departmanı Yöneticisi Meri İzrail, serbest gazeteci Viki İzrail ve Açık Radyo'da program yapımcısı Avi Haligua.

[161] Melin Levent Yuna, a.g.e., s.69-70.

yon tartışma programında Murat Belge Türk Yahudi toplumunun geçmişte bazı nahoş olaylar yaşadığını ancak "günümüzde sorunsuz olarak yaşamakta olduğu"nu söyleyen *Şalom* gazetesi Yayın Yönetmeni Silvyo Ovadya'yı "abartılı" veya "yanıltıcı" bir lisan kullanmakla eleştirecekti.[162]

SONUÇ: GÖRÜNMEZLEŞME VE DIŞLANMA

"Türk Yahudi toplumu–müesses nizam" ittifakının siyasal ve toplumsal ortamın özgürleşmediği, demokratikleşmediği, "Ermeni soykırımı"nın vuku bulmadığı konusunda aydınların neredeyse tamamının hemfikir olduğu seksenli yıllarda herhangi olumsuz bir etki yaratması imkânsızdı. "Ermeni soykırımı" konusunda müesses nizam ile bir kesim aydın arasında taban tabana zıt bir görüş ayrılığı belirdiği, aydınlar âleminin hatırı sayılır isimlerinin Ermeni tehciri sırasında meydana gelen katliamların soykırım olduğunu kabul etmeye başladıkları doksanlı ve ikibinli yıllarda ise bu ittifakın aydınlar camiasının sol ve liberal görüşlü kesiminde olumsuz etkiler yaratması kaçınılmazdı. Doksanlı yılların ikinci yarısından itibaren insan hakları ihlâllleri, faili meçhul cinayetler, rüşvet ve yolsuzluklardan ötürü "Devlet" imgesinin oldukça yıprandığı, Kemalizmin miadını doldurmuş bir ideoloji olarak kabul edildiği bir ortamda Türk Yahudi toplumunun müesses nizam ile ittifak içinde bulunmasının sol ve liberal görüşlü çevreler tarafından olumsuz bir şekilde algılanması kaçınılmazdı. "Devlet" kavramının "Derin devlet", "otoriteryenizm", "insan hakları ihlâlleri", "resmî tarih" gibi bir dizi olumsuz anlamlar çağrıştırmasından ötürü Türk Yahudi toplumu sol ve liberal görüşlü aydın kesimi nezdinde "resmî tarih tezini destekleyen, Devlet'le işbirliği yapan ve Ermeni soykırımı gerçeğinin kabulünü engelleyen cemaat" olarak algılanmaya başlanacaktı.

Bu duruma ilaveten Türk Yahudi toplumunun ruhani ve sivil liderlerinin "Türkiye'yi dış mihraklara şikâyet eden cemaat" durumuna düşmemek için Türk Yahudi toplumunun meselelerini alenileştir-

---

[162] Silvyo Ovadya, "Doğru tanınıyor muyuz?", *Şalom*, 24 Aralık 1997.

memeleri, milliyetçi ve radikal İslamcı çevrelerin dikkat ve tepkilerini üzerine çekmemek için kamusal alanda fazla görünmemeleri, *Hürriyet* gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Ertuğrul Özkök'ün deyimiyle, "toplumun ana gövdesi"ni[163] oluşturan muhafazakâr, milliyetçi ve Kemalist çevrelerle aynı lisanı paylaşmaları, müesses nizama muhalif aydın camiası ve sivil toplum kuruluşlarıyla diyalog tesis etmemeleri, "resmî tarih" anlatımını vaz etmeye devam etmeleri, kamusal alanda 'mağdur' veya 'kurban' olarak konumlanmamaları, 'İsrail Devleti' ve 'Siyonizm' imgelerinin 'Yahudi' imgesiyle özdeşleşmeleri ve "zalim" imgesini çağrıştırmaları, buna mukabil "Ermeni", "Süryani" ve "Rum" imgelerinin ise "kurban" veya "mazlum" imgelerini çağrıştırmaları gibi bir dizi olgu Türk Yahudi toplumunun sol ve liberal görüşlü kesim nezdinde görünmezleşmesine, dışlanmasına yol açacaktır. Bu nedenle ekteki örneklerden de görülebileceği gibi doksanlı ve ikibinli yıllarda "azınlık" veya "gayrimüslim" kavramları sol ve liberal görüşlü aydın âleminin önemli bir kesimi için sadece Ermenileri, Rumları ve Süryanileri çağrıştıracaktır.[164]

Ekteki derlemede yer alan örneklerden maada bu görünmezlik ve dışlanma olgusuna iki önemli örnek daha vermek gerekirse Kardeş Türküler Topluluğu'nun seslendirdiği şarkılar ile Türk Musevi Cemaati Onursal Başkanı Bensiyon Pinto'nun 2008 yılının Eylül ayında yayınladığı hatıratının medyadaki yansımalarına bakmak yeterlidir. Sol ve liberal görüşlü kesim nezdinde son derece popüler olan, "Türkiye toprakları üzerinde yaşayan ve bu toprakların tarihini yüzyıllar boyunca birlikte yazan halkların şarkıları"nı seslendiren Kardeş Türküler Topluluğu'nun programında Ermenice, Rumca, Süryanice şarkılar yer almasına rağmen *Sefarad* şarkıları yer almamaktadır.[165]

---

[163] Ertuğrul Özkök, "Bir kara deliği kapattık", *Hürriyet*, 16 Şubat 2002.

[164] Bu konudaki örnekler "Ek" bölümünde yer almakta.

[165] Gül Atmaca, "Türküler Kardeşse...", *Cumhuriyet Dergi*, 4 Ocak 1998, Sayı 615, s.12-13. / Ece Temelkuran, "Kardeşim! Ah, kardeşim türküler", *Milliyet*, 22 Aralık 2002. Benzer bir şekilde ODTÜ Türk Halk Bilimi Topluluğu'nun düzenlediği "Anadolu'da Etnik Kültürler-2" başlıklı toplantıda da sadece Nusayri, Süryani, Ermeni bestekârlar ve kültürler anılmaktaydı. Kaynak: "Ankara'da etnik esintiler", *Agos*, 29 Mart 2002.

Topluluğun *Sefarad* şarkılarını seslendirmemesinin nedeni ise gayet açıktır. Sol ve liberal görüşlü kesimde "İsrail Devleti" ve "Yahudi" imgeleri "mazlum" olarak değil "zalim" olarak algılanmaktadır. Kardeş Türküler Topluluğu "mazlum halkların türküleri"ni seslendirdiğinden, sol camianın Ermenileri, Rumları, Kürtleri, Süryanileri "mazlum" olarak kabul etmesinden dolayı *Sefarad* Yahudilerin şarkıları topluluğun ilgi alanına girmemektedir.[166] Medyanın Türk Musevi Cemaati Onursal Başkanı Bensiyon Pinto'nun hatıratına gösterdiği ilgi konusuna gelince. Pinto hatıratında Türk Yahudi toplumunun tarih boyunca ve günümüzde maruz kaldığı sıkıntıları ve ayrımcılığı açık ve kuvvetli bir üslûpla dile getirmesine rağmen kitap "azınlıkların mağduriyetleri" konusundaki yazılarıyla temayüz eden köşe yazarlarının tamamı tarafından göz ardı edilecek, sadece müesses nizama yakın duran gazetelerin yazarları tarafından methedilecektir.[167] Bu da Türk Yahudi toplumu liderlerinin müesses nizama yakın, muhalif kesime ise mesafeli ve uzak durmalarından kaynaklandığı açıktır.

---

166 Topluluk bunu şöyle açıklamakta: "Kardeş Türküler projesinin 90'lı yılların başına rastlaması raslantı değil. O yıllar Kürt hareketinin verdiği ivmeyle çeşitli farklı kimliklerin de kendini ifade etme arayışına girdiği bir dönem. Kardeş Türküler de bu ortamdan etkilendi ve birbiriyle savaştırılmaya çalışılan ya da hep öyle bir gündeme oturtulmaya çalışılan dört etnik topluluğun müziklerini yaparak bu gündemin karşısında durduğunu göstermek istedi." Bu "dört etnik topluluk"tan kast edilenler Süryani, Keldani, Ermeni ve Kürtler olduğu da daha sonra anlaşılmakta: "Ermeni'lerin, Süryani'lerin, Keldaniler'in, Süryani'lerin Anadolu'da yaşadıkları trajediler var. Halkların kardeşliği diyoruz ama bir de şöyle bir gerçek var ki bu halklar kimi zaman birbirlerine de düşmüşler." Kaynak: Karin Karakaşlı, "Sen şarkılarımızı söyle", *Agos*, 10 Ocak 2003.

167 Mehmet Y. Yılmaz, "Geniş toplumda Yahudi olmak", *Hürriyet*, 6 Eylül 2008 / Sefa Kaplan, "Türkiye'de Yahudi Olmak Bensiyon Pinto", *Hürriyet*, 10-11 Eylül 2008 / Şirin Sever, "Pis Yahudi" demesinler diye bu kitabı yazdım", *Sabah Pazar*, 14 Eylül 2008 / Ergun Babahan, "Yahudi!", *Sabah*, 14 Eylül 2008 / Özay Şendir, "Pis Yahudi değil buralılar...", 18 Eylül 2008, www.haberturk.com. Gila Benmayor, "İyi ki anlattınız Bensiyon Bey", *Hürriyet Pazar*, 21 Eylül 2008, Eyüp Can, "O gün Allah'tan utandım!", *Referans*, 23 Eylül 2008 / Sedat Sertoğlu, "El Feneri Neleri aydınlatır? Baykal'a kıyak yapıyorum", *Akşam*, 22 Eylül 2008 / Özkan Tamırak, "Saldırılardan aklımızda vefa, yardım ve ilgi kaldı", *Star*, 1 Ekim 2008.

Türk Yahudi Toplumunun Görünmezleşmesi – Örnekler

Araştırmacı Aytekin Yılmaz: "Kimliklerin bu kadar horlandığı inkâr edildiği bir yerde Kürt'üm, biraz Ermenilik biraz da Rumluk bulunur bende".[1]

***Taraf* gazetesi yazarı Ümit Kıvanç:** "Laik devletin yetkilileri ikide birde "Bu memleketin yüzde 99'u müslüman" diye övünürler. Ortalıkta ne bir Ermeni general ne bir Rum kaymakam var".[2]

***Milliyet* gazetesi yazarı Hasan Cemal:** "Ülkemizde yalnız Sünnilerin değil, Alevilerin de bulunduğu, yalnız Müslümanların değil saygı gösterilmesi gereken Hıristiyan vatandaşlarımız da bulunduğu unutuluyor".[3]

***Evrensel Kültür* dergisi Genel Yayın Yönetmeni Aydın Çubukçu:** "Osmanlı işçi sınıfını oluşturan, Türk, Rum, Ermeni, Arnavut, Kürt, Boşnak dedelerimiz, aynı eylem içinde, sendikal ve siyasal aynı örgüt çatısı altında, ortak sınıf çıkarlarını saptayabilmek ve bunun uğruna birlikte mücadele edebilmek olanağını yaratmışlardı".[4]

***Pazartesi* dergisi yazarı Yaprak Zihnioğlu:** "'Türk'ün Türk'ten başka dostu yoktur' diyenler, yalnızca 'Kürt olduğu' yani 'başka', 'farklı' ol-

---

1 Aytekin Yılmaz, 2002, s.127.

2 Ümit Kıvanç, 1999, s.142.

3 Hasan Cemal, "Modeli değiştirmek değil, ıslah etmek...", *Milliyet*, 11 Eylül 1999.

4 Aydın Çubukçu, "Neredeydik, nerelere geldik ?", *Yeni Yüzyıl*, 1 Mayıs 1996.

duğu için insanları öldürmekten kaçınmayanlar, açlık grevindeki mahkûmlar için 'Bırakın gebersinler' diyenler, ırkçılar ve ırkçılık topluinsal hafızamıza daha ne kadar hükmedecek? Ne zaman 'dur' diyeceğiz, onlarla beraber çiğnenen onurumuzu, bütünlüğümüzü koruyacağız?

Ermeniler benim arkadaşım. Takuhi, Vartuhi, Hripsime, Matyani, Bayzar benim arkadaşım. Rumlar benim arkadaşım. Kürtler benim arkadaşım. Süryaniler benim arkadaşım. Arkadaşlarıma dokunmayın. Ermeniler'e dokunmayın. Rumlar'a dokunmayın. Kürtler'e, Süryaniler'e dokunmayın".[5]

***Evrensel* gazetesinin 8 Mart Dünya Kadınlar Günü için düzenlenen toplantıyla ilgili haberi:** "Çağrılarının sadece kadınlara olduğunu söyleyen [Komite Başkanı Filiz] Yücel kadınlar için sesini yükseltmek isteyen ev kadını, çalışan kadın, feminist, sosyolog, emekçi, örgütlü, örgütsüz, Türk, Kürt, Alevi, Rum, Ermeni, Suryani her etnik kökenden tüm kadınlara seslendiklerini kaydetti".[6]

***Evrensel* gazetesi yazarı Sennur Sezer:** "Anadolu topraklarında yaşayan Çerkez, Laz, Suryani, Arap, Rum, Ermeni, Abaza, Gürcü, Türk ve Kürtlerle birlikte mozaikleşen bu çoğul kültürün, ilişkiler ve çelişkileri türkülerde aşklarla, aşkların engelleriyle anlatılır".[7]

Abdullah Öcalan'ın yargılanması sırasında şehit yakınlarını temsil eden avukatın Öcalan'ın Ermeni olduğunu söylemesi üzerine *Posta*'da yayınlanan bir okur mektubu: "O kutsal ve yüce insanlar, bu ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği için, ezan sesleri, çan sesleri, Türk'ü, Kürt'ü, Ermeni'si, Rum'u, kısacası her şeyi için savaştılar, şehit oldular..."[8]

***Zaman* gazetesinde bir etnik müzik diskini tanıtan yazı:** "Anadolu'nun binlerce yıllık kültürel üretimi 'buralı' olan tüm etnik grupların ortak mirası. Türkler, Kürtler, Lazlar, Ermeniler, Araplar, Süryaniler, Rumlar, Çerkezler ya da herkes..".[9]

---

5 Yaprak Zihnioğlu, "Arkadaşıma dokunma!", *Pazartesi*, Mart 2001, Sayı 72, s.7. Zihnioğlu dört yıl sonra bu yazının genişletilmiş şeklinde Yahudileri dahil edecekti. Bkz. Yaprak Zihnioğlu, "Bir Üzüm dalı bekler", *Siyasi Gazete*, Temmuz 2005, Yıl 2, Sayı 15, s. 21.

6 "Kadınlar 8 Mart için başvurdu", *Evrensel*, 19 Şubat 2002.

7 Sennur Sezer, "Farklı kültürlerarası ilişkiler", *Evrensel*, 1 Haziran 2002.

8 "Yurttan Sesler", *Posta*, 6 Haziran 1999.

9 Aslı Gümüş, "Sadece Kürtlerin dinlediği bir sanatçı olmak istemiyorum", *Zaman Turkuaz Eki*, 24 Kasım 2002.

***Hürriyet* gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Ertuğrul Özkök:** "Hiç çekinmeden, bu toprakları vatan yapan etnik çeşitliliğin, her biri şerefli üyelerinin adlarını sayın: Türk'ü, Kürt', Laz'ı, Ermeni'si, Rum'u, Çerkez'i, Azeri'si, Arap'ı, Gürcü'sü ve daha başka niceleri..."[10]

Birzamanlar Yayıncılık Yayın Yönetmeni Osman Köker: "Üzerinde yaşadığımız toprakların yüz yıl kadar önce şimdikinden çok daha zengin bir kültürel çeşitliliğe sahip olduğunu söyleyebiliriz. Şimdi bir kısımı solmuş olsa da ana renkler olarak Türkler, Kürtler, Ermeniler, Rumlar, Süryaniler, Araplar... diye başlayarak uzun bir liste sayabiliyoruz."[11]

"Bir zamanlar var olan çok kültürlü hayatı yansıtmayı amaçlıyoruz ama bunu yaparken farklı kültürler arasında bir köprü oluşturmayı hedefliyoruz. Çok kültürlülük dediğimizde de Ermenileri, Rumları, Kürtleri, Türkleri, Süryanileri kapsıyor".[12]

***Anadolu'da Vakit* gazetesi başyazarı Abdurrahman Dilipak:** "Kürdü de, Türkü de, Arabı da, Arnavudu, Çerkezi, Gürcüsü, Ermenisi, Rumu, Hıristiyanı, Müslümanı herkes temel hak ve hürriyetlerden eşit olarak istifade edebilsin".[13]

"Elimden gelse gider Ermenisini Rum'unu, Süryanisini, Keldanisini, Aramisini geri getirirdim."[14]

"İngilizler, Bizans üzerinde 43 yıllık akademik eğitim programı uygularken bizim Keldaniler, Aramiler, Asuriler, Süryaniler, Yezidiler, Sabiiler, Şemsiler, Mecusiler öteki onlarca halk, Araplar, Kürtler, Gürcüler, Çerkezler, Arnavutlar, Boşnaklar, Rumlar, Ermeniler, Çingeneler üzerinde etnik, teolojik, sosyolojik bir araştırma başlatmamış, hatta bunları yasaklamamız bana kalırsa tarihin inkârından başka bir şey değildir".[15]

"Ben Medeniyetler arası diyalog arayışlarında Doğu Roma'yı, Ermenisi, Rumu, Süryanisi, Keldanisi, Aramisi, Asurisi ile bir çok Anadolu halkını aynı medeniyetin ortak paydaşları olarak görüyorum".[16]

---

10 Ertuğrul Özkök, "Bayram, bahar ve renk üzerine", *Hürriyet*, 16 Nisan 1991.

11 Osman Köker, "Ermeni alfabesinde ilk", *Yeniden Özgür Gündem*, 23 Ocak 2003.

12 Evrim Alataş, "Sireli Yeğpayris", *Ülkede Özgür Gündem*, 22 Ocak 2005.

13 Abdurrahman Dilipak-Şanan Yurdatapan, *Yeşil ile Kırmızı*, Aykırı Yayıncılık, İstanbul, 2002, s.55.

14 Abdurrahman Dilipak, "Kim azınlık, kim çoğunluk!", *Anadolu'da Vakit*, 11 Mart 2004.

15 Abdurrahman Dilipak, "Bir başka açıdan!", *Anadolu'da Vakit*, 25 Eylül 2004.

16 Abdurrahman Dilipak, "Milattan Sonra 2005 Türkiye", *Agos*, 14 Ekim 2005.

Sanatçı Şanar Yurdatapan: "İstanbul'un Kuzguncuk semtine hiç yolunuz düştü mü? Düşmediyse de düşürün lütfen ve ana caddenin üstünde birbirine kapı komşusu Cami ile Kilise'yi görün. Farklı inançlara saygı ve tahammülün anıtı olarak, bize geçmişi unutturmamaya çalışıyorlar sanki. Geçmişi diyorum, çünkü birlikte yaşama ne yazık ki geçmişte güzel bir anı olarak kalmış. Çünkü Kuzguncuk'taki Ermeni kilisesinin cemaati kalmamış, kapısı kilitli. Çarşının içindeki, beyaz çan kuleli o güzelim Rum kilisesi de öyle. Bu semtin bilmem kaç yüzyıllık sakinleri artık son çocuklarını gömüyorlar cedlerinin yaşadığı topraklara, İstanbul'da bizi biraz daha yalnız bırakarak. İstanbul'un bir parçası daha kopuyor etinden".[17]

Helsinki Yurttaşlar Derneği: "Helsinki Yurttaşlar Derneği olarak 2000 yılının Şubat ayında Avrupa Komisyonu ile birlikte "çokkültürlülük" üzerine bir toplantı düzenleyeceğiz. Bu toplantı fikri Mayıs ayında, Urfa, Mardin, Diyarbakır yöresini içine alan bir Güneydoğu Anadolu gezisi sırasında ortaya çıktı. Türk, Kürt, Ermeni, Süryani, Arap kökenli insanların yüzyıllarca bir arada yaşamış oldukları bu coğrafya, bu coğrafya üzerinde oluşan kültür bizi çok etkilemişti".[18]

Araştırmacı Hüseyin Çelik: "Aynı topraklarda yatan, zorla toprakları, yurtları terkettirilen Arap, Ermeni, Acem, Kaledon, Kürt, Rum, Türk, Süryani ve diğer çoluk-çocuk, kadın-kız, genç-ihtiyar, Anadolu insanlarına inançlarına saygı gösterecek bir şekilde giydirilemeyen kefen yerine tarihin derin gerçeklerinin kefen-tabut olması, anılarına her dil ve dinden toplu bir dua olması, yüzbinlerce insanın huzur içinde yatmasını sağlayacaktır."[19] "Türk, Kürt, Ermeni, Yunan, Süryani, Arap halklarına mensup tarihçilerden oluşan ve her türlü araştırma imkânlarıyla donatılmış bir kurum oluşturulmalıdır. Bu kuruma diğer ülkelerden, dönem ve bölge tarihi üzerine çalışan bilim adamları, tarihçiler de dahil edilmelidir".[20]

---

17 Abdurrahman Dilipak-Şanar Yurdatapan, 2002, s. 100, Kuzguncuk İstanbul'daki tarihî Yahudi yerleşim merkezlerinden en önde gelenidir ve halen bir sinagog faal durumdadır.

18 Nazan Aksoy, "Çokkültürlülük üzerine....", Helsinki Yurttaşlar Derneği, Ekim-Kasım-Aralık 1999 basın bülteni. Metinde Yahudilerden bahsedilmemesine rağmen Urfa, Diyarbakır ve Gaziantep'te yüzyıllar boyunca Yahudi cemaatleri mevcuttu.

19 Hüseyin Çelik, *Türkiye'nin Ermeni Sorunu (Yüzleşme/Çözüm)*, BDS Yayınları, İstanbul, (t.y.), s. 14.

20 Hüseyin Çelik, *a.g.e.*, s. 124.

3. Diyarbakır Kültür ve Sanat Festivali'ni tanıtır yazı: "Ancak asıl önemli kısmı, griye çalmış Mezopotamya'nın tüm renklerinin, yedikardeş kumaşı gibi sandıktan çıkarılıp, bahar mendil yapılacak olması. Yani Asurilerin, Kürtlerin, Arapların, Farsların, Ermenilerin, Romanların ve hatta Filistinlilerin sesleri birleşecek".[21]

İstanbul kent planlamacısı Prof. Dr. Mete Tapan: "Yahudiler? İnsan burada olduklarını biliyor ama nüfusun yüzde biri bile değiller. Hiç kimse kime oy kullandıklarını veya ilgilerinin ne olduğunu bilmezler. Kaale alınmazlar".[22]

Sungur Savran'ın *Agos* gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Hrant Dink'e yazdığı açık mektup: "Bir gün onları politik olarak yenilgiye uğratacağız. Bu kâbus bitecek ve Ermeniler, Türkler, Rumlar ve Kürtler hepimiz kucaklaşacağız".[23]

***Birgün* gazetesi yazarı Muhsin Kızılkaya:** "Kürtlerin bugün kalkıp "biz de asli kurucu unsuruz, dolayısıyla Cumhuriyet'in nimetlerini paylaşalım" demeleri, "asli olmayan öteki unsurları" (Ermeni, Rum, Çerkez, Süryani, Arnavut) dışlama mantığına götürür onları".[24]

***Agos* ve *Radikal İki* gazeteleri yazarı Prof. Dr. Baskın Oran:** "Türk üst kimliği Türkiye'yi bölüyor. Çünkü bir Kürt ben Türküm demiyor. Ben Türkiyeli Kürdüm diyor. Kıbrıs'ta da öyle değil mi? Kıbrıslı Türk ve Türkiyeli Türk kavramları var. Ama bunu anlamıyor bazıları. Oysa Ermeni'yi, Rum'u, Çerkez'i, Kürt'ü, Türk'ü, Laz'ı, Arnavut'u, Süryani'yi, Keldani'yi, Asuri'yi, Çingeneyi kucaklayan tek kavram Türkiyeli kavramıdır".[25]

***Birgün* gazetesinde yayınlanan okur mektubu:** "Türkiyelileşme süreci sözde değil gerçekçi olmalıdır.(...) Amacı şu (Türkiyelileşme) olanın hidrojen (Kürt, Alevi, Arap, Hıristiyan, Rum, Laz, Çerkez, Süryani, vd.) ve oksijeni (Türk-Sünni, çoğunluk) birlikte ve doğru oranda ve uygun koşullarda bulundurmak zorunda olduğu unutulmamalıdır".[26]

---

21 Evrim Alataş, "Diyarbakır Şıngır Mıngır", *Radikal İki*, 18 Mayıs 2003.

22 Madelon Fleminger, "An der Spitze steht der, "Hahambaşı", *Jüdische Allgemeine*, 27 Mart 2003, s.9.

23 Sungur Savran, "Hrant Dink'e açık mektup", *Agos*, 5 Mart 2004.

24 Muhsin Kızılkaya, "'Unsur' olmak!", *Birgün*, 21 Ekim 2004.

25 Baskın Oran, 2004, s. 190.

26 Mevlüt Oruç, "Sol'a Azınlık Raporu", *Birgün*, 22 Aralık 2004.

Ülkede Özgür Gündem gazetesi yazarı Veysi Sarısözen: "Türk kültürünün hümanizmini yükseltmek istiyorsak, Kürtçe, Ermenice, Lazca, Çerkezce, Rumca, Arapça konuşmayı da öğrenelim!"[27]

Apoyevmatini gazetesi Yayın Yönetmeni Mihail Vasilyadis: "Bence en doğrusu; Türk'üyle, Kürt'üyle, Rum'u Ermeni'siyle, Müslüman'ı, Hıristiyan'ıyla, Sünni'si, Alevi'si, Ortodoks'u, Katolik'iyle, herkesin kültüründe var olan dayanışma ve ortak uğraş anlayışıyla, (bildiğimiz) insan haklarına talip olmak, onların saptırılmadan uygulanmasını talep etmek..."[28]

ÖDP Genel Başkanı Hayri Kozanoğlu: "Kürt, Türk, Laz, Çerkez, Ermeniyiz, farklıyız bir aradayız; Başörtülüyüz, başı açığız, kısa etekliyiz, küpeliyiz farklıyız ama bir aradayız. Hopa, Diyarbakır, Adana, Mersin'den gelen ÖDP'liler farklıyız ama bir aradayız."[29]

Kardeş Türküler Grubu Solisti Vedat Yıldırım: "Bu 140 kişilik grupla 'Bakın insanlar! Biz Türk, Kürt, Ermeni, Laz, Alevi, Sünni olarak hep birlikte aynı sahnede türkü söyleyip, 7 bin kişi ise aynı salonda oynayabiliyoruz. Biz kardeşiz, ellerinizi bizim üzerimizden çekin' mesajını vermek istedik."[30]

TKP eski Genel Sekreteri Nabi Yağcı: "Demek ki bundan böyle Ermeni, Rum, Kürt gibi etnik kökeni farklı vatandaşlarımızı sırf etnik kökenleri nedeniyle potansiyel suçlu görmek meşru sayılabilecektir. Düşünce ve ifadeler köken farkı nedeniyle farklı yorumlanıp farklı cezai müeyyidelere tabi olabilecektir."[31]

Sabah gazetesi muhabiri Şebnem İyinam: "Tek bir partinin manifestosunun açıklanacağı bir gövde gösterisi olmaktan ziyade, 'buluşma' niteliğinde algılanması gereken *Bir Arada Yaşamı Savunalım* kampanyası, Alevi, Sünni, Kürt, Eşcinsel, Rum, Ermeni, Sivaslı, Egeli, toplumun her kesi-

---

27 Veysi Sarısözen, "Kekeç ve Kemalist entelijensya", *Ülkede Özgür Gündem*, 22 Nisan 2005.

28 Mihail Vasilyadis, "Azınlıklaştırılamamışlardanmısınız!", *Ülkede Özgür Gündem*, 15 Mayıs 2005.

29 "ÖDP'den "Biz Bir Aradayız" Mitingi", www.bianet.org/2006/06/26/81199.htm 26 Haziran 2006

30 Korkut Kalaycı, "Biz farklı kültürleri aynı sahneye taşıyoruz", *Sabah Günaydın*, 21 Haziran 2006.

31 Nabi Yağcı, "Dink kararı hukuka uygun mu?", *Referans*, 17 Temmuz 2006.

minden insanı bir araya getirip, karşısında duranı anlama ve kendini anlatabilme imkânı tanıyacağı için heyecan verici."[32]

***Aksiyon* dergisinde yayınlanan okur mektubu:** "Ben özbeöz Türk'üm, öncelikle bunu söylemek isterim. Bu ülke Kürt'üyle, Laz'ıyla, Ermeni'siyle, Çerkez'iyle güzel. Anadolulu gelene hoş geldin der; nerdensin, kimdensin diye fazla kurcalamaz."[33]

Clark Üniversitesi öğretim üyesi Doç.Dr. Taner Akçam: "Anadolu, Ermenisi, Rumu, Türkü, Kürdü ile hepimize aittir. Anadolu zenginliği hepimizin ortak eseridir."[34]

Dr. Fritz'in *Kürtlerin Tarihi* kitabını yayına hazırlayan Sinan Şanlıer: "Bu çeviri için harcanan çabayı aynı tarlayı ekip biçmiş, aynı havayı soluyup aynı topraklarda doğmuş ve ölmüş, Türk, Kürt, Rum, Ermeni... yurttaşlarıma, bu memleketin insanlarına, yani "biz"e, kardeşliğimize sunuyorum."[35]

***Radikal* gazetesi yazarı Gündüz Vassaf:** "Bir Türk'ün dünyaya bedel olduğunu ilan ettiğimizde, sokaklarımızda Rumca, Ermenice konuşan yurtdaşlarımızı 'Vatandaş Türkçe konuş' diye ikaz ettiğimizde farkında değildik, asıl o zaman muasır medeniyetlere sırtımızı döndüğümüze."[36]

***Sabah* gazetesi yazarı Hıncal Uluç:** "Her cinsten, her türden insanlar, nasıl kenetleniyor birbirlerine, nasıl sarılıyor, nasıl tek yürek oluyorlar... Nasıl herkes, hayatlarında belki de ilk defa gördükleri bir insan için birleşiyor?... Nasıl yürekten diliyor hepsi... Nasıl dualar ediyorlar, uğurlar yapıyorlar... Nasıl el ele veriyor, nasıl heyecandan ağlıyor, üzüntüden yıkılıyor ya da sevinçten coşuyorlar... Reytingin sebebi bu işte... Birbirinden bu kadar farklı insanları, el ele, göz göze, yürek yüreğe getirmesi... Kadını, erkeği, eşcinseli... Türbanlısı, mini eteklisi... Yedisi, 77'si...

---

32 Şebnem İyinam, "Bir Arada yaşamı savunalım", *Pazar Sabah*, 25 Haziran 2006. Burada sözü edilen ÖDP'nin başlattığı "Birarada Yaşamı Savunalım" kampanyasıdır.

33 Deniz Aydın, "İrkildim...", *Aksiyon*, 17 Ekim 2005, Sayı 567, s. 6.

34 Taner Akçam, *Ermeni Tabusu Aralanırken: Diyalogdan Başka Bir Çözüm Var mı?*, Su Yayınları, İstanbul, 2000, s. 43.

35 Dr. Fritz, çev. Sinan Şanlıer, *Kürtlerin Tarihi*, Hasat Yayınları, İstanbul, 1992, s. 1.

36 Gündüz Vassaf, "Türk mü? Müslüman mı?", *Radikal*, 16 Temmuz 2006.

Türkü, Rumu, Lazı, Çerkezi, kürdü... Kentlisi, köylüsü... Okumuşu, cahili... Kusursuzu, engellisi... Müslümanı, Hıristiyanı, dinsizi... Fenerlisi, Galatasaraylısı... Bu ülkede insanları bölen, ayıran ve varsa, hepsi orda..."[37]

Agos gazetesi eski yazarı ve *Taraf* gazetesi yazarı Markar Esayan: "Anamızı ağlattılar vesselam. Anamızı ağlatanlara söylüyorum bunu, mesuliyeti olmayan alınmasın. Tehcir, Mübadele, Varlık Vergisi, Çift Kur'a Askerlik, 6-7 Eylül Olayları, 36 Beyannamesi, Azınlık Tali Komisyonu, Ermeni Masası, "vatandaş Türkçe konuş", "vatandaş gâvurdan alış veriş yapma", "vatandaş gâvurun malına el koy" derken, seksen sene bir kâbus gibi geçti. Şimdi de bekliyoruz ki, AB'ye üye olalım da, beyler ablalar, tüm insani duyarlılık ve demokratik hassasiyetleriyle geçmişin mütalaasını yapsınlar, oradan bize bir pay çıksın, Türkiye çağdaş olsun, biz de iki bin beş yüz Rum, yirmi beş bin Süryani ve elli bin Ermeni olarak son günlerimizi huzurlu geçirelim. Vay ağlayan anam vay."[38]

Son yazımın son dakikalarına denk gelen (ne güzel bir kelimedir bu denk gelmek, kafaya dank etmeyle bir ilişkisi var mıdır?) ve fazla üzerinde duramadığım, akılötesi, pardon sınırötesi harekât görüşmelerinde iki AKP milletvekili, yani Nihat Akgün ve Cemil Çiçek'in konuşmasında, tam da Antalya'da arzıendam eden müfettişlerin zihniyeti zuhur etti. Akgün, büyük Türk Milleti'nin etnik bileşenlerini sayarken yukarıdaki sıralamayı yaptı ve ben "Yahu yine bizi ıskaladılar, hay bin kunduz! Bir gün de "Milletimiz, Türküyle, Kürdüyle, Çerkesiyle, Ermenisiyle, Ezidisiyle, Rumu, Megreliyle, Mıhellimisiyle ayrılmaz bir bütündür" deseler, dişimi kıracağım filan derken..."[39]

Bin Umut Antalya Bağımsız Milletvekili Adayı Dr. Kubilay Döşen: "Bin umut adayları, 'Türk'üm, Arabım, Çerkez'im, Ermeni'yim, Rum ve Süryani'yim, ama kimseye düşman değilim' diyen herkesin adayıdır."[40]

Yazar Ahmet Ümit: "Ayrıca ülkemizde yaşanan durum da önemli. Bir milliyetçilik dalgası yükseliyor. Bir tarafıyla haklı olabilir ama bu bizi

---

37 Hıncal Uluç, "Acun'u efsane yapan sır ne?, *Sabah*, 3 Şubat 2008.

38 Markar Esayan, "Pandora'nın Kutusu", *Agos*, 7 Eylül 2007.

39 Markar Esayan, "Düşük kodlu vatandaşlık", *Taraf*, 13 Ekim 2008.

40 "Ya gerçek demokrasi, ya hiç", *Agos*, 15 Haziran 2007.

içimize kapatacak. Bu da bu ülkeyi seven insanları zararına olacak. Kendi ülkemizdeki kültürleri reddetmek yerine Türk, Rum, Kürt, Süryani, Ermeni kim varsa hep beraber bu toprakların kültürüne sahip çıkarak dünyaya kendimizi ifade edebiliriz."[41]

Araştırmacı Akdoğan Özkan: Ancak acaba biz komşularımıza kendi dillerinde bir "merhaba" deyip hatırlarını sorabiliyor muyuz? Onları daha iyi ve daha güvende hissettirebiliyor muyuz? Bazen bu komşu dilleri duymak için Türkiye dışına çıkmaya da gerek yok. Komşu, bazen bizim düşündüğümüzden daha yakın olabiliyor. Çünkü bu topraklarda Türkçe dışında diller konuşan vatandaşlarımız da var. Kürtçe, Arapça, Rumca, Ermenice, Gürcüce konuşan kardeşlerimiz, vatandaşlarımız da var. Kürtçe, Arapça, Rumca, Ermenice, Gürcüce konuşan kardeşlerimiz, vatandaşlarımız var. İster harici, ister dahili olsunlar, komşularımızı kendi dillerinde sevgiyle selamlayabilecek birkaç sözcük ya da kalıptan haberdar olmak, en azından bir "merhaba" diyebilmek güzeldir. Onları da daha bir güvende hissettirir.[42]

***Taraf* gazetesi yazarı Etyen Mahçupyan:** İttihat ve Terakki'nin etnik temelli milliyetçiliğinden türetilmiş 'milliliği' sahiplenen Türkiye Cumhuriyeti, akıl almaz bir aymazlıkla bu tarihi yok saydı... Kendilerini göçmen olarak buralara gelmiş olan kavimlerin ardılı sayanlar, Anadolu'nun kadim topluluklarını ortadan kaldırmayı, buralardan sürmeyi içlerine sindirebildiler. Bulgarlar, Rumlar, Süryaniler ve Ermeniler olabildiğince buharlaştırıldı. Kürtlerin ise Müslüman oldukları için asimile olacakları, yani Türkleşecekleri varsayıldı...[43]

Soykırım Karşıtları Derneği: Türkiye, onur konuğu olduğu Frankfurt Kitap Fuarında, kendini uluslar arası kamuoyuna bir "renkler cümbüşü" olarak tanıtmaktadır. Keşke bu tanım doğru olsaydı; keşke TC (Türkiye Cumhuriyeti Devleti), ülkesindeki renkleri temsil edecek kadar adil bir devlet olsaydı. Ve keşke Anadolu'da yaşayan Ermeniler, Helenler, Süryaniler, Kürtler, Yezidiler, Zazalar, Araplar, Lazlar, Romanlar, Çerkesler,

---

41 Yaprak Aras, "Konuyu anlatınca yayıncının ağzı açık kaldı", *Milliyet Pazar*, 26 Mart 2006.

42 Akdoğan Özkan, *Türkiye'de Ölmeden Önce Yapmanız Gereken 101 Şey*, İnkılâp Yayınları, 2008, s. 110.

43 Etyen Mahçupyan, "Gözlerini kaçıranlara...", *Taraf*, 10 Ekim 2008.

Aleviler ve bir bütün olarak tüm etnik ve dini kimlikler, o göz kamaştıran renklerinin tüm insanlığa sunabilselerdi.[44]

Diyarbakır Bağımsız Milletvekili Akın Birdal: Bugün dostlarım bir özür dileme sorunu var. Bir grup bu toplumun vicdanı olan aydınlar kalkmıştır gerçekten 1915'de yaşanmış olan insanlığa karşı işlenmiş bir dramı, bir suçu özür dilemek için bir bildiri yayınlamışlardır.[45] Şimdi ben arkadaşlarımla imzamı veriyorum. Akın Birdal olarak destekliyorum ama bu yetiyor mu? Böyle sabıkalı bir tarihi olan devletin sadece Ermeniler'den değil, komünistlerden, Rumlar'dan, Süryaniler'den, Yezidiler'den, Kürtler'den, Aleviler'den, Araplar'dan, sosyalistlerden, hangi kimden özür dilemesi, özür dilemek gerçekten bir erdemliktir. Biz insan hakları savunucuları olarak bütün dillerini, kimliklerini, Kürtlerini, varlıklarını reddettiğimiz ve ihlal ettiğimiz halklardan özür diliyoruz.[46]

***Radikal* gazetesi yazarı Prof. Dr. Türker Alkan:** Canan Arıtman'ın Cumhurbaşkanı Gül hakkında söyledikleri yersizdi ve terbiyesizceydi. Sosyal demokratlar nasıl olu da düpedüz ırkçı olan bir insanı saflarında barındırıyorlar, onu da anlamış değilim. Bu hanımın bir an önce CHP'den uzaklaştırılması gerekir!

Irk Arıtmanı'nın sözlerini ciddiye almak mümkün değil. Doğrusu bu saldırı karşısında sayın Gül'ün savunmaya geçmesini ve soy ağacını yayımlamasını da yadırgadım. Yapacağı en doğru şey, hiç tepki vermemekti. Ve bir Ermeni, Rum veya Süryani vatandaşımızın Cumhurbaşkanı seçilmesi de pekâlâ kabul edilebilmelidir![47]

Prof. Dr. Niyazi Öktem: Anadolu ırksal ve kültürel bir alaşımın ebruli toprağıdır. İçinde Göktürk'lere kadar uzanan bir Orta Asya omurgası vardır ama ağırlık Anadolu'dadır ve oradan da Balkanlara, Viyana'ya kadar gider. Bu nedenlerdir ki hepimiz Ermeni, hepimiz Rum, hepimiz Boşnak, hepimiz Kürt, hepimiz Süryani, hepimizi Arap ve bugünlerde belki

---

44 "Bütün Renkleriyle Türkiye?", Soykırım Karşıtları Derneği, Frankfurt, 17 Ekim 2008. Frankfurt Kitap Fuarı vesilesiyle yayınlanan basın bildirisi.

45 Burada sözü edilen 1915 tehciri sırasında öldürülen Ermenilerden özür dileyen www.ozurdiliyorum.com imza kampanyasıdır.

46 "Özür Kampanyası'na Birdal desteği", www.kurthaber.com, 20 Aralık 2008.

47 Türker Alkan, "Seni Ermeni seni...", *Radikal*, 24 Aralık 2008.

de hepimiz Almanız. Atatürk ne güzel özetlemiş 'Ne mutlu Türküm diyene'.[48]

Kardeş Türküler Grubu Solisti Vedat Yıldırım: Bu 140 kişilik grupla "Bakın insanlar! Bir Türk, Kürt, Ermeni, Laz, Alevi, Sünni olarak hep birlikte aynı sahnede türkü söyleyip, 7 bin kişi ise aynı salonda oynayabiliyoruz. Biz kardeşiz, ellerinizi bizim üzerimizden çekin" mesajını vermek istedik...[49]

---

48 Niyazi Öktem, "Velev ki Ermeni olsun", *Star*, 22 Aralık 2008.

49 Korkut Kalaycı, "Bu farklı kültürleri aynı sahneye taşıyoruz", *Sabah Günaydın*, 21 Haziran 2006.

Önemli Olaylar Dizini

1 Mart 1950	30 Kasım 1925 tarihli Tekke ve Türbelerin Kapatılmasına Dair Kanun yürürlükten kaldırıldı.
14 Mayıs 1950	Milletvekili genel seçimlerini DP kazandı.
22 Mayıs 1950	I. Menderes hükümeti kuruldu.
16 Haziran 1950	Ezanın Arapça okunması serbest bırakıldı.
27 Haziran 1950	Kore'de savaş başladı.
3 Temmuz 1950	Türkiye'nin İsrail Büyükelçisi itimatnamesini sundu.
4 Temmuz 1950	Türkiye-İsrail Ticaret Antlaşması imzalandı.
5 Temmuz 1950	Kur'an'ın radyodan okunmasına izin verildi.
25 Temmuz 1950	Türkiye Kore'ye savaş birliği yollama kararı aldı.
1 Ağustos 1950	Türkiye NATO'ya üyelik için başvurdu.
21 Aralık 1950	*La Luz* gazetesi yayın hayatına başladı.
28 Şubat 1951	Çanakkale'de Yahudi esnafa ait mağazalar taşlandı.
9 Mart 1951	II. Menderes hükümeti kuruldu.

15 Mayıs 1951	Faik Ökte *Varlık Vergisi Faciası* kitabını yayımlandı.
25 Temmuz 1951	5816 sayılı "Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun" kabul edildi.
17 Ekim 1951	Türkiye'nin NATO'ya girişine dair protokol imzalandı.
22 Kasım 1952	*Vatan* gazetesi sahibi ve başyazarı Ahmet Emin Yalman'a suikast yapıldı.
5 Ocak 1953	İsrail'de Atatürk Ormanı kuruldu.
25 Ocak 1953	Rafael Saban Hahambaşı seçildi.
4-10 Ağustos 1953	Türkiye Hahambaşılığı temsilcileri Dünya Yahudi Kongresi'ne katıldılar.
31 Ocak 1954	Cumhurbaşkanı Celal Bayar AJC'de konuşma yaptı.
3 Nisan 1954	DP İstanbul milletvekili Salamon Adato uçak kazasında vefat etti.
2 Mayıs 1954	Milletvekili genel seçimlerini DP kazandı. Hanri Soriano DP'den İstanbul milletvekili seçildi.
17 Mayıs 1954	III. Menderes hükümeti kuruldu.
21 Temmuz 1954	Yeni Kâr Hadleri Kararnamesi yürürlüğe girdi.
6-7 Eylül 1955	İstanbul ve İzmir'de Rumlara ait mağazalar, mezarlıklar ve kiliseler yağmalandı.
9 Aralık 1955	IV. Menderes hükümeti kuruldu.
18 Mayıs 1956	Milli Korunma Kanunu tadil tasarısı TBMM'de kabul edildi.
26 Kasım 1956	Türkiye İsrail ile diplomatik ilişkilerini maslahatgüzar düzeyine indirdi.
27 Ekim 1957	Milletvekili genel seçimlerini DP kazandı. Yusuf Salman ve İzak Altabev DP'den milletvekili seçildiler.
25 Kasım 1957	V. Menderes hükümeti kuruldu.

4 Ağustos 1958	Yeni istikrar programı ilân edildi. Türk Lirası devalüe edildi.
26 Aralık 1958	Milli Korunma Kanunu kaldırıldı.
18 Nisan 1960	TBMM'de Tahkikat Komisyonu kuruldu.
27 Nisan 1960	Tahkikat Komisyonu'na yetki veren Kanun kabul edildi.
28-30 Nisan 1960	Üniversite öğrencileri İstanbul ve Ankara'da gösteri yaptılar.
27 Mayıs 1960	Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime el koydu.
30 Mayıs 1960	I. Gürsel hükümeti kuruldu.
25 Ağustos 1960	MTTB "Vatandaş Türkçe konuş!" kampanyası başlattı.
10 Eylül 1960	"Vatandaş Türkçe konuş!" kampanyası sona erdi.
14 Ekim 1960	Yassıada Duruşmaları başladı.
8 Kasım 1960	Cismani Meclis lağvedildi.
27 Kasım 1960	Hahambaşı Rafael Saban vefat etti.
28 Kasım 1960	DP eski milletvekili Yusuf Salman Yassıada'da vefat etti.
25 Aralık 1960	Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel azınlık cemaatlerini temsilen üç kişiyi Kurucu Meclis'e üye seçti.
5 Ocak 1961	II. Gürsel hükümeti kuruldu.
12 Ocak 1961	Siyasi partilerin tekrar faaliyete geçmelerine izin verildi.
9 Temmuz 1961	1961 Anayasası kabul edildi.
21 Ağustos 1961	David Asseo Hahambaşı seçildi.
16-17 Eylül 1961	Adnan Menderes, Hasan Polatkan, Fatih Rüştü Zorlu idam edildi.
15 Ekim 1961	Milletvekili genel seçimleri yapıldı.
20 Kasım 1961	İnönü başbakanlığında AP-CHP koalisyon hükümeti kuruldu.

25 Haziran 1962	IX. İnönü hükümeti (CHP-YTP-CKMP koalisyon hükümeti) kuruldu.
7 Kasım 1962	Azınlıklar Tali Komisyonu kuruldu.
25 Aralık 1963	X. İnönü hükümeti (CHP-Bağımsızlar koalisyon hükümeti) kuruldu.
14 Nisan 1964	Gençlik örgütleri "Rum esnafı boykot" kampanyası başlattı.
16 Eylül 1964	30 Ekim 1930 tarihli "Türkiye ile Yunanistan arasında İkamet, Ticaret ve Seyriseferin Mukavelenamesi" fesh edildi. Türkiye'de yerleşik Yunan uyrukluların sınırdışı edilmelerine karar verildi.
13 Şubat 1965	Bütçenin reddedilmesi üzerine İnönü istifa etti.
20 Şubat 1965	Suad Hayri Ürgüplü başbakanlığında AP-YTP-CKMP-MP koalisyon hükümeti kuruldu.
21 Eylül 1965	Yunan uyruklu 24 Yahudi sınırdışı edildi.
10 Ekim 1965	Milletvekili genel seçimlerini AP kazandı.
27 Ekim 1965	AP hükümeti kuruldu.
19 Mayıs 1966	Amerikan basınında Türkiye'deki Rum azınlığa baskı yapıldığı ilânı yayınlandı.
18 Temmuz 1966	İsrail'in *Sefarad* Hahambaşısı Türkiye'yi ziyaret etti
5-10 Haziran 1967	İsrail ile Arap ülkeleri arasında Altı Gün Savaşı.
13 Haziran 1967	Çanakkale, Edirne ve Gelibolu'da Yahudilere olaylar meydana geldi .
Ocak-Haziran 1968	*Bugün* gazetesi antisemit yazı dizilerini yayınlamaya başladı.
10 Haziran 1968	İstanbul ve Ankara üniversitelerinde öğrenci boykotları ve işgalleri başladı.
18 Haziran 1968	Türkiye Hahambaşılığını temsilen bir heyet Cumhurbaşkanı ve bakanları ziyaret edip *Bugün* gazetesini şikâyet etti.

15-16 Temmuz 1968	İstanbul limanını ziyaret eden 6. Filo'ya karşı gösteriler düzenlendi.
16 Şubat 1969	İstanbul, Taksim Meydanı'nda öğrenci ve işçilerin Amerika'yı protesto eden yürüyüşüne sağcı bir grup saldırdı. Olay tarihe "Kanlı Pazar" olarak geçti.
21 Ağustos 1969	Mescid-i Aksa kundaklandı.
28 Ağustos-2 Eylül 1969	MTTB "Mescid-i Aksa ve Yahudi'ye lânet" haftası ilan etti.
1-8 Eylül 1969	Bursa'da "Yahudi'ye lânet" haftası başladı.
10 Ekim 1969	Neve Şalom Sinagogu'na dinamit atıldı.
12 Ekim 1969	AP milletvekili genel seçimlerini kazandı.
3 Kasım 1969	Demirel başbakanlığında hükümet kuruldu.
26 Ocak 1970	MNP kuruldu.
25 Şubat 1970	Bütçenin reddedilmesi üzerine Demirel istifa etti.
6 Mart 1970	Demirel'in başbakanlığında yeni hükümet kuruldu.
15-16 Haziran 1970	İstanbul'da işçi olayları meydana geldi.
12 Mart 1971	Türk Silahlı Kuvvetleri hükümete muhtıra verdi. Demirel başbakanlıktan istifa etti.
26 Mart 1971	Nihat Erim'in başbakanlığında "reform hükümeti" kuruldu.
17 Mayıs 1971	İsrail'in İstanbul Başkonsolosu Ephraim Elrom kaçırıldı.
20 Mayıs 1971	MNP kapatıldı.
23 Mayıs 1971	Başkonsolos Ephraim Elrom ölü bulundu.
1 Temmuz 1971	Haşhaş ekimi ve afyon üretimi yasaklandı.
20 Temmuz 1971	TİP kapatıldı.
1 Ağustos 1971	TÜSİAD kuruldu.
22 Aralık 1971	II. Erim hükümeti güvenoyu aldı.
22 Mayıs 1972	Ferit Melen hükümeti kuruldu.

11 Ekim 1972	MSP kuruldu.
28 Ocak 1973	Mıgırdiç Yanikyan, Los Angeles Başkonsolosu Mehmet Baydar ve yardımcısı Bahadır Demir'i öldürdü.
26 Nisan 1973	Naim Talû hükümeti güvenoyu aldı.
6 Ekim 1973	*Yom Kipur* Savaşı başladı.
25 Aralık 1973	İsmet İnönü vefat etti.
25 Ocak 1974	Bülent Ecevit başbakanlığında CHP-MSP koalisyon hükümeti kuruldu.
1 Temmuz 1974	Hükümet altı ilde haşhaş ekimi yasağını kaldırdı.
15 Temmuz 1974	Kıbrıs'ta askerî darbe yapıldı. Cumhurbaşkanı Makarios devrildi.
20 Temmuz 1974	Kıbrıs Barış Harekâtı başladı.
14 Ağustos 1974	Cenevre Barış Konferansı'nın başarısız olması üzerine Türk Silahlı Kuvvetleri Kıbrıs'ta harekâta devam etti.
8 Eylül 1974	İşadamları Türkiye'nin Kıbrıs tezini izah etmek için Avrupa'ya gittiler.
17 Eylül 1974	Başbakan Bülent Ecevit istifa etti.
29 Kasım 1974	Sadi Irmak hükümeti güvenoyu aldı.
10 Aralık 1974	Birleşik Amerika Kongresi Kıbrıs ihtilafını çözümlemek için Türkiye kayda değer tavizler vermediği takdirde 5 Şubat 1975 tarihinden geçerli olmak üzere, Türkiye'ye yapılan askerî yardımı en az altı ay süreyle askıya almayı öngören 93-448 sayılı kanun tasarısını kabul etti.
21 Aralık 1974	AP-MHP-MSP-CGP bir araya gelip Milliyetçi Cephe'yi kurdu.
31 Aralık 1974	Başkan Gerald Ford Türkiye'ye askerî satışları askıya alan ambargo kararını 5 Şubat 1975 tarihine erteleyen kararı imzaladı.

5 Şubat 1975	ABD askerî yardımın kesilmesi kararını uygulamaya koydu.
13 Şubat 1975	Kıbrıs Türk Federe Devleti ilân edildi.
31 Mart 1975	Süleyman Demirel başbakanlığında AP-MSP-CGP-MHP koalisyon (Birinci MC) hükümeti kuruldu.
8 Nisan 1975	24 Nisan 1975 gününün "İnsan'ın İnsan'a karşı İnsanlık Dışı Davranışlarını Milli Anma Günü" ilân edilmesi için Temsilciler Meclisi'ne 148 sayılı Karar Teklifi tasarısı verildi ancak kabul edilmedi.
10 Nisan 1975	Başkan Gerald Ford Birleşik Amerika Kongresi'nden Türkiye'ye uygulanan silah ambargosunun kaldırılmasını istedi.
24 Temmuz 1975	Temsilciler Meclisi Başkan Gerald Ford'un ambargonun kısmen kaldırılması teklifini reddetti.
25 Temmuz 1975	Hükümet İncirlik Hava Üssü dışındaki tüm ortak savunma tesislerinin denetiminin TSK tarafından devralındığını açıkladı.
31 Temmuz 1975	Amerikan Senatosu askeri teçhizat satışlarının kısmen yapılmasına izin veren kararı kabul etti.
29 Ağustos 1975	TÜSİAD heyeti ABD'ye gitti.
6 Ekim 1975	Türkiye'ye uygulanan silah ambargosunu kısmen kaldıran kanun tasarısı Başkan Gerald Ford tarafından imzalandı. Ancak askerî yardımlarla, askerî satış kredilerine getirilen ambargo yürürlükte kaldı.
27 Ekim 1975	ASALA Viyana ve Paris Büyükelçilerini öldürdü.
10 Kasım 1975	BM Genel Kurulu'nda 3379 sayılı "Siyonizmin bir çeşit ırkçılık ve ırk ayrımı olduğu" kararı kabul edildi.
5 Haziran 1977	Milletvekili genel seçimleri yapıldı.

21 Haziran 1977	Ecevit'in başbakanlığında azınlık hükümeti kuruldu.
3 Temmuz 1977	CHP azınlık hükümeti güvenoyu alamadı. Ecevit istifa etti.
21 Temmuz 1977	Süleyman Demirel başbakanlığında AP-MSP-MHP (İkinci MC) hükümeti kuruldu.
17 Ocak 1978	Bülent Ecevit başbakanlığında CHP-CGP-DP hükümeti güvenoyu aldı.
15 Temmuz 1978	Gaziantep'te Yahudilere saldırıldı.
1 Ağustos 1978	Birleşik Amerika Kongresi Dış Yardım Kanunu'nda yaptığı değişiklikle Türkiye'ye yapılan askerî teçhizat satış kredilerine getirilen ambargoyu kaldırma kararı aldı.
26 Eylül 1978	Başkan Jimmy Carter ambargoyu kaldırma kararını imzaladı.
9 Ekim 1978	Türkiye Amerikan savunma tesislerinin tekrar açılmasına izin verdi.
1 Kasım 1978	Washington'da inşa edilecek Birleşik Amerika Holokost Anıt Müzesi için Başkanlık Komisyonu kuruldu.
10 Ocak 1979	Şah Rıza Pehlevi İran'ı terketti.
16 Şubat 1979	Ayetullah Homeyni İran'a döndü. İran İslâm Cumhuriyeti kuruldu.
26 Mart 1979	Mısır-İsrail Barış Anlaşması imzalandı.
17 Ağustos 1979	Ramazan Bayramı'nın son cuma günü "Kudüs'ü kurtarma günü" ilân edildi.
15 Ağustos 1979	FKÖ'nün Ankara'da siyasi büro açmasına izin verildi.
14 Ekim 1979	Senato üçte bir yenileme ve milletvekili ara seçimleri yapıldı.
12 Kasım 1979	AP azınlık hükümeti kuruldu.
2 Ocak 1980	El Al Havayolları Yeşilköy Havaalanı Büro Müdürü Avraham El Azar öldürüldü.

24 Ocak 1980	24 Ocak Kararları açıklandı.
24 Temmuz 1980	İsrail Parlamentosu Kudüs'ü "ebedi ve bölünmez" başkent ilân etti.
28 Temmuz 1980	Hahambaşılık binasına bombalı saldırı yapıldı.
29 Temmuz 1980	MSP, Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen için gensoru önergesi verdi.
31 Temmuz 1980	Dışişleri Bakanlığı Tel Aviv Büyükelçiliği maslahatgüzarını Ankara'ya çağırdı.
28 Ağustos 1980	Türkiye'nin Kudüs Başkonsolosluğu kapatıldı.
5 Eylül 1980	MSP'nin sunduğu gensoru önergesi kabul edildi ve Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen düşürüldü.
6 Eylül 1980	MSP Konya'da "Kudüs'ü Kurtarma Yürüyüşü" düzenledi.
12 Eylül 1980	Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime el koydu.
21 Eylül 1980	Bülend Ulusu başbakanlığında hükümet kuruldu.
26 Kasım 1980	Türkiye İsrail'le olan ilişkilerini sınırlandırdı. Geçici maslahatgüzar ünvanı ile görev yapacak ikinci kâtip dışındaki diplomatik personelini üç ay içinde geri çekmeyi kararlaştırdı.
25 Ocak 1981	İstanbul'da "Ermeni soykırımı" karar tasarılarına karşı strateji geliştirmek üzere "Task Force" toplantısı düzenlendi.
28 Ocak 1981	Avrupa Konseyi kabul ettiği kararda azınlıklara eşit davranılması ve haklarının güvence altında tutulmasını istedi.
12 Şubat 1981	Ermeni Patriği Şnork Kalustyan ile Hahambaşı David Asseo Devlet Başkanı Org. Kenan Evren'i ziyaret etti.

26 Şubat 1981	"Task Force" toplantısı düzenlendi.
16 Ekim 1981	Siyasi partiler kapatıldı.
23 Ekim 1981	Danışma Meclisi açıldı.
12 Şubat 1982	Devlet Başkanı Org. Kenan Evren'i ziyaret eden Türk Yahudi toplumu liderleri *Sefarad* Yahudilerin Osmanlı topraklarına göçlerinin 500üncü yıldönümü için düzenleyecekleri etkinlik programını sundular.
21 Haziran 1982	Uluslararası Holokost ve Soykırım Konferansı Kudüs'te başladı.
23 Eylül 1982	Danışma Meclisi Anayasa'yı kabul etti.
8 Kasım 1982	Halk oylaması sonucunda Anayasa kabul edildi.
3 Mart 1983	Danışma Meclisi Siyasal Partiler Kanunu'nu kabul etti.
21 Nisan 1983	247 sayılı "Ermeni Soykırımı Karar Tasarısı" Amerikan Kongresi'ne sunuldu.
21 Mayıs 1983	Siyasi partilerin kurulmasına izin verildi. ANAP kuruldu.
19 Temmuz 1983	RP kuruldu.
6 Kasım 1983	Genel seçimleri ANAP kazandı.
24 Aralık 1983	Turgut Özal başbakanlığında ANAP hükümeti kuruldu.
Ocak 1984	Başbakan Turgut Özal'ı ziyaret eden Türk Yahudi toplumu liderleri 500. Yıl kutlamaları için hazırlanan taslağı sundu.
10 Eylül 1984	Senato 247 sayılı "Ermeni Soykırımı Karar Tasarısı"nı onayladı.
4 Ekim 1984	Birleşik Amerika Kongresi tatile girdi. 247 sayılı karar tasarısı Ocak ayına ertelendi.
26 Ekim 1984	Başbakan Turgut Özal'a 500. Yıl kutlamaları programı sunuldu.
6 Kasım 1984	Ronald Reagan ABD Başkanı seçildi.

13 Şubat 1985	MSP davası sonuçlandı. Erbakan ve arkadaşları beraat etti.
19 Mart 1985	192 sayılı "Ermeni Soykırımı Karar Tasarısı"nın Kongre'ye gönderilmesi için imza toplandı.
27 Mart 1985	Başbakan Turgut Özal ABD'yi ziyaret etti.
4 Nisan 1985	Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu İsrail'in Washington Büyükelçisiyle, Turgut Özal WJC temsilcileri ile görüştü.
2 Temmuz 1985	BM Azınlıkları Koruma ve Ayrımcılığı Önleme Komisyonu "Ermeni soykırımı"nı tarihsel gerçek olarak kabul etti.
16 Aralık 1985	Temsilciler Meclisi 192 sayılı "Ermeni Soykırımı Karar Tasarısı"nı geri çekti.
6 Eylül 1986	Abu Nidal örgütüne mensup teröristler Neve Şalom Sinagogu'na baskın düzenlediler.
9 Aralık 1986	YÖK türbanlı öğrencilerin üniversitelere girişlerini yasakladı.
4 Şubat 1987	132 sayılı "Ermeni Soykırımı Karar Tasarısı" Temsilciler Meclisi Komisyonu'ndan geçti.
18 Temmuz 1987	Avrupa Parlamentosu Genel Kurulu "Ermeni sorununa siyasi bir çözüm" karar tasarısını kabul etti.
3 Ağustos 1987	132 sayılı Karar tasarısı Temsilciler Meclisi'nde reddedildi
24 Eylül 1987	Eski siyasetçilere siyaset yapma yasağı kalktı.
29 Kasım 1987	ANAP milletvekili genel seçimlerini kazandı.
26 Mart 1989	ANAP yerel seçimleri kaybetti.
19 Temmuz 1989	500. Yıl Vakfı kuruldu.
17 Ekim 1989	212 sayılı "Ermeni Soykırımı Karar Tasarısı" Temsilciler Meclisi Adalet Komisyonu'ndan geçti.

31 Ekim 1989	Turgut Özal Cumhurbaşkanı seçildi.
15 Kasım 1989	Yıldırım Akbulut hükümeti kuruldu.
27 Şubat 1990	ABD Senatosu 212 sayılı "Ermeni Soykırımı Karar Tasarısı"nı reddetti.
26 Haziran 1990	*Yad Vashem* Eski Rodos Başkonsolosu Selahattin Ülkümen'e "Uluslararası Dürüst" ünvanını verdi.
3 Ekim 1990	Doğu ve Batı Almanya birleşti.
17 Ocak 1991	Körfez Savaşı başladı.
28 Şubat 1991	Körfez Savaşı sona erdi.
15 Haziran 1991	Mesut Yılmaz ANAP Genel Başkanı seçildi.
23 Haziran 1991	Mesut Yılmaz başbakanlığındaki hükümet kuruldu.
20 Ekim 1991	Erken genel seçimler yapıldı. ANAP iktidarı sona erdi.
30 Kasım 1991	DYP-SHP koalisyon hükümeti kuruldu.
19 Aralık 1991	Türkiye İsrail ile olan diplomatik ilişkilerini büyükelçilik düzeyine yükseltti.
1 Mart 1992	Neve Şalom Sinagogu'na bombalı saldırı yapıldı.
4 Mart 1992	500. yıl kutlamaları çerçevesinde sinagoglarda şükran duası okundu.
27 Nisan 1992	500. Yıl Vakfı New York'da gala gecesi düzenledi.
16 Temmuz 1992	500. Yıl Vakfı Dolmabahçe Sarayı'nda gala gecesi düzenledi.
16 Aralık 1992	BM 3379 sayılı "Siyonizmin bir çeşit ırkçılık ve ırk ayrımı olduğu" kararını iptal etti. Türkiye çekimser oy kullandı.
28 Ocak 1993	500. Yıl Vakfı Başkanı Jak Kamhi'ye suikast girişiminde bulunuldu.
8 Şubat 1993	Los Angeles'de Tolerans Müzesi açıldı.
17 Nisan 1993	Turgut Özal vefat etti.

22 Nisan 1993	Washington'da Birleşik Amerika Holokost Anıt-Müzesi açıldı.
16 Mayıs 1993	Süleyman Demirel Cumhurbaşkanı seçildi.
25 Haziran 1993	Tansu Çiller başbakanlığında DYP-SHP koalisyonu kuruldu.
2 Temmuz 1993	Sivas'ta Madımak Oteli kundaklandı. 37 aydın öldü.
Temmuz 1993	İSKİ Skandalı patladı.
13-15 Kasım 1993	Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin İsrail'i ziyaret etti.
9 Mart 1994	Türkiye tarafından hazırlanan ve antisemitizmi ilk kez resmen kınayan karar tasarısı BM İnsan Hakları Komisyonu tarafından kabul edildi.
27 Mart 1994	Yerel seçimlerde RP birinci parti seçildi.
7 Haziran 1995	Ankara Yahudi cemaati Başkanı Prof. Dr. Yuda Yürüm'e suikast girişiminde bulunuldu.
18 Eylül 1995	Türkiye ile İsrail arasında Askerî Uçaklar ile Eğitim hakkında antlaşma imzalandı.
30 Ekim 1995	DYP-CHP koalisyon hükümeti kuruldu.
13 Aralık 1995	AB Türkiye ile ortaklığı kabul etti.
24 Aralık 1995	Erken genel seçimlerde RP birinci parti çıktı.
23 Şubat 1996	Türkiye ile İsrail arasında Askerî Eğitim İşbirliği Anlaşması imzalandı.
11-14 Mart 1996	Demirel İsrail'i ziyaret etti.
12 Mart 1996	ANAP-DYP koalisyon hükümeti kuruldu.
6 Haziran 1996	Hükümet istifa etti.
8 Temmuz 1996	RP-DYP koalisyon hükümeti kuruldu.
28 Ağustos 1996	Türkiye ile İsrail arasında Savunma Sanayi'nde İşbirliği Antlaşması imzalandı.
3 Kasım 1996	Susurluk Kazası meydana geldi.

31 Ocak 1997	Sincan Belediyesi "Kudüs Gecesi" düzenledi.
4 Şubat 1997	Zırhlı Birlikler Sincan'ın merkezinden geçip gövde gösterisi yaptı.
28 Şubat 1997	MGK Kararları açıklandı.
11 Haziran 1997	Genelkurmay Başkanlığı bünyesinde İslâmî hareketle mücadeleyi hedefleyen Batı Çalışma Grubu kuruldu.
18 Haziran 1997	RP-DYP hükümeti istifa etti.
30 Haziran 1997	Anasol-D (ANAP-DSP-DTP) koalisyon hükümeti kuruldu.
17 Aralık 1997	FP kuruldu.
17 Aralık 1997	ADL, Başbakan Mesut Yılmaz'a "Seçkin Devlet Adamı" ödülü verdi.
16 Ocak 1998	RP kapatıldı.
24 Nisan 1998	Avrupa Parlamentosu Konseyi 24 Nisan 1915 tarihini "Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ermenilerin imha planının uygulamaya konulduğu tarih" olarak kabul edildi.
29 Mayıs 1998	Fransız Millî Meclisi "Ermeni tehciri kurbanlarının soykırıma maruz kaldıklarını" resmen tanıma kararı aldı.
7-8 Eylül 1998	Başbakan Mesut Yılmaz İsrail'i ziyaret etti.
11 Ocak 1999	4. Ecevit Hükümeti kuruldu.
18 Nisan 1999	Milletvekili genel seçimi yapıldı. ANAP-DSP-MHP koalisyon hükümeti kuruldu.
21 Eylül 2000	398 sayılı "Amerikan Dışişleri Bakanlığı personeli ve Amerikan bürokratlarının Ermeni soykırımı konusunda eğitilmeleri ve soykırımı anma" konulu karar tasarısı Temsilciler Meclisi Uluslararası Operasyonlar ve İnsan Hakları Alt Komitesi'nde kabul edildi.

3 Ekim 2000	398 sayılı "Ermeni Soykırımı Karar Tasarısı" Temsilciler Meclisi Uluslararası İlişkiler Komisyonu'nda kabul edildi ve Genel Kurul'a yollandı.
20 Ekim 2000	Tasarı Genel Kurul'dan geri çekildi.
7 Kasım 2000	Fransız Parlamentosu Ermeni tehciri kurbanlarının soykırıma maruz kaldıklarını tanıyan kanunu kabul etti.
29 Ocak 2001	Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac kanunu onayladı.
22 Haziran 2001	FP kapatıldı.
20 Temmuz 2001	SP kuruldu.
14 Ağustos 2001	AKP kuruldu.
11 Eylül 2001	El Kaide örgütü militanları New York İkiz Kuleleri ve Pentagon'a intihar saldırıları düzenlendiler.
14 Temmuz 2002	Hahambaşı David Asseo vefat etti.
31 Temmuz 2002	Erken genel seçim kararı alındı.
25 Ekim 2002	İsak Haleva Hahambaşı seçildi.
3 Kasım 2002	AKP erken genel seçimleri kazandı.
20 Mart 2003	Irak Savaşı başladı.
21 Ağustos 2003	Dişçi Yasef Yahya öldürüldü.
15 Kasım 2003	Neve Şalom ve Beth İsrael sinagoglarına intihar saldırıları düzenlendi.
20 Kasım 2003	HSBC Bank Genel Müdürlüğü ve İngiltere Başkonsolosluğu'na intihar saldırıları düzenlendi.
26 Ocak 2004	AJC, Başbakan Erdoğan'a "Cesur Profiller" ödülü verdi.

Özel Terimler

Aliya = "Yukarı çıkış", "yükselmek" anlamına gelen İbranice sözcük. Diasporada yaşayan Yahudilerin İsrail topraklarına yerleşip yaşamak için İsrail'e göç etmelerini kasteder.

Aliyah Hanoar = Diasporada yaşayan Yahudi gençlerin İsrail'e göç etmelerini örgütleyen teşkilat.

Aşkenaz = Dünyadaki Yahudilerin yaklaşık %70'i Aşkenazdır. Diaspora'daki Aşkenazlar merkezî Avrupa, İngiltere, Almanya, Fransa ve Amerika'da yaşarlar.

Bar Mitzva = Yahudi erkek çocuklarının on üçüncü doğum günlerinde yapılan dinî tören. Bu törende delikanlı ilk kere Tevrat'ı okumaya davet edilir ve *tefilin* takar. *Bar Mitzva* aynı zamanda delikanlının dinî anlamda reşit olmasını simgeler.

Beth Din = Yahudi şeriatına göre kurulan mahkeme. Modern zamanlarda boşanma, *kaşerut* gibi dinî konularda yargı görevini yerine getirir. Taraflar mutabık oldukları takdirde Yahudiler arasındaki ihtilâflarda hakem kurulu olarak görev yapar.

Gemilut Hassidim = Hayır işleri.

Hatikva (veya Atikva) = "Ümit" anlamına gelen İbranice sözcük. Siyonist hareketin marşı. İsrail Devleti kurulduktan sonra İsrail'in millî marşı oldu.

İntifada = "Silkinme" anlamına gelen ancak "isyan" anlamında kullanılan ve Filistin halkının seksenli yılların ikinci yarısında İsrail Silahlı Kuvvetleri'ne karşı mücadelesini tarif eden Arapça sözcük.

Irgun Tsioni be Kushta = İstanbul'daki Siyonist Örgüt.

Itahdut Yotsei Turkia be Israel = İsrail'deki Türkiye Kökenliler Birliği. 1 Ağustos 1960 tarihinde avukat Yeuda Adiri'nin girişimiyle kurulmuş bir dernektir.

Kadima Zion = İleri Siyon.

Kaşerut = Yahudi dininin yiyecekler konusundaki kuralları.

Keren Kayemet Le Yisrael = Yahudi Milli Fonu. 1901 yılında Beşinci Siyonist Kongresi'nde kurulan ve Filistin'de toprak satın alması ile görevli olan teşkilat.

Kizba = Türkiye Hahambaşılığı'nın reşit olmuş Yahudi erkeklerden tahsil ettiği harç.

Kol Israel = İsrail'in Sesi.

Ladino = *Sefarad* Yahudilerinin konuştukları İspanyolca.

Laik Konsey = Hahambaşılık, din adamlarının yer aldığı Meclis-i Ruhani ve sivil yöneticilerin yer aldığı Meclis-i Cismani (veya Laik Konsey)'den oluşmaktadır. Meclis-i Cismani cemaat yönetiminden ve resmî makamlarla olan ilişkilerinden sorumludur. Hahambaşı cemaatin ruhani reisi, Laik Konsey Başkanı cemaatin ruhani meseleler haricindeki faaliyetlerinden sorumlu başkanıdır.

Magen David = "David'in kalkanı" anlamına gelen sözcük. *Magen David* altı köşeli Davud yıldızıdır. Bu dekoratif motife birçok kültürde de rastlandı. (Örneğin Selçuk yıldızı). 14. yüzyılda yapılan bir dinî tefsirde, eski bir efsaneye göre, Kral Davud'a sihirli bir koruma sağlayan kalkanla bu motif arasında ilinti kurulur. 19. yüzyılda aydınlanma hareketinin içine girmiş Yahudi çevrelerinde Hıristiyanlığın simgesi olan haç gibi Davud Yıldızı da Yahudiliğin simgesi haline geldi. 1897 yılında Basel'de toplanan ilk siyonist kongrenin

simgesi seçildi. Nazi döneminde altı köşeli sarı yıldızın kullanılmasından dolayı Davud yıldızı özgün bir Yahudi simgesi haline geldi. Bugün İsrail Devleti'nin bayrağında beyaz bir zemin üzerinde mavi renkli altı köşeli Davud yıldızı yer almaktadır.

Magen David Adom = 1930 yılında Filistin'de Kızıl Haç'ın eşdeğeri olan Magen David Adom (David'in Kırmızı Kalkanı veya Kırmızı Yıldız) kuruldu.

Magbith = Diasporada yaşayan Yahudilerden İsrail devletine yardım amacıyla toplanan bağıştır.

Mahazeke Torah = Tevrat'ı elinde tutan, devam ettiren. Yahudi gençlerine Tevrat eğitimi veren cemiyet.

Makabiat = 1921 yılında Onikinci Siyonist Kongresi'nde kurulan spor federasyonu. Makabi 1903 yılında kurulan Yahudi jimnastik kulüplerinin yerini aldı. 19. yüzyılın sonunda Filistin'de bir Yahudi yurdu kurulması hareketine katılan Doğu Avrupalı Yahudi gençliğinin fiziki kabiliyetlerini geliştirmenin bir ön şart olduğu inancından bu örgüt doğdu. Bu amaçla jimnastik kulüpleri kuruldu. İlk kulüp İstanbul'da 1895 yılında kuruldu.

Mitzvot = Mitzva sözcüğünün çoğulu. "Mitzva" dinî bir mecburiyettir.

Morit (Moreşet Yehudey Togarma) = Türkiye Yahudilerinin mirası. 1986 yılının Temmuz ayında Gad Nassi tarafından kuruldu. Amacı Türk kökenli İsraillilerin geçmişini ve kültürel mirasını koruyacak ve tanıtacak bir kültür merkezinin oluşturulmasıydı. İlgisizlik ve maddi kaynak yokluğundan 1996 yılında faaliyetlerini durdurdu.

Mossad (Ha-Mosad Ha-Merkazi Le-Modiin U-Le-Vitahon) (Merkezî İstihbarat ve Güvenlik Örgütü) = İsrail Devleti'nin istihbarat örgütü. *Mossad* yurtdışında, *Shin Beth* ise İsrail içinde faaliyet gösterir.

Ne'emanei Tsion = Siyon'a sadık olanlar.

Peraşa = Eski Ahit'in Hz. Musa'ya atfedilen ilk kitabından, sinagoglarda sadece Cumartesi, Pazar ve Perşembe günleri okunan bölüm.

Pesah = Hamursuz Bayramı. İbrani takvimine göre her yılın Nissan ayının 15'ine, miladî takvime göre Mart-Nisan aylarına tekabül eden ve sekiz gün süren bayram. İsrail oğullarının Mısır'dan çıkışını, kölelikten kurtuluşunu ve hür bir millet olmasını simgeler. *Pesah* bayramı süresince "hamursuz" denen mayasız ekmek yenir.

Roşaşana = İbranî yeni yılı Tişri ayının (miladi takvime göre Eylül-Ekim) birinci ve ikinci günleri

Sefarad = İspanyol kökenli Yahudiler.

Sifrei Torah = Tevrat'ın beş kitabı.

Sohnut (Ha-Sokhenut ha-Yehudit le-Erez Israel) = Yahudi Ajansı. Kudüs'te yerleşik uluslararası sivil toplum örgütü. WZO'nun temsilcisi olup amacı İsrail toprakları dışında yaşayan Yahudilerin gelişmelerine ve İsrail'e yerleşmelerinde yardımcı olmaktır.

Şabat = İstirahat günü Yahudi takviminde haftanın son günü. Cuma akşamı gün batımı ile başlar ve Cumartesi gecesi sona erer.

Tefilin = Siyah renkte kübik iki siyah kutudur. Alına ve sağ kola bağlanmayı mümkün kılan deri kayışları mevcuttur. Sabah dualarında biri alına diğeri sol kola takılır. Her iki kutuda Tevrat'tan dört metin vardır.

Yad Vashem = 9 Ağustos 1953 tarihinde İsrail Parlamentosu tarafından kabul edilen bir kanunla kurulan resmî kurum. Holokost sırasında ölen Yahudilerin hatırasını muhafaza etmekle yükümlüdür.

Yeşiva = Talmud eğitimi veren din merkezi.

Yidiş = Aşkenaz Yahudilerinin konuştukları dil.

Yom Kipur = Güneş batımından önce başlayıp ertesi gün ve yıldızların görünmesinden sonra sona eren yirmi beş saat süren

büyük oruç ve günah çıkarma günü. Bu süre içinde hiçbir şey yenmez, içilmez ve çalışılmaz.

ZAKA = 1995 yılında kurulan İsrail sivil toplum örgütü. Amacı terör eylemlerinden sonra olay mahallindeki parçalanmış insan organlarını toplayıp hastahanelere götürmek, eylemlerden sonra ölenlerin Yahudi şeriatına uygun bir şekilde defnedilmeleri için kan ve et parçalarını toplamaktır.

Kaynakça

YAYINLANMAMIŞ KAYNAKLAR

ARŞİVLER

- United States Holocaust Memorial Museum Arşivi (Washington, D.C.)
  - ➢ Dosya 98-011, Kutu 10/11, 1/24, 17/16.
  - ➢ Dosya 97-014, Kutu 66/26, 3/13, 66/26.
- American Jewish Joint Distribution Committee Arşivi (New York)
  - ➢ A/R 45/46 Dosya 1216.
- American Jewish Joint Distribution Committee Arşivi (Kudüs)
  - ➢ Kutu 482B, dosya 85.000.
- İsrail Devlet Arşivleri (Kudüs)
  - ➢ Dosya 2397/24 (151) - 255/11 - 254/11 - 258/6 - 255/13.
  - ➢ Yitzhak Ben Zvi Evrakları, dosya 1916/17-P
- Merkezi Siyonist Arşivleri (Kudüs)
  - ➢ Dosya C2/468 – S20/532 - S5/11473 – C3/1323 - C3/1348 - C3/1322 - C3/1342 - C3/1352 - C3/613 - C2/1723 - KH4/B/1971 – KKL5/19393 – KKL5/19394 – C2/12049 - C10/728 - C2/12047 - C2/10573.

- National Archives and Records Administration (College Park, Maryland)
  - ➢ RG 59, General Records of the Department of State, Decimal File 1950-1954.
  - ➢ RG 59 General Records of the Department of State, Decimal Files 1955-1959.
  - ➢ RG 59, General Records of the Department of State, Decimal File 1960-1963.
  - ➢ RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files 1964-66 POL Israel-Turkey, SOC12 TUR XR POL Israel-Turkey.
  - ➢ RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files 1964-66 SOC 14, TUR 1/1/64.
  - ➢ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy Files 1964-1966, Political and Defense.
  - ➢ RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files 1964-66 POL 15-7, TUR 1/1/64.
  - ➢ RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files 1967-1969 POL 2-Turkey.
  - ➢ RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, 1970-1973.
  - ➢ Political & Defense POL 13 TUR 7/11/70.
- YIVO Institute for Jewish Research Arşivi (New York)
  - ➢ RG 347.7.1 Foreign Country Files FAD-1, Kutu 121 "Turkey".
  - ➢ RG 347.7.41 FAD- 41, Kutu 16 "AJC Paris".
  - ➢ RG 347.7, FAD-27-34, Kutu 7, "AJC Israel-2".
- American Jewish Archives (Cincinatti, Ohio)
  - ➢ Koleksiyon MS 361, Kutu H412 – Kutu H332/115.
  - ➢ Koleksiyon MSS 604 (Albert Amateau evrağı), Kutu 1, dosya 2.
  - ➢ Jacob Marcus Merkezi, Kutu 153, Dosya 24 "JINSA".

- B'nai B'rith International Arşivi (Washington, D.C.)
  - ➢ Orient Former District XI, Kutu 38, "Turkey 139".
- American Jewish Committee Arşivi (New York)
  - ➢ Foreign Affairs Division (FAD), Kutu 29, Switzerland-Zaire, "Turkey 1979".
  - ➢ International Relations Dept. (IRD), Geographic Files Kutu 7 ve 14, "Turkey Contacts".
  - ➢ Foreign Affairs Division, Kutu 29, Switzerland-Zaire 1974-1981, "Turkey 1980".
  - ➢ International Relations Department, Kutu 13, "Turkey 1984".
  - ➢ Foreign Affairs Department, Kutu 29, Switzerland-Zaire 1974-1981, "Turkey 1981".
  - ➢ International Relations Department, Geographical Files, Kutu 14, "Turkey 1983".
  - ➢ International Relations Department, Geographical Files, Kutu 14, "Turkey 1982".
  - ➢ International Relations Department, Geographical Files, Kutu 7, "Turkey IRD-D 86".
  - ➢ International Relations Department Geographical files, Kutu 7, "Turkey IRD-IM89".
  - ➢ International Relations Department, Geographical Files, File: "Turkey Jews 1985"; IRD 83 Kutu 14.
  - ➢ David A. Harris files, Kutu 13, "Turkey 1989".
- T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri (Ankara)
  - ➢ Dosya T, 25 Ocak 1953 tarih 30..1.0.0 fon, 133.866..5 yer sayılı belge.
  - ➢ Dosya T1, 30 Haziran 1958 tarih, 30..1.0.0 fon, 133.870..6 yer sayılı belge.
  - ➢ Dosya E3, 3 Mayıs 1956 tarih 30..1.0.0 fon, 58.352..8 yer sayılı belge.

- The Jimmy Carter Presidential Library and Museum (Atlanta)

  Presidential Papers of Jimmy Carter

  - Staff Offices, Speechwriters Chronological file 4 May 1979 Energy Speech, File no 3 RH [3] thru 4/24/79 Remarks, File 4/24/79, Box 44, Remarks Holocaust Observance Capitol Rotunda BA.
  - Special Advisor to the President Moses Goldschmidt Trip 4/24/80 – 6/13/80 thru Inter-Office memos 9/23/80-12/31/80, Box 7, Subject file: "Holocaust Memorial Council, U.S.", 11/2/79- 9/2/80.
  - Collection XX 27, National Security Affairs Staff Material Horn/Special, Chronological File: 12/78 thru 6-7/79, Box 3, file 4/79.
  - Special Advisor to the President-Moses Goldschmidt Trip 4/24//80-6/13/80 thru Inter Office Memos, 9/23/80-12/31/80, Box 7 Subject File "Holocaust Memorial Council, U.S.", 11/2/79-9/2/80.
  - Special Advisor to the President-Moses Goldschmidt Trip, 4/24/80 – 6/13/80 thru Inter-Office Memos 9/23/80 – 12/31/80, Box 7 File "Holocaust Memorial Council U.S.", 1/2/78 – 4/27/79.
  - Staff Offices Counsel Lipshutz, Haitian Drug Trafficking Matters – Human Rights, Box 18, File: "Holocaust Memorial Commission", 4/77-12/78 [C/F, O/A 437).
  - White House Central File Federal Government Organisations, Subject File: Executive FG 313 thru FG 318/A, Box FG 225, Subject File executive FG 316.
  - Staff Offices, Domestic Policy Staff, Eizenstat, Historic Reservation- National Heritage Trust [O/A 6240] [3], Hospital Cost Containement, Box 216, File "Holocaust Commission [O/A 6242 [2].
  - Staff Offices, Domestic Policy Staff Eizenstat, Historic Reservation-National Heritage Trust [O/A 6240] [3] thru

Hospital Cost Containement, Box 216, File: "Holocaust" [CF, O/A 728].

- ➢ National Security Affairs, Staff Material, Horn / Special Evening Report File 2-5/78 thru Evening Reports file 7-12/80, Box 6, File 7-12/80.
- ➢ National Security Affairs Staff Material Horn/Special, Chronological File: 12/78 thru 6-7/79, Box 3, file 4/79.

• American Sephardi Federation Arşivleri (New York)

- ➢ The Records of The Quincentennial Foundation, Series 1, General Agenda 1989-June 1991.
- ➢ The Records of The Quincentennial Foundation, Series 1, Tax Returns, Financial Summary 1992-1994.

• The National Archives, (Londra)

- ➢ 20 Eylül 1952 tarih ve FO371/101889/1571 sayılı belge.

• Studieafdelingen og Arkivet (Flensburg)

- ➢ FUEV, I/53-23/83 referanslı 1957 yılına ait Türkiye raporu.

• Victor Kent Arşivi (Tel Aviv)

- ➢ "The Holocaust... and Politics", *Baltimore Jewish Times*, 3 Haziran 1983.
- ➢ Tarihsiz konuşma metni.
- ➢ Kerim Kevenk'in 25 Mayıs 1986 tarihli mektubu.
- ➢ Albert J. Amateau'nun Haham Marvin Hier'e yolladığı 14 Aralık 1987 tarihli mektup.

• İtahdut Yotsei Turkia be-Israel Arşivi (Tel Aviv)

- ➢ "Dernekler Başkanları ile Yapılan 1. Koordinasyon Toplantısı Zaptı", 28 Ocak 1988.
- ➢ Tel Aviv Büyükelçiliği'nin İtahdut'a gönderdiği 24 Şubat 1998 tarihli mektup.
- ➢ Jeshejahu Weinberg'e gönderilen 22 Nisan 1993 tarihli fax.
- ➢ Kerem C. Kevenk, "İsrail'deki Türk Musevileri ve Bunların Anavatana ve Anavatanın Onlara Karşı Görev ve Sorumlulukları", 1986 yılının ilk beş ayında hazırlanmış tarihsiz belge.

- ➢ Niso Kaneti'nin Büyükelçi Onur Gökçe'ye gönderdiği 16 Şubat 1994 tarihli mektup.
- ➢ Moreno Margunato'nun Büyükelçi Ahmet Üzümcü'ye gönderdiği 5 Nisan 2000 tarihli mektup.

• **Manajans Thompson A.Ş. Arşivi**

- ➢ 30 Ekim 1980 tarihli iç yazışma.
- ➢ Türkiye Hahambaşılığı'nın Başbakanlık'a gönderilen 17 Eylül 1984 tarihli mektup.
- ➢ Jak Kamhi'nin Eli Acıman'a gönderdiği 8 Ekim 1988 tarihli mektup.
- ➢ Eli Acıman'ın Jak Kamhi'ye gönderdiği 25 Mart 1989 tarihli mektup.
- ➢ Behçet Türemen'in Eli Acıman'a gönderdiği 26 Nisan 1989 tarihli fax.
- ➢ 22 Ağustos 1989 tarihli toplantı notu.
- ➢ Stanford J. Shaw'ın Eli Acıman'a gönderilen 31 Ağustos 1989 tarihli mektup.
- ➢ 8 Aralık 1989 tarihli, 500. Yıl Vakfı Yürütme Kurulu Raporu.
- ➢ GCI'nin Eli Acıman'a gönderdiği 13 Aralık 1989 tarihli yazı.
- ➢ GCI'nin 500. Yıl Vakfı'na gönderdiği 17 Ocak 1990 tarihli yazı.
- ➢ 500. Yıl Vakfı'nın Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz'a gönderdiği 25 Ocak 1990 tarihli yazı.
- ➢ GCI'den Eli Acıman'a gönderilen 16 Şubat 1990 tarihli fax.
- ➢ Profilo Holding A.Ş., 16 Şubat 1990 tarihli mektup taslağı.
- ➢ 500. Yıl Vakfı'nın Dışişleri Bakanı Ali Bozer'e gönderdiği 19 Mart 1990 tarihli mektup.
- ➢ 22 Mart 1990 tarihli Yürütme Kurulu Toplantı gündemi.
- ➢ Stanford J. Shaw'ın Laurence Salzmann'a yolladığı 22 Mart 1990 tarihli yazı.

➢ GCI'nin Nedim Yahya'ya gönderdiği 13 Temmuz 1990 tarihli fax.

➢ Naim Güleryüz imzalı tarihsiz rapor.

- Denis Ojalvo Arşivi

➢ Naim Güleryüz'den Denis Ojalvo'ya gönderilen 3 Şubat 2003 tarihli fax.

- Rıfat N. Bali Arşivi

➢ Harun İlhan'ın T.C. İstanbul 10. Ağır Ceza Mahkemesi'ne verdiği ifade.

➢ T.C. Bağcılar 2. Asliye Ceza Mahkemesi 22 Haziran 2005 tarih ve 2004/53 esas sayılı kararı.

➢ T.C. Bağcılar 2. Asliye Ceza Mahkemesinin 22 Haziran 2005 ve 2005/702 karar sayılı kararı.

➢ T.C. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı'nın 19 Temmuz 2004 tarih ve B.020.İHB-567.01-1077 sayılı yazısı.

➢ T.C. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı'nın 9 Eylül 2004 tarih ve B.02.0.İHB.561.03-1275 sayılı yazısı.

TEZLER - BELGELER

- ATAA, *It all started in 1979...*, Washington D.C., [1992].
- Glazer, Mark, (1973), *Psychological Intimacy Among the Jews of North Metropolitan Chicago and the Sephardic Jews of Istanbul, Turkey*, 1973, yayınlanmamış doktora tezi, Northwestern Üniversitesi, Illinois, 1973.
- Gruen, Dr. George E., *Turkey After the Military Coup: Impact on the Jewish Community and on Turkish-Israeli Relations*, Foreign Affairs Department, American Jewish Committee, 26 March 1981.
- Gruen, George E., (1970), *Turkey, Israel and the Palestine Question 1948-1960. A Study in The Diplomacy of Ambivalence*, Columbia Üniversitesi, New York, yayınlanmamış doktora tezi, 1970.
- Ojalvo, Vital Denis Oner, (2005), *Le Lobbysme Juif en Turquie*, Galatasaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, 2005.

- Toktaş, Şule, (2004), *Citizenship, Minorities and Immigrants a Comparison of Turkey's Jewish Minority and Turkish-Jewish Immigrants in Israel*, Bilkent Üniversitesi, yayınlanmamış doktora tezi, Ankara, 2004.
- Tuval, Shaul, (1999), *The Jewish Community in Istanbul 1948-1992. A Study in Cultural Economic and Social Processes*, İbrani Üniversitesi, doktora tezi, Kudüs, 1999. Tuval tezini daha sonra kitap olarak yayınladı. Ancak bu kitaptaki referanslar tez metnine aittir.
- Yıldırım, Tansu, (1994), *Amerika Birleşik Devletlerinde Lobicilik ve Silah Ambargosu Üzerinde Yunan Lobisinin Etkileri*, (Danışman Doç. Dr. Faruk Sönmezoğlu), İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, İstanbul, 1994.
- Yuna, Melin Levent, *Identity Construction: Self-Narration of Educated Turkish Jewish Young Adults*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 1999.

GÖRÜŞMELER

• Erol Güney	5 Aralık 1996
• Rifat Güller	1 Nisan 1997
• Yehuda Bauer	21 Mayıs 1997
• Necat Sunar	11 Eylül 1997
• Jak Kamhi	25 Aralık 1997 / 13 Kasım 2001 / 2 Temmuz 2002
• Harry Ojalvo	24 Ağustos 2001
• Mordo Dinar	10 Kasım 2001
• Rober Haddeler	19 Kasım 2001
• Micha Shagrir	17 Aralık 2001
• Hrant Dink	20 Şubat 2002
• George E. Gruen	20 Şubat 2002 – 18 Mart 2002
• Asil Sami Aji	5 Nisan 2002
• D.N.	21 Mayıs 2002
• Moshe Sasson	24 Kasım 2002

- M.R. 11 Mart 2003
- Cefi Kamhi 17 Mart 2003
- Hanri Yaşova 2 Haziran 2003
- Sezai Orkunt 3 Şubat 2003
- Diran Bakar 10 Haziran 2003
- Asil Sami Aji 5 Nisan 2002
- Avram Mizrahi 21 Ağustos 2002
- Levent Kanat 22 Eylül 2004
- Mordehai Arbell 30 Ekim 2004

BELGESEL FİLM/VİDEO BANT KAYDI

- *Armenia: The Betrayed*, BBC Two, Correspondent, Londra, 26 Ocak 1993.
- Jak Kamhi onuruna düzenlenen toplantı. Neve Şalom Kültür Merkezi, İstanbul, 3 Kasım 2003.
- Laurence Salzmann, *Turkey's Sephardim: 500 Years*, Blue Flower Film, Philadelphia, 1988.

YAYINLANMIŞ KAYNAKLAR

TÜRKÇE YAYINLAR

REFERANS KİTAPLARI

- Ahmad, Feroz ve Bedia Turgay, (1976), *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1976.
- *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.
- *Cumhuriyet'in 75 Yılı 1923-1997*, (Cilt 1-2-3), Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- *Demokrasinin 50 Yılı 1945-1995*, Aydın Kitaplar, İstanbul, (t.y.).
- *İstatistik Göstergeler / Statistical Indicators 1923-1995*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1996.

MAKALELER

- "500. Yıl Uluslararası B'nai B'rith toplantısında", *Dostluk*, Şubat-Mart 1991, Sayı 29, s. 28.
- "500. Yıl Vakfı Başkanı Jak Kamhi 'Bazı itirazlar olması normaldir'", *Ekonomik Panorama*, 29 Mart – 5 Nisan 1994, Yıl 5, Sayı 14, s. 13.
- "500. Yıl Vakfı Yahudi cemaatini böldü", *İkibin'e Doğru*, 26 Temmuz 1992, Yıl 6, Sayı 30, s. 18-19.
- "500. Yıl'la keşfettiklerimiz", *Altınoluk*, Ağustos 1992, Sayı 78, s. 46-47.
- "Antisemitizme sıfır tahammül", *Birikim*, Ekim 2004, Sayı 186, s. 58-59.
- "Av. Yako Veissid: Bizim gayemiz geri kalmış Türkiye'nin tanıtılmasıdır", *Yörünge*, 24 Şubat-1 Mart 1992, Yıl 2, Sayı 66, s. 12.
- "Azınlıkların yurtdışına servet kaçırmalarını önlemek için çalışmalar yapılıyor...", *Anka Günlük Ekonomik Bülten*, 20 Aralık 1983, s. 3.
- "Ben azınlık değilim", *Macro*, Mart 1996, sayı 17, s.68-71.
- "Benim düşüncelerime göre insanlar düşüncelerini ifade etmekte ve inançlarını yaşamakta özgür olmalıdırlar", *Elegans*, Kış 1997, Sayı 38, s. 134-135.
- "Beyoğlu'nda sivil arayışlar", *Nokta*, 1-7 Mayıs 1994, Yıl 12, Sayı 19, s. 17-19.
- "Bu Fotoğraflar Unutulmayacak", *Cumhuriyet Dergi*, 16 Nisan 2001, Sayı 786, s. 2-3.
- "Eygi'nin Kaçışı ve Basın İçin Genel Af", *Ant*, 4 Şubat 1969, sayı 110.
- "İBDA-C'den provokasyon bildirisi", *Aydınlık*, 19 Mart 1994.
- "İktisadi Boykot", *Millî Gençlik*, Nisan 1964, Yıl 1, Sayı 7, s. 3.
- "İktisadi Boykot Kampanyası İzmir'de Başlatıldı", *Millî Gençlik*, Nisan 1964, Yıl 1, Sayı 7.
- "İktisadi Boykottan Sonra", *Millî Gençlik*, Mayıs 1964, Yıl 1, Sayı 8, s. 19.

- "İKV Başkanı Kamhi Avrupa Parlamentosu kararını protesto etti", *İKV Türkiye ve AET Haber Bülteni*, Temmuz 1987, Sayı 33, s. 6.
- "MİT Raporu", *Nokta*, Özel Ek, Yıl 6, Sayı 35.
- "Morit kuruldu", *Dostluk*, Kasım-Aralık 1986, Sayı 13, s. 14.
- "Müslümanlar Azınlık Hakkı İstiyor", *Cuma*, 29 Ağustos - 4 Eylül 1997, Sayı 363, s. 3-11.
- "Soykırım Masalı ve Düşündürdükleri", *Hakikat*, Ekim 2000, Sayı 85.
- "Soykırım Müzesi konusunda Türkiyeliler Derneğinin tepkisi", *Dostluk*, Mart 1988, sayı 19, s. 20-21.
- "Türkçe konuşturma kampanyası", *Forum*, 1 Eylül 1960, Cilt 13, Sayı 154, s. 3.
- "Yahudiyle dostlukta 500. Yıl Umut Ülkesi Türkiye", *Mektup*, Ağustos 1992, s. 4.
- "Yahudiler Endişeli mi?", *Yankı*, 15-21 Eylül 1980, Sayı 494, s. 14.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali, "Milliyetçi Hareket Partisi", s. 2111-2119, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 8*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983 içinde.
- Akman, Haşim, "Hocaefendi her işini devlete bildirir", *Aktüel*, 26 Şubat-4 Mart 1998, sayı 345, s.32-36.
- Aksoy, Suay, "Jak Kamhi ile 500. Yıl üzerine", *Marie Claire*, Ocak 1992, s. 35-40.
- Atmaca, Gül, "Türküler Kardeşse...", *Cumhuriyet Dergi*, 4 Ocak 1998, Sayı 615, s.12-13
- Aydın, Deniz, "İrkildim...", *Aksiyon*, 17 Ekim 2005, Sayı 567, s. 6.
- Aydın, Mahir, "Musevilerin Osmanlı topraklarına kabûlünün 400. yıldönümü kutlamaları", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul, 1993, Sayı XIII, s. 29-38.
- Bali, Rıfat N., "1952 Yılında *Hizmet* Gazetesinin Varlık Vergisi ile İlgili Yayını", *Toplumsal Tarih*, Mayıs 2008, Sayı 173, s. 26-33.
- Bali, Rıfat N., "Azınlıkların DP Sevdası - Celâl Bayar'ın Amerika Ziyareti", *Toplumsal Tarih*, Şubat 2004, Sayı 112, s. 14-21.

- Bali, Rıfat N., "Çok Partili Demokrasi Döneminde Varlık Vergisi Tartışmaları", *Tarih ve Toplum*, Eylül 1997, Sayı 165, s. 47-59.
- Bali, Rıfat N., "Erzurum Şehidi Vasil Harizanos", *Toplumsal Tarih*, Mayıs 2007, Sayı 161, s. 22-30.
- Bali, Rıfat N., "Milyonerlik Rekoru Neden Musevilerde?", *Toplumsal Tarih*, Eylül 2004, Sayı 129, s. 70-75.
- Baraz, Yahşi, "Dünya'da ve Türkiye'de Sanat Piyasasında Son Durum", *Antik Dekor*, Eylül 1993, sayı 21, s.122-125.
- Barokas, Yakup, "İsrail ve Türkiyeli Yahudiler", *Dostluk*, Aralık 1988-Ocak 1989, sayı 23, s. 12.
- Bartu, Ayfer, "Eski mahallelerin sahibi kim?", s. 43-59, Çağlar Keyder, (Der.), *İstanbul: Küresel ile Yerel Arasında*, çeviren Sungur Savan, Metis Yayınları, İstanbul, 2000 içinde.
- Başak, Yakup, "Yahudilerin 500 yılı ve Türk şovenizmi", *Sosyalist İşçi*, Aralık 1992, Sayı 2, s. 28-30.
- Bay, Yasemin, "İnsanlık tarihine acılı gönderme", *Milliyet Kültür ve Sanat*, 5 Eylül 2002.
- Baykam, Bedri, "Sinagog bombalamalarını hazırlayan ortam", *Türk Solu*, 8 Aralık 2003, yıl 2, sayı 45.
- Çavdar, Ayşe, "Almanya'nın bölücü altınları Türkiye'den soruluyor...", *Nokta*, 22-28 Kasım 1998, Yıl 17, Sayı 876, s. 8-12.
- Erkin, Aytunç, "Tayyip'in ABD bağlantısı: Jak Kamhi", *Aydınlık*, 20 Ekim 2002, Sayı 796, s. 18-19.
- Erkin, Aytunç – Umut Tezerer, "Lozan'a ve Kemalist Devrim'e saldırı!", *Aydınlık*, 24 Ekim 2004, Sayı 901, s. 4-12.
- Göğüş, Bozkurt, "Paracıklara Dikkat", *Millî Gençlik*, Nisan 1964, Yıl 1, Sayı 7, s. 5-6.
- Gözcü, Ali, "T.C. siyonizmin önünde eğiliyor", *Haksöz*, Ağustos 1992, Sayı 7, s. 4-5.
- Guttstadt, Corrina, "Emir Kıvırcık'ın Behiç Erkin hakkında yazdığı *Büyükelçi* kitabı üzerine: Hakikaten "İnanılmaz Bir Öykü", *Toplumsal Tarih*, Aralık 2007, Sayı 168, s. 56-65.
- Günaysu, Ayşe, " 'Kahrolsun Şaron'un Uşakları' Bir Tanıklık", *Birikim*, Ekim 2004, Sayı 186, s. 56-57.

- İnsan Hakları Derneği İstanbul Şubesi, "İsrail bahanesiyle Yahudilere saldırılar teşvik ediliyor", *Birikim*, Ekim 2004, Sayı 186, s. 55.
- İpeker, Leyla, "Beate Klarsfeld İstanbul'daydı", *Dostluk*, Ekim-Kasım 1988, sayı 22, s.24.
- İridağ, Osman, "68 kuşağını sağ temsil ediyor", *Aksiyon*, 30 Aralık 2002, Sayı 421, s. 42-48.
- İyigüngör, Aydan, "İsrail ve Yahudiler Açısından Ermeni İddialarına Yeni Bir Bakış", s. 347-349, *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri*, II.Cilt, ASAM-EREN Yayınları, Ankara, 2003 içinde.
- Kaçan, Metin, (editör), "Simsiyah Bir Sözcük: 'Holocauste' Türk Yazarları Yahudi Soykırımına Nasıl Bakıyor?", *E*, Mayıs 2001, sayı 26, s.50-57.
- Kanditan, Hanri, "Cemaatimiz, Kamhi'lerin rotasına girmeyecek!", *Aydınlık*, 22 Mart 1998, Sayı 557, s. 2.
- Kanditan, Hanri, "Sivas üzerine düşünceler", *Aydınlık*, 2 Mart 1996, s. 2.
- Kaneti, Niso, "Selahattin Ülkümen ile bir hafta", *Dostluk*, Ağustos-Eylül 1990, Sayı 31, s. 7-8.
- Kaplan, Sefa, "Para saymaktan tesbih çekemiyorlar", *Aktüel*, 8-14 Haziran 1995, Sayı 205.
- Karikatür, "İsmet Paşa ve Azınlıklar!", *Karikatür*, 29 Kasım 1961, sayı 20.
- Karikatür, "Kim Etti Bu Kârı Teklif Size, Ey Azınlık Vatandaş", *Karikatür*, 14 Ekim 1961, sayı 19.
- Karikatür, "Marifettir Ç..Altan Bey!.", *Karikatür*, 29 Kasım 1961, sayı 20.
- Karlıklı, Şaziye, "Özel Dışişleri Bakanı Şarık Tara", *Liderler*, Mart-Nisan-Mayıs 1997, Sayı 3, s. 11-21.
- Kaplan, Sefa, "Para saymaktan tesbih çekemiyorlar", *Aktüel*, 8-14 Haziran 1995, Sayı 205.
- Kas, Nilüfer, "Karşıtlar yan yana", *Tempo*, 24-30 Ekim 2002, Sayı 43-776, s. 36-39.

- Kaya, Ferzende, "Doğrucu Davut", *Öküz*, Ağustos 2001, Sayı 87, s. 28.
- Kısakürek, Necip Fazıl, "Yahudi", *Büyük Doğu*, 30 Nisan 1956.
- Kısakürek, Neslihan, "İnsanlık Düşmanı Yahudi", *Büyük Doğu*, 30 Ağustos 1967, Sayı 7, s. 15.
- Kızıltoprak, İlknur, Pelin Erdoğru, "Türkiye'den tüyme rehberi", *Aktüel*, 21-27 Nisan 1994, sayı 146, s.34-37.
- Koçak, Cemil, "Ayın Karanlık Yüzü", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Bahar 2005, Sayı 1, s. 147-208.
- Kohen, İsak, "Yaklaşan Itahdut Kongresinin düşündürdükleri", *Dostluk*, Nisan-Mayıs 1990, s.9-10.
- Kuruç, Saynur, "Rejim, takdir-i ilahiyle çökecek!", *Aktüel*, 14-20 Aralık 1995, Sayı 232, s. 57-61.
- Laçiner, Sedat, "Ermeni-Yahudi Anlaşmazlığı ve İsrail-Türkiye İşbirliği'nin Ermenistan'a Etkileri", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2001, Cilt 9, Sayı 3-4, s. 127-151.
- Laçiner, Sedat Dr., "İsrail'in Ermeni İddialarına Yaklaşımı ve Ermeni Sorununa Etkileri", *Stratejik Analiz*, Cilt 2, Sayı 23, Mart 2002, s. 36-46.
- Mazıcı, Doç. Dr. Nurşen, "Ermeni Sorununa İlişkin Politikalar ve Stratejiler", s.714-720, Yrd. Doç. Dr. İdris Bal,(derl.), *21 Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001 içinde.
- Ogan, M. Raif, "Yahudi Nedir?", *Büyük Doğu*, 19 Temmuz 1967, Sayı 1, s. 15.
- Ogan, M. Raif, "Yahudi Yolu", *Büyük Doğu*, 26 Temmuz 1967, Sayı 2, s. 9.
- Ogan, M. Raif, "Yahudi Bahsinde Hüküm", *Büyük Doğu*, 2 Ağustos 1967, Sayı 3, s. 7.
- Ortaç, Yusuf Ziya, "Valimizle Yârenlik!", *Akbaba*, 9 Eylül 1954, cilt 5, sayı 130, s. 3.
- Öztürk, Erhan, "Pop çağının devrimcisi!", *Aktüel*, 13-19 Temmuz 1995, sayı 210.

- Saka, Füsun, "Entelektüellik Sorgulaması", *Tempo*, 7-13 Haziran 2001, sayı 704, s. 50-52.
- Saydam, Vedat, "Herzog'un ziyareti: TC-İsrail ilişkisinin doğal yüzü", *Tevhid*, Ağustos 1992, Yıl 3, Sayı 32, s. 18-21.
- Seçkin, Müşerref, "Türkiyeli Museviler kolları sıvadı", *Nokta*, 13 Ağustos 1989, Yıl 7 sayı 32, s.32-33.
- Sinan, Ümit, "Neden Yahudi Aleyhtarıyız?", *Millî Hareket*, Eylül 1970, Sayı 50.
- Söğüt, Mine, "6-7 Eylül'ün ayak seslerini duyuyorum", *Tempo*, 15 Ocak 1994, s. 58-62.
- Sönmez, Necati, "MÇP'de Yeni Saflaşma Türkeş-İsrail İlişkisi", *İkibine Doğru*, 29 Kasım 1992, Yıl 6, Sayı 48, s. 8-12.
- Şanlı, Ufuk, "74 Ambargosu ABD'nin değil İsrail'in eseri", *Aksiyon*, 28 Şubat 2005, Sayı 534.
- Tavlaş, Nezih, "Türk-İsrail güvenlik ve istihbarat ilişkileri", *Avrasya Dosyası*, Sonbahar 1994, Cilt 1, sayı 3, s. 5-31.
- Tezkire, "Bu sayıda/şiddet ve terör", *Tezkire*, Eylül-Ekim 2003, sayı 34, s. 5-15, 8-9.
- Tunçay, Mete, "Türkiye Yahudiliği hakkında", *Tarih ve Toplum*, Kasım 1989, Cilt 12, Sayı 70, s. 51-52.
- Uzmay, Ümit-İlter Sağırsoy, "Yerli yabancı sabotörler...", *Nokta*, 6 Ağustos 1989, Yıl 7, Sayı 31, s. 14-16.
- Yengin, Naci –Hikmet Kurtuluş, "500. Yıl Vakfı şükran mı, hürriyet mi?", *Yörünge*, 24 Şubat-1 Mart 1992, Yıl 2, Sayı 66, s. 12.
- Yılmaz, İsmail Hakkı, "Refah'tan musdarip bir 'dinazor', *Not*, 17-23 Nisan 1994, s.32-33.
- Yurtsever, Barlas –Azime Açan, "Türkiye'ye borçluyum", *Ekonomik Panorama*, 10 Aralık 1989, Yıl 2, Sayı 49, s. 44-45.
- Zihnioğlu, Yaprak, "Bir Üzüm dalı bekler", *Siyasi Gazete*, Temmuz 2005, Yıl 2, Sayı 15, s. 21.

KİTAPLAR

- *500. Yıl Vakfı Etkinlik Özetleri*, İstanbul, (t.y.).
- ..., *CHP 1950 İstanbul Milletvekili Adayları Hal Tercümeleri*, Tan Matbaası, İstanbul, [1950].
- *Türkiye Tanıtım Sempozyumu 16-17 Mayıs 1989 Ankara Bildiriler*, T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, 1989.
- Ahmad, Feroz, (1994), *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, çeviren Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul, 1994.
- Akalın, Cüneyt, (1995), *Düşler ve Gerçekler Tanıklarıyla Dünya'da ve Türkiye'de 68*, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995.
- Akçam, Taner, (2000), *Ermeni Tabusu Aralanırken: Diyalogdan Başka Bir Çözüm Var mı?*, Su Yayınları, İstanbul, 2000.
- Altaylı, Mürşid, (1969), *Türk Milliyetçi Toplumcu Doktrininin Umumi Esasları D.A.S.*, Dava Yayınları, İstanbul, 1969.
- Arcayürek, Cüneyt, (2001), *Sessiz Darbe*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2001.
- Arslan, Şaban – Devrim Tosunoğlu, (2004), *Dehşet Senaryosu İstanbul'daki İntihar Saldırılarının İçyüzü*, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- Bal, Yrd. Doç. Dr. İdris, (2001), *21 Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001.
- Bali, Rıfat N., (2001), *Musa'nın Evlatları Cumhuriyet'in Yurttaşları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- Bali, Rıfat N., (2003), *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Aliya Bir Toplu Göçün Öyküsü, 1946-1949*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Bali, Rıfat N., (2004), *Devlet'in Yahudileri ve "Öteki" Yahudi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- Bali, Rıfat N., (2006), *Maziyi Eşelerken*, Dünya Kitapları, İstanbul, 2006.
- Barlas, Mehmet, (2000), *Sosyo-politik Bir Gerçek Olarak Hocaefendi Sendromu*, Birey Yayıncılık, İstanbul 2000.

- Behmoaras, Lizi, (1993), *Türkiye'de Aydınların Gözüyle Yahudiler (Söyleşiler)*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1993.
- Benbassa, Esther, *Son Osmanlı Hahambaşısının Mektupları – Alyans'tan Lozan'a*, çeviren İrfan Yalçın, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1998.
- Bilâ, Fikret, (2001), *Phoenix Ecevit'in Yeniden Doğuşu*, Doğan Kitap, İstanbul 2001.
- Bilginer, Receb-M.Ali Yalçın, (haz.), *Türkiye Reisicumhuru Celâl Bayar'ın Amerika Seyahatleri*, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, 1954.
- Birand, Mehmet Ali - Can Dündar - Bülent Çaplı, (1999), *Demirkırat Bir Demokrasinin Doğuşu*, Doğan Kitap, 8. Baskı, İstanbul, 1999.
- Birand, Mehmet Ali – Hikmet Bilâ – Rıdvan Akar, (1999), *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, Doğan Kitap, İstanbul, 2004.
- Birand, Mehmet Ali, (1984), *12 Eylül Saat 04.00*, Karacan Yayınları, İstanbul, 1984.
- Bleda, Tanşuğ, (2000), *Maskeli Balo*, Doğan Kitap, İstanbul, 2000.
- Çakır, Ruşen ve Fehmi Çalmuk, (2001), *Recep Tayyip Erdoğan Bir Dönüşümün Öyküsü*, Metis Yayınları, İstanbul, 2001.
- Çakmakçı, Nuran, (söyleşi), *Efsane Papyon Arman Manukyan Kitabı*, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.
- Çalık, Mustafa, (1995), *Siyasi Kültür ve Sosyolojinin Bazı Kavramları Açısından MHP Hareketi'nin Kaynakları ve Gelişimi (1965-1980)*, Cedit Neşriyat, Ankara, 1995.
- Çavdar, Tevfik, (1996), *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950-1995*, İmge Kitabevi, Ankara, 1996.
- Çayhan, Dr. Esra, *Dünden Bugüne Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri ve Siyasal Partilerin Konuya Bakışı*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1997.
- Çeçen, Prof. Dr. Anıl, (2001), *Türkiye Cumhuriyeti Ulus Devleti*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, 2001.
- Çelik, Hüseyin, *Türkiye'nin Ermeni Sorunu (Yüzleşme/Çözüm)*, BDS Yayınları, İstanbul, (t.y.).

- Demir, Hülya – Rıdvan Akar, (1999), *İstanbul'un Son Sürgünleri*, Belge Yayınları, 4. baskı, İstanbul, 1999.
- Demirel, Emin, (2004), *Ölüm Arabaları*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- Demirel, Tanel, (2004), *Adalet Partisi İdeoloji ve Politika*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- Dilipak, Abdurrahman, Şanar Yurdatapan, (2002), *Kırmızı ve Yeşil*, Aykırı Yayınları, İstanbul 2002.
- Dilipak, Abdurrahman, Şanar Yurdatapan, (2004), *Ortak Payda Yeşil – Kırmızı. Kırmızı -Yeşil Denemeler*, İnkilâp Kitabevi, İstanbul, 2004.
- Doğan, Sinan, (yay. haz.), (1987), *THKP-C Doğuşu ve İlk Eylemleri*, Kaynak Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1987.
- Dorsay, Atilla, (2002), *Yaşam ve Ölüm Kentleri: Bir Kıtadan Öbürüne*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002.
- Erbuğ, Nurdan, (1994), *Şans mı Şansızlık mı*, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 1994.
- Erer, Tekin, *On Yılın Mücadelesi* , Ticaret Postası Matbaası, İstanbul. (t.y.).
- Erez, Prof. Dr. Selçuk, Prof. Dr. Mehmet Saray, *Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu 24-25 Mayıs 2001*, T.C. İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü, İstanbul, 2001.
- Eroğul, Cem, (1998), *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1998.
- Esposito, John. L., (2002), *Kutsal Olmayan Savaş İslamcı Terör*, çeviren Nuray Yılmaz, Ertan Yılmaz, Oğlak Yayınları, İstanbul, 2002.
- Evren, Kenan, (1990), *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 1, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1990.
- Faraç, Mehmet, (2004), *El Kaide Turka – İkiz Kuleler'den Galata'ya*, Günizi Kitaplığı, İstanbul, 2004.
- Feyizoğlu, Turhan, (2000), *Fırtınalı Yıllarda Ülkücü Hareket*, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2000.

- Feyizoğlu, Turhan, (2002), *Mahir On'ların Öyküsü*, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2002.
- Fritz, Dr., (1992), çev. Sinan Şanlıer, *Kürtlerin Tarihi*, Hasat Yayınları, İstanbul, 1992.
- Gerges, Fawaz, (2001), *Amerika ve Siyasal İslâm*, çeviren Ahmet Emin Dağ, Anka Yayınları, İstanbul, 2001.
- Gevgilili, Ali, (1987), *Yükseliş ve Düşüş*, Bağlam Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1987.
- Girgin, Kemal, (2003), *Uluslararası İlişkiler Modern İstihbarat ve Türkiye*, Okumuş Adam, İstanbul, 2003.
- Göknel, Ergun, (2004), *Ağlayayım mı Güleyim mi? Medya Yargı ve Politikanın İSKİ Sınavı*, Büke Yayınları, İstanbul, 2004.
- Güldemir, Ufuk, (1986), *Kanat Operasyonu*, Tekin Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 1986.
- Güldemir, Ufuk, (1992), *Texas, Malatya*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1992.
- Gülmez, Yrd. Doç. Dr. Nurettin, (1999), *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.
- Gürler, Tülay, (derl.), (2008), *Anlatmasam Olmazdı Geniş Toplumda Yahudi Olmak Türk Musevi Cemaati Onursal Başkanı Bensiyon Pinto*, Doğan Kitap, İstanbul, 2008.
- Gürün, Kâmuran, (1995), *Fırtınalı Yıllar Dışişleri Müsteşarlığı Anıları*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1995.
- Haker, Erol, (2004), *İstanbul'dan Kudüs'e Bir Kimlik Arayışı*, çeviren Natali Medina, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004.
- İnönü, Erdal, (2001), *Anılar ve Düşünceler* 3.Cilt, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2001.
- Kantarcı, Dr. Şenol, Dr. Kamer Kasım, Dr. İbrahim Kaya, Dr. Sedat Laçiner, (derl.), *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri*, Cilt 1-2-3, ASAM-EREN, Ankara, 2003.
- Kantarcı, Şenol, (2004), *Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi*, Aktüel Yayınları, İstanbul, 2004.

- Karaca, Emin, (2003), *Plazaların Efendisi Aydın Doğan Bir Medya İmparatorunun Öyküsü*, Karakutu Yayınları, İstanbul, 2003.
- Kayhan, Burhaneddin, (1975), *İslâm Gençliğinin Stratejisi*, Sırdaş Yayınları, İstanbul, 1975.
- Keyder, Çağlar, (Der.), (2000), *İstanbul: Küresel ile Yerel Arasında*, Metis Yayınları, çeviren Sungur Savran, İstanbul, 2000.
- Kılıç, Altemur, *Kılıç'tan Kılıç'a*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005.
- Kısakürek, Necip Fazıl, (2002), *Benim Gözümde Menderes*, 5. Baskı, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 2002.
- Kıvanç, Ümit, (1999), *Demiş Bulundum Memleket Ahvâli Üzerine Yazılar*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1999.
- Kocabaş, Süleyman, (2004), *Bir Kuşağın Dramı 1960-1980*, Vatan Yayınları, Kayseri, 2004.
- Koçak, Cemil, *Geçmişiniz İtinayla Temizlenir*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Koçoğlu, Yahya, (2001), *Azınlık Gençleri Anlatıyor*, Metis Yayınları, İstanbul, 2001.
- Köprülü, Tuna, (2003), *Beyaz Saray Anıları*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003.
- Kutan, Recai, *Kirazlıdere Tutukevi Penceresinden 12 Eylül*, Risale, İstanbul, 4. Baskı, 1989.
- Laçiner, Sedat, (2004), *Türk Ermeni İlişkileri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2004.
- Margosyan, Mıgırdiç, (1999), *Çengelli İğne*, Belge Yayınları, İstanbul, 1999.
- Mercan, Faruk, (2002), *Boğazın Şövalyesi Üzeyir Garih'in Son Randevusu*, Zaman Kitapları, İstanbul, 2002.
- MTTB, (1969), *Millî Türk Talebe Birliği 49. Genel Kurul Faaliyet Raporu 15 Mart 1967 – 28 Nisan 1969*, İstanbul, Tan Matbaası, 1969.
- MTTB, (1970), *Üniversitemiz Açılırken 1970*, Millî Türk Talebe Birliği Basın Yayın Müdürlüğü Neşriyat Bürosu, İstanbul, 1970.

- Müftüoğlu, Rıza, (2000), *Copların Askerleri*, Ocak Yayınları, Ankara, 2000.
- Muradoğlu, Abdullah, (2001), *Öldüren Sır Garih Sıradışı Bir Musevinin Portresi*, Bakış Yayınları, İstanbul, 2001.
- Nadi, Nadir, (1981), *Olur Şey Değil*, 2. Baskı, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1981.
- Ojalvo, Harry, (2004), *M.S. 1186'dan Bu Yana Bir Yahudi Serüveni*, A Basım ve Reklam Hizmetleri Ltd., İstanbul, 2004.
- Oran, Baskın, (2004), *Türkiye'de Azınlıklar: Kavramlar, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama*, TESEV, İstanbul, 2004.
- Öke, Prof. Dr. Mim Kemal, (2002), *Siyonizm'den Uygarlıklar Çatışmasına Filistin Sorunu*, (4. Baskı), Ufuk Kitapları, İstanbul, 2002.
- Özkan, Akdoğan, (2008), *Türkiye'de Ölmeden Önce Yapmanız Gereken 101 Şey*, İnkılâp Yayınları, 2008.
- Pirzade, İ.H., (1968), *Türkiye ve Yahudiler*, Ark Matbaacılık, İstanbul 1968.
- Polat, Yılmaz, (2000), *Washington-Ankara Hattı*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2000.
- Polat, Yılmaz, (2003), *Amerikan Şahinleri Amerikan Kargaları*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2003.
- Poyraz, Ergün, (2004), *Çoban Sülü*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2004.
- Sitembölükbaşı, Şaban, (1995), *Türkiye'de İslâm'ın Yeniden İnkişafı (1950-1960)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.
- Soysal, İsmail, (1976), *Tanıtma ve Türkiye'nin Tanıtılması*, UNESCO Türkiye Millî Komisyonu, Ankara, 1976.
- Sükan, Faruk, (1991), *Başbakan Adnan Menderes'in Meclis Konuşmaları*, Kültür Ofset Ltd. Şti., Ankara, 1991.
- Şahingiray, Özel, (Der.), (1999), *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri Dış Politika 1933-1955*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999.

- Şensoy, Hasan, (Der.), (1993), *Şafak Yargılanmaz, Cilt I* ve *II*, Barikat Yayınları, İstanbul, 1993.
- Şuşoğlu, Önder, (2004), *Sarı Duman İstanbul'u Sarsan İki Gün*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004.
- Tan, M. Şahap, (1967), *İsrail Zindanlarında Bir Türk Subayı*, Türkiye Basımevi, İstanbul, 1967.
- Tan, M. Şahap, (1970), *Bugünün Dervişi (Mehmet Şevket Eygi) Kimdir? Belgelerle*, Garanti Matbaası, İstanbul, 1970.
- Toker, Metin, (1990a), *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 - DP'nin Altın Yılları 1950-1954*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990.
- Toker, Metin, (1990b), *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973 Cilt:1, Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990.
- Turgut, Mehmet, (2000), *Hatıra Nev'inden Notlar*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2000.
- TÜSİAD, (1975), *ABD Raporu*, TÜSİAD, İstanbul, 1 Ekim 1975.
- TÜSİAD, (1977), *ABD Raporu*, TÜSİAD, İstanbul, 6 Mayıs 1977.
- Uslu, Yrd. Doç. Dr. Nasuh, (2000), *Türk Amerikan İlişkileri*, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 2000.
- Yetkin, Murat, (2004), *Tezkere Irak Krizinin Gerçek Öyküsü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004.
- Yılmaz, Aytekin, (2002), *Çok Kültürlülükten Tekkültürlülüğe "Anadolu"*, Tohum Basın Yayın, İstanbul, 2002.
- Yılmaz, Rasih, (2004), *Büyük Travma Küresel Terör Türkiye'de*, Karakutu Yayınları, İstanbul, 2004.
- Yılmaz, Turan, (2001), *Tayyip Kasımpaşa'dan Siyasetin Ön Saflarına*, Ümit Yayıncılık, Ankara 2001.

YABANCI DİLDE YAYINLAR

MAKALELER

- "A Cry for Bloody Vengeance", *Time*, 23 Ağustos 1982, s. 38.

- "A Message", *Time*, 10 Ağustos 1987.
- "ADL Calls on Turkey to Denounce Antisemitic Newspaper", *ADL Press Release*, 23 Haziran 1992.
- "ADL presents Prime Minister of Turkey with distinguished statesman award", *ADL Press Release*, 19 Aralık 1997.
- "American Jewish Committee, in Meeting with Turkish Minister, Decries Official and Press Expressions of Anti-semitism", *AJCommittee News*, 24 Şubat 1997.
- "American Jewish Congress Administrative Committee Hears Dr. Goldstein Speak on McCarran Act and Dr. Perlzweig on North Africa and Turkey", *Congress Digest*, 24 Kasım 1952, Cilt VII # 10 (446), s. 2-3.
- "Antisemitic publications circulating widely in Turkey", *Institute of Jewish Affairs, Intelligence Report*, Sayı 3, Ocak 1992.
- "Letters", *Time*, 13 Eylül 1982, s.5.
- "No Religious Discrimination in Turkey, Minister Tells WJC Representatives", *Congress Digest*, 1 Ekim 1952, Cilt VII, # 9 (445), s. 4.
- "Prime Minister Erdoğan tells ADL that "antisemitism has no place in Turkey", *ADL Press Release*, 10 Haziran 2005.
- "Pro-Islamic Welfare Party's Success in Turkish municipal elections", *Institute of Jewish Affairs, Intelligence Report*, Sayı 6, Nisan 1994.
- "On the Armenian Community of Turkey", *The Armenian Review*, Mart 1981, Cilt XXXIV, sayı 1-133, s. 80-82.
- "The Jewish Situation in Turkey", *Current Events in Jewish Life*, Ekim-Aralık 1955, seri IX sayı 1, s. 20-21.
- "The Serial Controversy", *A.A.J.F.T. Newsletter*, Cilt 11, Sayı 2, Yaz 2000, s. 7-8.
- 'Turkish Ambassador Says Anti-Semitism Must Be Confronted', *ADL Press Release*, 6 Kasım 2003.
- "Turkish Jewry on Way to Rehabilitation", *World Jewish Affairs*, Special Feature, 82 E, 13 Ekim 1950.

- "Turkish Jewry: A 1950 View", *The Sephardi*, Aralık 1950, Cilt 6, sayı 2, s. 7-8.
- "Turkish Prime Minister pledges to ADL: Will Fight Anti-Semitism and Promote Israeli-Palestinian Peace Talks", *ADL Press Release*, 16 Aralık 2004.
- "U.S. Academicians and Lobbying", *Journal Armenian Assembly of America*, İlkbahar, 1987, Cilt 14, Sayı 1, s. 1, 6-8, 12.
- "U.S. Holocaust Memorial", *ATA-USA Bulletin of the Assembly of Turkish American Associations*, Eylül-Ekim 1980, Cilt 1, Sayı 5-6, s. 13-14.
- "What is A.A.J.F.T.?", *A.A.J.F.T. Newsletter*, [1989], Cilt 1, Sayı 1, s. 7.
- Abramo, Léon, "Conversation Ottomanes", *L'Arche*, Ekim 1960, sayı 45, s. 19-21.
- Ahi-Yaakov, David, "Al Yahadut Turkiya Ka-Yom", (Günümüzde Türkiye Yahudileri), (İbranice), *Gesher*, 4 (61), Aralık 1969, s. 78-84.
- Ahmad, Feroz, "La politique étrangère de la Turquie dans les années 80", s.239-255, Paul Dumont ve François Georgeon, (der), *La Turquie au Seuil de L'Europe*, L'Harmattan, Paris, 1981 içinde.
- Aktan, Gündüz, Morris B. Abram, "The first hate crime", *Freedom Review*, Temmuz-Ağustos 1994, Cilt 25, Sayı 4, s. 39-40.
- Arslan, Doç. Dr. Esat, "Provoking Thoughts of Armenians in the Jewish Holocaust Platform", *Review of Armenian Studies*, 2003, Cilt 1, Sayı 4, s. 24-35.
- Ascot, Roger, "Les Juifs du Sultan", *L'Arche*, Temmuz – Ağustos 1992, Sayı 420, s.29-32.
- Ataöv, Türkkaya, "The Jewish Holocaust and the Armenians", s. 315-344, Türkkaya Ataöv, (der.), *The Armenians in the Late Ottoman Period*, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Başkanlığı, Ankara, 2001 içinde.
- Behmoaras, Lise, "Deux Candidats Juifs après 35 ans de Profil Bas", *Tribune Juive*, 21 Aralık 1995, Sayı 1347-1348, s. 18-19.

- Behmoaras, Lise, "Bensiyon Pinto: L'âme d'un leader", *Tribune Juive*, 7 Ekim 1999, sayı 1467, s. 15.
- Brin, Herb, "Armenians angered by AJCongress chief", *Heritage*, 10 Ekim 1986.
- Charny, Israel W., Daphna Fromer, "Analysis Sheds New Light on Scholars Who Question Genocide", *Armenian Assembly Journal*, İlkbahar, 1990, Cilt 17, Sayı 1, s. 5.
- Çelik, Ömer, "Turkey and the Fate of Political Islam", s.61-84, Morton Abramowitz, (derl), *The United States and Turkey Allies In Need*, The Century Foundation Press, New York, 2003 içinde.
- Dinar, Sabetay, "Notes From a Visit to Turkey", (İbranice), *Ha-Po'el Ha-Ta'ir*, 9 Ekim 1951, s. 19-20.
- Eisikovits, Nir, "By the World Forgot: *Realpolitik* and the Armenian Genocide", *In The National Interest*, Cilt 3, Sayı 35, 1 Eylül 2004.
- Fleminger, Madelon, "An der Spitze steht der, "Hahambaşı", *Jüdische Allgemeine*, 27 Mart 2003, s.9.
- Gruen, George E., "Schizophrenic Turkey", *Present Tense*, 9, 1(Sonbahar 1981), s. 47-50.
- Gruen, George E., "Turkey's Relations With Israel and Its Neighbors", *Middle East Review*, İlkbahar 1986, Cilt 17, Sayı 3, s. 33-43.
- Guiney, Alain, "Turquie: Les Juifs face à l'Islam", *L'Arche*, Şubat 1996, sayı 459, s.44-46.
- Guroian, Vigen, "Post Holocaust Political Morality: The Litmus of Bitburg and the Armenian Genocide Resolution", s. 2003-2016, Yehuda Bauer, (der), *Remembering for the Future Working Papers and Addenda*, Pergamon Press, Londra, 1989, Cilt II içinde.
- Harris, Alan C., "Turkey", s. 414-422, Morris Fine - Milton Himmelfarb, (Der.), *American Jewish Year Book, 1967, Volume 68*, The American Jewish Committee (New York) ve The Jewish Publication Society of America (Philadelphia) içinde.

- Hatipoğlu, M. Murat, "Documents on the History of the Greek Jews", *Perceptions*, Mart-Mayıs 1999, Cilt IV, Sayı 1.
- Hostein, Lisa, "Turkey's Jews: Taking the pulse of a community", *Jewish Exponent*, 23 Haziran 1989, s. 34-37.
- İyigüngör, Aydan, "A New Perspective: Armenian allegations in the light of Israel and the Jews", *Ermeni Araştırmaları*, Aralık 2001 – Ocak - Şubat 2002, Sayı 4, s. 336-350.
- Jenkins, Gareth, "Non-Muslim Minorities in Turkey", *Turkish Policy Quarterly*, Spring 2004, Vol 3, no 1, s. 53-61.
- Karagöz, Murat, "US Arms Embargo against Turkey-after 30 Years An Institutional Approach towards US Policy Making", *Perceptions*, Cilt 9, Kış 2004-2005, s. 107-130.
- Konstantin, P., "Two Problems of Turkish Jewry", *World Jewry*, Mart 1961, Cilt IV, sayı 3, s. 9-10.
- Laçiner, Sedat Dr., "Armenia's Jewish Scepticism and its impact on Armenia-Israel Relations", *Ermeni Araştırmaları*, Aralık 2001 – Ocak - Şubat 2002, Sayı 4, s. 296-335.
- Lowry, Heath W., "The U.S. Congress and Adolf Hitler on the Armenians", *Political Communication and Persuasion*, 1985 Cilt 3, sayı 2 s.111-140.
- Malinovski, Arlene, "A Report On The Status of Judeo-Spanish in Turkey", *International Journal of the Sociology of Language*, 37 (1982), s. 7-23.
- Mallet, Laurent, "La Crise Libanaise Vue de Turquie", *Hérodote*, 2007/1, Sayı 124, s. 51-68.
- Mango, Andrew, "Turkey and Israel", *The Wiener Library Bulletin*, 1970, Cilt 24, s. 12-18.
- Mathias Jr, Charles McC., "Ethnic Groups and Foreign Policy", *Foreign Affairs*, Yaz 1981, Cilt 59, sayı 5, s. 975-998.
- McMillan, Paul, "Turkey's Jews: Their Security Wanes and Their Fear Grows", *Newsview*, 14 Eylül 1980, sayı 18, s. 20-21.
- Milton, Sybil, "Armin T. Wegner: Polemicist for Armenian and Jewish Human Rights", *Armenian Review*, Kış 1989, Cilt 42, Sayı 4/168, s.17-40.

- Mink, Andreas ve Monica Strauss, "Dedicated to the Kehillah", *Aufbau*, Sayı 23, 14 Kasım 2002.
- Musicant, Haim, "Turquie: Alerte ou Répétition Générale?", *Tribune Juive*, 29 Şubat 1996, sayı 1356, s.20.
- Nitzani, Ya'akov, "A glorious Jewish Community in its Humiliation" (İbranice), *Davar*, 1 Eylül 1955.
- Olson, Robert, "American Jews, Turkey and Israel", *Middle East International*, Sayı 569, 27 Şubat 1998, s. 20-21.
- Robinson, Nehemiah, "Jews in Moslem Lands: Turkey", s. 73-76, Jacob Freid, (der), *Jews in The Modern World*, Twayne Publishers Inc., New York, (t.y.) içinde.
- Saeedpour, Vera Beaudin, "Ties that blind", *Kurdish Life*, İlkbahar 1993, Sayı 6, s. 1-14.
- Sion, Brigitte, "L'inquiétude des Juifs de Turquie", *Revue Juive*, 6 Eylül 1996, Sayı 7, s. 36-37.
- Smith, Roger, "Denials of the Armenian Genocide", s. 63-85, Israel W. Charny, (Ed.), *Genocide A Critical Bibliographical Review*, Facts on File, New York, 1999, Cilt I içinde.
- Sontag, Deborah, "The Erdoğan Experiment", *The New York Times Magazine*, 11 Mayıs 2003.
- Sullivan, S.O., "Midnight Express Revisited", *Prison Services Journal*, No. 159, Mayıs 2005, s. 37-41.
- Şahin, Haluk, "Midnight Express 20 years later: A Turkish Nightmare", *New Perspectives Quarterly*, Cilt 15, Sayı 5, Sonbahar 1998, s.21-22.
- Tachau, Frank, "The Face of Turkish Nationalism as Reflected in The Cyprus Dispute", *The Middle East Journal*, Yaz 1959, Cilt 13, sayı 3, s. 262-272.
- Teitelbaum, Sheldon ve Tom Waldman, "The Unorthodox Rabbi", *Los Angeles Times Magazine*, 15 Temmuz 1990, s.6.
- Ternon, Yves, "Freedom and Responsibility of the Historian The 'Lewis Affair'", s. 237-248, *Remembrance and Denial. The Case of the Armenian Genocide*, Richard Hovannisian, (ed.), Wayne State University Press, Detroit, Mi, 1998 içinde.

• Yaakov, David Ahi, "Al Yahadut Turkiya Ka-Yom" (Çağdaş Türkiye Yahudileri), (İbranice), *Gesher*, 4 (61), Aralık 1969, s.78-84.

KİTAPLAR

• ... , *Annual Report 2002*, American Hellenic Institute, Washington, D.C., 2002.
• ... , *Antisemitism World Report 1993*, Institute of Jewish Affairs, Londra, 1993.
• ... , *Antisemitism World Report 1994*, Institute of Jewish Affairs, Londra, 1994.
• ..., *Christian Minorities of Turkey*, Churches Committee on Migrant Workers in Europe, Brüksel, 1979.
• ..., *Islamic Extremism: Common Concern For Muslim and Western Publics*, The Pew Global Attitudes Project, Washington, D.C., 14 Temmuz 2005.
• ..., *Unfavourable Views of Jews and Muslims on the Increase in Europe*, The Pew Global Attitudes Project, Washington, D.C., 2008.
• ..., *The Case of The Turkish Advertisements in U.S. Jewish Newspapers*, The Zoryan Institute, Cambridge, Temmuz 1983.
• ..., *The Stockholm International Forum on the Holocaust A Conference on Education, Rememberance and Research, Stockholm, Sweden, 26-28 Ocak 2000, Proceedings*, Regeringskansliet Stockholm, Temmuz 2000.
• Abramowitz, Morton, (derl), (2003), *The United States and Turkey Allies in Need*, The Century Foundation Press, New York, 2003.
• Alexandris, Alexis, (1983), *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations 1918-1974*, Center for Asia Minor Studies, Atina, 1983.
• Ataöv, Türkkaya, (1981), *Hitler and the "Armenian Genocide"*, Ankara, 1981.

- Ataöv, Türkkaya, (1984), *Hitler and the "Armenian Question"*, Feryal Matbaası, Ankara, 1989.
- Ataöv, Türkkaya, (derl.), (2001), *The Armenians in the Late Ottoman Period*, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Başkanlığı, Ankara, 2001.
- Auron, Yair, (2000), *The Banality of Indifference: Zionism and the Armenian Genocide*, (İbraniceden çeviren Maggie Bar-Tura), Transaction Publishers, New Brunswick, N.J., 2000.
- Auron, Yair, (2003), *The Banality of Denial: Israel and the Armenian Genocide*, Transaction Publishers, New Brunswick, N.J., 2003.
- Bardakjian, Kevork, (1985), *Hitler and The Armenian Genocide*, The Zoryan Institute, Cambridge, 1985.
- Bauer, Yehuda, (derl.), (1989), *Remembering for the Future Working Papers and Addenda*, Cilt I-II-III, Pergamon Press, Londra, 1989.
- Benbassa, Esther, *Jean-Christophe Attias, Dictionnaire de Civilisation Juive*, Larousse, Paris, 1997.
- Bindenagel, J. D., (derl.), (1999), *Washington Conference on Holocaust-Era Assets November 30-December 3, 1998 Proceedings*, US Government Printing Office, Washington, D.C., 1999.
- Bradsher, Greg, (1999), *Holocaust-Era Assets A Finding Aid to Records at the National Archives at College Park, Maryland*, National Archives and Records Administration, College Park, Maryland, 1999.
- Campany, Jr., Richard C., (1986), *Turkey And The United States, The Arms Embargo Period*, Praeger, New York, Londra, 1986.
- Charny, Israel W., Shamai Davidson, Edna Kennan, (der), (1984), *The Book of the International Conference on the Holocaust and Genocide*, The Institute of The International Conference on the Holocaust and Genocide, Tel Aviv, 1984.
- ECRI, (2001), *Second Rapport sur la Turquie Adopté le 15 Décembre 2000*, Strasbourg, 3 Temmuz 2001.
- ECRI, (2004), *Third Report on Turkey, Adopted on 25 June 2004*, Strasbourg, 15 Şubat 2005.

- Eizenstat, Stuart E., (2003), *Imperfect Justice*, Public Affairs, New York, 2003.
- Elazar, Daniel J. - Harriet Friendenreich Pass - Baruch Hazan - Adina Liberles Weiss, (1984), *The Balkan Jewish Communities Yugoslavia, Bulgaria, Greece and Turkey*, University Press of America, Lanham, Londra, 1984.
- Foreign & Commonwealth Office, (1998), *Nazi Gold The London Conference 2-4 December 1997*, The Stationery Office, Londra 1998.
- Freid, Jacob, (der), *Jews in The Modern World*, Twayne Publishers Inc., New York, (t.y.).
- Frey, Frederic W., (1965), *The Turkish Political Elite*, The M.I.T. Press, Mass., 1965.
- Goldberg, J.J., (1997), *Jewish Power: Inside the American Jewish Establishment*, Addison-Wesley Publishing, Massachusetts, 1997.
- Govciyan, Alexis, *24 Avril Témoignage sur la Reconnaissance Par la France du Génocide Arménien de 1915*, Le Cherche Midi, Paris, 2003.
- Herzog, Chaim, (1996), *Living History A Memoir*, Pantheon Book, New York 1996.
- Hofmann, Dr. Tessa, *Armenians In Turkey Today, A Critical Assessment of The Situation of The Armenian Minority in The Turkish Republic*, FAAE, Belçika, Ekim 2002.
- Hovannisian, Richard G., (der.), (2003), *The Armenian Genocide in Perspective*, Transaction Publishers, New Brunswick, N.J., 2003.
- *Human Rights Review, The Situation of the Christian Minorities of Turkey Since The Coup d'État of September 1980*, Churches Committee on Migrant Workers in Europe, Brüksel, 1982.
- Inbar, Efraim, (t.y.), *The Israeli-Turkish Entente*, King's College London Mediterranean Studies, Londra. Bu kitabın Türkçe çevirisi mevcuttur: *Türk-İsrail Stratejik Ortaklığı*, ASAM, Ankara, 2001.
- Kaya-Mutlu, Dilek, *The Midnight Express Phenomen The International Reception of the Film Midnight Express (1978-2004)*, The Isis Press, İstanbul, 2005.

- Laipson, Ellen B., (1981), *Congressional-Executive Relations and The Turkish Arms Embargo*, U.S. Government Printing Office, Washington, D.C., 1981.
- Landau, Jacob M., (1979) *Johnson's 1964 Letter to İnönü and Greek Lobbying of The White House*, The Hebrew University, Leonard Davis Institute for International Relations, Kudüs, 1979.
- Levy, Avigdor, (Ed.), (1994), *The Jews of the Ottoman Empire*, The Darwin Press, Inc., Princeton, New Jersey, 1994.
- Linenthal, Edward T., (1995), *Preserving Memory*, Penguin Books, New York, 1995.
- Mallet, Laurent, *La Turquie, Les Turcs et Les Juifs: Histoire, Représentations, Discours et Stratégies*, The Isis Press, Istanbul, 2008.
- Marshall Lang, David ve Christopher Walker, (1987), *The Armenians*, Minority Rights Group, Paper no 32, Londra, 1987.
- Miller, Judith, (1990), *One by One, by One, Facing the Holocaust*, Simon and Schuster, New York, 1990.
- Nachmani, Amikam, (1987), *Israel, Turkey and Greece*, Frank Cass, Londra, 1987.
- Olivier, R. Spencer, (1982), *Staff Report on the Human Rights Situation in Turkey*, Commission on Security and Cooperation in Europe Congress of the United States, Washington, D.C., Ekim 1982.
- Pannuti, Alessandro E., (2008), *Les Italiens d'Istanbul au XXè Siecle, Entre Préservation Identitaire et Effacement*, The Isis Press, İstanbul, 2008.
- Philips, David L., *Unsilencing The Past, Track-Two Diplomacy and Turkish Armenian Reconciliation*, Berhahn Books, New York, Oxford, 2005.
- Porat, Dina Dr. & Dr. Roni Stauber, (derl.), (1998), *Anti-Semitism Worldwide 1997/8*, Tel Aviv Üniversitesi, Tel Aviv, 1998.
- Public Information Office, (1979), *The American Arms Embargo Against Turkey, A Historical Review*, Lefkoşa, 1979.
- Reed A., Fred, (1999), *Anatolia Junction*, Talon Books, Vancouver, B.C., 1999.

- Robins, Philip, (2003), *Suits and Uniforms Turkish Foreign Policy Since the Cold War*, Hurst Company, London, 2003.
- Rosenbaum, Eli M. ve William Hoffer, *Betrayal: The Untold Story of the Kurt Waldheim Investigation and Cover-up*, St. Martin's Press, New York, 1993.
- Sachar, Howard M., (1994), *Farewell Espana The World of the Sephardim Remembered*, Alfred A.Knopf, New York, 1994.
- Sassounian, Harout, (1995), *The Armenian Genocide Documents and Declarations 1915-1995*, 80th Anniversary of the Armenian Genocide Commemorative Committee, California, 1995.
- Shaul, Eli, (1994), *Folklor de Los Judios de Turkia*, The Isis Press, İstanbul, 1994.
- Slany, William, (Haz), *U.S. and Allied Wartime and Postwar Relations and Negotiations with Argentina, Portugal, Spain, Sweden and Turkey on Looted Gold and German External Assets and U.S. Concerns About the Fate of the Wartime Ustasha Treasury. Supplement to Preliminary Study on U.S. and Allied Efforts to Recover and Restore Gold and Other Assets Stolen or Hidden by Germany During WW II*, US Government Printing Office, Washington, D.C., Haziran 1998.
- Slany, William, (Haz), *U.S. and Allied Efforts to Recover and Restore Gold and Other Assets Stolen or Hidden by Germany During World War II*, US Government Printing Office, Washington, D.C., Mayıs 1997.
- Sonyel, Salahi, (2001), *The Great War and the Tragedy of Anatolia*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2001.
- Sperco, Willy, (1961), *Turcs d'Hier et d'Aujourd'hui*, Nouvelles Editions Latines, Paris, 1961.
- Steinberg, Jonathan, (1999), *The Deutsche Bank and its Gold Transactions During the Second World War*, Beck, Münih, 1999.
- Trott, Sarah Hays ve Russell Warren Howe, (1977), *The Power Peddlers, How Lobbyists Mold America's Foreign Policy*, Doubleday and Company Inc., New York, 1977.
- Tuval, Shaul, (2004), *The Jewish Community in Istanbul 1948-1992*, World Zionist Organisation, Kudüs, 2004.

- Vryonis, Speros Jr., (2005), *The Mechanism of Catastrophe*, Greekworks. Com, New York, 2005.
- Vryonis, Speros Jr., (1991), *The Turkish State and History Clio Meets The Grey Wolf*, Institute for Balkan Studies, Selanik, 1991.
- Watanabe, Paul Y., (1984), *Ethnic Groups, Congress and American Foreign Policy, The Politics of The Turkish Arms Embargo*, Greenwood Press, Westport, Londra, 1984.
- Weiker, Walter F., (1989), *The Unseen Israelis: The Jews From Turkey in Israel*, University Press of America, Maryland, Londra, 1989.
- Weiker, Walter F., (1992), *Ottomans, Turks and The Jewish Polity. A History of The Jews of Turkey*, University Press of America, Maryland, Londra, 1992.
- Weinberg, Jeshajahu - Rina Elieli, (1995), *The Holocaust Museum in Washington*, Rizzoli International Publications, New York, 1995.
- Whitman, Lois, (1992), *Denying Human Rights and Ethnic Identity The Greeks of Turkey*, Helsinki Watch, New York, 1992.
- Yalman, Ahmed Emin, (1956), *Turkey In My Time*, University of Oklahoma Press, Norman, Oklahoma, 1956.
- Yurdatapan, Şanar – Abdurrahman Dilipak, *Opposites: Side by Side*, çeviren, İsfendiyar Eralp, Önsöz: Aron Aji, George Brazziller Inc, New York, 2004.

İNTERNET KAYNAKLARI

- "A Letter to the American Jewish Committee", 15 Şubat 2002, www.ahiworld.com/021502letter.html .
- "ANCA calls on Deputy Defense Secretary Wolfowitz to Retract Inaccurate Statement on Turkey's Treatment of Minorites", http://www.anca.org/press_releases/press_releases.php?prid=233 , 20 Temmuz 2002.
- "Bush ve Şaron Gitmeden, Barış Gelmeyecek", www.bianet.org/bianet/kategori/siyaset?page=285, 19 Kasım 2003.

- "Foreign Aid Conferees Add Safeguards to Presidential Authority to Waive Section 907", http://www.anca.org/press_releases/press_releases.php?prid=132 , 14 Kasım 2001 tarihli basın bildirisi.
- "Holocaust Scholar Israel Charny Responds to Shimon Peres' Statements in the Turkish Press", 12 Nisan 2001, http://www.anca.org/action_alerts/action_docs.php?docsid=30
- "İş adamları 'soykırım'a eğildi", http://nethaber.com/haber/arşiv/haberler/0,1106,35106_6_3492,00.html
- "Memorandum", www.ahiworld.org/professorsmemo.html. .
- "Musevi Lobisinden Senatoya Ermeni Tasarısı Mektubu", http://www.ntvmsnbc.com/news/223865.asp?0m=-16W
- "Powerful blasts strike two Istanbul synagogues, at least 16 dead", http://story.news.yahoo.com, 15 Kasım 2003.
- "Sinagog Saldırılarına Tepkiler", http://www.bianet.org/bianet/kategori/bianet/26458/sinagog-saldirilarina-tepkiler, 17 Kasım 2003
- "Text of the Letter by Nine Jewish American Groups Urging Increased US Assistance to Turkey", http://www.anca.org/press_releases/press_releases.php?prid=163 , 18 Aralık 2001.
- "Turkey-Antisemitic Cat Calls During A Soccer Match", 18 Nisan 2004, www.antisemitism.org.il
- "Turkey-Antisemitism At a Soccer Match", 23 Ocak 2005, www.antisemitism.org.il
- "Wexler to Introduce Award–Winning film, *Desperate Hours*", 15 Mayıs 2003, http://www.house.gov/wexler/press_releases/May_15_03.htm
- Bard, Mitchell, "The Arab Boycott", http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/History/Arab_boycott.html
- Biography of Kenneth J. Bialkin, http://www.skadden.com/index.cfm?contentID=45&bioID=9
- Davidovit, Aliza, "Kenneth Bialkin-A Born Leader", *Lifestyles*, Mayıs 2004, aktaran http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/biography/kenneth_bialkin.html

- Demirel, Aycan, "Inschallah al-Qaida", *Jungle World*, sayı 48, 19 Kasım 2003, www.jungle-world.com/artikel/2003/47/11816.html
- İHD İstanbul Şubesi, "Saldırı İnsanlığa karşı, Hedef Museviler", 19 Kasım 2003, http://www.bianet.org/bianet/kategori/bianet/26579/saldiri-insanliga-karsi-hedef-museviler
- Kazaz, Leylâ, "Leon Picon Receives Distinguished Service Award", ATA-USA, Sonbahar 1986, aktaran http://www.tallarmeniantale.com/friends-of-turks.htm
- Laçiner, Doç. Dr. Sedat, "Armenia's Jewish Scepticism and Its Impact on Armenia-Israel Relations," *The Journal of Turkish Weekly*, www.turkishweekly.net/articles.php?id=3, 11 Ekim 2004.
- Neuwirth, Rebecca, (Derl), "Seeking to Advance Muslims-Jewish Relations: Selected Highlights", 11 Ekim 2001, www.ajc.org.
- Özer, Ayhan, "The Armenian – Nazi Collaboration in WW II", www.ataa.org/reference/nazi-ozer.html
- Seidel, Eberhard, "Gesichter des Antisemitismus", *Die Tageszeitung (TAZ)*, 9 Aralık 2000, www.taz.de.
- Wolfowitz, Paul, "Turgut Özal Memorial Lecture", 13 Mart 2002, www.defenselink.mil/speeches/speech.aspx?speechid=198
- "Biography of Frank G. Zarb", http://www.hf.com/team/Team.aspx?membercode=fZarb

SÜRELİ YAYINLAR

TÜRKÇE YAYINLAR

DERGİLER

Akbaba
Aksiyon
Aktüel
Altınoluk
Ant

Antik Dekor
Avrasya Dosyası
Aydınlık
Birikim
Büyük Doğu
Capital
Cuma
Cumhuriyet Pazar
E
Ekonomik Panorama
Elegans
EP Politika
Ermeni Araştırmaları
Folklor Edebiyat
Forum
GazetePazar
Görüş
Hak Söz
Hakikat
Ittihad
İkibin'e Doğru
Karikatür
Liderler
Macro
Marie Claire
Mektup
Millî Gençlik
Millî Hareket
Nokta
Not
Osmanlı Araştırmaları
Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
Sosyalist İşçi
Stratejik Analiz
Tarih ve Toplum (devamı *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar)*

Tempo
Tevhid
Tezkire
Toplumsal Tarih
Türk Kültürü
Türk Solu
Türkiye İktisat Mecmuası
Virgül
Vizyon
Yankı
Yeni Türkiye
Yön
Yörünge

GAZETELER
Adalet
Agos
Akit (Anadolu'da Vakit)
Akşam
Anafartalar (Çanakkale)
Babıali'de Sabah
Bizim Anadolu
Bugün
Cumhuriyet
Demokrasi güneş
Demokrat İzmir (İzmir)
Dünden Bugüne Tercüman
Dünya
Ekonomi
Gece Postası
Günaydın
Havadis
Hergün
Hizmet
Hürriyet

Hürses
İstanbul Express
Kale (Çanakkale)
Meydan
Millet
Millî Gazete
Milliyet
Olaylarla Yenigün
Önce Vatan
Özgür Gündem
Radikal
Sabah
Son Çağrı
Son Havadis
Son Posta
Son Saat
Star
Tercüman
Ulus (Ankara)
Vatan
Yeni Asır (İzmir)
Yeni Asya
Yeni Binyıl
Yeni Devir
Yeni Gazete
Yeni Halkçı
Yeni İstanbul
Yeni Sabah
Yeni Şafak
Yeni Ulus
Yeni Yüzyıl
Zafer
Zaman

TÜRK YAHUDİ BASINI

GAZETELER

El Tiempo
Haber (Tel Aviv)
Haftanın Sesi
L'Etoile Du Levant
La Luz De Turkiya
La Vara
La Vera Luz
La Verdad (Tel Aviv), (halefi *La Luz De İsrael*)
Şalom
Türkiyenin Sesi

DERGİLER

Aksiyon
Aktüel
Antik Dekor
Aydınlık
Cumhuriyet Dergi
Dostluk (Tel Aviv)
Siyasi Gazete
Tempo
Tiryaki

YABANCI DİLDE YAYINLAR

GAZETELER

Armenian Reporter
Asbarez
Baltimore Jewish Times
California Courrier
Current Events in Jewish Life
Dallas Jewish Week
Davar

Forward
Ha'aretz
Heritage
Le Figaro
Le Journal D'Orient
Le Nouvel Observateur
Los Angeles Times
Ma'ariv
St. Louis Jewish Light
The Armenian Mirror Spectator
The Armenian Observer
The Boston Jewish Times
The Canadian Jewish News
The Christian Science Monitor
The Guardian
The Jerusalem Post
The Jewish Chronicle
The Jewish Week Inc.
The New York Sun
The New York Times
The Northern Californian Jewish Bulletin
The Turkish Times
The Wall Street Journal
The Wall Street Journal Europe
The Washington Post
Turkish Daily News
Washington Jewish Week
Yediot Aharonot

DERGİLER

A.A.J.F.T. Newsletter
Armenian Assembly Journal

Congress Digest
Foreign Affairs
Freedom Review
Gesher
Ha-Po'el Ha-Ta'ir
International Journal of the Sociology
Jewish Exponent
Jewish Journal
Jewish Times
Journal Armenian Assembly of America
Jungle World
Kurdish Life
L'Arche
Middle East International
Middle East Review
New Perspectives Quarterly
Newsview
Patterns of Prejudice
Perceptions
Present Tense
Political Communication and Persuasion
Review of Armenian Studies
Revue Française de Science Politique
The Armenian Review
The Armenian Weekly
The Middle East Journal
The New York Times Magazine
The Sephardi
The Wiener Library Bulletin
Time
Tribune Juive
Turkish Policy Quarterly
World Jewish Affairs
World Jewry

HABER BÜLTENLERİ

ADL Press Release
Agence Télégraphique Juive
AJCommittee News
AJCongress News
Anka Günlük Ekonomik Bülten
Jewish Telegraphic Agency

YILLIKLAR

- *The American Jewish Year Book, 1957*, Cilt 58, The American Jewish Committee, New York, The Jewish Publication Society of America, Philadelphia.
- *The American Jewish Year Book, 1967*, Cilt 68, The American Jewish Committee, New York, The Jewish Publication Society of America, Philadelphia.
- *The American Jewish Year Book, 1981*, Cilt 81, The American Jewish Committee, New York, The Jewish Publication Society of America, Philadelphia.

Dizin

11 Eylül İkiz Kuleler Saldırısı 464, 475, 498
15-20 Kasım 2003 Olayları 475
1915 Ermeni tehciri 215, 218, 219, 224, 252, 265, 271-285, 295-297, 299-341, 353, 375, 441-459, 504, 554, 557, 559, 560, 563, 564, 567,568, 559, 560
1924 Anayasası 12, 13, 118
24 Ocak Kararları 244
3512 sayılı Cemiyetler Kanunu 38
500. Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi 460, 493, 556, 570, 572
500. Yıl Vakfı XXI, 316, 318, 337, 338, 341, 355, 356, 358, 359, 360, 361, 362, 364, 367, 370, 371, 373, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 389, 391, 417 (dipnot 86), 421, 427, 438, 447, 449, 455, 456, 459, 493, 543, 549, 556, 560, 568, 570, 572
6-7 Eylül 1955 Olayları 56, 52, 58, 61, 62, 63, 64, 75, 80, 89, 151, 156 (dipnot 247), 216 (dipnot 127), 360, 468, 494, 495, 515, 526, 554, 561, 584

A
AAJFT 444, 463
Abdülhamit, II. 366
Abou, Serge 354
Abramowitz, Morton 297, 432
Abrevaya, Samuel 7, 11,15, 26, 38
Acıman, Eli XXIII, 355, 358, 359, 378
Adak, Fehim 425
Adalet Partisi (AP) 103, 105, 107, 108, 111, 126, 148, 152, 179, 184
Adato, İ. 70 (dipnot 232)
Adato, Salamon 7, 8, 9, 28, 44, 51, 527
ADL bkz. Anti-Defamation League
AFOT bkz. American Friends of Turkey
AGİT 484, 486, 487
Ahrida Sinagogu 367, 369, 389
AIPAC 209, 211, 214, 302, 417, 431
AİHM 550
Ajamian, Shahe 307
AJC bkz Amerikan Yahudi Komitesi
AJC İsrail 266
AJCongress bkz. Amerikan Yahudi Kongresi

Aji, Asil Sami 263 (dipnot 66), 428 (dipnot 128), 498 (dipnot 19), 501 (dipnot 25)
Aji, Renée-Jeanne 263 (dipnot 66)
Akar, Rıdvan 387, 388
Akarcalı, Bülent 276
Akçağlılar, Necati 207 (dipnot 95), 209 (dipnot 102)
Akçalı, Cevdet 370
Akçam, Taner Doç. Dr. 408, 563, 563 (dipnot 130), 583
Akdemir, Süleyman 394
Akdur, Doğan 266
Aker, Orhan 204 (dipnot 85)
Akgönül, David 84 (dipnot 22)
Akgün, Nihat 584
Akkılıç, Mahmut 197
AKP 431, 432, 584
Aksoy, Erol 543
Aksoy, Muammer Prof. Dr. 118
Aktan, Gündüz 438, 444
Aktar, Ayhan Prof. Dr. 563 (dipnot 130)
Aktar, Cengiz Doç. Dr. 554 (dipnot 102)
Akyol, Taha 477, 548
Alaton, İshak 196, 293, 360, 387, 388, 430, 432, 438, 489, 539 (dipnot 52), 572
Alaton, Leyla 293
Alboher, Sabetay 112
Alkan, Türker 586
Alkaş, Avi 421, 440, 480
Alliance İsraélite Universelle 519
Aloğlu, Sedat 319
Alp, Tekin bkz. Munis Tekinalp
Alpay, Şahin 408
Alpkaya, Emin Org. 230, 230 (dipnot 171)
Alptemoçin, Ahmet Kurtcebe 290
Altabev, İzak (İzak Etebaki) 48, 49, 72, 74, 76, 81, 82
Altan, Çetin 530
Altaylı, Enver 194
Altaylı, Mürşid 193
Altı Gün Savaşı 121, 125, 129, 155, 156, 157
Altınay, Ayşe Gül Doç. Dr. 552 (dipnot 93)
Amateau, Albert J. 251, 252, 319
American Friends of Turkey (AFOT) 253, 254 (dipnot 38)
American Hellenic Educational Progressive Association (AHEPA) 200
American Hellenic Institute (AHI) 200
Amerikan Ermeni Asamblesi 295
Amerikan Ermeni Milli Komitesi (ANCA) 201, 203, 215, 462
Amerikan Yahudi Komitesi (AJC) 20, 21, 39, 41, 42, 112, 197, 201, 223, 235, 247, 248, 256, 264, 265, 271, 281, 282, 296, 297, 299, 301, 351, 417, 430, 431, 492
Amerikan Yahudi Kongresi (AJ-Congress) 295, 296, 426, 430, 459, 526
Amerikan Yahudi Kuruluşları Başkanlar Konferansı bkz. Conference of Presidents of Major American Jewish Organisations
Amerikan-Kürt Enformasyon Ağı (AKIN) 462
Amerikan-Türk Konseyi (ATC) 319
AMGT 555
Amicale des Juifs de Turquie (AJT) 450, 460
Amir, Shimon 216
Amitay, Morris J. 211, 302
Anadol, Cemal 498 (dipnot 19), 501 (dipnot 25)
Anadolu Güneşi Dünkü ve Bugünkü Türkiye 251

Anadolu Kulübü 85
Anadolu Medeniyetleri 298
ANAP 288, 348, 352, 370, 402, 404, 404, 405, 406, 426, 428 (dipnot 128), 536
Anasol-D Hükümeti 426
Anav, Avram 60
ANCA bkz. Amerikan Ermeni Milli Komitesi
Anıt-Müze Konseyi bkz. Holokost Anıt Müzesi Konseyi
Ankara Sinagogu 389
Anter, Nesim 232
Anti-Defamation League (ADL) 294, 304, 343, 372, 382, 417, 420, 421, 424, 426, 427, 429, 430, 431, 472, 496, 498, 499, 502
Ararat 223 (dipnot 152)
Arax, Mark 305
Arbell, Mordehai 74, 529
Arçelik A.Ş. 229, 544 (dipnot 69)
Arditi, Uziel 84 (dipnot 22)
Arens, Moshe 296, 310, 313, 314, 316
ARI Hareketi 454
Arkadaşlık Yurdu Kulübü 530
Arlen, Michael 215, 216
Arman, Karabet 260, 262
Armenians in Jerusalem (*Kudüs'teki Ermeniler*) 215
Arnon, Amira 447, 452, 480
Asa, Ruben 133, 142, 142 (dipnot 192)
ASALA 184, 203, 255, 256, 262, 263, 330, 375, 557, 558, 564
Asiltürk, Oğuzhan 409
Aslan, Fahrettin 232
Asseo, David Hahambaşı 28, 83, 84, 96, 98, 109, 100, 101, 102, 114, 141, 144, 150, 154, 158, 171, 173, 190, 195, 195 (dipnot 49), 199, 236, 243, 260, 273, 280, 281, 282, 303, 304, 318, 320, 322, 329, 342, 352, 353, 356, 364, 384, 386, 399, 414, 420, 427, 446, 533, 535
Asseo, Maurice 377
Aşık, Melih 324
Aşkale 75
Aşkenaz Musevi Sinagogu Vakfı 389
ATAA 250, 266, 303, 304, 306, 337, 360
Ataç, Nurullah 51
Ataöv, Türkkaya 253
Atatürk 35, 415
Atay, Falih Rıfkı 123
Ateş, Toktamış Prof. Dr. 546
Athenagoras Rum Ortodoks Patriği 24
Atikkan, Zeynep 563
Atilhan, Cevat Rıfat 32, 33 (dipnot 98), 34, 35,123, 181, 192
Atsız, Nihal 192
Avrupa Konseyi Danışma Meclisi 259, 260, 287
Avrupa Parlamentosu 308
Ayaz, Nevzat 237, 263
Aydın Corporation 208
Aydın, İlyas 185 (dipnot 7)
Azınlık Tali Komisyonu 117, 584

B

B'nai B'rith International 81, 93, 94, 247, 281, 330, 390, 417, 430, 431, 437, 438, 454, 531
Babacan, Ali 495
Bağcı, Mehmet Emin 486
Bahar, Avram Y. 217 (dipnot 128)
BAK bkz. Küresel Barış ve Adalet Komisyonu
Balat 516
Balat Sinagogu 423
Balcı, Kerim 469
Balcı, Şükrü 232
Balili, Pini 488

Balkan, Mithat 282
Baraz, Yahşi 536
Bardakçı, Ulaş 185 (dipnot 7)
Barış Girişimi Grubu 464
Barokas, Yakup 308 (dipnot 61)
Barouh, Yakup 356
Barrett, Victoria 459 (dipnot 232)
Baruh, Şapat 217 (dipnot 128)
Başar, Ahmet Hamdi 21
Başeğmez, Mukadder 395, 541
Batıbay, Daryal 330, 331
Battal, Şener 236
Batu, İnal 324
Batur, Enis 548
Batur, Sırrı Enver 130
Bauer, Yehuda Prof. Dr. 278, 331, 332
Baum, Phil 295 (dipnot 22)
Bayar, Celâl 11, 17, 21, 22, 23, 25, 29 (dipnot 83), 41, 42, 43, 46, 48, 49, 50, 492
Bayazıt, Selahattin 204 (dipnot 85), 209 (dipnot 102)
Baydar, Mehmet 112
Baykal, Deniz 400
Baykam, Bedri 478, 482
Bayraktar, Nusret 394, 395
Bayramoğlu, Ali 453, 554 (dipnot 102), 568
BBP 424, 426
Becerano, Haim Hahambaşı Kaymakamı 5
Becerano, Salamon 74
Begin, Menahem 214, 220, 282
Behar, Daniel 7
Behar, Nesim 533, 534
Bek, Kemal XXIII
Belge, Murat Prof. Dr. 553, 554, 573, 574
Belin, Yossi 443
Belzberg, Samuel 339
Benadrete, İzzet 293
Benaroya, Avram 9 (dipnot 17), 15, 16, 19, 50, 51, 53, 55, 525, 527
Benazus, Hanri 197, 543
Benbanaste, Nesim 260, 356 (dipnot 215)
Béné Bérith İstanbul Locası 6 (dipnot 1), 523
Bengiyat, Aaron 522
Benhabib, Moşe 27
Ben-Zvi, Yitzhak 492
Beraha, Cemil 44
Berberyan, Norayr 259 (dipnot 51), 261
Berenbaum, Michael 328, 329, 334, 336, 459 (dipnot 232)
Berger, Paul S. 295 (dipnot 22), 302 (dipnot 43), 311, 318, 326, 371
Berker, Feyyaz 204 (dipnot 85), 207 (dipnot 95), 208, 209 (dipnot 102)
Berktay, Halil Doç. Dr. 563 (dipnot 130)
Bet Yaakov Sinagogu 473
Beth İsrael Sinagogu XXI, 66, 159, 470, 472, 480
Beyatlı, Yahya Kemal XXIII
Beyaz, Zekeriya 170, 549
Beyazıt, II. 387
Bezmen, Fuat 207 (dipnot 95), 209 (dipnot 102)
Bıçak, Vahit 485, 487
Bıçakçı, Nejat 156 (dipnot 247)
Bialkin, Kenneth J. 306, 307 (dipnot 56)
Biçaçi, Yako 133
Bil, Hikmet 52, 54, 58
Bilen, Vitali 15 (dipnot 36)
Bilen, Vitalis B. 107 (dipnot 87)
Bilgiç, Sait 36, 40
Bilgin Ailesi 553 (dipnot 99)
Bilgin, Turhan 111

Bilim Araştırma Vakfı (BAV) 382, 409, 549
Bir, Çevik Org. 425
Birand, Mehmet Ali 291, 293, 312, 324, 325, 564
Birdal, Akın 586
Biren, Işık Oramiral 251 (dipnot 29)
Birgi, Muharrem Nuri 207
Blair, Tony 400, 552
Blaustein, Jacob 43
Bleda, Tanşuğ 370, 544
BM 1
Bon Marché 60
Bookbinder, Hyman 224, 283
Bortnick, Rachel 253
Boton, Gabriel 27
Botton, Jacques E. 253
Boyner, Cem 402
Brademas, John 210
Brezinski, Zbigniew 241
Bulak, Adnan 256
Burgazada Yaz Kampı 92
Burla A.Ş bkz. Burla Biraderler Şirketi
Burla Biraderler Şirketi 84 (dipnot 22), 147,165, 371 (dipnot 265)
Burla, Eli 186
Burla, Fred 207, 209, 210
Burla, Lori 147, 317, 371 (dipnot 265)
Bush, George 321
Bush, George W. 552
Byrd, Robert C. 320

Ç

Çapitol Line International Group Ltd. 302
Carter, Jimmy 212, 219, 220, 221, 222, 224, 241, 254, 254 (dipnot 39)
CDCA 442
Cem, İsmail 287, 444, 567
Cemal, Hasan 408, 577
Cengiz Kevenk bkz. Kerim Cengiz Kevenk
Cerrah, Celalettin 453
Chambers, Richard 284
Charny, Israel W. Prof. Dr. 271, 272, 274, 276, 445
CHF 49
Chirac, Jacques 450, 567
CHP 4, 6, 7, 8, 9,10, 13, 14, 15, 17, 19, 21, 29, 30, 31, 38, 41, 44, 45, 46, 47, 48, 75, 76, 77, 80, 95, 96, 103, 104, 105, 107, 121, 148, 184, 238, 400, 432, 527, 586
CHP Yedinci Kurultayı 30
Cıvaoğlu, Güneri 354, 360, 448, 536, 565
Cihan Radyo 186 (dipnot 11)
Cismani Meclis 5, 6, 7, 25, 27, 30, 91, 92, 94
CKMP 103, 104, 105, 107
Clifford, Clark 210
Clinton, Bill 335, 447
CMP 44, 74
Conference of Presidents of Major American Jewish Organisations 209, 306, 416, 421, 427
Cooper, Abraham 339
Coşkun, Ali 289
Coşkun, Hüseyin 132, 133
Council of Foreign Relations (CFR) 375
Courage to Care Award (Şefkat Gösterme Cesareti Ödülü) 499, 502
CRIF 210, 264
Cumalı, Necati 125

Ç

Çağlayangil, İhsan Sabri XXIII, 116, 227
Çalışkan, Kerem 552 (dipnot 93)
Çalışlar, Oral 563

Çanakkale 57, 61
Çandar, Cengiz 408, 563
Çandarlı, Selçuk 72
Çapan, Gürbüz 563
Çayan, Mahir 185 (dipnot 7)
Çelebi, Hacı Nazif 147
Çelebi, Hüsamettin 190
Çelik, Hüseyin 580
Çelik, İbrahim Halil 349, 350, 351, 352, 353, 390
Çelik, Jaklin 572
Çelik, Necati 405
Çelik, Ömer 431, 432
Çevik, İlnur 352
Çevikçe, Erol 547
Çiçek, Cemil 481, 486, 584
Çift Kur'a Askerlik bkz. Nafıa askeri
Çiller, Tansu 302, 391, 394, 397, 400, 401, 406, 423, 425, 426, 493, 512, 570
Çiprut, Michael 336 (dipnot 158)
Çitlioğlu, Ercan 216
Çölaşan, Emin 467, 478
Çubukçu, Aydın 577

D

d'Estaing Valéry Giscard 566
Dabağyan, Levon Panos 572
Dachau Temerküz Kampı 220
Danon, Jak 70 (dipnot 232)
Daryo Mağazası 60
Das Mehmet 194
David, Ishak 327
Davutyan, Nurhan 456, 457
Dede, Kâmil 185 (dipnot 7)
Demir, İlkay 185 (dipnot 7)
Demirciyan bkz. George Deukmedjian
Demirel, Nedim 149
Demirel, Süleyman 107, 108, 184, 354, 365, 366, 378, 390, 391, 403, 405, 426
Derby Lastik Fabrikaları A.Ş 84 (dipnot 22)
Derin Devlet 550, 563, 574
Derinsu, Osman 94
Desperate Hours (*Umutsuz Saatler*) 459
Deukmedjian, George 323, 335, 338, 338 (dipnot 163), 339
DEV-MADEN-SEN 477
DGM 422
Dilek, Erol 74, 84, 94, 97, 98, 263, 264, 401
Dilipak, Abdurrahman 546, 547, 548, 579
Dinar, Mordo 256, 257, 259 (dipnot 51), 264, 266, 449
Dinar, Sabetay 525, 527
Dink, Hrant 455, 456, 457, 464 (dipnot 258), 486, 558, 559, 561, 562, 568, 571, 581
Dino, Abidin 257
Diyarbakır 349
Doğan, Avni 98
Doğan, Aydın 128
Doğru, Abdülkerim 229 (dipnot 169)
Dole, Robert 310, 316
Dökmeciyan bkz. George Deukmedjian
Dönmeler 12, 489
Döşen, Kubilay 584
DP 1, 2, 4, 8, 9, 10, 12, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 29, 30, 31, 34, 35, 36, 38, 38, 40, 41, 42, 44, 45, 47, 48, 51, 58, 59, 71, 72, 74, 75, 76, 77, 79, 80, 95, 103, 104, 105, 108, 121, 528, 536
Dreyfus, Alfred 552
DSP 394, 432
DTP 424, 428 (dipnot 128), 436, 493
Dutsckhke, Rudi 162
Durmaz, Cahit 231

Dündar, Can 552
Dünya Kiliseler Konseyi 60
Dünya Yahudi Kongresi (WJC) 21, 25, 38, 39, 40, 41, 61, 63, 94, 110, 153, 213, 249, 263, 270, 281, 292, 293, 294, 300, 343, 385, 435
Düzel, Neşe 548
DYP 391, 392, 400, 401, 402, 404, 405, 406, 409, 415, 423, 424, 426, 427, 428, 550

E
Eban, Abba 218
Ecevit, Bülent 118, 119, 190, 191, 192, 199, 202, 209, 394, 463, 512
Eczacıbaşı, Nejat 230
Edelman, Eric 498, 499
Edip, Eşref 32
Eisenhower, Dwight D. 42
Eizenstat, Stuart 219, 222, 223, 224, 438
Ekalliyet İşleri Tedvir Komisyonu 102
El Al Hava Yolları 36, 177, 186, 248, 381
El Azar, Avraham 186, 233
Elaltuntaş, Gökhan 473
Elekdağ, Şükrü 222, 223, 224, 247, 250, 251, 270, 273, 276, 303, 328, 330, 351, 493
Eleniki Enosis Cemiyeti 112
Eli, Moiz 133
Eliashev, Solomon 343
Ellenoff, Theodore 351
Elliahu, Mordechai 346
Elpeleg, Zvi 401
Elrom, Ephraim 185
Emeç, Selim Ragıp 67
EMEP 477
Engel, Irving 43
Enkel, Reşat 102
Ennekave, Mordo 428 (dipnot 128)
Epstein, Mark 302
Er, Rahmi 467
Eralp, Yalım 305, 336
Erbakan, Fatih 409
Erbakan, Necmettin 179, 180, 184, 189, 191, 225, 231, 233, 233 (dipnot 178), 237, 238, 348, 349, 352, 354, 361, 362, 379, 390, 403, 404, 406, 409, 414, 415, 416, 417, 417 (dipnot 86), 418, 425, 426, 429, 512, 555
Erdoğan, Recep Tayyip 188 (dipnot 20), 395, 431, 432, 452, 482, 499, 502, 512, 541
Erer, Tekin 179, 180
Ergin, Sedat 472
Erim, Ata 360
Erim, Nihat 184
Erişen, Necmettin 189
Erişirgil, Emin 9
Erkin, Behiç 460
Erkmen, Hayrettin 236, 237, 238
Ermeni Patrikhanesi 567
Ermeni Tehciri bkz. 1915 Ermeni Tehciri
Ermeni Soykırımı bkz. 1915 Ermeni Tehciri
Ersoy, Mehmet Akif 486, 547 (dipnot 73)
Ertegün, Ahmet 211 (dipnot 106), 371
Esayan, Markar 571, 584
Esenbel, Melih 210, 211
Eskenazi Mağazası 60
Eskenazi, Albert 217 (dipnot 128)
Eskenazi, İzak 84 (dipnot 22)
Eskenazi, Pepo 81, 524
Ethem Menderes 28, 29 (dipnot 83)
Evren, Kenan Org. 230, 233 (dipnot 178), 239, 245, 260, 262, 267, 269, 270, 271, 309, 343, 356, 375
Evrenoğlu, İstavro 133

Eygi, Mehmed Şevket 122, 129, 133, 140, 147, 148, 149, 154, 155, 156, 157, 159, 414, 546, 547, 548
Eylon, Amos 217, 218
Eymür, Mehmet 185 (dipnot 7)
Eyüboğlu, Orhan 102, 202

F
Fakaçelli, Nikola 7
Fakirleri Koruma Derneği 6, 6 (dipnot 1), 81, 523 (dipnot 7), 524
Farrakhan, Louis 404
Faruk, Kral 125
Fatih Üniversitesi 420
Faure, Félix 552 (dipnot 94)
Feith, Douglas 301
Felek, Burhan 149,174, 175
Fenik, Mümtaz Faik 35
Ferdinand, II. 355
Ferşadoğlu, Ali 501 (dipnot 25)
Filiba, Lina XXIII
Fis, İzak 317
FKÖ 238
Fleishman-Hillard Inc. 302
Ford, Gerald 203, 208, 210
Ford, Henry 136
Foxman, Abraham 304, 306, 311, 318, 420, 425, 428, 429
FP 181, 409, 414, 429, 430, 431
Franko, Emil Hayim 20, 264, 273, 346
Franko, Marsel 509
Franko, Milaslı Gad 20
Freedman, Monroe H. 224, 282
Frey, Frederic W. 527
Friedman, Thomas L. 480
FTAA 371, 372
FUEV 72

G
Gabbay, Moris 107 (dipnot 87)
Galanti, Avram 15
Gambetti, Zeynep Çağlayan 552 (dipnot 93)
Garih, Üzeyir 196, 196 (dipnot 52), 231, 317, 357, 377, 377 (dipnot 288), 419, 430, 471, 539, 572
Gasparyan, Cıvan 562
Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı 418, 419, 420, 422, 546
Gaziantep 36, 195
Gazioğlu, Muzaffer 207 (dipnot 95), 209 (dipnot 102)
GCI GROUP 318, 361, 371
Gelibolu 124
Gerez, Jozef Habib 55, 64
Geron, Sara 520 (dipnot 6)
Gerşon, Nisim 133
Gevgilili, Ali 156
Giladi 102
Girgin, Kemal 298
Goldstein, İsrael 526
Gomel-Zigna 131
Gonzàlez, Felipe 400
Gökay, Fahrettin Kerim 9, 13, 23 (dipnot 67), 24, 56, 72, 515
Gökçe, Onur 277 (dipnot 101)
Gökçen, Sabiha 486
Göknel, Ergun 385
Göknil, Bedri Nedim 22
Göze, Ergun 237
Göztepe Kültür Derneği 351
Gray & Company 209, 301
Grossman, Marc 404, 464
Gruen, George E. 264, 265, 266, 274, 300
Grünberg Mağazası 60
Gurion, David Ben 492
Gül, Abdullah 416, 425, 426, 460, 472, 481, 499
Güldemir, Ufuk 232, 291
Gülek, Kasım 45, 74, 119
Gülek, Tayyibe 448
Gülen, Fethullah 418, 419, 421, 546

Güleryüz, Naim 213 (dipnot 115), 276, 316, 356, 357, 363, 450, 572
Güller, Rıfat 149
Gündem, Mehmet 421
Güner, Agâh Oktay 197
Güney, Erol 361, 362 (dipnot 241)
Günzberg, Sami 11
Gürdere, Metin 495
Gürel, Şükrü Sina Prof. Dr. 435, 436, 437, 438, 439, 450, 458
Gürler, Şahap Org. 102
Gürsel, Cemal Org. 77, 84, 85, 91, 94, 98, 99, 495
Gürsoy, Nurettin 197
Gürün, Kâmuran 252, 256, 257, 258, 260, 261, 262, 264, 265, 269, 270, 271, 272, 283, 449
Güvendiren, Ekrem 253 (dipnot 36), 294, 317, 321, 322 (dipnot 117)
Güvener, Eren 479

H

Habib, Aron 436
Hacopulos, Aleksandros 75
Haçaduryan, Karekin Ermeni Patriği 515, 524, 565
Haddeler, Rober 259 (dipnot 51), 260
Hagopian, Richard Avedis 562
Hahambaşılık bkz. Türkiye Hahambaşılığı
Hahamhane Nizamnamesi 5, 7, 25, 29, 503
Hakimoğlu, Ayhan 208
Hakko, Vitali 141, 142 165, 251 (dipnot 29)
Haksever, Salvator 217 (dipnot 128)
Halaçoğlu, Yusuf 572
Halefoğlu, Vahit 294, 296, 346
Haleva, İshak Hahambaşı 365, 419, 446, 472, 487, 489, 540, 572
Haligua, Avi 573 (dipnot 160)
Halk Partisi bkz. CHP
Hamas 423
Hammer, Zevulun 446
Harizanos, Vasil 118 (dipnot 125)
Hasan, Fas Kralı 256
Hasköy 516
Hatiboğlu, Yasin 237, 347, 466
Hatipoğlu, Yakup 349
Hayes, William 214
Hayon, Elia 107 (dipnot 87)
Hayrabetyan, Hrant 7
Helsinki Yurttaşlar Derneği 485 (dipnot 322), 555, 580
Henderson, David 203
Henze, Paul B. 221, 224
Herman, Sami 428 (dipnot 128)
Hermonn, Raffi 571
Herzl, Theodor 179, 366, 529
Herzog, Chaim 316, 334, 365, 381
Hier, Marvin 336, 336 (dipnot 158), 337
Hikmet, Nazım 547 (dipnot 73)
Hill & Knowlton International Advisers Inc. 301, 311
Hirimyan, Jerry 541
Hitler, Adolf 136, 180, 192, 323, 332, 333, 334, 349, 350, 351, 433, 465
Hizbullah 381, 423
Hochberg, Irving 295 (dipnot 22)
Holbrooke, Richard 335
Holocaust Müzesi bkz. Holokost Anıt Müzesi
Holokost Anıt Müzesi 219, 250, 256, 261, 265, 278, 283, 295, 310, 311, 323, 333, 334, 335, 336, 343, 445, 459 (dipnot 232)
Holokost Anıt Müzesi Konseyi 220, 222, 223, 224, 225, 279, 282, 284, 285, 324, 326, 327, 328, 329, 331, 332
Holokost XXII, 219, 285, 299, 315, 316, 323, 327, 330, 340, 342,

388, 424, 435, 438, 450, 468, 538, 555
Hovannisian, Richard 303
HP 74, 293
HSBC Bank Genel Müdürlüğü 473, 478
Hughes, Howard 230
Hukuki Araştırmalar Derneği 486
Humeyni, Ayetullah 191, 226
Huntington, Samuel P. 418
Hür ve Kabul Edilmiş Masonlar Büyük Locası 484
Hz. Ali 168

I
IAI International Advisers Inc. 302, 318
Institute of Jewish Affairs 382
International Advisers Inc. Bkz. IAI International Advisers Inc.
Isabella, Kraliçe 355
Israel Military Industries Ltd. (IMI) 462
Itahdut Yotsei Turkia be Israel 217, 275, 276, 277, 293, 308, 308 (dipnot 61), 312, 321, 322, 323, 326, 341, 343, 375, 444, 450, 451 (dipnot 209), 493, 570

İ
İDP 32, 181
İHD 466, 486
İhtiyarlara Yardım Derneği 92
İKV 309
İleri, Tevfik 32, 50, 51
İlhan, Harun 475
İlkel, Fahir 207 (dipnot 95)
İlkin, Baki 445
İnan, Kâmuran 207, 211
İnönü, İsmet 77, 95, 98, 99, 100, 103, 104, 107, 110
İnsan Hakları Derneği 485, 485 (dipnot 322), 487
İnsel, Ahmet Prof. Dr. 554 (dipnot 102)
İP 392, 421
İpeker, Leyla 343
İrdesel, Raşel Çiprut 520 (dipnot 6)
İSKİ Skandalı 385
İslâm Konferansı Örgütü (İKÖ) 472
İslâmî Hareket Süreci 383
İsrael, Behor 10 (dipnot 22)
İsrail Televizyon Kurumu (İBA) 215
İstanbul'un Fethinin 500üncü Yıldönümü 24, 25
İşman, Moiz 84 (dipnot 22)
İTÜTB 85, 123
İTÜTOTB 123
İÜHFTC 123
İÜHFTD 123
İyinam, Şebnem 582
İYTOTB 123
İzrail, Meri 573 (dipnot 160)
İzrail, Viki 573 (dipnot 160)

J
Jacobs, Barry 454
Jagger, Mick 304 (dipnot 49)
Jesselson, Ludwig 319
Jewish Restitution Successor Organization 20
JINSA 399, 427, 451
Johnson, Lyndon 200
Journey to Armenia (*Ermenistan'a Seyahat*) 321

K
Kabaklı, Ahmet 287
Kaddafi, Muammer 191, 416, 416
Kahraman, İsmail 129
Kalemli, Mustafa 425
Kalustyan, Şnork Ermeni Patriği 201, 202, 260, 515, 558
Kalustyan, Hermine 94

Kamhi, Cefi 196, 395, 401, 402, 405, 406, 424, 428 (dipnot 128), 436, 439, 541, 570
Kamhi, Jak 147, 196 (dipnot 52), 204, 207, 209, 212, 213, 213 (dipnot 115), 214, 229, 256, 259 (dipnot 51), 263, 276, 280, 280 (dipnot 108), 282, 292, 293, 294, 295 (dipnot 22), 300, 302, 306, 309, 316, 317, 318, 320, 326, 334, 337, 339, 355, 356, 357, 358, 359, 362, 362 (dipnot 241), 363, 364, 366, 370, 372, 379, 380, 383, 384, 391, 401, 421, 427, 430, 446, (dipnot 194), 447, 449, 471, 493, 494, 511, 544 (dipnot 69), 570, 572
Kanat, Levent 485, 486
Kandemir, Nüzhet 311, 317, 333, 334, 335
Kaneti, Niso 322 (dipnot 117), 333, 341
Kanetti, Vivet 573 (dipnot 160)
Kanunî Sultan Süleyman 298
Kanuni Sultan Süleyman Çağı 302
Kapalıçarşı 167
Kapancıoğlu, Gündüz (Kapani) 193, 194
Karabetyan, Keğam 572
Karacan, Ali Naci 18, 37
Karaçorlu, Vahdettin 227
Karakaşlı, Karin 571
Karakaya, Hasan 556
Karako Mağazası 60
Karako, Rafael 84 (dipnot 22)
Kardeş Türküler Topluluğu 575
Karekin II., bkz. Karekin Haçaduryan
Kasbi, Yasef 133
Katsav, Moshe 451, 452, 453, 497
Kavgam 136, 192, 193
Kaya, Şükrü 54
Kayhan, Burhaneddin 160
Kayseri 179
Kazan, Şevket 413
Keçeciler, Mehmet 352
Kelman, Claude 264
Kent, Necdet 333, 374, 438, 439
Kent, Yavuz Victor XXIII, 251, 252, 252, 284 (dipnot 125)
Kevenk, Kerim Cengiz 251, 252, 276, 277
Kevorkyan, Dikran 259 (dipnot 51)
Khanyan, Arsine 223 (dipnot 152)
Kıbrıs Barış Harekâtı 2, 492
Kıbrıs Türktür Cemiyeti 52, 58, 59
Kılıç, Altemur 208 (dipnot 95), 210
Kırca, Coşkun 266, 270, 313, 350, 352, 353, 565
Kısakürek, Necip Fazıl 32, 62, 122, 189
Kıvanç, Halit 530
Kıvanç, Ümit 577
Kıvırcık, Emir 460
Kıvrıkoğlu, Hüseyin Org. 469
Kızıl Rudi bkz. Rudi Dutsckhke
Kızıl Simon [Zilberman] bkz. Simon Zilberman
Kızılkaya, Muhsin 581
Kızıloğlu, Muharrem İhsan 96
Kibritçioğlu, Hacı Ahmet 149
Kiev'deki Adam 181
Kinkel, Klaus 425
Klarsfeld, Beate 343, 344
Klausner, Jacob 528
Klutznik, Philip M. 81
Knesset İsrael Sinagogu 533
Kocabıyık, Asım 207 (dipnot 95), 209 (dipnot 102)
Kocatopçu, Şahap 204 (dipnot 85), 208 (dipnot 95), 209 (dipnot 102)
Koç, Rahmi M. 204 (dipnot 85), 207 (dipnot 95), 209 (dipnot 102), 423, 446 (dipnot 194)

Koç, Vehbi 84 (dipnot 22), 229, 230
Koçunyan, Ara 259 (dipnot 51)
Kohen, Eliezer 260
Kohen, Hayim 195 (dipnot 49)
Kohen, Hayim Eliezer 356
Kohen, İshak 317, 322
Kohen, Moiz 7
Kohen, Sami 6, 56, 66, 103, 259 (dipnot 51), 291, 354, 356, 377 (dipnot 288), 403, 403, 530, 549 (dipnot 89)
Kohen, Viktor 230, 231
Kollek, Teddy 216, 306, 307
Konur, Moiz 471
Konya 243
Koraltan, Refik 29 (dipnot 83), 46
Korap, Elif 479
Korino, Yasef 133
Kornreich, Morton A. 295, 295 (dipnot 22)
Koru, Fehmi 402
Korutürk, Fahri Oramiral 199, 206
Koruyucu Kalkan Harekâtı 462, 552, 553
Kosnick, Sara Behar 303
Kozanoğlu, Hayri 582
Köker, Osman 559 (dipnot 119), 579
Köprülü, Fuat 39, 42, 46
Köprülü, Tuna 254 (dipnot 38)
Krespin, Rachel XXIII, 253
Kudüs Ermeni Patrikhanesi 271, 275
Kudüs'teki Ermeniler 340
Kudüs'ü Kurtarma Yürüyüşü 238, 243
Kukulis, Atanas 7
Kuncak, İlyas 478
Kuncak, Nurullah 478, 479
Kurt, Ramazan Kağan 489
Kutan, Recai 238, 414, 429, 431
Kuzey Texas Türk Amerikan Derneği 459
Kuzguncuk 50, 516, 580 (dipnot 17)
Küçükandonyadis, Lefter 68
Küresel Barış ve Adalet Koalisyonu 477, 573
Kürkçü, Ertuğrul 185 (dipnot 7)

L
L'Etoile Du Levant 8, 9
Laçiner, Sedat 457
Lantos, Tom 448, 459
LAPID 323
Laskari, Kaludi 94, 118
Lavie, Yigal 385
Lazard Frères 306
LDP 465
Le Pen, Jean-Marie 409
Lefter bkz. Lefter Küçükandonyadis
Lelouch, Claude 176
Lenin, Vladimir 191
Leon, Sabetay 532
Levent, Kemal 19, 146
Levi, Emanuel 10 (dipnot 22)
Levi, Emin 428 (dipnot 128)
Levi, Mario 404, 572
Levi, Tilda 480, 487
Levin, Carl 303
Levitt, Yehuda 100, 517
Levy, Avigdor 372
Levy, David 425, 426, 444
Levy, Leon 371, 416
Lewis, Bernard 343, 442
Leyon, Avram 144, 145, 146, 178
Liel, Alon 271, 480
Lipshutz, Robert (Bob) 219
Livingston, Robert 302
Loğoğlu, Faruk 472
Los Angeles Hoşgörü Müzesi bkz. Simon Wiesenthal Merkezi
Lowry, Heath Prof. Dr. 284, 298 (dipnot 39)
Lyon Mağazası 60

M
Macomber, William E. 199
Madımak Oteli 392, 394, 399
Mağden, Perihan 552 (dipnot 93)
Mahçupyan, Etyen 568, 571, 572, 585
Makarios Başpiskopos 199
Malki, Nesim 471
Manach, Etienne 257
Manajans Thompson A.Ş. 355
Mann, Theodore 295, 295 (dipnot 22)
Manoogan, Alex 221
Manukyan, Arman 207, 208 (dipnot 95), 209, 259 (dipnot 51), 262
MAPAI 272
Maravent, Vitali 524
Margosyan, Mıgırdiç 407, 562, 571
Margulies, Roni 573
Margunato, Moreno 278 (dipnot 101)
Mariaschin, Daniel S. 437, 454
Marks, Karl 163, 191, 192
Maxwell, Robert 278
Mayer Mağazası 60
Mayer, Georg 84 (dipnot 22)
Mayo, Elia 186 (dipnot 11)
MAZLUMDER 465, 485 (dipnot 322), 486
MBK 77, 92, 96, 103
McCarthy, Justin Prof. Dr. 284
McCloskey, Robert J. 203
MDP 288
Medyalı, A. 379
Meed, Ben 332 (dipnot 144)
Mehmet Akif bkz. Mehmet Akif Ersoy
Mein Kampf bkz. *Kavgam*
Menase, İsrael 83, 84 (dipnot 22), 144, 145, 147, 156, 158, 533
Menase, Jak 162
Menase, Rafael 84 (dipnot 22)
Menderes, Adnan 24, 25, 28, 29, 29 (dipnot 83), 36, 37, 46, 60, 75, 80, 72, 515, 517, 524
Menemencioğlu, Turgut 112
Mengi, Güngör 314
Merkez Mütevelli Heyeti 92, 93, 97, 201
Mescid-i Aksa 159, 162, 168, 172
Mescid-i Aksa ve Yahudi'ye Lânet Haftası 160, 174
Metzenbaum, Howard 320
Meyerhoff, Harvey 328
Meyohas, Hayim 524
MGK 117, 243, 244, 245, 258, 261, 350, 403, 422, 423, 550, 551
MHP 165, 193, 194, 368, 551
Midnight Express (*Geceyarısı Ekspresi*) 214, 250, 323
Miedzyrzecki, Benjamin 332 (dipnot 144)
Miller, Judith 223
Milli Görüş Hareketi 179, 181, 348, 354, 431
Milli Görüş Teşkilatı 400
Millî Korunma Kanunu 63, 64
Milli Nizam Partisi (MNP) 2, 178, 179, 180, 181, 184, 187, 348
Milli Selamet Partisi (MSP) 181, 184, 187, 189, 191, 225, 227, 229, 231, 233, 236, 237, 238, 240, 243, 245, 291, 348
Milliyetçiler Derneği 36
Millo, Yehuda 313, 346, 351, 353
Mimar Sinan 298
Misistrano, İzak 217 (dipnot 128)
MİT 117, 544
Mitterand, François 257
Mizrahi, Nisim 187 (dipnot 11)
MLSPB 186
Molinas, İvo 572
Momjian, Set 222, 284, 323

Mondale, Walter F. 209, 221
Moody, Jim 295 (dipnot 22)
Morgenthau, Henry 323
Morhayim, Vedat Elrom 186
Morit 308 (dipnot 61), 316, 322, 337, 341
Motola Mağazası 60
Motola, Fani 520 (dipnot 6)
MP 7, 9, 10
MTTB 51, 52, 85, 87, 110, 111, 123, 130, 132, 133, 159, 160, 161, 165, 167, 168, 171, 172, 176
Mumcu, Uğur 391
Mungan, Murathan 553
Musa Dağ'da Kırk Gün 323, 332, 334
Muskie, Edmund 246
Ferşadoğlu, Mustafa Döküler 501 (dipnot 25)
Mustafa Kemal Derneği 85, 86
Mutafyan, Mesrob Ermeni Patriği 448, 565, 566, 567, 568, 571
Mücadele Birliği 189
Müftüoğlu, Rıza 192, 367, 369
MÜSİAD 453

N
Nadi, Nadir 90
Naeh, David Ben 446
Nafıa askeri 560, 584
Nahum, Bernar 84 (dipnot 22), 143 (dipnot 192)
Nahum, Haim 491, 492
Nalcı, Aris 571
Narin, Halit 208 (dipnot 95)
Nasır, Cemal Abdül 121 (dipnot 130)
Nasi, Marko 11, 28, 40, 42, 524, 525
Nassi, Gad 308 (dipnot 61), 337
Nassi, Joseph 325
Nasuhoğlu, Rüknettin 12
Nasyonal Aktivite ve Zinde İnkişaf Derneği 193
NATO 1, 42, 269, 282
Navaro, Danyal 263 (dipnot 66), 440
Navon, Yitzhak 316
Nazi Altınları 432
Netanyahu, Benjamin 415
Neve Şalom Sinagogu XXI, 91, 344, 346, 365, 381, 383, 425, 452, 470, 473, 497, 538
Nidal, Abu 347
Nissim, Yitzhak 116
Noyan, Engin 549

O
Odeon Mağazası 60
Oğuz, Ahmet 238
Ojalvo, Denis 355 (dipnot 213)
Ojalvo, Harry 84 (dipnot 22), 97, 376, 417 (dipnot 86)
Oksay, Kazım 289
Oktar, Adnan 382, 549, 549 (dipnot 89)
Olcay, Osman 201, 246
Olmert, Ehud 511, 552
Or-Ahayim Hastanesi 11, 92, 516
Oran, Baskın 464 (dipnot 258), 542, 545, 554 (dipnot 102), 559, 581
Orkunt, Sezai Oramiral 263, 281
Orly Davası 558, 563
Ortaç, Yusuf Ziya 56
Ortaköy 516
Ortaylı, İlber Prof. Dr. 373, 436, 458
Oskanian, Vartan 445
Ouziel, Bernard 360
Ovadya, Silvyo XXIII, 317, 479, 488, 572, 574
Ovadya, Stella 573 (dipnot 160)
Ozan, Mahmut Esat 404

Ö
ÖDP 466, 477
Ökte, Faik 19, 20

Öktem, Niyazi 586
Ömeroğlu, Hamdi 185 (dipnot 6)
Önal, Ayşe 402
Özakat, Melih 208 (dipnot 95), 209 (dipnot 102)
Özal, Turgut 241, 251 (dipnot 29), 288, 289, 293, 296, 346, 354, 356, 365, 366, 371 (dipnot 265), 375378, 384, 391, 537
Özcan, Salih 133
Özcan, Yelda 466
Özçeri, Tugay 320
Özdemir, Haydar 149
Özdemir, Yaşar 87
Özden, Ekrem 47, 95, 96
Özdoğan, Hasan 555
Özener, Barlas 278 (dipnot 101)
Özfatura, Burhan 415
Özgen, Hilmi 131
Özkan, Akdoğan 585
Özkök, Ertuğrul 467, 560, 565, 575, 579
Özkök, Hilmi 542
Özsoy, Mehmet 193
Öztürk, Seyfi 145, 150

P
Pallone, Frank 449
Pamuk, Orhan 553, 554
Papa II. Jean Paul 421
Papa IV. Paul 325
Papadopulo, Yorgo 76
Parla, Taha 552 (dipnot 93)
Pearl, Marc 295 (dipnot 22)
Pehlevi, İran Şahı 256
Peres, Shimon 272, 296, 327, 400, 445, 447, 460
Perle, Richard 301
Philips, David L. 559 (dipnot 118)
Picon, Leon 251, 252
Pinhas, İzak 133
Pinto, Bensiyon 288, 347, 373, 385 (dipnot 319), 405, 431, 451, 457 (dipnot 225), 464, 481, 509, 511, 572, 575, 576
Pir Sultan Abdal Şenliği 392
Pirlioğlu, Hüseyin 136, 155
PKK 367, 396, 467, 554, 557
Polat, Yaşar 383
Poyraz, Vefa 144, 158
Profiles in Courage (Cesur Profiller) 502
Profilo Sanayi ve Ticaret A.Ş. 147, 204, 229, 282, 302, 302 (dipnot 43), 326, 543, 544

R
Rabin, Yitzhak 371 (dipnot 265), 400
Rafiah, Zvi 210 (dipnot 105)
RATZ 315
Reagan, Ronald 254, 254 (dipnot 39), 303, 328
Reichsbank 433
Revivo, Haim 465, 488
Ribbentrop, Joachim 433
Rodrik, Mario 402
Rohan, Michael Dennis 159
Rosenne, Meir 294
Rosenthal, Benjamin S. 209
Rotschild, Baron de 264
Rotschild, Elie 210
Roziya, Behor 471
RP 181, 347, 348, 349, 352, 361, 390, 392, 394, 395, 396, 397, 399, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 408, 409, 415, 416, 417, 423, 424, 426, 427, 428, 429, 550
Rubinstein, Tilly 473
Rum Ortodoks Patrikhanesi 44, 113

S
Saban, İzak 524

Saban, Rafael Hahambaşı 27, 28, 29, 48, 62, 82, 83, 93, 534
Saban, Rıfat 356, 493, 570
Sabancı, Sakıp 359
Sabotajlara Karşı Koruma Yönetmeliği 538
Sachar, Howard M. Prof. Dr. 379
Safa, Peyami 65, 68, 69, 72
Salcan, Hikmet 171
Salman, Yusuf 10 (dipnot 22), 40, 48, 49, 71, 72, 74, 76, 81
Salmona, Jozef bkz. Yusuf Salman
Salzmann, Laurence 376
Sampson, Nikos 199
Sandalcı, Emil Galip 67
Saraçoğlu, Tevfik 317, 359
Sarbanes, Paul 210
Sarıçyan, Boğuz 107 (dipnot 87)
Sarısözen, Veysi 582
Sarid, Yossi 315, 443, 444
Sasson, Moshe 98, 246
Sassounian, Harout 353, 454
Savaş, Vural 208 (dipnot 95)
Savran, Sungur 581
Sayar, Ahmet Güner Prof. Dr. 386
Schary, Dore 114
Schick, İvan 371, 376, 377
Seçkin Devlet Adamı Ödülü 427, 428
SEİA 313
Selçuk Kartalları Derneği 194
Selçuk, İlhan 131, 571
Selim, II. 325
Serdengeçti, Osman Yüksel 32
Sertoğlu, Sedat 282, 337, 440, 447
Sevinç, Necdet 192
Sezer, Ahmet Necdet 414, 447, 493, 542, 570
Sezer, Sennur 578
Shalom, Silvan 477
Shamir, Yitzhak 322, 326
Sharon, Ariel 465, 477, 480
Shaw, Stanford J. Prof. Dr. 255, 373, 376, 378, 387, 439
Shazar, Zalman 535
Shestack, Jerry 295 (dipnot 22)
SHP 352, 392, 400
Shultz, George 307, 309
Sıraganyan, Daron 260
Sırma, İhsan Süreyya Prof. Dr. 417 (dipnot 86)
Sırmalı, Namık 97
Sıvacıyan, Şahan 565
Siegman, Henry 295 (dipnot 22)
Sigura, Moreno 522
Silvyo Mağazası 60
Simavi, Erol 446 (dipnot 194)
Simavi, Sedat 72, 553 (dipnot 99)
Simon Wiesenthal Merkezi 335, 336, 339
Sincan Belediye Başkanlığı 423
Singer, Isaac Bashevis 304 (dipnot 49)
Sinirlioğlu, Feridun 450
Siragonyan, Haçik 259 (dipnot 51)
Sirman, Metin 218
Sirmen, Ali 175
Siyavuşgil, Sabri Esat 52
Siyon Önderlerinin Protokolleri 122, 192, 381
Skadegard, Povl 72
Sohnut bkz. Yahudi Ajansı
Solarz, Stephen J. 210, 211, 302, 309, 446 (dipnot 194)
Solmazer, İrfan 185 (dipnot 6)
Soriano, Hanri 5, 6, 8, 44, 48
Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi 33
Soysal, İlhami 131
Soysal, Mümtaz 375
SP 181, 431, 432, 465
Speer, Albert 433

Sperco, Willy 516
Squadron, Howard M. 269, 270 (dipnot 76)
Squibb-Yelkenci Ortaklığı 38
SSCB 35, 39, 187, 241
Stalin, Joseph 39
Steiner, Jeffrey 371, 371 (dipnot 265), 372
Steiner, Röne 371 (dipnot 265)
Strausz-Hupé, Robert 297
Su, Nihat 98
Sunalp, Turgut Org. 288
Sunar, Necat 387
Sunay, Cevdet Org. 144, 148, 150, 151, 183
Susurluk Kazası 549, 563
Suver, Akkan 196 (dipnot 52),
Sükan, Faruk 150
Sürat, Erdoğan 549
Süryaniler 259

Ş
Şalom, Marsel 6
Şanlıer, Sinan 583
Şellefyan, Mıgırdıç 108
Şener, Muzaffer 197
Şenler, Şûle Yüksel 168, 175

T
T.C. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı 484
T.C. Başbakanlık Tanıtma Fonu 298, 364
Tağmaç, Memduh Org. 183
Talay, İstemihan 459
Talu, Umur 552
Tamer, Rauf 279, 280
Tan, Şahap 129, 132, 140, 141, 145, 147, 148, 155, 158
Tanık, Suha 276
Tannenbaum, Marc 273, 275
Tanrıyar, Ali 289
Tapan, Mete 581
Tara, Şarık 319
Tarablus, Suzan 393
Taranto, İzak 74
Task Force, 255-263
Taşgetiren, Ahmet 402
TBMM 60, 432
Tekdal, Ahmet 346
Tekin, İhsan 202
Tekin, Latife 552 (dipnot 93)
Tekinalp bkz Munis Tekinalp
Tekinalp, Munis 7, 8, 12, 13, 18, 44, 53, 527, 539
Temelkuran, Ece 552
Tez, Hasan 76
The American Association of Jewish Friends of Turkey (AAJFT) 371
The Arnold & Porter Consulting Group 302, 302 (dipnot 43), 311
The Forty Days of Musa Dağh bkz. *Musa Dağ'da Kırk Gün*
The Harbour Group 302
The Institute for Turkish Studies Inc. 254, 254 (dipnot 38), 284, 306, 372
The International Jew (Beynelmilel Yahudi) 136
The Livingston Group 302
The Quincentennial Foundation (USA) Inc. 367, 371, 376
The Song of Bernadette 332
THKC 185
THKO 186
THKP-C 186
THY 375
TİETF 159
Tiring Mağazası 60
TİSK 309
TKMD 159, 176
Tlabar, Nazlı 8

TMGT 110, 123
TMMOB 477
TMTF 50, 55, 56, 58, 69, 70, 110, 123, 159
TOBB 130, 160, 309
Tobin, James 224
Toker, Metin 22, 211, 305, 312, 336, 539
Tokoğlu, Lütfü 176
Tola, Tahsin 36, 40
Toledano, Ehud Prof. 175, 443
Topaloğlu, Ahmet 98, 109
Topbaş, Kadir 452
Topuz, Tuncer 206
Toute Une Vie (*Tüm Bir Yaşam*) 176
Trakya Olayları 47
Troçki, Leon 191
Tulga, Refik Tuğg. 82, 83, 87, 89, 90, 91, 93, 101
Tunçay, Mete Prof. Dr. 124, 125, 132
Turgut, Mehmet 177
Turhan, Talat 185 (dipnot 6)
Turner, Stansfeld 241
TUSAŞ 230
Tuşalp, Erbil 185 (dipnot 7)
Tuval, Shaul 213
Türemen, Behçet 359
Türk Araştırmaları Enstitüsü bkz. The Institute for Turkish Studies Inc.
Türk Demokrasi Vakfı 486
Türk Tanıtma Vakfı 377
Türker, Yıldırım 552 (dipnot 93)
Türkeş, Alparslan 193 (dipnot 40), 194, 195, 196, 367, 369
Türkiye Hahambaşılığı XXI, 5, 21, 26, 27, 33 (dipnot 98), 34, 35, 38, 39, 40, 42, 50, 61, 63, 66, 84, 91, 92, 97, 109, 123, 141, 144, 153, 213, 228, 236, 249, 303, 326, 343, 346, 357, 377, 389, 413, 455, 479, 503, 535
Türkiye İşçi Partisi (TİP) 107, 107 (dipnot 87), 180, 184
Türkiye Siyonizmle Mücadele Derneği 193
Türklüğü tahkîr 15
Türkmen, İlter 245, 246, 247, 248
TÜSİAD 207, 208, 209, 309
TÜTAV 251, 309, 364, 372

U
Uğur, Ali 194
Uluç, Hıncal 583
Uluslararası Holokost Forumu 458
Ulusu, Bülend 241, 288, 544
Umar, Leyla 235, 240
Uras, Güngör 209 (dipnot 102)
Urfa 350
US Holocaust Memorial Council bkz. Holokost Anıt Müzesi Konseyi
Uşaklıgil, Bülend 94
Utku, Ümit 369
Uygun, Oktay 550 (dipnot 91)
Uzsinay, Momo XXIII

Ü
Ülkümen, Selahattin 333, 334, 337, 374, 375, 438, 439
Ülsever, Cüneyt 548
Ümit, Ahmet 584
Ürgüplü, Suat Hayri 494, 495
Üzmez, Hüseyin 546, 548
Üzümcü, Ahmet 277 (dipnot 101), 278 (dipnot 101)

V
Vakko 60, 165, 251
Vâ-Nû 54
Varlık Vergisi 8, 12, 17, 18,19, 20, 21, 22, 23, 29, 44, 45, 46, 46, 48, 59, 74, 75, 76, 77, 81, 89, 95, 103, 104, 105, 216 (dipnot 127) 360,

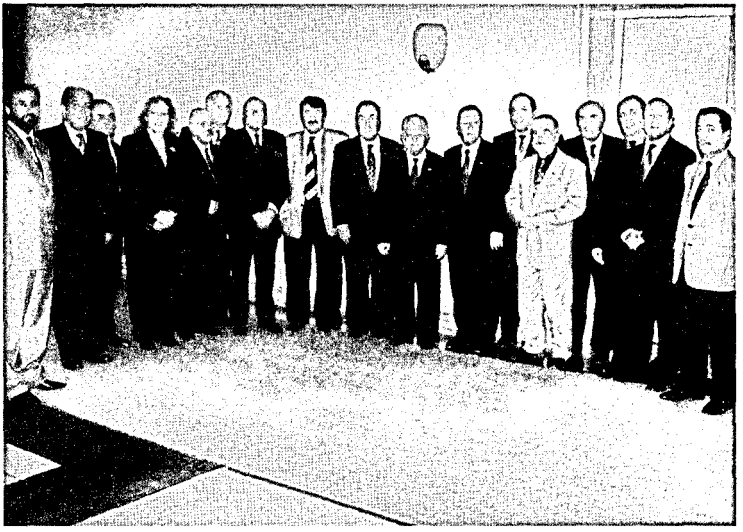
379, 378, 387, 388, 388, 529, 537, 560, 584
Varol, Ahmet 380
Varol, Jojo 127
Vasiliadis, Mihail 572, 582
Vassaf, Gündüz 583
Vatandaş Türkçe Konuş 51, 53, 54, 55, 64, 66, 67, 85, 90, 526, 584
Veissid, Yako 144, 195 (dipnot 49), 213, 213 (dipnot 115), 229, 259 (dipnot 51), 260, 272, 273 (dipnot 86), 274, 346, 356, 380, 509
Ventura, Moiz (Mişon) 26
Ventura, Moiz 27
Vered, Yael 217
Victor Kent bkz. Yavuz Viktor Kent

W
Waldheim, Kurt 342, 343
Wegner, Armin T. 332
Weil, Simone 363
Weinberger, Caspar 307
Weiss, Avi 343
Weizman, Chaim 406
Weizmann, Ezer 392, 393
Werfel, Franz 323, 332, 333
Wexler, Robert 460
WIZO 523
Wiesel, Elie 221, 222, 224, 271, 272, 274, 275, 304 (dipnot 49), 334, 335
Wishner, Maynard I. 320
WJC bkz. Dünya Yahudi Kongresi
Wolfowitz, Paul 460, 462
Wood, Murray 304
World Jewish Congress bkz. Dünya Yahudi Kongresi
WZO 446

Y
Yad Vashem 337
Yağcı, Nabi 582
Yahnici, Şevket Bülent 193
Yahudi Ajansı 234, 528
Yahudi Kültür Günü Avrupa Günü 374 (dipnot 275)
Yahudi'ye Lânet Haftası bkz. "Mescid-i Aksa ve Yahudi'ye Lânet Haftası"
Yahya, Adem 484
Yahya, Daniel 145
Yahya, Harun 382, 549, 555
Yahya, Nedim 294, 387
Yahya, Yasef 470, 471, 482, 484, 498
Yakovos Başpiskopos 113
Yalçın, Hüseyin Cahit 45
Yalman, Ahmet Emin 509, 548
Yarsuvat, Hüseyin 196
Yasa, Şakir Alpaslan 188, 194
Yaşar, Selman 204 (dipnot 85)
Yates, Sidney 210
Yavuz Sultan Selim 367
Yelkenci, Emin 38
Yeshiva Üniversitesi 328, 372
Yetimhane 92
Yetkin, Çetin 373, 407
Yetkin, Murat 241
Yıldırım Bayezid 367
Yıldırım, Cemal 102
Yıldırım, Vedat 582, 587
Yılmaz, Aytekin 577
Yılmaz, Mesut 276, 295, 296, 297, 310, 312, 313, 364, 394, 426, 427, 428, 429, 437, 493, 512, 570
Yılmaz, Mevlût 126
Yılmaz, Şevki 403
Yoannidis, Hristaki 72
Yoksullara Yardım Heyeti 93
YTP 103, 104, 105, 107, 107 (dipnot 87), 432
Yurdatapan, Şanar 546, 580
Yürüm, Yuda Prof. Dr. 398, 471

Z
ZAKA 477
Zakari, Chantal 414, 415
Zanussi 544
Zarakolu, Ragıp 456, 478
Zarb, Frank 306, 307 (dipnot 56)
Zerubavel, Berl 214
Zeybek, Namık Kemal 194
Zihnioğlu, Yaprak 577
Zilberman, Simon 162
Zola, Émile 552, 552 (dipnot 94)
Zorthian, Barry 301
Zübeyde Hanım 415
Zülfaris Sinagogu 389

ALBÜM

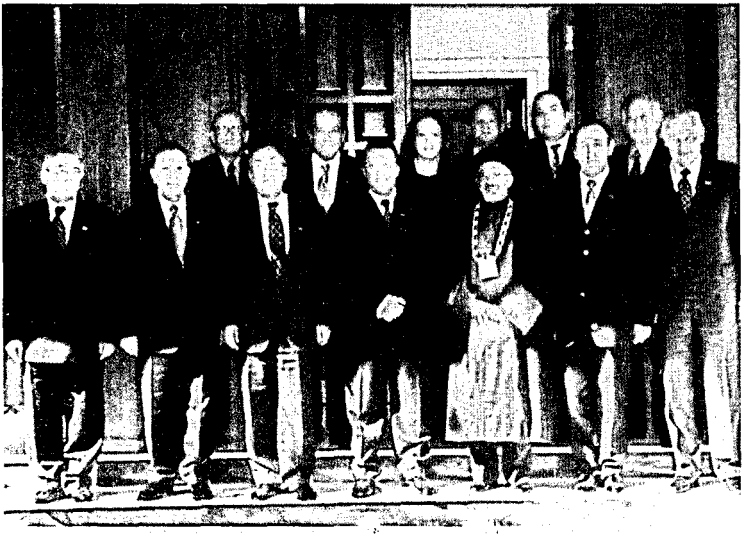
Cumhuriyet'in ilanının 75'inci yıldönümü vesilesiyle Ankara'yı ziyaret eden Hahambaşı İshak Haleva ve cemaat liderleri Fazilet Partisi yöneticileri ile birlikte.
Ekim 1998. Silvyo Ovadya arşivi.

Cemaat liderleri ANAP İstanbul milletvekili Bülent Akarcalı ile birlikte. Soldan sağa Moris Bencuya, Lina Filiba, Danyal Navaro, Bülent Akarcalı, Bensiyon Pinto, Silvyo Ovadya, Sami Herman. Ekim 1998. Silvyo Ovadya arşivi.

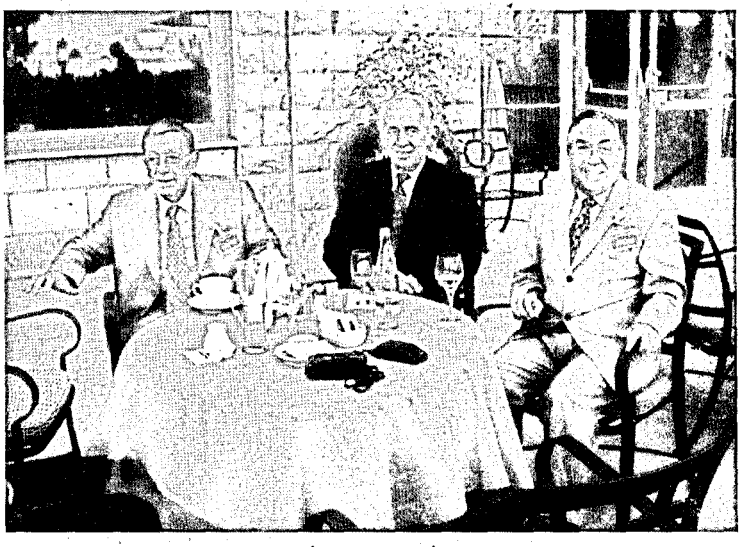
Hahambaşı ve cemaat liderleri DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit ile birlikte. Ekim 1998. Silvyo Ovadya arşivi.

Hahambaşı İshak Haleva ve cemaat liderleri Başbakan Mesut Yılmaz ile birlikte. Ekim 1998. Silvyo Ovadya arşivi.

Hahambaşı ve cemaat liderleri CHP Genel Başkanı Deniz Baykal ile birlikte.
Ekim 1998. Silvyo Ovadya arşivi.

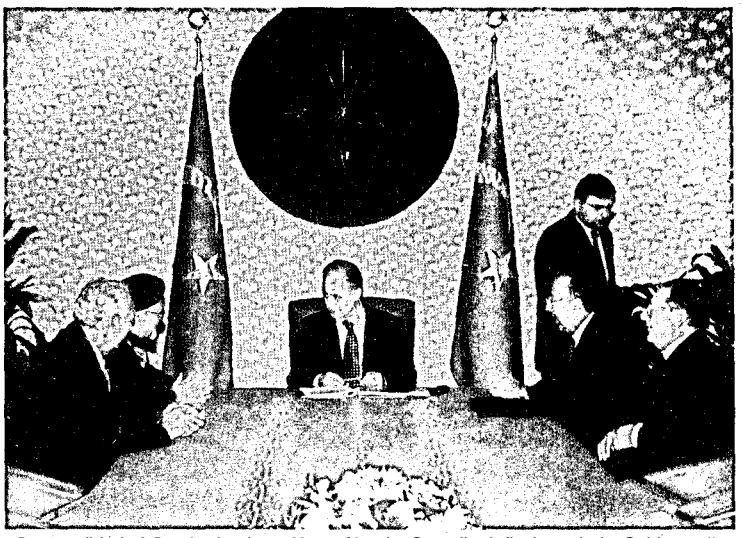
Soldan sağa Bensiyon Pinto, İsrail Bölgesel İşbirliği Bakanı Shimon Peres,
Türk Musevi Cemaati Başkanı Rıfat Saban. Cumhurbaşkanı
Süleyman Demirel'in İsrail'i ziyareti sırasında. Temmuz 1999. *Şalom* gazetesi arşivi.

Soldan sağa Türk Musevi Cemaati Başkanı Rıfat Saban, Bensiyon Pinto, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Demirel'in koruması, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in İsrail ziyareti sırasında. 14-17 Temmuz 1999. *Şalom* gazetesi arşivi.

Soldan sağa Türk Musevi Cemaati Başkanı Rıfat Saban, Bensiyon Pinto, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel. İsrail gezisi sırasında 14 Temmuz 1999. Rıfat Saban arşivi.

Cemaat liderleri Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'i tebrik ziyaretinde. Soldan sağa Türk Musevi Cemaati Başkan Yardımcısı Danyal Navaro, Hahambaşı İshak Haleva, Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, Türk Musevi Cemaati Başkanı avukat Rıfat Saban, Hahambaşılık Müşaviri Bensiyon Pinto. 27 Haziran 2000. Rıfat Saban arşivi.

15 Kasım 2003 sinagog saldırılarında hayatını kaybedenlerden Yoel Ülçer Kohen'in naaşı. Ulus Musevi Mezarlığı, İstanbul, 18 Kasım 2003. *Şalom* gazetesi arşivi. Fotoğraf: Anadolu Ajansı.

15 Kasım 2003 sinagog saldırılarında hayatını kaybeden Anet Rubinstein'ın okul arkadaşları cenaze töreni sırasında. Ulus Musevi Mezarlığı, İstanbul, *Şalom* gazetesi arşivi. Fotoğraf: Reuven Castro

Türk Musevi Cemaati Başkanı Silvyo Ovadya, Hahambaşı İshak Haleva ve Papa 16 ıncı Benedictus. Papa'nın Türkiye ziyareti sırasında. Kasım 2006. Silvyo Ovadya arşivi.